مرکز القائمیة اصبهان للبحوث والتحریات الکمبیوتریة

السلام علیک یا صاحب الزمان

المجلد: ۷۷

بحار الأنوار

الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار

علامه مجلسی

فارسی

العربية

بسم الله الرحمن الرحیم

بحارالانوار الجامعه لدرر اخبار الائمه الاطهار علیهم السلام با ترجمه فارسی

کاتب:

محمدباقر بن محمدتقی علامه مجلسی

نشرت فی الطباعهٔ:

مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان

رقمی الناشر:

مرکز القائمیهٔ باصفهان للتحریات الکمبیوتریهٔ

الفهرس

بحار الانوار الجامعه لدرر اخبار الائمه الاطهار المجلد ۷۷ : طهارت – ۱

اشاره

سرشناسه: مجلسی محمد باقربن محمدتقی ۱۰۳۷ – ۱۱۱۱ق.

عنوان و نام پدیدآور: بحارالانوار: الجامعه لدرر أخبار الائمه الأطهار تالیف محمدباقر المجلسی.

مشخصات نشر: بیروت داراحیاء التراث العربی [۱۴۴۰].

مشخصات ظاهری: ج – نمونه.

یادداشت: عربی.

یادداشت: فهرست نویسی بر اساس جلد بیست و چهارم، ۱۴۰۳ق. [۱۳۶۰].

یادداشت: جلد۲۴،۵۲،۶۵،۶۶،۶۷،۸۷،۹۲،۹۱،۹۴،۱۰۳،۱۰۸(چاپ سوم: ۱۴۰۳ق.=۱۹۸۳م.=[۱۳۶۱]).

یادداشت: کتابنامه.

مندرجات: ج .۲۴. کتاب الامامه. ج.۵۲. تاریخ الحجه. ج۶۵،۶۶،۶۷. الایمان و الکفر. ج.۸۷. کتاب الصلاه . ج. ۹۱،۹۲ .الذکر و الدعا. ج. ۹۴. کتاب السوم. ج.۱۰۳.فهرست المصادر. ج.۱۰۸.الفهرست.–

موضوع: احادیث شیعه — قرن ۱۱ق

رده بندی کنگره: BP۱۳۵/م۳ب ۳۱۳۰۰ ی ح

رده بندی دیویی: ۲۹۷/۲۱۲

شماره کتابشناسی ملی: ۱۶۸۰۹۴۶

ص: ۱

**[ترجمه]

سرشناسه : مجلسی، محمد باقربن محمدتقی، ۱۰۳۷ – ۱۱۱۱ق.

عنوان قراردادی : بحار الانوار .فارسی .برگزیده

عنوان و نام پدیدآور : ترجمه بحارالانوار/ مترجم گروه مترجمان؛ [برای] نهاد کتابخانه های عمومی کشور.

مشخصات نشر : تهران: نهاد کتابخانه های عمومی کشور، موسسه انتشارات کتاب نشر، ۱۳۹۲ -

مشخصات ظاهری : ج.

شابک : دوره : ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۶۶-۵ ؛ ج.۱ : ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۶۷-۲ ؛ ج.۲ : ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۶۸-۹ ؛ ج.۳ : ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۶۹-۶ ؛ ج.۴ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰۷۰-۲ : ؛ ج.۵ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۷۱-۹ : ؛ ج.۶ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۷۲-۶ : ؛ ج.۷ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۷۳-۳ : ؛ ج.۸ : ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۷۴-۰ ؛ ج.۱۰ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۷۶-۴ : ؛ ج.۱۱ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۸۳-۲ : ؛ ج.۱۲ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۶۶-۵ : ؛ ج.۱۳ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۸۵-۶ : ؛ ج.۱۴ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۸۶-۳ : ؛ ج.۱۵ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۸۷-۰ : ؛ ج.۱۶:۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۸۸-۷ ؛ ج.۱۷:۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۸۹-۴ ؛ ج.۱۸ : ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۹۰-۰ ؛ ج.۱۹:۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۹۱-۷ ؛ ج.۲۰:۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۹۲-۴ ؛ ج.۲۱: ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۹۳-۱ ؛ ج.۲۲:۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۹۴-۸ ؛ ج.۲۳:۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۹۵-۵

مندرجات : ج.۱. کتاب عقل و علم و جهل.- ج.۲. کتاب توحید.- ج.۳. کتاب عدل و معاد.- ج.۴. کتاب احتجاج و مناظره.- ج. ۵. تاریخ پیامبران.- ج.۶. تاریخ حضرت محمد صلی الله علیه وآله.- ج.۷. کتاب امامت.- ج.۸. تاریخ امیرالمومنین.- ج.۹. تاریخ حضرت زهرا و امامان والامقام حسن و حسین و سجاد و باقر علیهم السلام.- ج.۱۰. تاریخ امامان والامقام حضرات صادق، کاظم، رضا، جواد، هادی و عسکری علیهم السلام.- ج.۱۱. تاریخ امام مهدی علیه السلام.- ج.۱۲. کتاب آسمان و جهان - ۱.- ج.۱۳. آسمان و جهان - ۲.- ج.۱۴. کتاب ایمان و کفر.- ج.۱۵. کتاب معاشرت، آداب و سنت ها و معاصی و کبائر.- ج.۱۶. کتاب مواعظ و حکم.- ج.۱۷. کتاب قرآن، ذکر، دعا و زیارت.- ج.۱۸. کتاب ادعیه.- ج.۱۹. کتاب طهارت و نماز و روزه.- ج.۲۰. کتاب خمس، زکات، حج، جهاد، امر به معروف و نهی از منکر، عقود و معاملات و قضاوت

وضعیت فهرست نویسی : فیپا

ناشر دیجیتالی : مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان

یادداشت : ج.۲ - ۸ و ۱۰ - ۱۶ (چاپ اول: ۱۳۹۲) (فیپا).

موضوع : احادیث شیعه -- قرن ۱۱ق.

شناسه افزوده : نهاد کتابخانه های عمومی کشور، مجری پژوهش

شناسه افزوده : نهاد کتابخانه های عمومی کشور. موسسه انتشارات کتاب نشر

رده بندی کنگره : BP۱۳۵/م۳ب۳۰۴۲۱۶۷ ۱۳۹۲

رده بندی دیویی : ۲۹۷/۲۱۲

شماره کتابشناسی ملی : ۳۳۴۸۹۸۵

ص: ۱

**[ترجمه]

مقدمه

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الذى هدانا إلى الصلاه لتنهانا عن الفحشاء والمنكر، وإلى ذكره الذى هو أكبر، والصلاه على خير من صلى وكبر، وتنظف وتطهر، وبشر وأنذر، محمد وآله النجوم الاثنى عشر، شفعاء المحشر، وأفضل من مضى ومن غبر.

أما بعد، فيقول الخاطئ العاثر محمد بن محمد المدعو بباقر رزقهما الله شفاعه مواليهما فى اليوم الآخر، هذا هو الجزء الثامن عشر من كتاب بحار الأنوار، وهو يشتمل على كتابين: كتاب الطهاره وكتاب الصلاه، وقد عدلنا عن رموز الكتب إلى التصريح بها لشده الحاجه إلى تلك المطالب، واحتمال التصحيف والاشتباه فيها وعلى الله توكلنا فى جميع أمورنا وإليه المصير.

**[ترجمه]بسم الله الرحمن الرحیم

حمـد و سپاس از آن پروردگـاری است که مـا را به نمـاز هـدایت کرد، تا ما را از فحشاء و منکر بازدارد و به ذکر و یادش که برتر است، هدایت کرد. و درود بر برترین کسی که نماز گزارد، تکبیر گفت، پاکی و طهارت را پیشه خود ساخت، بشارت داد و برحذر داشت، محمد صـلی الله علیه و آله و سـلم و دوازده سـتاره تابان خاندانش، شـفاعت کنندگان محشر و برترین کسانی که پیش از این درگذشـتند و آنها که ماندنـد. اما بعـد، بنـده لغزشـکار، محمد بن محمد که باقر می‌خوانندش، که خدا به او و پدرش در سـرای دیگر، شـفاعت ولی نعمتانشان را ارزانی دهد، می‌گوید: این جلد هفتاد و هفتم از کتاب بحارالانوار است که مشتمل بر کتاب طهارت است. در همه کارهایمان به خدا توکل می‌کنیم و بازگشت همه ما به سوی اوست .

**[ترجمه]

أبواب المیاه و أحکامها

باب ۱ طهوریه الماء

الآیات

البقره: إِنَّ اللَّهَ یُحِبُّ التَّوّابِینَ وَ یُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِینَ (۱)

الأنفال: وَ یُنَزِّلُ عَلَیْکُمْ مِنَ السَّماءِ ماءً لِیُطَهِّرَکُمْ بِهِ وَ یُذْهِبَ عَنْکُمْ رِجْزَ الشَّیْطانِ وَ لِیَرْبِطَ عَلی قُلُوبِکُمْ وَ یُثَبِّتَ بِهِ الْأَقْدامَ (۲)

التوبه: فِیهِ رِجالٌ یُحِبُّونَ أَنْ یَتَطَهَّرُوا وَ اللَّهُ یُحِبُّ الْمُطَّهِّرِینَ (۳)

الفرقان: وَ أَنْزَلْنا مِنَ السَّماءِ ماءً طَهُوراً(۴)

lt;meta info="-ان الله یحب التوابین و یحب المتطهرین - . بقره / ۲۲۲ -

{خداوند توبه‌کاران و پاکیزگان را دوست می‌دارد.}

- و ینزل علیکم من السماء ماء لیطهرکم به و یذهب عنکم رجس الشیطان و لیربط علی قلوبکم و یثبت به الاقدام - . انفال / ۱۱ -

{و ازآسـمان بارانی بر شـما فرو ریزانید تا شـما را با آن پاك گرداند و آلودگی شـیطان را از شـما بزداید و دلهایتان را محکم سازد وگامهایتان را بدان استوار دارد.}

- فیه رجال یحبون ان یتطّهروا و الله یحب المطّهرین - . توبه / ۱۰۸ -

{در آن مردانی‌اند که دوست دارند، خود را پاك سازند و خدا کسانی را که خواهان پاکی‌اند دوست می‌دارد.}

- وانزلنا من السماء ماء طهورا - . فرقان / ۴۸ -

{و از آسمان آبی پاک فرود آوردیم.}

**[ترجمه]

تفسیر

الآیه الأولی تدل علی رجحان التطهر و أظهر أفراده التطهر بالماء و یؤیده ما رَوَاهُ الصَّدُوقُ رَضِیَ اللَّهُ عَنْهُ فِی الْفَقِیهِ (۵) قَالَ: کَانَ النَّاسُ یَسْتَنْجُونَ بِالْأَحْجَارِ فَأَکَلَ رَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ طَعَاماً فَلَانَ بَطْنُهُ فَاسْتَنْجَی بِالْمَاءِ فَأَنْزَلَ

۱- ۱. البقره: ۲۲۲.

۲- ۲. الأنفال: ۱۱.

۳- ۳. براءه: ۱۰۸ و الآیتان ساقطتان عن المطبوعه.

۴- ۴. الفرقان: ۴۸.

۵- ۵. الفقیه ج ۱ ص ۲۰ طبعه النجف فی أربع مجلدات، و طبع ایران ج ۱ ص ۱۱.

اللَّهُ سُبْحَانَهُ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَ يُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ فَدَعَاهُ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَخَشِيَ أَنْ يَكُونَ قَدْ نَزَلَ فِيهِ أَمْرٌ يَسُوؤُهُ فَلَمَّا دَخَلَ قَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله هَلْ عَمِلْتَ فِي يَوْمِكَ هَذَا شَيْئاً قَالَ نَعَمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَكَلْتُ طَعَاماً فَلَانَ بَطْنِي فَاسْتَنْجَيْتُ بِالْمَاءِ فَقَالَ لَهُ أَبْشِرْ فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى قَدْ أَنْزَلَ فِيكَ الْآيَةَ.

و المشهور بين المفسرين أن المراد التواب من الذنوب و المتطهر منها مطلقا أو التواب من الكبائر و المتطهر من الصغائر أو التواب من الذنوب و المتطهر من الأقذار(۱) و سيأتي بعض القول فيها.

و أما الآيه الثانيه فالمراد من السماء إما السحاب فإن كل ما علا يطلق عليه السماء لغه و لذا يسمون سقف البيت سماء و إما الفلك بمعنى أن ابتداء نزول المطر منه إلى السحاب و من السحاب إلى الأرض و لا التفات إلى ما زعمه الطبيعيون فى سبب حدوث المطر فإنه مما لم يقم عليه دليل قاطع و ربما يقال إن المراد بإنزاله من السماء أنه حصل من أسباب سماويه و تصعد أجزاء رطبه من أعماق الأرض إلى الجو فينعقد سحابا ماطرا و قد مر القول فيه فى كتاب السماء و العالم.

ثم المشهور فى سبب نزولها أنها نزلت فى بدر بسبب أن الكفار سبقوا المسلمين إلى الماء فاضطر المسلمون و نزلوا إلى تل من رمل سيال لا تثبت فيه أقدامهم و أكثرهم خائفون لقلتهم و كثره الكفار فباتوا تلك الليله على

۱- ۱. ظاهر التطهير و التطهر هو إزاله القذارات عن النفس و البدن، و كل قذاره لها طهاره مزيله و الطهاره من القذارات المعنويه بالتوبه و التخلق بضدها، و الطهاره من القذارات الماديه بازالتها بالتراب أو الماء، و السنه فى الاستنجاء هى الاحجار الثلاثه الترابيه، و الافضل التطهير بالماء، لانه اطهر من التراب، و انما كان أفضل لان السنه انما اتخذت فى مكّه و المدينه، حيث لم يكن مصانع للماء و لا بيت الخلاء للبراز، و هذا كما قال الصادق عليه السلام أن نتف الابط و العانه سنه لرسول اللّه، و الافضل الطلى، حيث لم يكن فى زمن الرسول صلّى اللّه عليه و آله دواء يطلى به.

غیر ماء فاحتلم أکثرهم فتمثل لهم إبلیس و قال تزعمون أنکم علی الحق و أنتم تصلون بالجنابه و علی غیر وضوء و قد اشتد عطشکم و لو کنتم علی الحق ما سبقوکم إلی الماء و إذا أضعفکم العطش قتلوکم کیف شاءوا فأنزل الله علیهم المطر و زالت تلک العلل و قویت قلوبهم و نزلت الآیه.

فتدل ظاهرا علی تطهیر ماء المطر للحدث و الخبث (۱)

و لعل المراد بتطهیر الله إیاهم توفیقهم للطهاره و قیل الحکم به بعد استعمال الماء علی الوجه المعتبر و المراد بقوله لِیُطَهِّرَکُمْ بِهِ الطهاره من النجاسه الحکمیه أعنی الجنابه و الحدث الأصغر أو منها و من العینیه أیضا کالمنی.

و یراد برجز الشیطان (۲)، إما الجنابه فإنها من فعله و أما وسوسته لهم و الربط علی القلوب یراد به تشجیعها و تقویتها و وثوقها بلطف الله بهم و قیل إن هذا المعنی هو المراد أیضا بتثبیت أقدامهم.

و بالجمله الآیه تدل علی تطهیر ماء المطر للحدث و الخبث فی الجمله و أما الاستدلال بها علی مطهریه الماء مطلقا فلا یخلو من إشکال (۳).

و أما الآیه الثالثه فتدل فی الجمله علی مدح التطهر من الأقذار لا سیما بالماء و قَدْ رُوِیَ عَنِ الْبَاقِرِ وَ الصَّادِقِ علیهما السلام: أَنَّهَا نَزَلَتْ فِی أَهْلِ قُبَاءَ لِجَمْعِهِمْ فِی الِاسْتِنْجَاءِ عَنِ الْغَائِطِ بَیْنَ الْأَحْجَارِ وَ الْمَاءِ. و روی لاستنجائهم بالماء و قیل ربما

۱- ۱. لیس یمن اللّه عزّ و جلّ بأنّه نزل المطر لیطهرهم بماء المطر لمزیته علی سائر المیاه، بل المنه لاجل أنهم جیئوا بالماء من فوق رأسهم من دون أن یشقوا أنفسهم بحفر القلیب و تهیئه الدلاء و الرشا و غیر ذلک، و المطر من منن اللّه العظام، فانه یرفع بقدرته و مشیئته المیاه من البحار و یرکمها سحابا یسوقه الی حیث یشاء، فیعصره و ینزل بالمطر فیتلبد الأرض و ینبت العشب و الکلاء و الحبوب و الاثمار، ثمّ تسیل من الوادی الی القرار فیأخذه الناس لحاجاتهم.

۲- ۲. و لعلّ المراد برجز الشیطان هو الذی أمر بهجره فی قوله تعالی:« وَ الرُّجْزَ فَاهْجُرْ»، فیناسب کون المراد به المنی و آثار الجنابه.

۳- ۳. قد عرفت أنّه لا إشکال فی الاستدلال بها.

دلت علی استحباب المبالغه فی الاجتناب من النجاسات و لا یبعد فهم استحباب النوره و أمثالها بل استحباب الکون علی الطهاره و تأیید لدلائل الأغسال المستحبه و استحباب المبالغه فی الاجتناب عن المحرمات و المکروهات و الاجتناب عن محال الشبهات و کل ما فیه نوع خسه و دناءه و الحرص علی الطاعات و الحسنات فإنهن یـذهبن السیئات فإن الطهاره إن کان لها شرعا حقیقه فهی رافع الحدث أو المبیح للصلاه و هنا لیست مستعمله فیه اتفاقا فلم یبق إلا معناها اللغوی العرفی أی النزاهه و النظافه و هی یعم الکل انتهی.

و أکثر ما ذکر لا یخلو من مناقشه کما لا یخفی.

و أما الآیه الرابعه فاستدل بها علی طهاره مطلق الماء و مطهریته و أورد علیه بأنه لیس فی الکلام ما یدل علی العموم و إنما یدل علی أن الماء من السماء مطهر و بأن الطهور مبالغه فی الطاهر و لا یدل علی کونه مطهرا بوجه.

و أجیب عن الأول بأن ذکره تعالی ماء مبهما غیر معین و وصفه بالطهوریه و الامتنان علی العباد به لا یناسب حکمته تعالی و لا فائده فی هذا الإخبار و لا امتنان فیه فالمراد کل ماء یکون من السماء و قد دلت آیات أخر علی أن کل المیاه من السماء نحو قوله تعالی وَ أَنْزَلْنا مِنَ السَّماءِ ماءً بِقَدَرٍ فَأَسْکَنّاهُ فِی الْأَرْضِ وَ إِنّا عَلی ذَهابٍ بِهِ لَقادِرُونَ (۱) و قوله سبحانه أَ لَمْ تَرَ أَنَّ اللّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّماءِ ماءً فَسَلَکَهُ یَنابِیعَ فِی الْأَرْضِ (۲)

۱- ۱. المؤمنون: ۱۸.

۲- ۲. الزمر: ۲۱. و لکن الآیتین و أمثالهما لم تتضمن أن کل ماء انزلناه من السماء بل نکر الماء فقال« مِنَ السَّماءِ ماءً» و المراد به أن میاه الأنهار و العیون لیس من نفس الأرض تجری و تنبع، و انما هی ماء المطر تنزل علی رءوس الوادی و الجبال فیسیل فی. الأنهار أو ینضب فی خلال الجبال و الرمال فیسلک الی ینابیع الأرض، و هذا من عظیم المنن حیث حمل المیاه من البحار الی السماء ثمّ أمطرها علی الأرض فسلکها فی الأنهار و العیون لینتفع به الناس، و لو لم یکن مطر لغار العیون و الآبار و خلت الأنهار« قُلْ ... إِنْ أَصْبَحَ ماؤُکُمْ غَوْراً فَمَنْ یَأْتِیکُمْ بِماءٍ مَعِینٍ»؟.

و عن الثانی بأن کثیرا من أهل اللغه فسر الطهور بالطاهر فی نفسه المطهر لغیره و الشیخ فی التهذیب أسنده إلی لغه العرب و یؤیده شیوع استعماله فی هذا المعنی فی کثیر من الأخبار الخاصیه و العامیه کقول

النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله: جُعِلَتْ لِیَ الْأَرْضُ مَسْجِداً وَ تُرَابُهَا طَهُوراً(۱).

و لو أراد الطاهر لم یثبت المزیه و قَوْلِهِ صلی الله علیه و آله: وَ قَدْ سُئِلَ عَنِ الْوُضُوءِ بِمَاءِ الْبَحْرِ هُوَ الطَّهُورُ مَاؤُهُ الْحِلُّ مَیْتَتُهُ (۲).

و لو لم یرد کونه مطهرا لم یستتم الجواب وَ قَوْلِهِ صلی الله علیه و آله: طَهُورُ إِنَاءِ أَحَدِکُمْ إِذَا وَلَغَ فِیهِ الْکَلْبُ أَنْ یَغْسِلَهُ سَبْعاً(۳).

و قال بعضهم الطهور بالفتح من الأسماء المتعدیه و هو المطهر غیره و أیده بعضهم بأنه یقال ماء طهور و لا یقال ثوب طهور و یؤید کون الطهور فی الآیه بمعنی المطهر موافقتها للآیه الثانیه.

و احتج علیه الشیخ بأنه لا خلاف بین أهل النحو فی أن اسم فعول موضوع للمبالغه و تکرر الصفه أ لا تری أنهم یقولون فلان ضارب ثم یقولون ضروب إذا تکرر ذلک منه و کثر قال و إذا کان کون الماء طاهرا لیس مما یتکرر و یتزاید فینبغی فی إطلاق الطهور علیه غیر ذلک و لیس بعد ذلک إلا أنه مطهر

۱- ۱. تراه فی أمالی الصدوق ص ۱۳۰ الخصال ج ۱ ص ۱۴۰ المحاسن ص ۳۶۵، و رواه فی المعتبر ص ۱۵۸ و تراه فی سنن أبی داود ج ۱ ص ۱۱۴.

۲- ۲. تراه فی المعتبر ص ۷، و بمضمونه أحادیث أخر راجع الکافی ج ۳ ص ۱، قرب الإسناد ص ۸۴ ط حجر و فی کتبهم سنن أبی داود ج ۱ ص ۱۹.

۳- ۳. الحدیث متفق علیه بمضمونه عندنا، و عندهم کما فی مشکاه المصابیح ص ۵۲ و لفظ الحدیث رواه مسلم.

و فیه ما لا یخفی و قیل الطهور هنا اسم آله بمعنی ما یتطهر به کالوضوء لما یتوضأ به و الوقود لما یتوقد به بقرینه أن الامتنان بها أتم حینئذ.

قال فی الکشاف طهورا بلیغا فی طهارته و عن أحمد بن یحیی هو ما کان طاهرا فی نفسه مطهرا لغیره فإن کان ما قاله شرحا لبلاغته فی الطهاره کان سدیدا و یعضده قوله تعالی وَ یُنَزِّلُ عَلَیْکُمْ مِنَ السَّماءِ ماءً لِیُطَهِّرَکُمْ بِهِ (۱) و إلا فلیس فعول من التفعیل فی شیء و الطهور فی العربیه علی وجهین صفه و اسم غیر صفه فالصفه ماء طهور کقولک طاهر و الاسم کقولک لما یتطهر به طهور کالوضوء و الوقود لما یتوضأ به و یتوقد به النار و قولهم تطهرت طهورا حسنا کقولک وضوءا حسنا ذکره سیبویه

و منه قوله صلی الله علیه و آله: لا صلاه إلا بطهور. أی بطهاره انتهی.

و اعترضه النیشابوری بأنه حیث سلم أن الطهور فی العربیه علی وجهین اندفع النزاع لأن کون الماء مما یتطهر به هو کونه مطهرا لغیره فکأنه سبحانه قال و أنزلنا من السماء ماء هو آله الطهاره و یلزمه أن یکون طاهرا فی نفسه قال و مما یؤکد هذا التفسیر أنه تعالی ذکره فی معرض الإنعام فوجب حمله علی الوصف الأکمل و ظاهر أن المطهر أکمل من الطهاره انتهی (۲).

و الحق أن المناقشه فی کون الطهور بمعنی المطهر و إن صحت نظرا إلی قیاس اللغه لکن تتبع الروایات و استعمالات البلغاء یورث ظنا قویا بأن الطهور فی إطلاقاتهم المراد به المطهر إما لکونه صفه بهذا المعنی أو اسما لما یتطهر به و علی التقدیرین یثبت المرام و سیأتی من الأخبار فی هذا الکتاب ما ینبهک علیه.

ص: ۷

۱- ۱. الأنفال: ۱۱.

۲- ۲. راجع مسالک الافهام للفاصل الجواد ج ۱ ص ۹۰.

**[ترجمه]نخستین آیه، بر رجحان طهارت و پاکی دلالت دارد و بارزترین انواع آن، تطهیر با آب است و موید آن روایتی است که شیخ صدوق - رضی الله عنه - در کتاب فقیه - . الفقیه ۱: ۲۰ - نقل کرده است. وی گفت: مردم با سنگ خود را پاک می‌کردند، تا اینکه مردی از انصار، غذایی خورد و بر اثر آن اسهال شد، لذا با آب استنجا کرد. سپس خداوند متعال، این آیه را نازل کرد: {خداوند توبه‌کاران و پاکیزگان را دوست دارد.}

رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم آن مرد را فراخواند، لیکن آن مرد ترسید که مبادا چیزی که او را رنجیده کند درباره‌اش نازل شده باشد؛ چون وارد شد، پیامبر صلی الله علیه و آله به او فرمود: آیا امروز کاری انجام داده‌ای؟ پاسخ داد: آری ای رسول خدا! طعامی خوردم که به سبب آن اسهال شدم، بدین سبب با آب استنجا کردم. پیامبر به او فرمود: مژده باد تو را که خداوند متعال در مورد تو این آیه را نازل کرده است.

مشهور میان مفسران این است که منظور، توبه کننده از گناهان و متطهر از آنها، به طور مطلق است؛ یا منظور توبه‌کننده از گناهان کبیره و متطهر از گناهان صغیره؛ یا توبه کننده از گناهان و متطهر از نجاسات است، و برخی اقوال در این باره بیان خواهد شد.

اما در آیه دوم، منظور از سماء یا ابر است، زیرا در لغت، به هرچه بالا رود، واژه سماء اطلاق می‌شود، از همین روست که سقف خانه را سماء می‌نامند؛ و یا منظور از سماء آسمان می‌باشد، به این معنا که آغاز ریزش باران، از آسمان به سوی ابر و سپس از ابر به سوی زمین است و توجهی به گمان دانشمندان علوم طبیعی در مورد علت حدوث باران نیست و از چیزهایی است که دلیل قاطعی بر آن اقامه نشده است. چه بسا گفته شود: منظور از انزال باران از آسمان، این است که این پدیده، تحت تأثیر عوامل آسمانی و بالا رفتن اجزاء رطوبت از اعماق زمین به جو پدید آمده که در نتیجه آن ابرهایی باران‌زا گرد هم جمع می‌شوند و پیش از این، در کتاب السماء و العالم پیرامون آن سخن گفتیم.

همچنین قول مشهور، در اسباب نزول این آیه این است که این آیه از این رو در غزوه بدر نازل شد، که کفار در رسیدن به آب بر مسلمانان پیشی گرفتند و مسلمانان بر تپه‌ای از شن نرم که قدمهایشان در آن ثابت نمی‌ماند فرود آمدند، درحالی که اغلب آنان به خاطر کم بودن تعداد خویش و زیاد بودن تعداد کفار، در هراس بودند. پس آن شب را بدون آب به صبح رساندند و اغلب آنان محتلم شدند. ابلیس بر آنان نمایان شد وگفت: آیا گمان می‌کنید که شما بر حق هستید و حال آنکه با جنابت و بدون وضو نماز می‌خوانید و تشنگی‌تان شدت گرفته است؟ و اگر شما بر حق بودید، کفار بر شما در رسیدن بر آب پیشی نمی‌گرفتند و زمانی که عطش شما را سست و ضعیف کند، هر طور بخواهند، شما را از بین می‌برند. پس خداوند بر مسمانان باران را فرو فرستاد و آن حالت ناخوشی از میان آنان رخت بربست، قلبهاشان استوار گشت و این آیه نازل گردید.

و ظاهر آیه، بر تطهیر آب باران، بر حدث و خبث دلالت می‌کند و شاید مراد از این که خداوند آنان را تطهیر می کند، این باشد که به ایشان توفیق طهارت می‌دهد. و برخی گفته‌اند: منظور حکم طهارت پس از استعمال آب بر وجه معتبر می‌باشد و مراد از آیه {تا شما را با آن پاک گرداند}، طهارت از نجاست حکمیه یعنی جنابت و حدث اصغر یا از آن و همچنین نجاست عینیه چون منی می‌باشد.

منظور از رجز شیطان، یـا جنـابت است، زیرا که از کردار شـیطان می‌باشـد و یـا وسوسه شـیطان بر آنهاست. منظور از {محکم ساختن دل‌ها} تشویق، تقویت و اطمینان دادن به لطف خدا نسبت به آنهاست و برخی گفته‌اند: مراد از {استوار ساختن گام‌ها} نیز همین معناست.

در مجموع، این آیه بر پـاک کننـدگی آب بـاران از حـدث و خبث، به طور اجمـال دلالت می‌کنـد؛ اما اسـتدلال به این آیه بر مطهرّیت آب به طور مطلق، خالی از اشکال نیست .

امـا آیه سوم، به طور اجمـال، بر مـدح تطهر از ناپـاکی‌هـا، بویژه به وسـیله آب دلالـت دارد و از امـام صـادق و امام باقر علیهما السـلام روایت شده که این آیه در مورد اهل قبا به خاطر اسـتفاده آنان در استنجاء غائط از آب و سنگ نازل شده و نیز روایت شـده که به خاطر اسـتنجاء با آب بر آنان نازل شـده است. و برخی گفته‌انـد: چه بسا بر اسـتحباب مبالغه در اجتناب از نجاسات دلالـت کنـد و فهم اسـتحباب ازاله مو با نوره و امثال آن، دور از صـحت نیست، بلکه اسـتحباب بودن بر طهارت و تأییـد دلایل غسل‌های مسـتحب است و استحباب مبالغه در اجتناب از محرمات و مکروهات و اجتناب از مواضع شبهات و هر آن چه در آن نوعی دنائت و پلیدی است و نیز اهتمام به طاعات و حسنات می‌باشد، زیرا که آن‌ها گناهان را از بین می‌برند. پس طهارت اگر حقیقت شـرعیه داشـته باشد، رافع حدث یا مبیح نماز است، اما در اینجا به اتفاق آراء در این معنا استعمال نشده، در نتیجه، تنها معنای لغوی عرفی آن یعنی نزاهت و نظافت باقی مانده، و این معنا همه را در بر می‌گیرد.

پایان کلام.

چنانچه پیداست، بیشتر سخنانی که ذکر شد، جای بحث دارد.

اما در جهت طهارت و مطهریت مطلق آب، به آیه چهارم اسـتدلال شده است، و بر این استدلال این ایراد وارد شده، که در این کلام، آنچه دلالـت بر عموم کنـد وجود نـدارد و تنهـا بر این دلالت دارد که آب آسـمان مطهر است؛ و کلمه طهور مبالغه در طاهر است و به هیچ گونه بر مطهر بودن آن دلالت ندارد.

به ایراد اول، این گونه پاسخ داده شـده که خداونـد آب را به گونه‌ای مبهم و نـامعین ذکر کرده و آن را به طهوریت توصـیف کرده و به وسـیله آن بر بنـدگان منت نهاده باشد، با حکمت خداوند تناسب ندارد و فایده‌ای در این خبر دادن و منت گذاشـتن وجود ندارد. بنابراین، منظور هر آبی است که از آسـمان بیاید و آیات دیگر دلالت بر این نکته دارد که همه آب‌ها از آسـمان است، مانند این سـخن باری تعالی که فرمود: «وانزلنا من السـماء ماء بقدر فاسکناه فی الارض و انا علی ذهاب به لقادرون»، - . مؤمنون / ۱۸ - {و از آسـمان آبی به انـدازه معین فرود آوردیم و آن را در زمین جـای دادیم و ما برای از بین بردن آن مسـلما توانابیم.}

و نیز این آیه که می‌فرماید: «ألم تر ان الله انزل من السـماء ماء فسلکه ینابیع فی الارض»، {مگر ندیده‌ای که خدا از آسمان آبی فرود آورد، پس آن را به چشمه‌هایی که در طبقات زیرین زمین است راه داد؟} - . زمر / ۲۱ -

و در مورد ایراد دوم، پاسخ داده شده که بسـیاری از زبان شـناسان در تفسیر واژه طهور گفته‌اند: آنچه بالذات پاک است و غیر

خود را پاک می گرداند؛ و شیخ در کتاب تهذیب، آن را به زبان عرب اسناد داده است.

و شیوع استعمال آن در این معنا، در بسیاری از روایات خاص و عام، مؤید این مطلب است، مانند این سخن رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم که فرمود: زمین برای من سجده گاه و خاکش پاک کننده قرار داده شد. - . امالی الصدوق: ۱۳۰، خصال ۱: ۱۴۰، المحاسن: ۳۶۵، المعتبر:۱۵۸، سنن ابو داود ۱: ۱۹ -

اگر طاهر را اراده کرده باشد، مزیت ثابت نشده است. همچنین سخن دیگری از پیامبر، در این باره نقل شده که از ایشان در خصوص وضو گرفتن با آب دریا سؤال شد، فرمود: آبش پاک و مردارش حلال است. - . المعتبر: ۷، حدیثی دیگر با همین مضمون در الکافی ۳: ۱، قرب الاسناد: ۸۴ چاپ سنگی، سنن ابو داوود۱: ۱۹ -

و اگر منظور مطهر بودن آب نباشد، پاسخ کامل نیست، چنان که پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم فرمود: طریقه پاک کردن ظرف یکی از شما، زمانی که سگ آن را لیسید این است که هفت بار آن را بشوید.

برخی گفته‌اند: طَهور با فتحه، از اسامی متعدی است و آن مطهر - پاک کننده - غیر خود می‌باشد و برخی در تأیید این کلام بیان داشته‌اند که گفته می‌شود: «ماء طهور» ولی گفته نمی‌شود: «ثوب طهور» و آمدن طهور در این آیه به معنای مطهر، هماهنگی و تناسب آن را با آیه دوم تایید می کند .

و شیخ این گونه بر آن استدلال کرده که میان نحویان، در این که اسم بر وزن فعول برای مبالغه و تکرار شدن صفت وضع شده، هیچ اختلافی نیست. آیا نمی‌بینی که می گویند: «فلان ضارب»، سپس اگر بار دیگر این عمل از جانب وی تکرار گردد یا زیاد شود، می گویند: «ضروب». گفت: وقتی پاکی آب قابل تکرار و زیاد شدن نیست، پس باید اطلاق طهور بر آن، از وجه دیگری باشد و تنها این وجه می‌ماند که آب مطهر باشد و در آن چیزی است که پوشیده نیست. گفته شده: «طهور» در اینجا، اسم آلت و به معنای چیزی است که بدان پاک شدن حاصل می‌شود، مانند وضو، به سبب اینکه بدان وضو گرفته می‌شود؛ و وقود، به سبب آنکه به واسطه آن آتش بر افروخته می‌شود، با این قرینه که امتنان بدان در این صورت، کامل‌تر است.

در کشاف گفته: «طهور» یعنی مبالغه در طهارت و از نظر احمد بن یحیی، طهور به آنچه خود پاک باشد و پاک کننده غیر باشد، گفته می‌شود. اگر آنچه را گفته، در توضیح مبالغه در طهارت باشد، سخنی به جاست و این کلام خداوند هم آن را تأیید می کند: {از آسمان بارانی برشما می‌ریزد تا شما را با آن پاک گرداند.} - ۱. انفال / ۱۱ - در غیر این صورت، فعول، از باب تفعیل، نیست. طهور در عربی بر دو وجه است: صفت و اسم غیر صفت. صفت مانند «ماء طهور» مثل این است که بگویی: «طاهر» و اسم مثل اینکه، به هرچه به وسیله آن پاکی حاصل می‌شود، طهور گفته می‌شود، مثل اطلاق وضو به چیزی که با آن وضو گرفته می‌شود، یا وقود به چیزی که به واسطه آن آتش بر افروخته می‌شود. این قول آنان که می گویند: «تطهرت طهورا حسنا» مانند این است که بگویی: «توضأت وضوء حسنا» که سیبویه آن را ذکر کرده، و سخن رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم از این قبیل است که فرمود: هیچ نمازی نیست مگر با طهور. پایان کلام

نیشابوری اعتراض کرده که اگر پذیرفته شود که طهور در عربی بر دو وجه است، نزاع برطرف می‌شود، زیرا اینکه به وسیله

آب پاکی جسته شود، در بردارنـده این معناست که آب پاک کننـده غیر است. گویا خداوند متعال فرمود: {و از آسـمان آبی فرو ریزانديم} که همان وسيله طهارت می‌باشد و لازمه‌اش اين است که خود بالذات پاک باشد. و گفته است: آنچه اين تفسير را تأييـد می‌کنـد، اين است که خداونـد متعـال هنگـام معرفی نعمت‌ها، آن را ذکر کرده، در نتيجه بايـد آن را حمل بر وصـف اکمل کرد و در ظاهر مطهر، اکمل از طهارت است. پايان کلام. - ۲. ر. ک: مسالک الافهام للفاضل جواد ۱: ۹۰ -

حقيقت اين است که گفتگو بر سر اينکه طهور به معنـای مطهر است، اگر چه از منظر مقيـاس لغت، صـحيح باشـد امـا پيگيری روايات و کثرت استعمال بليغان، گمانی قوی را ايجاد می‌کند که مراد از طهور در استعمال آنان مطهر است، يا به عنوان صفتی بر اين معنا، يا به عنوان اسم برای آنچه که بدان پاکی حاصل می‌شود و در هر دو فرض، مقصود حاصل می‌گردد. به زودی در اين کتاب، رواياتی خواهد آمد که تو را نسبت بدان آگاه می‌کند.

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَسَنِ الْعَلَوِيِّ عَنْ جَدِّهِ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ مُوسَى عليه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ مَاءِ الْبَحْرِ أَ يُتَوَضَّأُ مِنْهُ قَالَ لَا بَأْسَ (۱).

**[ترجمه]قرب الاسـناد : علی بن جعفر از برادرش موسـی عليه السـلام نقـل کرده است که فرمـود: از ايشـان دربـاره آب دريا سؤال کردم که آيا با آن وضو گرفته می‌شود؟ فرمود: اشکالی ندارد. - . قرب الاسناد: ۸۴ -

**[ترجمه]

«۲»

مَحَاسِنُ الْبَرْقِيِّ، عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِهِ رَفَعَهُ عَنِ ابْنِ أُخْتِ الْأَوْزَاعِيِّ عَنْ مَسْعَدَةَ بْنِ الْيَسَعِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ قَالَ عَلِيٌّ عليه السلام: الْمَاءُ يُطَهِّرُ وَ لَا يُطَهَّرُ وَ رَوَاهُ عَنِ النَّوْفَلِيِّ عَنِ السَّكُونِيِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام عَنْ آبَائِهِ عليهم السلام عَنِ النَّبِيِّ صلی الله عليه و آله (۲).

**[ترجمه]محاسن البرقی: امام صادق عليه السـلام نقل کرده است که امام علی عليه السلام فرمود: آب پاک می‌کند ولی خود با چيزی پاک نمی‌شود. و امام صادق عليه السـلام به نقل از پـدران خويش اين حديث را از رسول اکرم صـلی الله عليه و آله و سلم نيز نقل کرده است. - . المحاسن: ۵۷۰ -

**[ترجمه]

«۳»

نَوَادِرُ الرَّاوَنْدِيِّ، بِإِسْنَادِهِ عَنْ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ آبَائِهِ عليهم السلام عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله: مِثْلَهُ (۳)

**[ترجمه]نوادر الراوندی: امام موسی کاظم علیه السلام نیز روایتی همچون روایت قبل را از رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم نقل کرده است. - . نوادر الراوندی: ۳۹

-

**[ترجمه]

بيان

الماء يطهر أي كل شي ء حتى نفسه إذ حذف المفعول يدل على العموم و لا يطهر من شي ء إلا من نفسه لأن التعميم بالأول أنسب.

و من المعاصرين من ذهب إلى ظاهر العموم في ظاهر الثاني و قال لا يطهر نفسه أيضا و قال إن الماء لا يتنجس من شي ء حتى يطهره الماء أو شي ء آخر بل عند التغيير النجس هو ذلك الجسم الذي ظهر في الماء فإذا استهلك عاد الماء إلى طهارته و في القول به إشكال و إن لم يبعد من ظواهر بعض الأخبار.

و قال شيخنا البهائي قدس الله روحه ربما يشكل حكمه عليه السلام بأن الماء لا يطهر فإن القليل يطهر(۴)

بالجاري و بالكثير من الراكد فلعله عليه السلام أراد أن الماء يطهر غيره و لا يطهره غيره.

ص: ۸

۱- ۱. قرب الإسناد ص ۸۴ ط حجر.

۲- ۲. المحاسن ص ۵۷۰.

۳- ۳. نوادر الراونديّ ص ۳۹.

۴- ۴. زياده من الكمبانيّ.

فإن قلت هذا أيضا على إطلاقه غير مستقيم فإن البئر يطهر بالنزح و هو غير الماء.

قلت مطهر ماء البئر فی الحقيقه ليس هو النزح و إنما هو الماء النابع شيئا فشيئا وقت إخراج الماء المنزوح فالإطلاق مستقيم.

فإن قلت الماء النجس يطهر بالاستحاله ملحا إذ ليس أدون من الكلب إذا استحال ملحا فقد طهر الماء غيره.

قلت فقد عدم فلم يبق هناک ماء مطهر بغيره.

فإن قلت الماء النجس إذا شربه حيوان مأكول اللحم و صار بولا فقد طهر الماء غيره من الأجسام من دون انعدام.

قلت كون المطهر له جوف الحيوان ممنوع و إنما مطهره استحالته بولا على وتيره ما تلوناه عليك فی استحالته ملحا.

فإن قلت الماء القليل النجس لو كمل كرا بمضاف لم يسلبه الإطلاق طهر عند جمع من الأصحاب فقد طهر الماء جسم مغاير له.

قلت يمكن أن يقال بعد مماشاتهم فی طهارته بالإتمام إن المطهر هنا هو مجموع الماء لا المضاف.

**[ترجمه]عبارت «آب پاک می‌کند» یعنی آب هر چیزی حتی خودش را پاک می‌کند، چرا که حذف مفعول دلالت بر عموم می‌کند، و آلودگی‌اش با هیچ چیز جز خودش از بین نمی‌رود، چرا که تعمیم با جمله اول مناسب‌تر است. برخی از معاصران معتقد به ظاهر عموم، در [ظاهر] روایت دوم هستند و گفته‌اند: آب حتی خودش را هم پاک نمی کند و برخی گفته‌اند: آب از چیزی نجس نمی‌شود تا این که آب یا چیز دیگری آن را پاک کند. بلکه هنگام تغییر آب، نجس، جسمی است که در آب پدیدار شده و هنگامی که مستهلک شود، آب به طهارت خود باز می گردد. و در قول بدان، اشکال وجود دارد، هرچند از ظاهر برخی روایات به دور نیست.

شیخ بهایی - قدس الله روحه - گفته است: چه بسا این حکم امام علی علیه السلام که فرمود: آب جز به وسیله خود با چیزی پاک نمی‌شود، اشکال ایجاد کند، چرا که آب قلیل توسط آب جاری و مقدار زیادی ازآب راکد پاک می‌شود، و شاید منظور امام این باشد که آب غیر خود را پاک می کند و غیر آب، آب را پاک نمی کند.

اگر بگویی که این مساله نیز به صورت مطلق، درست درنمی‌آید، زیرا چاه با بیرون کشیدن آب از آن پاک می‌شود و آن چیزی غیر از آب است، در جواب می گویم: در حقیقت آنچه آب چاه را تطهیر می کند، کشیدن آب نیست، بلکه آبی است که هنگام بیرون کشیدن، آرام آرام از زمین می‌جوشد. در نتیجه، این اطلاق درست است.

اگر بگویی: آب نجس، با تبدیل شدن به نمک پاک می‌شود، زیرا آب پست‌تر از سگ نیست، هنگامی که به نمک تبدیل شود، پس در این صورت، آب را، غیر خود پاک کرده است - که آن استحاله است -. در پاسخ می گویم: نجاست از میان رفته و آبی که مطهر به غیر خود باشد، باقی نمانده است.

اگر بگویی: زمانی که حیوان حلال‌گوشت، آب نجس را بنوشد و به بول تبدیل شود، آب بدون از بین رفتن، به وسیله دیگر

اجسام پاک شده است، در پاسخ می گویم: این که تصور شود مطهر باطن حیوان می‌باشد، اشتباه است، بلکه مطهر استحاله آن به ادرار است، به همان شکلی که در استحاله نجاست به نمک، ذکر کردیم .

اگر بگویی: اگر آب قلیل نجس با اضافه شدن آب به آن، به مقدار کر برسد، بنا به نظر برخی اصحاب، اطلاق طهارت از آن سلب نمی‌شود، و آب را جسمی مغایر با آن پاک گردانیده، در پاسخ می گویم: ممکن است پس از مماشات با آنان در طهارت آب به طور کامل، مطهر در اینجا همه آب است نه آب مضاف.

**[ترجمه]

«۴»

الْمُعْتَبَرُ، قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله: خَلَقَ اللَّهُ الْمَاءَ طَهُوراً لَا يُنَجِّسُهُ شَيْ ءٌ مَا إِلَّا غَيَّرَ لَوْنَهُ أَوْ طَعْمَهُ أَوْ رِيحَهُ (۱).

السرائر: مثله و نقل أنه متفق علی روایته (۲).

**[ترجمه]المعتبر: پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله وسلم فرمود: خداوند آب را پاک آفرید، چیزی آن را نجس نمی کند مگر آن که رنگ، بو و طعم آن را تغییر دهد. - . المعتبر: ۹ -

السرائر: مشابه این روایت را آورده و خود نقل کرده که روایت وی مورد اتفاق است. - . السرائر: ۸- ۷ -

**[ترجمه]

«۵»

دَعَائِمُ الْإِسْلَامِ، عَنْ عَلِيٍّ علیه السلام قَالَ: مَنْ لَمْ يُطَهِّرْهُ الْبَحْرُ فَلَا طُهْرَ لَهُ (۳).

**[ترجمه]دعائم الاسلام: از حضرت علی علیه السلام نقل کرده‌اند که فرمود: کسی که آب دریا پاکش نکند، هیچ پاکی برایش نیست. - . السرائر: ۸- ۷ -

**[ترجمه]

«۶»

الْهِدَايَةُ، لِلصَّدُوقِ: الْمَاءُ كُلُّهُ طَاهِرٌ حَتَّى يُعْلَمَ أَنَّهُ قَذِرٌ.

١- ١. المعتبر: ص ٩.
٢- ٢. السرائر ص ٧ و ٨.
٣- ٣. دعائم الإسلام ج ١ ص ١١١.

**[ترجمه]الهدایه: همه آب‌ها پاکند مگر اینکه نجاستش فهمیده شود.

**[ترجمه]

«۷»

الْمُقْنِعَهُ، عَنِ الْبَاقِرِ علیه السلام قَالَ: أَفْطِرْ عَلَی الْحُلْوِ فَإِنْ لَمْ تَجِدْهُ فَأَفْطِرْ عَلَی الْمَاءِ فَإِنَّ الْمَاءَ طَهُورٌ.

**[ترجمه]المقنعه: از امام باقر علیه السلام نقل کرده‌اند که فرمود : با شیرینی و حلوا افطار کن و اگر نیافتی با آب افطار کن چرا که آب طهور است.

**[ترجمه]

بیان

لعل المراد هنا الطهور من الذنوب کما سیأتی (۱).

**[ترجمه]شاید مراد در اینجا پاک شدن از گناهان است، چنانچه بزودی بیان خواهد شد.

**[ترجمه]

«۸»

الْمُعْتَبَرُ، قَالَ: قَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله وَ قَدْ سُئِلَ عَنْ مَاءِ الْبَحْرِ فَقَالَ هُوَ الطَّهُورُ مَاؤُهُ الْحِلُّ مَیْتَتُهُ (۲).

**[ترجمه]المعتبر: از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم درباره آب دریا سؤال شد، فرمود: آبش پاک و مردارش حلال است. - . المعتبر: ۷ -

**[ترجمه]

بیان

لعل المراد بالمیته ما لم ینحر و لم یذبح فإن السمک یحل بخروجه عن الماء من غیر ذبح و نحر.

**[ترجمه]شاید مراد از مردار، چیزی است که آن را نحر و ذبح نمی‌کنند، چرا که ماهی با خارج شدن از آب، بدون ذبح و نحر حلال می‌شود.

**[ترجمه]

إِرْشَادُ الْقُلُوبِ، لِلدَّيْلَمِيِّ عَنْ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ آبَائِهِ عَنْ عَلِيٍّ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام أَنَّهُ عليه السلام قَالَ: فِي ذِكْرِ فَضَائِلِ نَبِيِّنَا صلى الله عليه و آله وَ أُمَّتِهِ عَلَى الْأَنْبِيَاءِ وَ أُمَمِهِمْ إِنَّ اللَّهَ سُبْحَانَهُ رَفَعَ نَبِيَّنَا صلى الله عليه و آله إِلَى سَاقِ الْعَرْشِ فَأَوْحَى إِلَيْهِ فِيمَا أَوْحَى كَانَتِ الْأُمَمُ السَّالِفَةُ إِذَا أَصَابَهُمْ أَذًى نَجَسٌ قَرَضُوهُ مِنْ أَجْسَادِهِمْ وَ قَدْ جَعَلْتُ الْمَاءَ طَهُوراً لِأُمَّتِكَ مِنْ جَمِيعِ الْأَنْجَاسِ وَ الصَّعِيدَ فِي الْأَوْقَاتِ (۳).

**[ترجمه]ارشاد القلوب: امام موسی کاظم علیه السلام از پدران خویش و ایشان نیز از حضرت علی علیه السلام نقل کرده اند که در بیان فضائل پیامبرمان رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم و امتش بر دیگر پیامبران و امت‌های آنان فرمود: خداوند سبحان پیامبرمان را تا پای عرش بالا برد و یکی از مواردی را که به او وحی کرد این بود: امت‌های گذشته اگر نجاستی به آنها برخورد می کرد، آن قسمت از لباسشان را می‌بریدند، و من برای امتت، آب را برای همه نجاسات و خاک را در برخی اوقات، پاک کننده قرار دادم. - . ارشاد القلوب ۲: ۲۲۲ -

**[ترجمه]

بیان

لعله لم یکن الدم نجسا فی شرعهم أو کان هذا معفوا(۴).

ص: ۱۰

۱- ۱. بل هو طهور للرجز- رجز الشیطان- من باطن الامعاء. فیزید فی صحه بدن.
۲- ۲. المعتبر: ۷.
۳- ۳. إرشاد القلوب ج ۲ ص ۲۲۲.
۴ - ۴. لا یستلزم ذلک طهاره الدم فی شرعهم أو کونه معفوا عنه، فان المراد بالقرض تمسح خزف أو حجر أو تراب علی الموضع النحس لتزول به النجاسه و یزول و ینقرض الجلد الذی نجس، و ما کان یکفی لهم الغسل بالماء، و أمّا قرض الموضع النجس من اللباس و غیر ذلک کما وقع فی سائر الاخبار، فهو خال عن الاشکال بالمره.

**[ترجمه]گویا خون در شریعتشان نجس نبوده، یا مورد بخشش بوده است .

**[ترجمه]

باب ۲ ماء المطر و طينه

الأخبار

«۱»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، بِالْإِسْنَادِ الْمُتَقَدِّمِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ عليه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الْبَيْتِ يُبَالُ عَلَى ظَهْرِهِ وَ يُغْتَسَلُ مِنَ الْجَنَابَةِ ثُمَّ يُصِيبُهُ الْمَطَرُ أَ يُؤْخَذُ مِنْ مَائِهِ فَيُتَوَضَّأَ لِلصَّلَاةِ قَالَ إِذَا جَرَى فَلَا بَأْسَ (۱).

وَ عَنْهُ عَنْ أَخِيهِ عليه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ رَجُلٍ مَرَّ فِي مَاءِ مَطَرٍ قَدْ صُبَّتْ فِيهِ خَمْرٌ فَأَصَابَ ثَوْبَهُ هَلْ يُصَلِّي فِيهِ قَبْلَ أَنْ يَغْسِلَهُ قَالَ لَا يَغْسِلُ ثَوْبَهُ وَ لَا رِجْلَيْهِ وَ يُصَلِّي وَ لَا بَأْسَ (۲).

وَ عَنْهُ عَنْ أَخِيهِ عليه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الْكَنِيفِ يَكُونُ فَوْقَ الْبَيْتِ فَيُصِيبُهُ الْمَطَرُ فَيَكِفُ فَيُصِيبُ الثِّيَابَ أَ يُصَلَّى فِيهَا قَبْلَ أَنْ تُغْسَلَ قَالَ إِذَا جَرَى مِنْ مَاءِ الْمَطَرِ فَلَا بَأْسَ [يُصَلَّى فِيهَا](۳).

كتاب المسائل، عن أحمد بن موسى بن جعفر بن أبى العباس عن أبى جعفر بن يزيد بن النضر الخراسانى عن على بن الحسن العلوى عن على بن جعفر عن أخيه موسى عليه السلام: مثله (۴)

**[ترجمه]قرب الاسناد: على بن جعفر از برادرش نقل كرده است كه از ايشان سؤال كردم: بر بام خانه‌ای ادرار می شود، و غسل جنابت انجام می‌شود، سپس بر آن باران می‌بارد، آیا می‌توان از آبش جهت وضو گرفتن برای ادای نماز استفاده کرد؟ فرمود: اگر جاری شده باشد، اشکالی ندارد. - . قرب الاسناد :۸۳ -

وی از برادرش نقل کرده است: از ایشان درباره شخصی سؤال کردم که از آب بارانی که در آن شراب ریخته شده، عبور کند و از آن آب به لباسش بریزد، آیا قبل از شستن لباس می‌تواند در آن نماز گزارد؟ فرمود: لباس و پاهایش را نشوید و نماز بخواند، ایرادی ندارد. - . قرب الاسناد: ۸۳، ۱۱۶ چاپ نجف -

وی از برادرش نقل کرده است که فرمود: از ایشان پرسیدم: مستراح بر بالای بام می‌باشد، بر آن آب باران می‌بارد و آب به داخل خانه می‌چکد و به لباس‌ها می‌ریزد، آیا قبل از شستن، در آن نماز بخواند؟ فرمود: اگر از آب باران بر آن جاری شده باشد، اشکالی ندارد با آن نماز بخواند. - . قرب الاسناد: ۱۱۶ چاپ نجف، ۸۹ چاپ سنگی -

کتاب المسائل: علی بن جعفر از برادرش موسی علیه السلام مانند این حدیث را نقل کرده است. - . بحار الانوار۴: ۱۵۸،۱۰: ۲۸۸ -

**[ترجمه]

بیان

قوله علیه السلام إذا جری استدل به علی ما ذهب إلیه الشیخ من اشتراط الجریان (۵) و لم یشترطه الأکثر و یمکن أن یکون الاشتراط هنا لنفوذ

ص: ۱۱

۱- ۱. قرب الإسناد ص ۸۳، ط حجر.

۲- ۲. قرب الإسناد ص ۸۳ و ص ۱۱۶ ط نجف.

۳- ۳. قرب الإسناد ص ۱۱۶ ط نجف ص ۸۹ ط حجر.

۴- ۴. راجع بحار الأنوار ج ۴ ص ۱۵۸ ط ک و ج ۱۰ ص ۲۸۸ طبعتنا هذه.

۵- ۵. و المراد بالجریان جری ماء المطر بحیث یذهب بعین النجاسه و أثرها الی المیزاب ثمّ الی صحن الدار، ان کان السطح متحجرا، و الی باطن السطح ان کان مطینا. فیطهر ظاهر السطح، فی أول الجریان کما هو قضیه الحدیث الأول، ثمّ بعد الجریان و ذهاب الماء بالنجاسه من المیزاب لا بأس بالماء المأخوذ من المیزاب فانه طاهر مطهر. و اما الحدیث الثالث فالمراد أن الوکوف إذا کان من ماء المطر فلا بأس، و أمّا إذا کان من محل الکنیف و مخلوطا بالنجاسه، فلا یکون طاهرا لنجاسه باطن السطح من دون أن یری المطر، نعم إذا جری ماء المطر من ظاهر السطح الی الباطن، ثمّ جری فی الباطن و وکف الی الأرض بحیث ذهب بجریانه و غوره بنجاسه باطن السطح طهر بعد ذلک کله کما هو ظاهر.

النجاسه فی السطح حتی یستولی علی النجاسه کما یدل علیه قوله یبال علی ظهره و الظاهر أن السؤال عن الاغتسال لنجاسه المنی.

و الجواب عن السؤال الثانی إما مبنی علی عدم نجاسه الخمر کما نسب إلی الصدوق أو علی کون المرور حال نزول المطر مع عدم التغیر أو بعده مع الاستهلاک حالته أو مع کریه غیر المتغیر و بالجمله الاستدلال به علی کل من المطلبین مشکل.

و الجواب عن الثالث یدل أن ماء المطر مع الجریان مطهر و فی اشتراط الجریان ما مر من الکلام إذ الکنیف بدون الجریان یتغیر منه ماء المطر و یقال وکف البیت بالفتح وکفا و وکیفا إذا تقاطر الماء من سقفه فیه.

**[ترجمه]با قول امام «اذا جری» به اعتقاد شیخ، به شرط جاری شدن آب استدلال شده است، و حال آنکه اکثریت آن را شرط ندانسته‌اند. شاید این شرط در اینجا به خاطر نفوذ نجاست بر پشت بام است تا بر نجاست غالب شود، هم چنان که این گفته وی «یبال علی ظهره»، (بر پشت بام بول می‌شود) نیز بر آن دلالت می کند و ظاهر این است که سؤال در مورد انجام غسل، به خاطر نجاست منی می‌باشد.

پاسخ سؤال دوم، یا مبنی بر عدم نجاست خمر است، هم چنان که آن را به شیخ صدوق نسبت داده‌اند، یا بر جریان آن هنگام بارش باران، بدون تغییر؛ یا بعد از بارش باران، با از بین رفتن حالت قبل؛ یا با کرّیت غیر متغیر دلالت دارد. به طور کلی، استدلال با آن بر هر یک از این دو مطلب، دارای اشکال است.

جواب سوم، بر این نکته دلالت دارد که آب باران زمان جریان مطهر است و در مورد شرط بودن جریان آب، پیش از این درباره آن سخن گفته شد، چرا که مستراح، بدون جریان آب باران را تغییر می‌دهد و گفته می شود: «وَکفَ البیت و کفاً و وکیفاً» زمانی که آب، از سقف چکه چکه به داخل نفوذ کند.

**[ترجمه]

«۲»

فِقْهُ الرِّضَا،: إِذَا بَقِیَ مَاءُ الْمَطَرِ فِی الطُّرُقَاتِ ثَلَاثَهَ أَیَّامٍ نَجِسَ وَ احْتِیجَ إِلَی غَسْلِ الثَّوْبِ مِنْهُ وَ مَاءُ الْمَطَرِ فِی الصَّحَارِی یَجُوزُ الصَّلَاهُ فِیهِ طُولَ الشِّتْوِ.

**[ترجمه]فقه الرضا: اگر آب باران، در مسیرها سه روز بماند، نجس می‌شود و نیاز به شستن لباس از آن است، اما در بیابان‌ها، در طول زمستان، نماز در آن (لباس آلوده به آن) جایز است.

**[ترجمه]

«۳»

السَّرَائِرُ، مِنْ كِتَابِ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِنَا عَنْ أَبِي الْحَسَنِ عليه السلام: فِي طِينِ الْمَطَرِ أَنَّهُ لَا بَأْسَ بِهِ أَنْ يُصِيبَ الثَّوْبَ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ إِلَّا أَنْ يُعْلَمَ أَنَّهُ قَدْ نَجَّسَهُ شَيْ ءٌ بَعْدَ الْمَطَرِ(۱).

**[ترجمه]السرائر: محمد بن اسماعیل به نقل از برخی اصحاب و ایشان نیز از امام موسی بن جعفر علیه السلام نقل کرده اند که درباره گل باران فرمود: اگر تا سه روز به لباس بریزد، اشکالی ندارد، مگر اینکه فرد بداند، آب پس از بارش باران به وسیله چیز دیگری نجس شده است. - . السرائر: ۴۷۸ -

**[ترجمه]

بیان

لهذه الروایه فی سائر الکتب تتمه فإن أصابه بعد ثلاثه أیام غسله و إن کان طریقا نظیفا لم یغسله (۲)

و استدل به علی عدم انفعال ماء المطر حال

ص: ۱۲

۱- ۱. السرائر ص ۴۷۸.

۲- ۲. راجع الکافی ج ۳ ص ۱۳.

التقاطر بالملاقاه لحصر البأس فی طین المطر فیما إذا نجسه شی ء بعد المطر ففیما عداه لا بأس و هو شامل لما إذا کانت الأرض نجسه قبل المطر فیستفاد منه تطهیر المطر الأرض و فیه کلام.

و قال فی المعالم اشتهر فی کلام الأصحاب الحکم باستحباب إزاله طین المطر بعد ثلاثه أیام من وقت انقطاعه و أنه لا بأس به فی الثلاثه ما لم یعلم فیه نجاسه و الأصل فیه روایه محمد بن إسماعیل انتهی و یظهر من الخبر أن مع علم عدم النجاسه بل مع ظنه لا یحسن الاجتناب قبل الثلاثه و بعدها.

و قال العلامه فی التحریر لو وقع علیه فی الطریق ماء و لا یعلم نجاسته لم یجب علیه السؤال إجماعا و بنی علی الطهاره.

**[ترجمه]در دیگر کتب، در تکمیل این روایت آمده: اگر پس از گذشت سه روز به لباسش بریزد، آن را بشوید، و اگر مسیر راه پاک باشد، آن را نشوید. - . الکافی۳: ۱۳ -

به این روایت بر عدم انفعال آب باران، در اثر تماس با نجاست در حال ریزش، استدلال شده است، و مشکل در گل باران، به زمانی محدود می گردد که چیزی پس از بارش باران آن را نجس کند، و در دیگر موارد، اشکالی ندارد؛ و آن شامل می‌شود، زمانی را که زمین قبل از باران نجس باشد که از آن، تطهیر زمین به وسیله باران برداشت می‌شود، و در این مسئله جای بحث است.

شیخ در معالم گفته است: در کلام اصحاب، حکم به استحباب ازاله گل باران، پس از سه روز از زمان انقطاع آن، مشهور است و در مدت سه روز تا زمانی که علم به نجاست آن دانسته نشود، اشکالی ندارد و اصل در این حکم، روایت محمد بن اسماعیل است. پایان کلام.

از روایت آشکار است که با علم به عدم نجاست، و حتی با گمان نسبت به آن، اجتناب از آن قبل و پس از سه روز نیکو نیست.

علامه در تحریر گفته است: اگر در مسیر با آبی برخورد کند و از نجاستش اطلاعی نداشته باشد، بنا بر اجماع، پرسیدن در این باره واجب نیست و باید بنا را بر پاکی گذاشت.

**[ترجمه]

«۴»

کِتَابُ الْمَسَائِلِ، بِالْإِسْنَادِ عَنْ عَلِیِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِیهِ مُوسَی علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الْمَطَرِ یَجْرِی فِی الْمَکَانِ فِیهِ الْعَذِرَهُ فَیُصِیبُ الثَّوْبَ أَ یُصَلَّی فِیهِ قَبْلَ أَنْ یُغْسَلَ قَالَ إِذَا جَرَی بِهِ الْمَطَرُ فَلَا بَأْسَ (۱).

**[ترجمه]کتاب المسائل: علی بن جعفر از برادرش موسی علیه السلام نقل کرده است که از وی سؤال کردم: باران در مکانی که در آن مدفوع است، جاری است و از آب باران به لباس می‌ریزد، آیا قبل از شستن لباس می‌توان در آن نماز گزارد؟

فرمود: اگر آب باران جاری باشد، اشکالی ندارد. - . المسائل فی بحار۱۰: ۲۶۰ -

**[ترجمه]

بیان

یشمل القلیل و الکثیر فیدل علی عدم انفعال القلیل فی حال نزول المطر و لا بد من حمله علیه و علی عدم التغیر.

ثم اعلم أن ظاهر أکثر الأخبار عدم انفعال الماء المجتمع من المطر لا مطلق القلیل فتأمل.

ص: ۱۳

۱- ۱. قد طبع کتاب المسائل فی البحار ج ۱۰ من هذه الطبعه تری نص الحدیث ص ۲۶۰ و فی قوله« إذا جری به» تأیید لما قلناه ص ۱۱ و ۱۲.

**[ترجمه]این حکم، آب قلیل و کثیر را نیز در بر می‌گیرد و بر عدم انفعال آب قلیل در زمان ریزش باران دلالت دارد و باید آن را بر حال بارش باران و بر عدم تغییر حمل کرد.

سپس بدان که از ظاهر اغلب روایات، عدم انفعال آب مجتمع از باران بر می‌آید نه مطلق آب قلیل، پس در این نکته بیاندیش .

**[ترجمه]

باب ۳ حکم الماء القلیل و حد الکثیر و أحکامه و حکم الجاری

الأخبار

«۱»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ وَ کِتَابُ الْمَسَائِلِ، بِالْإِسْنَادَيْنِ الْمُتَقَدِّمَيْنِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الدَّجَاجَهِ وَ الْحَمَامَهِ وَ أَشْبَاهِهِنَّ تَطَأُ الْعَذِرَهَ ثُمَّ تَدْخُلُ فِي الْمَاءِ أَ يُتَوَضَّأُ مِنْهُ قَالَ لَا إِلَّا أَنْ يَكُونَ الْمَاءُ كَثِيراً قَدْرَ كُرٍّ(۱)

قَالَ وَ سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ يَتَوَضَّأُ فِي الْكَنِيفِ بِالْمَاءِ يُدْخِلُ يَدَهُ فِيهِ أَ يُتَوَضَّأُ مِنْ فَضْلِهِ لِلصَّلَاهِ قَالَ إِذَا أَدْخَلَ يَدَهُ وَ هِيَ نَظِيفَهٌ فَلَا بَأْسَ وَ لَسْتُ أُحِبُّ أَنْ يَتَعَوَّدَ ذَلِكَ إِلَّا أَنْ يَغْسِلَ يَدَهُ قَبْلَ ذَلِكَ (۲)

وَ سَأَلْتُهُ عَنْ جُنُبٍ أَصَابَتْ يَدَهُ مِنْ جَنَابَتِهِ فَمَسَحَهُ بِخِرْقَهٍ ثُمَّ أَدْخَلَ يَدَهُ فِي غِسْلِهِ قَبْلَ أَنْ يَغْسِلَهَا هَلْ يُجْزِيهِ أَنْ يَغْتَسِلَ مِنْ ذَلِكَ الْمَاءِ قَالَ إِنْ وَجَدَ مَاءً غَيْرَهُ فَلَا يُجْزِيهِ أَنْ يَغْتَسِلَ بِهِ وَ إِنْ لَمْ يَجِدْ غَيْرَهُ أَجْزَأَهُ (۳).

**[ترجمه]قرب الاسناد و کتاب المسائل: علی بن جعفر از برادرش نقل کرده است که فرمود: از ایشان پرسیدم: مرغ، کبوتر و مانند آن‌ها، بر روی مدفوع پا می‌گذارد و سپس وارد آب می‌شود، آیا می‌توان از آن آب وضو گرفت؟ فرمود: نه مگر این که آب به اندازه آب کر و زیاد باشد. - . قرب الاسناد: ۸۴ چاپ سنگی ۱۰۹ چاپ نجف، کتاب المسائل بحار۱۰: ۲۸۸ -

و نیز فرمود: از ایشان درباره مردی که در مستراح، با آب خود را تطهیر می‌کند و دستش را در آن آب وارد می‌کند، سؤال کردم که آیا می‌تواند از باقیمانده آب برای نماز وضو بگیرد؟ فرمود: اگر دستش را زمانی که تمیز بوده، در آب داخل کرده، ایرادی ندارد ولی دوست ندارم به این امر عادت کند، مگر اینکه دستش را قبل از آن بشوید. - . قرب الاسناد: ۱۰۹ -

از ایشان در مورد فرد جنبی که دستش را پس از برخورد با جنابت خود با تکه پارچه‌ای پاک می‌کند و قبل از شستن دست، آن را در آب غسل داخل کرده، سؤال کردم که آیا غسل کردن با آن آب بر او کفایت می‌کند؟ فرمود: اگر آبی غیر آن آب بیابد، غسل کردن کفایت نمی‌کند، اما اگر نیابد، کفایت می‌کند. - . قرب الاسناد:۱۱۰، کتاب المسائل بحار ۱۰: ۲۸۷ -

**[ترجمه]

بيان

الجواب الأول يدل على انفعال القليل و اشتراط الكريه فی عدمه ردا علی ابن أبی عقیل و من تبعه قوله يتوضأ فی الكنيف أی يستنجی و يدل علی انفعال القليل و إن كان البأس أعم من النجاسه و يدل علی استحباب غسل اليد مع النظافه أيضا.

ص: ۱۴

۱- ۱. قرب الإسناد ص ۸۴ ط حجر و ص ۱۰۹ ط نجف و كتاب المسائل ج ۱۰ ص ۲۸۸ من بحار الأنوار.

۲- ۲. قرب الإسناد ص ۱۰۹ ط نجف.

۳- ۳. قرب الإسناد ص ۱۱۰ ط نجف كتاب المسائل ج ۱۰ ص ۲۸۷ من البحار بلفظ غير هذا.

و الجواب الأخير يدل على عدم انفعال القليل و أن رعايه الكريه للاستحباب و حمله على الكر بعيد جدا و يمكن حمله على التقيه أو على أن المراد بقوله من جنابته ما يتبع الجنابه من العرق و شبهه لا المنی.

**[ترجمه]پاسخ اول بر انفعال آب قلیل و شرط کر بودن در عدم آن دلالت دارد، و ردی بر عقیده ابن ابو عقیل و تابعین وی می‌باشد. گفته وی: «یتوضأ فی الکنیف» یعنی استنجا می‌کند و بر انفعال آب قلیل دلالت دارد، هر چند اشکال، اعم از نجاست می‌باشد و بر استحباب شستن دست هنگام نظافت نیز دلالت دارد.

و پاسخ اخیر بر عدم انفعال آب قلیل دلالت دارد و این که رعایت حد کر بودن، جهت استحباب می‌باشد و حمل آن بر کر، بسیار دور از صحت است و می‌توان آن را حمل بر تقیه کرد؛ یا بر اینکه مراد از قول «من جنابته» چیزی است که در پی جنابت همچون عرق و مانند آن آید، نه منی.

**[ترجمه]

«۲»

عِلَلُ الصَّدُوقِ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ عَنِ ابْنِ بَزِيعٍ عَنْ يُونُسَ عَنْ رَجُلٍ مِنْ أَهْلِ الْمَشْرِقِ عَنِ الْعَيْزَارِ عَنِ الْأَحْوَلِ قَالَ: دَخَلْتُ عَلَى أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فَقَالَ سَلْ عَمَّا شِئْتَ فَأُرْتِجَتْ عَلَيَّ الْمَسَائِلُ فَقَالَ لِي سَلْ مَا بَدَا لَكَ فَقُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاكَ الرَّجُلُ يَسْتَنْجِي فَيَقَعُ ثَوْبُهُ فِي الْمَاءِ الَّذِي اسْتَنْجَى بِهِ فَقَالَ لَا بَأْسَ بِهِ فَسَكَتَ فَقَالَ أَ وَ تَدْرِي لِمَ صَارَ لَا بَأْسَ بِهِ قُلْتُ لَا وَ اللَّهِ جُعِلْتُ فِدَاكَ فَقَالَ علیه السلام إِنَّ الْمَاءَ أَكْثَرُ مِنَ الْقَذَرِ(۱).

**[ترجمه]علل الصدوق: احول نقل کرده است که بر امام صادق علیه السلام وارد شدم، ایشان فرمود: درباره هر چه می خواهی سؤال کن. سؤالات بر زبانم بند آمد. امام فرمود: هر چه به ذهنت رسید، بپرس. گفتم: جانم به فدایت، فردی استنجا می‌کند و لباسش در آبی که با آن استنجا کرده، می‌افتد. امام فرمود: اشکالی ندارد، سپس قدری ساکت شد و سپس فرمود: آیا می‌دانی چرا اشکالی ندارد؟ گفتم: جانم به فدایت! به خدا قسم خیر. ایشان در پاسخ فرمود: زیرا که آب بیشتر از نجاست است. - . علل الشرائع ۱: ۲۷ -

**[ترجمه]

توضیح

قال الجوهری أرتج علی القارئ علی ما لم یسم فاعله إذا لم یقدر علی القراءه کأنه أطبق علیه کما یرتج الباب و لا تقل ارتج علیه بالتشدید انتهی و یدل علی طهاره غساله الاستنجاء مع عدم التغییر بل یفهم من التعلیل عدم نجاسه غساله الخبث مطلقا مع عدم التغییر و اختلف الأصحاب فی غساله الخبث فذهب جماعه من القدماء إلی الطهاره و الأشهر النجاسه و استثنی منها غساله استنجاء الحدثین فإن المشهور فیها الطهاره و قیل إنه نجس لکنه معفو و هو ضعیف و اشترط فیه عدم التغیر و عدم وقوعه علی نجاسه خارجه و بعض عدم تمیز أجزاء النجاسه فی الماء و بعض عدم تقدم الید علی الماء فی الورود علی النجاسه و بعض عدم

زیاده الوزن و اشترط أیضا عدم کون الخارج غیر الحدثین و أن لا یخالط نجاسه الحدثین نجاسه أخری و أن لا تکون متعدیه و إطلاق النص بدفع الجمیع سوی الأولین و الأخیر مع التفاحش بحیث لا یعد استنجاء.

**[ترجمه]جوهری در تفسیر این سخن گفته است: «ارتج علی القاریء» به صیغه مجهول زمانی گفته می‌شود که قادر بر خواندن نباشد، گویا دهانش بسته شده چنان که در بسته می‌شود و نگو « ارتجَّ علیه» (با تشدید). پایان کلام.

و بر طهارت غساله استنجا در صورت عدم تغییر دلالت می کند، بلکه از این تعلیل، عدم نجاست غساله خبث به طور مطلق، در صورت عدم تغییر فهمیده می‌شود.

اصحاب در حکم غساله خبث، اختلاف نظر دارند. گروهی از پیشینیان به پاکی اعتقاد دارند و اشهر نجاست است و از این میان، غساله استنجاء دو حدث [حدث اصغر و اکبر] را استثناء کرده‌اند و مشهور در آن طهارت است و گفته شده: آن نجس بوده اما مورد بخشش است، لیکن ضعیف می‌باشد و در آن عدم تغیّر و عدم وقوع آن بر نجاست خارجی را شرط دانسته‌اند و برخی عدم تمیز اجزاء نجاست در آب، و گروهی دیگر عدم تقدم دست بر آب هنگام ورود به نجاست و برخی عدم فزونی وزن را شرط دانسته‌اند. همچنین این را شرط کرده‌اند که تنها دو حدث خارج شوند و نیز شرط شده، نجاست دو حدث، با نجاستی دیگر آمیخته و خلط نگردد و این که سرایت کننده نباشد و مطلق بودن متن، همه موارد جز دو مورد اول و مورد اخیر را دفع می کند، آن هم همراه با اختلافی فاحش، به گونه‌ای که استنجاء شمرده نمی‌شود.

**[ترجمه]

«۳»

الْبَصَائِرُ، لِلصَّفَّارِ عَنْ إِبْرَاهِیمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ الْبَرْقِیِّ عَنْ إِبْرَاهِیمَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ شِهَابِ بْنِ عَبْدِ رَبِّهِ قَالَ: دَخَلْتُ عَلَی أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام

ص: ۱۵

۱- ۱. علل الشرائع ج ۱ ص ۲۷۱.

وَ أَنَا أَرِيدُ أَنْ أَسْأَلَهُ مِنَ الْجُنُبِ يَغْرِفُ الْمَاءَ مِنَ الْحُبِّ فَلَمَّا صِرْتُ عِنْدَهُ أُنْسِيتُ الْمَسْأَلَةَ فَنَظَرَ إِلَيَّ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فَقَالَ يَا شِهَابُ لَا بَأْسَ أَنْ يَغْرِفَ الْجُنُبُ مِنَ الْحُبِ (۱).

**[ترجمه]البصایر از صفار: شهاب بن عبد ربه نقل کرده است: بر امام صادق علیه السلام وارد شدم و می‌خواستم از ایشان درباره شخص جنبی که آب را از خمره با مشتش می گیرد، سؤال کنم، اما زمانی که نزد ایشان رسیدم، سؤال از خاطرم رفت. امام صادق علیه السلام به من نگاهی انداخت و فرمود: ای شهاب! اگر جنب از خمره با مشت آب بردارد، اشکالی ندارد. - . بصائر الدرجات: ۲۳۶ -

**[ترجمه]

«۴»

وَ مِنْهُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَكَمِ عَنْ شِهَابِ بْنِ عَبْدِ رَبِّهِ قَالَ: أَتَيْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام أَسْأَلُهُ فَابْتَدَأَنِي فَقَالَ إِنْ شِئْتَ فَاسْأَلْ يَا شِهَابُ وَ إِنْ شِئْتَ أَخْبَرْنَاكَ بِمَا جِئْتَ لَهُ قُلْتُ أَخْبِرْنِي جُعِلْتُ فِدَاكَ قَالَ جِئْتَ لِتَسْأَلَ عَنِ الْجُنُبِ يَغْرِفُ الْمَاءَ مِنَ الْحُبِّ بِالْكُوزِ فَيُصِيبُ يَدَهُ الْمَاءُ قَالَ نَعَمْ قَالَ لَيْسَ بِهِ بَأْسٌ قَالَ وَ إِنْ شِئْتَ سَلْ وَ إِنْ شِئْتَ أَخْبَرْتُكَ قَالَ قُلْتُ لَهُ أَخْبِرْنِي جُعِلْتُ فِدَاكَ قَالَ جِئْتَ لِتَسْأَلَ عَنِ الْجُنُبِ يَسْهُو وَ يَغْمُرُ يَدَهُ فِي الْمَاءِ قَبْلَ أَنْ يَغْسِلَهَا قُلْتُ وَ ذَاكَ جُعِلْتُ فِدَاكَ قَالَ إِذَا لَمْ يَكُنْ أَصَابَ يَدَهُ شَيْ ءٌ فَلَا بَأْسَ بِذَاكَ فَسَلْ وَ إِنْ شِئْتَ أَخْبَرْتُكَ قُلْتُ أَخْبِرْنِي قَالَ جِئْتَ لِتَسْأَلَنِي عَنِ الْغَدِيرِ يَكُونُ فِي جَانِبِهِ الْجِيفَةُ أَتَوَضَّأُ أَوْ لَا قَالَ نَعَمْ فَتَوَضَّأْ مِنَ الْجَانِبِ الْآخَرِ إِلَّا أَنْ يَغْلِبَ عَلَى الْمَاءِ الرِّيحُ فَيُنْتِنَ وَ جِئْتَ لِتَسْأَلَ عَنِ الْمَاءِ الرَّاكِدِ مِنَ الْبِئْرِ(۲) قَالَ فَمَا لَمْ يَكُنْ فِيهِ تَغْيِيرٌ أَوْ رِيحٌ غَالِبَةٌ قُلْتُ فَمَا التَّغْيِيرُ قَالَ الصُّفْرَةُ فَتَوَضَّأْ مِنْهُ وَ كُلَّمَا غَلَبَ عَلَيْهِ كَثْرَةُ الْمَاءِ فَهُوَ طَاهِرٌ(۳).

**[ترجمه]البصایر صفار: شهاب بن عبد ربه نقل کرده است که به نزد امام صادق علیه السلام آمدم تا از ایشان سؤال کنم. ایشان قبل از من سخن آغاز کرد و فرمود: ای شهاب! اگر می‌خواهی سؤال کن، و اگر می‌خواهی، تو را از آنچه به خاطر آن نزد من آمده‌ای با خبر سازم؟ گفتم: جانم به فدایت، مرا آگاه ساز. امام فرمود: نزد من آمده‌ای تا درباره شخص جنبی که از خمره با کوزه آب برمی‌دارد و دستش به آب می‌خورد، سؤال کنی. خطاب به امام گفتم: آری، ایشان فرمود: اشکالی ندارد.

فرمود: اگر خواستی بپرس و اگر خواستی تو را باخبر سازم. گفتم: جانم به فدایت، مرا آگاه ساز. فرمود: آمده‌ای تا درباره شخص جنبی از من سؤال کنی که سهوا قبل از شستن دست، آن را در آب داخل می کند. گفتم: جانم به فدایت همین است. فرمود: اگر دستش به چیزی نخورده باشد، ایرادی ندارد.

فرمود: بپرس و اگر می‌خواهی تو را باخبر سازم. گفتم: مرا آگاه ساز. امام فرمود: نزد من آمده‌ای تا از برکه‌ای سؤال کنی که در کنارش مرداری قرار دارد، که آیا می‌توان در آن وضو گرفت؟ گفتم: آری. فرمود: از گوشه دیگر وضو بگیر، مگر در صورتی که بو بر آن غالب شده و متعفن و بدبو شده باشد .

و آمده‌ای تا در مورد آب راکد در چاه، بپرسی! و فرمود: تا زمانی که تغییری در آن ایجاد نشده باشد یا بوی غالبی نباشد. گفتم: منظور از تغییر چیست؟ فرمود: زردی. پس وضو بگیر؛ و هر چه که کثرت و زیادی آب بر آن غلبه کرد، پس آن پاک

است. - . بصائر الدرجات: ۲۳۸ -

**[ترجمه]

بیان

قوله من البئر کذا فی أکثر النسخ فیدل علی عدم انفعال البئر بدون التغییر إلا أن یحمل علی غیر النابع مجازا و فی بعضها من الکر فیوافق المشهور و ذکر الصفره علی المثال.

**[ترجمه]این گفته امام علیه السلام که فرمود: «من البئر» و اینچنین در اغلب نسخه‌ها آمده، بر عدم انفعال آب چاه (از آلودگی) در صورت عدم تغییر دلالت دارد، جز در صورتی که مجازاً بر آب چاهی که جوشان نیست، حمل شود و در برخی نسخه ها آمده: «من الکر» که با قول مشهور سنخیت دارد و زرد شدن آب، از باب مثال ذکر شده است.

**[ترجمه]

«۵»

فِقْهُ الرِّضَا: إِنِ اغْتَسَلْتَ مِنْ مَاءِ الْحَمَّامِ وَ لَمْ یَکُنْ مَعَکَ مَا تَغْرِفُ بِهِ

ص: ۱۶

۱- ۱. بصائر الدرجات ص ۲۳۶.

۲- ۲. من الکر خ ل.

۳- ۳. بصائر الدرجات ص ۲۳۸.

وَ يَدَاکَ قَذِرَتَانِ فَاضْرِبْ يَدَکَ فِي الْمَاءِ وَ قُلْ بِسْمِ اللَّهِ هَذَا مِمَّا قَالَ اللَّهُ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی ما جَعَلَ عَلَيْکُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ (۱)

وَ قَالَ علیه السلام كُلُّ غَدِيرٍ فِيهِ مِنَ الْمَاءِ أَكْثَرُ مِنْ كُرٍّ لَا يُنَجِّسُهُ مَا يَقَعُ فِيهِ مِنَ النَّجَاسَاتِ إِلَّا أَنْ يَكُونَ فِيهِ الْجِيَفُ فَتُغَيِّرَ لَوْنَهُ وَ طَعْمَهُ وَ رَائِحَتَهُ فَإِذَا غَيَّرَتْهُ لَمْ تُشْرَبْ مِنْهُ وَ لَمْ تُطَهَّرْ مِنْهُ وَ اعْلَمُوا رَحِمَكُمُ اللَّهُ أَنَّ كُلَّ مَاءٍ جَارٍ لَا يُنَجِّسُهُ شَيْ ءٌ.

**[ترجمه]فقه الرضا: اگر با آب حمام غسل کردی و چیزی همراه نداشتی که با آن آب برداری و دو دستت آلوده بود، پس دستت را در آب بزن و بگو: بسم الله، چرا که خداوند متعال فرمود: «ما جعل علیکم فی الدین من حرج» - . حج / ۷۸ - ،{در دین بر شما سختی قرار نداده است}.

و امام فرمود: هر برکه‌ای که آبش بیش از حد آب کر باشد، نجاساتی که در آن می‌افتد، آن را نجس نمی‌کند؛ مگر اینکه مرداری در آن بیفتد و رنگ، طعم و بویش، به سبب آن تغییر کند. پس چنانچه آن را تغییر داد، نه از آن نوشیده می‌شود و نه برای پاک کردن از آن استفاده می‌شود؛ و بدانید - خداوند شما را رحمت کناد - که آب جاری را چیزی نجس نمی کند.

**[ترجمه]

بيان

المراد بالقذر الدنس غير النجس و التسميه لجبر النجاسه الوهميه و تدارك ترك المستحب من غسل اليد قبل إدخال القليل اضطرارا أو هي كنايه عن الشروع بلا توقف كما هو الشائع أو المراد الإتيان بالتسميه التي هي أول الأفعال المستحبه في الوضوء و الغسل أو المراد بالقذر النجس فيحمل الماء على الكر.

**[ترجمه]مراد از «قذر»، آلودگی غیر نجس است و بسم الله گفتن، جهت جبران نجاست وهمیه، و جبران ترک مستحب، یعنی شستن دست قبل از داخل کردن در آب قلیل، از سر اضطرار می‌باشد؛ یا چنان که شایع است، کنایه از شروع بدون توقف است؛ یا مراد، بسم الله گفتن به عنوان نخستین اعمال مستحب در وضو و غسل است؛ یا منظور از قذر، نجاست است که در این صورت، آب حمل بر آب کر می‌شود .

**[ترجمه]

«۶»

السَّرَائِرُ، مِنْ كِتَابِ الْبَزَنْطِيِّ عَنْ عَبْدِ الْكَرِيمِ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنِ الْجُنُبِ يَجْعَلُ الرَّكْوَةَ أَوِ التَّوْرَ فَيُدْخِلُ إِصْبَعَهُ فِيهَا فَقَالَ إِنْ كَانَتْ يَدُهُ قَذِرَةً فَلْيُهَرِقْهُ وَ إِنْ كَانَ لَمْ يُصِبْهَا قَذَرٌ فَلْيَغْتَسِلْ بِهِ هَذَا مِمَّا قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَ ما جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ (۲).

**[ترجمه]السرایر: ابو بصیر نقل کرده است که از امام صادق علیه السلام راجع به شخص جنبی که رکوه - مشک کوچک - یا تور - ظرفی که از آن آب می‌خورند - را قرار می‌دهد و انگشت در آن فرو می‌برد، سؤال کردم، فرمود: اگر دستش نجس

بوده باشد، باید آب را بریزد، و اگر نجس نبوده، با آن غسل کند، زیرا که خداوند باری تعالی فرمود: {در دین برای شما سختی قرار نداده است}. - . السرائر: ۴۶۵ -

**[ترجمه]

بیان

قال فی النهایه الرکوه إناء صغیر من جلد یشرب فیه الماء و قال التور إناء من صفر أو حجاره کالإجانه و قد یتوضأ منه.

**[ترجمه]در کتاب النهایه گفته است: «رکوه» ظرف کوچک از جنس پوست است که در آن آب می‌نوشند و گفته: «تور» ظرف مسی یا سنگی مانند تشت را گویند که گاه از آب آن وضو می گیرند.

**[ترجمه]

«۷»

کَشْفُ الْغُمَّهِ، مِنْ کِتَابِ الدَّلَائِلِ لِعَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرٍ الْحِمْیَرِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام أَنَّهُ قَالَ: لَمَّا کَانَ فِی اللَّیْلَهِ الَّتِی وُعِدَ فِیهَا عَلِیُّ بْنُ الْحُسَیْنِ علیه السلام قَالَ لِمُحَمَّدٍ یَا بُنَیَّ ابْغِنِی وَضُوءاً قَالَ فَقُمْتُ فَجِئْتُهُ بِمَاءٍ فَقَالَ لَا تَبْغِ هَذَا فَإِنَّ فِیهِ شَیْئاً مَیِّتاً قَالَ فَخَرَجْتُ فَجِئْتُ بِالْمِصْبَاحِ فَإِذَا فِیهِ فَأْرَهٌ مَیْتَهٌ فَجِئْتُهُ

ص: ۱۷

۱- ۱. الحجّ: ۷۸.

۲- ۲. السرائر: ۴۶۵.

بِوَضُوءٍ غَيْرِهِ (۱).

البصائر، لسعد بن عبد الله عن محمد بن عبد الله عن محمد بن إسماعيل بن بزيع عن سعد بن مسلم عن أبی عمران عن أبی عبد الله علیه السلام. مثله (۲)

**[ترجمه]کشف الغمه: از کتاب دلائل عبدالله بن جعفر حمیری نقل شده است که امام صادق علیه السلام فرمود: چون شبی رسید که علی بن الحسین علیه السلام در آن وعده - در گذشتن از دارفانی را - داشت، به محمد فرمود: فرزندم! برایم آب وضویی بیاور، من برخاستم و آب وضوئی برایش آوردم. فرمود: این نه، زی-را در آن چیز مرده‌ای است، من رفتم و چراغ آوردم، دیدم موش مرده‌ای در آن افتاده است، آب وضوی دیگری برایش آوردم. -. کشف الغمه ۲: ۳۰۸ -

البصایر: ابو عمران نیز مانند همین روایت، را از امام صادق علیه السلام نقل کرده است. -. البصائر: ۴۸۳ -

**[ترجمه]

بيان

قال فی النهایه یقال ابغنی کذا بهمزه الوصل أی اطلب لی و أبغنی بهمزه القطع أی أعنی علی الطلب و منه الحدیث ابغونی حدیده أستطیب بها بهمزه الوصل و القطع.

**[ترجمه]در النهایه گفته است: گفته می‌شود: «ابغنی کذا» با همزه وصل، یعنی برای من جستجو کن و «أبغنی» با همزه قطع، یعنی مرا بر طلب و خواسته یاری کن و از این قبیل، حدیث ذیل است: «أبغونی حدیده أستطیب بها»، که با همزه وصل و قطع آمده است.

**[ترجمه]

«۸»

كِتَابُ الْمَسَائِلِ، بِالْإِسْنَادِ الْمُتَقَدِّمِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ مُوسَى علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ جَرَّهِ مَاءٍ فِيهِ أَلْفُ رِطْلٍ وَقَعَ فِيهِ أُوقِيَّهُ بَوْلٍ هَلْ يَصْلُحُ شُرْبُهُ أَوِ الْوُضُوءُ مِنْهُ قَالَ لَا يَصْلُحُ (۳).

**[ترجمه]کتاب المسائل: علی بن جعفر از برادرش موسی علیه السلام نقل کرده است که فرمود: از ایشان درباره کوزه آبی که هزار رطل آب دارد و نیم رطل ادرار در آن ریخته شده، سؤال کردم که آیا نوشیدن آب یا وضو گرفتن با آن رواست؟ فرمود: درست نیست. -. کتاب المسائل ۱۰: ۲۹۰ -

**[ترجمه]

«۹»

مَجَالِسُ الصَّدُوقِ، قَالَ رُوِيَ: أَنَّ الْكُرَّ هُوَ مَا يَكُونُ ثَلَاثَهَ أَشْبَارٍ طُولًا فِي ثَلَاثَهِ أَشْبَارٍ عَرْضاً فِي ثَلَاثَهِ أَشْبَارٍ عُمْقاً(۴).

**[ترجمه]مجالس الصدوق: فرمود : آب کر آن است که سه وجب طول، در سه وجب عرض و سه وجب عمق داشته باشد. - . امالی الصدوق: ۳۸۳ -

**[ترجمه]

«۱۰»

الْمُقْنِعُ،: الْكُرُّ مَا يَكُونُ ثَلَاثَهَ أَشْبَارٍ طُولًا فِي عَرْضِ ثَلَاثَهِ أَشْبَارٍ فِي عُمْقِ ثَلَاثَهِ أَشْبَارٍ.

وَ رُوِيَ: أَنَّ الْكُرَّ ذِرَاعَانِ وَ شِبْرٌ فِي ذِرَاعَيْنِ وَ شِبْرٌ وَ سُئِلَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنِ الْمَاءِ الَّذِي لَا يُنَجِّسُهُ شَيْ ءٌ قَالَ ذِرَاعَانِ عُمْقُهُ فِي ذِرَاعٍ وَ شِبْرٍ سَعَتُهُ.

وَ رُوِيَ: أَنَّ الْكُرَّ أَلْفٌ وَ مِائَتَا رِطْلٍ (۵).

تحقيق و تفصيل اعلم أن للأصحاب في معرفه الكر طريقين المقدار و الأشبار و الأول ألف

ص: ۱۸

۱- ۱. کشف الغمّه ج ۲ ص ۳۰۸ ط اسلامیه و ص ۲۰۸ ط حجر.

۲- ۲. البصائر ص ۴۸۳.

۳- ۳. کتاب المسائل ج ۱۰ من البحار ص ۲۹۰.

۴- ۴. أمالی الصدوق ص ۳۸۳.

۵- ۵. المقنع ص ۴.

و مائتا رطل و ظاهر المعتبر اتفاق الأصحاب عليه لكن اختلفوا فی تعیین الأرطال فذهب الأكثر إلی أنه العراقی و ذهب علم الهدی و الصدوق إلی أنه المدنی و هو رطل و نصف بالعراقی و الأول أظهر و أما الثانی فالمشهور أنه ثلاثه أشبار و نصف فی ثلاثه أشبار و نصف فی ثلاثه أشبار و نصف.

و ذهب الصدوق و جماعه من القمیین إلی أنه ثلاثه فی ثلاثه یرتقی إلی سبعه و عشرین و هذا لا یخلو من قوه و حكی عن ابن الجنید تحدیده بما بلغ تكسیره نحوا من مائه شبر و عن القطب الراوندی بما بلغت أبعاده الثلاثه عشره أشبار و نصفا و لم یعتبر التكسیر و قال المتأخرون من أصحابنا و لم نقف لهما علی دلیل.

و أما خبر الذراعین فی ذراع و شبر فهو أصح الأخبار الوارده فی هذا الباب رواه الشیخ بسند صحیح عن إسماعیل بن جابر(۱)

فلو حملنا السعه علی الطول و العرض یصیر سته و ثلاثین شبرا و هذا و إن لم یعمل به أحد من حیث الأشبار لكنه أقرب التحدیدات من التحدید بحسب المقدار كما حققته فی رساله الأوزان و لم أر من تفطن به و ترك العمل به حینئذ أغرب و لو حملناه علی الحوض المدور یصیر مضروبه ثمانیه و عشرین شبرا و سبعی شبر فیقرب من مذهب القمیین و ربما كان الشبران زائدین علی الذراع بقلیل و یؤیده أن راوی الخبرین واحد و هو إسماعیل بن جابر و الحوض المدور فی المصانع و الغدران التی بین الحرمین شائع و لعل القطر بالسعه أقرب و أنسب.

و أما ذراعان و شبر فی ذراعین و شبر فلم أره روایه و مذهبا إلا فی هذا الكتاب و هو أیضا إذا حملناه علی الطول و العرض بأن حملنا الثانی علی السعه التی تشمل الطول و العرض أو یقال اكتفی بذكر الجهتین عن الثالثه یصیر مائه و خمسه و عشرین و لم یقل به أحد و لو حملناه علی الحوض المدور یصیر مضروبه ثمانیه و تسعین و سبعا و نصف سبع و یقرب من مذهب ابن الجنید مع أنه بنی الكلام علی التقریب فهو یصلح أن یكون دلیلا علی ما اختاره و الأصوب حمله علی

۱- ۱. راجع التهذیب ج ۱ ص ۱۲ ط حجر.

الاستحباب أو التقيه.

**[ترجمه]المقنع: مقـدار کر، سه وجب طول، در سه وجب عرض، در سه وجب عمق است. و روایت شـده که مقدار آب کر، دو ذراع و یک وجب، در دو ذراع و یک وجب است.

از امام صادق علیه السـلام درباره آبی که چیزی آن را نجس نمی‌کنـد سؤال شد، فرمود: آبی با دو ذراع عمق در یک ذراع، و یک وجب مساحت می‌باشد.

و روایت شده: آب کر، هزار و دویست رطل است. - . المقنع: ۴ -

تحقیق و تفصیل:

بدان که اصحاب در شناخت آب کر دو روش دارند، یکی مقدار و دیگر وجب‌ها.

در مقـدار: اندازه آب کر، هزار و دویست رطل است و ظاهر کتاب المعتبر، اتفاق نظر اصـحاب بر آن است، اما در تعیین مقدار رطـل اختلاـف دارنـد. اکثریت معتقدنـد که آن، رطل عراقی است، اما علم الهـدی و شـیخ صـدوق بر این باورنـد که آن رطل مـدنی است و آن پیمـانه‌ای است معـادل نصف رطل عراقی و اولی ظاهرتر است، اما در روش دوم بنابر مشـهور، کر معادل سـه وجب و نیم در سه وجب و نیم، در سه وجب و نیم است.

شیخ صدوق و گروهی از قمی‌ها معتقدند که کر، معادل سه وجب، در سه وجب، در سه وجب است که به بیست و هفت می... رسـد و این رأی از قوت خالی نیست. و از ابن جنیـد روایت شـده که وی مقـدار آب کر را مساحت یکصد وجب دانسته و از قطب راونـدی نقل شـده که وی هر یک از زوایای سه گانه آب کر را ده وجب و نیم دانسـته و مساحت را به حساب نیاورده و اصحاب متاخر در تفسیر آن گفته‌اند: بر دلیل این گفته از سوی آنان دست نیافته‌ایم.

اما روایت دو ذراع، در یک ذراع و یک وجب، صـحیح ترین روایت ذکر شده، در این باب است که شـیخ با سندی صحیح از اسماعیل بن جابر - . التهذیب ۱: ۱۲ چاپ سنگی -

روایت کرده و اگر لفظ «سـعه» را حمل بر طول و عرض کنیم، سـی و شـش وجب می شود. هرچنـد کسـی از نظر وجب آن را نسـنجیده، امـا نزدیکترین انـدازه‌ای است که بر حسب مقـدار، به دست می آیـد، چنانکه در رساله اوزان آن را محقق ساختم و کسـی را ندیـدم که به این مساله پی برده باشـد. و در این هنگام، ترک عمل بـدان غریب‌تر است و اگر آن را بر حوض مـدور حمل کنیم، حاصل ضرب، بیست و هشت و دو هفتم وجب می شود و به نظر قمی‌ها نزدیک می‌شود و چه بسا دو وجب قدری از ذراع بیشـتر باشـد و مؤیـد آن ایـن است کـه راوی ایـن دو روایت یـک نفر، یعنی اسـماعیل بن جـابر است و حـوض مـدور کارخانه‌ها و برکه‌های میان دو حرم شایع است؛ و از طرف دیگر، چه بسا قطر به «سعه» نزدیک‌تر و مناسب‌تر باشد.

اما درباره نظری که کر را معادل دو ذراع و یک وجب، در دو ذراع و یک وجب دانسـته، این عقیـده از حیث روایت و مذهب را جز در این کتاب، ندیـدم. و آن هم زمانی است که آن را حمل بر طول و عرض کنیم، یعنی دوم را حمل بر «سـعه» کنیم که

طول و عرض را در بر می گیرد؛ یـا گفته می‌شود: تنهـا به ذکر دو جهت اکتفـاء کرده و جهت سوم را نگفته که معـادل صـد و بیست و پنـج وجب می‌شـود، که البته هیـچ کس این عقیـده را ابراز نداشـته و اگر چنـانچه آن را بر حوض مـدور حمـل کنیم، حاصـل، نود و هشت و هفت و نیم می‌شود که به عقیـده ابن جنیـد نزدیـک می گردد؛ بـا این که سـخن را بر تقریب بنا نهاده و پس آن می‌تواند دلیلی باشد بر آنچه او اختیار کرده، اما درست‌تر، حمل آن بر استحباب یا تقیه است .

**[ترجمه]

«11»

كِتَابُ الْمَسَائِلِ، بِالْإِسْنَادِ الْمُتَقَدِّمِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ مُوسَى علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ وَ هُوَ يَتَوَضَّأُ فَيَقْطُرُ قَطْرَةٌ فِي إِنَائِهِ هَلْ يَصْلُحُ لَهُ الْوُضُوءُ مِنْهُ قَالَ لَا وَ سَأَلْتُهُ عَنْ رَجُلٍ رَعَفَ فَامْتَخَطَ فَطَارَ بَعْضُ ذَلِكَ الدَّمِ قَطْراً قَطْراً صِغَاراً فَأَصَابَ إِنَاءَهُ هَلْ يَصْلُحُ الْوُضُوءُ مِنْهُ قَالَ إِنْ لَمْ يَكُنْ شَيْ ءٌ يَسْتَبِينُ فِي الْمَاءِ فَلَا بَأْسَ وَ إِنْ كَانَ شَيْئاً بَيِّناً فَلَا يُتَوَضَّأُ مِنْهُ (1).

**[ترجمه]کتاب المسائل: علی بن جعفر از برادرش موسی بن جعفر علیه السلام نقل کرده است که از ایشان سؤال کردم: اگر فردی در حین وضو خون دماغ شود و قطره‌ای خون در ظرف وضویش بریزد، آیا وضو با آن آب درست است؟ فرمود: خیر.

و از ایشان درباره فردی پرسـیدم که خون دماغ شده و مخاط بینی‌اش را بیرون ریخته و مقداری از آن خون، به شکل قطره‌های کوچـک پراکنـده می‌شـود و به ظرف آب می‌رسـد، آیـا وضو گرفتن از آن آب درست است؟ فرمود: اگر چیزی باشـد که در آب مشخص نباشد، ایرادی ندارد، اما اگر چیزی واضح باشد، نباید با آن وضو بگیرد. - . کتاب المسائل ۱۰: ۲۵۶ بحار -

**[ترجمه]

بیان

استـدل به علی ما نسب إلی الشیـخ من عـدم انفعال القلیل بما لا یدرکه الطرف من الدم و یمکن حمل السؤال علی أن مراده أن إصـابه الـدم الإناء معلوم و لکنه لا یری فی الماء شـیئا و الظاهر وصوله إلی الماء أیضا و الأصل عـدمه فهل یحکم هنا بالظاهر أو بالأصل و هو محمل قریب.

**[ترجمه]با این قول، به عقیده منسوب به شـیخ استدلال شده است که آب قلیل با مقدار خونی که چشم آن را نمی‌بیند، تاثیر نمی‌پذیرد. و می‌توان سؤال را حمل بر این کرد که منظور این است که اصابت خون به ظرف معلوم می‌باشد، اما در آب چیزی دیـده نمی‌شود و ظـاهر، رسـیدن خون به آب نیز هست، و اصـل عـدم آن می‌باشـد؛ و آیـا در اینجا حکم به ظاهر می‌شود یا بر اصل؟ و این، نزدیک به صواب است.

**[ترجمه]

«12»

نَوَادِرُ الرَّاوَنْدِيِّ، بِإِسْنَادِهِ إِلَى مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ آبَائِهِ عليهم السلام قَالَ: قَالَ عَلِيٌّ عليه السلام الْمَاءُ الْجَارِي لَا يُنَجِّسُهُ شَيْ ءٌ.

وَ بِهَذَا الْإِسْنَادِ قَالَ قَالَ عَلِيٌّ عليه السلام: الْمَاءُ يَمُرُّ بِالْجِيَفِ وَ الْعَذِرَةِ وَ الدَّمِ يُتَوَضَّأُ مِنْهُ وَ يُشْرَبُ لَيْسَ يُنَجِّسُهُ شَيْ ءٌ(۲).

**[ترجمه]نوادر الراوندی : موسی بن جعفر از پدرانش علیهم السلام نقل کرده است که امام علی علیه السلام فرمود: آب جاری را چیزی آلوده نمی کند.

و با همین اسناد، نقل کرده است: امام علی علیه السلام فرمود: آب از مردار، مدفوع و خون می گذرد، با آن آب، وضو می گیرند و از آن می‌نوشند و چیزی آن را نجس نمی کند. - . نوادر الرواندی: ۳۹ -

**[ترجمه]

بیان

حمل علی الجاری أو الكثير مع عدم التغيير و الأول أظهر.

**[ترجمه]آب را حمل بر آب جاری یا آب کثیر کرده، به شرط عدم تغییر، و اول - آب جاری - اظهر است.

**[ترجمه]

«۱۳»

دَعَائِمُ الْإِسْلَامِ، عَنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام قَالَ: فِي الْمَاءِ الْجَارِي يَمُرُّ بِالْجِيَفِ وَ الْعَذِرَةِ وَ الدَّمِ يُتَوَضَّأُ مِنْهُ وَ يُشْرَبُ وَ لَيْسَ يُنَجِّسُهُ شَيْ ءٌ مَا لَمْ يَتَغَيَّرْ أَوْصَافُهُ طَعْمُهُ وَ لَوْنُهُ وَ رِيحُهُ.

وَ عَنْهُ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِ أَنَّهُ قَالَ: لَيْسَ يُنَجِّسُ الْمَاءَ شَيْ ءٌ.

وَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام أَنَّهُ سُئِلَ عَنْ مِيضَاءٍ كَانَتْ بِقُرْبِ مَسْجِدٍ تُدْخِلُ الْحَائِضُ فِيهَا يَدَهَا أَوْ الْغُلَامُ فِيهَا يَدَهُ قَالَ تَوَضَّأْ مِنْهَا فَإِنَّ الْمَاءَ لَا يُنَجِّسُهُ شَيْ ءٌ.

۱- ۱. كتاب المسائل ج ۱۰ ص ۲۵۶ من البحار.

۲- ۲. نوادر الراونديّ ص ۳۹.

وَ عَنْهُ علیه السلام: أَنَّهُ سُئِلَ عَنِ الْغَدِیرِ یَكُونُ بِجَانِبِ الْقَرْیَهِ یَكُونُ فِیهِ الْعَذِرَهُ وَ یَبُولُ فِیهِ الصَّبِیُّ وَ تَبُولُ فِیهِ الدَّابَّهُ وَ تَرُوثُ قَالَ إِنْ عَرَضَ بِقَلْبِكَ شَیْ ءٌ مِنْهُ فَقُلْ هَكَذَا(۱) وَ تَوَضَّأْ وَ أَشَارَ بِیَدِهِ أَیْ حَرِّكْهُ وَ أَفْرِجْ عَنْهُ عَنْ بَعْضٍ وَ قَالَ إِنَّ الدِّینَ لَیْسَ بِضَیِّقٍ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَ ما جَعَلَ عَلَیْكُمْ فِی الدِّینِ مِنْ حَرَجٍ.

وَ سُئِلَ علیه السلام عَنْ غَدِیرٍ فِیهِ جِیفَهٌ فَقَالَ إِنْ كَانَ الْمَاءُ قَاهِراً لَا یُوجَدُ فِیهِ رِیحُهَا فَتَوَضَّأْ(۲)

وَ سُئِلَ أَیْضاً عَنِ الْغَدِیرِ تَبُولُ فِیهِ الدَّوَابُّ وَ تَلَغُ مِنْهُ الْكِلَابُ وَ یَغْتَسِلُ مِنْهُ الْجُنُبُ وَ الْحَائِضُ فَقَالَ إِنْ كَانَ قَدْرَ كُرٍّ لَمْ یُنَجِّسْهُ شَیْ ءٌ وَ سُئِلَ عَنِ الْغَدِیرِ یَبُولُ فِیهِ الدَّوَابُّ وَ تَرُوثُ وَ یَغْتَسِلُ فِیهِ الْجُنُبُ فَقَالَ لَا بَأْسَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله نَزَلَ بِأَصْحَابِهِ فِی سَفَرٍ لَهُمْ عَلَی غَدِیرٍ وَ كَانَتْ دَوَابُّهُمْ تَبُولُ فِیهِ وَ تَرُوثُ فَیَغْتَسِلُونَ فِیهِ وَ یَتَوَضَّئُونَ مِنْهُ وَ یَشْرَبُونَ.

وَ عَنْهُ علیه السلام أَنَّهُ قَالَ: إِذَا مَرَّ الْجُنُبُ بِالْمَاءِ وَ فِیهِ الْجِیفَهُ أَوِ الْمَیْتَهُ فَإِنْ كَانَ قَدْ تَغَیَّرَ لِذَلِكَ طَعْمُهُ أَوْ رِیحُهُ أَوْ لَوْنُهُ فَلَا یَشْرَبُ مِنْهُ وَ لَا یَتَوَضَّأُ

۱- ۱. فی المصدر المطبوع فافعل هكذا، و هو تصحیف من المصحح، فان لفظ الحدیث فی سائر المجامیع أیضا كما نقله فی المتن(راجع التهذیب ج ۱ ص ۱۱۸ ط حجر، و ج ۱ ص ۴۱۷ ط نجف) و قوله« فقل هكذا»« قل» فعل أمر یعبر به عن التهیؤ للافعال و الاستعداد لها كما یقال:« قال فأكل» و« قال فضرب» و« قال فتكلم» و اما« هكذا» فقیل انه اسم سمی به الفعل، فقد وقع فی الحدیث(سیره ابن هشام ج ۲ ص ۴۱۴):« اذ أقبل خراش بن امیه مشتملا علی السیف فقال هكذا عن الرجل، و و اللّه ما نظن الا أنّه یرید أن یفرج الناس عنه، فلما انفرجنا عنه حمل علیه فطعنه بالسیف فی بطنه» و حكی عن أبی ذر أن هكذا اسم سمی به الفعل و معناه تنحوا عن الرجل، و عن متعلقه بما فی هكذا من معنی الفعل، لكن الظاهر أن القائل« هكذا» یشیر بیدیه ما یؤدی معنی الانفراج كما فهمه الراوی.

۲- ۲. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۱۱.

وَ لَا يَتَطَهَّرُ مِنْهُ.

وَ عَنْهُ عَنْ آبَائِهِ عليهم السلام قَالَ: سُئِلَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله عَنِ الْمَاءِ تَرِدُهُ السِّبَاعُ وَ الْكِلَابُ وَ الْبَهَائِمُ فَقَالَ لَهَا مَا أَخَذَتْ بِأَفْوَاهِهَا وَ لَكُمْ مَا بَقِيَ (۱).

**[ترجمه]دعائم الاسلام: از امام علی علیه السلام نقل کرده‌اند که در مورد آب جاری که بر مردار، مدفوع و خون می گذرد، فرمود: با آن وضو گرفته می‌شود و از آن می‌نوشند و تا زمانی که اوصافپ، طعم، رنگ و بویش را تغییر ندهد، چیزی آن را نجس نمی کند.

همچنین از ایشان نقل شده که فرمود: آب را چیزی نجس نمی کند.

از امام صادق علیه السلام درباره وضوخانه‌ای که در نزدیکی مسجد قرار دارد و حائض و کودک دست خود را در آن داخل می کنند، سؤال شد. امام فرمود: از آن وضو بگیر، زیرا چیزی آب را نجس نمی کند.

و نیز روایت شده که از ایشان درباره برکه کنار روستا پرسیده شد که در آن مدفوع بوده و کودک در آن ادرار می کند و چهار پایان نیز در آن مدفوع و ادرار می‌کنند. فرمود: اگر چیزی از آن به قلبت خطور کرد این چنین بگو و وضو بگیر - به دستش اشاره کرد، یعنی آن را حرکت داد و انگشتان دستش را از هم باز کرد - و فرمود : دین تنگ و محدود نیست و خداوند عز و جل فرمود:{در دین برای شما سختی قرار نداده است.}

از ایشان درباره برکه‌ای که مرداری در آن باشد سؤال شد، فرمود: اگر آب بر آن غلبه داشته باشد و بوی مردار معلوم نباشد، از آن وضو بگیر. - . دعائم الاسلام ۱: ۱۱۱ -

همچنین از آبگیری سؤال کردند که چهارپایان در آن ادرار می کنند و سگ‌ها از آن می‌آشامند و حائض و شخص جنب از آب آن غسل می کنند. فرمود: اگر به اندازه کر باشد، چیزی آن را نجس نمی کند.

و درباره آبگیری که چهارپایان در آن مدفوع و ادرار می کنند و شخص جنب در آن غسل می کند از ایشان سؤال شد. فرمود: اشکالی ندارد چون رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم همراه اصحاب خود، در سفری نزدیک برکه ای فرود آمدند که چهارپایانشان در آن ادرار و مدفوع می کردند، ولی آنان در آن غسل می کردند، از آن وضو می گرفتند و از آن می‌آشامیدند
.

و ایشان فرمود: اگر شخص جنبی از آبی بگذرد که در آن مردار و یا میته‌ای افتاده باشد، چنانچه به آن طعم، بو و رنگ آن تغییر کرده باشد، نباید از آن بنوشد و نباید با آن وضو و طهارت بگیرد.

و امام به روایت از پدرانش نقل کرده است: از رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم درباره آبی که درندگان، سگ‌ها و چهارپایان در آن وارد می‌شوند، سؤال شد، ایشان فرمود: آنچه این حیوانات با دهانشان بر می گیرند، از آن آنهاست، و آنچه باقی ماند، برای شماست. - . دعائم الاسلام ۱: ۱۱۲ -

**[ترجمه]

«۱۴»

الْهِدَايَهُ: لَا يُفْسِدُ الْمَاءَ إِلَّا مَا كَانَتْ لَهُ نَفْسٌ سَائِلَهٌ وَ إِذَا كَانَ الْمَاءُ كُرّاً لَمْ يُنَجِّسْهُ شَيْ ءٌ وَ الْكُرُّ ثَلَاثَهُ أَشْبَارٍ طُولٍ فِي عَرْضٍ ثَلَاثَهِ أَشْبَارٍ فِي عُمْقِ ثَلَاثَهِ أَشْبَارٍ وَ إِنَّ أَهْلَ الْبَادِيَهِ سَأَلُوا رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ حِيَاضَنَا هَذِهِ تَرِدُهَا السِّبَاعُ وَ الْكِلَابُ وَ الْبَهَائِمُ فَقَالَ صلی الله علیه و آله لَهَا مَا أَخَذَتْ أَفْوَاهُهَا وَ لَكُمْ سَائِرُ ذَلِكَ.

**[ترجمه]الهدایه: آب را فاسد [نجس] نمی‌کند، جز حیوانی که خون جهنده دارد. اگر آب به قدر کر باشد، چیزی آن را نجس نمی‌کند و آب کر، آبی با میزان سه وجب طول در سه وجب عرض در سه وجب عمق است. بادیه نشینان از رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم سؤال کردند و گفتند : ای رسول خدا! بر این آبگیر ما درندگان، سگ‌ها و چهارپایان وارد می‌شوند. فرمود: آنچه آنان با دهانشان برمی‌گیرند، برای آن‌هاست و باقیمانده آن برای شماست.

**[ترجمه]

بیان

حمل على الكثير أو على عدم ملاقاه الكلاب و أشباهها بل الظن الغالب و هو غير معتبر في هذا الباب و ظاهره عدم انفعال القليل (۲).

ص: ۲۲

۱- ۱. المصدر ج ۱ ص ۱۱۲.

۲- ۲. عندی أن المراد بالورود: الشرب و الكروع، و السباع و الكلاب و سائر البهائم ليس يلغون في الماء عند كروعها، و الملاقات المسريه انما تكون إذا سرى من الكلب شي ء من أجزائه الى الماء كلعاب فمه و هو الولوغ، و ليس مفروضا في الحديث، فطهاره الماء و ان كان قليلا(كما هو الظاهر من حياضهم فانهم كانوا يبنون على الآبار حياضا ثمّ يستقون من البئر دلاء بقدر ما يحتاج دوابهم و يصبونها فيّ الحوض) مطابق للاصل.

**[ترجمه]این آب، حمل بر آب کثیر یا بر عدم تماس سگ‌ها با آن و نظایر آن شده، بلکه ظن غالب است که در این باب، غیرمعتبر است و ظاهر آن، عدم انفعال آب قلیل است .

**[ترجمه]

باب ۴ حکم البئر و ما یقع فیها

الأخبار

«۱»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، بِالْإِسْنَادِ الْمُتَقَدِّمِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ رَجُلٍ يَذْبَحُ شَاةً فَاضْطَرَبَتْ فَوَقَعَتْ فِي بِئْرِ مَاءٍ وَ أَوْدَاجُهَا تَشْخُبُ دَماً هَلْ يُتَوَضَّأُ مِنْ تِلْكَ الْبِئْرِ قَالَ يُنْزَحُ مِنْهَا مَا بَيْنَ الثَّلَاثِينَ إِلَى الْأَرْبَعِينَ دَلْواً ثُمَّ يُتَوَضَّأُ مِنْهَا وَ لَا بَأْسَ بِهِ (۱) وَ سَأَلْتُهُ عَنْ رَجُلٍ ذَبَحَ دَجَاجَةً أَوْ حَمَامَةً فَوَقَعَتْ مِنْ يَدِهِ فِي بِئْرِ مَاءٍ وَ أَوْدَاجُهَا تَشْخُبُ دَماً هَلْ يُتَوَضَّأُ مِنْ تِلْكَ الْبِئْرِ قَالَ يُنْزَحُ مِنْهَا مَا بَيْنَ الثَّلَاثِينَ إِلَى الْأَرْبَعِينَ (۲)

وَ سَأَلْتُهُ عَنْ رَجُلٍ يَسْتَقِي مِنْ بِئْرِ مَاءٍ فَرَعَفَ فِيهَا هَلْ يُتَوَضَّأُ مِنْهَا(۳) قَالَ يُنْزَحُ مِنْهَا دِلَاءٌ يَسِيرَةٌ وَ يُتَوَضَّأُ مِنْهَا وَ سَأَلْتُهُ عَنْ بِئْرٍ وَقَعَ فِيهَا زِنْبِيلٌ مِنْ عَذِرَةٍ رَطْبَةٍ أَوْ يَابِسَةٍ أَوْ زِنْبِيلٌ مِنْ سِرْقِينٍ هَلْ يَصْلُحُ الْوُضُوءُ مِنْهَا قَالَ لَا بَأْسَ (۴).

**[ترجمه]قرب الاسناد: علی بن جعفر از برادرش امام کاظم علیه السلام نقل کرده است که از ایشان درباره مردی سؤال کردم که گوسفندی را ذبح می کند، گوسفند دست و پا می‌زند و بر اثر آن در چاه آب می‌افتد و از رگ‌هایش خون بیرون می‌ریزد، آیا از آن چاه وضو گرفته شود؟ ایشان فرمود: بین سی تا چهل دلو از آبش تخلیه شود، سپس از آن وضو گرفته شود و مشکلی نیست. - . قرب الاسناد: ۸۴ چاپ سنگی -

از ایشان درباره مردی سؤال کردم که مرغ یا کبوتری را سر بریده و از دستش در چاه آب افتاده و از رگ هایش خون روان بوده، آیا از آن چاه، وضو گرفته شود؟ فرمود : بین سی تا چهل دلو از آبش تخلیه شود. - . قرب الاسناد: ۸۴ چاپ سنگی -

از ایشان درباره شخصی که در حال بیرون کشیدن آب از چاه، خون دماغ شده و از خون، در آب چاه می‌ریزد، سؤال کردم، که آیا از آن وضو گرفته می‌شود؟ فرمود: چند دلو اندک از آب چاه خارج شود و سپس با آن وضو گرفته شود. - . قرب الاسناد: ۸۴ چاپ سنگی -

از ایشان درباره چاهی که یک سبد مدفوع خیس یا خشک یا یک سبد سرگین ریخته شده، سؤال کردم که آیا وضو گرفتن از آن، صحیح است؟ فرمود: ایرادی ندارد. - . قرب الاسناد: ۱۱۰ چاپ نجف -

**[ترجمه]

بیان

یدل ما سوی الجواب الأخیر علی وجوب النزح إن قلنا بکون الأمر و ما فی حکمه للوجوب و إلا فعلی الرجحان فی الجمله.

و اعلم أنه لا خلاف فی نجاسته بالتغییر و اختلف فی حکمه مع مجرد الملاقاه و الأشهر أنه ینجس بالملاقاه مطلقا و ذهب جماعه من الأصحاب کالعلامه و ولده إلی عدم نجاسته مطلقا و ذهب محمد بن محمد البصروی من المتقدمین إلی التفصیل و القول بعدم النجاسه إن کان کرا و بها إن لم یکن کرا و ألزم علی العلامه القول به حیث اشترط فی الجاری الکریه و فیه نظر.

۱- ۱. قرب الإسناد ص ۸۴ ط حجر.

۲- ۲. قرب الإسناد ص ۸۴ ط حجر.

۳- ۳. قرب الإسناد ص ۸۴ ط حجر.

۴- ۴. قرب الإسناد ص ۱۱۰ ط نجف.

ثم القـائلون بالطهـاره اختلفـوا فى وجوب النزح بوقوع النجاسـات المخصوصه و المشـهور بينهم الاسـتحباب و ذهب العلامـه فى المنتهى إلى الوجوب تعبـدا لاـ للنجاسه و لم يصـرح بأنه يحرم اسـتعماله قبل النزح حتى يتفرع عليه بطلان الوضوء و الصـلاه بناء على أن النهى فى العباده مستلزم للفساد أم لا.

ثم إنهم اختلفوا فى حكم الـدم فالمفيـد فى المقنعه حكم بوجوب خمسه دلاـء للقليـل و عشـره للكثير و قـال الشـيخ فى النهايه و المبسوط للقليل عشـره و للكثير خمسون و الصدوق قال بوجوب ثلاثين إلى أربعين فى الكثير و دلاء يسيره فى القليل و إليه ميل المعتبر و الذكرى و هو أقوى و قال المرتضى فى المصباح فى الدم ما بين الدلو الواحد إلى عشرين و فى سائر كتب الحديث فى جواب السؤال عن الدجاجه و الحمامه ينزح منها دلاء يسيره و هو أظهر.

و فى المغرب أوداج الـدابه هى عروق الحلـق مـن المذبـح الواحـد ودج و فى الصـحاح انشـخب عروقـه دمـا انفجر و قـال الزبيل معروف فإذا كسرت شددت فقلت زبيل أو زنبيل لأنه ليس فى كلامهم فعليل بالفتح انتهى و السرقين بكسر السين معرب سرگين بفتحها.

قال الصـدوق فى الفقيه بعـد إيراد مضـمون الروايه هـذا إذا كانت فى زبيل و لم ينزل منه شـى ء فى البئر و ربما تحمل العـذره و السـرقين على مـا إذا كانـا من مأكول اللحم أو غير ذى النفس و لا يخفى بعـد الوجهين و بعـد مثل هـذا السؤال عن مثل على بن جعفر رضى الله عنه بل ظاهر الخبر عدم انفعال البئر بمجرد الملاقاه كما هو الظاهر من النصوص القويه و الله يعلم.

**[ترجمـه]اگر امر یـا آنچـه در حکم آن است را حمـل بر وجـوب کنیم، جز پاسـخ آخر، همه بر وجـوب بیرون کشـیدن آب دلالت دارد، در غیر این صورت، همه فی الجمله بر رجحان دلالت دارد.

بـدان که در صـورت تغییر - رنـگ و بـوی - آب، در حکم نجاسـتش اختلاـف نظر وجـود نـدارد، بلکه در صورت برخورد با نجاست، در حکمش اختلاف است و مشـهورتر این است که به صرف برخورد، مطلقا نجس می‌شود. گروهی از اصحاب چون علامه و فرزنـدش، به طور مطلق به عدم نجاست آب چاه معتقدند و محمد بن محمد بصـری، از فقهای قدیم، به تفصـیل معتقد است و قول به این که اگر آب چاه به انـدازه کر باشـد، نجس نمی‌شود و چنانچه کمتر از کر باشـد، نجس می‌شود، و بر علامه نیز نظر او لازم گشته، چرا که در آب جاری، کر بودن را شرط دانسته که البته این نظر جای تامل دارد.

سپس افرادی که قائـل به طهارتنـد، در وجـوب کشـیدن آب، در صـورت افتـادن نجاسـتهای مخصوص، اختلاـف نظر دارنـد و مشـهور در میانشان، حکم به اسـتحباب است. علامه در منتهی، از سر تعبد به وجوب معتقد است، نه به خاطر نجاست، و وی بر اساس اینکه آیا نهی در عبادت مسـتلزم فساد است یا نه، و اسـتعمال آن قبل از کشیدن آب حرام است تا به تبع آن بطلان وضو و نماز فهمیده شود، تصریح نکرده است.

سپس آنان در حکم خون، اختلاف کرده‌اند. شـیخ مفید در مقنعه، حکم بر وجوب پنج دلو برای خون کم و ده دلو برای خون کثیر داده است. شیخ در نهایه و مسبوط گفته است: برای قلیل، ده دلو و برای کثیر، پنجاه دلو لازم است.

شـیخ صدوق به وجوب کشـیدن سی تا چهل دلو، در آب کثیر و چند دلو اندک در آب قلیل، معتقد است که صاحب معتبر و

ذکری هم، به این نظر گرایش دارند و اقوی این است. مرتضـی در مصـباح، در مورد خون، به یک تا بیست دلو نظر دارد و در دیگر کتب حدیث، در جواب سؤال، در مورد مرغ و کبوتر گفته، چند دلو اندک از آن کشیده شود، که آن اظهر است .

در کتاب مغرب، «اوداج الـدابه» به معنای رگ‌های گردن حیوان ذبـح شده آمده، و مفرد اوداج، ودج است. در صـحاح آمده: «انشخب عروقه دما» یعنی با شدت جاری شد و گفته: «زبیل» معروف است و اگر آن را کسره دادی، مشدد می سازی و زبّیل یا زنبیل می گویی، زیرا در کلام عرب، فعلیل با فتح وجود ندارد. پایان. «سِرقین» با کسر سین، معرب سَرگین با فتحه است.

شیـخ صدوق در فقیه پس از ایراد مضـمون روایت، گفته است: این مربوط به زمانی است که [نجاست] در زنبیل باشد و چیزی از آن در چاه نیفتـد، شایـد مـدفوع و سـرگین حمل بر این شود که از حیوانی حلال گوشت یا جانوری که خون جهنده ندارد، باشد که البته بعید بودن این دو وجه، پوشیده نیست.

همچنین پرسـش از شخصـی همچون علی بن جعفر که خداونـد از ایشان راضـی باد، بعیـد به نظر می‌رسـد، بلکه ظاهر روایت، عدم انفعال چاه به مجرد تماس است، همچنان که این امر از متون معتبر هم بر می‌آید و خدا می‌داند.

**[ترجمه]

«۲»

بَصَائِرُ الصَّفَّارِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَكَمِ عَنْ شِهَابِ بْنِ عَبْدِ رَبِّهِ قَالَ: أَتَيْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فَقَالَ جِئْتَ لِتَسْأَلَ عَنِ الْمَاءِ الرَّاكِدِ مِنَ الْبِئْرِ قَالَ فَمَا لَمْ يَكُنْ فِيهِ تَغْيِيرٌ أَوْ رِيحٌ غَالِبَةٌ قُلْتُ فَمَا التَّغْيِيرُ قَالَ الصُّفْرَةُ فَتَوَضَّأْ مِنْهُ وَ كُلَّمَا غَلَبَ عَلَيْهِ كَثْرَةُ الْمَاءِ فَهُوَ طَاهِرٌ(۱).

۱- ۱. بصائر الدرجات ص ۲۳۸ ذیل حدیث، و قد مر تحت الرقم ۳ فی الباب ۳، و. عرفت هناک أن قوله« من الکر» خ ل.

**[ترجمه]بصائر الصفار: شهاب بن عبد ربه نقل کرده است که به نزد امام صادق علیه السلام رفتم. ایشان فرمود: نزد من آمده‌ای تا درباره آب راکد چاه از من سؤال کنی. و فرمود: تا زمانی که در آن تغییر یا بوی غالب نباشد، گفتم: منظور از تغییر چیست؟ فرمود: زردی، پس از آن وضو بگیر و هرگاه کثرت آب، بر آن غالب شود، پاک است. - . بصائر الدرجات: ۲۳۸ -

**[ترجمه]

«۳»

فِقْهُ الرِّضَا: مَاءُ الْبِئْرِ طَهُورٌ مَا لَمْ يُنَجِّسْهُ شَيْ ءٌ يَقَعُ فِيهِ وَ أَكْبَرُ مَا يَقَعُ فِيهِ إِنْسَانٌ فَيَمُوتُ فَانْزَحْ مِنْهَا سَبْعِينَ دَلْواً وَ أَصْغَرُ مَا يَقَعُ فِيهَا الصَّعْوَةُ فَانْزَحْ مِنْهَا دَلْواً وَاحِداً وَ فِيمَا بَيْنَ الصَّعْوَةِ وَ الْإِنْسَانِ عَلَى قَدْرِ مَا يَقَعُ فِيهَا فَإِنْ وَقَعَ فِيهَا حِمَارٌ فَانْزَحْ مِنْهَا كُرّاً مِنَ الْمَاءِ فَإِنْ وَقَعَ فِيهَا كَلْبٌ أَوْ سِنَّوْرٌ فَانْزَحْ مِنْهَا ثَلَاثِينَ دَلْواً إِلَى أَرْبَعِينَ وَ الْكُرُّ سِتُّونَ دَلْواً وَ قَدْ رُوِيَ سَبْعَةُ أَدْلٍ وَ هَذَا الَّذِي وَصَفْنَاهُ فِي مَاءِ الْبِئْرِ مَا لَمْ يَتَغَيَّرِ الْمَاءُ فَإِنْ تَغَيَّرَ الْمَاءُ وَجَبَ أَنْ يُنْزَحَ الْمَاءُ كُلُّهُ فَإِنْ كَانَ كَثِيراً وَ صَعُبَ نَزْحُهُ فَالْوَاجِبُ عَلَيْهِ أَنْ يَكْتَرِيَ عَلَيْهِ أَرْبَعَةَ رِجَالٍ يَسْتَقُونَ مِنْهَا عَلَى التَّرَاوُحِ مِنَ الْغُدْوَةِ إِلَى اللَّيْلِ فَإِنْ تَوَضَّأْتَ مِنْهُ أَوِ اغْتَسَلْتَ أَوْ غَسَلْتَ ثَوْباً بَعْدَ مَا تَبَيَّنَ وَ كُلُّ آنِيَةٍ صُبَّ فِيهِ ذَلِكَ الْمَاءَ غُسِلَ وَ إِنْ وَقَعَتْ فِيهَا حَيَّةٌ أَوْ عَقْرَبٌ أَوْ خَنَافِسُ أَوْ بَنَاتُ وَرْدَانَ فَاسْتَقِ لِلْحَيَّةِ أدل [أَدْلِياً] وَ لَيْسَ لِسِوَاهَا شَيْ ءٌ وَ إِنْ مَاتَ فِيهَا بَعِيرٌ أَوْ صُبَّ فِيهَا خَمْرٌ فَانْزَحْ مِنْهَا الْمَاءَ كُلَّهُ وَ إِنْ قَطَرَ فِيهَا قَطَرَاتٌ مِنْ دَمٍ فَاسْتَقِ مِنْهَا دِلَاءً وَ إِنْ بَالَ فِيهَا رَجُلٌ فَاسْتَقِ مِنْهَا أَرْبَعِينَ دَلْواً وَ إِنْ بَالَ صَبِيٌّ وَ قَدْ أَكَلَ الطَّعَامَ اسْتَقِ مِنْهَا ثَلَاثَةَ أَدْلٍ وَ إِنْ كَانَ رَضِيعاً اسْتَقِ مِنْهَا دَلْواً وَاحِداً وَ كُلُّ بِئْرٍ عُمْقُ مَائِهَا ثَلَاثَةُ أَشْبَارٍ وَ نِصْفٌ فِي مِثْلِهَا فَسَبِيلُهَا سَبِيلُ الْمَاءِ الْجَارِي إِلَّا أَنْ يَتَغَيَّرَ لَوْنُهَا وَ طَعْمُهَا وَ رَائِحَتُهَا فَإِنْ تَغَيَّرَتْ نُزِحَتْ حَتَّى تَطَيَّبَ وَ

إِذَا سَقَطَ فِي الْبِئْرِ فَأْرَةٌ أَوْ طَائِرٌ أَوْ سِنَّوْرٌ وَ مَا أَشْبَهَ ذَلِكَ فَمَاتَ فِيهَا وَ لَمْ يَتَفَسَّخْ نُزِحَ مِنْهُ سَبْعَةُ أَدْلٍ مِنْ دِلَاءِ هَجَرَ وَ الدَّلْوُ أَرْبَعُونَ رِطْلًا وَ إِنْ تَفَسَّخَ نُزِحَ مِنْهَا عِشْرُونَ دَلْواً وَ رُوِيَ أَرْبَعُونَ دَلْواً اللَّهُمَّ إِلَّا أَنْ يَتَغَيَّرَ اللَّوْنُ وَ الطَّعْمُ وَ الرَّائِحَةُ فَيُنْزَحُ حَتَّى تَطَيَّبَ.

**[ترجمه]فقه الرضا: آب چاه تا زمانی که چیزی که آن را نجس کند، در آن نیفتاده باشد، پاک است. بزرگترین چیزی که در آن می‌افتد، انسانی است که می‌میرد، پس هفتاد دلو از آب چاه بکش. و کوچکترین چیزی که در آن می‌افتد، گنجشک کوچک است، پس یک دلو بکش. و در مورد آنچه بین گنجشک و انسان است، به تناسب آنچه در آن می‌افتد، اگر الاغی در آن افتاد، یک کر آب و اگر سگ یا گربه افتاد، بین سی تا چهل دلو آب بکش؛ و کر شصت دلو و بنابر روایتی هفت دلو است .

و آنچه که درباره آب چاه توضیح دادیم، تا زمانی است که آب تغییر نکرده باشد، اما اگر آب تغییر کرد، باید کل آب را کشید. چنانچه آب زیاد باشد و کشیدن آب آن سخت باشد، باید چهار مرد بر آن گماشته شوند و به نوبت، از صبح تا شب آب بکشند. اگر چنانچه بعد از مشخص شدن نجاست، از این آب وضو گرفتی یا غسل کردی یا لباسی شستی، هر ظرفی که از آن آب، در آن ریخته شد، باید شسته شود. اگر مار، عقرب، سوسک یا خر خاکی در آن بیفتد، برای مار چند دلو آب بکش، اما برای غیر آن، لازم نیست. اگر شتری در آن مرد یا شرابی در آن ریخته شد، تمام آب را بیرون بکش، اگر قطراتی از خون در آن چکید، چند دلو خارج کن. اگر مردی در آن ادرار کرد چهل دلو، و اگر کودکی بول کرد که غذا خور شده، سه دلو و اگر کودک شیرخواره باشد، یک دلو بکش.

هر چاهی که عمق آبش، سه وجب و نیم باشد، به همین شکل است و حکم آب جاری را دارد، مگر اینکه رنگ، بو و طعم آن تغییر کند. اگر آب تغییر کند، از آب آن چاه کشیده شود تا پاک گردد. اگر موش، پرنده، گربه و مانند آن در چاه بیفتد، و بمیرد و متلاشی نشود، هفت دلو هجر که معادل چهل رطل است، کشیده شود و چنانچه متلاشی شود، بیست دلو و بنا به روایتی، چهل دلو خارج شود.

جز زمانی که رنگ، طعم و رایحه آن تغییر کند، که تا پاک شدن آن، باید آب کشید.

**[ترجمه]

بیان

لعل المراد بالأکبر الأکبر بحسب النزح بالنسبه إلی ما ینزح بالدلاء أو بالإضافه إلی ما یقع فیها غالبا و فی أکثر نسخ التهذیب بالثاء المثلثه(۱) و لا خلاف بین القائلین بوجوب النزح أنه یجب نزح سبعین بموت الإنسان و المشهور بینهم

ص: ۲۵

۱- ۱. التهذیب ج ۱ ص ۲۳۵ ط نجف.

شموله للكافر أيضا و ذهب ابن إدريس إلى نزح الجميع لموت الكافر.

قوله على قدر ما يقع فيها قال الوالد العلامه رحمه الله يمكن أن يكون بتخمين المكلف أو بنصهم عليهم السلام و الغرض من ذكره أنه لا ينقص من واحد و لا يزيد على السبعين فإن سئلوا عليهم السلام عنه بينوا و إلا احتاطوا بنزح السبعين و هو أحسن من نزح الكل و يمكن أن يكون المراد الأكبر باعتبار النزح لا الجثه و يكون عاما فى الميته إلا ما أخرجه الدليل من الكل و الكر و نحوهما انتهى كلامه رفع مقامه.

و الكر للحمار هو المشهور بل لم يظهر مخالف و أما تحديد الكر بما ذكر فغير معروف و لم أر به قولا و لا روايه غير هذا(١)

و ما ذكر فى الكلب و السنور اختاره الصدوق فى المقنع و قال بعد ذلك و روى سبعه دلاء و المشهور أربعون فيهما و فى ما أشبههما و أما حكم التغير فعلى القول بعدم نجاسه البئر و عدم وجوب النزح فاكتفوا بالنزح حتى يزول التغير كما يدل عليه الخبر مع كريه البئر.

و على القول بوجوب النزح و انفعال البئر ففيه أقوال الأول وجوب نزح الجميع فإن تعذر فالتراوح كما دلت عليه هذه الروايه مع عدم الكريه الثانى نزح الجميع فإن تعذر فإلى أن يزول التغير الثالث النزح حتى يزول التغير الرابع نزح أكثر الأمرين من استيفاء المقدر و زوال التغير الخامس نزح أكثر

ص: ٢۶

١- ١. و بعد قوله« و الدلو أربعون رطلا» يصير الكر ألفين و أربعمائه رطل و فى الكتاب أعنى المصدر المعروف بفقه الرضا- تحديد الكر هكذا: و العلامه فى ذلك أن تأخذ الحجر فترمى به فى وسطه، فان بلغت أمواجه من الحجر جنبى الغدير فهو دون الكر، و ان لم يبلغ فهو كر لا ينجسه شى ء، و قد ذكرنا مرارا أن المصدر هو كتاب التكليف لابن أبى العزاقر الشلمغانى، و لذا لم ينقل هذا النحو من التحديد- و ان كان فسره بذلك اللغوى الكبير أبو منصور الثعالبى فى كتابه: فقه اللغه- الا من الشلمغانى، راجع فى ذلك البحار ج ۵١ ص ٣٧۵ من طبعتنا هذه.

الأمرين إن كان للنجاسه مقدر و إلا فالجميع فإن تعذر فالتراوح السادس نزح الجميع فإن غلب الماء اعتبر أكثر الأمرين من زوال التغير و المقدر السابع نزح ما يزيل التغير أولا ثم استيفاء المقدر بعده إن كان لتلك النجاسه مقدر و إلا فالجميع فإن تعذر فالتراوح الثامن أكثر الأمرين إن كان لها مقدر و إلا فزوال التغير.

و أما الحيه فذهب كثير من الأصحاب إلى أن فيها ثلاث دلاء و العلامه فى المختلف أسند إلى على بن بابويه فى بحث الحيه القول بنزح سبع دلاء لها.

و قال فى مسأله العقرب و قال على بن بابويه فى رسالته إذا وقعت فيها حيه أو عقرب أو خنافس أو بنات وردان فاستق منها للحيه سبع دلاء و ليس عليك فيما سواها شى ء لكن نقل المحقق فى المعتبر عباره الرساله بنحو آخر و فيها موضع سبع دلاء دلوا واحدا و قال صاحب المعالم و فيما عندنا من نسخه الرساله القديمه التى عليها آثار الصحه دلاء بدون السبع.

و أما البعير فلا خلاف بين القائلين بوجوب النزح فى وجوب نزح الجميع و كذا أكثر القائلين بنجاسه البئر بالملاقاه أوجبوا نزح الجميع بوقوع الخمر مطلقا سواء كان قليلا أم كثيرا و الصدوق فى المقنع فرق بين قليله و كثيره فحكم بوجوب عشرين دلوا لوقوع قطره منه و يفهم من ظاهر المعتبر الميل إليه.

و أما الأربعون لبول الرجل فهو المشهور و أما الثلاثه للصبى فهو مختار الصدوق و المرتضى فى المصباح و ذهب الشيخان و أتباعهما إلى السبع و فى الرضيع المشهور الدلو الواحد و قال أبو الصلاح و ابن زهره ينزح له ثلاث دلاء و يدل على أن مع الكريه لا ينفعل ماء البئر بالنجاسه و على أن الكر ثلاثه أشبار و نصف كما هو المشهور.

و أما الفأره فالمشهور أنه مع عدم التفسخ أو الانتفاخ ثلاث دلاء و مع

أحدهما السبع و قال المرتضى فى المصباح فى الفأره سبع و قد روى ثلاث و قال الصدوق فى الفقيه فإن وقع فيها فأره و لم تتفسخ ينزح منها دلو واحد و إذا تفسخت فسبع دلاء و لعل روايه الأربعين إشاره إلى مَا رَوَاهُ الشَّيْخُ عَنْ أَبِي خَدِيجَةَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: سُئِلَ عَنِ الْفَأْرَهِ تَقَعُ فِي الْبِئْرِ قَالَ إِذَا مَاتَتْ وَ لَمْ تُنْتِنْ فَأَرْبَعِينَ دَلْواً وَ إِذَا تَفَسَّخَتْ فِيهِ وَ نَتُنَتْ نُزِحَ الْمَاءُ كُلُّهُ.

و المعروف بين الأصحاب فى الطير السبع و يفهم من الإستبصار جواز الاكتفاء بالثلاث و أما السنور فلعله وقع فى أحد الموضعين اشتباه من النساخ أو السبع على الوجوب و الزائد على الاستحباب.

و فى الفقيه قال فى الكلب ثلاثون إلى أربعين و فى السنور سبع دلاء و قال الشهيد رحمه الله فى الذكرى المراد بالدلو حيث تذكر ما كانت عاديه و قيل هجريه ثلاثون رطلا و قال الجعفى أربعون رطلا.

**[ترجمه]شاید مراد از بزرگ‌تر، بزرگ‌تر، بر حسب دلوهایی باشد که با آن آب کشیده می‌شود، یا نسبت به آنچه غالبا در چاه می‌افتد. در اغلب نسخه های تهذیب، با حرف (ث) یعنی «اکثر» - . التهذیب ۱: ۲۳۵ چاپ نجف -

ضبط شده است و در میان قائلان به وجوب کشیدن آب، اختلافی وجود ندارد مبنی بر اینکه در مرگ انسان، باید هفتاد دلو آب کشیده شود و بنا به مشهور، کافر هم مشمول همین حکم می‌شود؛ ولی ابن ادریس معتقد است، برای مرگ کافر باید تمام آب چاه کشیده شود .

در مورد جمله «علی قدر ما یقع فیها»، مرحوم والد دانشمند - رحمه الله - گفته است: می‌تواند با تخمین شخص مکلف یا با نص صریح ائمه معین گردد و مراد از ذکر این عبارت، این است که از یک دلو کمتر و از هفتاد دلو بیشتر نیست؛ و اگر از ائمه در مورد آن سؤال می‌شد، حتما به طور دقیق بیان می‌کردند، اما آن‌ها با حکم کشیدن هفتاد دلو، جانب احوط را رعایت کرده‌اند که البته از کشیدن تمام آب بهتر است و ممکن است مراد از «بزرگ‌تر»، به اعتبار کشیدن آب باشد نه جثه، و حکم میته را هم شامل شود، مگر آنچه را که دلیل از آن خارج کند، مانند کل آب، کر و مانند آن. پایان کلام.

برای الاغ ، بیرون کشیدن مقدار یک کر مشهور می‌باشد و مخالف این عقیده دیده نشده است، اما تعیین مقدار کر به شکلی که گذشت، شناخته شده نیست و هیچ سخن و روایتی در این باره جز همین روایت، ندیده‌ام. صدوق در مقنع، آنچه در مورد سگ و گربه ذکر شد را اختیار کرده و پس از آن گفته است: هفت دلو روایت شده و مشهور در آن دو حیوان و مشابه آن‌ها، چهل دلو است، اما در مورد حکم تغییر، بر اساس قول به عدم نجاست چاه و عدم وجوب کشیدن آب از آن می‌باشد و تا زمانی که زوال تغیر شود، به کشیدن آب چاه اکتفا کرده‌اند، همانطور که این روایت با کر بودن چاه بر آن دلالت می‌کند.

اما در مورد قول به وجوب کشیدن دلو آب و انفعال چاه، اقوال مختلفی بیان شده است: قول اول وجوب کشیدن همه آب چاه است، و در صورت عذر از کشیدن همه آب چاه، به طور متناوب [توسط چهار نفر] کشیده شود، همچنان که این روایت در صورت عدم کر بودن آب بر آن دلالت دارد. قول دوم، نظر بر کشیدن همه آب است، در صورت عذر، از کشیدن همه آب چاه تا زمانی که زوال تغیر شود، از آن کشیده شود. قول سوم نیز برکشیدن آب تا زمانی است که زوال تغیر شود. قول چهارم، برکشیدن یکی از دو امر به مقدار اکثر است، یعنی کشیدن مقدار معین آب یا [کشیدن آب چاه تا زمانی که] زوال تغیر شود.

قول پنجم برکشیدن یکی از دو امر به مقدار اکثر است، در صورتی که اندازه نجاست معین باشد؛ و در غیر این صورت همه آب می‌باشد. در صورت عذر داشتن از کشیدن همه آب چاه، باید به طور متناوب توسط چهار نفر انجام گردد. قول ششم برکشیدن همه آب است، اگر آب غلبه یابد، حداکثر یکی از دو امر، یعنی مقدار معین آب و زوال تغیر به حساب آید، قول هفتم برکشیدن آب تا اندازه‌ای است که اولا زوال تغیر شود و پس از آن استیفاء اندازه معین آب است، در صورتی که برای آن نجاست، مقدار آبی که باید کشید، معین باشد؛ اما در غیر این صورت، بر کشیدن همه آب است، در صورت تعذر از کشیدن همه آب چاه، کار باید به تناوب انجام گردد. قول هشتم مقدار اکثر یکی از دو امرست، در صورتی که اندازه معینی داشته باشد، در غیر این‌صورت باید زوال تغیر شود.

اما در مورد مار، بیشتر اصحاب قائل به سه دلو هستند و علامه در مختلف، پیرامون مار، کشیدن هفت دلو را به علی بن بابویه نسبت داده است. در مورد عقرب گفته که علی بن بابویه در رساله خویش آورده: اگر در چاه، مار یا عقرب یا سوسک یا خر خاکی افتاد، برای مار هفت دلو کشیده شود و در مورد بقیه جانوران، لازم نیست آبی کشیده شود. اما محقق در معتبر، عبارت رساله را به شکل دیگری نقل کرده و به جای هفت دلو، یک دلو را ذکر کرده. و صاحب معالم گفته است: با توجه به نسخه قدیمی رساله که در دست ماست و آثار صحت بر آن پیداست، تنها چند دلو، و نه هفت دلو آمده است.

اما در مورد شتر، میان کسانی که به وجوب کشیدن آب قائل‌اند، بر سر وجوب کشیدن همه آب چاه، اختلافی وجود ندارد. همچنین اکثر کسانی که معتقدند آب چاه با برخورد نجاست نجس می‌شود، کشیدن همه آب را در صورت ریختن شراب در چاه، به طور مطلق، خواه کم باشد یا زیاد، واجب دانسته‌اند. اما شیخ صدوق در المقنع، بین کم و زیادش تفاوت قائل شده است و در صورت ریختن یک قطره از آن، حکم به وجوب بیست دلو داده است. از ظاهر معتبر هم بر می‌آید که وی به این عقیده گرایش دارد.

اما کشیدن چهل دلو برای ادرار شخص بالغ، مشهور است؛ اما حکم به سه دلو برای کودک را صدوق و مرتضی در مصباح، اختیار کرده‌اند. دو شیخ و پیروانشان به هفت دلو معتقدند و در مورد نوزاد شیرخواره، مشهور یک دلو است، اما ابوصلاح و ابن زهره گفته‌اند: برای آن سه دلو کشیده شود و بر این دلالت دارد که در صورت کر بودن، آب چاه با نجاست منفعل نمی‌ـ شود، بر این اساس که میزان کر بنابر مشهور، سه وجب و نیم باشد.

در مورد موش، مشهور این است که اگر متلاشی نشده و باد نکرده باشد، سه دلو خارج شود، اما در صورتی که تکه تکه شده یا باد کرده باشد، کشیدن هفت دلو لازم می‌آید. مرتضی در مصباح گفته: در مورد موش هفت دلو و بنا به روایتی، سه دلو ذکر شده است. صدوق در فقیه گفته است: اگر موشی در آن افتاده و متلاشی نشده باشد، یک دلو و اگر متلاشی شد، هفت دلو کشیده شود. شاید روایت چهل دلو، اشاره به روایتی باشد که شیخ از ابی خدیجه و وی از امام صادق علیه السلام نقل کرده است که از ایشان در مورد موشی که در چاه می‌افتد، سؤال شد. ایشان فرمود: اگر مرده باشد و بو نگرفته باشد، چهل دلو و چنانچه متلاشی شده و متعفن شده باشد، تمام آب چاه تخلیه شود.

قول مشهور میان اصحاب در خصوص پرنده، هفت دلو است و از کتاب استبصار، جواز اکتفا به سه دلو فهمیده می شود؛ اما در مورد گربه، شاید در یکی از این دو جا، اشتباهی از سوی نسخه نویس رخ داده؛ و شاید هفت دلو بنابر وجوب و بیشتر از

آن، بنابر استحباب باشد.

در فقیه گفته است: در مورد سگ، سی تا چهل دلو و در مورد گربه، هفت دلو لازم است. شهید که خداوند او را رحمت کناد، در ذکری گفته است: منظور از دلو در اینجا، دلو معمولی است و گفته شده دلو هجری، برابر سی رطل است و جعفی گفته که معادل چهل رطل است.

**[ترجمه]

«۴»

الْمُعْتَبَرُ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ حَدِيدٍ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِنَا قَالَ: كُنْتُ مَعَ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام فِي طَرِيقِ مَكَّةَ فَصِرْنَا إِلَى بِئْرٍ فَاسْتَقَى غُلَامُ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام دَلْواً فَخَرَجَ فِيهِ فَأْرَتَانِ فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام أَرِقْهُ قَالَ فَاسْتَقَى آخَرَ فَخَرَجَ فِيهِ فَأْرَةٌ فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام أَرِقْهُ قَالَ فَاسْتَقَى الثَّالِثَ فَلَمْ يَخْرُجْ فِيهِ شَيْ ءٌ فَقَالَ صُبَّهُ فِي الْإِنَاءِ فَصَبَّهُ فَتَوَضَّأَ مِنْهُ وَ شَرِبَ (۱).

**[ترجمه]المعتبر: روایت شده: علی بن حدید روایت کرده است که همراه با امام صادق علیه السلام در راه مکه بودم که به چاهی رسیدیم. غلام امام یک دلو آب کشید و دو موش داخل دلو بود. امام فرمود: آن را بریز، سپس دلو دیگری بالا کشید و یک موش بیرون آمد، امام صادق فرمود: آن را بریز. دلو سوم را بیرون کشید و این بار موشی خارج نشد، فرمود: در ظرفی بریز. پس در ظرفی ریخت، از آن وضو گرفت و نوشید. - . المعتبر: ۱۱ -

**[ترجمه]

بیان

هذا الخبر مما یدل علی عدم انفعال البئر بالملاقاه و الشیخ فی التهذیب (۲) أورد هذا الخبر إلی قوله صبه فی الإناء و بعد الطعن فی السند قال یحتمل أن یکون أراد بالبئر المصنع الذی فیه الماء ما یزید مقداره علی الکر فلا یجب نزح شی ء منه ثم إنه لم یقل إنه توضأ منه بل قال صبه فی الإناء و لیس فی قوله صبه فی الإناء دلاله علی جواز استعماله فی الوضوء و یجوز أن یکون إنما أمره بالصب فی الإناء لاحتیاجهم إلیه فی الشرب و هذا یجوز عندنا عند

ص: ۲۸

۱- ۱. المعتبر: ۱۱.

۲- ۲. التهذیب ج ۱ ص ۲۴۰ و فی ط حجر ج ۱ ص ۶۸.

الضـروره انتهی. و لاـ یخفی أن هـذا الوجه الأـخیر لا یسـتقیم مع التتمه التی رواها فی المعتبر و ربما یحمل علی أنه کانت الفأره حیه.

**[ترجمه]این روایت از جمله روایاتی است که بر عـدم انفعال چاه، در صورت صـرف برخورد با نجاست، دلالت دارد. شـیخ در التهذیب - . التهذیب۱: ۲۴۰ ،۱: ۶۸ چاپ سنگی -

این روایت را تـا «صـبه فی الانـاء»، (آن را در ظرف بریز) آورده است و پس از ایراد گرفتن از سـند گویـد: احتمال دارد که از چاه، مکانی را اراده کرده باشد که آبش از مقدار کر بیشتر است و در نتیجه، کشـیدن مقداری از آب آن واجب نیست. سـپس اینکـه او نگفتـه از این آب برای وضـو اسـتفاده شـده و فقـط گفته: «صـبه فی الانـاء»، (آن را در ظرف بریز) و در این قـول وی دلالتی بر جواز اسـتعمال آن برای وضو نیست و ممکن است دسـتور به ریختن آب در ظرف، تنها به خاطر نیاز آنها به نوشـیدن آب باشد و این امر به هنگام ضرورت، نزد ما جائز است. پایان کلام.

و واضح است که این نظر، با ادامه روایت معتبر، همخوانی ندارد و شاید حمل بر صورتی شده که موش زنده بوده.

**[ترجمه]

«۵»

السَّرَائِرُ، قَالَ: الْأَخْبَارُ مُتَوَاتِرَهٌ عَنِ الْأَئِمَّهِ الطَّاهِرِینَ سَلَامُ اللَّهِ عَلَیْهِمْ بِأَنْ یُنْزَحَ لِبَوْلِ الْإِنْسَانِ أَرْبَعُونَ دَلْواً(۱).

**[ترجمه]السـرائر: گفته است: روایات متواتر و پی در پی از ائمه اطهار علیهم السلام مبنی بر کشیدن چهل دلو برای ادرار مرد نقل شده است. - . السرائر: ۱۳ -

**[ترجمه]

بیان

إن کـان النقـل بتلـک العباره کما ادعاه رحمه الله فهو شامل لبول المرأه فیـدل علی ما اختاره من مساواه بولها لبوله فی الحکم و ألحقه جماعه بما لا نص فیه و المحقق أوجب فی المعتبر فیه ثلاثین دلوا.

**[ترجمه]اگر نقل آن عبارت به شـکلی باشد که شیخ - رحمه الله - ادعا کرده است، در نتیجه شامل ادرار زن هم می شود و بر آنچه که وی اختیـار کرده، بر یکسـانی حکم بـول زن و مرد دلاـلت دارد و گروهی آن را به مـوارد لاـ نص فیه[که برای آن مقداری معین نیست] ملحق ساخته‌اند و محقق در معتبر، سی دلو را واجب دانسته است.

**[ترجمه]

«۶»

الْمُعْتَبَرُ، رَوَی الْحُسَیْنُ بْنُ سَعِیدٍ فِی کِتَابِهِ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عَلِیِّ بْنِ أَبِی حَمْزَهَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ السِّنَّوْرِ فَقَالَ أَرْبَعُونَ دَلْواً وَ لِلْکَلْبِ وَ شِبْهِهِ (۲).

lt;meta info=". المعتبر: علی بن ابوحمزه نقل کرده است که از امام صادق علیه السلام در مورد گربه پرسیدم، فرمود: برای گربه، سگ و مانند آن چهل دلو کشیده شود. - . المعتبر: ۱۶ -

**[ترجمه]

بیان

أی شبهه فی الجثه أو فی الأوصاف أیضا کالخنزیر.

**[ترجمه]عبارت «مانند آن»، یعنی از نظر جثه یا اوصاف، شبیه بدان باشد و مانند خوک.

**[ترجمه]

«۷»

کِتَابُ الْمَسَائِلِ، بِالْإِسْنَادِ الْمُتَقَدِّمِ عَنْ عَلِیِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِیهِ مُوسَی علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ فَأْرَهٍ وَقَعَتْ فِی بِئْرٍ فَأُخْرِجَتْ وَ قَدْ تَقَطَّعَتْ هَلْ یَصْلُحُ الْوُضُوءُ مِنْ مَائِهَا قَالَ یُنْزَحُ مِنْهَا عِشْرُونَ دَلْواً إِذَا تَقَطَّعَتْ ثُمَّ تُتَوَضَّأُ وَ لَا بَأْسَ وَ سَأَلْتُهُ عَنْ صَبِیٍّ بَالَ فِی بِئْرٍ هَلْ یَصْلُحُ الْوُضُوءُ مِنْهَا فَقَالَ یُنْزَحُ الْمَاءُ کُلُّهُ (۳).

**[ترجمه]کتاب المسائل: علی بن جعفر از برادرش امام موسی کاظم علیه السلام نقل کرده است که از ایشان درباره موشی سؤال کردم که در چاه افتاده و در حالی که متلاشی شده، بیرون آورده شده، آیا می توان از آن آب وضو گرفت؟ فرمود: اگر متلاشی شده، بیست دلو کشیده شود و سپس وضو گرفته شود، اشکالی ندارد.

و از ایشان در مورد کودکی که در چاه ادرار کرده، پرسیدم که آیا وضو گرفتن از آن، جایز است؟ فرمود: - .کتاب المسائل ۱: ۲۹۰ چاپ بحار -

تمام آب بیرون کشیده شود.

**[ترجمه]

بیان

لعل نزح العشرين فی الفأره موافقا لما مر فی الفقه الرضوی و نزح کل الماء لبول الصبی محمولان علی الاستحباب أو فی الأخیر علی التغیر و قال سید المحققین فی المدارک الأظهر نزح دلاء للقطرات من البول مطلقا

۱- ۱. السرائر ص ۱۳.

۲- ۲. المعتبر ص ۱۶.

۳- ۳. کتاب المسائل المطبوع فی البحار ج ۱۰ ص ۲۹۰.

لصحیحه ابن بزیع (۱)

و نزح الجمیع لانصبابه فیها کذلک لصحیحه(۲)

مُعَاوِیَهَ بْنِ عَمَّارٍ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام: فِی الْبِئْرِ یَبُولُ فِیهَا الصَّبِیُّ أَوْ یُصَبُّ فِیهَا خَمْرٌ أَوْ بَوْلٌ فَقَالَ یُنْزَحُ الْمَاءُ کُلُّهُ.

**[ترجمه]شاید کشیدن بیست دلو برای موش، طبق چیزی باشد که در فقه رضوی گذشت و کشیدن کل آب به خاطر ادرار کودک، حمل بر استحباب یا در نهایت، حمل بر تغییر شود.

سید المحققین در کتاب مدارک گفته است: اظهر این است که بنا بر روایت صحیح ابن بزیع - . التهذیب۱: ۲۴۴،۱: ۶۹ چاپ سنگی -

به خاطر قطرات ادرار، به طور مطلق، چند دلو کشیده شود و نیز بنا به روایت صحیح معاویه بن عمار - . التهذیب۱: ۲۴۱، ۱: ۶۸ -

از امام صادق علیه السلام - در خصوص چاهی که کودک در آن ادرار می‌کند یا شراب و ادرار در آن ریخته می‌شود - فرمود: تمام آب کشیده شود، می‌توان حکم به بیرون کشیدن تمام آب، در صورت ریختن ادرار در چاه داد.

**[ترجمه]

«۸»

الْهِدَایَهُ: مَاءُ الْبِئْرِ وَاسِعٌ لَا یُفْسِدُهُ شَیْ ءٌ وَ أَکْبَرُ مَا یَقَعُ فِی الْبِئْرِ الْإِنْسَانُ فَیَمُوتُ فِیهَا یُنْزَحُ مِنْهَا سَبْعُونَ دَلْواً وَ أَصْغَرُ مَا یَقَعُ فِیهَا الصَّعْوَهُ یُنْزَحُ مِنْهَا دَلْوٌ وَاحِدٌ وَ فِیمَا بَیْنَ الْإِنْسَانِ وَ الصَّعْوَهِ عَلَی قَدْرِ مَا یَقَعُ فِیهَا وَ إِنْ وَقَعَ فِیهَا ثَوْرٌ أَوْ بَعِیرٌ أَوْ صُبَّ فِیهَا خَمْرٌ نُزِحَ الْمَاءُ کُلُّهُ وَ إِنْ وَقَعَ فِیهَا حِمَارٌ نُزِحَ مِنْهَا کُرٌّ مِنْ مَاءٍ وَ إِنْ وَقَعَ فِیهَا کَلْبٌ أَوْ سِنَّوْرٌ نُزِحَ مِنْهَا ثَلَاثُونَ دَلْواً إِلَی أَرْبَعِینَ دَلْواً وَ إِنْ وَقَعَتْ فِیهَا دَجَاجَهٌ أَوْ طَیْرٌ نُزِحَ مِنْهَا سَبْعُ دِلَاءٍ وَ إِنْ وَقَعَتْ فِیهَا فَأْرَهٌ نُزِحَ مِنْهَا دَلْوٌ وَاحِدٌ وَ إِنْ تَفَسَّخَتْ فَسَبْعُ دِلَاءٍ وَ إِنْ بَالَ فِیهَا رَجُلٌ نُزِحَ مِنْهَا أَرْبَعُونَ دَلْواً وَ إِنْ بَالَ فِیهَا صَبِیٌّ قَدْ أَکَلَ الطَّعَامَ نُزِحَ مِنْهَا ثَلَاثُ دِلَاءٍ فَإِنْ کَانَ رَضِیعاً نُزِحَ مِنْهَا دَلْوٌ وَاحِدٌ وَ إِنْ وَقَعَتْ فِیهَا عَذِرَهٌ اسْتُقِیَ مِنْهَا عَشَرَهُ دِلَاءٍ فَإِنْ ذَابَتْ فِیهَا فَأَرْبَعُونَ دَلْواً إِلَی خَمْسِینَ دَلْواً.

۱- ۱. التهذیب ج ۱ ص ۲۴۴ و ج ۱ ص ۶۹ ط حجر.

۲- ۲. التهذیب ج ۱ ص ۲۴۱ و ج ۱ ص ۶۸.

**[ترجمه]الهدایه: آب چاه زیاد است و چیزی آن را فاسد [نجس] نمی‌کند و بزرگترین چیزی که در چاه می‌افتد، انسانی است که در آن می‌میرد که در این صورت هفتاد دلو از آن کشیده می‌شود و کوچک ترین چیز گنجشک است که برای آن یک دلو کشیده می‌شود و در مورد آنچه بین گنجشک و انسان است، به تناسب آنچه در چاه افتاده، آب بیرون کشیده می‌شود. اگر گاو یا شتر در آن بیفتد یا شراب در آن ریخته شود، همه آب باید کشیده شود. اگر الاغی در آن بیفتد، مقدار یک کر آب کشیده شود. اگر سگ یا گربه در آن بیفتد، بین سی تا چهل دلو آب کشیده شود. اگر مرغ یا پرنده‌ای بیفتد، هفت دلو، اگر موشی بیفتد، یک دلو و چنانچه متلاشی شود، هفت دلو بیرون کشیده شود. اگر شخص بالغی در آن ادرار کند، چهل دلو، و اگر کودکی که غذا خور شده، بول کند، سه دلو و کودک شیر خواره، یک دلو کشیده شود. اگر مدفوع در آن بیفتد، ده دلو و چنانچه مدفوع در آب حل شود، چهل تا پنجاه دلو کشیده شود .

**[ترجمه]

باب ۵ البعد بین البئر و البالوعه

الأخبار

«۱»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدٍ الطَّيَالِسِيِّ عَنِ الْعَلَاءِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الْبِئْرِ يَتَوَضَّأُ مِنْهَا الْقَوْمُ وَ إِلَى جَانِبِهَا بَالُوعَةٌ قَالَ إِنْ كَانَ بَيْنَهُمَا عَشَرَةُ أَذْرُعٍ وَ كَانَتِ الْبِئْرُ الَّتِی يَسْتَقُونَ مِنْهَا يَلِی الْوَادِیَ فَلَا بَأْسَ (۱).

**[ترجمه]قرب الاسناد: علا نقل کرده است که از امام صادق علیه السلام در مورد چاهی که مردم از آن وضو می گیرند و در کنار آن فاضلاب قرار دارد، سؤال کردم. فرمود: اگر میان آن دو، ده ذراع فاصله باشد و چاهی که از آن آب بر می گیرند، در کنار وادی - دره جوی - باشد، اشکالی ندارد. -[۱] . قرب الاسناد: ۱۶ چاپ سنگی، ۲۴ چاپ نجف -

**[ترجمه]

توضیح

و تنقیح اعلم أن المشهور أن البئر لا تنجس بالبالوعه و إن تقاربتا إلا أن یعلم وصول نجاستها إلی الماء بناء علی القول بالانفعال أو بتغیره بناء علی عدمه ثم المشهور استحباب التباعد بینهما بمقدار خمس أذرع إن کانت البئر فوق البالوعه أو کانت الأرض صلبه و إلا فسبع و منهم من اعتبر الفوقیه بحسب الجهه علی أن جهه الشمال أعلی فحصلت الفوقیه و التحتیه و التساوی بحسب الجهه و منهم من قسم التساوی إلی الشرقیه و الغربیه فتصیر أقسام المسأله باعتبار صلابه الأرض و رخاوتها و کون البئر أعلی بسب القرار أو أسفل أو مساویا و کونها فی جهه المشرق أو المغرب أو الجنوب أو الشمال أربعا و عشرین.

فمنهم من قال إذا کانت البئر فوق البالوعه جهه أو قرارا أو کانت الأرض صلبه فخمس و إلا فسبع و منهم من عکس و قال إذا کانت البئر تحت البالوعه جهه أو قرارا أو کانت الأرض رخوه فسبع و إلا فخمس و الفرق بین التعبیرین ظاهر إذ التساوی فی

أحدهما ملحق بالخمس و فى الآخر بالسبع.

و خالف ابن الجنيد المشهور و اختلف النقل عنه فالمشهور أنه يقول إن

ص: ۳۱

۱- ۱. قرب الإسناد ص ۱۶ ط حجر و ص ۲۴ ط نجف.

کـانت الأـرض رخوه و البئر تحت البـالوعه فليكن بينهمـا اثنتـا عشـره ذراعا و إن كانت صـلبه أو كانت البئر فوق البالوعه فليكن بينهما سـبع أذرع و حكى صاحب المعالم عنه أنه قال فى المختصر لا أستحب الطهاره من بئر تلى بئر النجاسه التى تستقر فيها من أعلاها فى مجرى الوادى إلا إذا كان بينهما فى الأرض الرخوه اثنتا عشـره ذراعا و فى الأرض الصلبه سبعه أذرع فإن كانت تحتها و النظيفه أعلاها فلا بأس و إن كانت محاذيتها فى سمت القبله فإذا كان بينهما سبعه أذرع فلا بأس.

فـإذا عرفت هـذا فـالخبر المتقـدم لاـ يوافق شـيئا من المـذاهب و يمكن حمله على المشـهور على مرتبه من مراتب الاسـتحباب و الفضل و لعل المراد بكون البئر يلى الوادى كونها فى جهه الشـمال لأن مجرى العيون منها فالمراد الوادى تحت الأرض و لا يبعد أن يكون فى الأصل أعلى الوادى وفقا لما رواه

الْكُلَيْنِيُ (۱)

عَنْ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ حَمَّادٍ عَنْ حَرِيزٍ عَنْ زُرَارَهَ وَ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْـلِمٍ وَ أَبِی بَصِيرٍ قَالُوا: قُلْنَا لَهُ عليه السلام بِئْرٌ يُتَوَضَّأُ مِنْهَا يَجْرِی الْبَوْلُ قَرِيباً مِنْهَا أَ يُنَجِّسُـهَا قَالَ فَقَالَ إِنْ كَانَتِ الْبِئْرُ فِی أَعْلَى الْوَادِی يَجْرِی فِيهِ الْبَوْلُ مِنْ تَحْتِهَا وَ كَانَ بَيْنَهُمَا قَدْرُ ثَلَاثَهِ أَذْرُعٍ أَوْ أَرْبَعَهِ أَذْرُعٍ لَمْ يُنَجِّسْ ذَلِكَ شَـیْ ءٌ وَ إِنْ كَانَ أَقَلَّ مِنْ ذَلِكَ نَجَّسَهَا وَ إِنْ كَانَتِ الْبِئْرُ فِی أَسْفَلِ الْوَادِی وَ يَمُرُّ الْمَاءُ عَلَيْهَا وَ كَانَ بَيْنَ الْبِئْرِ وَ بَيْنَهُ تِسْـعَهُ أَذْرُعٍ لَمْ يُنَجِّسْـهَا وَ مَـا كَـانَ أَقَـلَّ مِنْ ذَلِـكَ فَلَا يُتَوَضَّأُ مِنْهُ قَالَ زُرَارَهُ فَقُلْتُ لَهُ فَإِنْ كَانَ مَجْرَى الْبَوْلِ بِلِزْقِهَا وَ كَانَ لَا يَلْبَثُ عَلَى الْأَرْضِ فَقَالَ مَا لَمْ يَكُنْ لَهُ قَرَارٌ فَلَيْسَ بِهِ بَأْسٌ وَ إِنِ اسْتَقَرَّ مِنْهُ قَلِيلٌ فَإِنَّهُ لَا يَثْقُبُ الْأَرْضَ وَ لَا قَعْرَ لَهُ حَتَّى يَبْلُغَ الْبِئْرَ وَ لَيْسَ عَلَى الْبِئْرِ مِنْهُ بَأْسٌ فَيُتَوَضَّأُ مِنْهُ إِنَّمَا ذَلِكَ إِذَا اسْتَنْقَعَ كُلُّهُ.

۱- ۱. الكافى ج ۳ ص ۷ و ۸ و من ط حجر الفروع ج ۱ ص ۳، و رواه فى التهذيب ط حجر ج ۱ ص ۱۱۶.

قوله عليه السلام فى أعلى الوادى ظاهره الفوقيه بحسب القرار و يحتمل الجهه أيضا و المعنى أن البئر أعلى من الوادى الذى يجرى فيه البول و كذا قوله فى أسفل الوادى أى أسفل من الوادى و يمر الماء أى البول عليها أى مشرفا عليها بعكس السابق و التعبير عن وادى البول بالماء للإشعار بأن الوادى قد وصل إلى الماء.

قوله فإن كان مجرى البول بلزقها الظاهر أن السابق كان حكم ما إذا وصلت بالوعه البول الماء و هذا الذى سأله زراره حكم ما إذا لم يصل إلى الماء ففصل عليه السلام فيه بأنه إذا كان كل البول أو أكثره يستقر فى مكان قريب من البئر يلزم التباعد بالقدرين المذكورين أيضا و إن كان لا يستقر منه شى ء أصلا أو يستقر منه شى ء قليل فإنه لا يثقب الأرض بكثره المكث و لا قعر له أى لم يصل إلى الماء حتى يتصل إلى الماء بمجاريه فلا يضر قربهما.

و هذا التفصيل لم أر قائلا به و من استدل به من الأصحاب على مقدار البعد لم يتفطن لذلک و لم يتعرض له و المشهور بينهم أن مع عدم بلوغ البالوعه الماء لا يستحب التباعد مطلقا و يمكن تأويله على ما يوافق المشهور بأن يكون المراد بعدم القرار و عدم القعر عدم الوصول إلى الماء.

و قوله عليه السلام إنما ذلک إذا استنقع كله أى إذا كان له منافذ و مجارى إلى البئر فإنه حينئذ يستنقع كله و لا يخفى بعده و التفصيل الذى يستفاد منه قريب من التجربه و الاعتبار فإن التجربه شاهده بأنه إذا استقر بول كثير فى مكان قريب من البئر زمانا طويلا فلا محاله يصل أثره إلى البئر و إن لم يصل إلى الماء و الله تعالى يعلم حقائق الأحكام و حججه الكرام عليهم السلام.

ص: ٣٣

**[ترجمه]بدان که مشهور است که چاه به وسیله فاضلاب نجس نمی‌شود، اگر آن دو به یکدیگر نزدیک باشند؛ مگر اینکه رسیدن نجاست آن به آب بر اساس قول به انفعال یا تغییر آن، بنا بر عدم آن دانسته شود. سپس مشهور، استحباب فاصله پنج ذراع میان آن دو می‌باشد، البته در صورتی که چاه بالای فاضلاب باشد یا اینکه زمین، سخت باشد و در غیر این صورت، هفت ذراع می‌باشد. عده‌ای بالا بودن را بر حسب جهت - با توجه به اینکه جهت شمال بالاتر است - در نظر گرفته‌اند، از این رو، بالا بودن، پایین بودن یا هم سطح بودن، بر اساس جهت حاصل شده؛ برخی نیز هم سطحی را به شرق و غرب تقسیم کرده و در نتیجه انواع مساله بر اساس سختی یا نرمی زمین، بالا، پایین یا هم سطح بودن چاه بر اساس جایگاه و قرار داشتن در جهت شرق، غرب، شمال و جنوب، بیست و چهار می باشد. برخی اصحاب گفته‌اند: اگر چاه از نظر جهت یا جایگاه، بالای فاضلاب باشد یا زمین سفت باشد، پنج ذراع و در غیر این صورت، هفت ذراع لازم می‌باشد. برخی عکس این سخن را اظهار داشته و گفته‌اند: اگر چاه از نظر جهت یا جایگاه، پایین‌تر از فاضلاب باشد یا زمین نرم باشد، هفت ذراع و در غیر این صورت، پنج ذراع لازم می‌باشد و تفاوت میان دو تعبیر آشکار است، چرا که فاصله در صورت هم سطح بودن، در یکی به پنج ذراع و در دیگری به هفت ذراع می‌رسد.

ابن جنید با قول مشهور مخالفت کرده و درباره نقل عقیده وی اقوال مختلفی است. قول مشهور این است که او می گوید: اگر زمین نرم باشد و چاه زیر فاضلاب باشد، باید دوازده ذراع میان آن دو فاصله باشد و اگر زمین سخت باشد یا چاه بالای فاضلاب باشد، باید فاصله، هفت ذراع باشد. و صاحب معالم از ابن جنید روایت کرده که وی در مختصر گفته است: طهارت [وضو و غسل]، از چاهی که در کنار چاه فاضلاب قرار دارد که بالای آن در مجرای وادی قرار دارد است را نمی پسندم، مگر اینکه میان آن دو، در زمین نرم، دوازده ذراع و در زمین سخت، هفت ذراع فاصله باشد؛ ولی چنانچه چاه نجاست، در پایین و چاه تمیز در بالا باشد، اشکالی ندارد و نیز اگر به موازات آن در سمت قبله باشد و بین آن دو هفت ذراع فاصله باشد، ایرادی ندارد.

اکنون که این را دانستی، - بدان که - روایت قبلی با عقیده هیچ یک از مذاهب موافق نیست و می‌توان آن را بر مشهور و مرتبه‌ای از مراتب استحباب و بهتر بودن حمل کرد. شاید منظور از اینکه چاه در کنار وادی باشد، بودن آن در جهت شمال باشد، چرا که مجرای چشمه‌ها از آن جهت است، و منظور از وادی، زیرزمین است و بعید نیست که در اصل، بالای وادی منظور باشد، بر اساس روایتی که کلینی - . الکافی ۳: ۸ - ۷ فروع الکافی ۱: ۳ چاپ سنگی، التهذیب ۱: ۱۱۶ چاپ سنگی - از محمد بن مسلم و ابوبصیر نقل کرده، آمده که از امام صادق علیه السلام پرسیدم: در نزدیکی چاهی که از آن وضو می گیرند، بول جاری است، آیا آن را نجس می کند؟ فرمود: اگر چاه در قسمت بالای وادی باشد و ادرار از زیر آن در وادی جاری شود و میان آن دو، سه یا چهار ذراع فاصله باشد، آن چیزی را نجس نمی‌کند و اگر کمتر از آن باشد، آن را نجس می‌سازد. اگر چنانچه چاه در نقطه پایین وادی باشد و آب بر آن بگذرد و بین چاه و آن نه ذراع باشد، آن را نجس نمی‌کند و در مورد آنچه کمتر از آن باشد، نمی‌توان از آب آن وضو گرفت.

زراره گفته است: خطاب به امام گفتم: اگر مجرای بول به آن چسبیده باشد و بر زمین فرو نرود - جاری شود - چه؟ ایشان فرمود: تا زمانی که در یک جا نایستد، و جریان داشته باشد، اشکالی ندارد و اگر مقدار کمی از آن راکد شود و در زمین فرو نرود و عمیق نشود که به چاه برسد، برای چاه به سبب آن، مشکلی ایجاد نمی‌شود. پس از آن وضو گرفته می‌شود، بلکه

مشکل زمانی است که همه بول در زمین فرو رود.

از

ظاهر جمل «فی اعلی الوادی» به نظر می‌رسد که مراد، بالا بودن بر اساس جایگاه است و احتمال دارد که منظور جهت باشد، بدین معنا که چاه بالاتر از گودی‌ای باشد که بول در آن جاری می گردد. و مراد از عبارت «فی اسفل الوادی» هم این است که پایین‌تر از گودی باشد و عبارت «یمر الماء» یعنی ادرار؛ «علیها» یعنی بر عکس قبلی، بر آن مشرف باشد و تعبیر از «وادی البول» به «الماء» برای این است که بگوید، وادی به آب رسیده است.

از ظاهر جمله «فان کان مجری البول بلزقها»، به نظر می‌رسد که حکم پیشین، حکم مساله رسیدن ادرار به آب بوده، و روایتی که زراره پرسیده، حکم زمانی است که به آب نرسیده باشد و امام صادق علیه السلام توضیح داده که اگر همه ادرار یا مقدار بیشتر آن در مکانی نزدیک به چاه راکد شود [بایستد]، باید بین آن دو مقدار به اندازه ذکر شده، فاصله باشد و اگر هیچ چیز یا مقدار کمی از آن ثابت بماند، در نتیجه نمی‌تواند در بر اثر زیاد ماندن، در زمین فرو رود و عبارت «و لا قعر له» یعنی به آب نرسد تا اینکه به آب مجاورش متصل شود، و در نتیجه، نزدیکی آن دو، ضرری نمی‌رساند.

و کسی را ندیدم که قائل به این تفصیل باشد و اصحابی که برای بیان مقدار فاصله بدان استدلال کرده‌اند، بدان توجه نکرده و متعرض آن نشده‌اند و مشهور میان آن‌هل این است که در صورت نرسیدن فاضلاب به آب، فاصله به طور مطلق استحبابی ندارد و می‌توان آن را به شکلی تأویل کرد که با عقیده مشهور همخوانی داشته باشد، یعنی اینکه مراد از استقرار نیافتن و عمق نداشتن، عدم رسیدن به آب باشد.

عبارت «انماذلک اذا استنقع کله» بدین معنا است که اگر راه نفوذ به چاه داشته باشد، در این صورت همه آن فرو می‌رود، و بعید بودن این سخن آشکار است و تفصیلی که از آن برداشت می‌شود، به تجربه و اعتبار نزدیک می‌باشد؛ چرا که تجربه شاهد است، وقتی ادرار زیادی در مکانی نزدیک به چاه برای زمان طولانی راکد شود، پس بدون شک حتی اگر به آب نرسد، قطعا اثرش به چاه می‌رسد؛ و خداوند متعال و حجتهای والای او به حقایق احکام آگاه هستند .

**[ترجمه]

باب ۶ حکم ماء الحمام

الأخبار

«۱»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، لِلْحِمْيَرِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الْحَمِيدِ وَ عَبْدِ الصَّمَدِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ حَنَانٍ قَالَ: سَمِعْتُ رَجُلًا يَقُولُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام إِنِّي أَدْخُلُ الْحَمَّامَ فِي السَّحَرِ وَ فِيهِ الْجُنُبُ وَ غَيْرُ ذَلِكَ فَأَقُومُ فَأَغْتَسِلُ فَيَنْتَضِحُ عَلَيَّ بَعْدَ مَا أَفْرُغُ مِنْ مَائِهِمْ قَالَ أَ لَيْسَ هُوَ جَارٍ قُلْتُ بَلَى قَالَ لَا بَأْسَ بِهِ (۱).

**[ترجمه]قرب الاسناد: محمد بن حنان نقل کرده است که از مردی شنیدم که به امام صادق علیه السلام می گفت: سحرگاه به حمام وارد می‌شوم و در آن شخص جنب و غیره وجود دارد. پس بر می‌خیزم و غسل می کنم. پس از اینکه از غسل فارغ می‌شوم، از آب غسل آنان بر من می‌پاشد. امام فرمود: مگر آن آب، جاری نیست؟ گفتم: آری. فرمود: ایرادی ندارد. - . قرب الاسناد: ۷۸ چاپ سنگی -

**[ترجمه]

بیان

قوله علیه السلام أ لیس هو جار أی أ لیس الماء جاریا من الماده إلی الحیاض الصغار التی یغتسلون منها إذ الماء یمكن أن یكون انتضح من أبدانهم إذا كانوا خارج الحوض أو من الماء المتصل بالماده إذا كانوا داخل الحوض أو المعنی أ لیس الماء جاریا من أطراف الحوض إلی سطح الحمام فلا یضر وثوب الماء من سطح الحمام لاتصاله بالماده.

و قیل المعنی أ ما سمعت أن حكم ماء الحمام حكم الماء الجاری أو أ لیس یجری الماء الجاری فی سطح الحمام كما هو الشائع فی بعض البلاد و قیل یعنی أن ماءهم جار علی أبدانهم فلا بأس أن ینتضح منه علیك فلا یخفی بعد ما سوی الأولین.

**[ترجمه]«ألیس هو جار» یعنی مگر آب از منبع تا حوض‌های کوچکی که از آن غسل می کنند، جاری نیست؟ چرا که ممکن است، زمانی که خارج از حوض باشند، آب از بدن هایشان پاشیده شده باشد؛ یا زمانی که داخل حوض باشند، از آب متصل به منبع پاشیده شده باشد؛ یا شاید معنای آن این باشد که آیا آب از اطراف حوض به کف حمام جاری نیست؟ که در این صورت، پاشیده شدن آب از کف حمام به خاطر اتصال به منبع، مشکلی ایجاد نمی کند.

برخی گفته‌اند: منظور این است که آیا نشنیده‌ای آب حمام حکم آب جاری را دارد؟ یا مگر به شکلی که در برخی کشورها رایج است، آب جاری در کف حمام جریان ندارد؟ و عده‌ای گفته‌اند: به این معناست که آب بر بدن‌هایشان جاری است و اگر از آن آب بر تو بپاشد، اشکالی ندارد؛ که البته جز دو معنای اول، دور از صحت بودن بقیه آشکار است .

**[ترجمه]

«۲»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنْ أَیُّوبَ بْنِ نُوحٍ عَنْ صَالِحِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ إِسْمَاعِیلَ بْنِ جَابِرٍ عَنْ أَبِی الْحَسَنِ الْأَوَّلِ علیه السلام قَالَ: ابْتَدَأَنِی فَقَالَ مَاءُ الْحَمَّامِ لَا یُنَجِّسُهُ شَیْ ءٌ(۲).

**[ترجمه]قرب الاسناد: اسماعیل بن جابر نقل کرده است که امام موسی کاظم علیه السلام قبل از من سخن آغاز کرد و فرمود: چیزی آب حمام را نجس نمی‌کند. - . قرب الاسناد: ۱۲۸ چاپ سنگی، ۱۷۳ چاپ نجف -

**[ترجمه]

بیان

فسر الأصحاب ماء الحمام بالحیاض الصغار التی تكون فی

ص: ۳۴

۱- ۱. قرب الإسناد ص ۷۸ ط نجف.

۲- ۲. قرب الإسناد ص ۱۲۸ ط حجر و ص ۱۷۳ ط نجف.

الحمامات و اختلف فی أنه هل یشترط کریه الماده أم لا فقیل لا تشترط الکریه أصلا و قیل تشترط کریه الأعلی و الأسفل معا و قیل تشترط کریه الأعلی فقط و قیل یشترط کونه أزید من الکر.

و اختلف فی أنه لو تنجس الحیاض الصغار هل تطهر بمجرد الاتصال أم یعتبر فیه الامتزاج و لیس فی هذا الخبر ذکر الماده و حمل علیها جمعا(۱).

ص: ۳۵

۱- ۱. قد مر فی الحدیث السابق« فأقوم فأغتسل فینتضح علی بعد ما أفرغ من مائهم» و الحدیث رواه الکلینی أیضا فی الفروع ج ۱ ص ۵ ط حجر و ج ۳ ص ۱۴ ط الآخوندی و هکذا رواه الشیخ فی التهذیب ج ۱ ص ۱۰۷ ط حجر، فیظهر من لفظ الحدیث مضافا الی سائر ما ورد فی المقام أن الحمامات کانت وقتئذ ذات مخزن کبیر من الماء المستحم، ینشعب منه جداول صغار الی الحیاض التی بنیت کالاجانه یغترف الناس منها للاغتسال فکلما اغترف الناس من حوض من تلک الحیاض کاسا انجر الماء من المخزن إلیه حتّی یستوعبه فالمخزن هو الماده و هو ماء کثیر لا ینجسه شی ء. و أمّا الغساله فما کانت تجری إلیها، بل تجری الی بئر معده هناک کما تراها منصوصا علیها فی الروایات، فلیس لماء الحمام بنفسه حکم یختص به، بل ماء الحمام کماء الطشت و الاجانه إذا قطر من ماء الغساله فی الطشت، اللّهمّ الا ما عند المتأخرین من الحکم بکریه الماء المتصل بالکر من دون امتزاج و وحده، فتکون تلک الحیاض الصغار أیضا ماؤها محکوما بالطهاره و الکریه، و أنّها لا ینجسها شی ء. ففی التهذیب ج ۱ ص ۳۷ بإسناده عن سماعه عن أبی عبد اللّه علیه السلام قال: إذا أصاب الرجل جنابه فأراد الغسل فلیفرغ علی کفیه فلیغسلهما دون المرفق ثمّ یدخل یده فی انائه ثمّ یغسل فرجه ثمّ لیصب علی رأسه ثلاث مرّات مل ء کفیه ثمّ یضرب بکف من ماء علی صدره و کف بین کتفیه ثمّ یفیض الماء علی جسده کله، فما انتضح من مائه فی انائه بعد ما صنع ما وصفت لک فلا بأس. و بمعناه أحادیث أخر.

**[ترجمه]اصحاب، منظور از آب حمام را به حوض‌های کوچک داخل حمام‌ها، تفسیر کرده‌اند؛ و در اینکه آیا کر بودن منبع آب شرط است یا نه، اختلاف نظر دارند. برخی گفته‌اند که کر بودن به هیچ عنوان شرط نیست و برخی دیگر گفته اند: کر بودن قسمت بالا و پایین آب با هم شرط است و برخی گفته‌اند: فقط کر بودن قسمت بالای آب شرط می باشد؛ و نیز گفته شده، شرط است که از آب کر بیشتر باشد.

اختلاف نظر است که آیا اگر آب حوض‌های کوچک نجس شد، تنها با اتصال به منبع پاک می‌شود، یا اینکه آمیختن در آن شرط است؟ در این روایت، اسمی از منبع برده نشده و همه را بر آن حمل کرده‌اند.

**[ترجمه]

«۳»

فِقْهُ الرِّضَا علیه السلام: إِنِ اغْتَسَلْتَ مِنْ مَاءِ الْحَمَّامِ وَ لَمْ يَكُنْ مَعَكَ مَا تَغْرِفُ بِهِ وَ يَدَاكَ قَذِرَتَانِ فَاضْرِبْ يَدَكَ فِي الْمَاءِ وَ قُلْ بِسْمِ اللَّهِ وَ هَذَا مِمَّا قَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى وَ ما جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ وَ إِنِ اجْتَمَعَ مُسْلِمٌ مَعَ ذِمِّيٍّ فِي الْحَمَّامِ اغْتَسَلَ الْمُسْلِمُ مِنَ الْحَوْضِ قَبْلَ الذِّمِّيِّ وَ مَاءُ الْحَمَّامِ سَبِيلُهُ سَبِيلُ الْمَاءِ الْجَارِي إِذَا كَانَتْ لَهُ مَادَّةٌ.

**[ترجمه]فقه الرضا: اگر از آب حمام غسل کردی و ظرفی برای برداشت آب نداشتی و دستانت آلوده بود، دستانت را در آب بزن و بگو: بسم الله، زیرا خداوند تبارک و فرموده است:{خداوند برای شما در دین، سختی قرار نداده است}.

اگر مسلمانی با فردی از اهل ذمه در حمام گرد هم آمدند، مسلمان پیش از اهل ذمه با آب غسل کند و آب حمام، اگر منبع داشته باشد، حکم آب جاری را دارد.

**[ترجمه]

بیان

لعل تقديم المسلم في الغسل على الاستحباب لشرف الإسلام إذا كان الماء كثيرا و إذا كان الماء قليلا فعلى الوجوب بمعنى عدم الاكتفاء به في رفع الحدث و الخبث.

**[ترجمه]شاید مقدم دانستن مسلمان در غسل، در صورتی که آب کثیر باشد، به خاطر استحباب شرافت اسلام باشد؛ اما اگر آب قلیل باشد، بنابر وجوب، به معنای عدم اکتفا بدان در رفع حدث و خبث است.

**[ترجمه]

«۴»

الْهِدَایَهُ،: وَ مَاءُ الْحَمَّامِ سَبِیلُهُ سَبِیلُ الْمَاءِ الْجَارِی إِذَا كَانَتْ لَهُ مَادَّهٌ(۱).

**[ترجمه]الهدایه: آب حمام اگر منبع داشته باشد، حکم آب جاری را دارد. - . الهدایه: ۱۴ -

**[ترجمه]

«۵»

الْمَكَارِمُ، عَنِ الْبَاقِرِ علیه السلام قَالَ: مَاءُ الْحَمَّامِ لَا بَأْسَ بِهِ إِذَا كَانَ لَهُ مَادَّهٌ.

دَاوُدُ بْنُ سِرْحَانَ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام مَا تَقُولُ فِی مَاءِ الْحَمَّامِ قَالَ هُوَ بِمَنْزِلَهِ الْمَاءِ الْجَارِی.

مُحَمَّدُ بْنُ مُسْلِمٍ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام الْحَمَّامُ یَغْتَسِلُ فِیهِ الْجُنُبُ وَ غَیْرُهُ أَغْتَسِلُ مِنْ مَائِهِ قَالَ نَعَمْ لَا بَأْسَ أَنْ یَغْتَسِلَ مِنْهُ الْجُنُبُ وَ لَقَدِ اغْتَسَلْتُ فِیهِ ثُمَّ جِئْتُ فَغَسَلْتُ رِجْلَیَّ وَ مَا غَسَلْتُهُمَا إِلَّا مِمَّا لَزِقَ بِهِمَا مِنَ التُّرَابِ.

وَ عَنْ زُرَارَهَ قَالَ: رَأَیْتُ الْبَاقِرَ علیه السلام یَخْرُجُ مِنَ الْحَمَّامِ فَیَمْضِی كَمَا هُوَ لَا یَغْسِلُ رِجْلَهُ حَتَّی یُصَلِّیَ (۲).

**[ترجمه]المکارم: از امام باقر علیه السلام نقل شده است که فرمود: آب حمام اگر منبع داشته باشد، اشکالی در آن نیست. داوود بن سرحان نقل کرده است که به امام صادق علیه السلام عرض کردم: نظر شما در خصوص آب حمام چیست؟ ایشان فرمود: به منزله آب جاری است .

محمد بن مسلم نقل کرده است که به امام صادق علیه السلام گفتم: فرد جنب و غیر او در حمام غسل می کنند، آیا با آبش غسل کنم؟ فرمود: آری، اشکالی ندارد که جنب با آن غسل کرده باشد. من در آن غسل کردم و سپس آمدم و پاهایم را تنها به خاطر خاکی که بدان چسبیده بود، شستم.

زراره نقل کرده است که امام باقر علیه السلام را دیدم که بدون اینکه پاهایش را، پس از خروج از حمام بشوید، به نماز می... ایستاد. - . مکارم الاخلاق: ۵۹ -

**[ترجمه]

«۶»

الْعِلَلُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ فَضَّالٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِیٍّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بُكَیْرٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِی یَعْفُورٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فِی حَدِیثٍ قَالَ: وَ إِیَّاكَ أَنْ تَغْتَسِلَ مِنْ غُسَالَهِ الْحَمَّامِ فَفِیهَا تَجْتَمِعُ غُسَالَهُ الْیَهُودِیِّ وَ النَّصْرَانِیِّ وَ الْمَجُوسِیِّ وَ النَّاصِبِ لَنَا أَهْلَ الْبَیْتِ وَ هُوَ

۱- ۱. الهدایه ص ۱۴.

۲- ۲. مکارم الأخلاق ص ۵۹.

شَرُّهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى لَمْ يَخْلُقْ خَلْقاً أَنْجَسَ مِنَ الْكَلْبِ وَ إِنَّ النَّاصِبَ لَنَا أَهْلَ الْبَيْتِ لَأَنْجَسُ مِنْهُ (۱).

**[ترجمه]العلل: عبدالله بن ابی یعفور در حدیثی از امام صادق علیه السلام نقل کرده است که فرمود: بپرهیز از این که در غساله [فاضلاب] حمام غسل کنی، چرا که غساله یهودی، مسیحی، زرتشتی و دشمنان ما اهل بیت - که بدترین آنهاست - در آن جمع می‌شود، همانا خداوند تبارک و تعالی، موجودی نجس‌تر از سگ را نیافریده و دشمن ما اهل بیت از سگ هم نجس‌تر است. - .علل الشرائع ۱: ۲۷۶ -

**[ترجمه]

تبیین

اعلم أن الأصحاب اختلفوا فی غساله الحمام فقال الصدوق لا یجوز التطهر بغساله الحمام لأنه تجتمع فیه غساله الیهودی و المجوسی و المبغض لآل محمد صلی الله علیه و آله و هو شرهم و قریب منه کلام أبیه و قال الشیخ فی النهایه غساله الحمام لا یجوز استعمالها علی حال و قال ابن إدریس غساله الحمام لا یجوز استعمالها علی حال و هذا إجماع و قد وردت به عن الأئمه علیهم السلام آثار معتمده قد أجمع الأصحاب علیها لا أحد خالف فیها.

و قال المحقق لا یغتسل بغساله الحمام إلا أن یعلم خلوها من النجاسه و نحوه قال العلامه فی بعض کتبه و الشهید فی البیان و لیس فی تلک العبارات تصریح بالنجاسه بل مقتضاها عدم جواز الاستعمال بل الظاهر أن الصدوق قائل بطهارتها لأنه نقل الروایه الداله علی نفی البأس إذا أصابت الثوب (۲)

و العلامه فی بعض کتبه صرح بالنجاسه و استقرب فی المنتهی الطهاره و تبعه فی ذلک بعض الأصحاب و الأخبار فی ذلک مختلفه و أخبار طهاره الماء حتی یعلم نجاسته مؤیده للطهاره مع أصل البراءه.

و یمکن حمل الخبر علی ما إذا علم دخول غساله هؤلاء الأنجاس فیها.

ثم إن أکثر الأخبار الوارده فی نجاستها مختصه بالبئر التی یجتمع فیها

ص: ۳۷

۱- ۱. علل الشرائع ج ۱ ص ۲۷۶ فی حدیث.

۲- ۲. ان کان المراد بالغساله الغساله من الغسله المزیله لعین النجاسه، فلا ریب فی نجاستها لأنّها ماء قلیل حامل للخبث، و ان لم تکن من الغسله المزیله فهی التی اختلفت فیه کلمات الاصحاب، و الظاهر نجاستها إذا کانت من الغسلات الواجبه، و طهارتها إذا کانت من الغسلات المستحبه، فانه لا معنی للحکم بنجاسه الموضع و طهاره غسالته، و لا للحکم بطهاره الموضع و نجاسه غسالته.

ماء الحمام کَقَوْلِ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فِی خَبَرِ ابْنِ أَبِی یَعْفُورٍ(۱): لَا تَغْتَسِلْ فِی الْبِئْرِ الَّتِی تَجْتَمِعُ فِیهَا غُسَالَهُ الْحَمَّامِ فَإِنَّ فِیهَا غُسَالَهَ وَلَدِ الزِّنَا وَ هُوَ لَا یَطْهُرُ إِلَی سِتَّهِ آبَاءٍ وَ فِیهَا غُسَالَهُ النَّاصِبِ وَ هُوَ شَرُّهُمَا.

وَ کَقَوْلِ أَبِی الْحَسَنِ علیه السلام (۲): لَا تَغْتَسِلْ مِنَ الْبِئْرِ الَّتِی تَجْتَمِعُ فِیهَا مَاءُ الْحَمَّامِ فَإِنَّهُ یَسِیلُ فِیهَا مَا یَغْتَسِلُ بِهِ الْجُنُبُ وَ وَلَدُ الزِّنَا وَ النَّاصِبُ لَنَا أَهْلَ الْبَیْتِ وَ هُوَ شَرُّهُمْ.

فإلحاق المیاه المنحدره فی سطح الحمام بها مما لا دلیل علیه (۳) و مع ورود روایات أخر داله علی الطهاره کروایه محمد بن مسلم و زراره(۴).

ص: ۳۸

۱- ۱. راجع فروع الکافی ج ۱ ص ۵ ط حجر و ج ۳ ص ۱۴ ط الآخوندی.

۲- ۲. التهذیب ج ۱ ص ۱۰۶ ط حجر.

۳- ۳. المیاه المنحدره فی سطح الحمام انما انحدر لیجتمع فی البئر، فإذا کان بعد اجتماعها و کثرتها فی البئر نجسا، فکیف لا یحکم بنجاسه المیاه المنحدره إلیه؟.

۴- ۴. الروایتان سبقتا نقلا من المکارم، و تراهما فی التهذیب ج ۱ ص ۱۰۷ ط حجر.

**[ترجمه]بدان که اصحاب در مورد غساله حمام اختلاف نظر دارند. صدوق گفته است: تطهیر نمودن با غساله حمام جایز نیست، چرا که غساله یهودی، زرتشتی و دشمن اهل بیت — که از همه آنان بدترند — در آن جمع می‌شود و سخن پدر شیخ نیز هم به همین قول نزدیک است. شیخ در نهایه گفته: استفاده از غساله حمام، در هیچ شرایطی جایز نیست. ابن ادریس گفته است: استفاده از غساله حمام، در هیچ صورتی جایز نیست و همه بر این رأی اتفاق نظر دارند. و در این خصوص روایت‌های محکمی از ائمه نقل شده که همه اصحاب بر آن اتفاق نظر دارند و هیچ کس با آن مخالف نیست.

محقق گفته است: با غساله حمام غسل نشود، جز در صورتی که علم به پاکی آن از نجاست حاصل شود. علامه در برخی آثار خویش و همچنین شهید در کتاب بیان، نظری مشابه این قول دارند. البته در آن عبارات، به نجاست تصریح نشده، بلکه مقتضای آن، عدم جواز استعمال است؛ بلکه در ظاهر، صدوق قائل به طهارت آن می‌باشد، چرا که او روایتی مبتنی بر عدم اشکال در تماس لباس با غساله، نقل کرده و علامه در برخی آثارش به نجاست تصریح کرده و در منتهی، به طهارت نزدیک شده است. برخی اصحاب در این [رأی] از او پیروی کرده‌اند و روایات در این زمینه مختلف است و روایاتی که بر طهارت آب تا زمانی که نجاستش دانسته شود دلالت دارد، مؤید پاکی آب بنا بر اصل برائت می‌باشد.

و می‌توان روایت را حمل کرد بر این که شخص، ورود غساله این افراد نجس را در آن بداند. و بیشتر روایات نقل شده در خصوص نجاست آن، مختص به چاهی است که آب حمام در آن جمع می‌شود، همچنان که ابن ابی یعفور - . فروع الکافی۱: ۵ چاپ سنگی، ۳: ۱۴ چاپ آخوندی -

در روایتی از امام صادق علیه السلام نقل کرده که فرمود: در چاهی که غساله حمام در آن جمع می‌شود، غسل نکن که در آن غساله زنا زاده - کسی که تا شش پشت پاک نمی‌باشد - و نیز غساله دشمن اهل بیت که بدترین آنهاست در آن قرار دارد. و چنان که امام موسی بن جعفر - . التهذیب۱: ۱۰۶ چاپ سنگی -

علیه السلام نیز فرمود: از چاهی که آب حمام در آن جمع می‌شود، غسل نکن، چرا که آب غسل جنب، زنا زاده و دشمن اهل بیت که بدترین آن‌هاست در آن جاری می‌شود. پس ملحق کردن آب‌های سرازیر شده در کف حمام به آن، از مواردی است که دلیلی بر آن نیست. بعلاوه، روایات دیگری مثل روایت محمد بن مسلم و زراره - . التهذیب۱: ۱۰۷ چاپ سنگی - وارد شده است که بر طهارت دلالت دارد .

**[ترجمه]

باب ۷ المضاف و أحکامه

الأخبار

«۱»

فِقْهُ الرِّضَا: كُلُّ مَاءٍ مُضَافٍ أَوْ مُضَافٍ إِلَيْهِ فَلَا يَجُوزُ التَّطْهِيرُ بِهِ وَ يَجُوزُ شُرْبُهُ مِثْلُ مَاءِ الْوَرْدِ وَ مَاءِ الْقَرْعِ وَ مِيَاهِ الرَّيَاحِينِ وَ الْعَصِيرِ

وَ الْخَلِّ وَ مِثْلُ مَاءِ الْبَاقِلَّی وَ مَاءِ الْخَلُوقِ وَ غَیْرِهِ مِمَّا یُشْبِهُهَا وَ کُلَّ ذَلِکَ لَا یَجُوزُ اسْتِعْمَالُهَا إِلَّا الْمَاءَ الْقَرَاحَ أَوِ التُّرَابَ (۱).

**[ترجمه]فقه الرضا: تطهیر به وسیله هر آب مضاف یا آنچه که بدان اضافه شده، جائز نیست اما نوشیدن آن جائز است، همچون گلاب، آب کدو، آب گیاهان خوشبو و عصاره، آب میوه، سرکه، آب باقلا و آب خلوق و مانند آن؛ و تنها استعمال آب پاک و آب گل آلود جائز است. - . فقه الرضا: ۵ -

توضیح : جمهور اصحاب به اتفاق، براین باورند که آب مضاف، رافع حدث نیست، و گروهی بر این قول، ادعای اجماع کرده‌اند. شیخ صدوق - که خداوند ایشان را رحمت کناد - با این رای مخالف کرده و در فقیه گفته است - . الفقیه۱: ۶ چاپ نجف - :

وضو، غسل جنابت و مسواک زدن با گلاب ایرادی ندارد و شیخ در خلاف، از گروهی از اصحاب حدیث روایت کرده که آنان وضو با گلاب را جایز دانسته‌اند و آنچه که اغلب برآنند، اقوی می‌باشد.

اصحاب در ازاله نجاست با آب مضاف، دو نظر دارند: یک نظر که نظر بیشتر آنان می‌باشد، منع استفاده از آن، و نظر دوم که مفید و مرتضی آن را اختیار کرده‌اند، جواز استعمال است. از ابن عقیل هم سخنی نقل شده که نشان می‌دهد او هم به همین نظر رسیده، با این تفاوت که وی جواز استعمال را تنها به حالت ضرورت و نیافتن غیر آن اختصاص داده و ظاهر عبارت نقل شده از او، حاکی از آن است که وی به جواز استعمال این آب، در رفع حدث نیز باور دارد، زیرا استعمال آن را در حال ضرورت جایز دانسته؛ اما قول مشهور، اقوی و عمل بدان اولی می‌باشد .

ابن جنید در مختصر خویش گفته است: ازاله عین خون از لباس به وسیله بزاق دهان، اشکالی ندارد و از ظاهر این کلام برمی... آید، استفاده از آن، به عنوان تطهیر آن می‌باشد و شهید هم با قاطعیت این سخن را به او نسبت داده است. شیخ در موثق - . التهذیب ۱: ۱۲۰ - از غیاث بن ابراهیم، و او از امام صادق علیه السلام و امام نیز به نقل از پدر خویش امام محمد باقر علیه السلام روایت کرده است: با بزاق، چیزی جز خون شسته نمی‌شود، و با استناد به سندی دیگر از غیاث نقل شده که حضرت علی علیه السلام فرمود: شستن خون با بزاق اشکالی ندارد.

شیخ در مختلف، بعد از نقل سخن ابن جنید، گفته است: اگر وی از آن خون نجس و از ازاله‌اش، پاک شدن آن را قصد کرده باشد، این نظر مردود است، اما اگر ازاله خون پاک، مثل خون ماهی و مانند آن یا ازاله نجاست با باقی ماندن محل نجاست آن را قصد کرده باشد، صحیح است. پایان کلام.

**[ترجمه]

بیان

جمهور الأصحاب علی أن الماء المضاف لا یرفع الحدث بل ادعی علیه الإجماع جماعه و خالف فی ذلک الصدوق رحمه الله فقال فی الفقیه (۲) و لا بأس بالوضوء و الغسل من الجنابه و الاستیاک بماء الورد(۳) و حکی الشیخ

١- ١. فقه الرضا ص ٥.

٢- ٢. الفقيه ج ١ ص ۶ ط نجف.

٣- ٣. روى الكلينى فى الكافى ج ١ ص ٧٣ و ج ١ ص ٢٢ ط حجر عن علىّ بن محمّد عن سهل بن زياد، عن محمّد بن عيسى، عن يونس، عن أبى الحسن عليه السلام قال: قلت له: الرجل يغتسل بماء الورد و يتوضأ به للصلاه؟ قال: لا بأس بذلك، و رواه الشيخ فى التهذيب ج ١ ص ۶٢، ثمّ قال: و يحتمل أن يكون المراد بماء الورد الماء الذى وقع فيه الورد، فان ذلك يسمى ماء ورد، و ان لم يكن معتصرا منه. أقول : ماء الورد انما يعمل من ماء كثير يلقى فيه ورق الاوراد ثمّ يغلى تحته فيعلو البخار و بعد ما يصير ماء يجرى من الانبيق الى الظروف، فان كان الاعتبار بحقيقه المائيه فلا بأس به فانه ماء حقيقه قد اختلط به عناصر الورد، فزاده بهاء، كما قد يختلط به عناصر الجيفه فينتن، و لا يخرجه عن كونه ماء، أو يختلط به غير ذلك من العناصر و الاملاح كماء البحر الاجاج المنتن أو ماء الكبريت، و ان كان الاعتبار بعنوان اللفظ و اطلاق. العرف و اللغه فهو مشكل، الا أن يثبت صحه الخبر، فيكون واردا و سائر الأدله مورودا.

فى الخلاف عن قوم من أصحاب الحديث منا أنهم أجازوا الوضوء بماء الورد و ما عليه الأكثر أقوى.

و للأصحاب فى إزاله النجاسه بالمضاف قولان أحدهما المنع و هو قول المعظم و الثانى الجواز و هو اختيار المفيد و المرتضى و يحكى عن ابن أبى عقيل ما يشعر بالمصير إليه أيضا إلا أنه خص جواز الاستعمال بحال الضروره و عدم وجدان غيره و ظاهر العباره المحكيه عنه أنه يرى جواز الاستعمال حينئذ فى رفع الحدث أيضا حيث أطلق تجويز الاستعمال مع الضروره و المشهور أقوى و العمل به أولى.

و قال ابن الجنيد فى مختصره لا بأس بأن يزال بالبصاق عين الدم من الثوب (۱) و ظاهر هذا الكلام كون ذلك على جهه التطهير له و جزم الشهيد بنسبه القول بذلك إليه و قد.

رَوَى الشَّيْخُ فِى الْمُوَثَّقِ (۲)

عَنْ غِيَاثِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِى عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِيهِ عليهما السلام قَالَ: لَا يُغْسَلُ بِالْبُزَاقِ شَىْ ءٌ غَيْرُ الدَّمِ.

وَ بِسَنَدٍ آخَرَ عَنْ غِيَاثٍ أَيْضاً عَنْ أَبِى عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِيهِ عليهما السلام عَنْ عَلِيٍّ عليه السلام قَالَ: لَا بَأْسَ بِأَنْ يُغْسَلَ الدَّمُ بِالْبُصَاقِ.

ص: ۴۰

۱- ۱. الظاهر من أخبار الباب بقرينه الحكم و الموضوع مص الدم من الجرح القليل بالغم و ما فيه من الماء ثمّ مجها خارجا، لاغسل الثوب أو البدن بالبصاق، فانه لا يسيل لعاب الفم بحيث يصب على الثوب أو البدن الملطخ بالدم، مع أن البصاق لكونه لعابا لا- يسيل لا- ينفصل عن موضع النجس حتّى يتطهر و هو ظاهر؛ و انما جوز فعل ذلك- مع ما يجب بعد ذلك من التطهير بالماء- لان الدم الخارج من البدن جزء من البدن لا يستقذر مصها و لو بقى من أجزائها الصغار غير المرئيه شى ء فى الفم لا بأس بها، و أمّا البول و الغائط و المنى و سائر النجاسات فليس بهذه المثابه.

۲- ۲. التهذيب ج ۱ ص ۱۲۰.

و قال فی المختلف بعد حکایه کلام ابن الجنید إن قصد بذلک الدم النجس و أن تلک الإزاله تطهره فهو ممنوع و إن قصد إزاله الدم الطاهر کدم السمک و شبهه أو إزاله النجس مع بقاء المحل علی نجاسته فهو صحیح انتهی.

أقول: یحتمل أن یکون المراد زوال عین الدم عن باطن الفم فإنه لا یحتاج إلی الغسل علی المشهور کما سیأتی و نسب التطهیر إلی البصاق لأنه تصیر سببا لزوال العین أو إزاله عین الدم المعفو عن الثوب و البدن تقلیلا للنجاسه و هو قریب من الوجه الثانی من الوجهین المتقدمین لکن التعبیر بهذا الوجه أحسن کما لا یخفی.

**[ترجمه]احتمال دارد منظور، زوال عین خون از داخل دهان باشد که در این صورت بنا بر مشهور - چنانچه بیان خواهد شد - نیازی به شستن ندارد و نسبت تطهیر به بزاق، از این جهت است که سبب زوال عین خون یا ازاله عین خون بخشوده شده از لباس و بدن، جهت کاستن نجاست می گردد؛ و این وجه از دو وجه ذکر شده به وجه دوم نزدیک‌تر است اما تعبیر به این وجه، چنانچه واضح است، احسن می‌باشد.

**[ترجمه]

«۲»

الْهِدَایَهُ(۱)،: لَا بَأْسَ أَنْ یُتَوَضَّأَ بِمَاءِ الْوَرْدِ لِلصَّلَاهِ وَ یُغْتَسَلَ بِهِ مِنَ الْجَنَابَه(۲).

ص: ۴۱

۱- ۱. زیاده من النسخه المخطوطه.

۲- ۲. الهدایه ص ۱۳.

**[ترجمه]الهدایه: ایرادی ندارد که با گلاب جهت ادای نماز وضو گرفته شود و با آن غسل جنابت شود. - .الهدایه: ۱۳ -

**[ترجمه]

أبواب الأسئار و بیان أقسام النجاسات و أحکامها

باب ۱ أسئار الکفار و بیان نجاستهم و حکم ما لاقوه

الآیات

المائده: وَ طَعامُ الَّذِینَ أُوتُوا الْکِتابَ حِلٌّ لَکُمْ (۱)

التوبه: إِنَّمَا الْمُشْرِکُونَ نَجَسٌ فَلا یَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرامَ بَعْدَ عامِهِمْ هذا(۲)

و قال تعالی: فَأَعْرِضُوا عَنْهُمْ إِنَّهُمْ رِجْسٌ (۳)

**[ترجمه]و طعام الذین اوتوا الکتاب حلّ لکم - . مائده / ۵ -

{و طعام کسانی که اهل کتاب‌اند، برای شما حلال است.}

- انما المشرکون نجس فلا یقربوا المسجد الحرام بعد عامهم هذا - . توبه / ۲۸ -

{حقیقت این است که مشرکان ناپاکند، پس نباید از سال آینده به مسجدالحرام نزدیک شوند.}

- فاعرضوا عنهم فانهم رجس - . توبه / ۹۵ -

{پس از آنان روی برتابید، چراکه آنان پلیدند.}

**[ترجمه]

التفسیر

ربما یستدل بالآیه الأولی علی طهاره أهل الکتاب و حل ذبائحهم (۴).

ص: ۴۲

۱- ۱. المائده: ۵.

۲- ۲. براءه: ۲۸.

۳- ۳. براءه: ۹۵.

۴- ۴. الآیه هکذا:« الْیَوْمَ أَحِلَّ لَکَمُ الطَّیِّباتُ وَ طَعامُ الَّذِینَ أَوتُوا الْکِتابَ حِلٌّ لَکَمْ وَ طَعامُکَمْ حِلَّ لَهُمْ وَ الْمُحْصَناتُ مِنَ الْمُؤْمِناتِ وَ الْمُحْصَناتُ مِنَ الَّذِینَ أُوتُوا الْکِتابَ» الخ فالظاهر من الحلیه جواز ابتغاء المذکورات بالبیع و الشری فی الطعام و بالخطبه ثمّ النکاح فی المؤمنات و المحصنات، و الدلیل علی ذلک أنّه قال:« وَ طَعامُکُمْ حِلٌّ لَهُمْ» و هذا الحکم لو کان متعلقا بالاکل و حلیه الذبائح لما کان لجعله معنی، فان أهل الکتاب. لم یؤمنوا بعد بهذا الدین و هذا القرآن لیتبعوا حکمه بحلیه طعامنا لهم، مع أن الیهود لا یأکلون إلا ذبیحه أنفسهم. فالمراد أن ما یشرونه أهل الکتاب من الطعام و یبیعونه فی الاسواق یحل لکم اشتراؤها و ابتیاعها کما أن ما تشرونه و تبیعونه فی الاسواق یحل لهم ابتیاعها و شراؤها، و المقصود حلیه التعامل بیننا و بینهم، و أمّا أن ما یبیعونه نجس أو مغصوب أو میته أو لحم خنزیر فالآیه لیست بصدد بیانها، و انما بحثت عنها آیات أخر، مع أن المشهور عند اللغویین أن الطعام بمعنی البر خاصّه، راجع فی ذلک النهایه و المصباح و المقاییس و غیر ذلک.

وَ رُوِيَ عَنِ الصَّادِقِ عليه السلام: أَنَّهُ مَخْصُوصٌ بِالْحُبُوبِ وَ مَا لَا يَحْتَاجُ فِيهِ إِلَى التَّذْكِيَهِ.

و قيل المعنى أن طعامهم من حيث إنه طعامهم ليس حراما عليكم فلا ينافى تحريمه من جهه كونه مغصوبا أو نجسا أو غير مذكى و سيأتى تمام القول فيه.

و أما الآيه الثانيه فأكثر علمائنا على أن المراد بالمشركين ما يعم عباد الأصنام و غيرهم من اليهود و النصارى فإنهم مشركون أيضا لقوله تعالى وَ قالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللَّهِ وَ قالَتِ النَّصارى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ إلى قوله سُبْحانَهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ (۱) و النجس بالتحريك مصدر و وقوع المصدر خبرا عن ذى

ص: ۴۳

۱- ۱. براءه: ۳۰ و ۳۱، و لا يخفى أن الاستشهاد بها على غير محله، فان قولهم فى أوصاف البارى و سائر صفاته من الابوه و بنوه المسيح و عزير و شركهم فيها غير كونهم مسمين بالمشركين مع أن القرآن يعدّ المشركين صنفا على حده قبال أهل الكتاب فى غير آيه من الآيات كما فى البينه:« لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتابِ وَ الْمُشْرِكِينَ» الخ و كما فى سوره الحجّ:« إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ الَّذِينَ هادُوا وَ الصَّابِئِينَ وَ النَّصارى وَ الْمَجُوسَ وَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا» الخ. مع أن اللّه عزّ و جلّ يقول فى سوره ص: ۱۵۹« سُبْحانَ اللَّهِ عَمَّا يَصِفُونَ * إِلَّا عِبادَ اللَّهِ. الْمُخْلَصِينَ» فقد نزه اللّه سبحانه عن وصف كل واصف مسلما كان أو كافرا الا أن يكون من عباد اللّه المخلصين.

جثه إما بتقدير مضاف أو بتأويله بالمشتق أو هو باق على المصدريه من غير إضمار طلبا للمبالغه و الحصر للمبالغه و القصر إضافى من قصر الموصوف على الصفه نحو إنما زيد شاعر و هو قصر قلب أى ليس المشركون طاهرين كما يعتقدون بل هم نجس.

و اختلف المفسرون فى المراد بالنجس هنا فالذى عليه علماؤنا هو أن المراد به النجاسه الشرعيه و أن أعيانهم نجسه كالكلاب و الخنازير و هو المنقول عن ابن عباس و قيل المراد خبث باطنهم و سوء اعتقادهم و قيل نجاستهم لأنهم لا يتطهرون من الجنابه و لا يجتنبون النجاسات (۱).

و قد أطبق علماؤنا على نجاسه من عدا اليهود و النصارى من أصناف الكفار و قال أكثرهم بنجاسه هذين الصنفين أيضا و المخالف فى ذلك ابن الجنيد و ابن أبى عقيل و المفيد فى المسائل الغريه.

و اختلف فى المراد بقوله تعالى فَلا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرامَ فقيل المراد منعهم من الحج و قيل منعهم من دخول الحرم و قيل من دخول المسجد الحرام خاصه و أصحابنا على منعهم من دخوله و دخول كل مسجد و إن لم تتعد نجاستهم إليه و المراد بعامهم سنه تسع من الهجره و هى السنه التى بعث النبى صلى الله عليه و آله فيها أمير المؤمنين عليه السلام لأخذ سوره براءه من أبى بكر و قراءتها على أهل الموسم فقرأها عليهم.

و فى الثالثه فسر الرجس أيضا بالنجس (۲)

و لعل النجاسه المعنويه هنا أظهر.

۱- ۱. بعد ما يقول اللّه عزّ و جلّ« انهم نَجَسٌ فَلا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ» فيفرع على كونهم نجسا أن لا يقربوا المسجد الحرام، لا ريب فى نجاستهم أعيانا، و الحكم بابعادهم من المسجد الحرام لما سبق من حكم اللّه عزّ و جلّ لإبراهيم عليه السلام « أن طَهِّرْ بَيْتِیَ لِلطَّائِفِينَ وَ الْقائِمِينَ وَ الرُّكَّعِ السُّجُودِ».

۲- ۲. قال اللّه عزّ و جلّ:« إِنَّمَا الْخَمْرُ وَ الْمَيْسِرُ وَ الْأَنْصابُ وَ الْأَزْلامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ. الشَّيْطانِ فَاجْتَنِبُوهُ» فبعد ما أثبت لها عنوان الرجس فرع عليه وجوب الاجتناب كما فرع طرد المشركين من المسجد الحرام بعد ما أثبت لهم عنوان النجس، فكل ما كان رجسا بتسميه القرآن كان واجب الاجتناب، و هو عباره اخرى عن النجاسه، فيثبت نجاسه المنافقين إذا كانوا معلومين بالنفاق، و النفاق ابطان الكفر، فيكون الكافر نجسا، و هكذا يصح الاستدلال بقوله تعالى:« إِلَّا أَنْ يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَماً مَسْفُوحاً أَوْ لَحْمَ خِنزِيرٍ فَإِنَّهُ رِجْسٌ» المائده: ۹۰، حيث علل الحرمه بكون المذكورات من الميته و الدم المسفوح و لحم الخنزير رجسا.

**[ترجمه]گـاهی بـا آیه اول بر طهـارت اهـل کتـاب و حلال بودن قربانی‌هایشان اسـتدلال می‌شود. از امام صادق علیه السـلام روایت شـده که این آیه مربوط به غلات و آنچه نیازمند تذکیه نیست، می‌باشد و برخی گفته‌اند: بدین معناست که طعام ایشان از ایـن حیـث که غـذای آنهـاست بر شـما حرام نیست، از این رو حرام کردن آن از جهت غصب یـا نجـاست یـا تـذکیه نبـودن منافاتی ندارد، و به زودی تمامی اقوال در این باره خواهد آمد.

اما در مورد آیه دوم، اغلب علمای ما براین باورنـد که مشـرکین، معنایی است که بت‌پرسـتان، یهودیان و نصاری را در بر می... گیرد، چرا که آنـان هم بنـا به آیه «و قـالت الیهـود عزیر ابن الله و قـالت النصـاری المسـیح ابن الله»، {و یهـود گفتنـد: عزیر پسـر خداست و نصاری گفتند: مسـیح پسـر خداست} تا این گفته خداوند «سـبحانه و تعالی عما یشکرون»، {منزه است او و از آنچه با وی شریک می گردانند.} -. توبه / ۳۱ - ۳۰ - مشرک هستند.

و نَجَس (با فتـح ج) مصـدر است و خبر واقع شـدن مصدر، برای اسم ذات یا با در تقدیرگرفتن مضاف یا با تاویل آن به مشـتق صورت می گیرد، و یا با همین حالت مصدریت و بدون در تقدیرگرفتن، برای مبالغه است، و حصر جهت مبالغه و قصر اضافی، از نوع قصـر موصوف بر صـفت می‌باشـد، ماننـد جمله «انما زید شاعر» و این قصـر، قصـر قلب است، بدین معنا که مشـرکان بر خلاف اعتقادشان، پاک نیستند، بلکه نجس‌اند.

مفسـران در مراد از نجس در اینجا، اختلاف نظر دارند. اما آنچه علمای ما بر آنند، این است که منظور از آن، نجاست شرعی... است و این که اعیـان آنهـا مثـل سـگ‌هـا و خوک‌هـا، نجس می‌باشـد و این از ابن عباس نقل شـده و گفته شـده: مراد خبث - ناپـاکی - بـاطن و اعتقـادات نـادرست آنـان است و نیز گفته شـده: منظور از نجاست این است که آنها از جنابت خود را پاک نمی کنند و از نجاسات اجتناب نمی کنند.

علمـای مـا بر نجـاست کفـار، به اسـتثناء یهودیـان و نصـاری، اتفـاق نظر دارنـد و اغلب آنان به نجاست این دو گروه هم اعتقاد دارند. از کسانی که با این رای مخالفند، ابن جنید، ابن ابی عقیل و مفید در کتاب المسائل الغریّه می‌باشند.

در برداشت از آیه {پس نبایـد به مسـجد الحرام نزدیـک شونـد}، اختلاف نظر وجود دارد. برخی گفته‌انـد: منظور، منع آنان از حـج اسـت. برخی دیگر گفتـه‌انـد: مراد منـع آنـان از ورود بـه حرم می‌باشـد؛ و عـده‌ای نیز گفته‌انـد: مراد، منعشـان از ورود به مسـجدالحرام می‌باشـد؛ و اصـحاب مـا براین باورنـد که مراد، منع از ورود به مسـجدالحرام و هر مسـجد دیگری است، هرچند نجاسـتشان به آن تعدی نکند و مراد از «عامهم»، سال نهم هجرت، یعنی همان سالی است که رسول خدا صـلی الله علیه و آله و سلم، حضـرت علی علیه السـلام را برای تحویل گرفتن سوره برائت از ابوبکر و خواندن آن بر اهل موسم - حجاج -، فرسـتاد و او بر ایشان خواند.

و در آیه سوم هم «رجس» به نجاست تفسیر شده و شاید نجاست معنوی در اینجا اظهر باشد.

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

الْمَحَاسِنُ، عَنِ الْوَشَّاءِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سِنَانٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام یَقُولُ: لَا بَأْسَ بِکَوَامِیخِ الْمَجُوسِ وَ لَا بَأْسَ بِصَیْدِهِمْ لِلسَّمَکِ (۱).

**[ترجمه]المحاسن: عبدالله بن سنان نقل کرده است که از امام صادق علیه السلام شنیدم که می‌فرمود: در کوامیخ مجوس[زرتشتیان] و ماهیگیری آن‌ها ایرادی نیست - . المحاسن:۴۵۴ - .

**[ترجمه]

بیان

الظاهر أن المراد بالکوامیخ ما یعملونه من السمک و یمکن حمله علی ما إذا علم إخراجهم له من الماء و لم یعلم ملاقاتهم و إن بعد.

**[ترجمه]به نظرمی‌رسد منظور از کوامیخ، چیزی است که از ماهی درست می‌کنند، و می‌توان آن را حمل کرد بر این که به بیرون آوردن ماهی از آب توسط آنان علم داشته باشیم اما نسبت به تماس آنان با ماهی یقین نداشته باشیم، هر چند بعید است.

**[ترجمه]

«۲»

وَ مِنْهُ، عَنْ أَبِیهِ وَ غَیْرِهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ أَبِی الْجَارُودِ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا جَعْفَرٍ علیه السلام عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَ وَ طَعامُ الَّذِینَ أُوتُوا الْکِتابَ حِلٌّ لَکُمْ قَالَ الْحُبُوبُ وَ الْبُقُولُ (۲).

**[ترجمه]المحاسن: ابو جارود نقل کرده است که از امام باقر علیه السلام در مورد آیه {و طعام کسانی که اهل کتاب‌اند، برای شما حلال است.} سؤال کردم، فرمود: منظور غلات و سبزیجات می‌باشد. - . المحاسن: ۴۲۴ و ۵۸۴ -

**[ترجمه]

«۳»

وَ مِنْهُ، عَنْ أَبِیهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ مَرْوَانَ عَنْ سَمَاعَةَ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنْ طَعَامِ أَهْلِ الْکِتَابِ مَا یَحِلُّ مِنْهُ قَالَ الْحُبُوبُ (۳).

و منه عن عثمان بن عیسی عن سماعه عن أبی عبد الله علیه السلام. مثله (۴).

**[ترجمه]المحاسن: سماعه نقل كرده است كه از امام صادق عليه السلام در خصوص خوراك اهل كتاب پرسيدم كه چه خوراكى از ايشان حلال است؟ فرمود: غلات. - . المحاسن: ۴۵۵ -

المحاسن: سماعه از امام صادق عليه السلام نيز اين حديث را نقل كرده است. - . المحاسن: ۴۵۵ -

**[ترجمه]

«۴»

وَ مِنْهُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ جَابِرٍ وَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ

ص: ۴۵

۱- ۱. المحاسن ص ۴۵۴.

۲- ۲. المصدر نفسه ص ۴۵۴ و ص ۵۸۴.

۳- ۳. المحاسن ص ۴۵۵.

۴- ۴. المحاسن ص ۴۵۵.

طَلْحَهَ قَالا قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: لَا تَأْكُلْ مِنْ ذَبِيحَهِ الْيَهُودِيِّ وَ لَا تَأْكُلْ فِي آنِيَتِهِمْ (۱).

**[ترجمه]اسماعیل بن سنان و عبدالله بن طلحه نقل کرده‌اند که امام صادق علیه السلام فرمود: از حیوان ذبح شده توسط یهودی مخور و در ظرف آن‌ها نیز چیزی نخور. - . المصدر: ۴۵۴ -

**[ترجمه]

«۵»

وَ مِنْهُ، عَنِ الْيَقْطِينِيِّ عَنْ صَفْوَانَ عَنْ مُوسَى بْنِ بَكْرٍ عَنْ زُرَارَهَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فِي آنِيَهِ الْمَجُوسِ قَالَ إِذَا اضْطُرِرْتُمْ إِلَيْهَا فَاغْسِلُوهَا بِالْمَاءِ(۲).

**[ترجمه]المحاسن: زراره نقل کرده است که امام صادق علیه السلام درباره ظرف مجوس فرمود: اگر مجبور به استفاده از آن شدید، آن را با آب بشویید. - . المصدر: ۵۸۴ -

**[ترجمه]

«۶»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنِ ابْنِ طَرِيفٍ عَنِ ابْنِ عُلْوَانَ عَنِ الصَّادِقِ عَنْ أَبِيهِ علیهما السلام: أَنَّ عَلِيّاً علیه السلام كَانَ لَا يَرَى بِالصَّلَاهِ بَأْساً فِي الثَّوْبِ الَّذِي يُشْتَرَى مِنَ النَّصَارَى وَ الْمَجُوسِ وَ الْيَهُودِيِّ قَبْلَ أَنْ يُغْسَلَ يَعْنِي الثِّيَابَ الَّتِي تَكُونُ فِي أَيْدِيهِمْ فَيَجْتَنِبُونَهَا(۳)

وَ لَيْسَتْ بِثِيَابِهِمُ الَّتِي يَلْبَسُونَهَا(۴).

وَ مِنْهُ بِهَذَا الْإِسْنَادِ عَنْ عَلِيٍّ علیه السلام قَالَ: كُلُوا طَعَامَ الْمَجُوسِ كُلَّهُ مَا خَلَا ذَبَائِحَهُمْ فَإِنَّهَا لَا تَحِلُّ وَ إِنْ ذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ تَعَالَى عَلَيْهَا(۵).

وَ مِنْهُ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَسَنِ الْعَلَوِيِّ عَنْ جَدِّهِ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ يَشْتَرِي ثَوْباً مِنَ السُّوقِ وَ لَبِيساً لَا يَدْرِي لِمَنْ كَانَ يَصْلُحُ لَهُ الصَّلَاهُ فِيهِ قَالَ إِنْ كَانَ اشْتَرَاهُ مِنْ مُسْلِمٍ فَلْيُصَلِّ فِيهِ وَ إِنْ كَانَ اشْتَرَاهُ مِنْ نَصْرَانِيٍّ فَلَا يُصَلِّي فِيهِ حَتَّى يَغْسِلَهُ (۶).

۱- ۱. المحاسن ص ۴۵۴.

۲- ۲. المصدر ص ۵۸۴.

۳- ۳. فی النسخه المخطوطه« فیحبسونها» خ ل. و لعلّ المراد بالاجتناب أخذها بالجنب كما يقال اجتنب البعير أی قادها بجنبه.

۴- ۴. قرب الإسناد ص ۴۲ ط حجر و ص ۵۷ ط نجف و فيه« يعنى الثياب التى تكون فى أيـديهم و ليست ثيابهم التى يلبسونها فينجسونها» و فى نسخه الوسائل كالمتن الا أنه قرء« فيجتنبونها»« فينجسونها» و أوله بتأويل.

۵- ۵. قرب الإسناد ص ۵۹ ط نجف.

۶- ۶. قرب الإسناد ص ۱۲۶ ط نجف.

السرائر، من جامع البزنطی عن الرضا علیه السلام: مثله (۱)

**[ترجمه]قرب الاسناد: امام صادق از پدرش علیهما السلام نقل کرده است که امام علی علیه السلام در نماز خواندن با لباسی که از نصاری، مجوس یا یهودی خریده شده، قبل از شستن، عیبی نمی‌دید. و منظور لباسی است که در اختیار دارند اما با آن تماس ندارند، نه لباسی که بر تن می‌کنند. - . قرب الاسناد: ۴۲ چاپ سنگی، ۵۷ چاپ نجف -

وَ لَیْسَتْ بِثِیَابِهِمُ الَّتِی یَلْبَسُونَهَا - ۴. قرب الإسناد ص ۴۲ ط حجر و ص ۵۷ ط نجف و فیه« یعنی الثیاب التی تکون فی أیدیهم و لیست ثیابهم التی یلبسونها فینجسونها» و فی نسخه الوسائل کالمتن الا أنه قرء« فیجتنبونها»« فینجسونها» و أوله بتأویل. - .

المحاسن: از تمامی غذاهای مجوس، جز آنچه که ذبح می‌کنند، بخورید؛ زیرا ذبیحه آنان حلال نیست، هرچند نام خدا بر آنها برده شود. - . قرب الاسناد: ۵۹ چاپ نجف -

المحاسن: علی بن جعفر از برادر خویش امام کاظم علیه السلام نقل کرده است که از ایشان در مورد مردی که لباسی از بازار می‌خرد و لباس پوشیده شده‌ای است که نمی‌داند از چه کسی بوده، سؤال کردم که آیا نماز خواندن با آن درست است؟ فرمود: اگر از مسلمان خریداری شده، در آن نماز گزارد و اگر از نصرانی خریده، تا زمانی که آن را نشسته، با آن نماز نخواند. - . قرب الاسناد: ۱۲۶ چاپ نجف -

ص: ۴۶

السرائر: بزنطی از امام رضا علیه السلام مشابه این حدیث را نقل کرده است. - . السرائر: ۴۶۵ -

**[ترجمه]

بیان

الظاهر أن یعنی من کلام الحمیری أول به الخبر و تجویز أکل طعام المجوس ظاهره یشتمل ما إذا علم ملاقاتهم له بالرطوبه [کالآیه و باب التأویل واسع و أما النهی عن لبس الثوب فمع علم ملاقاتهم بالرطوبه](۲) فالنهی علی المشهور للحرمه و إلا فعلی الکراهه کما ذکره الشهید فی الذکری و غیره

لِرِوَایهِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سِنَانٍ (۳)

عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام: أَنَّ سِنَاناً أَتَاهُ سَأَلَهُ فِی الذِّمِّیِّ یُعِیرُهُ الثَّوْبَ وَ هُوَ یَعْلَمُ أَنَّهُ یَشْرَبُ الْخَمْرَ وَ یَأْکُلُ لَحْمَ الْخِنْزِیرِ وَ یَرُدُّهُ عَلَیْهِ أَ یَغْسِلُهُ قَالَ علیه السلام صَلِّ فِیهِ وَ لَا تَغْسِلْهُ فَإِنَّکَ أَعَرْتَهُ وَ هُوَ طَاهِرٌ وَ لَمْ تَسْتَیْقِنْ أَنَّهُ تنجسه [نَجَّسَهُ] فَلَا بَأْسَ أَنْ تُصَلِّیَ فِیهِ حَتَّی تَسْتَیْقِنَ أَنَّهُ نَجَّسَهُ.

و غیره من الأخبار.

**[ترجمه]به نظر می‌رسد حمیری با آوردن کلمه «یعنی» در سخن خویش، خبر را به تاویل برده است. از ظاهر، جواز خوردن غذای مجوس بر می‌آید، زمانی که علم به تماس مجوس با رطوبت غذا دانسته شود،، نظیر همین آیه و باب تاویل گسترده است. اما نهی از پوشیدن لباس، با وجود علم آنان از برخورد با رطوبت، بنا بر رأی مشهور، نهی به خاطر حرمت و در غیر این... صورت، بنا بر کراهت است، چنانچه شهید در ذکری و دیگران به دلیل روایت عبدالله بن سنان از امام صادق علیه السلام که این گونه نقل کرده‌اند که سنان نزد امام صادق علیه السلام آمد و از ایشان پرسید: فردی لباسی را به یکی از اهل ذمّه عاریت می‌دهد در حالی که او می‌داند که آن فرد شراب می‌نوشد و گوشت خوک می‌خورد، پس لباس را به او باز می گرداند، آیا باید لباس را بشوید؟ فرمود: با آن لباس نماز بخوان و آن را نشوی، چرا که تو آن را پاک به امانت داده‌ای و یقین نداری که وی آن لباس را نجس کرده، پس تا زمانی که یقین پیدا نکرده‌ای که وی آن لباس را نجس کرده، نماز گزاردن در آن اشکالی ندارد و به دلیل روایات دیگری که نقل شده است.

**[ترجمه]

«۷»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ بِالْإِسْنَادِ الْمُتَقَدِّمِهِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الْمُسْلِمِ لَهُ أَنْ يَأْكُلَ مَعَ الْمَجُوسِ فِي قَصْعَهٍ وَاحِدَهٍ أَوْ يَقْعُدَ مَعَهُ عَلَى فِرَاشٍ أَوْ فِي الْمَسْجِدِ أَوْ يُصَاحِبَهُ قَالَ لَا(۴)

قَالَ وَ سَأَلْتُهُ عَنْ ثِيَابِ الْيَهُودِ وَ النَّصَارَى يَنَامُ عَلَيْهَا الْمُسْلِمُ قَالَ لَا بَأْسَ (۵).

**[ترجمه]قرب الاسناد: علی بن جعفر از برادر خویش امام کاظم علیه السلام نقل کرده است که از ایشان سؤال کردم که آیا مسلمان حق دارد با مجوسی، در یک ظرف غذا بخورد یا با او در سجاده یا تشک همنشین باشد یا با او مصاحبت کند؟ فرمود: خیر. - . قرب الاسناد : ۱۵۶ چاپ نجف -

و گفت: از ایشان در مورد لباس یهودی و نصاری سؤال کردم که مسلمان روی آن می‌خوابد؟ فرمود: اشکالی ندارد. - . قرب الاسناد : ۱۱۸ چاپ سنگی، قرب الاسناد: ۱۵۹ چاپ نجف -

**[ترجمه]

بیان

المناهی الأوله أكثرها محموله على الكراهه و يشكل الاستدلال بها على النجاسه كما أن عدم البأس في الأخير لا يدل على الطهاره.

**[ترجمه]اغلب موارد نهی شده نخست، حمل بر کراهت می‌شود و استدلال بدان بر نجاست مشکل است، همچنانکه اشکال نداشتن مورد اخیر، بر طهارت دلالت ندارد.

**[ترجمه]

«۸»

الْمَحَاسِنُ، عَنْ أَبِی الْقَاسِمِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ حَمَّادٍ عَنْ صَفْوَانَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ یَحْیَی الْکَاهِلِیِّ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنْ قَوْمٍ مُسْلِمِینَ حَضَرَهُمْ رَجُلٌ مَجُوسِیٌّ یَدْعُونَهُ إِلَی طَعَامِهِمْ قَالَ أَمَّا أَنَا فَلَا أُوَاکِلُ الْمَجُوسِیَّ وَ أَکْرَهُ أَنْ أُحَرِّمَ عَلَیْکُمْ شَیْئاً تَصْنَعُونَهُ فِی بِلَادِکُمْ (۶).

ص: ۴۷

۱- ۱. السرائر ص ۴۶۵.

۲- ۲. ما بین العلامتین ساقط من طبعه الکمبانیّ.

۳- ۳. التهذیب ج ۱ ص ۲۳۹ ط حجر.

۴- ۴. قرب الإسناد ص ۱۵۶ ط نجف.

۵- ۵. قرب الإسناد ص ۱۱۸ ط حجر و ص ۱۵۹ ط نجف.

۶- ۶. المحاسن ص ۴۵۲.

**[ترجمه]المحاسن: عبدالله بن یحیی کاهلی نقل کرده است که از امام صادق علیه السلام در مورد گروهی از مسلمانان که مردی مجوسی بر آن‌ها وارد می‌شود و آنان او را به خوردن طعام خویش دعوت می‌کنند، سؤال کردم. فرمود: من با مجوس هم غذا نمی‌شوم و ناپسند می‌دانم کارهایی را که شما در شهرهایتان انجام می‌دهید بر شما حرام کنم. - . المحاسن: ۴۵۲ -

**[ترجمه]

بیان

أی لا- أجوز لکم ترک التقیه فی شی ء اتفق علیه أهل بلادکم من معاشره أهل الکتاب و الحکم بطهارتهم و یظهر منه أن الأخبار الداله علی الطهاره محموله علی التقیه و یمکن أن یکون محمولا علی الکراهه بأن تکون المؤاکله فی شی ء لا یتعدی نجاستهم إلیه.

**[ترجمه]یعنی من بر شما ترک تقیه را در مورد مساله‌ای که مردم سرزمینتان، در خصوص معاشرت با اهل کتاب و حکم بر طهارت آنان، بر آن توافق کرده‌اند را جایز نمی‌دانم و از اینجا مشخص می‌شود، روایاتی که بر طهارت دلالت دارد، حمل بر تقیه می‌شود، همچنین ممکن است هم خوراک شدن در غذایی که نجاستشان بدان سرایت نمی‌کند، حمل بر کراهت شود.

**[ترجمه]

«۹»

الْمَحَاسِنُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِیٍّ عَنِ ابْنِ أَسْبَاطٍ عَنْ عَلِیِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَبِی إِبْرَاهِیمَ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ مُؤَاکَلَهِ الْمَجُوسِیِّ فِی قَصْعَهٍ وَاحِدَهٍ أَوْ أَرْقُدَ مَعَهُ عَلَی فِرَاشٍ وَاحِدٍ أَوْ فِی مَجْلِسٍ وَاحِدٍ أَوْ أُصَافِحَهُ فَقَالَ لَا.

و رواه أبو یوسف عن علی بن جعفر(۱):

**[ترجمه]المحاسن: علی بن جعفر نقل کرده است که از امام موسی بن جعفر علیه السلام در خصوص هم غذا شدن با مجوس در یک ظرف، یا همخواب شدن با او در یک بستر یا یک مجلس، یا دست دادن با او، پرسیدم، فرمود: خیر. همین روایت با اسناد دیگری نقل شده است. - . المحاسن: ۴۵۳ -

**[ترجمه]

بیان

قال الشیخ البهائی قدس سره أرقد بالنصب بإضمار أن لعطفه علی المصدر أعنی المؤاکله.

**[ترجمه]شیخ بهایی - قدس سره - گفته است: «أرقد» به نصب، با تقدیر گرفتن «أن» به خاطر عطف بر مصدر است.

«مؤاكله» يعنى هم غذا شدن.

**[ترجمه]

«۱۰»

الْمَحَاسِنُ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ مِهْرَانَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ زِيَادٍ عَنِ ابْنِ خَارِجَةَ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام إِنِّي أُخَالِطُ الْمَجُوسَ فَآكُلُ مِنْ طَعَامِهِمْ قَالَ لَا(۲).

**[ترجمه]المحاسن: عیص نقل کرده است که به امام صادق علیه السلام گفتم : من با مجوس آمد و شد دارم، آیا از غذایشان بخورم؟ فرمود: خیر. - . المحاسن: ۴۵۳ -

**[ترجمه]

«۱۱»

وَ مِنْهُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ صَفْوَانَ عَنِ الْعِيصِ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنْ مُؤَاكَلَهِ الْيَهُودِ وَ النَّصَارَى وَ الْمَجُوسِ فَقَالَ إِذَا أَكَلُوا مِنْ طَعَامِكَ وَ تَوَضَّئُوا فَلَا بَأْسَ (۳).

**[ترجمه]المحاسن: عیص نقل کرده است که از امام صادق علیه السلام در مورد هم خوراک شدن با یهودی، نصاری و مجوس سؤال کردم، فرمود: اگر از غذایت خوردند و وضو گرفتند - دست خود را شستند - ایرادی ندارد. - . المحاسن: ۴۵۳ -

**[ترجمه]

بيان

المراد بالوضوء هنا غسل اليد و ظاهره طهاره أهل الكتاب (۴) و أن نجاستهم عارضيه و هذا أيضا وجه جمع بين الأخبار و يمكن حمله على الأطعمه

ص: ۴۸

۱- ۱. المحاسن ص ۴۵۳.

۲- ۲. المحاسن ص ۴۵۳.

۳- ۳. المحاسن ص ۴۵۳.

۴- ۴. قد عرفت أن الكفّار و أهل الكتاب كلهم نجس أعيانهم و انما تسرى النجاسه إذا كانت الرطوبه مسريه بالإجماع يعنى

تسـری شـیئا من أجزاء النجاسه الی الملاقی، و بعـد ما توضأ الکافر لا تکون یده ذات عرق أو قراضه من جلده تسـری الی الطعام حتّی ینجسه، و قد کان المسلمون یستخدمون سبی الکفّار و یأمرونهم بالتوضی و لا یجتنبون ممّا یلاقی أیدیهم فافهم ذلک.

الجامده فيكون غسل اليد على الاستحباب.

قال فى المختلف قال الشيخ فى النهايه يكره أن يدعو الإنسان أحدا من الكفار إلى طعامه فيأكل معه فإذا دعاه فليأمره بغسل يديه ثم يأكل معه إن شاء و قال المفيد لا يجوز مؤاكله المجوس و قال ابن البراج لا يجوز الأكل و الشرب مع الكفار و قال ابن إدريس

قول شيخنا فى النهايه روايه شاذه(۱)

أوردها شيخنا إيرادا لا اعتقادا و هذه الروايه مخالفه لأصول المذهب ثم قال و المعتمد ما اختاره ابن إدريس ثم أجاب عن الروايه بالحمل على ما إذا كان الطعام مما لا ينفعل بالملاقاه كالفواكه اليابسه و الثمار و الحبوب.

**[ترجمه]منظور از وضو در اينجا، شستن دست مى‌باشد و ظاهر اين حديث، حاكى از طهارت اهل كتاب و عارضى بودن نجاست آنان مى‌باشد و اين وجه جمع بين رواياتى است كه در اين مورد آمده و مى‌توان آن را بر غذاهاى جامد حمل كرد. شستن دست بنا بر استحباب مى‌باشد.

علامه حلى در مختلف گفته است: شيخ در كتاب النهايه گفته: مكروه است كه انسان فردى از كفار را به خوراكش دعوت كند و همراه با او از غذا بخورد؛ و اگر فرد كافر را دعوت كند، نخست بايد او را به شستن دستانش امر كند، سپس اگر خواست، با او هم غذا شود.

شيخ مفيد گفته است: هم غذا شدن با مجوس جايز نيست. ابن براج نيز گفته: خوردن و نوشيدن با كفار جائز نيست. ابن ادريس گفته است: سخن شيخ ما در النهايه، يک روايت نادر است كه تنها آن را ايراد كرده و از سر اعتقاد نياورده و اين روايت با اصول مذهب منافات دارد، سپس گفته است: رأى قابل اعتماد آن است كه ابن ادريس اختيار كرده و در پاسخ اين روايت گفته كه مى‌توان اين روايت را حمل بر غذاهايى مثل ميوه‌هاى خشک، ميوه‌ها و غلات كرد كه بر اثر برخورد، منفعل نمى‌شود.

**[ترجمه]

«۱۲»

الْمَحَاسِنُ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَكَمِ وَ مُعَاوِيَهَ بْنِ وَهْبٍ جَمِيعاً عَنْ زَكَرِيَّا بْنِ إِبْرَاهِيمَ قَالَ: كُنْتُ نَصْرَانِيّاً فَأَسْلَمْتُ فَقُلْتُ لِأَبِى عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام إِنَّ أَهْلَ بَيْتِى عَلَى النَّصْرَانِيَّهِ فَأَكُونُ مَعَهُمْ فِى بَيْتٍ وَاحِدٍ فَآكُلُ فِى آنِيَتِهِمْ فَقَالَ لِى يَأْكُلُونَ لَحْمَ الْخِنْزِيرِ قُلْتُ لَا قَالَ لَا بَأْسَ (۲).

**[ترجمه]المحاسن: زكريا بن ابراهيم نقل كرده است كه نصرانى بودم و سپس اسلام آوردم و به امام صادق عليه السلام عرض كردم: خانواده‌ام بر دين نصرانى‌اند و من با آن‌ها در يک خانه‌ام و در ظرفشان غذا مى‌خورم. فرمود: آيا گوشت خوک

می‌خورند؟ گفتم: خیر. امام فرمود: ایرادی ندارد. - . المحاسن: ۴۵۳ -

**[ترجمه]

«۱۳»

وَ مِنْهُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ صَفْوَانَ عَنِ الْعِيصِ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنْ مُؤَاكَلَهِ الْيَهُودِيِّ وَ النَّصْرَانِيِّ وَ الْمَجُوسِيِّ فَآكُلُ مِنْ طَعَامِهِمْ قَالَ لَا(۳).

**[ترجمه]المحاسن: عیص نقل کرده است که از امام صادق علیه السلام در خصوص هم خوراک شدن با یهودی، نصرانی و مجوس سؤال کردم که آیا از غذایشان بخورم؟ فرمود: خیر. - . المحاسن: ۴۵۳ -

**[ترجمه]

«۱۴»

وَ مِنْهُ، عَنْ عِدَّهٍ مِنْ أَصْحَابِهِ عَنِ الْعَلَاءِ عَنْ مُحَمَّدٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا جَعْفَرٍ علیه السلام عَنْ آنِيَهِ أَهْلِ الذِّمَّهِ فَقَالَ لَا تَأْكُلُوا فِيهَا إِذَا كَانُوا يَأْكُلُونَ فِيهَا الْمَيْتَهَ وَ الدَّمَ وَ لَحْمَ الْخِنْزِيرِ(۴).

**[ترجمه]المحاسن: محمد نقل کرده است که از امام باقر علیه السلام در مورد ظرف اهل ذمه پرسیدم، فرمود: اگر در آن مردار، خون و گوشت خوک می‌خورند، شما در آن غذا نخورید. - ۱. المحاسن: ۴۵۴ -

**[ترجمه]

«۱۵»

وَ مِنْهُ، عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنِ الْعَلَاءِ عَنْ مُحَمَّدٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا جَعْفَرٍ علیه السلام

۱- ۱. كثيرا ما ينقد ابن إدريس فتاوى الشيخ- شيخ الطائفه- لما لا يعلم وجه الحق فی فتواه.

۲- ۲. المحاسن ص ۴۵۳.

۳- ۳. المحاسن ص ۴۵۳.

۴- ۴. المحاسن ص ۴۵۴.

عَنْ آنِيَةِ أَهْلِ الذِّمَّةِ وَ الْمَجُوسِ فَقَالَ لَا تَأْكُلْ فِی آنِیَتِهِمْ وَ لَا مِنْ طَعَامِهِمُ الَّذِی یَطْبُخُونَ وَ لَا مِنْ آنِیَتِهِمُ الَّتِی یَشْرَبُونَ فِیهَا الْخَمْرَ(۱).

**[ترجمه]المحاسن: محمد نقل کرده است که از امام باقر علیه السلام در مورد ظرف اهل ذمه و مجوس پرسیدم، فرمود: نه در ظرفشان چیزی بخور، و نه از غذایی که طبخ می کنند و نه از ظرفی که در آن شراب می‌نوشند. - ۲. المحاسن: ۴۵۴ -

**[ترجمه]

«۱۶»

وَ مِنْهُ (۲)، عَنْ أَبِيهِ عَنْ صَفْوَانَ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ جَابِرٍ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فِی طَعَامِ أَهْلِ الْكِتَابِ فَقَالَ لَا تَأْكُلْهُ ثُمَّ سَكَتَ هُنَيَّةً ثُمَّ قَالَ لَا تَأْكُلْهُ ثُمَّ سَكَتَ هُنَيَّةً ثُمَّ قَالَ لَا تَأْكُلْهُ وَ لَا تَتْرُكْهُ تَقُولُ إِنَّهُ حَرَامٌ وَ لَكِنْ تَتْرُكُهُ تَنَزُّهاً عَنْهُ إِنَّ فِی آنِیَتِهِمُ الْخَمْرَ وَ لَحْمَ الْخِنْزِيرِ(۳).

**[ترجمه]المحاسن: اسماعیل بن جابر نقل کرده است که به امام صادق علیه السلام در مورد طعام اهل کتاب سؤال کردم. ایشان فرمود: از آن نخور. سپس مقداری سکوت کرد، و گفت: از آن نخور! سپس اندکی سکوت کرد و گفت: از آن نخور ولی آن را ترک مکن که بگویی حرام است، بلکه از باب رعایت پاکیزگی ترک کن، زیرا که در ظرف‌هایشان شراب و گوشت خوک است. - -

**[ترجمه]

بیان

قال فی القاموس هنيه مصغر هنه أصلها هنوه أی شی ء يسير و يروی هنيهه بإبدال الياء هاء.

و قال الشيخ البهائی قدس سره ما تضمنه هذا الحديث من نهيه عليه السلام عن أكل طعامهم أولا ثم سكوته ثم نهيه ثم سكوته ثم أمره أخيرا بالتنزه عنه يوجب الطعن فی متنه لإشعاره بتردده عليه السلام فيه و حاشاهم عن ذلک ثم قال لعل نهيه عليه السلام عن أكل طعامهم محمول

علی الكراهه إن أريد به الحبوب و نحوها و يمكن جعل قوله عليه السلام لا تأكله مرتين للإشعار بالتحريم كما هو ظاهر التأكيد و يكون قوله بعد ذلک لا تأكله و لا تتركه محمولا علی التقيه بعد حصول التنبيه و الإشعار بالتحريم هذا إن أريد بطعامهم اللحوم و الدسوم و ما مسوه برطوبه و يمكن تخصيص الطعام بما عدا اللحوم و نحوها يؤيده تعليله عليه السلام باشتمال آنيتهم علی الخمر و لحم الخنزير.

و قال الشهيد الثانی ره تعليل النهی فيها بمباشرتهم للنجاسات يدل علی عدم نجاسه ذواتهم إذ لو كانت نجسه لم يحسن التعليل بالنجاسه العرضيه التی قد تتفق و قد لا تتفق.

۱- ۱. المحاسن ص ۴۵۴.

۲- ۲. فی طبعه الکمبانیّ و هکذا النسخه المخطوطه: قرب الإسناد، و هو سهو.

۳- ۳. المحاسن ص ۴۵۴.

**[ترجمه]در قـاموس آمـده: «هنيئه» مصـغر هنه از ريشه هنوه به معناى شـىء انـدك مى‌باشـد و هنيهه با تبـديل ياء به هاء هم، روايت شده است.

شيـخ بهـايى - قـدس سـره - گفته است: آنچه را كه اين حـديث در وهله اول از خوردن غـذاى اهـل كتاب نهى كرده، سپس سكوت و نهى و بار ديگر سـكوت و نهى و در آخر هم امر او به پاك نگاه داشـتن خود از آن، موجب اشكال در متن آن مى... شود، زيرا نشانگر ترديد امام در آن است و آنان عليهم السـلام از ترديد به دور هستند. سپس گفته است: شايد نهى امام صادق عليه السـلام از خوردن غذاى اهل كتاب، اگر مراد غلات و مانند آن باشد، حمل بر كراهت شود و مى توان دو بار تكرار جمله «لا تأكله»، (از آن نخور) از سوى امام را براى اشـعار به تحريم آن، در نظر گرفت، همانطور كه از تأكيـد، اين گونه ظاهر مى... شود و اين قول امـام «لاتأكله و لا تتركه» پس از حصول تنبيه و اشـعار تحريم، در صورتى كه مراد از غـذا گوشت و چربى‌ها و آنچه با رطوبت همراه است، باشـد، حمل بر تقيه مى‌شود و مى‌توان غذاها را به غذاهايى جز گوشت و مانند آن، اختصاص داد و دليل امام صادق عليه السلام مبنى بر اينكه در ظرف‌هايشان شراب و گوشت خوك است، خود تأييدى بر اين مطلب است.

شهيـد ثـانى گفته است: علت نهى در اين حـديث، در خصوص ارتبـاط مستقيم بـا نجاسات، دلالت بر اين امر دارد كه ذاتشان نجس نيست، چرا كه در صورت نجس بودن ذاتشان، علت آوردن به نجاست عرضى كه گاهى رخ مى‌دهد و گاهى رخ نمى... دهد، نيكو نبود.

شهيـد ثـانى گفته است: علت نهى در اين حـديث، در خصوص ارتبـاط مستقيم بـا نجاسات، دلالت بر اين امر دارد كه ذاتشان نجس نيست، چرا كه در صورت نجس بودن ذاتشان، علت آوردن براى نعرضى كه

**[ترجمه]

«١٧»

كِتَابُ الْمَسَائِلِ، بِالْإِسْـنَادِ الْمُتَقَدِّمِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ مُوسَـى عليه السـلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ أَهْلِ الذِّمَّهِ أَ نَأْكُلُ فِى إِنَائِهِمْ إِذَا كَانُوا يَأْكُلُونَ الْمَيْتَهَ وَ الْخِنْزِيرَ قَالَ لَا وَ لَا فِى آنِيَهِ الـذَّهَبِ وَ الْفِضَّهِ(١) قَالَ وَ سَأَلْتُهُ عَنِ الْيَهُودِيِّ وَ النَّصْـرَانِيِّ يُدْخِلُ يَدَهُ فِى الْمَاءِ أَ يُتَوَضَّأُ مِنْهُ لِلصَّلَاهِ قَالَ لَا إِلَّا أَنْ يُضْطَرَّ إِلَيْهِ (٢)

وَ سَـأَلْتُهُ عَنِ النَّصْـرَانِيِّ وَ الْيَهُودِيِّ يَغْتَسِـلُ مَعَ الْمُسْـلِمِينَ فِى الْحَمَّامِ قَالَ إِذَا عُلِمَ أَنَّهُ نَصْـرَانِيٌّ اغْتَسَلَ بِغَيْرِ مَاءِ الْحَمَّامِ إِلَّا أَنْ يَغْتَسِـلَ وَحْدَهُ عَلَى الْحَوْضِ فَيَغْسِلُهُ ثُمَّ يَغْتَسِلُ (٣)

وَ سَأَلْتُهُ عَنِ الْيَهُودِيِّ وَ النَّصْرَانِيِّ يَشْرَبُ مَعَ الدَّوْرَقِ (۴)

أَ يَشْرَبُ مِنْهُ الْمُسْلِمُ قَالَ لَا بَأْسَ (۵)

وَ سَأَلْتُهُ عَنِ الصَّلَاهِ عَلَى بَوَارِيِّ النَّصَارَى وَ الْيَهُودِ الَّتِى يَقْعُدُونَ عَلَيْهَا فِى بُيُوتِهِمْ أَ يَصْلُحُ قَالَ لَا يُصَلَّى عَلَيْهَا(۶).

**[ترجمه]کتاب المسائل: علی بن جعفر از برادرش امام موسی کاظم علیه السلام نقل کرده است که از ایشان در مورد اهل ذمه سؤال کردم که اگر آنها مردار و خوک می‌خورند، در ظرفشان غذا بخوریم؟ فرمود: نه در ظرفشان و نه در ظرف طلا و نقره. - . البحار۱۰: ۲۶۸ -

گفته است: از ایشان درباره فرد یهودی و نصرانی سؤال کردم که دستش را در آب می‌زند، آیا می‌توان از آن آب برای نماز وضو گرفت؟ فرمود: نه، مگر اینکه مجبور شود. - . کتاب المسائل بحار۱۰: ۲۷۸ -

از ایشان، در مورد یهودی و نصرانی که با مسلمان، در حمام خود را می‌شوید، سؤال کردم. فرمود: اگر بداند او نصرانی است، با آبی جز آب حمام خود را بشوید؛ مگر اینکه او [نصرانی] به تنهایی خود را در حوض بشوید، پس حوض را شسته، و سپس خود در آن غسل کند. - . کتاب المسائل بحار۱۰: ۲۷۸ -

از ایشان پرسیدم: یهودی و مسیحی از کوزه‌ای آب می‌نوشند، آیا مسلمان هم از آن بنوشد؟ فرمود: ایرادی ندارد. - ۱. المصدر۱۰: ۲۸۸ -

و از ایشان سؤال کردم که آیا نمازگزاردن بر حصیری که یهود و مسیحیان در خانه‌هایشان بر آن می نشینند، صحیح است؟ فرمود: برآن نماز خوانده نشود. - - .

**[ترجمه]

توضیح

الجواب الأول علی الطهاره أدل منه علی النجاسه و کذا الجواب الثانی إلاـ أن یحمل الاضطرار علی التقیه أو لغیر الطهاره کالشرب لکنه بعید و ربما یحمل الوضوء علی إزاله الوسخ و هو أبعد.

و أما الثالث فقال الشیخ البهائی زاد الله فی بهائه کان الکلام إنما هو فی اغتسال النصرانی مع المسلم من حوض الحمام الناقص عن الکر المنسد الماده لتنجسه بمباشره النصرانی له.

و قوله علیه السلام اغتسل بغیر ماء الحمام یراد به غیر مائه الذی فی ذلک

۱- ۱. البحار ج ۱۰ ص ۲۶۸.

۲- ۲. کتاب المسائل البحار ج ۱۰ ص ۲۷۸.

۳- ۳. کتاب المسائل البحار ج ۱۰ ص ۲۷۸.

۴- ۴. الدورق الابریق الکبیر له عروتان بلا بلبله.

۵- ۵. المصدر ج ۱۰ ص ۲۷۸.

٦- ٦. المصدر ج ١٠ ص ٢٨٨.

الحوض و الضـمير فی قوله علیه السلام إلا أن یغتسل وحده یجوز عوده إلی النصرانی أی أن یکون قد اغتسل من ذلک الحوض قبل المسـلم فیغسـله المسـلم بإجراء الماده إلیه حتی یطهر ثم یغتسل منه و یمکن عوده إلی المسـلم أی إلا أن یغتسل المسـلم من ذلک الحوض بعد النصرانی.

و بعض الأصـحاب علل منعه علیه السـلام من اغتسال المسـلم مع النصـرانی فی هـذا الحدیث بأن الاغتسال معه یوجب وصول ما یتقاطر من بدنه إلی بدن المسـلم و فیه أن هذا وحده لا یقتضـی تعین الغسل بغیر ماء الحمام و إنما یوجب تباعد المسلم عنه حال غسله انتهی.

و الرابع ظاهره طهارتهم إلا أن یحمل علی ما بعـد الغسل و لا اسـتبعاد کثیرا فی مثل هذا السؤال إذ لا یبعد مرجوحیه الشـرب من إناء شربوا منه و إن کان بعد الغسل و الدورق الجره ذات العروه ذکره الفیروزآبادی.

و الخـامس ظاهره نجاسـتهم مع ذلک إما محمول علی العلم بملاقاتهم بالرطوبه مع السـجود علیها أو بناء علی تغلیب الظاهر علی الأصل و یمکن حمله علی الاستحباب فلا یدل علی نجاستهم.

**[ترجمه]پاسخ اول بیشتر بر طهارت دلالت دارد تا نجاست، جواب دوم نیز اینگونه است، مگر اینکه اضـطرار، حمل بر تقیه یا بر غیر تطهیر، مثـل نوشـیدن شود که دور از صـحت است و شایـد وضو، حمـل بر ازاله آلودگی باشـد که این امر بیش از مورد قبل، دور از صحت است.

پاسخ سوم: شـیخ بهایی که خداوند بر ارجش بیفزاید، گفته است: گویی این سـخن در مورد غسل نصاری با مسلمان از حوض حمامی است که آبش کمتر از حد کر باشد و از منبع بسته شده باشد که به خاطر تماس داشتن مسیحی با آن، نجس است.

و منظور از این سـخن امـام «با آبی غیر از آب حمام غسل کنـد»، آبی غیر از آب آن حوض می‌باشـد و ضـمیر در این قول امام «الاـ ان یغتسـل وحـده» ممکن است که به فرد نصـاری برگردد، یعنی مگر اینکه نصـاری قبل از مسـلمان، از آن حوض خود را بشوید، سپس مسلمان با جاری کردن آب منبع بر حوض، آن را بشوید تا پاک شود. سپس از آن غسل کند و ممکن است این ضمیر به مسلمان برگردد، یعنی مگر اینکه مسلمان بعد از نصرانی از آب آن حوض غسل کند.

برخی از اصحاب برای منع غسل مسـلمان با نصاری در این حدیث اینگونه دلیل آورده‌اند که غسل با او سبب می شود، قطره... های آبی که از بـدن فرد نصـرانی می‌چکـد، به بـدن مسـلمان برسد و این جای بحث دارد، زیرا این امر به تنهایی تعین غسل از غیر آب حمام را اقتضا نمی‌کند، بلکه دوری مسـلمان از نصـرانی در زمان شسـتن او را واجب می‌سازد. پایان کلام. ظاهر پاسخ چهـارم، بر طهـارت آنـان دلالت دارد، مگر اینکه بر زمان پس از شسـتن حمل شود. سؤالاتی از این دست، زیاد عجیب نیست، چون مرجوحیت شـرب از ظرفی که از آن نوشـیده‌انـد، هر چنـد پس از شسـتن آن، بعید نیست و فیروزآبادی، در توضـیح واژه «دروق» ذکر کرده که آن، کوزه‌ای دسته‌دار است.

ظـاهر پاسـخ پنجم، بر نجاسـت آنـان دلالت دارد، با این وجود، یا حمل بر این می‌شود که شـخص، علم به این دارد که بـدنش هنگـام سـجده بر آن، خیس بوده، یـا بنا را بر غلبه دادن ظاهر بر اصل قرار می‌دهنـد. همچنین می‌توان آن را حمل بر اسـتحباب

کرد که در این صورت، دیگر بر نجاست آنان دلالت ندارد.

**[ترجمه]

«۱۸»

دَعَائِمُ الْإِسْلَامِ، : سُئِلَ جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ علیه السلام عَنْ ثِیَابِ الْمُشْرِکِینَ یُصَلَّی فِیهَا قَالَ لَا(۱)

وَ رَخَّصُوا علیهم السلام فِی الصَّلَاهِ فِی الثِّیَابِ الَّتِی تَعْمَلُهَا الْمُشْرِکُونَ مَا لَمْ یَلْبَسُوهَا أَوْ تَظْهَرْ فِیهَا نَجَاسَهٌ(۲).

**[ترجمه]دعائم الاسلام: از امام جعفر صادق علیه السلام از خواندن نماز در لباس مشرکین سؤال کردند؟ فرمود: خیر. - . دعائم الاسلام۱: ۱۱۷ -

ائمه علیهم السلام نمازخواندن با لباسی را که ساخته دست مشرکان است، تا زمانی که آن را نپوشیده‌اند، یا نجاستی در آن دیده نشده، مجاز دانسته‌اند. - . دعائم الاسلام۱: ۱۱۸ -

**[ترجمه]

«۱۹»

الْهِدَایَهُ، : لَا یَجُوزُ الْوُضُوءُ بِسُؤْرِ الْیَهُودِیِّ وَ النَّصْرَانِیِّ وَ وَلَدِ الزِّنَا وَ الْمُشْرِکِ وَ کُلِّ مَنْ خَالَفَ الْإِسْلَامَ (۳).

ص: ۵۲

۱- ۱. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۱۷.

۲- ۲. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۱۸.

۳- ۳. الهدایه: ۱۴.

**[ترجمه]الهدایه: وضو گرفتن از باقی‌مانده آبی که یهودی، نصرانی، زنا زاده، مشرك و هر که با اسلام مخالف است، از آن آشامیده، جایز نیست. - -

**[ترجمه]

«۲۰»

الْخَرَائِجُ، رُوِیَ: أَنَّ یَهُودِیّاً قَالَ لِعَلِیٍّ علیه السلام إِنَّ مُحَمَّداً صلی الله علیه و آله قَالَ إِنَّ فِی کُلِّ رُمَّانَةٍ حَبَّةً مِنَ الْجَنَّةِ وَ أَنَا کَسَرْتُ وَاحِدَةً وَ أَکَلْتُهَا کُلَّهَا فَقَالَ علیه السلام صَدَقَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ ضَرَبَ یَدَهُ عَلَی لِحْیَتِهِ فَوَقَعَتْ حَبَّةٌ فَتَنَاوَلَهَا علیه السلام وَ أَکَلَهَا وَ قَالَ لَمْ یَأْکُلْهَا الْکَافِرُ وَ الْحَمْدُ لِلَّهِ.

**[ترجمه]الخرایج: روایت شده که فردی یهودی به امام علی علیه السلام گفت: حضرت محمد صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: در هر اناری، دانه‌ای بهشتی است. من یک انار را شکسته و تمامش را خوردم. امام علی علیه السلام فرمود: پیامبر راست گفت، و دست بر ریش او زد و دانه‌ای فرو افتاد، آن را برداشت و خورد و فرمود: خدا را سپاس که کافر آن را نخورد.

**[ترجمه]

بيان

يدل بظاهره على طهاره أهل الكتاب أو طهاره ما لا تحله الحياه من الكفار و يمكن حمله على أنه عليه السلام أكلها بعد الغسل أو على أنها لم تلاق لحيته بالإعجاز و الحمل على عدم السرايه بعيد.

ص: ۵۳

**[ترجمه]ظاهر روایت بر طهارت اهل کتاب یا طهارت چیزهایی از کفار که جان در آن وارد نشده (مانند مو)، دلالت دارد و می‌توان آن را حمل بر این کرد که بعد از شستن دانه، آن را خورده، یا اینکه از روی معجزه، با ریشش تماس پیدا نکرده که البته حمل بر عدم تماس، دور از صحت است .

**[ترجمه]

باب ۲ سؤر الكلب و الخنزير و السنور و الفأره و أنواع السباع و حكم ما لاقته رطبا أو يابسا

الأخبار

«۱»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَسَنِ عَنْ جَدِّهِ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ خِنْزِيرٍ أَصَابَ ثَوْباً وَ هُوَ جَافٌّ أَ تَصْلُحُ الصَّلَاةُ فِيهِ قَبْلَ أَنْ يُغْسَلَ قَالَ نَعَمْ يَنْضِحُهُ بِالْمَاءِ ثُمَّ يُصَلِّي فِيهِ (۱).

**[ترجمه]قرب الاسناد: علی بن جعفر از برادرش امام کاظم علیه السلام نقل کرده است که از ایشان درباره خوکی سؤال کردم که به لباسی خشک برخورد کند، آیا قبل از شستن، نماز خواندن با آن درست است؟ فرمود: آری، با آب آن را خیس کند و سپس در آن لباس نماز گزارد. - . قرب الاسناد:۱۱۷ چاپ نجف، ۸۹ چاپ سنگی -

**[ترجمه]

بيان

المشهور بين الأصحاب استحباب النضح مع ملاقاه الكلب و الخنزير يابسا و قال في المعتبر إنه مذهب علمائنا أجمع و نقل عن ابن حمزه أنه أوجب الرش أخذا بظاهر الأمر و هو ظاهر اختيار المفيد في المقنعه و الصدوق في كتابه و هو أحوط.

**[ترجمه]آنچه میان اصحاب مشهور می‌باشد، استحباب خیس کردن لباس خشک، در صورت برخورد با سگ و خوک می‌باشد. و محقق حلی در کتاب معتبر گفته است: این عقیده تمامی علمای ماست و از ابن حمزه روایت شده که او با تکیه بر ظاهر امر، پاشیدن آب را بر روی لباس واجب دانسته است. ظاهر شیخ مفید در کتاب مقنعه و صدوق در کتاب خویش نیز، همین رأی را اختیار کرده‌اند و آن احوط است.

**[ترجمه]

«۲»

الْخِصَالُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى الْيَقْطِينِيِّ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ يَحْيَى عَنْ جَدِّهِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ رَاشِدٍ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ وَ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام: تَنَزَّهُوا مِنْ قُرْبِ الْكِلَابِ فَمَنْ

أَصَابَ الْكَلْبَ وَ هُوَ رَطْبٌ فَلْيَغْسِلْهُ وَ إِنْ كَانَ جَافّاً فَلْيَنْضِحْ ثَوْبَهُ بِالْمَاءِ(۲).

**[ترجمه]الخصال: امام صادق از پدران خویش علیهم السلام نقل کرده است که امام علی علیه السلام فرمود: از نزدیک شدن به سگ‌ها بپرهیزید، کسی که سگ در حال رطوبت به او برخورد کند، آن را بشوید، و اگر خشک باشد، لباس خود را با آب خیس کند. - . الخصال ۲: ۱۶۴

-

**[ترجمه]

«۳»

فِقْهُ الرِّضَا: إِنْ وَقَعَ كَلْبٌ فِي الْمَاءِ أَوْ شَرِبَ مِنْهُ أُهَرِيقَ الْمَاءُ وَ غُسِلَ الْإِنَاءُ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ مَرَّةً بِالتُّرَابِ وَ مَرَّتَيْنِ بِالْمَاءِ ثُمَّ يُجَفَّفُ.

**[ترجمه]فقه الرضا: اگر سگی در آب بیفتد یا از آن آب بنوشد، آب ریخته شود و ظرف سه مرتبه، یک بار با خاک و دو بار با آب شسته شود و سپس خشک شود.

**[ترجمه]

بیان

اختلف الأصحاب في كيفيه تطهير الإناء من ولوغ الكلب فذهب

۱- ۱. قرب الإسناد ص ۱۱۷ ط نجف و ص ۸۹ ط حجر.

۲- ۲. الخصال ج ۲ ص ۱۶۴.

الأكثر إلى غسله ثلاثا أولاهن بالتراب و قال فی المقنعه يغسل ثلاثا وسطاهن بالتراب ثم يجفف و قيل إحداهن بالتراب و قال فی الفقيه يغسل مره بالتراب و مرتين بالماء كما فی الروايه و قال ابن الجنيد يغسل سبعا إحداهن بالتراب.

ثم المشهور أن هذا الحكم مخصوص بالولوغ و هو شربه مما فی الإناء بطرف لسانه قالوا و فی معناه لطعه الإناء بلسانه فلو أصاب الإناء بيـده أو برجله كان كغيره من النجاسات و ألحق فی الفقيه بالولوغ الوقوع و ذكروا أن هـذا و التجفيف لا يعلم مستندهما و هما مصرحان فی الفقه الرضوی إن أمكن الاستناد إليه فی مثل هذا.

**[ترجمه]اصحاب در نحوه تطهير ظرفی كه بر اثر زبان زدن سگ، نجس شده باشد، اختلاف نظر دارند. اغلب اصحاب به سه بـار شسـتن، كه دوبـار نخست با خاك باشـد، معتقدنـد. شـيخ مفيـد در مقنعه گفته است: سه بار شسـته شود و دومين بار آن با خاك باشد و سـپس خشك شود؛ و گفته شده: يک بار از سه مرتبه با خاك باشد. شيخ صدوق در فقيه گفته است: يک بار با خاك و دو بار ديگر با آب - چنانچه در روايت هم آمـده - شسـته شود. ابن جنيـد گفته است: هفت بار شسـته شود كه از اين تعداد ، يک بار با خاك باشد.

مشـهور است كه اين حكم، مربوط به ولوغ است و ولوغ بـدين شـكل است كه سـگ، آنچه در ظرف میباشـد را بـا سـر زبان بنوشـد. گفتـهانـد: ليسـيدن ظرف بـا زبـان هم به همين معنـاست. اگر دست يـا پـای سـگ به ظرف برخـورد كنـد، حكم ديگر نجاسات را دارد و در كتاب فقيه، افتادن حيوان در ظرف، به حكم ولوغ ملحق شده است و گفتهاند: اسـتناد اين رای و خشـك كردن، معلـوم نيست و به اين دو رأی، در فقه رضـوی - در صـورتی كه بتوان در اين موارد به آن اسـتناد كرد - تصـريح شـده است.

**[ترجمه]

«۴»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَسَنِ عَنْ جَدِّهِ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ مُوسَی بْنِ جَعْفَرٍ عليهما السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ وَقَعَ ثَوْبُهُ عَلَی كَلْبٍ مَيْتٍ قَالَ يَنْضِحُهُ بِالْمَاءِ وَ يُصَلِّی فِيهِ وَ لَا بَأْسَ (۱).

**[ترجمه]قرب الاسـناد: علی بن جعفر از برادر خويش موسـی بن جعفر عليه السـلام نقل كرده است كه از ايشان در خصوص مردی كه لباسـش بر سـگی مرده افتاده، پرسـيدم. فرمود: آن را با آب خيس كند و سـپس با آن نماز بخواند، ايرادی ندارد. - . قرب الاسناد: ۹۴ چاپ سنگی -

**[ترجمه]

«۵»

كِتَابُ الْمَسَائِلِ، بِالْإِسْنَادِ الْمُتَقَدِّمِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ مُوسَی عليه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ رَجُلٍ أَصَابَ ثَوْبَهُ خِنْزِيرٌ فَذَكَرَ وَ

هُوَ فِی صَلَاتِهِ قَالَ فَلْیَمْضِ فَلَا بَأْسَ وَ إِنْ لَمْ یَکَنْ دَخَلَ فِی صَلَاتِهِ فَلْیَنْضِحْ مَا أَصَابَ مِنْ ثَوْبِهِ إِلَّا أَنْ یَکُونَ فِیهِ أَثَرٌ فَیَغْسِلُهُ (۲) قَالَ وَ سَأَلْتُهُ عَنِ الْکَلْبِ وَ الْفَأْرَهِ إِذَا أَکَلَا مِنَ الْجُبُنِّ أَوِ السَّمْنِ أَ یُؤْکَلُ قَالَ یُطْرَحُ مَا شَمَّاهُ وَ یُؤْکَلُ مَا بَقِیَ (۳).

**[ترجمه]کتاب المسائل: علی بن جعفر نقل کرده است: از برادرم امام موسی کاظم علیه السلام درباره مردی سؤال کردم که جامه‌اش با خوک تماس پیدا کرده و آن را نشسته، سپس در بین نماز یادش آمده است، اکنون چه بکند؟ امام فرمود: ادامه دهد و ایرادی ندارد و اگر داخل نماز نشده، باید بر آن قسمت از جامه خود که با خوک برخورد کرده، آب بریزد، مگر اینکه در لباسش اثری از آن باشد که در این صورت باید آن را بشوید. - . بحار۱۰: ۲۵۶ -

و از ایشان سؤال کردم: زمانی که سگ یا موش از پنیر یا روغن بخورند، آیا از آن خورده می‌شود؟ فرمود: قسمتی که آن را بوییده‌اند، دور ریخته و بقیه خورده شود. - . کتاب المسائل بحار ۱۰: ۲۶۱

-

**[ترجمه]

بیان

قال فی المعالم بعد إیراد الجزء الأول من هذه الروایه الظاهر من الروایه عدم استناد الحکم إلی النجاسه فبتقدیر الوجوب یکون تعبدا و ذلک لأنه أمر فیها بالمضی فی الصلاه إذا کان قد دخل فیها و ظاهره نفی التنجیس.

ص: ۵۵

۱- ۱. قرب الإسناد ص ۹۴ ط حجر.

۲- ۲. البحار ج ۱۰ ص ۲۵۶.

۳- ۳. کتاب المسائل البحار ج ۱۰ ص ۲۶۱.

لا يقال إن الأمر بالغسل مع وجود الأثر ليس إلا للتنجيس و الحكم بالمضى فى الصلاه إذا كان قد دخل فيها شامل له كما يشعر به ذكر الحكمين على تقدير عدم الدخول فلا يصلح الاستناد فى نفى التنجيس حينئذ إلى الأمر بالمضى و إن لم يعهد فى غير هذا الموضع تفاوت الحال فى وجوب إزاله النجاسه مع الإمكان بالدخول فى الصلاه و عدمه فلعل ذلك من خصوصيات هذا النوع منها.

لأنا نقول ليس فى كلام السائل دلاله على علمه بحصول الأثر من الملاقاه يعنى وجدان الرطوبه المؤثره قبل دخوله فى الصلاه و مقتضى الأصل انتفاؤها فلذلك أمر بالمضى حينئذ و هو يدل على عدم وجوب التفحص و أنه يكفى البناء على أصاله طهاره الثوب عند الشك و هذا الحكم مستفاد من بعض الأخبار فى غير هذه النجاسه أيضا.

و أما مع عدم الدخول فحيث أنه مأمور بالنضح وجوبا أو استحبابا يحتاج إلى ملاحظه موضع الملاقاه فإذا تبين فيه الأثر وجب غسله و هذا التوجيه لو لم يكن ظاهرا لكفى احتماله فى المصير إليه لما فى إثبات الخصوصيه من التعسف انتهى.

و ربما يقال الاستثناء قيد لمجموع الشرطيتين فالحكم بالمضى بعد الدخول ليس شاملا لصوره وجود الأثر.

**[ترجمه]در معالم، پس از بیان قسمت اول روایت، گفته است: ظاهر روایت، عدم استناد حکم به نجاست می‌باشد و با فرض وجوب، ادامه دادن از سر تعبد می‌باشد، چرا که در صورت داخل شدن در نماز، دستور به ادامه آن داده شده و از ظاهر آن، نفی نجس شدن بر می‌آید. گفته نشود: دستور به شستن، با وجود اثر، تنها به خاطر نجاست است و حکم به ادامه نماز - چنانچه در خواندن آن داخل شده باشد- نیز شامل همین حکم است. چنانچه ذکر دو حکم، با گفته نشود: دستور به شستن، با وجود اثر، تنها به خاطر نجاست است و حکم به ادامه نماز - چنانچه در خواندن آن داخل شده باشد - نیز شامل همین حکم است، چنانچه ذکر دو حکم با فرض عدم دخول در نماز، همین مطلب را می‌رساند، از این رو در این هنگام، استناد در نفی نجاست در امر به ادامه نماز صحیح نیست، هر چند در غیر از این موضع، تفاوت حال در وجوب ازاله نجاست با وجود امکان آن در داخل شدن در نماز یا عدم آن نبوده است، و شاید این از خصوصیات این نوع از مسئله است. زیرا که ما می گوییم: در روایت سائل، امری که دال بر آگاهی وی بر حصول اثر از برخورد، یعنی یافتن رطوبت موثر قبل از داخل شدن فرد در نماز وجود داشته باشد نیست، زیرا ما می گوییم، در روایت سائل، امری که دال بر آگاهی وی از حصول اثر از تماس، یعنی یافتن رطوبت مؤثر قبل از داخل شدن فرد در نماز وجود داشته باشد، نیست؛ و مقتضای اصل، انتفاء آن می‌باشد، به همین دلیل، در آن زمان دستور به ادامه نماز داده شده که دلالت بر عدم وجوب تفحص دارد، و این خود برای حکم به اصالت طهارت لباس، هنگام شک، کفایت می کند، و این حکم به غیر از این مورد نجاست، از برخی روایات دیگر نیز

برداشت می گردد .

اما در صورت عدم دخول در نماز، که شخص بنابر وجوب یا استحباب، مامور به ریختن آب شده، نیاز است که موضع تماس بررسی شود و چنانچه اثر در آن مشخص گردد، شستن واجب است، و این توجیه اگر ظاهر نباشد، احتمال دادن آن برای رسیدن به آن کفایت می کند، چرا که در اثبات خصوصیت، تعسف [انحراف و عدول] وجود دارد. پایان کلام.

و چه بسا گفته شود: استثناء، قیدی برای هر دو شرط است و حکم به ادامه نماز، بعد از دخول در نماز، شامل صورت وجود اثر نیست.

**[ترجمه]

«۶»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، بِالسَّنَدِ الْمُتَقَدِّمِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ مُوسَى علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الْفَأْرَهِ وَ الْكَلْبِ إِذَا أَكَلَا مِنَ الْخُبْزِ وَ شِبْهِهِ أَ يَحِلُّ أَكْلُهُ قَالَ يُطْرَحُ مِنْهُ مَا أَكَلَ وَ يُؤْكَلُ الْبَاقِي (۱).

**[ترجمه]قرب الاسناد: علی بن جعفر از برادرش امام موسی کاظم علیه السلام نقل کرده است که از ایشان سؤال کردم، اگر موش و سگ از نان و مانند آن بخورند، آیا خوردنش حلال است؟ فرمود: آنچه از آن خورده شده، دور ریخته می شود و باقیمانده آن خورده شود. - . قرب الاسناد: ۱۵۶ چاپ نجف -

**[ترجمه]

بیان

هذا الخبر فی الکتب المشهوره(۲)

هکذا سألته عن الفأره و الکلب إذا أکلا من الخبز أو شماه أ یؤکل قال یطرح ما شماه و یؤکل

ص: ۵۶

۱- ۱. قرب الإسناد ص ۱۵۶ ط نجف.

۲- ۲. راجع التهذیب ج ۱ ص ۶۵ و ۸۱.

ما بقى و قيل لعله عليه السلام ذكر حكم الشم مقتصرا عليه لأنه يعلم منه حكم الأكل بالأولويه.

ثم اعلم أن الأصحاب اختلفوا فى سؤر الفأره و المشهور بين المتأخرين الكراهه و قال الشيخ فى النهايه إذا أصاب ثوب الإنسان كلب أو خنزير أو ثعلب أو أرنب أو فأره أو وزغه و كان رطبا وجب غسل الموضع الذى أصابته من الرطوبه و قال المفيد رحمه الله فى المقنعه و كذلك الحكم فى الفأره و الوزغه يرش الموضع الذى مساه إن لم يؤثرا فيه و إن رطباه و أثرا فيه غسل بالماء.

فإذا عرفت هذا فالأمر بالطرح على المشهور أعم من الوجوب و الاستحباب إذ فى الفأره الظاهر حمله على الاستحباب إلا أن يقال فى الأكل تبقى فى المحل رطوبه و هى من فضلات ما لا يؤكل لحمه و فيه خباثه أيضا على طريقه القوم و كذا فى الشم لا ينفك غالبا أنفه من رطوبه و الظاهر سرايتها إلى المحل و لا يخفى ما فيها من التكلفات و أما الكلب ففى الأكل الظاهر أن الأمر على الوجوب لحصول العلم العادى بسرايه النجاسه إلى المحل و إن احتمل تغليب الأصل فى مثله و فى الشم هذا الاحتمال أظهر و أقوى فيحمل على الاستحباب إلا أن يحمل على العلم بوصول الرطوبه إلى المحل.

**[ترجمه]این روایت در کتب مشهور - . التهذیب ۱: ۸۱ و ۶۵ - این چنین آمده است: از ایشان در خصوص موش و سگ که از نان بخورند یا آن را بو کنند، سؤال کردم که آیا این نان خورده می‌شود؟ فرمود: قسمتی که آن دو بوییده‌اند، دور ریخته می‌شود و بقیه نان خورده می‌شود. و برخی گفته‌اند: این که امام به ذکر حکم بوییدن اکتفا کرده، شاید به این دلیل است که بنابر اولویت، حکم خوردن از آن فهمیده می شود.

سپس بدان که اصحاب در حکم نیم خورده موش اختلاف نظر دارند. قول مشهور میان معاصران، حکم به کراهت است و شیخ در نهایه گفته است: اگر سگ، خوک، روباه، خرگوش، موش یا مارمولک (یا سوسمار) به لباس انسان در حالت خیسی برخورد کنند، باید موضع خیسی که با آن تماس داشته‌اند را شست. شیخ مفید که خداوند او را رحمت کناد، در مقنعه گفته: حکم موش و مارمولک یا سوسمار نیز اینگونه است و به موضعی که با آن تماس داشته‌اند - اگر در آن اثری بر جای نگذاشته‌اند - آب بپاشند؛ ولی اگر آن را خیس کرده و اثری بر جای گذاشته‌اند، با آب شسته شود.

اکنون که این مطلب را دانستی، بنا بر مشهور، امر به دور افکندن، اعم از وجوب و استحباب است، چرا که در مورد موش، ظاهر، حمل آن بر استحباب است، مگر اینکه گفته شود: در محل خوردن، رطوبت باقی می‌ماند که این رطوبت، از زائده‌ها و فضولات حیوان حرام گوشت می‌باشد، و نیز بنا به اعتقاد قوم، در آن خباثت است. و همچنین در مورد بوییدن، بینی‌اش مرطوب است و از رطوبت جدا نمی‌شود، و ظاهر است که این رطوبت، به محل سرایت می کند و تکلف و سختی موجود در آن بر کسی پوشیده نیست. اما در مورد نیم خورده سگ، ظاهر این است که امر بر وجوب، برای حصول علم عادی مبنی بر سرایت نجاست به محل است، هرچند احتمال غلبه دادن اصل در موارد مشابه وجود دارد و این احتمال در مورد بوییدن، اظهر و اقوی می‌باشد، از این رو حمل بر استجاب می‌شود، مگر اینکه حمل بر علم به وصول رطوبت به محل گردد.

**[ترجمه]

دَعَائِمُ الْإِسْلَامِ، عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام: أَنَّهُ سُئِلَ عَنِ الْكَلْبِ وَ الْفَأْرَهِ يَأْكُلَانِ مِنَ الْخُبْزِ أَوْ يَشَمَّانِهِ قَالَ يُنْزَعُ ذَلِكَ الْمَوْضِعُ الَّذِی أَكَلَا مِنْهُ أَوْ شَمَّاهُ وَ يُؤْكَلُ سَائِرُهُ (۱).

وَ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عَلَيْهِ الصَّلَاهُ وَ السَّلَامُ: أَنَّهُ رَخَّصَ فِيمَا أَكَلَ أَوْ شَرِبَ مِنْهُ السِّنَّوْرُ(۲).

ص: ۵۷

۱- ۱. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۲۲.

۲- ۲. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۲۲.

**[ترجمه]دعائم الاسلام: از امام صادق علیه السلام در مورد سگ و موشی که از نان می‌خورند یا آن را بو می کنند، سؤال شد. فرمود: مکانی که از آن خورده یا بوییده‌اند، جدا می‌شود و بقیه خورده می‌شود. - ۱. دعائم الاسلام۱: ۱۲۲ -

از امام باقر علیه السلام نقل کرده‌اند که ایشان آنچه را گربه از آن خورده یا نوشیده، مجاز دانسته است. - . دعائم الاسلام۱: ۱۲۲ -

**[ترجمه]

«۸»

الْهِدَایَهُ: فَأَمَّا الْمَاءُ الْآجِنُ وَ الَّذِی قَدْ وَلَغَ فِیهِ الْكَلْبُ وَ السِّنَّوْرُ فَإِنَّهُ لَا بَأْسَ بِأَنْ یُتَوَضَّأَ مِنْهُ وَ یُغْتَسَلَ إِلَّا أَنْ یُوجَدَ غَیْرُهُ فَیُتَنَزَّهُ عَنْهُ (۱).

**[ترجمه]الهدایه: اما در مورد آب بدبو و همچنین آبی که سگ و گربه در آن زبان زده‌اند، باید گفت: وضو گرفتن و غسل با آن اشکال ندارد، مگر اینکه آبی جز آن پیدا شود که در این صورت، از این آب باید دوری جست. - ۴. قرب الاسناد: ۷۰ چاپ سنگی،۹۲ چاپ نجف -

**[ترجمه]

بیان

لعل مراده من الذی ولغ فیه الكلب ما كان كرا.

**[ترجمه]شاید منظور از آبی که سگ در آن زبان زده باشد، آب کر باشد.

**[ترجمه]

«۹»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنِ السِّنْدِیِّ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِی الْبَخْتَرِیِّ عَنِ الصَّادِقِ عَنْ أَبِیهِ علیهما السلام عَنْ عَلِیٍّ علیه السلام قَالَ: لَا بَأْسَ بِسُؤْرِ الْفَأْرِ أَنْ یُشْرَبَ مِنْهُ وَ یُتَوَضَّأَ(۲).

**[ترجمه]قرب الاسناد: امام صادق از پدر خویش علیهما السلام نقل کرده است که امام علی علیه السلام فرمود: نوشیدن و وضو گرفتن از آبی که موش از آن نوشیده، ایرادی ندارد. - ۵ . قرب الاسناد: ۸۴ چاپ سنگی، ۱۵۰ چاپ نجف -

**[ترجمه]

«۱۰»

وَ مِنْهُ، بِالْإِسْنَادِ الْمُتَقَدِّم عَنْ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الْفَأْرَهِ وَقَعَتْ فِی حُبِّ دُهْنٍ فَأُخْرِجَتْ قَبْلَ أَنْ تَمُوتَ أَ يَبِيعُهُ مِنْ مُسْلِمٍ قَالَ نَعَمْ وَ يَدَّهِنُ بِهِ (۳).

**[ترجمه]قرب الاسناد: علی بن جعفر از برادر خویش امام کاظم علیه السلام نقل کرده است که از ایشان درباره موشی سؤال کردم که در ظرف روغن افتاده و قبل از اینکه بمیرد، آن را بیرون آورده‌اند، آیا مسلمان آن را بخرد؟ فرمود: آری و برای چرب کردن استعمال شود. - ۶. قرب الاسناد: ۱۵۶ چاپ سنگی، بحار۱۰: ۲۶۱ -

**[ترجمه]

«۱۱»

وَ مِنْهُ، وَ مِنْ كِتَابِ الْمَسَائِلِ، بِإِسْنَادِهِمَا عَنْ عَلِيٍّ عَنْ أَخِيهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ فَأْرَهٍ أَوْ كَلْبٍ شَرِبَا مِنْ زَيْتٍ أَوْ سَمْنٍ أَوْ لَبَنٍ قَالَ إِنْ كَانَ جَرَّهً أَوْ نَحْوَهَا فَلَا يَأْكُلْهُ وَ لَكِنْ يَنْتَفِعُ بِهِ بِسِرَاجٍ أَوْ نَحْوِهِ وَ إِنْ كَانَ أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ فَلَا بَأْسَ بِأَكْلِهِ إِلَّا أَنْ يَكُونَ صَاحِبُهُ مُوسِراً يَحْتَمِلُ أَنْ يُهَرِيقَهُ فَلَا يَنْتَفِعُ بِهِ فِی شَیْ ءٍ(۴) قَالَ وَ سَأَلْتُهُ عَنِ الْفَأْرَهِ تُصِيبُ الثَّوْبَ قَالَ إِذَا لَمْ يَكُنِ الْفَأْرَهُ رَطْبَهً فَلَا بَأْسَ وَ إِنْ كَانَ رَطْبَهً فَاغْسِلْ مَا أَصَابَ مِنْ ثَوْبِكَ وَ الْكَلْبُ بِمِثْلِ ذَلِكَ (۵).

**[ترجمه]قرب الاسناد، المسائل: علی بن جعفر از برادرش امام موسی کاظم علیه السلام نقل کرده است که از ایشان در مورد موش یا سگی که از روغن، چربی یا شیر نوشیده‌اند، سؤال کردم. فرمود: اگر به اندازه کوزه یا مانند آن باشد، از آن نخورد اما جهت روشن کردن چراغ از آن بهره برد؛ و اگر بیش از این مقدار باشد، خوردنش اشکالی ندارد، مگر اینکه صاحبش، فرد ثروتمندی باشد که می‌تواند آن را بریزد و از آن سودی نبرد. - . قرب الاسناد: ۱۵۶ چاپ نجف، البحار ۱۰: ۲۶۱ -

گفت: از او در مورد موشی که با لباس تماس پیدا می‌کند، سؤال کردم، فرمود: اگر موش خیس نباشد، اشکالی ندارد و اگر خیس باشد، قسمتی از لباس را که با آن تماس پیدا کرده، بشوی، و سگ هم همین حکم را دارد. - . قرب الاسناد: ۱۱۷چاپ نجف -

**[ترجمه]

بیان

قوله علیه السلام و لكن ينتفع به يدل على جواز الاستصباح بالدهن المتنجس من غير تقييد بكونه تحت السماء و قد اعترف الأكثر بانتفاء المستند فيه و أما تجويز الأكل مع كثره الدهن فلم أر قائلا به فی الكلب و حمله

۱- ۱. الهدایه: ۱۳.

۲- ۲. قرب الإسناد ص ۷۰ ط حجر و ص ۹۲ ط نجف.

۳- ۳. قرب الإسناد ص ۸۴ ط حجر و ص ۱۵۰ ط نجف.

۴- ۴. قرب الإسناد ص ۱۵۶ ط نجف، و البحار ج ۱۰ ص ۲۶۱.

۵- ۵. قرب الإسناد ص ۱۱۷ ط نجف.

على الجامد بعيد جدا لا سيما فى الأخير إلا أن يحمل اللبن على الماست و يمكن تخصيصه بالفأره.

قوله عليه السلام فاغسل ما أصاب حمل على الاستحباب على المشهور و ظاهره النجاسه.

**[ترجمه]«ولكن ينتفع به» بر جواز روشن كردن چراغ توسط روغن نجس، بدون مقيد كردن به زير آسمان [در فضاى باز] دلالت دارد و اغلب اصحاب به نبودن مستند در آن اعتراف كرده‌اند. اما در مورد جواز خوردن روغن در صورت كثرت آن، درباره سگ، كسى را نديدم كه قائل بدان باشد، و حمل آن بر جامد، بسيار دور از ذهن مى‌باشد، به ويژه در مورد اخير، مگر اينكه شير، حمل بر ماست شود و مى توان حكم را فقط به موش اختصاص داد.

عبارت «فاغسل ما اصاب»: بنا بر مشهور، حمل بر استحباب شده و از ظاهرش، نجاست به ذهن مى‌آيد.

**[ترجمه]

«۱۲»

مَجَالِسُ الصَّدُوقِ، فِى مَنَاهِى النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله: أَنَّهُ نَهَى عَنْ أَكْلِ سُؤْرِ الْفَأْرِ(۱).

**[ترجمه]مجالس الصدوق: از مواردى كه پيامبر از آن نهى كرده، خوردن نيم خورده موش است. - . امالى الصدوق: ۲۵۳ -

**[ترجمه]

«۱۳»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، وَ كِتَابُ الْمَسَائِلِ، بِسَنَدَيْهِمَا عَنْ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ عليه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ رَجُلٍ مَسَّ ظَهْرَ سِنَّوْرٍ هَلْ يَصْلُحُ لَهُ أَنْ يُصَلِّيَ قَبْلَ أَنْ يَغْسِلَ يَدَهُ قَالَ لَا بَأْسَ (۲).

**[ترجمه]قرب الاسناد و كتاب المسائل: روايت شده: على بن جعفر از برادرش امام موسى كاظم عليه السلام نقل كرده است كه از ايشان درباره مردى سؤال كردم كه بر پشت گربه‌اى دست مى‌كشد، آيا قبل از شستن دست‌ها، نماز بر او رواست؟ فرمود: ايرادى ندارد. - . قرب الاسناد: ۱۲۲ چاپ نجف، ۹۳ چاپ سنگى، البحار ۱۰: ۲۸۵ -

**[ترجمه]

«۱۴»

كِتَابُ الْمَسَائِلِ، بِسَنَدِهِ عَنْ عَلِيٍّ عَنْ أَخِيهِ مُوسَى عليه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الْفَأْرَهِ تَمُوتُ فِى السَّمْنِ وَ الْعَسَلِ الْجَامِدِ أَ يَصْلُحُ أَكْلُهُ قَالَ اطْرَحْ مَا حَوْلَ مَكَانِهَا الَّذِى مَاتَتْ فِيهِ وَ كُلْ مَا بَقِيَ وَ لَا بَأْسَ (۳).

**[ترجمه]کتاب المسائل: علی بن جعفر از برادرش امام کاظم علیه السلام نقل کرده است که از ایشان درباره موشی سؤال کردم که در روغن یا عسل جامد می‌میرد، آیا خوردن آن رواست؟ فرمود: آنچه در اطراف مکان مردن موش است را دور بریز و بقیه را بخور، اشکالی ندارد. - . کتاب المسائل بحار۱۰: ۲۶۴ -

**[ترجمه]

«۱۵»

نَوَادِرُ الرَّاوَنْدِيِّ، بِإِسْنَادِهِ عَنْ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ عَلِيٌّ علیه السلام: بَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله يَتَوَضَّأُ إِذْ لَاذَ بِهِ هِرُّ الْبَيْتِ وَ عَرَفَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَنَّهُ عَطْشَانُ فَأَصْغَى إِلَيْهِ الْإِنَاءَ حَتَّى شَرِبَ مِنْهُ الْهِرُّ وَ تَوَضَّأَ بِفَضْلِهِ (۴).

**[ترجمه]نوادر الراوندی: موسی بن جعفر از پدران خویش علیهم السلام نقل کرده است که امام علی علیه السلام فرمود: در حالی که رسول خدا صلی الله علیه وآله و سلم در حال وضو گرفتن بود، به ناگاه گربه خانگی به او پناه آورد و پیامبر دانست که تشنه است. ظرف را به سویش کج کرد تا از آن بنوشد و با باقیمانده آن، وضو گرفت. - . نوادر راوندی: ۳۹ -

**[ترجمه]

إيضاح

قال فی النهایه فی حدیث الهره إنه كان یصغی لها الإناء أی یمیله لیسهل علیه الشرب منه.

**[ترجمه]ابن اثیر در نهایه گفته است: در حدیث مربوط به گربه است و عبارت «انه کان یصغی لها الاناء» یعنی، ظرف را به سوی او کج کرد تا به آسانی از آن بنوشد.

**[ترجمه]

«۱۶»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، بِالسَّنَدِ الْمُتَقَدِّمِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ مُوسَى علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الْفَأْرَهِ الرَّطْبَهِ قَدْ وَقَعَتْ فِي الْمَاءِ تَمْشِي عَلَى الثِّيَابِ

ص: ۵۹

۱- ۱. أمالی الصدوق ص ۲۵۳.

۲- ۲. قرب الإسناد ص ۱۲۲ ط نجف و ص ۹۳ ط حجر البحار ج ۱۰ ص ۲۸۵.

٣- ٣. كتاب المسائل ج ١٠ ص ٢۶۴ من البحار.

۴- ۴. نوادر الراونديّ ص ٣٩.

أَ تَصْلُحُ لِلصَّلَاهِ قَبْلَ أَنْ تُغْسَلَ قَالَ اغْسِلْ مَا رَأَيْتَ مِنْ أَثَرِهَا وَ مَا لَمْ تَرَهُ فَتَنْضِحُهُ بِالْمَاءِ(۱).

**[ترجمه]قرب الاسناد: علی بن جعفر از برادرش موسی علیه السلام نقل کرده است که فرمود: از ایشان درباره موشی سؤال کردم که در آب افتاده و خیس شده و بر روی لباس‌ها حرکت می‌کند. آیا قبل از شستن، نماز با آن درست است؟ فرمود: اگر اثری از آن دیدی آن را بشوی و اگر اثری ندیدی، بر آن آب بپاش. - . قرب الاسناد: ۱۱۶ چاپ نجف -

**[ترجمه]

بیان

ظاهره نجاسه الفأره و حمل الغسل و النضح فی المشهور علی الاستحباب فائده اعلم أن الأصحاب ذکروا فی النضح مواضع الأول بول الرضیع و هو علی الوجوب الثانی ملاقاه الکلب بالیبوسه استحبابا علی المشهور و وجوبا علی بعض الأقوال کما عرفت الثالث ملاقاه الخنزیر جافا استحبابا أو وجوبا کما مر الرابع حکی العلامه فی المختلف عن ابن حمزه إیجاب رش الثوب من ملاقاه الکافر بالیبوسه ثم إنه استقرب الاستحباب.

و قال الشیخ فی النهایه إذا أصاب ثوب الإنسان کلب أو خنزیر أو ثعلب أو أرنب أو فأره أو وزغه و کان یابسا وجب أن یرش الموضع بعینه و إن لم یتعین رش الثوب کله و قال المفید فی المقنعه و إذا مس ثوب الإنسان کلب أو خنزیر و کانا یابسین فلیرش موضع مسهما منه بالماء و کذلک الحکم فی الفأره و الوزغه و صرح سلار فی رسالته بوجوب الرش من مماسه الکلب و الخنزیر و الفأره و الوزغه و جسد الکافر بالیبوسه و حکی المحقق فی المعتبر أن الشیخ قال فی المبسوط کل نجاسه أصابت الثوب و کانت یابسه لا یجب غسلها و إنما یستحب نضح الثوب.

قال فی المعالم و لا نعلم لاعتبار شی ء من ذلک فی غیر الکلب و الخنزیر بالوجوب أو الاستحباب حجه سوی ما رواه الشیخ فی الصحیح عن علی بن جعفر و ذکر هذه الروایه(۲) و

مَا رَوَاهُ الشَّیْخُ أَیْضاً فِی الصَّحِیحِ (۳) عَنِ الْحَلَبِیِّ قَالَ: سَأَلْتُ

۱- ۱. قرب الإسناد ص ۱۱۶ ط نجف.

۲- ۲. التهذیب ج ۱ ص ۷۴.

۳- ۳. التهذیب ج ۱ ص ۲۳۹.

أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنِ الصَّلَاهِ فِی ثَوْبِ الْمَجُوسِیِّ فَقَالَ یُرَشُّ بِالْمَاءِ(۱).

ثم قال و هذا الخبر إنما یصلح دلیلا علی بعض وجوه ملاقاه الکافر بالیبوسه لا مطلقا کما هو مدعاهم ثم إن الأمر بالرش فیه محمول علی الاستحباب قطعا لوجود المعارض الدال علی نفی الوجوب کصحیح معاویه بن عمار عنه علیه السلام فی الثیاب السابریه یعملها المجوس ألبسها و لا أغسلها و أصلی فیها قال نعم.

الخامس ذکر الشیخان فی المقنعه و النهایه رش الثوب إذا حصل فی نجاسه شک و عباره النهایه صریحه فی الاستحباب و أما عباره المقنعه فمطلقه حیث قال فیها و إذا ظن الإنسان أنه قد أصاب ثوبه نجاسه و لم یتیقن ذلک رشه بالماء و نص العلامه فی المنتهی و النهایه علی الاستحباب لکنه عبر عن الحکم بالنضح.

و أوجب سلار الرش إذا حصل الظن بنجاسه الثوب و لم یتیقن و الذی ورد فی الأخبار النضح عند الشک فی إصابه بعض أنواع النجاسه.

فَرَوَی الشَّیْخُ فِی الصَّحِیحِ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْحَجَّاجِ (۲) قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا إِبْرَاهِیمَ علیه السلام عَنْ رَجُلٍ یَبُولُ بِاللَّیْلِ فَیَحْسَبُ أَنَّ الْبَوْلَ أَصَابَهُ فَلَا یَسْتَیْقِنُ فَهَلْ یُجْزِیهِ أَنْ یَصُبَّ عَلَی ذَکَرِهِ إِذَا بَالَ وَ لَا یَتَنَشَّفُ قَالَ یَغْسِلُ مَا اسْتَبَانَ أَنَّهُ أَصَابَهُ وَ یَنْضِحُ مَا یَشُکُّ فِیهِ مِنْ جَسَدِهِ أَوْ ثِیَابِهِ وَ یَتَنَشَّفُ قَبْلَ أَنْ یَتَوَضَّأَ.

وَ فِی الْحَسَنِ عَنِ الْحَلَبِیِّ (۳)

عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِذَا احْتَلَمَ الرَّجُلُ فَأَصَابَ ثَوْبَهُ مَنِیٌّ فَلْیَغْسِلِ الَّذِی أَصَابَهُ فَإِنْ ظَنَّ أَنَّهُ أَصَابَهُ مَنِیٌّ وَ لَمْ یَسْتَیْقِنْ وَ لَمْ یَرَ مَکَانَهُ فَلْیَنْضِحْهُ بِالْمَاءِ.

ص: ۶۱

۱- ۱. التهذیب ج ۱ ص ۲۳۹.

۲- ۲. التهذیب ج ۱ ص ۱۱۹ و المراد بالتنشف الاستبراء و بالوضوء الاستنجاء.

۳- ۳. التهذیب ج ۱ ص ۷۱ و ۱۹۹.

وَ فِي الْحَسَنِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سِنَانٍ (۱) قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنْ رَجُلٍ أَصَابَ ثَوْبَهُ جَنَابَةٌ أَوْ دَمٌ قَالَ إِنْ كَانَ عَلِمَ أَنَّهُ أَصَابَ ثَوْبَهُ جَنَابَةٌ قَبْلَ أَنْ يُصَلِّيَ ثُمَّ صَلَّى فِيهِ وَ لَمْ يَغْسِلْهُ فَعَلَيْهِ أَنْ يُعِيدَ مَا صَلَّى وَ إِنْ كَانَ يَرَى أَنَّهُ أَصَابَهُ شَيْ ءٌ فَنَظَرَ فَلَمْ يَرَ شَيْئاً أَجْزَأَهُ أَنْ يَنْضِحَهُ بِالْمَاءِ.

السادس الفأره الرطبه ذكرها العلامه فى المنتهى و النهايه و الشهيد فى الذكرى و استند إلى هذه الروايه.

و قال صاحب المعالم مورد النضح فى هذا الخبر كما ترى هو ما لا يرى من أثر الفأره الرطبه فى الثوب و أما ما يرى منه فالحكم فيه الغسل وجوبا أو استحبابا على الخلاف السابق و وقع فى كلام جماعه إطلاق القول بالنضح من الفأره الرطبه تبعا لعباره العلامه فى النهايه و ليس بجيد و قد صرح فى المنتهى بما قلناه فقال و منها الفأره إذا لاقت الثوب و هى رطبه و لم ير الموضع.

السابع وقوع الثوب على الكلب الميت يابسا ذكره الشهيد فى الذكرى لما مر من روايه على بن جعفر و هى فى الكتب المشهوره صحيحه(۲).

الثامن المذى يصيب الثوب ذكره العلامه و الشهيد قدس الله روحهما

لِصَحِيحَهِ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَحَدِهِمَا علیهما السلام (۳) قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الْمَذْيِ يُصِيبُ الثَّوْبَ فَقَالَ يَنْضِحُهُ بِالْمَاءِ إِنْ شَاءَ وَ هِيَ مُصَرِّحَهٌ بِالاسْتِحْبَابِ.

التاسع بول الدواب و البغال و الحمير ذكره العلامه و الشهيد لِحَسَنَهِ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ (۴) قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنْ أَبْوَالِ الدَّوَابِّ وَ الْبِغَالِ وَ الْحَمِيرِ فَقَالَ اغْسِلْهُ فَإِنْ لَمْ تَعْلَمْ مَكَانَهُ فَاغْسِلِ الثَّوْبَ كُلَّهُ فَإِنْ شَكَكْتَ فَانْضِحْهُ.

ص: ۶۲

۱- ۱. التهذيب ج ۱ ص ۲۳۹.

۲- ۲. راجع التهذيب ج ۱ ص ۷۸.

۳- ۳. المصدر ج ۱ ص ۷۶ و ص ۱۹۹.

۴- ۴. المصدر ج ۱ ص ۱۹۵.

أقول:

الظاهر أنه مبنى على نجاسه تلك الأبوال و النضح لمكان الشك كما مر فى الخامس.

العاشر بول البعير و الشاه ذكرا فى النهايه و الذكرى

لِرِوَايَهِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ (۱) قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنِ الرَّجُلِ يُصِيبُهُ أَبْوَالُ الْبَهَائِمِ أَ يَغْسِلُهُ أَمْ لَا قَالَ يَغْسِلُ بَوْلَ الْفَرَسِ وَ الْبَغْلِ وَ الْحِمَارِ وَ يَنْضِحُ بَوْلَ الْبَعِيرِ وَ الشَّاهِ.

الحادى عشر الثوب يصيبه عرق الجنب ذكره فى الكتابين و غيرهما

لِرِوَايَهِ أَبِی بَصِيرٍ(۲)

قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنِ الْقَمِيصِ يَعْرَقُ فِيهِ الرَّجُلُ وَ هُوَ جُنُبٌ حَتَّى يَبْتَلَّ الْقَمِيصُ فَقَالَ لَا بَأْسَ وَ إِنْ أَحَبَّ أَنْ يَرُشَّهُ بِالْمَاءِ فَلْيَفْعَلْ.

و

لِرِوَايَهِ عَلِيِّ بْنِ أَبِی حَمْزَهَ(۳)

قَالَ: سُئِلَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام وَ أَنَا حَاضِرٌ عَنْ رَجُلٍ أَجْنَبَ فِی ثَوْبِهِ فَيَعْرَقُ فِيهِ قَالَ لَا أَرَى بِهِ بَأْساً قَالَ إِنَّهُ يَعْرَقُ حَتَّى لَوْ شَاءَ أَنْ يَعْصِرَهُ عَصَرَهُ قَالَ فَقَطَّبَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فِی وَجْهِ الرَّجُلِ فَقَالَ إِنْ أَبَيْتُمْ فَشَیْ ءٌ مِنْ مَاءٍ فَانْضِحْهُ بِهِ.

و هما يدلان على استحباب الرش و إن احتمل الأخير الإباحه مماشاه للسائل حيث فهم عليه السلام عنه الميل إلى التنزه عن العرق و هذا الاحتمال فى الأول أبعد.

الثانى عشر ذو الجرح فى المقعده يجد الصفره بعد الاستنجاء ذكره الشهيد فى الذكرى لما.

رَوَاهُ الْكُلَيْنِيُّ فِی الصَّحِيحِ عَنِ الْبَزَنْطِيِ (۴) قَالَ: سَأَلَ الرِّضَا علیه السلام

۱- ۱. المصدر ج ۱ ص ۷۰.

۲- ۲. التهذيب ج ۱ ص ۷۶.

۳- ۳. الكافى ج ۳ ص ۵۲ التهذيب ج ۱ ص ۷۶.

۴- ۴. الكافى ج ۳ ص ۱۹ و ۲۰.

رَجُلٌ وَ أَنَا حَاضِرٌ فَقَالَ إِنَّ لِي جُرْحاً فِي مَقْعَدَتِي فَأَتَوَضَّأُ وَ أَسْتَنْجِي ثُمَّ أَجِدُ بَعْدَ ذَلِكَ النَّدَى الصُّفْرَةَ مِنَ الْمَقْعَدَةِ أَ فَأُعِيدُ الْوُضُوءَ فَقَالَ وَ قَدْ أَنْقَيْتَ فَقَالَ نَعَمْ قَالَ لَا وَ لَكِنْ رُشَّهُ بِالْمَاءِ وَ لَا تُعِدِ الْوُضُوءَ وَ رَوَاهُ بِطَرِيقٍ آخَرَ عَنْ صَفْوَانَ عَنِ الرِّضَا عليه السلام.

أقول:

سيأتى النضح و الرش فى كثير من أمكنه الصلاه فى مواضعها لم نذكرها هاهنا حذرا من التكرار.

تتميم قال العلامه فى النهايه مراتب إيراد الماء ثلاثه النضح المجرد و مع الغلبه و مع الجريان قال و لا حاجه فى الرش إلى الدرجه الثالثه قطعا و هل يحتاج إلى الثانيه الأقرب ذلك ثم قال و يفترق الرش و الغسل بالسيلان و التقاطر قال فى المعالم فى جعله الرش مغايرا للنضح نظر إذ المستفاد من كلام أهل اللغه ترادفهما و العرف إن لم يوافقهم فليس بمخالف لهم فلا نعلم الفرق الذى استقربه من أين أخذه مع أنه فى غير النهايه كثيرا ما يستدل على الرش بما ورد بلفظ النضح و بالعكس بل الظاهر من كلامهم و كلامه فى غيره ترادف الصب و الرش و النضح.

تذنيب عزى العلامه فى المختلف إلى ابن حمزه إيجاب مسح البدن بالتراب إذا أصابه الكلب و الخنزير أو الكافر بغير رطوبه و قال الشيخ فى النهايه و إن مس الإنسان بيده كلبا أو خنزيرا أو ثعلبا أو أرنبا أو فأره أو وزغه أو صافح ذميا أو ناصبا معلنا بعداوه آل محمد صلى الله عليه و آله وجب غسل يده إن كان رطبا و إن كان يابسا مسحه بالتراب.

و قال المفيد و إن مس جسد الإنسان كلب أو خنزير أو فأره أو وزغه و كان يابسا مسحه بالتراب ثم قال و إذا صافح الكافر و لم يكن فى يده رطوبه

ص: ۶۴

مسحها ببعض الحيطان أو التراب.

و قال الشيخ فى المبسوط كل نجاسه أصابت الثوب أو البدن و كانت يابسه لا يجب غسلها و إنما يستحب مسح اليد بالتراب أو نضح الثوب (۱)

و لا نعرف للمسح بالتراب وجوبا أو استحبابا وجها كما اعترف به كثير من المحققين و قد ذكر العلامه فى المنتهى استحبابه من ملاقاه البدن للكلب أو الخنزير باليبوسه بعد حكمه بوجوب الغسل مع كون الملاقاه برطوبه ثم ذكر الحجه على إيجاب الغسل و قال بعد ذلك أما مسح الجسد فشى ء ذكره بعض الأصحاب و لم يثبت.

۱- ۱. المبسوط ج ۱ ص ۳۸ الطبعه الحديثه.

**[ترجمه]ظاهر روایت، نجاست موش است و حمل شستن و خیس کردن لباس، بر اساس رأی مشهور، بنا بر استحباب است .

فایده:

بدان که اصحاب مواردی را برای پاشیدن آب ذکر کرده‌اند: اول: ادرار کودک شیرخوار که واجب است. دوم: تماس با سگ که بدنش خشک باشد، که چنانچه دانستی، بنا به رأی مشهور، مستحب و بنا به برخی اقوال، واجب است.

سوم: تماس با خوک که جسمش خشک باشد، چنان که بیان شد، بنا بر استحباب یا وجوب، چنان که گذاشت. چهارم: علامه در مختلف، از ابن حمزه، وجوب پاشیدن آب بر لباس را در برخورد با کافر، در حالت خشکی، روایت کرده و سپس آن را به استحباب نزدیک تر دانسته است.

شیخ در نهایه گفته است: اگر سگ، خوک، روباه، خرگوش، موش یا قورباغه که جسمش خشک باشد، با لباس انسان برخورد کند، باید بر موضع آب پاشیده شود و اگر موضع مشخص نباشد، بر کل لباس آب پاشیده شود. شیخ مفید در مقنعه گفته است: اگر سگ یا خوکی که خشک باشند، با لباس انسان برخورد کنند، باید بر موضع تماس آب پاشید، و حکم موش و سوسمار هم همین است. سلار در رساله خود به وجوب پاشیدن آب بر لباس در اثر تماس با سگ، خوک، موش، سوسمار و بدن کافر در حالت خشکی، تصریح کرده است و محقق حلی در معتبر نقل کرده است: شیخ در مبسوط گفته است: هر نجاست خشکی که با لباس برخورد کند، شستنش واجب نیست، فقط مستحب است که بر آن آب پاشیده شود.

در معالم گفته است: تنها دلیلی که برای حکم به وجوب و استحباب، در غیر سگ و خوک می دانیم، روایتی است که شیخ در صحیح از علی بن جعفر روایت کرده است و این روایت - . التهذیب ۱: ۷۴ -

و نیز روایت شیخ از حلبی در صحیح - . التهذیب۱: ۲۳۹ -

را ذکر کرده که گفته است: از امام صادق علیه السلام در خصوص نماز در لباس مجوس پرسیدم، فرمود: آب برآن پاشیده شود.

سپس گفته است: این روایت، برخلاف ادعای آن‌ها، تنها به عنوان دلیل برخی حالت‌های تماس با کافر، در صورت خشک بودن و نه به طور مطلق، صحیح می باشد. سپس دستور به پاشیدن آب، قطعا به خاطر وجود معارضی که دلالت بر نفی وجوب می کند، حمل بر استحباب می شود، همچون صحیح - . التهذیب ۱: ۲۳۹ -

معاویه بن عمار از امام صادق علیه السلام که از ایشان سؤال شد: آیا می‌توان لباس سابری (نوعی زره) که شخص مجوس آن را درست می‌کندرا بپوشم و بدون اینکه آن را بشویم، در آن نماز بگزارم؟ فرمود: آری.

پنجم: دو شیخ در مقنعه و نهایه، زمانی که در نجاست لباس شک پدید آید، پاشیدن آب را ذکر کرده‌اند و عبارت نهایه به صراحت بر استحباب دلالت دارد. اما عبارت مقنعه، مطلق می‌باشد، چنان که گفته است: «زمانی که انسان گمان کند به لباسش نجاستی رسیده و یقین نداشته باشد، بر آن آب بپاشد». علامه در منتهی و نهایه صریحا به استحباب حکم کرده‌اند، اما

او از این حکم - بر خلاف مقنعه که تعبیر به «رشّ» کرده - تعبیر به «نضح» کرده است.

سلّار زمان حصول گمان و عدم تیقن از نجاست لباس، پاشیدن - رش - آب را واجب دانسته و آنچه در روایات هم آمده، پاشیدن آب - نضح - به هنگام شک، در تماس با برخی نجاسات است.

شیخ در روایتی صحیح از عبدالرحمن بن حجاج - . التهذیب ۱: ۱۱۹ -

روایت کرده است که از امام موسی بن جعفر علیه السلام در مورد مردی سؤال کردم که شب ادرار می‌کند و گمان می‌کند ادرار به لباسش برخورد کرده، اما یقین ندارد، آیا زمانی که بول کرده و بدن خود را خشک نکرده است، بر آلت خود آب بریزد، کفایت می‌کند؟ فرمود: قسمتی را که مشخص است ادرار به آن رسیده، بشوید و بر قسمتی از لباس یا بدنش که شک دارد، آب بپاشد و قبل از وضو خشک کند.

در روایتی حسن، - . التهذیب۱: ۷۱ و۱۹۹ - حلبی از امام صادق علیه السلام نقل کرده است که فرمود: اگر شخص محتلم شود و به لباسش منی برسد، باید آن قسمت را بشوید، ولی چنانچه گمان کند از منی به او رسیده و یقین نداشته و محلش را ندیده باشد، باید با آب بر آن بپاشد - آن را آب بکشد -.

در روایتی حسن - . التهذیب۱: ۲۳۹ -

عبدالله بن سنان نقل کرده است که از امام صادق علیه السلام درمورد شخصی که جنابت یا خون به لباسش برخورد کرده، سؤال کردم، فرمود: اگر قبل از نماز دانست که جنابت به لباسش رسیده و سپس به نماز ایستاد و آن را نشست، باید نمازش را دوباره به جا آورد؛ و اگر فکر می‌کرد، چیزی از جنابت به او رسیده، اما وقتی نگاه انداخت، چیزی ندید، همین مقدار که بر آن آب بریزد کفایت می‌کند.

ششم: موش خیس، که علامه در منتهی و نهایه و شهید در ذکری بیان کرده‌اند و به این روایت استناد کرده است.

صاحب معالم گفته است: مورد آب کشیدن، در این روایت چنانچه مشخص است، مربوط به زمانی است که از موش خیس اثری بر لباس دیده نشود، اما در صورت دیده شدن، حکم به وجوب یا استحباب شستن – بر اساس اختلاف سابق - است. در کلام گروهی، به تبعیت از عبارت علامه در نهایه در خصوص موش خیس، حکم به مطلق آب کشیدن دیده می‌شود واین درست نیست. علامه حلی در منتهی به آنچه گفتیم تصریح کرده و گفته است: از جمله آن زمانی است که موش خیس با لباس برخورد کند و موضع تماس را نبیند.

هفتم: افتادن لباس بر سگ مرده‌ای است که جسمش خشک باشد، که شهید به خاطر روایت علی بن جعفر که در کتب مشهور، از جمله روایات صحیح آمده، آن را در ذکری بیان کرده است. - . التهذیب ۱: ۷۸ -

هشتم: مذی که با لباس برخورد می‌کند، که علامه و شهید - قدس الله روحهما - با روایت صحیح محمد بن مسلم، از یکی از دو امام باقر و صادق علیهما السلام ، آن را ذکر کرده‌اند. - . التهذیب ۱: ۷۶ و۱۹۹ - گفته است: از ایشان در مورد مذی سؤال

کردم که به لباس برخورد می‌کند، فرمود: اگر خواست آن را آب بکشد، که این روایت بر استحباب تصریح می‌کند.

نهم: ادرار چهارپایان، قاطر والاغ است که علامه و شهید از حسنه محمد بن مسلم – . التهذیب ۱: ۱۹۵ –

نقل کرده‌اند که وی گفت: از امام صادق علیه السلام در مورد ادرار چهارپایان، قاطر والاغ سؤال کردم، ایشان فرمود: آن را بشوی و اگر مکانش را ندانستی، کل لباس را بشوی وچنانچه شک داشتی، بر آن آب بریز.

می‌گویم: ظاهر روایت مبتنی بر نجاست آن ادرارها و ریختن آب در مکان شک است چنانچه در مورد پنجم گذشت.

دهم: ادرار شتر و گوسفند است که دو شیخ در نهایه و ذکری با توجه به روایت عبدالرحمن بن ابی عبدالله – . التهذیب ۱: ۷۰ –

ذکر کرده‌اند. عبدالرحمن نقل کرده که از امام صادق علیه السلام درباره مردی سؤال کردم که ادرار چهارپایان به او می ریزد، آیا آن را بشوید یا خیر؟ فرمود: ادرار اسب، قاطر و الاغ باید شسته شود و ادرار شتر و گوسفند، بر آن آب ریخته شود.

یازدهم: لباسی که عرق جنب به آن می‌ریزد، که وی در هر دو کتاب و غیر آن، آن را بر اساس روایت ابوبصیر – . التهذیب ۱: ۷۶ – ذکر کرده که وی نقل کرده است که از امام صادق علیه السلام در مورد پیراهنی سؤال کردم که مرد در حالت جنب در آن عرق می‌کند تا بدان جا که لباسش خیس می‌شود، فرمود: اشکالی ندارد و اگر دوست داشت بر آن آب بریزد، این کار را انجام دهد. علی بن ابی حمزه – . الکافی۳: ۵۲، التهذیب۱: ۷۶ –

نقل کرده، در حالی که در محضر امام صادق علیه السلام بودم، از ایشان در مورد شخص جنبی که در لباسش عرق می‌کند، سؤال کردند. امام فرمود: در آن اشکالی نمی‌بینم. سائل گفت: تا آن حد عرق می کند که اگر بخواهد آب لباسش را بچکاند، قابل چکاندن است. امام صادق علیه السلام در مقابل آن شخص چهره درهم کشید و فرمود: اگر کراهت داشتی، مقداری آب بر آن بریز .

آن دو روایت، بر استحباب ریختن آب بر آن دلالت می‌کنند، هرچند روایت اخیر، احتمال مباح بودن را از روی مماشات و همراهی با فرد سائل می‌رساند و امام علیه السلام از کلام وی، میل به دوری از عرق را فهمید، که این احتمال در روایت اول، دورتر – ابعد – است.

دوازدهم: فردی که مقعدش زخمی است و بعد از استنجاء، زردی می‌بیند. شهید در ذکری بر اساس آنچه که کلینی در صحیح از بزنطی – . الکافی۳: ۱۹ و۲۰ –

نقل کرده، آورده: در حالی که در محضر امام رضا علیه السلام بودم، فردی از ایشان سؤال کرد: در مقعدم زخم هست، وضو می‌گیرم و استنجاء می‌کنم، سپس مایع زرد رنگی را در مقعد می‌بینم، آیا دوباره وضو بگیرم؟ فرمود: آیا پاک کرده‌ای؟ گفت: آری. فرمود: خیر، اما بر آن آب بریز ودوباره وضو نگیر.

این روایت را به شکل دیگری از صفوان و او نیز از امام رضا علیه السلام نقل کرده است.

مولف:

بحث ریختن و پاشیدن آب، در بسیاری از مکانهای مربوط به نماز، در جای خود خواهدآمد و در اینجا برای خودداری از تکرار، ذکر نکردیم.

تتمّه

علامه در نهایه گفته: مراتب ایراد – وارد کردن – آب، سه تاست: صرف خیس کردن، خیسی همراه با غلبه و همراه با جریان آب. گفت: در آب ریختن، قطعا نیازی به مرتبه سوم نیست، اما آیا به مرتبه دوم نیاز است؟ نزدیک‌تر به صواب، همین است. سپس گفته است: میان آب پاشیدن، شستن با سیلان و تقاطر، تفاوت موجود است. در معالم گفته: در این که رشّ را مغایر با نضح قرار داده، نظر و تأمل است، زیرا بر اساس آنچه از کلام اهل زبان برداشت می‌شود، مترادف بودن آنهاست و عرف نیز اگر با آن‌ها موافق نباشد، مخالف نیست؛ ازین رو نمی‌دانیم تفاوتی که آن را قریب دانسته را از کجا برگرفته؟ با وجود اینکه در بسیاری از موارد، به جز نهایه، با لفظ نضح به رش استدلال می کند و برعکس، بلکه بر اساس ظاهر کلامشان و کلام علامه به جز در نهایه، مترادف بودن صب، رش و نضح بر می‌آید .

تکمیل

علامه در مختلف، وجوب مسح بدن با خاک را هنگام تماس با سگ، خوک و کافر، بدون رطوبت، به ابن حمزه نسبت داده است. شیخ در نهایه گفته: اگر انسان بر سگ، خوک، روباه، خرگوش، موش یا سوسمار دست بکشد، یا با فردی از اهل ذمه که دشمنی با خاندان رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم را آشکار کرده، دست دهد، در صورت خیسی، شستن دست واجب و چنانچه خشک باشد، آن را خاک مال کند.

مفید گفته است: اگر سگ، خوک، موش یا سوسمار، در حالی که خشک باشند، با بدن انسان برخورد کنند، باید خاک مال شود. سپس گفته است: اگر با کافر، در حالی که دستش تر نباشد، دست دهد، باید دستش را به خشت دیوار یا خاک بمالد. شیخ در مبسوط گفته است: هر نجاستی که با بدن یا لباس، تماس پیدا کند و خشک باشد، شستنش واجب نیست، بلکه کشیدن دست بر خاک یا خیس کردن لباس مستحب است. – . المبسوط ۱: ۳۸ چاپ جدید – و با وجود آنکه بسیاری از محققان اذعان داشته‌اند، برای وجوب یا استحباب خاک مال کردن، وجهی نمی‌بینیم. علامه در منتهی، در صورت تماس با سگ یا خوک در حال رطوبت، حکم به وجوب شستن و در حالت خشکی، حکم به استحباب آن داده است. سپس دلیل وجوب شستن را بیان کرده و پس از آن آورده: اما مسح بدن به خاک، مسأله ای است که برخی اصحاب ذکر کرده‌اند، اما ثابت نشده است .

**[ترجمه]

باب ۳ سؤر المسوخ و الجلال و آكل الجيف

الأخبار

«۱»

الْعِلَلُ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ مُحَمَّدٍ الْأَسَدِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ إِسْمَاعِيلَ الْعَلَوِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ الْعَلَوِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ مُوسَى عَنْ أَبِيهِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عليهم السلام قَالَ: الْمُسُوخُ ثَلَاثَةَ عَشَرَ الْفِيلُ وَ الدُّبُّ وَ الْأَرْنَبُ وَ الْعَقْرَبُ وَ الضَّبُّ وَ الْعَنْكَبُوتُ وَ الدُّعْمُوصُ وَ الْجِرِّيُّ وَ الْوَطْوَاطُ وَ الْقِرْدُ وَ الْخِنْزِيرُ وَ الزُّهَرَةُ وَ سُهَيْلٌ قِيلَ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله مَا كَانَ سَبَبُ مَسْخِ هَؤُلَاءِ قَالَ أَمَّا الْفِيلُ فَكَانَ رَجُلًا جَبَّاراً لُوطِيّاً لَا يَدَعُ رَطْباً وَ لَا يَابِساً وَ أَمَّا الدُّبُّ فَكَانَ رَجُلًا مُؤَنَّثاً يَدْعُو الرِّجَالَ إِلَى نَفْسِهِ وَ أَمَّا الْأَرْنَبُ فَكَانَتِ امْرَأَةً قَذِرَةً لَا تَغْتَسِلُ مِنْ حَيْضٍ وَ لَا غَيْرِ ذَلِكَ وَ أَمَّا الْعَقْرَبُ فَكَانَ رَجُلًا هَمَّازاً لَا يَسْلَمُ مِنْهُ أَحَدٌ وَ أَمَّا الضَّبُّ فَكَانَ رَجُلًا أَعْرَابِيّاً يَسْرِقُ الْحَاجَّ بِمِحْجَنِهِ (۱)

وَ أَمَّا الْعَنْكَبُوتُ فَكَانَتِ امْرَأَةً سَحَرَتْ زَوْجَهَا وَ أَمَّا الدُّعْمُوصُ فَكَانَ رَجُلًا نَمَّاماً يَقْطَعُ بَيْنَ الْأَحِبَّةِ وَ أَمَّا الْجِرِّيُّ فَكَانَ رَجُلًا دَيُّوثاً يَجْلِبُ الرِّجَالَ عَلَى حَلَائِلِهِ وَ أَمَّا الْوَطْوَاطُ فَكَانَ رَجُلًا سَارِقاً يَسْرِقُ الرُّطَبَ مِنْ رُءُوسِ النَّخْلِ وَ أَمَّا الْقِرَدَةُ فَالْيَهُودُ اعْتَدَوْا فِي السَّبْتِ وَ أَمَّا الْخَنَازِيرُ فَالنَّصَارَى حِينَ سَأَلُوا الْمَائِدَةَ فَكَانُوا بَعْدَ نُزُولِهَا أَشَدَّ مَا كَانُوا تَكْذِيباً وَ أَمَّا سُهَيْلٌ فَكَانَ رَجُلًا عَشَّاراً بِالْيَمَنِ وَ أَمَّا الزُّهَرَةُ فَإِنَّهَا كَانَتِ امْرَأَةً تُسَمَّى نَاهِيدَ وَ هِيَ الَّتِي تَقُولُ النَّاسُ إِنَّهُ افْتَتَنَ بِهَا هَارُوتُ وَ مَارُوتُ (۲).

**[ترجمه]العلل : علی بن جعفر از برادر خویش موسی و ایشان نیز از پدر خود امام صادق علیه السلام نقل کرده است که فرمود : حیوانات مسخ شده، سیزده حیوانند: فیل، خرس، خرگوش، عقرب، سوسمار، عنکبوت، کرم سیاه، مارماهی، خفاش، میمون، خوک، زهره و سهیل [نام دو حیوان دریایی است]. پرسید: ای پسر رسول خدا، علت مسخ این حیوانات چه بوده است؟ فرمود: فیل، مردی زورگو و همجنس باز بود که هیچ تر و خشکی را رها نمی‌کرد. خرس مردی زن صفت بود که مردان را به سوی خود فرا می‌خواند. خرگوش زنی ناپاک بود که غسل حیض و غیره نمی‌کرد. عقرب مرد بدزبانی بود که هیچ کس از نیش زبانش آسوده نبود. سوسمار مرد بادیه نشینی بود که با چنگک خود اموال حجاج را می‌ربود. عنکبوت، زنی بود که خانواده‌اش را جادو کرده بود. کرم سیاه، مرد سخن چینی بود که میان دوستان جدایی می انداخت. مارماهی، مردی بی‌غیرت بود که همسرش را در اختیار دیگر مردان می گذاشت. خفاش دزدی بود که خرماها را از سر درختان نخل می‌ربود. میمون، یهود بودند که در شنبه تعدی کردند. خوک‌ها عده‌ای نصرانی بودند که از خداوند خواستند تا غذای آسمانی بر آنها بفرستد و با این که خواسته‌شان عملی شد، بر کفر خود افزودند. سهیل مردی گمرک‌چی - باجگیر- در یمن بود. زهره، زنی بود که ناهید نام داشت و چنانچه مردم می گویند، هاروت و ماروت را فریفت. - . علل الشرائع ۲: ۱۷۲ -

**[ترجمه]

«۲»

وَ رُوِيَ أَيْضاً فِي الْعِلَلِ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ

۱- ۱. المحجن: العصا المنعطفه الرأس كالصولجان.

۲- ۲. علل الشرائع ج ۲ ص ۱۷۲ تحت الرقم ۲.

إِسْمَاعِيلَ بْنِ مِهْرَانَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ زَعْلَانَ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ علیه السلام قَالَ: الْمُسُوخُ اثْنَا عَشَرَ صِنْفاً وَ ذَكَرَ فِيهِ الزُّنْبُورَ وَ تَرَكَ الْعَنْكَبُوتَ وَ الدُّعْمُوصَ (۱).

**[ترجمه]همچنین درکتاب العلل، محمد بن حسن زعلان از امام موسی بن جعفر علیه السلام نقل کرده است که فرمود: حیوانات مسخ شده، دوازده تا هستند و به جای عنکبوت و کرم سیاه، از زنبور نام برده است. - . علل الشرائع ۲: ۱۷۱ -

**[ترجمه]

«۳»

وَ رُوِيَ أَيْضاً فِيهِ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْوَرَّاقِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ- عَنْ عَبَّادِ بْنِ سُلَيْمَانَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سُلَيْمَانَ الدَّيْلَمِيِّ عَنِ الرِّضَا علیه السلام: وَ ذَكَرَ فِيهِ الْخُفَّاشَ وَ الْفَأْرَةَ وَ الْبَعُوضَ وَ الْقَمْلَةَ وَ الْوَزَغَ وَ الْعَنْقَاءَ(۲).

**[ترجمه]در همین کتاب، محمد بن سلیمان دیلمی نقل کرده است که امام رضا علیه السلام، خفاش، موش، پشه، شپش، قورباغه و سیمرغ را هم در زمره حیوانات مسخ شده بر شمرده است. - . المصدر ۲: ۱۷۲ -

**[ترجمه]

«۴»

وَ رُوِيَ أَيْضاً فِيهِ، وَ فِي الْمَجَالِسِ (۳)، عَنْ مَاجِيلَوَيْهِ عَنْ مُحَمَّدٍ الْعَطَّارِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ يَحْيَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ الْخَطَّابِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَسْبَاطٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ مُغِيرَةَ عَنِ الصَّادِقِ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ: الْمُسُوخُ مِنْ بَنِي آدَمَ ثَلَاثَةَ عَشَرَ صِنْفاً مِنْهُمُ الْقِرَدَةُ وَ الْخَنَازِيرُ وَ الْخُفَّاشُ وَ الضَّبُّ وَ الدُّبُّ وَ الْفِيلُ وَ الدُّعْمُوصُ وَ الْجِرِّيثُ وَ الْعَقْرَبُ وَ سُهَيْلٌ وَ قُنْفُذٌ وَ الزُّهَرَةُ وَ الْعَنْكَبُوتُ (۴).

**[ترجمه]العلل و المجالس: مغیره از امام صادق و ایشان از پدرانش علیهم السلام نقل کرده است که فرمود: حیواناتی که از صورت آدمیزاد برگشته‌اند، سیزده عددند، و از جمله آن‌ها، میمون، خوک، خفاش، سوسمار، خرس، فیل، کرم سیاه، مار... ماهی، عقرب، سهیل، جوجه‌تیغی، زهره و عنکبوت هستند. - . خصال ۲: ۸۸ -

**[ترجمه]

«۵»

وَ فِي الْبَصَائِرِ(۵)، وَ الْإِخْتِصَاصِ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ كَرَّامٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ طَلْحَةَ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنِ الْوَزَغِ فَقَالَ هُوَ رِجْسٌ وَ هُوَ مَسْخٌ فَإِذَا قَتَلْتَهُ فَاغْتَسِلْ (۶).

**[ترجمه]البصائر - . بصائر الدرجات: ۱۰۳، چاپ سنگی، ۳۵۳ چاپ تبریز، الکافی ۸: ۲۳۲ - و

الاختصاص: عبدالله بن طلحه نقل کرده است که از امام صادق علیه السلام در مورد قورباغه پرسیدم، فرمود: آن نجس و مسخ شده است و اگر آن را کشتی، غسل کن. - . علل الشرائع ۲: ۱۷۳ -

**[ترجمه]

أقول

قد مرت أخبار المسوخ مفصلا مع أحكامها و أحوالها فی کتاب السماء و العالم.

و اعلم أن الأصحاب اختلفوا فی أسئار ما عدا الخنزیر من أنواع المسوخ

۱- ۱. علل الشرائع ج ۲ ص ۱۷۱ تحت الرقم ۱.

۲- ۲. المصدر ج ۲ ص ۱۷۲ تحت الرقم ۳.

۳- ۳. لا یوجد فی أمالی الصدوق و هو فی الخصال ج ۲ ص ۸۸.

۴- ۴. علل الشرائع ج ۲ ص ۱۷۳ تحت الرقم ۴.

۵- ۵. بصائر الدرجات ص ۱۰۳ ط حجر و ص ۳۵۳ ط تبریز، و تراه فی الکافی ج ۸ ص ۲۳۲.

۶- ۶. الاختصاص ص ۳۰۱.

فذهب الشيخ إلى نجاستها و هو المحكى عن ابن الجنيد و سلار و ابن حمزه و الأشهر و الأظهر الطهاره و استوجه المحقق فيها الكراهه خروجا من خلاف من قال بالنجاسه.

و أما الجلال فهو المغتذى بعذره الإنسان محضا إلى أن نبت عليه لحمه و اشتد عظمه بحيث يسمى فى العرف جلالا قبل أن يستبرأ بما يزيل الجلل و آكل الجيف من الطيور أى ما من شأنه ذلک فالمشهور كراهه سؤرهما مع خلو موضع الملاقاه من عين النجاسه و الشيخ فى المبسوط منع من سؤر آكل الجيف و فى النهايه من سؤر الجلال و ربما يناقش فى الكراهه أيضا و هو فى

محله و أطلق العلامه و غيره كراهه سؤر الدجاج و علل بعدم انفكاک منقارها غالبا من النجاسه و حكى فى المعتبر عن الشيخ فى المبسوط أنه قال يكره سؤر الدجاج على كل حال.

فائده مهمه قال العلامه فى النهايه لو تنجس فم الهره بسبب كأكل فأره و شبهه ثم ولغت فى ماء قليل و نحن نتيقن نجاسه فمها فالأقوى النجاسه لأنه ماء قليل لاقى نجاسه و الاحتراز يعسر عن مطلق الولوغ لا عن الولوغ بعد تيقن نجاسه الفم و لو غابت عن العين و احتمل ولوغها فى ماء كثير أو جار لم ينجس لأن الإناء معلوم الطهاره فلا حكم بنجاسته بالشک.

قيل و هذا الكلام مشكل لأنا إما أن نكتفى فى طهر فمها بمجرد زوال عين النجاسه أو نعتبر فيه ما يعتبر فى تطهير المتنجسات من الطرق المعهوده شرعا فعلى الأول لا حاجه إلى اشتراط غيبتها و على الثانى و هو الذى يظهر من كلامه الميل إليه ينبغى أن لا يكتفى بمجرد الاحتمال لا سيما مع بعده بل يتوقف الحكم بالطهاره على العلم بوجود سببها كغيره.

و الظاهر أن الضروره قاضيه بعدم اعتبار ذلک شرعا و عموم الأخبار يدل

على خلافه فإن إطلاق الحكم بطهاره سؤر الهر فيها من دون الاشتراط بشى ء مع كون الغالب فيه عدم الانفكاك من أمثال هذه الملاقاه دليل على عدم اعتبار أمر آخر غير ذهاب العين و لو فرضنا عدم دلاله الأخبار على العموم فلا ريب أن الحكم بتوقف الطهاره فى مثلها على التطهير المعهود شرعا منفى قطعا و الواسطه بين ذلك و بين زوال العين يتوقف على الدليل و لا دليل.

و قد اكتفى فى المنتهى بزوال العين عن فمها فقال بعد أن ذكر كراهه سؤر آكل الجيف و بين وجهه و هكذا سؤر الهره و إن أكلت الميته و شربت قل الماء أو كثر غابت عن العين أو لم تغب لعموم الأحاديث المبيحه و حكى ما ذكره فى النهايه عن بعض أهل الخلاف.

و قال الشيخ فى الخلاف إذا أكلت الهره فأره ثم شربت من الإناء فلا بأس بالوضوء من سؤرها و حكى عن بعض العامه أنه قال إن شربت قبل أن تغيب عن العين لا يجوز الوضوء به ثم قال الشيخ و الذى يدل على ما قلناه إجماع الفرقه على أن سؤر الهره طاهر و لم يفصلوا انتهى.

و بالجمله مقتضى الأخبار المتضمنه لنفى البأس عن سؤر الهره و غيرها من السباع طهارتها بمجرد زوال العين لأنها لا تكاد تنفك عن النجاسات خصوصا الهره فإن العلم بمباشرتها للنجاسه متحقق فى أكثر الأوقات و لو لا ذلك للزم صرف اللفظ الظاهر إلى الفرد النادر بل تأخير البيان عن وقت الحاجه كما ذكره بعض المحققين.

و قد قطع جمع من المتأخرين بطهاره الحيوان غير الآدمى بمجرد زوال العين و هو حسن للأصل و عدم ثبوت التعبد بغسل النجاسه عنه و لا يعتبر فيه الغيبه و أما الآدمى فقد قيل إنه يحكم بطهارته بغيبته زمانا يمكن فيه إزاله النجاسه و استشكله بعض المحققين و قال الأصح عدم الحكم بطهارته بذلك إلا مع تلبسه بما يشترط فيه الطهاره عنده على تردد فى ذلك أيضا و الله يعلم.

ص: ۶۹

**[ترجمه]اخبار مربوط به حیوانات مسخ شده، با احکام و احوال آن‌ها، به طور مفصل در کتاب «السماء و العالم» گذشت. - . اختصاص: ۳۰۱ -

بدان که اصحاب در نیم خورده حیوانات مسخ شده، جز خوک اختلاف ورزیده‌اند، شیخ به نجاستش معتقد است و این از ابن جنید، سلار و ابن حمزه نیز نقل شده و مشهورتر و ظاهرتر، طهارت است. محقق در عدم مخالفت با کسانی که قائل به نجاست هستند، نظر به کراهت دارد .

اما «جلال»، حیوانی است که تا زمانی که گوشت بر بدنش بروید و استخوانش قوی گردد، فقط از مدفوع انسان تغذیه می کند و به همین دلیل در عرف، قبل از اینکه او را از خوردن نجاست بازدارند، به طوری که جلل را از بین برد، آن را «جلّال» [نجاستخوار] نام می‌نهند، و پرندگان لاشخوار یعنی پرندگانی که معمولاً مردار بخورند، که نظر مشهور، کراهت نیم خورده آن دو، با پاک کردن موضع برخورد با عین نجاست است. شیخ در مبسوط، از نیم خورده لاشه‌خوار و در کتاب نهایه از نیم خورده جلال - نجاست‌خوار - منع کرده و چه بسا در مورد کراهت آن مناقشه شود که جا دارد. علامه و دیگران، نیم خورده مرغ را به طور مطلق مکروه دانسته‌اند و این دلیل را آورده‌اند که منقارش غالبا از نجاست پاک نمی‌شود. در معتبر نقل شده که شیخ در مبسوط گفته: در هر شرایطی، نیم خورده مرغ مکروه است.

نکته مهم

علامه در نهایه گفته است: اگر دهان گربه به علتی مانند خوردن موش و مانند آن نجس شود، سپس در آب قلیل زبان بزند و ما از نجاست دهانش یقین حاصل کنیم، نظر اقوی نجاست است، چرا که آن آبی قلیل است که با نجاست تماس پیدا کرده است. احتراز از مطلق ولوغ و نه از خود آن، بعد از یقین به نجاست دهان مشکل است و اگر از مقابل چشم پنهان شود و احتمال ولوغ آن در آب کثیر یا جاری باشد، دیگر نجس نیست، چرا که ظرف معلوم الطهاره است و نمی توان با شک، حکم به نجاست آن داد. گفته شده: این سخن، دارای اشکال است، چرا که ما یا در پاکی دهانش به صرف برطرف شدن عین نجاست اکتفا می‌کنیم، یا روش‌های شرعی معمول در تطهیر متنجسات را در نظر می‌گیریم که در صورت اول، به شرط غیبت گربه، نیازی نیست و در صورت دوم - که از ظاهر کلام به نظر می‌رسد، علامه بدان گرایش دارد — شایسته است که به مجرد احتمال، به ویژه با وجود بعید بودن آن اکتفا نشود، بلکه حکم به طهارت همچون غیر آن، منوط به علم به سبب طهارت می... باشد.

ظاهر این است که ضرورت، شرعا به عدم اعتبار آن حکم می‌کند، و عموم روایات بر خلاف آن دلالت دارد؛ چرا که اطلاق حکم مبنی بر طهارت نیم خورده گربه، بدون شرط کردن به چیزی، با وجود این که غالب در آن، عدم انفکاک از چنین تماس‌هایی می‌باشد، دلیلی بر عدم اعتبار امری دیگر جز غائب شدن از چشم است، و اگر فرض کنیم که دلالت اخبار افاده عموم نمی‌کند، شکی نیست که حکم بر توقف طهارت در چنین مواردی، بر تطهیری است که از نظر شرع شناخته شده باشد که در اینجا قطعا منتفی است و واسطه میان آن و زدوده شدن عین نجاست، بر دلیل منوط است و هیچ دلیلی موجود نیست.

علامه در منتهی، به زدوده شدن عین نجاست از دهان گربه بسنده کرده است و بعد از بیان کراهت نیم خورده مردار خوار و

تبیین وجه آن گفته است: نیم خورده گربه هم، هر چند مردار بخورد و آب بنوشد، خواه آب قلیل باشد یا کثیر، خواه از دیده پنهان شود یا نه، با توجه به اکثر احادیث مبیحه، همین حکم را دارد و آنچه را از برخی مخالفان در نهایه ذکر کرده، نقل کرده است.

شیخ در خلاف گفته است: اگر گربه موشی بخورد، سپس از ظرفی آب بنوشد، وضو گرفتن از بقیه آب آن اشکالی ندارد. از بعضی از عامه نقل شده که وی گفته است: اگر قبل از پنهان شدن از چشم، آب بنوشد، وضو با آن جایز نیست. سپس شیخ گفته است: آنچه که بر گفته ما دلالت دارد، اجماع فرقه - امامیه - است، بر این که نیم خورده گربه پاک است و تفصیل ندادهاند. پایان کلام. به طور کلی روایاتی که متضمن نفی ایراد نیم خورده گربه و دیگر درندگان است، به مجرد از بین رفتن عین نجاست، اقتضای طهارت می کند، چرا که تقریبا همه، به ویژه گربه، از نجاست پاک نیستند، و علم به مباشرت آن با نجاست، در بیشتر اوقات محقق است، اگر این گونه نبود، منصرف کردن لفظ ظاهر به فرد نادر لازم می‌آمد، بلکه چنان که برخی از محققان ذکر کرده‌اند، تاخیر بیان از زمان حاجت لازم می‌آمد.

گروهی از متأخرین به طهارت حیوان، غیر از انسان، به مجرد از بین رفتن عین نجاست، نظر قطعی داده‌اند که بنا به اصل و عدم ثبوت تعبد به شستن نجاست از آن، رأیی نیکوست و پنهان شدن از چشم در آن معتبر نیست؛ اما انسان، گفته شده: اگر برای مدتی که ممکن است در آن، نجاست زدوده شود، از چشم پنهان شود، حکم به طهارت او داده می‌شود. عده ای از محققین اشکال کرده و گفته‌اند: نظر صحیح‌تر این است که جز با تلبس او به آنچه که نزد او طهارت در آن شرط است، حکم به طهارتش داده نمی‌شود که در آن نیز تردید است، و خداوند عالم است .

**[ترجمه]

باب ۴ سؤر العظایه و الحیه و الوزغ و أشباهها مما لیست له نفس سائله

الأخبار

«۱»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ(۱)، وَ كِتَابُ الْمَسَائِلِ، بِالْإِسْنَادَيْنِ الْمُتَقَدِّمَيْنِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الْعَظَايَهِ وَ الْحَيَّهِ وَ الْوَزَغَهِ تَقَعُ فِي الْمَاءِ فَلَا تَمُوتُ أَ يُتَوَضَّأُ مِنْهُ لِلصَّلَاهِ قَالَ لَا بَأْسَ قَالَ وَ سَأَلْتُهُ عَنِ الْعَقْرَبِ وَ الْخُنْفَسَاءِ وَ أَشْبَاهِهِنَّ تَمُوتُ فِي الْجَرَّهِ أَوِ الدَّنِّ أَ يُتَوَضَّأُ مِنْهُ لِلصَّلَاهِ قَالَ لَا بَأْسَ (۲).

**[ترجمه] - . قرب الاسناد: ۸۴ چاپ سنگی، ۱۰۹ چاپ نجف - . قرب الاسناد، کتاب المسائل: علی بن جعفر از برادرش امام موسی کاظم علیه السلام نقل کرده است: از ایشان درباره سوسمار، مار و مارمولکی که در آب می‌افتد اما نمی‌میرد، سؤال کردم که آیا وضو گرفتن با آن آب جهت ادای نماز صحیح است؟ فرمود: اشکالی ندارد.

و نقل کرده است که از ایشان پرسیدم، عقرب، سوسک سیاه و مانند آن در کوزه یا ظرف آب می‌میرند، آیا از آن آب، وضو

گرفته می‌شود؟ فرمود: ایرادی ندارد. - . کتاب المسائل ۱۰: ۲۸۸ -

**[ترجمه]

بیان

قال فی القاموس العظایه دویبه کسام أبرص انتهی و لعله نوع من الوزغ و المشهور بین الأصحاب کراهه سؤر الوزغ و العقرب و ما ماتتا فیه و ربما قیل بالمنع أیضا و قال فی التذکره إن الکراهه من حیث الطب لا لنجاسه الماء و فیه قوه و قال الشیخ فی النهایه لا یجوز استعمال ما وقع فیه الوزغ و إن خرج حیا و کذا قال الصدوق ره.

و أما الحیه فقال الشیخ فی النهایه و أتباعه بکراهه سؤرها و قیل بعدم الکراهه لهذه الروایه.

و أما عدم نجاسه الماء بموت الخنفساء و أشباهها مما لا نفس له أی الدم الذی یسیل من العرق فقال فی المعتبر إنه لا ینجس بالموت عند علمائنا أجمع و نحوه قال فی المنتهی.

**[ترجمه]در قاموس آمده: «عظایه» - چلپاسه - جانوری مثل مارمولک دیواری است. پایان کلام، و شاید نوعی وزغ باشد. میان اصحاب، نظر مشهور، کراهت نیم خورده سوسمار، عقرب و آنچه این دو در آن مرده‌اند، می‌باشد. عده‌ای هم نظر به منع نظر داده‌اند. در تذکره گفته است: کراهت از جهت بهداشتی منظور است نه نجاست و این نظری قوی است و شیخ در نهایه گفته است: استفاده از آنچه مارمولک در آن افتاده، هر چند زنده خارج شود، جایز نیست. صدوق (ره) نیز بر همین رأی است. اما در مورد مار، شیخ و پیروانش در نهایه، به کراهت نیم خورده آن معتقدند و گفته شده: به خاطر این روایت، به عدم کراهت نظر دارند .

اما در مورد عدم نجاست آب، با مردن سوسک سیاه و مانند آن که خون از رگ آنها نمی‌جهد. در معتبر گفته است: به نظر تمامی علمای ما، آب با مردن این‌ها نجس نمی‌شود و مثل این سخن را در منتهی گفته است.

**[ترجمه]

«۲»

فِقْهُ الرِّضَا،: إِنْ وَقَعَ الْمَاءَ وَزَغٌ أُهَرِيقَ ذَلِكَ الْمَاءُ وَ إِنْ وَقَعَ فِيهِ فَأْرَةٌ أَوْ حَيَّةٌ أُهَرِيقَ الْمَاءُ وَ إِنْ دَخَلَ فِيهِ حَيَّةٌ وَ خَرَجَتْ مِنْهُ صُبَّتْ مِنْ ذَلِكَ الْمَاءِ ثَلَاثُ أَكُفٍ

۱- ۱. قرب الإسناد ص ۸۴ ط حجر و ص ۱۰۹ ط نجف.

۲- ۲. کتاب المسائل ج ۱۰ ص ۲۸۸ من البحار.

وَ اسْتُعْمِلَ الْبَاقِي وَ قَلِيلُهُ وَ كَثِيرُهُ بِمَنْزِلَةٍ وَاحِدَةٍ وَ إِنْ وَقَعَتْ فِيهِ عَقْرَبٌ أَوْ شَيْ ءٌ مِنَ الْخَنَافِسِ وَ بَنَاتُ وَرْدَانَ وَ الْجَرَادُ كُلُّ مَا لَيْسَ لَهُ دَمٌ فَلَا بَأْسَ بِاسْتِعْمَالِهِ وَ الْوُضُوءِ مِنْهُ مَاتَ أَوْ لَمْ يَمُتْ (۱).

**[ترجمه]فقه الرضا: اگر مارمولکی در آب بیفتد، آن آب ریخته شود. چنانچه موش یا ماری هم در آن بیفتد، ریخته شود. و اگر ماری در آن داخل شود و از آن بیرون آید، سه مشت آب، بیرون ریخته شود و بقیه آن استفاده گردد و حکم آب قلیل و کثیر یکسان است. اگر عقرب، سوسک، خر خاکی یا ملخ که هیچ یک خون ندارند، در آب بیفتند، خواه بمیرند یا نمیرند، استفاده و وضو گرفتن از آن اشکالی ندارد. - . فقه الرضا: ۵ -

**[ترجمه]

بیان

لعل صب الأكف محمول على الاستحباب لرفع استقذار النفس و أما تقليل أثر السم فتأثير مثل ذلك فيه محل تأمل و يحتمل أن يكون لمحض التعبد.

**[ترجمه]شاید ریختن آب به اندازه چند مشت که برای رفع آلودگی است، حمل بر استحباب شود، اما ریختن این اندازه از آب و کارهای مشابه آن برای تقلیل تأثیر سم، جای تأمل دارد و احتمال دارد که صِرفا برای تعبد باشد.

**[ترجمه]

«۳»

وَ رَوَى هَذَا الْمَضْمُونَ الشَّيْخُ فِي التَّهْذِيبِ (۲)، عَنْ هَارُونَ بْنِ حَمْزَةَ الْغَنَوِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الْفَأْرَةِ وَ الْعَقْرَبِ وَ أَشْبَاهِ ذَلِكَ يَقَعُ فِي الْمَاءِ فَيَخْرُجُ حَيّاً هَلْ يُشْرَبُ مِنْ ذَلِكَ الْمَاءِ وَ يُتَوَضَّأُ قَالَ يُسْكَبُ مِنْهُ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ وَ قَلِيلُهُ وَ كَثِيرُهُ بِمَنْزِلَةٍ وَاحِدَةٍ ثُمَّ يُشْرَبُ مِنْهُ وَ يُتَوَضَّأُ مِنْهُ غَيْرَ الْوَزَغِ فَإِنَّهُ لَا يُنْتَفَعُ بِمَا يَقَعُ فِيهِ.

و قال في حياه الحيوان بنات وردان هي دويبه تتولد من الأماكن النديه و أكثر ما تكون في الحمامات و السقايات و منها الأسود و الأحمر و الأبيض و الأصهب و إذا تكونت تسافدت و باضت بيضا مستطيلا.

**[ترجمه]شیخ همین مضمون را در تهذیب - . التهذیب ۱: ۶۸، الاستبصار۱: ۱۳ -

از هارون بن حمزه غنوی روایت کرده که وی نقل کرده است: از امام صادق علیه السلام پرسیدم، موش، عقرب و مانند آن در آب می‌افتد و زنده خارج می‌شود، آیا این آب قابل شرب و وضو گرفتن است؟ فرمود: سه بار از آن ریخته شود، سپس از آن نوشیده می‌شود یا وضو گرفته می‌شود و حکم آب قلیل و کثیر هر دو آن یکی است، به جز مارمولک که از آنچه در آن می‌افتد، استفاده نمی‌شود.

(در حیاه الحیوان گفته است: «بنات وردان»، جانداران کوچکی است که در جاهای مرطوب رشد می کند و بیشتر در حمام‌ها و آبشخورها دیده می‌شود که برخی انواعش سیاه، برخی قرمز و برخی سفید و برخی سرخ گون است و پس از به وجود آمدن، جفت گیری کرده و تخم های مستطیل شکلی برجای می گذارند.)

**[ترجمه]

«۴»

نَوَادِرُ الرَّاوَنْدِيِّ، عَنْ عَبْدِ الْوَاحِدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ الرُّويَانِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ التَّيْمِيِّ عَنْ سَهْلِ بْنِ أَحْمَدَ الدِّيبَاجِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ الْأَشْعَثِ عَنْ مُوسَى بْنِ إِسْمَاعِيلَ بْنِ مُوسَى عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ عَنْ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ عَلِيٌّ علیه السلام: مَا لَا نَفْسَ لَهُ سَائِلَةً إِذَا مَاتَ فِي الْإِدَامِ فَلَا بَأْسَ بِأَكْلِهِ (۳).

ص: ۷۱

۱- ۱. فقه الرضا: ۵.

۲- ۲. التهذیب ج ۱ ص ۶۸، الاستبصار ج ۱ ص ۱۳.

۳- ۳. نوادر الراوندیّ ص ۵۰.

**[ترجمه]نوادر الراوندی: موسی بن جعفر از پدرانش علیهم السلام نقل کرده است: امام علی علیه السلام فرمود: اگر جانداری که خون جهنده ندارد، در خورش بیفتد، خوردنش اشکالی ندارد. - . نوادر الراوندی:۵۰ -

**[ترجمه]

باب ۵ سؤر ما لا يؤكل لحمه من الدواب و فضلات الإنسان

الأخبار

«۱»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، بِالسَّنَدِ الْمُتَقَدِّمِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ عليه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ فَضْلِ مَاءِ الْبَقَرِهِ وَ الشَّاهِ وَ الْبَعِيرِ أَ يُشْرَبُ مِنْهُ وَ يُتَوَضَّأُ قَالَ لَا بَأْسَ بِهِ (۱).

**[ترجمه]قرب الاسناد: علی بن جعفر از برادرش امام موسی کاظم علیه السلام نقل کرده است که از ایشان درباره نیم خورده آب گاو، گوسفند و شتر سؤال کردم که آیا نوشیدن و وضو گرفتن از آن درست است؟ فرمود: اشکالی ندارد. - . قرب الاسناد: ۸۴ چاپ سنگی -

**[ترجمه]

«۲»

فِقْهُ الرِّضَا، قَالَ: إِنْ شَرِبَ مِنَ الْمَاءِ دَابَّهٌ أَوْ حِمَارٌ أَوْ بَغْلٌ أَوْ شَاهٌ أَوْ بَقَرَهٌ فَلَا بَأْسَ بِاسْتِعْمَالِهِ وَ الْوُضُوءِ مِنْهُ مَا لَمْ يَقَعْ فِيهِ كَلْبٌ أَوْ وَزَغٌ أَوْ فَأْرَهٌ(۲) وَ قَالَ سَأَلْتُ الْعَالِمَ عليه السلام عَمَّا يُخْرَجُ مِنْ مَنْخِرَيِ الدَّابَّهِ إِذَا نَخَرَتْ فَأَصَابَ ثَوْبَ الرَّجُلِ قَالَ لَا بَأْسَ لَيْسَ عَلَيْكَ أَنْ تَغْسِلَ (۳).

**[ترجمه]فقه الرضا: گفته است: اگر جنبنده، الاغ، قاطر، گوسفند یا گاوی از آب نوشید، تا زمانی که سگ، مارمولک یا موشی در آن نیفتد، استفاده و وضو گرفتن از آن اشکالی ندارد. - . فقه الرضا: ۵ -

و گفته است: از امام موسی بن جعفر علیه السلام در مورد آنچه از بینی جاندار به هنگام خر خر کردن خارج می‌شود و به لباس انسان برخورد کرده، سؤال کردم. فرمود: اشکال ندارد و لازم نیست آن را بشویی. - . فقه الرضا: ۲۸۸ -

**[ترجمه]

بیان

فی القاموس نخر ینخر و ینخر نخیرا مد الصوت فی خیاشیمه و المنخر بفتح المیم و الخاء و بکسرهما و بضمهما و کمجلس و

ملمول الأنف.

**[ترجمه]در قاموس آمده: «نخر ينخُرُ و ينخِر نخيراً» : صدا در بينی‌اش انداخت. و« مَنخَر، مِنخِر و مُنخُر» با فتح ميم و خاء و كسر و ضم آن دو، و بر وزن مجلس، به معنی سوراخ بينی است.

**[ترجمه]

«۳»

كِتَابُ الْمَسَائِلِ، بِالْإِسْنَادِ الْمُتَقَدِّمِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ مُوسَى عليه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ فَضْلِ الْفَرَسِ وَ الْبَغْلِ وَ الْحِمَارِ أَ يُشْرَبُ مِنْهُ وَ يُتَوَضَّأُ لِلصَّلَاهِ قَالَ لَا بَأْسَ (۴).

نقل مذاهب لتوضيح المطالب اعلم أن فی تبعيه السؤر للحيوان فی الطهاره خلافا فذهب أكثر الأصحاب كالفاضلين و الشهيدين و جمهور المتأخرين إلی طهاره سؤر كل حيوان طاهر و حكاه المحقق فی المعتبر عن المرتضی فی المصباح و هو اختيار الشيخ فی الخلاف و النهايه إلا أنه استثنی فی النهايه سؤر ما أكل الجيف من الطير و ذكر المحقق أن

ص: ۷۲

۱- ۱. قرب الإسناد ص ۸۴ ط حجر.

۲- ۲. فقه الرضا ص ۵ ....

۳- ۳. فقه الرضا ص ۲۸۸.

۴- ۴. كتاب المسائل المطبوع فی البحار ج ۱۰ ص.

المرتضى استثنى الجلال فى المصباح.

و قال ابن الجنيد لا ينجس الماء بشرب ما أكل لحمه من الدواب و الطيور و كذلك السباع و إن ماسته بأبدانها ما لم يعلم بما ماسه نجاسه و لم يكن جلالا و هو الآكل للعذره و لم يكن أيضا كلبا و لا خنزيرا و لا مسخا و ظاهر الشيخ فى التهذيب المنع من سؤر ما لا يؤكل لحمه و كذا فى الإستبصار إلا أنه استثنى منه الفأره و نحو البازى و الصقر من الطيور و ذهب فى المبسوط إلى نجاسه سؤر ما لا ـ يؤكل لحمه من الحيوان الإنسى عدا ما لا يمكن التحرز منه كالفأره و الحيه و الهره و طهاره سؤر الطاهر من الحيوان الوحشى طيرا كان أو غيره.

و حكى العلامه عن ابن إدريس أنه حكم بنجاسه ما يمكن التحرز عنه مما لا يؤكل لحمه من حيوان الحضر غير الطير و الأشهر أظهر.

**[ترجمه]كتاب المسائل: على بن جعفر از برادرش نقل كرده است كه در مورد نيم خورده اسب، قاطر و الاغ از ايشان سؤال كردم كه آيا مى‌توان از آن نوشيد و با آن وضو گرفت؟ فرمود: اشكالى ندارد. - . كتاب المسائل چاپ شده در بحار:١٠ -

نقل ديدگاه‌ها براى توضيح مطالب

بدان كه در تبعيت نيم خورده حيوان از طهارت حيوان، اختلاف نظر است. اغلب اصحاب همچون دو فاضل و دو شهيد و جمهور فقها، به طهارت نيم خورده هر حيوان پاكى معتقدند و محقق در معتبر از شيخ مرتضى در مصباح اين را نقل كرده و شيخ هم در خلاف و نهايه اين رأى را برگزيده، اما در نهايه، نيم خورده پرنده لاشخور را استثنا كرده و محقق گفته كه مرتضى در مصباح، جلّال [نجاستخوار] را استثنا كرده است.

ابن جنيد گفته است: آب با نوشيدن حيوانات حلال گوشت از چهرپايان و پرندگان نجس نمى‌شود و همچنين است درندگان، هر چند با بدنشان تماس پيدا كند - تا زمانى كه دانسته نشود كه آنچه با آن تماس پيدا كرده، نجاست بوده - به شرط اينكه جلال يعنى خورنده مدفوع انسان و همچنين سگ، خوك و حيوان مسخ شده نباشند.

ظاهر سخن شيخ هم در تهذيب، منع از نيم خورده جانداران حرام گوشت مى‌باشد، و در استبصار هم بر همين رأى است، با اين تفاوت كه وى تنها موش، باز و عقاب را استثنا كرده است و در مبسوط، به نجاست نيم خورده حيوانات اهلى حرام گوشت، به جز حيواناتى مثل موش، مار و گربه كه نمى توان از آن‌ها اجتناب كرد و طهارت نيم خورده جانداران پاك وحشى، خواه پرنده يا غير آن، رأى داده است.

علامه از ابن ادريس حكايت كرده است كه وى حكم به نجاست حيوانات اهلى حرام گوشت كه مى‌توان از آن ها اجتناب كرد، به جز پرندگان، داده و نظر مشهورتر، اظهر است.

**[ترجمه]

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ ظَرِيفٍ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ عُلْوَانَ عَنْ جَعْفَرٍ عَنْ أَبِيهِ عليهما السلام: أَنَّ عَلِيّاً عليه السلام سُئِلَ عَنِ الْبُزَاقِ يُصِيبُ الثَّوْبَ قَالَ لَا بَأْسَ بِهِ (۱).

**[ترجمه]قرب الاسناد: علوان بن جعفر از پدر خویش نقل کرده است که از امام علی علیه السلام در مورد آب دهان که به لباس می‌ریزد، سؤال کردند. ایشان فرمود: اشکالی در آن نیست. - . قرب الاسناد: ۴۲ چاپ سنگی -

**[ترجمه]

بیان

ظاهره جواز الصلاه فی الفضلات الطاهره من الإنسان و إن كان من غير المصلی و سيأتی تمام القول فيه فی كتاب الصلاه إن شاء الله.

**[ترجمه]ظاهر این روایت، جواز نماز خواندن، با فضولات پاک انسان است، هر چند از غیر نمازگزار باشد و انشاءالله به زودی توضیح کامل در کتاب نماز خواهد آمد.

**[ترجمه]

«۵»

الْهِدَايَهُ: وَ كُلُّ مَا يُؤْكَلُ لَحْمُهُ فَلَا بَأْسَ بِالْوُضُوءِ مِمَّا شَرِبَ مِنْهُ.

وَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله: كُلُّ شَيْ ءٍ يَجْتَرُّ فَسُؤْرُهُ حَلَالٌ وَ لُعَابُهُ حَلَالٌ (۲).

ص: ۷۳

۱- ۱. قرب الإسناد ص ۴۲ ط حجر.

۲- ۲. الهدايه ص ۱۳ و ۱۴، و الاجترار: إعاده المأكول من الجوف الى الفم لاعاده مضغه.

**[ترجمه]الهدایه: وضو گرفتن با آبی که هر حیوان حلال گوشتی از آن نوشیده، اشکال ندارد.

رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: هر حیوانی که اجترار [نشخوار] می کند، نیم خورده و آب دهانش حلال است. - . الهدایه: ۱۳ و ۱۴ -

**[ترجمه]

أبواب النجاسات و المطهرات و أحکامها

باب ۱ نجاسه المیته و أحکامها و حکم الجزء المبان من الحی و الأجزاء الصغار المنفصله عن الإنسان و ما یجوز استعماله من الجلود

الأخبار

«۱»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنِ الطَّیَالِسِیِّ عَنْ إِسْمَاعِیلَ بْنِ عَبْدِ الْخَالِقِ قَالَ: سَأَلَهُ سَعِیدٌ الْأَعْرَجُ وَ أَنَا حَاضِرٌ عَنِ الزَّیْتِ وَ السَّمْنِ وَ الْعَسَلِ تَقَعُ فِیهِ الْفَأْرَهُ فَتَمُوتُ کَیْفَ یُصْنَعُ بِهِ قَالَ أَمَّا الزَّیْتُ فَلَا تَبِعْهُ إِلَّا لِمَنْ تُبَیِّنُ لَهُ فَیَبْتَاعُ لِلسِّرَاجِ فَأَمَّا لِلْأَکْلِ فَلَا وَ أَمَّا السَّمْنُ إِنْ کَانَ ذَائِباً فَهُوَ کَذَلِکَ وَ إِنْ کَانَ جَامِداً وَ الْفَأْرَهُ فِی أَعْلَاهُ فَیُؤْخَذُ مَا تَحْتَهَا وَ مَا حَوْلَهَا ثُمَّ لَا بَأْسَ بِهِ وَ الْعَسَلُ کَذَلِکَ إِنْ کَانَ جَامِداً(۱).

**[ترجمه]قرب الاسناد: اسماعیل بن عبدالخالق نقل کرده است: در حالی که من در محضر امام بودم، سعید اعرج از ایشان در مورد روغن، چربی و عسل که موش در آن می‌افتد و می‌میرد، سؤال کرد که باید با آن چه کند؟ فرمود: روغن را تنها به کسی بفروش که این مساله برایش روشن گردد و برای استفاده در چراغ می‌خرد، اما برای خوردن نه. اما چربی اگر مایع باشد، همین حکم را دارد و چنانچه جامد باشد و موش در قسمت بالای آن باشد، چربی های زیر و اطراف آن برداشته می‌شود و دیگر در آن مشکلی نیست. و عسل هم اگر جامد باشد، همین حکم را دارد. - . قرب الاسناد: ۶۰ -

**[ترجمه]

«۲»

وَ مِنْهُ، بِإِسْنَادِهِ عَنْ عَلِیِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِیهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ حُبِّ دُهْنٍ مَاتَتْ فِیهِ فَأْرَهٌ قَالَ لَا تَدَّهِنْ بِهِ وَ لَا تَبِعْهُ مِنْ مُسْلِمٍ (۲) قَالَ وَ سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ یَتَحَرَّکُ بَعْضُ أَسْنَانِهِ وَ هُوَ فِی الصَّلَاهِ هَلْ یَصْلُحُ لَهُ أَنْ یَنْزِعَهَا وَ یَطْرَحَهَا قَالَ إِنْ کَانَ لَا یَجِدُ دَماً فَلْیَنْزِعْهُ وَ لْیَرْمِ بِهِ وَ إِنْ کَانَ دَمِیَ فَلْیَنْصَرِفْ (۳)

قَالَ وَ سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ یَکُونُ بِهِ الثُّؤْلُولُ أَوِ الْجُرْحُ هَلْ یَصْلُحُ لَهُ وَ هُوَ فِی صَلَاتِهِ أَنْ یَقْطَعَ رَأْسَ الثُّؤْلُولِ أَوْ یَنْتِفَ بَعْضَ لَحْمِهِ مِنْ ذَلِکَ الْجُرْحِ وَ یَطْرَحَهُ قَالَ إِنْ لَمْ یَتَخَوَّفْ أَنْ یَسِیلَ الدَّمُ فَلَا بَأْسَ وَ إِنْ تَخَوَّفَ أَنْ یَسِیلَ الدَّمُ فَلَا یَفْعَلْ وَ إِنْ فَعَلَ فَقَدْ نَقَضَ مِنْ ذَلِکَ الصَّلَاهَ وَ لَا یَنْقُضُ الْوُضُوءَ(۴).

۱- ۲. قرب الإسناد ص ۶۰.

۲- ۳. قرب الإسناد ص ۱۱۲ ط حجر و ص ۱۵۰ ط نجف.

۳- ۴. قرب الإسناد ص ۱۱۴ ط نجف.

۴- ۵. المصدر ص ۱۱۵ ط نجف.

**[ترجمه]قرب الاسناد: علی بن جعفر از برادرش امام موسی کاظم علیه السلام نقل کرده است که از ایشان در مورد خم چربی که موش در آن مرده است، سؤال کردم، فرمود: برای چرب کردن، از آن استفاده نکن و به مسلمان هم نفروش. - . قرب الاسناد:۱۱۲ چاپ سنگی،۱۵۰ چاپ نجف -

گفته است: از ایشان درباره شخصی که در حین نماز برخی از دندان‌هایش لق است سؤال کردم که آیا رواست آن را بکند و دور اندازد؟ فرمود: اگر خونی نمی‌بیند، آن را برکند و دوراندازد، اما چنانچه خونی بود، از این کار دست بکشد. - . قرب الاسناد :۱۱۴ چاپ نجف -

گفته است: از ایشان پرسیدم: شخصی که زگیل یا زخم دارد، آیا بر وی رواست که در حین نماز، سر زگیل را بکند یا قدری از گوشت آن را از زخم جدا کند و دور اندازد؟ فرمود: اگر خوف این را نداشته باشد که خون جاری شود، اشکالی ندارد، در غیراین صورت، این کار را نکند و چنانچه این کار را انجام دهد، نمازش باطل شده اما وضویش خیر. - . قرب الاسناد: ۱۵ چاپ نجف -

**[ترجمه]

توضیح

الجواب الأول یدل علی نجاسه المیته فی الجمله و علی عدم جواز بیع الدهن المتنجس إلا بعد البیان للاستصباح سواء کان تحت السماء أو تحت السقف (۱)

کما هو الأظهر و ستأتی تلک الأحکام مفصله.

قوله کذلک إن کان جامدا یفهم منه عدم جواز بیع المائع و إن کان فیه فائده محلله و هو الظاهر من کلام الأصحاب إذ لم یجوزوا بیع الدبس النجس للنحل و نحوه و فی دلیلهم نظر و التقیید فی الجواب الثانی حیث قال لا تبعه من مسلم یدل علی جواز البیع من غیر المسلم و قد دلت علیه أخبار تأتی فی کتاب البیع.

و الجواب الثالث یعطی بإطلاقه علی عدم نجاسه القطعه التی تنفصل غالبا مع السن و أنه لا یصدق علیهما القطعه ذات العظم إما لعدم صدق القطعه عرفا علیهما أو عدم کون السن عظما.

و الجواب الرابع یدل علی عدم نجاسه الأجزاء الصغار المنفصله من الإنسان.

قال العلامه فی المنتهی الأقرب طهاره ما ینفصل من بدن الإنسان من الأجزاء الصغیره من البثور و الثؤلول و غیرهما لعدم إمکان التحرز عنها فکان عفوا دفعا للمشقه و أکثر المحققین من المتأخرین لم یستجودوا هذا التعلیل و قال بعضهم و التحقیق أنه لیس لما یعتمد علیه من أدله نجاسه المیته و أبعاضها و ما فی معناها من الأجزاء المبانه من الحی دلاله علی نجاسه نحو هذه الأجزاء التی تزول عنها أثر الحیاه فی حال اتصالها بالبدن فهی علی أصل الطهاره و أومأ رحمه الله فی النهایه إلی هذه الروایه و استدل

بهـا على الطهـاره أيضـا من حيث إطلاق نفى البأس عن مس هـذه الأجزاء فى حال الصـلاه فإنه يـدل على عـدم الفرق بين كون المس برطوبه و يبوسه إذ المقام مقام تفصيل كما يدل عليه اشتراط

ص: ٧٥

---

١ - ١. انما نهى عن الاستصباح تحت السقف، لانه يوجب نجاسه السقف، فان دخان الدهن له دسومه؛ فاذا كان الدهن نجسا كان دخانه أيضا نجسا.

نفی البأس بانتفاء تخوف سیلان الدم فلو کان مس تلک الأجزاء مقتضیا للتنجیس و لو علی بعض الوجوه لم یحسن الإطلاق بل کان اللائق البیان کما وقع فی خوف السیلان.

**[ترجمه]پاسخ اول، به طور کلی بر نجاست مردار و بر عدم جواز فروش چربی متنجس دلالت دارد، مگر پس از بیان نجاست آن برای خریدار و به منظور استفاده در چراغ، خواه در فضای باز و خواه در فضای بسته، چنان که رأی اظهر می‌باشد، و احکام آن به طور مفصل به زودی خواهد آمد.

از کلام «کذلک ان کان جامدا» عدم جواز فروش روغن (متجنس) مایع فهمیده می‌شود، هر چند در آن فائده‌ای محلل - حلال شده - موجود باشد و این امر ظاهر کلام اصحاب می‌باشد، چرا که آنان فروش شیره نجس برای خوراندن به زنبور عسل و مانند آن را جایز ندانسته‌اند؛ البته دلیلشان، جای تأمل است و این تقیید امام در پاسخ دوم یعنی عبارت «لا تبعه من مسلم» بر جواز فروش آن به غیر مسلمانان، اشاره دارد و روایاتی که در کتاب البیع می‌آید، بر آن دلالت دارد.

پاسخ سوم، به طور مطلق بر عدم نجاست قطعه‌ای که غالباً با دندان جدا می‌شود، دلالت دارد، اما قطعه دارای استخوان، بر آن دو صدق نمی‌کند؛ یا به خاطر عدم صدق قطعه بر آنها در عرف، و یا به خاطر این که دندان، استخوان محسوب نمی‌شود. پاسخ چهارم، بر عدم نجاست اجزاء کوچکی که از انسان جدا می‌شود، دلالت دارد. علامه در منتهی گفته است: رأی اقرب، طهارت اجزاء کوچکی مثل جوش، زگیل و مانند آن دو است که از بدن انسان جدا می‌شود، به خاطر عدم امکان پرهیز از آن‌ها و برای رفع مشقت، بخشیده شده است. اغلب محققان متاخر، این تعلیل را نپسندیده‌اند. عده‌ای از آنان گفته‌اند: درست این است که دلایل نجاست مردار، اعضای آن و اعضای جدا شده از موجود زنده و مانند آن، بر نجاست اجزایی که در حال اتصال به بدن، اثر زنده بودن در آن‌ها از بین می‌رود، دلالت ندارد و این‌ها طبق اصل، ظاهرند و - وی رحمه الله - در نهایه به این روایت اشاره کرده و با این روایت بر طهارت استدلال کرده، از این حیث که دست زدن به این اجزاء، در حین نماز، مطلقاً اشکالی ندارد و این بر عدم تفاوت میان دست کشیدن، چه در حالت رطوبت و چه خشکی دلالت دارد، چراکه مقام، مقام تفصیل و توضیح است، هم چنانکه شرط عدم اشکال در صورت عدم خوف از جریان خون، بر آن دلالت دارد و اگر دست کشیدن بر این اجزاء، هر چند بنا به برخی وجوه، مقتضای نجاست می‌بود، اطلاق، نیکو نبود، بلکه بیان آن شایسته بود، همانطور که در خوف جریان خون واقع شد.

**[ترجمه]

«۳»

فِقْهُ الرِّضَا، رُوِیَ: لَا یُنَجِّسُ الْمَاءَ إِلَّا ذُو نَفْسٍ سَائِلَهٍ أَوْ حَیَوَانٌ لَهُ دَمٌ (۱)

وَ قَالَ إِنْ مَسَّ ثَوْبُکَ مَیِّتاً فَاغْسِلْ مَا أَصَابَ وَ إِنْ مَسِسْتَ مَیْتَهً فَاغْسِلْ یَدَیْکَ وَ لَیْسَ عَلَیْکَ غُسْلٌ وَ إِنَّمَا یَجِبُ عَلَیْکَ ذَلِکَ فِی الْإِنْسَانِ وَحْدَهُ (۲).

**[ترجمه]فقه الرضا: روایت شده: آب را نجس نمی‌کند، جز جانداری که دارای خون جهنده است، یا حیوان دارای خون. - .

فقه الرضا: ۵ –

و گفته است: اگر مرداری با لباست برخورد کرد، آن قسمت را که برخورد کرده بشوی. و اگر تو مرداری را لمس کردی، دستانت را بشوی و غسل بر تو لازم نیست. تنها در مورد مرده انسان، غسل واجب است. – . فقه الرضا : ۱۸ –

**[ترجمه]

بیان

قوله أو حیوان التردید باعتبار اختلاف لفظ الروایه و قوله علیه السلام فاغسل ما أصاب یحتمل أن یکون المعنی فاغسل ما أصابه ثوبک من المیت من رطوبه أو نجاسه لکن قوله إن مسست میته ظاهره وجوب غسل الید مع الیبوسه أیضا کما اختاره العلامه و یمکن حمله علی الرطوبه أو علی الاستحباب مع الیبوسه.

**[ترجمه]این گفته امام «أو حیوان» که تکرار شده، به خاطر اختلاف لفظ روایت است و جمله «فاغسل ما اصاب»، احتمال دارد منظور شستن رطوبت یا نجاست مرده باشد که به لباس برخورد کرده؛ اما ظاهر قول ایشان «إن مسست میته» چنانچه علامه هم آن را اختیار کرده، بر وجوب شستن دست در حالت خشکی نیز دلالت دارد. البته می توان آن را بر رطوبت، یا استحباب در حالت خشکی حمل کرد.

**[ترجمه]

«۴»

الْمَحَاسِنُ، عَنِ ابْنِ أَسْبَاطٍ عَنْ عَلِیِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِیهِ قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ رُکُوبِ جُلُودِ السِّبَاعِ قَالَ لَا بَأْسَ مَا لَمْ یُسْجَدْ عَلَیْهَا(۳).

وَ مِنْهُ عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عِیسَی عَنْ سَمَاعَهَ قَالَ: سُئِلَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنْ جُلُودِ السِّبَاعِ فَقَالَ ارْکَبُوا وَ لَا تَلْبَسُوا شَیْئاً مِنْهَا تُصَلُّونَ فِیهِ (۴).

**[ترجمه]المحاسن: علی بن جعفر از برادر خویش امام موسی بن جعفر علیه السلام نقل کرده است که از ایشان در مورد سوار شدن روی پوست درندگان سؤال کردم، فرمود: تا زمانی که بر آن ها سجده نکند، اشکالی ندارد. – . المحاسن: ۶۲۹ –

المحاسن: از امام صادق علیه السلام در مورد پوست درندگان سؤال شد، ایشان فرمود: سوار شوید اما از آن‌ها لباسی که با آن نماز می‌خوانید، بر تن نکنید. – . المحاسن: ۶۲۹ –

**[ترجمه]

بیان

الخبران يـدلان على كون السـباع قابله للتـذكيه بمعنى إفادتها جواز الانتفاع بجلدها لطهارته كما هو المشـهور بين الأصـحاب بل قـال الشـهيد ره أنه لاـ يعلم القائل بعـدم وقوع الـذكاه عليها سوى الكلب و الخنزير و استشـكال الشـهيد الثانى رحمه الله و بعض المتأخرين فى الحكم بعد ورود

ص: ۷۶

۱- ۱. فقه الرضا ص ۵.

۲- ۲. فقه الرضا ص ۱۸ س ۳ و ۳۶ متفرقا.

۳- ۳. المحاسن ص ۶۲۹.

۴- ۴. المصدر نفسه ص ۶۲۹.

النصوص المعتبره و عمل القدماء و المتأخرين بها لا وجه له و أما عدم جواز السجود عليها و الصلاه فيها فسيأتی فی محله.

**[ترجمه]این دو روایت بر این دلالت دارد که درندگان قابل تذکیه هستند، بدین معنا که، چنانچه میان اصحاب مشهور است، استفاده از پوست آن‌ها به دلیل طهارتشان جائز است، اما شهید (ره) گفته است: وی قائل به عدم وقوع تزکیه بر آن‌ها جز سگ و خوک را نمی‌شناسد. و اشکال شهید ثانی - رحمه الله - و برخی متأخرین در مورد حکم، پس از آمدن متون معتبر و عمل قدما و متأخرین به آنها وجهی ندارد. اما عدم جواز سجده بر آن و نیز نماز در آن، در جایش خواهد آمد.

**[ترجمه]

«۵»

السَّرَائِرُ، عَنْ جَامِعِ الْبَزَنْطِيِّ عَنِ الرِّضَا علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ رَجُلٍ يَكُونُ لَهُ الْغَنَمُ يَقْطَعُ مِنَ أَلَيَاتِهَا وَ هِيَ أَحْيَاءٌ أَ يَصْلُحُ لَهُ أَنْ يَنْتَفِعَ بِمَا قَطَعَ قَالَ نَعَمْ يُذِيبُهَا وَ يُسْرِجُ بِهَا وَ لَا يَأْكُلُهَا وَ لَا يَبِيعُهَا.

قال محمد بن إدريس لا يلتفت إلى هذا الحديث لأنه من نوادر الأخبار و الإجماع منعقد على تحريم الميته و التصرف فيها بكل حال إلا أكلها للمضطر غير الباغی و العادی (۱) قرب الإسناد، عن عبد الله بن الحسن عن جده علی بن جعفر عن أخيه موسى عليه السلام: مثله (۲)

**[ترجمه]السرائر: در جامع بزنطی از امام رضا علیه السلام نقل شده که از ایشان در مورد شخصی سؤال شد که دارای گوسفند بوده و از دنبه گوسفندش در حالی که زنده هست، جدا می‌کند، آیا بر او رواست که از آنچه بریده، استفاده کند؟ فرمود: بله، آن را آب کند و در چراغ، از آن استفاده کند، اما آن را نخورد و نفروشد.

محمد بن ادریس گفته است: به این حدیث توجه نشود، چرا که از روایات نادر است و اجماع بر تحریم مردار و تصرف در آن در هر حالت است، جز خوردنش برای شخص ناچاری که قصد تعدّی و زیاده خواهی نداشته باشد. - . السرائر: ۴۶۹ -

قرب الاسناد: علی بن جعفر نیز از برادرش مشابه همین حدیث را نقل کرده است. - . قرب الاسناد: ۱۱۵ چاپ سنگی -

**[ترجمه]

بيان

ما ذكره ابن إدريس هو المشهور بين الفقهاء و قال الشهيد الثانی رحمه الله فی المسالك الذی جوزوه من الاستصباح بالدهن النجس مختص بما إذا كان الدهن متنجسا بالعرض فلو كان نفسه نجاسه كأليات الميته و المبانه من الحی لم يصح الانتفاع به مطلقا لإطلاق النهی عن استعمال الميته و نقل الشهيد عن العلامه رحمه الله جواز الاستصباح به تحت السماء ثم قال و هو ضعيف.

**[ترجمه]آنچه ابن ادریس بیان کرده، میان اصحاب مشهور است و شهید ثانی در مسالک گفته است: آنچه از چربی نجس جهت برافروختن چراغ را جایز دانسته‌اند، مربوط به زمانی است که نجاست چربی، عارضی باشد، اما اگر نفسش نجس باشد مثل: دنبه مرده و جدا شده از

حیوان زنده، استفاده از آن به طور مطلق، جایز نیست، چراکه استفاده از مردار به طور کلی، نهی شده است و شهید از علامه - رحمه الله - جواز استفاده از آن در چراغ و فضای باز را نقل کرده و سپس گفته است: این نظر ضعیف است .

**[ترجمه]

أقول

الجواز عندی أقوی لدلاله الخبر الصحیح المؤید بالأصل علی الجواز و ضعف حجه المنع إذ المتبادر من تحریم المیته تحریم أکلها کما حقق فی موضعه و الإجماع ممنوع و الله یعلم.

**[ترجمه]از نظر من، جواز، اقوی می‌باشد، بدین خاطر که خبر صحیح مؤید با اصل، دلالت بر جواز دارد، - اصل هم بر جواز می‌باشد - و دلیل مخالف آن ضعیف است، چراکه آنچه از تحریم مردار به ذهن متبادر می‌شود، تحریم خوردن آن می‌باشد، چنانکه این موضع خود بررسی شد و اجماع وجود ندارد و خدا آگاه است.

**[ترجمه]

«۶»

کِتَابُ الْمَسَائِلِ (۳)، لِعَلِیِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِیهِ مُوسَی علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ یَقَعُ ثَوْبُهُ عَلَی حِمَارٍ مَیِّتٍ هَلْ یَصْلُحُ الصَّلَاهُ فِیهِ قَبْلَ أَنْ یَغْسِلَهُ قَالَ

ص: ۷۷

۱- ۱. السرائر: ۴۶۹.

۲- ۲. قرب الإسناد ص ۱۱۵ ط حجر.

۳- ۳. کتاب المسائل المطبوع فی البحار ج ۱۰ ص ۲۵۵.

لَيْسَ عَلَيْهِ غَسْلُهُ فَلْيُصَلِّ فِيهِ فَلَا بَأْسَ قَالَ وَ سَأَلْتُهُ عَنِ الْمَاشِيَهِ تَكَونُ لِرَجُلٍ فَيَمُوتُ بَعْضُهَا أَ يَصْلُحُ لَهُ بَيْعُ جُلُودِهَا وَ دِبَاغُهَا وَ يَلْبَسُهَا قَالَ لَا وَ إِنْ لَبِسَهَا فَلَا يُصَلِّى فِيهَا(۱).

**[ترجمه]کتاب المسائل - . کتاب المسائل المطبوع فی البحار۱۰: ۲۵۵ - :

علی بن جعفر از برادرش امام کاظم علیه السلام نقل کرده است که از ایشان در مورد مردی که لباسش بر الاغی مرده افتد، سؤال کردم که آیا قبل از شستن لباس، نمازگزاردن در آن رواست؟ فرمود: شستن لباس بر وی واجب نیست و در آن نماز گزارد و اشکالی در آن نیست.

گفت: از ایشان سؤال کردم، مردی چهارپایانی دارد. برخی از آن‌ها می‌میرند، آیا این شخص می‌تواند پوست آنها را بفروشد، دباغی کند و آن را بپوشد؟ فرمود: نه و چنانچه بر تن کرد، نباید در آن نماز بخواند.

**[ترجمه]

بیان

الجواب الأول محمول علی ما إذا کان الحمار و الثوب یابسین أو علی ما إذا وقع الثوب علی شعره و أما قوله و إن لبسها ففیه إیهام لجواز اللبس فی غیر الصلاه و یمکن أن یجعل مؤیدا لمذهب ابن الجنید حیث ذهب إلی أن الدباغ مطهر لجلد المیته و

لکن لا یجوز الصلاه فیه و نسب إلی الشلمغانی أیضا(۲)

بل ظاهر الصدوق فی الفقیه أیضا ذلک لکن لم یصرح بالدباغ و لا یبعد حمل کلامه علیه و المشهور عدم جواز الاستعمال مطلقا و هو أحوط.

**[ترجمه]پاسخ اول، حمل بر زمانی است که الاغ و لباس، خشک باشند یا اینکه لباس بر موی آن بیفتد و قول ایشان «و إن لبسها» ایهام به این دارد که در غیر حالت نماز، پوشیدن آن جایز است و می‌توان آن را در تأیید نظر ابن جنید دانست که بر این باور است: دباغی، پوست مردار را پاک می‌کند اما نماز گزاردن در آن جایز نیست و این نظر به شلمغانی هم نسبت داده شده است. - . فقه الرضا: ۴۱ -

ظاهر سخن صدوق هم در فقیه همین است اما او به دباغی تصریح نکرده است و حمل کلام وی بر آن بعید نیست، رأی مشهور، عدم جواز استعمال آن به طور مطلق است و این رای احوط می‌باشد.

**[ترجمه]

«۷»

نَوَادِرُ الرَّاوَنْدِيِّ بِإِسْنَادِهِ الْمُتَقَدِّمِ عَنْ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ آبَائِهِ عليهم السلام قَالَ: سُئِلَ عَلِيٌّ عليه السلام عَنْ قِدْرٍ طُبِخَتْ فَإِذَا فِيهَا فَأْرَةٌ مَيْتَةٌ فَقَالَ يُهَرَاقُ الْمَرَقُ وَ يُغْسَلُ اللَّحْمُ وَ يُنَقَّى وَ يُؤْكَلُ (۳)

وَ سُئِلَ عليه السلام عَنْ سُفْرَةٍ وُجِدَتْ فِي الطَّرِيقِ فِيهَا لَحْمٌ كَثِيرٌ وَ خُبْزٌ كَثِيرٌ وَ بِيضٌ وَ فِيهَا سِكِّينٌ فَقَالَ يُقَوَّمُ مَا فِيهَا ثُمَّ يُؤْكَلُ لِأَنَّهُ يَفْسُدُ فَإِذَا جَاءَ طَالِبُهَا غُرِمَ لَهُ فَقَالُوا لَهُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ لَا نَعْلَمُ أَ سُفْرَةُ ذِمِّيٍّ هِيَ أَمْ سُفْرَةُ مَجُوسِيٍّ فَقَالَ هُمْ فِي سَعَةٍ مِنْ أَكْلِهَا مَا لَمْ يَعْلَمُوا(۴)

۱- ۱. المصدر نفسه ج ۱۰ ص ۲۶۴.

۲- ۲. قال فی كتاب التكليف المشهور بفقه الرضا عليه السلام (ص ۴۱) كل شی ء حل أكل لحمه فلا بأس بلبس جده الذكی و صوفه و شعره و وبره و ريشه و عظامه، و ان كان الصوف و الوبر و الشعر و الريش من الميته و غير الميته بعد ما يكون ممّا أحل اللّه أكله فلا بأس به، و كذلك الجلد فان دباغته طهارته، الی أن قال: و زكاه الحيوان ذبحه و زكاه الجلود الميته دباغته.

۳- ۳. نوادر الراوندیّ ص ۵۰.

۴- ۴. نوادر الراوندیّ ص ۵۰.

وَ سُئِلَ عَنِ الزَّيْتِ يَقَعُ فِيهِ شَيْ ءٌ لَهُ دَمٌ فَيَمُوتُ فَقَالَ يَبِيعُهُ لِمَنْ يَعْمَلُهُ صَابُوناً(۱).

**[ترجمه]نوادر الراوندی: موسی بن جعفر از پدران خویش علیهم السلام نقل کرده است که از علی علیه السلام در مورد دیگ غذایی پخته سؤال کردند که در آن موشی مرده پیدا می‌شود. فرمود: آب گوشت ریخته می‌شود و گوشت آن شسته و پاک شده و خورده می‌شود. - . نوادر الراوندی: ۵۰ -

از ایشان در مورد سفره‌ای که در مسیر پیدا می‌شود و در آن گوشت و نان بسیار و نیز تخم‌مرغ و چاقو است، سؤال شد. فرمود: ارزش مواد داخل آن تخمین زده می‌شود و سپس خورده می‌شود، چرا که فاسد می گردد. اگر صاحب آن آمد، جریمه و خسارت آن پرداخت می‌شود. به ایشان گفتند: ای امیر المؤمنین، نمی‌دانیم که سفره، از آن فردی از اهل ذمه است یا زرتشتی؟ فرمود: تا زمانی که اطلاع نداشته باشند، می‌توانند از آن بخورند. - . نوادر الراوندی: ۵۰ -

از ایشان در مورد روغنی که جانور خون دار در آن می‌افتد و می‌میرد، سؤال شد، فرمود: آن را به شخصی که صابون می‌سازد، بفروشد. - . نوادر الراوندی: ۵۱ -

**[ترجمه]

بيان

السؤال الأول رواه.

الشَّيْخُ عَنِ السَّكُونِي (۲)

عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: أَنَّ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام سُئِلَ عَنْ قِدْرٍ طُبِخَتْ وَ إِذَا فِي الْقِدْرِ فَأْرَةٌ قَالَ يُهَرَاقُ مَرَقُهَا وَ يُغْسَلُ اللَّحْمُ وَ يُؤْكَلُ.

و عمل به الأصحاب و السؤال الثانی أیضا رواه الشیخ عن السکونی (۳) عنهما علیهما السلام و فیه إشکال إذ علی المشهور لا یجوز استعمال ما یشترط فیه الذبح إلا إذا أخذ من سوق المسلمین أو علم بالتذکیه و الأصل عندهم عدمها و ظاهر هذا الخبر و کثیر من الأخبار جواز أخذ اللحم المطروح و الجلد المطروح لا سیما إذا انضمت إلیه قرینه تورث الظن بالتذکیه و سیأتی تمام القول فیه.

و أما السؤال الثالث فیدل علی جواز استعمال الدهن المتنجس لغیر الاستصباح من المنافع المعتبره شرعا قال فی المسالک و قد ألحق بعض الأصحاب ببیعها للاستصباح بیعها لیعمل صابونا أو لیدهن بها الأجرب و نحو ذلک و یشکل بأنه خروج عن مورد النص المخالف للأصل فإن جاز لتحقق المنفعه فینبغی مثله فی المائعات النجسه التی ینتفع بها کالدبس للنحل و نحوه انتهی.

**[ترجمه]سؤال اول را شیخ از سکونی - ۳. التهذیب ۲: ۳۶۵ چاپ سنگی، الکافی ۶: ۲۹۷، ۲: ۱۶۴ چاپ سنگی -

و او از امام صادق علیه السلام روایت کرده که فرمود: از حضرت علی علیه السلام در مورد دیگ غذایی پخته سؤال شد که ناگهان موشی در آن پیدا می‌شود، فرمود: آب گوشت آن ریخته می‌شود و گوشت آن پس از شسته شدن خورده می‌شود و اصحاب به این شیوه عمل کرده‌اند. سؤال دوم را هم شیخ از سکونی - -

و او نیز از آن دو امام علیهما السلام روایت کرده و البته در آن اشکال است، چرا که بنا به مشهور، استعمال آنچه شرط ذبح دارد، تنها در صورتی که از بازار مسلمانان خریداری شود یا تذکیه آن دانسته شود، جایز است و اصل در نزد آنان، عدم آن است. از ظاهر این روایت و بسیاری اخبار دیگر، جواز بر گرفتن گوشت و پوست افتاده شده (در جایی) برمی‌آید، به ویژه زمانی که قرینه‌ای با آن همراه شود که گمان تذکیه را در ذهن افزایش دهد. و به زودی بحث کاملی در این باره ارائه خواهد شد.

اما سؤال سوم، شرعا بر جواز استعمال چربی نجس، برای غیر روشن کردن چراغ، از منافع معتبر شرعی دلالت می‌کند. در مسالک گفته است: برخی اصحاب، فروش چربی برای ساخت صابون یا چرب کردن حیوان گر و مانند آن را در حکم استفاده از آن، به عنوان روغن چراغ دانسته‌اند. بی اشکال نیست که این برداشت، خروج از متن و مخالف با اصل است. پس اگر برای تحقق منفعت جایز باشد، اجرای حکم آن در مایعات نجس مثل شیره زنبور عسل و مانند آن که از آن ها هم بهره برده می شود، شایسته می‌باشد. پایان کلام.

**[ترجمه]

أقول

الجواز لا یخلو من قوه للأصل و عموم الأدله و ذکر الإسراج و الاستصباح فی الروایات لا یدل علی الحصر بل یمکن أن یکون الغرض بیان الفائده و الانتفاع بذکر أظهر فوائده و أشیعها کما أن تخصیص المنع بالأکل فیها لا یدل علی الحصر و ما ألزم علینا نلتزمه إذ لم یثبت الإجماع علی خلافه.

ص: ۷۹

۱- ۱. نوادر الراوندیّ ص ۵۱.

۲- ۲. التهذیب ج ۹ ص ۸۶ ط نجف، و هکذا فی الکافی ج ۶ ص ۲۶۱.

۳- ۳. التهذیب ج ۲ ص ۳۶۵ ط حجر، الکافی ج ۶ ص ۲۹۷ و ج ۲ ص ۱۶۴ ط حجر.

**[ترجمه]جواز از قوت خالی نیست، به خاطر اصل و عموم ادله؛ و ذکر اسراج و استصباح (روشن کردن چراغ) در روایات، بر حصر دلالت نمی کند، بلکه ممکن است هدف، بیان فایده و انتفاع به ذکر بارزترین و رایج‌ترین فوائد بوده است، همانطور که در آن، تخصیص منع به خوردن، بر حصر دلالت نمی‌کند و بدانچه بر ما الزام شده، ملتزم و پایبندیم، چرا که اجماع علما بر خلاف آن ثابت نشده است.

**[ترجمه]

«۸»

دَعَائِمُ الْإِسْلَامِ،: سُئِلَ الصَّادِقُ علیه السلام عَنْ فَأْرَهٍ وَقَعَتْ فِی سَمْنٍ قَالَ إِنْ کَانَتْ جَامِداً أُلْقِیَتْ وَ مَا حَوْلَهَا وَ أُکِلَ الْبَاقِی وَ إِنْ کَانَ مَائِعاً فَسَدَ کُلُّهُ وَ یُسْتَصْبَحُ بِهِ قَالَ وَ سُئِلَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام عَنِ الدَّوَابِّ تَقَعُ فِی السَّمْنِ وَ الْعَسَلِ وَ اللَّبَنِ وَ الزَّیْتِ فَتَمُوتُ فِیهِ قَالَ إِنْ کَانَ ذَائِباً أُرِیقَ اللَّبَنُ وَ الْعَسَلُ وَ اسْتُسْرِجَ بِالزَّیْتِ وَ السَّمْنِ وَ قَالَ فِی الْخُنْفَسَاءِ وَ الْعَقْرَبِ وَ الصَّرَّارِ وَ کُلِّ شَیْ ءٍ لَا دَمَ لَهُ یَمُوتُ فِی طَعَامٍ لَا یُفْسِدُهُ وَ قَالَ فِی الزَّیْتِ یَعْمَلُهُ الصَّابُونَ إِنْ شَاءَ وَ قَالُوا علیهم السلام إِذَا خَرَجَتِ الدَّابَّهُ حَیَّهً وَ لَمْ تَمُتْ فِی الْإِدَامِ لَمْ یَنْجَسْ وَ یُؤْکَلُ وَ إِذَا وَقَعَتْ فِیهِ فَمَاتَتْ لَمْ یُؤْکَلْ وَ لَمْ یُبَعْ وَ لَمْ یُشْتَرَ(۱).

وَ عَنْهُمْ علیهم السلام عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: أَنَّهُ أُتِیَ بِجَفْنَهٍ فِیهَا إِدَامٌ فَوَجَدُوا فِیهَا ذُبَاباً فَأَمَرَ بِهِ فَطُرِحَ وَ قَالَ سَمُّوا اللَّهَ وَ کُلُوا فَإِنَّ هَذَا لَا یُحَرِّمُ شَیْئاً(۲).

وَ عَنْ عَلِیٍّ علیه السلام أَنَّهُ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَقُولُ: لَا یُنْتَفَعُ مِنَ الْمَیْتَهِ بِإِهَابٍ وَ لَا عَظْمٍ وَ لَا عَصَبٍ (۳).

وَ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله قَالَ: الْمَیْتَهُ نَجِسٌ وَ إِنْ دُبِغَتْ (۴).

وَ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ علیهما السلام: أَنَّهُ سُئِلَ عَنْ جُلُودِ الْغَنَمِ یَخْتَلِطُ الذَّکِیُّ مِنْهَا بِالْمَیْتَهِ وَ یُعْمَلُ مِنْهَا الْفِرَاءُ قَالَ إِنْ لَبِسْتَهَا فَلَا تُصَلِّ فِیهَا وَ إِنْ عَلِمْتَ أَنَّهَا مَیْتَهٌ فَلَا تَشْتَرِهَا وَ لَا تَبِعْهَا وَ إِنْ لَمْ تَعْلَمْ اشْتَرِ وَ بِعْ (۵).

۱- ۱. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۲۲.

۲- ۲. فی المصدر:« بجفنه قد أدمت» و فیه:« سموا علیه اللّه».

۳- ۳. المصدر ص ۱۲۶.

۴- ۴. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۲۶.

۵- ۵. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۲۶.

**[ترجمه]دعائم الاسلام: از امام صادق علیه السلام در مورد موشی که در چربی افتاده است، سؤال کردند. فرمود: اگر جامد باشد، موش و اطراف آن دور ریخته می‌شود و باقی خورده شود و چنانچه مایع باشد، همه‌اش فاسد بوده و به عنوان روغن چراغ از آن استفاده می‌شود.

وی نقل کرده که از امام علی علیه السلام در خصوص جنبندگانی که در چربی، عسل، شیر و روغن می‌افتند و در آن می... میرند، سؤال کردند. ایشان فرمود: اگر مایع باشد، شیر و عسل دور ریخته شود، ولی از روغن و چربی در چراغ استفاده می شود.

و در مورد سوسک سیاه، عقرب، جیرجیرک و هر جانور بی‌خونی که در غذا می‌میرد فرمود: آن را فاسد نمی‌کند. و در مورد روغن فرمود: اگر خواست از آن صابون درست می‌کند. و فرمود: چنانچه جانور از خورش زنده بیرون آید و نمیرد، نجس نبوده و از آن خورش خورده می‌شود، اما زمانی که در آن افتاد و مرد، نه خورده می‌شود و نه خرید و فروش می‌گردد. - . دعائم الاسلام۱: ۱۲۲ -

ائمه علیهم السلام از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم نقل کرده‌اند که برای ایشان کاسه خورشی آوردند و در آن مگسی یافتند، پس امر کرد آن را دور انداختند و فرمودند: نام خدا را بخوانید و بخورید که این چیزی را حرام نمی‌کند.

امام علی علیه السلام نقل کرده است که از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم شنیدم که می‌فرمود: از پوست، استخوان و عصب مردار، نفعی برده نمی‌شود. - . دعائم الاسلام: ۱۲۶ -

امام صادق علیه السلام از پدرانش، و آنان نیز از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله وسلم نقل کرده‌اند که فرمود: مردار نجس است، گر چه پوستی باشد که دباغی شده باشد. - . دعائم الاسلام۱: ۱۲۶ -

از امام جعفر صادق علیه السلام درباره، پوست‌های گوسفندان که تذکیه شده آن با میته خلط می‌گردد و از آن پوستین درست می‌شود، سؤال کردند. فرمود : اگر آن را به تن کردی، در آن نماز نگزار؛ و اگر دانستی که مردار است، با آن معامله نکن؛ و اگر اطلاعی نداری، بخر و بفروش. - ۳. الهدایه : ۱۳ -

**[ترجمه]

بیان

صرار اللیل طویئره صغیره تصیح باللیل (۱) و قد أجمع علماؤنا علی طهاره میته غیر ذی النفس کما حکاه جماعه و دلت علیه أخبار و الإهاب الجلد ما لم یدبغ.

**[ترجمه]«صرار اللیل» حشره کوچکی است که در شب صدایی بلند بر می‌آورد. براساس روایت گروهی از علما و آن گونه که از روایات بر می‌آید، تمامی علماء، بر پاکی مرداری که دارای خون جهنده نیست، اتفاق نظر دارند، و «اهاب» پوستی است

که دباغی نشده باشد.

**[ترجمه]

«۹»

الْهِدَایَهُ: لَا یُفْسِدُ الْمَاءَ إِلَّا مَا کَانَتْ لَهُ نَفْسٌ سَائِلَهٌ(۲).

ص: ۸۱

۱- ۱. هو الجدجد، و اسمه شبیه بصوته أکبر من الجندب، قیل و بعض العرب یسمیه الصدی.

۲- ۲. الهدایه ص ۱۳.

**[ترجمه]الهدایه: آب را فاسد - نجس - نمی کند، مگر افتادن حیوانی که دارای خون جهنده باشد. - -

**[ترجمه]

باب ۲ حکم ما یؤخذ من سوق المسلمین و یوجد فی أرضهم

الأخبار

«۱»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی عَنِ الْبَزَنْطِیِّ عَنِ الرِّضَا علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الْخِفَافِ یَأْتِی الرَّجُلُ السُّوقَ لِیَشْتَرِیَ الْخُفَّ لَا یَدْرِی ذَکِیٌّ هُوَ أَمْ لَا مَا تَقُولُ فِی الصَّلَاهِ فِیهِ وَ هُوَ لَا یَدْرِی قَالَ نَعَمْ أَنَا أَشْتَرِی الْخُفَّ مِنَ السُّوقِ وَ أُصَلِّی فِیهِ وَ لَیْسَ عَلَیْکُمُ الْمَسْأَلَهُ(۱).

**[ترجمه]قرب الاسناد: بزنطی نقل کرده است که از امام رضا علیه السلام درباره خفاف - نعل‌هایی که از چرم ساخته می شود - سؤال کردم که شخصی برای خرید آن، به بازار می‌آید، اما نمی‌داند چرم آن تذکیه شده و پاک است یا خیر، نظرتان درباره نماز گزاردن با آن چیست، در حالی که وی از آن بی‌اطلاع است؟ فرمود: آری، من کفش را از بازار می‌خرم و می‌پوشم و در آن نماز می‌گزارم و بر شما اشکالی نیست. - . قرب الاسناد:۱۷۰ چاپ سنگی، ۲۲۷ چاپ نجف -

**[ترجمه]

«۲»

وَ مِنْهُ، بِهَذَا الْإِسْنَادِ قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الْجُبَّهِ الْفِرَاءِ یَأْتِی الرَّجُلُ السُّوقَ مِنْ أَسْوَاقِ الْمُسْلِمِینَ فَیَشْتَرِی الْجُبَّهَ لَا یَدْرِی أَ هِیَ ذَکِیَّهٌ أَمْ لَا یُصَلِّی فِیهَا قَالَ نَعَمْ إِنَّ أَبَا جَعْفَرٍ علیه السلام کَانَ یَقُولُ إِنَّ الْخَوَارِجَ ضَیَّقُوا عَلَی أَنْفُسِهِمْ بِجَهَالَتِهِمْ إِنَّ الدِّینَ أَوْسَعُ مِنْ ذَلِکَ إِنَّ عَلِیَّ بْنَ أَبِی طَالِبٍ علیه السلام کَانَ یَقُولُ إِنَّ شِیعَتَنَا فِی أَوْسَعَ مِمَّا بَیْنَ السَّمَاءِ إِلَی الْأَرْضِ أَنْتُمْ مَغْفُورٌ لَکُمْ (۲).

**[ترجمه]قرب الاسناد: با همین اسناد نقل شده که از ایشان سؤال کردم، شخصی به بازار مسلمانان می‌آید و پوست دباغی شده‌ای را خریداری می کند و نمی‌داند، تذکیه شده [و ذبح شرعی انجام شده] یا خیر، آیا در آن نماز بخواند؟ فرمود: آری. امام باقر علیه السلام می‌فرمود: همانا خوارج به دلیل نادانی، کارها را بر خود سخت می گرفتند، حال آنکه دین، از این بسیار وسیع‌تر است و علی بن ابی طالب علیه السلام می‌فرمود: به راستی که شیعیان ما از فضایی وسیع‌تر از فضای بین آسمان و زمین برخوردارند. شما مورد بخشش هستید. - . قرب الاسناد:۱۷۰ چاپ سنگی، ۲۲۷ چاپ نجف -

**[ترجمه]

«۳»

السَّرَائِرُ، نَقْلًا مِنْ كِتَابِ الْبَزَنْطِيِّ قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ رَجُلٍ يَشْتَرِي ثَوْباً مِنَ السُّوقِ لَبِيساً لَا يَدْرِي لِمَنْ كَانَ يَصْلُحُ لَهُ الصَّلَاةُ فِيهِ قَالَ إِنْ كَانَ اشْتَرَاهُ مِنْ مُسْلِمٍ فَلْيُصَلِّ فِيهِ وَ إِنْ كَانَ اشْتَرَاهُ مِنْ نَصْرَانِيٍّ فَلَا يَلْبَسْهُ وَ لَا يُصَلِّي فِيهِ حَتَّى يَغْسِلَهُ (۳).

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَسَنِ عَنْ جَدِّهِ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ مُوسَى علیه السلام: مِثْلَهُ (۴).

**[ترجمه]السرائر: از ایشان سؤال کردم که شخصی لباسی مستعمل از بازار می‌خرد و نمی داند از آن چه کسی است، آیا نمازگزاردن در آن صحیح است؟ فرمود: اگر آن را از مسلمانی خریده، در آن نماز گزارد؛ و چنانچه از مسیحی خریده، قبل از شستن آن را برتن نکند و با آن نماز نخواند. - ۱. قرب الاسناد: ۹۶ چاپ سنگی -

قرب الاسناد : علی بن جعفر، از برادرش امام موسی کاظم علیه السلام مشابه این سخن روایت شده است. - ۲. قرب الاسناد:۱۱، ۱۵ چاپ نجف -

**[ترجمه]

«۴»

وَ مِنْهُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى وَ الْحَسَنِ بْنِ ظَرِيفٍ وَ عَلِيِّ بْنِ إِسْمَاعِيلَ كُلِّهِمْ

ص: ۸۲

۱- ۱. قرب الإسناد ص ۱۷۰ ط حجر و ص ۲۲۷ ط نجف.

۲- ۲. قرب الإسناد ص ۱۷۰ ط حجر و ص ۲۲۷ ط نجف.

۳- ۳. السرائر ص ۴۶۹.

۴- ۴. قرب الإسناد ص ۹۶ ط حجر.

عَنْ حَمَّادِ بْنِ عِيسَى قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام يَقُولُ: كَانَ أَبِي يَبْعَثُ بِالدَّرَاهِمِ إِلَى السُّوقِ فَيَشْتَرِي بِهَا جُبُناً فَيُسَمِّي وَ يَأْكُلُ وَ لَا يَسْأَلُ عَنْهُ (۱).

**[ترجمه]السرائر: حماد بن عیسی نقل کرده است که از امام صادق علیه السلام شنیدم که می‌فرمود: پدرم به بازار پول می... فرستاد و با آن پنیر خریداری می کرد، پس از ذکر بسم الله می‌خورد و از آن سؤال نمی کرد. - ۳. التهذیب ۱: ۲۴۱ چاپ سنگی -

**[ترجمه]

بيان

قد ظهر من تلك الأخبار و غيرها أن ما يباع في أسواق المسلمين من الذبائح و اللحوم و الجلود و الأطعمه حلال طاهر لا يجب الفحص عن حاله و لا أعرف فيه خلافا بين الأصحاب و لا فرق في ذلك عندهم بين ما يوجد بيد معلوم الإسلام أو مجهوله و لا في المسلم بين من يستحل ذبيحه الكتابي أم لا عملا بعموم الأدله.

و اعتبر العلامه في التحرير كون المسلم ممن لا يستحل ذبائح أهل الكتاب و الأول أظهر و الظاهر أن المراد بسوق المسلمين ما كان المسلمون فيه أغلب و أكثر

كما روى في الموثق (۲)

عن إسحاق بن عمار عن الكاظم علیه السلام أنه قال: إذا كان الغالب عليه المسلمين فلا بأس.

و ربما يفسر بما كان حاكمهم مسلما و قد يحال على العرف و الظاهر أن العرف أيضا يشهد بما ذكرنا.

ص: ۸۳

۱- ۱. قرب الإسناد ص ۱۱ ط حجر و ص ۱۵ ط نجف.

۲- ۲. التهذيب ج ۱ ص ۲۴۱ ط حجر، و لفظه قال: لا بأس بالصلاه في الفراء اليمانيّ و فيما صنع في أرض الإسلام، قلت: فان كان فيها غير أهل الإسلام؟ قال: إذا كان الغالب عليها المسلمين فلا بأس.

**[ترجمه]از این روایات و دیگر روایات بر می‌آید که آنچه از ذبح شده‌ها، گوشت، پوست و غذاهایی که در بازار مسلمانان به فروش می‌رسد، حلال و پاک است و نباید درباره حالت آن پرس و جو کرد و در این باره اختلاف نظری میان اصحاب نمی‌بینم و در نظرشان تفاوتی نیست، بین اینکه این کالا از دست فردی معلوم الاسلام خریداری شود یا اینکه مجهول الاسلام باشد، و نیز فرقی نیست بین مسلمانی که ذبح شده اهل کتاب را حلال می شمرد یا خیر، بنابر عمل به عموم ادله.

علامه در تحریر معتقد است که مسلمان نباید ذبح شده اهل کتاب را حلال بشمارد، اما رای نخست اظهر می‌باشد و در ظاهر، مراد از بازار مسلمانان، بازاری است که تعداد مسلمانان در آن بیشتر باشد، چنانچه در موثق اسحاق بن عمار از امام کاظم علیه السلام روایت کرده که فرمود: اگر جمعیت مسلمانان غالب بود، ایرادی ندارد. و چه بسا که تفسیر شود که این امر در صورتی است که حاکمشان مسلمان باشد؛ و گاهی به عرف واگذار شده است و ظاهرا عرف هم به آنچه ذکر کردیم گواهی می‌دهد .

**[ترجمه]

باب ۳ نجاسه الدم و أقسامه و أحکامه

الأخبار

«۱»

السَّرَائِرُ، نَقْلًا مِنْ كِتَابِ الْبَزَنْطِيِّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَجْلَانَ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ بِهِ الْقَرْحُ لَا يَزَالُ يَدْمَى كَيْفَ يَصْنَعُ قَالَ يُصَلِّي وَ إِنْ كَانَتِ الدِّمَاءُ تَسِيلُ (۱).

وَ مِنْهُ عَنِ الْبَزَنْطِيِّ عَنِ الْعَلَاءِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ قَالَ قَالَ: إِنَّ صَاحِبَ الْقَرْحَهِ الَّتِي لَا يَسْتَطِيعُ صَاحِبُهَا رَبْطَهَا وَ لَا حَبْسَ دَمِهَا يُصَلِّي وَ لَا يَغْسِلُ ثَوْبَهُ فِي الْيَوْمِ أَكْثَرَ مِنْ مَرَّهٍ(۲).

**[ترجمه]السرایر: عبدالله بن عجلان نقل کرده است که از امام باقر علیه السلام در مورد شخصی سؤال کردم که زخمی در بدن دارد که همواره از آن خون می‌ریزد، چه کند؟ فرمود: نماز را به جا آورد، هر چند خون از آن جاری باشد. - . آن را در نسخه سرائر ندیدیم. -

السرائر: محمد بن مسلم نقل کرده است که امام فرمود: صاحب زخمی که نمی‌تواند آن را ببندد یا جلوی خونریزی را بگیرد، نماز را به جا آورد و روزانه بیش از یک بار لباسش را نشوید. - . السرائر: ۴۶۹ -

**[ترجمه]

بیان

لا خلاف في العفو عن دم القروح و الجروح في الجمله و اختلف في تعيين الحد الموجب للترخص فقيل بالعفو عنه مطلقا إلى

أن يبرأ سواء شـقت إزالته أم لاـ و سواء كـانت له فتره ينقطع فيهـا أم لاـ و اختـاره أكثر المحققين من المتـأخرين و اعتبر بعضـهم سيلان الدم دائما و بعضـهم السيلان فى جميع الوقت (۳) أو تعـاقب الجريـان على وجه لا تتسع فتراتها لأداء الفريضه و منهم من ناط العفو بحصول المشقه و أوجب فى المنتهى إبدال الثوب مع الإمكان و الأول لا يخلو من قوه.

و قوله عليه السـلام و إن كانت الـدماء تسـيل ظاهر الدلاله على أولويه الحكم فى صوره عدم السـيلان و ربما يتوهم من قوله فلا يزال يدمى أن الحكم مفروض فيما هو دائم السيلان و رد بأنه ليس معنى لا يزال يدمى أن جريانها متصل دائما بل معناه أن الدم يتكرر خروجها منه و لو حينا بعد حين فإذا قيل فلان

۱- ۱. لم نجده فى المطبوع من السرائر.

۲- ۲. السرائر ص ۴۶۹.

۳- ۳. أي وقت الصلاه.

لا یزال یتکلم بکذا فکان معناه عرفا أنه یصدر منه ذلک وقتا بعد وقت لا أنه دائمی.

و یستفاد من بعض الروایات أنه لا یجب إبدال الثوب و لا تخفیف النجاسه و لا عصب موضع الدم بحیث یمنعه من الخروج و ظاهر الشیخ فی الخلاف أنه إجماعی بین الطائفه فما ورد فی الخبر الثانی یمکن حمله علی الاستحباب.

ثم إنه ذکر العلامه فی عده من کتبه أنه یستحب لصاحب القروح و الجروح غسل ثوبه فی کل یوم مره کما یدل علیه هذا الخبر و یدل علیه أیضا

رِوَایَهُ سَمَاعَهَ قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ بِهِ الْقُرُوحُ أَوِ الْجُرُوحُ فَلَا یَسْتَطِیعُ أَنْ یَرْبِطَهُ وَ لَا یَغْسِلَ دَمَهُ قَالَ یُصَلِّی وَ لَا یَغْسِلُ ثَوْبَهُ إِلَّا کُلَّ یَوْمٍ مَرَّهً فَإِنَّهُ لَا یَسْتَطِیعُ أَنْ یَغْسِلَ ثَوْبَهُ کُلَّ سَاعَهٍ(۱).

و علل الاستحباب بضعف السند و غفلوا عن هذا الخبر الصحیح الذی نقله ابن إدریس من کتاب البزنطی و الأحوط العمل به.

**[ترجمه]در مورد عفو از خون جراحت‌ها و زخم‌ها، اجمالاً اختلاف نظر وجود ندارد، اما در مورد تعیین حد اجازه داده شده، اختلاف نظر وجود دارد. برخی بر عفو از آن به طور مطلق معتقدند، تا زمانی که بهبودی یابد، خواه بند آوردن خون سخت باشد یا نه و خواه برای مدتی قطع شود یا نه، و اغلب محققین متاخر، این نظر را اختیار کرده‌اند. عده‌ای جریان خون را به طور دائم معتبر دانسته‌اند و برخی نیز جریان خون را در تمام لحظات نماز یا تعاقب جریان را بر وجهی در نظر گرفته‌اند که فاصله‌های بین آن، مجال ادای فریضه را ندهد. برخی عفو را مشروط به حصول مشقت دانسته‌اند و در منتهی، تعویض لباس را در صورت امکان، واجب دانسته است و نظر اول خالی از قوت نیست.

از ظاهر عبارت «و ان کانت الدماء تسیل» بر می‌آید که بر اولویت حکم، در صورت عدم جریان خون دلالت دارد، چه بسا از جمله «فلایزال یدمی» این توهم به ذهن خطور کند که حکم عفو در وقتی است که خون به طور دائم جریان دارد. در رد این تصور گفته شده: معنای «لایزال یدمی» این نیست که جریانش پیوسته و دائمی است، بلکه بدین معناست که خون به طور مکرر، از موضع زخم، گهگاه خارج می‌شود. اگر گفته شود «فلان لایزال یتکلم بکذا»، عرف این معنا از آن فهمیده می‌شود که هر چند وقت یکبار، سخنانی بر زبان وی جاری می‌شود، نه بدین معنا که سخن گفتنش همیشگی است.

از برخی روایات این برداشت می‌شود که تعویض لباس، تخفیف نجاست و بستن موضع خونریزی به شکلی که مانع خروج خون شود، واجب نیست. از ظاهر سخن شیخ در خلاف بر می‌آید که این نظر مورد اتفاق طائفه می‌باشد و آنچه در روایت دوم آمده را می توان حمل بر استحباب کرد.

علامه در برخی از کتب خویش بیان کرده که بر انسان دارای زخم و دمل مستحب است که در هر روز لباس خود را یک بار بشوید، همانطور که این روایت بر آن دلالت می کند، و روایت سماعه نیز بر آن دلالت دارد، جایی که گفته است: از ایشان پرسیدم، فردی دارای زخم و دمل است و نمی‌تواند آن را ببندد یا خونش را بشوید. فرمود نماز بگذارد و لباسش را تنها یک بار در روز بشوید، چرا که چنین شخصی نمی‌تواند هر ساعت لباسش را بشوید. - . التهذیب۱: ۷۳ چاپ سنگی -

و دلیل استحباب را ضعف سند ذکر کرده‌اند و از این روایت صحیحی که ابن ادریس از کتاب بزنطی نقل کرده است، غافل شدند و احوط آن است که بدان عمل شود.

**[ترجمه]

«۲»

السَّرَائِرُ، نَقْلًا مِنْ كِتَابِ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنِ النَّوْفَلِيِّ عَنِ السَّكُونِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنْ أَبِيهِ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام: كَانَ لَا يَرَى بَأْساً بِدَمٍ مَا لَمْ يُذَكَّ يَكُونُ فِي الثَّوْبِ فَيُصَلِّي فِيهِ الرَّجُلُ يَعْنِي دَمَ السَّمَكِ (۲).

**[ترجمه]السرایر: سکونی نقل کرده است که امام جعفر صادق علیه السلام از پدر خویش و ایشان نیز از پدرانش علیهم السلام نقل کرده است: در خون لباس تا زمانی که تذکیه نشده، ایرادی نمی‌دید و شخص در آن نماز می‌خواند و مراد، خون ماهی است. - . السرائر: ۴۷۷ -

**[ترجمه]

توضیح

و تنقیح اعلم أن الدم لا یخلو إما أن یکون دم ذی النفس أم لا فإن کان دم ذی النفس فلا یخلو إما أن یکون دما مسفوحا أی خارجا من العرق بقوه أم لا ـ و علی الثانی فلا ـ یخلو إما أن یکون دما متخلفا فی الذبیحه أم لا ـ و الأول ینقسم بحسب أحوال المذبوح إلی مأکول اللحم و غیره و إن لم یکن دم ذی النفس فلا یخلو من أن یکون دم سمک أو غیره فهاهنا أقسام سته.

۱- ۱. التهذیب ج ۱ ص ۷۳ ط حجر.

۲- ۲. السرائر ص ۴۷۷.

الأول الدم المسفوح و لا ريب فى نجاسته.

الثانى الدم المتخلف بعد الذبح فى حيوان مأكول اللحم و الظاهر أنه حلال طاهر بغير خلاف يعرف.

الثالث الدم المتخلف فى حيوان غير مأكول اللحم و ظاهر الأصحاب الحكم بنجاسته لعدم استثنائهم له عن الدم المحكوم بالنجاسه قال صاحب المعالم و تردد فى حكمه بعض من عاصرناه من مشايخنا و ينشأ التردد من إطلاق الأصحاب الحكم بنجاسه الدم مما له نفس مدعين الاتفاق عليه و هذا بعض أفراده و من ظاهر قوله تعالى أو دَماً مَسْفُوحاً حيث دل على حل غير المسفوح و

هو يقتضى طهارته ثم ضعف الثانى بوجوه لا تخلو من قوه و قال عموم ما دل على تحريم الحيوان الذى هو دمه يتناوله و حل الدم مع حرمه اللحم أمر مستبعد جدا لا سيما مع ظهور الاتفاق بينهم على التحريم.

الرابع ما عدا المذكورات من الدماء التى لا تخرج بقوه من عرق و لا لها كثره و انصباب لكنه له نفس فظاهر الأصحاب الاتفاق على نجاسته و يستفاد ذلك أيضا من بعض الأخبار و ظاهر المعتبر و التذكره نقل الإجماع عليه و يتوهم من عباره بعض الأصحاب طهارته و هو ضعيف و لعل كلامهم مؤول.

الخامس دم السمك و الظاهر أن طهارته إجماعى بين الأصحاب كما نقله جماعه كثيره منهم و ربما فهم من كلام الشيخ فى المبسوط نجاسته و عدم وجوب إزالته و لعل كلامه مؤول كما يفهم من سائر كتبه و هذا الخبر من جمله ما استدل به على طهارته و أما حل دم السمك فالمشهور حله و يظهر من عباره بعض الأصحاب التوقف فيه و الحل أقوى.

السادس دم غير السمك مما لا نفس له و قد نقل جماعه من الأصحاب الإجماع على طهاره دم كل حيوان لا نفس له و ربما فهم من كلام الشيخ و بعض الأصحاب النجاسه مع العفو عن إزالته و هو ضعيف و كلامهم قابل للتأويل.

**[ترجمه]بدان که خون از دو حالت خارج نیست: یا خون حیوان ذی نفس است یا نیست. اگر خون ذی نفس [دارای خون جهنده] باشد، یا خون مسفوح می‌باشد، یعنی خونی که با شدت از رگ خارج می شود، یا نه؛ و در صورت دوم، یا خونی است که در بدن حیوان ذبح شده بر جا مانده، یا نه؛ و قسم اول بنا به حال حیوان ذبح شده یا حلال گوشت است، یا نه؛ و اگر خون جهنده نبود، یا خون ماهی است یا غیر آن، بنابراین شش قسم خون وجود دارد.

اول: خون مسفوح است که در نجاستش شکی نیست. دوم: خون بر جای مانده در بدن حیوان حلال‌گوشت است، که ظاهرا این خون بدون هیچ اختلافی حلال و پاک است. سوم: خون بر جا مانده در جسم حیوان حرام‌گوشت، و ظاهر اصحاب، این خون را از خون‌هایی که حکم نجس دارد، استثنا نکرده است. صاحب معالم گفته است: برخی فقهای معاصر ما در این حکم تردید کرده‌اند. این تردید از آنجا نشات می‌گیرد که اصحاب مطلقا حکم به نجاست خون حیوان دارای خون جهنده داده‌اند و ادعا کرده‌اند، بر آن توافق نظر وجود دارد، و این یکی از انواع آن است، و ظاهر این کلام باری تعالی «او دما مفسوحا» که بر حلال بودن خون غیر مفسوح دلالت می‌کند، و آن اقتضای طهارت می‌کند؛ سپس نظر دوم را با دلایلی که از قوت خالی نیست، ضعیف شمرده و گفته است: عموم دلائل، بر تحریم خون حیوان حلال گوشت که بیرون می آید دلالت دارد و حلال بودن خون، با وجود حرام بودن گوشت، امری بسیار بعید است، به ویژه با توجه به این که در میان اصحاب، بر حرمت آن اتفاق نظر وجود دارد.

چهارم: جز انواع خون‌هایی که بیان شد - که با شدت از رگ خارج نمی‌شود و با فراوانی و جریان همراه نیست اما دارای نفس [جهندگی] است - ظاهر اصحاب، اتفاق نظر بر نجاست آن است و این امر از برخی روایات نیز برداشت می‌شود و ظاهر معتبر و تذکره، نقل اجماع بر آن می‌باشد. از عبارت برخی اصحاب، طهارت آن، به ذهن خطور می‌کند که ضعیف است و چه بسا کلام آنان قابل تأویل باشد .

پنجم: خون ماهی است که در ظاهر، پاکی‌اش مورد توافق اصحاب است. چنانچه گروه بسیاری از آنان نیز آن را نقل کرده‌اند. شاید از کلام شیخ در مبسوط، نجاست آن و عدم وجوب زدودن آن به ذهن آید که شاید با توجه به آنچه از دیگر آثارش فهمیده می شود، سخنش تاویل شده است و این روایت از جمله روایاتی است که بر طهارت آن استدلال کرده‌اند، اما نظر مشهور در مورد خون ماهی، حلال بودن آن است. از عبارت «بعض الاصحاب» توقف در آن ظاهر می‌شود؛ و البته حلال بودن نظری اقوی است.

ششم: خون جاندار، غیر خون جهنده جز ماهی است. گروهی از اصحاب، اجماع بر طهارت خون هر حیوانی که خون جهنده ندارد را بیان کرده‌اند. چه بسا از کلام شیخ و برخی اصحاب، نجاست با عفو از زدودن آن، فهمیده شود که این نظر ضعیف است و سخنشان قابل تأویل است. ۳. الهدایه: اما خون اگر با لباس برخورد کند، نماز خواندن با آن ایرادی ندارد، تا زمانی که به اندازه یک درهم کامل که وزنش یک درهم و ثلث باشد، نرسیده باشد و آنچه کمتر از یک درهم کامل باشد، شستن آن واجب نیست و نماز خواندن در آن ایرادی ندارد؛ و خون حیض، خواه کم و خواه زیاد، اگر به لباس برسد، نماز خواندن در آن جایز نیست؛ و نماز خواندن با لباسی که خون ماهی بر آن ریخته شده باشد، خواه کم باشد یا زیاد، اشکالی ندارد. - . الهدایه: ۱۵ -

**[ترجمه]

«۳»

الْهِدَایَهُ: وَ أَمَّا الدَّمُ إِذَا أَصَابَ الثَّوْبَ فَلَا بَأْسَ بِالصَّلَاهِ فِیهِ مَا لَمْ یَکُنْ مِقْدَارُهُ مِقْدَارَ دِرْهَمٍ وَافٍ وَ هُوَ مَا یَکُونُ وَزْنُهُ دِرْهَماً وَ ثُلُثاً وَ مَا کَانَ دُونَ الدِّرْهَمِ الْوَافِی فَقَدْ یَجِبُ غَسْلُهُ وَ لَا بَأْسَ بِالصَّلَاهِ فِیهِ وَ دَمُ الْحَیْضِ إِذَا أَصَابَ الثَّوْبَ فَلَا تَجُوزُ الصَّلَاهُ فِیهِ قَلِیلًا کَانَ أَوْ کَثِیراً وَ لَا بَأْسَ بِدَمِ السَّمَکِ فِی الثَّوْبِ أَنْ یُصَلَّی فِیهِ قَلِیلًا کَانَ أَوْ کَثِیراً(۱).

**[ترجمه]فقه الرضا: اگر خونی به لباست برسد، تا زمانی که به اندازه یک درهم کامل نرسیده، نماز خواندن در آن ایرادی ندارد، درهم کامل آن است که وزنش یک درهم و ثلث درهم باشد. اگر خون به اندازه یک نخود باشد ایرادی ندارد که آن را نشویی، مگر اینکه خون حیض باشد که در این صورت لباست را از آن بشوی؛ و ادرار و منی هم، خواه کم باشد یا زیاد، همین حکم را دارد و خواه از آن اطلاع داشته باشی یا نه، نمازت را دوباره به جا آور .

در مورد منی روایت شده: اگر قبل از نماز به آن علم نداشته باشی، لازم نیست نماز را دوباره به جا آوری و نمازگزاردن با لباسی که خون ماهی در آن باشد، خواه کم یا زیاد، اشکالی ندارد. - . فقه الرضا: ۶ -

**[ترجمه]

«۴»

فِقْهُ الرِّضَا علیه السلام: إِنْ أَصَابَ ثَوْبَکَ دَمٌ فَلَا بَأْسَ بِالصَّلَاهِ فِیهِ مَا لَمْ یَکُنْ مِقْدَارَ دِرْهَمٍ وَافٍ وَ الْوَافِی مَا یَکُونُ وَزْنُهُ دِرْهَماً وَ ثُلُثاً وَ مَا کَانَ دُونَ الدِّرْهَمِ الْوَافِی فَلَا یَجِبُ عَلَیْکَ غَسْلُهُ وَ لَا بَأْسَ بِالصَّلَاهِ فِیهِ وَ إِنْ کَانَ الدَّمُ حِمَّصَهً فَلَا بَأْسَ بِأَنْ لَا تَغْسِلَهُ إِلَّا أَنْ یَکُونَ دَمَ الْحَیْضِ فَاغْسِلْ ثَوْبَکَ مِنْهُ وَ مِنَ الْبَوْلِ وَ الْمَنِیِّ قَلَّ أَمْ کَثُرَ وَ أَعِدْ مِنْهُ صَلَاتَکَ عَلِمْتَ بِهِ أَمْ لَمْ تَعْلَمْ وَ قَدْ رُوِیَ فِی الْمَنِیِّ إِذَا لَمْ تَعْلَمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ تُصَلِّیَ فَلَا إِعَادَهَ عَلَیْکَ وَ لَا بَأْسَ بِدَمِ السَّمَکِ فِی الثَّوْبِ أَنْ تُصَلِّیَ فِیهِ قَلِیلًا کَانَ أَمْ کَثِیراً(۲).

**[ترجمه]از امام موسی کاظم علیه السلام روایت شده که اگر خون جهنده باشد، کم یا زیادش، یک حکم دارد و خون رشح [پاشیده شده]، اگر مقدارش کمتر از یک درهم باشد، نماز با آن جایز است و چنانچه بیش از یک درهم باشد، باید شسته شود..

روایت شده که ایشان در مورد خون دمل‌ها که به لباس یا بدن می‌رسد، فرمود: نماز خواندن در آن جایز است و نیز روایت شده که جایز نیست.

**[ترجمه]

«۵»

وَ أَرْوِی عَنِ الْعَالِمِ علیه السلام: أَنَّ قَلِیلَ الدَّمِ وَ کَثِیرَهُ إِذَا کَانَ مَسْفُوحاً سَوَاءٌ وَ مَا کَانَ رَشْحاً أَقَلَّ مِنْ مِقْدَارِ دِرْهَمٍ جَازَتِ الصَّلَاهُ فِیهِ وَ مَا کَانَ أَکْثَرَ مِنْ دِرْهَمٍ غُسِلَ.

وَ رُوِیَ: فِی دَمِ الدَّمَامِیلِ یُصِیبُ الثَّوْبَ وَ الْبَدَنَ أَنَّهُ قَالَ یَجُوزُ فِیهِ الصَّلَاهُ وَ أَرْوِی أَنَّهُ لَا یَجُوزُ.

**[ترجمه]روایت شده که خون پشه و کک اشکالی ندارد و روایت کرده‌اند که خون تو مثل خون غیر تو نیست و نیز برای ما روایت شده که ادرار، مدفوع و جنابت، کم و زیادشان، در حکم برابرند و باید در صورت علم بدان، شسته شوند و چنانچه شخص، شک داشته باشد که آیا بر او ریخته یا نه، بر موضع شک آب بپاشد و چنانچه یقین داشته باشد که در لباسش نجاست است ولی موضع نجاست را نداند، باید تمام لباس را بشوید. - . فقه الرضا: ۴۱ -

تحقیق و تفصیل

بدان که گروهی از اصحاب، اجماع بر بخشیده شدن خون کمتر از یک درهم را نقل کرده‌اند اما از کلام ابن ابی عقیل، نوع مخالفت با آن بر می‌آید، چرا که در مختلف از او نقل شده که گفته است: اگر به لباس او خونی بریزد و تا زمانی که در آن نماز گزارده، خون را نبیند، اما پس از نماز خون را ببیند و مقدار خون به اندازه یک دینار باشد، لباسش را بشوید و هر چند اعاده نماز واجب نیست؛ اما اگر بیش از مقدار فوق باشد، نماز را دوباره به جا آورد، و اگر قبل از ادای نماز، خون را ببیند یا اینکه بداند در لباسش خون است و تا زمان خواندن نماز لباسش را نشسته، لباسش را خواه خون کم باشد یا زیاد، بشوید؛ و روایت شده که نیاز نیست که نماز دوباره به جا آورده شود، مگر اینکه بیشتر از مقدار یک دینار باشد.

و نیز اصحاب، برای عدم عفو از خون بیش از یک درهم، اجماع نقل کرده‌اند و در مورد خونی که به اندازه یک درهم باشد، اختلاف کرده‌اند. اکثر آنان به وجوب ازاله خون معتقدند و از مرتضی و سلار، قول به عفو از آن نقل شده و ازاله آن احوط می‌باشد، با وجود آنکه مبهم بودن معنای درهم و عدم انضباط [معلوم نبودن مقدار] آن، فایده این اختلاف را می‌زداید، چرا که حقیقتی شرعی در آن ثابت نشده و کلام اصحاب در تفسیر و تعیین آن، مختلف می‌باشد. نظر مشهور در بین آنان، یک درهم کامل است که از یک درهم و ثلث آن ضرب شده باشد و عده‌ای آن را به درهم بغلی وصف کرده‌اند. محقق گفته است: بغلی روستایی منسوب به جامعین می‌باشد و گروهی آن را با فتح عین و تشدید لام ضبط کرده اند. ابن ادریس گفته است: درهمی از آن درهم‌ها را دیدم که مساحت آن تقریبا به اندازه گودی کف دست و کمی کمتر از آن بود. در ذکری گفته است: بغلی با سکون غین به راس البغل منسوب است که دومی آن را در ولایتش بر سکه خسروانی ضرب کرد و وزنش برابر با هشت دوانیق (۶/۱ درهم) است. از ابن جنید نقل شده که مساحتش به اندازه بند بالایی انگشت شست است.

قول مشهور میان اصحاب، عدم فرق در عفو بین لباس و بدن است و شاید از آنجایی که بیشتر روایات در خصوص لباس بیان شده، ایجاد اشکال کند، و این کلام وی یعنی «والوافی..» تا «علمت به أم لم تعلم» را صدوق در فقیه ذکر کرده و در آن عبارت «وان کان الدم دون حمصه - هرچند خون کمتر از یک نخود باشد -» آمده است و این ظاهرتر است.

احتمال دارد که مراد در روایت اول، مساحت و در این روایت وزن باشد؛ یا مراد از روایت اول، زمانی باشد که لباس یا بدن

به خون آغشته شده باشند و در دوم، زمانی باشد که خون در یک نقطه جمع شده و مرتفع شده باشد یا دارای حجم باشد؛ یا منظور از اول، لباس و مراد از دوم، خون خارج از بدن باشد .

و روایت اخیر را روایتی که شیخ به نقل از مثنی بن سلام، از امام صادق علیه السلام روایت کرده، تایید می کند. - . التهذیب ۱: ۷۲ چاپ سنگی -

وی نقل کرده است که به ایشان گفتم: پوستم را خاراندم و از آن خون خارج شد، امام فرمود: اگر به اندازه یک نخود از خون آن جمع شود، آن را بشوی و گرنه لازم نیست.

سید در مدارک وجه اول را آورده و گفته است: ظاهرا منظور از عبارت «قدر حمصه» مقدارش از جهت وزن است نه مساحت، و مقدار آن به مساحت یک درهم، نزدیک است و اشکال این سخن بر کسی پوشیده نیست، چرا که ممکن است با خونی به مقدار یک نخود، تمام لباس به خون آغشته شود و نمی دانیم منظورش از اینکه گفته به مساحت درهم نزدیک باشد، چه بوده است.

اما در مورد استثناء خون حیض و اینکه کم و زیادش بخشیده نشده، باید گفت: اصحاب بدان رای قاطع داده‌اند و به روایت ابوسعید از ابوبصیر - . التهذیب ۱: ۷۳ - استناد کرده‌اند که گفته است: تنها خونی که حتی اگر فرد آن را نبیند باید نماز را دوباره به جا آورد، خون حیض است و حکم کم و زیادش، خواه آن را ببیند یا نبیند، یکسان است و گفته‌اند: ضعف سندش با عمل اصحاب جبران شده است. شیخ به این خون، خون استحاضه و نفاس و راوندی خون نجس العین را ملحق ساخته‌اند و در تمامی آنها جای تامل است.

اما اعاده نماز، در صورت علم یا عدم علم بدان مطلقا، با رای مشهور و سایر روایات مخالف است و ظاهر روایت، اختصاص حکم به خون حیض دارد و این را در سخنانشان ندیده‌ام و به زودی در این باره سخن گفته خواهد شد و در این روایات به تفاوت میان مفسوح (جهنده) و رشح (پاشیده شده) پرداخته نشده و نمی‌توان تفاوت را به این خبر اثبات کرد. و این گفته وی «و أروی انه لا یجوز» شاید حمل بر زمانی شود که ازاله خون، سخت نباشد؛ و «الفرق بین دمه و دم غیره» با رای مشهور مخالف است و می توان آن را بر این بنا گذاشت که جزئی از حیوانی حرام گوشت می‌باشد .

**[ترجمه]

«۶»

وَ أَرْوِی: أَنَّهُ لَا بَأْسَ بِدَمِ الْبَعُوضِ وَ الْبَرَاغِیثِ وَ أَرْوِی لَیْسَ دَمُکَ مِثْلَ دَمِ غَیْرِکَ وَ نَرْوِی قَلِیلُ الْبَوْلِ وَ الْغَائِطِ وَ الْجَنَابَهِ وَ کَثِیرُهَا سَوَاءٌ لَا بُدَّ مِنْ غَسْلِهِ إِذَا عَلِمَ بِهِ فَإِذَا لَمْ یَعْلَمْ بِهِ أَصَابَهُ أَمْ لَمْ یُصِبْهُ رَشَّ عَلَی مَوْضِعِ الشَّکِّ الْمَاءَ فَإِنْ تَیَقَّنَ أَنَّ فِی ثَوْبِهِ نَجَاسَهً وَ لَمْ یَعْلَمْ فِی أَیِّ مَوْضِعٍ مِنَ الثَّوْبِ غَسَلَهُ کُلَّهُ (۳).

تحقیق و تفصیل اعلم أن العفو عما دون الدرهم نقل جماعه من

۱- ۱. الهدایه ص ۱۵ و ما بین العلامتین زیاده من المخطوطه.

۲- ۲. فقه الرضا ص ۶.

۳- ۳. فقه الرضا ص ۴۱.

الأصحاب عليه الإجماع إلاـ أنه يلوح من كلام ابن أبى عقيل نوع مخالفه فيه حيث حكى عنه فى المختلف أنه قال إذا أصاب ثوبه دم فلم يره حتى صلى فيه ثم رآه بعد الصلاه و كان الدم على قدر الدينار غسل ثوبه و لم يعد الصلاه و إن كان أكثر من ذلك أعاد الصلاه و لو رآه قبل صلاته أو علم أن فى ثوبه دما و لم يغسله حتى صلى غسل ثوبه قليلا كان الدم أو كثيرا و قد روى أنه لا إعاده عليه إلا أن يكون أكثر من مقدار الدينار.

و كذا نقلوا الإجماع على عدم العفو عما زاد على الدرهم و اختلفوا فيما كان بقدر الدرهم فذهب الأكثر إلى وجوب إزالته و نقل عن المرتضى و سلار القول بالعفو عنه و الإزاله أحوط مع أن إجمال معنى الدرهم و عدم انضباطه مما ينفى فائده هذا الخلاف إذ لم يثبت حقيقه شرعيه فيه و كلام الأصحاب مختلف فى تفسيره و تحديده فالمشهور بينهم أن الدرهم الوافى المضروب من درهم و ثلث و بعضهم وصفه بالبغلى.

و قال المحقق هو نسبه إلى قريه بالجامعين و ضبطه جماعه بفتح الغين و تشديد اللام و قال ابن إدريس شاهدت درهما من تلك الدراهم تقرب سعته من سعه أخمص الراحه و هو ما انخفض منها و قال فى الذكرى هو بإسكان الغين منسوب إلى رأس البغل ضربه الثانى فى ولايته بسكه كسرويه وزنه ثمانيه دوانيق و عن ابن الجنيد سعته كعقد الإبهام الأعلى.

ثم إن المشهور بين الأصحاب عدم الفرق فى العفو بين الثوب و البدن و ربما يستشكل فى البدن لورود أكثر الروايات فى الثوب و قوله و الوافى إلى قوله علمت به أم لم تعلم ذكره الصدوق فى الفقيه و فيه و إن كان الدم دون حمصه و هو أظهر(١).

١- ١. أقول: الأصل فى ذلك قوله تعالى« قُلْ لا أَجِدُ فِي ما أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّماً عَلى طاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَماً مَسْفُوحاً أَوْ لَحْمَ خِنزِيرٍ» الانعام: ١۴۵ و قد نزل بمكّه المكرمه، و ما نزل بعدها فى المدينه من قوله تعالى« حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَ الدَّمُ وَ لَحْمُ. الْخِنْزِيرِ» و نحوها يشير بالالف و اللام الى ما ذكر قبلا فى سوره الأنعام، فالدم إذا كان مسفوحا كان محرما و إذا لم يكن مسفوحا لم يكن محرما. و التحريم فى اللغه هو المنع المطلق الشامل من جميع الجهات حتّى مسه و اصابته كالحمى؛ فيستفاد من هذا العموم وجوب الاجتناب من الدم المسفوح إذا أصاب الثوب و الجسد؛ و عدم الاجتناب منه إذا لم يكن مسفوحا. و المسفوح هو المسفوك باندفاق؛ فدم الشاه عند ذبحها مسفوح باندفاق و هو نجس محرم غير معفو و لو قدر إبره و ما بقى فى جوفها حلال طاهر و لو كان أكثر من حمصه و دم الرعاف لا يكون إلا مندفقا؛ فانه بانفجار العرق بامتلائه من الدم؛ و أقله قطره مسفوحه يتلطخ به باطن الانف و يخرج منه قدر الابر و نحوه؛ فهذا الدم قليله و كثيره سواء كدم الحيض سواء، و أمّا إذا لم يكن من انفجار العرق، بل كان جرحا أو قرحا فى باطن الانف، فرش منه الدم فهو طاهر شرعا، و من تطهر منه تطهر لاجل استقذاره. و هكذا الدم المسفوح من سائر العروق إذا اندفق و أقله قطره مسفوحه، ما دام رطبا تكون قدر حمصه، و ان وقعت على ثوب أو غيره صارت كالدرهم سعه. فالاعتبار كما رواه الشلمغانى- و قد اجيز لنا العمل بما رواه- تحت الرقم ۵ بالسفح و عدمه، فإذا كان الدم مسفوحا و أقله لاـ يكون الاـ قطره فهو نجس سواء كان ما تلطخ به الجسد أو الثوب أقل من درهم أو أكثر، أصاب الرطب منه قدر حمصه أو أكثر، و ما لم يكن مسفوحا بل كان رشا كان طاهرا سواء تلطخ به الثوب و الجسد أقل من درهم أو أكثر أصاب الرطب منه دون الحمصه أو أكثر؛ فاعتبار الدرهم و الحمصه فى الروايات لاجل تشخيص الدم الطاهر من غيره و

الفرق بين الرش و السفح فافهم ذلك.

و یحتمل أن یکون المراد فی الأول السعه و هنا الوزن أو المراد بالأول ما إذا لطخ به الثوب أو البدن و بالثانی ما إذا اجتمع و ارتفع و حصل له حجم أو یراد بالأول الثوب و بالثانی الدم الخارج من البدن.

و یؤید الأخیر بل الثانی أیضا ما رواه

الشَّیْخُ عَنْ مُثَنَّی بْنِ عَبْدِ السَّلَامِ (۱) عَنْ

ص: ۸۹

۱- ۱. التهذیب ج ۱ ص ۷۲ ط حجر.

أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: قُلْتُ لَهُ إِنِّی حَکَکْتُ جِلْدِی فَخَرَجَ مِنْهُ دَمٌ فَقَالَ إِذَا اجْتَمَعَ مِنْهُ قَدْرُ حِمَّصَهٍ فَاغْسِلْهُ وَ إِلَّا فَلَا.

و الوجه الأول ذکره السید فی المدارک و قال الظاهر أن المراد بقدر الحمصه قدرها وزنا لا سعه و هو یقرب من سعه الدرهم و لا یخفی ما فیه إذ یمکن أن یلطخ بقدر الحمصه من الدم تمام الثوب و لا ندری أی شی ء أراد بقربه من سعه الدرهم.

و أما استثناء دم الحیض و أنه لا یعفی عن قلیله و کثیره فهو مقطوع به فی کلام الأصحاب و استندوا إلی

رِوَایَهِ أَبِی سَعِیدٍ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ(۱): قَالَ لَا تُعَادُ الصَّلَاهُ مِنْ دَمٍ لَمْ تُبْصِرْهُ إِلَّا دَمَ الْحَیْضِ فَإِنَّ قَلِیلَهُ وَ کَثِیرَهُ إِنْ رَآهُ وَ إِنْ لَمْ یَرَهُ سَوَاءٌ.

و قالوا ضعف سنده منجبر بعمل الأصحاب و ألحق الشیخ به دم الاستحاضه و النفاس و الراوندی دم نجس العین و فی الجمیع نظر.

و أما الإعاده مع العلم و عدمه فهو بإطلاقه مخالف للمشهور و لسائر الأخبار و ظاهر الخبر اختصاص الحکم بدم الحیض و لم أر ذلک فی کلامهم و سیأتی الکلام فیه و الفرق بین المسفوح و الرشح غیر معهود فی الروایات و لا یمکن إثباته بهذا الخبر.

و قوله و أروی أنه لا یجوز لعله محمول علی ما إذا لم تعسر إزالته و الفرق بین دمه و دم غیره أیضا مخالف للمشهور و یمکن أن یکون مبنیا علی أنه جزء من حیوان لا یؤکل لحمه.

**[ترجمه]کتاب المسائل: علی بن جعفر از برادر خویش امام موسی کاظم علیه السلام نقل کرده است که از وی درباره دملی که از آن چرک بیرون می‌آید پرسیدم که چه باید کرد؟ فرمود: اگر غلیظ باشد یا خون با آن در آمیخته باشد، صبحگاه و شامگاه روزی دوبار آن را بشوی و آن وضو را باطل نمی‌کند؛ و اگر به اندازه یک دینار خون به لباست برسد، آن را بشوی و تا آن را نشستی در آن نماز نگزار. - . بحار۱۰: ۲۷۹ -

**[ترجمه]

«۷»

کِتَابُ الْمَسَائِلِ، بِالْإِسْنَادِ الْمُتَقَدِّمِ عَنْ عَلِیِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِیهِ مُوسَی علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الدُّمَّلِ یَسِیلُ مِنْهُ الْقَیْحُ کَیْفَ یُصْنَعُ قَالَ إِنْ کَانَ غَلِیظاً أَوْ فِیهِ خَلْطٌ مِنْ دَمٍ فَاغْسِلْهُ کُلَّ یَوْمٍ مَرَّتَیْنِ غُدْوَهً وَ عَشِیَّهً وَ لَا یَنْقُضُ ذَلِکَ الْوُضُوءَ وَ إِنْ أَصَابَ ثَوْبَکَ قَدْرُ دِینَارٍ مِنَ الدَّمِ فَاغْسِلْهُ وَ لَا تُصَلِّ فِیهِ حَتَّی تَغْسِلَهُ (۲).

۱- ۱. التهذیب ج ۱ ص ۷۳.

۲- ۲. راجع البحار ج ۱۰ ص ۲۷۹.

إيضـاح ما ذكره من غسل القيـح الغليظ لعله محمول على الاسـتحباب بل ما فيه خلط من الـدم أيضا كما عرفت و حكى المحقق عن الشيخ أنه حكم بطهاره الصديد و القيح ثم قال و عندى فى الصديد تردد أشبهه النجاسه لأنه ماء الجرح يخالطه يسير دم و لو خلا من ذلك لم يكن نجسا و خلافنا مع الشيخ يئول إلى العباره لأنه يوافق على هذا التفصيل.

ثم قال أما القيح فإن مازجه دم نجس بالممازج و إن خلا من الدم كان طاهرا لا يقال هو مسـتحيل عن الدم لأنا نقول لا نسلم أن كل مسـتحيل عن الـدم لا يكون طاهرا كاللحم و اللبن انتهى و أما تقدير المعفو من الدم بالدينار فهو موافق لما حكيناه سابقا عن ابن أبى عقيل و الدرهم و الدينار متقاربان سعه.

**[ترجمه]شایـد آنچه در مورد شسـتن چرک غلیـظ و بلکه چرک بـا خون آمیخته، فرموده، حمل بر اسـتحباب شود، چنان که دانسـتی. محقـق از شـیخ روایت کرده که او حکم به طهـارت خونـابه و چرک داده است. سـپس گفته است: در مـورد خونـابه تردیـد دارم که آن را به نجـاست شـبیه می‌دانم، چرا که آن آب زخم است که بـا انـدکی خون، آمیخته می گردد و اگر بـدون خون باشد، دیگر نجس نیست. و اختلاف ما با شیخ به عبارت باز می گردد، چرا که او با این تفصیل موافق است.

سپس گفته است: امـا چرک، اگر خون بـا آن آمیخته شـده باشـد، به واسـطه آن آمیزش نجس می‌باشـد و چنانچه بـدون خون باشـد، پاک است. گفته نشود: [چرک] خون اسـتحاله شـده است، زیرا که می گوییم: نمی‌پـذیریم که هر چیز اسـتحاله شـده از خون، پاک نمی‌باشد مثل گوشت و شیر. پایان کلام.

اما اینکه مقدار خون مورد بخشش را یک دینار دانسته، با آنچه پیش از این از ابن عقیل نقل کردیم، همخوانی دارد و مساحت درهم و دینار به هم نزدیک است.

**[ترجمه]

«۸»

كِتَابُ الْمَسَائِلِ، بِالْإِسْنَادِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ مُوسَى علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ قِدْرٍ فِيهَا أَلْفُ رِطْلِ مَاءٍ فَطُبِخَ فِيهَا لَحْمٌ وَ وَقَعَ فِيهَا وُقِيَّهُ دَمٍ هَلْ يَصْلُحُ أَكْلُهُ قَالَ إِذَا طُبِخَ فَكُلْ فَلَا بَأْسَ (۱).

**[ترجمه]کتاب المسائل: علی بن جعفر از امام موسی کاظم علیه السلام نقل کرده است که از ایشان در مورد دیگی که هزار رطـل آب در آن باشـد که گوشت در آن پخته شود، و یک وقیه خون [یک دوازدهم رطل] در آن بیفتـد، سؤال کردم که آیا خوردنش رواست؟ امام فرمود: اگر پخته شده باشد، بخور و اشکالی ندارد. - . المصدر۱۰: ۲۹۰ -

**[ترجمه]

بیان

ذهب الشـيخ فى النهـايه إلى أنه إذا وقع قليـل من دم كالأوقيه فما دون فى القـدر و هى تغلى على النار حل مرقها إذا ذهب الـدم

بالغليان و نحوه قال المفيد إلا أنه لم يقيد الدم بالقليل و

اسْتَنَدَ إِلَى صَحِيحَهِ سَعِيدٍ الْأَعْرَجِ عَنِ الصَّادِقِ عليه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ قِدْرٍ فِيهَا جَزُورٌ وَقَعَ فِيهَا قَدْرُ أُوقِيَّهٍ مِنْ دَمٍ أَ يُؤْكَلُ قَالَ نَعَمْ قَالَ النَّارُ تَأْكُلُ الدَّمَ (٢).

و مثله روى زكريا بن آدم عن الرضا عليه السلام:(٣).

و ذهب ابن إدريس و المتأخرون إلى بقاء المرق على نجاسته و فى المختلف حمل الدم على ما ليس بنجس كدم السمك و شبهه و أورد عليه أن التعليل بأن

ص: ٩١

١- ١. المصدر ج ١٠ ص ٢٩٠.

٢- ٢. الكافى ج ۶ ص ٢٣۵ ط الآخوندى، الفقيه ج ٣ ص ٢١۶ ط نجف.

٣- ٣. التهذيب ج ١ ص ٧٩.

الدم تأكله النار يأبى عن ذلك إذ لو كان طاهرا لعل بطهارته و لو قيل بأن الدم الطاهر يحرم أكله فتعليله بأكل النار ليذهب التحريم و إن لم يكن نجسا ففيه أن استهلاكه فی المرق إن كفی فی حله لم يتوقف علی النار و إلا لم تؤثر النار فی حله انتهی.

**[ترجمه]شيخ در نهايه معتقد است: اگر مقدار كمی خون مثلا اوقيه - يك رطل - يا كمتر در ديگی كه بر آتش می‌جوشد، بريزد، آب گوشت آن حلال است، چرا كه خون با جوشيدن از بين می رود. مفيد هم بر همين عقيده است، با اين تفاوت كه او آن را مقيد به كم بودن خون نكرده و به روايت صحيح سعيد الاعرج استناد كرده كه نقل كرده كه امام صادق عليه السلام فرمود: از ايشان در مورد ديگی كه گوشت شتر يا گوسفند در آن است و چند اوقيه خون در آن می‌افتد، سؤال كردم كه آيا خورده می‌شود؟ فرمود آتش، خون را می‌خورد - . الكافی۶: ۲۳۵ چاپ آخوندی، الفقيه۳: ۲۱۶ چاپ نجف -

و مشابه اين روايت را زكريا بن آدم از امام رضا عليه السلام نقل كرده است. - . التهذيب۱: ۷۹ -

ابن ادريس و فقهای متاخر بر بقاء نجاست آب گوشت معتقدند و در مختلف، خون حمل بر خون‌هايی همچون خون ماهی و مانند آن شده كه نجس نيست و اين ايراد به آن وارد شده كه اين تعليل كه آتش خون را می‌خورد، مانع از آن می گردد؛ چرا كه اگر پاك می‌بود، بر طهارت آن دليل می‌آورد و اگر گفته شود كه خوردن خون پاك حرام است، پس تعليل وی مبنی بر خوردن آتش، تحريم را از بين می‌برد، هر چند نجس نباشد، پس اين ايراد بر آن هست كه اگر استهلاك آن در آب گوشت، برای حلال بودنش كفايت می كرد، بر آتش متوقف نمی گرديد و در غير اين‌صورت، آتش در حلال بودن آن تاثير نگذاشته است. پايان كلام.

**[ترجمه]

أقول

يمكن أن يحمل التقييد بالغليان علی الاستحباب لرفع استقذار النفس و إن كان القول بالحل مطلقا لا يخلو من قوه.

**[ترجمه]می توان مقيد نمودن به غليان را برای رفع آلودگی خون، حمل بر استحباب كرد، هرچند حلال شمردن به طور مطلق خالی از قوت نيست.

**[ترجمه]

«۹»

دَعَائِمُ الْإِسْلَامِ، عَنِ الْبَاقِرِ عليه السلام وَ الصَّادِقِ عليه السلام أَنَّهُمَا قَالا فِی الدَّمِ يُصِيبُ الثَّوْبَ يُغْسَلُ كَمَا تُغْسَلُ النَّجَاسَاتُ وَ رَخَّصَا فِی النَّضْحِ الْيَسِيرِ مِنْهُ وَ مِنْ سَائِرِ النَّجَاسَاتِ مِثْلِ دَمِ الْبَرَاغِيثِ وَ أَشْبَاهِهِ قَالا فَإِذَا تَفَاحَشَ غُسِلَ (۱).

**[ترجمه]دعائم الاسلام: از امام باقر و امام صادق عليهما السلام روايت شده كه ايشان در مورد خونی كه به لباس می‌ريزد، فرمودند: شسته می‌شود چنان كه ديگر نجاسات شسته می‌شوند، و پاشيدن آب بر آن در مقدار كم آن را و بر ساير نجاسات

مثل خون کک‌ها و نظائر آن مجاز دانسته‌اند. گفتند: اگر نجاست، فاحش و آشکار باشد، شسته شود.

**[ترجمه]

إيضاح

اختلف الأصحاب فی وجوب إزاله الدم المتفرق علی الثوب أو البدن إذا كان بحيث لو جمع بلغ الدرهم فقال ابن إدريس الأحوط للعباده وجوب إزالته و الأقوی و الأظهر فی المذهب عدم الوجوب و نحوه قال فی المبسوط و الشرائع و النافع و قال فی النهايه لا تجب إزالته ما لم يتفاحش و هو خيره المعتبر و قال سلار و ابن حمزه تجب إزالته و اختاره العلامه فی جمله من كتبه و الأول أقوی.

و قال فی المعتبر ليس للتفاحش تقدير شرعی و قد اختلف أقوال الفقهاء فيه فبعض قدره بالشبر و بعض بما يفحش فی القلب و قدره أبو حنيفه بربع الثوب و الوجه أن المرجع فيه إلی العاده لأنها كالأماره الداله علی المراد باللفظ إذا لم يكن له تقدير انتهی.

ثم اعلم أن الروايه تدل علی أن الرشح من غير الدم أيضا معفو كما قال به بعض الأصحاب و هو خلاف المشهور و الأحوط الإزاله قال فی المختلف قال ابن إدريس قال بعض أصحابنا إذا ترشش علی الثوب أو البدن مثل رءوس الإبر من النجاسات فلا بأس بذلك و الصحيح وجوب إزالتها قليله كانت أو كثيره

ص: ٩٢

١- ١. دعائم الإسلام ج ١ ص ١١٧.

و هو الأقوی عندی.

ثم قال و قال السید المرتضی فی جواب المسائل الناصریه نجاسه الخمر أغلظ من سائر النجاسات لأن الدم و إن کان نجسا فقد أبیح لنا أن نصلی فی ثوب إذا کان فیه دون قدر الدرهم و البول قد عفی عنه فیما ترشش عند الاستنجاء کرءوس الإبر و الخمر لم یعف عنه فی موضع أصلا.

**[ترجمه]اصحاب در وجوب برطرف کردن خون متفرق بر لباس یا بدن به گونه‌ای که اگر جمع شود، به حد یک درهم برسد، اختلاف کرده‌اند. ابن ادریس گفته است: نظر احوط جهت عبادت، وجوب ازاله آن است؛ اما در مذهب آنان، نظر اقوی و اظهر، عدم وجوب است، و در مبسوط و شرایع و نافع نیز همانند آن را بیان داشته است. وی در نهایه گفته است: پاک کردن آن تا زمانی که به فاحش و زیاد نرسد، واجب نیست و معتبر این را اختیار کرده است. سلار و ابن حمزه گفته‌اند: ازاله آن واجب است و علامه در بخشی از آثارش این را اختیار کرده و نظر اول، اقوی می‌باشد.

در معتبر گفته است: برای فاحش و زیاد بودن و نجاست، اندازه شرعی وجود ندارد و اقوال فقها در این باره مختلف می‌باشد. بعضی مقدارش را یک وجب تعیین کرده‌اند و برخی نیز مقدارش را به میزانی که از آن کراهت داشته باشد می‌دانند. ابو حنیفه آن را یک چهارم لباس تعیین کرده و دلیل نیز بازگشت آن به عرف است، زیرا که آن همچون اماره [نشانه]، دال بر مراد از لفظ است، در صورتی که مقداری برای آن نباشد. پایان کلام.

بدان که روایت همچنین بر این دلالت دارد که پاشیدن غیر خون نیز بخشیده شده، چنانچه برخی اصحاب هم بدان قائل شده‌اند و این با رای مشهور مخالف است و ازاله آن احوط می‌باشد. در مختلف گفته است: ابن ادریس گفته است: برخی از اصحاب ما گفته‌اند: اگر بر لباس یا بدن، نجاستی مثل سر سوزن بپاشد، اشکالی ندارد؛ و صحیح، وجوب ازاله آن است، خواه کم یا زیاد باشد، و این نظر نزد من، اقوی می‌باشد.

سپس گفته است: سید مرتضی در پاسخ مسائل ناصریه گفته است: نجاست شراب از دیگر نجاسات غلیظ‌تر است، چرا که خون هر چند نجس باشد، نماز خواندن در آن اگر کمتر از یک درهم باشد، برای ما مباح شده و چنانچه به هنگام استنجاء، ادرار به میزان سر سوزن بر لباس بپاشد، مورد بخشش واقع شده، اما شراب در هیچ موضعی قابل بخشش نیست .

**[ترجمه]

باب ۴ نجاسه الخمر و سائر المسکرات و الصلاه فی ثوب أصابته

الآیات

المائده: یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَ الْمَیْسِرُ وَ الْأَنْصابُ وَ الْأَزْلامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّیْطانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّکُمْ تُفْلِحُونَ (۱)

<meta info="- یا ایها الذین آمنوا انما الخمر و المیسر و الأنصاب و الأزلام رجس من عمل الشیطان فاجتنبوه لعلکم تفلحون - . مائده / ۹۰ -

{ای کسانی که ایمان آورده‌اید، شراب و قمار و بت‌ها و تیرهای قرعه پلیدند، [و] از عمل شیطانند. پس، از آنها دوری گزینید، باشد که رستگار شوید.}

**[ترجمه]

تفسیر

المشهور أن الخمر موضوع للمسکر المأخوذ من عصیر العنب بحسب اللغه.

و روی عن ابن عباس المراد به جمیع الأشربه المسکره و یدل علیه کثیر من أخبار أهل البیت علیهم السلام.

و المیسر القمار و الأنصاب أحجار أصنام کانوا ینصبونها للعباده و یذبحون عندها و الأزلام هی القداح التی کانوا یستقسمون بها و سیأتی تفاصیل تلک الأمور فی محالها و قال فی القاموس الرجس بالکسر القذر و المأثم و کل ما استقذر من العمل و العمل المؤدی إلی العذاب مِنْ عَمَلِ الشَّیْطانِ لأنه نشأ من تسویله و تزیینه و هو صفه أو خبر آخر فَاجْتَنِبُوهُ أی ما ذکر أو تعاطیها أو الرجس

۱- ۱. المائده: ۹۰.

أو عمل الشيطان، أو كل واحد منها لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ بسبب الاجتناب.

ثم اعلم أن المشهور بين الأصحاب نجاسه الخمر و سائر المسكرات المائعه بل نسب إلى أكثر أهل العلم حتى حكى عن المرتضى رضى الله عنه أنه قال لا خلاف بين المسلمين فى نجاسه الخمر إلا ما يحكى عن شذاذ لا اعتبار بقولهم و عن الشيخ رحمه الله أنه قال الخمر نجسه بلا خلاف و قال فى المختلف الخمر و كل مسكر و الفقاع و العصير إذا غلى قبل ذهاب ثلثيه بالنار أو من نفسه نجس ذهب إليه أكثر علمائنا كالشيخ المفيد و الشيخ أبى جعفر و السيد المرتضى و سلار و ابن إدريس.

و قال ابن أبى عقيل من أصاب ثوبه أو جسده خمر أو مسكر لم يكن عليه غسلهما لأن الله تعالى إنما حرمهما تعبدا لا لأنهما نجسان و قال الصدوق فى المقنع و الفقيه لا بأس بالصلاه فى ثوب أصابه خمر لأن الله تعالى حرم شربها و لم يحرم الصلاه فى ثوب أصابته و عزى فى الذكرى إلى الجعفى وفاق (١)

الصدوق و ابن أبى عقيل.

و استدل القائلون بالنجاسه بعد الإجماع بالآيه بوجهين أحدهما أن الوصف بالرجاسه وصف بالنجاسه لترادفهما فى الدلاله و الثانى أنه أمر بالاجتناب (٢) و هو موجب للتباعد المستلزم للمنع من الاقتراب بجميع الأنواع

ص: ٩۴

١- ١. فى طبعه الكمبانىّ(و قال) و هو تصحيف.

٢- ٢. أقول: الظاهر من قوله تعالى:« إِنَّمَا الْخَمْرُ وَ الْمَيْسِرُ وَ الْأَنْصابُ وَ الْأَزْلامُ رِجْسٌ» الخ أى كل واحد منها رجس من عمل الشيطان، ثمّ قوله تعالى: بعدها« فَاجْتَنِبُوهُ» يرجع ضمير المفرد الى كل واحد ممّا ذكر فالمعنى أن الخمر رجس من عمل الشيطان فاجتنبوه، الميسر رجس من عمل الشيطان فاجتنبوه، و هكذا. و يظهر من ترتيب و تفريع قوله تعالى« فَاجْتَنِبُوهُ» أن الخمر و سائر ما ذكر يجب الاجتناب منه لانه رجس من عمل الشيطان فكون الخمر نجسا بالمعنى الاصطلاحى ليس يستدل بلفظ الرجس من الآيه حتّى يقال. انه مشترك لفظى، بل بما تفرع عليه من وجوب الاجتناب و قوله تعالى« فَاجْتَنِبُوهُ» بالنسبه الى الخمر، له اطلاق من حيث الشرب و غيره من أنواع الاقتراب كالبيع و الشراء و الاتخاذ و الإصابه فافهم ذلك.

لأن معنى اجتنابها كونه فى جانب غير جانبها فيستلزم المنع من أكله و ملاقاته و تطهير المحل بإزالته و لا معنى للنجس إلا ذلك ذكرهما المحقق و العلامه.

و رد الأول بأن الرجس لا نسلم أنه مرادف للنجس و قول الشيخ فى التهذيب الرجس هو النجس بلا خلاف لا حجه فيه لأن أهل اللغه لم يذكروا النجس فى معناه بل ذكروا له معانى أخرى لا تقرب منه أيضا سوى ما ذكروا من القذر و الظاهر أنه ليس النجس المصطلح بل هو ما يستقذره الطبع مع أن فى الآيه الكريمه وقع خبرا عن الخمر و الميسر و الأنصاب و الأزلام جميعا فى الظاهر.

فلا يخلو إما أن يقدر مضاف محذوف ليصح حمله على الجميع مثل التعاطى و نحوه و على هذا ظاهر أنه لا يصح جعله بمعنى النجس بل لا بد من حمله على معنى آخر مثل المأثم لأنه من بعض معانيه أو العمل المستقذر أو القذر الذى يعاف منه العقول كما يوجد فى كلام جماعه من المفسرين أو يقال إن المراد أن كل واحد رجس و حينئذ لا يصح الحمل على النجس و إلا يلزم استعمال اللفظ فى معنييه الحقيقيين بل الحقيقى و المجازى أو يجعل الرجس المذكور خبرا عن الخمر فقط و يقدر لكل من الأمور الأخر خبر آخر و على هذا أيضا لا يصح حمل الرجس على النجس لأن القرينه على التقدير دلاله المذكور عليه و لو حمل الرجس على النجس يلزم أن يكون المقدر كذلك و لو فرض جواز الاكتفاء فى الدلاله بمجرد الاشتراك فى اللفظ و إن لم يكن المعنى فى الجميع واحدا فلا ريب أنه المرجوع بالنسبه إلى الاحتمالات السابقه و لا أقل من التساوى و على هذا كيف يستقيم الاستدلال.

و الثانى بأن المتبادر من الاجتناب من كل شـى ء الاجتناب عما يتعارف فى الاقتراب منه مثلا المتعارف من اقتراب الخمر الشرب منه و فى اقتراب الميسر اللعب به و فى اقتراب الأنصاب عبادتها فعلى هذا يكون الأمر بالاجتناب عن الخمر المتبادر منه الاجتناب عن شربه لا الاجتناب من جميع الوجوه كما يقولون إن حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ لا إجمال فيه إذ المتبادر تحريم أكلها.

**[ترجمه]مشـهور است که بر اسـاس لغت، خمر برای مست کننـده‌ای وضع شـده که از آب انگور برگرفته شـده است. از ابن عباس روایت شده است که مراد از آن، تمامی نوشـیدنیهای مست کننده است، و بسـیاری از روایات اهل بیت نیز بر آن دلالت دارد.

منظور از میسر، قمار و منظور از انصاب، بت‌های سـنگی هستند که برای عبادت آنها را نصب می‌کردند و در کنار آنها قربانی می کردنـد و ازلام نیز تیرهـای قرعه هسـتند که بـا آن قمار می‌زدنـد و تفاصـیل این امور در جای خود بیان خواهـد شـد. و در قـاموس گفته است: «الرِجس» با کسـر به معنای پلیـدی و گناه است و هر عمل پلیـد و عملی که به عـذاب منجر شود، {از عمل شیطان است}چرا که آن از ظاهر آرایی و تزیین شـیطان پدید آمده است و این جمله نقش صـفت دارد، یا آن‌که به عنوان خبر دوم است؛ و {از آنها دوری گزینیـد}، یعنی از آنچه ذکر شد یا از پرداختن به آنها، یا پلیدی، یا عملکرد شیطان، یا از هر یک از آنها دوری گزینید، و {باشد که رستگار شوید} یعنی به سبب اجتناب از آنها.

سپس بـدان که مشـهور میان اصـحاب، نجاست شـراب و سایر مسـکرات (مست کننده‌ها) مایع می‌باشد، بلکه به اغلب اهل علم نسـبت داده شده و حتی از مرتضـی - رضـی الله عنه - نقل شده که گفت: در نجاست خمر میان مسـلمانان هیچ اختلافی نیست مگر آنچه که به عنوان شاذ ذکر شـده، که به قول آنان اعتباری نیست و از شـیخ - رحمه الله - ذکر شـده که گفت: خمر بدون اختلاـف [میـان اصـحاب] نجس است و در مختلـف گفته است: خمر، هر نوع مسـکر، آبجو و آب انگور، پیش از بین رفتن دو سوم آن توسط آتش یا خود بخود، نجس می‌باشد، و اغلب علمای ما همچون شـیخ مفید و ابو جعفر، سید مرتضی، سلار و ابن ادریس نیز بر این باورند.

ابن ابو عقیـل گفته است: کسـی که لبـاس یا بـدنش به خمر یا مسـکر برخورد کنـد، شسـتن آن دو بر او واجب نیست، زیرا که خداونـد تعـالی آن دو را از سـر تعبـد حرام کرده، نـه بـدین خـاطر کـه نجس می‌باشـند؛ و صـدوق در مقنع و فقیه گفته است: خواندن نماز در لباسـی که خمر بدان ریخته ایرادی ندارد، چرا که خداوند سـبحان نوشـیدن آن را حرام ساخته و خواندن نماز در لباسـی که خمر بـدان برخورد کرده را حرام نکرده است. و در کتـاب ذکری، موافقت بـا شـیخ صـدوق و ابن ابی عقیـل، به جعفی نسبت داده شده است.

قائلان به نجاست، پس از اجماع در آیه به دو وجه اسـتدلال کرده‌اند: یکی آنکه توصـیف چیزی بر رجس و پلیدی ، توصـیف به نجاست است، چرا که در دلالت با یکـدیگر مترادفند و دیگر اینکه که وی امر به اجتناب کرده و آن موجب دوری است که لاـزمه‌اش، ممنوع بودن هر نوع نزدیـک شـدن به آن است، چرا که معنـای اجتنـاب از نجـاست، بودن آن در جایی غیر از کنار نجـاست است؛ از این رو منع از خوردن و تمـاس با آن و تطهیر محل با ازاله خمر واجب می‌شود و معنای نجس جز این نیسـت که محقق و علامه آن دو را ذکر کرده‌اند.

در مورد وجه اول این گونه پاسخ داده شده که ما نمی‌پذیریم که معنای رجس مرادف نجس باشد، و قول شیخ در تهذیب که گفته: بدون هیچ مخالفتی، رجس همان نجس می‌باشد، بی دلیل است؛ چرا که زبان شناسان نجس را در معنای رجس ذکر نکرده‌اند، بلکه برای آن معانی دیگری ذکر کرده‌اند که حتی نزدیک به آن نیست، جز معنایی که از پلیدی ذکر کرده‌اند، و ظاهر این است که آن نجس اصطلاحی نیست، بلکه چیزی است که طبع انسان آن را ناپاک می‌داند، با وجود اینکه ظاهرا در آیه کریمه، کلمه رجس برای همه واژه‌های خمر، میسر، انصاب و ازلام، خبر واقع شده است.

بنابراین راهی جز این نیست که یا مضافی محذوف همچون تعاطی - داد و ستد - و مانند آن را در تقدیر بگیریم تا حمل آن بر تمام واژگان صحیح باشد، و بر این اساس، معلوم است که قرار دادن آن به معنای نجس صحیح نیست، بلکه به ناچار باید آن را بر معنای دیگری همچون مـاثم - گناه - حمل کرد، چرا که از معانی نجس برشمرده می‌شود؛ یا آنکه به معنای عمل مستقذر - ناپاک - یا قذر - پلید - است که عقل‌ها آن را نمی‌پذیرند، چنان که در کلام گروهی از مفسران یافت می‌گردد؛ یا اینکه گفته شود: منظور این است که هر یک از این اعمال، رجس می‌باشد، و در این هنگام، دیگر حمل آن بر نجس صحیح نیست، چرا که در غیر این‌صورت، استعمال لفظ در دو معنای حقیقی‌اش، بلکه معنای حقیقی و مجازی لازم می‌آید؛ یا آنکه باید رجس مذکور را تنها به عنوان خبر برای خمر قرار داد، و برای هر یک از کلمات دیگر، خبری دیگر در تقدیر گرفته شود و بر این اساس نیز، حمل رجس بر نجس صحیح نیست، زیرا که قرینه تقدیر، همان دلالت مذکور بر آن است، و اگر رجس بر نجس حمل شود، لازم می‌آید که واژه مقدر نیز همان باشد؛ و اگر جواز اکتفا در دلالت تنها اشتراک در لفظ فرض شود، اگرچه معنا در تمامی واژگان یکی نباشد، پس شکی نیست که این وجه در مقایسه با احتمالات پیشین، معنایی مرجوح است، و حداقل با آنها مساوی است، و بر این اساس، چگونه این استدلال صحیح خواهد بود؟

و دوم اینکه معنایی که از اجتناب از هر چیز به ذهن متبادر می‌شود، اجتناب از چیزی است که در نزدیک شدن به آن بدان متعارف است. برای نمونه، متعارف از اقتراب خمر، شرب آن؛ اقتراب قمار، بازی قمار؛ و اقتراب بت‌ها، عبادت آنهاست، پس بر این اساس، تبادر اجتناب از خمر، اجتناب از شرب آن می‌باشد نه اجتناب از تمامی وجوه خمر؛ چنان که می‌گویند: همانا «حرمت علیکم المیته»، {مردار بر شما حرام شده است} هیچ اجمالی در آن نیست، چرا که معنای متبادر آن، حرام کردن خوردن آن می‌باشد.

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنْ أَحْمَدَ وَ عَبْدِ اللَّهِ ابْنَيْ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنِ ابْنِ رِئَابٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنِ الْخَمْرِ وَ النَّبِيذِ وَ الْمُسْكِرِ يُصِيبُ ثَوْبِي أَغْسِلُهُ أَوْ أُصَلِّي فِيهِ قَالَ صَلِّ فِيهِ إِلَّا أَنْ تَقْذَرَهُ فَتَغْسِلُ مِنْهُ مَوْضِعَ الْأَثَرِ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى إِنَّمَا حَرَّمَ شُرْبَهَا(۱).

**[ترجمه]قرب الاسناد: ابن رئاب نقل کرده است که از امام صادق علیه السلام درباره خمر، نبیذ و مسکر سؤال کردم که به لباسم می‌ریزد، آیا آن را بشویم یا در آن نماز گزارم؟ فرمود: در آن نماز بخوان، مگر اینکه بخواهی ناپاکی‌ها را از بین ببری، که در این‌صورت، موضع تماس با آن را می‌شویی، خداوند تبارک و تعالی تنها شرب آن را حرام کرده است. - . قرب الاسناد: ۷۶ چاپ سنگی، ۱۰۰ چاپ نجف -

**[ترجمه]

«۲»

عِلَلُ الصَّدُوقِ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ وَ عَلِيِّ بْنِ إِسْمَاعِيلَ وَ يَعْقُوبَ بْنِ يَزِيدَ عَنْ حَمَّادِ بْنِ عِيسَى عَنْ حَرِيزٍ قَالَ قَالَ بُكَيْرٌ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ علیه السلام وَ أَبُو الصَّبَّاحِ وَ أَبُو سَعِيدٍ وَ الْحَسَنُ النَّبَّالُ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالُوا: قُلْنَا لَهُمَا إِنَّا نَشْتَرِي ثِيَاباً يُصِيبُهَا الْخَمْرُ وَ وَدَكُ الْخِنْزِيرِ عِنْدَ حَاكَتِهَا أَ نُصَلِّي فِيهَا قَبْلَ أَنْ نَغْسِلَهَا قَالَ نَعَمْ لَا بَأْسَ بِهَا إِنَّمَا حَرَّمَ اللَّهُ أَكْلَهُ وَ شُرْبَهُ وَ لَمْ يُحَرِّمْ لُبْسَهُ وَ مَسَّهُ وَ الصَّلَاةَ فِيهِ (۲).

**[ترجمه]علل الصدوق: بکیر از امام باقر علیه السلام و ابوصباح، ابوسعید و حسن نبال از امام صادق علیه السلام نقل کرده‌اند که به این دو امام گفتیم: ما لباسهایی می‌خریم که زمان بافتن آن‌ها، خمر و چربی گوشت خوک بر آن‌ها ریخته می‌شود، آیا قبل از اینکه آن‌ها را بشوییم، در آنها نماز بخوانیم؟ فرمود: ایرادی ندارد، چرا که خداوند تنها خوردن و آشامیدن آن را حرام کرده، اما پوشیدن و لمس و نماز خواندن در آن را حرام نکرده است. - . علل الشرائع ۲: ۴۶ -

**[ترجمه]

بیان

الودک بالتحریک دسم اللحم و دهنه الذی یستخرج منه.

**[ترجمه]«وَدَک» به معنای چربی گوشت و پی خوک است که از آن استخراج می‌شود.

**[ترجمه]

«۳»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْوَلِيدِ عَنِ ابْنِ بُكَيْرٍ قَالَ: سَأَلَ رَجُلٌ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام وَ أَنَا عِنْدَهُ عَنِ الْمُسْكِرِ وَ النَّبِيذِ يُصِيبَانِ الثَّوْبَ قَالَ لَا بَأْسَ بِهِ (۳).

**[ترجمه]قرب الاسناد: ابن بکیر نقل کرده است که در حضور من، مردی از امام صادق علیه السلام از مسکر و نبیذ سؤال کرد که به لباس می‌ریزند. فرمود: ایرادی ندارد. - . قرب الاسناد: ۸۰ چاپ سنگی، ۱۰۵ چاپ نجف -

**[ترجمه]

«۴»

وَ مِنْهُ، بِإِسْنَادِهِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ عليه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ رَجُلٍ مَرَّ فِي مَاءِ مَطَرٍ قَدْ صُبَّ فِيهِ خَمْرٌ فَأَصَابَ ثَوْبَهُ هَلْ يُصَلِّي فِيهِ قَبْلَ أَنْ يَغْسِلَهُ

ص: ۹۶

۱- ۱. قرب الإسناد ص ۷۶ ط حجر ص ۱۰۰ ط نجف.

۲- ۲. علل الشرائع ج ۲ ص ۴۶.

۳- ۳. قرب الإسناد ص ۸۰ ط حجر ص ۱۰۵ ط نجف.

قَالَ لَا يَغْسِلُ ثَوْبَهُ وَ لَا رِجْلَيْهِ وَ يُصَلِّی وَ لَا بَأْسَ (۱)

قَالَ وَ سَأَلْتُهُ علیه السلام عَنْ رَجُلٍ مَرَّ بِمَكَانٍ قَدْ رُشَّ فِيهِ خَمْرٌ قَدْ شَرِبَتْهُ الْأَرْضُ وَ بَقِيَ نَدَاهُ أَ يُصَلِّی فِيهِ قَالَ إِنْ أَصَابَ مَكَاناً غَيْرَهُ فَلْيُصَلِّ فِيهِ وَ إِنْ لَمْ يُصِبْ فَلْيُصَلِّ وَ لَا بَأْسَ (۲).

**[ترجمه]قرب الاسناد: علی بن جعفر از برادرش علیه السلام نقل کرده است که از ایشان درباره مردی سؤال کردم که در آب بارانی گام بردارد که خمر در آن ریخته و از آن به لباسش بریزد، آیا قبل از اینکه بخواهد نماز بخواند، آن را بشوید؟ فرمود: لباس و پاهایش را نشوید و نماز بخواند و ایرادی ندارد. - . قرب الاسناد: ۸۴ چاپ سنگی، ۱۱۶ چاپ نجف -

گفت: از ایشان درباره مردی سؤال کردم که از مکانی عبور کند که در آن خمری پاشیده که زمین آن را فروبرده و رطوبت آن باقی مانده، آیا در آن نماز گزارد؟ فرمود: اگر مکانی غیر آن را پیدا کرد، در آن نماز بخواند و اگر پیدا نکرد، نماز بخواند و ایرادی ندارد. - . قرب الاسناد: ۱۱۹ چاپ نجف -

**[ترجمه]

«۵»

وَ مِنْهُ وَ مِنْ كِتَابِ الْمَسَائِلِ، قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ النَّضُوحِ يُجْعَلُ فِيهِ النَّبِيذُ أَ يَصْلُحُ أَنْ تُصَلِّيَ الْمَرْأَةُ وَ هُوَ فِي رَأْسِهَا قَالَ لَا حَتَّى تَغْتَسِلَ مِنْهُ (۳) قَالَ وَ سَأَلْتُهُ عَنِ الطَّعَامِ يُوضَعُ عَلَى سُفْرَةٍ أَوْ خِوَانٍ قَدْ أَصَابَهُ الْخَمْرُ أَ يُؤْكَلُ عَلَيْهِ قَالَ إِذَا كَانَ الْخِوَانُ يَابِساً فَلَا بَأْسَ (۴).

**[ترجمه]قرب الاسناد، کتاب المسائل: گفت: از ایشان درباره نوعی عطر سؤال کردم که در آن نبیذ قرار داده شده است، آیا رواست که زن در آن نماز بخواند، در حالی که از آن در سرش باشد؟ فرمود: خیر، تا اینکه شسته شود. - . قرب الاسناد: ۱۰۱ چاپ سنگی، المسائل فی البحار ۱۰: ۲۶۹ -

گفت: از ایشان درباره غذا سؤال کردم که در سفره یا خوانی قرار داده می‌شود و خمر بر آن ریخته شده، آیا بر آن سفره غذا خورده شود؟ فرمود: در صورتی که سفره خشک باشد، ایرادی ندارد. - . قرب الاسناد: ۱۵۶ چاپ نجف -

**[ترجمه]

«۶»

فِقْهُ الرِّضَا: لَا بَأْسَ أَنْ تُصَلِّيَ فِي ثَوْبٍ أَصَابَهُ خَمْرٌ لِأَنَّ اللَّهَ حَرَّمَ شُرْبَهَا وَ لَمْ يُحَرِّمِ الصَّلَاةَ فِي ثَوْبٍ أَصَابَهُ وَ إِنْ خَاطَ خَيَّاطٌ ثَوْبَكَ بِرِيقِهِ وَ هُوَ شَارِبُ الْخَمْرِ إِنْ كَانَ يَشْرَبُ غِبّاً فَلَا بَأْسَ وَ إِنْ كَانَ مُدْمِناً لِلشُّرْبِ كُلَّ يَوْمٍ فَلَا تُصَلِّ فِي ذَلِكَ الثَّوْبِ حَتَّى يُغْسَلَ وَ لَا تُصَلِّ فِي بَيْتٍ فِيهِ خَمْرٌ مَحْصُورٌ فِي آنِيَةٍ(۵).

**[ترجمه]فقه الرضا: خواندن نماز در لباسی که خمر بر آن ریخته ایرادی ندارد، زیرا که خداوند شرب آن را حرام کرده، اما

خواندن نماز در لباسی که خمر بدان ریخته را حرام ندانسته؛ و اگر خیاطی که خود شارب خمر است، لباست را دوخت و نخ آن را بـا آب دهانش تر کرد، در صورتی که یک روز در میان از آن می‌نوشـید، ایرادی نـدارد، و در صورتی که به شـرب آن هر روز معتاد شـده بود، در آن لباس نماز نخوان تا اینکه شسـته شود، و در خانه‌ای که در آن ظرف پر از خمر نگهـداری می‌ کنند نیز نماز نخوان. - . فقه الرضا: ۳۸ -

**[ترجمه]

«۷»

كِتَابُ الْمَسَائِلِ، بِالْإِسْنَادِ الْمُتَقَدِّمِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ مُوسَى علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الْكُحْلِ يَصْلُحُ أَنْ يُعْجَنَ بِالنَّبِيذِ قَالَ لَا(۶).

**[ترجمه]کتاب المسائل: با همین اسناد، علی بن جعفر از برادرش امام کاظم علیه السلام نقل کرده است که فرمود: از ایشان درباره سرمه سؤال کردم که آیا رواست که با نبیذ آمیخته شود؟ فرمود: خیر. - . البحار ۱۰: ۲۶۹ -

**[ترجمه]

أقول

سیأتی بعض الأخبار المناسبه لهذا الباب فی باب الأوانی.

**[ترجمه]برخی از اخبار مناسب با این باب، در باب ظرف‌ها بیان خواهد شد.

**[ترجمه]

تبيين

اعلم أن الخبر الأول یدل علی جواز الصلاه فی ثوب أصابته الخمر و ظاهره الطهاره و إن أمکن أن تکون نجسه معفوا عنها و حمله القائلون بالنجاسه علی التقیه و أورد علیه أنه لا تقیه فیه إذ أکثر علماء العامه أیضا علی نجاسه الخمر و أجیب بأن التقیه لعلها من السلاطین إذ سلاطین ذلک الوقت

ص: ۹۷

۱- ۱. قرب الإسناد ص ۸۳ ط حجر و ۱۱۶ ط نجف.

۲- ۲. قرب الإسناد ص ۱۱۹ ط نجف.

۳- ۳. قرب الإسناد ص ۱۰۱ ط حجر، المسائل فی البحار ج ۱۰ ص ۲۶۹.

۴- ۴. قرب الإسناد ص ۱۵۶ ط نجف.

۵- ۵. فقه الرضا ص ۳۸.

۶- ۶. البحار ج ۱۰ ص ۲۶۹.

کـانوا یزاولون الخمر و لا یجتنبون عنها فلعل الحکم بالنجاسه کان شاقا علیهم لتضـمنه شـناعه لهم و إزراء بهم و رد بأنهم علیهم السـلام لو کـانوا یتقون فی ذلک لکانت تقیتهم فی الحکم بالحرمه أوجب و أهم مع أنهم علیهم السـلام کانوا یبالغون فی ذلک کل المبالغه حتی أنهم حکموا بأن مدمن الخمر کعابد وثن إلی غیر ذلک من التهدیدات و التشدیدات.

فإن قلت الحرمه لما کانت صـریحه فی القرآن المجید و کانت من ضـروریات الدین فالحکم بها لا فساد فیه إذ لا لأحد أن ینکر علی من حکم بهـا قلت أصـل حرمتهـا و إن کـان کـذلک لکن عظم حرمتهـا و کونهـا بـالغه إلی مـا بلغت من المراتب الـتی فی أحادیثنـا لیس فی صـریح القرآن و لاـ من ضـروریات الـدین فکـان ینبغی أن یتقوا فیه فترک التقیه فی ذلک و التقیه فی الحکم بالنجاسه بعید جدا بل الأظهر حمل أخبار النجاسه علی التقیه أو علی الاستحباب.

و بالجمله لو لا الشهره العظیمه و الإجماع المنقول لکان القول بالجواز متجها و لا ریب أن الأحوط العمل بالمشهور.

و الخبر الثانی أظهر فی الدلاله علی الطهاره لکنه یدل علی طهاره ودک الخنزیر أیضا و لم یقل به أحد و إن کان ظاهر الصدوق رحمه الله القول بجواز الصـلاه فیه أیضـا حیث قـال فی کتـاب علـل الشـرائع باب عله الرخصه فی الصـلاه فی ثوب أصابه خمر و ودک الخنزیر فإنه و إن لم یکن صـریحا فی الطهاره لکنه صـریح فی جواز الصلاه فیه و یمکن حمل الخبر علی ما إذا ظن ملاقاه الحـاکه لهـا بـالخمر و ودک الخنزیر و إن لم یعلم ذلـک فـإن تلـک الظنون غیر معتبره فی النجاسه و إلا لزم الاجتناب من جمیع الأشیاء لا سیما ما یجلب من بلاد الکفر من الثیاب و الأدویه و الأطعمه کما

رَوَی الشَّیْخُ فِی الصَّحِیحِ (۱)

عَنْ مُعَاوِیَهَ بْنِ عَمَّارٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنِ الثِّیَابِ السَّابِرِیَّهِ یَعْمَلُهَا الْمَجُوسُ

۱- ۱. التهذیب ج ۱ ص ۱۳۹ ط حجر.

وَ هُمْ أَخْبَاثٌ وَ هُمْ يَشْرَبُونَ الْخَمْرَ وَ نِسَاؤُهُمْ عَلَى تِلْكَ الْحَالِ أَلْبَسُهَا وَ لَا أَغْسِلُهَا وَ أَصَلِّي فِيهَا قَالَ نَعَمْ.

فالمراد بقوله عليه السلام و لم يحرم لبسه و مسه و الصلاه فيه عدم التحريم إذا ظن ذلك و لم يعلم و لا يخفى بعده.

و الخبر الثالث أيضا ظاهره الطهاره و يمكن حمله على عدم البأس بلبس الثوب و التمتع به لا طهارته و جواز الصلاه فيه.

و الخبر الرابع أيضا ظاهر الدلاله على الطهاره و يمكن حمله على أن صب الخمر كان قبل وقوع المطر و بعده قد طهر المكان فلا بأس بأن يصيب ماء المطر(١) حينئذ أو على أن صب الخمر فى الماء كان فى أثناء التقاطر و كذا أصابه ماء المطر الثوب أيضا كان فى أثنائه أو على أن ماء المطر لعله كان كرا أو على أن القليل لا ينجس بملاقاه النجاسه.

و جواب السؤال الثانى من على بن جعفر أظهر فى الطهاره و يدل على استحباب التنزه عنها مع الإمكان و يمكن حمله على نفى البأس فى الصلاه فى ذلك المكان مع عدم السجود عليها و عدم ملاقاته بالرطوبه بأن تكون النداوه نداوه لا تسرى.

لا يقال لا حاجه إلى السؤال حينئذ لأنه يجوز أن يتوهم أنه لا يصح الصلاه فى مكان أصابته الخمر و إن لم يلاق برطوبه كما ورد أنه لا يصلى فى بيت فيه خمر لكنه بعيد و ترك الاستفصال مع قيام الاحتمال دليل العموم.

و جوابا السؤال الثالث و الرابع ظاهران فى النجاسه و إن أمكن حملهما على الاستحباب أو التقيه كما عرفت.

و أما ما فى الفقه فالنهى مع الإدمان ظاهره الكراهه بقرينه سابقه و النهى عن الصلاه فى بيت فيه خمر فالمشهور أنه على الكراهه و ظاهر الصدوق الحرمه و خبر النبيذ ظاهره الكراهه مع أنه على تقدير الحرمه أيضا لا يدل على النجاسه.

١- ١. ما بين العلامتين ساقط من المطبوعه الأولى.

**[ترجمه]بدان که خبر اول بر جواز ادای نماز در لباسی دلالت دارد که خمر بدان ریخته و از ظاهر خبر، طهارت برمی‌آید، هر چند امکان دارد نجسی باشد که مورد بخشش واقع شده است؛ و قائلان به نجاست آن را حمل بر تقیه کرده‌اند و بر آن ایراد گرفته شده که جای تقیه‌ای در آن نیست، چرا که اغلب علمای اهل سنت نیز بر نجاست خمر متفقند و بدان جواب داده شده که چه بسا مراد، تقیه از پادشاهان باشد، زیرا که پادشاهان در آن زمان همواره شرب خمر می‌کردند و از آن اجتناب نمی‌کردند، و چه بسا حکم به نجاست، از آنجا که دربردارنده قباحت و تحقیر آنان بود، بر آنان سخت بود. و پاسخ داده شده که اگر ائمه علیهم السلام در آن تقیه می‌کردند، در واقع تقیه آنان در حکم به حرمت خمر، واجب‌تر و مهم‌تر می‌بود، با وجود آنکه آنان در این زمینه بسیار مبالغه می‌کردند، تا جایی که حکم دادند که فرد معتاد به خمر به سان پرستنده بت می‌باشد، و دیگر تهدیدات و تشدیداتی که نیز در کلام ایشان آمده است.

اگر بگویی: از آنجا که حرمت جزو احکام صریح قرآن است و از ضروریات دین برشمرده می‌شود، بنابراین در حکم به آن فسادی نیست، چرا که کسی نمی‌تواند به کسی که به آن حکم کرده تعرض کند، می‌گویم: اصل، حرمت آن، اگرچه چنین است، اما بزرگی حرمت آن و رسیدن آن به مراتبی از حرمت که در احادیث ما وجود دارد، در نص صریح قرآن موجود نیست و از ضروریات دین به شمار نمی‌آید، پس شایسته بوده است که در آن تقیه کنند، پس ترک تقیه در حرمت آن و تقیه در حکم به نجاست آن، بسیار بعید است، بلکه اظهر، حمل روایات نجاست بر تقیه یا بر استحباب می‌باشد .

به طور کلی، اگر شهرت عظیم و اجماع منقول نبود، قطعا قول بر جواز، دارای وجه بود و شکی نیست که احوط، عمل به مشهور می‌باشد.

و خبر دوم در دلالت بر طهارت اظهر است، اما بر طهارت چربی گوشت خوک نیز دلالت دارد، وکسی آن را نگفته و اگر چه از ظاهر کلام شیخ صدوق - رحمه الله - جواز ادای نماز در آن بر می‌آید، چنان که در کتاب علل الشرائع گفته است: «باب علت رخصت در نماز در لباسی که بدان خمر ریخته و چربی خوک مالیده است»، پس این عبارت هر چند در طهارت صریح نیست، اما در جواز ادای نماز در آن لباس صریح می‌باشد و می‌توان خبر را حمل بر زمانی کرد که گمان برخورد دوزنده با خمر و چربی گوشت خوک رود، هر چند آن را نداند. اما آن گمان‌ها در نجاست غیر معتبر می‌باشد، وگرنه اجتناب از تمام اشیاء واجب می‌شد، به ویژه لباس، دارو و غذاهایی که از بلاد کفر آورده می‌شود، چنان که شیخ در صحیح از معاویه بن عمار نقل کرده است که وی آورده: از امام صادق علیه السلام درباره جامه‌های سابریه سؤال کردم که زرتشتیان آن را می‌بافند، و ایشان آلوده‌اند و شراب می‌خورند و زنان ایشان نیز این‌چنین‌اند، آیا می‌توانم که آن جامه‌ها را بپوشم و نشویم و در آن نماز بخوانم؟ ایشان فرمود: آری؛؛ و منظور از این گفته امام علیه السلام «حرام نکرده، پوشیدن و دست کشیدن و ادای نماز در آن را» عدم تحریم می‌باشد، آنگاه که آن را گمان کرده و ندانسته است و بعید بودن آن پوشیده نیست.

ظاهر روایت سوم نیز بر طهارت دلالت دارد و می‌توان آن را بر این حمل کرد که پوشیدن لباس و استفاده از آن اشکالی ندارد، نه طهارت آن و جواز خواندن نماز در آن.

دلالت روایت چهارم نیز بر طهارت، آشکار است، و می‌توان آن را حمل بر این کرد که ریختن خمر در آن هنگام، قبل از ریزش باران بوده و پس از آن، مکان پاک شده، پس در این صورت ایرادی ندارد که آب باران بر لباس او بپاشد؛ یا اینکه

ریختن خمر در آب در اثناء ریزش باران رخ داده، و همچنین برخورد آب باران به لباس نیز در همان اثناء بوده؛ یا اینکه آب باران آب کر بوده؛ یا بر این اساس که آب قلیل در برخورد با نجاست، نجس نمی‌شود .

پاسخ سؤال دوم از علی بن جعفر در طهارت، اظهر می‌باشد، و بر استحباب تنزه - پرهیز - از آن در صورت امکان دلالت دارد و می‌توان آن را بر این حمل کرد که ادای نماز در آن مکان، با عدم سجده بر آن و عدم برخورد با رطوبت در آن مکان بلا اشکال است، در صورتی که خیسی آن، بدون سرایت باشد.

گفته نشود: در اینجا نیاز به سؤال نیست، چرا که ممکن است که خیال کند، خواندن نماز در مکانی که خمر بر آن ریخته، صحیح نیست، هرچند رطوبت آن به لباسش سرایت نکند؛ چنان که وارد شده، نباید در خانه‌ای که در آن خمر موجود است، نماز خواند؛ اما این قول بعید می‌باشد و تفصیل ندادن، با وجود احتمال، دلیل عمومیت حکم می‌باشد.

پاسخ دو سؤال سوم و چهارم، ظاهر در نجاستند، هر چند امکان حمل آن دو بر استحباب یا تقیه - چنان که پیشتر دانستی - وجود دارد. اما آنچه در فقه آمده، نهی در صورت معتاد بودن، با قرینه سابق، ظاهر آن کراهت است و نهی از ادای نماز در خانه‌ای که در آن شراب می‌باشد، بر اساس قول مشهور، حمل بر کراهت می‌شود و ظاهر سخن شیخ صدوق حرمت است و خبر نبیذ نیز ظاهر در کراهت است؛ بعلاوه، با فرض حرمت نیز بر نجاست دلالت نمی‌کند.

**[ترجمه]

«۸»

دَعَائِمُ الْإِسْلَامِ: سُئِلَ الصَّادِقُ علیه السلام عَنِ الشَّرَابِ الْخَبِيثِ يُصِيبُ الثَّوْبَ قَالَ يُغْسَلُ (۱) وَ سُئِلَ عَنِ السُّفْرَهِ وَ الْخِوَانِ يُصِيبُهُ الْخَمْرُ أَ يُؤْكَلُ عَلَيْهِ قَالَ إِنْ كَانَ يَابِساً قَدْ جَفَّ فَلَا بَأْسَ بِهِ (۲).

**[ترجمه]دعائم الاسلام: از امام صادق علیه السلام درباره شراب خبیث که به لباس می‌ریزد، سؤال کردند. ایشان فرمود: شسته شود. - . دعائم الاسلام ۱: ۱۱۷ -

و در مورد سفره و خوانی که بر آن شراب ریخته می‌شود، سؤال کردند که آیا بر آن غذا خورده می‌شود؟ فرمود: در صورتی که بدون رطوبت باشد و خشک شده باشد، ایرادی ندارد. - . دعائم الاسلام ۱: ۱۲۲[۲] -

**[ترجمه]

باب ۵ نجاسه البول و المنی و طریق تطهیرهما و طهاره الوذی و أخواتها

الأخبار

«۱»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، بِالْإِسْنَادِ الْمُتَقَدِّمِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ جُنُبٍ أَصَابَتْ يَدُهُ مِنْ جَنَابَتِهِ فَمَسَحَهُ بِخِرْقَةٍ ثُمَّ أَدْخَلَ يَدَهُ فِي غِسْلِهِ قَبْلَ أَنْ يَغْسِلَهَا هَلْ يُجْزِيهِ أَنْ يَغْتَسِلَ مِنْ ذَلِكَ الْمَاءِ قَالَ إِنْ وَجَدَ مَاءً غَيْرَهُ فَلَا يُجْزِيهِ أَنْ يَغْتَسِلَ بِهِ وَ إِنْ لَمْ يَجِدْ غَيْرَهُ أَجْزَأَهُ (۳)

قَالَ وَ سَأَلْتُهُ عَنِ الْفِرَاشِ يُصِيبُهُ الِاحْتِلَامُ كَيْفَ يُصْنَعُ بِهِ قَالَ اغْسِلْهُ فَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَلَا تَنَامُ عَلَيْهِ حَتَّى يَيْبَسَ فَإِنْ نِمْتَ عَلَيْهِ وَ أَنْتَ رَطْبُ الْجَسَدِ فَاغْسِلْ مَا أَصَابَ مِنْ جَسَدِكَ فَإِنْ جَعَلْتَ بَيْنَكَ وَ بَيْنَهُ ثَوْباً فَلَا بَأْسَ (۴) قَالَ وَ سَأَلْتُهُ عَنْ أَكْسِيَةِ الْمِرْعِزَّى وَ الْخِفَافِ يُنْقَعُ فِي الْبَوْلِ أَ يُصَلَّى فِيهَا قَالَ إِذَا غَسَلْتَ فِي الْمَاءِ فَلَا بَأْسَ (۵).

۱- ۱. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۱۷.

۲- ۲. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۲۲.

۳- ۳. قرب الإسناد ص ۱۱۰ ط حجر.

۴- ۴. قرب الإسناد ص ۱۱۸ ط حجر و ص ۱۵۸ ط نجف.

۵- ۵. قرب الإسناد ص ۱۱۶ ط نجف.

**[ترجمه]قرب الاسناد: علی بن جعفر نقل کرده است که از برادرش - امام کاظم - علیه السلام در مورد شخص جنبی سؤال کردم که دست او به منی آلوده می‌شود، آن را با پارچه‌ای پاك می کند، آنگاه قبل از اینکه دست خود را بشوید، آن را در آب غسل می‌زند، آیا کفایت می کند که با آن آب غسل کند؟ فرمود: اگر آبی غیر از آن بیابد، کفایت نمی کند که با این آب غسل کند، اما اگر نیابد، کفایت می کند. - . قرب الاسناد: ۱۱۰ چاپ سنگی -

و گفت: از ایشان در مورد بستری سؤال کردم که شخص بر آن محتلم می‌شود، با آن چه کند؟ فرمود: آن را بشوی، اگر این کار را نکردی، بر روی آن نخواب تا اینکه خشك شود، اگر بدنت خیس بود و بر روی آن بستر خوابیدی، آنچه را که به بدنت تماس پیدا کرده، بشوی؛ و در صورتی که میان خود و بستر پارچه‌ای قرار دهی، ایرادی ندارد. - . قرب الاسناد: ۱۱۸ چاپ سنگی، ۱۵۸ چاپ نجف -

گفت: از ایشان در مورد لباس کرکی و کفشی که در بول خیس می‌شود سؤال کردم که آیا می‌توان در آن نماز خواند؟ فرمود: اگر آن را بشویی، ایرادی ندارد. - . قرب الاسناد: ۱۱۶ چاپ نجف -

**[ترجمه]

بیان

قد مر الکلام فی السؤال الأول (۱) و قال فی القاموس المرعزی و یمد إذا خفف و قد تفتح المیم فی الکل الزغب الذی تحت شعر العنز.

**[ترجمه]در مورد سؤال اول، بیشتر صحبت شد - . باب ۳: ۱۴ -

و در قاموس گفته است: «مرعزّی» بدون تشدید با مد خوانده می‌شود و گاهی میم در هر صورت مفتوح می‌شود، مرعزی کرکی است که در زیر موی بز قرار دارد.

**[ترجمه]

«۲»

عِلَلُ الصَّدُوقِ، عَنِ ابْنِ الْوَلِيدِ عَنِ الصَّفَّارِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنِ النَّوْفَلِيِّ عَنِ السَّكُونِيِّ عَنِ الصَّادِقِ عَنْ أَبِيهِ علیهما السلام أَنَّ عَلِيّاً علیه السلام قَالَ: لَبَنُ الْجَارِيَةِ وَ بَوْلُهَا يُغْسَلُ مِنْهُ الثَّوْبُ قَبْلَ أَنْ تَطْعَمَ لِأَنَّ لَبَنَهَا يَخْرُجُ مِنْ مَثَانَةِ أُمِّهَا وَ لَبَنُ الْغُلَامِ لَا يُغْسَلُ مِنْهُ الثَّوْبُ وَ لَا بَوْلُهُ قَبْلَ أَنْ يَطْعَمَ لِأَنَّ لَبَنَ الْغُلَامِ يَخْرُجُ مِنَ الْمَنْكِبَيْنِ وَ الْعَضُدَيْنِ (۲).

المقنع، و الهدایه، مرسلا: مثله (۳)

**[ترجمه]علل الصدوق: امام صادق از پدرش علیهما السلام نقل کرده است که امام علی علیه السلام فرمود: برای شیر و بول

دختر شیرخواره قبل از این که غذاخور شود، لباس شسته می‌شود، زیرا شیر آن از مثانه مادرش خارج می‌شود؛ اما از شیر و بول پسر شیرخوار قبل از این که غذاخور شود، شستن لباس لازم نیست، زیرا که شیر از شانه‌ها و بازوان مادر خارج می‌شود. - . علل الشرائع ۱: ۲۷۸ -

المقنع، الهدایه: مانند این حدیث را نقل کرده‌اند. - . المقنع: ۳، الهدایه: ۱۵ -

**[ترجمه]

بیان

قال العلامه رحمه الله فی المختلف المشهور أن بول الرضیع قبل أن یأکل الطعام نجس لکن یکفی صب الماء علیه من غیر عصر حتی أن السید المرتضی رحمه الله ادعی الإجماع للعلماء علی نجاسته و قال ابن الجنید بول البالغ و غیر البالغ من الناس نجس إلا أن یکون غیر البالغ صبیا ذکرا فإن بوله و لبنه ما لم یأکل اللحم لیس بنجس و المعتمد الأول.

لنا أنه بول آدمی فکان نجسا کالبالغ و ما

رَوَاهُ الشَّیْخُ فِی الْحَسَنِ عَنِ الْحَلَبِی (۴) قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنْ بَوْلِ الصَّبِیِّ قَالَ تُصَبُّ عَلَیْهِ الْمَاءُ فَإِنْ کَانَ قَدْ أَکَلَ فَاغْسِلْهُ غَسْلًا.

احتج ابن الجنید بما رواه السکونی و أورد هذه الروایه ثم أجاب بأن انتفاء الغسل لا یستلزم انتفاء الصب ثم قال الظاهر من کلام ابن الجنید غسل الثوب من لبن الجاریه وجوبا للروایه السابقه و الحق عندی ما ذهب إلیه الأکثر من طهارته و حمل الروایه علی الاستحباب.

ص: ۱۰۱

۱- ۱. راجع الباب ۳ ص ۱۴ فیما سبق.

۲- ۲. علل الشرائع ج ۱ ص ۲۷۸.

۳- ۳. المقنع ص ۳، الهدایه: ۱۵.

۴- ۴. التهذیب ج ۱ ص ۷۱.

**[ترجمه]علامه - رحمه الله - در مختلف گفته: مشهور است که بول کودک شیرخواره قبل از خوردن طعام، نجس می باشد، اما تنها ریختن آب بر آن بدون فشردنش کفایت می کند، تا جایی که سید مرتضی - رحمه الله - ادعای اجماع علماء بر نجاست آن را کرده و ابن جنید نیز گفته: بول مردم بالغ و نابالغ نجس می‌باشد، مگر اینکه فرد نابالغ پسر بچه باشد که در این... صورت، بول و شیر او تا زمانی که گوشت نخورده، نجس نمی‌باشد و دلیل اول ما این است که آن بول انسان است و همچون بول فرد بالغ، نجس است و دلیل دیگر، روایتی است که شیخ در حدیثی حسن از حلبی نقل کرده که گفت: از امام صادق علیه السلام درباره بول پسربچه سؤال کردم، فرمود: بر آن آب ریخته شود، اگر غذا خور شده بود، آن را خوب بشوی.

ابن‌جنید برآنچه سکونی روایت کرده استدلال کرده و این روایت را آورده و سپس این گونه جواب داده که انتفاء شستن، مستلزم انتفاء آب ریختن نیست، و سپس گفته است: ظاهر سخن ابن‌جنید، وجوب شستن لباس به خاطر شیر دختر شیرخواره است، بر اساس روایت پیشین؛ و حق در نزد من همان چیزی است که اکثریت بر آنند یعنی طهارت آن، و روایت حمل بر استحباب شده است.

**[ترجمه]

«۳»

عِلَلُ الصَّدُوقِ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ فَضَّالٍ عَنِ ابْنِ بُكَيْرٍ عَنْ عُمَرَ بْنِ حَنْظَلَةَ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام عَنِ الْمَذْيِ قَالَ مَا هُوَ وَ النُّخَامَةُ إِلَّا سَوَاءٌ(۱).

**[ترجمه]علل الصدوق: عمر بن حنظله نقل کرده است که از امام صادق علیه السلام درباره مذی سؤال کردم. فرمود: مذی و نخامه - آب بینی یا خلط سینه - یکسانند. - . علل الشرائع ۱: ۲۸۰ -

**[ترجمه]

«۴»

وَ مِنْهُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ الْوَلِيدِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ الصَّفَّارِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنِ ابْنِ أُذَيْنَةَ عَنْ بُرَيْدٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَحَدَهُمَا عليهما السلام عَنِ الْمَذْيِ فَقَالَ لَا يَنْقُضُ الْوُضُوءَ وَ لَا يُغْسَلُ مِنْهُ ثَوْبٌ وَ لَا جَسَدٌ إِنَّمَا هُوَ بِمَنْزِلَةِ الْبُصَاقِ وَ الْمُخَاطِ(۲).

**[ترجمه]علل الصدوق: برید از یکی از دو امام علیهما السلام نقل کرده است که درباره مذی سؤال کردم. فرمود: وضو را باطل نمی کند، به خاطر آن نیازی به شستن لباس و بدن نیست، بلکه تنها به منزله آب دهان و مخاط است. - . علل الشرائع ۱: ۲۷۹ -

**[ترجمه]

بیان

یدل الخبران علی طهاره المذی مطلقا و هو المشهور بین الأصحاب و خالف ابن الجنید فحکم بنجاسه ما خرج عقیب شهوه و قال و لو غسل من جمیعه کان أحوط و استدل بروایه حملت علی الاستحباب جمعا.

**[ترجمه]هر دو روایت به طور مطلق بر طهارت مذی دلالت می کنند و مشهور میان اصحاب می‌باشد و ابن‌جنید با آن مخالفت کرده و به نجاست هر آنچه پس از شهوت خارج شود، حکم کرده و گفته است: اگر همه آنها شسته شود، احوط می‌باشد و به روایتی استدلال کرده که جمعا حمل بر استحباب شده است.

**[ترجمه]

«۵»

الْعِلَلُ، عَنْ أَبِیهِ عَنْ عَلِیِّ بْنِ إِبْرَاهِیمَ عَنْ أَبِیهِ عَنْ حَمَّادٍ عَنْ حَرِیزٍ عَنْ زُرَارَهَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنْ سَالَ مِنْ ذَکَرِکَ شَیْ ءٌ مِنْ مَذْیٍ أَوْ وَذْیٍ وَ أَنْتَ فِی الصَّلَاهِ فَلَا تَقْطَعِ الصَّلَاهَ وَ لَا تَنْقُضْ لَهُ الْوُضُوءَ وَ إِنْ بَلَغَ عَقِبَکَ إِنَّمَا ذَلِکَ بِمَنْزِلَهِ النُّخَامَهِ وَ کُلُّ شَیْ ءٍ خَرَجَ مِنْکَ بَعْدَ الْوُضُوءِ فَإِنَّهُ مِنَ الْحَبَائِلِ أَوْ مِنَ الْبَوَاسِیرِ فَلَیْسَ بِشَیْ ءٍ فَلَا تَغْسِلْهُ مِنْ ثَوْبِکَ إِلَّا أَنْ تَقْذَرَهُ (۳).

**[ترجمه]العلل: زراره نقل کرده است که امام صادق علیه السلام فرمود: اگر از آلت تو در هنگام نماز، چیزی از مذی یا وذی جاری شد، نماز را قطع مکن و وضو را به خاطر آن باطل نکن، هر چند به پاشنه پایت برسد، که آن تنها بمنزله آب بینی است. هر چیزی که پس از وضو از تو خارج شود، از سوی رگهای پشت - دام شیطان - و بواسیر است، و چیزی نیست و آن را از لباست نشوی مگر اینکه آن را آلوده و ناپاک کرده باشی. - . علل الشرائع ۱: ۲۷۹ -

**[ترجمه]

«۶»

وَ مِنْهُ، بِهَذَا الْإِسْنَادِ عَنْ حَرِیزٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا جَعْفَرٍ علیه السلام عَنِ الْمَذْیِ یَسِیلُ حَتَّی یَبْلُغَ الْفَخِذَ قَالَ لَا یَقْطَعُ صَلَاتَهُ وَ لَا یَغْسِلُهُ مِنْ فَخِذِهِ لِأَنَّهُ لَمْ یَخْرُجْ مِنْ مَخْرَجِ الْمَنِیِّ إِنَّمَا هُوَ بِمَنْزِلَهِ النُّخَامَهِ(۴).

**[ترجمه]العلل: حریز با همین اسناد نقل کرده است که از امام باقر علیه السلام درمورد مذی سؤال کردم که جاری می‌شود تا اینکه به ران می‌رسد. فرمود: نمازش را قطع نکند و آن را از رانش نشوید، چرا که آن از مخرج منی بیرون نیامده، بلکه تنها بمنزله آب بینی است. - . علل الشرائع ۱: ۲۷۹ -

**[ترجمه]

«۷»

فِقْهُ الرِّضَا علیه السلام: لَا تَغْسِلْ ثَوْبَکَ وَ لَا إِحْلِيلَکَ مِنْ مَذْيٍ وَ وَذْيٍ فَإِنَّهُمَا بِمَنْزِلَهِ الْبُصَاقِ وَ الْمُخَاطِ فَلَا تَغْسِلْ ثَوْبَکَ إِلَّا مِمَّا يَجِبُ عَلَيْکَ فِی خُرُوجِهِ إِعَادَهُ الْوُضُوءِ وَ إِنْ أَصَابَکَ بَوْلٌ فِی ثَوْبِکَ فَاغْسِلْهُ مِنْ مَاءٍ جَارٍ مَرَّهً وَ مِنْ مَاءٍ رَاکِدٍ

۱- ۱. علل الشرائع ج ۱ ص ۲۸۰.

۲- ۲. علل الشرائع ج ۱ ص ۲۷۹.

۳- ۳. المصدر ج ۱ ص ۲۷۹.

۴- ۴. المصدر ج ۱ ص ۲۷۹.

مَرَّتَيْنِ ثُمَّ اعْصِرْهُ وَ إِنْ كَانَ بَوْلَ الْغُلَامِ الرَّضِيعِ فَتَصُبُّ عَلَيْهِ الْمَاءَ صَبّاً وَ إِنْ كَانَ قَدْ أَكَلَ الطَّعَامَ فَاغْسِلْهُ وَ الْغُلَامُ وَ الْجَارِيَةُ سَوَاءٌ وَ قَدْ رُوِيَ عَنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام أَنَّهُ قَالَ لَبَنُ الْجَارِيَةِ تَغْسِلُ مِنْهُ الثَّوْبَ قَبْلَ أَنْ تَطْعَمَ وَ بَوْلُهَا لِأَنَّ لَبَنَ الْجَارِيَةِ يَخْرُجُ مِنْ مَثَانَةِ أُمِّهَا وَ لَبَنُ الْغُلَامِ لَا يُغْسَلُ مِنْهُ الثَّوْبُ وَ لَا مِنْ بَوْلِهِ قَبْلَ أَنْ يَطْعَمَ لِأَنَّ لَبَنَ الْغُلَامِ يَخْرُجُ مِنَ الْمَنْكِبَيْنِ وَ الْعَضُدَيْنِ (۱).

**[ترجمه]فقه الرضا: به خاطر وذی و مذی، لباس و آلت خویش را نشوی، چرا كه آن دو به منزله بصاق - آب دهان - و مخاط - آب بینی - می‌باشند، بدین خاطر لباست را نشوی، جز از چیزی كه به خاطر خروج آن بر تو واجب است دوباره وضو بگیری. و اگر بول بر لباست ریخت، با آب جاری یک بار آن را بشوی و از آب راكد دوبار، و در صورتی كه بول پسر شیرخوار بود، بر آن آب می‌ریزی و اگر غذا خور شده بود، آن را بشوی و پسر شیرخوار و دختر شیر خوار در این باب یكسانند.

از امام علی علیه السلام روایت كرده‌اند كه فرمود: در مورد شیر و بول دختر شیرخواره قبل از غذا خور شدن، لباس شسته می‌شود، زیرا شیر آن از مثانه مادرش خارج می‌شود، اما از شیر و بول پسر شیرخوار قبل از طعام، شستن لباس لازم نیست، زیرا از شانه‌ها و بازوان مادر خارج می‌شود. - . فقه الرضا: ۶ -

**[ترجمه]

بیان

قوله علیه السلام من ماء جار لعل ذكر الجاری علی المثال و أرید به الأعم منه و من الكر و المراد بالراكد القلیل الراكد فیوافق المشهور من عدم وجوب العدد فی الكر و الجاری و یؤیده ما رَوَاهُ الشَّیْخُ فِی الصَّحِیحِ (۲)

عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنِ الثَّوْبِ یُصِیبُهُ الْبَوْلُ قَالَ اغْسِلْهُ فِی الْمِرْكَنِ مَرَّتَیْنِ فَإِنْ غَسَلْتَهُ فِی مَاءٍ جَارٍ فَمَرَّةً وَاحِدَةً.

و المركن بكسر المیم و إسكان الراء و فتح الكاف الإجانة التی یغسل فیها الثیاب و ذهب الشیخ نجیب الدین یحیی بن سعید إلی اعتبار التعدد فی الراكد دون الجاری و هو موافق لروایه الفقه قوله و بولها الظاهر تقدیم قوله و بولها علی قوله قبل أن تطعم لأن أكلها الطعام إنما یؤثر فی البول لا فی اللبن و هكذا روی فیما مر و ربما یقال باعتبار العطف قبل القید لیتعلق القید بهما.

**[ترجمه]این قول امام علی علیه السلام كه فرمود: [از آب جاری بشوی] چه بسا آب جاری را به عنوان مثال ذكر كرده باشد و اعم از آن و آب كر را قصد كرده باشد؛ و مراد از آب راكد، قلیل راكد می‌باشد، پس با قول مشهور در عدم وجوب عدد در كر و جاری همخوانی دارد و موید آن روایتی است كه شیخ در صحیح از محمد بن مسلم نقل كرده است كه از امام صادق علیه السلام درباره لباسی سؤال كردم كه به آن ادرار می‌ریزد. فرمود: در طشت آن را دوبار بشوی، و در آب جاری تنها یک بار بشوی.

«مِركَن» با كسر میم، سكون راء و فتح كاف به معنای طشتی است كه در آن لباس می‌شویند و شیخ نجیب الدین یحیی بن

سعید، تعدّد را تنها در آب راکد معتبر می‌داند نه جاری، و آن با روایت فقه موافق می‌باشد. سخن وی: «و بولها»، آنچه آشکار است، تقدیم قول وی «و بولها» بر «قبل أن تطعم» است، زیرا که خوردن طعام توسط دختر شیرخوار تنها، در بول تاثیر می گذارد نه در شیر، و در آنچه که گذشت این‌چنین روایت شد، و چه بسا گفته شود: به اعتبار عطف قبل از قید است، تا قید به هر دو تعلق یابد .

**[ترجمه]

«۸»

السَّرَائِرُ، مِنْ كِتَابِ الْبَزَنْطِيِّ قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الْبَوْلِ يُصِيبُ الْجَسَدَ قَالَ صُبَّ عَلَيْهِ الْمَاءَ مَرَّتَيْنِ فَإِنَّمَا هُوَ مَاءٌ وَ سَأَلْتُهُ عَنِ الثَّوْبِ يُصِيبُهُ الْبَوْلُ قَالَ اغْسِلْهُ مَرَّتَيْنِ (۳).

**[ترجمه]السرائر: از کتاب بزنطی نقل شده است که گفت: از ایشان درباره بول سؤال کردم که بر بدن می‌ریزد. فرمود: بر آن دو بار آب بریز، چرا که آن همان آب می‌باشد.

از ایشان درباره لباسی که بدان بول می‌ریزد سؤال کردم. فرمود: دو بار آن را بشوی.

**[ترجمه]

بيان

الفرق بین الصب و الغسل فی البدن و الثوب إما باعتبار العصر فی الثانی و عدمه فی الأول کما فهمه الأکثر أو باعتبار إکثار الماء حتی ینفذ فی

۱- ۱. فقه الرضا ص ۶.

۲- ۲. التهذیب ج ۱ ص ۷۱.

۳- ۳. السرائر ص ۴۶۵.

أعماق الثوب و عدم اعتبار ذلک فی البدن و علی الأول یدل علی تعدد العصر کما سیأتی قوله فإنما هو ماء أی لا یبقی له أثر فی البدن حتی یحتاج إلی ذلک لإزالته.

**[ترجمه]فرق میان صب - ریختن آب بر بدن - و شستن در لباس - چنان که اغلب فهمیده‌اند - یا به اعتبار فشردن آن در دومی (شستن)، و عدم آن در اولی (صب) می‌باشد؛ یا به اعتبار کثرت آب است تا بدین طریق در اعماق لباس نفوذ کند، و عدم اعتبار آن در بدن می‌باشد، و بنا بر اولی، چنان که بیان خواهد شد، بر تعدّد فشردن دلالت دارد. این گفته وی «آن همان آب می‌باشد» بدین معناست که اثری از آن در بدن باقی نمی‌ماند تا جهت ازاله بول به مالیدن نیاز باشد.

**[ترجمه]

«۹»

کِتَابُ الْمَسَائِلِ، بِالسَّنَدِ الْمُتَقَدِّمِ عَنْ عَلِیِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِیهِ مُوسَی علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ یَکُونُ لَهُ الثَّوْبُ وَ قَدْ أَصَابَهُ الْجَنَابَهُ فَلَمْ یَغْسِلْهُ هَلْ یَصْلُحُ النَّوْمُ فِیهِ قَالَ یُکْرَهُ (۱)

قَالَ وَ سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ یَعْرَقُ فِی الثَّوْبِ یَعْلَمُ أَنَّ فِیهِ جَنَابَهً کَیْفَ یَصْنَعُ هَلْ یَصْلُحُ لَهُ أَنْ یُصَلِّیَ قَبْلَ أَنْ یَغْسِلَهُ قَالَ إِذَا عَلِمَ أَنَّهُ إِذَا عَرِقَ أَصَابَ جَسَدَهُ مِنْ تِلْکَ الْجَنَابَهِ الَّتِی فِی الثَّوْبِ فَلْیَغْسِلْ مَا أَصَابَ مِنْ جَسَدِهِ مِنْ ذَلِکَ وَ إِنْ عَلِمَ أَنَّهُ قَدْ أَصَابَ جَسَدَهُ وَ لَمْ یَعْرِفْ مَکَانَهُ فَلْیَغْسِلْ جَسَدَهُ کُلَّهُ (۲).

**[ترجمه]کتاب المسائل: علی بن جعفر از برادرش موسی بن جعفر علیه السلام نقل کرده است که از ایشان درباره مردی سؤال کردم که لباسش به جنابت آلوده شده و آن را نشسته، آیا خوابیدن در آن رواست؟ فرمود: مکروه است. -. البحار ۱۰: ۲۷۲ -

گفت: از ایشان درباره مردی سؤال کردم که در لباسش عرق می‌کند و می‌داند که در آن جنابت است، چه کند؟ آیا رواست که قبل از شستن لباس در آن نماز بخواند؟ فرمود: اگر بداند زمانی که عرق کرده، از جنابتی که در لباس است به بدنش سرایت کرده، پس باید آنچه را که از جنابت بر بدنش سرایت کرده بشوید، و اگر بداند که به بدنش سرایت کرده اما جای آن را نداند، باید همه بدنش را بشوید. -. البحار ۱۰: ۲۷۲ -

**[ترجمه]

بیان

لعل کراهه النوم لاحتمال تلوث سائر الجسد.

**[ترجمه]چه بسا کراهت خوابیدن، به خاطر احتمال آلوده شدن بقیه بدن باشد.

**[ترجمه]

«۱۰»

الْمَلْهُوفُ، لِلسَّيِّدِ بْنِ طَاوُسٍ عَنْ أُمِّ الْفَضْلِ زَوْجَهِ الْعَبَّاسِ: أَنَّهَا جَاءَتْ بِالْحُسَيْنِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَبَالَ عَلَى ثَوْبِهِ فَقَرَصَتْهُ فَبَكَى فَقَالَ مَهْلًا يَا أُمَّ الْفَضْلِ فَهَذَا ثَوْبِی يُغْسَلُ وَ قَدْ أَوْجَعْتِ ابْنِی (۳).

**[ترجمه]الملهوف: سید بن طاووس از ام فضل همسر عباس نقل کرده که گفت: امام حسین علیه السلام را نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم بردم و ایشان بر جامه پیامبر بول کرد، پس من او را نیشگون گرفتم، پس گریست. رسول خدا فرمود: آرام ای ام فضل! این جامه من شسته می‌شود، اما تو فرزندم را آزردی. - . الملهوف علی قتلی الطفوف: ۱۲ -

**[ترجمه]

بیان

فی القاموس القرص أخذک لحم إنسان بإصبعک حتی تؤلمه انتهی و المراد بالغسل هنا الصب مع أنه یحتمل أن یکون ذلک بعد أکل الطعام.

**[ترجمه]در قاموس آمده، «قرص» به معنای گرفتن گوشت انسان به واسطه انگشت است تا جایی که او را به درد آوری - نیشگون -. پایان کلام. منظور از غسل (شستن) در اینجا، صبّ (ریختن آب) است، با اینکه احتمال دارد که آن بعد از غذاخور شدنش بوده است.

**[ترجمه]

«۱۱»

نَوَادِرُ الرَّاوَنْدِيِّ، بِإِسْنَادِهِ عَنْ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ آبَائِهِ عليهم السلام قَالَ قَالَ عَلِيٌّ عليه السلام: بَالَ الْحَسَنُ وَ الْحُسَيْنُ عليهما السلام عَلَى ثَوْبِ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله قَبْلَ أَنْ يَطْعَمَا فَلَمْ يَغْسِلْ بَوْلَهُمَا مِنْ ثَوْبِهِ (۴).

**[ترجمه]نوادر الراوندی: امام موسی بن جعفر از پدرانش علیهم السلام نقل کرده است که امام علی علیه السلام فرمود: امام حسن و حسین علیهما السلام قبل از غذا خور شدن بر لباس رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم بول کردند، پس ایشان بول آن دو را از لباس خویش نشست. - . نوادر الراوندی: ۳۹ -

**[ترجمه]

بیان

عدم الغسل لا ینافی الصب و سیأتی تفصیل القول فی ذلک فی باب ما یلزم فی تطهیر البدن و غیره.

ص: ۱۰۴

۱- ۱. البحار ج ۱۰ ص ۲۷۲.

۲- ۲. البحار ج ۱۰ ص ۲۷۲.

۳- ۳. الملهوف علی قتلی الطفوف ص ۱۲.

۴- ۴. نوادر الراوندیّ ص ۳۹.

**[ترجمه]عـدم شسـتن لباس با ریختن آب منافاتی ندارد و قول درباره آن به تفصـیل در باب آنچه در تطهیر بدن و غیره لازم است، بیان خواهد شد.

**[ترجمه]

«۱۲»

دَعَائِمُ الْإِسْلَامِ، عَنِ الصَّادِقِ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ: قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام فِی الْبَوْلِ یُصِیبُ الثَّوْبَ قَالَ یُغْسَلُ مَرَّتَیْنِ.

وَ قَالَ الصَّادِقُ علیه السلام: فِی بَوْلِ الصَّبِیِّ یُصَبُّ عَلَیْهِ الْمَاءُ حَتَّی یَخْرُجَ مِنَ الْجَانِبِ الْآخَرِ.

وَ عَنْ عَلِیٍّ علیه السـلام: قَـالَ فِی الْمَنِیِّ یُصِـیبُ الثَّوْبَ یَغْسِـلُ مَکَـانَهُ فَإِنْ لَمْ یَعْرِفْ مَکَانَهُ وَ عَلِمَ یَقِیناً أَنَّهُ أَصَابَ الثَّوْبَ غَسَـلَهُ کُلَّهُ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ یَفْرُکُ فِی کُلِّ مَرَّةٍ وَ یَغْسِلُ وَ یَعْصِرُ(۱).

**[ترجمه]دعائم الاسـلام: امام صادق از پدرانش علیهم السـلام نقل کرده است که فرمود: امام علی علیه السلام در مورد بولی که به لباس می‌ریزد فرمود: دو بار شسته شود.

امام صادق علیه السلام در مورد بول کودک فرمود: بر آن آب بریزند تا از طرف دیگر خارج شود.

از امـام علی علیه السـلام در مورد منی که به لباس می‌ریزد، فرمود: جای آن شسـته شود، اگر جای آن را نـدانست و یقین پیـدا کرد که منی به لبـاس ریخته، تمام لباس را سه بار بشویـد، در هر بار بمالـد و بشویـد و آن را فشار دهـد. - . دعائم الاسـلام ۱: ۱۱۷ -

**[ترجمه]

بیان

لعل الثلاث مع حقیه الروایه محمول علی ما إذا لم یذهب بدونه کما هو الغالب.

**[ترجمه]چه بسـا سه بـار شسـتن لباس با حق بودن روایت، بر زمانی حمل شود که منی بـدون آن از بین نرود، چنان که غالبا چنین است.

**[ترجمه]

تذییل

قـال الکراجکی فی کنز الفوائـد إن قـال قائل ما الـدلیل علی نجاسه المنی قیل له نقل الشیعه له بأسرهم علی کثرتهم و استحاله

التواطؤ منهم و الخبر يتواتر بنقل بعضهم و قد روى جميعهم ما ذكرناه عن سلفهم عن أئمتهم صلوات الله عليهم عن رسول الله صلى الله عليه و آله جدهم و فى هذا الدليل غنى عن غيره.

و بعد ذلك فقد استدل بما رُوِيَ عَنْ عَمَّارِ بْنِ يَاسِرٍ ره أَنَّهُ قَالَ: رَآنِي رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ أَنَا أَغْسِلُ مِنْ ثَوْبِي مَوْضِعاً فَقَالَ لِي مَا تَصْنَعُ يَا عَمَّارُ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله تَنَخَّمْتُ نُخَامَةً فَكَرِهْتُ أَنْ تَكُونَ فِي ثَوْبِي فَغَسَلْتُهَا فَقَالَ لِي يَا عَمَّارُ هَلْ نُخَامَتُكَ وَ دُمُوعُ عَيْنَيْكَ وَ مَا فِي إِدَاوَتِكَ إِلَّا سَوَاءٌ إِنَّمَا يُغْسَلُ الثَّوْبُ مِنَ الْبَوْلِ أَوِ الْغَائِطِ أَوِ الْمَنِيِّ.

و وجوب غسل الثوب منه لأن رسول الله صلى الله عليه و آله أضاف الطاهر إلى الطاهر و النجس إلى النجس فلو كان المنى طاهرا لا يغسل الثوب منه لأضافه إلى ما ميزه بالطهاره و لم يخلطه بما قد علم منه النجاسه التى أوجب غسل الثوب منها فى الشريعه.

فإن قال السائل خبركم هذا الذى رويتموه عن عمار غير سالم لأنه قد عارضه

١- ١. دعائم الإسلام ج ١ ص ١١٧.

خبر عـائشه و قولها إن رسول الله صـلى الله عليه و آله كان يصـلى و أنا أفرک الجنابه من ثوبه و فى صـلاه النبى صـلى الله عليه و آله بها و هى فى ثوبه دلاله على طهارتها.

قيل له هذا خبر غير صحيح

لما روى: من أن رسول الله صلى الله عليه و آله كان له بردان معزولان للصلاه لا يلبسهما إلا فيها.

و كان يحث أمته على النظافه و يأمرهم بها و أن من المحفوظ عنه فى ذلک

قَوْلُهُ: إِنَّ اللَّهَ يُبْغِضُ الرَّجُلَ الْقَاذُورَهَ فَقِيلَ لَهُ وَ مَا الْقَاذُورَهُ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ الَّذِى يَتَأَنَّفُ بِهِ جَلِيسُهُ.

و من يكون هـذا قوله و أمره لا ـ يجلس و المنى فى ثوبه فضـلا عن أن يصـلى و هو فيه و ليس يشـک العاقـل فى أن المنى لو لم يكن من الأنجـاس المفترض إماطتهـا لكـان من الأوساخ التى يجب التنزه عنها و فيما صـح عنـدنا من اجتهاد رسول الله صـلى الله عليه و آله فى النظافه و كثره استعماله للطيب على ما أتت به الروايه دلاله على بطلان خبر عائشه.

و شـى ء آخر و هو أن عمارا رحمه الله عليه قـد أجمعت الأمه على صـحه إيمانه و اتفقت على تزكيته و عائشه قـد اختلف فيها و فى إيمانها و لم يحصل الاتفاق على تزكيتها فالأخذ بما رواه عمار ره أولى.

و شـى ء آخر و هو أن خبر عمـار يحظر الصـلاه فى ثوب فيه منى أو يغسـل و خبر عـائشه يبيـح ذلـک و المصـير إلى الحاظر من الخبرين أولى و أحوط فى الدين.

و شى ء آخر و هو أن عمارا حفظ قولا عن رسول الله صلى الله عليه و آله رواه و عائشه لم تحفظ فى هذا قولا و إنما أخبرت عن فعلها و قد يجوز أن تكون توهمت أن فى ثوبه جنابه أو رأت شيئا شبهته بها هذا مع تسليمنا لخبرها فروت بحسب ظنها.

ثم يقال للخصم إذا كانت الجنابه عندک طاهره تجوز الصلاه فيها فلم فركتها عائشه و اجتهدت فى قلعها و ألا تركتها كما تركها عندكم رسول الله صلى الله عليه و آله و صلى فيها.

**[ترجمه]کراجکی در کنز الفوائد گفته: اگر قائلی بگوید: دلیل نجاست منی چیست؟ به وی می گویند: تمامی شیعه با وجود کثرت ایشان و محال بودن تواطؤ – هم‌دست شدن – آن را نقل کرده‌اند، و روایت با نقل برخی از آنان به حد متواتر رسیده، و تمامی آنان آنچه را که ما ذکر کرده‌ایم، از پیشینیانشان و ایشان از ائمه علیهم السلام از رسول خدا جدشان، روایت کرده‌اند، و این دلیلی است که ما را از غیرآن بی‌نیاز می‌سازد.

و پس از این بدانچه که از عمار بن یاسر (ره) روایت شده استدلال کرده‌اند که گفت: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم مرا دید، در حالی که من جایی از لباسم را می‌شستم. ایشان به من فرمود: چه می کنی ای عمار؟ گفتم: ای رسول خدا! آب بینی بیرون ریختم و کراهت داشتم که از آن در لباسم باشد، بدین خاطر آن را شستم، ایشان فرمود: ای عمار! آب بینی و اشک چشمانت و آنچه که در آفتابه توست، یکی است. لباس را تنها باید به خاطر بول یا غایط یا منی شست.

و شستن لباس از منی واجب است، زیرا رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم، طاهر را به طاهر و نجس را به نجس اضافه کرده است. پس اگر منی پاک بود، لباس به خاطر آن شسته نمی‌شد و ایشان آن را به مواردی که آنها را به طهارت متمایز ساخت اضافه می کرد و از مواردی که نجاست آنها یقینی است ذکر نمی کرد، نجاستی که در شریعت، شستن لباس از آن واجب است.

اگر سائلی بگوید: خبری که از عمار روایت کرده‌اید صحیح نیست، چرا که با روایت عائشه در تعارض می‌باشد، و او نقل کرده که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم نماز می‌خواند و من جنابت را از لباس ایشان پاک می کردم و ادای نماز پیامبر با وجود آن [جنابت] در لباس ایشان، دلالت بر طهارت آن دارد، در پاسخ به وی می گویند: این روایت صحیح نیست، چرا که روایت شده که رسول خدا دو جامه داشت که برای نماز کنار گذاشته بود، و جز زمان نماز آن دو را نمی‌پوشید، و امت خویش را به نظافت تشویق می کرد و بدان دستور می‌داد و یکی از اقوالی که در این باره از ایشان حفظ شده آن است که فرمود: خداوند از مرد قاذوره [ناپاک و آلوده] متنفر است، از ایشان سؤال شد، قاذوره چیست؟ فرمود: حالتی که همنشین او به خاطر آن، بینی خود را بگیرد .

و کسی که سخن او و امر او این باشد، نمی‌نشیند، در حالی که منی در لباسش باشد، چه برسد به اینکه بخواهد در آن لباس نماز بخواند، و عاقل شک ندارد که اگر منی از نجاست‌هایی نباشد که می‌بایست آن را پاک کرد، قطعا از ناپاکی‌هایی است که باید از آن دوری کرد. و احادیث صحیحی که نزد ماست، مبنی بر تلاش و کوشش رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم پیرامون نظافت و کثرت استعمال بوی خوش، علاوه بر آنچه این روایت آورده، دال بر بطلان خبر عائشه است.

بعلاوه، موضوع دیگر این است که تمامی امت بر صحت ایمان و پاکی عمار – رحمه الله – اتفاق نظر دارند، اما در مورد عائشه و ایمان او، اختلاف نظر وجود دارد و بر تقوای عائشه توافق نظر حاصل نشده است، از این رو اعتماد بر آنچه عمار روایت کرده، اولی می‌باشد.

و مساله دیگر این است که روایت عمار، ادای نماز در لباسی را که در آن منی می‌باشد را منع می کند مگر اینکه شسته شود و روایت عائشه آن را مباح می‌داند، و روی آوردن بر خبری که آن را منع کرده، در دین، اولی و احوط است.

مورد دیگر این است که عمار قولی را که از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم روایت شده، حفظ کرده و عائشه در این باره قولی را حفظ نکرده، بلکه تنها از عمل خودش خبر داده، و ممکن است توهم کرده باشد که در لباس رسول خدا جنابت است، یا چیزی را دیده باشد که بدان شبیه بوده باشد، این نیز در صورتی است که ما خبر او را بپذیریم؛ پس او بر اساس ظن خود روایت کرده است.

سپس به مخالف گفته می‌شود: اگر جنابت، نزد تو طاهر و ادای نماز در آن جائز است، پس به چه دلیل عائشه لباس را مالیده و سعی کرده که جنابت را پاک کند و چرا آن را به حال خود نگذاشت، چنان که طبق قول شما، رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم آن ترک کرده و در آن نماز گزارده است .

**[ترجمه]

باب ۶ أحكام سائر الأبوال و الأرواث و العذرات و رجيع الطيور

الأخبار

«۱»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنْ سِنْدِيِّ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِي الْبَخْتَرِيِّ عَنْ جَعْفَرٍ عَنْ أَبِيهِ عليهما السلام أَنَّ النَّبِيَّ صلى الله عليه و آله قَالَ: لَا بَأْسَ بِبَوْلِ مَا أُكِلَ لَحْمُهُ (۱).

**[ترجمه]قرب الاسناد: جعفر از پدر خویش و او نیز از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم نقل کرده است که فرمود: بول حیوان حلال گوشت ایرادی ندارد. - . قرب الاسناد: ۷۲ چاپ سنگی، ۹۵ چاپ نجف -

**[ترجمه]

«۲»

وَ مِنْهُ، عَنْ أَحْمَدَ وَ عَبْدِ اللَّهِ ابْنَيْ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنِ ابْنِ رِئَابٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام عَنِ الرَّوْثِ يُصِيبُ ثَوْبِي وَ هُوَ رَطْبٌ قَالَ إِنْ لَمْ تَقْذَرْهُ فَصَلِّ فِيهِ (۲).

**[ترجمه]قرب الاسناد: ابن رئاب نقل کرده است که از امام صادق سؤال کردم که سرگین به لباسم می‌ریزد، در حالی که آن خیس می باشد. فرمود: اگر آن را نجس نکرده‌ای، در آن نماز بخوان. - . قرب الاسناد: ۱۰۰ چاپ نجف، ۷۶ چاپ سنگی -

**[ترجمه]

«۳»

وَ مِنْهُ، وَ مِنْ کِتَابِ الْمَسَائِلِ، بِالسَّنَدَیْنِ الْمُتَقَدِّمَیْنِ عَنْ عَلِیِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِیهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الدَّابَّهِ تَبُولُ فَیُصِیبُ بَوْلُهَا الْمَسْجِدَ أَوِ الْحَائِطَ أَ یُصَلَّی فِیهِ قَبْلَ أَنْ یُغْسَلَ قَالَ إِذَا جَفَّ فَلَا بَأْسَ (۳).

**[ترجمه]قرب الاسناد، کتاب المسائل: علی بن جعفر از برادرش امام کاظم علیه السلام نقل کرده است که از ایشان سؤال کردم: حیوان بول می‌کند، و از بول آن به مسجد یا دیوار می‌ریزد، آیا قبل از شستن، در آن نماز بخواند؟ فرمود: اگر خشک شده باشد، ایرادی ندارد. - . قرب الاسناد: ۹۴ چاپ سنگی، بحار الانوار ۱۰: ۲۹۶ -

**[ترجمه]

«۴»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنْ عَلِیِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِیهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الثَّوْبِ یُوضَعُ فِی مَرْبِطِ الدَّابَّهِ عَلَی بَوْلِهَا أَوْ رَوْثِهَا قَالَ إِنْ عَلِقَ بِهِ شَیْ ءٌ فَلْیَغْسِلْهُ وَ إِنْ أَصَابَهُ شَیْ ءٌ مِنَ الرَّوْثِ وَ الصُّفْرَهِ الَّتِی تَکُونُ مَعَهُ فَلَا تَغْسِلْهُ مِنْ صُفْرَهٍ(۴)

قَالَ وَ سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ یَرَی فِی ثَوْبِهِ خُرْءَ الْحَمَامِ أَوْ غَیْرِهِ هَلْ یَصْلُحُ لَهُ

۱- ۱. قرب الإسناد ص ۷۲ ط حجر و ص ۹۵ ط نجف.

۲- ۲. قرب الإسناد ص ۱۰۰ ط نجف و ص ۷۶ ط حجر.

۳- ۳. قرب الإسناد ص ۹۴ ط حجر: بحار الأنوار ج ۱۰ ص ۲۸۶.

۴- ۴. قرب الإسناد ص ۱۱۸ ط حجر، و ص ۱۵۸ ط نجف.

أَنْ يَحُكَّهُ وَ هُوَ فِي صَلَاتِهِ قَالَ لَا بَأْسَ (۱).

**[ترجمه]قرب الاسناد: على بن جعفر از برادر خود امام كاظم عليه السلام نقل كرده است كه از ايشان درباره لباسى كه بول و سرگين حيوان در آغل بر آن ريخته مى‌شود پرسيدم. فرمود: اگر چيزى بدان چسبيده باشد، بايد شسته شود و اگر قدرى سرگين يا زردى كه همراهش مى‌باشد بدان ريخته، به خاطر زردى آن را مشوى. - . قرب الاسناد: ۱۱۸ چاپ سنگى، ۱۵۸ چاپ نجف -

گفت: از ايشان درباره مردى سؤال كردم كه در لباس خويش فضله كبوتر يا غير آن را مى‌بيند، آيا بر او رواست كه در نماز، آن را از لباس خويش بزدايد؟ فرمود: ايرادى ندارد. - . قرب الاسناد: ۱۱۷ چاپ نجف، ۸۹ چاپ سنگى -

**[ترجمه]

«۵»

وَ مِنْهُ، وَ مِنْ كِتَابِ الْمَسَائِلِ، عَنْهُ عَنْ أَخِيهِ عليه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الدَّقِيقِ يَقَعُ فِيهِ خُرْءُ الْفَأْرِ هَلْ يَصْلُحُ أَكْلُهُ إِذَا عُجِنَ مَعَ الدَّقِيقِ قَالَ إِذَا لَمْ تَعْرِفْهُ فَلَا بَأْسَ وَ إِنْ عَرَفْتَهُ فَلْتَطْرَحْهُ مِنَ الدَّقِيقِ (۲).

**[ترجمه]قرب الاسناد، كتاب المسائل: على بن جعفر از برادر خويش نقل كرده است كه از ايشان درباره آرد سؤال كردم كه در آن فضله موش مى‌افتد، آيا زمانى كه با آرد عجين شود، خوردن آن رواست؟ فرمود: اگر آن را ندانستى، ايرادى ندارد و اگر دانستى، آن را از آرد بيرون انداز. - . قرب الاسناد: ۱۱۷ چاپ نجف، ۸۹ چاپ سنگى -

**[ترجمه]

بيان

قوله إذا لم تعرفه أى لم تعلم دخوله فى الدقيق بل تظن ذلك و ظاهره الحل مع الاستهلاك و عدم تمييز العين و لم أر به قائلا.

**[ترجمه]قول امام «اگر آن را ندانستى»، يعنى اگر دخول فضله را در آرد ندانستى، بلكه آن را گمان مى‌كنى؛ و ظاهر آن، حلال بودن آن، با از بين رفتن فضله و تمييز ندادن عين - نجاست - است. و من قائلى به اين قول نديده‌ام.

**[ترجمه]

«۶»

السَّرَائِرُ، نَقْلًا مِنْ كِتَابِ الْبَزَنْطِيِّ عَنِ الْمُفَضَّلِ عَنْ مُحَمَّدٍ الْحَلَبِيِّ قَالَ: قُلْتُ لِلصَّادِقِ عليه السلام أَطَأُ عَلَى الرَّوْثِ الرَّطْبِ قَالَ لَا بَأْسَ أَنَا وَ اللَّهِ رُبَّمَا وَطِئْتُ عَلَيْهِ ثُمَّ أُصَلِّي وَ لَا أَغْسِلُهُ (۳).

**[ترجمه]السرائر: محمد حلبی نقل کرده است که به امام صادق علیه السلام گفتم: بر روی سرگین خیس پا می گذارم. فرمود: ایرادی ندارد، به خدا قسم که چه بسا من نیز بر آن پا گذاشته‌ام، پس از آن نماز می‌خوانم و آن را نمی‌شویم. - . السرائر: ۴۶۵ -

**[ترجمه]

«۷»

الْعَیَّاشِیُّ، عَنْ زُرَارَهَ عَنْ أَحَدِهِمَا علیهما السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ أَبْوَالِ الْخَیْلِ وَ الْبِغَالِ وَ الْحَمِیرِ قَالَ فَکَرِهَهَا فَقُلْتُ أَ لَیْسَ لَحْمُهَا حَلَالًا قَالَ فَقَالَ أَ لَیْسَ قَدْ بَیَّنَ اللَّهُ لَکُمْ وَ الْأَنْعامَ خَلَقَها لَکُمْ فِیها دِفْ ءٌ وَ مَنافِعُ وَ مِنْها تَأْکُلُونَ (۴) وَ قَالَ فِی الْخَیْلِ وَ الْخَیْلَ وَ الْبِغالَ وَ الْحَمِیرَ لِتَرْکَبُوها وَ زِینَهً(۵) فَجَعَلَ لِلْأَکْلِ الْأَنْعَامَ الَّتِی قَصَّ اللَّهُ فِی الْکِتَابِ وَ جَعَلَ لِلرُّکُوبِ الْخَیْلَ وَ الْبِغَالَ وَ الْحَمِیرَ وَ لَیْسَ لُحُومُهَا بِحَرَامٍ وَ لَکِنَّ النَّاسَ عَافُوهَا(۶).

**[ترجمه]العیاشی: زراره از یکی از دو امام علیهما السلام نقل کرده است که از ایشان درباره بول اسب، استر و الاغ پرسیدم. ایشان آنها را مکروه دانست، گفتم: مگر گوشتش حلال نیست؟ فرمود: مگر خداوند برایتان شرح نداده است: «والانعام خلقها لکم فیها دفء و منافع و منها تأکلون»، {و چهارپایان را برای شما آفرید: در آنها برای شما وسیله گرمی و سودهایی است و از آنها می‌خورید.} - . نحل / ۵ -

خداوند در مورد اسب فرمود: «و الخیل و البغال و الحمیر لترکبوها»، {و اسبان و استران و خران را آفرید تا بر آنها سوار شوید.} - . نحل / ۷ - از این رو حیواناتی را که خداوند در کتاب خویش نقل کرده، برای خوردن قرار داده و اسب، استر و الاغ را برای سوار شدن قرار داده، و گوشت آنان حرام نیست، اما مردم - از خوردن گوشت آنها - بیزارند. - . تفسیر العیاشی ۲: ۲۵۵ -

**[ترجمه]

بیان

فِیها دِفْ ءٌ أی ما یدفأ به فیقی البرد وَ مَنافِعُ أی نسلها و درها و ظهورها وَ مِنْها تَأْکُلُونَ أی تأکلون ما یؤکل منها کاللحوم و الشحوم و الألبان و عاف الطعام أو الشراب یعافه و یعیفه عیافه و عیافا بکسرهما کرهه فلم یشربه

۱- ۱. قرب الإسناد ص ۱۱۷ ط نجف و ۸۹ ط حجر.

۲- ۲. قرب الإسناد ص ۱۵۶ ط نجف، البحار ج ۱۰ ص ۲۷۶.

۳- ۳. السرائر ص ۴۶۵ ذیل حدیث.

۴- ۴. النحل: ۵.

۵- ۵. النحل: ۷.

۶- ۶. تفسير العيّاشيّ ج ۲ ص ۲۵۵.

و يظهر منه وجه جمع بين الأخبار بأن يكون المراد بالمأكول ما أعد للأكل و ما شاع أكله.

**[ترجمه]در آن «دفء» است، یعنی وسیله گرماست و از سرما حفظ می کند، و مراد از «منافع» نسل، شیر و سوار شدن بر پشت آنهاست. «منها تأكلون» یعنی از آنچه می‌خورید که از آن خورده می‌شود، همچون گوشت، چربی و شیرهای آنها، «عاف الطعام او الشراب یعافه و یعیفه عِیافه و عیافا» با کسر هر دو، یعنی از آن کراهت داشت و آن را ننوشید، و از آن، وجه جمع میان روایات آشکار می گردد، که منظور از ماکول چیزی باشد که برای خوردن آماده شده و خوردن آن شایع است.

**[ترجمه]

«۸»

الْمُخْتَلَفُ، نَقْلًا مِنْ كِتَابِ عَمَّارِ بْنِ مُوسَى عَنِ الصَّادِقِ عليه السلام قَالَ: خُرْءُ الْخُطَّافِ لَا بَأْسَ بِهِ هُوَ مِمَّا يُؤْكَلُ لَحْمُهُ وَ لَكِنْ كُرِهَ أَكْلُهُ لِأَنَّهُ اسْتَجَارَ بِكَ وَ أَوَى إِلَى مَنْزِلِكَ وَ كُلُّ طَيْرٍ يَسْتَجِيرُ بِكَ فَأَجِرْهُ (۱).

**[ترجمه]المختلف: عمار بن موسی از امام صادق علیه السلام نقل کرده است که فرمود: فضله پرستو، اشکال ندارد و آن پرنده حلال گوشت است، اما خوردنش مکروه می‌باشد، زیرا آن پرنده به تو پناه آورده و در منزلت پناه گرفته است. هر پرنده ای به تو پناه آورد، به او پناه ده. - . المختلف: ۱۷۲ -

**[ترجمه]

بيان

اختلف الأصحاب في حرمه الخطاف و كراهته و هذا الخبر مما استدل به على عدم التحريم و فيه إشعار بنجاسه خرء ما لا يؤكل لحمه من الطيور.

**[ترجمه]اصحاب در حرام بودن گوشت پرستو و مکروه بودن آن اختلاف دارند، و با این روایت، بر عدم تحریم استدلال شده و در آن اشعار به نجاست فضله پرندگانی است که گوشت آنها خورده نمی‌شود.

**[ترجمه]

«۹»

كِتَابُ الْمَسَائِلِ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ قَالَ: سَأَلْتُهُ عليه السلام عَنِ الثَّوْبِ يَقَعُ فِي مَرْبِطِ الدَّابَّهِ عَلَى بَوْلِهَا وَ رَوْثِهَا كَيْفَ يَصْنَعُ قَالَ إِنْ عَلِقَ بِهِ شَيْ ءٌ فَلْيَغْسِلْهُ وَ إِنْ كَانَ جَافّاً فَلَا بَأْسَ (۲).

**[ترجمه]کتاب المسائل: علی بن جعفر نقل کرده است که از ایشان درباره لباسی سؤال کردم که در آغل حیوان بر بول و

سرگین آن می‌افتد، که چه باید بکند؟ فرمود: اگر چیزی به آن چسبیده آن را بشوید، و اگر خشک باشد ایرادی ندارد. - . البحار ۱۰: ۲۶۰ -

**[ترجمه]

«۱۰»

السَّرَائِرُ، نَقْلًا مِنْ كِتَابِ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ مُوسَى بْنِ عُمَرَ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِهِ عَنْ دَاوُدَ الرَّقِّيِّ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنْ بَوْلِ الْخَشَاشِيفِ يُصِيبُ ثَوْبِي فَأَطْلُبُهُ فَلَا أَجِدُهُ قَالَ اغْسِلْ ثَوْبَكَ (۳).

**[ترجمه]السرائر: داود رقی نقل کرده است که از امام صادق علیه السلام درباره بول آهو سؤال کردم که به لباسم می‌ریزد، به دنبال آن می گردم اما نمی‌یابم. فرمود: لباست را بشوی. - . السرائر: ۴۷۸ -

**[ترجمه]

«۱۱»

الْعِلَلُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ مَاجِيلَوَيْهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ السَّيَّارِيِّ عَنْ أَبِي يَزِيدَ الْقَسْمِيِّ وَ قَسْمٌ حَيٌّ مِنَ الْيَمَنِ بِالْبَصْرَةِ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ الرِّضَا علیه السلام: أَنَّهُ سَأَلَهُ عَنْ جُلُودِ الدَّارِشِ الَّتِي يُتَّخَذُ مِنْهَا الْخِفَافُ فَقَالَ لَا تُصَلِّ فِيهَا فَإِنَّهَا تُدْبَغُ بِخُرْءِ الْكِلَابِ (۴).

**[ترجمه]العلل: ابو یزید قسمی - قسم قبیله‌ای یمنی در بصره بود - نقل کرده است که از امام رضا علیه السلام درباره پوست‌های دارش - نوعی پوست سیاه - که از آنها کفش درست می کنند سؤال کردند. امام فرمود: در آنها نماز نخوان، چرا که با مدفوع سگ‌ها دباغی می‌شود. - . علل الشرائع ۲: ۳۳ -

**[ترجمه]

«۱۲»

كِتَابُ الْمَسَائِلِ، لِعَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ مُوسَى علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الطِّينِ يُطْرَحُ فِيهِ السِّرْقِينُ يُطَيَّنُ بِهِ الْمَسْجِدُ وَ الْبَيْتُ أَ يُصَلَّى فِيهِ قَالَ

۱- ۱. المختلف ص ۱۷۲.

۲- ۲. البحار ج ۱۰ ص ۲۶۰.

۳- ۳. السرائر ص ۴۷۸.

۴- ۴. علل الشرائع ج ۲ ص ۳۳.

لَا بَأْسَ (۱).

**[ترجمه]کتاب المسائل: علی بن جعفر از برادرش امام کاظم علیه السلام نقل کرده است که از ایشان درباره گل سؤال کردم که در آن سرگین می‌ریزند و با آن مسجد و خانه را گل اندود می‌کنند، آیا در آن می‌توان نماز خواند؟ فرمود: ایرادی ندارد.
- . البحار ۱۰: ۲۶۱ -

**[ترجمه]

«۱۳»

نَوَادِرُ الرَّاوَنْدِيِّ، بِإِسْنَادِهِ عَنْ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ: سُئِلَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ علیه السلام عَنِ الصَّلَاةِ فِي الثَّوْبِ الَّذِي فِيهِ أَبْوَالُ الْخَفَافِيشِ وَ دِمَاءُ الْبَرَاغِيثِ قَالَ لَا بَأْسَ (۲).

**[ترجمه]نوادر الراوندی: موسی بن جعفر از پدران خود علیهم السلام نقل کرده که از امام علی علیه السلام در مورد ادای نماز در لباسی که در آن بول خفاش‌ها و خون کک‌هاست سؤال کردند. ایشان فرمود: ایرادی ندارد. - . المستدرک ۱: ۱۶۰ -

**[ترجمه]

«۱۴»

كِتَابُ عَاصِمِ بْنِ حُمَيْدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ قَالَ: كُنْتُ جَالِساً مَعَ أَبِي جَعْفَرٍ علیه السلام وَ نَاضِحٌ لَهُمْ فِي جَانِبِ الدَّارِ قَدْ أُعْلِفَ الْخَبَطَ وَ هُوَ هَائِجٌ قَالَ وَ هُوَ يَبُولُ وَ يَضْرِبُ بِذَنَبِهِ إِذْ مَرَّ جَعْفَرٌ علیه السلام وَ عَلَيْهِ ثَوْبَانِ أَبْيَضَانِ قَالَ فَنَضَحَ عَلَيْهِ فَمَلَأَ ثِيَابَهُ وَ جَسَدَهُ فَاسْتَرْجَعَ فَضَحِكَ أَبُو جَعْفَرٍ علیه السلام وَ قَالَ يَا بُنَيَّ لَيْسَ بِهِ بَأْسٌ.

**[ترجمه]محمد بن مسلم نقل کرده است: در محضر امام باقر علیه السلام نشسته بودم، و در گوشه خانه شتری مشغول خوردن علف بود، و دوران جفت گیری را می‌گذرانید. و گفت: ادرار می‌کرد و دم خود را تکان می‌داد، که در این حال امام صادق علیه السلام که دو جامه سفید بر تن داشت، از آنجا عبور کرد. گفت: به ناگاه ادرار شتر بر همه جای او پاشید و لباس و بدن او را پر کرد. پس خواست بازگردد، امام باقر علیه السلام خندید و فرمود: فرزندم! ایرادی ندارد.

**[ترجمه]

بیان

الخبط بالتحریک من علف الإبل و الهائج الفحل یشتهی الضراب (۳).

وَجَدْتُ بِخَطِّ الشَّيْخِ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ الْجُبَعِيِّ نَقْلًا مِنْ جَامِعِ الْبَزَنْطِيِّ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: خُرْءُ كُلِّ شَيْ ءٍ

يَطِيرُ وَ بَوْلُهُ لَا بَأْسَ بِهِ.

**[ترجمه]«خَبط» با حركت حروف، از علوفه شتر است، و «هائج»، شتر نرى است كه مايل به جفت‌گيرى است.

ابوبصير نقل كرده است كه امام صادق عليه السلام فرمود: فضله و بول هر چيزى كه مى‌پرد - پرنده - ايرادى ندارد.

**[ترجمه]

«15»

دَعَائِمُ الْإِسْلَامِ: سُئِلَ الصَّادِقُ عليه السلام عَنْ خُرْءِ الْفَأْرِ تَكُونُ فِي الدَّقِيقِ قَالَ إِنْ عُلِمَ بِهِ أُخْرِجَ مِنْهُ وَ إِنْ لَمْ يُعْلَمْ فَلَا بَأْسَ بِهِ (4).

ص: 110

1- 1. البحار ج 10 ص 261.
2- 2. لم نجده فى النوادر المطبوع، و قد أخرجه العلامه النورىّ فى المستدرك ج 1 ص 160، أيضا، فراجع.
3- 3. ما بين العلامتين أضفناه من النسخه المخطوطه، و مطبوعه الكمبانىّ خاليه عنه.
4- 4. دعائم الإسلام ج 1 ص 122.

تنقیح و توضیح أجمع علماء الإسلام علی نجاسه البول و الغائط مما لا یؤکل لحمه سواء کان من الإنسان أو غیره إذا کان ذا نفس سائله قاله فی المعتبر.

و قد وقع الخلاف فی موضعین أحدهما رجیع الطیر فذهب الصدوق و ابن أبی عقیل و الجعفی إلی طهارته مطلقا و قال الشیخ فی المبسوط بول الطیور و ذرقها کلها طاهر إلا الخشاف و قال فی الخلاف ما أکل فذرقه طاهر و ما لم یؤکل فذرقه نجس و به قال أکثر الأصحاب.

و مما استدل به علی الطهاره ما مر من سؤال علی بن جعفر عن الرجل یری فی ثوبه خرء الحمام أو غیره و فی التهذیب خرء الطیر أو غیره هل یصلح له أن یحکه و هو فی صلاته (1) و قوله علیه السلام لا بأس به لأن ترک الاستفصال مع قیام الاحتمال یفید العموم و أورد علیه بأنه إنما تسلم دلاله ترک الاستفصال علی العموم فیما إذا کان الغرض متعلقا بهذا الحکم کما إذا قیل خرء الطیر لا بأس به من غیر تفصیل کان الظاهر العموم و أما إذا لم یکن الغرض متعلقا به کما فیما نحن فیه فلا إذ ظاهر أن الغرض من السؤال أن حک شی ء من الثوب ینافی الصلاه أم لا و ذکر خرء الطیر من باب المثال و فی مثل هذا المقام إذا أجیب بأنه لا بأس و لم یفصل الکلام فی الطیر بأنه مما یؤکل لحمه أو لا لا یدل علی أن خرء الطیر مطلقا طاهر و الأقوی عندی طهاره ذرق الطیر مطلقا و فی البول إشکال و الاحتیاط الاجتناب من الجمیع.

و ثانیهما بول الرضیع قبل أن یأکل الطعام و المشهور أنه نجس و نقل فیه المرتضی الإجماع و قال ابن الجنید بول البالغ و غیر البالغ نجس إلا أن یکون غیر البالغ صبیا ذکرا فإن بوله و لبنه ما لم یأکل اللحم لیس بنجس و احتج بما مر من روایه السکونی و هی لا تقوم حجه له کما لا یخفی.

۱- ۱. التهذیب ج ۱ ص ۲۴۴ ط حجر.

و أما البول و الروث من كل حيوان يؤكل لحمه فهما طاهران لا نعلم فيه خلافا إلا فى موضعين الأول فى أبوال الدواب الثلاث و أرواثها و المشهور طهارتها على كراهه و عن ابن الجنيد القول بالنجاسه و إليه ذهب الشيخ فى النهايه و طهاره الأرواث ظاهره بحسب الأخبار و تعارضها فى الأبوال يقتضى التحرز عنها رعايه للاحتياط.

و ثانيهما ذرق الدجاج و الأشهر الأقرب طهارته و أما الجلال من الحيوان و هو ما اغتذى بعذره الإنسان محضا إلى أن يسمى فى العرف جلالا فذرقه نجس إجماعا قاله فى المختلف.

**[ترجمه]دعائم الاسلام: از امام صادق علیه السلام درباره فضله موش که در آرد می‌باشد سؤال شد. فرمود: اگر دانسته شود، فضله را خارج کنند و اگر دانسته نشود، ایرادی ندارد. - . دعائم الاسلام ۱: ۱۲۲ -

اصلاح و توضیح

علمای اسلام بر نجاست بول و غایط حیوانات حرام‌گوشت، چه از جنس انسان یا غیر آن در صورتی که دارای خون جهنده باشند، اجماع دارند، که این را محقق حلی در معتبر گفته است.

در دو مورد، اختلاف واقع شده: یکی فضله پرندگان است که شیخ صدوق، ابن ابو عقیل و جعفی به طور مطلق، قائل به طهارت آن هستند و شیخ در المبسوط گفته: بول و فضله تمامی پرندگان جز پرستو پاک است، و در الخلاف گفته: فضله آنچه حلال‌گوشت است، پاک و آنچه حرام‌گوشت است نجس می‌باشد، و اغلب اصحاب نیز آن را گفته‌اند.

اما چیزی که با آن بر طهارت استدلال کرده‌اند، سؤالی است که علی بن جعفر پیشتر نقل کرد که مردی در لباس خویش فضله کبوتر یا غیر آن می‌بیند - و در تهذیب، فضله پرنده و غیر آن آمده - آیا رواست که هنگام ادای نماز آن را از لباسش پاک کند؟ و قول امام «ایرادی ندارد» زیرا که ترک تفصیل دادن - استفصال - با وجود احتمال، افاده عموم می‌کند، و این ایراد بر آن وارد شده که دلالت ترک استفصال بر عموم فقط زمانی پذیرفته می‌شود که غرض، متعلق بدین حکم باشد، مثلا زمانی که گفته شد فضله پرنده ایرادی ندارد، بدون تفصیل، عموم آن ظاهر است، اما در صورتی که غرض متعلق بدان حکم نباشد، مانند چیزی که ما درآنیم، پذیرفتنی نیست؛ چرا که در ظاهر، غرض از سؤال این است که پاک کردن شیئی از لباس با نماز منافات دارد یا خیر، و ذکر فضله پرنده از باب مثال می‌باشد و در چنین حالتی اگر جواب داده شود که ایرادی ندارد و کلام را در خصوص پرنده تفصیل ندهد که آیا حرام‌گوشت است یا حلال‌گوشت، دلالت بر این ندارد که فضله پرنده مطلقا پاک است، و اقوی نزد من، طهارت فضله پرنده به طور مطلق است و بول، محل اشکال است و احتیاط، اجتناب از همه آنها می‌باشد .

مورد دوم، بول کودک شیرخوار، قبل از غذاخور شدن است، و مشهور است که آن نجس می‌باشد، و مرتضی نیز در آن نقل اجماع کرده و ابن‌جنید گفته: بول بالغ و نابالغ نجس است، مگر آنکه غیر بالغ پسر بچه باشد، که در این‌صورت، بول و شیر وی تا زمانی که گوشت نخورده حرام نیست و برای آن روایت سکونی را که پیشتر بیان شد، دلیل آورده و چنان که پیداست، آن نمی‌تواند دلیل این امر باشد.

اما بول و سرگین هر حیوان حلال‌گوشت پاک است، و اختلافی درباره آن جز در دوجا سراغ نداریم: اختلاف اول درباره ادرار و سرگین سه حیوان [اسب، استر و الاغ] می‌باشد، و مشهور، طهارت آنها بنابر کراهت است و از ابن‌جنید، قول در خصوص نجاست آنها نقل شده و شیخ در النهایه نیز بر همین قول معتقد است و طهارت سرگین‌ها بر اساس روایات آشکار می‌باشد و تعارض آنها در خصوص ادرار، به خاطر رعایت احتیاط، اقتضای تحرز - پرهیز - از آنها را دارد.

مورد دوم اختلاف فضله مرغ است و اشهرِ اقرب، طهارت آن است، و اما حیوان جلال - نجاستخوار - که فقط از مدفوع انسان تغذیه کند تا زمانی که در عرف آن را جلالّ نام نهند، بنا بر اجماع، فضله آن نجس می‌باشد و این را در المختلف گفته است.

**[ترجمه]

أقول

سیأتی بعض الأخبار فی باب حکم ما لاقی نجسا(۱).

ص: ۱۱۲

۱- ۱. سیأتی تحت الرقم ۲۰ ص ۱۲۷.

**[ترجمه]برخی اخبار در باب حکم آنچه با نجاست برخورد کند، بیان خواهد شد .

**[ترجمه]

باب ۷ ما اختلف الأخبار و الأقوال فی نجاسته

الآیات

الحدید: وَ أَنْزَلْنَا الْحَدِیدَ فِیهِ بَأْسٌ شَدِیدٌ وَ مَنافِعُ لِلنَّاسِ (۱)

<meta info="- و انزلنا الحدید فیه بأس شدید و منافع للناس

{و آهن را که در آن برای مردم صلابتی سخت و سودهایی است، پدید آوردیم.} - . حدید / ۲۵ -

**[ترجمه]

تفسیر

وَ أَنْزَلْنَا الْحَدِیدَ قیل أی أنشأناه و أحدثناه و قیل أی هیأنا من النزل و هو ما یتهیأ للضیف و عن ابن عباس أنه أنزل مع آدم من الحدید

ص: ۱۱۳

۱- ۱. الحدید: ۲۵، و تمام الآیه هکذا« لَقَدْ أَرْسَلْنا رُسُلَنا بِالْبَیِّناتِ وَ أَنْزَلْنا مَعَهُمُ الْکِتابَ وَ الْمِیزانَ لِیَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ وَ أَنْزَلْنَا الْحَدِیدَ فِیهِ بَأْسٌ شَدِیدٌ وَ مَنافِعُ لِلنَّاسِ وَ لِیَعْلَمَ اللَّهُ مَنْ یَنْصُرُهُ وَ رُسُلَهُ بِالْغَیْبِ إِنَّ اللَّهَ قَوِیٌّ عَزِیزٌ» قال الطبرسیّ: قوله:« وَ لِیَعْلَمَ اللَّهُ مَنْ یَنْصُرُهُ وَ رُسُلَهُ بِالْغَیْبِ» معطوف علی قوله« لِیَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ» أی لیعاملوا بالعدل و لیعلم اللّه نصره من ینصره موجودا و جهاد من جاهد مع رسوله موجودا، و قوله:« بِالْغَیْبِ» أی بالعلم الواقع بالاستدلال و النظر من غیر مشاهده بالبصر. أقول لو کان قوله تعالی« وَ لِیَعْلَمَ اللَّهُ» معطوفا علی قوله« لِیَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ» کان المعنی: و أنزلنا مع النبیین الکتاب و المیزان لیعلم اللّه من ینصره و رسله بالغیب، و ظاهر أن التعلیل غیر مناسب، بل هو معطوف علی مقدر کما فی غیر واحد من الآیات الکریمه منها قوله تعالی« وَ لِیَکُونَ مِنَ الْمُوقِنِینَ» الانعام: ۷۵ فی قصه اراءه إبراهیم ملکوت السموات و الأرض. و المعنی أنا أنزلنا الحدید فیه بأس شدید أی صلابه تقاوم کل بأس فإذا اتخذ منه الجنن و الدروع دافع کل بأس فی غیره من الآلات الحجریه و الخشبیه، و إذا اتخذ منه السیف و العمود و القناه لم یقم فی مقابله غیره، و من ذلک یعرف أن اللّه عزّ و جلّ انما. ألهم البشر صنعه السلاح لیدفعوا بذلک عن مجتمعهم و حوزتهم و یذبوا عن أنفسهم شر کل ذی شر کما قال عزّ و جلّ فی داود النبیّ علیه السلام و قد کان ملکا نبیا:« وَ أَلَنَّا لَهُ الْحَدِیدَ أَنِ اعْمَلْ سابِغاتٍ وَ قَدِّرْ فِی السَّرْدِ»،« وَ عَلَّمْناهُ صَنْعَهَ لَبُوسٍ لَکُمْ لِتُحْصِنَکُمْ مِنْ بَأْسِکُمْ» و فیه أیضا منافع للناس فی صلاح معایشهم کلما رقی المجتمع استفاد منه أکثر و أکثر من السکین و الفاس- الی السکک الحدیدیه و غیر ذلک. فانما أنزلنا الحدید کذلک(ذا بأس شدید) لیتخذ الناس منه آلات الحرب و یدافعوا عن أنفسهم و یذبوا الاشرار و

المفسـدين عن حوزتهم« وَ لِيَعْلَمَ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ وَ رُسُلَهُ بِالْغَيْبِ» بنصـره الـدين و الـذب عن حرمات اللّه و قتل من سـبب اللّه و رسوله و أوصـياءه نصـره لهم بالغيب« إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ» ينصـر من نصره و يعز من عزه. فهذا تجويز للحرب و قتل من عاند اللّه و رسوله، و النصره بالغيب أوضح مصاديقه قتل من سب اللّه و رسوله و هجاه او أحدا من أوصيائه، و ليس فى قوله تعالى« فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ» معنى النجاسه و لا الكراهه، و لم يسـتند الأئمّه الاطهار فى الحكم بنجاسته الى تلك الآيه الشريفه بل الوجه فيه أن له خبثا يجب الاجتنـاب عنه كسـائر الاخباث، و من اختتم بخاتم حديـد يعرف وجه ذلك من سواد انملته و لـذلك قال صـلى الله عليه و آله « ما طهرت كف فيها خاتم حديـد» و لـذلك كان لا يرى قطع البطيخ بالسـكين بل كان يكسـره و يأكله، لان السـكين إذا لم يلبس عليه ما يمنع عن خباثته كما يعمل اليوم و يسمونه بالاستيل، يتحلل الحديد فى ماء البطيخ ثمّ يئول خبثا، فافهم ذلك.

العلاه و هی السندان و الکلبتان و المطرقه فِیهِ بَأْسٌ شَدِیدٌ أی یمتنع به و یحارب به وَ مَنافِعُ لِلنّاسِ یعنی ما ینتفعون به فی معاشهم مثل السکین و الفأس و الإبره و غیرها مما یتخذ من الحدید من الآلات و فیه دلاله علی طهارته إذ أکثر انتفاعاته موقوفه علیها.

**[ترجمه]«و أنزلنا الحدید» برخی گفته‌اند: یعنی آن را به وجود آوردیم و پدیدار ساختیم، عده‌ای گفته‌اند: یعنی آن را از نزل آماده ساختیم، نزل چیزی است که برای میهمان آماده می‌کنند و از ابن عباس نقل شده که همراه آدم علیه السلام از آهن آلات، علاه یا سندان، انبر و چکش نازل شد. «فیه بأس شدید» یعنی به وسیله آن حمایت می‌شود، و با آن جنگ می‌شود. «منافع للناس» یعنی آنچه که در زندگی خویش از آن سود می‌برند، مانند چاقو، تیشه و سوزن و دیگر ابزاری که از آهن ساخته می‌شود، و این امر دال بر طهارت آهن می باشد، چرا که اغلب استفاده‌های آن منوط به طهارت آن است .

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، بِالْإِسْنَادِ الْمُتَقَدِّمِ عَنْ عَلِیِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِیهِ مُوسَی علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ رَجُلٍ أَخَذَ مِنْ شَعْرِهِ وَ لَمْ یَمْسَحْهُ بِالْمَاءِ ثُمَّ یَقُومُ فَیُصَلِّی قَالَ یَنْصَرِفُ فَیَمْسَحُهُ بِالْمَاءِ وَ لَا یُعِیدُ صَلَاتَهُ تِلْکَ (۱).

۱- ۱. قرب الإسناد ص ۹۱ ط حجر.

**[ترجمه]قرب الاسناد: علی بن جعفر از برادر خویش امام کاظم علیه السلام نقل کرده است که از ایشان درباره مردی سؤال کردم که موی خود را کوتاه کرده و آن را با آب نشسته، سپس می‌ایستد و نماز می‌خواند. فرمود: بازگردد و با آب سرش را بشوید و نمازش را تکرار نکند. - . قرب الاسناد: ۹۱ چاپ سنگی -

**[ترجمه]

توضیح

ذکر جماعه من الأصحاب منهم الشیخ و العلامه أنه یستحب لمن قص أظفاره بالحدید أو أخذ من شعره أو حلق أن یمسح الموضع بالماء و أسندوا فی ذلک إلی

رِوَایَهِ عَمَّارٍ(۱)

عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: فِی الرَّجُلِ إِذَا قَصَّ أَظْفَارَهُ بِالْحَدِیدِ أَوْ جَزَّ مِنْ شَعْرِهِ أَوْ حَلَقَ قَفَاهُ فَإِنَّ عَلَیْهِ أَنْ یَمْسَحَهُ بِالْمَاءِ قَبْلَ أَنْ یُصَلِّیَ سُئِلَ فَإِنْ صَلَّی وَ لَمْ یَمْسَحْ مِنْ ذَلِکَ بِالْمَاءِ قَالَ یُعِیدُ الصَّلَاهَ لِأَنَّ الْحَدِیدَ نَجَسٌ.

و قال الشیخ فی الإستبصار(۲)

بعد إیراد هذه الروایه إنه خبر شاذ مخالف للأخبار الکثیره و ما یجری هذا المجری لا یعمل علیه و ذکر قبل ذلک أن الوجه حمله علی ضرب من الاستحباب و یؤید الاستحباب صحیحه(۳) زراره عن أبی جعفر علیه السلام و صحیحه(۴)

سعید الأعرج عن أبی عبد الله علیه السلام الدالتان علی عدم لزوم المسح بالماء.

**[ترجمه]گروهی از اصحاب از جمله شیخ و علامه ذکر کرده‌اند که مستحب است بر کسی که ناخنهایش را با آهن برچیده یا مویش را کوتاه کرده یا تراشیده، با آب آن موضع را بشوید و در این باره به روایتی استناد کرده‌اند که عمار - . التهذیب ۱: ۱۲۰ چاپ سنگی - از امام صادق علیه السلام نقل کرده که از ایشان در مورد مردی که ناخن‌هایش را با آهن کوتاه کرده یا موهایش را کوتاه کرده، یا پشت گردنش را تراشیده است، فرمود: بر اوست که قبل از ادای نماز، خود را با آب بشوید. از امام سؤال کردند: اگر نماز بخواند و آن موضع را با آب نشوید چه؟ فرمود: نماز را تکرار کند، زیرا که آهن نجس می‌باشد.

شیخ در استبصار - . الاستبصار ۱: ۴۸ -

پس از آوردن این روایت گفته است که این خبری شاذ بوده و با بسیاری از روایات مخالف است، و به نظائر این گونه روایات عمل نمی‌شود، و قبل از این ذکر کرده که درست، آن است که به نوعی استحباب حمل شود و مؤید این استحباب، روایت صحیحه - . التهذیب ۱: ۹۹ - زراره از امام باقر علیه السلام و صحیحه - . التهذیب ۱: ۹۹ - سعید اعرج از امام صادق علیه السلام می‌باشد که هر دو روایت دال بر عدم لزوم شستن با آب هستند .

**[ترجمه]

«۲»

كِتَابُ الْمَسَائِلِ، بِالْإِسْنَادِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ مُوسَى عليه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الْحَائِضِ قَالَ يُشْرَبُ مِنْ سُؤْرِهَا وَ لَا يُتَوَضَّأُ مِنْهَا(۵).

**[ترجمه]کتاب المسائل: على بن جعفر از برادرش امام موسى كاظم عليه السلام نقل كرده است كه از ايشان درباره حائض سؤال كردم. فرمود: از نيم خورده آن نوشيده مى‌شود و از آن وضو گرفته نمى‌شود. - . البحار ۱۰: ۲۶۵ -

**[ترجمه]

«۳»

السَّرَائِرُ، نَقْلًا مِنْ كِتَابِ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنِ الْعَبَّاسِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُغِيرَهِ عَنْ رِفَاعَهَ عَنْ أَبِى عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: إِنَّ سُؤْرَ الْحَائِضِ لَا بَأْسَ بِهِ أَنْ تَتَوَضَّأَ مِنْهُ إِذَا كَانَتْ تَغْسِلُ يَدَيْهَا(۶).

**[ترجمه]السرائر: رفاعه نقل كرده است كه امام صادق عليه السلام فرمود: همانا وضو گرفتن از نيم خورده حائض اشكالى ندارد، اگر دستانش را شسته باشد. - . السرائر: ۴۷۷ -

**[ترجمه]

بيان

اختلف الأصحاب فى سؤر الحائض فقال الشيخ فى النهايه يكره استعمال سؤر الحائض إذا كانت متهمه فإن كانت مأمونه فلا بأس و فى المبسوط أطلق كراهه سؤرها و كذا المرتضى فى المصباح و كذا ابن الجنيد و اختار

۱- ۱. التهذيب ج ۱ ص ۱۲۰ ط حجر.

۲- ۲. الاستبصار ج ۱ ص ۴۸.

۳- ۳. التهذيب ج ۱ ص ۹۹.

۴- ۴. التهذيب ج ۱ ص ۹۹.

۵- ۵. البحار ج ۱۰ ص ۲۶۵.

۶- ۶. السرائر ص ۴۷۷.

الفاضلان و الشهيدان مختار النهايه و هو أظهر جمعا بين الأخبار.

ثم ما ذكر فی الروايه الأولی من الفرق بين الشرب و الوضوء ورد فی كثير من الأخبار مثل ما رواه

فِی التَّهْذِيبِ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ أَبِی الْعَلَاءِ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنِ الْحَائِضِ يُشْرَبُ مِنْ سُؤْرِهَا قَالَ نَعَمْ وَ لَا يُتَوَضَّأُ مِنْهُ (۱).

وَ عَنْ أَبِی هِلَالٍ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: الْمَرْأَهُ الطَّامِثُ اشْرَبْ مِنْ فَضْلِ شَرَابِهَا وَ لَا أُحِبُّ أَنْ تَتَوَضَّأَ مِنْهُ (۲).

وَ عَنْ عَنْبَسَهَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: اشْرَبْ مِنْ سُؤْرِ الْحَائِضِ وَ لَا تَتَوَضَّأْ مِنْهُ (۳).

و أكثر الأصحاب أطلقوا كراهه سؤر الحائض و قد عرفت مما أوردنا من الأخبار اختصاص الكراهه بالوضوء فالقول به لا يخلو من قوه كما اختاره بعض المحققين من المتأخرين و ألحق الشهيد فی البيان بالحائض بناء علی ما اختاره من التقييد بالتهمه كل متهم و استحسنه بعض من تأخر عنه و فيه نظر.

**[ترجمه]اصحاب درباره نيم خورده حائض اختلاف کرده‌اند، شيخ در نهايه گفته است: استفاده از نيم خورده حائض مکروه است، اگر مورد اتهام باشد، اما اگر مورد اعتماد باشد، ايرادی ندارد، و در المبسوط به طور مطلق، نيم خورده آن را مکروه دانسته و مرتضی در المصباح و ابن‌جنيد نيز، همين نظر را دارند، و دو فاضل و شهيد نيز نظر النهايه را برگزيده‌اند که چون جمع کننده بين همه روايات می‌باشد، اظهر است.

سپس آنچه که در دو روايت اول در مورد فرق بين نوشيدن و وضو ذکر شده، در بسياری از روايات آمده، همچون روايتی که در تهذيب از حسين بن ابی علاـ روايت شده که گفت: از امام صادق عليه السلام در مورد حائضی سؤال کردم که از نيم خورده‌اش نوشيده می‌شود. ايشان فرمود: آری و از آن نبايد وضو گرفت. - . التهذيب ۱: ۶۳ -

از ابی هلال نقل شده که گفت: امام صادق عليه السلام فرمود: از باقيمانده شرب زن حائض بنوش و دوست نمی‌دارم که از آن وضو بگيری. - . الاستبصار ۱: ۱۰ -

عنبسه نقل کرده که امام صادق عليه السلام فرمود: از نيم خورده حائض بنوش و از آن وضو مگير. - . الکافی ۳: ۱۰ -

اغلب اصحاب کراهت نيم خورده حائض را مطلق آورده‌اند و از طريق رواياتی که آورديم اختصاص کراهت به وضو را دريافتی، پس انتخاب اين قول، خالی از قوت نيست چنان که برخی از محققان متاخر اختيار کرده‌اند، و شهيد در البيان، بنا بر اختيار خود يعنی مقيد ساختن به تهمت، هر متهمی را به حائض ملحق کرده است و برخی از کسانی که پس از شهيد آمده‌اند، آن را نيکو دانسته‌اند و در آن جای تامل است.

**[ترجمه]

عِلَلُ الصَّدُوقِ، عَنِ ابْنِ الْوَلِيدِ عَنِ الصَّفَّارِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنِ النَّوْفَلِيِّ عَنِ السَّكُونِيِّ عَنِ الصَّادِقِ عَنْ أَبِيهِ علیهما السلام أَنَّ عَلِيّاً علیه السلام قَالَ: لَبَنُ الْجَارِيَهِ وَ بَوْلُهَا يُغْسَلُ مِنْهُ الثَّوْبُ قَبْلَ أَنْ تَطْعَمَ لِأَنَّ لَبَنَهَا يَخْرُجُ مِنْ مَثَانَهِ أُمِّهَا وَ لَبَنُ الْغُلَامِ لَا يُغْسَلُ مِنْهُ الثَّوْبُ وَ لَا بَوْلُهُ قَبْلَ أَنْ يَطْعَمَ لِأَنَّ لَبَنَ الْغُلَامِ يَخْرُجُ مِنَ الْمَنْكِبَيْنِ وَ الْعَضُدَيْنِ (۴).

المقنع، و الهدایه، مرسلا: مثله (۵)

الرَّاوَنْدِيُّ فِي نَوَادِرِهِ، بِإِسْنَادِهِ عَنْ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ آبَائِهِ عَنْ

ص: ۱۱۶

۱- ۱. التهذیب ج ۱ ص ۶۳.

۲- ۲. الاستبصار ج ۱ ص ۱۰.

۳- ۳. الکافی ج ۳ ص ۱۰.

۴- ۴. علل الشرائع ج ۱ ص ۲۷۸.

۵- ۵. المقنع ص ۳، الهدایه ص ۱۵.

عَلِيٍّ عليهم السلام: مِثْلَهُ وَ زَادَ فِي آخِرِهِ فَيَجُوزُ فِيهِ الرَّشُّ (۱).

فِقْهُ الرِّضَا، رُوِيَ عَنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام: وَ ذَكَرَ مِثْلَهُ (۲) وَ قَالَ إِنْ عَرِقْتَ فِي ثَوْبِكَ وَ أَنْتَ جُنُبٌ وَ كَانَتِ الْجَنَابَةُ مِنَ الْحَلَالِ فَتَجُوزُ الصَّلَاةُ فِيهِ وَ إِنْ كَانَتْ حَرَاماً فَلَا تَجُوزُ الصَّلَاةُ فِيهِ حَتَّى تَغْسِلَ (۳).

**[ترجمه]علل الصدوق: امام صادق علیه السلام از پدر خویش و ایشان از امام علی علیه السلام نقل کرده است که فرمود: برای شیر و بول دختر شیرخواره قبل از غذاخور شدن، لباس شسته می‌شود، زیرا شیر آن از مثانه مادرش خارج می‌شود، اما از شیر و بول پسر شیرخوار قبل از طعام، شستن لباس لازم نیست، زیرا از شانه‌ها و بازوان مادر خارج می‌شود. - . علل شرائع ۱: - ۲۷۸

المقنع، الهدایه: مانند این حدیث در این دو کتاب به طور مرسل، نقل شده است. - . المقنع: ۳، الهدایه: ۱۵ -

نوادر الراوندی: امام موسی بن جعفر علیه السلام از پدران خود و ایشان نیز از امام علی علیه السلام مانند این حدیث را نقل کرده‌اند و در آخر آن افزوده، ریختن آب بر آن جائز است. - . نوادر الراوندی: ۶۲ -

فقه الرضا: از امام علی علیه السلام نیز مانند این حدیث روایت شده است. - . فقه الرضا: ۶ -

و فرمود: اگر زمانی که جنب بودی، در لباس خود عرق کردی و عرق جنابت از حلال بود، ادای نماز در آن لباس جائز است و اگر عرق جنابت از حرام بود، ادای نماز تا زمانی که آن را نشویی صحیح نیست. - . فقه الرضا: ۴ -

**[ترجمه]

«۵»

الْمَنَاقِبُ، لِابْنِ شَهْرَآشُوبَ مِنْ كِتَابِ الْمُعْتَمَدِ فِي الْأُصُولِ لِلشَّيْخِ الْمُفِيدِ ره قَالَ عَلِيُّ بْنُ مَهْزِيَارَ: وَرَدْتُ الْعَسْكَرَ وَ أَنَا شَاكٌّ فِي الْإِمَامَةِ فَرَأَيْتُ السُّلْطَانَ قَدْ خَرَجَ إِلَى الصَّيْدِ فِي يَوْمٍ مِنَ الرَّبِيعِ إِلَّا أَنَّهُ صَائِفٌ وَ النَّاسُ عَلَيْهِمْ ثِيَابُ الصَّيْفِ وَ عَلَى أَبِي الْحَسَنِ لُبَّادَةٌ وَ عَلَى فَرَسِهِ تِجْفَافُ لُبُودٍ(۴)

وَ قَدْ عَقَدَ ذَنَبَ الْفَرَسِ وَ النَّاسُ يَتَعَجَّبُونَ مِنْهُ وَ يَقُولُونَ أَ لَا تَرَوْنَ إِلَى هذه [هَذَا] الْمَدَنِيِّ وَ مَا قَدْ فَعَلَ بِنَفْسِهِ فَقُلْتُ فِي نَفْسِي لَوْ كَانَ إِمَاماً مَا فَعَلَ هَذَا فَلَمَّا خَرَجَ النَّاسُ إِلَى الصَّحْرَاءِ لَمْ يَلْبَثُوا أَنِ ارْتَفَعَتْ سَحَابَةٌ عَظِيمَةٌ هَطَلَتْ فَلَمْ يَبْقَ أَحَدٌ إِلَّا ابْتَلَّ حَتَّى غَرِقَ بِالْمَطَرِ وَ عَادَ عليه السلام وَ هُوَ سَالِمٌ مِنْ جَمِيعِهِ فَقُلْتُ فِي نَفْسِي يُوشِكُ أَنْ يَكُونَ هُوَ الْإِمَامَ ثُمَّ قُلْتُ أُرِيدُ أَنْ أَسْأَلَهُ عَنِ الْجُنُبِ إِذَا عَرِقَ فِي الثَّوْبِ فَقُلْتُ فِي نَفْسِي إِنْ كَشَفَ وَجْهَهُ فَهُوَ الْإِمَامُ فَلَمَّا قَرُبَ مِنِّي كَشَفَ وَجْهَهُ ثُمَّ قَالَ إِنْ كَانَ عَرَقُ الْجُنُبِ فِي الثَّوْبِ وَ جَنَابَتُهُ مِنْ حَرَامٍ لَا تَجُوزُ الصَّلَاةُ فِيهِ وَ إِنْ كَانَ جَنَابَتُهُ مِنْ حَلَالٍ فَلَا بَأْسَ فَلَمْ يَبْقَ فِي نَفْسِي بَعْدَ ذَلِكَ شُبْهَةٌ(۵).

۱- ۱. نوادر الراوندیّ ص ۶۲.

۲- ۲. فقه الرضا ص ۶.

۳- ۳. فقه الرضا ص ۴.

۴- ۴. اللبـاده بالضم- ما یلبس من اللبود وقایه من المطر و فی عباره اخری قباء من لبود، و التجفاف من اللبود ستره تلبسه الفرس عند الحرب کأنّه درع، و مثله ما یلبسه الآدمی لذلک، و یقال له بالفارسیه« بر گستوان».

۵- ۵. مناقب آل أبی طالب ج ۴ ص ۴۱۴.

**[ترجمه]مناقب ابن آشوب: علی بن مهزیار گفت: وارد عسکر - سامرا - شدم، در حالی که در امامت دچار تردید بودم. پادشاه را دیدم که در روزی بهاری به قصد شکار خارج شد، اما در عین حال هوا گرم بود و مردم لباس تابستانی بر تن داشتند و امام هادی علیه السلام لباده‌ای به تن داشت و بر اسبش نیز پوششی شبیه زره - برگستوان - بود و دم اسب را بسته بود و مردم از عمل وی تعجب می‌کردند و به همدیگر می‌گفتند: آیا این مدنی - اهل مدینه - را نمی‌بینید، با خود چه کرده است؟ با خودم گفتم: اگر امام بود این کار را انجام نمی‌داد. زمانی که مردم به سوی صحرا رفتند، دیری نپایید که ابری بزرگ بالا آمد و بارید و همه خیس شدند تا جایی که غرق در آب باران شدند، اما امام هادی علیه السلام از میان جمع سالم بازگشت. با خود گفتم: چه بسا که وی امام باشد، سپس گفتم: می‌خواهم از وی درباره جنب، زمانی که در لباسش عرق کند، سؤال کنم. با خود گفتم: اگر نقاب را از چهره‌اش کنار زند، پس امام است، زمانی که به من نزدیک شد، نقاب را از چهره‌اش کنار زد و سپس فرمود: اگر عرق جنب در لباسش باشد و عرق جنابتش از حرام باشد، ادای نماز در آن لباس صحیح نیست و اگر عرق جنابت وی از حلال باشد ایرادی ندارد، پس از آن دیگر نزد من شبهه‌ای باقی نماند. - . مناقب آل ابی طالب ۴: ۴۱۴ -

**[ترجمه]

«۶»

وَ وَجَدْتُ فِي كِتَابٍ عَتِيقٍ مِنْ مُؤَلَّفَاتِ قُدَمَاءِ أَصْحَابِنَا أَظُنُّهُ مَجْمُوعَ الدَّعَوَاتِ لِمُحَمَّدِ بْنِ هَارُونَ بْنِ مُوسَى التَّلَّعُكْبَرِيِّ رَوَاهُ عَنْ أَبِي الْفَتْحِ غَازِي بْنِ مُحَمَّدٍ الطَّرَائِفِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْمَيْمُونِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ مَعْمَرٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ يَقْطِينِ بْنِ مُوسَى الْأَهْوَازِيِّ عَنْهُ علیه السلام: مِثْلَهُ وَ قَالَ إِنْ كَانَ مِنْ حَلَالٍ فَالصَّلَاةُ فِي الثَّوْبِ حَلَالٌ وَ إِنْ كَانَ مِنْ حَرَامٍ فَالصَّلَاةُ فِي الثَّوْبِ حَرَامٌ.

**[ترجمه]و در کتابی قدیمی از تألیفات قدمای اصحاب ما که گمان می‌کنم مجموع دعوات محمد بن هارون موسی تلعکبری است، از علی ابن یقطین بن موسی اهوازی از امام علیه السلام مانند این حدیث را نقل شده است.

و گفت: اگر عرق جنابت از حلال بود، پس خواندن نماز در آن لباس حلال است و اگر از حرام بود، ادای نماز در آن لباس حرام است.

**[ترجمه]

بیان

قال الفیروزآبادی کل شعر أو صوف متلبد لبد و لبده و لبده و الجمع ألباد و لبود و اللباده کرمانه ما یلبس من اللبود للمطر و قال التجفاف بالکسر آله للحرب یلبسه الفرس و الإنسان لیقیه فی الحرب و لعل المراد هنا ما یلقی علی السرج وقایه من المطر.

**[ترجمه]فیروز آبادی [در توضیح لبود] گفته: هر مو یا پشم به هم چسبیده است که به آن «لِبَد، لِبَده و لُبدَه» می‌گویند و جمع آن الباد و لبود است و لبادّه همچون رمانّه، لباسی نمدین است که زمان بارش باران بر تن می‌کنند و گفته: «تِجفاف» با کسره، ابزار جنگ است که اسب و انسان بر تن می‌کنند، تا در زمان نبرد او را حفظ کند و شاید مراد در اینجا چیزی باشد که

بر زین اسب جهت محافظت در مقابل باران انداخته می‌شود .

**[ترجمه]

«۷»

الذِّكْرَى، رَوَى مُحَمَّدُ بْنُ هَمَّام بِإِسْنَادِهِ إِلَى إِدْرِيسَ بْنِ يَزْدَانَ الْكَفَرْتُوثِيِّ أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ بِالْوَقْفِ: فَدَخَلَ سُرَّمَنْ رَأَى فِي عَهْدِ أَبِي الْحَسَنِ علیه السلام فَأَرَادَ أَنْ يَسْأَلَهُ عَنِ الثَّوْبِ الَّذِي يَعْرَقُ فِيهِ الْجُنُبُ أَ يُصَلَّى فِيهِ فَبَيْنَمَا هُوَ قَائِمٌ فِي طَاقِ بَابٍ لِانْتِظَارِهِ إِذْ حَرَّكَهُ أَبُو الْحَسَنِ علیه السلام بِمِقْرَعَةٍ وَ قَالَ إِنْ كَانَ مِنْ حَلَالٍ فَصَلِّ فِيهِ وَ إِنْ كَانَ مِنْ حَرَامٍ فَلَا تُصَلِّ فِيهِ (۱).

**[ترجمه]الذکری: محمد بن همام با اسناد به ادریس بن یزدان کفرتوثی روایت کرده که وی معتقد به وقف بود (از واقفیه بود) و در عهد امام هادی علیه السلام داخل سامرا شد و خواست از ایشان درباره لباسی که جنب در آن عرق می کند سؤال کند که آیا می‌تواند در آن نماز بخواند؟ در حالی که ایشان در زیر طاق در به انتظار امام ایستاده بود، به ناگاه امام با تازیانه‌ای وی را تکان داد و فرمود: اگر عرق جنابت از حلال باشد، در آن نماز بخوان و اگر از حرام باشد، در آن نماز نخوان. - . الذکری: ۱۴ -

**[ترجمه]

«۸»

دَعَائِمُ الْإِسْلَامِ،: رَخَّصُوا علیهم السلام فِي عَرَقِ الْجُنُبِ وَ الْحَائِضِ يُصِيبُ الثَّوْبَ وَ كَذَلِكَ رَخَّصُوا فِي الثَّوْبِ الْمَبْلُولِ يَلْصَقُ بِجَسَدِ الْجُنُبِ وَ الْحَائِضِ (۲).

**[ترجمه]دعائم الاسلام: ائمه علیهم السلام (نماز) در لباسی را که عرق جنابت و حائض بدان مالیده، مجاز دانسته‌اند و همچنین (نماز) در لباس خیسی را که به بدن جنب و حائض می‌چسبد، مجاز دانسته‌اند. - . دعائم الاسلام ۱: ۱۱۷ -

**[ترجمه]

«۹»

الْهِدَايَةُ،: لَا بَأْسَ بِالْوُضُوءِ مِنْ فَضْلِ الْحَائِضِ وَ الْجُنُبِ (۳).

**[ترجمه]الهدایه: وضو گرفتن از باقیمانده آبی که حائض و جنب از آن استفاده کرده، ایرادی ندارد. - . الهدایه: ۱۳ -

**[ترجمه]

«۱۰»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنِ السِّنْدِيِّ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِی الْبَخْتَرِیِّ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِیهِ عَنْ عَلِیٍّ علیهم السلام قَالَ: کَانَ یَغْتَسِلُ مِنَ الْجَنَابَهِ ثُمَّ یَسْتَدْفِئُ بِامْرَأَتِهِ

ص: ۱۱۸

۱- ۱. الذکری: ۱۴.

۲- ۲. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۱۷.

۳- ۳. الهدایه: ۱۳ و قد کان ساقطا من طبعه الکمبانیّ.

وَ إِنَّهَا لَجُنُبٌ (۱).

**[ترجمه]قرب الاسـناد: جعفر بن محمد از پدر خویش و ایشان نیز از امام علی علیه السلام نقل کرده است که او غسل جنابت می‌کرد و سپس با همسرش که جنب بود، گرم می‌شد. - . قرب الاسناد: ۶۴ چاپ سنگی، ۸۵ چاپ نجف -

**[ترجمه]

توضیح

و تنقیـح قـال الفیروزآبـادی الـدف ء بالکسـر و قـد یحرک نقیض حـده البرد و ظاهره طهاره عرق الجنب و لا خلاف فی طهاره عرق الجنب من الحلال و إنما الخلاف فی الجنب من الحرام.

قـال علی بن بـابویه فی رسـالته إن عرقت فی ثوبـک و أنت جنب و کـانت الجنـابه من حلال فحلال الصـلاه فیه و إن کانت من حرام فحرام الصـلاه فیه و نحوه ذکره ولـده فی الفقیه و ابن الجنید فی المختصـر علی ما نقل عنه و الشیخ فی الخلاف و قال فی النهـایه لاـ بـأس بعرق الحائض و الجنب فی الثوب و اجتنابه أفضل إلا أن تکون الجنابه من حرام فإنه یجب غسل الثوب إذا عرق فیه.

و ذهب ابن إدریس و أکثر المتـأخرین إلی الطهـاره مطلقا و الشـیخ فی التهـذیب جمع بین الأخبار بحمل أخبار المنع علی ما إذا کان من حرام و لم یذکر له شاهدا فلذا بالغ فی الطعن علیه من تأخر عنه و قد ظهر مما أسلفنا من الأخبار عذر الشیخ فی ذلک و مع ذلک فالمسأله لا تخلو من إشکال و الاحتیاط فی مثله مما لا یترک.

و قال فی المنتهی لا فرق یعنی فی الحکم بنجاسه العرق المـذکور علی القول بها بین أن یکون الجنب رجلا أو امرأه و لا بین أن تکون الجنابه من زنا أو لواط أو وطی بهیمه أو وطی میته و إن کانت زوجه و سواء کان مع الجماع إنزال أم لا و الاسـتمناء بالید کالزنا.

أما لو وطئ فی الحیض أو الصوم فالأقرب طهاره العرق فیه و فی المظاهره إشکال قال و لو وطئ الصغیر أجنبیه و ألحقنا به حکم الجنابه بالوطی ففی نجاسه عرقه إشکال ینشأ من عدم التحریم فی حقه.

**[ترجمه]فیروز آبادی گفته است: «الدِفـء» با کسره و گاه حرکت داده می‌شود، ضد شدت سرماست؛ و از ظاهر آن، طهارت عرق جنب برمی‌آیـد. در طهارت عرق جنب از حلال هیـچ اختلافی وجود ندارد و اختلاف تنها در طهارت عرق جنب از حرام است.

علی بن بـابویه در رسـاله خود گفته: اگر زمـانی که جنب بودی در لباست عرق کردی، و عرق جنابت از حلال بود، ادای نماز در آن لباس حلالست؛ و اگر عرق جنابت از حرام بود، خوانـدن نماز در آن لباس حرام می‌باشد. و فرزند وی در فقیه، ابن‌جنید در مختصر - براساس آنچه که از وی نقل شده - و شیخ در الخلاف همین مورد را ذکر کرده‌اند و در نهایه گفته: عرق حائض

و جنب در لبـاس ایرادی نـدارد امـا اجتنـاب از آن بهتر است، مگر اینکه عرق جنابت از حرام باشـد که اگر در آن عرق کرده، باید لباس را بشوید.

ابن ادریس و اغلب فقهای متاخر بر مطلق طهارت معتقدنـد و شـیخ در تهذیب جمع بین اخبار کرده و اخبار مربوط به منع را به زمانی که عرق جنابت از حرام باشـد حمل کرده، و برای آن شاهدی ذکر نکرده است، از این رو کسانی که پس از وی آمده...اند، در ایراد گرفتن به آن مبالغه کرده‌اند، و از اخباری که پیشتر بیان کردیم، عذر شیخ درباره آن آشکار شد؛ اما با این وجود این، مساله خالی از اشکال نیست و در مانند آن نباید احتیاط را کنار گذاشت.

در منتهی گفته: در حکم به نجاست عرق مـذکور و قول به آن، فرقی ندارد که فرد جنب مرد باشد یا زن، جنابت از زنا باشد یا لواط، یـا نزدیکی بـا حیوان باشـد یـا میته، و هر چنـد زوجه باشـد، و فرقی نـدارد که همراه جماع انزال بشود یا نه، و اسـتمناء با دست همچون زناست.

امـا اگر در زمـان حیض یـا روزه نزدیکی کرد، اقرب، طهـارت عرق در لباس است و در مظاهره - ظهار- اشـکال است. گفت: اگر صـغیر با زن اجنبی نزدیکی کنـد - در حالی که ما حکم جنابت با نزدیکی را به آن ملحق ساختیم -، در نجاست عرق وی اشکالی است که از عدم تحریم در حق وی نشأت می گیرد.

**[ترجمه]

أقول

ما قربه فی الوطی فی الحیض و الصوم لا یخلو من نظر لشمول الأخبار لهما

ص: ۱۱۹

۱- ۱. قرب الإسناد ص ۶۴ ط حجر و ص ۸۵ ط نجف و فیه یستدنی بدل یستدفئ.

**[ترجمه]آنچه را که او در زمینه نزدیکی در زمان حیض و روزه، اقرب دانسته است، محل اشکال است، زیرا اخبار آن دو حالت را شامل می‌شود.

**[ترجمه]

تذنیب

نذکر فیه بعض ما اختلف الأصحاب فی نجاسته.

الأول قال فی المعالم قال ابن الجنید فی المختصر بعد أن حکم بوجوب غسل الثوب من عرق الجنب من حرام و کذلک عندی الاحتیاط إن کان جنبا من حلم ثم عرق فی ثوبه قال و لا نعرف لهذا الکلام وجها و لا رأینا له فیه رفیقا.

الثانی عزی الشیخ فی المبسوط إلی بعض أصحابنا القول بنجاسه القی ء و المشهور بین علمائنا طهارته و ورد فی بعض الروایات الأمر بغسله و حمل علی الاستحباب لورود الروایه بعدم البأس.

الثالث اختلف الأصحاب فی عرق الإبل الجلاله و المشهور الطهاره و ذهب المفید فی المقنعه و الشیخ فی النهایه و ابن البراج و جماعه إلی أنه تجب إزالته و قد ورد فی الصحیح (۱) و الحسن (۲)

الأمر بالغسل و الأحوط عدم الترک و حملهما أکثر الأصحاب علی الاستحباب من غیر معارض.

الرابع حکم السید و ابن إدریس بنجاسه ولد الزنا و سؤره و الأشهر الطهاره.

الخامس لبن الصبیه و قد مر الکلام فیه.

السادس ما یتولد فی النجاسات کدود الحش و صراصره و احتمل بعضهم نجاسته و المشهور الطهاره.

السابع ما لا تحله الحیاه من نجس العین و المشهور النجاسه و یعزی إلی السید القول بالطهاره و الأشهر أقوی.

۱- ۱. التهذیب ج ۱ ص ۷۵.

۲- ۲. الکافی ج ۶ ص ۲۵۰ و ۲۵۱.

الثامن نجاسه من عدا الشيعه الإماميه من فرق أهل الخلاف فالمشهور الطهاره و نسب إلى السيد القول بنجاسه غير المؤمن مطلقا و إلى ابن إدريس من لم يعتقد الحق عدا المستضعف.

التاسع ذهب جماعه إلى نجاسه كلب الماء و ذهب الأكثر إلى الطهاره و لعله أقوى و يتفرع عليه طهاره الدواء المشهور بجندبيدستر(۱)

و نجاسته إذ الظاهر أنه خصيه كلب الماء و الأقوى عندى حرمته و طهارته و الاجتناب منه أحوط.

۱- ۱. جند معرب« گند» من الفارسيه و معناه الخصيه« و بيدستر» حيوان ذو حياتين فى البحر و البر، يسمونه الكلب.

**[ترجمه]در آن برخی از مواردی را که اصحاب در نجاستش اختلاف کرده‌اند، ذکر می کنیم

اول: در معالم گفته: ابن جنید در مختصر پس از آن که به وجوب شستن لباس برای عرق جنابت از حرام حکم کرده، گفته است: نزد من احتیاط است، اگر در خواب جنب شده و در لباس خویش عرق کرده باشد. گفت: برای این سخن وجهی نمی... دانیم و در آن برای او همراهی ندیدیم.

دوم: سخنی است که شیخ در مبسوط، نجاست قی را به برخی از اصحاب نسبت داده و مشهور میان علمای ما طهارت آن است و در برخی روایات امر به شستن آن شده و به خاطر ورود روایت مبنی بر عدم اشکال، حمل بر استحباب شده است.

سوم: این است که اصحاب در مورد عرق شتر نجاستخوار اختلاف نظر دارند و مشهور طهارت آن است و شیخ مفید در مقنعه و شیخ در نهایه و ابن براج و گروهی دیگر بر این باورند که ازاله آن واجب است و در صحیح - . التهذیب ۱: ۷۵ -

و حسن - . الکافی ۶: ۲۵۱ - ۲۵۰ -

امر به شستن شده و احوط عدم ترک آن است و اغلب اصحاب بدون هیچ معارضی آن را حمل بر استحباب کرده‌اند.

چهارم: سید مرتضی و ابن ادریس بر نجاست زنا زاده و نیم خورده او حکم کرده‌اند و قول اشهر، طهارت او است.

پنجم: شیر دختربچه است که پیشتر درباره آن صحبت شد.

ششم: چیزی است که در نجاسات به وجود می‌آید، همچون کرم حش و سوسک‌ها. برخی نجاست آن را احتمال داده‌اند و مشهور طهارت است.

هفتم: اجزای بی جان از نجس العین، که مشهور نجاست آن است و به سید قول به طهارت نسبت داده شده و اشهر، اقوی می... باشد.

هشتم: نجاست فرقه‌های اهل خلاف غیر از شیعه امامی، که مشهور طهارت است و به سید مرتضی قول به نجاست غیر مؤمن به طور مطلق را نسبت داده‌اند و به ابن ادریس نیز قول به - نجاست - کسی که به حق معتقد نباشد به جز مستضعف، نسبت داده شده است .

نهم: گروهی به نجاست سگ آبی معتقدند و اکثریت بر طهارت باور دارند و شاید اقوی باشد و از آن طهارت و نجاست داروی مشهور به جند بیدستر - . «جند» معرب گند در فارسی است و معنای آن بیضه است و «بیدستر» حیوانی دو زیست می... باشد که در دریا و خشکی زندگی می کند، و آن را سگ می‌نامند. - [بیضه سگ آبی] متفرع می‌شود، چرا در ظاهر، بیضه سگ آبی است و اقوی نزد من حرمت و طهارتش می‌باشد و اجتناب از آن احوط است .

**[ترجمه]

باب ۸ حكم المشتبه بالنجس و بيان أن الأصل الطهاره و غلبته على الظاهر

الأخبار

«۱»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، بِالسَّنَدِ الْمُتَقَدِّمِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ عليه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الْفَأْرَهِ الرَّطْبَهِ وَ قَدْ وَقَعَتْ فِي الْمَاءِ تَمْشِي عَلَى الثِّيَابِ أَ يَصْلُحُ الصَّلَاهُ فِيهَا قَبْلَ أَنْ تُغْسَلَ قَالَ اغْسِلْ مَا رَأَيْتَ مِنْ أَثَرِهَا وَ مَا لَمْ تَرَهُ فَتَنْضِحُهُ بِالْمَاءِ(۱)

وَ سَأَلْتُهُ عليه السلام عَنِ الْفَأْرَهِ وَ الدَّجَاجَهِ وَ الْحَمَامَهِ وَ أَشْبَاهِهِنَّ تَطَأُ الْعَذِرَهَ ثُمَّ تَطَأُ الثَّوْبَ أَ يُغْسَلُ قَالَ إِنْ كَانَ اسْتَبَانَ مِنْ أَثَرِهِنَّ شَيْ ءٌ فَاغْسِلْهُ وَ إِلَّا فَلَا بَأْسَ (۲)

قَالَ وَ سَأَلْتُهُ عَنِ الْكَنِيفِ يُصَبُّ فِيهِ الْمَاءُ فَيَنْضَحُ عَلَى الثِّيَابِ مَا حَالُهُ قَالَ إِذَا كَانَ جَافّاً فَلَا بَأْسَ (۳).

**[ترجمه]قرب الاسناد: على بن جعفر از برادرش عليه السلام نقل كرده است كه فرمود: از ايشان درباره موش خيسى سؤال كردم كه در آب افتاده و بر روى لباس‌ها راه مى‌رود، آيا اداى نماز در آن‌ها قبل از شستن جائز است؟ فرمود: اثرى را كه از موش بر آنها ديدى بشوى و آنچه را كه نديده‌اى، تنها با آب خيس مى كنى. - . قرب الاسناد: ۱۱۶ چاپ نجف -

و از ايشان درباره موش، مرغ، كبوتر و امثال آنها سؤال كردم كه بر روى مدفوع قدم مى‌نهند و سپس بر روى لباس پا مى... گذارند، آيا بايد شسته شود؟ فرمود: اگر از اثر آنها چيزى پديدار باشد، لباس را بشوى، در غير اين‌صورت ايرادى ندارد. - . قرب الاسناد: ۱۱۷ -

گفت: از ايشان درباره مستراح سؤال كردم كه بر آن آب مى‌ريزد و از آن آب بر لباس‌ها ريخته مى‌شود، حكم آن چيست؟ فرمود: اگر خشك باشد، ايرادى ندارد. - . قرب الاسناد: ۱۵۸ چاپ نجف -

**[ترجمه]

بيان

قوله فاغسله أي جميع الثوب أو ما اشتبه فيه أو ما استبان من الأثر و الأخير أظهر.

فإن قيل على الأخير ينافي ما سيأتي من وجوب غسل ما اشتبه فيه النجاسه قلنا ظاهر الأخبار و أقوال الأصحاب أن غسل ما اشتبه فيه إنما يجب إذا علم وصول النجاسه إلى المحل و لم يعلم محلها أصلا لا فيما إذا علم بعضه و شك

ص: ۱۲۲

۱- ۱. قرب الإسناد ص ۱۱۶ ط نجف.

٢- ٢. قرب الإسناد ص ١١٧.
٣- ٣. قرب الإسناد ص ١٥٨ ط نجف.

فی البقیه فإن ظاهر الأخبار الکثیره و کلام الأصحاب الاکتفاء بغسل ما علم وصول النجاسه إلیه.

قوله إذا کان جافا إنما قید به لأن مع الجفاف لا یعلم وصول النجاسه إلیه غالبا و إن حصل الظن القوی بالنجاسه و أما مع العلم بالنجاسه فلا فرق بین الجفاف و غیره و الظاهر أن هذا من المواضع التی غلب فیه الأصل علی الظاهر.

**[ترجمه]قول امام که فرمود: «فاغسله» یعنی تمامی لباس‌ها یا آنچه که با آن مشتبه شده یا اثری را که از آن پیداست، بشوی، و اخیر اظهر است.

پس اگر گفته شود: روایت اخیر با آنچه که در مورد وجوب غسل آنچه مشتبه به نجاست است و بعدا خواهد آمد، منافات دارد، در پاسخ می‌گوییم: از ظاهر اخبار و اقوال اصحاب برمی‌آید که شستن آنچه که در لباس مشتبه شده، تنها زمانی واجب است که وصول نجاست به آن دانسته شود، اما محل آن به هیچ وجه دانسته نشود، نه زمانی که تنها جایی از آن دانسته شود و در بقیه شک حاصل گردد؛ زیرا از ظاهر بسیاری از روایات و کلام اصحاب، بر می‌آید که شستن آنچه که نجاست بدان رسیده کافی است.

این گفته امام که فرمود: «اذا کان جافا» مقید به آن شده است، چرا که غالبا با خشکی، وصول نجاست بدان دانسته نمی‌شود، هر چند ظنی قوی بر نجاست حاصل شود، اما با علم به نجاست، دیگر فرقی میان خشکی و غیر آن نیست و ظاهر آن است که این از جمله مواضعی است که در آن اصل بر ظاهر غلبه دارد.

**[ترجمه]

«۲»

فِقْهُ الرِّضَا: وَ إِنْ كَانَ مَعَهُ إِنَاءَانِ وَقَعَ فِي أَحَدِهِمَا مَا يُنَجِّسُ الْمَاءَ وَ لَمْ يَعْلَمْ فِي أَيِّهِمَا يُهْرِقْهُمَا جَمِيعاً وَ لْيَتَيَمَّمْ (۱)

وَ نَرْوِي أَنَّ قَلِيلَ الْبَوْلِ وَ الْغَائِطِ وَ الْجَنَابَةِ وَ كَثِيرَهَا سَوَاءٌ لَا بُدَّ مِنْ غَسْلِهِ إِذَا عَلِمَ بِهِ فَإِذَا لَمْ يَعْلَمْ بِهِ أَصَابَهُ أَمْ لَمْ يُصِبْهُ رَشَّ عَلَى مَوْضِعِ الشَّكِّ الْمَاءَ فَإِنْ تَيَقَّنَ أَنَّ فِي ثَوْبِهِ نَجَاسَةً وَ لَمْ يَعْلَمْ فِي أَيِّ مَوْضِعٍ عَلَى الثَّوْبِ غَسَلَ كُلَّهُ وَ نَرْوِي أَنَّ بَوْلَ مَا لَا يَجُوزُ أَكْلُهُ فِي النَّجَاسَةِ ذَلِكَ حُكْمُهُ وَ بَوْلُ مَا يُؤْكَلُ لَحْمُهُ فَلَا بَأْسَ بِهِ (۲).

**[ترجمه]فقه الرضا: و اگر دو ظرف همراه داشته باشد که در یکی از آن دو چیزی بیفتد که آب را نجس کند و دانسته نشود که در کدام یک از آن دو افتاده، چه کند؟ هر دو را بریزد و تیمم کند. - . فقه الرضا: ۵ -

روایت می‌کنیم که مقدار کم و زیاد بول، غائط و جنابت یکسان است و زمانی که علم بدان حاصل شود، باید شسته شود و اگر ندانند که به او ریخته یا نه، بر موضع شک آب بریزد. اگر یقین حاصل کرد که در لباسش نجاست است و نداند که در کدام موضع لباسش ریخته، باید کل آن را بشوید.

و روایت می‌کنیم که بول حیوان حرام گوشت در نجاست همان حکم را دارد و بول حلال گوشت ایرادی ندارد.

**[ترجمه]

بیان

یـدل علی وجوب الاجتنـاب من الإنـاءین المشـتبه الطاهر منهما بالنجس کما ذهب إلیه الأصـحاب و لا یعلم فیه خلاف و أوجب جمـاعه من الأصـحاب منهم الصـدوقان و الشـیخان إهراقهمـا إلاـ أن کلام الصـدوقین ربما أشـعر باختصاص الحکم بحال إراده التیمم و ظاهر النصوص الوجوب.

و قـال المحقق الأـمر بالإـراقه محتمل لأن یکون کنایه عن الحکم بالنجاسه و هو غیر بعیـد و لو أصاب أحـد الإناءین جسم طاهر فهل یجب اجتنابه فیه أم لا فیه وجهان أظهرهما الثانی و مقتضی النص و کلام الأصحاب وجوب التیمم و الحال هذه إذا لم یکن

متمکنـا من الماء الطاهر مطلقا و قـد یخص ذلک بما إذا لم یمکن الصـلاه بطهاره متیقنه بهما کما إذا أمکن الطهاره بأحـدهما و الصلاه

ص: ۱۲۳

۱- ۱. فقه الرضا: ۵.

۲- ۲. فقه الرضا ص ۴۱.

ثم تطهير الأعضاء مما لاقاه ماء الوضوء و الوضوء بالآخر و هو خروج عن مقتضى النصوص.

**[ترجمه]بر وجوب اجتناب از دو ظرفی که پاک آن با نجس مشتبه شده دلالت دارد، چنان که اصحاب بدان باور دارند و اختلافی درین باره نیست، و گروهی از اصحاب از جمله دو صدوق و دو شیخ، ریختن آن را واجب دانسته‌اند، اما کلام دو صدوق شاید بر اختصاص حکم به حال اراده تیمم خبر دهد و ظاهر نصوص، وجوب است.

محقق گفته است: محتمل است که امر بر ریختن آب، کنایه از حکم به نجاست باشد که دور از صحت نیست و اگر جسمی پاک به یکی از دو جسم برخورد کند، آیا اجتناب از آن واجب است یا خیر؟ درباره آن دو وجه است که اظهر آن دو، وجه دوم است و مقتضای نص و کلام اصحاب، وجوب تیمم می‌باشد و همین طور است اگر مطلقا از آب پاک متمکن نباشد و گاهی آن به زمانی اختصاص می‌یابد که نماز با طهارت متیقن به هر دو ممکن نباشد، چنانکه اگر امکان طهارت به یکی از آن دو و نماز و سپس تطهیر اعضایی که با آب وضو برخورد کرده و با دیگری وضو بگیرد، در این صورت، خروج از مقتضای نصوص می‌باشد.

**[ترجمه]

«۳»

عِلَلُ الصَّدُوقِ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ حَمَّادٍ عَنْ حَرِيزٍ عَنْ زُرَارَةَ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي جَعْفَرٍ علیه السلام إِنَّهُ أَصَابَ ثَوْبِي دَمٌ مِنَ الرُّعَافِ أَوْ غَيْرِهِ أَوْ شَيْ ءٌ مِنْ مَنِيٍّ فَعَلَّمْتُ أَثَرَهُ إِلَى أَنْ أُصِيبَ مَاءً فَأَصَبْتُ الْمَاءَ وَ حَضَرَتِ الصَّلَاةُ وَ نَسِيتُ أَنَّ بِثَوْبِي شَيْئاً فَصَلَّيْتُ ثُمَّ إِنِّي ذَكَرْتُ بَعْدُ قَالَ تُعِيدُ الصَّلَاةَ وَ تَغْسِلُهُ قَالَ قُلْتُ فَإِنْ لَمْ أَكُنْ رَأَيْتُ مَوْضِعَهُ وَ قَدْ عَلِمْتُ أَنَّهُ قَدْ أَصَابَهُ فَطَلَبْتُهُ وَ لَمْ أَقْدِرْ عَلَيْهِ فَلَمَّا صَلَّيْتُ وَجَدْتُهُ قَالَ تَغْسِلُهُ وَ تُعِيدُ قُلْتُ فَإِنْ ظَنَنْتُ أَنَّهُ قَدْ أَصَابَهُ وَ لَمْ أَتَيَقَّنْ ذَلِكَ فَنَظَرْتُ فَلَمْ أَرَ شَيْئاً ثُمَّ طَلَبْتُ فَرَأَيْتُهُ فِيهِ بَعْدَ الصَّلَاةِ قَالَ تَغْسِلُهُ وَ لَا تُعِيدُ الصَّلَاةَ[(۱)] قَالَ قُلْتُ وَ لِمَ ذَاكَ قَالَ لِأَنَّكَ كُنْتَ عَلَى يَقِينٍ مِنْ نَظَافَتِهِ ثُمَّ شَكَكْتَ فَلَيْسَ يَنْبَغِي لَكَ أَنْ تَنْقُضَ الْيَقِينَ بِالشَّكِّ أَبَداً قُلْتُ فَإِنِّي قَدْ عَلِمْتُ أَنَّهُ قَدْ أَصَابَهُ وَ لَمْ أَدْرِ أَيْنَ هُوَ فَأَغْسِلُهُ قَالَ تَغْسِلُ مِنْ ثَوْبِكَ النَّاحِيَةَ الَّتِي تَرَى أَنَّهُ أَصَابَهَا حَتَّى تَكُونَ عَلَى يَقِينٍ مِنْ طَهَارَتِهِ قَالَ قُلْتُ هَلْ عَلَيَّ إِنْ شَكَكْتُ فِي أَنَّهُ أَصَابَهُ شَيْ ءٌ أَنْ أَنْظُرَ فِيهِ فَأُقَلِّبَهُ قَالَ لَا وَ لَكِنَّكَ إِنَّمَا تُرِيدُ بِذَلِكَ أَنْ تُذْهِبَ الشَّكَّ الَّذِي وَقَعَ فِي نَفْسِكَ قَالَ قُلْتُ فَإِنِّي رَأَيْتُهُ فِي ثَوْبِي وَ أَنَا فِي الصَّلَاةِ قَالَ تَنْقُضُ الصَّلَاةَ وَ تُعِيدُ إِذَا شَكَكْتَ فِي مَوْضِعٍ مِنْهُ ثُمَّ رَأَيْتَهُ فِيهِ وَ إِنْ لَمْ تَشُكَّ ثُمَّ رَأَيْتَهُ رَطْباً قَطَعْتَ وَ غَسَلْتَهُ ثُمَّ بَنَيْتَ عَلَى الصَّلَاةِ فَإِنَّكَ لَا تَدْرِي لَعَلَّهُ شَيْ ءٌ وَقَعَ عَلَيْكَ فَلَيْسَ لَكَ أَنْ تَنْقُضَ بِالشَّكِّ الْيَقِينَ [(۲)].

**[ترجمه]علل الصدوق: زراره نقل کرده است که به امام باقر علیه السلام گفتم: بر لباسم مقداری خون دماغ یا غیر آن یا مقداری منی ریخت، جای آن را مشخص کردم تا اینکه بدان آب ریخت، پس آن آب را نشانه گذاشتم. مشغول نماز شدم و فراموش کردم که بر لباسم چیزی ریخته و نماز گزاردم، سپس به یاد آوردم. امام فرمود: نمازت را بار دیگر به جا می‌آوری و آن را می‌شویی. زراره گفت: به امام گفتم: اگر موضع آن را ندیدم و دانستم که بر لباس ریخته، و به دنبال آن گشتم اما نتوانستم آن را پیدا کنم و پس از ادای نماز یافتم، چه؟ ایشان فرمود: آن را می‌شویی و نماز را دوباره به جا می‌آوری.

گفتم: اگر گمان کردم که بدان ریخته اما در مورد آن یقین نداشتم، نگاه کردم اما چیزی ندیدم، سپس به دنبال آن گشتم و پس از ادای نماز آن را در لباس دیدم چه؟ فرمود: آن را می‌شویی و نماز را دوباره نمی‌خوانی.

گفت: گفتم برای چه؟ فرمود: زیرا که تو بر نظافت آن یقین داشته‌ای، سپس تردید کرده‌ای، از این رو هرگز بر تو سزاوار نیست که یقین را با شک باطل کنی. گفتم: همانا من دانستم که به لباس ریخته و ندانستم که کجای آن است، آیا آن را بشویم؟ فرمود: جایی از لباست را می‌شویی که می‌بینی بدان ریخته تا اینکه بر طهارت لباست یقین حاصل کنی. گفت: به امام گفتم: آیا بر من واجب است، زمانی که در آن شک کردم که آیا چیزی بر لباس ریخته، در آن نگاه کنم و لباس را وارونه کنم؟ فرمود: خیر، زیرا که تو تنها با آن می‌خواهی شک و تردیدی را که در تو واقع شده بزدایی .

- گفت: - گفتم: من آن را زمان ادای نماز در لباس خود دیدم. فرمود: اگر در جایی از آن تردید داشتی، و آن را در لباست دیدی، نمازت را قطع می‌کنی و دوباره نمازت را ادا می‌کنی و اگر شک نکردی و سپس لباس را خیس دیدی، نمازت را قطع کرده و می‌شویی و سپس بر نماز بنا می‌نهی، تو نمی‌دانی، شاید که چیزی بر تو افتاده باشد، از این رو بر تو نیست که یقین را با شک از بین ببری. - . علل الشرائع ۲: ۴۹ -

**[ترجمه]

بیان

قوله علیه السلام و لکنک أی لا یلزمک النظر و إن فعلت فإنما تفعل لتذهب الشک عن نفسک لا لکونه واجبا.

قوله علیه السلام إذا شککت أی إنما تعید الصلاه إذا علمت قبل الصلاه أصابه النجس و شککت فی خصوص موضعه ثم رأیت فی أثناء الصلاه فهو عامد

ص: ۱۲۴

۱- ۱. ما بین العلامتین ساقط من الکمبانیّ.

۲- ۲. علل الشرائع ج ۲ ص ۴۹.

يلزمه استئناف الصلاه قطعا أو ناس يلزمه الاستئناف على المشهور أو المعنى أنه شك قبل الصلاه فى أنه هل أصابته نجاسه أم لا ثم قصر فى الفحص و رآها فى أثناء الصلاه فتكون الإعاده للتقصير أو سواء قصر أو لم يقصر و يكون ذكر الشك لحصول العلم بأن النجاسه كانت قبل الصلاه بقرينه قوله و إن لم تشك ثم رأيته رطبا فيدل على أن الجاهل إذا رأى النجاسه فى أثناء الصلاه و علم بتقدمها يستأنف كما قيل و المشهور عدم الإعاده.

قوله عليه السلام لعله شى ء أوقع عليك أى الآن و لم تتيقن سبقه حتى يلزمك الاستئناف.

**[ترجمه]قول ایشان که فرمود: «و لکنک» بدین معناست که بر تو نگاه کردن لازم نیست، و اگر هم انجام دهی، تنها به خاطر زدودن شک از خود این کار را انجام می‌دهی، نه به خاطر وجوب آن.

و این که امام فرمود: «إذا شککت» یعنی اینکه تنها زمانی نماز را دوباره ادا می کنی که قبل از خواندنش علم به برخورد نجاست داشته باشی و در خصوص جای آن تردید کنی، سپس در اثناء نماز ببینی، که در این‌صورت، شخص عمداً این کار را انجام داده و دوباره خواندن نماز قطعا بر وی واجب است؛ یا اینکه فراموش کرده که بنا بر مشهور، از سر گرفتن نماز بر او واجب است؛ یا اینکه بدین معناست که وی قبل از ادای نماز شک کرده که آیا نجاست به لباس برخورد کرده یا خیر، سپس در بررسی خود تقصیر کند و در اثناء نماز، نجاست را دیده که در این‌صورت اعاده برای تقصیر است؛ یا تقصیر یا عدم تقصیر یکسان است و ذکر شک جهت حصول علم به این امر بوده که نجاست قبل از نماز وجود داشته، با قرینه قول ایشان که فرمود: «و إن لم تشک ثم رأیته رطبا» که دلالت دارد بر اینکه اگر جاهل نجاست را در حین ادای نماز دیده و به تقدم آن علم حاصل کند، چنان که گفته شد، نماز را از سر گیرد، و مشهور عدم اعاده می باشد.

این قول امام که فرمود: «لعله شیء وقع علیک» یعنی اکنون بر تو افتاده و بر اینکه سابقا بوده، یقین حاصل نکرده‌ای تا اینکه از سر گرفتن بر تو لازم گردد.

**[ترجمه]

«۴»

السَّرَائِرُ، نَقْلًا مِنْ كِتَابِ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِهِ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ علیه السلام: فِي طِينِ الْمَطَرِ أَنَّهُ لَا بَأْسَ بِهِ أَنْ يُصِيبَ الثَّوْبَ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ إِلَّا أَنْ يَعْلَمَ أَنَّهُ قَدْ نَجَّسَهُ شَيْ ءٌ بَعْدَ الْمَطَرِ وَ إِنْ أَصَابَهُ بَعْدَ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ غَسَلَهُ وَ إِنْ كَانَ الطَّرِيقُ نَظِيفاً لَمْ يَغْسِلْهُ (1).

**[ترجمه]السرائر: محمد بن اسماعیل از برخی اصحاب و ایشان از امام موسی بن جعفر علیه السلام نقل کرده‌اند که درباره گل باران فرمود: ایرادی ندارد که به مدت سه روز به لباس بریزد، مگر اینکه دانسته شود که چیزی پس از باران آن را نجس کرده، و اگر پس از سه روز بدان برخورد کند، لباس را بشوید؛ و اگر مسیر تمیز باشد، آن را نشوید. - . السرائر: ۴۷۸ -

**[ترجمه]

«۵»

كِتَابُ الْمَسَائِلِ، بِالْإِسْنَادِ الْمُتَقَدِّمِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ مُوسَى علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الدُّودِ يَقَعُ مِنَ الْكَنِيفِ عَلَى الثَّوْبِ أَ يُصَلَّى فِيهِ قَالَ لَا بَأْسَ إِلَّا أَنْ تَرَى أَثَراً فَتَغْسِلُهُ (۲).

وَ مِنْهُ قَالَ: سَأَلْتُهُ علیه السلام عَنِ الرَّجُلِ يَمُرُّ بِالْمَكَانِ فِيهِ الْعَذِرَةُ فَتَهُبُّ الرِّيحُ فَتَسْفِي عَلَيْهِ مِنَ الْعَذِرَةِ فَيُصِيبُ ثَوْبَهُ وَ رَأْسَهُ أَ يُصَلِّي قَبْلَ أَنْ يَغْسِلَهُ قَالَ نَعَمْ يَنْفُضُهُ وَ يُصَلِّي فَلَا بَأْسَ (۳).

**[ترجمه]کتاب المسائل: علی بن جعفر از برادرش امام کاظم علیه السلام نقل کرده است که از ایشان درباره کرم سؤال کردم که از مستراح بر روی لباس می‌افتد، آیا می‌توان در آن نماز خواند؟ فرمود: ایرادی ندارد، مگر اینکه بر لباس اثری ببینی که آن را می‌شویی. - . البحار ۱۰: ۲۷۸ -

کتاب المسائل: گفت: از ایشان درباره مردی سؤال کردم که از مکانی عبور می کند که در آن مدفوع می باشد، سپس باد بر آن می‌وزد و مدفوع را پخش می کند و قدری از آن بر لباس و سرش می‌ریزد، آیا قبل از اینکه آن را بشوید، نماز بخواند؟ فرمود: آری، لباس را تکان دهد و نماز بخواند و ایرادی ندارد. - . البحار ۱۰: ۴۷۰ -

**[ترجمه]

بيان

عدم البأس في الأول لغلبه الأصل على الظاهر و في الثاني لذلك أو لأن ما يبقى من ذلك في الثوب في حكم الأثر و لا تجب إزالته.

**[ترجمه]عدم اشکال در روایت اول به خاطر غلبه اصل بر ظاهر می‌باشد و در روایت دوم، یا به خاطر آن است، یا بدین جهت که آنچه که از آن در لباس باقی می‌ماند، در حکم اثر است و ازاله آن واجب نیست.

**[ترجمه]

أقول

قد مر بعض الأخبار المناسبه في بأس العذرات و غيره.

ص: ۱۲۵

۱- ۱. السرائر ص ۴۷۸.

۲- ۲. البحار ج ۱۰ ص ۲۷۸.

٣- ٣. البحار ج ١٠ ص ٢٧٠.

تتمیم نفعه عمیم اعلم أنه إذا اشتبه موضع النجاسه فلا یخلو إما أن یکون فی ثوب واحد أم لا فإن کان فی ثوب واحد یجب غسل کل موضع یحتمل کونها فیه و لو قام الاحتمال فی الثوب کله وجب غسله کله و لا خلاف فیه کما عرفت.

و إن کان فی ثیاب متعدده أو غیرها فلا یخلو إما أن یکون محصورا أم لا و علی الثانی لا أثر للنجاسه و یبقی کل واحد من الأجزاء التی وقع الاشتباه فیها باقیا علی أصل الطهاره و علی الأول فالظاهر من کلام جماعه من الأصحاب أنه لا خلاف فی وجوب اجتناب ما حصل فیه الاشتباه و لم یذکروا علیه حجه و لعل حجتهم الإجماع إن ثبت.

ثم علی تقدیر وجوب الاجتناب هل یکون بالنسبه إلی ما یشترط فیه الطهاره حتی إذا کان ماء أو ترابا لم تجز الطهاره به و لو کان ثوبا لم تجز الصلاه فیه أو یصیر بمنزله النجس فی جمیع الأحکام حتی لو لاقاه جسم طاهر تعدی حکمه إلیه فیه قولان أولهما لا یخلو من قوه کما اختاره جماعه من المتأخرین.

و فی تحقیق معنی المحصور إشکال فجماعه منهم جعلوا المرجع فیه العرف و مثلوا له بالبیت و البیتین و لغیر المحصور بالصحراء و ذکر بعضهم أنه یمکن جعل المرجع فی صدق الحصر و عدمه إلی حصول الحرج و الضرر بالاجتناب عنه و عدمه. و ربما یفسر غیر المحصور بما یعسر حده و حصره و لا شاهد فی المقام من جهه النص و لا یظهر من اللغه و العرف ذلک و فی ألفاظ الفقهاء اختلاف فی التمثیل فبعضهم مثلوه بالبیت و البیتین و بعضهم بالبیتین و الثلاثه و تحقیق الحکم فیه لا یخلو من إشکال.

**[ترجمه]برخی از اخبار مربوط در باب عذرات [نجاسات] و غیره پیشتر بیان شد.

تتمه‌ای که دانستن آن مفید است

بدان که اگر موضع نجاست مشتبه شود، خالی از این نیست که یا در یک لباس باشد یا خیر. اگر در یک لباس باشد، باید هر نقطه‌ای را که احتمال بودن نجاست در آن هست، شست و اگر احتمال وجود نجاست در همه جای لباس باشد، شستن همه لباس واجب است، و چنان که دانستی، در مورد آن هیچ اختلافی نیست.

و اگر نجاست در چند لباس یا غیر آن باشد، خالی از این نیست که یا محصور باشد یا خیر، و در صورت دوم، اثری از نجاست نیست، و هر یک از اجزائی که اشتباه بر آن واقع شده، بر اصل طهارت باقی می‌مانند؛ و در صورت اول، از ظاهر کلام اصحاب بر می‌آید که اختلافی در زمینه وجوب اجتناب از آنچه که اشتباه در آن حاصل شده نیست، و دلیلی برای آن ذکر نکرده‌اند و شاید دلیل آنان اجماع باشد، اگر ثابت شود.

سپس بر فرض وجوب اجتناب، آیا همانند چیزیاست که طهارت در آن شرطست، به گونه‌ای که اگر آب یا خاک باشد، طهارت بدان جائز نیست، و اگر لباس باشد، ادای نماز در آن جائز نیست، یا اینکه به منزله نجس در تمام احکام است؟ به گونه‌ای که اگر جسمی پاک با آن برخورد کند، آیا حکمش بدان جسم سرایت می‌کند؟ در این باره دو قول است که نخستین قول خالی از قوت نیست، چنان که گروهی از فقهای متاخر آن را اختیار کرده‌اند.

در تحقیق معنای محصور اشکال است. گروهی مرجع در آن را عرف قرار داده و برای آن یک یا دو خانه را به عنوان شاهد مثال آورده‌اند و برای غیر محصور، صحرا را قرار داده‌اند و برخی از آنان ذکر کرده‌اند که ممکن است مرجع در صدق حصر و عدم آن، به حصول حرج و ضرر با اجتناب و عدم اجتناب از آن بازگردد.

و شاید غیر محصور به چیزی که حد و حصر آن دشوار باشد، تفسیر شود و شاهدی در این مورد از جهت نص وجود ندارد و آن از زبان و عرف آشکار نمی‌شود، و در الفاظ فقها، اختلاف در مثال زدن است، برخی برای آن یک و دو خانه و برخی دو و سه خانه را نمونه آورده‌اند و تحقیق حکم در آن خالی از اشکال نیست .

**[ترجمه]

باب ۹ حکم ما لاقی نجسا رطبا أو یابسا

الأخبار

«۱»

الْمَحَاسِنُ، عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ أَبِي نَجْرَانَ عَنْ حَمَّادٍ عَنْ حَرِيزٍ عَنْ زُرَارَةَ وَ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: الْمُؤْمِنُ لَا يُنَجِّسُهُ شَيْ ءٌ(۱).

**[ترجمه]المحاسن: زراره و محمد بن مسلم نقل کرده‌اند که امام محمد باقر علیه السلام فرمود: چیزی مؤمن را نجس نمی... کند. - . المحاسن: ۱۳۳ -

**[ترجمه]

بیان

لعل المعنی أنه لا ینجسه شی ء إذا کان یابسا أو نجاسه لا تزول بالماء کالکافر و هذا جزء خبر رواه

فِی الْکَافِی عَنْ عَلِیِّ بْنِ إِسْمَاعِیلَ عَنِ الْفَضْلِ بْنِ شَاذَانَ عَنْ حَمَّادٍ عَنْ حَرِیزٍ عَنْ زُرَارَهَ وَ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: إِنَّمَا الْوُضُوءُ حَدٌّ مِنْ حُدُودِ اللَّهِ لِیَعْلَمَ اللَّهُ مَنْ یُطِیعُهُ وَ مَنْ یَعْصِیهِ وَ إِنَّ الْمُؤْمِنَ لَا یُنَجِّسُهُ شَیْ ءٌ إِنَّمَا یَکْفِیهِ مِثْلُ الدُّهْنِ (۲)

فالمعنی أنه لا ینجسه شی ء من الأحداث بحیث یحتاج فی إزالته إلی صب الماء الزائد علی الدهن کما فی النجاسات الخبثیه بل یکفی أدنی ما یحصل به الجریان و هذه إحدی مفاسد تبعیض الحدیث فإنه تفوت به القرائن و یصیر سببا لسوء الفهم فافهم.

**[ترجمه]شاید معنی این باشد که مؤمن را چیزی نجس نمی‌کند، اگر خشک باشد، یا اینکه نجاستی باشد که به وسیله آب از بین نرود، مانند نجاست کافر، و این جزئی از خبری است که زراره و محمد بن مسلم از امام باقر علیه السلام نقل کرده‌اند که فرمود: وضو در حقیقت حدی از حدود خداست، تا اینکه خداوند بداند چه کسی از او فرمان می‌برد و چه کسی نافرمانی... اش می‌کند؟ همانا چیزی مؤمن را نجس نمی‌کند، و کافی است او را، مثل روغن مالی. - . الکافی ۳: ۲۱، التهذیب ۱: ۳۸ چاپ سنگی، علل الشرائع ۱: ۲۶۴ -

آن بدین معناست که مؤمن را چیزی از حدث‌ها نجس نمی‌کند به گونه‌ای که جهت ازاله آن، به ریختن آب زائد بر چربی [مرطوب کردن] نیاز باشد، چنان که در نجاستهای خبیث این گونه است، بلکه کمترین چیزی که به وسیله آن جریان حاصل شود او را کفایت می‌کند، و این یکی از مفاسد تبعیض حدیث است، چرا که آن موجب از دست رفتن قرائن می‌شود و سبب فهم نادرست می‌گردد، پس این را درک کن .

**[ترجمه]

«۲»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، بِإِسْنَادِهِ عَنْ عَلِیِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِیهِ مُوسَی علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الْفَأْرَهِ وَ الدَّجَاجَهِ وَ الْحَمَامَهِ وَ أَشْبَاهِهِنَّ تَطَأُ الْعَذِرَهَ ثُمَّ تَطَأُ الثَّوْبَ أَ یُغْسَلُ قَالَ إِنْ کَانَ اسْتَبَانَ مِنْ أَثَرِهِنَّ شَیْ ءٌ فَاغْسِلْهُ وَ إِلَّا فَلَا بَأْسَ (۳)

۱- ۱. المحاسن ص ۱۳۳.

۲- ۲. الكافى ج ۳ ص ۲۱، و رواه فى التهذيب ج ۱ ص ۳۸ ط حجر؛ و علل الشرائع ج ۱ ص ۲۶۴.

۳- ۳. قرب الإسناد ص ۱۱۷ ط نجف.

قَالَ وَ سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ يَمْشِي فِي الْعَذِرَهِ وَ هِيَ يَابِسَهٌ فَتُصِيبُ ثَوْبَهُ وَ رِجْلَيْهِ هَلْ يَصْلُحُ لَهُ أَنْ يَدْخُلَ الْمَسْجِدَ فَيُصَلِّيَ وَ لَا يَغْسِلَ مَا أَصَابَهُ قَالَ إِذَا كَانَ يَابِساً فَلَا بَأْسَ (۱).

**[ترجمه]قرب الاسناد: على بن جعفر از برادرش امام موسى كاظم عليه السلام نقل كرده است كه از ايشان درباره موش، مرغ، كبوتر و امثال آنها سؤال كردم كه ابتدا بر روى مدفوع و سپس بر روى لباس پا مى‌گذارند، آيا بايد لباس را شست؟ فرمود: اگر از اثر آنها چيزى پيداست، آن را بشوى، در غير اين‌صورت ايرادى ندارد. - . قرب الاسناد: ۱۱۷ چاپ نجف -

گفت: از ايشان درباره مردى سؤال كردم كه بر مدفوع خشک پا مى‌گذارد و از آن به لباس و پاهايش مى‌ريزد، آيا بر او رواست كه وارد مسجد شود و نماز بخواند و آنچه را كه به وى برخورد كرده، نشويد؟ فرمود: اگر خشک باشد ايرادى ندارد. - . قرب الاسناد: ۹۴ -

**[ترجمه]

«۳»

وَ مِنْهُ، وَ مِنْ كِتَابِ الْمَسَائِلِ، بِسَنَدَيْهِمَا عَنْ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ مُوسَى عليه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الْمَكَانِ يُغْتَسَلُ فِيهِ مِنَ الْجَنَابَهِ أَوْ يُبَالُ فِيهِ أَ فَيَصْلُحُ أَنْ يُفْرَشَ فِيهِ قَالَ نَعَمْ يَصْلُحُ ذَلِكَ إِذَا كَانَ جَافّاً(۲).

**[ترجمه]قرب الاسناد، كتاب المسائل: على بن جعفر از برادرش امام موسى كاظم نقل كرده است كه از ايشان درباره مكانى سؤال كردم كه در آن غسل جنابت انجام مى‌شود يا اينكه در آن بول مى‌شود، آيا رواست كه آن را فرش كنند؟ فرمود: آرى، اگر آن مكان خشک باشد، رواست. - . قرب الاسناد: ۱۲۱ چاپ سنگى ، البحار ۱۰: ۲۷۰ -

**[ترجمه]

«۴»

دَعَائِمُ الْإِسْلَامِ، رَخَّصُوا صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِمْ فِي مَسِّ النَّجَاسَهِ الْيَابِسَهِ الثَّوْبَ وَ الْجَسَدَ إِذَا لَمْ يَعْلَقْ بِهِمَا شَيْ ءٌ مِنْهَا كَالْعَذِرَهِ الْيَابِسَهِ وَ الْكَلْبِ وَ الْخِنْزِيرِ وَ الْمَيْتَهِ(۳).

**[ترجمه]دعائم الاسلام: ائمه صلوات الله عليهم برخورد نجاست خشک با لباس و بدن را مجاز دانسته‌اند، در صورتى كه چيزى از آن نجاسات همچون مدفوع خشک، سگ، خوک و ميته به لباس و بدن نچسبد. - . دعائم الاسلام ۱: ۱۱۷ -

**[ترجمه]

«۵»

كِتَابُ عَاصِمِ بْنِ حُمَيْدٍ، عَنْ أَبِی أَسَامَهَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: قُلْتُ لَهُ الرَّجُلُ یُجْنِبُ وَ عَلَیْهِ قَمِیصُهُ تُصِیبُهُ السَّمَاءُ فَتَبُلَّ قَمِیصَهُ وَ هُوَ جُنُبٌ أَ یَغْسِلُ قَمِیصَهُ قَالَ لَا.

**[ترجمه]کتاب عاصم بن حمید: ابو اسامه نقل کرده است که به امام صادق علیه السلام گفتم: مرد جنب می‌شود، در حالی که پیراهنش بر تنش می‌باشد، آب آسمان [باران] بدان می‌ریزد و در حال جنابت پیراهنش را خیس می‌کند، آیا باید لباسش را بشوید؟ فرمود: خیر.

**[ترجمه]

بیان

محمول علی عدم إصابه المنی الثوب أو عدم نجاسه البدن.

**[ترجمه]بر عدم برخورد منی با لباس یا عدم نجاست بدن حمل شده است.

**[ترجمه]

أقول

أوردنا بعض الأخبار فی باب المیته و باب الکلب و الخنزیر و غیرهما.

ص: ۱۲۸

۱- ۱. قرب الإسناد ص ۹۴ ط حجر.
۲- ۲. قرب الإسناد ص ۱۲۱ ط حجر و البحار ج ۱۰ ص ۲۷۰.
۳- ۳. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۱۷.

**[ترجمه]برخی اخبار را در باب مردار، سگ و خوک و غیره آوردیم .

**[ترجمه]

باب ۱۰ ما یلزم فی تطهیر البدن و الثیاب و غیرها

الأخبار

«۱»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، وَ کِتَابُ الْمَسَائِلِ، بِسَنَدَیْهِمَا عَنْ عَلِیِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِیهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الْفِرَاشِ یَکُونُ کَثِیرَ الصُّوفِ فَیُصِیبُهُ الْبَوْلُ کَیْفَ یُغْسَلُ قَالَ یُغْسَلُ الظَّاهِرُ ثُمَّ یُصَبُّ عَلَیْهِ الْمَاءُ فِی الْمَکَانِ الَّذِی أَصَابَهُ الْبَوْلُ حَتَّی یَخْرُجَ مِنْ جَانِبِ الْفِرَاشِ الْآخَرِ(۱)

قَالَ وَ سَأَلْتُهُ عَنْ رَجُلٍ اسْتَاکَ أَوْ تَخَلَّلَ فَخَرَجَ مِنْ فَمِهِ الدَّمُ أَ یَنْقُضُ ذَلِکَ الْوُضُوءَ قَالَ لَا وَ لَکِنْ یَتَمَضْمَضُ (۲)

قَالَ وَ سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ یَصُبُّ مِنْ فِیهِ الْمَاءَ یَغْسِلُ بِهِ الشَّیْ ءَ یَکُونُ فِی ثَوْبِهِ وَ هُوَ صَائِمٌ قَالَ لَا بَأْسَ (۳).

**[ترجمه]قرب الاسناد، کتاب المسائل: علی بن جعفر از برادرش امام کاظم علیه السلام نقل کرده است که از ایشان درباره بستری سؤال کردم که دارای پشم زیاد است و بول به آن می‌ریزد، چگونه آن را بشویند؟ فرمود: روی بستر شسته شود، سپس بر نقطه‌ای که بول بر آن ریخته شده، آب بریزند تا از طرف دیگر بستر خارج شود. - . قرب الاسناد: ۱۵۸ چاپ نجف، ۱۱۸ چاپ سنگی -

گفت: از ایشان درباره کسی سؤال کردم که مسواک زده یا خلال می‌کند و از دهانش خون بیرون ریخته، آیا آن وضو را باطل می‌کند؟ فرمود: خیر، اما مضمضه کند. - . قرب الاسناد: ۱۰۸ چاپ نجف، ۸۲ چاپ سنگی -

گفت: از ایشان درباره مردی سؤال کردم که با دهانش آب می‌ریزد، و با آن چیزی را که در لباسش می باشد، می‌شوید، در حالی که روزه است. فرمود: ایرادی ندارد. - . قرب الاسناد: ۱۰۳ چاپ سنگی -

**[ترجمه]

بیان

تحقیق الکلام فی هذا الخبر یتوقف علی بیان أمور الأول ما یعتبر فی إزاله النجاسه عن الثوب و ظاهر البدن فالمشهور بین الأصحاب أنه یعتبر فی إزاله نجاسه البول عن الثوب بالماء القلیل غسله مرتین و اکتفی بعضهم بالمره و الأول أقوی کما مر فی خبر البزنطی فی باب البول (۴).

و الأكثر على عدم الفرق بين الثوب و البدن فى الحكم المذكور و منهم

ص: ١٢٩

١- ١. قرب الإسناد ص ١٥٨ ط نجف و ١١٨ ط حجر.

٢- ٢. قرب الإسناد ص ١٠٨ ط نجف و ص ٨٣ ط حجر.

٣- ٣. قرب الإسناد ص ١٠٣ ط حجر.

٤- ۴. رواه من السرائر ص ۴۶۵.

من فرق بينهما و اكتفى فى البدن بالمره و الأول لا يخلو من رجحان و ظاهر جماعه من الأصحاب طرد التعدد المذكور فى غير الثوب و البدن مما يشبههما فيعتبر الغسلتان فيما يمكن إخراج الغساله منه بالعصر من الأجسام المشبهه بالثوب و الصب مرتين فيما لا مسام له بحيث ينفذ فيه الماء كالخشب و الحجر و استثنى البعض من ذلك الإناء كما سيأتى و الاقتصار فى التعدد على مورد النص لعله أقوى كما هو مذهب بعض الأصحاب و منهم من اكتفى فى التعدد بالانفصال التقديرى و منهم من اعتبر الانفصال حقيقه و هو أحوط بل أقرب.

و هل يعتبر التعدد إذا وقع المغسول فى الماء الجارى أو الراكد الكثير فيه قولان و الأحوط اعتبار التعدد و إن كان ظاهر بعض الأخبار العدم و المشهور بين الأصحاب توقف طهاره الثياب و غيرها مما يرسب فيه الماء على العصر إذا غسل بالماء القليل و هو أحوط و الظاهر من كلام بعضهم وجوب العصر مرتين فيما يجب غسله كذلك.

و اكتفى بعضهم بعصر بين الغسلتين و بعضهم بعصر واحد بعد الغسلتين و الأول أحوط و أكثر المتأخرين على اختصاص وجوب العصر بالقليل و سقوطه فى الكثير و ذهب بعضهم إلى عدم الفرق و الأقرب عدم اشتراط الدلك و شرطه بعضهم فى إزاله النجاسه عن البدن.

و يكفى الصب فى بول الرضيع و لا تعتبر انفصال الماء عن ذلك المحل و الحكم معلق فى الروايه على صبى لم يأكل و كذا فى كلام الشيخ و غيره و يحكى عن ابن إدريس تعليق الحكم بالحولين و ذكر جماعه من المتأخرين أن المراد بالرضيع من لم يغتذ بغير اللبن كثيرا بحيث يزيد على اللبن أو يساويه و لم يتجاوز الحولين و قال المحقق لا عبره بما يلعق دواء أو فى الغذاء فى الندره و الأشهر اختصاص الحكم المذكور بالصبى و أما نجاسه غير البول إذا وصلت إلى غير الأوانى ففى وجوب تعدد الغسل خلاف و الأحوط ذلك.

ثم اعلم أن أكثر الأصحاب اعتبروا الدق و التغميز فيما يعسر عصره قال

فی المنتهی لو کان المنجس بساطا أو فراشا یعسر عصره غسل ما ظهر فی وجهه و لو سرت النجاسه فی أجزائه وجب غسل الجمیع و اکتفی بالتقلیب و الدق عن العصر.

ثم أورد مَا رَوَاهُ إِبْرَاهِیمُ بْنُ أَبِی مَحْمُودٍ فِی الصَّحِیحِ قَالَ: قُلْتُ لِلرِّضَا علیه السلام الطِّنْفِسَهُ وَ الْفِرَاشُ یُصِیبُهُمَا الْبَوْلُ کَیْفَ یُصْنَعُ بِهِ وَ هُوَ ثَخِینٌ کَثِیرُ الْحَشْوِ قَالَ یُغْسَلُ مَا ظَهَرَ مِنْهُ فِی وَجْهِهِ (۱)

وَ حَمَلَهُ عَلَی مَا إِذَا لَمْ تَسْرِ النَّجَاسَهُ فِی أَجْزَائِهِ.

و استشهد بما رُوِیَ عَنْ إِبْرَاهِیمَ بْنِ عَبْدِ الْحَمِیدِ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا الْحَسَنِ علیه السلام عَنِ الثَّوْبِ یُصِیبُهُ الْبَوْلُ فَیَنْفُذُ مِنَ الْجَانِبِ الْآخَرِ وَ عَنِ الْفَرْوِ وَ مَا فِیهِ مِنَ الْحَشْوِ قَالَ اغْسِلْ مَا أَصَابَ مِنْهُ وَ مَسَّ الْجَانِبَ الْآخَرَ فَإِنْ أَصَبْتَ مَسَّ شَیْ ءٍ مِنْهُ فَاغْسِلْهُ وَ إِلَّا فَانْضَحْهُ بِالْمَاءِ(۲).

و استدل بعض المتأخرین بالروایه الثانیه علی وجوب الدق و التغمیز و لیس من الدلاله فی شی ء بل یدل علی خلافه و خبر علی بن جعفر ظاهر الدلاله علی عدم اعتبارهما فالقول بعدم الوجوب قوی و إن کان الأحوط رعایته.

ثم المشهور فی کلام المتأخرین أن ما لا یمکن إخراج الغساله منه کالتراب لا سبیل إلی طهارته بالماء القلیل و قال الشیخ فی الخلاف إذا بال علی موضع من الأرض فتطهیرها أن یصب الماء علیه حتی یکاثره و یغمره و یقهره فیزیل لونه و طعمه و ریحه فإذا زال حکمنا بطهاره المحل و طهاره الماء الوارد علیه و لا یحتاج إلی نقل التراب و لا قطع المکان و استدل علیه بنفی الحرج و بروایه الذنوب و لا یخلو من قوه کما سنشیر إلیه فی شرح الأخبار الداله علیه.

الثانی المشهور بین الأصحاب أنه یکفی فی طهر البواطن کالفم و الأنف زوال عین النجاسه عنها بل لا یعلم فی ذلک خلاف و یدل علیه

رِوَایَهُ عَمَّارٍ(۳)

السَّابَاطِیِّ قَالَ: سُئِلَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنْ رَجُلٍ یَسِیلُ مِنْ أَنْفِهِ الدَّمُ هَلْ عَلَیْهِ أَنْ یَغْسِلَ بَاطِنَهُ

۱- ۱. التهذیب ج ۱ ص ۷۱ ط حجر.

۲- ۲. الکافی ج ۳ ص ۵۵.

۳- ۳. التهذیب ج ۱ ص ۱۱۹.

يَعْنِي جَوْفَ الْأَنْفِ فَقَالَ إِنَّمَا عَلَيْهِ أَنْ يَغْسِلَ مَا ظَهَرَ مِنْهُ.

فالمضمضه فی هذه الروایه محموله علی الاستحباب و الأحوط أن لا یترکها.

الثالث قوله یصب من فیه الماء ینبغی حمله علی ما إذا لم یصر مضافا کما هو الغالب و روی العلامه فی المنتهی هذه الروایه ثم قال إنها موافقه للمذهب لأن المطلوب للشارع هو الإزاله بالماء و ذلک حاصل فی الصوره المذکوره و خصوصیه الوعاء الذی یحوی الماء غیر منظور إلیها.

**[ترجمه]تحقیق کلام در این روایت، منوط به بیان چند امر است:

نخست، آنچه که در ازاله نجاست از لباس و ظاهر بدن معتبر است، مشهور میان اصحاب این است که در ازاله نجاست بول از لباس با آب قلیل، دو بار شستن معتبر است و عده‌ای تنها به یک بار شستن اکتفا کرده‌اند و اول اقوی می‌باشد، چنان که پیشتر در روایت بزنطی در باب بول بیان گردید .

اغلب علما بر عدم فرق میان لباس و بدن در حکم مذکور معتقدند، و عده‌ای میان این دو فرق گذاشته‌اند، و در مورد بدن به یک بار شستن اکتفا کرده‌اند و قول اول از رجحان خالی نیست، و ظاهر گروهی از اصحاب، عدم پذیرش تعدد مذکور در غیر از لباس و بدن از آنچه مشابه آن دو است می‌باشد؛ و در صورت امکان خارج کردن غساله آن با فشردن، در اجسام مشابه لباس، دو بار شستن آن را معتبر می‌دانند. و در آنچه که منفذی ندارد که آب به آن نفوذ کند، مانند چوب و سنگ، دوبار ریختن آب را معتبر می‌دانند و عده‌ای ظروف را از موارد فوق - چنان که خواهد آمد - مستثنی کرده‌اند. شاید اکتفا کردن در تعدد، به مورد نص اقوی باشد، چنان که باور برخی از اصحاب است، و برخی از اصحاب در تعدد، به انفصال فرضی اکتفا کرده‌اند و برخی انفصال حقیقی را معتبر دانسته‌اند، و آن احوط بلکه اقرب می‌باشد.

اگر شیء مغسول در آب جاری یا آب راکد کثیر بیفتد، آیا تعدد معتبر است؟ در این باره دو قول وجود دارد: و احوط اعتبار تعدد می‌باشد، هر چند از ظاهر برخی از روایات، عدم تعدد بر می‌آید؛ اما مشهور میان اصحاب، توقف طهارت لباس و غیر آن که آب در آن فرو می‌رود، بر فشردن است، در صورتی که با آب قلیل شسته شود و آن قول احوط است و ظاهر کلام برخی، در مورد چیزی که شستن آن همین حکم را دارد، وجوب دو بار فشردن است.

و برخی از اصحاب به فشردن لباس در میان دو بار شستن اکتفا کرده و برخی تنها به یک بار فشردن آن پس از دوبار شستن لباس اکتفا کرده‌اند، و اول احوط است و اغلب فقهای متاخر بر اختصاص وجوب فشردن لباس با آب قلیل و انداختن آن در آب کثیر معتقدند و عده‌ای نیز به عدم فرق میان این دو قائلند، و اقرب، عدم شرط مالیدن آن است و برخی آن را در ازاله نجاست از بدن شرط کرده‌اند.

درباره بول کودک شیرخوار، تنها ریختن آب کفایت می کند و انفصال آب از آن محل را معتبر ندان، و حکم در روایت منوط به کودکی است که غذا خور نشده که در کلام شیخ و دیگران نیز این‌چنین است، و از ابن ادریس، متعلق بودن حکم را به دو سال روایت می کنند و گروهی از فقهای متاخر ذکر کرده‌اند که مراد از رضیع، کودکی است که به غیر از شیر از چیز

دیگری به مقدار زیاد نخورده باشد، به گونه‌ای که بیش از مقدار شیر یا برابر آن تغذیه کرده باشد و از دو سال نیز بیشتر نباشد. محقق گفته است: قاشقی از غذا یا دوا که به ندرت می‌خورد، اعتباری ندارد و اشهر اختصاص حکم مذکور بر پسربچه است، اما نجاست غیر بول اگر به غیر از ظروف برسد، درباره وجوب تعدد شستن آن اختلاف است و احوط همان است.

سپس بدان که اغلب اصحاب دقّ - کوبیدن - را در آنچه که فشردنش دشوار است، معتبر دانسته‌اند. در منتهی گفته است: اگر چیز نجس شده، فرش یا بستری باشد که فشردنش دشوار باشد، رویه آن را بشوید، و اگر نجاست در اجزای آن نفوذ کند، شستن همه آن واجب می‌باشد، و به جای فشردن، به تقلیب - پشت و رو کردن - و دقّ - کوبیدن - آن اکتفا شده است.

سپس روایتی را که ابراهیم بن ابی محمود در صحیح آورده، ایراد کرده است. وی گفت: به امام رضا علیه السلام گفتم: اگر به فرش و لحاف که ضخیم و پرپشت است ادرار برسد، چه باید کرد؟ فرمود: همان رویه آن شسته شود، - . التهذیب ۱: ۷۱ چاپ سنگی -

و آن را حمل بر این کرده که نجاست به اجزاء آن نفوذ نکرده باشد.

و به روایتی که از ابراهیم بن عبدالحمید نقل شده استشهاد کرده است که گفت: از امام موسی کاظم علیه السلام درباره لباسی که بول به آن می‌ریزد و از جانب دیگر لباس بیرون می‌آید، و همچنین درباره پوستین و پرپشت و ضخیم بودن آن سؤال کردم. فرمود: آنچه را که از بول بدان ریخته بشوی، و طرف دیگر را دست بکش، اگر با آن تماس پیدا کرده بود، آن را بشوی، در غیر این‌صورت بر آن آب بپاش. - . الکافی ۳: ۵۵ -

برخی از فقهای متاخر با روایت دوم بر وجوب فشردن و مالیدن با دست استدلال کرده‌اند، حال آنکه نه تنها بر آن دلالت ندارد، بلکه بر خلاف آن دلالت می‌کند و روایت علی بن جعفر کاملا بر عدم اعتبار آن دو دلالت دارد، از این رو قول به عدم وجوب قوی است، هرچند احوط، رعایت آن می‌باشد.

سپس مشهور در کلام فقهای متاخر این است که آنچه اخراج غساله از آن ممکن نیست، همچون خاک، هیچ راهی جهت طهارت آن با آب قلیل وجود ندارد، و شیخ در خلاف گفته است: اگر بر جایی از زمین بول کند، طریقه تطهیر آن این است که آب بر آن ریخته شود تا اینکه از آن فزونی یابد و آن را در بر گیرد و بر آن غلبه یابد، و رنگ و طعم و بوی آن را ببرد و چون اینها از بین رفت، به طهارت محل و طهارت آب وارد شده بر آن حکم می‌کنیم و نیازی به انتقال دادن خاک و پیمودن مکان نیست، و بر آن به نفی حرج و روایت الذنوب استدلال کرده، و چنان که در شرح اخبار دال بر آن اشاره خواهیم کرد، از قوت خالی نیست.

قول دوم مشهور میان اصحاب این است که در پاکی باطن همچون دهان و بینی، زوال عین نجاست از آن کفایت می کند، بلکه در این باره مخالفی شناخته نشده و روایت عمار ساباطی بر آن دلالت می‌کند که گفت: از امام صادق علیه السلام درباره مردی سؤال شد که از بینی‌اش خون می‌آید، آیا شستن باطن آن یعنی درون بینی واجب است؟ فرمود: تنها وظیفه اوست که آنچه را که آشکار شده بشوید، بنابراین مضمضه در این روایت حمل بر استحباب شده و احوط این است که ترکش نکند.

قول سوم عبارت «یصب من فیه الماء علیه» است که چنان که غالباً این گونه است، آن را بر زمانی حمل کرد که به مضاف تبدیل نشده و علامه در منتهی این روایت را آورده و سپس گفته: همانا آن با مذهب موافق است، چرا که مطلوب برای شارع، همان ازاله با آب می‌باشد و آن در صورت مذکور حاصل می‌شود و ویژگی ظرفی که حاوی آب است، مد نظر نیست.

**[ترجمه]

«۲»

دَعَائِمُ الْإِسْلَامِ، قَالُوا صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِمْ: كُلُّ مَا يُغْسَلُ مِنْهُ الثَّوْبُ يُغْسَلُ مِنْهُ الْجَسَدُ إِذَا أَصَابَهُ (۱).

**[ترجمه]دعائم الاسلام: امام که درود خداوند بر ایشان باد فرموده‌اند: هر چیزی که به خاطر آن لباس شسته می‌شود، بدن نیز در صورت برخورد شسته می‌شود. - . دعائم الاسلام ۱: ۱۱۸ -

**[ترجمه]

«۳»

الْهِدَايَةُ: الثَّوْبُ إِذَا أَصَابَهُ الْبَوْلُ غُسِلَ بما [بِمَاءٍ] جَارٍ مَرَّةً وَ إِنْ غُسِلَ بِمَاءٍ رَاكِدٍ فَمَرَّتَيْنِ ثُمَّ يُعْصَرُ وَ بَوْلُ الْغُلَامِ الرَّضِيعِ يُصَبُّ عَلَيْهِ الْمَاءُ صَبّاً وَ إِنْ كَانَ قَدْ أَكَلَ الطَّعَامَ غُسِلَ وَ الْغُلَامُ وَ الْجَارِيَةُ فِي هَذَا سَوَاءٌ(۲).

**[ترجمه]الهدایه: اگر بول به لباس بریزد، با آب جاری یک بار و با آب راکد دوبار شسته و سپس فشرده می‌شود و بر بول پسر بچه شیرخوار آب ریخته می‌شود و اگر غذا خور باشد، باید آن را بشوید و پسربچه و دختربچه در این باره یکسانند. - . الهدایه: ۱۴ -

**[ترجمه]

«۴»

مَعَانِي الْأَخْبَارِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ هَارُونَ الزَّنْجَانِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ عَنْ أَبِي عُبَيْدٍ الْقَاسِمِ بْنِ سَلَّامٍ عَنْ هَيْثَمٍ عَنْ يُونُسَ عَنِ الْحَسَنِ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أُتِيَ بِالْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ علیهما السلام فَبَالَ فَأُخِذَ فَقَالَ لَا تُزْرِمُوا ابْنِي ثُمَّ دَعَا بِمَاءٍ فَصَبَّهُ عَلَيْهِ.

قال الصدوق رحمه الله قال الأصمعی الإزرام القطع یقال للرجل إذا قطع بوله قد أزرمت بولک و أزرمه غیره إذا قطعه و زرم البول نفسه إذا انقطع (۳).

**[ترجمه]معانی الاخبار: حسن نقل کرده است که امام حسن علیه السلام را نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم

آوردنـد، پس بول کرد و او را گرفتنـد. رسول خـدا فرمود: بول فرزنـدم را قطع مکنیـد، سـپس خواسـتار آب شد و آن را بر او ریخت.

شیـخ صدوق - رحمه الله گفته - است: اصـمعی گفت: ازرام به معنای قطع است، به مرد زمانی که بولش قطع شود می گویند: «قـد ارزمت بولـک»، بولت را قطع کردی. و «ازرمه غیره»، زمـانی که آن را قطع کنـد و «زرم البول نفسه»: زمـانی که خود قطع شود. - . معانی الاخبار: ۲۱۱ -

**[ترجمه]

أقول

و یدل علی الاکتفاء بالصب فی بول الرضیع إذ ظاهر تلک الأحوال یدل علی کونه علیه السلام رضیعا.

**[ترجمه]و بر اکتفاء به ریختن آب بر بول کودک شیرخوار دلالت می‌کنـد، چرا که ظاهر این احوال، بر شـیرخوار بودن امام علیه السلام دلالت دارد.

**[ترجمه]

«۵»

الْمُقْنِعُ، رُوِیَ: فِی امْرَأَهٍ لَیْسَ لَهَا إِلَّا قَمِیصٌ وَاحِدٌ وَ لَهَا مَوْلُودٌ یَبُولُ

ص: ۱۳۲

۱- ۱. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۱۸.

۲- ۲. الهدایه: ۱۴.

۳- ۳. معانی الأخبار: ۲۱۱.

عَلَيْهَا أَنَّهَا تَغْسِلُ الْقَمِيصَ فِی الْيَوْمِ مَرَّةً(۱).

**[ترجمه]المقنع: در مورد زنی که جز یک پیراهن نـدارد و دارای فرزنـدی است که بر آن ادرار می‌کنـد، روایت شده که در هر روز یک بار پیراهن را بشوید. - . المقنع: ۳ -

**[ترجمه]

بیان

ذکر الشیخ و المتأخرون عنه أن المرأه المربیه للصبی إذا کان لها ثوب واحـد یکتفی بغسل ثوبها فی الیوم مره واحـده و أکثرهم عمموا الحکم بالنسبه إلی الصبیه أیضا کما هو ظاهر الخبر و بعضهم خصوا بالصبی نظرا إلی أن المتبادر من المولود هو الصبی و ذهب جماعه من المتأخرین إلی أن نجاسه البدن غیر معفو عنها فی الصوره المذکوره و إن قلنا بالعفو عن نجاسه الثوب.

و ألحق العلامه بـالمربیه المربی و فیه نظر و فی إلحاق الغائط بالبول أیضا إشکال و الظاهر من کلام الشـهید عـدم الفرق و وجه بـأنه ربمـا کنی عن الغائط بالبول کما هو قاعـده لسان العرب فی ارتکاب الکنایه فیما یسـتهجن التصـریح به و لیس بشـی ء فإن التجربه شاهـده بعسـر التحرز عن إصابه البول دون غیره فلا بعـد فی کون الحکم مقصورا علیه و مجرد الاحتمال لا یکفی لإثبات التسویه.

و قد ذکر الأصحاب أن المراد بالیوم هنا ما یشمل اللیله و لیس ببعید لدلاله فحوی الکلام و إن کان لفظ الیوم لا یتناوله حقیقه و فی الثیـاب المتعـدده المحتـاج إلیها لـدفع البرد و نحوه إشـکال و العلامه فی النهایه قرب وجوب الغسل هنا فلا یکف الصب مره واحـده و إن کفی فی بـوله قبـل أن یطعم الطعـام عنـد کـل نجـاسه و لاـ یخلـو من قوه لظـاهر النص و ذکر کـثیر من الأصـحاب استحباب جعل غسل الثوب آخر النهار لتوقع الصلوات الأربع فی حال الطهاره و احتمل بعضهم وجوبه.

ص: ۱۳۳

۱- ۱. المقنع ص ۳.

**[ترجمه]شیخ ذکر کرده و فقهای متاخر نیز از جانب وی نقل کرده‌اند که دایه زن کودک شیرخوار، زمانی که تنها یک لباس داشته باشد، به شستن لباس خویش در هر روز یکبار اکتفا می‌کند و اغلب آنان حکم را در مورد دختربچه شیر خوار نیز تعمیم داده‌اند، چنان که از ظاهر خبر بر می‌آید؛ و عده‌ای با نظر به اینکه آنچه که از صبی به ذهن متبادر می‌شود، همان پسربچه است، حکم را تنها به او اختصاص داده‌اند. گروهی از فقهای متاخر بر این باورند که نجاست بدن در صورت مذکور قابل چشم‌پوشی نیست، هر چند در مورد نجاست لباس بر عفو قائل شدیم.

و علامه بر مربیه [دایه زن] مربی [دایه مرد] را، ملحق ساخته و در آن جای تامل است، و در الحاق غائط به بول نیز اشکال است، و از ظاهر کلام شهید، عدم اختلاف بر می‌آید و این گونه توجیه کرده که شاید بول کنایه از غائط باشد، چنان که قانون لسان العرب در استعمال کنایه - زمانی که تصریح بدان ناپسند باشد - همین است، و این توجیه ارزشی ندارد، چرا که تجربه شاهد دشواری پرهیز از برخورد بول — نه غیر آن — می‌باشد (پرهیز از غائط دشوار نیست)، از این رو بعید نیست که حکم تنها بدان محدود باشد و مجرد احتمال جهت اثبات مساوی دانستن بول و غائط - کفایت نمی‌کند.

اصحاب ذکر کرده‌اند که مراد از روز در اینجا، چیزی است که شب را در بر می‌گیرد و به خاطر دلالت فحوای کلام، دور از صحت نیست، هر چند لفظ یوم حقیقتا شب را شامل نمی‌شود، و در لباسهای متعدد که جهت دفع سرما و همانند آن بدان محتاج است اشکال است، و علامه در النهایه، وجوب شستن را در اینجا اقرب دانسته، از این رو یک بار ریختن آب کفایت نمی‌کند، هر چند در هر نجاستی قبل از غذاخورشدن، در بول کفایت کند، و چنان که از ظاهر نص بر می‌آید، خالی از قوت نیست، و بسیاری از اصحاب، استحباب شستن لباس در آخر روز را ذکر کرده‌اند، تا چهار نماز در حال طهارت ادا شود و برخی وجوب آن را احتمال داده‌اند .

**[ترجمه]

باب ۱۱ أحكام الغسالات

الأخبار

«۱»

مَجَالِسُ ابْنِ الشَّيْخِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ مَخْلَدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرٍو الرَّزَّازِ عَنْ حَامِدِ بْنِ سَهْلٍ عَنْ أَبِي غَسَّانَ عَنْ شَرِيكٍ عَنْ سِمَاكٍ عَنْ عِكْرِمَةَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنْ مَيْمُونَةَ زَوْجَةِ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله قَالَ: أَجْنَبْتُ أَنَا وَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَاغْتَسَلْتُ مِنْ جَفْنَةٍ وَ فَضَلَتْ فِيهَا فَضْلَةٌ فَجَاءَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَاغْتَسَلَ مِنْهَا فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله إِنَّمَا فَضْلَةٌ مِنِّي أَوْ قَالَتْ اغْتَسَلْتُ فَقَالَ لَيْسَ الْمَاءُ جَنَابَةً(۱).

**[ترجمه]مجالس ابن شیخ: میمونه همسر رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم نقل کرده است که من و رسول خدا هر دو جنب شدیم، پس من از خمره‌ای غسل کردم و قدری را باقی گذاشتم، رسول خدا آمد و از آن غسل کرد، خطاب به ایشان گفتم: ای رسول خدا! آن فضله - باقیمانده - من است (یا اینکه خطاب به ایشان گفت: غسل کردم.) رسول خدا فرمود: آب،

جنابت نیست. - . امالی الطوسی ۲: ۶ -

**[ترجمه]

بيان

قد عرفت سابقا اختلاف الأصحاب فی غساله الخبث و استثنائهم ماء الاستنجاء و أن المشهور فی غیره النجاسه و ادعی المحقق فی المعتبر و العلامه فی المنتهی الإجماع علی أن غساله الخبث و إن قیل بطهارتها لا یرتفع بها الحدث و ظاهر کلام الشهید فی الدروس أن بجواز رفع الحدث به قائلا.

و الماء القلیل المستعمل فی رفع الحدث الأصغر طاهر مطهر بلا خلاف و المستعمل فی رفع الحدث الأکبر طاهر إجماعا و فی جواز رفع الحدث به ثانیا خلاف فذهب الصدوقان و الشیخان و جماعه إلی العدم و أکثر المتأخرین علی الجواز و نقلوا الإجماع علی جواز إزاله الخبث به و ربما یوهم کلام بعضهم الخلاف فیه أیضا.

و أما المستعمل فی الأغسال المندوبه فادعوا الإجماع علی أنه باق علی تطهیره و لو تقاطر الماء من رأسه أو جانبه الأیمن فأصاب المأخوذ منه قال

۱- ۱. أمالی الطوسیّ ج ۲ ص ۶.

العلامه لم يجز استعماله فى الباقى عند المانعين من المستعمل لأنه يصير بذلك مستعملا و قال فى المعالم و نعم ما قال فيه نظر فإن الصدوق رحمه الله من جمله المانعين و قد قال فى الفقيه و إن اغتسل الجنب فنزى الماء من الأرض فوقع فى الإناء أو سال

من بدنه فى الإناء فلا بأس به و ما ذكره منصوص فى عده أخبار و قد ذكر الشيخ فى التهذيب جمله منها و لم يتعرض لها بتأويل أو رد أو بيان معارض مع تصريحه فيه بالمنع من المستعمل و فى ذلك إيذان بعدم صدق الاستعمال به عنده أيضا.

ثم اعلم أن ما ذكر فى هذا الخبر ليس من الغساله فى شى ء بل هو فضله الغسل و قال المحقق فى المعتبر لا بأس أن يستعمل الرجل فضل وضوء المرأه إذا لم يلاق نجاسه عينيه و كذا الرجل لما ثبت من بقائه على التطهير انتهى و ليس يعرف فيه بين الأصحاب خلاف بل ادعى الشيخ فى الخلاف عليه إجماع الفرقه و إنما خالف فيه بعض العامه فقال بكراهه فضل المرأه إذا خلت به.

ثم قال الشيخ فى الخلاف وَ رَوَى ابْنُ مُسْكَانَ (۱) عَنْ رَجُلٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: قُلْتُ لَهُ أَ یَتَوَضَّأُ الرَّجُلُ بِفَضْلِ الْمَرْأَهِ قَالَ نَعَمْ إِذَا کَانَتْ تَعْرِفُ الْوُضُوءَ وَ تَغْسِلُ یَدَهَا قَبْلَ أَنْ تُدْخِلَهَا الْإِنَاءَ.

و كأن الشيخ أخذها من كتاب ابن مسكان لأنها ليست فى كتب الحديث المشهوره و العلامه سوى فى هذا الحكم بين فضل الوضوء و الغسل و لم يتعرض الشيخ و لا المحقق لفضل الغسل.

و قال الصدوق فى المقنع و الفقيه و لا بأس أن تغتسل المرأه و زوجها من إناء واحد و لكن تغتسل بفضله و لا يغتسل بفضلها و قد وردت أخبار كثيره فى اشتراك الرجل و المرأه فى الغسل و سيأتى بعضها و هذا الخبر يدل على جواز اغتسال الرجل بفضل المرأه لكنه عامى.

**[ترجمه]پیشتر اختلاف اصحاب درباره غساله خبث را دانستی و اینکه آب استنجاء را از آن استثناء کرده‌اند، و قول مشهور درباره غیر آن، نجاست می‌باشد. محقق در معتبر و علامه در منتهی ادعای اجماع کرده‌اند که غساله خبث - هر چند برخی قائل به طهارت آن شده‌اند - رافع حدث نمی‌باشد و از ظاهر کلام شهید در دروس بر می‌آید که وی قائل به جواز رفع حدث با آن شده است.

آب قلیل استفاده شده در رفع حدث اصغر، بدون اختلاف، طاهر و مطهر می‌باشد، و آب استفاده شده در رفع حدث اکبر، اجماعا طاهر است و درباره جواز رفع حدث دوباره با آن، اختلاف است. دو صدوق [علی بن بابویه قمی و فرزندش شیخ صدوق] و دو شیخ [شیخ مفید و طوسی] و گروهی دیگر، بر عدم جواز آن باور دارند و اغلب فقهای متاخر بر جواز آن معتقدند و بر جواز ازاله خبث با آن، نقل اجماع کرده‌اند و شاید کلام برخی از آنان، اختلاف در آن را نیز به ذهن می‌آورد .

اما در مورد آب مستعمل در غسل‌های مستحب، ادعای اجماع کرده‌اند که بر تطهیرش باقی می‌ماند، و اگر آب از سر یا جانب راست بدنش، قطره قطره بچکد و از آن آب برداشته شود. علامه گفته است: نزد کسانی که مخالف استعمال آب استفاده شده هستند، برای شستن باقی بدن (طرف چپ) مجزی نیست، چرا که بدین طریق آب مستعمل می گردد و در معالم گفته است: و چه خوب گفته است، جای تامل دارد. شیخ صدوق - رحمه الله - از جمله مخالفین می‌باشد، و در فقیه گفته: اگر فرد جنب

غسل کند و آب بر زمین بریزد و سپس در ظرف بیفتد یا از بدن وی در ظرف بریزد، اشکالی ندارد، و آنچه را که در برخی روایات ذکر کرده، منصوص می‌باشد و شیخ در تهذیب، تعدادی از آن اخبار را آورده و در این باره متعرض تاویل یا ردّ یا بیان معارض نشده، با وجود آنکه صراحتا منع از آب استفاده شده را ذکر کرده است که نشان از عدم صدق استعمال آن در نزد او نیز می‌باشد.

پس بدان که آنچه که در این خبر ذکر شده، به هیچ وجه غساله نیست، بلکه پس‌مانده آب غسل است و محقق در معتبر گفته: ایرادی ندارد که مرد از باقیمانده وضوی زن استفاده کند، در صورتی که با عین نجاست برخورد نکرده باشد و همچنین است درباره مرد، زیرا که بقای آن بر تطهیر ثابت شد. پایان کلام.

در این باره میان اصحاب اختلافی دیده نشده است، بلکه شیخ در الخلاف ادعای اجماع امامیه را کرده، حال آنکه تنها یکی از عامه - فقهای اهل تسنن - با آن مخالفت کرده و بر کراهت استفاده از آب اضافه‌ای که زن آن را باقی گذاشته، قائل شده است.

سپس شیخ در الخلاف گفته است: ابن مسکان - . الخلاف ۱: -

از جانب مردی و او نیز از امام صادق علیه السلام نقل کرده است که به ایشان گفتم: آیا مرد می‌تواند از باقیمانده آب زن وضو گیرد؟ فرمود: آری، در صورتی که زن وضو گرفتن را بداند و دستش را قبل از اینکه داخل ظرف کند، بشوید .

و گویی شیخ آن را از کتاب ابن مسکان برگرفته، زیرا که در کتب مشهور حدیث نیست و علامه در این حکم پس‌مانده وضو و غسل را یکی دانسته و هیچ یک از شیخ و محقق متعرض باقیمانده از غسل نشده‌اند.

شیخ صدوق در مقنعه و فقیه گفته است: ایرادی ندارد که زن و مرد از یک ظرف غسل کنند، اما زن می‌تواند از باقیمانده مرد غسل کند و مرد نمی‌تواند از باقیمانده زن غسل کند و روایات بسیاری پیرامون اشتراک مرد و زن در غسل وارد شده و برخی از آنها خواهد آمد و این خبر بر جواز غسل مرد با پس‌مانده زن دلالت دارد، اما راوی آن از عامه است.

**[ترجمه]

«۲»

الْعِلَلُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ

۱- ۱. الخلاف ج ۱ ص.

عَنِ ابْنِ بَزِيعٍ عَنْ يُونُسَ عَنْ رَجُلٍ مِنْ أَهْلِ الْمَشْرِقِ عَنِ الْعِيزَارِ عَنِ الْأَحْوَلِ قَالَ: دَخَلْتُ عَلَى أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فَقَالَ سَلْ عَمَّا شِئْتَ فَأُرْتِجَتْ عَلَيَّ الْمَسَائِلُ فَقَالَ لِی سَلْ عَمَّا بَدَا لَکَ فَقُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاکَ الرَّجُلُ يَسْتَنْجِی فَيَقَعُ ثَوْبُهُ فِی الْمَاءِ الَّذِی اسْتَنْجَی بِهِ فَقَالَ لَا بَأْسَ بِهِ فَسَكَتُّ فَقَالَ أَ وَ تَدْرِی لِمَ صَارَ لَا بَأْسَ بِهِ قُلْتُ لَا وَ اللَّهِ جُعِلْتُ فِدَاکَ فَقَالَ علیه السلام إِنَّ الْمَاءَ أَكْثَرُ مِنَ الْقَذَرِ (۱).

**[ترجمه]العلل: احول نقل کرده است که به حضور امام صادق علیه السلام رفتم. ایشان خطاب به من فرمود: درباره هر چه می خواهی سؤال کن. زبانم از سؤال بند آمد. امام فرمود: از آنچه به ذهنت رسیده سؤال کن. گفتم: جانم به فدایت، فردی استنجا می کند، و لباسش در آبی که با آن استنجا کرده، می‌افتد. امام فرمود: اشکالی ندارد، سپس قدری ساکت شد و سپس فرمود: آیا می‌دانی چرا اشکالی ندارد؟ گفتم: جانم به فدایت! به خدا قسم خیر. ایشان در پاسخ فرمود: زیرا که آب بیشتر از نجاست است. - . علل الشرائع ۱: ۲۷۱ -

**[ترجمه]

«۳»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَسَنِ عَنْ جَدِّهِ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ يَغْتَسِلُ فَوْقَ الْبَيْتِ فَيَكِفُ فَيُصِيبُ الثَّوْبَ مِمَّا يَقْطُرُ هَلْ تَصْلُحُ الصَّلَاةُ فِيهِ قَبْلَ أَنْ يُغْسَلَ قَالَ لَا يُصَلِّی فِيهِ حَتَّی يَغْسِلَهُ (۲).

**[ترجمه]قرب الاسناد: علی بن جعفر از برادرش امام کاظم علیه السلام نقل کرده است که از ایشان درباره مردی سؤال کردم که بالای خانه‌اش غسل می کند و آب نفوذ می کند و قطره آن بر لباس می‌ریزد، آیا ادای نماز در آن لباس، قبل از شستن آن رواست؟ فرمود: در آن لباس نماز نخواند تا اینکه آن را بشوید. - . قرب الاسناد: ۱۱۶ چاپ نجف -

**[ترجمه]

بيان

لعله محمول علی الاستحباب أو علی إزاله المنی مع الغسل.

**[ترجمه]شاید بر استحباب یا بر ازاله منی با غسل حمل شود.

**[ترجمه]

«۴»

الْبَصَائِرُ، لِلصَّفَّارِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَكَمِ عَنْ شِهَابِ بْنِ عَبْدِ رَبِّهِ قَالَ: أَتَيْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فَقَالَ سَلْ وَ إِنْ شِئْتَ أَخْبَرْتُكَ قُلْتُ أَخْبِرْنِی قَالَ جِئْتَ لِتَسْأَلَنِی عَنِ الْجُنُبِ يَغْتَسِلُ فَيَقْطُرُ الْمَاءُ مِنْ جِسْمِهِ فِی الْإِنَاءِ أَوْ يَنْضِحُ الْمَاءُ مِنَ الْأَرْضِ

فَيَقَعُ فِي الْإِنَاءِ قُلْتُ نَعَمْ جُعِلْتُ فِدَاكَ قَالَ لَيْسَ بِهَذَا بَأْسٌ كُلِّهِ (۳).

**[ترجمه]البصائر: شهاب بن عبد ربه نقل كرده است كه نزد امام صادق عليه السلام آمدم، ايشان به من فرمود: بپرس در غير اين‌صورت تو را باخبر سازم. گفتم: مرا آگاه سازيد. فرمود: نزد من آمده‌اى تا درباره جنب سؤال كنى كه غسل مى كند و قطره‌هاى آب از بدنش در ظرف مى‌ريزد، يا اينكه آب بر زمين مى‌ريزد و سپس در ظرف مى‌افتد. گفتم: جانم به فدايت! همين طور است. فرمود: تمامى اين موارد اشكالى ندارد. - . بصائر الدرجات: ۲۳۸ -

**[ترجمه]

«۵»

فِقْهُ الرِّضَا عليه السلام: إِنِ اغْتَسَلْتَ مِنْ مَاءٍ فِي وَحْدَةٍ وَ خَشِيتَ أَنْ يَرْجِعَ مَا تَصُبُّ عَلَيْكَ أَخَذْتَ كَفّاً فَصَبَبْتَ عَلَى رَأْسِكَ وَ عَلَى جَانِبَيْكَ كَفّاً كَفّاً ثُمَّ امْسَحْ بِيَدِكَ وَ تَدَلَّكْ بَدَنَكَ (۴).

**[ترجمه]فقه الرضا: اگر در جايى پست با آب غسل كردى و بيم داشتى كه آبى كه مى‌ريزى برگردد و به خودت بپاشد، مشتى آب را برگرفته و بر سرت مى‌ريزى و بر دو طرف بدنت مشت مشت مى‌ريزى، سپس با دستت بر آن مى كشى و بر بدنت مى مالى. - . فقه الرضا: ۴ -

**[ترجمه]

«۶»

مَحَاسِنُ الْبَرْقِيِّ، عَنِ ابْنِ الْعَزْرَمِيِّ عَنْ حَاتِمِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام عَنْ أَبِيهِ عليه السلام عَنْ عَلِيٍّ عليه السلام: أَنَّهُ كَانَ يَشْرَبُ وَ هُوَ قَائِمٌ ثُمَّ شَرِبَ

ص: ۱۳۶

۱- ۱. علل الشرائع ج ۱ ص ۲۷۱، و قد مر مع شرح ص ۱۵.

۲- ۲. قرب الإسناد ص ۱۱۶ ط نجف.

۳- ۳. بصائر الدرجات ص ۲۳۸.

۴- ۴. فقه الرضا ص ۴.

مِنْ فَضْلِ وَضُوئِهِ وَ هُوَ قَائِمٌ ثُمَّ قَالَ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله صَنَعَ هَکَذَا(۱).

**[ترجمه]محاسن البرقی: امام صادق علیه السلام از پدر خویش و ایشان نیز از امام علی علیه السلام نقل کرده که وی ایستاده آب می‌نوشید و سپس از باقیمانده وضوی خود نوشید و فرمود: دیدم که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم نیز این کار را انجام داد. - . المحاسن: ۵۸۰، و در آن آمده است: سپس به امام حسن علیه السلام رو کرد و فرمود: ای فرزندم! پدر و مادرم به فدایت، همانا من دیدم که جدت رسول خدا صلی الله علیه و اله وسلم این چنین کرد. -

**[ترجمه]

«۷»

الذِّکْرَی، وَ الْمُعْتَبَرُ، عَنِ الْعِیصِ بْنِ الْقَاسِمِ قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ رَجُلٍ أَصَابَتْهُ قَطْرَةٌ مِنْ طَشْتٍ فِیهِ وَضُوءٌ فَقَالَ إِنْ کَانَ مِنْ بَوْلٍ وَ قَذَرٍ فَلْیَغْسِلْ مَا أَصَابَهُ (۲).

**[ترجمه]الذکری، المعتبر: عیص بن قاسم نقل کرده است که از ایشان درباره مردی سؤال کردم که قطره‌ای از طشتی که در آن آب وضوست، بر او می‌ریزد. فرمود: اگر از بول و نجاست باشد، باید آنچه را که به وی ریخته بشوید. - . الذکری: ۹، المعتبر: ۲۲ -

**[ترجمه]

«۸»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَسَنِ عَنْ جَدِّهِ عَلِیِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِیهِ مُوسَی علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ یُصِیبُ الْمَاءَ فِی السَّاقِیَهِ مُسْتَنْقِعاً فَیَتَخَوَّفُ أَنْ یَکُونَ السِّبَاعُ قَدْ شَرِبَتْ مِنْهُ یَغْتَسِلُ مِنْهُ لِلْجَنَابَهِ وَ یَتَوَضَّأُ مِنْهُ لِلصَّلَاهِ إِذَا کَانَ لَا یَجِدُ غَیْرَهُ وَ الْمَاءُ لَا یَبْلُغُ صَاعاً لِلْجَنَابَهِ وَ لَا مُدّاً لِلْوُضُوءِ وَ هُوَ مُتَفَرِّقٌ وَ کَیْفَ یَصْنَعُ قَالَ إِذَا کَانَتْ کَفُّهُ نَظِیفَهً فَلْیَأْخُذْ کَفّاً مِنَ الْمَاءِ بِیَدٍ وَاحِدَهٍ وَ لْیَنْضِحْهُ خَلْفَهُ وَ کَفّاً أَمَامَهُ وَ کَفّاً عَنْ یَمِینِهِ وَ کَفّاً عَنْ یَسَارِهِ فَإِنْ خَشِیَ أَنْ لَا یَکْفِیَهُ غَسَلَ رَأْسَهُ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ ثُمَّ مَسَحَ جِلْدَهُ بِهِ فَإِنَّ ذَلِکَ یُجْزِیهِ إِنْ شَاءَ اللَّهُ وَ إِنْ کَانَ لِلْوُضُوءِ غَسَلَ وَجْهَهُ وَ مَسَحَ یَدَهُ عَلَی ذِرَاعَیْهِ وَ رَأْسِهِ وَ رِجْلَیْهِ وَ إِنْ کَانَ الْمَاءُ مُتَفَرِّقاً یَقْدِرُ عَلَی أَنْ یَجْمَعَهُ جَمَعَهُ وَ إِلَّا اغْتَسَلَ مِنْ هَذَا وَ هَذَا وَ إِنْ کَانَ فِی مَکَانٍ وَاحِدٍ وَ هُوَ قَلِیلٌ لَا یَکْفِیهِ لِغُسْلِهِ فَلَا عَلَیْهِ أَنْ یَغْتَسِلَ وَ یُرْجِعَ الْمَاءَ فِیهِ فَإِنَّ ذَلِکَ یُجْزِیهِ إِنْ شَاءَ اللَّهُ (۳).

**[ترجمه]قرب الاسناد: علی بن جعفر از برادرش امام موسی کاظم علیه السلام نقل کرده است که از ایشان درباره مردی سؤال کردم که با جوی آبی که آب آن راکد است برخورد می‌کند، سپس می‌ترسد که مبادا حیوانات درنده از آن آب نوشیده باشند، آیا می‌تواند در صورتی که غیر از آن آبی نیابد، از آن غسل جنابت کند و برای ادای نماز از آن وضو بگیرد؟ آن آب به میزان یک صاع جهت غسل جنابت و یک مد برای وضو نمی‌رسد، و آب متفرق است، چه کند؟ فرمود: اگر دستش تمیز باشد، با یک دست مشتی آب بردارد و و یک مشت بر پشت و یکی جلو و یک مشت بر سمت راست و یکی بر

سمت چپش بریزد، اگر بیم دارد که وی را کفایت نکند، سرش را سه بار بشوید و سپس با آن بر پوستش دست بمالد، که ان شاء الله کفایت می‌کند و اگر برای وضو باشد، صورتش را بشوید و دستش را تا ذراعین خود دست بکشد و سر و دو پایش را مسح کند و در صورتی که آب متفرق باشد و قادر به جمع آب باشد، آن را جمع کند، در غیر این‌صورت از این و آن غسل کند و اگر در یک مکان و آب قلیل باشد و برای غسل وی کفایت نکند، پس غسل بر وی واجب نیست و آب را بدان بازگرداند، که همین وی را کفایت می‌کند. - . قرب الاسناد: ۸۴ چاپ سنگی، ۱۱۰ چاپ نجف -

**[ترجمه]

بیان

أقول روی الشیخ فی التهذیب و الإستبصار(۴)

هذا الخبر عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ مُوسَی بْنِ الْقَاسِمِ الْبَجَلِیِّ وَ أَبِی قَتَادَةَ عَنْ عَلِیِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَبِی الْحَسَنِ الْأَوَّلِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ یُصِیبُ الْمَاءَ فِی سَاقِیَةٍ أَوْ مُسْتَنْقَعٍ أَ یَغْتَسِلُ مِنَ الْجَنَابَةِ أَوْ یَتَوَضَّأُ مِنْهُ لِلصَّلَاةِ إِذَا كَانَ لَا یَجِدُ غَیْرَهُ وَ الْمَاءُ لَا یَبْلُغُ

ص: ۱۳۷

۱- ۱. المحاسن ص ۵۸۰. و فیه: فالتفت الی الحسن علیه السلام و قال: بأبی أنت و امی یا بنی انی رأیت جدک رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله صنع هكذا.

۲- ۲. الذكری: ۹، المعتبر: ۲۲.

۳- ۳. قرب الإسناد ص ۸۴ ط حجر، و ۱۱۰ ط نجف.

۴- ۴. التهذیب ج ۱ ص ۱۰۴ الاستبصار ج ۱ ص ۱۵.

صَاعاً لِلْجَنَابَهِ وَ لَا مُدّاً لِلْوُضُوءِ وَ هُوَ مُتَفَرِّقٌ فَكَيْفَ يَصْنَعُ وَ هُوَ يَتَخَوَّفُ أَنْ تَكُونَ السِّبَاعُ قَدْ شَرِبَتْ مِنْهُ فَقَالَ إِذَا كَانَتْ يَدُهُ نَظِيفَهً إِلَى آخِرِ مَا مَرَّ.

أقول:

هذا الحديث من متشابهات الأخبار و معضلات الآثار و هو يتضمن أسئله أربعه الأول الخوف من أن تكون السباع شربت منه الثانی أنه لا يبلغ مدا للوضوء و صاعا للغسل و تفوت سنه الإسباغ الثالث أنه يخاف أن ترجع الغساله إلى الماء فی أثناء الغسل فيفسد بقيه الغسل صحه أو كمالا الرابع أنه متفرق و لا يكفی كل واحد منها لغسله.

فظهر الجواب عن الأول ضمنا بعدم البأس و عن الثانی أيضا بعدم البأس للضروره و عن الرابع بأنه إن أمكن جمعها جمعها و إلا غسل رأسه مثلا من موضع و يمينه من موضع و يساره من موضع و لا بأس بهذه الفاصله.

و أما الجواب عن الثالث فيمكن أن يوجه بوجوه الأول أن يكون المراد رش الأرض التی يغتسل عليها ليكون تشربها للماء أسرع فينفذ الماء المنفصل عن أعضائه فی أعماقها قبل وصوله إلى الماء الذی يغترف منه: و أورد عليه بأن رش الأرض بالماء قبل الغسل يوجب سرعه جريان غسالته عليها لقله تشربها حينئذ للغساله فيحصل نقيض ما هو المطلوب.

و أجيب بأن التجربه شاهده بأنک إذا رششت أرضا منحدره شديده الجفاف ذات غبار بقطرات من الماء فإنک تجد كل قطره تلبس غلافا ترابيا و تتحرک على سطح تلک الأرض على جهه انحدارها حركه ممتده امتدادا يسيرا قبل أن تنفذ فی أعماقها ثم تغوص فيها بخلاف ما إذا كان فی الأرض نداوه قليله فإن تلک القطرات تغوص فی أعماقها و لا تتحرک على سطحها بقدر تحركها على سطح الجافه فظهر أن الرش محصل للمطلوب لا مناقض له.

الثانی أن المراد ترطيب الجسد و بل جوانبه بالأكف الأربع قبل الغسل ليجری ماء الغسل عليه بسرعه و يكمل الغسل قبل وصول الغساله إلى ذلک الماء.

و اعترض عليه بأن سرعه جريان ماء الغسل على البدن مقتض لسرعه

تلاحق أجزاء الغساله و تواصلها و هو يعين على سرعه الوصول إلى الماء.

و أجيب بأن انحدار الماء من أعالى البدن إلى أسافله أسرع من انحداره على الأرض المائله إلى الانخفاض لأنه طالب للمركز على أقرب الطرق فيكون انفصاله عن البدن أسرع من اتصاله بالماء الذى يغترف منه هذا إذا لم تكن المسافه بين مكان الغسل و بين الماء الذى يغترف منه قليله جدا فلعله كان فى كلام السائل ما يدل على ذلك كذا ذكره الشيخ البهائى قدس الله لطيفه.

و الأظهر فى جواب السؤال الأخير أن يقال مع يبوسه البدن تنفصل القطرات منه و تطفر و تصل إلى الماء بخط مستقيم يتخيل وتر الزاويه قائمه تحدث من قامت المغتسل و سطح الأرض إلى الماء و مع الرطوبه يميل الماء إلى جنسه و يجرى على البدن حتى يصل إلى الأرض ثم يجرى منه إلى أن يصل إلى الماء و ظاهر أن ضلعى المثلث أطول من ضلع واحد كما بين فى العشرين من المقاله الأولى من الأصول.

و يؤيد أحد هذين الوجهين ما رواه

الشَّيْخُ فِی التَّهْذِیبِ (۱)

عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ سَعِیدٍ عَنِ ابْنِ سِنَانٍ عَنِ ابْنِ مُسْکَانَ قَالَ حَدَّثَنِی صَاحِبٌ لِی ثِقَهٌ: أَنَّهُ سَأَلَ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنِ الرَّجُلِ یَنْتَهِی إِلَی الْمَاءِ الْقَلِیلِ فِی الطَّرِیقِ وَ یُرِیدُ أَنْ یَغْتَسِلَ وَ لَیْسَ مَعَهُ إِنَاءٌ وَ الْمَاءُ فِی وَهْدَهٍ فَإِنْ هُوَ اغْتَسَلَ رَجَعَ غُسْلُهُ فِی الْمَاءِ کَیْفَ یَصْنَعُ قَالَ یَنْضِحُ بِکَفٍّ بَیْنَ یَدَیْهِ وَ کَفّاً مِنْ خَلْفِهِ وَ کَفّاً عَنْ یَمِینِهِ وَ کَفّاً عَنْ شِمَالِهِ ثُمَّ یَغْتَسِلُ.

و الغسل بکسر الغین و ضمها الماء الذى يغتسل به.

الثالث أن يكون المنضوح أيضا البدن لكن لا لعدم عود الغساله إلى الماء بل لترطيب البدن قبل الغسل لئلا ينفصل عنه ماء الغسل كثيرا فلا يفى بغسله لقله الماء و هذا مجرب.

ص: ۱۳۹

۱- ۱. التهذيب ج ۱ ص ۱۱۸، الاستبصار ج ۱ ص ۱۵، و رواه فى السرائر ص ۴۶۵ عن نوادر البزنطى.

الرابع أن يكون المنضوح الأرض أيضا لعدم عود ماء الغسل لكن لا لعدم جواز استعمال الغساله بل لتطهير الأرض مما يتوهم فيه من النجاسه.

الخامس أن يكون المنضوح البدن للغسل لا لتمهيد الغسل فالمراد أنه إذا كان الماء قليلا يجوز أن يكتفى بأقل من صاع و بأربع أكف فإذا نضح كل كف على جانب من الجوانب الأربع يمكن أن يحصل أقل الجريان فيكون الأربع لغسل البدن فقط بدون الرأس و لا يخلو من بعد.

السادس أن يكون المنضوح الأرض لكن لا ـ لما ذكر سابقا بل لرفع ما يستقذر منه الطبع من الكثافات المجتمعه على وجه الماء بأن يأخذ من وجه الماء أربع أكف و ينضح على الأرض أو يأخذ مما يليه و ينضح على الجانب الآخر من الماء فيكون المنضوح الماء و يمكن أن يعد هذا وجها سابعا.

و يؤيده على الوجهين ما

رَوَاهُ الشَّيْخُ وَ الْكُلَيْنِيُّ فِي الْحَسَنِ (١) عَنِ الْكَاهِلِيِّ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام يَقُولُ: إِذَا أَتَيْتَ مَاءً وَ فِيهِ قِلَّةٌ فَانْضِحْ عَنْ يَمِينِكَ وَ عَنْ يَسَارِكَ وَ بَيْنَ يَدَيْكَ وَ تَوَضَّأْ.

وَ الشَّيْخُ فِي الْمُوَثَّقِ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ(٢) قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام إِنَّا نُسَافِرُ فَرُبَّمَا بُلِينَا بِالْغَدِيرِ مِنَ الْمَطَرِ يَكُونُ إِلَى جَانِبِ الْقَرْيَهِ فَيَكُونُ فِيهِ الْعَذِرَهُ وَ يَبُولُ فِيهِ الصَّبِيُّ وَ تَبُولُ فِيهِ الدَّابَّهُ وَ تَرُوثُ فَقَالَ إِنْ عَرَضَ فِي قَلْبِكَ مِنْهُ شَيْ ءٌ فَقُلْ هَكَذَا يَعْنِي أَفْرِجِ الْمَاءَ بِيَدِكَ ثُمَّ تَوَضَّأْ فَإِنَّ الدِّينَ لَيْسَ بِمُضَيَّقٍ فَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ يَقُولُ ما جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ.

لكن حمل أكثر الأخبار على هذا المعنى لا يخلو من بعد.

قوله عليه السلام غسل رأسه إنما حكم بغسل الرأس أى صب الماء عليه ثلاث مرات لأن ما يصب على الرأس يجرى على البدن و ينفعه و قوله عليه السلام ثم مسح جلده يدل على إجزاء المسح من الغسل عند قله الماء و هو مخالف

١- ١. الكافى ج ٣ ص ٣، التهذيب ج ١ ص ١١۶.

٢- ٢. راجع شرح الحديث ص ٢١ فى الذيل.

للمشهور.

نعم ذهب ابن الجنيد إلی وجوب غسل الرأس ثلاثا و الاجتزاء بالدهن فی بقیه البدن و یمکن حمله علی حصول مسمی الجریان لکن فی الوضوء هذا الحمل أبعد و آخر الحدیث یدل علی أن الجنب إذا لم یجد من الماء إلا ما یکفیه لبعض أعضائه غسل ذلک البعض به و غسل البعض الآخر بغسالته و أنه لا یجوز له ذلک إلا مع قله الماء کما یدل علیه مفهوم الشرط و إن أمکن حمله علی الفضل و الکمال و لنذکر بعض ما ذکره الأصحاب فی هذا الخبر.

قال فی المعالم قال الصدوق فی من لا یحضره الفقیه فإن اغتسل الرجل فی وهده و خشی أن یرجع ما ینصب عنه إلی الماء الذی یغتسل منه أخذ کفا و صبه أمامه و کفا عن یمینه و کفا عن یساره و کفا من خلفه و اغتسل منه و ذکر نحو ذلک فی المقنع و قال أبوه فی رسالته و إن اغتسلت من ماء فی وهده و خشیت أن یرجع ما ینصب عنک إلی المکان الذی تغتسل فیه أخذت له کفا و صببته عن یمینک و کفا عن یسارک و کفا خلفک و کفا أمامک و اغتسلت منه.

و قال الشیخ فی النهایه متی حصل الإنسان عند غدیر أو قلیب و لم یکن معه ما یغترف به الماء لوضوئه فلیدخل یده فیه و یأخذ منه ما یحتاج إلیه و لیس علیه شی ء و إن أراد الغسل للجنابه و خاف إن نزل إلیها فساد الماء(۱) فلیرش عن یمینه و یساره و أمامه و خلفه ثم لیأخذ کفا کفا من الماء فلیغتسل به.

و الأصل فیما ذکروه روایات وردت بذلک منها صحیحه علی بن جعفر و منها روایه ابن مسکان و ذکر الروایتین المتقدمتین.

۱- ۱. الظاهر أن مراده رحمه اللّه أنّه إذا خاف فساد الماء بالنزول إلیها فإذا اغتسل خارجا و رجع ماء الغسل الی الماء یعود الفساد فلیرش جوانبه لئلا یعود غساله إزاله المنی أو غساله الغسل الی الماء، فینطبق علی ما ذکره غیره، و لا یحتاج الی ارتکاب سائر التکلفات، منه عفی عنه. کذا وجدناه بخطه قدّس سرّه فی هامش المخطوطه.

ثم قال

وَ نَقَلَ الْفَاضِلَانِ (۱)

فِی الْمُعْتَبَرِ وَ الْمُنْتَهَی عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِی نَصْرٍ الْبَزَنْطِیِّ أَنَّهُ رَوَی فِی جَامِعِهِ عَنْ عَبْدِ الْکَرِیمِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُیَسِّرٍ(۲) عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: سُئِلَ عَنِ الْجُنُبِ یَنْتَهِی إِلَی الْمَاءِ الْقَلِیلِ وَ الْمَاءُ فِی وَهْدَهٍ فَإِنْ هُوَ اغْتَسَلَ رَجَعَ غِسْلُهُ فِی الْمَاءِ کَیْفَ یَصْنَعُ قَالَ یَنْضِحُ بِکَفٍّ بَیْنَ یَدَیْهِ وَ کَفٍّ خَلْفَهُ وَ کَفٍّ عَنْ یَمِینِهِ وَ کَفٍّ عَنْ شِمَالِهِ وَ یَغْتَسِلُ.

و لا یخفی أن متعلق النضح المذکور فی الأخبار و کلام الأصحاب هنا لا یخلو عن خفاء و کذا الحکمه فیه و قد حکی المحقق رحمه الله فی ذلک قولین أحدهما أن المتعلق الأرض و الحکمه اجتماع أجزائها فتمنع سرعه انحدار ما ینفصل عن البدن إلی الماء و الثانی أن متعلقه بدن المغتسل و الغرض منه بله لیتعجل الاغتسال قبل انحدار المنفصل عنه و عوده إلی الماء و عزی هذا القول إلی الصهرشتی و اختاره الشهید فی الذکری إلا أنه جعل الحکمه فیه الاکتفاء بتردیده عن إکثار معاوده الماء و رجح فی البیان القول الأول.

و العباره المحکیه عن رساله ابن بابویه ظاهره فیه أیضا حیث قال فیها أخذت له کفا إلخ و الضمیر فی قوله له عائد إلی المکان الذی یغتسل فیه لأنه المذکور قبله فی العباره و لیس المراد به محل الماء کما وقع فی عباره ابنه حیث صرح بالعود إلی الماء الذی یغتسل منه و کان ترکه للتصریح بذلک اتکال علی دلاله لفظ الرجوع إلیه فالجار فی قوله إلی المکان متعلق بینصب و صله ترجع غیر مذکوره لدلاله المقام علیها.

و یحکی عن ابن إدریس إنکار القول الأول مبالغا فیه و محتجا بأن اشتداد الأرض برش الجهات المذکوره موجب لسرعه نزول ماء الغسل و له وجه غیر أنه لیس یمتنع فی بعض الأرضین أن یکون قبولها لابتلاع الماء مع الابتلال

ص: ۱۴۲

۱- ۱. هما العلّامه الحلّیّ و المحقق الحلّی.

۲- ۲. راجع المعتبر: ۲۲، و مثله فی السرائر ص ۴۶۵ کما مر.

أکثر ثم إنه یرد علی القول الثانی أن خشیه العود إلی الماء مع تعجل الاغتسال ربما کانت أکثر لأن الإعجال موجب لتلاحق الأجزاء المنفصله عن البدن من الماء و ذلک أقرب إلی الجریان و العود و مع الإبطاء یکون تساقطها علی سبیل التدریج فربما بعدت بذلک من الجریان کما لا یخفی: و أما ما ذکره الشهید من أن الفائده هی الاکتفاء بتردیده عن إکثار معاوده الماء ففیه إشعار بأنه جعل الغرض من ذلک التحرز من تقاطر ماء الغسل عن بعض الأعضاء المغسوله فی الماء الذی یغتسل منه عند المعاوده و قد عرفت تصریح بعض المانعین من المستعمل بعدم تأثیر مثله و دلاله الأخبار أیضا علیه فالظاهر أن محل البحث هنا هو رجوع المنفصل عن بدن المغتسل بأجمعه إلی الماء أو عن أکثره و علی کل حال فالخطب فی هذا عند من لا یری المنع من المستعمل سهل لأن الأخبار الوارده بذلک محموله علی الاستحباب عنده کما ذکره العلامه فی المنتهی مقربا له بما رواه الشیخ فی الحسن عن عبد الله بن یحیی الکاهلی و ذکر ما مر.

و وجه التقریب علی ما یؤذن به سوق کلامه أن الاتفاق واقع علی عدم المنع من المستعمل فی الوضوء فالأمر بالنضح له فی هذا الحدیث محمول علی الاستحباب عند الکل فلا بعد فی کون الأوامر الوارده فی تلک الأخبار کذلک و یمکن المناقشه فیه من حیث شیوع إطلاق الوضوء فی الأخبار علی الاستنجاء(۱)

فلا یبعد إرادته هنا من الروایه و معه یفوت التقریب و لکن الحاجه لیست داعیه إلیه فإن حمل أخبار الباب علی الاستحباب بعد القول بعدم المنع من المستعمل متعین.

و یؤیده أن أصح ما فی الأخبار روایه علی بن جعفر و آخرها صریح فی

۱- ۱. لا یخفی أنّه لا ینفع الحمل علی الاستنجاء فی ذلک، اذ غسالته أیضا طاهره. الا أن یحمل الاستنجاء علی إزاله المنی، و فیه ما فیه، منه عفی عنه، کذا وجدناه بخطه قدّس سرّه فی هامش المخطوطه.

عدم تأثير عود ما ينفصل من ماء الغسل و أنه مع قله الماء بحيث لا يكفى للغسل يجزى ما يرجع منه إليه.

إذا عرفت هذا فاعلم أن كلام الشيخ هنا على ما حكيناه عن النهايه لا يخلو عن إشكال فإن ظاهره كون المحذور فى الفرض المذكور هو فساد الماء بنزول الجنب إليه و اغتساله فيه و لا ريب أن هذا يزول بالأخذ من الماء و الاغتسال خارجه و فرض إمكان الرش يقتضى إمكان الأخذ فلا يظهر لحكمه بالرش حينئذ وجه.

و قد أوله المحقق فى المعتبر فقال اعلم أن عباره الشيخ لا تنطبق على الرش إلا أن يجعل فى نزل ضمير ماء الغسل و يكون التقدير و خشى إن نزل ماء الغسل فساد الماء و إلا بتقدير أن يكون فى نزل ضمير المريد لا ينتظم المعنى لأنه إن أمكنه الرش لا مع النزول أمكنه الاغتسال من غير نزول و هذا الكلام حسن و إن اقتضى كون المرجع غير مذكور صريحا فإن محذوره هين بالنظر إلى ما يلزم على التقدير الآخر خصوصا بعد ملاحظه كون الغرض بيان الحكم الذى وردت به النصوص فإنه لا ربط للعباره به على ذلك التقدير.

هذا و فى بعض نسخ النهايه و خاف أن ينزل إليها فساد الماء على صيغه المضارع فالإشكال حينئذ مرتفع لأنه مبنى على كون العباره عن النزول بصيغه الماضى و جعل إن مكسوره الهمزه شرطيه و فساد الماء مفعول خشى و فاعل نزل الضمير العائد إلى المريد و على النسخه التى ذكرناه يجعل أن مفتوحه الهمزه مصدريه و فساد الماء فاعل ينزل و المصدر المؤول من أن ينزل مفعول خشى و فاعله ضمير المريد.

و حاصل المعنى أنه مع خشيته نزول فساد الماء المنفصل عن بدن المغتسل إلى المياه التى يريد الاغتسال منها و ذلك بعود الماء الذى اغتسل به إليها فإن المنع المتعلق به يتعدى إليها بعوده فيها و هو معنى نزول الفساد إليها فيجب الرش حينئذ حذرا من ذلك الفساد و هذا عين كلام باقى الجماعه و مدلول

ص: ۱۴۴

الأخبار فلعل الوهم فی النسخه التی وقع فیها لفظ الماضی فإن حصول الاشتباه فی مثله وقت الکتابه لیس بمستبعد(۱).

ص: ۱۴۵

۱- ۱. أقول: و لکن حقّ الکلام فی غساله الوضوء و الغسل- بالضم- اعنی ما ینفصل عن الأعضاء حین غسلها- بالفتح- أنه لا یجوز استعمالها ثانیا، لا فی الوضوء و لا فی الغسل الا غساله الوضوء فی رفع الحدث الأکبر عند الاضطرار، و الدلیل علی هذا حکم العقل المتفرع علی حکم الشرع جزما. توضیح : ه أن اللّه عزّ و جلّ قال فی الوضوء« إِذا قُمْتُمْ إِلَی الصَّلاهِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَکُمْ وَ أَیْدِیَکُمْ إِلَی الْمَرافِقِ» الآیه، و لا یصدق الغسل لغه و عرفا- کما یؤیده الاخبار- الا بارسال الماء علی العضو المغسول و الدلک بالید لیزول ما علی العضو المغسول من القذر و الوسخ أو أی شی ء رأی الشارع وجوده مانعا فأوجب ازالته بالماء. فلاجل اعتبار الدلک عرفا و لغه لا یجوز الوضوء ارتماسا، و لاجل ایجاب الازاله بانفصال الغساله لا یجوز استعمالها مره ثانیه، فانه عباره اخری عن التلطخ و تلوث الوجه و الیدین بما وجب ازالته قبلا، و إعاده اللوث القذر الذی کان مانعا من دخول الصلاه معه ثانیا، و هل هذا الا نقض الوضوء؟. و هکذا الکلام فی غساله الحدث الأکبر- الجنابه و الحیض- بل الخطب فیهما أکثر و أکثر حیث یقول اللّه عزّ و جلّ فی الجنابه:« وَ إِنْ کُنْتُمْ جُنُباً فَاطَّهَّرُوا» فعبر عن الغسل بالتطهیر المؤذن بنوع نجاسه فی بدن الجنب، و قال عزّ و جلّ فی الحائض« حَتَّی یَطْهُرْنَ فَإِذا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَیْثُ أَمَرَکُمُ اللَّهُ» فجعل الغسل بعد الطهاره عن الدم تطهیرا لبدن الحائض، و التطهیر انما یؤذن عن وجود قذاره و لو لم نشاهدها. فکیف یعقل و یتصوّر أن یکون العبد ممتثلا لقوله تعالی« فَاطَّهَّرُوا» و هو یعید القذاره التی کانت علی بدنه فی المره الأولی أو بدن رجل آخر سابقا، بل هو لعب بکتاب اللّه و سنه نبیه صلّی اللّه علیه و آله، حیث زاد اللوث علی اللوث و جعل فعله ذلک دینا و امتثالا لامره تعالی بالتطهیر و التطهر. نعم- اذا لم یجد ماء غیر غساله الوضوء، و کان جنبا أو حائضا جاز استعمالها. فی رفعهما؛ فانه رفع للقذاره فی الجمله بقدر الإمکان. و من ذلک- أعنی حکم الفطره- ایجاب الأئمّه الاطهار فی فتاواهم القدسیه أن یغسل المتطهر یدیه قبل الوضوء و الغسل، فان الیدین محکومتان بوجوب الغسل- بالفتح فی ضمن الوضوء و الغسل، و الیدان وسیلتان لامتثال الامر، فان اغتراف الماء و ارساله الی العضو المغسول و دلکه حتّی یزیل القذر المانع و یحصل استباحه الدخول فی الصلاه لا یکون الا بالیدین- خصوصا فی الوضوء. فاذا لم یغسل المکلف یدیه قبلا کان غسل وجهه بالیدین أو بالید الیمنی مثلا لوثا للوجه بقذاره الیدین، و لوثا للید الیمنی بقذاره الیسری و بالعکس، و من اغترف لغسل الجنابه بالیدین و یداه غیر مغسولتان بعد، فقد صب علی رأسه و بدنه ماء قد تلوث بما أوجب الشارع ازالته بالماء، لکن إذا لم یقدر علی کأس یغترف به و یغسل یدیه أولا، فلا بأس، فان الدین لیس بمضیق کما هو مفاد الاخبار، فان غسله هذا و ان کان غیر کامل، لکنه رفع للقذاره فی الجمله. و لا یذهب علیک أن هذا فی الغسل و الوضوء بالماء القلیل، و أمّا إذا کان الماء کثیرا جاریا سائلا من فوق و أراد الوضوء و الغسل فله وجه آخر، سنتکلم علیه إنشاء اللّه تعالی فی موضعه.

أقول:

إنما أطنبت الكلام فی شرح هذا الخبر لتکرره فی الأصول و دورانه علی الألسن و اشتباهه علی المتقدمین و المتأخرین و لا تکاد تجد فی کتاب أجمع مما أوردنا إلا من أخذ منا و الله الموفق.

ص: ۱۴۶

**[ترجمه]می گویم: شیخ در تهذیب و استبصار این خبر را روایت کرده که علی بن جعفر از امام موسی بن جعفر علیه السلام نقل کرده است که از ایشان درباره کسی سؤال کردم که با آب جوی یا باتلاقی برخورد می کند، در صورتی که آبی نیابد، آیا می‌تواند از آب جوی برای غسل جنابت و از آب باتلاق برای وضو استفاده کند، در حالی که آب به میزان یک صاع برای غسل جنابت و یک مد برای وضو نمی‌رسد و متفرق است، پس چه باید بکند؟ در حالی که بیم دارد که درندگان از آن آب نوشیده باشند؟ فرمود: در صورتی که دستش تمیز باشد...تا آخر آنچه که پیشتر بیان شد.

مؤلف:

این حدیث از متشابهات اخبار و معضلات آثار است، و چهار سؤال را در بر دارد، اول خوف از اینکه درندگان از آن آب نوشیده باشند، دوم اینکه میزان آب به یک مد برای وضو و یک صاع برای غسل نرسد، و شاداب وضو گرفتن رعایت نشود. سوم اینکه بیم دارد که در حین غسل، غساله به آب بازگردد و بازمانده غسل را چه در صحت، چه در کمال از بین ببرد، چهارم اینکه آب متفرق است - در چند جاست - و هر یک از آنها به تنهایی جهت غسل کافی نیست.

پس پاسخ مورد اول، به طور ضمنی بر اشکال نداشتن آشکار شد و جواب دوم نیز عدم اشکال است به خاطر ضرورت، و جواب چهارم بر این است که اگر امکان دارد آب‌ها را در یک ظرف جمع کند، آنها را جمع کند، در غیر این‌صورت به عنوان مثال سرش را از مکانی بشوید و طرف راست بدنش را از جایی و طرف چپش را از جایی دیگر، و این فاصله ایرادی ندارد .

اما در مورد سوم، ممکن است که با چند وجه آن را توجیه کرد: اول اینکه مراد پاشیدن آب بر زمینی باشد که بر آن غسل می کند تا - نفوذ آب در خاک - هر چه زودتر صورت پذیرد، و آبی که از اعضای وی جدا شده، قبل از آنکه به آبی که با مشت از آن بر می‌دارد برسد، در اعماق زمین فرو رود.

به این ایراد پاسخ داده شده که پاشیدن آب بر زمین قبل از غسل، باعث سرعت جریان غساله غسل بر زمین می‌شود، زیرا به دلیل وجود غساله، نفوذ آب در خاک کم است و نقیض مطلوب حاصل می گردد.

و پاسخ داده شده که تجربه شاهد است، در صورتی که بر زمینی شیب‌دار و بسیار خشکِ دارای گرد و غبار، قطراتی آب بپاشی، می‌یابی که هر قطره غلافی - پوششی - خاکی را بر تن می کند و قبل از اینکه در اعماق زمین نفوذ کند و فرو رود، بر کف زمین در جهت سراشیبی آن به صورت ممتد و آرام، حرکت می کند؛ بر خلاف وقتی که در زمین، قدری رطوبت داشته باشد، که در این صورت، همان قطره‌ها در اعماق زمین فرو می‌روند و بر روی آن به مقداری که در سطح خشک حرکت می کنند، به حرکت در نمی‌آیند؛ از اینجا آشکار شد که پاشیدن آب حاصل کننده مطلوبست و مناقض آن نیست.

دوم اینکه مراد از مرطوب کردن بدن و خیس کردن چهار طرف آن با دست قبل از شستن، بدین خاطر است که آب غسل به سرعت بر روی آن جریان یابد و پیش از رسیدن غساله به آن آب، غسل را کامل کند.

بر این قول اعتراض کرده‌اند که سرعت جریان آب غسل بر بدن، موجب سرعت وصل شدن اجزای آب می‌شود که بر سرعت

وصول غساله به آب کمک می کند.

و پاسخ داده شده که شیب آب از قسمت بالای بدن به پایین آن سریع‌تر از شیبش بر زمین مایل به پستی است، چرا که آن خواستار وصول به مرکز از نزدیکترین مسیر می‌باشد، از این رو انفصال آن از بدن سریع‌تر از اتصالش به آبی است که از آن برگرفته می‌شود، این در صورتی است که مسافت میان مکان غسل و آبی که از آن برمی‌دارند، بسیار کم باشد، و چه بسا در سخن سائل چیزی باشد که دلالت بر آن کند، و شیخ بهایی – قدس الله روحه – این را ذکر کرده است.

و اظهر در پاسخ سؤال اخیر این است که گفته شود: با خشکی بدن، قطره‌های آب از آن جدا می‌شوند و می‌پاشند و با خطی مستقیم به آب می‌رسند و خیال می‌شود، وتر زاویه قائمه‌ای از قامت غسل کننده و کف زمین به سمت آب ایجاد می‌شود و آب با وجود رطوبت به سمت جنس خود متمایل می‌شود و بر بدن جاری می گردد تا بر زمین برسد، سپس از آن جاری می‌شود تا به آب رسد و ظاهر است که دو ضلع مثلث، طولانی‌تر از یک ضلع می‌باشد، چنان که در شماره بیستم از مقاله اول از اصول، بیان شد.

و موید آن یکی از دو وجهی است که شیخ در تهذیب از ابن سنان و او نیز از ابن مسکان نقل کرده است که دوستی ثقه برایم گفت که از امام صادق علیه السلام درباره مردی سؤال کرده است که در راه به آب قلیل می‌رسد و می‌خواهد که غسل کند، اما ظرفی همراه ندارد و آب نیز در گودی باشد، و در صورتی که غسل کند، غساله‌اش به آب بازمی‌گردد، پس چه کند؟ فرمود: با یک مشت آب، جلو و یک مشت، پشت سر و مشتی سمت راست و مشتی سمت چپ خود را خیس می کند و سپس غسل می کند و «غِسل» با کسر غین و ضمّ آن، آبی است که با آن غسل می‌شود.

سوم اینکه آنچه خیس شده بدن باشد، اما نه به خاطر عدم بازگشت غساله به آب، بلکه برای مرطوب کردن بدن پیش از غسل، تا آب غسل خیلی از آن جدا نشود تا به خاطر اندک بودن آب، کفایت غسل را نکند و این مجرّب است.

چهارم اینکه آنچه خیس شده زمین باشد و آن نیز به خاطر عدم بازگشت آب غسل، اما نه به خاطر عدم جواز استعمال غساله، بلکه به خاطر تطهیر زمین از آنچه از نجاست در آن توهم می‌شود.

پنجم اینکه آنچه خیس شده بدن باشد به خاطر غسل، نه جهت تمهید - آماده شدن برای - غسل، و مراد این است که اگر آب قلیل باشد، جائز است که به مقداری کمتر از صاع و با چهار کف دست اکتفا شود. پس اگر هر مشت آب بر طرفی از چهار طرف پاشیده شود، ممکن است اقلّ جریان حاصل شود، و آن چهار کف دست فقط برای غسل بدن است بدون سر؛ که بعید به نظر می رسد.

ششم اینکه آنچه خیس شده زمین باشد، اما نه به دلائلی که پیشتر ذکر شد، بلکه برای از بین بردن و رفع آنچه که طبع آن را ناپاک می‌داند، یعنی کثافتهای گرد آمده بر روی آب؛ به این که چهار مشت از روی آب برگیرد و بر زمین بپاشد یا از آنچه در کنار آن است برگیرد و بر طرف دیگر آب بپاشد که در این صورت آنچه خیس شده، آب می‌باشد و می‌توان این را وجه هفتم برشمرد.

مؤید این دو وجه روایتی حسن است که شیخ و کلینی، - . الکافی ۳ : ۳، التهذیب ۱ : ۱۱۶[۱] - از کاهلی نقل کرده‌اند که گفت: از امام صادق علیه السلام شنیدم که می‌فرمود: اگر به آب قلیل رسیدی، از آن بر سمت چپ و راست و مقابلت بریز و وضو گیر.

و شیخ در موثق از ابوبصیر نقل کرده است که گفت: به امام صادق علیه السلام گفتم: ما به مسافرت می‌رویم، چه بسا توسط برکه‌ای که از آب باران تشکیل شده و در کنار روستا قرار دارد و در آن مدفوع است و کودک نیز در آن بول می کند و چهارپایان نیز در آن ادرار و مدفوع می کنند خیس شویم. ایشان فرمود: اگر چیزی از آن به قلبت عارض شد (در نجاست آن شک کردی)، این چنین بگو - یعنی با دستت آب را باز کن - سپس وضو گیر، چرا که دین سخت گیرنده نیست، و خداوند عز و جل فرموده است:{در دین بر شما سختی قرار نداده است.} اما حمل اغلب اخبار بر این معنا خالی از بُعد نیست.

این قول امام که فرمود: «غسل رأسه»، تنها بر شستن سر حکم کرده، بدین معنا که آب را سه بار بر آن بریزد، زیرا هر آنچه بر سر ریخته می‌شود، بر بدن جریان می‌یابد و آن را سود می‌بخشد، و این قول امام «ثم مسح جلده» بر کفایت کردن مسح از غسل در زمان اندک بودن آب دلالت دارد و مخالف قول مشهور است.

سپس ابن جنید بر وجوب سه بار شستن سر و اکتفا به روغن مالی بر بقیه بدن دارد، و می‌توان آن را حمل بر حصول مسمای جریان کرد، اما در وضو این عمل بعیدتر می‌باشد، و پایان حدیث بر این دلالت دارد که جنب اگر از آب تنها مقداری که وی را جهت شستن برخی از اجزای بدنش کفایت کند بیابد، آن جزء را با آب و بقیه اعضای دیگر را با غساله آب بشوید، و این تنها در صورت کمی آب برای وی جائز است، همچنان که مفهوم شرط بر آن دلالت می کند، هر چند امکان حمل آن بر فضل و کمال نیز وجود دارد، و باید برخی از اقوالی را که اصحاب در این خبر ذکر کرده‌اند، بیاوریم.

ابن شهید ثانی در معالم گفته: شیخ صدوق در کتاب من لا یحضره الفقیه گفته است: اگر مرد از گودالی غسل کند و بیم آن را داشته باشد که آنچه از بدن وی می‌ریزد، به آبی که با آن غسل می کند بازگردد، یک مشت آب برگیرد و آن را بر جلو و یک مشت سمت راست و مشتی را [سمت] چپ و مشتی را پشت سر بریزد و از آن غسل کند و مانند آن را در مقنع ذکر کرده است، و پدر ایشان [ابن بابویه] در رساله خویش گفته است: اگر از آب فرورفته در مکانی پست غسل کردی و بیم آن را داشتی که آنچه از بدن تو می‌ریزد، به مکانی که در آن غسل می کنی بازگردد، یک مشت از آن مکان برداشته و از سمت راست خود و مشتی از چپ و همچنین مشتی را در جلو و پشت سرت می‌ریزی و از آن غسل می کنی.

شیخ در نهایه گفته: زمانی که انسان به آبگیر یا چاهی رسید و ظرفی همراه وی نبود که به واسطه آن جهت گرفتن وضو آب بردارد، دستش را داخل در آن کند و هر آنچه که نیاز دارد بردارد و چیزی بر وی نیست؛ و اگر بخواهد که غسل جنابت کند و بیم آن را داشته باشد که آب آلوده به سوی آن جاری شود، پس مشتی از آب را سمت راست و چپ و مشتی را جلو و پشت سر خود بپاشد، سپس مشت مشت از آب بردارد و با آن غسل کند.

و اصل در آن است که اصحاب ذکر کرده‌اند، روایاتی در این باره آمده که از جمله آن می‌توان به صحیحه علی بن جعفر و روایت ابن مسکان اشاره کرد و دو روایت پیشین را ذکر کرده است.

سپس گفته است: و دو فاضل [علامه حلی و محقق حلی] در معتبر و منتهی نقل کرده‌اند که احمد بن محمد بن ابو نصر بزنطی در جامع خویش از عبدالکریم و او نیز از محمد بن میسر - . المعتبر: ۲۲، السرائر: ۴۶۵ -

نقل کرده است که از امام صادق علیه السلام درباره جنبی سؤال کردند که به آب قلیل می‌رسد، در حالی که آب در گودال است، پس اگر بخواهد غسل کند، آب غسل او به گودال برمی‌گردد، چه باید بکند؟ فرمود: با مشتی از آب جلو و با مشتی پشت سر و با یک مشت سمت راست و یک مشت چپش بریزد و غسل کند.

روشن است که متعلق نضح (آب پاشیدن) ذکر شده در اخبار و کلام اصحاب در اینجا خالی از خفا نیست، بلکه حکمت آن نیز پنهان است، و محقق - رحمه الله - در باره آن دو قول را حکایت کرده که یکی از آن دو این است که متعلق، زمین است و حکمت، اجتماع اجزای زمین می‌باشد؛ از این رو مانع از سرعت سرازیر شدن آنچه از بدن جدا می‌شود و به آب می گردد، می‌شود. قول دوم این است که متعلق نضح بدن غسل کننده است، و غرض از آن، خیس شدن بدن است تا در انجام غسل، پیش از سرازیر شدن آنچه که از آن جدا شده و بازگشت آن به آب تعجیل شود؛ و این قول را به صهرشتی نسبت داده و شهید در ذکری آن را اختیار کرده، اما در عین حال، حکمت در آن را اکتفا به تردید وی در باره زیادی بازگشت آب قرار داده است و در البیان قول اول را ترجیح داده است.

و عبارت نقل شده رساله ابن بابویه نیز در آن آشکار است، همان جایی که گفت: «أخذت له کفا» تا آخر و ضمیر در قول وی « له» به مکانی باز می گردد که در آن غسل می کند، زیرا که قبل آن در عبارت ذکر شده و مراد از آن چنان که در کلام فرزند ابن بابویه آمده محل آب نیست، به گونه‌ای که بر بازگشت به آبی که از آن غسل می کند تصریح کرده و گویی ترک تصریح بدان، به خاطر اعتماد بر دلالت لفظ رجوع به آن است، زیرا حرف جر در این قول وی «إلی المکان» متعلق به فعل ینصب می‌باشد و صله ترجع در کلام ذکر نشده، چون مقام بر آن دلالت دارد.

از ابن ادریس انکار قول اول را که در آن مبالغه هم کرده نقل می کنند و بر آن دلیل آورده که سختی زمین با پاشیدن آب بر جهات مذکور موجب سرعت نزول آب غسل می گردد و این سخن وجهی دارد، اما در برخی زمین‌ها، فروبردن آب همراه با خیسی و ابتلال بیشتر باشد، ممتنع نیست، سپس در پاسخ قول دوم این قول وارد می‌شود که چه بسا خوف بازگشت به آب در صورت شتاب در غسل کردن بیشتر باشد، زیرا که شتاب کردن موجب پیوستگی اجزای آبِ جدا شده از بدن می گردد و به جریان و بازگشت نزدیکتر می‌باشد و با کندی و عدم شتاب در غسل کردن، فرو رفتن آب تدریجی می‌باشد، پس چه بسا بدین طریق آب دیرتر به جریان می‌افتد، چنان که پوشیده نیست.

اما آنچه که شهید ذکر کرده که فایده، همان اکتفا به تردید وی از زیادی برگشت آب است، در آن این اِعلام وجود دارد که منظور وی، پرهیز از تقاطر آب غسل از برخی اجزای شسته شده در آبی است که هنگام بازگشت با آن غسل می کند و تصریح برخی از کسانی که استفاده از آن را به خاطر عدم تاثیر چنین آبی، منع کرده‌اند و همچنین دلالت روایات بر آن را دانستی. پس ظاهر است که محل بحث در اینجا، بازگشت تمامی اجزای جدا شده از بدن مغتسل یا بیشتر آن به آب است و در هر حال، این امر نزد کسی که منعی در استفاده از آب مستعمل نمی‌بینند آسان است، زیرا که روایات وارده در این باره، نزد او حمل بر استحباب شده، چنان که علامه در منتهی ذکر کرده و آن را اقرب دانسته، به خاطر روایتی حسن که شیخ از عبدالله بن

یحیی بن کاهلی ذکر کرده و آنچه را که پیشتر بیان گردید، ذکر کرده است.

و وجه تقریب بر اساس آنچه سیاق کلام وی خبر می‌دهد این است که اتفاق بر عدم منع از آب مستعمل در وضو، حاصل است، از این رو امر به نضح [خیس کردن] در این حدیث، نزد همگان بر استحباب حمل شده، از این رو بُعدی در این که اوامر وارده در این اخبار نیز چنین باشد وجود ندارد، و امکان مناقشه در آن از حیث شیوع اطلاق کلمه وضو بر استنجاء در روایات وجود دارد، بنابراین در این روایت اراده آن بعید نیست و در این صورت، وجهی برای تقریب باقی نمی‌ماند و نیازی هم به تقریب نیست، از این رو بعد از قول به عدم منع از آب مستعمل (استفاده شده)، حمل اخبار این باب بر استحباب، متعین و قطعی می‌باشد .

و مؤید آن قول این است که صحیح‌ترین روایت همان است که علی بن جعفر نقل کرده و آخر روایت در عدم تاثیر بازگشت آنچه از آب غسل جدا می‌شود، صریح و آشکار است و با وجود قلت آب به طوری که برای غسل کفایت نکند، هر آنچه از آب غسل به سوی آب بازگردد، کفایت کننده است.

اکنون که این را فهمیدی، پس بدان که کلام شیخ در اینجا بر اساس آنچه که ما از کتاب النهایه نقل کردیم، خالی از اشکال نیست، چرا که ظاهر آن بودن محذور در فرض مذکور، همان آلودگی آب با وارد شدن جنب در آن و انجام غسل در آب می‌باشد و شکی نیست که آن، با ریختن آب و غسل در خارج از آن، برطرف می‌شود و فرض امکان پاشیدن آب، امکان برگرفتن آب را اقتضا می‌کند، و در این هنگام برای حکم آن مبنی بر پاشیدن آب، وجهی باقی نمی‌ماند.

محقق در معتبر آن را تفسیر کرده و گفته: بدان که عبارت شیخ با [رش] پاشیدن آب منطبق نیست، مگر اینکه در «نزل»، ضمیر آب غسل را قرار بدهیم و تقدیر آن می‌شود: «و خشی إن نزل ماء الغسل فساد الماء» بدین معنا که بیم آن را داشته باشد که اگر آب غسل پایین رود، آب نجس شود، در غیر این صورت با این تقدیر که در «نزل» ضمیر مرید باشد، معنی صحیح نمی... شود، زیرا که اگر امکان پاشیدن آب، بدون نزول باشد، غسل بدون نزول نیز امکان دارد و این کلامی نیکوست، و اگر اقتضا کند که مرجع صریحاً، مذکور نباشد، محذور آن با در نظر گرفتن آنچه که بر اساس تقدیری دیگر لازم آید، آسان است به ویژه پس از ملاحظه اینکه غرض بیان حکمی باشد که برای آن روایات صریح آمده، پس بر اساس آن تقدیر، هیچ ارتباطی برای عبارت به آن وجود ندارد.

این را در ذهن داشته باش، و در برخی از نسخه‌های نهایه آمده است: «و خاف أن ینزل الیها فساد الماء» و فعل [نزل] به شکل مضارع آمده که در این‌صورت، اشکال مرتفع می‌شود، زیرا مبنی بر آن است که عبارت از نزول به صیغه ماضی باشد و إن با همزه مکسور [حرف] شرط و «فساد الماء» مفعول خشی قرار داده شده و فاعل «نزل» ضمیر عائد به مرید است، و بر اساس نسخه‌ای که آن را ذکر کردیم، «أن» با همزه مفتوحه است، حرف مصدریه و «فساد الماء» فاعل ینزل قرار داده می شود و مصدر به تأویل رفته از أن‌ینزل (نزول) مفعول خشی و فاعل آن، ضمیر مرید می‌شود.

و حاصل معنا این می‌شود که با ترس وی از نزول آب فاسدی که از بدن مغتسل جدا می‌شود و به آبی می‌ریزد که می‌خواهد با آن غسل کند و آن از طریق بازگشت آبی که توسط آن غسل کرده انجام می‌شود، پس منع متعلق بدان، به بازگشت به

سوی آب به آن برمی گردد و این معنای نزول فساد به سوی آن است. در این هنگام به خاطر جلوگیری از فساد، ریختن آب واجب می‌شود و این دقیقا عین کلام گروه دیگر فقها و مدلول اخبار است پس شاید توهم در نسخه‌ای باشد که لفظ ماضی در آن واقع شده است، پس از این رو، حصول چنین اشتباهی در حین کتابت بعید نیست.

مؤلف:

تنها به خاطر تکرار شدن این خبر در اصول و گردش آن بر سر زبان‌ها و مشتبه شدن آن میان فقهای متقدم و متاخر، سخن در شرح آن را را به درازا کشاندم و آن را در هیچ کتابی جامع‌تر از آنچه که ما وارد ساختیم نمی‌یابی، جز کسی که از ما برگرفته و خداوند توفیق دهنده است .

**[ترجمه]

باب ۱۲ تطهیر الأرض و الشمس و ما تطهرانه و الاستحاله و القدر المطهر منها

الأخبار

«۱»

مَجَالِسُ الصَّدُوقِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ الْوَلِيدِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ الصَّفَّارِ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ أَبَانٍ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ حَمَّادِ بْنِ عُثْمَانَ عَنْ إِسْمَاعِيلَ الْجُعْفِيِّ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: جُعِلَتْ لِيَ الْأَرْضُ مَسْجِداً وَ طَهُوراً الْخَبَرَ(۱).

الخصال، عن ابن الولید عن الصفار و سعد بن عبد الله معا عن أحمد بن محمد بن عیسی و أحمد بن محمد بن خالد البرقی معا عن محمد البرقی عن محمد بن سنان عن أبی الجارود عن ابن جبیر عن ابن عباس عن النبی صلی الله علیه. مثله (۲).

**[ترجمه]مجالس الصدوق: امام باقر علیه السلام نقل کرده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم فرمود: زمین برای من محل سجود و - وسیله‌ای - پاک‌کننده قرار داده شده است... ادامه خبر. - . امالی الصدوق: ۱۳۰ -

الخصال: ابن عباس نیز این روایت را از رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم نقل کرده است. - . الخصال ۱: ۱۴۰ -

**[ترجمه]

«۲»

مَعَانِي (۳)

الْأَخْبَارِ، وَ الْخِصَالُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ الشَّاهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جَعْفَرٍ الْبَغْدَادِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ السُّخْتِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ

الْأَسْوَدِ عَنْ أَيُّوبَ بْنِ سُلَيْمَانَ عَنْ أَبِی الْبَخْتَرِیِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ حُمَيْدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُنْكَدِرِ عَنْ جَابِرٍ

۱- ۱. أمالی الصدوق ص ۱۳۰.

۲- ۲. الخصال ج ۱ ص ۱۴۰ و المراد بالطهور: ما يتطهر به من الاحداث بالتيمم و من الاخباث لبعض الأشياء كباطن القدم و الخف و مخرج النجو فی الاستنجاء بالاحجار و المدر- منه قدّس سرّه فی كتاب النبوّه الباب ۱۱ باب فضائله و خصائصه و ما امتن اللّه به علی عباده-

۳- ۳. معانی الأخبار ص ۵۱ فی حديث.

بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله قَالَ: قَالَ اللَّهُ تَعَالَى جَعَلْتُ لَكَ وَ لِأُمَّتِكَ الْأَرْضَ كُلَّهَا مَسْجِداً وَ تُرَابَهَا طَهُوراً الْخَبَرَ(۱).

**[ترجمه]معانی الاخبار - . معانی الاخبار: ۵۱ - ،

الخصال: جابر بن عبدالله نقل کرده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم فرمود: خداوند تبارک و تعالی فرمود: برای تو و امتت همه زمین را محل سجده و خاک آن را نیز - وسیله‌ای - پاک کننده قرار دادم... ادامه خبر. - .الخصال ۲: ۴۸، العلل ۱: ۱۲۲ -

**[ترجمه]

أقول

قد مضى هذا المضمون بأسانيد أخرى في كتاب النبوه(۲).

**[ترجمه]مضمون این سند، با اسناد دیگری در کتاب نبوت بیان شد. - . کتاب النبوه ۱۸: ۴۰۹ - ۲۸۲ -

**[ترجمه]

«۳»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَسَنِ عَنْ جَدِّهِ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ عليه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الْبَوَارِيِّ يُبَلُّ قَصَبُهَا بِمَاءٍ قَذِرٍ أَ تَصْلُحُ الصَّلَاةُ عَلَيْهَا إِذَا يَبِسَتْ قَالَ لَا بَأْسَ (۳).

**[ترجمه]قرب الاسناد: علی بن جعفر از برادرش امام کاظم علیه السلام نقل کرده است که از ایشان درباره بوریا سؤال کردم که نی آن با آبی نجس، خیس می‌شود، آیا نماز خواندن - در صورتی که خشک شود - بر آن جایز است؟ فرمود: ایرادی ندارد. - . قرب الاسناد -

**[ترجمه]

«۴»

وَ مِنْهُ عَنِ السِّنْدِيِّ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِي الْبَخْتَرِيِّ عَنِ الصَّادِقِ عَنْ أَبِيهِ عليهما السلام عَنْ عَلِيٍّ عليه السلام: أَنَّهُ كَانَ لَا يَرَى بَأْساً أَنْ يُطْرَحَ فِي الْمَزَارِعِ الْعَذِرَةُ(۴).

**[ترجمه]امام صادق از پدر خویش و ایشان نیز از امام علی علیهم السلام نقل کرده است که ایشان ریختن عذره [مدفوع] را در مزارع بلا اشکال می‌دید. - . المحاسن: ۵۱۱ -

**[ترجمه]

«۵»

الْمَحَاسِنُ، عَنْ أَبِی سَعِیدٍ الْآدَمِیِّ قَالَ: حَدَّثَنِی مَنْ رَأَی أَبَا الْحَسَنِ علیه السلام یَأْکُلُ الْکُرَّاثَ مِنَ الْمَشَارَهِ یَعْنِی الدَّبْرَهَ یَغْسِلُهُ بِالْمَاءِ وَ یَأْکُلُهُ (۵).

**[ترجمه]المحاسن: ابو سعید ادمی نقل کرده که فردی که خود امام کاظم علیه السلام را دیده، برایم نقل کرده است که ایشان تره کشتزار یعنی دبره را می‌خورد. با آب آن را می‌شست و سپس می‌خورد.

**[ترجمه]

بیان

فی الصحاح المشاره الدبره التی فی المزرعه و هی بالفارسیه کردو(۶).

**[ترجمه]در صحاح آمده: مشاره همان دبره‌ایست که در مزرعه است که در فارسی بدان کُردو می گویند.

**[ترجمه]

«۶»

الْمَحَاسِنُ، عَنْ دَاوُدَ بْنِ أَبِی دَاوُدَ: عَنْ رَجُلٍ رَأَی أَبَا الْحَسَنِ علیه السلام بِخُرَاسَانَ یَأْکُلُ الْکُرَّاثَ فِی الْبُسْتَانِ کَمَا هُوَ فَقِیلَ إِنَّ فِیهِ السَّمَادَ فَقَالَ لَا یَعْلَقُ بِهِ مِنْهُ شَیْ ءٌ(۷).

**[ترجمه]المحاسن: داود بن ابی داود نقل کرده که مردی که امام کاظم علیه السلام را در خراسان دیده، برایش نقل کرده است که ایشان تره را به همان شکل در مزرعه می‌خورد. به ایشان گفته شد: در آن کود می‌باشد. فرمود: از کود چیزی بدان نمی‌چسبد. - . المحاسن: ۵۱۲ -

**[ترجمه]

بیان

قال فی النهایه فی حدیث عمر إن رجلا کان یسمد أرضه بعذره الناس فقال أ ما یرضی أحدکم حتی یطعم الناس ما یخرج منه السماد ما یطرح

۱- ۱. الخصال ج ۲ ص ۴۸، و تراه فی العلل ج ۱ ص ۱۲۲.

۲- ۲. راجع کتاب النبوّه باب معانی أسماء النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و باب اثبات المعراج و معناه و کیفیته و صفته و ما جری فیه ج ۱۸ ص ۲۸۲- ۴۰۹ من طبعتنا هذه.

۳- ۳. قرب الإسناد ص ۱۲۷ ط نجف.

۴- ۴. قرب الإسناد ص ۹۰ ط نجف.

۵- ۵. المحاسن ص ۵۱۱.

۶- ۶. کذا فی المخطوطه و فی برهان قاطع کردر کصرصر.

۷- ۷. المحاسن ص ۵۱۲، و بعده: و هو جید للبواسیر.

فی أصول الزرع و الخضر من العذره و الزبل لیجود نباته انتهی.

قوله علیه السلام لا یعلق به منه شی ء إما مبنی علی الاستحاله أو علی أنه لا یعلم ملاقاه شی ء منه للنابت فالغسل فی الخبر السابق محمول علی النظافه و الاستحباب.

**[ترجمه]در نهایه گفته: در حدیث عمر آمده است: مردی زمین زراعتگاه خود را با مدفوع مردمان کود می‌داد و سپس گفت: آیا یکی از شما راضی نمی‌شود که به وسیله آنچه که از وی خارج می‌شود، مردم را اطعام کند؟ «سمّاد» سرگین و کود حیوانی است که در ریشه کشت و سبزیجات می‌ریزند تا گیاه آن خوب پرورده شود. پایان کلام.

قول امام که فرمود: «لا یعلق به شیء»، از کود چیزی به آن نمی‌چسبد، یا مبنی بر استحاله است یا مبنی بر اینکه معتقد است چیزی از آن با گیاه تازه رسته برخورد نداشته، بنابراین شستن تره در خبر پیشین، بر نظافت و استحباب حمل شده است .

**[ترجمه]

«۷»

الْمَحَاسِنُ، عَنْ إِبْرَاهِیمَ بْنِ عُقْبَهَ الْخُزَاعِیِّ عَنْ یَحْیَی بْنِ سُلَیْمَانَ قَالَ: رَأَیْتُ أَبَا الْحَسَنِ الرِّضَا علیه السلام بِخُرَاسَانَ فِی رَوْضَهٍ وَ هُوَ یَأْکُلُ الْکُرَّاثَ إِلَی قَوْلِهِ قُلْتُ فَإِنَّهُ یُسَمَّدُ فَقَالَ لَا یَعْلَقُ بِهِ شَیْ ءٌ(۱).

**[ترجمه]المحاسن: یحیی بن سلیمان نقل کرده است که امام رضا علیه السلام را در باغی دیدم که تره می‌خورد... تا بدین جا رسید که به ایشان گفتم: به آن کود می‌دهند. فرمود: چیزی بدان نمی‌چسبد. -. المحاسن: ۵۱۳ -

**[ترجمه]

«۸»

وَ مِنْهُ، عَنْ أَیُّوبَ بْنِ نُوحٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ الْفَضْلِ عَنْ وَضَّاحٍ التَّمَّارِ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام یَقُولُ: مَنْ أَکْثَرَ أَکْلَ الْهِنْدَبَاءِ أَیْسَرَ قَالَ قُلْتُ لَهُ إِنَّهُ یُسَمَّدُ قَالَ لَا تَعْدِلْ بِهِ شَیْئاً(۲).

**[ترجمه]وضاح تمار نقل کرده است که از امام صادق علیه السلام شنیدم که می‌فرمود: هر کس کاسنی بخورد، ثروتمند می‌شود. گفتم: کود و سرگین حیوانات را زیر آن می‌ریزند. فرمود: چیزی از آن به کاسنی نمی‌رسد. -. المحاسن: ۵۱۰ -

**[ترجمه]

«۹»

مَجَالِسُ الشَّیْخِ، عَنْ هِلَالِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْحَفَّارِ عَنْ إِسْمَاعِیلَ بْنِ عَلِیٍّ الدِّعْبِلِیِّ عَنْ أَبِیهِ عَنِ الرِّضَا علیه السلام عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَالَ: مَا مِنْ صَبَاحٍ إِلَّا وَ تَقْطُرُ عَلَی الْهِنْدَبَاءِ قَطْرَهٌ مِنَ الْجَنَّهِ فَکُلُوهُ وَ لَا تَنْفُضُوهُ (۳).

**[ترجمه]مجالس الشیخ: امام رضا علیه السلام از پدران خویش علیهم السلام نقل کرده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: هیچ صبحی نیست، مگر اینکه در آن صبح، قطره‌ای از بهشت بر کاسنی فرو می‌ریزد، پس آن را بخورید و دور نریزید. -. امالی الطوسی ۱: ۳۷۳ -

**[ترجمه]

أقول

سیأتی مثلها بأسانید فی أبوابها إن شاء الله (۴).

**[ترجمه]مانند این حدیث با اسناد دیگری ان شاء الله در ابواب خود خواهد آمد.

**[ترجمه]

«۱۰»

فِقْهُ الرِّضَا: مَا وَقَعَتِ الشَّمْسُ عَلَیْهِ مِنَ الْأَمَاکِنِ الَّتِی أَصَابَهَا شَیْ ءٌ مِنَ النَّجَاسَهِ مِنَ الْبَوْلِ وَ غَیْرِهَا طَهَّرَتْهَا وَ أَمَّا الثِّیَابُ فَلَا یَتَطَهَّرُ إِلَّا بِالْغَسْلِ (۵).

**[ترجمه]فقه الرضا: در مکان‌هایی که مقداری نجاست همچون بول و غیره در آن هست، اگر خورشید بتابد، آن را پاک می کند، اما لباس‌ها تنها با شستن پاک می‌شوند. -. فقه الرضا: ۴۱ -

**[ترجمه]

«۱۱»

السَّرَائِرُ، مِنْ کِتَابِ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِی نَصْرٍ الْبَزَنْطِیِّ عَنِ

۱- ۱. المحاسن ص ۵۱۳.

۲- ۲. المحاسن ص ۵۱۰.

۳- ۳. أمالی الطوسیّ ج ۱ ص ۳۷۳.

۴- ۴. سیأتی فی ج ۶۴ و هو من أجزاء المجلد الرابع عشر.

۵- ۵. فقه الرضا: ۴۱.

الْمُفَضَّلِ عَنْ مُحَمَّدٍ الْحَلَبِيِّ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام إِنَّ طَرِيقِی إِلَی الْمَسْجِدِ فِی زُقَاقٍ يُبَالُ فِيهِ فَرُبَّمَا مَرَرْتُ فِيهِ وَ لَيْسَ عَلَيَّ حِذَاءٌ فَيَلْصَقُ بِرِجْلِی مِنْ نَدَاوَتِهِ فَقَالَ أَ لَيْسَ تَمْشِی بَعْدَ ذَلِكَ فِی أَرْضٍ يَابِسَةٍ قُلْتُ بَلَی قَالَ فَلَا بَأْسَ إِنَّ الْأَرْضَ يُطَهِّرُ بَعْضُهَا بَعْضاً قُلْتُ فَأَطَأُ عَلَی الرَّوْثِ الرَّطْبِ قَالَ لَا بَأْسَ أَمَا وَ اللَّهِ رُبَّمَا وَطِئْتُ عَلَيْهِ ثُمَّ أُصَلِّی وَ لَا أَغْسِلُهُ (۱).

**[ترجمه]السرائر: محمد حلبی نقل کرده است که به امام صادق علیه السلام گفتم: راه من به سوی مسجد از کوچه‌ای می‌گذرد که در آن بول می‌کنند، شاید از آن عبور کنم و کفش نداشته باشم و از رطوبت آن به پایم بچسبد. امام فرمود: مگر پس از آن بر زمین خشک راه نمی‌روی؟ گفتم: آری، فرمود: ایرادی ندارد، همانا برخی از نقاط زمین، برخی نقاط دیگر را پاک می‌کند.

گفتم: بر سرگین خیس پا می‌گذارم، فرمود: ایرادی ندارد، به خدا قسم چه بسا که پیش آمده من نیز بر روی آن پا گذارم، سپس نماز می‌خوانم و آن را نمی‌شویم. - . السرائر: ۴۶۵ -

**[ترجمه]

«۱۲»

إِرْشَادُ الْقُلُوبِ، عَنْ مُوسَی بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام عَنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام قَالَ: قَالَ اللَّهُ تَعَالَی لِنَبِيِّهِ لَيْلَةَ الْمِعْرَاجِ كَانَتِ الْأُمَمُ السَّالِفَةُ إِذَا أَصَابَهُمْ أَذًی نَجِسٌ قَرَضُوهُ مِنْ أَجْسَادِهِمْ وَ قَدْ جَعَلْتُ الْمَاءَ طَهُوراً لِأُمَّتِكَ مِنْ جَمِيعِ الْأَنْجَاسِ وَ الصَّعِيدَ فِی الْأَوْقَاتِ الْخَبَرَ(۲).

**[ترجمه]ارشاد القلوب: امام موسی بن جعفر از پدران خویش و ایشان نیز از امام علی علیهم السلام نقل کرده‌اند که فرمود: خداوند در شب معراج به پیامبر خویش فرمود: امتهای پیشین، زمانی که نجاستی به آنان برخورد می‌کرد، آن را از بدن‌های خود می‌بریدند یا جدا می‌کردند، و من آب را برای تمامی امتت، پاک کننده از تمامی نجاسات و زمین را در بعضی اوقات پاک کننده قرار دادم... ادامه خبر. - . ارشاد القلوب ۲: ۲۲۲ و شرح آن در صفحه ده کتاب بیان گردید. -

**[ترجمه]

«۱۳»

كِتَابُ الْمَسَائِلِ، بِإِسْنَادِهِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ مُوسَی علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الْجِصِّ يُطْبَخُ بِالْعَذِرَةِ أَ يَصْلُحُ أَنْ يُجَصَّصَ بِهِ الْمَسْجِدُ قَالَ علیه السلام لَا بَأْسَ (۳).

**[ترجمه]کتاب المسائل: علی بن جعفر از برادرش امام موسی کاظم علیه السلام نقل کرده است که از ایشان درباره گچ سؤال کردم که آن را با عذره [مدفوع] می‌پزند، آیا گچ کردن مسجد با آن رواست؟ فرمود: ایرادی ندارد. - . کتاب المسائل المطبوع فی البحار ۱۰: ۲۶۱ -

**[ترجمه]

«۱۴»

وَ مِنْهُ، وَ مِنْ قُرْبِ الْإِسْنَادِ، عَنْهُ عَنْ أَخِيهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الْخَمْرِ يَكُونُ أَوَّلُهُ خَمْراً ثُمَّ يَصِيرُ خَلًّا أَ يُؤْكَلُ قَالَ نَعَمْ إِذَا ذَهَبَ سُكْرُهُ فَلَا بَأْسَ (۴).

**[ترجمه]کتاب المسائل، قرب الاسناد: علی بن جعفر از برادرش نقل کرده است که فرمود: از ایشان درباره خمر سؤال کردم که در ابتدا خمر می‌باشد و سپس به سرکه تبدیل می‌شود، آیا از آن می‌توان خورد؟ فرمود: آری، اگر مست کنندگی آن از بین رفته باشد، ایرادی ندارد. - . کتاب المسائل المطبوع فی البحار ۱۰: ۲۷۰، قرب الاسناد: ۱۵۵ چاپ نجف -

**[ترجمه]

«۱۵»

كِتَابُ عَاصِمِ بْنِ حُمَيْدٍ، عَنْ أَبِي عُبَيْدَةَ الْحَذَّاءِ قَالَ: دَخَلْتُ الْحَمَّامَ فَلَمَّا خَرَجْتُ دَعَوْتُ بِمَاءٍ وَ أَرَدْتُ أَنْ أَغْسِلَ قَدَمِي قَالَ فَزَبَرَنِي أَبُو جَعْفَرٍ علیه السلام وَ نَهَانِي عَنْ ذَلِكَ وَ قَالَ إِنَّ الْأَرْضَ لَيُطَهِّرُ بَعْضُهَا بَعْضاً.

ص: ۱۵۰

۱- ۱. السرائر ص ۴۶۵.

۲- ۲. إرشاد القلوب ج ۲ ص ۲۲۲، و قد مر فی ص ۱۰ ممّا تقدم.

۳- ۳. کتاب المسائل المطبوع فی البحار ج ۱۰ ص ۲۶۱.

۴- ۴. کتاب المسائل المطبوع فی البحار ج ۱۰ ص ۲۷۰، قرب الإسناد ص ۱۵۵ ط نجف.

**[ترجمه]کتاب عاصم بن حمید: ابو عبیده حذاء نقل کرده است که داخل حمام شدم، زمانی که بیرون آمدم، درخواست آب کردم و خواستم پاهایم را بشویم. - گفت: - امام باقر علیه السلام مرا نکوهش کرد و از این کار بازداشت و فرمود: همانا جایی از زمین، جای دیگر را پاک می کند.

**[ترجمه]

«۱۶»

دَعَائِمُ الْإِسْلَامِ، قَالُوا علیهم السلام: فِی الْمُتَطَهِّرِ إِذَا مَشَی عَلَی أَرْضٍ نَجِسَةٍ ثُمَّ عَلَی طَاهِرَةٍ طَهَّرَتْ قَدَمَیْهِ.

**[ترجمه]دعائم الاسلام: ائمه علیهم السلام درباره شخص متطهر فرموده‌اند که اگر بر زمینی نجس و سپس بر جایی پاک گام بردارد، پاهایش را پاک می کند.

**[ترجمه]

«۱۷»

وَ قَالُوا علیهم السلام: فِی الْأَرْضِ تُصِیبُهَا النَّجَاسَةُ لَا یُصَلَّی عَلَیْهَا إِلَّا أَنْ تُجَفِّفَهَا الشَّمْسُ وَ تَذْهَبَ بِرِیحِهَا فَإِنَّهَا إِذَا صَارَتْ کَذَلِکَ وَ لَمْ یُوجَدْ فِیهَا عَیْنُ النَّجَاسَةِ وَ لَا رِیحُهَا طَهُرَتْ (۱).

**[ترجمه]و ایشان درباره زمینی که نجاست بدان می‌رسد فرموده‌اند: بر آن تا زمانی که خورشید آن را خشک نکرده و بوی آن را از بین نبرده، نماز نخوانند؛ پس همانا اگر این‌چنین شد و عین نجاست و بویش در آن یافت نشد، پاک شده است. - . دعائم الاسلام ۱: ۱۱۸ -

**[ترجمه]

«۱۸»

تَوْحِیدُ الْمُفَضَّلِ، بِرِوَایَةِ ابْنِ سِنَانٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: فَاعْتَبِرْ بِمَا تَرَی مِنْ ضُرُوبِ الْمَآرِبِ فِی صَغِیرِ الْخَلْقِ وَ کَبِیرِهِ وَ بِمَا لَهُ قِیمَةٌ وَ بِمَا لَا قِیمَةَ لَهُ وَ أَخَسُّ مِنْ هَذَا وَ أَحْقَرُهُ الزِّبْلُ وَ الْعَذِرَةُ الَّتِی اجْتَمَعَتْ فِیهِ الْخَسَاسَةُ وَ النَّجَاسَةُ مَعاً وَ مَوْقِعُهَا مِنَ الزُّرُوعِ وَ الْبُقُولِ وَ الْخُضَرِ أَجْمَعُ الْمَوْقِعِ الَّذِی لَا یَعْدِلُهُ شَیْ ءٌ حَتَّی إِنَّ کُلَّ شَیْ ءٍ مِنَ الْخُضَرِ لَا یَصْلُحُ وَ لَا یَزْکُو إِلَّا بِالزِّبْلِ وَ السَّمَادِ الَّذِی یَسْتَقْذِرُهُ النَّاسُ وَ یَکْرَهُونَ الدُّنُوَّ مِنْهُ الْخَبَرَ(۲).

**[ترجمه]توحید المفضل: ابن سنان نقل کرده است که امام صادق علیه السلام فرمود: ای مفضّل! از اینکه در صغیر و کبیر، باارزش و بی‌ارزش، مصالح فراوان نهفته شده درس عبرت بگیر. پست‌ترین آنها عذره انسان و سرگین حیوان است که آلودگی و نجاست هر دو در آن گرد آمده، ولی برای کشتزارها و سبزیجات و گیاه از چنان ارزشی برخوردارست که چیزی

جای آن را نمی‌گیرد، تا جایی که هیچ گیاهی از آنچنان رشد و نموی برخوردار نمی‌شود، مگر با کود و سرگینی که مردم آن را ناپاک می‌دانند و از نزدیک شدن به آن کراهت دارند... ادامه خبر. - . توحید المفضل المطبوع فی البحار ۳: ۱۳۶ -

**[ترجمه]

بیان

الزبل بالکسر السرقین و فی القاموس السماد السرقین برماد و فی النهایه هو ما یطرح فی أصول الزرع و الخضر من العذره و الزبل لیجود نباته.

ثم اعلم أن تحقیق المطالب التی تضمنتها تلک الأخبار یتوقف علی بیان أمور.

الأول أن القوم عدوا من المطهرات الشمس و المشهور بین المتأخرین أنها تطهر ما تجففه من البول و شبهه من النجاسات التی لا جرم لها بأن تکون مائعه أو کان لها جرم لکن أزیل بغیر المطهر و بقی لها رطوبه و إنما تطهره إذا کان فی الأرض أو البواری أو الحصر أو ما لا ینقل عاده کالأبنیه و النباتات.

و قیل باختصاص الحکم المذکور بالبول و قیل باختصاصه بالأرض و البواری و الحصر و منهم من اعتبر الخصوصیتین و منهم من قال لا یطهر المحل و لکن یجوز السجود علیه و المسأله قویه الإشکال و إن کان الأظهر

ص: ۱۵۱

۱- ۱. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۱۸.

۲- ۲. توحید المفضل المطبوع فی البحار ج ۳ ص ۱۳۶.

مع اعتبار الخصوصيتين الطهاره و الأحوط صب الماء قبل التجفيف كما يدل عليه بعض الأخبار.

و المشهور أن الجفاف الحاصل بغير الشمس لا يوجب الطهاره خلافا للشيخ فی الخلاف حيث قال الأرض إذا أصابتها نجاسه مثل البول و ما أشبهه و طلعت عليها الشمس أو هبت عليها الريح حتى زالت عين النجاسه فإنها تطهر و يجوز السجود عليها و التيمم بترابها و إن لم يطرح عليها الماء انتهی و قالوا يطهر الباطن بتجفيف الشمس مع اتصاله بالظاهر أما مع الانفصال كوجهی الحائط إذا كانت النجاسه فيها غير خارقه فتختص الطهاره بما صدق عليه الإشراق.

إذا عرفت هذا فاعلم أن روايه علی بن جعفر ظاهرها أن جواز الصلاه لمحض الجفاف إما لأنه يطهر بالجفاف مطلقا أو لأنه لا يشترط الطهاره فی محل الصلاه مطلقا أو بالحمل على ما عدا الجبهه إن ثبت الإجماع على اشتراط طهاره موضع الجبهه أو دليل آخر و حملها الأكثر على الجفاف بالشمس.

و أما روايه الفقه فتدل على الطهاره بالشمس لكن فی خصوص الأماكن.

الثانی أنهم عدوا من المطهرات الاستحاله و هی أنواع الأول ما أحالته النار و صيرته رمادا من الأعيان النجسه و المشهور فيه الطهاره و تردد فيه المحقق فی الشرائع و الطهاره أقوى و يدل عليه روايه الجص إذ المتبادر من العذره عذره الإنسان.

وَ رَوَاهُ الشَّيْخُ قَالَ: سَأَلَ الْحَسَنُ بْنُ مَحْبُوبٍ (۱) أَبَا الْحَسَنِ عليهما السلام عَنِ الْجِصِّ يُوقَدُ عَلَيْهِ بِالْعَذِرَهِ وَ عِظَامِ الْمَوْتَى ثُمَّ يُجَصَّصُ بِهِ الْمَسْجِدُ أَ يُسْجَدُ عَلَيْهِ فَكَتَبَ إِلَيْهِ بِخَطِّهِ إِنَّ الْمَاءَ وَ النَّارَ قَدْ طَهَّرَاهُ.

و قال والدی العلامه قدس الله روحه الظاهر أن مراد السائل أن الجص ينجس بملاقاه النجاسه له غالبا أو أنه يبقى رماد النجس فيه و أنه ينجس المسجد بالتجصيص أو أنه يسجد عليه و لا يجوز السجود على النجس.

۱- ۱. التهذيب ج ۱ ص ۲۰۲.

و الجواب يمكن أن يكون باعتبار عدم النجاسه بالملاقاه و إن كان الظاهر ذلك تغليبا للأصل و يكون المراد بالتطهير التنظيف أو باعتبار تقدير النجاسه فإن الماء و النار مطهران له إما باعتبار توهم السائل كون الرماد النجس معه فإنه صار بالاستحاله طاهرا و يكون الماء علاوه للتنظيف فإن مثل هذا الماء يطهر النجاسه الموهومه كما ورد عنهم عليهم السلام استحباب صب الماء على الأرض التى يتوهم نجاستها أو باعتبار تقدير نجاسه الجص بالملاقاه فإن النار مطهره له بالاستحاله و يكون هذا القدر من الاستحاله كافيا و يكون تنظيف الماء علاوه أو يقال إن هذا المقدار من الماء كاف للتطهير و تكون الغساله طاهره كما هو ظاهر الخبر أو إن الماء و النار هما معا مطهران لهذه النجاسه و لا استبعاد فيه و هذا المعنى أظهر و إن لم يقل به أحد فيما وصل إلينا انتهى.

و الشيخ فى الخلاف استدل للطهاره بهذا الخبر و اعترض عليه المحقق بأن الماء الذى يمازج الجص هو ما يجبل به و ذاك لا يطهره بإجماعنا و النار لم تصيره رمادا و قد اشترط صيروره النجاسه رمادا و صيروره العظام و العذره رمادا بعد الحكم بنجاسه

الجص غير مؤثره فى طهارته ثم قال و يمكن أن يستدل بإجماع الناس على عدم التوقى من دواخن السراجين النجسه فلو لم يكن طاهرا بالاستحاله لتورعوا منه.

و قد اقتفى العلامه أثره فى الكلام على الخبر فقال إن فى الاستدلال به إشكالا من وجهين أحدهما أن الماء الممازج هو الذى يجبل به و ذاك غير مطهر إجماعا و الثانى أنه حكم بنجاسه الجص ثم بتطهيره قال و فى نجاسته بدخان الأعيان النجسه إشكال انتهى.

و قد عرفت مما نقلنا من الوالد قدس سره جواب الاعتراضات إذ يمكن أن يجاب بأن مراد السائل أن العذره الموقده على الجص تختلط به و غرضه استعلام حالها بعد الإحراق فإنها لو كانت نجسه لزم نجاسه المختلط بها لملاقاتها له برطوبه الماء الممتزج فأجاب عليه السلام بأن الماء و النار قد طهراه بأن يكون

المراد بالطهاره المسنده إلى الماء معناها اللغوى لأن الماء يفيد الجص نوع نظافه توجب إزاله النفره الحاصله من اشتماله على العذره و العظام المحرقه و هذا غير مناف لإراده المعنى الشرعى فى تطهير النار إذ لا مانع من الجمع بين المعنى الحقيقى و المجازى إذا دلت القرينه عليه و يحتمل أن يراد فيهما المعنى المجازى و تكون الطهاره الشرعيه مستفاده مما علم من الجواب ضمنا.

و قال الشيخ البهائى رحمه الله يمكن أن يراد بالماء فى كلامه عليه السلام ماء المطر الذى يصيب أرض المسجد المجصصه بذلك الجص إذ ليس فى الحديث أن ذلك المسجد كان مسقفا و أن المراد يوقد عليه بحيث تختلط به تلك الأعيان كان يوقد بها من فوقه مثلا لكن يبقى إشكال آخر و هو أن النار إذا طهرته أولا فكيف يحكم بتطهير الماء له ثانيا.

ثم أجاب بأن غرض الإمام عليه السلام أنه ورد على ذلك الجص أمران مطهران هما الماء و النار فلم يبق ريب فى طهارته و لا يلزم من ورود المطهر الثانى التأثير فى التطهير انتهى: ثم اعلم أن مورد الحديث و كلام كثير من الأصحاب استحاله عين النجاسه و عمم بعضهم الحكم بحيث يتناول المتنجس أيضا تعويلا على القياس بالطريق الأولى و فيه نظر.

الثانى الدخان المستحيل من الأعيان النجسه و المشهور الطهاره و يعزى إلى بعضهم نقل الإجماع عليه و تردد فى طهارته المحقق فى الشرائع و ينسب إلى الشيخ فى المبسوط القول بنجاسه دخان الدهن النجس معللا بأنه لا بد من تصاعد بعض أجزائه قبل إحاله النار لها بواسطه السخونه و فى التعليل تأمل.

و قال العلامه فى النهايه بعد الحكم بطهاره الدخان مطلقا للاستحاله كالرماد أنه لو استصحب شيئا من أجزاء النجاسه باعتبار الحراره المقتضيه للصعود فهو نجس و لهذا نهى عن الاستصباح بالدهن النجس تحت الظلال و فيه أيضا نظر كما عرفت.

الثالث ألحق بعضهم بالرماد الفحم محتجا بزوال الصوره و الاسم و توقف فيه بعضهم و هو فى محله.

الرابع اختلف الأصحاب فى طهاره الطين النجس إذا أحالته النار خزفا أو آجرا فذهب الشيخ فى الخلاف و العلامه فى النهايه و موضع من المنتهى و الشهيد فى البيان إلى طهارته و توقف المحقق فى المعتبر و العلامه فى موضع آخر من المنتهى و جزم جماعه من المتأخرين بعدم طهارته و ربما يستدل على الطهاره بالروايه المتقدمه فإن التغيير الحاصل فى الجص ليس بأكثر منه فى الآجر و قد عرفت ما فيه و مع التسليم ففيه ما فيه.

الخامس إذا استحالت الأعيان النجسه ترابا أو دودا فالمشهور بين الأصحاب الطهاره و هو قول الشيخ فى موضع من المبسوط و يعزى إليه فى المبسوط قول آخر بالنجاسه فى الاستحاله بالتراب و تردد المحقق فى ذلك و توقف العلامه فى التذكره و التحرير و القواعد فى الاستحاله ترابا و جزم بالطهاره فى الاستحاله دودا و الأول أقرب للعمومات الداله على طهوريه التراب و غيرها.

و قال فى المعتبر لو كانت النجاسه رطبه و مازجت التراب فقد نجس فلو استحالت النجاسه بعد ذلك و امتزجت بقيت الأجزاء الترابيه على النجاسه و المستحيله أيضا لاشتباهها بها و حسنه جماعه من المتأخرين و ربما كان فى قولهم عليهم السلام الأرض يطهر بعضها بعضا دلاله على الطهاره.

السادس إذا عجن العجين بالماء النجس ثم خبز لم يطهر على الأشهر و قال الشيخ فى الإستبصار و فى موضع من النهايه بالطهاره و الروايات فى ذلك مختلفه

فَفِي بَعْضِهَا: يُبَاعُ مِمَّنْ يَسْتَحِلُّ أَكْلَ الْمَيْتَةِ(۱).

وَ فِي بَعْضِهَا: يُدْفَنُ وَ لَا يُبَاعُ (۲).

۱- ۱. كما عن حفص بن البخترى، عن أبى عبد اللّه عليه السلام راجع التهذيب ج ۱ ص ۱۱۷؛ الاستبصار ج ۱ ص ۱۶.

۲- ۲. و هو مرسله ابن أبى عمير، عن أبى عبد اللّه عليه السلام كما فى المصدرين المذكورين.

وَ فِي بَعْضِهَا: أَكَلَتِ النَّارُ مَا فِيهِ (۱).

وَ فِي بَعْضِهَا: إِذَا أَصَابَتْهُ النَّارُ فَلَا بَأْسَ بِأَكْلِهِ (۲).

و يمكن الجمع بحمل الأولين على ما إذا علم قبل الطبخ و أولهما على الجواز و ثانيهما على الاستحباب و الأخيرين على ما إذا علم بعد الخبز أو الأخيرين على ما إذا لم يعلم النجاسه بل يظن أو على ماء البئر بناء على عدم انفعاله بالنجاسه كما يدل عليه

الأخير منهما و الأحوط الاجتناب و الشبهه الوارده فى البيع ممن يستحل الميته ببطلان بيع النجس أو المعاونه على الإثم فليس هنا مقام تحقيقها و حلها.

السابع اختلف الأصحاب فى طهاره الخنزير إذا وقع فى المملحه و استحال ملحا و العذره إذا وقع فى البئر فصار حمأه و ذهب المحقق فى المعتبر و العلامه فى جمله من كتبه إلى عدم حصول الطهاره بذلك و توقف فى التذكره و القواعد و الأكثر على الطهاره كما هو الأقوى.

الثامن من باب الاستحاله المطهره استحاله النطفه حيوانا طاهرا و الماء النجس بولا لحيوان مأكول اللحم و الغذاء النجس روثا أو لبنا لمأكول اللحم و الدم النجس قيحا أو جزء من حيوان لا نفس له و العذره نباتا أو فاكهه و الظاهر أنه لا خلاف فى شى ء من ذلك و يدل عليه خبر أبى البخترى (۳).

و منه استحاله الخمر خلا و لو بعلاج و قد نقل العلامه اتفاق علماء الإسلام عليه إذا كانت استحالته من قبل نفسه و الأخبار فى هذا الباب كثيره و منها ما مر من روايه على بن جعفر(۴)

و فى بعض الأخبار المنع مما لم يكن من

۱- ۱. أيضا مرسله ابن أبى عمير عن أبى عبد اللّه عليه السلام كما فى التهذيبين.
۲- ۲. التهذيب ج ۱ ص ۱۱۷، الاستبصار ج ۱ ص ۱۶ عن أحمد بن محمّد بن عبد اللّه بن زبير عن جده.
۳- ۳. مر تحت الرقم ۵ فى هذا الباب.
۴- ۴. مر تحت الرقم ۱۳.

قبل نفسه و حملها(۱)

الشيخ على الاستحباب و يطهر العصير على تقدير نجاسته باستحالته خلا عندهم كالخمر أو بذهاب ثلثيه و لم تثبت نجاسته و المعروف بينهم أنه يطهر بطهاره العصير أيدى مزاوليه و ثيابهم و آلات الطبخ و الخطب عندنا فيه أيسر لقولنا بالطهاره.

التاسع قال فى المنتهى البخار المتصاعد من الماء النجس إذا اجتمع منه نداوه على جسم صيقل تقاطر فهو نجس إلا أن يعلم تكونه من الهواء كالقطرات الموجوده على طرف إناء فى أسفله جمد نجس فإنها طاهره انتهى و يمكن أن يقال الحكم بالطهاره غير متوقف على العلم بالتكون من الهواء بل يكفى فيه احتمال ذلك.

الثالث (۲)

عد من المطهرات الأرض فإن المشهور أنها تطهر باطن النعل و القدم و الخف سواء كان إزاله النجاسه بالمشى أو بالدلك و سواء كان على التراب أو الحجر أو الرمل و توقف بعض الأصحاب فى القدم و لا وجه له لاشتمال الأخبار عليه أيضا و لا يشترط جفاف النجاسه قبل الدلك و لا أن يكون لها جرم فلو كان أسفل القدم أو النعل متنجسا بنجاسه غير مرئيه كالبول اليابس طهر بمجرد المشى على الأرض خلافا لبعض العامه و اعتبار طهاره الأرض أحوط.

و ربما يستفاد من كلام ابن الجنيد الاكتفاء بمسحها بكل طاهر و إن لم يكن أرضا و هو بعيد و ظاهر كلامه اشتراط كون الأرض التى يمشى عليها خمس عشره ذراعا لروايه حملت على الغالب من زوال النجاسه بالمشى فى تلك المسافه و فى اشتراط جفافها قولان أحوطهما ذلك و فى روايه الحلبى (۳)

دلاله

۱- ۱. راجع التهذيب ج ۹ ص ۱۱۸ ط نجف، و لفظه عن أبى بصير عن أبى عبد اللّه عليه السلام قال: سئل عن الخمر يجعل فيها الخل، فقال: لا، الا ما جاء من قبل نفسه.

۲- ۲. فى مطبوعه الكمبانىّ: العاشر، و هو سهو.

۳- ۳. راجع الكافى ج ۳ ص ۳۸، و قد مر.

علیه و إن احتمل أن یکون المراد بالیبوسه عدم الرطوبه التی مر ذکرها أی رطوبه البول و استشکل تطهیر الوحل و القول بالتطهیر غیر بعید.

و قوله علیه السلام فی هذا الخبر یطهر بعضها بعضا یمکن أن یکون معناه أن الأرض یطهر بعضها و هو المماس لأسفل النعل و القدم أو الطاهر منها بعض الأشیاء و هو النعل و القدم و یحتمل أن یکون المراد أن أسفل القدم و النعل إذا تنجس بملاقاه بعض الأرض النجسه یطهره البعض الآخر الطاهر إذا مشی علیه فالمطهر فی الحقیقه ما ینجس بالبعض الآخر و علقه بنفس البعض مجازا ذکرهما سید المحققین فی المدارک (۱).

ص: ۱۵۸

۱- ۱. أقول: روی ابن إدریس فی السرائر ۴۶۵ من نوادر أحمد بن محمّد بن أبی نصر البزنطی عن المفضل بن عمر عن محمّد الحلبیّ عن أبی عبد اللّه علیه السلام قال: قلت له: ان طریقی الی المسجد فی زقاق یبال فیه، فربما مررت فیه و لیس علی حذاء فیلصق برجلی من نداوته فقال: أ لیس تمشی بعد ذلک فی أرض یابسه؟ قلت: بلی قال: فلا بأس ان الأرض یطهر بعضها بعضا الحدیث. و مثله أحادیث أخر رواها فی الکافی ج ۳ ص ۳۸ و ۳۹، و ظاهر لفظ الحدیث« یطهر بعضها بعضا» أن الأرض یطهر بعضها بعضها الآخر إذا کان نجسا و لیس هذا ببدع بعد ما کانت الأرض- و هو ما نسمیه بالفارسیه خاک- طهورا للقذارات، کما فی اکتفاء الجنب بالتراب و مسحه بالوجه و الیدین عن الغسل. و لو لم یکن رافعا للقذاره مستبیحا للدخول فی الصلاه، لما حکم الشارع بکفایه التیمم، مع أنّه باشتراطه الطهاره حکم بأن فاقد الطهورین لا یصحّ دخوله فی الصلاه و لا یصلی. و معنی أن الأرض یطهر بعضها بعضا، أن الاجزاء الترابیه تجفف و تستهلک النجاسات فی نفسها لکونها طهورا، و إذا نجس بعضها ثمّ اختلط أو مسح ببعضها الطاهر، صارت کلها طاهره کما أن الماء یطهر بعضها بعضا: فاذا استهلک عین النجس فی الأرض و لم یر لها أثر حکم بطهاره الکل، کالماء سواء، فإذا کانت الأرض طهورا لنفسها من القذارات المتلطخه بها کانت طهورا للقذارات المتلطخه بباطن القدم و الخف و العصا أیضا من دون فرق. لکنه یعتبر فیها ذهاب أثر العین و هو ظاهر. و أمّا أن الأرض یرادف معنی خاک بالفارسیه فسنتکلم علیه إنشاء اللّه فی أبحاث التیمم.

و قـال فی المعـالم نحوا من الوجه الأـخیر حیث قـال المراد أن النجاسه الحاصـله فی أسـفل القـدم و ما هو بمعناه بملاقاه الأرض المتنجسه علی الوجه المؤثر یطهر بالمسـح فی محل آخر من الأرض فسـمی زوال الأثر الحاصل من الأرض تطهیرا لها کما تقول المـاء مطهر للبول بمعنی أنه مزیـل للأـثر الحاصـل منه و علی هـذا یکون الحکم المسـتفاد من الحـدیث المـذکور و مـا فی معناه مختصا بالنجاسه المکتسبه من الأرض المتنجسه انتهی.

**[ترجمه]«زِبـل» با کسـره به معنای سـرگین است و در قاموس، «سـماد» سـرگین همراه با خاکستر است و در نهایه، سـماد آن چیزی است که در پای کشت و سبزیجات می‌ریزند یعنی مدفوع و سرگین، تا گیاه آن خوب پرورده شود.

سپس بدان که تحقیق مطالبی که این روایات در دارد، بر شرح و بیان اموری متوقف می‌باشد.

اول: قوم - فقها-، خورشید را از مطهرات [پاک کننده‌ها] دانسـته‌اند، و قول مشـهور میان فقهای متاخر این است که خورشـید، بول و دیگر نجاسات شبیه بدان را که دارای جرم نیسـتند خشک و تطهیر می‌کند. - اینکه گفتیم جرم ندارد - یعنی مایع اسـت یا جرم داشـته ولی به غیر از مطهر پاک شونـد و رطوبت آن باقی بمانـد، پاک می‌کند، و تنها زمانی آن را پاک می‌کند که در زمین یا بوریا (حصیر) باشد، یا چیزی که معمولا انتقال یافتنی نیست، مانند ساختمان‌ها و نباتات.

و برخی بر اختصاص حکم مذکور به بول قائل شده و عده‌ای بر اختصاص آن بر زمین و حصـیر؛ و بعضی هر دو خصوصیت را در نظر گرفته‌انـد و عـده‌ای نیز گفته‌اند: محل را پاک نمی‌کند، اما سـجده کردن بر آن جائز است و مساله دارای اشـکالی قوی است، هر چنـد اظهر بـا وجود اعتبـار هر دو خصوصـیت، طهـارت است و احوط چنـان که برخی روایـات بر آن دلالت دارنـد، ریختن آب قبل از خشک شدن است .

مشـهور این است که که خشـکی حاصل شده بدون خورشـید، موجب طهارت نمی‌شود که این قول بر خلاف سـخن شـیخ در خلاف است، چنان که وی گفته: در صورتی که به زمین نجاستی همچون بول و شبیه بـدان برسد و خورشـید بر آن بتابد یا باد بر آن بوزد تا عین نجاست را از بین برد، در این صورت پاک می‌شود و سـجده و تیمم با خاک آن جائز است، هر چند آب بر آن پاشیده نشود. پایان کلام.

و گفته‌اند که باطن، با خشک شدن توسط خورشـید با اتصال به ظاهر، پاک می‌شود، اما با انفصال، مانند دو روی دیوار است، در صورتی که نجاست در آن گذر نکند، که طهارت به چیزی که تابیدن بر آن صدق کند، اختصاص دارد.

حـال که این را فهمیـدی، پس بـدان که از ظاهر روایت علی بن جعفر بر می‌آیـد که جواز نماز، تنها به خاطر خشـکی یا بـدین دلیل است که آن به طور مطلق با خشک شدن پاک می‌شود؛ یا بدین دلیل که طهارت در محل نماز، مطلقا شـرط نیست؛ یا به غیر از پیشـانی حمـل می‌شود، اگر اجماع بر اشتراط طهارت محل قرار گرفتن پیشانی ثابت شود، یا دلیل دیگری؛ و اکثریت آن را بر خشک شدن توسط خورشید حمل کرده‌اند.

اما روایت فقیه، بر طهارت به وسیله خورشید دلالت می‌کند اما در خصوص اماکن است.

دوم اینکه آنان [فقها] استحاله را از مطهرات شمرده‌اند و آن دارای چند نوع است: اول آنچه که آتش آن را احاله کرده و آن را از عین نجس به خاکستر مبدل ساخته و مشهور در آن طهارت است و محقق در شرایع در آن تردید کرده و طهارت اقوی می‌باشد و روایتی که درباره گچ ذکر شد بر آن دلالت می‌کند، زیرا که آنچه که از عذره به ذهن متبادر می‌شود، عذره [مدفوع] انسان است.

و شیخ آن را روایت کرده و گفته است: حسن بن محجوب - . التهذیب ۱: ۲۰۲ -

از امام موسی کاظم علیه السلام درباره گچی سؤال کرد که آن را با عذره و استخوان‌های مردگان می‌پزند، سپس با آن مسجد را گچ کاری می‌کنند، آیا می‌توان بر آن سجده کرد؟ با خط خویش نوشت: همانا آب و آتش آن را پاک کرده‌اند.

و والد علامه من - قدس الله روحه - گفته: از ظاهر بر می‌آید که منظور سائل این است که گچ در اثر برخورد نجاست با آن غالبا نجس می‌شود، یا اینکه خاکستر نجاست در آن باقی می‌ماند، یا اینکه مسجد با تجصیص [گچ کاری] نجس می‌شود، یا اینکه سجده بر آن جائز است و بر نجاست جائز نمی‌باشد.

امکان دارد که پاسخ به اعتبار عدم نجاست با برخورد باشد، هر چند ظاهر به خاطر حاکم بودن اصل، همان است و مراد از تطهیر، تنظیف می‌باشد؛ یا اینکه به اعتبار تقدیر نجاست باشد، زیرا که آب و آتش مطهر آنند؛ یا پاسخ به اعتبار توهم سائل مبنی بر اینکه که خاکستر همراه آن نجس است و با استحاله پاک شده و آب تأکیدی برای تنظیف می‌باشد، پس چنین آبی نجاست موهوم را پاک می‌کند، چنانکه از ائمه علیهم السلام، استحباب پاشیدن آب بر زمینی که گمان نجاست آن می‌رود روایت شده؛ یا به اعتبار فرض نجاست گچ در اثر برخورد است، که آتش با استحاله مطهر آن است، و همین مقدار از استحاله کفایت می‌کند و آب برای تنظیف بیشتر است؛ یا اینکه گفته شود: این مقدار از آب برای تطهیر کافی است و چنان که از ظاهر خبر بر می آید، غساله پاک است؛ یا اینکه آب و آتش با هم مطهر این نجاستند و آن نامحتمل و بعید نیست و این معنی اظهر است، هر چند کسی در آنچه که به ما رسیده، در مورد آن چیزی نگفته است. پایان کلام.

شیخ در خلاف برای طهارت بدین خبر استدلال کرده و محقق بر وی اعتراض کرده که آبی که با گچ مخلوط می‌شود، چیزی است که با آن سرشته می‌شود و طبق اجماع ما آن را پاک نمی‌کند و آتش نیز آن را به خاکستر مبدل نساخته، حال آنکه تبدیل نجاست به خاکستر شرط شده و تغییر استخوان و عذره به خاکستر پس از حکم به نجاست گچ، در طهارت آن تاثیر گذار نیست و سپس گفته: احتمال دارد که بر اجماع مردم بر عدم پرهیز از دودهای سرگین‌های نجس استدلال شود، پس اگر با استحاله پاک نمی‌شد، از آن پرهیز می‌کردند .

و علامه از شیخ در سخن وی بر این خبر پیروی کرده و گفته: همانا بر استدلال بدان از دو وجه اشکال وجود دارد، یکی اینکه آب مخلوط شده، همان است که بدان سرشته می‌شود و بنا بر اجماع غیر مطهر است؛ و دوم اینکه وی بر نجاست گچ و سپس به تطهیر آن حکم کرده است، و گفت: در نجاست آن توسط دود اشیاء نجس، اشکال است. پایان کلام.

از آنچه که از والد - قدس سره - نقل کردیم، پاسخ اعتراضات را دانستی، چرا که ممکن است پاسخ داده شود که مراد سائل

این است که عـذره برافروخته برای گچ با آن درمی‌آمیزد و غرض وی اسـتعلام حال عذره پس از سوختن است، که اگر عذره نجس باشـد، پس نجاست آنچه با آن درآمیخته لازم می‌آیـد، چون به رطوبت آبِ درآمیخته با آن برخورد پیدا کرده است. و امام کاظم علیه السـلام بـدان پاسخ داده که آب و آتش آن [گچ] را تطهیر کرده‌اند، مبنی بر اینکه مراد از طهارت نسـبت داده شده به آب، معنای لغوی آن باشد، چرا که آب برای گچ نوعی نظافت را ایجاد می‌کند که ازاله کراهت حاصل از اشـتمال آن بر عذره و اسـتخوان‌های سوخته را واجب می‌سازد، و این با اراده معنای شـرعی در تطهیر آتش منافات ندارد، چرا که مانعی از جمع میـان معنـای حقیقی و مجـازی، زمانی که قرینه بر آن دلالت کنـد نیست، و امکان دارد که مراد از آن دو، معنای مجازی باشد و طهارت شرعی به طور ضمنی از آنچه که از پاسخ دانسته شد، به دست آید.

شیـخ بهـائی – رحمه الله – گفته است: احتمـال دارد که منظور از آب در کلاـم امـام علیه السـلام آب بـاران باشـد که بر زمین مسجدی که با آن گچ، گچ کاری شده می‌بارد، چرا که در حدیث نیامده که آن مسجد دارای سقف بوده و منظور اینست که چنان پخته می‌شود که با آن اعیان نیز با آن درمی‌آمیزد به طوری که گویی عـذره مثلا از بالای گـچ برافروخته شـده است، اما اشکالی دیگر باقی می‌ماند و آن اینکه اگر آتش در ابتدا گچ را پاک کرده، چگونه پس از آن، حکم به تطهیر آن توسط آب می‌شود؟ سپس جواب داده که مقصود امام این است که بر آن گـچ، دو امر مطهر که همان آتش و آبند وارد شده، از این رو شکی در طهارت گچ باقی نمانده و از ورود مطهر دوم [آتش]، تاثیر در تطهیر لازم نمی‌آید. پایان کلام.

سپس بدان که مورد حدیث و کلام بسیاری از اصحـاب، استحاله عین نجاست است و برخی از اصحاب حکم را تعمیم داده‌اند، به گونه‌ای که با تکیه بر قیاس، به طریق اولی متنجس را نیز در بر می‌گیرد، و در آن جای تامل است.

ثانیا: دخان مستحیل از اعیان نجس است که مشهور طهارت آن است و از برخی از اصحاب، نقل اجماع به آن نسبت داده می... شود و محقق در کتاب شـرایع، در طهارت آن تردید روا داشـته و در مبسوط به شـیخ، قول به نجاست دود چربی نجس نسـبت داده شـده، بـا این علت که قبل از احاله آتش بر آن به واسـطه گرما، حتما برخی از اجزاء آن متصاعـد شـده است و این تعلیل، جای تامل دارد.

علامـه در نهـایه پس از آنکه مطلقـا به طهـارت دخـان به دلیل اسـتحاله همچون خاکستر حکم کرده، گفته است: اگر چیزی از اجزاء نجـاست را بـا خـود همراه سـازد، بـه خـاطر حرارتی کـه اقتضـای صـعود را دارد، پس نجس می‌باشـد و بـدین خـاطر از استصـباح[روشن کردن چراغ] بـا چربی نجس در زیر سـقف نهی کرده و چنـان که دانسـتی، در این قول نیز جـای تامـل وجود دارد.

سوم اینکه برخی اصـحاب، خاکستر زغال را بـدان ملحق ساخته و زوال صورت و اسم را دلیل آورده‌انـد و برخی در آن توقف کرده‌اند که این توقف بی‌مورد نیست.

چهارم اینکه اصـحاب در طهارت گِل نجس، زمانی که آتش آن را به سـفال یا آجر تبـدیل کند، اختلاف نظر دارند. شـیخ در خلاف، علامه در نهایه و جایی از منتهی، و شهید در بیان، به طهارت گِل باور دارند، و محقق در معتبر و علامه در جایی دیگر از منتهی توقف کرده‌انـد و گروهی از فقهـای متـاخر به عـدم طهـارت آن یقین حاصـل کرده‌انـد و چه بسا با روایت پیشـین، بر

طهـارت آن اسـتدلال کننـد. بـه هر حـال تغییر حاصـل در آجر، بیشـتر از تغییر در گـچ نیست و اشـکالات آن را در مـورد گچ دانستی، و حتی اگر تسلیم شویم، اشکالات زیادی در آن است .

پنجم اینکه اگر اعیان نجس به خاک یا دود اسـتحاله شوند، مشـهور میان اصـحاب طهارت است که آن قول شـیخ است که در جایی از مبسوط آمده و در مبسوط به وی قول دیگری مبنی بر نجاست در اسـتحاله [اعیان نجس] به خاک را نسبت می‌دهند و محقق دربـاره آن تردیـد روا داشـته و علامه در تـذکره، تحریر و قواعـد، در اسـتحاله به خاک توقف کرده و بر طهارت آن در اسـتحاله به دود یقین حاصـل کرده؛ و قول اول اقرب است، به خـاطر معلومـاتی که بر پـاک کننـدگی خـاک و غیر آن دلالـت دارند.

در معتبر گفته: اگر نجاست تر بود و با خاک مخلوط گردید، پس نجس شده و اگر نجاست پس از آن استحاله شود و آمیخته شود، اجزاء خاک همچنان بر نجاست باقی می‌مانند و آنچه استحاله شده نیز به خاطر مشتبه شدنش به آن اجزا، بر نجاست باقی می‌ماند؛ و گروهی از فقهای متاخر آن را نیکو دانسـته‌اند و شاید این قول ائمه علیه السـلام «همانا جایی از زمین، جای دیگر را پاک می‌کند» بر طهارت دلالت کند.

ششم اینکه اگر خمیر با آب نجس خلط و سپس نان شود، بنا بر قول اشهر، پاک نشده و شیخ طوسی در استبصار و در جایی از نهـایه، قائـل به طهـارت شـده و روایـات در این بـاره مختلف است. در برخی از آنهـا به کسـی که اکـل میته را حلال می‌دانـد، فروخته می‌شـود - . التهـذیب ۱: ۱۱۷، الاستبصار ۱: ۱۶ همچون روایـتی که حفص بن بختری از امـام صـادق علیه السـلام نقل کرده است. - و

در برخی آمده که باید آن را دفن کرد و نفروخت. - . همان روایت مرسـله‌ای است که ابن ابو عمیر از امام صادق علیه السلام نقل کرده است. -

و در برخی روایـات آمـده: آتش آنچه را که در خمیر موجـود بـوده خـورده و در برخی نیز آمـده: در صورتی که آتش بـدان برخورد کنـد، خوردن آن ایرادی نـدارد و می‌توان بین آنهـا را جمع کرد؛ یعنی دو مورد اول را بر دانسـتن قبـل از زمان پخت، حمل کرد و مورد اول را بر جواز و دوم را بر اسـتحباب و دو مورد اخیر را حمل بر دانسـتن بعد از زمان پخت کرد؛ یا اینکه دو مـورد اخیر را حمـل بر زمـانی کرد که به نجـاست علم نداشـته باشـد بلکه گمـان آن را داشـته، یـا بر آب چـاه بر اسـاس عـدم تأثیرپـذیری‌اش از نجاست حمل کرد، چنانکه روایت اخیر بر آن دلالت می‌کند و احوط اجتناب می‌باشد و شـبهه وارد شده در بیع، به کسـی که بیع میته را حلال می‌شـمارد، بر بطلان بیع نجس یـا بر معـاونت بر گنـاه حمـل می‌شود و اینجا محل تحقیق و تحلیل آن نیست.

هفتم اینکه اصـحاب در طهـارت خوک، زمـانی که در دریـاچه نمک بیفتـد و به نمک اسـتحاله شود و همچنین درباره عـذره، زمانی که در چاه بیفتـد و به گل و لجن تبـدیل شود، اختلاف ورزیـده‌انـد، و محقق در معتبر و علامه در تعدادی از کتاب‌های خود به عـدم حصول طهارت در این مورد معتقدنـد و در تـذکره و قواعـد بر آن توقف کرده و اغلب بر طهارتند، چنان که آن اقوی می‌باشد.

هشتم اینکه، یکی از استحاله‌های مطهِر، استحاله نطفه به حیوان پاک است، و استحاله آب نجس به بول حیوان حلال گوشت، و استحاله غذای نجس به مدفوع یا شیر حیوان حلال گوشت، و خون نجس به قیح [چرک] یا جزئی از حیوانی که خون جهنده ندارد، استحاله عذره به گیاه یا میوه می‌باشد و ظاهر آن است که اختلافی در هیچ یک این موارد نیست و خبر ابوالبختری نیز بر آن دلالت دارد. - . مورد شماره پنج که در همین باب بیان شد. -

از جمله آن، استحاله خمر به سرکه است، هر چند با علاج - پرداختن - باشد و علامه نیز توافق علمای اسلام را بر آن نقل کرده، البته در صورتی که استحاله خمر خود به خود باشد و روایات بسیاری در این باره وجود دارد که از زمره آنها می‌توان به روایتی که پیشتر علی بن جعفر - . روایت شماره سیزدهم همین باب. -

نقل کرده بود اشاره کرد و در برخی از اخبار، منع آن آمده، در موردی که خود به خود نباشد و شیخ آن را حمل بر استحباب کرده - . التهذیب ۹: ۱۱۸ چاپ نجف -

و عصیر [شیره انگور] با فرض نجاست آن با استحاله به سرکه یا رفتن یک سوم از آن نزد فقها، همچون خمر است و نجاست آن ثابت نشده است و قول معروف بین آنان این است که با طهارت عصیر، دست‌ها و لباس‌ها و ابزارهای طبخ کسانی که به درست کردن آن پرداخته‌اند تطهیر می‌شود و با قول ما مبنی بر طهارت، مشکل نزد ما آسان‌ترست .

نهم اینکه در منتهی گفته: بخار متصاعد از آب نجس در صورتی که از آن رطوبت بر جسم صیقلی جمع شود و قطره قطره فرو چکد، نجس است، مگر این که شکل‌گیری آن از هوا دانسته شود، همچون قطرات موجود در کنار ظرفی که در پایین آن نجس، جامد شده است که طاهر می‌باشد. پایان کلام. ممکن است که گفته شود: حکم به طهارت بر علم به شکل‌گیری آن از هوا متوقف نیست، بلکه تنها احتمال در آن کفایت می کند.

دهم این که زمین از مطهرات [پاک کننده‌ها] شمرده شده است، که بنا بر قول مشهور، زمین کف کفش و پا و سم را پاک می‌کند، چه ازاله نجاست به واسطه راه رفتن انجام شود، چه مالیدن؛ و یکسان است که بر خاک، سنگ یا ماسه باشد و برخی از اصحاب درباره پا توقف کردند و به جهت اشتمال روایات بر آن، توقف دارای وجهی نیست و خشکی نجاست قبل از مالیدن به زمین و اینکه نجاست دارای جرم باشد شرط نمی‌باشد و بر خلاف نظر برخی از عامه، اگر کف پا یا کفش به واسطه نجاست غیر قابل رویت همچون بول خشک شده، متنجس باشد، به مجرد گام برداشتن بر زمین، پاک می‌شود و اعتبار طهارت زمین احوط می‌باشد.

چه بسا از کلام ابن‌جنید، اکتفا به مالیدن آن به هر شیء پاکی فهمیده شود، اگرچه زمین نباشد؛ و این قولی بعید است و از ظاهر کلام وی، شرط اینکه زمینی که بر روی آن راه می‌رود پانزده ذراع باشد بر می‌آید، به خاطر روایتی که حمل بر غالب شده است، یعنی زوال نجاست با راه رفتن در آن مسافت؛ و در شرط خشک بودن آن، دو قول وجود دارد که احوط خشک بودن آن است و روایت حلبی دال بر آن است - . الکافی ۳: ۳۸ - ، هر چند امکان دارد که مراد از یبوست، عدم رطوبتی باشد که ذکر شد، یعنی رطوبت بول؛ و تطهیر گل و لای را مشکل دانسته، و قول به تطهیر بعید نیست.

و قول امام علیه السلام در این روایت که فرمود: «برخی، برخی دیگر را پاک می‌کند» احتمال دارد منظور این باشد که زمین، بعضی از آن را پاک می‌کند، یعنی آنچه که مماس با کف کفش و پا است؛ یا پاک کننده از برخی چیزهاست و آن کفش و پا است؛ و امکان دارد که منظور این باشد که کف پا و کفش، زمانی که با برخورد با قسمتی از زمین نجس، نجس شود، وقتی که بر آن راه برود، قسمت دیگر که طاهر است، آن را پاک می‌کند؛ از این رو مطهر در حقیقت چیزی است که با قسمتی دیگر نجس می‌شود، و آن را مجازا بر همان بعض تفسیر کرده که سید المحققین آن دو را در المدارک ذکر کرده است.

و در معالم بخشی از وجه اخیر را گفته، آنجا که گفته است: مراد این است که نجاست حاصل در کف پا و آنچه در معنای آن است، با برخورد به زمین متنجس با وجهی تاثیرگذار، با تماس با محلی دیگر از زمین پاک می‌شود، پس زوال اثر حاصل از زمین، تطهیر آن نامیده شده است، چنانکه می‌گویی: آب مطهر بول است، و بدین معناست که آن اثر حاصل از بول را از بین می‌برد و بر این اساس، حکم برگرفته از حدیث مذکور و آنچه که در معنای آن است، مختص به نجاستی است که از زمین متنجس برگرفته شده است. پایان کلام.

**[ترجمه]

أقول

یمكن أن یكون هذا إشاره إلی أنه بمحض المسح علی الأرض لا یذهب الأثر الحاصل من الأرض السابقه مطلقا بل یبقی فیه بعض الأجزاء من الأرض المتنجسه فتلك الأجزاء تطهرها الأرض الطاهره فلا ینافی عموم الحكم لورود تلك العباره فی مقامات أخری.

و قال فی الحبل المتین لعل المراد بالأرض ما یشمل نفس الأرض و ما علیها من القدم و النعل و الخف انتهی و قیل الوجه فی هذا التطهیر انتقال النجاسه بالوطی علیها من موضع إلی آخر مره بعد أخری حتی یستحیل و لا یبقی منها شی ء.

تذنیب

ذكر الشیخ ره فی الخلاف أن فی أصحابنا من قال بأن الجسم الصیقل كالسیف و المرآه و القواریر إذا أصابته نجاسه كفی فی طهارته مسح النجاسه منه و عزی إلی المرتضی اختیاره ثم قال و لست أعرف به أثرا و ذكر أن عدم طهارته بدون غسله بالماء هو الظاهر و علیه الأكثر و هو أظهر.

ص: ۱۵۹

**[ترجمه]ممکن است این اشاره به آن باشد که به محض مسح با زمین، مطلقا اثر حاصل از زمین سابق از بین نمی‌رود، بلکه برخی از اجزا از زمین متنجس در آن باقی می‌ماند، پس آن اجزا را زمین طاهر، تطهیر می کند، پس با عموم حکم منافات ندارد، زیرا این عبارت در موارد دیگر وارد شده است.

و در حبل متین گفته: شاید مراد از زمین چیزی باشد که خود زمین و آنچه که بر آنست از جمله پا، کفش و سم را شامل می‌شود، و برخی گفته‌اند: وجه در این تطهیر انتقال نجاست با پا گذاشتن بر آن از مکانی تا مکانی دیگر، یکی پس از دیگری است تا اینکه دچار استحاله شود و چیزی از آن باقی نماند.

تتمه

شیخ - ره - در الخلاف ذکر کرده که در میان اصحاب ما برخی گفته‌اند که جسم صیقل یافته همچون شمشیر، آینه و بطری‌ها، زمانی که نجاستی بدان‌ها برخورد کند، پاک کردن نجاست از آن جهت طهارت آن‌ها کفایت می کند و اختیار این قول را به مرتضی نسبت داده‌اند و سپس گفته است: برای آن روایتی نمی‌شناسم و ذکر کرده که ظاهر، عدم طهارت آن بدون شستن با آب است و اکثریت بر آنند و آن اظهر است .

**[ترجمه]

باب ۱۳ أحكام الأواني و تطهيرها

الأخبار

«۱»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، وَ كِتَابُ الْمَسَائِلِ، بِسَنَدَيْهِمَا عَنْ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ عليه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الشَّرَابِ فِي الْإِنَاءِ يُشْرَبُ فِيهِ الْخَمْرُ قَدَحِ عِيدَانٍ أَوْ بَاطِيَةٍ قَالَ إِذَا غَسَلَهُ فَلَا بَأْسَ (۱).

**[ترجمه]قرب الاسناد، کتاب المسائل: علی بن جعفر نقل کرده است که از برادرش امام کاظم علیه السلام درباره نوشیدن آب در ظرفی که در آن خمر می‌نوشند، [همچون] قدح چوبی یا جام شراب‌خوری سؤال کردند. فرمود: اگر آن را بشویند ایرای ندارد. - . قرب الاسناد: ۱۱۶ چاپ سنگی، ۱۵۵ چاپ نجف، المسائل ال مطبوع فی البحار ۱۰: ۲۷۰ -

**[ترجمه]

«۲»

قَالَ: وَ سَأَلْتُهُ عَنْ دَنِّ الْخَمْرِ يُجْعَلُ فِيهِ الْخَلُّ أَوِ الزَّيْتُونُ أَوْ شِبْهُهُ قَالَ إِذَا غُسِلَ فَلَا بَأْسَ (۲).

**[ترجمه]فرمود: از ایشان درباره خم شراب که در آن سرکه، زیتون و مانند آن می‌ریزند سؤال کردم. فرمود: اگر آن را

بشوید ایرادی ندارد. - . قرب الاسناد: ۱۵۵ چاپ نجف، ۱۱۶ چاپ سنگی -

**[ترجمه]

بیان

قال الفیروزآبادی الباطیه(۳)

الناجود و قال الناجود الخمر و إناؤها و یظهر من الخبر أنه نوع خاص من الإناء و قال أیضا الدن الراقود العظیم أو أطول من الحب أو أصغر منه له عسعس لا یقعد إلا أن یحفر له.

**[ترجمه]فیروز آبادی گفته است: «باطیه» ناجود است، و ناجود شراب و جام‌های آن است و از ظاهر خبر بر می‌آید که آن نوعی خاص از ظروف می‌باشد و همچنین گفته: «دن»، خمی بزرگ و درازتر از خم یا کوچکتر از آن است، دارای عسعس می‌باشد و بر زمین قرار نمی‌گیرد مگر آن که زمین برای آن حفر شود.

**[ترجمه]

«۳»

الْخِصَالُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُوسَی بْنِ الْمُتَوَکِّلِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرٍ الْحِمْیَرِیِّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ خَالِدِ بْنِ جَرِیدٍ عَنْ أَبِی الرَّبِیعِ الشَّامِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ النَّبِیذِ قَالَ نَهَی رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَنْ کُلِّ مُسْکِرٍ وَ کُلُّ مُسْکِرٍ حَرَامٌ قُلْتُ فَالظُّرُوفُ الَّتِی تُصْنَعُ فِیهَا

ص: ۱۶۰

۱- ۱. قرب الإسناد ص ۱۱۶ ط حجر و ص ۱۵۵ ط نجف، کتاب المسائل المطبوع فی البحار ج ۱۰ ص ۲۷۰.

۲- ۲. قرب الإسناد ص ۱۵۵ ط نجف و ص ۱۱۶ ط حجر.

۳- ۳. نقل عن أبی عمرو أنّها اناء من الزجاج یملا من الشراب یوضع بین الشرب یغترفون منه.

قَالَ نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله عَنِ الدُّبَّاءِ وَ الْمُزَفَّتِ وَ الْحَنْتَمِ وَ النَّقِيرِ قُلْتُ وَ مَا ذَاكَ قَالَ الدُّبَّاءُ الْقَرْعُ وَ الْمُزَفَّتُ الدِّنَانُ وَ الْحَنْتَمُ جِرَارُ الْأُرْدُنِّ وَ النَّقِيرُ خَشَبَةٌ كَانَ أَهْلُ الْجَاهِلِيَّةِ يَنْقُرُونَهَا حَتَّى يَصِيرَ لَهَا أَجْوَافٌ يَنْبِذُونَ فِيهَا وَ قِيلَ إِنَّ الْحَنْتَمَ الْجِرَارُ الْخُضْرُ(۱).

معانی الأخبار، عن أبيه عن سعد بن عبد الله عن يعقوب بن يزيد عن ابن محبوب: مثله (۲)

**[ترجمه]الخصال: ابوربيع شامى نقل كرده است كه از امام صادق عليه السلام درباره نبيذ سؤال كردم، فرمود: رسول خدا صلى الله عليه و آله و سلم از هر مسكرى نهى كرده‌اند و هر مسكرى حرام است. گفتم: پس ظرفهايى كه در آن شراب درست مى‌كنند چه؟ فرمود: رسول خدا از دباء، مزفّت، حنتم و نقير نهى كرده‌اند. گفتم: و آنها چيست؟ فرمود: دباء كدو، مزفت خم بزرگ، حنتم همان خمره اردن و نقير چوبى است كه مردم زمان جاهليت آن را مى‌تراشيدند تا در آن حفره ايجاد كنند و در آن حفره‌ها شراب مى‌ريختند. برخى گفته‌اند، حنتم كوزه‌هاى سبزرنگ مى‌باشد. - . الخصال ۱: ۱۲۰ -

معانى الاخبار: ابن محبوب نيز همين روايت را نقل كرده است. - . معانى الاخبار: ۲۲۴ -

**[ترجمه]

بيان

قال الجوهري الدباء بضم الدال المهملة ثم الباء المشدده الممدوده القرع و الواحد دباءه و في النهايه أنه نهى عن المزفت من الأوعيه هو الإناء الذي يطلى بالزفت و هو نوع من القار ثم انتبذ فيه انتهى.

و إنما فسر عليه السلام بالدنان لأن في الدن مأخوذ كون داخله مطليا بالقار لأنهم فسروا الدن بالراقود و الراقود بدن طويل الأسفل كهيئه الأردبه يسيع داخله بالقار و في القاموس الحنتم الجره الخضراء و الأردن بضمتين و شد الدال كوره بالشام و في النهايه أنه نهى عن النقير و المزفت النقير أصل النخله ينقر وسطه ثم ينبذ فيه التمر و يلقى عليه الماء ليصير نبيذا مسكرا و النهى واقع على ما يعمل فيه لا على اتخاذ النقير فيكون على حذف المضاف تقديره عن نبيذ النقير و هو فعيل بمعنى مفعول انتهى.

**[ترجمه]جوهرى گفته است: «دُبّاء» با ضم دال و باء مشدد كدوست و مفرد آن دباءه مى‌باشد و در نهايه، ايشان از ظروف «مزفت» نهى كرده‌اند و مزفت ظرفى است كه با زفت اندود مى‌شده است كه نوعى قير است؛ سپس در آن شراب مى‌ريختند. پايان كلام.

و امام صادق عليه السلام مزفت را از اين رو به خم تفسير كرده‌اند كه درون آن قير اندودست، زيرا كه ايشان «دن» را به خم بزرگ تفسير كرده‌اند و «راقود» خمى است كه پايين آن همچون چاه پهن است كه داخلش را قير اندود مى كنند و در قاموس در شرح معناى «حنتم» آمده: كوزه‌اى سبزرنگ است و «اُردُن» با ضمه الف و دال و تشديد آن به معناى منطقه‌اى در شام است. و در نهايه آمده كه ايشان از «نقير» نهى كرده‌اند و مزفت نقير تنه درخت است كه ميانه آن را مى‌تراشند و سپس در آن خرما مى‌ريزند و بر آن آب مى‌ريزند تا نبيذى مسكر شود و نهى به خاطر عملى است كه آن را انجام مى‌دهند و به خاطر

استفاده از خود نقیر نیست، از این رو بر مبنای حذف مضاف می‌باشد، و تقدیر ان «عن نبیذ النقیر» است و آن بر وزن فعیل به معنای مفعول است. پایان کلام.

**[ترجمه]

أقول

أخطأ فی التأویل بل الظاهر أنه نهی عن استعمال الظرف بعد ما عمل فیه النبیذ کما ستعرف.

**[ترجمه]در تاویل دچار اشتباه شده است، بلکه ظاهر این است که ایشان از استعمال ظرف پس از اینکه در آن نبیذ درست شود نهی کرده‌اند، چنان که خواهی فهمید.

**[ترجمه]

«۴»

کِتَابُ الْمَسَائِلِ، لِعَلِیِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِیهِ مُوسَی علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ حُبِّ الْخَمْرِ أَ یُجْعَلُ فِیهِ الْخَلُّ وَ الزَّیْتُونُ أَوْ شِبْهُهُ قَالَ إِذَا غُسِلَ فَلَا بَأْسَ (۳).

۱- ۱. الخصال ج ۱ ص ۱۲۰.

۲- ۲. معانی الأخبار ص ۲۲۴.

۳- ۳. البحار ج ۱۰ ص ۲۷۰.

**[ترجمه]کتاب المسائل: علی بن جعفر از برادرش امام موسی کاظم علیه السلام نقل کرده است که از ایشان درباره خم شراب سؤال کردم که آیا می‌شود در آن سرکه، زیتون و شبیه به آن را ریخت؟ فرمود: اگر شسته شود، اشکالی ندارد. - . البحار ۱۰: ۲۷۰ -

**[ترجمه]

تبیین

المشهور بین الأصحاب أن أوانی الخمر کلها قابله للتطهیر من أثر النجاسه سواء فی ذلک الصلب الذی لا ینشف کالصفر و الرصاص و الحجر و المغضور(۱)

و غیر الصلب کالقرع و الخشب و الخزف غیر المغضور إلا أنهم قالوا یکره استعمال غیر الصلب و نسب إلی ابن الجنید و ابن البراج القول بعدم جواز استعمال (۲)

هذا النوع غسل أو لم یغسل و القول بالکراهه أقوی جمعا بین الأخبار.

ص: ۱۶۲

۱- ۱. هو الصحفه المتخذه من الغضار و هو الطین الحرّ الاخضر اللازب، أو هو المطلیه به، قال السمعانیّ فی الأنساب: الغضائری نسبه الی الغضار و هو الاناء الذی یؤکل فیه نسب جماعه الی عملها.
۲- ۲. ما بین العلامتین ساقط من الکمبانیّ زیاده من المخطوطه.

**[ترجمه]قول مشـهور میان اصحاب این است که تمامی ظروف خمر قابلیت تطهیر از اثر نجاست را دارا می‌باشند، چه ظروف بسیار سخت باشد که جذب کننده نیست همچون مس، سرب و سنگ و سفال از گل خالص و چسبنده، و چه غیر سخت همچون کدو، چوب و [ظروف] سفالی که از گل ناخالص و غیر چسبنده ساخته شده، اما در عین حال اصحاب گفته‌اند: استعمال ظروفی که سخت نیستند، مکروه است، و ابن‌جنید و ابن براج قول به عدم جواز استعمال این نوع داده‌اند، چه آن را بشویند یا نشویند، و با جمع بین اخبار، قول به کراهت اقوی می‌باشد .

**[ترجمه]

أبواب آداب الخلاء و الاستنجاء

باب ۱ عله الغائط و نتنه و عله نظر الإنسان إلی سفله حین التغوط و عله الاستنجاء

الأخبار

«۱»

عِلَلُ الصَّدُوقِ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنِ النَّوْفَلِيِّ عَنِ السَّكُونِيِّ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ علیهم السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الْغَائِطِ فَقَالَ تَصْغِيرٌ لِابْنِ آدَمَ لِكَيْ لَا يَتَكَبَّرَ وَ هُوَ يَحْمِلُ غَائِطَهُ مَعَهُ (۱).

**[ترجمه]علل الصدوق: امام صادق از پدرش علیهما السلام نقل کرده است: درباره غائط سؤال کردم. فرمود: برای تحقیر آدمیزاد است تا او که با خود مدفوعش را حمل می‌کند، تکبر نورزد. - . علل الشرائع ۱: ۲۶۱ -

**[ترجمه]

«۲»

وَ مِنْهُ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْكُوفِيِّ عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ عَنْ عَبْدِ الْعَظِيمِ الْحَسَنِيِّ قَالَ: كَتَبْتُ إِلَى أَبِي جَعْفَرٍ الثَّانِي علیه السلام أَسْأَلُهُ عَنْ عِلَّهِ الْغَائِطِ وَ نَتْنِهِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ خَلَقَ آدَمَ علیه السلام وَ كَانَ جَسَدُهُ طَيِّباً وَ بَقِيَ أَرْبَعِينَ سَنَهً مُلْقًى تَمُرُّ بِهِ الْمَلَائِكَهُ فَتَقُولُ لِأَمْرٍ مَا خُلِقْتَ وَ كَانَ إِبْلِيسُ يَدْخُلُ [مِنْ] فِيهِ وَ يَخْرُجُ مِنْ دُبُرِهِ فَلِذَلِكَ صَارَ مَا فِي جَوْفِ آدَمَ مُنْتِناً خَبِيثاً

۱- ۱. علل الشرائع ج ۱ ص ۲۶۱.

غَيْرَ طَيِّبٍ (۱).

**[ترجمه]علل الصدوق: عبدالعظيم حسنی نقل کرده است که به امام جواد علیه السلام نامه نوشتم و از ایشان درباره علت غائط سؤال کردم. فرمود: همانا خداوند عز و جل آدم علیه السلام را آفرید و بدن وی خوش‌بو بود و چهل سال افتاده بود و ملائکه از کنار آن عبور می‌کردند و می‌گفتند: به خاطر کار مهمی آفریده شده و ابلیس در آن داخل می شد و از دُبر انسان بیرون می‌رفت، بدین خاطر درون آدم متعفن، فاسد و بدبو گشت. - . علل الشرائع ۱: ۲۶۱ -

**[ترجمه]

«۳»

وَ مِنْهُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ إِدْرِيسَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عَنْ دَاوُدَ الْحَمَّارِ عَنِ الْعِيصِ بْنِ أَبِي مُهَيْنَةَ قَالَ: شَهِدْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام وَ سَأَلَهُ عَمْرُو بْنُ عُبَيْدٍ فَقَالَ مَا بَالُ الرَّجُلِ إِذَا أَرَادَ أَنْ يَقْضِيَ حَاجَتَهُ إِنَّمَا يَنْظُرُ إِلَى سُفْلِهِ وَ مَا يَخْرُجُ مِنْ ثَمَّ فَقَالَ إِنَّهُ لَيْسَ أَحَدٌ يُرِيدُ ذَلِكَ إِلَّا وَكَّلَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ بِهِ مَلَكاً يَأْخُذُ بِعُنُقِهِ لِيُرِيَهُ مَا يَخْرُجُ مِنْهُ أَ حَلَالٌ أَمْ حَرَامٌ (۲).

**[ترجمه]علل الصدوق: عیص بن ابی مهینه نقل کرده است که در محضر امام صادق علیه السلام بودم که عمرو بن عبید از ایشان سؤال کرد: انسان را چه می‌شود که وقتی می‌خواهد قضای حاجت کند، به تهیگاه خود و آنچه که از آن خارج می‌شود نگاه می کند؟ فرمود: همانا کسی آن را نمی‌خواهد لکن خداوند عز و جل فرشته‌ای را بر وی می‌گمارد تا گردن او را بگیرد و نشان دهد که آنچه را که از او خارج می‌شود، حلال بوده است یا حرام؟ - . علل الشرائع ۱: ۲۶۱ -

**[ترجمه]

بیان

قوله علیه السلام أ حلال أی لیتفکر أن ما أکله کان حراما فصار إلی ما رأی و بقی علیه وزره أم حلال فلم یبق وزر کما رَوَاهُ فِي الْفَقِيهِ قَالَ كَانَ عَلِيٌّ علیه السلام يَقُولُ: مَا مِنْ عَبْدٍ إِلَّا وَ بِهِ مَلَكٌ مُوَكَّلٌ يَلْوِي عُنُقَهُ حَتَّى يَنْظُرَ إِلَى حَدَثِهِ ثُمَّ يَقُولُ لَهُ الْمَلَكُ يَا ابْنَ آدَمَ هَذَا رِزْقُكَ فَانْظُرْ مِنْ أَيْنَ أَخَذْتَهُ وَ إِلَى مَا صَارَ فَعِنْدَ ذَلِكَ يَنْبَغِي لِلْعَبْدِ أَنْ يَقُولَ اللَّهُمَّ ارْزُقْنِي الْحَلَالَ وَ جَنِّبْنِي الْحَرَامَ (۳).

**[ترجمه]قول امام که فرمود: «أ حلال» یعنی اینکه بیندیشد آنچه را که خورده حرام بوده و به آنچه که دیده تبدیل شده و بار گناهش بر وی باقی مانده، یا اینکه حلال است که سنگینی آن باقی نمانده، چنان که در فقیه روایت کرده است، گفت: امام علی علیه السلام می‌فرمود: هیچ بنده‌ای نیست مگر اینکه فرشته‌ای بر وی گمارده شده تا گردن او را بگرداند تا به غائط خود بنگرد، سپس فرشته به او می گوید: ای فرزند آدم! این روزی توست، پس نیک بنگر از کجا آورده‌ای و چه شده است؟ در این هنگام برای بنده سزاوار است که بگوید: «خدایا! روزی حلال نصیبم کن و از روزی حرام مرا دور گردان». - . الفقیه ۱: ۱۶ - ۱۷ -

**[ترجمه]

«۴»

الْعِلَلُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ صَالِحِ بْنِ السِّنْدِيِّ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ بَشِيرٍ عَنْ صَالِحٍ الْحَذَّاءِ عَنْ أَبِي أُسَامَةَ قَالَ: كُنْتُ عِنْدَ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فَسَأَلَهُ رَجُلٌ مِنَ الْمُغِيرِيَّهِ عَنْ شَيْ ءٍ مِنَ السُّنَنِ فَقَالَ مَا شَيْ ءٌ يَحْتَاجُ إِلَيْهِ أَحَدٌ مِنْ وُلْدِ آدَمَ إِلَّا وَ قَدْ جَرَتْ فِيهِ مِنَ اللَّهِ وَ مِنْ رَسُولِهِ سُنَّهٌ عَرَفَهَا مَنْ عَرَفَهَا وَ أَنْكَرَهَا مَنْ أَنْكَرَهَا فَقَالَ فَمَا السُّنَّهُ فِي دُخُولِ الْخَلَاءِ قَالَ تَذْكُرُ اللَّهَ وَ تَتَعَوَّذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ وَ إِذَا فَرَغْتَ قُلْتَ الْحَمْدُ لِلَّهِ عَلَى مَا أَخْرَجَ مِنِّي مِنَ الْأَذَى فِي يُسْرٍ مِنْهُ وَ عَافِيَهٍ قَالَ الرَّجُلُ فَالْإِنْسَانُ يَكُونُ عَلَى تِلْكَ الْحَالِ وَ لَا يَصْبِرُ حَتَّى يَنْظُرَ إِلَى مَا يَخْرُجُ مِنْهُ فَقَالَ إِنَّهُ لَيْسَ فِي الْأَرْضِ آدَمِيٌّ إِلَّا وَ مَعَهُ مَلَكَانِ مُوَكَّلَانِ بِهِ فَإِذَا كَانَ عَلَى تِلْكَ الْحَالِ ثَنَيَا رَقَبَتَهُ ثُمَّ قَالا يَا ابْنَ آدَمَ انْظُرْ إِلَى مَا كُنْتَ تَكْدَحُ لَهُ فِي

۱- ۱. علل الشرائع ج ۱ ص ۲۶۱.

۲- ۲. علل الشرائع ج ۱ ص ۲۶۱.

۳- ۳. الفقيه ج ۱ ص ۱۶ و ۱۷.

الدُّنْیَا إِلَی مَا هُوَ صَائِرٌ(۱).

**[ترجمه]العلل: ابو اسامه نقل کرده است که در محضـر امام صادق علیه السلام بودم که مردی از مغیریه پیرامون سنتها از امام سؤال کرد. امـام فرمود: هیـچ چیزی نیست که انسانهـا به آن نیـاز داشـته باشـند مگر آن که از سوی خـدا و پیامبرش درباره آن سنّتی (دسـتوری) رسـیده است، که کسانی آنها را شـناختهاند و برخی نشناختند. مغیری پرسید: سنت دخول خلاء چیست؟ امام صادق علیه السـلام فرمود: تا خداوند را به یاد آوردی و از شر شیطان به او پناه بری و زمانی که فارغ شدی بگویی: «خداوند را سپاس به خاطر آن که من را از ناراحتی بیرون برد و در آسایش و عافیت قرار داد».

آن مرد مغیری گفت: انسانی در آن حالت هست که صبر نکنـد تا آنچه را که از وی خارج میشود ببینـد؟ امام فرمود: همانا بر روی زمین انسانی نیست مگر اینکه دو فرشـته بر وی گمارده شـدهانـد، پس همواره بر آن گردنش را برگردانده و سـپس می... گوینـد: ای فرزنـد آدم! بدانچه که به خاطر آن در دنیا رنج میبردی بنگر که به چه چیز تبدیل شده است؟ - . علل الشـرائع ۱: ۲۶۲ -

**[ترجمه]

بیان

الثنی العطف و الإماله و الکدح العمل و السعی.

**[ترجمه]«ثنی» به معنای کج کردن و پیچاندن است و «کدح» به معنای عمل و تلاش میباشد.

**[ترجمه]

أقول

قد مضی بعض ما یناسب الباب فی باب الکبر(۲).

**[ترجمه]برخی از آنچه که با این مناسبت داشت در باب کبر بیان گردید.

**[ترجمه]

«۵»

مِصْـبَاحُ الشَّرِیعَهِ، قَالَ الصَّادِقُ علیه السـلام: سُـمِّیَ الْمُسْتَرَاحُ مُسْتَرَاحاً لِاسْتِرَاحَهِ الْأَنْفُسِ مِنْ أَثْقَالِ النَّجَاسَاتِ وَ اسْتِفْرَاغِ الْکَثِیفَاتِ وَ الْقَذَرِ فِیهَا وَ الْمُؤْمِنُ یَعْتَبِرُ عِنْدَهَا أَنَّ الْخَالِصَ مِنْ طَعَامِ الدُّنْیَا کَذَلِکَ تَصِیرُ عَاقِبَتُهَا فَیَسْتَرِیحُ بِالْعُدُولِ عَنْهَا وَ تَرْکِهَا وَ یُفَرِّغُ نَفْسَهُ وَ قَلْبَهُ عَنْ شُـغْلِهَا وَ یَسْـتَنْکِفُ عَنْ جَمْعِهَا وَ أَخْذِهَا اسْتِنْکَافَهُ عَنِ النَّجَاسَهِ وَ الْغَائِطِ وَ الْقَذَرِ وَ یَتَفَکَّرُ فِی نَفْسِهِ الْمُکَرَّمَهِ فِی حَالٍ کَیْفَ

تَصِيرُ ذَلِيلَةً فِی حَالٍ وَ یَعْلَمُ أَنَّ التَّمَسُّکَ بِالْقَنَاعَهِ وَ التَّقْوَی یُورِثُ لَهُ رَاحَهَ الدَّارَیْنِ وَ أَنَّ الرَّاحَهَ فِی هَوَانِ الدُّنْیَا وَ الْفَرَاغِ مِنَ التَّمَتُّعِ بِهَا وَ فِی إِزَالَهِ النَّجَاسَهِ مِنَ الْحَرَامِ وَ الشُّبْهَهِ فَیُغْلِقُ عَنْ نَفْسِهِ بَابَ الْکِبْرِ بَعْدَ مَعْرِفَتِهِ إِیَّاهَا وَ یَفِرُّ مِنَ الذُّنُوبِ وَ یَفْتَحُ بَابَ التَّوَاضُعِ وَ النَّدَمِ وَ الْحَیَاءِ وَ یَجْتَهِدُ فِی أَدَاءِ أَوَامِرِهِ وَ اجْتِنَابِ نَوَاهِیهِ طَلَباً لِحُسْنِ الْمَآبِ وَ طِیبِ الزُّلَفِ وَ یَسْجُنُ نَفْسَهُ فِی سِجْنِ الْخَوْفِ وَ الصَّبْرِ وَ الْکَفِّ عَنِ الشَّهَوَاتِ إِلَی أَنْ یَتَّصِلَ بِأَمَانِ اللَّهِ تَعَالَی فِی دَارِ الْقَرَارِ وَ یَذُوقَ طَعْمَ رِضَاهُ فَإِنَّ الْمُعَوَّلَ عَلَی ذَلِکَ وَ مَا عَدَاهُ لَا شَیْ ءَ(۳).

**[ترجمه]مصباح الشریعه: امام صادق علیه السلام فرمود: مستراح را از آن رو مستراح می‌نامند که در آن انسان از سنگینی نجاسات راحت می‌شود و پلیدی‌ها را از خود دور می‌سازد و مؤمن از آن عبرت می گیرد که عاقبت طعام خالص دنیا نیز این گونه است و با روی گردانی و ترک آن، خویش را آسوده می کند و نفس و قلب خویش را از اشتغال بدان فارغ می گرداند و از گرد آوردن و دست یازیدن بدان خودداری می‌ورزد؛ همان طور که از نجاست و مدفوع و کثافت دوری می گزینند. در نفس مکرّم خود در یک حال تفکر می کند که چگونه در حالی دیگر خوار و ذلیل می‌شود. آن گاه درمی‌یابد که پای‌بندی به قناعت و تقوا، موجب راحتی و آسایش دو سرای اوست؛ چه راحتی، در آسان گرفتن و ارزش ننهادن به دنیا و دوری از لذت بردن از آن و در زایل نمودن پلیدی، حرام و شبهه است، پس در این حال است که انسان باب تکبر را پس از شناخت آن بر خود می‌بندد و از گناهان می گریزد و باب تواضع و پشیمانی و حیا را می گشاید و در انجام اوامر و اجتناب از نواهی خدا می... کوشد، به این امید که بهترین بازگشت و نیک‌ترین مقام قرب را کسب نماید و نفس خویش را در بند ترس و صبر و بازداشتن شهوات می کند تا آنکه به امان خدای تعالی در سرای همیشگی واصل شود و طعم خشنودی او را بچشد، که این است آنچه می توان بر آن تکیه کرد و غیر از آن هیچ نیست.

**[ترجمه]

«۶»

الْعِلَلُ، عَنْ عَبْدِ الْوَاحِدِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عُبْدُوسٍ عَنْ عَلِیِّ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ قُتَیْبَهَ عَنِ الْفَضْلِ بْنِ شَاذَانَ فِیمَا رُوِیَ مِنَ الْعِلَلِ عَنِ الرِّضَا علیه السلام قَالَ: فَإِنْ قَالَ فَلِمَ صَارَ الِاسْتِنْجَاءُ فَرْضاً قِیلَ لِأَنَّهُ لَا یَجُوزُ لِلْعَبْدِ أَنْ یَقُومَ بَیْنَ یَدَیِ الْجَبَّارِ وَ شَیْ ءٌ مِنْ ثِیَابِهِ وَ جَسَدِهِ نَجِسٌ.

قال الصدوق ره غلط الفضل و ذلک لأن الاستنجاء به لیس بفرض و إنما هو سنه(۴).

ص: ۱۶۵

۱- ۱. علل الشرائع ج ۱ ص ۲۶۲.

۲- ۲. راجع ج ۷۳ ص ۱۷۹- ۲۳۷.

۳- ۳. مصباح الشریعه: ۸.

۴- ۴. علل الشرائع ج ۱ ص ۲۴۵.

**[ترجمه]العلل: فضل بن شاذان نقل کرده است در آنچه که از امام رضا علیه السلام روایت کرده گفته است: اگر گفته شود چرا استنجاء واجب شده؟ در پاسخ گفته می‌شود: زیرا برای بنده جائز نیست که مقابل خداوند بایستد، در حالی که مقداری از لباس و بدن وی نجس باشد .

شیخ صدوق - ره - گفته: فضل اشتباه کرده، بدان دلیل که استنجاء فرض نیست، بلکه سنت است. - . علل الشرائع ۱: ۲۴۵ -

**[ترجمه]

أقول

لم یقید الاستنجاء بالماء حتی یرد علیه ما أورده الصدوق ره مع أنه یمکن تخصیصه بالمتعدی أو یکون المراد فرد الواجب التخییری إلا أن یکون مراده أنه لم یثبت وجوبه بالقرآن حتی یکون فرضا بعرف الحدیث و هذا أیضا لا وجه له لاستعمال الفرض فی غیر ذلک کثیرا فی عرف الحدیث أیضا و لعل اعتراضه مبنی علی أن الفضل قد أدخل بین الخبر من کلامه أیضا.

فإن قیل اعتراضه علی السؤال قلت تقریره علیه السلام کاف لعدم الجرأه علی الاعتراض (۱).

ص: ۱۶۶

۱- ۱. أقول: رواه الصدوق فی عیون الأخبار ج ۲ ص ۹۹- ۱۲۱، و موضع النصّ المذکور ص ۱۰۵، لکنه أسقط هذا السؤال و جوابه.

**[ترجمه]وی استنجاء را مقید به آب نکرده تا آنچه که صدوق ذکر کرده وارد باشد، با اینکه امکان تخصیص آن به متعدی وجود دارد؛ یا اینکه مراد، فرد واجب تخییری باشد، مگر آنکه مراد ایشان این باشد که وجوب آن در قرآن ثابت نشده تا بنا بر عرف حدیث، فرض باشد و این نیز هیچ وجهی ندارد، چرا که فرض در غیر از این موارد، در عرف حدیث نیز بسیار استعمال می‌شود و شاید اعتراض وی بر این مبنا باشد که فضل بن شاذان کلام ایشان را نیز در میان خبر وارد کرده است.

پس اگر گفته شود: اعتراض وی بر سؤال چه بوده؟ در پاسخ می‌گویم: تقریر امام علیه السلام برای عدم جرات بر اعتراض کفایت می‌کند. - . عیون الاخبار ۲: ۱۲۱ - ۹۹ -

**[ترجمه]

باب ۲ آداب الخلاء

الأخبار

«۱»

ثَوَابُ الْأَعْمَالِ، وَ الْخِصَالُ (۱)، لِلصَّدُوقِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ مُوسَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ عَلِيٍّ الْأَسَدِيِّ عَنْ مُوسَى بْنِ عِمْرَانَ النَّخَعِيِّ عَنِ النَّوْفَلِيِّ عَنْ حَفْصِ بْنِ غِيَاثٍ عَنِ الصَّادِقِ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: أَرْبَعَةٌ يُؤْذُونَ أَهْلَ النَّارِ عَلَى مَا بِهِمْ مِنَ الْأَذَى أَحَدُهُمَا رَجُلٌ يَجُرُّ أَمْعَاءَهُ فَيَقُولُ أَهْلُ النَّارِ مَا بَالُ الْأَبْعَدِ قَدْ آذَانَا عَلَى مَا بِنَا مِنَ الْأَذَى فَيُقَالُ إِنَّ الْأَبْعَدَ كَانَ لَا يُبَالِي أَيْنَ أَصَابَ الْبَوْلُ مِنْ جَسَدِهِ الْخَبَرَ(۲).

**[ترجمه]ثواب الاعمال، الخصاص: امام صادق علیه السلام از پدران خود علیهم السلام نقل کرده است: چهار گروه موجب فزونی آزار دوزخیان می‌گردند، با وجود آنکه دوزخیان خود در آزار و شکنجه‌اند: یکی از آنان مردی است که معده و روده خویش را می‌کشد و اهل آتش [دوزخیان] به یکدیگر می‌گویند: این دورترین را چه شده که با وجود این که ما در عذاب هستیم، ما را آزار می‌دهد؟ در پاسخ آنان گفته می‌شود: این دورترین، نجاست بول به هر کجای بدنش می‌رسید، اهمیتی نمی‌داد... ادامه خبر. - . ثواب الاعمال: ۲۲۱، امالی الصدوق ۳۴۶ -

**[ترجمه]

بیان

قال فی النهایه فیه إن رجلا جاء فقال إن الأبعد قد زنی معناه المتباعد من الخیر و العصمه یقال بعد بالکسر فهو باعد أی هلک و البعد الهلاک و الأبعد الخائن أیضا.

**[ترجمه]در نهایه گفته: در آن آمده که مردی آمد و گفت: همانا ابعد - دورترین - زنا کرد، و معنای ابعد فردی است که از خیر و عصمت دور است. گفته می‌شود: «بَعِدَ» با کسره «فهو باعد»: یعنی هلاک گردید و بعد به معنای هلاک است و ابعد

به معنای خائن نیز می‌باشد.

**[ترجمه]

«۲»

عِلَلُ الصَّدُوقِ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ حَاتِمٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ زِيَادٍ الْهَمَدَانِيِّ عَنِ الْمُنْذِرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْقَاسِمِ عَنْ أَبِی خَالِدٍ عَنْ زَيْدِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ عَنْ عَلِيٍّ علیهم السلام قَالَ: عَذَابُ الْقَبْرِ يَكُونُ فِی النَّمِيمَهِ وَ الْبَوْلِ وَ عَزَبِ الرَّجُلِ عَنْ أَهْلِهِ (۳).

**[ترجمه]علل الصدوق: زید بن علی از پدرش و ایشان نیز از جد خویش و او نیز از امام علی علیه السلام نقل کرده است که فرمود: عذاب قبر از ناحیه سه عمل است: سخن چینی، بول - بی‌مبالاتی نسبت به نجاست و ادرار-، کناره گرفتن مرد از خانواده خود. - . علل الشرائع ۱: ۲۹۱ -

**[ترجمه]

«۳»

وَ مِنْهُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى

۱- ۱. الحديث لا يوجد فی الخصال، و انما يوجد فی الأمالی، و أخرجه عن« ثو»« ولی» فی ج ۷۵ ص ۲۴۹ تماما راجعه.

۲- ۲. ثواب الأعمال ص ۲۲۱ أمالی الصدوق ص ۳۴۶.

۳- ۳. علل الشرائع ج ۱ ص ۲۹۱.

عَنْ عَلِيِّ بْنِ حَدِيدٍ وَ ابْنِ أَبِي نَجْرَانَ مَعاً عَنْ حَمَّادٍ عَنْ حَرِيزٍ عَنْ زُرَارَهَ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: لَا تَحْتَقِرَنَّ بِالْبَوْلِ وَ لَا تَتَهَاوَنَنَّ بِهِ وَ لَا بِالصَّلَاهِ الْخَبَرَ(۱).

**[ترجمه]علل الصدوق: زراره نقل کرده است که امام باقر علیه السلام فرمود: هرگز بول را سبک مشمار و در آن سهل انگاری مکن و در نماز هم... ادامه روایت. - . علل الشرائع ۱: ۲۶۴ -

**[ترجمه]

«۴»

وَ مِنْهُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ الْوَلِيدِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى الْعَطَّارِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ الْأَشْعَرِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ إِسْمَاعِيلَ عَنْ صَفْوَانَ عَنِ ابْنِ مُسْكَانَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَشَدَّ النَّاسِ تَوَقِّياً عَنِ الْبَوْلِ كَانَ إِذَا أَرَادَ الْبَوْلَ يَعْمِدُ إِلَى مَكَانٍ مُرْتَفِعٍ أَوْ مَكَانٍ مِنَ الْأَمْكِنَهِ يَكُونُ فِيهِ التُّرَابُ الْكَثِيرُ كَرَاهَهَ أَنْ يُنْضَحَ عَلَيْهِ الْبَوْلُ (۲).

**[ترجمه]علل الصدوق: ابن مسکان نقل کرده است که امام صادق علیه السلام فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم بیش از هر کسی از بول دوری می کرد، هنگامی که می خواست ادرار کند، یا در محل بلندی قرار می گرفت - تا بول به محل پائین بریزد - و یا جائی پر خاک را پیدا می کرد، بدین خاطر که مبادا ذرات بول به بدن یا لباس او بپاشد. - . علل الشرائع ۲: ۴۵ -

**[ترجمه]

بیان

قوله يكون فيه التراب الكثير استدل به على كراهه البول في الأرض الصلبه كما ذكره الأصحاب.

**[ترجمه]قول امام که فرمود: «در آن خاک زیاد باشد»، با آن بر کراهت بول در زمین سخت استدلال کرده‌اند، چنان که اصحاب آن را ذکر کرده‌اند.

**[ترجمه]

«۵»

الْخِصَالُ (۳)، وَ الْمَجَالِسُ، لِلصَّدُوقِ رَحِمَهُ اللَّهُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُوسَى بْنِ الْمُتَوَكِّلِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ الْحَسَنِ الْقُرَشِيِّ عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ جَعْفَرٍ الْبَصْرِيِّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ زَيْدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنِ الصَّادِقِ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: إِنَّ اللَّهَ كَرِهَ لَكُمْ أَرْبَعاً وَ عِشْرِينَ خَصْلَهً وَ نَهَاكُمْ عَنْهَا كَرِهَ الْبَوْلَ عَلَى شَطِّ نَهَرٍ جَارٍ وَ كَرِهَ أَنْ يُحْدِثَ الرَّجُلُ تَحْتَ شَجَرَهٍ قَدْ أَيْنَعَتْ أَوْ نَخْلَهٍ قَدْ أَيْنَعَتْ يَعْنِي أَثْمَرَتْ الْخَبَرَ(۴).

**[ترجمه]الخصال -. الخصال ۲: ۱۰۲ -،

المجالس: امام صادق از پدرانش علیهم السلام نقل کرده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: خداوند تبارک و تعالی برای شما بیست و چهار خصلت را ناپسند شمرده است و شما را از آنها باز داشته است: مکروه بودن بول کردن بر کناره نهری جاری و قضای حاجت نمودن در زیر درختی که میوه آن رسیده یا نخلی که میوه دارد و هنگام چیدن میوه‌ها فرا رسیده است... ادامه خبر. -. امالی الصدوق: ۱۸۱ -

**[ترجمه]

بیان

یدل علی کراهه البول فی شطوط الأنهار و المشهور کراهه البول و الغائط فی المشارع و شطوط الأنهار و یظهر من بعض الأخبار رءوس الآبار و کذا قالوا بکراهتهما تحت الأشجار المثمره و اختلفوا فی أن المراد المثمره بالفعل أو ما من شأنها ذلک بناء علی أنه لا یعتبر فی صدق المشتق بقاء مبدإ الاشتقاق و

ص: ۱۶۸

۱- ۱. علل الشرائع ج ۲ ص ۴۵.

۲- ۲. علل الشرائع ج ۱ ص ۲۶۴.

۳- ۳. الخصال ج ۲ ص ۱۰۲.

۴- ۴. أمالی الصدوق ص ۱۸۱.

ظاهر هذا الخبر و غيره المثمره بالفعل.

و فى القاموس يَنَعَ الثمر كمنع و ضرب يَنْعاً و يُنْعاً و يُنُوعاً بضمهما حال قطافه كأَيْنَعَ و الْيَانِعُ الأحمر و الثمر الناضج كالْيَنِيعِ انتهى و نسبه الإيناع إلى الشجره على المجاز أى أينعت ثمرتها أو شبه عليه السلام إثمار الشجره بإيناع الثمره و لعل التفسير مبنى على الثانى لكن لا يعلم كونه من المعصوم إذ يمكن أن يكون من الرواه.

**[ترجمه]بر كراهت بول در كنارەها رودها دلالت دارد و مشهور، كراهت بول و غائط در خيابانها و كنارەهاى رودهاست و از برخى روايات، سر چاەها نيز بر مى‌آيد و همچنين قائل به كراهت بول و غائط در زير درختان ميوه شدەاند و در اين باره اختلاف نظر دارند كه مراد اين است كه بالفعل ميوه داشته باشد يا اينكه درختى كه بتواند ميوه بدهد؛ بر اساس اينكه در صدق مشتق، بقاء مبدا اشتقاق معتبر نيست و از ظاهر اين خبر و غير آن، ميوه داشتن بالفعل درخت برمى‌آيد.

در قاموس آمده: «يَنَعَ الثمر يَنعاً و يُنعاً و يُنوعاً» بر وزن منع و ضرب، با ضم آن دو يعنى زمان چيدن ميوەها فرا رسيده مانند أينع و يانع به معناى قرمز و ميوه رسيده است همچون ينيع. پايان كلام. و نسبت ايناع [رسيدن ميوه] به درخت مجازست، بدين معنا كه ميوه درخت [نه خود آن] رسيده؛ يا اينكه امام عليه السلام ميوه دادن درخت را به رسيدن ميوه و ثمره آن تشبيه كرده و شايد تفسير بر اساس وجه دوم باشد، اما اينكه از زبان معصوم گفته شده باشد، معلوم نيست؛ چرا كه ممكن است كه از گفته روايان باشد.

**[ترجمه]

«۶»

مَجَالِسُ الصَّدُوقِ، فِى مَنَاهِى النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله: أَنَّهُ نَهَى أَنْ يَبُولَ رَجُلٌ تَحْتَ شَجَرَهٍ مُثْمِرَهٍ أَوْ عَلَى قَارِعَهِ الطَّرِيقِ وَ نَهَى أَنْ يَبُولَ أَحَدٌ فِى الْمَاءِ الرَّاكِدِ فَإِنَّهُ مِنْهُ يَكُونُ ذَهَابُ الْعَقْلِ وَ نَهَى أَنْ يَبُولَ الرَّجُلُ وَ فَرْجُهُ بَادٍ لِلشَّمْسِ أَوْ لِلْقَمَرِ وَ قَالَ إِذَا دَخَلْتُمُ الْغَائِطَ فَتَجَنَّبُوا الْقِبْلَهَ(۱).

**[ترجمه]مجالس الصدوق: در امورى كه رسول خدا صلى الله عليه و آله وسلم از آن نهى كردەاند اين است كه مردى در زير درخت ميوه يا ميانه راه بول كند، و اينكه فردى در آب راكد ادرار كند، زيرا كه سبب از بين رفتن عقل مى‌شود، و همچنين نهى كردەاند از اينكه مردى بول كند و عورت وى در معرض خورشيد يا ماه باشد [رو به ماه يا خورشيد ادرار كند]، و ايشان فرمود: زمانى كه داخل مستراح شديد، از رو به قبله بودن اجتناب كنيد. - . امالى الصدوق: ۲۵۴ - ۲۵۳ -

**[ترجمه]

بيان

قال فى النهايه فيه نهى عن الصلاه فى قارعه الطريق هى وسطه و قيل أعلاه و المراد به هاهنا نفس الطريق و وجهه انتهى و كراهه

البول و الغائط فی الطرق النافذه مطلقا مقطوع به فی کلام الأصحاب و کذا البول فی الماء الراکد و أما الجاری فقیل بکراهته لکنه أخف کراهه و ظاهر کثیر من الأخبار عدم الکراهه و منهم من ألحق الغائط بالبول بالطریق الأولی و فیه نظر.

و یدل علی المنع من استقبال قرصی الشمس و القمر فی وقت البول و ألحق به الغائط و استدبارهما أیضا کما یظهر من بعض الأخبار فی الهلال و المشهور بین الأصحاب تحریم استقبال القبله و استدبارها حال التخلی مطلقا سواء کان فی الصحاری أو الأبنیه و قال ابن الجنید یستحب إذا أراد التغوط فی الصحراء أن یتجنب استقبال القبله و لم یتعرض للاستدبار و نقل عن سلار الکراهه فی البنیان و یلزم منه الکراهه فی الصحاری أیضا أو التحریم.

و قال فی المقنعه و لا تستقبل القبله و لا تستدبرها ثم قال بعد ذلک فإن دخل دارا قد بنی فیها مقعد الغائط علی استقبال القبله و استدبارها لم یکره

۱- ۱. أمالی الصدوق: ۲۵۳ و ۲۵۴ فی حدیث طویل.

الجلوس علیه و إنما یکره ذلک فی الصحاری و المواضع الذی یتمکن فیها من الانحراف عن القبله.

**[ترجمه]در نهـایه گفته است: در آن از ادای نمـاز در میـانه راه یعنی وسـط آن و بر طبـق قول برخی، بالاـی آن نهی کرده و مراد از آن در اینجا، همان خود راه و روی آن می‌باشد. پایان کلام. و اصحاب به طور مطلق به کراهت بول و غائط در راههای عمومی و پر رهرو و همچنین بول در آب راکد معتقدند؛ اما در مورد آب جاری، در مورد کراهت آن نظر داده‌اند، اما کراهت آن از راکـد کمتر است و از ظـاهر بسـیاری از اخبـار، عـدم کراهت بر می‌آیـد و برخی نیز به طریق اولی، غائط را به بول ملحق ساخته‌اند که جای تامل دارد.

و بر منع از قرار گرفتن در روبروی دو قرص مـاه و خورشـید در زمـان بول کردن دلاـلت دارد، و غائط کردن و پشت کردن به مـاه و خورشـید نیز بـدان ملحق شـده، چنـان که از برخی روایـات در هلال ماه بر می‌آیـد و مشـهور میان اصـحاب، تحریم قرار گرفتن روبروی قبله و پشت کردن به آن هنگام تخلی، به طور مطلق می‌باشد، چه در صـحراها یا در ساختمان‌ها باشد. ابن جنید گفته: مسـتحب است زمانی که خواست در صـحراء تغوط کنـد، از قرار گرفتن در مقابل قبله خودداری کنـد و پشت به قبله نیز نباشد، و از سلار، کراهت تغوط در بناها نقل شده که از آن کراهت در صحراها یا تحریم نیز بر می آید. در مقنعه گفته: رو به قبله و پشت به آن نیز نایست و بعـد آن گفته: اگر در خانه‌ای وارد شود که دسـتشویی آن را رو به قبله یا پشت بـدان بنا کرده، نشستن بر آن مکروه نیست و این امر تنها در صحراها و اماکنی که می‌تواند در آنها از قبله روی گردان شود کراهت دارد.

**[ترجمه]

أقول

و یظهر من أخبار العامه أن الأخبار الموهمه للجواز محموله علی التقیه.

**[ترجمه]از اخبار عامه بر می‌آید که اخبار موهم جواز بر تقیه حمل شده است.

**[ترجمه]

«۷»

الْخِصَـالُ، عَنْ حَمْزَهَ بْنِ مُحَمَّدٍ الْعَلَوِیِّ عَنْ عَلِیِّ بْنِ إِبْرَاهِیمَ عَنْ أَبِیهِ عَنِ النَّوْفَلِیِّ عَنِ السَّکُونِیِّ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام عَنْ آبَـائِهِ علیهم السلام قَالَ: نَهَی رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَنْ یُتَغَوَّطَ عَلَی شَفِیرِ بِئْرٍ یُسْتَعْذَبُ مِنْهُ أَوْ نَهَرٍ یُسْتَعْذَبُ مِنْهُ أَوْ تَحْتَ شَجَرَهٍ عَلَیْهَا ثَمَرُهَا(۱).

مجالس الشیخ، عن الحسین بن عبید الله عن التلعکبری عن ابن عقده عن یعقوب بن یوسف عن الحصین بن مخارق عن الصادق عن آبائه علیهم السلام: مثله (۲)

**[ترجمه]الخصـال: امام صادق از پـدران خود علیهم السـلام نقل کرده است که رسول خـدا صـلی الله علیه و آله و سـلم نهی

کردند از اینکه بر دهانه چاه یا نهری که آب شیرین دارد، یا زیر درختی که میوه دارد تغوط کنند. - . الخصال ۱: ۴۸ -

مجالس الشیخ: امام صادق علیه السلام از پدران خود علیهم السلام مانند این حدیث را نقل کرده است. - . امالی الطوسی ۲: ۲۶۲ -

**[ترجمه]

بیان

قال فی النهایه فیه أنه خرج یستعذب الماء أی یطلب الماء العذب و یدل علی أن الکراهه مشروطه بکون الثمره علی الشجره و إن أمکن أن یکون حینئذ أشد کراهه.

**[ترجمه]در نهایه گفته: [خرج یستعذب الماء] بدین معناست که در طلب آب شیرین می‌باشد و دلالت دارد بر اینکه کراهت مشروط به زمانی است که میوه بر درخت باشد، هر چند ممکن است که در این هنگام کراهت بیشتری داشته باشد.

**[ترجمه]

«۸»

الْخِصَالُ: فِیمَا أَوْصَی بِهِ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله إِلَی عَلِیٍّ علیه السلام یَا عَلِیُّ ثَلَاثٌ یُتَخَوَّفُ مِنْهُنَّ الْجُنُونُ التَّغَوُّطُ بَیْنَ الْقُبُورِ وَ الْمَشْیُ فِی خُفٍّ وَاحِدٍ وَ الرَّجُلُ یَنَامُ وَحْدَهُ (۳).

مشکاه الأنوار، نقلا من المحاسن عن الکاظم علیه السلام: مثله (۴).

**[ترجمه]الخصال: در آنچه که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم علی علیه السلام را بر عمل بدان وصیت کرده آمده: ای علی! همانا سه چیزست که بیم دیوانگی دارد: قضای حاجت در گورستان، راه رفتن در یک کفش، و خوابیدن مرد تنها. - . الخصال ۱: ۶۲ -

مشکاه الانوار: مانند این حدیث را از محاسن به نقل از امام موسی کاظم علیه السلام آورده است. - . مشکاه الانوار: ۳۱۹ -

**[ترجمه]

«۹»

الْخِصَالُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِیٍّ مَاجِیلَوَیْهِ عَنْ عَمِّهِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِی الْقَاسِمِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِیٍّ الْقُرَشِیِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ زِیَادٍ الْبَصْرِیِّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ

۱- ۱. الخصال ج ۱ ص ۴۸.

۲- ۲. أمالی الطوسیّ ج ۲ ص ۲۶۲.

۳- ۳. الخصال ج ۱ ص ۶۲.

۴- ۴. مشکاه الأنوار: ۳۱۹.

الْمَدَائِنِيِّ عَنْ ثَابِتِ بْنِ أَبِی صَفِیَّهَ الثُّمَالِیِّ عَنْ ثَوْرِ بْنِ سَعِیدٍ عَنْ أَبِیهِ عَنْ سَعِیدِ بْنِ عِلَاقَهَ عَنْ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام قَالَ: الْبَوْلُ فِی الْحَمَّامِ یُورِثُ الْفَقْرَ(۱).

**[ترجمه]الخصال: سعید بن علاقه نقل کرده است که امام علی علیه السلام فرمود: بول کردن در حمام، فقر را به دنبال می آورد. - . الخصال ۲: ۹۴ -

**[ترجمه]

«۱۰»

الْعِلَلُ، عَنْ أَبِیهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ مَالِکِ بْنِ عُیَیْنَهَ عَنْ حَبِیبٍ السِّجِسْتَانِیِّ عَنِ الْبَاقِرِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ لِلَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ مَلَائِکَهً وَکَّلَهُمْ بِنَبَاتِ الْأَرْضِ مِنَ الشَّجَرِ وَ النَّخْلِ فَلَیْسَ مِنْ شَجَرَهٍ وَ لَا نَخْلَهٍ إِلَّا وَ مَعَهَا مِنَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ مَلَکٌ یَحْفَظُهَا وَ مَا کَانَ فِیهَا وَ لَوْ لَا أَنَّ مَعَهَا مَنْ یَمْنَعُهَا لَأَکَلَهَا السِّبَاعُ وَ هَوَامُّ الْأَرْضِ إِذَا کَانَ فِیهَا ثَمَرُهَا قَالَ وَ إِنَّمَا نَهَی رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَنْ یَضْرِبَ أَحَدٌ مِنَ الْمُسْلِمِینَ خَلَاءَهُ تَحْتَ شَجَرَهٍ أَوْ نَخْلَهٍ قَدْ أَثْمَرَتْ لِمَکَانِ الْمَلَائِکَهِ الْمُوَکَّلِینَ بِهَا قَالَ وَ لِذَلِکَ یَکُونُ الشَّجَرُ وَ النَّخْلُ أُنْساً إِذَا کَانَ فِیهِ حَمْلُهُ لِأَنَّ الْمَلَائِکَهَ تَحْضُرُهُ (۲).

**[ترجمه]العلل: حبیب سجستانی نقل کرده است که امام باقر علیه السلام فرمود: خداوند عز و جل فرشتگانی دارد که آنها را مامور مراقبت از آنچه از زمین می‌روید از جمله درختان میوه و خرما کرده، بدین خاطر هیچ درخت میوه و خرمایی نیست مگر اینکه فرشته‌ای از جانب خداوند بر آن گمارده شده، و اگر جهت مراقبت از درختان کسی را نمی‌گمارد، هر آینه درندگان و جانوران زمین، زمانی که درختان میوه می‌دادند آنها را می‌خوردند.

**[ترجمه]

بیان

أنسا بالضم مصدر بمعنی المفعول و ربما یقرأ بضمتین جمع الأنوس من الکلاب و هو ضد العقور و لا یخفی بعده و فی القاموس الحمل ثمر الشجر و یکسر أو الفتح لما بطن من ثمره و الکسر لما ظهر أو الفتح لما کان فی بطن أو علی رأس شجره و الکسر لما علی ظهر أو رأس أو ثمر الشجر بالکسر ما لم یکسر و یعظم فإذا کثر فبالفتح.

**[ترجمه]«اُنس» با ضمه، مصدر به معنای مفعول است و شاید با دو ضمه خوانده شود که در این‌صورت جمع انوس از سگان است و ضد عقور [سگ هار] می‌باشد که بعید بودن معنای آن دور نیست و در قاموس، «حِمل»، میوه درخت است و کسره داده می‌شود؛ و با فتحه به معنای آنچه که در شکم دارد و با کسره به معنای آنچه از میوه، ظاهر است؛ یا با فتحه به معنای آنچه در شکم یا بر سر درخت باشد و با کسره یعنی آنچه که بر پشت یا بر سر درخت باشد؛ یا «ثمر الشجر» با کسره تا زمانی که بزرگ و زیاد نشده است و زمانی که میوه زیاد شد با فتحه است.

**[ترجمه]

«۱۱»

مَعَانِی الْأَخْبَارِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ السِّنَانِیِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جَعْفَرٍ الْأَسَدِیِّ عَنْ مُوسَی بْنِ عِمْرَانَ النَّخَعِیِّ عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ یَزِیدَ النَّوْفَلِیِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ حُمْرَانَ عَنْ أَبِیهِ عَنْ أَبِی خَالِدٍ الْکَابُلِیِّ قَالَ: قِیلَ لِعَلِیِّ بْنِ الْحُسَیْنِ علیه السلام أَیْنَ یَتَوَضَّأُ الْغُرَبَاءُ قَالَ یَتَّقُونَ شُطُوطَ الْأَنْهَارِ وَ الطُّرُقَ النَّافِذَهَ وَ تَحْتَ الْأَشْجَارِ الْمُثْمِرَهِ وَ مَوَاضِعَ اللَّعْنِ قِیلَ لَهُ وَ مَا مَوَاضِعُ اللَّعْنِ فَقَالَ أَبْوَابُ الدُّورِ(۳).

۱- ۱. الخصال ج ۲ ص ۹۴ فی حدیث.

۲- ۲. علل الشرائع ج ۱ ص ۲۶۳ فی حدیث.

۳- ۳. معانی الأخبار ص ۳۶۸.

**[ترجمه]معانی الاخبار: ابوخالد نقل کرده است که به امام زین العابدین علیه السلام گفتند: افراد غریب کجا قضای حاجت کنند؟ ایشان فرمود: از کرانه‌ای رودها و راه‌های پررفت و آمد و زیر درختان میوه و مکان‌های لعن خودداری شود. به ایشان گفتند: مکان‌های لعن چیست؟ فرمود: درهای منازل. - . معانی الاخبار: ۳۶۸ -

**[ترجمه]

بیان

قوله أین یتوضأ المراد به التغوط أو الأعم منه و من البول و التخصیص بالغریب لأن البلدی یکون له مکان معد لذلک غالبا قوله علیه السلام أبواب الدور یمکن أن یکون ذکر هذا علی المثال و یکون عاما فی کل ما یتأذی به الناس و یلعنون صاحبه کما هو ظاهر اللفظ.

**[ترجمه]قول وی «أین یتوضا» مراد تغوط یا اعم از آن و بول است و اینکه به غریب تخصیص داده شده از این روست که غالبا کسانی که ساکن هستند، مکانی را جهت این امر برایشان فراهم کرده‌اند. قول امام که فرمود: «أبواب الدور» ممکن است که به عنوان نمونه آن را ذکر کرده باشد و هر چه که مردم را آزار بدهد و عامل این کار را لعنت کنند، عام و فراگیر باشد، چنانکه از ظاهر لفظ بر می‌آید.

**[ترجمه]

«۱۲»

الْإِحْتِجَاجُ، رُوِیَ: أَنَّهُ دَخَلَ أَبُو حَنِیفَهَ الْمَدِینَهَ وَ مَعَهُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُسْلِمٍ فَقَالَ لَهُ یَا أَبَا حَنِیفَهَ إِنَّ هَاهُنَا جَعْفَرَ بْنَ مُحَمَّدٍ مِنْ عُلَمَاءِ آلِ مُحَمَّدٍ صلی الله علیه و آله فَاذْهَبْ بِنَا نَقْتَبِسْ مِنْهُ عِلْماً فَلَمَّا أَتَیَا إِذَا هُمَا بِجَمَاعَهٍ مِنْ شِیعَتِهِ یَنْتَظِرُونَ خُرُوجَهُ أَوْ دُخُولَهُمْ عَلَیْهِ فَبَیْنَمَا هُمْ کَذَلِکَ إِذْ خَرَجَ غُلَامٌ حَدَثٌ فَقَامَ النَّاسُ هَیْبَهً لَهُ فَالْتَفَتَ أَبُو حَنِیفَهَ فَقَالَ یَا ابْنَ مُسْلِمٍ مَنْ هَذَا قَالَ هَذَا مُوسَی ابْنُهُ قَالَ وَ اللَّهِ لَأُجْبِهَنَّهُ بَیْنَ یَدَیْ شِیعَتِهِ قَالَ مَهْ لَنْ تَقْدِرَ عَلَی ذَلِکَ قَالَ وَ اللَّهِ لَأَفْعَلَنَّهُ ثُمَّ الْتَفَتَ إِلَی مُوسَی علیه السلام فَقَالَ یَا غُلَامُ أَیْنَ یَضَعُ الْغَرِیبُ حَاجَتَهُ فِی بَلْدَتِکُمْ هَذِهِ قَالَ یَتَوَارَی خَلْفَ الْجِدَارِ وَ یَتَوَقَّی أَعْیُنَ الْجَارِ وَ شُطُوطَ الْأَنْهَارِ وَ مَسْقَطَ الثِّمَارِ وَ لَا یَسْتَقْبِلُ الْقِبْلَهَ وَ لَا یَسْتَدْبِرُهَا فَحِینَئِذٍ یَضَعُ حَیْثُ شَاءَ الْخَبَرَ(۱).

**[ترجمه]الاحتجاج: روایت شده که ابوحنیفه داخل مدینه شد و عبدالله مسلم نیز همراه وی بود. عبدالله خطاب به ابوحنیفه گفت: ای اباحنیفه! همانا اینجا جعفر بن محمد علیه السلام از علمای آل محمد صلی الله علیه و آله و سلم وجود دارد، پس ما را نزد وی ببر تا از علم ایشان استفاده کنیم. زمانی که آمدند، به ناگاه با گروهی از پیروان وی برخوردند که منتظر خروج امام بودند یا منتظر ورود بر امام بودند. در حالی که ایشان در این اوضاع به سر می‌بردند، به ناگاه جوانی کم سن و سال خارج شد و مردم به احترام وی بلند شدند. سپس ابوحنیفه به مسلم رو کرد و گفت: ای ابن مسلم، این کیست؟ گفت: این موسی فرزند امام است. گفت: به خدا قسم که جلوی پیروانش او را کوچک خواهم کرد. ابن مسلم گفت: دست نگهدار، توانایی آن را

نخواهی داشت. ابوحنیفه گفت: به خدا قسم که این کار را انجام خواهم داد، سپس به موسی علیه السلام رو کرد و گفت: ای پسرک! فرد غریب در شهر شما کجا قضای حاجت می کند؟ فرمود: پشت دیوار پنهان می‌شود و از [قضای حاجت] جلوی چشم همسایه، کرانه رودها و محل افتادن میوه ها [زیر درختان] پرهیز می کند و همچنین روبه قبله و پشت بدان نمی‌ایستد و در این هنگام، هر کجا که خواست قضای حاجت می کند... ادامه خبر. - . الاحتجاج: ۲۱۱ -

**[ترجمه]

بیان

قال الجواهری جبهته صککت جبهته و جبهته بالمکروه إذا استقبلته به.

**[ترجمه]جوهری گفته است: «جبهته صککت جبهته» یعنی بر پیشانی‌اش زدم و «جبهته بالمکروه» زمانی که با چیزی مکروه فراروی وی قرار گیرم.

**[ترجمه]

«۱۳»

الْعِلَلُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَيْرٍ عَنْ حَمَّادٍ عَنِ الْحَلَبِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: لَا تَشْرَبْ وَ أَنْتَ قَائِمٌ وَ لَا تَطُفْ بِقَبْرٍ وَ لَا تَبُلْ فِی مَاءٍ نَقِيعٍ فَإِنَّهُ مَنْ فَعَلَ ذَلِکَ فَأَصَابَهُ شَیْ ءٌ فَلَا يَلُومَنَّ إِلَّا نَفْسَهُ وَ مَنْ فَعَلَ فَأَصَابَهُ شَیْ ءٌ مِنْ ذَلِکَ لَمْ يَكَدْ يُفَارِقُهُ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ (۲).

**[ترجمه]العلل: حلبی نقل کرده است که امام صادق علیه السلام فرمود: ایستاده آب ننوش و دور قبر طواف مکن و در آب پاک بول نکن، همانا کسی که این کار را انجام دهد، دچار مصیبتی می گردد که تنها باید به خاطر آن خود را سرزنش کند؛ و هر کس این کار را انجام دهد و دچار مصیبت شود، [آن مصیبت] از وی جدا نخواهد شد مگر زمانی که خدا بخواهد. - . علل الشرائع ۱: ۲۶۸ -

**[ترجمه]

بیان

قوله علیه السلام و لا تطف بقبر استدل به علی کراهه الدوران حول القبور و أظن أن المراد بالطواف هنا الحدث بقرینه المقام و شواهد أخری.

ص: ۱۷۲

١- ١. الاحتجاج: ٢١١.

٢- ٢. علل الشرائع ج ١ ص ٢۶٨.

منها أنه روى هذا الخبر عن محمد بن مسلم بسندين و فى أحدهما هذه العباره و فى الآخر مكانه التخلى على القبر فقد

رَوَى الْكُلَيْنِيُّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنِ الْعَلَاءِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام قَالَ: مَنْ تَخَلَّى عَلَى قَبْرٍ أَوْ بَالَ قَائِماً أَوْ بَالَ فِي مَاءٍ قَائِمٍ أَوْ مَشَى فِي حِذَاءٍ وَاحِدٍ أَوْ شَرِبَ قَائِماً أَوْ خَلَا فِي بَيْتٍ وَحْدَهُ أَوْ بَاتَ عَلَى غَمَرٍ فَأَصَابَهُ شَيْ ءٌ مِنَ الشَّيْطَانِ لَمْ يَدَعْهُ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ وَ أَسْرَعُ مَا يَكُونُ الشَّيْطَانُ إِلَى الْإِنْسَانِ وَ هُوَ عَلَى بَعْضِ هَذِهِ الْحَالاتِ (١).

وَ عَنْ عِدَّهٍ مِنْ أَصْحَابِهِ عَنْ سَهْلٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي نَصْرٍ عَنْ صَفْوَانَ عَنِ الْعَلَاءِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَحَدِهِمَا عليهما السلام أَنَّهُ قَالَ: لَا تَشْرَبْ وَ أَنْتَ قَائِمٌ وَ لَا تَبُلْ فِي مَاءٍ نَقِيعٍ وَ لَا تَطُفْ بِقَبْرٍ وَ لَا تَخْلُ فِي بَيْتٍ وَحْدَكَ وَ لَا تَمْشِ بِنَعْلٍ وَاحِدَهٍ فَإِنَّ الشَّيْطَانَ أَسْرَعُ مَا يَكُونُ إِلَى الْعَبْدِ إِذَا كَانَ عَلَى بَعْضِ هَذِهِ الْأَحْوَالِ وَ قَالَ إِنَّهُ مَا أَصَابَ أَحَداً شَيْ ءٌ عَلَى هَذِهِ الْحَالِ فَكَادَ أَنْ يُفَارِقَهُ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ (٢).

و الطوف بهذا المعنى شائع و مذكور فى الحديث و اللغه قال الفيروزآبادى طاف ذهب ليتغوط و قال الجزرى الطوف الحدث من الطعام و منه الحديث نهى عن متحدثين على طوفهما أى عند الغائط و منه الحديث لا يصلى أحدكما و هو يدافع الطوف و فى ناظر عين الغريبين اطَّافَ يَطَّافُ قضى حاجته (٣).

**[ترجمه]قول ايشان كه فرمود: «لا تطف بقبر»، با آن بر كراهت چرخش به گرد قبور استدلال كرده‌اند و به گمان من، مراد از طواف در اينجا، به قرينه مقام و شواهد ديگر، حدث مى‌باشد.

و برخى گفته‌اند كه محمد بن مسلم اين روايت را با دو سند نقل كرده و در يكى از آنها عبارت فوق و در ديگرى روايت تخلى بر قبر آمده است. محمد بن مسلم از امام باقر عليه السلام نقل كرده است كه فرمود: كسى كه روى قبر تخلى كند، يا ايستاده ادرار كند، يا در آب راكد بول كند، يا با يك لنگه كفش راه برود، يا آب را ايستاده بخورد، يا در خانه تنها بماند، يا با دست كثيف و چرب بخوابد، و در نتيجه آن، پليدى و آسيبى از شيطان به او برسد، او را رها نخواهد كرد و پيوسته در اين آسيب فروماند، مگر آن كه خداى تعالى بخواهد؛ و سريع ترين و سهل الوصول ترين راه نفوذ شيطان به انسان زمانى است كه انسان در اين حالت‌ها باشد. - . الكافى ۶: ۵۳۳ -

محمد بن مسلم از يكى از دو امام عليهما السلام نقل كرده است كه فرمود: ايستاده آب ننوش، در آب پاك بول نكن، بر قبر تعوط نكن، در خانه تنها نخواب، با يك لنگه كفش راه نرو، كه همانا شيطان سريع‌ترين جايى كه به انسان نزديك مى‌گردد، زمانى است كه او برخى از اين حالات را انجام دهد. و فرمود: هر آنچه كه گريبانگير فردى شود كه اين كار را انجام دهد، تنها به خواست خداوند از آن رها مى‌شود. - . الكافى ۶: ۵۳۴ -

استعمال طوف به اين معنا، در حديث و زبان، شايع و پر كاربرد است. فيروز آبادى گفته است: «طاف»: يعنى رفت تا تغوط كند و جزرى گفته: «طوف» حدث ايجاد شده از غذاست و از آن جمله، حديثى است كه از دو نفرى كه به هنگام طوف خود يعنى هنگام تخلّى سخن مى گويند، نهى كرده است و همچنين اين حديث است: در حال خوددارى از تخلّى، نماز نخواند و در ناظر عين الغريبين آمده، «اطّاف يطّاف» بدين معناست كه قضاى حاجت كرد. - . العلل ۱۰۰: ۱۲۸ - ۱۲۶ -

**[ترجمه]

«۱۴»

الْعِلَلُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنِ الْفَضْلِ بْنِ عَامِرٍ عَنِ الْبَجَلِيِّ عَمَّنْ ذَكَرَهُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا جَعْفَرٍ علیه السلام يَقُولُ: طُولُ

ص: ۱۷۳

۱- ۱. الکافی ج ۶ ص ۵۳۳.

۲- ۲. الکافی ج ۶ ص ۵۳۴.

۳- ۳. قد تعرض المؤلّف قدّس سرّه لذلک الحدیث فی کتاب المزار و شرحه شرحا مفیدا، راجع ج ۱۰۰ ص ۱۲۶- ۱۲۸ من هذه الطبعه.

الْجُلُوسِ عَلَى الْخَلَاءِ يُورِثُ الْبَوَاسِيرَ(۱).

**[ترجمه]العلل: محمد بن مسلم نقل کرده است که از امام محمد باقر علیه السلام شنیدم که می‌فرمود: نشستن طولانی مدت در مستراح موجب بواسیر می‌شود. - . علل الشرائع ۱: ۲۶۴ -

**[ترجمه]

«۱۵»

الْخِصَالُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنِ النَّوْفَلِيِّ عَنِ السَّكُونِيِّ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: الْبَوْلُ قَائِماً مِنْ غَيْرِ عِلَّةٍ مِنَ الْجَفَاءِ وَ الِاسْتِنْجَاءُ بِالْيَمِينِ مِنَ الْجَفَاءِ(۲).

**[ترجمه]الخصال: امام صادق علیه السلام از پدران خویش علیهم السلام نقل کرده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: در حال ایستاده بدون علت بول کردن، ستم و نادرست است و نیز با دست راست پاک کردن و شستن غائط، کاری زشت و نابجا است. - . الخصال ۲: ۲۸ -

**[ترجمه]

بيان

الجفاء البعد عن الشیء و ترک الصله و البر و غلظ الطبع و لعل المراد هنا البعد عن الآداب و لا خلاف فی کراهه البول قائما و الاستنجاء بالیمین إلا إذا کانت الیسار معتله.

**[ترجمه]«جفاء» به معنای دوری از چیزی، ترک صله رحم و نیکی و طبع خشن است و شاید مراد از جفاء در اینجا به معنای دور بودن از آداب باشد، و در کراهت بول کردن به حالت ایستاده و استنجاء با دست راست، هیچ اختلافی وجود ندارد، مگر اینکه دست چپ معیوب باشد.

**[ترجمه]

«۱۶»

الْخِصَالُ، عَنْ حَمْزَةَ بْنِ مُحَمَّدٍ الْعَلَوِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُغِيرَهِ عَنِ السَّكُونِيِّ عَنِ الصَّادِقِ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ عَلِيٌّ علیه السلام: سَبْعَةٌ لَا يَقْرَءُونَ الْقُرْآنَ الرَّاكِعُ وَ السَّاجِدُ وَ فِي الْكَنِيفِ وَ فِي الْحَمَّامِ وَ الْجُنُبُ وَ النُّفَسَاءُ وَ الْحَائِضُ (۳).

**[ترجمه]الخصال: امام صادق علیه السلام از پدران خویش علیهم السلام نقل کرده است که امام علی علیه السلام فرمود: در

هفت حالت قرآن نخوانید: در حال رکوع، در حال سجده، در مستراح، در حمام، در حال جنابت، در حال نفاس، در حال حیض. - . الخصال ۲: ۱۰ -

**[ترجمه]

بيان

اعلم أن أكثر الأصحاب حكموا بكراهه الكلام بغير ذكر الله و آيه الكرسى و حكايه الأذان و الأخبار فى قراءه القرآن مختلفه ففى بعضها التجويز مطلقا و فى بعضها المنع مطلقا كهذا الخبر و فى الصحيح: أنه سأل عمر بن يزيد(۴)

أبا عبد الله عليه السلام عن التسبيح فى المخرج و قراءه القرآن فقال لم يرخص فى الكنيف أكثر من آيه الكرسى و يحمد الله أو آيه الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعالَمِينَ.

و يمكن الجمع بالقول بالكراهه فيما سوى آيه الكرسى و الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعالَمِينَ أو فيهما بخفه الكراهه و يمكن حمل أخبار المنع على التقيه.

۱- ۱. علل الشرائع ج ۱ ص ۲۶۴.
۲- ۲. الخصال ج ۱ ص ۲۸.
۳- ۳. الخصال ج ۲ ص ۱۰.
۴- ۴. التهذيب ج ۱ ص ۱۰۰ ط حجر الفقيه ج ۱ ص ۱۹ ط نجف.

**[ترجمه]بدان که اغلب اصحاب بر کراهت تکلم به غیر از ذکر نام خداوند و آیه الکرسی و متابعت در اذان حکم کرده‌اند، اما روایات در مورد قرآن مختلف است، در برخی از آنها به طور اطلاق حکم به جواز شده و در برخی نیز همچون خبر فوق حکم به منع آن شده و در صحیح آمده که عمر بن یزید از امام صادق علیه السلام درباره ذکر تسبیح در مستراح و خواندن قرآن سؤال کرد. امام فرمود: خواندن بیش از آیه الکرسی و حمد خداوند را گفتن یا خواندن «الحمد لله رب العالمین» در مستراح اجازه داده نشده است .

می‌توان با قول به کراهت، بین این اقوال را جمع کرد، جز آیه الکرسی و «الحمد لله رب العالمین»؛ یا در آن دو به خفیف بودن کراهت قائل شد و می‌توان اخباری را که بر منع دلالت دارند، حمل بر تقیه کرد.

**[ترجمه]

«۱۷»

الْعِلَلُ (۱)، وَ الْعُيُونُ، عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ إِدْرِيسَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ يَحْيَى عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ وَ غَيْرِهِ عَنْ صَفْوَانَ بْنِ يَحْيَى عَنِ الرِّضَا علیه السلام أَنَّهُ قَالَ: نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَنْ يُجِيبَ الرَّجُلُ أَحَداً وَ هُوَ عَلَى الْغَائِطِ أَوْ يُكَلِّمَهُ حَتَّى يَفْرُغَ (۲).

**[ترجمه]العلل - . علل الشرائع ۱: ۲۶۸ -،

العیون: صفوان بن یحیی نقل کرده است که امام رضا علیه السلام فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم نهی کرده‌اند از اینکه مردی در وقت تخلّی، پاسخ کسی را بدهد یا با وی صحبت کند، تا اینکه فارغ شود. - . عیون الاخبار ۱: ۲۷۴ -

**[ترجمه]

«۱۸»

الْعِلَلُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ السِّنَانِيِّ عَنْ حَمْزَةَ بْنِ الْقَاسِمِ الْعَلَوِيِّ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ مَالِكٍ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ سُلَيْمَانَ عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ مُقْبِلٍ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي الْحَسَنِ مُوسَى علیه السلام لِأَيِّ عِلَّةٍ يُسْتَحَبُّ لِلْإِنْسَانِ إِذَا سَمِعَ الْأَذَانَ أَنْ يَقُولَ كَمَا يَقُولُ الْمُؤَذِّنُ وَ إِنْ كَانَ عَلَى الْبَوْلِ وَ الْغَائِطِ قَالَ إِنَّ ذَلِكَ يَزِيدُ فِي الرِّزْقِ (۳).

**[ترجمه]العلل: سلیمان بن مقبل نقل کرده است که به امام موسی بن جعفر علیه السلام گفتم: به چه علتی مستحب است که زمانی که انسان صدای اذان را شنید، چیزی را بگوید که موذن می‌گوید، هر چند مشغول بول و غائط باشد؟ فرمود: همانا آن سبب افزایش رزق و روزی می‌شود. - . علل الشرائع ۱: ۲۷۰ - ۲۶۹ -

**[ترجمه]

«۱۹»

«۱۹»

وَ مِنْهُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ الْوَلِيدِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ الصَّفَّارِ عَنْ يَعْقُوبَ بْنِ يَزِيدَ عَنْ حَمَّادٍ عَنْ حَرِيزٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ قَالَ قَالَ عليه السلام: يَا ابْنَ مُسْلِمٍ لَا تَدَعَنَّ ذِكْرَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ عَلَى كُلِّ حَالٍ فَلَوْ سَمِعْتَ الْمُنَادِيَ يُنَادِي بِالْأَذَانِ وَ أَنْتَ عَلَى الْخَلَاءِ فَاذْكُرِ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ وَ قُلْ كَمَا يَقُولُ (۴).

**[ترجمه]العلل: محمد بن مسلم نقل کرده است که امام صادق علیه السلام فرمود: ای ابن مسلم! در هر حالتی هرگز ذکر خداوند عز و جل را وانگذار، اگر شنیدی که منادی ندای اذان سر می‌دهد و تو در مستراح هستی، پس آنگونه که وی می... گوید، تو نیز نام خداوند عز و جل را ذکر کن. - . علل الشرائع ۱: ۲۶۹ -

**[ترجمه]

«۲۰»

وَ مِنْهُ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْكُوفِيِّ عَنْ مُوسَى بْنِ عِمْرَانَ النَّخَعِيِّ عَنْ عَمِّهِ الْحُسَيْنِ بْنِ يَزِيدَ النَّوْفَلِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ سَالِمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام: لَا تَتَكَلَّمْ عَلَى الْخَلَاءِ فَإِنَّ مَنْ تَكَلَّمَ عَلَى الْخَلَاءِ لَمْ تُقْضَ لَهُ حَاجَةٌ(۵).

**[ترجمه]العلل: ابوبصیر نقل کرده است که امام صادق علیه السلام فرمود: از حرف زدن در مستراح بپرهیز، همانا کسی که در مستراح سخن بگوید، حاجتی از او برآورده نمی‌شود. - . علل الشرائع ۱: ۲۶۹ -

**[ترجمه]

«۲۱»

وَ مِنْهُ، بِهَذَا الْإِسْنَادِ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام: إِنْ سَمِعْتَ الْأَذَانَ وَ أَنْتَ عَلَى الْخَلَاءِ فَقُلْ مِثْلَ مَا يَقُولُ الْمُؤَذِّنُ وَ لَا تَدَعْ ذِكْرَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فِي تِلْكَ الْحَالِ لِأَنَّ ذِكْرَ اللَّهِ حَسَنٌ عَلَى كُلِّ حَالٍ ثُمَّ قَالَ عليه السلام لَمَّا نَاجَى اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ مُوسَى بْنَ عِمْرَانَ عليه السلام قَالَ مُوسَى

۱- ۱. علل الشرائع ج ۱ ص ۲۶۸.

۲- ۲. عیون الأخبار ج ۱ ص ۲۷۴.

۳- ۳. علل الشرائع ج ۱ ص ۲۶۹ و ۲۷۰.

۴- ۴. علل الشرائع ج ۱ ص ۲۶۹.

۵- ۵. علل الشرائع ج ۱ ص ۲۶۹.

يَا رَبِّ أَ بَعِيدٌ أَنْتَ مِنِّی فَأُنَادِيَکَ أَمْ قَرِيبٌ فَأُنَاجِيَکَ فَأَوْحَی اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ إِلَيْهِ يَا مُوسَی أَنَا جَلِيسُ مَنْ ذَکَرَنِی فَقَالَ مُوسَی علیه السلام يَا رَبِّ إِنِّی أَکُونُ فِی حَالٍ أُجِلُّکَ أَنْ أَذْکُرَکَ فِيهَا قَالَ يَا مُوسَی اذْکُرْنِی عَلَی کُلِّ حَالٍ (۱).

**[ترجمه]العلل: ابوبصیر نقل کرده است که امام صادق علیه السلام فرمود: زمانی که صدای اذان را شنیدی و تو در مستراح هستی، پس همان چیزی را که موذن می‌گوید تو نیز بگو، و ذکر خداوند عز و جل را در هیچ حالتی ترک مکن، زیرا که ذکر نام خداوند در هر حال نیکوست .

سپس فرمود: زمانی که حضرت موسی بن عمران علیه السلام با خداوند عز و جل مناجات کرد، موسی گفت: خدایا! آیا تو از من دور هستی که باید تو را [با صدای بلند] ندا کنم، یا اینکه نزدیکی که با تو نجوا کنم؟ خداوند عز و جل به وی وحی کرد: ای موسی! من همنشین کسی هستم که مرا یاد کند. حضرت موسی علیه السلام گفت: خدایا! گاهی اوقات من در حالتی هستم که شأن تو را اجل می‌دانم از اینکه در آن موقع به ذکر تو مشغول شوم. خداوند فرمود: ای موسی! در هر حالی مرا ذکر کن. - . علل الشرائع ۱: ۲۶۹ -

**[ترجمه]

بيان

لم تقض له حاجه أی الحاجه المخصوصه أو مطلقا و الثانی أظهر.

التَّوْحِيدُ(۲)، وَ الْعُيُونُ، عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْأُشْنَانِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ مَهْرَوَيْهِ الْقَزْوِينِيِّ عَنْ دَاوُدَ بْنِ سُلَيْمَانَ الْفَرَّاءِ عَنِ الرِّضَا عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: إِنَّ مُوسَی بْنَ عِمْرَانَ علیه السلام لَمَّا نَاجَی رَبَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ قَالَ يَا رَبِّ أَ بَعِيدٌ إِلَی آخِرِ مَا مَرَّ(۳).

**[ترجمه]«لم تقض له حاجه» یعنی حاجت مخصوص یا هر حاجتی، و دوم اظهرست.

التوحید - . التوحید: ۳۷۷ - ،

العیون: امام رضا علیه السلام از پدران خویش علیهم السلام نقل کرده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: همانا حضرت موسی بن عمران علیه السلام زمانی که با خداوند عز و جل مناجات کرد گفت: خدایا! آیا تو دور هستی... تا آخر روایت که پیشتر ذکر شد. - . عیون الاخبار ۱: ۱۲۷ -

**[ترجمه]

«۲۲»

ثَوَابُ الْأَعْمَالِ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنِ النَّوْفَلِيِّ عَنِ السَّکُونِيِّ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ

قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام: إِذَا تَكْشِفُ أَحَدُكُمْ لِبَوْلٍ أَوْ غَيْرِ ذَلِكَ فَلْيَقُلْ بِسْمِ اللَّهِ فَإِنَّ الشَّيْطَانَ يَغُضُّ بَصَرَهُ عَنْهُ حَتَّى يَفْرُغَ (۴).

**[ترجمه]ثواب الاعمال: امام صادق علیه السلام از پدران خویش علیهم السلام نقل کرده است که امام علی علیه السلام فرمود: هر گاه یکی از شما برای بول کردن یا غیر آن خود را برهنه کند، «بسم الله» بگوید، زیرا شیطان چشم خود را از او می‌پوشد تا فارغ گردد. - . ثواب الاعمال: ۱۵ -

**[ترجمه]

بیان

یحتمل أن یکون غض البصر کنایه عن عدم التعرض لوسوسته.

**[ترجمه]امکان دارد که پوشیدن چشم کنایه از عدم تعرض شیطان جهت وسوسه انسان باشد.

**[ترجمه]

«۲۳»

مَحَاسِنُ الْبَرْقِيِّ، عَنْ أَبِيهِ عَنِ الْحَارِثِ بْنِ مِهْرَانَ عَنْ عَمْرِو بْنِ جُمَيْعٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: مَنْ بَالَ حِذَاءَ الْقِبْلَهِ ثُمَّ ذَكَرَ فَانْحَرَفَ عَنْهَا إِجْلَالًا لِلْقِبْلَهِ وَ تَعْظِيماً لَهَا لَمْ يَقُمْ مِنْ مَقْعَدِهِ حَتَّى يُغْفَرَ لَهُ (۵).

**[ترجمه]محاسن البرقی: عمرو بن جمیع نقل کرده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: هر کس روبه قبله بول کند، سپس متوجه شود و به خاطر بزرگداشت و عظمت شأن قبله از آن رو بگرداند، از جای خویش بر نمی‌خیزد مگر اینکه گناهش بخشوده می‌شود. - . المحاسن: ۵۴ -

**[ترجمه]

«۲۴»

وَ مِنْهُ، عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عِيسَى عَنْ أَبِي بَصِيرٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ جُلَّ عَذَابِ الْقَبْرِ فِي الْبَوْلِ (۶).

۱- ۱. علل الشرائع ج ۱ ص ۲۶۹.

۲- ۲. التوحید ص ۳۷۷ ط مکتبه الصدوق راجعه.

٣- ٣. عيون الأخبار ج ١ ص ١٢٧.

٤- ٤. ثواب الأعمال ص ١٥.

٥- ٥. المحاسن ص ٥٤.

٦- ٦. المحاسن ص ٧٨.

ثواب الأعمال، عن أبيه عن سعد بن عبد الله عن أحمد بن محمد عن عثمان بن عيسى: مثله (۱).

**[ترجمه]محاسن البرقی: ابوبصیر نقل کرده است که امام صادق علیه السلام فرمود: همانا بیشترین و مهم‌ترین عامل عذاب قبر از بول است. - . المحاسن: ۷۸ -

ثواب الاعمال: عثمان بن عیسی نیز مانند این حدیث را نقل کرده است. - . ثواب الاعمال: ۲۰۵ -

**[ترجمه]

«۲۵»

فِقْهُ الرِّضَا علیه السلام: إِذَا دَخَلْتَ الْغَائِطَ فَقُلْ أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الرِّجْسِ النِّجْسِ الْخَبِيثِ الْمُخْبِثِ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ فَإِذَا فَرَغْتَ فَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَمَاطَ عَنِّي الْأَذَى وَ هَنَّأَنِي طَعَامِي وَ عَافَانِي (۲) الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي يَسَّرَ الْمَسَاغَ وَ سَهَّلَ الْمَخْرَجَ وَ أَمَاطَ الْأَذَى وَ اذْكُرِ اللَّهَ عِنْدَ وُضُوئِكَ وَ طُهْرِكَ فَإِنَّهُ يُرْوَى أَنَّ مَنْ ذَكَرَ اللَّهَ عِنْدَ وُضُوئِهِ طَهُرَ جَسَدُهُ كُلُّهُ وَ مَنْ لَمْ يَذْكُرِ اسْمَ اللَّهِ عَلَى وُضُوئِهِ طَهُرَ مِنْ جَسَدِهِ مَا أَصَابَهُ الْمَاءُ فَإِذَا فَرَغْتَ فَقُلِ اللَّهُمَّ اجْعَلْنِي مِنَ التَّوَّابِينَ وَ اجْعَلْنِي مِنَ الْمُتَطَهِّرِينَ وَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (۳).

**[ترجمه]فقه الرضا: زمانی که در مستراح داخل شدی، بگو: «اعوذ بالله من الرجس الخبیث المخبث الشیطان الرجیم»، (به نام خدا و با یاد خدا، پناه می‌برم به خدا از شر پلید ناپاک آلوده، آلوده پرور شیطان رانده شده.) زمانی که فارغ شدی بگو: « الحمد الله الذی اماط عنی الاذی و هنانی طعامی و عافانی»، (سپاس خاص خدایی است که مایه رنج و اذیت را از من دور نمود و خوراکم را گوارا نمود و تندرستی عنایت فرمود.) و «الحمد الله الذی یسر المساغ و سهل المخرج و اماط الاذی»، (ستایش خداوندی را که خوراکم را گوارا گردانید و بیرون آمدن آن را راحت نمود و مایه رنج و آزار را بیرون راند.) خداوند را زمان گرفتن وضو و طهارتت ذکر کن، چرا که روایت کرده‌اند که کسی که خداوند را زمان گرفتن وضو ذکر کند، تمامی بدنش پاک می‌گردد و کسی که نام خداوند را زمان گرفتن وضو ذکر نکند، پاکی از جایی از بدنش که بر آن آب ریخته، بیرون می‌رود.

زمانی که فارغ شدی بگو: «اللهم اجعلنی من التوابین و اجعلنی من المتطهرین و الحمدلله رب العالمین»، (خدایا من را از توبه‌کنندگان و متطهران قرار بده، سپاس خداوندی را که پرودگار جهانیان است.) - . کتاب التکلیف: ۳ -

**[ترجمه]

بیان

قال فی النهایه فیه أعوذ بک من الرجس النجس الرجس القذر و قد یعبر به عن الحرام و الفعل القبیح و العذاب و اللعنه و الکفر و المراد فی الحدیث الأول قال الفراء إذا بدءوا بالنجس و لم یذکروا معه الرجس فتحوا النون و الجیم و إذا بدءوا بالرجس ثم أتبعوه النجس کسروا النون و أسکنوا الجیم.

و قال الخبيث ذو الخبث فى نفسه و المخبث الـذى أعوانه خبثاء كما يقال للـذى فرسه ضـعيف مضـعف و قيل هو الـذى يعلمهم الخبث و يوقعهم فيه و إن جعلت نون الشيطان، أصليه كان من الشطن بمعنى البعد أى بعد عن الخير

۱- ۱. ثواب الأعمال ص ۲۰۵.

۲- ۲. زاد هنـاك فى الفقيه[من البلوى] و هو الظاهر راجع ج ۱ ص ۲۰ و قد اختلط على مطبوعه الكمبانىّ متن الكتاب بما ذكر فى هامش أصل المؤلّف قدّس سرّه تذكره و حاشيه و لفظه هكذا« فقيه: من البلوى».

۳- ۳. كتاب التكليف: ۳.

أو الحبل الطويل كأنه طال فی الشر و إن جعلتها زائده كانت من شاط يشيط إذا هلك أو من استشاط غضبا إذا احتد فی غضبه و التهب و الأول أصح.

و الرجيم لأنه مرجوم بالكواكب لئلا يصعد إلى السماء أو رجيم يوم أنزل من السماء أو مرجوم بلعنه الله و الملائكه و المؤمنين و الإماطه الإبعاد و الأذى كل ما يؤذى و المراد هنا الفضلات المحتبسه فی البطن و الهنی ء ما أتاك من غير مشقه.

و فی الفقيه و عافانی من البلوى و المساغ مصدر ميمی يقال ساغ الشراب سوغا و سواغا سهل مدخله و كان هذا للشراب كما أن الأول للطعام و المراد بالطهر الغسل أو الاستنجاء و كذا الفراغ يحتمل الفراغ من الاستنجاء بل هو الظاهر من سياق الكتاب و لذا ذكرنا هاهنا.

**[ترجمه]در نهايه گفته: «اعوذ بك من الرجس النجس» رجس به معناى ناپاكى است و گاهى آن را براى امر حرام، كار زشت، عذاب، لعنت و كفر به كار مى‌برند و مراد از آن در حديث، معناى اول است. فراء گفته: زمانى كه كلمه نجس را استعمال كنند و رجس را همراه با آن به كار نبرند، نون و جيم آن را فتحه مى‌دهند و زمانى كه با كلمه رجس آغاز كنند و سپس به دنبالش نجس را به كار برند، نون را كسره داده و جيم را سكون مى‌دهند.

و گفته: خبيث كسى است كه درونش ناپاك است و مخبث كسى است كه همراهان وى خبيثند، چنان كه به كسى كه اسبش ضعيف است مضعف گفته مى‌شود و برخى گفته‌اند: مخبث كسى است كه به همراهان خود پليدى و پلشتى را ياد مى‌دهد و آنها را در آن مى‌اندازد، و اگر نون شيطان را جزو حروف اصلى قرار دهى، از ريشه «شطن» به معناى دورى، يعنى دورى از خير مى‌شود؛ يا به معناى طناب بزرگى است كه گويى در انجام شر، طولانى و دراز شده؛ و اگر نون را زائد قرار دهى، از ريشه «شاط يشيط» به معناى زمانى است كه به هلاكت رسد يا از «استشاط غضبا» است يعنى كسى كه از خشم برافروخته و ملتهب شود، و وجه اول، صحيح تر است.

رجيم بدين خاطر است كه شيطان توسط ستارگان سنگسار و رانده شده تا به آسمان نرسد؛ يا روزى كه از آسمان فرود آمد رانده شد، يا آنكه به لعنت خداوند، فرشتگان و مؤمنان رانده شده؛ و «اماطه» به معناى دور كردن است و «اذى» هر چيزى است كه سبب آزار و اذيت مى‌شود و در اينجا مراد باقيمانده‌هاى حبس شده در درون است و «هنىء» چيزى است كه بدون سختى به دست تو آيد.

در فقيه آمده: «عافانى من البلوى» و «مساغ» مصدر ميمى است، مى‌گويند: «ساغ الشراب سوغاً و سواغاً» يعنى هضم آن آسان گرديد و گويى اين براى نوشيدن به كار مى‌رود، همچنانكه مورد اول براى طعام كاربرد دارد و مراد از «طهر»، غسل يا استنجاء مى‌باشد و همچنين امكان دارد كه منظور از «فراغ»، فراغ از استنجاء باشد، بلكه از ظاهر سياق كتاب چنين بر مى‌آيد و بدين خاطر آن را در اينجا ذكر كرديم.

**[ترجمه]

السَّرَائِرُ، مِنْ مَشِيخَهِ الْحَسَنِ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ الْكَرْخِيِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: ثَلَاثَهٌ مَلْعُونٌ مَلْعُونٌ مَنْ فَعَلَهُنَّ الْمُتَغَوِّطُ فِی ظِلِّ النُّزَّالِ وَ الْمَانِعُ الْمَاءَ الْمُنْتَابَ وَ السَّادُّ الطَّرِیقَ الْمَسْلُوکَ (۱).

المقنع، مرسلا: مثله (۲)

**[ترجمه]السرائر: ابراهیم کرخی نقل کرده است که امام صادق علیه السلام فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: سه دسته‌اند که ملعونند، و به خاطر عمل خودشان مورد لعنت هستند: کسی که سایه محل فرود آمدن مسافران را آلوده کند، کسی که آب نوبه ای را به غصب ببرد - رعایت نوبت نکند - و کسی که راه آمد و شد را سد نماید و سد معبر کند. - . السرائر: ۴۷۳ -

المقنع: مانند این حدیث در آن نقل شده است. - . المقنع: ۳ -

**[ترجمه]

بيان

ظل النزال الظل المعد لنزول القوافل كموضع ظل شجره أو جبل أو نحو ذلك و المنتاب إما اسم مفعول صفه للماء أی الماء الذی یردون علیه بالنوبه أو الماء الذی یأخذونه علی التناوب أو اسم فاعل فیكون مفعولا ثانیا لمانع قال الجوهری انتاب فلان القوم انتیابا أتاهم مره بعد أخری.

و سد الطریق إما بإدخاله فی ملكه أو بقطعه بالسرقه أو أخذ العشور أو غیره أو الظلم علیهم بأی وجه كان ثم المشهور فی الأول الكراهه و یمكن

ص: ۱۷۸

۱- ۱. السرائر: ۴۷۳.

۲- ۲. المقنع: ۳.

القول فی بعض أفراده بـالحرمه کمـا إذا کان وقفا علیهم فإن التصـرف فی الوقف علی غیر الجهه التی وقف علیها غیر جائز و فی غیر هذه الصوره و أمثالها أیضا لا یبعد القول بالحرمه لتضـمنه لضـرر عظیم علی المسلمین عند نزولهم فی اللیالی و غیرها و علی القول بالکراهه لا ینافیها لفظ اللعن فإنه البعد من رحمه الله و یحصل بفعل المکروه کما یحصل بالحرام.

**[ترجمه]منظور از «ظل نزال» سایه‌ای است که برای نزول مسافران آماده شده، همچون سایه زیر درخت یا کوه و مانند آن؛ و «منتاب» یا اسم مفعول و صفت برای آب است، به معنای آبی که به نوبت بر آن وارد می‌شوند یا با رعایت نوبت از آن استفاده می کننـد، یـا اسم فاعـل است که در این‌صورت مفعول دوم برای مـانع می‌باشـد. جوهری گفته است: «انتـاب القوم انتیابا» یعنی اینکه او بر قوم یکی پس از دیگری وارد شد.

و منظور از «سـد طریق» یا داخل شـدن در ملک کسـی است؛ یا سد راه کردن جهت دزدی؛ یا گرفتن یک دهم مال یا غیره؛ یا ظلم کردن در حق آنـان به هر صـورتی می‌باشـد، سـپس مشـهور در اول کراهت است و احتمـال حرمت در برخی از انواع آن وجود دارد، مثلاـ اگر وقف به آنـان باشـد، بـدین خـاطر تصـرف در وقف بر غیر از جهتی که بر آن وقف کرده جائز نیست، و همچنین در صورتهای دیگر و امثال آن نیز، قول به حرمت بعید نیست، چرا که زیان بزرگی بر مسلمانان، زمان نزول در شب و غیر آن فرا می گیرد. و بر اساس قول به کراهت، لفظ لعن با آن منافاتی ندارد، چرا که لعن به معنای دوری از رحمت خداست و با عمل مکروه حاصل می‌شود، همانطور که با کردار حرام نیز حاصل می گردد.

**[ترجمه]

«۲۷»

فَلَاحُ السَّائِلِ، بِإِسْنَادِهِ إِلَی أَحْمَدَ وَ مُحَمَّدٍ ابْنَیْ أَحْمَدَ بْنِ عَلِیِّ بْنِ سَعِیدٍ الْکُوفِیِّینَ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ سَعِیدٍ عَنْ یَحْیَی بْنِ زَکَرِیَّا عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِیِّ (۱) بْنِ أَبِی حَمْزَهَ الْبَطَائِنِیِّ عَنْ أَبِیهِ وَ الْحُسَیْنِ بْنِ أَبِی الْعَلَاءِ مَعاً عَنْ أَبِی بَصِیرٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِذَا دَخَلْتَ الْمَخْرَجَ وَ أَنْتَ تُرِیدُ الْغَائِطَ فَقُلْ بِسْمِ اللَّهِ وَ بِاللَّهِ أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الرِّجْسِ النِّجْسِ الشَّیْطَانِ الرَّجِیمِ إِنَّ اللَّهَ هُوَ السَّمِیعُ الْعَلِیمُ فَإِذَا فَرَغْتَ فَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِی أَمَاطَ عَنِّی الْأَذَی وَ أَذْهَبَ عَنِّی الْغَائِطَ وَ هَنَّأَنِی وَ عَافَانِی وَ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِی یَسَّرَ الْمَسَاغَ وَ سَهَّلَ الْمَخْرَجَ وَ أَمْضَی (۲) الْأَذَی (۳).

**[ترجمه]فلاـح السائل: ابو بصـیر نقل کرده است که امام صادق علیه السـلام فرمود: زمانی که وارد مستراح شـدی و خواستی مـدفوع کنی بگو: «به نام خـدا و با یاد خـدا پناه بردم به خـدا از شـر پلیـد ناپاک آلوده، شـیطان رانـده شده که خداوند شـنوا و دانـاست.» و زمانی که فارغ شـدی بگو: «سـپاس خاص خـدایی است که مایه رنـج و اذیت را از من دور نمود و غائط را از من دفع نمود، خوراکم را گوارا نمود و تندرستی عنایت فرمود، سـتایش خداوندی را که خوراکم را گوارا گردانید و بیرون آمدن آن را راحت نمود و مایه رنج و آزار را به پایان رساند». - . فلاح السائل: ۴۹ -

**[ترجمه]

«۲۸»

وَ مِنْهُ، بِإِسْنَادِهِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ يُوسُفَ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ مَسْرُورٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي الْقَاسِمِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي هَاشِمٍ عَنْ أَبِي خَدِيجَةَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: إِنَّ عَمْرَو بْنَ عُبَيْدٍ وَ وَاصِلَ بْنَ عَطَاءٍ وَ بَشِيرَ الرَّحَّالِ سَأَلُوا أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام عَنْ حَدِّ الْخَلَاءِ إِذَا دَخَلَهُ الرَّجُلُ فَقَالَ إِذَا دَخَلَ الْخَلَاءَ قَالَ بِسْمِ اللَّهِ فَإِذَا جَلَسَ يَقْضِي حَاجَتَهُ قَالَ اللَّهُمَّ أَذْهِبْ عَنِّي الْأَذَى وَ هَنِّئْنِي طَعَامِي فَإِذَا قَضَى حَاجَتَهُ قَالَ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَمَاطَ عَنِّي الْأَذَى وَ هَنَّأَنِي طَعَامِي ثُمَّ قَالَ إِنَّ مَلَكاً مُوَكَّلًا بِالْعِبَادِ إِذَا قَضَى أَحَدُهُمُ الْحَاجَةَ قَلَّبَ عُنُقَهُ

۱- ۱. ما بين العلامتين سقط عن مطبوعه الكمبانيّ.

۲- ۲. أماط خ ل.

۳- ۳. فلاح السائل: ۴۹.

فَيَقُولُ يَا ابْنَ آدَمَ أَ لَا تَنْظُرُ إِلَى مَا خَرَجَ مِنْ جَوْفِكَ فَلَا تُدْخِلْهُ إِلَّا طَيِّباً وَ فَرْجِكَ فَلَا تُدْخِلْهُ فِي الْحَرَامِ (۱).

**[ترجمه]فلاح السائل: ابو خدیجه نقل کرده است که عمرو بن عبید و واصل بن عطا و بشیر رحال از امام صادق علیه السلام درباره حد خلا، زمانی که کسی در آن داخل شود، سؤال کردند. فرمود: زمانی که داخل در خلا گردید، بگوید: «بسم الله» زمانی که جهت قضای حاجت نشست، بگوید: «خدایا مایه رنج و عذاب را از من دور کن و غذایم را گوارای وجودم قرار ده.» زمانی که قضای حاجت کرد بگوید: «سپاس خدایی را که مایه رنج و آزار را از من دفع کرد و غذایم را گوارا ساخت.» سپس فرمود: همانا فرشته‌ای بر بنده گمارده شده، زمانی که یکی از بندگان قضای حاجت کند، گردنش را برگردانده و گوید: ای فرزند آدم! آیا بدانچه از درونت بیرون آمده نمی‌نگری؟ بدین خاطر تنها غذای پاک را وارد آن کن و شرمگاهت را در حرام وارد نکن. - . المصدر: ۵۰- ۴۹ -

**[ترجمه]

«۲۹»

مِصْبَاحُ الشَّيْخِ،: إِذَا أَرَادَ أَنْ يَتَخَلَّى لِقَضَاءِ الْحَاجَةِ وَ الدُّخُولَ إِلَى الْخَلَاءِ فَلْيُغَطِّ رَأْسَهُ وَ يُدْخِلُ رِجْلَهُ الْيُسْرَى قَبْلَ الْيُمْنَى وَ لْيَقُلْ بِسْمِ اللَّهِ وَ بِاللَّهِ أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الرِّجْسِ النِّجْسِ الْخَبِيثِ الْمُخْبِثِ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ وَ لْيَقُلْ إِذَا اسْتَنْجَى اللَّهُمَّ حَصِّنْ فَرْجِي وَ اسْتُرْ عَوْرَتِي وَ حَرِّمْهُمَا عَلَى النَّارِ وَ وَفِّقْنِي لِمَا يُقَرِّبُنِي (۲) مِنْكَ يَا ذَا الْجَلَالِ وَ الْإِكْرَامِ ثُمَّ يَقُومُ مِنْ مَوْضِعِهِ وَ يُمِرُّ يَدَهُ عَلَى بَطْنِهِ وَ يَقُولُ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَمَاطَ عَنِّي الْأَذَى وَ هَنَّأَنِي طَعَامِي وَ شَرَابِي وَ عَافَانِي مِنَ الْبَلْوَى فَإِذَا أَرَادَ الْخُرُوجَ مِنَ الْمَوْضِعِ الَّذِي تَخَلَّى فِيهِ أَخْرَجَ رِجْلَهُ الْيُمْنَى قَبْلَ الْيُسْرَى فَإِذَا خَرَجَ قَالَ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي عَرَّفَنِي لَذَّتَهُ وَ أَبْقَى فِي جَسَدِي قُوَّتَهُ وَ أَخْرَجَ عَنِّي أَذَاهُ يَا لَهَا نِعْمَةً يَا لَهَا نِعْمَةً يَا لَهَا نِعْمَةً لَا يَقْدِرُ الْقَادِرُونَ قَدْرَهَا.

**[ترجمه]مصباح الشیخ: زمانی که خواست قضای حاجت کند و به خلا وارد شود، باید سرش را بپوشاند و پای چپش را قبل از پای راست وارد کند و بگوید: «به نام خدا و با یاد خدا، پناه می‌برم به خدا از شر پلید ناپاک آلوده، آلوده پرور، شیطان رانده شده» و زمانی که استنجا کرد بگوید: «خدایا! شرمگاهم را [از گناه] مصون بدار و عورتم را بپوشان و آن دو را بر آتش حرام کن و در آنچه که مرا به تو نزدیک می‌کند توفیق ده، ای صاحب جلال و اکرام». سپس از جای خویش بر می‌خیزد و دستش را بر شکمش می‌مالد و می‌گوید: «سپاس خاص خدایی است که مایه رنج و اذیت را از من دور نمود و خوردن و نوشیدن را برایم گوارا نمود و مرا از گرفتاری حفظ نمود». زمانی که خواستی از مکانی که در آن تخلی کرده‌ای خارج شوی، پای راست را قبل از پای چپ خارج کن و زمان خروج بگو: «سپاس خدایی را که لذت آن را به من شناسانید و قوت آن را در جسمم باقی گذارد و مایه آزار را از من دفع نمود. عجب نعمت گوارایی! عجب نعمتی! چه نعمت والایی که اندازه گیران آن را اندازه نتوانند کرد».

فراء گفته است: «اللهم» در اصل «یا الله أمّنا بالخیر» بوده، یعنی ما را مورد خیر و نیکی قرار بده، اما به خاطر کثرت گردش آن بر سر زبان‌ها تخفیف شده؛ و اغلب بر این باورند که در اصل «یا الله» بوده و سپس حرف ندای یا از آن حذف شده و به جای یا، میمی مشدد در آخر الله اضافه شده. شیخ رضی در پاسخ به کلام فراء آورده است که می گویند: خدایا آنها را مورد خیر

قرار مده. شیخ بهائی و دیگران در پاسخ وی گفته‌اند: منافاتی میان «امّنا بالخیر» و «لا تومّهم بالخیر» وجود ندارد. و در پاسخ به آن گفته شده: احتمال دارد که مراد او این باشد که ما این کلام را از عرب تنها خالی از عطف شنیده‌ایم و اگر اصل «یا الله امنا بالخیر» باشد، فصیح‌تر آن است که پس از آن بگوید: «و لا تومّهم بالخیر»، همراه با عطف، به خاطر عدم تحقق هیچ یک از اسباب فصل؛ و امکان دارد که در پاسخ گفته شود: وجوب عطف یکی از دو جمله متناسب با دیگری، زمانی است که هر دو جمله حقیقتا مذکور باشند و این که نمونه‌ای که ما در آنیم این گونه باشد، جای تامل دارد.

اظهر این است که گفته شود: همانا مرادش این بوده که بگوید: «اللهم لا تومنا بالخیر» و این خود دال بر منافات با چیزی است که فراء ذکر کرده؛ چرا که در این‌صورت، بازگشت کلام به طلب دو نقیض لازم می‌آید و بیان چنین عباراتی که دال بر امری است که غیر لایق به متکلم به عنوان غیبت است، هر چند در اصول برای تکلم وضع شده باشد، در قرآن و روایات و کلام فصیحان، فراگیر و پرکاربرد است، چنان که خداوند تبارک و تعالی فرمود: «أن لعنه الله علیه إن کان من الکاذبین»، - . نور / ۷ - {لعنت خدا بر او باد اگر از دروغگویان باشد.} و همچنین «أن غضب الله علیها أن کان من الصادقین»، - . نور / ۹ -

{خشم خدا بر او باد اگر از راستگویان باشد.} و امثال این آیات و روایات بیش از حدی است که به شمار آید .

قول امام «حصّن فرجی» در برخی از نسخه‌ها پس از آن آمده «و أعفه» چنان که در دیگر روایات نیز موجود است و تحصین فرج و اعفاف آن، چنان که جوهری ذکر کرده، به معنای حفظ و صیانتش از حرام است، ازین رو، پس عطف اعفاف بر جمله پیش تفسیری است و امکان دارد که تحصین از محرمات باشد و اعفاف از مکروهات و شبهات باشد.

منظور از «عورت»، عیوب و زشتی‌هاست، زیرا در لغت به هر آنچه از آن شرم و حیا می‌کنند گفته می‌شود و مرجع ضمیر در حرمهما، امکان دارد که با توجه به اختلاف دو واژه و بر این اساس که منظور از عورت، فرج نیز می باشد، به فرج و عورت بازگردد و یا بر اساس آنچه که پیشتر گفتیم، به قرینه مقام به دو فرج بازگردد مگر اینکه در اسناد تحریم به عورت، مجازگویی کرده باشد و شاید «عورتیّ» با یاء مشدد یا صیغه مثنی خوانده شود که بلااشکال است و در اکثر نسخه‌ها «حرّمنی» آمده است.

و جلال به صفات قهر، و اکرام به صفات لطف خداوند، یا جلال به صفات سلبیه و اکرام به صفات ثبوتیه، یا جلال به استغناء مطلق و اکرام به فضیلت عام تفسیر شده است.

قول امام علیه السلام «لذّته»، هر سه ضمیر با قرینه موجود به طعام باز می‌گردد. جمله «یا لها نعمه»، یا حرف تنبیه، یا ندا و لام برای تعجب است - مانند یا للماء و یا للدواهی - و ضمیر در «لها» مبهم است و قول امام «نعمه» مفسر آن است، چنان که در جملاتی همچون «ربّه رجلاً»، (عجیب مردی است) گفته شده؛ یا اینکه به نعمتهای مذکور باز می گردد؛ یا نعمت‌هایی که قرینه مقام بر آن دلالت دارد و «نعمه» تمییز و منصوب است و تنوین آن برای تفخیم است، بدین معنا که ای قوم! تعجب کنید یا به هوش باشید، به خاطر نعمتی بزرگی که «لا یقدر القادرون قدرها»، یعنی نعمتی که اندازه گیران اندازه‌اش نتوانند کرد، یا اینکه حق بزرگی و تعظیم آن را به جای نمی‌آورند، همانند این سخن خداوند که فرمود: «و ما قدروا الله حق قدره»، - . انعام / ۹۱ - {بزرگی

خدا را چنان که باید نشناختند.} یعنی حق تعظیم خداوند را آنچنان که باید به جا نیاوردند. و از برخی روایات، تکرار سه مرتبه‌ای قول وی: «لا یقدرون القادرون قدرها» بر می‌آید.

**[ترجمه]

توضیح

قال الفراء أصل اللهم یا الله أمنا بالخیر أی اقصدنا به فخفف لکثره دورانه علی الألسن و الأکثر علی أن أصله یا الله فحذفت حرف النداء و عوض عنه المیم المشدده فی آخره و رد الشیخ الرضی کلام الفراء بأنه یقال اللهم لا تؤمهم بالخیر و أورد علیه الشیخ البهائی و غیره بأنه لا منافاه بین أمنا بالخیر و لا تؤمهم بالخیر و أجیب بأنه یمکن أن یکون مراده أنا ما سمعنا هذا الکلام من العرب إلا خالیا عن العطف و لو کان الأصل یا الله أمنا بالخیر لکان الأفصح بعده و لا تؤمهم بالخیر بالعطف لعدم تحقق شی ء من أسباب الفصل و یمکن أن یجاب بأن وجوب عطف إحدی الجملتین المتناسبتین علی الأخری فیما إذا کانت الجملتان مذکورتین حقیقه و کون ما نحن فیه من هذا القبیل محل تأمل.

و الأظهر أن یقال إن مراده أنه یقال اللهم لا تؤمنا بالخیر و هو یدل

ص: ۱۸۰

۱- ۱. المصدر ص ۴۹ و ۵۰.

۲- ۲. لما یرضیک عنی خ ل.

على ما ينافى ما ذهب إليه الفراء للزوم رجوع الكلام حينئذ إلى طلب النقيضين و التعبير عن أمثال هذه العبارات الداله على أمر غير لائق بالمتكلم بعنوان الغيبه و إن كان فى الأصل موضوعا على التكلم شائع مستعمل فى التنزيل و الأخبار و كلام الفصحاء كما قال تعالى أَنَّ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَيْهِ إِنْ كانَ مِنَ الْكاذِبِينَ (١) و قوله و أَنَّ غَضَبَ اللَّهِ عَلَيْها إِنْ كانَ مِنَ الصَّادِقِينَ (٢) و أمثاله أكثر من أن تحصى.

قوله حصن فرجى فى بعض النسخ بعده و أعفه كما فى سائر الروايات و تحصين الفرج و إعفافه هو صونه عن الحرام كما ذكره الجوهرى فعطف الإعفاف عليه تفسيرى و يمكن أن يكون التحصين من المحرمات و الإعفاف من المكروهات و الشبهات.

و العوره العيوب لأنها فى اللغه كل ما يستحيا منه و الضمير فى حرمهما يحتمل عوده إلى الفرج و العوره نظرا إلى اختلاف اللفظين بناء على أن المراد بالعوره أيضا الفرج و على ما ذكرنا راجع إلى الفرجين بقرينه المقام أو يرتكب تجوز فى إسناد التحريم إلى العوره و ربما يقرأ عورتى بالياء المشدده على صيغه التثنيه فلا إشكال و فى أكثر نسخ الحديث و حرمنى.

و فسر الجلال بصفات القهر و الإكرام بصفات اللطف أو الجلال بالسلبيه و الإكرام بالثبوتيه أو الجلال الاستغناء المطلق و الإكرام الفضل العام.

قوله عليه السلام لذته الضمائر الثلاثه راجعه إلى الطعام بقرينه المقام يا لها نعمه يا حرف تنبيه أو حرف نداء و اللام للتعجب نحو يا للماء و يا للدواهى و الضمير فى لها مبهم يفسره قوله نعمه على نحو ما قيل فى ربه رجلا أو راجع إلى النعم المذكورات أو إلى ما دل عليه المقام من النعم و نعمه منصوب على التميز و التنوين للتفخيم أى يا قوم تعجبوا أو تنبهوا لنعمه عظيمه

١- ١. النور: ٧.

٢- ٢. النور: ٩.

لا یقـدر القادرون قـدرها أی لا یطیق المقـدرون تقـدیرها أو لا یعظمونها حق تعظیمها علی وزان قوله تعالی وَ ما قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ (۱) أی ما عظموا الله حق تعظیمه و یظهر من بعض الأخبار تکریر قوله لا یقدر القادرون قدرها أیضا ثلاثا.

**[ترجمه]مشکاه الانوار: در کتاب محاسن از امام باقر علیه السلام نقل کرده‌اند که فرمود: هر کس بر قبر کسی تخلی [غائط] کند یا ایستاده بول کند، یا ایستاده در آب ادرار کند و یا با یک لنگه کفش راه رود یا ایستاده آب بنوشد یا به تنهایی در خانه بیتوته کند یا همراه با آلودگی بخوابد، در نتیجه آن پلیدی و آسیبی از شیطان به او برسد و او را رها نخواهد کرد و پیوسته در این آسیب فروماند، مگر آن که خدای تعالی بخواهد؛ و سریع ترین و زود ترین راه نفوذ شیطان به انسان زمانی است که انسان در این حالت‌ها باشد. - . مشکاه الانوار: ۳۱۸ -

از امیرالمؤمنین علیه السلام نقل است که فرمود: ترک کردن سخن در مستراح، روزی را افزون می‌کند. - . مشکاه الانوار: ۱۲۹[۳] -

**[ترجمه]

«۳۰»

مِشْکَاهُ الْأَنْوَارِ، نَقْلًا مِنَ الْمَحَاسِنِ عَنِ الْبَاقِرِ علیه السلام قَالَ: مَنْ تَخَلَّی عَلَی قَبْرٍ أَوْ بَالَ قَائِماً أَوْ بَالَ فِی مَاءٍ قَائِماً أَوْ مَشَی فِی حِذَاءٍ وَاحِدٍ أَوْ شَرِبَ قَائِماً أَوْ خَلَا فِی بَیْتٍ وَاحِداً أَوْ بَاتَ عَلَی غَمَرٍ فَأَصَابَهُ شَیْ ءٌ مِنَ الشَّیْطَانِ لَمْ یَدَعْهُ إِلَّا أَنْ یَشَاءَ اللَّهُ وَ أَسْرَعُ مَا یَکُونُ الشَّیْطَانُ إِلَی الْإِنْسَانِ وَ هُوَ عَلَی بَعْضِ هَذِهِ الْحَالاتِ (۲).

وَ عَنْ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام قَالَ: تَرْکُ الْکَلَامِ فِی الْخَلَاءِ یَزِیدُ فِی الرِّزْقِ (۳).

**[ترجمه]تفسیر النعمانی: از امام علی علیه السلام نقل کرده‌اند که ایشان در تفسیر این سخن خداوند: «قل للمؤمنین یغضوا من ابصارهم و یحفظوا فروجهم ذلک ازکی لهم»، {به مردان با ایمان بگو: دیده فرو نهند و پاکدامنی ورزند که این برای آنان پاکیزه‌تر است.} بدین معنا که یکی از شما به شرمگاه برادر مؤمنش نگاه نکند یا خود را از نگاه کردن بدان حفظ کند. سپس فرمود: «قل للمؤمنات یغضضن من أبصارهن و یحفظن فروجهن»، - . نور / ۳۱- ۳۰ -

{و به زنان با ایمان بگو: دیدگان خود را از هر نامحرمی فرو بندند و پاکدامنی ورزند.} یعنی نگاه و آنچه که به دنبال آن می‌آید - چنان که در حفظ فروج پیشتر بیان گردید - بنابراین نگاه کردن سبب مرتکب شدن عمل زنا و غیر آن می‌گردد. - . تفسیر النعمانی چاپ شده در البحار ۹۳: ۵۱ -

**[ترجمه]

«۳۱»

تَفْسِیرُ النُّعْمَانِیِّ، عَنْ عَلِیٍّ علیه السلام: فِی قَوْلِهِ عَزَّ وَ جَلَ قُلْ لِلْمُؤْمِنِینَ یَغُضُّوا مِنْ أَبْصارِهِمْ وَ یَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذلِکَ أَزْکی لَهُمْ

(۴) مَعْنَاهُ لَا یَنْظُرُ أَحَدُكُمْ إِلَى فَرْجِ أَخِيهِ الْمُؤْمِنِ أَوْ يُمَكِّنُهُ مِنَ النَّظَرِ إِلَى فَرْجِهِ ثُمَّ قَالَ قُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصارِهِنَّ وَ يَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَ أَيْ مِمَّا يُلْحِقُهُنَّ مِنَ النَّظَرِ كَمَا جَاءَ فِي حِفْظِ الْفُرُوجِ فَالنَّظَرُ سَبَبُ إِيقَاعِ الْفِعْلِ مِنَ الزِّنَا وَ غَيْرِهِ (۵).

**[ترجمه]المقنع: از امام رضا علیه السلام سؤال کردند: آداب تخلّی چیست؟ فرمود: اینکه رو به قبله و پشت به آن، و همچنین رو به باد و پشت به آن نباشی.

**[ترجمه]

«۳۲»

الْمُقْنِعُ،: سُئِلَ أَبُو الْحَسَنِ الرِّضَا علیه السلام مَا حَدُّ الْغَائِطِ فَقَالَ لَا تَسْتَقْبِلِ الْقِبْلَةَ وَ لَا تَسْتَدْبِرْهَا وَ لَا تَسْتَقْبِلِ الرِّيحَ وَ لَا تَسْتَدْبِرْهَا(۶).

**[ترجمه]مجالس الشیخ - . امالی الطوسی ۲: ۱۴۷ -،

المکارم: در وصیت رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به ابوذر آمده است: ای اباذر! از خدا شرم کن، همانا قسم به کسی که جانم در دست اوست، من هر گاه به مستراح می روم جامه بر سر می کشم و از دو فرشته ای که با من هستند خجالت می کشم.

یا اباذر! می خواهی به بهشت بروی؟ گفتم: آری یا رسول الله! فرمود: آرزوهایت را کم کن و مرگ را جلو و در برابر دیده بدار، و آن طور که باید، از خدا شرم داشته باش. - . مکارم الاخلاق: ۵۴۶ -

**[ترجمه]

«۳۳»

مَجَالِسُ الشَّيْخِ (۷)، وَ الْمَكَارِمُ، فِي وَصِيَّةِ النَّبِيِّ صلی الله علیه و آله لِأَبِي ذَرٍّ

ص: ۱۸۲

۱- ۱. الأنعام: ۹۱.

۲- ۲. مشكاة الأنوار ص ۳۱۸.

۳- ۳. مشكاة الأنوار ص ۱۲۹ فی حديث.

۴- ۴. النور ۳۰ و ۳۱.

۵- ۵. تفسير النعمانيّ المطبوع فی البحار ج ۹۳ ص ۵۱، و تراه فی الكتاب المعروف بالمحكم و المتشابه ص ۶۴.

۶- ۶. المقنع: ۳.

۷- ۷. أمالی الطوسيّ ج ۲ ص ۱۴۷.

قَالَ: يَا أَبَا ذَرٍّ اسْتَحْيِ مِنَ اللَّهِ فَإِنِّی وَ الَّذِی نَفْسِی بِیَدِهِ لَأَظَلُّ حِینَ أَذْهَبُ إِلَی الْغَائِطِ مُتَقَنِّعاً بِثَوْبِی اسْتِحْیَاءً مِنَ الْمَلَکَیْنِ اللَّذَیْنِ مَعِی یَا أَبَا ذَرٍّ أَ تُحِبُّ أَنْ تَدْخُلَ الْجَنَّهَ قُلْتُ بَلَی یَا رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَالَ فَاقْصُرِ الْأَمَلَ وَ اجْعَلِ الْمَوْتَ نُصْبَ عَیْنِکَ وَ اسْتَحْیِ مِنَ اللَّهِ حَقَّ الْحَیَاءِ(۱).

**[ترجمه]قول مشهور میان اصحاب، استحباب پوشاندن سر در خلا است و آنچه که از ظاهر اخبار و تعلیلات وارده در آن در کلام برخی اصحاب بر می‌آید، تقنیع و پوشاندن مستحب است، به گونه‌ای که لباسی را بر سرش بیندازد و بپوشاند بگونه‌ای که بر منافذ سر افتد و سبب جلوگیری از رسیدن بوی بد آن به مخ می‌گردد. و یا متعمم [عمامه بر سر] باشد و این اظهر و احوط است.

**[ترجمه]

بیان

المشهور بین الأصحاب استحباب تغطیه الرأس فی الخلاء و الذی یظهر من الأخبار و التعلیلات الوارده فیها و فی کلام بعض الأصحاب أنه یستحب التقنیع بأن یسدل علی رأسه ثوبا یقع علی منافذ الرأس و یمنع وصول الرائحه الخبیثه إلی الدماغ و إن کان متعمما(۲)

و هذا أظهر و أحوط.

ص: ۱۸۳

۱- ۱. مکارم الأخلاق ص ۵۴۶.

۲- ۲. قال الشیخ المفید فی المقنعه ص ۳، و تری نصه فی التهذیب ج ۱ ص ۲۴ ط نجف: و من أراد الغائط فلیرتد موضعا یستتر فیه عن الناس بالحاجه، و لیغط رأسه ان کان مکشوفا لیأمن بذلک من عبث الشیطان و من وصول الرائحه الخبیثه الی دماغه، و هو سنه من سنن النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و فیه اظهار الحیاء من اللّه تعالی لکثره نعمه علی العبد و قله الشکر منه». لم یکن یعرف فی عهد النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و بعده بقلیل فی جزیره العرب لا فی مکّه و لا مدینه مصانع یختزن فیها الماء فی الدار، و لا بیت الخلاء للبراز، فکانوا عند الحاجه یبرزون من الدار و یطوفون هکذا و هکذا لیرتادوا خلوه من الناس و یتخلون، و ربما وجد الرجل خلوه و قعد للغائط؛ و إذا رجل أو امرأه طلع من جانب یمر علیه؛ فیراه و یعرفه فیخجل استحیاء منه. و لذلک کان صلوات اللّه و سلامه علیه یرتاد لغائطه، و إذا کان مع أصحابه ذهب فأبعد حتی لا یراه أحد و لا یجلس مع ذلک الا بعد أن یغطی رأسه بردائه أو غیر ذلک، و لذلک قالوا: انه صلی الله علیه و آله ما رئی علی غائط قط، و قصته مع غورث بن الحارث المحاربی فی غزوه ذات الرقاع معروفه حیث خرج رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله لیقضی حاجته فجعل بینه و بین أصحابه الوادی. فهذا سنه النبیّ صلّی اللّه علیه و آله فی ذاک العهد، و وجهه معلوم؛ فلیستن بسنته صلی الله علیه و آله من کان له حاجه فی الصحاری و البراری و الجبال و الآکام؛ و أمّا فی بیت الخلاء و هو مستور من الجوانب الست کما هو المعهود الآن فلا معنی لذلک، و لا خجل و لا استحیاء؛ الا إذا کان البیت منتابا عمومیا. و إذا خرج الرجل واجهه بعض معاریفه حین خروجه من بیت

الخلاء فيخجل- ان كـان هنـاك خجـل- فليسـتتر رأسه و وجهه بردائه لئلا يعرفه الناس. و أمّا ما رواه الشـيخ دليلا على ما ذكره المفيد ص ۲۴ من التهذيب بإسـناده عن على ابن أسـباط أو رجل عنه عمن رواه[عن زراره] خ ل. عن أبى عبد اللّه عليه السـلام أنه كـان يعمله اذا دخـل الكنيف: يقنع رأسه و يقول سـرا فى نفسه« بسم اللّه و باللّه» فليس فيه دلاله، فان الكنيف ليس الا بمعنى الحظيره؛ كما هو اليوم معمول فى بعض البلدان و القرى؛ و هو عباره عن حيطان قصيره حول مبرز البئر بحيث إذا قعد المتخلى لا يراه أحـد؛ أوقـد يرى رأسه أحيانا، فالتخلى فى هـذه الكنف كالتخلى فى البرارى و الجبال و الاوديه، يسـتحب الاخذ بسـنه النبىّ صلّى اللّه عليه و آله لمن كان مستحيا، كما فعل الصادق عليه السلام .

**[ترجمه]محاسن البرقی: امام صادق علیه السلام نقل کرده است که لقمان به فرزندش وصیت کرد: هرگاه به همراه مردمی سفر کردی، با ایشان زیاد مشورت کن... تا بدین جا رسید که گفت: چون خواستی قضای حاجت کنی، به جای دور دستی برو. - . المحاسن: ۳۷۵ -

**[ترجمه]

«۳۴»

مَحَاسِنُ الْبَرْقِیِّ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْمِنْقَرِیِّ عَنْ حَمَّادِ بْنِ عُثْمَانَ أَوْ حَمَّادِ بْنِ عِیسَی عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ إِذَا سَافَرْتَ مَعَ قَوْمٍ فَأَكْثِرِ اسْتِشَارَتَهُمْ إِلَی أَنْ قَالَ وَ إِذَا أَرَدْتَ قَضَاءَ حَاجَتِكَ فَأَبْعِدِ الْمَذْهَبَ فِی الْأَرْضِ (۱).

**[ترجمه]بر استحباب رفتن به جای مکان دوردست زمین دلالت دارد، شاید چنان که اصحاب ذکر کرده‌اند، بدین خاطر که بدنش را از مردم بپوشاند و سایر روایات نیز بر آن دلالت دارد .

**[ترجمه]

بیان

یدل علی استحباب الذهاب فی الأرض و لعله لیستر بدنه عن الناس كما ذكره الأصحاب و یدل علیه سائر الأخبار.

**[ترجمه]مجمع البیان: امام صادق علیه السلام در وصف لقمان فرمود: به علت شدت پوشش و حفاظت از خودش، هرگز کسی او را در وقت قضاء حاجت [بول و غائط] و یا شستشوی بدن ندید.

سپس فرمود: ارباب لقمان وارد مستراح شد و نشستن در آنجا را طول داد. لقمان ندا در داد: نشستن طولانی در آن محل به کبد آسیب می رساند و موجب بواسیر می شود، و حرارت بدن را به طرف سر بالا می برد. پس آرام بنشین و آرام برخیز. - گفت: - پس [ارباب] حکمت لقمان را بر دروازه بستان نوشت.

**[ترجمه]

«۳۵»

مَجْمَعُ الْبَیَانِ، عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فِی وَصْفِ لُقْمَانَ علیه السلام قَالَ لَمْ یَرَهُ أَحَدٌ مِنَ النَّاسِ عَلَی بَوْلٍ وَ لَا غَائِطٍ وَ لَا اغْتِسَالٍ لِشِدَّةِ تَسَتُّرِهِ وَ تَحَفُّظِهِ فِی أَمْرِهِ.

ثم قال ره و قیل إن مولاه دخل المخرج فأطال الجلوس فناداه لقمان إن طول الجلوس علی الحاجه یفجع الكبد و یورث منه الباسور و یصعد الحراره

۱- ۱. المحاسن ص ۳۷۵.

إلی الرأس فاجلس هونا و قم هونا قال فکتب حکمته علی باب الحش (۱).

**[ترجمه]در نهایه گفته: «هون» به معنای آرامش، نرمی و از سر حوصله عمل کردن است، و از زمره آن حدیث ذیل است: در دوستی با دوستت اعتدال را رعایت کن، یعنی میانه رو باش و افراط نکن و در قاموس آمده: «هان یهین هوناً»: یعنی آسان گردید. گفت: «حش» مثلثه المخرج است [فاء الفعل با هر سه حرکت خوانده می‌شود] زیرا آنان پیشتر در باغ و بستان‌ها قضای حاجت می‌کردند.

**[ترجمه]

بیان

فی النهایه الهون الرفق و اللین و التثبت

و منه الحدیث: أحبب حبیبک هونا ما.

أی حبا مقتصدا لا إفراط فیه و فی القاموس هان هونا سهل و قال الحش مثلثه المخرج لأنهم کانوا یقضون حوائجهم فی البساتین.

**[ترجمه]شرح النفلیه: شهید ثانی نقل کرده است که هیچ گاه زمان قضای حاجت رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم دیده نشد.

فرمود: و امام صادق علیه السلام فرمود: هر کس جهت قضای حاجت بیرون شد، باید خود را بپوشاند. - . شرح النفلیه: ۱۷ -

**[ترجمه]

«۳۶»

شَرْحُ النَّفْلِیَّهِ، لِلشَّهِیدِ الثَّانِی عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله: أَنَّهُ لَمْ یُرَ عَلَی بَوْلٍ وَ لَا غَائِطٍ.

قَالَ وَ قَالَ علیه السلام: مَنْ أَتَی الْغَائِطَ فَلْیَسْتَتِرْ(۲).

**[ترجمه]کشف الغمه: جنید بن عبدالله نقل کرده است: در نهروان فرود آمدیم، من از صفوف جدا شدم و نیزه‌ام را در زمین فرو کردم و سپرم را بر زمین گذاشتم و از آفتاب خود را پوشاندم و نشسته بودم که به ناگاه امیر المؤمنین علیه السلام بر من وارد شد و فرمود: ای برادر ازدی، طهور همراه خود داری؟ گفتم: آری، و سپس آفتابه را به ایشان دادم. امام از من دور شد و رفت تا جایی که او را ندیدم و سپس بازگشت در حالی که طهارت کرده بود، سپس در سایه سپر نشست... ادامه حدیث. - . کشف الغمه ۱: ۳۸۱، ۸۰ چاپ سنگی -

**[ترجمه]

«۳۷»

كَشْفُ الْغُمَّهِ، عَنْ جُنَيْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: نَزَلْنَا النَّهْرَوَانَ فَبَرَزْتُ عَنِ الصُّفُوفِ وَ رَكَزْتُ رُمْحِي وَ وَضَعْتُ تُرْسِي وَ اسْتَتَرْتُ مِنَ الشَّمْسِ فَإِنِّي لَجَالِسٌ إِذْ وَرَدَ عَلَيَّ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام فَقَالَ يَا أَخَا الْأَزْدِ مَعَكَ طَهُورٌ قُلْتُ نَعَمْ فَنَاوَلْتُهُ الْإِدَاوَهَ فَمَضَى حَتَّى لَمْ أَرَهُ وَ أَقْبَلَ وَ قَدْ تَطَهَّرَ فَجَلَسَ فِي ظِلِّ التُّرْسِ الْحَدِيثَ (۳).

**[ترجمه]العلل: امام کاظم از پدر خويش عليهما السلام نقل كرده است كه فرمود: همانا خداوند به موسى عليه السلام وحى كرد: اى موسى هرگز به خاطر ثروت زياد شاد نشو، و ذكر و ياد مرا در هيچ حالى وا مگذار؛ زيرا كثرت مال، گناهان را از ياد مى‌برد و ترک ذكر من موجب سنگدلى مى‌شود. - . علل الشرائع ۱: ۷۷ -

**[ترجمه]

«۳۸»

الْعِلَلُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى عَنِ الْعَمْرَكِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَبِيهِ عليهم السلام قَالَ: أَوْحَى اللَّهُ إِلَى مُوسَى عليه السلام يَا مُوسَى لَا تَفْرَحْ بِكَثْرَهِ الْمَالِ وَ لَا تَدَعْ ذِكْرِي عَلَى كُلِّ حَالٍ فَإِنَّ كَثْرَهَ الْمَالِ تُنْسِي الذُّنُوبَ وَ إِنَّ تَرْكَ ذِكْرِي يُقْسِي الْقُلُوبَ (۴).

۳۹ الْخِصَالُ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى عَنْ أَبِيهِ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ إِسْحَاقَ عَنْ عَلِيِّ بْنِ مَهْزِيَارَ عَنْ فَضَالَهَ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي زِيَادٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام مِثْلَهُ (۵).

۱- ۱. مجمع البيان ج ۸ ص ۳۱۷.

۲- ۲. شرح النفليه ص ۱۷.

۳- ۳. كشف الغمّه ج ۱ ص ۳۸۱ و ص ۸۰ ط حجر.

۴- ۴. علل الشرائع ج ۱ ص ۷۷.

۵- ۵. الخصال ج ۱ ص ۲۰.

**[ترجمه]الخصال: اسماعیل بن ابی زیاد نیز همین حدیث را از امام صادق علیه السلام نقل کرده است. - . الخصال ۱: ۲۰ -

**[ترجمه]

«۴۰»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنْ هَارُونَ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ مَسْعَدَهَ بْنِ صَدَقَهَ عَنْ جَعْفَرٍ عَنْ أَبِیهِ علیهم السلام قَالَ کَانَ أَبِی یَقُولُ: إِذَا عَطَسَ أَحَدُکُمْ وَ هُوَ عَلَی خَلَاءٍ فَلْیُحَمِّدِ اللَّهَ فِی نَفْسِهِ (۱).

**[ترجمه]قرب الاسناد: جعفر از پدرش علیه السلام نقل کرده است که ایشان می فرمود: اگر فردی از شما در مستراح عطسه کرد، در دل «الحمد لله» بگوید. - . قرب الاسناد: ۵۰ چاپ نجف -

**[ترجمه]

بیان

فی نفسه أی من غیر أن یتکلم به أو سرا جمعا بینه و بین ما دل علی استثناء التحمید بل مطلق الذکر.

**[ترجمه]«فی نفسه» یعنی بدون اینکه تکلم کند یا آهسته بگوید؛ به خاطر جمع میان این روایت و آنچه بر استثناء تحمید بلکه مطلق ذکر، دلالت دارد.

**[ترجمه]

«۴۱»

الْخِصَالُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِیٍّ مَاجِیلَوَیْهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ یَحْیَی عَنْ أَبِی سَعِیدٍ الْآدَمِیِّ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ الْحُسَیْنِ اللُّؤْلُؤِیِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سَعِیدِ بْنِ غَزْوَانَ عَنْ إِسْمَاعِیلَ بْنِ أَبِی زِیَادٍ عَنِ الصَّادِقِ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام عَنْ عَلِیٍّ علیه السلام قَالَ: طُولُ الْجُلُوسِ عَلَی الْخَلَاءِ یُورِثُ الْبَاسُورَ(۲).

**[ترجمه]الخصال: امام صادق از پدران خویش علیهم السلام و ایشان نیز از امام علی علیه السلام نقل کرده‌اند که فرمود: طولانی نشستن بر سر مستراح موجب بواسیر می‌گردد. - . الخصال ۱: ۱۲ -

**[ترجمه]

بیان

فی القاموس الباسور عله معروفه و الجمع البواسیر.

**[ترجمه]در قاموس آمده، «باسور» بیماری معروفی است و جمع آن بواسیر است.

**[ترجمه]

«۴۲»

عُیُونُ الْأَخْبَارِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِیٍّ بْنِ شَاهٍ عَنْ أَبِی بَکْرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ النَّیْشَابُورِیِّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَحْمَدَ الطَّائِیِّ عَنْ أَبِیهِ وَ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ إِبْرَاهِیمَ الْخُوزِیِّ عَنْ إِبْرَاهِیمَ بْنِ مَرْوَانَ عَنْ جعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ زِیَادٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْهَرَوِیِّ وَ عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْأُشْنَانِیِّ عَنْ عَلِیِّ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ مَهْرَوَیْهِ عَنْ دَاوُدَ بْنِ سُلَیْمَانَ کُلِّهِمْ عَنِ الرِّضَا عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ عَلِیٍّ علیه السلام: أَنَّهُ دَخَلَ الْمُسْتَرَاحَ فَوَجَدَ لُقْمَةً مُلْقَاةً فَدَفَعَهَا إِلَی غُلَامٍ لَهُ فَقَالَ یَا غُلَامُ اذْکُرْنِی بِهَذِهِ اللُّقْمَهِ إِذَا خَرَجْتُ فَأَکَلَهَا الْغُلَامُ فَلَمَّا خَرَجَ الْحُسَیْنُ علیه السلام قَالَ یَا غُلَامُ اللُّقْمَهُ قَالَ أَکَلْتُهَا یَا مَوْلَایَ قَالَ أَنْتَ حُرٌّ لِوَجْهِ اللَّهِ قَالَ لَهُ رَجُلٌ أَعْتَقْتَهُ یَا سَیِّدِی قَالَ نَعَمْ سَمِعْتُ جَدِّی رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَقُولُ مَنْ وَجَدَ لُقْمَةً فَمَسَحَ مِنْهَا أَوْ غَسَلَ مِنْهَا ثُمَّ أَکَلَهَا لَمْ تَسْتَقِرَّ فِی جَوْفِهِ إِلَّا أَعْتَقَهُ اللَّهُ مِنَ النَّارِ وَ لَمْ أَکُنْ أَسْتَعْبِدُ رَجُلًا أَعْتَقَهُ اللَّهُ مِنَ النَّارِ(۳).

۱- ۱. قرب الإسناد ص ۵۰ ط نجف.

۲- ۲. الخصال ج ۱ ص ۱۲.

۳- ۳. عیون الأخبار ج ۲ ص ۴۳.

و رواه فی صحیفه الرضا بإسناده: مثله (۱) بیان رواه فی الفقیه (۲)

**[ترجمه]عیون الاخبار: امام رضا علیه السلام از پدران خویش علیهم السلام و ایشان نیز از امام حسین بن علی علیه السلام نقل کرده‌اند که ایشان وارد مستراح شد و لقمه‌ای را که بر زمین افتاده بود یافت، آن را برداشت و به غلامش داد و به او فرمود: ای غلام! زمانی که خارج شدم این لقمه را به من بده. سپس غلام لقمه را خورد، زمانی که امام حسین علیه السلام خارج شد، فرمود: ای غلام، لقمه چه شد؟ غلام گفت: مولای من! آن را خوردم. امام فرمود: تو در راه خدا آزادی. مردی خطاب به امام گفت: سرورم، او را آزاد کردی؟ فرمود: آری. از جدم رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم شنیدم که می... فرمود: هر کس لقمه نانی را بیابد سپس آن را پاک کند یا بشوید و بخورد، قبل از آن که در شکمش هضم شود، خدا او را از آتش جهنم آزاد می کند، و من هرگز بنده‌ای را که خداوند از آتش نجات داده، برده خود نمی‌کنم. - . عیون الاخبار ۲: ۴۳ -

این حدیث را در صحیفه امام رضا علیه السلام با همین اسناد نقل کرده است.

**[ترجمه]

توضیح

مرسلا عن أبی جعفر الباقر علیه السلام: و لا تنافی بینهما لإمکان صدوره عنهما علیهما السلام وَ فِی الْفَقِیهِ: دَخَلَ أَبُو جَعْفَرٍ علیه السلام فَوَجَدَ لُقْمَهَ خُبْزٍ فِی الْقَذَرِ فَأَخَذَهَا وَ غَسَلَهَا وَ دَفَعَهَا إِلَی مَمْلُوکٍ کَانَ مَعَهُ إِلَی آخِرِ الْخَبَرِ.

و استدل به علی کراهه الأکل فی الخلاء و إلا لما أخر علیه السلام الأکل مع شده اهتمامه بذلک و القذر بمعنی الوسخ أو النجس فإن کانا یابسین فالغسل علی الاستحباب و علی الثانی لو کان رطبا فیمکن أن یکون الغسل فی الجاری و مثله علی المشهور و التردید فی هذا الخبر إما علی التخییر استحبابا بناء علی عدم النجاسه أو المسح علی عدم النجاسه و الغسل علی النجاسه فیدل إطلاقه علی جواز الغسل بالقلیل و لا ینافیه ما یدل علی عدم جواز تطهیر العجین و الأمر بدفنه أو طرحه أو بیعه ممن یستحل المیته إذ الفرق بینهما بین إذ لا یصل الماء إلی أجزاء العجین و إن وصل یصیر مضافا بخلاف الخبز لا سیما یابسه فإنه یصل الماء إلی الأجزاء التی وصلت إلیها النجاسه.

قال فی التذکره العجین النجس إذا مزج بالماء الکثیر حتی صار رقیقا و تخلل الماء جمیع أجزائه طهر و ظاهره فی النهایه و المنتهی عدم قبوله للتطهیر بالماء و قال فی المنتهی الصابون إذا انتقع فی الماء النجس و السمسم و الحنطه إذا انتقعا کان حکمها حکم العجین یعنی فی عدم قبول التطهیر بالماء ثم قوی قبولها للطهاره إذا غسلت مرارا ثم ترکت حتی تجف.

و ذکر بعض المحققین فی توجیه الأخبار الموهمه لعدم تطهیر العجین السر فیه توقف تطهیره بالماء علی الممازجه و النفوذ فی أجزائه بحیث یستوعب کل ما أصابه الماء النجس إذ المفروض فی الأخبار عجنه بماء نجس و فی ذلک

۱- ۱. صحیفه الرضا علیه السلام ص ۳۱.

۲- ۲. فقیه من لا یحضره الفقیه ج ۱ ص ۱۸.

من المشقه و العسر ما لا يخفى فلذا وقع العدول عنه إلى الوجهين المذكورين انتهى.

ثم إن الخبر يدل على مرجوحيه استخدام أهل الفضل و الصلاح فى الجمله.

**[ترجمه]در فقيه آن را از امام محمد باقر عليه السلام نقل كرده و هيچ منافاتى ندارد، چرا كه ممكن است از هر دو از امام صادر شده باشد و در فقيه آمده كه امام باقر عليه السلام داخل بيت خلا شد و لقمه‌اى نان را در آن يافت، آن را برداشت و شست و به غلامى كه همراه ايشان بود داد.. تا آخر روايت.

و با آن حديث، بر كراهت خوردن در مستراح استدلال شده، وگرنه امام عليه السلام با وجود شدت اهتمام خود به آن، خوردن لقمه را به تاخير نمى انداخت. «قذر» به معناى نجاست و آلودگى است، اگر آن دو خشك باشند، شستن آن از باب استحباب مى باشد و در مورد نجاست در صورتى كه خيس باشد، احتمال دارد كه بر اساس قول مشهور، شستن آن در آب جارى و مانند آن باشد. و ترديد در اين خبر، يا بر مبناى تخيير از روى استحباب است بر اساس عدم نجاست، يا مسح بر عدم نجاست و شستن بنا بر نجاست، كه در اين صورت اطلاق آن، بر جواز غسل با آب قليل دلالت دارد و با آنچه كه بر عدم جواز تطهير عجين دلالت دارد؛ و همچنين امر به دفن يا دور انداختن يا فروختن آن به كسى كه ميته را حلال مى داند منافات ندارد، چرا كه اختلاف ميان آن دو آشكارست و آب به اجزاى خمير نمى رسد و اگر هم برسد، بر عكس نان، مضاف مى شود به ويژه اگر خشك باشد، كه در اين صورت، آب به همان اجزايى مى رسد كه نجاست بدان رسيده است.

در تذكره گفته: خمير نجس در صورتى كه با آب كثير مخلوط شود و رقيق گردد، در صورتى كه آب به تمام اجزاى آن نفوذ كند پاك مى شود و ظاهر نهايه و منتهى، عدم قبول تطهير با آب است. و در منتهى گفته: اگر صابون درآب نجس خيس شود و همچنين كنجد و گندم خيس شوند، همان حكم خمير را در عدم پذيرش تطهير به وسيله آب دارند، سپس پذيرش آن جهت طهارت را قوى دانسته است، در صورتى كه چندين بار شسته شوند و تا زمان خشك شدن رها شوند.

برخى از محققان در راستاى توجيه اخبار موهم عدم تطهير خمير گفته اند: راز نهفته در آن، توقف تطهير آن توسط آب بر ممازجه و نفوذ آب به اجزاى آن است، به گونه اى كه هر آنچه را كه آب نجس بدان رسيده، در بر گيرد، چرا كه فرض در اخبار، آميختگى آن با آب نجس مى باشد كه مشقت و سختى آن بر كسى پوشيده نيست، بدين جهت از آن به دو وجه مذكور عدول شده است. پايان كلام.

همانا اين روايت فى الجمله بر مرجوحيت به كارگيرى صاحبان فضل و صلاح دلالت مى كند.

**[ترجمه]

أقول

و قد مر بعض الآداب فى الباب السابق.

**[ترجمه]برخی از آداب در باب پیش بیان گردید.

**[ترجمه]

«۴۳»

كِتَابُ الْمَسَائِلِ، بِالْإِسْنَادِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ مُوسَى قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ يُجَامِعُ وَ يَدْخُلُ الْكَنِيفَ وَ عَلَيْهِ خَاتَمٌ فِيهِ ذِكْرُ اللَّهِ أَوْ شَيْ ءٌ مِنَ الْقُرْآنِ أَ يَصْلُحُ ذَلِكَ قَالَ لَا(۱).

**[ترجمه]علی بن جعفر از برادرش امام موسی کاظم علیه السلام نقل کرده است که از ایشان درباره مردی سؤال کردم که جماع کند و داخل مستراح شود و انگشتری بر دست داشته باشد که بر آن ذکر خدا یا آیه ای از قرآن نوشته شده باشد، آیا سزاوار است؟ فرمود: خیر. - . البحار ۱۰: ۲۸۶، قرب الاسناد: ۱۲۱ چاپ سنگی -

**[ترجمه]

«۴۴»

نَوَادِرُ الرَّاوَنْدِيِّ، عَنْ عَبْدِ الْوَاحِدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ الرُّويَانِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ التَّمِيمِيِّ عَنْ سَهْلِ بْنِ أَحْمَدَ الدِّيبَاجِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ الْأَشْعَثِ عَنْ مُوسَى بْنِ إِسْمَاعِيلَ بْنِ مُوسَى عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: الْبَوْلُ فِي الْمَاءِ الْقَائِمِ مِنَ الْجَفَاءِ(۲).

وَ بِهَذَا الْإِسْنَادِ قَالَ قَالَ عَلِيٌّ علیه السلام: عَلَّمَنِي رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِذَا دَخَلْتُ الْكَنِيفَ أَنْ أَقُولَ اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْخَبِيثِ الْمُخْبِثِ النِّجْسِ الرِّجْسِ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ (۳).

وَ بِهَذَا الْإِسْنَادِ قَالَ قَالَ الْبَاقِرُ علیه السلام قَالَ أَبِي عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ علیهما السلام: يَا بُنَيَّ اتَّخِذْ ثَوْباً لِلْغَائِطِ فَإِنِّي رَأَيْتُ الذُّبَابَ يَقَعْنَ عَلَى الشَّيْ ءِ الرَّقِيقِ ثُمَّ يَقَعْنَ عَلَيَّ قَالَ ثُمَّ أَتَيْتُهُ فَقَالَ مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَ لَا لِأَصْحَابِهِ إِلَّا ثَوْبٌ وَاحِدٌ(۴).

وَ بِهَذَا الْإِسْنَادِ قَالَ: نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَنْ يُطَمِّحَ الرَّجُلُ بِبَوْلِهِ مِنَ السَّطْحِ

ص: ۱۸۸

۱- ۱. البحار ج ۱۰ ص ۲۸۶؛ و تراه فی قرب الإسناد ص ۱۲۱ ط حجر.

۲- ۲. نوادر الراوندیّ ص ۴۰.

۳- ۳. نوادر الراوندیّ ص ۵۳.

۴- ۴. نوادر الراوندیّ ص ۵۳، و زاد بعده: فرفضه.

فِی الْهَوَاءِ وَ نَهَی أَنْ یَبُولَ الرَّجُلُ وَ فَرْجُهُ بَادٍ لِلْقِبْلَهِ(۱).

**[ترجمه]نوادر الراوندی: امام موسی بن جعفر علیه السلام از پدران خویش علیهم السلام نقل کرده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: بول کردن در آب راکد، جفا و ظلم است. - . نوادر الراوندی: ۴۰ -

با همین اسناد نقل شده است که امام علی علیه السلام فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به من یاد داد، زمانی که داخل مستراح شدم بگویم: «خدایا از شر ناپاک آلوده آلوده پرود نجس و پلید، شیطان رانده شده به تو پناه می برم». - . نوادر الراوندی: ۵۳ -

با همین اسناد، امام باقر علیه السلام نقل کرده است که پدرم امام زین العابدین علیه السلام فرمود: فرزندم، برای مستراح رفتن لباس برگیر، زیرا من مگس‌ها را دیده‌ام که روی چیزهای رقیق می‌نشینند و سپس روی من می‌نشینند، پس وقتی نزد او رفتم، فرمود: البته پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم و یارانش، معمولاً بیش از یک لباس نداشتند. - . نوادر الراوندی: ۵۳ -

با همین اسناد نقل کرده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله از اینکه مردی در پشت بام در هوا بول کند و همچنین در حالی که عورت وی رو به قبله باشد بول کند، نهی کردند. - . نوادر الراوندی: ۵۴ -

**[ترجمه]

توضیح

لعل قوله علیه السلام أخیرا ما کان للنبی صلی الله علیه و آله لبیان کون ما ذکره أولا علی الاستحباب و الفضل لا علی الوجوب أو علی الاختیار و السهوله لا العسر و الاضطرار و المراد بالرقیق المائع و الأظهر عدم الحکم بنجاسه الثوب بظهور بقاء النجاسه رطبه علی الذباب إذ الأصل عدم علوق شی ء من النجاسه فلا بد من العلم به و بقاء الرطوبه و إن کان موافقا للأصل لکنه معارض بأصاله طهاره الثوب و تبقی أصاله براءه الذمه من التکلیف بأحکام النجاسه حینئذ.

قال الشهید قدس سره فی الذکری لو طارت الذبابه عن النجاسه إلی الثوب أو الماء فعند الشیخ عفو و اختاره المحقق فی الفتاوی لعسر الاحتراز و لعدم الجزم ببقائها لجفافها بالهواء قال و هو یتم فی الثوب دون الماء و نوقش فی ذلک بأن المقتضی لعدم تمام الحکم فی الماء موجود فی الثوب من رطوبته فلا یستقیم إطلاق القول فیه مع أنه علی ما هو المشهور من الاکتفاء بزوال العین فی الحیوان لا وجه للفرق أصلا.

و التطمیح فی البول هو أن یرمی به فی الهواء من موضع مرتفع کما یدل علیه هذه الروایه و غیرها و أما ما یوهمه کلام بعض اللغویین من أن المراد به البول إلی جهه الفوق فهو غیر مراد و یرد علیه إشکال و هو أنه مناف لما مر و ذکره الأصحاب من

استحباب ارتیاد مکان مرتفع للبول و یمکن الجمع بینهما بأن یقال المستحب ارتفاع یسیر یؤمن معه من النضح و عود البول و المکروه ما یخرج عن هذا الحد و یکون ارتفاعا کثیرا ثم إنه علی هذا التقدیر هل البول فی البلالیع العمیقه هکذا حکمه أم لا

محل إشکال و القول بعدم الکراهه لا یخلو من قوه.

**[ترجمه]شاید این قول امام که در پایان فرمود: «ما کان للنبی» برای بیان این بوده است که آنچه قبلاـ فرموده، از باب استحباب و فضل باشد نه از روی وجوب؛ یا بر اساس اختیار و سهولت باشد نه بر اساس سختی و اضطرار. و مراد از رقیق مایع است و اظهر عدم حکم بر نجاست لباس با ظهور بقای نجاست خیس بر مگس است، چرا که اصل، عدم چسبیدن چیزی از نجاست است، بنابراین باید بدان علم به نجاست داشت و باقی ماندن رطوبت، هر چند مطابق اصل است، اما با اصالت طهارت لباس در تعارض است و اصالت برائت ذمه از تکلیف به احکام نجاست در این زمان باقی می ماند.

شهید – قدس سره – در ذکری گفته است: اگر مگس از روی نجاست بر روی لباس یا آب بپرد، شیخ به عفو قائل شده و محقق در فتواهای خود به خاطر دشواری پرهیز و عدم یقین به بقای نجاست به خاطر خشک شدن آن در هوا، این قول را اختیار کرده و گفته: آن تنها در لباس درست است نه در آب و در این باره بحث شده که مقتضی عدم تمامیت حکم در آب، در رطوبت حاصل در لباس موجود است، از این رو اطلاق قول در آن صحیح نیست، با وجود آنکه بر اساس قول مشهور اکتفا به زوال عین در حیوان، فرق گذاشتن، هیچ وجهی ندارد. و «تطمیح» در بول این است که آن را از مکانی مرتفع در هوا بپراکنی، همچنان که این روایت و دیگر روایات بر آن دلالت دارند؛ و اما بر آنچه که از کلام برخی از زبان شناسان به ذهن می‌آید، منظور بول به جهت بالا نیست و اشکالی که بر آن وارد می شود این است که با آنچه که پیشتر ذکر شد منافات دارد و اصحاب آن را با عنوان استحباب کاوش مکان مرتفع برای بول کردن ذکر کرده اند و می توان آن دو را جمع کرد و گفت: ارتفاع کمی که همراه با آن از پاشیدن و بازگشت بول در امان باشد، مستحب است و مکروه چیزی است که از این حد خارج شده و ارتفاع آن زیاد شود، و با وجود این تقدیر، آیا حکم بول کردن در چاههای مستراح عمیق نیز همین حکم را دارد؟ این محل اشکال است و قول به عدم کراهت، از قوت خالی نیست؟

**[ترجمه]

«۴۵»

نُقِلَ مِنْ خَطِّ الشَّهِیدِ رَحِمَهُ اللَّهُ عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله قَالَ: کَانَ نُوحٌ

۱- ۱. نوادر الراوندیّ ص ۵۴ و فیه« یطیح» بدل« یطمح».

كَبِيرُ الْأَنْبِيَاءِ إِذَا قَامَ مِنَ الْحَاجَةِ قَالَ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَذَاقَنِي طَعْمَهُ وَ أَبْقَى فِي جَسَدِي مَنْفَعَتَهُ وَ أَخْرَجَ عَنِّي أَذَاهُ وَ مَشَقَّتَهُ.

**[ترجمه]به خط شـهید - رحمه الله - از رسول خـدا صـلی الله علیه و آله و سـلم نقل شده است که فرمود: حضـرت نوح علیه السـلام، بزرگ پیـامبران، زمـانی که قضـای حـاجت کرد فرمود: «سپاس خـدایی را که طعـام خود را به من خورانیـد و در تنم منفعت آن را باقی گذاشت و اذیت و مشقت آن را از من دفع نمود».

**[ترجمه]

«۴۶»

الْخِصَالُ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ مُوسَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ يَحْيَى بْنِ زَكَرِيَّا عَنْ بَكْرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَبِيبٍ عَنِ ابْنِ عُبَيْدٍ عَنْ هَدِيَّةَ بْنِ خَالِدٍ الْقَيْسِيِّ عَنْ مُبَارَكِ بْنِ فَضَالَةَ عَنِ الْأَصْبَغِ بْنِ نُبَاتَةَ قَالَ: قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام لِلْحَسَنِ ابْنِهِ يَا بُنَيَّ أَ لَا أُعَلِّمُكَ أَرْبَعَ خِصَالٍ تَسْتَغْنِي بِهَا عَنِ الطِّبِّ فَقَالَ بَلَى يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ قَالَ لَا تَجْلِسْ عَلَى الطَّعَامِ إِلَّا وَ أَنْتَ جَائِعٌ وَ لَا تَقُمْ علی [عَنِ] الطَّعَامِ إِلَّا وَ أَنْتَ تَشْتَهِيهِ وَ جَوِّدِ الْمَضْغَ وَ إِذَا نِمْتَ فَأَعْرِضْ نَفْسَكَ عَلَى الْخَلَاءِ فَإِذَا اسْتَعْمَلْتَ هَذَا اسْتَغْنَيْتَ عَنِ الطِّبِ (۱).

دعوات الراوندی، عنه علیه السلام: مثله.

**[ترجمه]الخصـال: امیرمؤمنان علی بن ابی طالب علیه السـلام به فرزنـد خود حسن علیه السـلام فرمود: «پسـرم! آیا تو را چهار نکته نیـاموزم که به کمـک آنها از طب بی نیاز شوی؟». فرمود: آری، ای امیر مؤمنان! فرمود: «بر سـفره ننشـین، مگر آن هنگام که گرسـنه ای؛ و از سـفره برنخیز، مگر در حالی که هنوز میل خوردن داری؛ خوب بجو؛ و قبل از خوابیدن قضای حاجت کن. اگر این چهار نکته را به کار بستی، از طب

بی‌نیاز می شوی. -. الخصال ۱: ۱۰۹ -

دعوات الراوندی: از امام مانند این حدیث را نقل کرده است.

**[ترجمه]

«۴۷»

عُدَّةُ الدَّاعِي، رَوَى الْحَلَبِيُّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: لَا بَأْسَ بِذِكْرِ اللَّهِ وَ أَنْتَ تَبُولُ فَإِنَّ ذِكْرَ اللَّهِ حَسَنٌ عَلَى كُلِّ حَالٍ وَ لَا تَسْأَمْ مِنْ ذِكْرِ اللَّهِ.

وَ عَنْهُ علیه السلام: فِيمَا أَوْحَى إِلَى مُوسَى علیه السلام يَا مُوسَى لَا تَفْرَحْ بِكَثْرَةِ الْمَالِ وَ لَا تَدَعْ ذِكْرِي عَلَى كُلِّ حَالٍ فَإِنَّ كَثْرَةَ الْمَالِ تُنْسِي الذُّنُوبَ وَ إِنَّ تَرْكَ ذِكْرِي يُقْسِي الْقُلُوبَ.

وَ عَنْ أَبِی حَمْزَهَ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: مَکْتُوبٌ فِی التَّوْرَاهِ الَّتِی لَمْ تُغَیَّرْ أَنَّ مُوسَی سَأَلَ رَبَّهُ فَقَالَ إِلَهِی یَأْتِی عَلَیَّ مَجَالِسُ أُعِزُّکَ وَ أُجِلُّکَ أَنْ أَذْکُرَکَ فِیهَا فَقَالَ یَا مُوسَی إِنَّ ذِکْرِی عَلَی کُلِّ حَالٍ حَسَنٌ (۲).

**[ترجمه]عـده الـداعی: حلبی نقل کرده است که امام صادق علیه السـلام فرمود: اشـکالی ندارد که در حال بول کردن به یاد خدا باشی، چرا که یاد او در هر حالتی پسندیده است و از ذکر خداوند [در آن حال] ملول مشو.

و امام صادق علیه السلام نقل کرده است که در آنچه به موسی وحی شد آمده است: ای موسی، هرگز از زیادی مال خوشحال مشو، و ذکر مرا در هیـچ حـالتی وانگـذار، زیرا که زیـادی مال گناهان را از یاد می برد و ترک ذکر من نیز قلبها را قساوت می بخشد .

ابو حمزه نقل کرده است که امام باقر علیه السـلام فرمود: در توراتی که تغییر ننموده، نوشـته شده است که حضرت موسی علیه السـلام از خـدای خود پرسـید: خـدایا! بر من مجالسـی فرا می رسد که تو را بزرگ داشـته و در آن نام تو را بر زبان می آورم. خداوند فرمود: ای موسی! همانا یاد من در هر زمان نیکو و پسندیده است. - . عده الداعی: ۱۸۶ -

**[ترجمه]

«۴۸»

الْهِدَایَهُ،: السُّنَّهُ فِی دُخُولِ الْخَلَاءِ أَنْ یُدْخِلَ الرَّجُلُ رِجْلَهُ الْیُسْرَی قَبْلَ الْیُمْنَی وَ یُغَطِّیَ رَأْسَهُ وَ یَذْکُرَ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ وَ لَا یَجُوزُ التَّغَوُّطُ عَلَی شُطُوطِ الْأَنْهَارِ وَ الطُّرُقِ النَّافِذَهِ وَ أَبْوَابِ الدُّورِ وَ فَیْ ءِ النُّزَّالِ وَ تَحْتَ الْأَشْجَارِ

۱- ۱. الخصال ج ۱ ص ۱۰۹.

۲- ۲. عدّه الداعی ص ۱۸۶.

الْمُثْمِرَهِ وَ لَا يَجُوزُ الْبَوْلُ فِي جُحْرٍ وَ لَا مَاءٍ رَاكِدٍ وَ لَا بَأْسَ بِالْبَوْلِ فِي مَاءٍ جَارٍ وَ لَا يَجُوزُ أَنْ يُطَمِّحَ الرَّجُلُ بِبَوْلِهِ فِي الْهَوَاءِ وَ لَا يَجُوزُ أَنْ يَجْلِسَ لِلْبَوْلِ وَ الْغَائِطِ مُسْتَقْبِلَ الْقِبْلَهِ وَ لَا مُسْتَدْبِرَهَا وَ لَا مُسْتَقْبِلَ الْهِلَالِ وَ لَا مُسْتَدْبِرَهُ (۱) وَ يُكْرَهُ الْكَلَامُ وَ السِّوَاكُ لِلرَّجُلِ وَ هُوَ عَلَى الْخَلَاءِ وَ رُوِيَ أَنَّ مَنْ تَكَلَّمَ عَلَى الْخَلَاءِ لَمْ تُقْضَ حَاجَتُهُ وَ السِّوَاكُ عَلَى الْخَلَاءِ يُورِثُ الْبَخَرَ وَ طُولُ الْجُلُوسِ عَلَى الْخَلَاءِ يُورِثُ الْبَاسُورَ وَ عَلَى الرَّجُلِ إِذَا فَرَغَ مِنْ حَاجَتِهِ أَنْ يَقُولَ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَمَاطَ عَنِّي الْأَذَى وَ هَنَّأَنِي الطَّعَامَ وَ عَافَانِي مِنَ الْبَلْوَى وَ لَا بَأْسَ بِذِكْرِ اللَّهِ عَلَى الْخَلَاءِ لِأَنَّ ذِكْرَ اللَّهِ حَسَنٌ عَلَى كُلِّ حَالٍ وَ مَنْ سَمِعَ الْأَذَانَ وَ هُوَ عَلَى الْخَلَاءِ فَلْيَقُلْ كَمَا يَقُولُ الْمُؤَذِّنُ وَ لَا يَجُوزُ أَنْ يَبُولَ الرَّجُلُ قَائِماً مِنْ غَيْرِ عِلَّهٍ لِأَنَّهُ مِنَ الْجَفَاءِ وَ يُكْرَهُ لِلرَّجُلِ أَنْ يَدْخُلَ الْخَلَاءَ وَ مَعَهُ مُصْحَفٌ فِيهِ الْقُرْآنُ أَوْ دِرْهَمٌ عَلَيْهِ اسْمُ اللَّهِ إِلَّا أَنْ يَكُونَ فِي صُرَّهٍ وَ لَا يَجُوزُ أَنْ يَدْخُلَ الْخَلَاءَ وَ مَعَهُ خَاتَمٌ عَلَيْهِ اسْمُ اللَّهِ فَإِذَا دَخَلَ وَ هُوَ عَلَيْهِ فَلْيُحَوِّلْهُ عَنْ يَدِهِ الْيُسْرَى إِذَا أَرَادَ الِاسْتِنْجَاءَ فَإِذَا أَرَادَ الْخُرُوجَ مِنَ الْخَلَاءِ فَلْيُخْرِجْ رِجْلَهُ الْيُمْنَى قَبْلَ الْيُسْرَى وَ يَمْسَحُ يَدَهُ عَلَى بَطْنِهِ وَ هُوَ يَقُولُ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي عَرَّفَنِي لَذَّتَهُ وَ أَبْقَى قُوَّتَهُ فِي جَسَدِي وَ أَخْرَجَ عَنِّي أَذَاهُ يَا لَهَا نِعْمَهً ثَلَاثَ مَرَّاتٍ (۲).

**[ترجمه]الهدایه: سنت در ورود به مستراح این است که فرد در ابتدا پای چپ را قبل از پای راست وارد کند و سرش را بپوشاند و ذکر خداوند عز و جل را گوید؛ و مدفوع کردن بر کرانه رودها، راههای ورودی، دروازه خانه ها، سایه‌ها و محل فرود کاروان، زیر درختان میوه جائز نیست، همچنین بول کردن در سوراخ و آب راکد و آب جاری و این که مرد در هوا بول خود را بپراکند نیز جائز نیست، و نشستن جهت بول و غائط کردن روبروی قبله و پشت بدان و رو به روی ماه و پشت به آن نیز جائز نیست. - . الهدایه: ۱۵ -

حرف زدن و مسواک زدن برای مرد در مستراح مکروه است. روایت شده که هر کس در مستراح حرف بزند، حاجت وی برآورده نمی‌شود و مسواک زدن در توالت سبب بدبویی دهان، و بسیار نشستن در خلا سبب بواسیر می گردد.

زمانی که فردی قضای حاجت کرد، باید بگوید: «سپاس خدایی راست که مایه رنج و آزار را از من دفع نمود و از بلوی در عافیت نگاه داشت». و بر زبان آوردن نام خداوند در خلا ایرادی ندارد چرا که ذکر نام خداوند در هر حالتی پسندیده

است و هر کس در خلا باشد و صدای اذان را بشنود، همان را بگوید که موذن می گوید.

بول کردن به حالت ایستاده بدون علت جائز نیست، زیرا که نوعی جفا و ظلم است و همچنین مکروه است که کسی داخل مستراح شود و نوشته‌ای که در آن قرآن یا درهمی که بر آن نام خدا باشد به همراه داشته باشد، مگر این که داخل کیسه باشد. و همچنین ورود به خلا همراه با انگشتری که بر روی آن نام خدا باشد جائز نیست، از این رو اگر فرد داخل در مستراح شد و بر دستش بود، زمان استنجا انگشتر را از دست چپ به دست راست منتقل سازد .

زمانی که خواست از خلا خارج شود، باید پای راست خویش را قبل از پای چپ خارج سازد و دستش را بر شکمش بکشد و سه بار بگوید: «سپاس خدایی راست که لذت خود را به من شناسانید و قوتش را در جسمم جای داد و مایه آزار و اذیت را از من بیرون برد، شگفتا که چه نعمتی است». - . النهایه: ۱۶ -

**[ترجمه]

وَجَدْتُ بِخَطِّ الشَّيْخِ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ الْجُبَاعِيِّ نَقْلًا مِنْ جَامِعِ الْبَزَنْطِيِّ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ عَنِ الْبَاقِرِ علیه السلام قَالَ: لَا تَشْرَبْ وَ أَنْتَ قَائِمٌ وَ لَا تَنَمْ وَ بِيَدِكَ رِيحُ الْغَمَرِ وَ لَا تَبُلْ فِی الْمَاءِ وَ لَا تَخَلَّ عَلَى قَبْرٍ وَ لَا تَمْشِ فِی نَعْلٍ وَاحِدَهٍ فَإِنَّ الشَّيْطَانَ أَسْرَعُ مَا يَكُونُ إِلَى الْإِنْسَانِ عَلَى بَعْضِ هَذِهِ الْأَحْوَالِ وَ قَالَ مَا أَصَابَ أَحَداً عَلَى هَذِهِ الْحَالِ فَكَادَ يُفَارِقُهُ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ.

ص: ۱۹۱

۱- ۱. الهدايه: ۱۵.

۲- ۲. المصدر نفسه ص ۱۶.

**[ترجمه]به خط شیخ محمد بن علی جباعی یافتم که ابوبصیر نقل کرده است که امام محمد باقر علیه السلام فرمود: ایستاده آب ننوش، درحالی که در دستت بوی چربی - آلودگی - باشد نخواب، در آب بول نکن، بر قبری غایط نکن، با یک لنگه کفش راه نرو، که همانا شیطان سریع‌ترین جایی که به انسان نزدیک می‌گردد، زمانی است که او برخی از این حالات را انجام دهد؛ و فرمود: هر آنچه که گریبانگیر فردی شود که این کار را انجام دهد، تنها به خواست خداوند از آن رها می‌شود.

**[ترجمه]

«۵۰»

الْخِصَالُ، لِلصَّدُوقِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى الْيَقْطِينِيِّ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ يَحْيَى عَنْ جَدِّهِ الْحَسَنِ بْنِ رَاشِدٍ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ وَ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام: لَا يَبُولَنَّ الرَّجُلُ مِنْ سَطْحٍ فِي الْهَوَاءِ وَ لَا يَبُولَنَّ فِي مَاءٍ جَارٍ فَإِنْ فَعَلَ ذَلِكَ فَأَصَابَهُ شَيْ ءٌ فَلَا يَلُومَنَّ إِلَّا نَفْسَهُ فَإِنَّ لِلْمَاءِ أَهْلًا وَ لِلْهَوَاءِ أَهْلًا(۱):.

وَ قَالَ علیه السلام: إِذَا بَالَ أَحَدُكُمْ فَلَا يُطَمِّحَنَّ بِبَوْلِهِ وَ لَا يَسْتَقْبِلُ بِبَوْلِهِ الرِّيحَ (۲):.

وَ قَالَ علیه السلام: لَا تَبُلْ عَلَى الْمَحَجَّةِ وَ لَا تَتَغَوَّطْ عَلَيْهَا(۳):.

وَ قَالَ علیه السلام: لَا تُعَجِّلُوا الرَّجُلَ عِنْدَ طَعَامِهِ حَتَّى يَفْرُغَ وَ لَا عِنْدَ غَائِطِهِ حَتَّى يَأْتِيَ عَلَى حَاجَتِهِ (۴).

**[ترجمه]الخصال: امام صادق از پدران خود علیهم السلام نقل کرده است که امام علی علیه السلام فرمود: هرگز نباید فردی از بلندی در هوا و یا در آب جاری بول کند، زیرا که هر کس این کار را انجام دهد، دچار مصیبتی می شود که به خاطر آن تنها خود را سرزنش می کند، زیرا که در آب و هوا، اهل و ساکنانی وجود دارد. - . الخصال ۲: ۱۵۶ -

و امام علی علیه السلام فرمود: زمانی که فردی از شما بول کرد، بول خود را نپراکند و وقت بول کردن، رو به باد نایستد. - . الخصال ۲: ۱۵۷ -

امام علی علیه السلام فرمود: در راه عبور مردم، بول و غائط نکن. - . الخصال ۲: ۱۶۹ -

و ایشان فرمود: زمانی که فردی مشغول خوردن غذاست، وی را تا زمان فراغت و همچنین در زمان غائط کردن، تا اتمام قضای حاجت به عجله واندارید. - . الخصال ۲: ۱۶۹ -

**[ترجمه]

«۵۱»

دَعَائِمُ الْإِسْلَامِ، رُوِّينَا عَنْ أَهْلِ الْبَيْتِ عليهم السلام: أَنَّهُمْ أَمَرُوا بِسَتْرِ الْعَوْرَهِ وَ غَضِّ الْبَصَرِ عَنْ عَوْرَاتِ الْمُسْلِمِينَ وَ نَهَوُا الْمُؤْمِنَ أَنْ يَكْشِفَ عَوْرَتَهُ وَ إِنْ كَانَ بِحَيْثُ لَا يَرَاهُ أَحَدٌ وَ أَنَّ بَعْضَهُمْ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِمْ نَزَلَ إِلَى الْمَاءِ وَ عَلَيْهِ إِزَارٌ وَ لَمْ يَنْزَعْهُ فَقِيلَ لَهُ قَدْ نَزَلْتَ فِي الْمَاءِ وَ اسْتَتَرْتَ بِهِ فَانْزَعْهُ قَالَ فَكَيْفَ بِسَاكِنِ الْمَاءِ وَ نَهَوْا عَنِ الْكَلَامِ فِي حَالِ الْحَدَثِ وَ الْبَوْلِ وَ أَنْ يَرُدَّ سَلَامَ مَنْ سَلَّمَ عَلَيْهِ وَ هُوَ فِي تِلْكَ الْحَالَهِ(۵)

وَ رَوَوْا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله كَانَ إِذَا دَخَلَ الْخَلَاءَ تَقَنَّعَ وَ غَطَّى رَأْسَهُ وَ لَمْ يَرَهُ أَحَدٌ وَ أَنَّهُ كَانَ إِذَا أَرَادَ قَضَاءَ حَاجَهٍ فِي السَّفَرِ أَبْعَدَ مَا شَاءَ وَ اسْتَتَرَ وَ قَالُوا مِنْ فِقْهِ الرَّجُلِ ارْتِيَادُ مَكَانِ الْغَائِطِ وَ الْبَوْلِ وَ النُّخَامَهِ يَعْنُونَ عليهم السلام

ص: ۱۹۲

۱- ۱. الخصال ج ۲ ص ۱۵۶ فی حدیث الاربعمائه.

۲- ۲. الخصال ج ۲ ص ۱۵۷ فی حدیث الاربعمائه.

۳- ۳. المصدر ج ۲ ص ۱۶۹.

۴- ۴. المصدر ج ۲ ص ۱۶۳.

۵- ۵. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۰۳.

أَنْ لَا يَكُونَ ذَلِکَ بِحَيْثُ يَرَاهُ النَّاسُ.

وَ رُوِّينَا عَنْ بَعْضِهِمْ عليهم السلام: أَنَّهُ أَمَرَ بِابْتِنَاءِ مَخْرَجٍ فِي الدَّارِ فَأَشَارُوا إِلَى مَوْضِعٍ غَيْرِ مُسْتَتِرٍ مِنَ الدَّارِ فَقَالَ يَا هَؤُلَاءِ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ لَمَّا خَلَقَ الْإِنْسَانَ خَلَقَ مَخْرَجَهُ فِي أَسْتَرِ مَوْضِعٍ مِنْهُ وَ كَذَا يَنْبَغِي أَنْ يَكُونَ الْمَخْرَجُ فِي أَسْتَرِ مَوْضِعٍ فِي الدَّارِ.

وَ عَنْهُمْ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِمْ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله قَالَ: الْبَوْلُ فِي الْمَاءِ الْقَائِمِ مِنَ الْجَفَاءِ وَ نَهَى عَنْهُ وَ عَنِ الْغَائِطِ فِيهِ وَ فِي النَّهَرِ وَ عَلَى شَفِيرِ الْبِئْرِ يُسْتَعْذَبُ مِنْ مَائِهَا وَ تَحْتَ الشَّجَرَهِ الْمُثْمِرَهِ وَ بَيْنَ الْقُبُورِ وَ عَلَى الطُّرُقِ وَ الْأَفْنِيَهِ وَ أَنْ يُطَمِّحَ الرَّجُلُ بِبَوْلِهِ مِنَ الْمَكَانِ الْعَالِي وَ مِنِ اسْتِقْبَالِ الْقِبْلَهِ وَ اسْتِدْبَارِهَا فِي حَالِ الْحَدَثِ وَ الْبَوْلِ وَ أَنْ يَبُولَ الرَّجُلُ قَائِماً وَ أَمَرَ بِالتَّوَقِّي مِنَ الْبَوْلِ وَ التَّحَفُّظِ مِنْهُ وَ مِنَ النَّجَاسَاتِ كُلِّهَا وَ رَخَّصُوا فِي الْبَوْلِ وَ الْغَائِطِ فِي الْآنِيَهِ.

وَ رُوِّينَا عَنْ عَلِيٍّ عليه السلام: أَنَّهُ كَانَ إِذَا دَخَلَ الْمَخْرَجَ لِقَضَاءِ الْحَاجَهِ قَالَ بِسْمِ اللَّهِ اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِکَ مِنَ الرِّجْسِ النِّجْسِ الْخَبِيثِ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ فَإِذَا خَرَجَ قَالَ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي عَافَانِي فِي جَسَدِي وَ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَمَاطَ عَنِّي الْأَذَى.

وَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عليه السلام أَنَّهُ قَالَ: إِذَا دَخَلْتَ الْمَخْرَجَ فَقُلْ بِسْمِ اللَّهِ وَ بِاللَّهِ أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الرِّجْسِ النِّجْسِ الْخَبِيثِ الْمُخْبِثِ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ اللَّهُمَّ كَمَا أَطْعَمْتَنِيهِ فِي عَافِيَهٍ فَأَخْرِجْهُ مِنِّي فِي عَافِيَهٍ فَإِذَا فَرَغْتَ فَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَمَاطَ عَنِّي الْأَذَى وَ هَنَّأَنِي طَعَامِي وَ شَرَابِي (۱).

**[ترجمه]دعائم المسلمین: از اهل بیت علیهم السلام برای ما روایت کرده اند که آنان به پوشاندن عورت و فرو بستن چشم نسبت به عورات مسلمانان فرمان داده اند و نهی کرده اند از اینکه مؤمنی کشف عورت کند، هر چند که در جایی باشد که کسی وی را نبیند.

و یکی از ائمه علیهم السلام وارد آب شد و لنگی بر تن داشت که آن را از تن بیرون نیاورد. یکی از ایشان گفت: وارد آب شدی و با آن خود را پنهان ساختی، پس لباست را از تن درآور، در پاسخ فرمود: ساکنان آب را چه کنم؟

همچنین ائمه از سخن گفتن زمان حدث و بول و پاسخ دادن به سلام دیگران در آن حالت نهی کرده اند. - . دعائم الاسلام ۱: ۱۰۳ -

روایت کرده اند که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم زمانی که داخل مستراح می شد، صورت و سر خود را می پوشانید و کسی ایشان را نمی دید، و زمانی که می خواست در سفر قضای حاجت کند، تا جایی که می تواست دور می شد و سپس پنهان می گشت.

و گفته اند: جستن جایی برای قضای حاجت یا انداختن خلط و آب بینی، نشانه درک و فهم فرد است و ائمه علیهم السلام مرادشان این بود که این کارها نباید به گونه‌ای باشد که مردم او را ببینند.

از برخی از ائمه برای ما روایت شده است که آن حضرت دستور به ساختن مستراحی در منزل دادند، اما [کارگران] برای محل آن، جایی از خانه را نشان دادند که محفوظ و پنهان نبود. آن حضرت خطاب به آنان فرمودند: ای فلانی‌ها! خداوند عزوجل

وقتی انسـان را آفریـد، آلت خروج مـدفوع او را در پنهـان ترین جـای بـدنش قرار داد و همچین سـزاوار است که محـل قضای حاجت در خانه هم در پوشیده ترین مکان باشد.

همچنین از ائمه صـلوات الله علیهم برای ما نقل کرده انـد که رسول خـدا صـلی الله علیه و آله و سـلم فرمود: بول کردن در آب راکـد جفـا و ظلم است. و ایشان از بول و غائط کردن در آب راکـد، در رودها، بر دهانه چاهی که از آن آب می کشـند، زیر درختـان میوه، میان قبرها، در میانه راه ها و جلوی درها و اینکه فردی از مکانی مرتفع بول کنـد و در حین حـدث و بول کردن رو به قبله یـا پشت بـدان بایسـتد یـا ایسـتاده بـول کنـد نهی کرده انـد؛ و به حفـظ و پوشانـدن بول و پیشـگیری از آن و تمـامی نجاسات امر کرده انـد و بول و غائط در ظروف را مجاز دانسـته انـد. و از امام علی علیه السـلام برای ما نقل کرده اند که ایشان زمانی که جهت قضای حاجت داخل مستراح می شـد می فرمود: «به نام خـدا، خـدایا من از ناپاک آلوده نجس و پلیـد شـیطان رانده شده به تو پناه می برم». زمانی که خارج می‌شد، می فرمود: «سپاس خدایی راست که عافیت را در جسمم قرار داد و مایه آزار و اذیت را از من دفع نمود».

از امام صادق علیه السـلام نقل کرده انـد که ایشان فرمود: زمانی که وارد مستراح شـدی بگو: «به نام خـدا و از شـر پلید ناپاک آلوده آلوده پرور شـیطان رانـده شـده به خدا پناه می برم، خدایا! آنچنان که مرا در عافیت طعام دادی، در عافیت نیز طعام را از من خـارج کن.» و زمـانی که فـارغ شـدی بگـو: «سـپاس خـدایی را که مـایه آزار و اذیت را از من دفـع نمـود و غـذاخوردن و نوشیدنم را بر من گوارا ساخت». - . دعائم الاسلام ۱: ۱۰۵- ۱۰۴ -

**[ترجمه]

«۵۲»

تَوْحِیدُ الْمُفَضَّلِ، بِرِوَایَهِ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنْهُ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام أَنَّهُ قَالَ: اعْتَبِرِ الْآنَ یَا مُفَضَّلُ بِعِظَمِ النِّعْمَهِ عَلَی الْإِنْسَانِ فِی مَطْعَمِهِ وَ مَشْرَبِهِ وَ تَسْهِیلِ خُرُوجِ الْأَذَی أَ لَیْسَ مِنْ خَلْقِ التَّقْدِیرِ فِی بِنَاءِ الدَّارِ أَنْ یَکُونَ الْخَلَاءُ فِی

ص: ۱۹۳

۱- ۱. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۰۴ و ۱۰۵.

أَسْتَرِ مَوْضِعٍ مِنْهَا فَهَكَذَا جَعَلَ اللَّهُ سُبْحَانَهُ الْمَنْفَذَ الْمُهَيَّأَ لِلْخَلَاءِ مِنَ الْإِنْسَانِ فِی أَسْتَرِ مَوْضِعٍ مِنْهُ وَ لَمْ يَجْعَلْهُ بَارِزاً مِنْ خَلْفِهِ وَ لَا نَاشِراً مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ بَلْ هُوَ مُغَيَّبٌ فِی مَوْضِعٍ غَامِضٍ مِنَ الْبَدَنِ مَسْتُورٌ مَحْجُوبٌ يَلْتَقِی عَلَيْهِ الْفَخِذَانِ وَ تَحْجُبُهُ الْأَلْيَتَانِ بِمَا عَلَيْهِمَا مِنَ اللَّحْمِ فَيُوَارِيَانِهِ فَإِذَا احْتَاجَ الْإِنْسَانُ إِلَى الْخَلَاءِ جَلَسَ تِلْكَ الْجِلْسَةَ أَلْفَى ذَلِكَ الْمَنْفَذَ مِنْهُ مُنْصَبّاً مُهَيَّأً لِانْحِدَارِ الثُّفْلِ فَتَبَارَكَ مَنْ تَظَاهَرَتْ آلَاؤُهُ وَ لَا تُحْصَى نَعْمَاؤُهُ (۱).

**[ترجمه]توحید المفضل: محمد بن سنان نقل کرده است که امام صادق علیه السلام فرمود: عبرت بگیر ای مفضل! از نعمتهای عظیمی که حق تعالی را بر آدمی است، در خوردن و آشامیدن و به آسانی از او دفع شدن فضولات. آیا نمی بینی که از نیکوئی طراحی خانه که آدمی بنا می کند آن است که مستراح در پنهان‌ترین جاهای خانه باشد؟ و هم چنین خداوند سبحان محل خروج فضولات را در بدن، در پنهان ترین جای بدن قرار داده است و از پیش و پس نمایان نیست، بلکه پنهان گردانیده در موضع پنهانی از بدن که پوشیده و مستور است. بر روی آن دو ران قرار دارد که دو سرین با گوشتی که در آنهاست آن دو را پوشانیده. پس هر گاه آدمی به تخلی نیاز پیدا کند، به آن شکل مخصوص می‌نشیند و آن سوراخ او ظاهر می‌شود و آماده ریختن و سرازیر شدن به پایین می گردد. پس بسی صاحب نعمت و برکت است آن خداوندی که پیاپی است رحمت های او و نعمت‌هایش قابل شمارش نیست. - . توحید المفضل چاپ شده در البحار ۳: ۷۶ -

**[ترجمه]

«۵۳»

الْعِلَلُ، لِمُحَمَّدِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ قَالَ: أَوَّلُ حَدٍّ مِنْ حُدُودِ الصَّلَاةِ هُوَ الِاسْتِنْجَاءُ وَ هُوَ أَحَدَ عَشَرَ لَا بُدَّ لِكُلِّ النَّاسِ مِنْ مَعْرِفَتِهَا وَ إِقَامَتِهَا وَ ذَلِكَ مِنْ آدَابِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله.

فَإِذَا أَرَادَ الْبَوْلَ وَ الْغَائِطَ فَلَا يَجُوزُ لَهُ أَنْ يَسْتَقْبِلَ الْقِبْلَةَ بِقُبُلٍ وَ لَا دُبُرٍ وَ الْعِلَّةُ فِی ذَلِكَ أَنَّ الْكَعْبَةَ أَعْظَمُ آيَةٍ لِلَّهِ فِی أَرْضِهِ وَ أَجَلُّ حُرْمَةً فَلَا تَسْتَقْبِلْ بِالْعَوْرَتَيْنِ الْقُبُلِ وَ الدُّبُرِ لِتَعْظِيمِ آيَةِ اللَّهِ وَ حَرَمِ اللَّهِ وَ بَيْتِ اللَّهِ وَ لَا يَسْتَقْبِلُ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ لِأَنَّهُمَا آيَتَانِ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ لَيْسَ فِی السَّمَاءِ أَعْظَمُ مِنْهُمَا لِقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى وَ جَعَلْنَا اللَّيْلَ وَ النَّهارَ آيَتَيْنِ فَمَحَوْنا آيَةَ اللَّيْلِ (۲) وَ هُوَ السَّوَادُ الَّذِی فِی الْقَمَرِ وَ جَعَلْنا آيَةَ النَّهارِ مُبْصِرَةً الْآيَةَ وَ عِلَّةٌ أُخْرَى أَنَّ فِيهَا نُوراً مُرَكَّباً فَلَا يَجُوزُ أَنْ يَسْتَقْبِلَ بِقُبُلٍ وَ لَا دُبُرٍ إِذْ كَانَتْ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ وَ فِيهَا نُورٌ مِنْ نُورِ اللَّهِ وَ لَا يَسْتَقْبِلُ الرِّيحَ لِعِلَّتَيْنِ إِحْدَاهُمَا أَنَّ الرِّيحَ يَرُدُّ الْبَوْلَ فَيُصِيبُ الثَّوْبَ وَ رُبَّمَا لَمْ يَعْلَمِ الرَّجُلُ ذَلِكَ أَوْ لَمْ يَجِدْ مَا يَغْسِلُهُ وَ الْعِلَّةُ الثَّانِيَةُ أَنَّ مَعَ الرِّيحِ

۱- ۱. توحید المفضل المطبوع فی البحار ج ۳ ص ۷۶ من طبعتنا هذه و قال المؤلّف فی بیانه: ألفی أی وجد؛ و قوله« منصبا» اما من الانصباب کنایه عن التدلی أو من باب التفعیل من النصب قال الفیروزآبادی: نصب الشی ء وضعه و رفعه ضد: کنصبه فانتصب و تنصب.

۲- ۲. أسری: ۱۲.

مَلَكاً فَلَا يَسْتَقْبِلُ بِالْعَوْرَةِ وَ لَا يَتَوَضَّأَ عَلَى شَطِّ نَهَرٍ جَارٍ وَ الْعِلَّةُ فِي ذَلِكَ أَنَّ فِي الْأَنْهَارِ سُكَّاناً مِنَ الْمَلَائِكَةِ وَ لَا فِي مَاءٍ رَاكِدٍ وَ الْعِلَّةُ فِيهِ أَنَّهُ يُنَجِّسُهُ وَ يُقَذِّرُهُ فَيَأْخُذُ الْمُحْتَاجُ مِنْهُ فَيَتَوَضَّأُ مِنْهُ وَ يُصَلِّي بِهِ وَ لَا يَعْلَمُ أَوْ يَشْرَبُهُ أَوْ يَغْتَسِلُ بِهِ وَ لَا بَيْنَ الْقُبُورِ وَ الْعِلَّةُ فِيهِ أَنَّ الْمُؤْمِنِينَ يَزُورُونَ قُبُورَهُمْ فَيَتَأَذَّوْنَ بِهِ وَ لَا فِي فَيْءِ النُّزَّالِ لِأَنَّهُ رُبَّمَا نَزَلَهُ النَّاسُ فِي ظُلْمَةِ اللَّيْلِ فَيَظِلُّوا فِيهِ وَ يُصِيبُهُمْ وَ لَا يَعْلَمُوا وَ لَا فِي أَفْنِيَةِ الْمَسَاجِدِ أَرْبَعُونَ ذِرَاعاً فِي أَرْبَعِينَ ذِرَاعاً لِأَنَّهَا حَرَمٌ وَ لَهَا حَرِيمٌ لِقَوْلِ الصَّادِقِ عليه السلام حَرِيمُ الْمَسَاجِدِ أَرْبَعُونَ ذِرَاعاً فِي أَرْبَعِينَ ذِرَاعاً وَ لَا تَحْتَ شَجَرَةٍ مُثْمِرَةٍ لِقَوْلِ الصَّادِقِ عليه السلام مَا مِنْ ثَمَرَةٍ وَ لَا شَجَرَةٍ وَ لَا غَرْسَةٍ إِلَّا وَ مَعَهَا مَلَكٌ يُسَبِّحُ اللَّهَ وَ يُقَدِّسُهُ وَ يُهَلِّلُهُ فَلَا يَجُوزُ ذَلِكَ لِعِلَّةِ الْمَلَكِ الْمُوَكَّلِ بِهَا وَ لِئَلَّا يُسْتَخَفَّ بِمَا أَحَلَّ اللَّهُ وَ لَا عَلَى الثِّمَارِ لِهَذِهِ الْعِلَّةِ وَ لَا عَلَى جَوَادِّ الطَّرِيقِ وَ الْعِلَّةُ فِيهِ أَنَّهُ رُبَّمَا وَطِئَهُ النَّاسُ فِي ظُلْمَةِ اللَّيْلِ وَ لَا فِي بَيْتٍ يُصَلَّى فِيهِ وَ الْعِلَّةُ فِيهِ أَنَّ الْمَلَائِكَةَ لَا يَدْخُلُونَ ذَلِكَ الْبَيْتَ فَهَذِهِ حُدُودُ الِاسْتِنْجَاءِ وَ عِلَلُهَا.

**[ترجمه]العلل: ابراهیم بن هاشم گفته: اولین حد از حدود نماز، استنجاء است و آن یازده تاست که تمامی مردم باید نسبت بدان و طریقه انجامش شناخت داشته باشند، چرا که از آداب رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم است. زمانی که بخواهد بول و غائط کند، بر وی جائز نیست که روبه قبله و پشت بدان باشد، بدین خاطر که کعبه بزرگترین نشانه خداوند و والاترین خانه او بر روی زمین است، از این رو به خاطر والا بودن نشانه خدا و حرمش و بیت الله الحرام، هرگز با هر دو عورت خود، یعنی دبر و قبل، روبه قبله نایست.

همچنین نباید رو به ماه و خورشید بنشیند، زیرا که آن دو نشانه ای از نشانه های خدایند که در آسمان بزرگتر از آن دو وجود ندارد، چنان که باری تعالی فرموده است: «و جعلنا اللیل و النهار آیتین فمحونا آیه اللیل»، { و شب و روز را دو نشانه قرار دادیم. نشانه شب را ناپیدا گردانیدیم} - . اسراء / ۱۲ - که منظور همان سیاهی است که در ماه وجود دارد «و جعلنا آیه النهار مبصره»، {و نشانه روز را روشنی بخش گردانیدیم.} و سبب دیگر این است که در آن نوری مرکب است که جائز نیست که با قبل و دبر خود رو به آن نور بنشیند، زیرا که نشانه‌ای از نشانه‌های خداست و در آن نوری از نور خدا قرار دارد.

همچنین به دو علت نباید رو به باد بایستد: یکی آنکه وزش باد بول را باز می‌گرداند و به لباس می ریزد و شاید فرد متوجه آن نشود، یا آنکه آبی را نیابد که آن را با آن بشوید؛ و علت دوم اینکه همراه باد فرشته ای است، از این رو با عورت خود نباید با او روبرو شود.

نباید بر کرانه رود جاری قضای حاجت کند، بدین علت که در رودها ساکنانی از فرشتگان وجود دارد. و نه در آب آب راکد، بدین علت که آن را نجس و ناپاک می سازد و فردی که بدان آب نیاز دارد از آن استفاده می کند و از آن آب وضو می گیرد و با وضو گرفتن از آن آب نماز می خواند یا می نوشد، یا با آن آب غسل می کند در حالی که نمی داند .

و همچنین میان قبرها نیز نباید تخلی کند، بدین علت که مؤمنان به زیارت قبور خود می روند و از عمل وی آزرده می شوند.

همچنین در منزلگاه‌هایی که کاروان در آنجا منزل می‌کنند نباید قضای حاجت کند، زیرا که چه بسا مردم در تاریکی شب در زیر سایه آن روند و به آن آلوده شوند و نفهمند.

همچنین نباید تا فاصله چهل ذراع در چهل ذراع از آستانه مساجد، بول و غائط کنند، چرا که مسجد حرم است، و حرم حریمی دارد؛ چنانکه امام صادق علیه السلام فرمود: حریم مساجد چهل ذراع در چهل ذراعست.

و نباید زیر درخت میوه قضای حاجت کند، چرا که امام صادق علیه السلام فرمود: هیچ میوه، درخت و نهالی نیست جز این که همراه با آن فرشته ای است که همواره تسبیح و تقدیس خداوند را بر زبان می آورد و «لااله الا الله» می گوید. از این رو هرگز قضای حاجت کردن در زیر آن به خاطر وجود فرشته ای که بر درخت گماشته شده جائز نیست تا مبادا آنچه را که خداوند حلال کرده سبک شمارد. و همچنین بر میوه ها نیز به همین دلیل جائز نیست.

همچنین در مکان عبور مردم نیز جائز نیست، چرا که احتمال دارد که مردم در تاریکی شب بر آن پا گذارند.

نیز در اتاقی که در آن نماز می گزارند جائز نیست، چرا که فرشتگان وارد آن اتاق نمی شوند، پس این حدود استنجا و علتهای آن است.

**[ترجمه]

«۵۴»

فَلَاحُ السَّائِلِ، بِإِسْنَادِهِ عَنْ هَارُونَ بْنِ مُوسَى التَّلَّعُكْبَرِيِّ رِضْوَانُ اللَّهِ عَلَيْهِمْ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ سَعِيدٍ عَنْ يَحْيَى بْنِ زَكَرِيَّا بْنِ شَيْبَانَ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ أَبِي حَمْزَةَ الْبَطَائِنِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِذَا دَخَلْتَ إِلَى الْمَخْرَجِ وَ أَنْتَ تُرِيدُ الْغَائِطَ فَقُلْ بِسْمِ اللَّهِ وَ بِاللَّهِ أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الْخَبِيثِ الْمُخْبِثِ الرِّجْسِ النِّجْسِ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ إِنَّ اللَّهَ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (۱).

**[ترجمه]فلاح السائل: ابوبصیر نقل کرده است که امام صادق علیه السلام فرمود: زمانی که جهت قضای حاجت وارد خلا شدی، بگو: «به نام خدا و از شر آلوده آلوده پرور ناپاک شیطان رانده شده به خداوند پناه می برم، چرا که او شنوا و آگاه است». - . فلاح السائل: ۴۹ -

**[ترجمه]

«۵۵»

جُنَّةُ الْأَمَانِ، رَأَيْتُ فِي بَعْضِ كُتُبِ أَصْحَابِنَا: أَنَّ رَجُلًا جَاءَ إِلَى النَّبِيِّ

۱- ۱. فلاح السائل ص ۴۹.

صلی الله علیه و آله وَ شَکَا إِلَیْهِ الشِّدَّهَ وَ الْعُسْرَ وَ الْحُزْنَ فِی جَمِیعِ الْأَحْوَالِ وَ کَثْرَهَ الْهُمُومِ وَ تَعَسُّرَ الرِّزْقِ فَقَالَ صلی الله علیه و آله لَعَلَّکَ تَسْتَعْمِلُ مِیرَاثَ الْهُمُومِ فَقَالَ وَ مَا مِیرَاثُ الْهُمُومِ قَالَ لَعَلَّکَ تَتَعَمَّمُ مِنْ قُعُودٍ أَوْ تَتَسَرْوَلُ مِنْ قِیَامٍ أَوْ تَقْلِمُ أَظْفَارَکَ بِسِنِّکَ أَوْ تَمْسَحُ وَجْهَکَ بِذَیْلِکَ أَوْ تَبُولُ فِی مَاءٍ رَاکِدٍ أَوْ تَنَامُ مُنْبَطِحاً عَلَی وَجْهِکَ الْخَبَرَ(۱).

**[ترجمه]جنه الامان: در برخی از کتابهای اصحابمان دیده ام که مردی نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم آمد و از مصیبت و سختی و ناراحتی در تمامی حالات و کثرت غم و اندوه ها و سختی رزق و روزی به ایشان شکوه کرد. رسول خدا فرمود: ای مرد، شاید مرتکب اعمالی می‌شوی که موجب غم و اندوه است. آن مرد گفت: منظور کدامین اعمالست؟ رسول خدا فرمود: شاید نشسته عمامه می‌پیچی یا ایستاده شلوار می‌پوشی و شاید ناخن خویش با دندان می گیری، یا با دامن، صورت خود را پاک می کنی، شاید که در آب راکد بول می کنی و یا به رو می خوابی... ادامه خبر. - . العلامه ۷۶: ۳۲۳ -

**[ترجمه]

«۵۶»

مَجْمُوعُ الدَّعَوَاتِ، لِابْنِ التَّلَّعُکْبَرِیِّ فِی حَدِیثٍ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام: فِی نَقْشِ الْحَدِیدِ الصِّینِیِّ قَالَ وَ احْذَرْ عَلَیْهِ مِنَ النَّجَاسَهِ وَ الزُّهُومَهِ وَ دُخُولِ الْحَمَّامِ وَ الْخَلَاءِ الْخَبَرَ.

ص: ۱۹۶

۱- ۱. أخرجه المؤلّف العلامه فی ج ۷۶ ص ۳۲۳: راجعه.

**[ترجمه]مجموع الدعوات: تلعکبری در حدیثی نقل کرده است که امام صادق علیه السلام در مورد نقش حدید چینی فرمود: بر حذر باش از این که بر آن نجاست و بوی بد نشیند یا با آن وارد حمام و خلا شوی... ادامه خبر .

**[ترجمه]

باب ۳ آداب الاستنجاء و الاستبراء

الأخبار

«۱»

الْخِصَالُ، عَنْ أَبِیهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی الْیَقْطِینِیِّ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ یَحْیَی عَنْ جَدِّهِ الْحَسَنِ بْنِ رَاشِدٍ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ وَ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام: مَنْ نَقَشَ عَلَی خَاتَمِهِ اسْمَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَلْیُحَوِّلْهُ عَنِ الْیَدِ الَّتِی یَسْتَنْجِی بِهَا فِی الْمُتَوَضَّإِ.

وَ قَالَ علیه السلام: الِاسْتِنْجَاءُ بِالْمَاءِ الْبَارِدِ یَقْطَعُ الْبَوَاسِیرَ(۱).

**[ترجمه]الخصال: امام صادق از پدران خویش علیهم السلام نقل کرده است که امام علی علیه السلام فرمود: اگر بر نگین انگشتر کسی نام خدا حک شده باشد، در مستراح، آن را از دستی که بدان استنجا می‌کند به دست دیگرش منتقل سازد.

و فرمود: استنجاء با آب سرد، بواسیر را از بین می‌برد. - . الخصال ۲: ۱۵۶ -

**[ترجمه]

بیان

یفهم منه جواز استصحاب الخاتم فی الخلاء و إنما یلزم تحویله عند الاستنجاء عن الید التی یستنجی بها و یدل بعض الأخبار علی المنع من الاستصحاب مطلقا و هو أحوط و التحویل مع عدم التلوث علی الاستحباب کما هو المشهور و معه علی الوجوب بل یکفر فاعله لو فعله بقصد الإهانه و ألحق باسم الله أسماء الأنبیاء و الأئمه إذا کتب بقصد اسمهم لعموم ما یدل علی لزوم تعظیمهم علیهم السلام.

**[ترجمه]از آن جواز همراه بردن انگشتر در مستراح فهمیده می شود و تنها زمان استنجا، انتقال آن از دستی که با آن استنجا می کند لازم است و برخی از روایات بر منع همراه بردن به طور مطلق دلالت دارد و آن احوط است و انتقال انگشتر در صورت عدم تلوث و آلودگی، چنان که مشهور است، حمل بر استحباب است و با آلودگی آن حمل بر وجوب می شود، و اگر انجام دهنده آن به قصد اهانت اقدام بدین کار کند کافر است؛ و علاوه بر نام خداوند، نامهای مقدس انبیاء و ائمه علیهم السلام، در صورتی که به قصد نام ایشان نوشته شود نیز مشمول همین حکمند، به دلیل عموم آنچه که بر لزوم تعظیم و تکریم

آنان حکم می کند.

**[ترجمه]

«۲»

الْخِصَالُ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ زِيَادِ بْنِ جَعْفَرٍ الْهَمَذَانِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَمْرِو بْنِ عُثْمَانَ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ مُصْعَبٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: جَرَتْ فِي الْبَرَاءِ بْنِ مَعْرُورٍ الْأَنْصَارِيِّ ثَلَاثٌ مِنَ السُّنَنِ أَمَّا أُولَاهُنَّ فَإِنَّ النَّاسَ كَانُوا يَسْتَنْجُونَ بِالْأَحْجَارِ فَأَكَلَ الْبَرَاءُ بْنُ مَعْرُورٍ الدُّبَّاءَ فَلَانَ طَبْعُهُ فَاسْتَنْجَى بِالْمَاءِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ فِيهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَ يُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ (۲)

ص: ۱۹۷

۱- ۱. الخصال ج ۲ ص ۱۵۶.

۲- ۲. البقره: ۲۲۲.

فَجَرَتِ السُّنَّهُ فِی الِاسْتِنْجَاءِ بِالْمَاءِ فَلَمَّا حَضَرَتْهُ الْوَفَاهُ کَانَ غَائِباً عَنِ الْمَدِینَهِ فَأَمَرَ أَنْ یُحَوَّلَ وَجْهُهُ إِلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ أَوْصَی بِالثُّلُثِ مِنْ مَالِهِ فَنَزَلَ الْکِتَابُ بِالْقِبْلَهِ وَ جَرَتِ السُّنَّهُ بِالثُّلُثِ (۱).

**[ترجمه]الخصال: حسین بن مصعب نقل کرده است که امام صادق علیه السلام فرمود: در براء بن معرور انصاری سه سنت جاری شد: نخستین آنها این بود که مردم با سنگ خودشان را پاک می کردند، براء بن معرور کدویی خورد و شکم او نرم شد و با آب خودش را پاک کرد و خداوند در باره او این آیه را نازل فرمود: {همانا خداوند توبه کاران و پاکیزگان را دوست دارد.} - . بقره / ۲۲۲[۱] -

و لذا در استنجا، سنّت بر این جاری شد که از آب استفاده شود. دوم اینکه چون مرگ او فرا رسید در مدینه نبود، پس دستور داد که صورت او را به طرف پیامبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم برگرداندند که در آن زمان پیامبر در مکه بود، و نیز ثلث مال خود را وصیت کرد، پس راجع به قبله آیه نازل شد و وصیت به ثلث سنت گردید. - . الخصال ۱: ۹۰ -

**[ترجمه]

«۳»

الْعِلَلُ، عَنْ أَبِیهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَیْنِ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِی هَاشِمٍ عَنْ أَبِی خَدِیجَهَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: کَانَ النَّاسُ یَسْتَنْجُونَ بِثَلَاثَهِ أَحْجَارٍ لِأَنَّهُمْ کَانُوا یَأْکُلُونَ الْبُسْرَ فَکَانُوا یَبْعَرُونَ بَعَراً فَأَکَلَ رَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ الدُّبَّاءَ فَلَانَ بَطْنُهُ فَاسْتَنْجَی بِالْمَاءِ فَبَعَثَ إِلَیْهِ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله قَالَ فَجَاءَ الرَّجُلُ وَ هُوَ خَائِفٌ أَنْ یَکُونَ قَدْ نَزَلَ فِیهِ أَمْرٌ یَسُوؤُهُ فِی اسْتِنْجَائِهِ بِالْمَاءِ فَقَالَ لَهُ عَمِلْتَ فِی یَوْمِکَ هَذَا شَیْئاً فَقَالَ نَعَمْ یَا رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِنِّی وَ اللَّهِ مَا حَمَلَنِی عَلَی الِاسْتِنْجَاءِ بِالْمَاءِ إِلَّا أَنِّی أَکَلْتُ طَعَاماً فَلَانَ بَطْنِی فَلَمْ تُغْنِ عَنِّی الْحِجَارَهُ شَیْئاً فَاسْتَنْجَیْتُ بِالْمَاءِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله هَنِیئاً لَکَ فَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ قَدْ أَنْزَلَ فِیکَ آیَهً فَأَبْشِرْ إِنَّ اللَّهَ یُحِبُّ التَّوَّابِینَ وَ یُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِینَ فَکُنْتَ أَوَّلَ مَنْ صَنَعَ هَذَا أَوَّلَ التَّوَّابِینَ وَ أَوَّلَ الْمُتَطَهِّرِینَ (۲).

تفسیر العیاشی، عن أبی خدیجه: مثله (۳)

**[ترجمه]العلل: ابو خدیجه نقل کرده است که امام صادق علیه السلام فرمود: مردم با سه سنگ استنجا می کردند، زیرا که آنان خرمای نارس می خوردند و مدفوع آنها مثل پشکل سفت بود، تا اینکه مردی از انصار کدویی خورد که شکمش را نرم کرد و توسط آب استنجا کرد و پیامبر به دنبال وی فرستاد. - گفت: - آن مرد آمد در حالی که می ترسید مبادا در مورد استنجاء وی با آب، امری اتفاق افتاده باشد که وی را رنجیده کند. رسول خدا صلی الله علیه و آله به آن مرد فرمود: آیا امروز کاری انجام داده ای؟ آن مرد گفت:آری ای رسول خدا! به خدا قسم تنها چیزی که مرا به استنجاء کردن با آب واداشت این بود که غذایی خوردم و مزاجم نرم شد و با استفاده از سنگ نتوانستم خود را پاک کنم، از این رو با آب استنجا کردم. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم خطاب به ایشان فرمود: گوارا باد بر تو! همانا خداوند عز و جل در مورد تو این آیه را نازل کرده است، پس بر تو بشارت باد: {خداوند توبه کاران و پاکیزگان را دوست دارد.} پس همانا تو اولین کسی بودی که این

کار را انجام داد، اولین فرد از توبه کنندگان و اولین پاکیزگان. - . علل الشرائع ۱: ۲۷۱ -

تفسیر العیاشی: از ابو خدیجه مانند حدیث فوق نقل شده است. - . تفسیر العیاشی ۱: ۱۱۰ - ۱۰۹ -

**[ترجمه]

إیضاح

قال والدی قدس الله روحه ذکر التوابین مع المتطهرین فی هذا المقام یمکن أن یکون لإظهار شرف التطهیر کأنه تعالی یقول إنی أحب المتطهرین کما أحب التوابین فإن محبه الله للتوابین بمنزله لا یمکن وصفها و یمکن أن یکون حصلت له توبه أیضا فی ذلک الیوم مع التطهر و یمکن أن یکون بالمعنی اللغوی أی الرجوع فإنه لما رجع عن الاکتفاء بالأحجار إلی ضم الماء

ص: ۱۹۸

۱- ۱. الخصال ج ۱ ص ۹۰.

۲- ۲. علل الشرائع ج ۱ ص ۲۷۱.

۳- ۳. تفسیر العیّاشیّ ج ۱ ص ۱۰۹ و ۱۱۰.

أو إلى التبديل بالماء لله تعالى فكأنه رجع إليه.

قوله صلى الله عليه و آله أول التوابين أى فى هذا الفعل أو مطلقا و تكون الأوليه بحسب الكمال و الشرف أو بالنسبه إلى الأنصار أو فى ذلك اليوم و الأول أظهر.

**[ترجمه]پدرم - قدس الله روحه - فرمود: ذكر توابين همراه با متطهرين در اين مقام، احتمال دارد كه جهت اظهار شرف تطهير باشد، گويى بارى تعالى مى فرمايد: من همان گونه كه توبه كاران را دوست مى دارم، پاكيزگان را نيز دوست مى دارم، چرا كه محبت خداوند براى توبه كاران به اندازه‌اى است كه وصف آن ممكن نيست؛ و احتمال دارد كه در آن روز، علاوه بر تطهر، توبه نيز بر وى حاصل شده باشد و احتمال دارد كه از منظر معناى لغوى به معناى رجوع باشد، چرا كه زمانى كه وى براى خداوند تعالى، از اكتفا كردن به اضافه كردن آب به آن يا تبديل آن به آب روى آورد، گويى به سوى آن رجوع كرده است.

اين قول رسول خدا صلى الله عليه و آله و سلم كه فرمود: «اول التوابين» يعنى در اين كار يا به طور مطلق، و اولويت و تقدم بر اساس كمال و شرف، يا در مقايسه با انصار يا در آن روز مى باشد، و اول اظهر است.

**[ترجمه]

«۴»

الْعِلَلُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرٍ الْحِمْيَرِيِّ عَنْ هَارُونَ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ مَسْعَدَةَ بْنِ زِيَادٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله قَالَ لِبَعْضِ نِسَائِهِ مُرِي نِسَاءَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْ يَسْتَنْجِينَ بِالْمَاءِ وَ يُبَالِغْنَ فَإِنَّهُ مَطْهَرَةٌ لِلْحَوَاشِي وَ مَذْهَبَةٌ لِلْبَوَاسِيرِ(۱).

**[ترجمه]العلل: مسعده بن زياد نقل كرده است كه امام صادق عليه السلام فرمود: رسول خدا صلى الله عليه و آله و سلم خطاب به يكى از زنان خويش فرمود: به زنان مؤمن فرمان بده كه با آب استنجا كنند و در اين امر كوتاهى نكنند، چرا كه آن پاك كننده اطراف و از بين برنده بواسيرست. - . علل الشرائع ۱: ۲۷۱ -

**[ترجمه]

بيان

قال الشهيد رفع الله درجته فى الأربعين الحواشى جمع حاشيه و هى الجانب أى مطهره لجوانب المخرج و المطهره بفتح الميم و كسرها و الفتح أولى موضوعه فى الأصل للإداوه و جمعها مطاهر و يراد بها المطهره أى المزيله للنجاسه مثل السواك مطهره للفم أى مزيله لدنس الفم.

و البواسير جمع باسور و هى عله تحدث فى المقعده و فى الأنف أيضا و المراد هاهنا هو الأول و المعنى أنه يذهب البواسير.

و استدل به الشیخ أبو جعفر علی وجوب الاستنجاء و یمکن تقریر الدلاله من وجهین الأول أن الأمر بالأمر أمر عند بعض الأصولیین و الأمر للوجوب و فیهما کلام فی الأصول الثانی من قوله مطهره فقد قلنا إن المراد بها المزیله للنجاسه و إزاله النجاسه واجبه فیکون الاستنجاء واجبا.

ثم إذا وجب الاستنجاء علی النساء وجب علی الرجال لقوله صلی الله علیه و آله حکمی علی الواحد حکمی علی الجماعه(۲)

و لعدم فصل السلف بین المسألتین انتهی.

**[ترجمه]شهید - رفع الله درجته - در اربعین گفته است: «حواشی» جمع حاشیه و به معنای کناره است، بدین معنا که پاک کننده کناره های مخرج است و «مطهره» با فتح و کسر میم است که البته فتح آن شایسته تر است. در اصل برای «اداوه» - آفتابه - وضع شده که جمع آن مطاهر است، و منظور از آن پاک کننده یا از بین برنده نجاست می باشد، چنان که مسواک پاک کننده دهان است، بدین معنا که از بین برنده چرکی دهان است.

بواسیر جمع باسوره و آن بیماری است که در مقعد روی می‌دهد و در بینی نیز می باشد و مراد از آن در اینجا، مورد اول است، معنا این است که آن بواسیر را از بین می برد.

شیخ ابوجعفر به وسیله آن بر وجوب استنجاء استدلال کرده و می توان دلالت را از دو وجه تقریر کرد: اول اینکه نزد برخی از اصول گریان، امر به امر، امر می باشد و امر برای وجوب است و درباره این دو، در - علم - اصول بحث شده است. اما درباره قول دوم ایشان «مطهره» گفتیم که مراد از آن اینست که از بین‌برنده نجاست است و ازاله نجاست واجب است، از این رو استنجاء نیز واجب می باشد.

سپس اگر استنجا بر زنان واجب شود، بر مردان نیز واجب می باشد، بر اساس این گفته رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم که فرمود: حکم من بر یک نفر، حکم بر همه است و نیز به خاطر اینکه گذشتگان بین دو مسأله تفصیل قائل نشده‌اند. پایان کلام.

**[ترجمه]

أقول

یرد علی الوجه الثانی أنه إذا ثبت وجوب الإزاله فلا حاجه إلی هذا الخبر و إلا فلا یتم إذ غایه ما یظهر منه أن الماء مطهر و أما أن التطهیر

۱- ۱. علل الشرائع ج ۱ ص ۲۷۱.

۲- ۲. راجع ج ۲ ص ۲۷۲ من هذه الطبعه.

واجب فلا و على تقدير التسليم إنما يتم إذا ثبت الانحصار و هو ممنوع فتأمل.

**[ترجمه]بر وجه دوم این اشکال وارد می شود که اگر وجوب ازاله ثابت شود، نیازی به این خبر نیست، وگرنه مطلب تمام نیست؛ چرا که غایت آنچه که از آن آشکار می شود، این است که آب مطهر است، اما این که تطهیر واجب است، آشکار نیست، حتی اگر بپذیریم، تنها در صورتی مطلب درست است که انحصار ثابت شود، و آن پذیرفته نیست، پس در آن بیندیش.

**[ترجمه]

«۵»

تَفْسِيرُ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ،: قَوْلُهُ تَعَالَى وَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا قَرْيَةً كانَتْ آمِنَةً مُطْمَئِنَّةً يَأْتِيها رِزْقُها رَغَداً مِنْ كُلِّ مَكانٍ فَكَفَرَتْ بِأَنْعُمِ اللَّهِ فَأَذاقَهَا اللَّهُ لِباسَ الْجُوعِ وَ الْخَوْفِ بِما كانُوا يَصْنَعُونَ (۱) قَالَ نَزَلَتْ فِي قَوْمٍ كَانَ لَهُمْ نَهَرٌ يُقَالُ لَهُ الثَّرْثَارُ وَ كَانَتْ بِلَادُهُمْ خِصْبَةً كَثِيرَةَ الْخَيْرِ (۲) وَ كَانُوا يَسْتَنْجُونَ بِالْعَجِينِ وَ يَقُولُونَ هُوَ أَلْيَنُ لَنَا فَكَفَرُوا بِأَنْعُمِ اللَّهِ وَ اسْتَخَفُّوا بِنِعْمَةِ اللَّهِ فَحَبَسَ اللَّهُ عَلَيْهِمُ الثَّرْثَارَ فَجَدُبُوا حَتَّى أَحْوَجَهُمُ اللَّهُ إِلَى مَا كَانُوا يَسْتَنْجُونَ بِهِ حَتَّى كَانُوا يَتَقَاسَمُونَ عَلَيْهِ (۳).

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم: در باره قول خداوند تعالی که فرمود: «و ضرب الله مثلا قریه کانت آمنه مطمئنه یأتیها رزقها رغدا من کل مکان فکفرت بانعم الله فاذاقها الله لباس الجوع و الخوف بما کانوا یصنعون»، {خدا شهری را مثل زده است که امن و امان بود و روزی‌اش از هر سو فراوان می رسید، پس ساکنانش نعمتهای خدا را ناسپاسی کردند و خدا هم به سزای آنچه انجام می دادند، طعم گرسنگی و هراس را به مردم آن چشانید.} -. النحل/ ۱۲ -

گفت: درباره قومی نازل شد که دارای نهری به نام ثرثار بودند و سرزمین آنان حاصلخیز و پرخیر بود و با خمیر استنجا می کردند و می گفتند: آن برای ما نرمترست، پس به نعمتهای خداوند کفر ورزیدند و نعمت خداوند را کوچک شمردند، از این رو خداوند ثرثار را از آنان بازگرفت؛ پس دچار خشکسالی شدند تا جایی که خداوند بدانچه که با آن استنجا می کردند نیازمندشان کرد، تا جایی که بر آن قسم یاد می کردند - آن مال را میان خود تقسیم می کردند - .

**[ترجمه]

بیان

یتقاسمون علیه أی یحلفون أو یقسمون أو یقرعون علیه فی القاموس تقاسما تحالفا و المال اقتسماه بینهم.

**[ترجمه]عبارت «یتقاسمون علیه» یعنی سوگند می خوردند یا بین خود قسمت می کردند یا اینکه بر سر آن قرعه می کشیدند، در قاموس آمده: «تقاسما» به معنای دو نفر سوگند یاد کردند، و اگر در مورد مال باشد، یعنی آن مال را میان خود تقسیم کردند.

**[ترجمه]

«۶»

الْعُيُونُ (۴)، وَ الْمَجَالِسُ، لِلصَّدُوقِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنِ الْبَرْقِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ الْكُوفِيِّ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ أَبِی الْعَقَبَهِ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ خَالِدٍ قَالَ: قُلْتُ لِلرِّضَا عليه السلام الرَّجُلُ يَسْتَنْجِی وَ خَاتَمُهُ فِی إِصْبَعِهِ وَ نَقْشُهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ فَقَالَ أَكْرَهُ ذَلِكَ لَهُ فَقُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاكَ أَ وَ لَيْسَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْ آبَائِكَ يَفْعَلُ ذَلِكَ وَ خَاتَمُهُ فِی إِصْبَعِهِ قَالَ بَلَی وَ لَكِنْ أُولَئِكَ يَتَخَتَّمُونَ فِی الْيَدِ الْيُمْنَی فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ انْظُرُوا لِأَنْفُسِكُمْ (۵).

مكارم الأخلاق، من كتاب اللباس للعياشی عن الحسين بن خالد: مثله بتغيير قد أوردناه فی أبواب الخواتيم (۶).

ص: ۲۰۰

۱- ۱. النحل: ۱۱۲.

۲- ۲. فبطروا حتّی كانوا خ ل.

۳- ۳. تفسير القمّیّ ص ۳۶۶.

۴- ۴. عيون الأخبار ج ۲ ص ۵۵.

۵- ۵. أمالی الصدوق ص ۲۷۳.

۶- ۶. مكارم الأخلاق ص ۱۰۳؛ و من راجع ج ۷۹ كتاب الزی و التجمل عرف أن أبواب الخواتيم من البحار لم يصل الينا.

**[ترجمه]العيون - . عيون الاخبار ۲: ۵۵ - ،

المجالس: حسین بن خالد نقل کرده است که به امام رضا علیه السلام گفتم: مردی استنجا می کند در حالی که انگشترش در دستش می باشد و بر آن عبارت «لااله الا الله» حک شده است. امام فرمود: این کار را برای وی مکروه می دانم. گفتم: جانم به فدایت! مگر رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم و تمامی پدران شما این کار را انجام نمی دادند، در حالی که انگشتر بر دست داشتند؟ فرمود: آری، اما آنان انگشتر را در دست راست می کردند. پس تقوای خدا را پیشه کنید و به خویشتن بنگرید.
- . امالی الصدوق: ۲۷۳ -

مکارم الاخلاق: از کتاب لباس عیاشی از حسین بن خالد مانند این حدیث با قدری اختلاف در ابواب خواتیم نقل شده است.
- . مکارم الاخلاق: ۱۰۳ -

**[ترجمه]

«۷»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَسَنِ عَنْ جَدِّهِ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ يُجَامِعُ وَ يَدْخُلُ الْكَنِيفَ وَ عَلَيْهِ الْخَاتَمُ فِيهِ ذِكْرُ اللَّهِ أَوِ الشَّيْ ءُ مِنَ الْقُرْآنِ أَ يَصْلُحُ ذَلِكَ قَالَ لَا(۱).

وَ مِنْهُ عَنِ السِّنْدِيِّ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِي الْبَخْتَرِيِّ عَنْ جَعْفَرٍ عَنْ أَبِيهِ علیهما السلام قَالَ: كَانَ نَقْشُ خَاتَمِ أَبِي مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ علیه السلام الْعِزَّةُ لِلَّهِ جَمِيعاً كَانَ فِي يَسَارِهِ يَسْتَنْجِي بِهَا وَ كَانَ نَقْشُ خَاتَمِ عَلِيٍّ علیه السلام الْمُلْكُ لِلَّهِ وَ كَانَ فِي يَدِهِ الْيُسْرَى يَسْتَنْجِي بِهَا(۲).

**[ترجمه]قرب الاسناد: علی بن جعفر از برادرش علیه السلام نقل کرده است که از ایشان درباره مردی سؤال کردم که همبستر می شود و داخل مستراح می شود و بر دستانش انگشتری است که بر آن نام خدا یا آیه ای از قرآن حک شده است، آیا رواست؟ فرمود: خیر. - . قرب الاسناد: ۱۲۱ چاپ سنگی -

قرب الاسناد: جعفر از برادرش علیه السلام نقل کرده است که فرمود: بر نگین انگشتر پدرم امام محمد باقر علیه السلام حک شده بود: «العزه لله جمیعا» که در دست چپش بود و با آن استنجا می کرد و بر نگین انگشتر امام علی علیه السلام حک شده بود: «الملک لله» و در دست چپش بود که با آن استنجا می کرد. - . قرب الاسناد: ۷۲ چاپ سنگی -

**[ترجمه]

بيان

الظاهر أنه محمول على التقيه كما حمله الشيخ في التهذيب (۳) و قال لأن راويه عامي متروك العمل بما يختص بروايته ثم قال على أن ما قدمناه من آداب الطهاره و ليس من واجباتها.

**[ترجمه]از ظاهر بر می آید که آن محمول بر تقیه است، چنان که شیخ در تهذیب آن را بر تقیه حمل کرده و گفته است: از آنجا که راوی آن از عـامه است، عمـل به آنچه به روایت او اختصـاص دارد مـتروک است، سـپس گفته است: بر آنچه که ما پیشتر از آداب طهارت آوردیم حمل می‌شود و از واجبات ما نیست.

**[ترجمه]

أقول

و یؤید الحمل علی التقیه أنهم علیهم السلام کانوا لا یتختمون بغیر الیمین إلا فی التقیه و ذکروا أنه من علامات المؤمنین.

**[ترجمه]حمـل بر تقیه را این موضـوع تاییـد می کنـد که ائمه علیهم السـلام انگشـتر را جز بر دست راست نمی کردنـد مگر هنگام تقیه و ذکر کرده اند که آن (انگشتر به دست راست کردن) از نشانه های مؤمنان است.

**[ترجمه]

«۸»

الْخِصَالُ، عَنْ أَبِیهِ عَنْ عَلِیِّ بْنِ إِبْرَاهِیمَ عَنْ أَبِیهِ عَنِ النَّوْفَلِیِّ عَنِ السَّکُونِیِّ عَنِ الصَّادِقِ علیه السـلام عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: الْبَوْلُ قَائِماً مِنْ غَیْرِ عِلَّهٍ مِنَ الْجَفَاءِ وَ الِاسْتِنْجَاءُ بِالْیَمِینِ مِنَ الْجَفَاءِ(۴).

**[ترجمه]الخصال: امام صادق از پدران خویش علیهم السـلام نقل کرده است: رسول خدا صـلی الله علیه و آله و سـلم فرمود: بول کردن در حالت ایستاده بدون علت جفا و ظلم است، و استنجاء با دست راست نیز جفا و ظلم است. - . الخصال ۱: ۲۸ -

**[ترجمه]

«۹»

ثَوَابُ الْأَعْمَالِ، لِلصَّدُوقِ عَنْ أَبِیهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عِیسَی عَنْ أَبِی بَصِیرٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ عَذَابَ الْقَبْرِ مِنَ الْبَوْلِ (۵).

۱- ۱. قرب الإسناد ص ۱۲۱ ط حجر.

۲- ۲. قرب الإسناد ص ۷۲ ط حجر.

۳- ۳. التهذیب ج ۱ ص ۱۰ ط حجر و ص ۳۲ ط نجف.

۴- ۴. الخصال ج ۱ ص ۲۸؛ و قد مر فی الباب السابق.

۵- ۵. ثواب الأعمال ص ۲۰۵، و فيه« ان جل عذاب القبر» كما مرّ فى الباب السابق تحت الرقم ۲۴ منه و من المحاسن.

**[ترجمه]ثواب الاعمال: ابوبصیر نقل کرده است که امام صادق علیه السلام فرمود: همانا عذاب قبر از ناحیه عدم رعایت طهارت در ادرار است. - . ثواب الاعمال: ۲۰۵ -

**[ترجمه]

«۱۰»

الْمَحَاسِنُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُغِيرَهِ عَنْ عَمْرِو بْنِ شِمْرٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام يَقُولُ: إِنِّي لَأَلْعَقُ أَصَابِعِي مِنَ المـآدم [الْمأْدُم] حَتَّى أَخَافَ أَنْ يَرَى خَادِمِي أَنَّ ذَلِكَ مِنْ جَشَعٍ وَ لَيْسَ ذَلِكَ كَذَلِكَ إِنَّ قَوْماً أُفْرِغَتْ عَلَيْهِمُ النِّعْمَهُ وَ هُمْ أَهْلُ الثَّرْثَارِ فَعَمَدُوا إِلَى مُخِّ الْحِنْطَهِ فَجَعَلُوهُ خُبْزاً هَجَاءً فَجَعَلُوا يُنَجُّونَ بِهِ صِبْيَانَهُمْ حَتَّى اجْتَمَعَ مِنْ ذَلِكَ جَبَلٌ قَالَ فَمَرَّ رَجُلٌ صَالِحٌ عَلَى امْرَأَهٍ وَ هِيَ تَفْعَلُ ذَلِكَ بِصَبِيٍّ لَهُ فَقَالَ وَيْحَكُمُ اتَّقُوا اللَّهَ لَا تُغَيِّرْ مَا بِكُمْ مِنْ نِعْمَهٍ فَقَالَتْ كَأَنَّكَ تُخَوِّفُنَا بِالْجُوعِ أَمَا مَا دَامَ ثَرْثَارُنَا يَجْرِي فَإِنَّا لَا نَخَافُ الْجُوعَ قَالَ فَأَسِفَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ ضَعَّفَ لَهُمُ الثَّرْثَارَ وَ حَبَسَ عَنْهُمْ قَطْرَ السَّمَاءِ وَ نَبْتَ الْأَرْضِ قَالَ فَاحْتَاجُوا إِلَى مَا فِي أَيْدِيهِمْ فَأَكَلُوا ثُمَّ احْتَاجُوا إِلَى ذَلِكَ الْجَبَلِ فَإِنْ كَانَ لَيُقَسَّمُ بَيْنَهُمْ بِالْمِيزَانِ (۱).

**[ترجمه]المحاسن: عمرو بن شمر نقل کرده است که از امام صادق علیه السلام شنیدم که می فرمود: بعد از خوردن غذا انگشتانم را طوری می لیسم که غذایی در آنها باقی نماند تا جایی که می ترسم خادم من بپندارد که این کار من به دلیل آزمندی است، در حالی که چنین نیست. همانا در گذشته قومی بودند که که در نعمت غوطه ور بودند و آنان اهالی رود ثرثار بودند، مغز گندم را تهیه می کردند و از آن نانی درست می نمودند که به عنوان وسیله تطهیر نجاست مورد استفاده قرار می دادند و به وسیله آن کودکان خود را استنجا می‌کردند، تا جایی این کار را انجام دادند که کوهی بزرگ از این نانهای نجس فراهم آمد! روزی مردی صالح بر زنی عبور کرد و او مشغول پاک کردن نجاست کودکش به وسیله نان بود، آن مرد به آنان گفت : وای بر شما! از خدا بترسید و نعمتی را که به شما ارزانی داشته تغییر ندهید. آن زن در جواب او گفت: گویا تو می خواهی ما را از گرسنگی بترسانی، هان! تا زمانی که آب رودخانه ثرثار جاری است، به هیچ وجه ترسی از گرسنگی نداریم .

آنگاه امام صادق علیه السلام فرمود: پس خداوند عزتمند بر آنها خشم آورد و رودخانه ثرثار را بسیار کم آب نمود و باران را از آن دریغ فرمود و گیاهان زمین را نرویاند. پس آنها آنچه در اختیار داشتند خوردند. سپس در اثر گرسنگی مجبور شدند از آن کوه نان استفاده نمایند و حتی با ترازو بین خود تقسیم کنند. - . المحاسن: ۵۸۶ -

**[ترجمه]

إيضاح

قال الجوهری الجشع محركه أشد الحرص و أسوؤه قوله هجاء كذا فيما رأينا من نسخ الكافی (۲)

و المحاسن و فی القاموس هجأ جوعه كمنع هجئا و هجوءا سكن و ذهب و الطعام أكله و بطنه ملأه و هجی كفرح التهب جوعه و الهجأه كهمزه الأحمق انتهی فيحتمل أن يكون بالتشديد صفه للخبز أی صالحا لرفع الجوع أو أن يكون بالتخفيف مصدرا أی

فعلوا ذلک حمقا و سفاهه و لا یبعد أن یکون تصحیف هجانا أی خیارا جیادا کما

رُوِیَ عَنْ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام: هَذَا جَنَایَ وَ هَجَانُهُ فِیهِ (۳).

ص: ۲۰۲

۱- ۱. المحاسن ص ۵۸۶.

۲- ۲. الکافی ج ۶ ص ۳۰۱؛ راجعه.

۳- ۳. و حکی عن الطریحی أنّه ضبط کلمه« هجاء» منجاء، و جعله اسم آله من نجا ینجو، و جعل قوله« ینجون به صبیانهم» تفسیرا لذلک، و عندی أن کلها حسن و لیس به، و الصحیح أنّه مصحف« هجانا» و الهجان جمع الهجین: الذی لم یدرک و لم یبلغ بعد کالهاجنه للصبیه تزوج قبل بلوغها، و النخله تحمل صفیره، فوصف الخبز بالهجان یفید. أنها اخرجت من التنّور قبل أن تخبز کاملا بحیث تکون لینه؛ کما مرّ فی خبر علی بن إبراهیم تحت الرقم ۵« أنهم کانوا یستنجون بالعجین و یقولون هو ألین لنا» و یحتمل ان یکون مصحفا عن العجان و عجان أیضا جمع عجین، کما وقع فی هذا التفسیر، لکن العجین الیابس غیر لین، الا إذا کان المراد ما اختبز لا باشتداد. و من المحقق أنهم کانوا یخبزون تلک العجان أو الهجان شبه الانمله الکبیره رأسها، و لذلک وقع التعبیر عنها بالتماثیل کما سیجی ء عن العیّاشیّ تحت الرقم ۱۶، أو بالسبائک جمع السبیکه کما یأتی بعد هذا الحدیث.

قوله ينجون لعله على بناء التفعيل بمعنى السلب نحو قولهم قردت البعير أى أزلت قراده و قال فى القاموس الثرثار نهر أو واد كبير بين سنجار و تكريت و قال الأسف محركه شده الحزن أسف كفرح و عليه غضب.

قوله عليه السلام و ضعف لهم الثرثار أى جعله ضعيفا و المشهور فى هذا المعنى الإضعاف لا التضعيف و يمكن أن يقرأ على بناء المجرد أو على بناء التفعيل بمعنى التكثير أى زاد فى الماء و ذهب ببركه السماء ليعلموا أن الرزق ليس بالماء بل بفضل رب السماء و لعله أظهر و يدل الخبر على عدم جواز الاستنجاء بالخبز و ظاهر المنتهى الإجماع على تحريم الاستنجاء بمطلق المطعوم لكنه فى التذكره احتمل الكراهه و العجب أنهم استدلوا بوجوه ضعيفه و لم يستدلوا بهذه الأخبار و يمكن أن يستدل فى أكثرها بالإسراف أيضا.

**[ترجمه]جوهری گفته است: «جشع» با جيم و شين متحرك به معنای شديدترين حرص و بدترين نوع آن می باشد، و اين قول امام كه فرمود: «هجائا» را به همين صورت در نسخه های كافي - . الكافی ۶: ۳۰۱ -

و محاسن ديده ايم. و در قاموس آمده: «هجا جوعه» بر وزن منع هجا و هجوءا يعنى ساكن شد و رفت و غذا را خورد و دل خويش را از آن انباشته كرد و «هجى» بر وزن فرح به معنای شدت گرفتن گرسنگى است و «هجأه» بر وزن همزه، به معنای احمق است. پايان كلام. امكان دارد كه با تشديد، صفت نان باشد يعنى نان سالم برای رفع گرسنگى؛ يا اينكه ممكن است با تخفيف، مصدر باشد، يعنى از روی حماقت و نادانى آن كار را انجام دادند و دور از صحت نيست كه تصحيف هجانا به معنای بهترين و مرغوب‌ترين باشد چنان كه از امير مؤمنان على عليه السلام روايت كرده اند كه ايشان فرمود: چيده من است و بهترينش در آن است.

قول امام كه فرمود: «ينجون» شايد در باب تفعيل به معنای سلب و برگرفتن است، مانند اين قول اعراب كه می گويند: «قردتُ البعير» يعنى سرگين آن را زدودم و در قاموس آمده: ثرثار، نهر يا وادی بزرگى ميان سنجار و تكريت بود و گفته: «اسف» با حركت الف و سين به معنای شدت ناراحتى است، اسف بر وزن فرح است غضب نيز بر همين وزن است.

قول امام كه فرمود: «و ضعف لهم الثرثار» بدين معناست كه آن را ضعيف قرار داد و قول مشهور در اين باره اضعاف است نه تضعيف، و امكان دارد كه بتوان آن را بر اساس باب ثلاثى مجرد {ضعف} يا از باب تفعيل به معنای تكثير خواند، بدين معنا كه در آب افزود و بركت آسمان را از بين برد، تا بدانند كه روزی به خاطر آب نيست بلكه به خاطر فضل خداوند آسمان است و شايد اين اظهر باشد و روايت بر عدم جواز استنجا با نان دلالت می كند و از ظاهر منتهى، اجماع بر تحريم استنجا با مطلق خوراكى برمی آيد، اما در تذكره، كراهت را احتمال داده، و عجيب است كه آنان بر وجوه ضعيفى استدلال كرده اند و به اين روايات استدلال نكرده اند و احتمال دارد كه در اكثر آنها بر اسراف نيز استدلال شود.

**[ترجمه]

«۱۱»

الْمَحَاسِنُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ عَنِ الْحَكَمِ بْنِ مِسْكِينٍ عَنْ عَمْرِو بْنِ شِمْرٍ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام: إِنِّی لَأَلْعَقُ أَصَابِعِی حَتَّى

أَرَى أَنَّ خَادِمِي سَيَقُولُ مَا أَشْرَهَ مَوْلَايَ ثُمَّ قَالَ تَدْرِي لِمَ ذَاكَ فَقُلْتُ لَا فَقَالَ إِنَّ قَوْماً كَانُوا عَلَى نَهَرِ الثَّرْثَارِ فَكَانُوا قَدْ جَعَلُوا مِنْ طَعَامِهِمْ شِبْهَ السَّبَائِكِ يُنَجُّونَ بِهِ صِبْيَانَهُمْ فَمَرَّ رَجُلٌ مُتَوَكِّئٌ عَلَى عَصًا فَإِذَا امْرَأَةٌ أَخَذَتْ سَبِيكَةً مِنْ تِلْكَ السَّبَائِكِ تُنَجِّي بِهَا صَبِيَّهَا فَقَالَ لَهَا اتَّقِي اللَّهَ فَإِنَّ هَذَا لَا يَحِلُّ فَقَالَتْ كَأَنَّكَ تُهَدِّدُنِي بِالْفَقْرِ أَمَا مَا جَرَى الثَّرْثَارَ فَإِنِّي لَا أَخَافُ الْفَقْرَ.

ص: ٢٠٣

قَالَ فَأَجْرَى اللَّهُ الثَّرْثَارَ أَضْعَفَ مَا كَانَ عَلَيْهِ وَ حَبَسَ عَنْهُمْ بَرَكَهَ السَّمَاءِ فَاحْتَاجُوا إِلَى الَّذِی كَانُوا يُنَجُّونَ بِهِ صِبْيَانَهُمْ فَقَسَمُوهُ بَيْنَهُمْ بِالْوَزْنِ قَالَ ثُمَّ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ رَحِمَهُمْ فَرَدَّ عَلَيْهِمْ مَا كَانُوا عَلَيْهِ (۱).

**[ترجمه]المحاسن: عمرو بن شمر نقل كرده است كه امام صادق علیه السلام فرمود: من انگشتانم را می ليسم تا جایی كه خادمم بگوید: مولا یم چقدر حریص است!. امام فرمود: می دانی چرا؟ گفتم: خیر، فرمود: همانا قومی بر كنار رود ثرثار زندگی می كردند و از غذای خود چیزی شبیه قالب درست می‌كردند و از آن برای استنجای فرزندانشان استفاده می‌كردند. سپس مردی كه بر عصایش تكیه داده بود از آنجا عبور كرد و به ناگاه زنی را دید كه با تكه ای از آن قالب ها فرزندش را پاک می كرد، آن مرد خطاب به زن گفت: از خدا بترس، چرا كه این كار تو روا نیست. زن گفت: گویی تو مرا تهدید به فقر می كنی، اما تا زمانی كه ثرثار جریان داشته باشد، من از فقر نمی ترسم. - فرمود: - خداوند ثرثار را به ضعیفترین شكل خود جاری ساخت و بركت آسمان را از اهالی آن دریغ نمود، ازین رو به همان چیزی كه با آن كودكانشان را تطهیر می كردند نیازمند گشتند و آن را میان خود با ترازو تقسیم كردند. و فرمود: همانا خداوند عز و جل بر آنان رحم كرد و هر آنچه را كه پیشتر از آن برخوردار بودند به آنها بازگرداند. - . المحاسن: ۵۸۷ -

**[ترجمه]

«۱۲»

وَ مِنْهُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ أَبِی عُيَيْنَهَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ قَوْماً وُسِّعَ عَلَيْهِمْ فِی أَرْزَاقِهِمْ حَتَّى طَغَوْا فَاسْتَخْشَنُوا الْحِجَارَهَ فَعَمَدُوا إِلَى النَّقِیِّ فَصَنَعُوا مِنْهُ كَهَيْئَهِ الْأَفْهَارِ فِی مَذَاهِبِهِمْ (۲) فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ بِالسِّنِينَ فَعَمَدُوا إِلَى أَطْعِمَتِهِمْ فَجَعَلُوهَا فِی الْخَزَائِنِ فَبَعَثَ اللَّهُ عَلَى مَا فِی خَزَائِنِهِمْ مَا أَفْسَدَ حَتَّى احْتَاجُوا إِلَى مَا كَانُوا يَسْتَنْظِفُونَ بِهِ فِی مَذَاهِبِهِمْ فَجَعَلُوا يَغْسِلُونَهُ وَ يَأْكُلُونَهُ (۳).

**[ترجمه]المحاسن: ابو عیینه نقل كرده است كه امام صادق علیه السلام فرمود: همانا قومی در روزی های خویش غوطه ور بودند تا اینكه طغیان و سركشی كردند و سنگ ها را زبر و ناهموار یافتند، از این رو جهت تطهیر به خمیر نان روی آوردند و از آن چیزی شبیه سنگ های كوچک استنجا در مستراح‌های خود ساختند، پس خداوند به سزای این كار، آنان را دچار قحطی ساخت، پس آنان به غذاهای خویش روی آوردند و آنها را در خزائن خویش قرار دادند، و خداوند آنچه را كه در خزائن قرار داده بودند فاسد ساخت، تا جایی كه نیازمند همان چیزی شدند كه در مستراح ها خود را با آن پاک می كردند، پس آن را می شستند و می خوردند. - . تفسیر العیاشی ۱: ۱۰۹ -

**[ترجمه]

بیان

النقی بفتح النون و كسر القاف و تشدید الیاء هو الخبز المعمول من لباب الدقیق قال فی النهایه فیه یحشر الناس یوم القیامه علی

أرض بیضاء عفراء کقرصه النقی یعنی الخبز الحواری و هو الـذی نخـل مره بعـد مره و قـال الفهر الحجر مـل ء الکف و قیل هو الحجر مطلقا و فی القاموس الفهر بالکسـر الحجر قدر ما یدق به الجوز أو ما یملأ به الکف و الجمع أفهار و فهور و قال المذهب المتوضأ.

**[ترجمه]«نَقِّی» با فتح نون و کسره و تشدید قاف به معنای نانی است که از مغز گندم به دست می آید. شیخ در نهایه گفته است: مردم در روز قیامت بر زمینی سفیدرنگ و خاکی همچون گرده نان پاک (خبز الحواری) محشور می‌شوند و خبز الحواری آردی است که بارها غربال شده است. و گفت: «فهر» سنگی است به اندازه کف دست و برخی گفته اند که مطلق سنگ است و در قاموس آمده، فهر با کسره به معنای سنگی است به اندازه‌ای که با آن گردو را می‌شکنند یا کف دست را پر کند و جمع آن افهار و فهور است و گفت: مذهب به معنای مستراح است.

**[ترجمه]

«۱۳»

تَفْسِیرُ الْعَیَّاشِیِّ، عَنْ جَمِیلٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام یَقُولُ: کَانَ النَّاسُ یَسْتَنْجُونَ بِالْحِجَارِ وَ الْکُرْسُفِ ثُمَّ أُحْدِثَ الْوُضُوءُ وَ هُوَ خُلُقٌ حَسَنٌ فَأَمَرَ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ أَنْزَلَ اللَّهُ فِی کِتَابِهِ إِنَّ اللَّهَ یُحِبُّ التَّوّابِینَ وَ یُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِینَ (۴).

۱- ۱. المحاسن ص ۵۸۷.

۲- ۲. المذاهب جمع مذهب بمعنی الکنیف و المتوضأ و منه قولهم« مثل مذهبکم و قذره مثل مذهبکم و قدره».

۳- ۳. المحاسن ص ۵۸۸ فی حدیث.

۴- ۴. تفسیر العیّاشیّ ج ۱ ص ۱۰۹.

**[ترجمه]تفسیر العیاشی: جمیل نقل کرده است که از امام صادق علیه السلام شنیدم که می فرمود: مردم با سنگ ها و کرسف - پنبه - استنجا می کردند و سپس وضو پدید آمد و آن شیوه‌ای نیکو بود، سپس رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم بدان امر کرد و خداوند در کتاب خویش بدان فرمان داد: {خداوند توبه کاران و پاکیزگان را دوست دارد}. - . تفسیر العیاشی ۱: ۱۰۹ -

**[ترجمه]

«۱۴»

وَ مِنْهُ، عَنِ الْحَلَبِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى فِيهِ رِجالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا(۱) قَالَ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا نُظْفَ الْوُضُوءِ وَ هُوَ الِاسْتِنْجَاءُ بِالْمَاءِ قَالَ قَالَ نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ فِي أَهْلِ قُبَاءَ(۲).

وَ فِي رِوَايَةِ ابْنِ سِنَانٍ عَنْهُ علیه السلام قَالَ: قُلْتُ لَهُ مَا ذَلِكَ الطُّهْرُ قَالَ نُظْفُ الْوُضُوءِ إِذَا خَرَجَ أَحَدُهُمْ مِنَ الْغَائِطِ فَمَدَحَهُمُ اللَّهُ بِتَطَهُّرِهِمْ (۳).

**[ترجمه]تفسیر العیاشی: حلبی نقل کرده است که از امام صادق علیه السلام درباره این سخن خداوند تعالی که فرمود: «فیه رجال یحبّون أن یتطهروا»، {و در آن مردانی اند که دوست دارند خود را پاک سازند.} - . توبه / ۱۰۸ -

سؤال کردم. ایشان در پاسخ فرمود: منظور کسانی هستند که دوست می دارند با پاکیزگی وضو که همان استنجا با آب است پاک شوند. حلبی گفت که امام فرمود: این آیه در مورد اهل قبا نازل شده است. - . تفسیر العیاشی ۲: ۱۱۲ -

و در روایتی ابن سنان نقل کرده است که به امام صادق علیه السلام گفتم: آن طهر چیست؟ فرمود: پاکیزگی وضو است، زمانی که یکی از آنان از مستراح خارج شود، خداوند به خاطر پاکیزگی‌شان آنان را می ستاید. - . تفسیر العیاشی ۲: ۱۱۲ -

**[ترجمه]

بیان

الحجار بالکسر أحد جموع الحجر و المراد بالوضوء فی المواضع الاستنجاء.

**[ترجمه]«الحِجار» با علامت کسر، یکی از جمعهای حجر است و منظور از وضو در این موارد، استنجا می باشد.

**[ترجمه]

«۱۵»

السَّرَائِرُ، نَقْلًا مِنْ كِتَابِ حَرِيزٍ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام رَجُلٌ بَالَ وَ لَمْ يَكُنْ مَعَهُ مَاءٌ فَقَالَ يَعْصِرُ أَصْلَ ذَكَرِهِ إِلَى طَرَفِهِ

ثَلَاثَ عَصَرَاتٍ وَ يَنْتُرُ طَرَفَهُ فَإِنْ خَرَجَ بَعْدَ ذَلِكَ شَيْ ءٌ فَلَيْسَ عَلَيْهِ شَيْ ءٌ مِنَ الْبَوْلِ وَ لَكِنَّهُ مِنَ الْحَبَائِلِ (۴).

**[ترجمه]السرائر: به نقل از کتاب حریز آورده: به امام صادق علیه السلام گفتم: مردی بول کرده و آب همراه ندارد. فرمود: از بیخ آلت رجولیت را تا سر آن سه بار بفشارد و سر آن را بفشارد، اگر پس از آن چیزی بیرون آمد، چیزی از بول نیست، بلکه از حبائل - دامهای شیطان - است. - . السرائر: ۴۷۲ مراد از حبائل، حبائل شیطانست تا وی را آزار دهد و وسوسه کند. -

**[ترجمه]

تبیین

أقول روی فی الکافی هذا الحدیث عن علی بن إبراهیم عن أبیه عن حماد عن حریز عن محمد بن مسلم عنه علیه السلام و فیه فلیس من البول.

و الخبر یحتمل وجوها الأول أن یکون المراد بالطرف فی الموضعین الذکر و فی الحدیث نقی الطرفین و فسر بالذکر و اللسان و قال الجوهری قال ابن الأعرابی قولهم لا یدری أی طرفیه أطول طرفاه لسانه و ذکره فیکون إشاره إلی عصرین العصر من المقعده إلی الذکر و نتر أصل الذکر لکن لا یدل علی تثلیث الأخیر و لا یبعد أن یکون التثلیث علی الفضل و الاستحباب.

الثانی أن یکون المراد بالطرف فی الموضعین الجانب و یکون الضمیران راجعین إلی الذکر أی یعصر من المقعده إلی رأس الذکر فیکون العصران داخلین فیه و المراد بالأخیر عصر رأس الذکر فیدل علی العصرات الثلاث التی ذکرها الأصحاب.

ص: ۲۰۵

۱- ۱. براءه: ۱۰۸.

۲- ۲. تفسیر العیّاشیّ ج ۲ ص ۱۱۲.

۳- ۳. تفسیر العیّاشیّ ج ۲ ص ۱۱۲.

۴- ۴. السرائر: ۴۷۲، و المراد بالحبائل حبائل الشیطان لیؤذی و یوسوس.

الثالث أن يكون المراد بالأول عصر الذكر و بالثانى عصر رأس الذكر و يضعف الأخيرين أن النتر هو الجذب بقوه لا مطلق العصر و هو لا يناسب عصر رأس الذكر(۱)

مع أنه لا يظهر من سائر الأخبار هذا العصر قال فى النهايه فيه إذا بال أحدكم فلينتر ذكره ثلاث نترات النتر جذب فيه جفوه و قوه انتهى.

ثم اعلم أن الشيخ روى هذا الخبر(۲)

نقلا من الكافى (۳) و فيه يعصر أصل ذكره إلى ذكره و يروى عن بعض مشايخنا رحمهم الله أنه قرأ ذكره بضم الذال و سكون الكاف و فسره بطرف الذكر لينطبق على الوجه الثانى من الوجوه المذكوره و يخدشه أن اللغويين قالوا ذكره السيف حدته و صرامته و الظاهر منه أن المراد به المعنى المصدرى لا الناتى من طرفه.

و بقى هاهنا إشكال آخر و هو أنه ما الفائده فى التقييد بعدم وجدان الماء.

و الجواب أنه مجرب بأنه مع عدم الاستنجاء بالماء يتوهم خروج البول ساعه بعد ساعه بل يكون خروجه دريره البول أكثر كما ذكر العلامه فى المنتهى أن الاستنجاء بالماء يقطع دريره البول.

ففائده الاستبراء هنا أنه إن خرج بعده شى ء أو توهم خروجه لا يضره ذلك أما من حيث النجاسه فلأنه غير واجد للماء و أما من حيث الحدث فإنه لا يحتاج إلا تجديد التيمم و لا قطع الصلاه و قيل يحتمل أن يكون وجه التخصيص أن يكون الراوى عالما بأنه مع وجدان الماء إذ استبرأ و غسل المحل فلا بأس بما يخرج بعد ذلك و لكنه لم يعلم الحال فى حال العدم و لا يخفى ما فيه.

و قال فى الحبل المتين الحبائل يراد بها عروق فى الظهر و لم نجده فى كتب اللغه نعم قال فى القاموس الحبل عرق فى الظهر و قال الحبال فى الذكر عروقه و كأنه جمع الحبل على غير القياس.

ص: ۲۰۶

۱- ۱. ما بين العلامتين ساقط عن الكمبانىّ.

۲- ۲. الكافى ج ۳ ص ۱۹.

۳- ۳. التهذيب ج ۱ ص ۹ ط حجر و ص ۲۸ ط نجف.

**[ترجمه]می گویم: در کافی این حدیث را محمد بن مسلم از امام باقر علیه السلام نقل کرده و در آن آمده: پس، از بول نیست.

این روایت، احتمال چند وجه را دارد: اول اینکه منظور از طرف در هر دو موضع آلت رجولیت باشد و در حدیث نقی الطرفین را به آلت رجولیت و زبان تفسیر کرده است. جوهری گفته: شخصی از اعراب گفته، این قول اینان که می گویند: نمی دانند کدام طرف آن اطول است؟ دو طرف آن، زبان و آلت اوست، پس اشاره به دو حالت فشردن است، فشردن از مقعد تا آلت رجولیت و نیز فشردن خود آن است، اما بر تثلیث - سه بار فشردن - حالت اخیر دلالت نمی کند و بعید نیست که تثلیث بر بهتر بودن و استحباب دلالت کند.

دوم اینکه مراد از طرف در هر دو موضع، کنار و جانب باشد و هر دو ضمیر به آلت بازگردند، بدین معنا که از مقعد تا سر آلت فشرده شود و هر دو بار فشردن در آن وارد شوند، و منظور از عبارت اخیر، فشردن سر آلتست، در نتیجه بر سه بار فشردنی که اصحاب آن را ذکر کرده اند دلالت دارد.

سوم اینکه مراد از عبارت اول فشردن آلت باشد و در عبارت دوم فشردن سر آلت باشد و هر دو وجه اخیر را تضعیف می‌کند که بگوییم «نتر» همان جذب و کشیدن با قدرت است و نه به معنای مطلق فشردن و آن مناسبتی با فشردن سر آلت رجولیت ندارد، با وجود اینکه این فشردن از سایر روایات به دست نمی آید. در نهایه گفته است: در آن آمده که اگر یکی از شما بول کرد، پس سر آلتش را سه بار با قدرت بفشارد: «نتر» یعنی کشیدن آنچه در آلت است همراه با شدت و تندی، پایان کلام.

سپس بدان که شیخ این خبر - . الکافی ۳: ۱۹ -

را به نقل از کافی - . التهذیب ۱: ۹ چاپ سنگی، ۲۹ چاپ نجف -

روایت کرده و در آن آمده که اصل آلتش را به طرف سر آن می‌فشارد و از برخی از فقهایمان که خداوند آنان را رحمت کناد روایت کرده اند که وی «ذُکر» را با ضم ذال و سکون قاف خوانده و به سر آلت تفسیر کرده تا بر وجه دوم از وجوه مذکور منطبق باشد و این سخن زبان شناسان که گفته اند: «ذکره السیف» به معنای تیزی و آختگی آن است و به آن خدشه وارد می سازد، و از ظاهر بر می آید که منظور از آن، معنای مصدری است و نه فشردن قسمت برآمدگی سر آن.

اشکالی دیگر اینجا باقی مانده و آن اینست که فائده تقیید بر عدم نیافتن آب چیست؟ پاسخ این است که آن مجرّب است بر اینکه همراه با عدم استنجا با آب، خروج بول لحظه به لحظه توهم می شود، بلکه خروج آن بیشتر دریره البول - قطره قطره - است، چنان که علامه در منتهی ذکر کرده که استنجا با آب، دریره البول را قطع می کند.

پس فائده استبرا در اینجا این است که اگر پس از آن چیزی خارج شود یا خروج آن توهم شود، ایرادی ندارد؛ اما از حیث نجاست بدین خاطر است که آب نیافته، اما از حیث حدث، نیازی به تجدید تیمم و قطع نماز نیست و عده ای گفته اند: احتمال دارد که وجه تخصیص این باشد که راوی بداند که پس از یافتن آب، وقتی استبرا کند و محل را بشوید، ایرادی ندارد که پس از آن چیزی خارج شود، اما در صورت نیافتن آب، وضعیت معلوم شده است؛ و ایردی که در آن هست، پنهان نیست .

در حبل المتین گفته: مراد از حبائل رگهای پشت است و در کتابهای لغت آن را نیافتیم، آری در قاموس گفته است: حبل رگی در پشت است و گفته: حبال در آلت همان رگهای آن است و گویی جمع غیر قیاسی حبل است.

**[ترجمه]

«۱۶»

تَفْسِيرُ الْعَيَّاشِيِّ، عَنْ حَفْصِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: إِنَّ قَوْماً كَانُوا فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ يُؤْتَى لَهُمْ مِنْ طَعَامِهِمْ حَتَّى جَعَلُوا مِنْهُ تَمَاثِيلَ مَدَرَةٍ كَانَتْ فِي بِلَادِهِمْ يَسْتَنْجُونَ بِهَا فَلَمْ يَزَلِ اللَّهُ بِهِمْ حَتَّى اضْطُرُّوا إِلَى التَّمَاثِيلِ يَتَّبِعُونَهَا وَ يَأْكُلُونَهَا وَ هُوَ قَوْلُ اللَّهِ (۱) ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا قَرْيَةً كانَتْ آمِنَةً مُطْمَئِنَّةً يَأْتِيها رِزْقُها رَغَداً مِنْ كُلِّ مَكانٍ فَكَفَرَتْ بِأَنْعُمِ اللَّهِ فَأَذاقَهَا اللَّهُ لِباسَ الْجُوعِ وَ الْخَوْفِ بِما كانُوا يَصْنَعُونَ (۲).

**[ترجمه]تفسیر العیاشی: حفص بن سالم نقل کرده است که امام صادق علیه السلام فرمود: در میان بنی اسرائیل، گروهی بودند که چندان به آنان خوراک و طعام روزی شد که با آن در شهرهای خود تندیس ها ساختند و آن را گل اندود می... کردند و با آن استنجا می کردند. پس خداوند بر آنان تنگ گرفت، به طوری که ناچار به آن تندیس ها روی آورده و آنها را می خوردند و این همان سخن خداوند است - . النحل / ۱۱۲ - که فرمود: «و ضرب الله مثلا قریه کانت آمنه مطمئنه یأتیها رزقها رغدا من کل مکان فکفرت بأنعم الله فأذاقها الله لباس الجوع و الخوف بما کانوا یصنعون»، {خدا شهری را مثل زده است که امن و امان بود و روزیش از هر سو می رسید، پس ساکنانش نعمتهای خدا را ناسپاسی کردند و خدا هم به سزای آنچه انجام می دادند، طعم گرسنگی و هراس را به مردم آن چشانید.} - . تفسیر العیاشی ۲: ۲۷۳ -

**[ترجمه]

«۱۷»

وَ مِنْهُ، عَنْ زَيْدٍ الشَّحَّامِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: إِنَّ أَهْلَ قَرْيَةٍ مِمَّنْ كَانَ قَبْلَكُمْ كَانَ اللَّهُ قَدْ أَوْسَعَ عَلَيْهِمْ حَتَّى طَغَوْا فَقَالَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ لَوْ عَمَدْنَا إِلَى شَيْ ءٍ مِنْ هَذَا النَّقِيِّ فَجَعَلْنَاهُ نَسْتَنْجِي بِهِ كَانَ أَلْيَنَ عَلَيْنَا مِنَ الْحِجَارَةِ قَالَ فَلَمَّا فَعَلُوا ذَلِكَ بَعَثَ اللَّهُ عَلَى أَرْضِهِمْ دَوَابَّ أَصْغَرَ مِنَ الْجَرَادِ فَلَمْ يَدَعْ لَهُمْ شَيْئاً خَلَقَهُ اللَّهُ إِلَّا أَكَلَهُ مِنْ شَجَرٍ أَوْ غَيْرِهِ فَبَلَغَ بِهِمُ الْجُهْدُ إِلَى أَنْ أَقْبَلُوا إِلَى الَّذِي كَانُوا يَسْتَنْجُونَ بِهِ فَأَكَلُوهُ وَ هِيَ الْقَرْيَةُ الَّتِي قَالَ اللَّهُ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا قَرْيَةً كانَتْ آمِنَةً مُطْمَئِنَّةً إِلَى قَوْلِهِ بِما كانُوا يَصْنَعُونَ (۳).

**[ترجمه]تفسیر العیاشی: زید حشام از امام صادق علیه السلام نقل کرده است که ایشان فرمود: قبل از شما اهل قریه ای بودند که خداوند در زندگی به آنان گشایش داده بود تا اینکه طغیان کردند و بعضی به بعض دیگر گفتند: اگر به چیزی از این نانها روی آوریم و آن را وسیله استنجا قرار دهیم، برای ما از سنگ نرم تر خواهد بود و چون چنین کردند، خداوند جنبنده های کوچک تر از ملخ را بر سرزمینهای آنان فرستاد و آنها همه چیزهایی که خداوند آفریده بود، از درخت و غیر آن خوردند. در نتیجه سختی به جایی رسید که آنان به همان نانهایی که با آن استنجا کرده بودند، روی آوردند و آنها را خوردند و آن همان

قریه ای است که خداوند فرموده است: «ضرب الله مثلا قریه کانت آمنه مطمئنه»، {خدا شهری را مثل زده است که امن و آرام بود} تا بدین سخن وی که فرمود: «بما کانوا یصنعون»، {به سزای آنچه که می کردند}. - . تفسیر العیاشی ۲: ۲۷۳ -

**[ترجمه]

«۱۸»

السَّرَائِرُ، مِنْ كِتَابِ الْمَشْيَخَهِ لِمُحَمَّدِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ مُوسَى بْنِ الْقَاسِمِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ مُوسَى علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ رَجُلٍ ذَكَرَ وَ هُوَ فِي صَلَاتِهِ أَنَّهُ لَمْ يَسْتَنْجِ مِنَ الْخَلَاءِ قَالَ نَعَمْ يَنْصَرِفُ وَ يَسْتَنْجِي مِنَ الْخَلَاءِ وَ يُعِيدُ الصَّلَاهَ وَ إِنْ ذَكَرَهُ وَ قَدْ فَرَغَ مِنْ صَلَاتِهِ أَجْزَأَهُ ذَلِكَ وَ لَا إِعَادَهَ عَلَيْهِ.

قال محمد بن إدریس الواجب علیه الإعاده علی کل حال لأنه عالم بالنجاسه و نسیها(۴).

۱- ۱. النحل: ۱۱۲.

۲- ۲. تفسیر العیّاشیّ ج ۲ ص ۲۷۳.

۳- ۳. تفسیر العیّاشیّ ج ۲ ص ۲۷۳.

۴- ۴. السرائر ۴۷۷.

وَ مِنَ الْكِتَابِ الْمَذْكُورِ عَنِ الْهَيْثَمِ بْنِ أَبِی مَسْرُوقٍ عَنِ الْحَكَمِ بْنِ مِسْكِینٍ عَنْ سَمَاعَةَ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِی الْحَسَنِ مُوسَی علیه السلام إِنِّی أَبُولُ ثُمَّ أَتَمَسَّحُ بِالْأَحْجَارِ فَیَجِی ءُ مِنِّی الْبَلَلُ مَا یُفْسِدُ سَرَاوِیلِی قَالَ لَیْسَ بِهِ بَأْسٌ (۱).

**[ترجمه]السرائر: علی بن جعفر از برادرش امام موسی کاظم علیه السلام نقل کرده است که از ایشان درباره فردی سؤال کردم که در اثنای نماز خود به یاد آورد که در خلا استنجا نکرده است. فرمود: آری، باز گردد و از خلا استنجا کند و بار دیگر نماز را ادا کند و اگر آن را پس از ادای نماز خود به یاد آورد، وی را کفایت می کند و نیازی به تکرار نماز نیست.

محمد بن ادریس گفته: در هر حالتی، تکرار نماز بر وی واجب است، چرا که وی نسبت به نجاست یقین داشته و آن را فراموش کرده است. - . السرائر: ۴۷۷ -

از همین کتاب سماعه نقل کرده است که به امام موسی کاظم علیه السلام گفتم: پس از بول، با سنگ خود را پاک می کنم، بعد از آن رطوبتی خارج می شود که لباسم را آلوده می کند. حضرت فرمود: اشکالی ندارد. - . السرائر: ۴۷۷ -

**[ترجمه]

«۱۹»

الْهِدَایَهُ،: إِذَا أَرَادَ الِاسْتِنْجَاءَ مَسَحَ بِإِصْبَعِهِ مِنْ عِنْدِ الْمَقْعَدَهِ إِلَی الْأُنْثَیَیْنِ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ فَإِذَا صَبَّ الْمَاءَ عَلَی یَدِهِ لِلِاسْتِنْجَاءِ فَلْیَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِی جَعَلَ الْمَاءَ طَهُوراً وَ لَمْ یَجْعَلْهُ نَجِساً وَ یَبْدَأُ بِذَكَرِهِ وَ یَصُبُّ عَلَیْهِ مِنَ الْمَاءِ مِثْلَیْ مَا عَلَیْهِ مِنَ الْبَوْلِ یَصُبُّهُ مَرَّتَیْنِ هَذَا أَدْنَی مَا یُجْزِی ثُمَّ یَسْتَنْجِی مِنَ الْغَائِطِ وَ یَغْسِلُ حَتَّی یُنَقِّیَ مَا ثَمَّ وَ لَا یَجُوزُ لِلرَّجُلِ أَنْ یَسْتَنْجِیَ بِیَمِینِهِ إِلَّا إِذَا كَانَتْ بِیَسَارِهِ عِلَّهٌ وَ لَا یَجُوزُ لَهُ أَنْ یَدْخُلَ الْخَلَاءَ وَ مَعَهُ خَاتَمٌ عَلَیْهِ اسْمُ اللَّهِ فَإِنْ دَخَلَ وَ هُوَ عَلَیْهِ فَلْیُحَوِّلْهُ عَنْ یَدِهِ الْیُسْرَی إِذَا أَرَادَ الِاسْتِنْجَاءَ(۲).

**[ترجمه]الهدایه: زمانی که خواست استنجا کند، با انگشت خود از مقعد تا زیر خصیتین سه بار بکشد، و زمانی که برای استنجا بر دستش آب بریزد، بگوید: «سپاس خدایی را که آب را پاک قرار داد و آن را نجس قرار نداد» و به آلت خود آغاز کند و دو برابر مقدار بولی که بر آن است آب می‌ریزد، اما دو بار بر آن بریزد، این حداقل چیزی است که کفایت می کند؛ سپس از غائط استنجا کند و بشوید تا نجاستی را که آنجاست پاک کند و برای مرد جائز نیست که با دست راست خود استنجا کند مگر اینکه دست چپش دارای مشکل باشد و بر وی جائز نیست که داخل مستراح شود و بر دستش انگشتری باشد که بر آن نام خدا حک شده است؛ اگر داخل مستراح شود و انگشتر بر دستش باشد، زمان اراده استنجا، انگشتر را از دست چپش به دست دیگر منتقل سازد. - . الهدایه : ۱۶ -

**[ترجمه]

«۲۰»

الْعِلَلُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ الصَّفَّارِ عَنْ إِبْرَاهِیمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنْ إِسْمَاعِیلَ بْنِ مَرَّارٍ عَنْ یُونُسَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ زُرْعَةَ عَنْ سَمَاعَةَ

قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: إِذَا دَخَلْتَ الْغَائِطَ فَقَضَيْتَ الْحَاجَهَ فَلَمْ تُهَرِقِ الْمَاءَ ثُمَّ تَوَضَّأْتَ وَ نَسِيتَ أَنْ تَسْتَنْجِيَ وَ ذَكَرْتَ بَعْدَ مَا صَلَّيْتَ فَعَلَيْكَ الْإِعَادَهُ فَإِنْ كُنْتَ أَهْرَقْتَ الْمَاءَ فَنَسِيتَ أَنْ تَغْسِلَ ذَكَرَكَ حَتَّى صَلَّيْتَ فَعَلَيْكَ إِعَادَهُ الْوُضُوءِ وَ الصَّلَاهِ وَ غَسْلُ ذَكَرِكَ لِأَنَّ الْبَوْلَ مِثْلُ الْبِرَازِ(۳).

**[ترجمه]العلل: سماعه نقل کرده است که امام صادق علیه السلام فرمود: اگر داخل در مستراح شدی و قضای حاجت کردی و آب نریختی و سپس وضو گرفتی، و فراموش کردی که استنجا کنی و پس از ادای نماز به خاطر آوردی، باید نمازت را بار دیگر بخوانی. اگر آب را ریختی و فراموش کردی که آلت خود را بشویی تا اینکه نماز خواندی، پس بر توست خواندن نماز و تکرار وضو و شستن آلت، چرا که بول مانند مدفوع است. - . علل الشرائع ۲: ۲۶۷ -

**[ترجمه]

إيضاح

قوله علیه السلام مثل البراز أی فی إعاده الصلاه و إن اختلفا فی إعاده الوضوء و الأظهر أنه لیس مثل البراز كما فی أكثر نسخ التهذیب (۴)

و الكافی (۵)

ص: ۲۰۸

۱- ۱. السرائر: ۴۷۷.

۲- ۲. الهدایه: ۱۶.

۳- ۳. علل الشرائع ج ۲ ص ۲۶۷.

۴- ۴. التهذیب ج ۱ ص ۱۴ ط حجر و ص ۵۰ ط نجف.

۵- ۵. الكافی ج ۳ ص ۱۹.

و قرأ الشيخ حسين بن عبد الصمد مثل البران بالنون و قال إناء يوضع فيه الماء أى مثله فى أنه لا يطهر إلا بالماء و لا يخفى ما فيه.

و أما إعاده الوضوء مع ترك استنجاء البول ناسيا فقد حمله الشيخ على الاستحباب و المشهور عدم وجوب الإعاده و يظهر من الصدوق الوجوب.

و أما إعاده الصلاه فالمشهور فى ناسى استنجاء البول و الغائط الإعاده فى الوقت و خارجه و الأخبار مختلفه فيهما و قال فى المختلف المشهور أن من ترك الاستنجاء ناسيا حتى صلى أعاد صلاته فى الوقت و خارجه و قال ابن الجنيد إذا ترك غسل البول ناسيا تجب الإعاده فى الوقت و يستحب بعده و قال ابن بابويه من صلى و ذكر بعد ما صلى أنه لم يغسل ذكره فعليه أن يغسل ذكره و يعيد الوضوء و الصلاه و من نسى أن يستنجى من الغائط حتى صلى لم يعد الصلاه انتهى.

و الذى يقوى عندى فى نسيان الاستنجاء من البول ما هو المشهور و من الغائط ما ذهب إليه الصدوق رحمه الله و الاحتياط ظاهر.

**[ترجمه]قول امام که فرمود: «مثل البراز» یعنی در اعاده نماز ، هر چند در اعاده وضو اختلاف دارند و اظهر این است که «لیس مثل البراز» باشد چنان که در اغلب نسخه های تهذیب - . التهذیب ۱: ۱۴ چاپ سنگی، ۵۰ چاپ نجف -

و کافی - . الکافی ۳: ۱۹ -

آمده و شیخ حسین بن عبد الصمد آن را «مثل البران» با نون خوانده و گفته: ظرفی است که در آن آب می ریزند، بدین معنا که آن را تنها با آب پاک می شود، و ایرادی که در قول وی وجود دارد پنهان نیست.

اما اعاده وضو در صورت ترک استنجای بول از روی فراموشی را شیخ حمل بر استحباب کرده و قول مشهور عدم وجوب اعاده است و از شیخ صدوق، وجوب اعاده بر می آید.

اما اعاده نماز بر اساس قول مشهور در صورت فراموش کردن استنجای بول و غائط، تکرار در داخل وقت و خارج از آن است و روایات در مورد آن دو مختلف است. در مختلف گفته: قول مشهور این است که هر کس از روی فراموشی استنجا را ترک کند تا اینکه نمازش را بخواند، باید نماز را در داخل وقت یا خارج آن اعاده کند، و ابن جنید گفته است: اگر شستن بول را از روی فراموشی ترک کند، باید در داخل وقت، نماز را اعاده کند و پس از وقت، مستحب است. و ابن بابویه گفته است: هر کس نماز بخواند و پس از ادای نماز به خاطر آورد که آلت خود را نشسته، بر اوست که آلت خود را بشوید و وضو و نمازش را اعاده کند؛ و هر کس فراموش کند که از غائط استنجا کند تا این که نماز خود را بخواند، نماز را اعاده نکند. پایان کلام .

و در مورد فراموشی استنجای از بول، نظر قوی نزد من همان رأی مشهور است و در مورد استنجای غائط، نظر شیخ صدوق - رحمه الله - اقوی است و احتیاط، ظاهر است.

**[ترجمه]

«۲۱»

السَّرَائِرُ، مِنْ جَامِعِ الْبَزَنْطِيِّ قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الْبَوْلِ يُصِيبُ الْجَسَدَ قَالَ صُبَّ عَلَيْهِ الْمَاءَ مَرَّتَيْنِ فَإِنَّمَا هُوَ مَاءٌ(۱).

**[ترجمه]السرائر: بزنطی نقل کرده است که از ایشان درباره بول سؤال کردم که به بدن می ریزد. گفت: بر آن دو بار آب بریز، چرا که آن همان آبست. - . السرائر: ۴۶۵ -

**[ترجمه]

«۲۲»

نَوَادِرُ الرَّاوَنْدِيِّ، عَنْ عَبْدِ الْوَاحِدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ الرُّويَانِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ التَّمِيمِيِّ عَنْ سَهْلِ بْنِ أَحْمَدَ الدِّيبَاجِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ الْأَشْعَثِ عَنْ مُوسَى بْنِ إِسْمَاعِيلَ بْنِ مُوسَى عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: مَنْ بَالَ فَلْيَضَعْ إِصْبَعَهُ الْوُسْطَى فِي أَصْلِ الْعِجَانِ ثُمَّ لْيَسُلَّهَا ثَلَاثاً(۲).

وَ بِهَذَا الْإِسْنَادِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: الِاسْتِنْجَاءُ بِالْيَمِينِ مِنَ

ص: ۲۰۹

۱- ۱. السرائر ص ۴۶۵.

۲- ۲. نوادر الراوندیّ ص ۳۹.

الْجَفَاءِ(۱).

وَ بِهَذَا الْإِسْنَادِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: أَتَانِی جَبْرَئِیلُ علیه السلام فَقَالَ یَا مُحَمَّدُ کَیْفَ نَنْزِلُ عَلَیْکُمْ وَ أَنْتُمْ لَا تَسْتَاکُونَ وَ لَا تَسْتَنْجُونَ بِالْمَاءِ وَ لَا تَغْسِلُونَ بَرَاجِمَکُمْ (۲).

وَ بِهَذَا الْإِسْنَادِ قَالَ: کَانَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله إِذَا بَالَ نَتَرَ ذَکَرَهُ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ (۳).

**[ترجمه]نوادر الراوندی: موسی بن جعفر از پدران خویش علیهم السلام نقل کرده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: هر کس بول کرد، انگشت میانه خود را بر اصل عجان - زیر بیضه‌ها - خود قرار دهد، سپس سه بار آن را به طرف سر آلت بکشد. - . نوادر الراوندی: ۳۹ -

با همین اسناد گفت: رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم فرمود: استنجا با دست راست، ظلم و جفاست. - . نوادر الراوندی: ۴۰ -

با همین اسناد گفت: رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم فرمود: جبرئیل علیه السلام به نزد من آمد و گفت: ای محمد! چگونه بر شما نازل شویم در حالی که شما مسواک نمی زنید و با آب استنجا نمی کنید و لای انگشتان خود را نمی شویید. - . نوادر الراوندی: ۴۰ -

با همین اسناد گفت: رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم پس از بول کردن، سه بار مجرای بول خود را به طرف بیرون می کشید. - . نوادر الراوندی: ۵۴ -

**[ترجمه]

بیان

قال فی النهایه العجان الدبر و قیل ما بین القبل و الدبر و فی القاموس العجان ککتاب الاست و القضیب الممدود من الخصیه إلی الدبر و فی النهایه فیه من الفطره غسل البراجم هی العقد التی فی ظهور الأصابع یجتمع فیه الوسخ الواحده برجمه.

**[ترجمه]در نهایه گفته است: «العجان» به معنای دبر است و برخی گفته اند: چیزی که میان قبل و دبر است؛ و در قاموس آمده: «عجان» بر وزن کتاب، باسن است، و رگی کشیده از بیضه تا پشت است. و در نهایه گفته، در حدیث است که: شستن لابه لای انگشتان از فطرت است و «براجم»، همان گره‌هایی است که در پشت انگشتان است که آلودگی در میان آنها جمع می شود و مفرد آن برجمه است .

**[ترجمه]

دَعَوَاتُ الرَّاوَنْدِيِّ، رَوَى ابْنُ عَبَّاسٍ: أَنَّ عَذَابَ الْقَبْرِ ثَلَاثَهُ أَثْلَاثٍ ثُلُثٌ لِلْغِيبَهِ وَ ثُلُثٌ لِلنَّمِيمَهِ وَ ثُلُثٌ لِلْبَوْلِ.

**[ترجمه]دعوات الراوندی: ابن عباس روایت کرده است که عذاب قبر سه بخش دارد: یک سوم برای غیبت، یک سوم مربوط به سخن چینی و یک سوم به خاطر بول است.

**[ترجمه]

«۲۴»

مَجَالِسُ الصَّدُوقِ، فِی خَبَرِ مَنَاهِی النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله: أَنَّهُ نَهَی أَنْ یَسْتَنْجِیَ الرَّجُلُ بِالرَّوْثِ وَ الرِّمَّهِ(۴).

**[ترجمه]مجالس الصدوق: در خبر مناهی رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم آمده که ایشان نهی کرده اند که مردی با سرگین و استخوان پوسیده استنجا کند.

**[ترجمه]

بیان

قال فی النهایه فی

حدیث الاستنجاء إنه نهی رسول الله صلی الله علیه و آله عن الاستنجاء بالروث و الرمه.

و الرمیم العظم البالی و یجوز أن یکون الرمه جمع الرمیم و فی القاموس الرمه بالکسر العظام البالیه و المشهور عدم جواز الاستنجاء بالعظم و الروث فظاهر المنتهی أنه إجماعی لکنه فی التذکره احتمل الکراهه و الأشهر أنه لو استنجی بهما یطهر المحل به و قیل بعدم الإجزاء و الأول أقوی.

ص: ۲۱۰

۱- ۱. نوادر الراوندیّ ص ۴۰.

۲- ۲. المصدر نفسه ص ۴۰.

۳- ۳. نوادر الراوندیّ ص ۵۴.

۴- ۴. أمالی الصدوق ص ۲۵۴، و رواه فی الفقیه ج ۴ ص ۳.

**[ترجمه]شیخ در نهایه گفته است: در حدیث استنجا آمده که رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم از استنجا کردن با سرگین و رمه نهی کرده اند. «رمه» همان استخوان پوسیده است و جایز است که رمه جمع رمیم باشد و در قاموس، رمه با کسره به معنای استخوان های پوسیده است و قول مشهور عدم جواز استنجا کردن با استخوان و سرگین است. از ظاهر منتهی بر می آید که آن قولی اجماعی است اما در تذکره کراهت را احتمال داده و اشهر این است که اگر با آن دو استنجا کند، محل آن پاک می شود و برخی به عدم اجزاء - کفایت کردن - معتقدند و قول اول اقوی است.

**[ترجمه]

«۲۵»

دَعَائِمُ الْإِسْلَامِ: نَهَوْا عَنِ الِاسْتِنْجَاءِ بِالْعِظَامِ وَ الْبَعْرِ وَ كُلِّ طَعَامٍ وَ أَنَّهُ لَا بَأْسَ بِالاسْتِنْجَاءِ بِالْحِجَارَهِ وَ الْخِرَقِ وَ الْقُطْنِ وَ أَشْبَاهِ ذَلِكَ (۱).

وَ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام قَالَ قَالَ عَلِيٌّ علیه السلام: لَا يَكُونُ الِاسْتِنْجَاءُ إِلَّا مِنْ غَائِطٍ أَوْ بَوْلٍ أَوْ جَنَابَهٍ وَ لَيْسَ مِنَ الرِّيحِ اسْتِنْجَاءٌ(۲).

وَ عَنْ عَلِيٍّ علیه السلام قَالَ: الِاسْتِنْجَاءُ بِالْمَاءِ فِي كِتَابِ اللَّهِ وَ هُوَ قَوْلُهُ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَ يُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ (۳) وَ هُوَ خُلُقٌ كَرِيمٌ (۴).

ص: ۲۱۱

۱- ۱. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۰۵.
۲- ۲. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۰۶، و فيه« أو جنابه أو ممّا يخرج غير الريح فليس من الريح استنجاء واجب».
۳- ۳. البقره: ۲۲۲.
۴- ۴. المصدر نفسه، و فيه: الاستنجاء بالماء بعد الحجاره فی کتاب اللّه».

**[ترجمه]دعائم الاسلام: از استنجا کردن با استخوان و پشکل و هر نوع غذایی نهی کرده اند، اما استنجا کردن با سنگ و تکه لباس (پارچه) و پنبه و همانند آنها اشکالی ندارد. - . دعائم الاسلام ۱: ۱۰۵ -

امام صادق علیه السلام نقل کرده است که امام علی علیه السلام فرمود: استنجاء تنها به خاطر غائط، بول یا جنابت است و خارج شدن باد از انسان، استنجاء ندارد. - . دعائم الاسلام ۱: ۱۰۶ -

از امام علی علیه السلام نقل کرده اند: استنجا کردن با آب در کتاب خداوند سبحان این گونه آمده است: «إن الله یحب التوابین و یحب المتطهرین»، - . البقره / ۲۲۲ - {خداوند توبه کاران و پاکیزگان را دوست می دارد.} و آن شیوه‌ای نیکوست .

**[ترجمه]

أبواب الوضوء

باب ۱ ما ینقض الوضوء و ما لا ینقضه

الأخبار

«۱»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَسَنِ عَنْ جَدِّهِ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ رَجُلٍ اسْتَاکَ أَوْ تَخَلَّلَ فَخَرَجَ مِنْ فَمِهِ الدَّمُ أَ يَنْقُضُ ذَلِكَ الْوُضُوءَ قَالَ لَا وَ لَكِنْ يَتَمَضْمَضُ (۱)

قَالَ وَ سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ هَلْ يَصْلُحُ لَهُ أَنْ يَسْتَدْخِلَ الدَّوَاءَ وَ يُصَلِّيَ وَ هُوَ مَعَهُ وَ هَلْ يَنْقُضُ الْوُضُوءَ قَالَ لَا يَنْقُضُ الْوُضُوءَ وَ لَا يُصَلِّي حَتَّى يَطْرَحَهُ (۲).

**[ترجمه]علی بن جعفر از برادرش علیه السلام نقل کرده است که از ایشان درباره مردی سؤال کردم که مسواک زده یا خلال کرده و از دهانش خون خارج شده؛ آیا آن وضو را باطل می کند؟ فرمود: خیر، اما مضمضه کند. - . قرب الاسناد: ۸۳ چاپ سنگی، ۱۰۸ چاپ نجف -

گفت: از ایشان سؤال کردم که آیا بر مرد رواست که دواء را داخل مقعد کند و سپس نماز بخواند، در حالی که آن دواء با او باشد، و آیا وضو را باطل می کند؟ فرمود: وضو را باطل نمی کند و تا زمانی که آن را دور نریخته، نماز نخواند. - . قرب الاسناد: ۸۸ چاپ سنگی، ۱۱۵ چاپ نجف -

**[ترجمه]

بیان

یـدل علی عـدم نقض خروج الـدم للوضوء و لاـ خلاـف فیه بیننا و علی عـدم نقض الحقنه إدخالا و إخراجا إذ ظاهر الخبر عـدم النقض بالأـخیر أیضـا کما لا یخفی علی المتأمل و لا خلاف فیه أیضا إلا من ابن الجنیـد فإنه ذهب إلی أن الحقنه من النواقض و الظاهر أن مراده خروجها.

**[ترجمه]بر عـدم نقض وضو در صورت خارج شـدن خون دلالت دارد و در آن بین ما اختلافی نیست و بر عدم نقض وضـو در صورت حقنه - دوا را وارد مقعـد کردن - چه وارد کردن و چه خارج کردن، دلالت می کند؛ چرا که از ظاهر روایت، عدم نقض حتی در مورد اخیر بر می آیـد، همچنـان که بر تأمـل کننـده مخفی نیست، و هیـچ اختلاـفی دربـاره آن نیز نیست مگر از جانب ابن جنید؛ چرا که وی بر این باور است که حقنه وضو را نقض می کند و ظاهرا مراد وی، خروج آن می باشد.

**[ترجمه]

«۲»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، بِالسَّنَدِ الْمُتَقَدِّمِ عَنْ عَلِیِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِیهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ هَلْ یَقْطَعُ رَأْسَ الثُّؤْلُولِ أَوْ بَعْضَ جُرْحِهِ فِی الصَّلَاهِ؟

ص: ۲۱۲

۱- ۱. قرب الإسناد ص ۸۳ ط حجر، و ص ۱۰۸ ط نجف.

۲- ۲. قرب الإسناد ص ۸۸ ط حجر و ص ۱۱۵ ط نجف.

قَالَ إِنْ تَخَوَّفَ أَنْ يَسِيلَ الدَّمُ فَلَا يَفْعَلْ وَ إِنْ فَعَلَ فَقَدْ نَقَضَ مِنْ ذَلِكَ الصَّلَاةَ وَ لَا يَنْقُضُ الْوُضُوءَ(۱)

قَالَ وَ سَأَلْتُهُ عَنْ رَجُلٍ كَانَ فِي صَلَاتِهِ فَرَمَاهُ رَجُلٌ فَشَجَّهُ فَسَالَ الدَّمُ هَلْ يَنْقُضُ ذَلِكَ وُضُوءَهُ فَقَالَ لَا يَنْقُضُ الْوُضُوءَ وَ لَكِنَّهُ يَقْطَعُ الصَّلَاةَ(۲).

**[ترجمه]قرب الاسناد: علی بن جعفر از برادر خود علیه السلام نقل کرده است که از ایشان سؤال کردم که آیا رواست که مردی سر زگیل یا برخی از جراحت خود را زمان ادای نماز بکند؟ فرمود: اگر ترس از این داشته باشد که خون جاری شود، این کار را انجام ندهد و اگر این کار را انجام دهد، نماز خود را باطل کرده و اما وضو باطل نمی شود. - . قرب الاسناد: ۸۸ چاپ سنگی، ۱۵۵ چاپ نجف -

از ایشان درباره مردی سؤال کردم که در حین ادای نمازش، مردی او را بیاندازد یا چیزی به سوی او پرتاب کند و از سرش خون جاری شود، آیا این امر وضو را باطل می کند؟ فرمود: وضو را باطل نمی کند اما نماز را قطع می‌کند. - . قرب الاسناد: ۸۸ چاپ سنگی، ۱۵۵ چاپ نجف -

**[ترجمه]

«۳»

وَ مِنْهُ، وَ مِنْ كِتَابِ الْمَسَائِلِ، بِإِسْنَادِهِمَا عَنْ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ رَجُلٍ يَكُونُ فِي صَلَاتِهِ فَيَعْلَمُ أَنَّ رِيحاً قَدْ خَرَجَتْ وَ لَا يَجِدُ رِيحَهَا وَ لَا يَسْمَعُ صَوْتَهَا قَالَ يُعِيدُ الْوُضُوءَ وَ الصَّلَاةَ وَ لَا يَعْتَدُّ بِشَيْ ءٍ مِمَّا صَلَّى إِذَا عَلِمَ ذَلِكَ يَقِيناً(۳) قَالَ وَ سَأَلْتُهُ عَنْ رَجُلٍ وَجَدَ رِيحاً فِي بَطْنِهِ فَوَضَعَ يَدَهُ عَلَى أَنْفِهِ وَ خَرَجَ مِنَ الْمَسْجِدِ مُتَعَمِّداً حَتَّى أَخْرَجَ الرِّيحَ مِنْ بَطْنِهِ ثُمَّ عَادَ إِلَى الْمَسْجِدِ فَصَلَّى وَ لَمْ يَتَوَضَّأْ هَلْ يُجْزِيهِ ذَلِكَ قَالَ لَا يُجْزِيهِ حَتَّى يَتَوَضَّأَ وَ لَا يَعْتَدُّ بِشَيْ ءٍ مِمَّا صَلَّى (۴).

**[ترجمه]قرب الاسناد، کتاب المسائل: علی بن جعفر از برادرش علیه السلام نقل کرده است که از ایشان درباره مردی سؤال کردم که در حین ادای نمازش بداند که از وی بادی خارج شده، اما بوی آن حس نکرده و صدای آن را نشنود. فرمود: بار دیگر وضو گیرد و نماز بخواند، و به نمازی که خوانده اعتنا نکند، اگر به آن یقین داشته باشد. - . قرب الاسناد: ۱۲۱ چاپ نجف، ۹۲ چاپ سنگی ، المسائل ۱۰: ۲۸۴ بحار الانوار -

گفت: از ایشان درباره مردی سؤال کردم که در شکم خود بادی بیابد و دستش را بر بینی اش قرار دهد و عمدا از مسجد خارج شود تا اینکه باد را از شکم خود خارج سازد، سپس به مسجد بازگردد و نمازش را بخواند و وضو نگیرد، آیا کفایت می کند؟ فرمود: کفایت نمی کند، مگر اینکه وضو بگیرد و به نمازی که خوانده اعتنایی نکند. - . قرب الاسناد: ۱۲۱ چاپ نجف، ۹۲ چاپ سنگی ، المسائل ۱۰: ۲۸۴ بحار الانوار -

**[ترجمه]

بيان

يدل الجواب الأول على أن الريح ناقضه و إن لم يجد ريحها و لم يسمع صوتها كما هو ظاهر الأصحاب و يعارضه بعض الروايات مثل ما رَوَاهُ الشَّيْخُ فِی الصَّحِيحِ (۵)

عَنْ مُعَاوِيَهَ بْنِ عَمَّارٍ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام: إِنَّ الشَّيْطَانِ يَنْفُخُ فِی دُبُرِ الْإِنْسَانِ حَتَّى يُخَيَّلَ إِلَيْهِ أَنَّهُ قَدْ خَرَجَ مِنْهُ رِيحٌ وَ لَا يَنْقُضُ وُضُوءَهُ إِلَّا رِيحٌ يَسْمَعُهَا أَوْ يَجِدُ رِيحَهَا.

و روى مثله (۶)

عن عبد الرحمن بن أبی عبد الله عنه عليه السلام و الأولى حملهما على الشک كما سيأتی فی فقه الرضا عليه السلام.

۱- ۱. قرب الإسناد ص ۸۸ ط حجر ص ۱۵۵ ط نجف و فيه؛ أو ينتف بعض لحمه من ذلک الجرح و يطرحه قال عليه السلام : ان لم يتخوف أن يسيل الدم فلا بأس و ان تخوف إلخ.

۲- ۲. قرب الإسناد ص ۸۸ ط حجر ص ۱۵۵ ط نجف و فيه؛ أو ينتف بعض لحمه من ذلک الجرح و يطرحه قال عليه السلام : ان لم يتخوف أن يسيل الدم فلا بأس و ان تخوف إلخ.

۳- ۳. قرب الإسناد ص ۱۲۱ ط نجف و ص ۹۲ ط حجر، المسائل ج ۱۰ ص ۲۸۴ من بحار الأنوار.

۴- ۴. قرب الإسناد ص ۱۲۱ ط نجف و ص ۹۲ ط حجر، المسائل ج ۱۰ ص ۲۸۴ من بحار الأنوار.

۵- ۵. التهذيب ج ۱ ص ۹۹ ط حجر، الكافی ج ۳ ص ۳۶.

۶- ۶. التهذيب ج ۱ ص ۹۹ ط حجر، الكافی ج ۳ ص ۳۶.

ثم الظاهر أن الريح محموله على ما إذا خرجت من الموضع المعتاد و أما الريح الخارج من الذكر فقد نسب إلى بعض الأصحاب القول بالنقض و هو ضعيف و ذهب المحقق و العلامه إلى نقض الريح الخارجه من قبل المرأه و عدم النقض أقوى لما عرفت.

**[ترجمه]پاسخ اول بر این دلالت دارد که خارج شدن باد، باطل کننده است؛ هر چند که بوی آن را نفهمد و صدایش را نشنود، چنان که از ظاهر سخن اصحاب بر می آید و برخی روایات همچون روایتی که شیخ در صحیح - . التهذیب ۱: ۹۹ چاپ سنگی، الکافی ۳: ۳۶ - از معاویه بن عمار نقل کرده، با آن در تعارض است. وی نقل کرده که امام صادق علیه السلام فرمود: شیطان در دبر انسان می دمد تا اینکه انسان خیال کند که بادی از او خارج شده است، و وضوی او را باطل نمی کند مگر بادی که صدای آن را بشنود یا بوی آن به مشامش برسد و عبدالرحمن نیز مانند - . التهذیب ۱: ۹۹ چاپ سنگی، الکافی ۳: ۳۶ -

این حدیث را از امام صادق علیه السلام نقل کرده است و روایت اول را حمل بر شک کرده است، چنان که در فقه الرضا علیه السلام خواهد آمد.

سپس ظاهر این است که باد حمل بر زمانی شده که از موضع معین خارج شود، اما به برخی اصحاب در خصوص باد خارج شده از آلت، قول به عدم بطلان نماز نسبت داده شده و این قولی ضعیف است و محقق و علامه بر بطلان باد خارج شده از جلوی زن معتقدند و چنان که دانستی، عدم بطلان، اقوی می باشد.

**[ترجمه]

«۴»

الْخِصَالُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِی نَصْرٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سَمَاعَةَ عَنِ ابْنِ مُسْكَانَ عَنْ أَبِی بَصِيرٍ الْمُرَادِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الْحِجَامَهِ وَ الْقَیْ ءِ وَ كُلِّ دَمٍ سَائِلٍ فَقَالَ لَيْسَ فِيهِ وُضُوءٌ إِنَّمَا الْوُضُوءُ مِمَّا خَرَجَ مِنْ طَرَفَيْكَ اللَّذَيْنِ أَنْعَمَ اللَّهُ بِهِمَا عَلَيْكَ.

قال الصدوق ره یعنی من بول أو غائط أو ریح أو منی (1).

**[ترجمه]الخصال: ابوبصیر مرادی نقل کرده است که از امام صادق علیه السلام درباره حجامت، قی و هر خون جهنده ای سؤال کردم. ایشان فرمود: به خاطر آن وضو لازم نیست، تنها زمانی گرفتن وضو لازمست که از دو طرفت که خداوند بدانها به تو نعمت داده، باد خارج گردد.

صدوق گفت: یعنی از بول، غائط یا باد یا منی. - . الخصال ۱: ۱۹ -

**[ترجمه]

توضیح

یحتمل أن یکون المراد صنف المخاطب من الذکور أو نوعه لیشتمل الإناث أیضا و علی التقدیرین الحصر إضافی بالنسبه إلی ما یخرج من الإنسان أو ما تعده العامه ناقضا و لیس بناقض بقرینه السؤال فلا یرد النقض بالنوم و أشباهه (۲) و فی إلحاق الصدوق رحمه الله المنی نظر إذ لیس فیه الوضوء و لعله حمل إنما الوضوء علی أن المعنی إنما نقض الوضوء و لا یخفی ما فیه.

**[ترجمه]امکان دارد که مراد، صنف مخاطب یعنی ذکور، یا نوع آن باشد تا زنان را نیز در برگیرد و بنا بر هر دو تقدیر، در قیاس با آنچه که از انسان خارج می شود، حصر اضافی است؛ یا نسبت به آنچه که عامه با قرینه سؤال آن را ناقض می شمارند، ولی ناقض نیست، از این رو با شکستن وضو به خواب و شبیه آن، بر آن نقض وارد نمی‌شود و در این که شیخ صدوق منی را به آن ملحق کرده است جای تامل است؛ چرا که در آن وضو نیست و شاید جمله «انما الوضوء» را حمل بر این کرده که معنا این است: « انما نقض الوضوء» - تنها شکسته شدن وضو - و ایرادی که در این قول وجود دارد پنهان نیست.

**[ترجمه]

«۵»

الْخِصَالُ، عَنْ أَبِیهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی الْیَقْطِینِیِّ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ یَحْیَی عَنْ جَدِّهِ الْحَسَنِ بْنِ رَاشِدٍ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ وَ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام: إِذَا خَالَطَ النَّوْمُ الْقَلْبَ وَجَبَ الْوُضُوءُ(۳).

**[ترجمه]الخصال: محمد بن مسلم نقل کرده است که امام صادق علیه السلام فرمود: امام علی علیه السلام فرمود: زمانی که خواب با قلب درآمیزد، وضو واجب می گردد. - . الخصال ۲: ۱۶۵ -

**[ترجمه]

«۶»

وَ مِنْهُ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ الْهَیْثَمِ وَ أَحْمَدَ بْنِ الْحَسَنِ الْقَطَّانِ وَ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ السِّنَانِیِّ وَ الْحُسَیْنِ بْنِ إِبْرَاهِیمَ الْمُکَتِّبِ وَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدٍ الصَّائِغِ وَ عَلِیِّ بْنِ

۱- ۱. الخصال ج ۱ ص ۱۹.

۲- ۲. بل النوم أماره حصول الناقض و لیس هو بناقض.

۳- ۳. الخصال ج ۲ ص ۱۶۵.

عَبْدِ اللَّهِ الْوَرَّاقِ كُلِّهِمْ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ يَحْيَى بْنِ زَكَرِيَّا الْقَطَّانِ عَنْ بَكْرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَبِيبٍ عَنْ تَمِيمِ بْنِ بُهْلُولٍ عَنْ أَبِي مُعَاوِيَةَ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنِ الصَّادِقِ عليه السلام قَالَ: لَا يَنْقُضُ الْوُضُوءَ إِلَّا الْبَوْلُ وَ الرِّيحُ وَ النَّوْمُ وَ الْغَائِطُ وَ الْجَنَابَةُ(۱).

**[ترجمه]الخصال: اعمش نقل کرده است که امام صادق علیه السلام فرمود: وضو را باطل نمی کند مگر بول، خارج شدن باد، خواب، غائط و جنابت - . الخصال ۲: ۱۵۱ - .

**[ترجمه]

«۷»

الْعُيُونُ، عَنْ عَبْدِ الْوَاحِدِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عُبْدُوسٍ النَّيْسَابُورِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ قُتَيْبَةَ عَنِ الْفَضْلِ بْنِ شَاذَانَ عَنِ الرِّضَا علیه السلام: فِيمَا كَتَبَ لِلْمَأْمُونِ مِنْ شَرَائِعِ الدِّينِ قَالَ لَا يَنْقُضُ الْوُضُوءَ إِلَّا غَائِطٌ أَوْ بَوْلٌ أَوْ رِيحٌ أَوْ نَوْمٌ أَوْ جَنَابَةٌ(۲).

**[ترجمه]العیون: فضل بن شاذان نقل کرده است که در نامه ای که امام رضا علیه السلام به مامون در خصوص شرائع دین نوشته، آمده: جز غائط یا بول یا خارج شدن باد یا خواب یا جنابت، چیزی وضو را باطل نمی کند. - . عیون الاخبار ۲: ۱۲۳ -

**[ترجمه]

بیان

لعل المراد فی الخبرین حصر نواقض الذکر فیما ذکر و ظاهرهما عدم انتقاض الوضوء بالإغماء و نحوه مما یزیل العقل لکن أکثر الأصحاب نقلوا الإجماع علی کونها ناقضه(۳) قال فی المنتهی کل ما غلب علی العقل من إغماء أو جنون أو سکر أو غیره ناقض لا نعرف فیه خلافا بین أهل العلم انتهی و ما استدلوا به من النصوص فهی غیر داله علی مطلوبهم فالعمده الإجماع إن ثبت و أما مس المیت فلم یثبت کونه ناقضا للوضوء و لا کون الغسل منه شرطا فی شی ء من العبادات فلا حاجه إلی جعل الحصر إضافیا.

**[ترجمه]چه بسا مراد در هر دو خبر، منحصر کردن نواقض وضوی مرد است در آنچه ذکر شده، و از ظاهر آن، عدم بطلان وضو با اغما و مانند آن که عقل را زایل می‌کند فهمیده می شود، اما اغلب اصحاب بر بطلان آن نقل اجماع کرده‌اند. در منتهی گفته: هر آنچه که بر عقل غلبه کند، از اغما یا جنون یا مستی و غیر آن، سبب شکستن وضوست و در این باره اختلافی میان اهل علم نمی‌شناسیم. پایان کلام. متونی که بر اساس آن استدلال کرده اند، دلالت کننده بر مطلوب آنان نیست، پس عمده، اجماع است اگر ثابت شود؛ و اما دست زدن به میت، ناقض بودن آن برای وضو ثابت نشده است و نیز ثابت نشده که غسل به خاطر آن، برای هیچ یک از عبادات شرط باشد، از این رو نیاز نیست که حصر را اضافی بدانیم.

**[ترجمه]

«۸»

الْعُيُونُ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ نُعَيْمِ بْنِ شَاذَانَ عَنْ عَمِّهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ شَاذَانَ عَنِ الْفَضْلِ بْنِ شَاذَانَ عَنِ ابْنِ بَزِيعٍ عَنِ الرِّضَا عليه السـلام قَالَ قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ عليه السـلام: لَا يَنْقُضُ الْوُضُوءَ إِلَّا مَا خَرَجَ مِنْ طَرَفَيْكَ اللَّذَيْنِ جَعَلَهُمَا اللَّهُ لَكَ أَوْ قَالَ اللَّذَيْنِ أَنْعَمَ اللَّهُ بِهِمَا عَلَيْكَ (۴).

۱- ۱. الخصال ج ۲ ص ۱۵۱.

۲- ۲. عیون الأخبار ج ۲ ص ۱۲۳.

۳- ۳. أقول: الاغماء و الجنون و السکر کالنوم یوجب استرخاء وکاء السته، و کلها أماره فطریه علی نقض الوضوء بالریح، لا أنّها نواقض فی عرض ما یخرج من الاسفلین و لذلک لم تذکر فی کتاب اللّه عزّ و جلّ فی عداد النواقض.

۴- ۴. عیون الأخبار ج ۲ ص ۱۸ فی حدیث.

وَ مِنْهُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ أَبِی الْخَطَّابِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ أَبِی مَحْمُودٍ عَنِ الرِّضَا علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الْقَیْ ءِ وَ الرُّعَافِ وَ الْمِدَّهِ وَ الدَّمِ أَ يَنْقُضُ الْوُضُوءَ قَالَ لَا لَا يَنْقُضُ شَيْئاً(۱).

**[ترجمه]العیون: امام رضا علیه السلام نقل کرده است که امام باقر علیه السلام فرمود: وضو باطل نمی شود، جز آنچه که از دو طرفت که خداونـد برایت قرار داده خـارج شود، یا فرمود: دوطرفت که خداونـد با آنها به تو نعمت ارزانی داشـته است. - . عیون الاخبار ۲: ۱۸ -

و ابراهیم بن محمود نقل کرده است که از امام رضا علیه السلام درباره قی و خون دماغ شدن و مِدّه (چرک و خون) و خون سؤال کردم که آیا وضو را باطل می کند؟ فرمود: خیر، چیزی را باطل نمی کند. - . عیون الاخبار ۲: ۲۲ -

**[ترجمه]

«۹»

وَ عَنْهُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَی عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سَهْلٍ عَنْ زَكَرِيَّا بْنِ آدَمَ قَالَ: سَأَلْتُ الرِّضَا علیه السلام عَنِ النَّاسُورِ فَقَالَ إِنَّمَا يَنْقُضُ الْوُضُوءَ ثَلَاثٌ الْبَوْلُ وَ الْغَائِطُ وَ الرِّيحُ (۲).

**[ترجمه]زکریا بن آدم نقل کرده است که از امام رضا علیه السلام درباره ناسور(شقاق) سؤال کردم. ایشان فرمود: تنها سه چیز است که وضو را باطل می کند: بول، غائط و باد. - . یون الاخبار ۲: ۲۲ -

**[ترجمه]

بیان

الناسور عله فی المآقی و عله فی حوالی المقعده و عله فی اللثه ذکرها الفیروزآبادی.

**[ترجمه]ناسور بیماری و زخمی در گوشه داخلی چشم، و زخمی (متورم) در اطراف مقعد و همچنین لثه است که فیروز آبادی آن را ذکر کرده است.

**[ترجمه]

«۱۰»

الْعِلَلُ، لِلصَّدُوقِ عَنْ أَبِيهِ وَ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ الْوَلِيدِ مَعاً عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَی الْعَطَّارِ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ أَبَانٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أُورَمَهَ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِی نَصْرٍ وَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِی نَجْرَانَ مَعاً عَنْ مُثَنًّی الْحَنَّاطِ عَنْ مَنْصُورِ بْنِ حَازِمٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَحْمَدَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: تَوَضَّئُوا مِمَّا يَخْرُجُ مِنْكُمْ وَ لَا تَتَوَضَّئُوا مِمَّا يَدْخُلُ فَإِنَّهُ يَدْخُلُ طَيِّباً وَ

يَخْرُجُ خَبِيثاً(۳).

وَ مِنْهُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ فَضَّالٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بُكَيْرٍ عَنْ عُمَرَ بْنِ حَنْظَلَةَ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنِ الْمَذْيِ قَالَ مَا هُوَ وَ النُّخَامَةُ إِلَّا سَوَاءٌ(۴).

وَ مِنْهُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ الْوَلِيدِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ الصَّفَّارِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ عُمَرَ بْنِ أُذَيْنَةَ عَنْ بُرَيْدٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَحَدَهُمَا علیه السلام عَنِ الْمَذْيِ فَقَالَ لَا يَنْقُضُ الْوُضُوءَ وَ لَا يُغْسَلُ مِنْهُ ثَوْبٌ وَ لَا جَسَدٌ إِنَّمَا

۱- ۱. عيون الأخبار ج ۲ ص ۲۲.

۲- ۲. عيون الأخبار ج ۲ ص ۲۲.

۳- ۳. علل الشرائع ج ۱ ص ۲۶۷ و ۲۶۸.

۴- ۴. علل الشرائع ج ۱ ص ۲۸۰.

هُوَ بِمَنْزِلَهِ الْبُصَاقِ وَ الْمُخَاطِ(۱).

وَ مِنْهُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ حَمَّادٍ عَنْ حَرِيزٍ عَنْ زُرَارَهَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنْ سَالَ مِنْ ذَكَرِكَ شَیْ ءٌ مِنْ مَذْيٍ أَوْ وَذْيٍ وَ أَنْتَ فِی الصَّلَاهِ فَلَا تَقْطَعِ الصَّلَاهَ وَ لَا تَنْقُضْ لَهُ الْوُضُوءَ وَ إِنْ بَلَغَ عَقِبَكَ إِنَّمَا ذَلِكَ بِمَنْزِلَهِ النُّخَامَهِ وَ كُلُّ شَیْ ءٍ خَرَجَ مِنْكَ بَعْدَ الْوُضُوءِ فَإِنَّهُ مِنَ الْحَبَائِلِ أَوْ مِنَ الْبَوَاسِيرِ فَلَيْسَ بِشَیْ ءٍ فَلَا تَغْسِلْهُ مِنْ ثَوْبِكَ إِلَّا أَنْ تَقْذَرَهُ (۲).

وَ مِنْهُ بِالْإِسْنَادِ الْمُتَقَدِّمِ عَنْ حَرِيزٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا جَعْفَرٍ علیه السلام عَنِ الْمَذْيِ يَسِيلُ حَتَّى يَبْلُغَ الْفَخِذَ قَالَ لَا يَقْطَعُ صَلَاتَهُ وَ لَا يَغْسِلُهُ مِنْ فَخِذِهِ لِأَنَّهُ لَمْ يَخْرُجْ مِنْ مَخْرَجِ الْمَنِيِّ إِنَّمَا هُوَ بِمَنْزِلَهِ النُّخَامَهِ(۳).

**[ترجمه]العلل: ابن عباس نقل کرده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: به خاطر آنچه که از شما خارج می شود وضو گیرید، نه آنچه که داخل می شود، چرا که پاک وارد می شود و ناپاک بیرون می آید. - . علل الشرائع ۱: ۲۶۸ - ۲۶۷ -

العلل: عمر بن حنظله نقل کرده است که از امام صادق علیه السلام در مورد مذی سؤال کردم. ایشان فرمود: مذی و آب بینی، در حکم یکسانند. - . علل الشرائع ۱: ۲۸۰ -

العلل: برید نقل کرده است که از یکی از دو امام درباره مذی سؤال کردم. فرمود: وضو را باطل نمی کند، و به خاطر آن لباس و بدن را نباید شست، آن تنها در حکم آب بینی و دهان است. - . علل الشرائع ۱: ۲۷۹ -

العلل: زراره نقل کرده است که امام صادق علیه السلام فرمود: اگر در حین انجام نماز از آلت مقداری مذی یا وذی خارج شد، نمازت را قطع مکن و وضویت را باطل نکن، هر چند به پشتت رسد، آن تنها به منزله آب بینی است و هر چیزی که پس از وضو از تو خارج شد، از حبایل - دامهای شیطان - یا بواسیر است، و چیزی نیست، ازین رو نیازی نیست که به خاطر آن لباست را بشویی، مگر اینکه آن را آلوده کنی. - . علل الشرائع ۱: ۲۷۹ -

العلل: حریز نقل کرده است که از امام باقر علیه السلام درباره مذی سؤال کردم که جاری می شود تا جایی که به ران برسد. فرمود: به خاطر آن نباید نماز را قطع کرد و ران را شست، زیرا که آن از محل خروج منی بیرون نیامده، بلکه تنها به منزله آب بینی است. - . علل الشرائع ۱: ۲۷۹ -

**[ترجمه]

بیان

ما دلت علیه الأخبار السالفه من عدم انتقاض الوضوء بالقی ء و الرعاف و المده و الدم مما لا خلاف فیه ظاهرا بین الأصحاب و أما ما یخرج من الإحلیل غیر المنی و البول فهی ثلاثه المذی و الودی بالدال المهمله و الوذی بالذال المعجمه.

فأما المذی فهو ما یخرج عقیب الملاعبه و التقبیل کما فی الصحاح و القاموس و المشهور عدم انتقاض الوضوء به مطلقا و ابن

الجنيـد قال بنقضه إذا خرج عقيب شـهوه و قـد يشـعر كلام الشـيخ فى التهذيب بنقضه إذا كان كثيرا خارجا عن المعتاد قال على سبيـل الاحتمال للجمع بين الأخبار و الأظهر ما ذهب إليه الأكثر و ما ذهب إليه ابن الجنيـد فلا نعرف له معنى إذ الظاهر من كلام أهل اللغه و غيرهم لزوم كون المذى عقيب شهوه.

و يؤيـده مَـا رَوَاهُ الشَّيْـخُ بِإِسْـنَادِهِ عَنِ ابْنِ رِبَاطٍ عَنْ بَعْضِ أَصْـحَابِنَا عَنْ أَبِى عَبْـدِ اللَّهِ عليه السـلام قَالَ: يَخْرُجُ مِنَ الْإِحْلِيلِ الْمَنِيُّ وَ الْمَذْيُ وَ الْوَدْيُ وَ الْوَذْيُ أَمَّا الْمَنِيُّ فَهُوَ الَّذِى تَسْتَرْخِى لَهُ الْعِظَامُ وَ يَفْتُرُ مِنْهُ الْجَسَدُ وَ فِيهِ الْغُسْلُ وَ أَمَّا الْمَذْيُ يَخْرُجُ مِنَ الشَّهْوَهِ وَ لَا شَيْ ءَ فِيهِ.

١- ١. علل الشرائع ج ١ ص ٢٧٩.

٢- ٢. علل الشرائع ج ١ ص ٢٧٩.

٣- ٣. علل الشرائع ج ١ ص ٢٧٩.

وَ أَمَّا الْوَدْیُ فَهُوَ الَّذِی یَخْرُجُ بَعْدَ الْبَوْلِ وَ أَمَّا الْوَذْیُ فَهُوَ الَّذِی یَخْرُجُ مِنَ الْأَدْوَاءِ وَ لَا شَیْ ءَ فِیهِ (۱).

فالتفصیل الذی قال به لا یطابق کلام اللغویین و لا صریح الخبر.

و أما الودی بالمهمله فهو ماء ثخین یخرج عقیب البول و اتفق أصحابنا علی عدم النقض به و أما الوذی بالمعجمه فلم یذکر فیما عندنا من کتب اللغه معنی مناسب له و قد مر تفسیره فی الخبر و الأدواء جمع الداء و لعل المعنی ما یخرج بسبب الأمراض و فی بعض نسخ الإستبصار(۲)

الأوداج و لعل المراد به مطلق العروق و إن کان فی الأصل لعرق فی العنق و قال الصدوق فی الفقیه الوذی ما یخرج عقیب المنی و علی التقادیر عدم الانتقاض به معلوم للحصر المستفاد من الأخبار السالفه و غیرها و من کلام الأصحاب.

**[ترجمه]بر اساس آنچه که روایات پیشین بر آن در خصوص عدم بطلان وضو با قی و خونریزی بینی و چرک زخم و خون دلالت دارد، بر می آید که در ظاهر امر میان اصحاب و فقها اختلافی وجود ندارد، اما آنچه که از احلیل خارج می شود، به جز منی و بول سه چیز است: مذی، ودی - با دال مهمله - و وذی - با ذال معجمه -.

اما مذی بر اساس آنچه که در صحاح و قاموس آمده، چیزی است که پس از ملاعبه و بوسیدن خارج می شود، و قول مشهور این است که مطلقا وضو را باطل نمی کند، اما ابن جنید معتقد است، در صورتی که پس از شهوت بیرون آید، باطل کننده است و از کلام شیخ در تهذیب نیز بطلان آن فهمیده می شود، در صورتی که خارج از حد معمول باشد، که آن را بر اساس احتمال، برای جمع میان اخبار گفته و اظهر چیزی است که اکثر اصحاب بدان باور دارند؛ اما برای آنچه ابن جنید اختیار کرده است، وجهی نمی‌شناسیم، چرا که از ظاهر سخن اهل لغت و غیر آنان، لزوم آمدن مذی پس از شهوت فهمیده می شود.

مؤید آن روایتی است که شیخ با اسناد از ابن رباط و وی از برخی اصحاب و آنان نیز از امام صادق علیه السلام نقل کرده اند که ایشان فرمود: از احلیل منی، ودی و وذی بیرون می آید، اما منی همان چیزیست که به خاطر آن استخوانها سست می شود و جسم به خاطر آن سست و بی حال می گردد و باید به خاطر آن غسل کرد، اما مذی که از شهوت خارج می شود چیزی به خاطر آن لازم نیست. اما ودی چیزیست که پس از بول خارج می شود، اما وذی چیزیست که به سبب دردها خارج می شود و چیزی به خاطر آن لازم نیست. - . التهذیب ۱: ۷ چاپ سنگی، ۲۰ نجف - بنابراین تفصیلی که بدان قائل شده مطابق با کلام اهل لغت و متن صریح خبر مطابقت ندارد.

اما ودی با دال مهمله، آبی غلیظ است که پس از ادرار بیرون می آید و اصحابمان بر عدم باطل کننده بودن آن اتفاق نظر دارند؛ و اما وذی با ذال معجمه در کتابهای لغت موجود در دسترس ما، معنای مناسبی برای آن ذکر نشده و تفسیر آن در خبر پیشتر بیان شد. «ادواء» جمع داء می باشد و شاید به معنی این است که چیزی است که به سبب بیماری خارج می شود و در برخی از نسخه های استبصار به معنای اوداج آمده و شاید منظور از آن، مطلق عروق باشد، هر چند در اصل برای رگ گردن بوده است؛ و شیخ در فقیه گفته: وذی چیزی است که پس از منی خارج می شود، و به هر تقدیر، عدم بطلان به وسیله آن معلوم است، بر اساس انحصاری که از روایات پیشین و دیگر روایات و کلام اصحاب، دریافت می‌شود.

**[ترجمه]

«۱۱»

فِقْهُ الرِّضَا علیه السلام: لَا تَغْسِلْ ثَوْبَکَ إِلَّا مِمَّا یَجِبُ عَلَیْکَ فِی خُرُوجِهِ إِعَادَهُ الْوُضُوءِ وَ لَا تَجِبُ عَلَیْکَ إِعَادَهٌ إِلَّا مِنْ بَوْلٍ أَوْ مَنِیٍّ أَوْ غَائِطٍ أَوْ رِیحٍ تَسْتَیْقِنُهَا فَإِنْ شَکَکْتَ فِی رِیحٍ أَنَّهَا خَرَجَتْ مِنْکَ أَمْ لَمْ تَخْرُجْ فَلَا تَنْقُضْ مِنْ أَجْلِهَا الْوُضُوءَ إِلَّا أَنْ تَسْمَعَ صَوْتَهَا أَوْ تَجِدَ رِیحَهَا وَ إِنِ اسْتَیْقَنْتَ أَنَّهَا خَرَجَتْ مِنْکَ فَأَعِدِ الْوُضُوءَ سَمِعْتَ وَقْعَهَا أَمْ لَمْ تَسْمَعْ شَمِمْتَ رِیحَهَا أَمْ لَمْ تَشَمَّ وَ لَا یَنْقُضُ الْوُضُوءَ إِلَّا مَا خَرَجَ مِنَ الطَّرَفَیْنِ وَ لَا یَنْقُضُ الْقَیْ ءُ وَ الْقَلْسُ وَ الرُّعَافُ وَ الْحِجَامَهُ وَ الدَّمَامِیلُ وَ الْقُرُوحُ وُضُوءاً وَ إِنِ احْتَقَنْتَ أَوْ حَمَلْتَ الشِّیَافَ فَلَیْسَ عَلَیْکَ إِعَادَهُ الْوُضُوءِ فَإِنْ خَرَجَ مِنْکَ مِمَّا احْتَقَنْتَ أَوِ احْتَمَلْتَ مِنَ الشِّیَافِ وَ کَانَتْ بِالثُّفْلِ فَعَلَیْکَ الِاسْتِنْجَاءُ وَ الْوُضُوءُ وَ إِنْ لَمْ یَکُنْ فِیهَا ثُفْلٌ فَلَا اسْتِنْجَاءَ عَلَیْکَ وَ لَا وُضُوءَ وَ إِنْ خَرَجَ مِنْکَ حَبُّ الْقَرْعِ وَ کَانَ فِیهِ ثُفْلٌ فَاسْتَنْجِ وَ تَوَضَّأْ وَ إِنْ لَمْ یَکُنْ فِیهِ ثُفْلٌ فَلَا وُضُوءَ عَلَیْکَ وَ لَا اسْتِنْجَاءَ وَ کُلُّ مَا خَرَجَ مِنْ قُبُلِکَ وَ دُبُرِکَ مِنْ دَمٍ أَوْ قَیْحٍ أَوْ صَدِیدٍ وَ غَیْرِ ذَلِکَ فَلَا

ص: ۲۱۸

۱- ۱. التهذیب ج ۱ ص ۷ ط حجر ص ۲۰ ط نجف.

۲- ۲. الاستبصار ج ۱ ص ۴۷.

وُضُوءَ عَلَيْكَ وَ لَا اسْتِنْجَاءَ إِلَّا أَنْ يَخْرُجَ مِنْكَ بَوْلٌ أَوْ غَائِطٌ أَوْ رِيحٌ أَوْ مَنِيٌّ وَ لَا بَأْسَ أَنْ تُصَلِّيَ بِوُضُوءٍ وَاحِدٍ صَلَوَاتِ اللَّيْلِ وَ النَّهَارِ مَا لَمْ تُحْدِثْ (۱) وَ إِنْ كُنْتَ أَهْرَقْتَ الْمَاءَ فَتَوَضَّأْتَ وَ نَسِيتَ أَنْ تَسْتَنْجِيَ حَتَّى فَرَغْتَ مِنْ صَلَاتِكَ ثُمَّ ذَكَرْتَ فَعَلَيْكَ أَنْ تَسْتَنْجِيَ ثُمَّ تُعِيدَ الْوُضُوءَ وَ الصَّلَاةَ(۲) وَ لَيْسَ عَلَيْكَ وُضُوءٌ مِنْ مَسِّ الْفَرْجِ وَ لَا مِنْ مَسِّ الْقِرْدِ وَ الْكَلْبِ وَ الْخِنْزِيرِ وَ لَا مِنْ مَسِّ الذَّكَرِ وَ لَا مِنْ مَسِّ مَا يُؤْكَلُ مِنَ الزُّهُومَاتِ وُضُوءٌ عَلَيْكَ (۳).

**[ترجمه]فقه الرضا: لباست را نشوی جز در مواردی که بر تو واجب است که زمان خروج آن، وضویت را بار دیگر بگیری؛ و تنها تکرار وضو در صورت آمدن بول، منی، غائط یا بادی است که به آمدن آن یقین حاصل کنی، پس اگر در بادی شک کردی که آیا آن خارج شده یا نه، به خاطر آن وضویت را باطل نکن مگر اینکه صدای آن را بشنوی یا بوی آن به مشامت رسد و اگر یقین داشتی که آن باد از تو خارج شده، پس وضو را تکرار کن، چه صدای آن را شنیدی و چه نشنیدی، و بوی آن به مشامت رسید یا نرسید.

تنها آنچه از یکی از دو طرف خارج می‌شود وضو را باطل می‌کند، و استفراغ، خلط، خون دماغ شدن، حجامت، دمل ها و جراحات، وضو را باطل نمی کنند و اگر مایع استعمال کردی یا شیاف استفاده کردی، نیازی به اعاده وضو نیست، پس اگر از آنچه استعمال کردی و یا شیاف استفاده کردی چیزی از تو خارج شد و همراه با نجاست بود، باید استنجا کنی و دوباره وضو بگیری، و اگر همراه با نجاست نبود، نیازی به استنجا کردن و وضو گرفتن نیست. و اگر دانه کدو [کرم کدو] از تو خارج شد و همراه با فضله بود، استنجا کن و وضو بگیر و اگر همراه با نجاست نبود، استنجا و اعاده وضو بر عهده تو نیست.

هر آنچه که از قبل و دبر تو خارج شود، همچون خون، یا چرک یا آبی که ناشی از چرک و زردآب باشد و غیر آن، نیازی به تکرار وضو و استنجا نیست مگر اینکه از تو بول، غائط، باد یا منی خارج شود، و ایرادی ندارد که با یک وضو، نمازهای شب و روز را ادا کنی، تا زمانی که حدثی برایت رخ نداده است. - . فقه الرضا: ۱ -

و اگر آب را ریختی و وضو گرفتی اما فراموش کردی که استنجا کنی و پس از اتمام نمازت به خاطر آوردی، بر توست که استنجا کنی و بار دیگر وضو بگیری و نماز بخوانی. - . فقه الرضا: ۳ -

در صورت دست کشیدن بر فرج، و دست کشیدن بر میمون، سگ، خوک و یا دست کشیدن بر آلت و دست کشیدن بر اشیاء خوردنی که بوی بد و متعفنی دارند، وضو بر تو لازم نیست. - . فقه الرضا: ۳ -

**[ترجمه]

توضیح

قال الجوهری قال الخلیل القلس ما خرج من الحلق مل ء الفم أو دونه و لیس بقی ء فإن عاد فهو القی ء و المشهور بین الأصحاب عدم انتقاض الوضوء بمس الفرج ظاهره و باطنه و بالتقبیل مطلقا و قال ابن الجنید علی ما نقل عنه من قبل بشهوه للجماع و لذه فی المحرم نقض الطهاره و الاحتیاط إذا کانت فی محلل إعاده الوضوء و قال أیضا من مس ما انضم علیه الثقبتان نقض وضوءه و مس ظهر الفرج من الغیر إذا کان بشهوه فیه الطهاره واجبه فی المحلل و المحرم احتیاطا و مس باطن الفرجین

من الغير ناقض للطهاره من المحلل و المحرم.

و قال الصدوق رحمه الله فی الفقيه إن مس الرجل باطن دبره أو باطن إحليله فعليه أن يعيد الوضوء و إن كان فی الصلاه قطع الصلاه و توضأ و أعاد الصلاه و إن فتح إحليله أعاد الوضوء و الصلاه(۴)

و الأظهر عدم نقض شی ء من ذلک و الأخبار الداله علی نقضها محموله علی التقيه(۵)

و بعضهم حملوها علی الاستحباب.

ص: ۲۱۹

۱- ۱. فقه الرضا ص ۱.

۲- ۲. فقه الرضا ص ۳.

۳- ۳. فقه الرضا ص ۳.

۴- ۴. راجع الفقيه ج ۱ ص ۳۹.

۵- ۵. روی الشيخ فی التهذيب ج ۱ ص ۱۳ و ۹۹ ط حجر و ص ۴۵ و ۳۴۸ ط نجف. بإسناده عن عمّار بن موسی عن أبی عبد اللّه عليه السلام قال: سئل عن الرجل يتوضأ ثمّ يمس باطن دبره قال: نقض وضوءه و ان مس باطن احليله فعليه أن يعيد الوضوء، و ان كان فی الصلاه قطع الصلاه و يتوضأ و يعيد الصلاه، و ان فتح احليله أعاد الوضوء و أعاد الصلاه. أقول: لعل وجه النقض أن باطن الدبر و الاحليل متلطخ بالخبث الناقض، و لا فرق بين خروجه الی البراز و بين ابرازه باليد، فمن فتح دبره أو احليله باليد فقد أبرز الی الخارج ما هناک من الخبث الناقض فيجب عليه إعاده الوضوء.

و قال الجوهری الزهم بالضم الشحم و الزهمه الریح المنتنه و الزهم بالتحریک مصدر قولک زهمت یدی بالکسر من الزهومه فهی زهمه أی دسمه.

**[ترجمه]جوهری گفته است: خلیل گفته: «قلس» آن است که از حلق خارج شود و دهان را پُر کند یا کمتر از آن باشد و قی نیست، اما اگر بازگردد، قی می باشد. و قول مشهور میان اصحاب آن است که در صورت دست کشیدن بر فرج، چه ظاهر و چه باطن آن و همچنین با بوسیدن به طور مطلق، وضو باطل نمی‌شود.

ابن جنید بر اساس آنچه که از او نقل شده، گفته است: هر کس از روی شهوت برای جماع و لذت در حرام ببوسد، طهارت باطل می شود و در صورتی که در حلال باشد، احتیاط اعاده وضو است. و همچنین گفته: هر کس آنچه را که دو سوراخ بر آن جمع شده دست بزند، وضویش باطل می شود و دست کشیدن بر فرج فرد دیگر در صورتی که از روی شهوت باشد، طهارت در حلال واجب و در حرام، احتیاطا واجب است و دست کشیدن بر داخل دو فرج فرد دیگر، چه حلال و چه حرام باشد، باطل کننده وضوست.

شیخ صدوق - رحمه الله - در فقیه گفته: اگر مرد بر باطن دبر یا آلت خود دست کشد، بر اوست که بار دیگر وضو بگیرد و اگر در نماز باشد، نماز خود را قطع کند و وضو بگیرد و بار دیگر نماز بخواند؛ و اگر آلت خود را باز کند، بار دیگر وضو بگیرد و نماز بخواند - . الفقیه ۱: ۳۹ - و اظهر عدم بطلان وضو در هیچ یک از این موارد است و روایات دال بر بطلان آن، بر تقیه - . التهذیب ۱: ۱۳ ، ۹۹ چاپ سنگی، ۴۵، ۳۴۸ چاپ نجف - حمل می‌شود و برخی آن را حمل بر استحباب کرده اند.

جوهری گفته: «زُهم» با ضم به معنای پیه است و «زهمه» به معنای بوی بد و زُهُم با تحریک مصدر، این قول توست که می گویی: «زهمت یدی» با کسره که از زهومت گرفته شده و آن زهمه است، یعنی چرب است.

**[ترجمه]

«۱۲»

تَفْسِیرُ الْعَیَّاشِیِّ، عَنْ أَبِی مَرْیَمَ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام مَا تَقُولُ فِی الرَّجُلِ یَتَوَضَّأُ ثُمَّ یَدْعُو الْجَارِیَهَ فَتَأْخُذُ بِیَدِهِ حَتَّی یَنْتَهِیَ إِلَی الْمَسْجِدِ فَإِنَّ مَنْ عِنْدَنَا یَزْعُمُونَ أَنَّهَا الْمُلَامَسَهُ فَقَالَ لَا وَ اللَّهِ مَا بِذَاکَ بَأْسٌ وَ رُبَّمَا فَعَلْتُهُ وَ مَا یَعْنِی بِهَذَا أَیْ لامَسْتُمُ النِّساءَ(۱) إِلَّا الْمُوَاقَعَهَ دُونَ الْفَرْجِ (۲).

**[ترجمه]تفسیر العیاشی: ابو مریم نقل کرده است که به امام باقر علیه السلام گفتم: نظرت درباره مردی که وضو می گیرد، سپس کنیز را فرا می خواند و کنیز دستش را می گیرد تا او را به مسجد برد، چیست؟ چرا که نزد ما می پندارند آن ملامسه است. فرمود: به خدا قسم نه، آن ایرادی ندارد و چه بسا آن را انجام دهم و معنای این فرموده خداوند که فرمود: «اذا لامستم النساء»، {چون با زنان آمیزش کردید}[۱] نیست، جز همبستر شدن از فرج.

**[ترجمه]

بیان

الضـمیر فی قوله علیه السـلام ربمـا فعلته عائـد إلی اللمس المـدلول علیه بالملامسه مع أن فی المصـدر اتساعا فی ذلک قوله أی لامسـتم فی بعض النسخ أو لامستم کما فی التهذیب (۳) فهو فی محل جر بالبـدلیه من اسم الإشاره قوله علیه السـلام دون الفرج أی عند الفرج بقرینه أن فی التهذیب فی الفرج.

**[ترجمه]ضـمیر در قول ایشان که فرمود: «ربما فعلته» به دست کشیدن باز می گردد که ملامست بر آن دلالت دارد، با وجود اینکه در مصـدر، گسترشـی است در آن. قول ایشان که فرمود: «ای لامسـتم» در برخی نسـخه ها همچون تهـذیب به شـکل «أو لامستم» آمده که نقش آن در واقع بدل از اسم اشاره می باشد و در محل جر به خاطر بدلیت است. قول ایشان که فرمود: «دون الفرج» یعنی از جلو، با این قرینه که در تهذیب «فی الفرج» آمده است.

**[ترجمه]

«۱۳»

الْعَیَّاشِیُّ، عَنْ مَنْصُورِ بْنِ حَازِمٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: اللَّمْسُ الْجِمَاعُ (۴).

وَ مِنْهُ عَنِ الْحَلَبِیِّ عَنْهُ علیه السلام قَالَ: هُوَ الْجِمَاعُ وَ لَکِنَّ اللَّهَ سَتِیرٌ یُحِبُّ السَّتْرَ فَلَمْ یُسَمِّ کَمَا تُسَمُّونَ (۵).

۱- ۱. النساء: ۴۳، المائده: ۶.

۲- ۲. تفسیر العیّاشیّ ج ۱ ص ۲۴۳.

۳- ۳. التهذیب ج ۱ ص ۷ ط حجر.

۴- ۴. تفسیر العیّاشیّ ج ۱ ص ۲۴۳ و ما بین العلامتین ساقط من الکمبانیّ.

۵- ۵. تفسیر العیّاشیّ ج ۱ ص ۲۴۳ و ما بین العلامتین ساقط من الکمبانیّ.

وَ مِنْهُ عَنِ الْحَلَبِيِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلَهُ قَیْسُ بْنُ رُمَّانَهَ قَالَ أَتَوَضَّأُ ثُمَّ أَدْعُو الْجَارِیَهَ فَتُمْسِکُ بِیَدِی فَأَقُومُ فَأُصَلِّی أَ عَلَیَّ وُضُوءٌ فَقَالَ لَا قَالَ فَإِنَّهُمْ یَزْعُمُونَ أَنَّهُ اللَّمْسُ قَالَ لَا وَ اللَّهِ مَا اللَّمْسُ إِلَّا الْوِقَاعُ یَعْنِی الْجِمَاعَ ثُمَّ قَالَ قَدْ کَانَ أَبُو جَعْفَرٍ علیه السلام بَعْدَ مَا کَبِرَ یَتَوَضَّأُ ثُمَّ یَدْعُو الْجَارِیَهَ فَتَأْخُذُ بِیَدِهِ فَیَقُومُ فَیُصَلِّی (۱).

**[ترجمه]العیاشی: منصور بن حازم نقل کرده است که امام صادق علیه السلام فرمود: لمس، جماع است. - . تفسیر العیاشی ۱: ۲۴۳ -

العیاشی: حلبی نقل کرده است که امام صادق علیه السلام فرمود: لمس همان جماع است اما خداوند ساتر است و ستر و پوشاندن را دوست دارد، از این رو بدین نامی که شما می نامید، از آن نام نبرده است. - . تفسیر العیاشی ۱: ۲۴۳ -

تفسیر العیاشی: حلبی نقل کرده است که قیس بن رمانه از امام صادق علیه السلام سؤال کرد و گفت: وضو می گیرم و سپس کنیز را فرا می خوانم و دستم را می گیرد و می ایستم و نماز می خوانم؛ آیا باید بدین خاطر وضو بگیرم؟ فرمود: به خدا قسم خیر، لمس تنها زمان وقاع (یعنی جماع) می باشد. سپس فرمود: امام باقر علیه السلام پس از این که به سن بالا رسید، وضو می گرفت و کنیز را فرا می خواند و او دست ایشان را می گرفت و می ایستاد و نماز می خواند. - . تفسیر العیاشی ۱: ۱۴۳ -

**[ترجمه]

توضیح

قوله إنه اللمس أی اللمس الذی ذکره الله قوله أَوْ لامَسْتُمُ النِّساءَ و تفسیر الملامسه فی الآیه بالجماع منقول عن الأئمه الهدی بطرق متکثره و قد نقل الخاص و العام عن ابن عباس أنه کان یقول إن الله حیی کریم یعبر عن مباشره النساء بملامستهن و ذهب الشافعی إلی أن المراد مطلق اللمس لغیر محرم و خصه مالک بما کان عن شهوه و أما أبو حنیفه فقال المراد الوطی لا المس.

**[ترجمه]قول امام که فرمود: «انه اللمس» یعنی آمیزشی که خداوند در این قول خود آن را ذکر کرده است {چون با زنان آمیزش کردید}. و ملامسه در این آیه به جماع تفسیر شده و آن از ائمه هدی به طرق بسیاری نقل شده و خاص و عام نیز آن را از ابن عباس نقل کرده اند که ایشان می فرمود: همانا خداوند زنده و کریم است و از مباشرت با زنان، به ملامسه با آنان تعبیر می‌کند و شافعی بر این باورست که مراد، مطلق لمس کردن برای غیر محرم است و مالک آن را اختصاص به چیزی داده که از روی شهوت باشد، اما ابوحنیفه گفته: مراد وطی است نه لمس.

**[ترجمه]

«۱۴»

الْعَیَّاشِیُّ، عَنْ بُکَیْرِ بْنِ أَعْیَنَ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَوْلُهُ یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِذا قُمْتُمْ إِلَی الصَّلاهِ(۲) مَا مَعْنَی إِذَا قُمْتُمْ قَالَ إِذَا قُمْتُمْ مِنَ النَّوْمِ قُلْتُ یَنْقُضُ النَّوْمُ الْوُضُوءَ قَالَ نَعَمْ إِذَا کَانَ نَوْمٌ یَغْلِبُ عَلَی السَّمْعِ فَلَا یَسْمَعُ الصَّوْتَ (۳).

**[ترجمه]تفسیر العیاشی: بکیر بن اعین نقل کرده که به امام صادق علیه السلام گفتم: معنای این قول خداوند که فرمود: «یا ایها الذین آمنوا إذا قمتم إلی الصلوه»، {ای کسانی که ایمان آورده اید چون به عزم نماز برخیزید} - . المائده/ ۶ - منظور از اذا قمتم چیست؟ فرمود: زمانی که از خواب برخاستید. گفتم: خواب وضو را باطل می کند؟ فرمود: آری، در صورتی که خواب بر قوه شنوایی غلبه کند و صدا را نشنود. - . تفسیر العیاشی ۱: ۲۹۷ -

**[ترجمه]

«۱۵»

وَ مِنْهُ، عَنْ بُکَیْرِ بْنِ أَعْیَنَ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام: فِی قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَ یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِذا قُمْتُمْ إِلَی الصَّلاهِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَکُمْ وَ أَیْدِیَکُمْ إِلَی الْمَرافِقِ قُلْتُ مَا عَنَی بِهَا قَالَ مِنَ النَّوْمِ (۴).

**[ترجمه]العیاشی: بکیر بن اعین نقل کرده است که از امام باقر علیه السلام درباره این سخن خداوند عز و جل که فرمود: «اذا قمتم الی الصلوه فاغسلوا وجوهکم و ایدیکم الی المرافق»، {چون به عزم نماز برخیزید، صورت و دستها یتان را تا آرنج بشویید و سر و پاهای خودتان را تا برآمدگی پیشین هر دو پا مسح کنید.} سؤال کردم که منظور چیست؟ فرمود: از خواب. - . تفسیر العیاشی ۱: ۲۹۸ -

**[ترجمه]

بیان

هذان الخبران یهدمان بنیان استدلال القوم بوجوب الوضوء لکل قائم إلی الصلاه إلا ما أخرجه الدلیل و سیأتی الکلام فیه.

ص: ۲۲۱

۱- ۱. تفسیر العیّاشیّ ج ۱ ص ۲۴۳.

۲- ۲. المائده: ۶.

۳- ۳. تفسیر العیّاشیّ ج ۱ ص ۲۹۷.

۴- ۴. تفسیر العیّاشیّ ج ۱ ص ۲۹۸.

**[ترجمه]این دو خبر، شالوده و بنیان استدلال قوم مبنی بر وجوب وضو برای هر فردی که به نماز ایستد را از هم می پاشد، جز آنچه که دلیل آن را خارج کند و درباره آن سخن گفته خواهد شد.

**[ترجمه]

«۱۶»

السَّرَائِرُ، مِنْ كِتَابِ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ عَنِ الْحَسَنِ عَنْ زُرْعَةَ عَنْ سَمَاعَةَ قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الْقَلْسِ وَ هِيَ الْجُشَاءَةُ يَرْتَفِعُ الطَّعَامَ مِنْ جَوْفِهِ وَ هُوَ صَائِمٌ مِنْ غَيْرِ أَنْ يَكُونَ تَقَيَّأَ وَ هُوَ قَائِمٌ فِي الصَّلَاةِ قَالَ لَا يَنْقُضُ ذَلِكَ وُضُوءَهُ الْحَدِيثَ (۱).

**[ترجمه]السرائر: سماعه نقل کرده است که از ایشان درباره قلس یا باد گلو سؤال کردم که غذا از درون فرد بالا می‌آید بدون این که قی کند، در حالی که روزه باشد و به نماز ایستاده باشد. فرمود: آن وضو را باطل نمی کند... ادامه حدیث. - . السرائر: ۴۷۷ -

**[ترجمه]

أقول

ما مر من الأخبار الداله على أن أمير المؤمنين عليه السلام أنشد الشعر فى الخطبه تدل على عدم نقضه للوضوء.

**[ترجمه]روایات پیشین دلالت بر این امر دارد که امام علی علیه السلام در خطبه خویش شعر خواند و دلالت بر عدم باطل شدن وضو دارد.

**[ترجمه]

«۱۷»

مَجْمَعُ الْبَيَانِ، عَنْ عَلِيٍّ عليه السلام: فِي قَوْلِهِ تَعَالَى أَوْ لامَسْتُمُ النِّساءَ أَنَّ الْمُرَادَ بِهِ الْجِمَاعُ خَاصَّةً(۲).

**[ترجمه]مجمع البیان: از امام علی علیه السلام نقل کرده اند که درباره این قول خداوند تعالی {چون با زنان آمیزش کردید.} فرمود: مراد از آن به طور ویژه جماع است. - . مجمع البیان ۳: ۵۲ -

**[ترجمه]

«۱۸»

كِتَابُ الْمَسَائِلِ، عَنْ أَخِيهِ مُوسَى عليه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ يُلَاعِبُ الْمَرْأَةَ أَوْ يُجَرِّدُهَا أَوْ يُقَبِّلُهَا فَيَخْرُجُ مِنْهُ الشَّيْ ءُ مَا عَلَيْهِ

قَالَ إِنْ جَاءَتِ الشَّهْوَهُ وَ خَرَجَ بِدَفْقٍ وَ فَتَرَ لِخُرُوجِهِ فَعَلَيْهِ الْغُسْلُ وَ إِنْ كَانَ إِنَّمَا هُوَ شَيْ ءٌ لَا يَجِدُ لَهُ شَهْوَهً وَ لَا فَتْرَهً فَلَا غُسْلَ عَلَيْهِ وَ يَتَوَضَّأُ لِلصَّلَاهِ(۳).

**[ترجمه]کتاب المسائل: علی بن جعفر از برادرش امام موسی کاظم علیه السلام نقل کرده است که از ایشان درباره مردی سؤال کردم که با زن خود ملاعبه کند، یا اینکه لباس وی را از تنش در آورد یا اینکه وی را ببوسد، و چیزی از وی خارج شود، چه چیزی بر عهده اوست؟ فرمود: اگر از روی شهوت بیاید و با جهش و یکباره خارج شود و پس از خروجش بدن سست شود، باید غسل کند، و اگر تنها چیزی باشد که به خاطر آن شهوت و سستی احساس نکند، انجام غسل بر وی لازم نیست و برای نماز وضو بگیرد. - . البحار ۱۰: ۲۷۲ -

**[ترجمه]

«۱۹»

الْمَحَاسِنُ، عَنْ أَبِيهِ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ أَبِي الْعَلَاءِ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنِ الْوُضُوءِ بَعْدَ الطَّعَامِ فَقَالَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله كَانَ يَأْكُلُ فَجَاءَ ابْنُ أُمِّ مَكْتُومٍ وَ فِي يَدِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله كَتِفٌ يَأْكُلُ مِنْهَا فَوَضَعَ مَا كَانَ فِي يَدِهِ مِنْهَا ثُمَّ قَامَ إِلَى الصَّلَاهِ وَ لَمْ يَتَوَضَّأْ فَلَيْسَ فِيهِ طَهُورٌ(۴).

وَ مِنْهُ عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عِيسَى عَنْ سَمَاعَهَ بْنِ مِهْرَانَ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَمَّنْ أَكَلَ لَحْماً أَوْ شَرِبَ لَبَناً هَلْ عَلَيْهِ وُضُوءٌ قَالَ لَا قَدْ أَكَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله كَتِفَ شَاهٍ ثُمَّ صَلَّى وَ لَمْ يَتَوَضَّأْ(۵).

وَ مِنْهُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ حَمَّادِ بْنِ عِيسَى عَنْ يَعْقُوبَ بْنِ شُعَيْبٍ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ

۱- ۱. السرائر ص ۴۷۷.

۲- ۲. مجمع البیان ج ۳ ص ۵۲.

۳- ۳. البحار ج ۱۰ ص ۲۷۲.

۴- ۴. المحاسن ص ۴۲۷.

۵- ۵. المحاسن ص ۴۲۷.

قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام أَ یُتَوَضَّأَ مِنْ أَلْبَانِ الْإِبِلِ قَالَ لَا وَ لَا مِنَ الْخُبْزِ وَ اللَّحْمِ (۱).

و منه عن أبیه عن صفوان بن یحیی و عبد الله بن المغیره عن محمد بن سنان: مثله (۲).

وَ مِنْهُ عَنِ ابْنِ الْعَزْرَمِیِّ عَنْ حَاتِمِ بْنِ إِسْمَاعِیلَ الْمَدِینِیِّ عَنْ جَعْفَرٍ عَنْ أَبِیهِ عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ عَلِیٍّ عَنْ زَیْنَبَ بِنْتِ أُمِّ سَلَمَهَ قَالَتْ: أُتِیَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بِکَتِفِ شَاهٍ فَأَکَلَ مِنْهَا وَ صَلَّی وَ لَمْ یَمَسَّ مَاءً(۳).

وَ مِنْهُ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ الْقَدَّاحِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنْ أَبِیهِ عَنْ عَلِیِّ بْنِ الْحُسَیْنِ علیهم السلام عَنْ زَیْنَبَ بِنْتِ أُمِّ سَلَمَهَ عَنْ أُمِّ سَلَمَهَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أُتِیَ بِکَتِفِ شَاهٍ وَ أَکَلَ مِنْهَا ثُمَّ أَذَّنَ الْمُؤَذِّنُ بِالْعَصْرِ فَصَلَّی وَ لَمْ یَمَسَّ مَاءً(۴).

وَ مِنْهُ عَنْ أَبِیهِ عَنِ النَّضْرِ بْنِ سُوَیْدٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ سُلَیْمَانَ بْنِ خَالِدٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام هَلْ یُتَوَضَّأُ مِنَ الطَّعَامِ أَوْ شُرْبِ اللَّبَنِ قَالَ لَا(۵).

**[ترجمه]المحاسن: حسین بن ابی العلا نقل کرده است که از امام صادق علیه السلام درباره وضو گرفتن بعد از غذا سؤال کردم. فرمود: همانا رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم غذا می خورد که ابن ام مکتوم آمد و در دست رسول خدا کتفی بود که از آن می خورد؛ و آنچه را که در دستش بود بر زمین نهاد، سپس به نماز ایستاد و وضو نگرفت، از این رو به خاطر آن، طهارت لازم نیست. - . المحاسن: ۴۲۷ -

المحاسن: سماعه بن مهران نقل کرده است که از امام صادق علیه السلام سؤال کردم: آیا کسی که گوشت بخورد یا شیر بنوشد، باید وضو بگیرد؟ فرمود: خیر، رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم کتف گوسفندی را خورد، سپس به نماز ایستاد و وضو نگرفت. - . المحاسن: ۴۲۷ -

المحاسن: ابوبصیر نقل کرده است که از امام صادق علیه السلام سؤال کردم که آیا پس از خوردن شیرهای شتران باید وضو گرفت؟ فرمود: خیر، و پس از خوردن نان و گوشت نیز نباید وضو گرفت. - . المحاسن: ۴۲۷ -

این حدیث را محمد بن سنان نیز نقل کرده است.

زینب دختر ام سلمه نقل کرده است که برای رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم کتف گوسفندی آوردند و از گوشت آن خورد و سپس نماز خواند و آب بر دست نزد. - . المحاسن: ۴۲۷ -

زینب دختر ام سلمه از ام سلمه نقل کرده که برای رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم کتف گوسفندی آوردند و از گوشت آن خورد، سپس به موذن اجازه اقامه اذان عصر را داد و نماز خواند و آب بر دست نزد. - . المحاسن: ۴۲۷ -

سلیمان بن خالد نقل کرده است که از امام صادق علیه السلام سؤال کردم که آیا پس از خوردن غذا یا شیر نوشیدن، باید وضو گرفت؟ فرمود: خیر. - . المحاسن: ۴۲۷ -

**[ترجمه]

بیان

الظاهر أن المراد بالوضوء فی هذه الأخبار وضوء الصلاه لا غسل الید(۶) و إن کان البرقی ره أوردها فی آداب الأکل و بالجمله تدل علی

ص: ۲۲۳

۱- ۱. المحاسن ص ۴۲۷.

۲- ۲. المحاسن ص ۴۲۷.

۳- ۳. المحاسن ص ۴۲۷.

۴- ۴. المحاسن ص ۴۲۷.

۵- ۵. المحاسن ص ۴۲۷.

۶- ۶. بل الظاهر أن المراد بالوضوء: التوضی من الغمر، و انما کان یتوضأ صلّی اللّه علیه و آله أحیانا عن الغمر إذا قام للصلاه لاجل طول لبث الغمر علی یده، و الغمر إذا طال علی الید أو سائر البدن اجتمع علیه الشیاطین و قد قال تعالی عزّ و جلّ:« وَ الرُّجْزَ فَاهْجُرْ» یعنی رجز الشیطان و أمّا إذا لم یلبث الغمر فلا یجب ذلک کما وقع فی هذه الأحادیث أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله أکل کتف شاه ثمّ صلی و لم یتوضأ. و أمّا الجمهور فتوهموا أن المراد بالتوضی فی هذه الأحادیث الوضوء للصلاه فبعضهم أخذ بما رواه أبو هریره عن النبیّ صلّی اللّه علیه و آله قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله یقول: توضئوا مما مست النار، رواه مسلم کما فی مشکاه المصابیح ص ۴۰، و بعضهم أخذ بما رواه ابن عبّاس قال: ان رسول اللّه أکل کتف شاه ثمّ صلی و لم یتوضأ، و هو عندهم حدیث متفق علیه.

عدم انتقاض الوضوء بأكل ما مسته النار ردا على بعض المخالفين القائلين به و لا خلاف بيننا فی عدم الانتقاض.

و المشهور بين المخالفين أيضا ذلك قال فی شرح السنه بعد أن روی عن ابن عباس أن رسول الله صلى الله عليه و آله أكل كتف شاه ثم صلى و لم يتوضأ هذا متفق على صحته و أكل ما مسته النار لا يوجب الوضوء و هو قول الخلفاء الراشدين و أكثر أهل العلم من الصحابه و التابعين و من بعدهم.

و ذهب بعضهم إلى إيجاب الوضوء منه كان عمر بن عبد العزيز يتوضأ من السكر و احتجوا بما

روی أبو هريره عن رسول الله صلى الله عليه و آله أنه قال: توضئوا مما مسته النار و لو من ثور أقط.

و الثور القطعه من الأقط و هذا منسوخ عند عامه أهل العلم و قال جابر كان آخر الأمرين من رسول الله صلى الله عليه و آله ترك الوضوء مما غيرت النار.

و ذهب جماعه من أهل الحديث إلى إيجاب الوضوء عن أكل لحم الإبل خاصه و هو قول أحمد و إسحاق لروايه حملت على غسل اليد و الفم للنظافه.

**[ترجمه]ظاهرا مراد از وضو در اين روايات، وضوى نماز است نه شستن دست، هر چند برقى - ره - آن را در آداب خوردن غذا ذكر كرده و به طور كلى بر عدم باطل شدن وضو با خوردن هر آنچه كه آتش بدان برخورد كرده دلالت دارد و آن در پاسخ به برخى از مخالفانى است كه به باطل شدن وضو در اين صورت، قائل شده اند و در ميان ما اختلافى در خصوص عدم باطل شدن وجود ندارد. و قول مشهور ميان مخالفان نيز اين است. در شرح سنت پس از اينكه ابن عباس از رسول خدا صلى الله عليه و آله و سلم نقل كرده است كه ايشان پس از اينكه كتف گوسفند را خورد، نماز خواند و وضو نگرفت، بر صحت آن اتفاق وجود دارد و خوردن چيزى را كه توسط آتش پخته شده، وضو را واجب نمى كند و اين قول خلفاى راشدين و اغلب اهل علم از صحابه و تابعين و كسانى است كه بعد از آنان بوده‌اند.

برخى از آنان به واجب شدن وضو از آن باور دارند، و عمر بن عبدالعزيز پس از مستى وضو مى گرفت، و به آنچه كه ابوهريره از رسول خدا صلى الله عليه و آله و سلم نقل كرده استناد كرده اند كه ايشان فرمود: از آنچه كه توسط آتش پخته شده وضو بگيريد، اگر چه از «ثور اقط» باشد و ثور قطعه اى از كشك مى باشد و اين نزد عموم اهل علم منسوخ است. و جابر گفت: آخرين امر از دو امر رسول خدا صلى الله عليه و آله و سلم آن بود كه ترك وضو شود از آنچه كه آتش آن را پخته است.

گروهى از اهل حديث به واجب شدن وضو در خصوص خوردن گوشت شتر باور دارند و اين قول احمد و اسحاق مى باشد، بنابر روايتى كه بر شستن دست و دهان به خاطر نظافت حمل شده است.

**[ترجمه]

نَوَادِرُ الرَّاوَنْدِيِّ، بِإِسْنَادِهِ عَنْ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ آبَائِهِ عليهم السلام قَالَ قَالَ عَلِيٌّ عليه السلام: إِنَّ النَّبِيَّ صلى الله عليه و آله قَبَّلَ زُبَّ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ عليهما السلام كَشَفَ عَنْ أُرْبِيَّتِهِ (۱) وَ قَامَ فَصَلَّى مِنْ غَيْرِ أَنْ يَتَوَضَّأَ(۲).

وَ بِهَذَا الْإِسْنَادِ قَالَ: سُئِلَ عَلِيٌّ عليه السلام أَنَّ رَجُلًا قَلَّمَ أَظَافِيرَهُ وَ أَخَذَ شَارِبَهُ أَوْ حَلَقَ رَأْسَهُ بَعْدَ الْوُضُوءِ قَالَ لَا بَأْسَ لَمْ يَزِدْهُ ذَلِكَ إِلَّا طَهَارَةً(۳).

وَ بِهَذَا الْإِسْنَادِ قَالَ: إِنَّ عَلِيّاً عليه السلام رَعَفَ وَ هُوَ فِي الصَّلَاةِ بِالنَّاسِ فَأَخَذَ بِيَدِ رَجُلٍ فَقَدَّمَهُ ثُمَّ خَرَجَ فَتَوَضَّأَ فَلَمْ يَتَكَلَّمْ ثُمَّ جَاءَ فَبَنَى عَلَى صَلَاتِهِ وَ لَمْ يَزِدْ عَلَى ذَلِكَ (۴).

۱- ۱. الاربيه: أصل الفخذ: و كان أربوه لكنهم استثقلوا التشديد على الواو، و قالوا أربيه.

۲- ۲. نوادر الراونديّ ص ۴۰.

۳- ۳. نوادر الراونديّ ص ۴۵، و فيه« سئل عن رجل».

۴- ۴. المصدر نفسه.

وَ رُوِیَ أَیْضاً: أَنَّ عَلِیّاً علیه السلام قَالَ مَنْ رَعَفَ وَ هُوَ فِی الصَّلَاهِ فَلْیَنْصَرِفْ وَ لْیَتَوَضَّأْ وَ لْیَسْتَأْنِفِ الصَّلَاهَ(۱).

وَ بِهَذَا الْإِسْنَادِ قَالَ قَالَ عَلِیٌّ علیه السلام: کُنْتُ رَجُلًا مَذَّاءً فَاسْتَحْیَیْتُ أَنْ أَسْأَلَ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لِمَکَانِ فَاطِمَهَ ابْنَتِهِ لِأَنَّهَا کَانَتْ عِنْدِی فَقُلْتُ لِأَبِی ذَرٍّ سَلْهُ فَسَأَلَهُ فَقَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله یَغْسِلُ طَرَفَ ذَکَرِهِ وَ أُنْثَیَیْهِ وَ یَتَوَضَّأُ وُضُوءَ الصَّلَاهِ(۲).

وَ بِهَذَا الْإِسْنَادِ عَنْ عَلِیٍّ علیه السلام قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِیَّ صلی الله علیه و آله بَعْدَ أَنْ أَمَرْتُ الْمِقْدَادَ یَسْأَلُهُ یَقُولُ ثَلَاثَهُ أَشْیَاءَ مَنِیٌّ وَ وَذْیٌ وَ مَذْیٌ فَأَمَّا الْمَذْیُ فَالرَّجُلُ یُلَاعِبُ امْرَأَتَهُ فَمَذَی فَفِیهِ الْوُضُوءُ وَ أَمَّا الْوَذْیُ فَهُوَ الَّذِی یَتْبَعُ الْبَوْلَ الْمَاءُ الْغَلِیظُ شِبْهُ الْمَنِیِّ فَفِیهِ الْوُضُوءُ وَ أَمَّا الْمَنِیُّ فَهُوَ الْمَاءُ الدَّافِقُ الَّذِی یَکُونُ مِنْهُ الشَّهْوَهُ فَفِیهِ الْغُسْلُ (۳).

**[ترجمه]نوادر الراوندی: موسی بن جعفر از پدران خود علیهم السلام نقل کرده است: امام علی علیه السلام فرمود: پیامبر خدا صلی الله علیه و آله وسلم آلت تناسلی حسین ابن علی علیه السلام را که بالای رانش برهنه شده بود بوسید و به نماز ایستاد، بدون اینکه وضو بگیرد. - . نوادرالراوندی: ۴۰ -

با همین اسناد فرمود: از امام علی علیه السلام درباره مردی سؤال کردند که ناخنهایش را کوتاه کرده و موی سبیلش را زدوده و موی سرش را بعد از گرفتن وضو تراشیده است. فرمود: ایرادی ندارد، این امر تنها بر طهارت او می افزاید. - . نوادر الراوندی: ۴۵ -

با همین اسناد گفت: امام علی علیه السلام با مردم نماز می خواند که دچار خونریزی بینی شد، پس دست مردی را گرفت و او را جلو برد و سپس خارج شد و وضو گرفت و سخن نگفت، سپس آمد و نمازش را ادامه داد و چیزی بر آن نیفزود - ۳. نوادر الراوندی: ۴۵

. -

و نیز روایت شده است که امام علی علیه السلام فرمود: هر کس در حین ادای نماز دچار خونریزی بینی شود، بازگردد و وضو گیرد و نماز را از سر گیرد. - . نوادر الروandی: ۴۵ -

و با همین اسناد گفت: امام علی علیه السلام فرمود: مردی مذاء بودم (کسی که زیاد از وی مذی خارج شود) پس شرم کردم که از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در این باره به خاطر حضور دخترش فاطمه سؤال کنم، زیرا که وی نزد من بود. به ابوذر گفتم: تو از ایشان سؤال کن. ابوذر از رسول خدا در این باره سؤال کرد و ایشان فرمود: سر آلت و دو بیضه اش را بشوید و برای ادای نماز وضو بگیرد. - . نوادر الروandی: ۴۵ -

با همین اسناد از امام علی علیه السلام نقل کرده است که پس از اینکه به مقداد فرمان دادم که از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم درباره سه چیز: منی، وذی و مذی سؤال کند، از ایشان شنیدم که فرمود: مذی چیزی است که پس از ملاعبه مرد با زن بیرون آید و بعد از آن باید وضو گرفت. وذی آبی غلیظ شبیه به منی است که پس از ادرار بیرون آید و باید به خاطر آن وضو گرفت. و اما منی آب سرشاری است که از روی شهوت بیرون می آید و باید به خاطر آن غسل کرد. - . نوادر الروandی:

**[ترجمه]

بیان

الزب بالضم الذکر و الأربیه کأثفیه أصل الفخذ أو ما بین أعلاه و أسفل البطن و یدل الأول علی أن مس الذکر لا یبطل الوضوء و الوضوء فی الثالث و الرابع محمول علی إزاله النجاسه حملا علی المعنی اللغوی و البناء فی الثالث محمول علی عدم الاستدبار و الکلام (۴)

و الاستئناف فی الرابع علی ما إذا صدر واحد منهما أو الفعل الکثیر علی المشهور و الوضوء فی المذی و الوذی إما محمول علی التقیه أو علی الاستحباب کما عرفت (۵).

ص: ۲۲۵

۱- ۱. نوادر الراوندیّ ص ۴۵.

۲- ۲. نوادر الراوندیّ ص ۴۵.

۳- ۳. نوادر الراوندیّ ص ۴۵.

۴- ۴. بل الوجه فی ذلک أن کل ما غلب اللّه علی العبد فاللّه أولی له بالعذر، و الرجل اذا مضی فی صلاته مع شرائط الصحه، ثمّ فاجأه فی الاثناء الرعاف و هو مانع عن المضی فی الصلاه شرعا، کان علی اللّه أن یقبل ما مضی من صلاته، و کان علیه أن ینصرف الی تحصیل الطهاره المانعه عن الصلاه، و لیس معناه الا الابتناء، نعم إذا فعل من منافیات الصلاه ما لم یلزمه و لم یغلب علیه اللّه کان ذلک بمنزله الانصراف عن الصلاه رأسا، فلا وجه للابتناء و هو ظاهر.

۵- ۵. بل یحمل علی التوضی من الخبث للعرف الشائع فی صدر الإسلام؛ فان وضوء الصلاه أیضا انما سمی وضوءا لمبالغتهم فی غسل الوجه و الیدین رغبه فی اطاعه أمر اللّه عزّ و جلّ بأحسن الوجوه.

**[ترجمه]«زُب» بـا علامـت ضم به معنـای آلت تناسـلی مرد و «اُربیه» بر وزن اثفیه به معنـای بیـخ ران یا بین بالای ران و پایین شکم است و حـدیث اول بر این دلالـت دارد که دست کشـیدن بر آلت، وضـو را باطـل نمی کنـد و وضـو در حـدیث سـوم و چهارم، حمل بر معنای لغوی آن، یعنی حمل بر ازاله نجاست شـده و در حـدیث سوم، ادامه نماز، «بنی علی صـلاته» محمول بر به عقب برنگشـتن و عدم کلام شده و از سر گرفتن نماز در حدیث چهارم، بر زمانی حمل شده که یکی از آن دو صادر شود؛ یا بنا بر قول مشـهور،، حمل بر فعل کثیر شـده و گرفتن وضو در مـذی و وذی چنان که دانستی حمل بر تقیه یا استحباب شـده است.

**[ترجمه]

«۲۱»

نَهْجُ الْبَلَاغَهِ، قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام: الْعَیْنُ وِکَاءُ السَّهِ (۱).

قال السید رضی الله عنه و هذه من الاستعارات العجیبه کأنه شبه السه بالوعاء و العین بالوکاء فإذا أطلق الوکاء لم ینضبط الوعاء و هذا القول فی الأظهر الأشهر من کلام النبی صلی الله علیه و آله (۲)

و قد رواه قوم لأمیر المؤمنین علیه السلام و ذکر ذلک المبرد فی کتاب المقتضب فی باب اللفظ بالحروف و قد تکلمنا علی هذه الاستعاره فی کتابنا الموسوم بمجازات الآثار النبویه(۳).

**[ترجمه]نهج البلاغه: امیر مؤمنان علیه السلام فرمود: چشم، بند مقعد است. - . نهج البلاغه: ۴۶۶ -

سید که خداوند از وی راضـی باشد، گوید: این از اسـتعاره های شـگفت است. گویی نشستنگاه را به آوند و چشم را به سربند همانند فرموده و چون سـربند بگشاید، آنچه در آوند است برون آید، و این سـخن در گفته مشهورتر و ظاهرتر از سخنان پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم است - . مشکاه المصابیح: ۴۱ -

و گروهی آن را از امیرالمؤمنین علیه السـلام دانسـته اند و از جمله گفته مبرد است در کتاب مقتضب در باب لفظ به حروف؛ و ما در کتاب خود که مجازات آثار نبوی - . المجازات النبویه: ۱۷۸ -

نام دارد، از این استعاره سخن گفته ایم.

**[ترجمه]

بیان

قال فی النهایه الوکاء الخیط الذی یشد به الصره و الکیس و غیرهما و

مِنْهُ الْحَدِيثُ: الْعَيْنُ وِكَاءُ السَّهِ.

جعل اليقظه للاست كالوكاء للقربه كما أن الوكاء يمنع ما فى القربه أن يخرج كـذلك اليقظه تمنع الاست أن يحدث إلا باختيار و كنى بالعين عن اليقظه لأن النائم لا عين له يبصـر به و السه حلقه الدبر و هو من الاست و أصلها سته بوزن فرس و جمعها أستاه كأفراس فحـذف الهاء و عوض عنها الهمزه فقيل است فإذا رددت إليها الهاء و هى لامها و حـذفت العين التى هى التاء انحـذفت الهمزه التى جى ء بها عوض الهاء فتقول سه بفتح السـين و يروى فى الحديث وكاء الست بحذف الهاء و إثبات العين و المشهور الأول انتهى.

ص: ۲۲۶

۱- ۱. نهج البلاغه تحت الرقم ۴۶۶ من قسم الحكم.

۲- ۲. روى عن علىّ عليه السلام قال: قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله: وكاء وكاء السه العينان فمن نام فليتوضأ رواه أبو داود، و روى أن النبىّ صـلّى اللّه عليه و آله قـال: انما العينان وكاء وكاء السه فإذا نامت العين اسـتطلق الوكاء، رواه الـدارمىّ. راجع فى ذلك مشكاه المصابيح ص ۴۱.

۳- ۳. المجازات النبويّه ص ۱۷۸، و لفظه و من ذلك قوله عليه السـلام:« العين وكاء السه فإذا نامت العين استطلق الوكاء» و هذه من أحسن الاسـتعارات و السه اسم للسـته قال الشاعر: شأتك قعين غثها و سـمينها***و أنت السه السـفلى إذا دعيت نصـر فكانه عليه السـلام شبه السه بالوعاء و شبه العين بالوكاء فإذا نامت العين انحل صرار السه كما أنّه إذا زال الوكاء وسع بما فيه الوعاء، الا أن حفـظ العين للسـته على خلاـف حفـظ الوكـاء للوعـاء فان العين إذا أشـرجت لم تحفظ سـتهها و الاوكيه إذا حللت لم تضـبط أوعيتهـا و من النـاس من ينسب هـذا الكلاـم الى أمير المؤمنين علىّ عليه السـلام و قـد ذكر محمّـد بن يزيـد المـبرد فى الكتـاب المقتضب فى باب اللفظ بالحروف، و فى الأظهر الأشهر أنّه للنبى صلى الله عليه و آله .

وَ قَالَ ابْنُ أَبِی الْحَدِیدِ: وَ یُرْوَی الْعَیْنَانِ وِکَاءُ السَّهِ وَ قَدْ جَاءَ فِی تَمَامِ الْخَبَرِ فِی بَعْضِ الرِّوَایَاتِ فَإِذَا نَامَتِ الْعَیْنَانِ اسْتَطْلَقَ الْوِکَاءُ(۱).

**[ترجمه]در نهایه گفته است: «وکاء» نخی است که با آن همیان یا کیسه و غیر آن را می بندند و از زمره آن این حدیث است: چشم افسار پایین تنه است. بیداری را برای مقعد به سان بند مشک قرار داده، همانطور که بند مانع از ریختن محتویات مشک می گردد، بیداری نیز مانع از حدث جز به اختیار انسان می شود. و چشم را کنایه از بیداری قرار داده، چرا که انسان خفته دارای چشم نیست تا به واسطه آن ببیند و منظور از سه، سوراخ دبرست که از نیشمنگاه است و اصل آن سته بر وزن فرس و جمع آن نیز استاه بر وزن افراس می باشد که حرف هاء از آن حذف شده و به جای آن حرف همزه آمده و به شکل إست گفته شده، و اگر هاء را که لام الفعل آن است بدان بازگردانی و عین را که همان تاء است حذف کنی؛ همزه ای را که به جای ها آمده حذف می کنی و می گویی: سَه با فتح سین، و در حدیث به صورت «وکاء الست» همراه با حذف هاء و ثبوت عین الفعل روایت شده و قول مشهور، روایت اول است. پایان کلام .

ابن ابی الحدید گفته: روایت شده که دو چشم، بند نشیمنگاه است و در پایان برخی از روایات آمده: زمانی که دو چشم بخوابند، بند رها می گردد. - . شرح النهج ۴: ۵۰۷ -

**[ترجمه]

«۲۲»

دَعَائِمُ الْإِسْلَامِ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام: أَنَّ الْوُضُوءَ لَا یَجِبُ إِلَّا مِنْ حَدَثٍ وَ أَنَّ الْمَرْءَ إِذَا تَوَضَّأَ صَلَّی بِوُضُوئِهِ ذَلِکَ مَا شَاءَ مِنَ الصَّلَوَاتِ مَا لَمْ یُحْدِثْ أَوْ یَنَمْ أَوْ یُجَامِعْ أَوْ یُغْمَ عَلَیْهِ أَوْ یَکُونُ مِنْهُ مَا یَجِبُ مِنْهُ إِعَادَهُ الْوُضُوءِ(۲).

وَ مِنْهُ مُرْسَلًا عَنْ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ وَ الْبَاقِرِ وَ الصَّادِقِ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَیْهِمْ قَالُوا: الَّذِی یَنْقُضُ الْوُضُوءَ الْغَائِطُ وَ الْبَوْلُ وَ الرِّیحُ وَ النَّوْمُ الْغَالِبُ إِذَا کَانَ لَا یَعْلَمُ مَا یَکُونُ مِنْهُ فَأَمَّا مَنْ خَفَقَ خَفْقَهً وَ هُوَ یَعْلَمُ مَا یَکُونُ مِنْهُ وَ یُحِسُّهُ وَ یَسْمَعُ فَذَاکَ لَا یَنْقُضُ وُضُوءَهُ (۳).

و لم یروا من الحجامه و لا من الفصد و لا من القی ء و لا من الدم أو الصدید أو القیح و لا من القبله و لا من المس و لا من مس الذکر و لا الفرج و لا الأنثیین و لا مس شی ء من الجسد و لا من أکل لحوم الإبل و لا من شرب اللبن و لا من أکل ما مسته النار و لا فی قص الأظفار و لا أخذ الشارب و لا حلق الرأس و إذا مس جلدک الماء فحسن (۴).

و یتمضمض من تقیأ و یصلی إذا کان متوضئا قبل ذلک و من أکل اللحوم

۱- ۱. شرح النهج ج ۴ ص ۵۰۷.

۲- ۲. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۰۱.

۳- ۳. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۰۲ باقتباس و اختلاط.

۴- ۴. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۰۲ باقتباس و اختلاط.

أو الألبان أو ما مسته النار فإن غسل من مس ذلک یدیه فهو حسن مرغب فیه مندوب إلیه و إن صلی و لم یغسلهما لم تفسد صلاته (۱).

وَ رُوِّينَا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: أَنَّهُ أُتِیَ بِكَتِفِ جَزُورٍ مَشْوِيَّةٍ وَ قَدْ أَذَّنَ بِلَالٌ فَأَمَرَهُ فَأَمْسَکَ هُنَيْئَةً حَتَّى أَكَلَ مِنْهَا وَ أَكَلَ مَعَهُ أَصْحَابُهُ وَ دَعَا بِلَبَنِ إِبِلٍ مَمْذُوقٍ (۲) لَهُ فَشَرِبَ مِنْهُ وَ شَرِبُوا ثُمَّ قَامَ فَصَلَّى وَ لَمْ يَمَسَّ مَاءً(۳).

**[ترجمه]دعائم الاسلام: امام جعفر صادق علیه السلام به نقل از پدران خویش علیهم السلام فرمود: وضو گرفتن تنها در صورت حدث واجب است و زمانی که انسان وضو بگیرد، هر چند رکعت که خواست نماز بخواند، البته تا زمانی که حدث از او سر نزده یا نخوابیده یا جماع نکرده و یا از هوش نرفته باشد، یا هر کاری که به سبب آن اعاده وضو را لازم می کند انجام نداده باشد. - . دعائم الاسلام ۱: ۱۰۱ -

و شبیه به حدیث فوق حدیثی است که از امام علی و امام باقر و امام صادق علیهم السلام نقل کرده اند که ایشان فرموده اند: آنچه که وضو را باطل می کند، غائط، بول، باد، و خوابی است که بر انسان غلبه کند، در صورتی که نداند چه عملی از وی سر زده، اما کسی که چرت بزند در حالی که می داند چه عملی از وی سر زده و آن را احساس کند و بشنود، این امر وضو را باطل نمی کند. - . دعائم الاسلام ۱: ۱۰۲ -

و در صورت انجام حجامت، رگ زدن یا خون گرفتن، قی، خونریزی، چرک و خونابه کثیف و بوسیدن و لمس کردن و دست کشیدن بر آلت مرد و زن و بیضتین و قسمتی از بدن و همچنین خوردن گوشت شتر و نوشیدن شیر، و آنچه که بر آتش پخته شود؛ کوتاه کردن ناخن، کوتاه کردن موی سبیل، و تراشیدن سر، نیازی به اعاده وضو نیست و اگر آب بر پوست برسد، امری نیکوست.

و کسی که قی کرده مضمضه کند و نماز بخواند، در صورتی که قبل از آن وضو گرفته باشد؛ و کسی که از گوشت یا پیه یا آنچه که آتش آن را پخته بخورد، در صورتی که آنچه را که با آن بر دستش مالیده بشوید، نیکو و پسندیده و ترغیب شده و مستحب است و اگر نماز بخواند و آن دو را نشوید، نمازش باطل نشده است. - . دعائم الاسلام ۱: ۱۰۲ -

از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم برای ما روایت کرده اند که برای ایشان گوشتی کباب شده از کتف شتر یا گوسفندی آوردند و بلال اذان گفت؛ پس به او فرمان داد و او لحظه ای صبر کرد تا اینکه از گوشت آن خورد و اصحاب پیامبر نیز همراه با ایشان از آن خوردند و سپس ایشان خواست که برایش شیر مخلوط با آب بیاورند، پس از آن آشامید و اصحاب نیز آشامیدند، سپس ایستاد و نماز خواند و آبی بر دست نزد. - . دعائم الاسلام: ۱۰۲ -

**[ترجمه]

بیان

الممذوق اللبن الممزوج بالماء.

**[ترجمه]«ممذوق» شیر مخلوط با آب است.

**[ترجمه]

«۲۳»

الْهِدَایَهُ: لَا یَنْتَقِضُ الْوُضُوءُ إِلَّا مِمَّا یَخْرُجُ مِنَ الطَّرَفَیْنِ مِنْ بَوْلٍ أَوْ غَائِطٍ أَوْ رِیحٍ أَوْ مَنِیٍّ وَ مَا سِوَی ذَلِکَ مِنْ مَذْیٍ وَ وَذْیٍ وَ قَیْ ءٍ وَ قَلْسٍ وَ رُعَافٍ وَ حِجَامَهٍ وَ دَمَامِیلَ وَ جُرُوحٍ وَ قُرُوحٍ وَ غَیْرِ ذَلِکَ فَإِنَّهُ لَا یَنْقُضُ الْوُضُوءَ(۴).

**[ترجمه]الهدایه: وضو را باطل نمی کند، جز چیزی که از دو طرف خارج شود، یعنی بول، غائط، باد یا منی و آنچه غیر اینهاست همچون مذی، وذی، قی، باد گلو و خونریزی بینی و حجامت و خون دمل یا جرحات و زخم و غیر آن، وضو را باطل نمی کند. - . الهدایه: ۱۸ -

**[ترجمه]

«۲۴»

کِتَابُ عَاصِمِ بْنِ حُمَیْدٍ، عَنْ سَالِمِ بْنِ أَبِی الْفَضْلِ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَمَّا یَنْقُضُ الْوُضُوءَ فَقَالَ لَیْسَ یَنْقُضُ الْوُضُوءَ إِلَّا مَا أَنْعَمَ اللَّهُ بِهِ عَلَیْکَ مِنْ طَرَفَیْکَ مِنَ الْغَائِطِ وَ الْبَوْلِ.

**[ترجمه]کتاب عاصم بن حمید: سالم بن ابی الفضل نقل کرده است که از امام صادق علیه السلام درباره چیزهایی که وضو را باطل می کند سؤال کردم. ایشان فرمود: وضو را باطل نمی‌کند جز آنچه که خداوند به تو ارزانی داشته از دو طرف تو، یعنی غائط و بول.

**[ترجمه]

«۲۵»

کِتَابُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ یَحْیَی الْکَاهِلِیِّ، قَالَ: سَأَلْتُ الْعَبْدَ الصَّالِحَ علیه السلام عَنِ الرَّجُلِ یَخْفِقُ وَ هُوَ جَالِسٌ فِی الصَّلَاهِ قَالَ لَا بَأْسَ بِالْخَفْقَهِ مَا لَمْ یَضَعْ جَبْهَتَهُ عَلَی الْأَرْضِ أَوْ یَعْتَمِدْ عَلَی شَیْ ءٍ.

**[ترجمه]کتاب عبدالله بن یحیی کاهلی: گفت: از امام موسی کاظم علیه السلام درباره مردی سؤال کردم که چرت می زند در حالی که در نماز نشسته است. فرمود: چرت زدن تا زمانی که پیشانی اش را بر زمین نگذاشته یا بر چیزی تکیه نداده ایرادی ندارد.

**[ترجمه]

بيان

لعله محمول على التقيه أو على عدم ذهاب حس السمع و البصر.

ص: ۲۲۸

۱- ۱. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۰۲.

۲- ۲. فی المصدر؛ فمذق، و هو الأصحّ، و المراد باللبن الماست.

۳- ۳. دعائم الإسلام ص ۱۰۲.

۴- ۴. الهدایه ص ۱۸.

**[ترجمه]شاید بر تقیه یا از بین نرفتن حس شنوایی و بینایی حمل شود .

**[ترجمه]

باب ۲ علل الوضوء و ثوابه و عقاب ترکه

الأخبار

«۱»

مَجَالِسُ الصَّدُوقِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ مَاجِيلَوَيْهِ عَنْ عَمِّهِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي الْقَاسِمِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْبَرْقِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ الْبَرْقِيِّ عَنِ ابْنِ جَبَلَةَ عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ عَمَّارٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ علیه السلام قَالَ: جَاءَ نَفَرٌ مِنَ الْيَهُودِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَسَأَلَهُ أَعْلَمُهُمْ عَنْ مَسَائِلَ فَكَانَ فِيمَا سَأَلَهُ أَخْبِرْنِي لِأَيِّ شَيْءٍ تُوَضَّأُ هَذِهِ الْجَوَارِحُ الْأَرْبَعُ وَ هِيَ أَنْظَفُ الْمَوَاضِعِ فِي الْجَسَدِ قَالَ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله لَمَّا أَنْ وَسْوَسَ الشَّيْطَانُ إِلَى آدَمَ وَ دَنَا آدَمُ مِنَ الشَّجَرَةِ وَ نَظَرَ إِلَيْهَا ذَهَبَ مَاءُ وَجْهِهِ ثُمَّ قَامَ وَ هُوَ أَوَّلُ قَدَمٍ مَشَتْ إِلَى خَطِيئَةٍ ثُمَّ تَنَاوَلَ بِيَدِهِ ثُمَّ مَسَّهَا فَأَكَلَ مِنْهَا فَطَارَ الْحُلِيُّ وَ الْحُلَلُ عَنْ جَسَدِهِ ثُمَّ وَضَعَ يَدَهُ عَلَى أُمِّ رَأْسِهِ وَ بَكَى فَلَمَّا تَابَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ عَلَيْهِ فَرَضَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ عَلَيْهِ وَ عَلَى ذُرِّيَّتِهِ الْوُضُوءَ عَلَى هَذِهِ الْجَوَارِحِ الْأَرْبَعِ وَ أَمَرَهُ أَنْ يَغْسِلَ الْوَجْهَ لَمَّا نَظَرَ إِلَى الشَّجَرَةِ وَ أَمَرَهُ بِغَسْلِ السَّاعِدَيْنِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ لَمَّا تَنَاوَلَ مِنْهَا وَ أَمَرَهُ بِمَسْحِ الرَّأْسِ لَمَّا وَضَعَ يَدَهُ عَلَى رَأْسِهِ وَ أَمَرَهُ بِمَسْحِ الْقَدَمَيْنِ لَمَّا مَشَى إِلَى الْخَطِيئَةِ ثُمَّ سَنَّ عَلَى أُمَّتِيَ الْمَضْمَضَةَ لِتُنَقِّيَ الْقَلْبَ مِنَ الْحَرَامِ وَ الِاسْتِنْشَاقَ لِتَحْرُمَ عَلَيْهِمْ رَائِحَةُ النَّارِ وَ نَتْنُهَا قَالَ الْيَهُودِيُّ صَدَقْتَ يَا مُحَمَّدُ فَمَا جَزَاءُ عَامِلِهَا قَالَ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله أَوَّلُ مَا يَمَسُّ الْمَاءَ يَتَبَاعَدُ عَنْهُ الشَّيْطَانُ وَ إِذَا تَمَضْمَضَ نَوَّرَ اللَّهُ قَلْبَهُ وَ لِسَانَهُ بِالْحِكْمَةِ فَإِذَا اسْتَنْشَقَ آمَنَهُ اللَّهُ مِنَ النَّارِ وَ رَزَقَهُ رَائِحَةَ الْجَنَّةِ فَإِذَا غَسَلَ وَجْهَهُ بَيَّضَ اللَّهُ وَجْهَهُ يَوْمَ تَبْيَضُّ فِيهِ وُجُوهٌ وَ تَسْوَدُّ فِيهِ وُجُوهٌ وَ إِذَا غَسَلَ سَاعِدَيْهِ حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ أَغْلَالَ النَّارِ

ص: ۲۲۹

وَ إِذَا مَسَحَ رَأْسَهُ مَسَحَ اللَّهُ عَنْهُ سَيِّئَاتِهِ وَ إِذَا مَسَحَ قَدَمَيْهِ أَجَازَهُ اللَّهُ عَلَى الصِّرَاطِ يَوْمَ تَزِلُّ فِيهِ الْأَقْدَامُ قَالَ صَدَقْتَ يَا مُحَمَّدُ(۱).

**[ترجمه]مجالس الصدوق: حسن بن عبدالله از پدر خویش و او نیز از جدّ خود حسن بن علی علیه السلام نقل کرده است که فرمود: گروهی یهودی به محضر مبارک رسول گرامی اسلام صلی الله علیه واله وسلم آمدند و داناترین آنان سؤالاتی را از آن حضرت پرسید و یکی از آن پرسش ها این بود: برای چه این اعضای چهارگانه بدن که تمیزترین اعضای بدن هستند در وضو شسته می شود؟ رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: وسوسه شیطان در حضرت آدم علیه السلام باعث شد که آن حضرت به آن درختی که نباید نزدیک شود، نزدیک شد و نگاهی به آن درخت انداخت و در اثر آن نگاه، حجب و حیاء او از بین رفت. سپس به طرف آن درخت آمد و این اولین قدمی بود که به طرف خطا برداشته شد. بعد از آن، حضرت آدم علیه السلام از میوه آن درخت خورد و در اثر این خوردن، زینت و لباس از بدنش برداشته شد، و او در این حالت دستش را روی سرش گذاشت و گریست.

بعد از آن که خداوند بزرگ توبه حضرت آدم علیه السلام را قبول کرد، بر او و فرزندانش وضوی این اعضای چهارگانه را واجب کرد، دستور داد که صورت را بشوید، به خاطر این که به آن درخت نگاه کرد؛ و امر کرد به شستن دو دست تا آرنج، بدین دلیل که با دو دستش از میوه آن درخت خورد؛ و دستور داد به مسح سر، بدین دلیل که دستش را روی سرش گذاشت؛ و مسح پاها به خاطر آن بود که به وسیله آن ها به طرف خطا رفت. سپس بر امت من مضمضه را به خاطر پاک شدن قلب از حرام سنت کرد و استنشاق را سنت قرار داد تا رائحه آتش و بوی بد آن بر آنان حرام شود .

آن فرد یهودی گفت: راست گفتی ای محمد، پاداش عمل کننده بدان چیست؟ رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: به محض اینکه آب با اوّلین عضو بدن تماس پیدا می کند، شیطان از آن دور می شود و هنگامی که مضمضه می کند، خداوند سبحان قلب و زبان او را به حکمتش منور می سازد و زمانی که استنشاق می کند، خدا او را از آتش جهنّم ئدر امان می‌دارد، بوی بهشت را نصیبش می گرداند و وقتی که صورتش را می شوید، خدا در روزی که گروهی با چهره سفید و عده ای با چهره سیاه محشور می شوند، او را با روی سفید محشور می کند و وقتی که دست‌هایش را می‌شوید، خداوند زنجیرهای آتش را بر او حرام می‌کند و هنگامی که سرش را مسح می کند، خدا او را از پل صراط، روزی که قدم ها در آن می لغزد، عبور می دهد. آن فرد گفت: راست گفتی ای محمد - . امالی الصدوق : ۱۱۵[۱] - .

**[ترجمه]

بیان

قوله صلی الله علیه و آله لتنقی القلب أی یذهب أثر الحرام من القلب فینور الله قلبه و لسانه بالحکمه کما سیأتی الْعِلَلُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُوسَى بْنِ الْمُتَوَكِّلِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ السَّعْدَآبَادِيِّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ الْبَرْقِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ فَضَالَةَ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ أَبِي الْعَلَاءِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: جَاءَ نَفَرٌ إِلَى قَوْلِهِ لِمَا مَشَى إِلَى الْخَطِيئَةِ(۲) المحاسن، عن أبيه: مثله (۳) العلل، لمحمد بن علی بن إبراهيم مرسلا: مثله.

**[ترجمه]قول ایشان که فرمود: «لتنقی القلب» چنان که بیان خواهد شد، بدین معناست که اثر حرام را از قلب می زداید و خداوند با حکمت قلب و زبانش را منور می گرداند.

العلل: حسین بن ابی العلا نقل کرده است که امام صادق علیه السلام فرمود: گروهی از یهودیان نزد رسول خدا آمدند... تا این قول وی که فرمود: این اولین قدمی بود که به طرف خطا برداشته شد. - . علل الشرائع ۱: ۲۶۵ -

المحاسن: از پدرش مانند این حدیث را نقل کرده است. - . المحاسن: ۳۲۳ -

العلل: محمد بن ابراهیم مانند این حدیث را نقل کرده است.

**[ترجمه]

«۲»

مَجَالِسُ الصَّدُوقِ، عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ أَحْمَدَ الصَّائِغِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ ابْنِ عُقْدَةَ الْهَمْدَانِيِّ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ رِئَابٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ قَيْسٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: أَتَى رَجُلٌ النَّبِيَّ صلی الله علیه و آله فَسَأَلَهُ عَنْ ثَوَابِ الْوُضُوءِ وَ الصَّلَاةِ فَقَالَ صلی الله علیه و آله اعْلَمْ أَنَّكَ إِذَا ضَرَبْتَ يَدَكَ فِي الْمَاءِ وَ قُلْتَ بِسْمِ اللَّهِ تَنَاثَرَتِ الذُّنُوبُ الَّتِي اكْتَسَبَتْهَا يَدَاكَ فَإِذَا غَسَلْتَ وَجْهَكَ تَنَاثَرَتِ الذُّنُوبُ الَّتِي اكْتَسَبَتْهَا عَيْنَاكَ بِنَظَرِهِمَا وَ فُوكَ بِلَفْظِهِ فَإِذَا غَسَلْتَ ذِرَاعَيْكَ تَنَاثَرَتِ الذُّنُوبُ عَنْ يَمِينِكَ وَ شِمَالِكَ فَإِذَا مَسَحْتَ رَأْسَكَ وَ قَدَمَيْكَ تَنَاثَرَتِ الذُّنُوبُ الَّتِي مَشَيْتَ إِلَيْهَا عَلَى قَدَمَيْكَ فَهَذَا لَكَ فِي وُضُوئِكَ (۴).

**[ترجمه]مجالس الصدوق: محمد بن قیس نقل کرده است که امام باقر علیه السلام فرمود: مردی نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم آمد و از ایشان درباره ثواب وضو و نماز سؤال کرد. فرمود: بدان! چون دستانت را در آب زنی و «بسم الله الرحمن الرحیم» بگویی، گناهانی که دستانت انجام داده اند فرو می ریزد، و چون چهره خویش را بشویی، گناهانی که چشمانت با نگاه کردنشان و زبانت با بیان آنها انجام داده اند از بین می رود، و وقتی دو دست خود را از آرنج بشویی، گناهان از دست راست و چپت فرو می ریزند، و چون بر سر و پاهای خود مسح کشی، گناهانی از بین می رود که با قدمهایت به سوی آنها گام برداشته ای. پس این، پاداش وضوی تو است. - . امالی الصدوق: ۳۲۸ -

**[ترجمه]

أقول

تمامه فی کتاب الحج (۵).

ص: ۲۳۰

۱- ۱. أمالی الصدوق ص ۱۱۵.
۲- ۲. علل الشرائع ج ۱ ص ۲۶۵.
۳- ۳. المحاسن ص ۳۲۳.
۴- ۴. أمالی الصدوق ص ۳۲۸.
۵- ۵. راجع ج ۹۹ ص ۳- ۵.

**[ترجمه]تمام آن در کتاب حج بیان شده است.

**[ترجمه]

«۳»

الْعُيُونُ (۱)، وَ الْعِلَلُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ مَاجِيلَوَيْهِ عَنْ عَمِّهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ الْكُوفِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنِ الرِّضَا علیه السلام: فِيمَا كَتَبَ إِلَيْهِ مِنَ الْعِلَلِ قَالَ عِلَّهُ الْوُضُوءِ الَّتِی صَارَ مِنْ أَجْلِهَا غَسْلُ الْوَجْهِ وَ الذِّرَاعَيْنِ وَ مَسْحُ الرَّأْسِ وَ الرِّجْلَيْنِ فَلِقِيَامِهِ بَيْنَ يَدَیِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ اسْتِقْبَالِهِ إِيَّاهُ بِجَوَارِحِهِ الظَّاهِرَهِ وَ مُلَاقَاتِهِ بِهَا الْكِرَامَ الْكَاتِبِينَ فَغَسْلُ الْوَجْهِ لِلسُّجُودِ وَ الْخُضُوعِ وَ غَسْلُ الْيَدَيْنِ لِيُقَلِّبَهُمَا وَ يَرْغَبَ بِهِمَا وَ يَرْهَبَ وَ يَتَبَتَّلَ وَ مَسْحُ الرَّأْسِ وَ الْقَدَمَيْنِ لِأَنَّهُمَا ظَاهِرَانِ مَكْشُوفَانِ يَسْتَقْبِلُ بِهِمَا فِی حَالاتِهِ وَ لَيْسَ فِيهِمَا مِنَ الْخُضُوعِ وَ التَّبَتُّلِ مَا فِی الْوَجْهِ وَ الذِّرَاعَيْنِ (۲).

**[ترجمه]العیون، العلل: محمد بن سنان نقل کرده است که امام رضا علیه السلام در آنچه از علل برایش نوشت فرمود: وضوئی که به خاطر آن شستن صورت و دستان و مسح سر و پاها لازم شده، علّتش آن است که نمازگزار در پیشگاه خداوند بزرگ قرار می گیرد و با این اعضای ظاهری در برابر حق تعالی می ایستد. و با همین اعضای بدن، فرشتگان بزرگ را که نویسنده اعمالند ملاقات می کند. بنابراین شستن صورت برای سجده و فروتنی فراروی ذات اقدس الهی است. و شستن دست ها برای آن است که آنها از آلودگی ظاهری و باطنی مثل گناه پاک شوند تا بتوانند آن دو را با حالت امید به فضل خداوند سبحان و ترس از عاقبت گناهش به درگاه خدای بزرگ بلند کند. و مسح سر و پاها برای این است که آن دو ظاهر و آشکارند و در تمام حالاتش باید متوجّه خداوند بزرگ باشد. و آن فروتنی و حالت معنوی که در صورت و دست ها در هنگام عبادت است، در سر و پاها نیست. - . علل الشرایع ۱: ۲۶۵ -

**[ترجمه]

بيان

الرغبه أن تبسط يديك و تظهر باطنهما و الرهبه أن تبسط يديك و تظهر ظهرهما و التبتل تحريك السبابه اليسرى ترفعها فی السماء و تضعها كما روی فی الصحيح (۳) و التقليب يشملها مع تحريك السبابه اليمنى يمينا و شمالا و يسمى بالتضرع و رفع اليدين للتكبير و الوضع فی مواضعهما فی الركوع و السجود و سائر الأحوال.

**[ترجمه]«رغبت» این است که دستانت را بگشایی و باطن آنها را آشکار نمایی و «رهبت» این است که دستانت را بگشایی و پشت آنها را آشکار نمایی و «تبتل» حرکت دادن انگشت سبابه چپ است که آن را به سوی آسمان بالابری و آن را پایین آوری چنان که در صحیح - . الکافی ۲: ۴۷۹، معانی الاخبار: ۳۶۹ -

روایت شده و «تقلیب» آن دو را شامل می‌شود همراه با حرکت دادن انگشت سبابه به سمت راست و چپ که آن را «تضرع» نام می نهند و بالا بردن دستان برای تکبیر گفتن و قرار دادن آنها در جایگاه خود در زمان رکوع و سجود و سایر احوال است .

**[ترجمه]

«۴»

ثَوَابُ الْأَعْمَالِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ الْوَلِيدِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ الصَّفَّارِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنْ عَمْرِو بْنِ عُثْمَانَ عَنْ صَبَّاحٍ الْحَذَّاءِ عَنْ سَمَاعَةَ قَالَ قَالَ أَبُو الْحَسَنِ مُوسَى علیه السلام: مَنْ تَوَضَّأَ لِلْمَغْرِبِ كَانَ وُضُوؤُهُ ذَلِكَ كَفَّارَةً لِمَا مَضَى مِنْ ذُنُوبِهِ فِي نَهَارِهِ مَا خَلَا الْكَبَائِرَ وَ مَنْ تَوَضَّأَ لِصَلَاهِ الصُّبْحِ كَانَ وُضُوؤُهُ ذَلِكَ كَفَّارَةً لِمَا مَضَى مِنْ ذُنُوبِهِ فِي لَيْلَتِهِ مَا خَلَا الْكَبَائِرَ(۴).

**[ترجمه]ثواب الاعمال: کسی که برای نماز مغرب وضو بگیرد، وضویش کفاره گناهانی است که در روز انجام داده است، البته به استثنای گناهان کبیره؛ و کسی که برای نماز صبح وضو بگیرد، وضوی او کفاره گناهان شب گذشته اوست، به جز گناهان کبیره. - . ثواب الاعمال: ۱۷ -

**[ترجمه]

إيضاح

لا يقال مع اجتناب الكبائر الصغائر مكفره بالآيه الكريمه(۵)

ص: ۲۳۱

۱- ۱. عيون الأخبار ج ۲ ص ۸۹.

۲- ۲. علل الشرائع ج ۱ ص ۲۶۵.

۳- ۳. راجع ج ۲ ص ۴۷۹ من الكافی ص ۳۶۹ معانی الأخبار.

۴- ۴. ثواب الأعمال ص ۱۷.

۵- ۵. الآيه هی قوله تعالی:« إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبائِرَ ما تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئاتِكُمْ. وَ نُدْخِلْكُمْ مُدْخَلًا كَرِيماً» و للمؤلّف العلامه فی ج ۶ ص ۴۲ من هذه الطبعه بيان، و هكذا فی ج ۷۹ ص ۳، و لنا فی الذيل ج ۷۹ ص ۱۰- ۱۲ بحث فی ذلك من شاءه فليراجع.

فأی فائده للوضوء لأنا نقول يحتمل أن يكون تكفير الصغائر بسبب الوضوء مختصا بمن لم يجتنب الكبائر(۱)

و ربما يقال لعل لكل منهما مدخلا فی التكفير و لا يخفی ما فيه.

**[ترجمه]گفته نشود: با اجتناب از گناهان كبيره، گناهان صغيره بر اساس آيه «ان تجتنبوا كبائر ما تنهون عنه نكفر عنكم سيئاتكم و ندخلكم مدخلا كريما» - . نساء / ۳۱ - ،

{اگر از گناهان بزرگی كه از آنها نهی شده ايد دوری گزينيد، بديهای شما را از شما می زداييم و شما را در جايگاهی ارجمند در می آوريم.} پوشيده شده هستند، و ديگر وضو گرفتن چه فايده ای دارد؟ زيرا ما می گوييم: امكان دارد كه پوشيده شدن گناهان صغيره به سبب وضو گرفتن، مختص به فردی باشد كه از گناهان كبيره اجتناب نكرده و چه بسا گفته شود: شايد هر يك از آن دو دخلی در تكفير گناهان داشته باشد و ايرادی كه در آن است پنهان نيست.

**[ترجمه]

«۵»

مَعَانِي الْأَخْبَارِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُوسَى بْنِ الْمُتَوَكِّلِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى الْعَطَّارِ وَ أَحْمَدَ بْنِ إِدْرِيسَ مَعاً عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ يَحْيَى الْأَشْعَرِيِّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِنَا رَفَعَهُ إِلَى أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: ثَمَانِيَةٌ لَا تُقْبَلُ لَهُمْ صَلَاةٌ الْعَبْدُ الْآبِقُ حَتَّى يَرْجِعَ إِلَى مَوْلَاهُ وَ النَّاشِزُ عَنْ زَوْجِهَا وَ هُوَ عَلَيْهَا سَاخِطٌ وَ مَانِعُ الزَّكَاةِ وَ تَارِكُ الْوُضُوءِ وَ الْجَارِيَةُ الْمُدْرِكَةُ تُصَلِّي بِغَيْرِ خِمَارٍ وَ إِمَامُ قَوْمٍ يُصَلِّي بِهِمْ وَ هُمْ لَهُ كَارِهُونَ وَ الزِّبِّينُ قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ وَ مَا الزِّبِّينُ قَالَ الرَّجُلُ يُدَافِعُ الْبَوْلَ وَ الْغَائِطَ وَ السَّكْرَانُ فَهَؤُلَاءِ ثَمَانِيَةٌ لَا تُقْبَلُ لَهُمْ صَلَاةٌ(۲).

**[ترجمه]معانی الاخبار: برخی اصحاب در حديثی كه به امام صادق علیه السلام نسبت داده اند نقل كرده اند كه فرمود: رسول خدا صلی الله علیه وآله و سلم فرمود: هشت نفرند كه نمازشان پذيرفته نمی شود: بنده فراری، تا زمانی كه به سوی مولايش برگردد. زن نافرمان كه شوهرش از او ناراضی است، كسی كه زكات نمی دهد، كسی كه وضو نمی گيرد، دختر بالغی كه بدون روسری نماز بخواند، امام قومی كه با آنان نماز بخواند در حالی كه از امامت او ناراضی هستند، و انسان زَبين. سؤال كردند: ای رسول خدا زبين كيست؟ فرمود: يعنی كسی كه از بول و غائط خودداری كرده است، و انسان مست، اين هشت نفر نمازشان پذيرفته نمی شود. - . معانی الاخبار: ۴۰۴، الخصال ۲: ۳۸، المحاسن: ۱۲ -

**[ترجمه]

بيان

ظاهر الأخبار أن القبول غير الإجزاء و اختلف فی معناهما فقيل القبول هو استحقاق الثواب و الإجزاء الخلاص من العقاب و قيل القبول كثره الثواب و الإجزاء بدونه قله و الظاهر أن المراد بعدم القبول (۳) هنا

١- ١. بل الوجه فيه أن الْحَسَنٰاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئٰاتِ، و السيئات هى الصغائر، و الحسنات الصلوات الخمس كما يأتى فى محله؛ فالمعنى أن كل صلاه إذا صليت فى وقته كانت مكفره لما صدر من المصلى من صغائر الذنوب و السيئات قبل ذلك، الا أن ذلك التكفير يعجل فى صلاه المغرب و الصبح فإذا توضأ لصلاتهما كفر ما بينهما، و أمّا من لا يصلى فلا يكفر ذنوبه أصلا لان ترك الصلاه كبيره فى نفسها، بل هو بمنزله الكفر.

٢- ٢. معانى الأخبار ص ٤٠۴، و رواه فى الخصال ج ٢ ص ٣٨ المحاسن ص ١٢.

٣- ٣. ما بين العلامتين ساقط من الكمبانىّ.

أعم من عدم الصحه و عدم الكمال ففی تارک الوضوء و المصلیه بغیر خمار و السکران الأول و فی الباقی الثانی و قال فی النهایه الزبن الدفع و منه الحدیث لا یقبل الله صلاه الزبین و هو الذی یدافع الأخبثین و هو بوزن السجین هکذا رواه بعضهم و المشهور بالنون و قال فی الزاء و النون فیه لا یصلین أحدکم و هو زنین أی حاقن یقال زن یزن أی حقن فقطر و قیل هو الذی یدافع الأخبثین معا و منه الحدیث لا یقبل الله صلاه العبد الآبق و لا صلاه الزنین.

**[ترجمه]از ظاهر روایات بر می آید که قبول غیر از اِجزاء می باشد و در معنای آن دو اختلاف ورزیده اند. برخی گفته اند که قبول همان استحقاق ثواب و پاداش است و اجزاء رهایی و خلاص شدن از مجازات می باشد؛ و عده ای گفته اند: قبول، کثرت ثواب و اجزاء، قِلّت آن است، و ظاهرا مراد از عدم قبول در اینجا اعم از عدم صحت و عدم کمال است، چرا که درباره کسی که وضو را ترک کند و نماز گزاری که بدون روسری نماز بخواند و همچنین انسان مست، مورد اول و در بقیه مورد دوم صدق می کند و در النهایه گفته: زبین به معنای دفع است و از زمره آن این حدیث است: خداوند نماز زبین را قبول نمی کند و زبین چنان که برخی از فقها روایت کرده اند بر وزن سجین، همان کسی است که از دو اخبث - بول و غائط - خودداری می‌کند و مشهور با حرف نون است و در مورد مورد زنین با حرف زاء و نون گفته: مبادا کسی از شما در حالی که زنین باشد نماز بخواند، یعنی ادرار خود را نگاه دارد و حبس کند. گفته می شود: «زَنَّ یزنُّ»: یعنی ادرار خود را نگاه داشت تا چکید و برخی گفته اند: کسی است که هر دو اخبث - بول و غائط - را نگه می‌دارد و از آن است این حدیث: خداوند نماز بنده فراری و نماز زنین را نمی پذیرد.

**[ترجمه]

«۶»

عِقَابُ الْأَعْمَالِ (۱)، وَ الْعِلَلُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ الْوَلِیدِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ الصَّفَّارِ عَنِ السِّنْدِیِّ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ صَفْوَانَ بْنِ یَحْیَی عَنْ صَفْوَانَ بْنِ مِهْرَانَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ الصَّلَاهُ وَ السَّلَامُ قَالَ: أُقْعِدَ رَجُلٌ مِنَ الْأَخْیَارِ فِی قَبْرِهِ فَقِیلَ لَهُ إِنَّا جَالِدُوکَ مِائَهَ جَلْدَهٍ مِنْ عَذَابِ اللَّهِ فَقَالَ لَا أُطِیقُهَا فَلَمْ یَزَالُوا بِهِ حَتَّی انْتَهَوْا إِلَی جَلْدَهٍ وَاحِدَهٍ فَقَالُوا لَیْسَ مِنْهَا بُدٌّ فَقَالَ فَبِمَا تَجْلِدُونِیهَا قَالُوا نَجْلِدُکَ لِأَنَّکَ صَلَّیْتَ یَوْماً بِغَیْرِ وُضُوءٍ وَ مَرَرْتَ عَلَی ضَعِیفٍ فَلَمْ تَنْصُرْهُ قَالَ فَجَلَدُوهُ جَلْدَهً مِنْ عَذَابِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَامْتَلَأَ قَبْرُهُ نَاراً(۲).

المحاسن، عن محمد بن علی عن أبی نجران عن صفوان: مثله (۳)

**[ترجمه]عقاب الاعمال - . ثواب الاعمال: ۲۰۲ - ،

العلل: ابن مهران نقل کرده است که امام صادق علیه السلام فرمود: مردی از اخیار را در قبرش گذاشتند. به او گفته شد که ما صد تازیانه از عذاب خدا را به تو می‌زنیم! گفت طاقت ندارم، به تدریج آن را کم کردند تا رسید به یک تازیانه، و گفتند چاره‌ای جز زدن آن نداریم. گفت: به چه سبب مرا تازیانه می‌زنید؟ گفتند: بدین علت که روزی بدون وضو نماز خواندی و بر ناتوانی گذشتی و به او کمک نکردی. فرمود: و یک تازیانه از عذاب الهی را به او زدند، پس قبرش از آتش پر شد. - . علل

الشرائع ۱: ۲۹۱ -

المحاسن: ابن ابی نجران نیز مانند این حدیث را از صفوان نقل کرده است. - . المحاسن: ۷۸ -

**[ترجمه]

بیان

فی العلل و عقاب الأعمال رجل من الأخیار بالخاء المعجمه و الیاء المثناه التحتانیه و فی المحاسن و الفقیه (۴)

الأحبار بالحاء المهمله و الباء الموحده فعلی الأول المراد کونه خیرا عند الناس أو فی سائر أعماله و علی الثانی علماء الیهود.

۱- ۱. راجع ص ۲۰۲ من ثواب الأعمال.

۲- ۲. علل الشرائع ج ۱ ص ۲۹۱.

۳- ۳. المحاسن ص ۷۸.

۴- ۴. رواه فی الفقیه مرسلا راجع ج ۱ ص ۳۵ ط نجف.

و یدل الخبر علی حرمه الصلاه بغیر وضوء و وجوب نصره الضعفاء مع القدره و علی سؤال القبر و عذابه و أنه یسأل فیه عن بعض الفروع أیضا کما دلت علیه أخبار أخر و قد مر الکلام فیه فی المجلد الثالث (۱).

**[ترجمه]در کتاب علل و عقاب الاعمال، «رجل من الاخیار» با خاء معجمه و یاء مثنات تحتانی و در محاسن و فقیه - . الفقیه ۱: ۳۵ چاپ نجف - با حاء مهمله و باء موحده به شکل «رجل من الاحبار» آمده، که بر اساس جمله اول، مراد شخصی است که در میان مردم و سایر اعمالش بهترین است و بر اساس جمله دوم، مراد علمای یهود است.

روایت بر حرام بودن ادای نماز بدون گرفتن وضو و وجوب یاری کردن نیازمندان و تنگدستان در زمان قدرت و بر پرسش قبر و عذاب آن دلالت دارد و اینکه درباره برخی از فرعیات نیز - چنان که دیگر روایات بر آن دلالت دارد - پرسیده می‌شود؛ و درباره آن در جلد سوم سخن گفته شد. - . راجع ج ۶: ۲۰۸ -۲۰۲ -

**[ترجمه]

«۷»

الْعُیُونُ (۲)، وَ الْعِلَلُ، عَنْ عَبْدِ الْوَاحِدِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عُبْدُوسٍ عَنْ عَلِیِّ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ قُتَیْبَهَ عَنِ الْفَضْلِ بْنِ شَاذَانَ عَنِ الرِّضَا علیه السلام: فَإِنْ قَالَ لِمَ أُمِرَ بِالْوُضُوءِ وَ بُدِئَ بِهِ قِیلَ لِأَنْ یَکُونَ الْعَبْدُ طَاهِراً إِذَا قَامَ بَیْنَ یَدَیِ الْجَبَّارِ فِی مُنَاجَاتِهِ إِیَّاهُ مُطِیعاً لَهُ فِیمَا أَمَرَهُ نَقِیّاً مِنَ الْأَدْنَاسِ وَ النَّجَاسَهِ مَعَ مَا فِیهِ مِنْ ذَهَابِ الْکَسَلِ وَ طَرْدِ النُّعَاسِ وَ تَذْکِیهِ الْفُؤَادِ لِلْقِیَامِ بَیْنَ یَدَیِ الْجَبَّارِ فَإِنْ قَالَ فَلِمَ وَجَبَ ذَلِکَ عَلَی الْوَجْهِ وَ الْیَدَیْنِ وَ الرَّأْسِ وَ الرِّجْلَیْنِ قِیلَ لِأَنَّ الْعَبْدَ إِذَا قَامَ بَیْنَ یَدَیِ الْجَبَّارِ فَإِنَّمَا یَنْکَشِفُ مِنْ جَوَارِحِهِ وَ یَظْهَرُ مَا وَجَبَ فِیهِ الْوُضُوءُ وَ ذَلِکَ أَنَّهُ بِوَجْهِهِ یَسْتَقْبِلُ وَ یَسْجُدُ وَ یَخْضَعُ وَ بِیَدِهِ یَسْأَلُ وَ یَرْغَبُ وَ یَرْهَبُ وَ یَتَبَتَّلُ وَ بِرَأْسِهِ یَسْتَقْبِلُ فِی رُکُوعِهِ وَ سُجُودِهِ وَ بِرِجْلَیْهِ یَقُومُ وَ یَقْعُدُ فَإِنْ قِیلَ فَلِمَ وَجَبَ الْغَسْلُ عَلَی الْوَجْهِ وَ الْیَدَیْنِ وَ الْمَسْحُ عَلَی الرَّأْسِ وَ الرِّجْلَیْنِ وَ لَمْ یُجْعَلْ غَسْلًا کُلُّهُ وَ لَا مَسْحاً کُلُّهُ قِیلَ لِعِلَلٍ شَتَّی مِنْهَا أَنَّ الْعِبَادَهَ الْعُظْمَی إِنَّمَا هِیَ الرُّکُوعُ وَ السُّجُودُ وَ إِنَّمَا یَکُونُ الرُّکُوعُ وَ السُّجُودُ بِالْوَجْهِ وَ الْیَدَیْنِ لَا بِالرَّأْسِ وَ الرِّجْلَیْنِ وَ مِنْهَا أَنَّ الْخَلْقَ لَا یُطِیقُونَ فِی کُلِّ وَقْتٍ غَسْلَ الرَّأْسِ وَ الرِّجْلَیْنِ یَشْتَدُّ ذَلِکَ عَلَیْهِمْ فِی الْبَرْدِ وَ السَّفَرِ وَ الْمَرَضِ وَ اللَّیْلِ وَ النَّهَارِ وَ غَسْلُ الْوَجْهِ

۱- ۱. راجع ج ۶ ص ۲۰۲- ۲۰۸ باب أحوال البرزخ و القبر و عذابه و سؤاله.

۲- ۲. عیون الأخبار ج ۲ ص ۱۰۴.

وَ الْيَدَيْنِ أَخَفُّ مِنْ غَسْلِ الرَّأْسِ وَ الرِّجْلَيْنِ وَ إِنَّمَا وُضِعَتِ الْفَرَائِضُ عَلَى قَدْرِ أَقَلِّ النَّاسِ طَاقَةً مِنْ أَهْلِ الصِّحَّهِ ثُمَّ عُمَّ فِيهَا الْقَوِيُّ وَ الضَّعِيفُ وَ مِنْهَا أَنَّ الرَّأْسَ وَ الرِّجْلَيْنِ لَيْسَ هُمَا فِي كُلِّ وَقْتٍ بَادِيَانِ وَ ظَاهِرَانِ (۱)

كَالْوَجْهِ وَ الْيَدَيْنِ لِمَوْضِعِ الْعِمَامَهِ وَ الْخُفَّيْنِ وَ غَيْرِ ذَلِكَ فَإِنْ قَالَ فَلِمَ وَجَبَ الْوُضُوءُ مِمَّا خَرَجَ مِنَ الطَّرَفَيْنِ خَاصَّةً وَ مِنَ النَّوْمِ دُونَ سَائِرِ الْأَشْيَاءِ فَقِيلَ لِأَنَّ الطَّرَفَيْنِ هُمَا طَرِيقُ النَّجَاسَهِ وَ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ طَرِيقٌ تُصِيبُهُ النَّجَاسَهُ مِنْ نَفْسِهِ إِلَّا مِنْهُمَا فَأُمِرُوا بِالطَّهَارَهِ عِنْدَ مَا تُصِيبُهُمْ تِلْكَ النَّجَاسَهُ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَ أَمَّا النَّوْمُ فَإِنَّ النَّائِمَ إِذَا غَلَبَ عَلَيْهِ النَّوْمُ يُفْتَحُ كُلُّ شَيْءٍ مِنْهُ وَ اسْتَرْخَى فَكَانَ أَغْلَبَ الْأَشْيَاءِ كُلِّهَا فِيمَا يَخْرُجُ مِنْهُ فَوَجَبَ عَلَيْهِ الْوُضُوءُ بِهَذِهِ الْعِلَّهِ فَإِنْ قَالُوا فَلِمَ لَمْ يُؤْمَرُوا بِالْغُسْلِ مِنْ هَذِهِ النَّجَاسَهِ كَمَا أُمِرُوا بِالْغُسْلِ مِنَ الْجَنَابَهِ قِيلَ لِأَنَّ هَذَا شَيْءٌ دَائِمٌ غَيْرُ مُمْكِنٍ لِلْخَلْقِ الِاغْتِسَالُ مِنْهُ كُلَّمَا يُصِيبُ ذَلِكَ وَ لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْساً إِلَّا وُسْعَهَا وَ الْجَنَابَهُ لَيْسَ هِيَ أَمْراً دَائِماً إِنَّمَا هِيَ شَهْوَةٌ يُصِيبُهَا إِذَا أَرَادَ وَ يُمْكِنُهُ تَعْجِيلُهَا وَ تَأْخِيرُهَا لِلْأَيَّامِ الثَّلَاثَهِ وَ الْأَقَلِّ وَ الْأَكْثَرِ وَ لَيْسَ هَاتِيكَ هَكَذَا(۲).

**[ترجمه]العیون، العلل: فضل بن شاذان نقل کرده است که امام رضا علیه السلام فرمود: اگر بگویند چرا به گرفتن وضو امر کرده و با آن آغاز کرده است؟ در جواب گفته می شود: زیرا زمانی که بنده در حین مناجات، فراروی خداوند جبار می ایستد، پاک باشد و در آنچه که به وی فرمان داده، وی را اطاعت کند و از آلودگیها و نجاسات پاکیزه گردد و وضو گرفتن سبب از بین رفتن کسالت و خواب آلودگی است و بدین خاطر که قلب خود را به خاطر حضور در محضر خداوند جبار پاک گرداند.

اگر گفته شود: چرا آن بر صورت و دستان و سر و پاها واجب شده است؟ در جواب گفته می شود: زیرا بنده وقتی که در حضور حضرت جبار ایستاد، همانا اعضا و جوارح او آشکار می گردد، و آن چه که وضو در آن واجب است، ظاهر می گردد؛ زیرا با رویش سجده کند و خضوع نماید و با دستش سؤال و رغبت و رهبت نماید و منقطع به حق شود و با سرش حق را در رکوع و سجود استقبال کند، و با پاهایش بایستد و بنشیند.

اگر گفته شود: به چه دلیل شستن صورت و دستان و مسح سر و پاها واجب شده، اما شستن و مسح تمامی اعضا واجب نشده؟ در پاسخ گفته می شود: به دلائل بسیار، از جمله اینکه عبادت بزرگ تنها رکوع و سجود است و رکوع و سجود تنها با صورت و دستان انجام می شود. نه با سر و دو پا .

دلیل دیگر این است که بندگان در هر زمان توان شستن سر و پاها را ندارند. این امر، زمان سرما و سفر و بیماری و شب و روز بر آنان سخت می گردد و شستن صورت و دستان راحت تر از شستن سر و دو پاست، و انجام واجبات بر ضعیفترین خلایق از لحاظ صحت جسمانی قرار داده شده و سپس قوی و ضعیف را در بر گرفته؛ و دیگر دلیل این است که سر و پاها در هر زمان، همچون صورت و دستان به خاطر قرار گرفتن عمامه بر روی سر و پوشیدن کفشها، آشکار نیستند.

اگر گفته شود: به چه دلیل گرفتن وضو به ویژه پس از خارج شدن [بول و مدفوع] از دو طرف و پس از خواب واجب شده، در حالی که در مورد چیزهای دیگر اینچنین نیست، در پاسخ گفته می شود: زیرا هر دو طرف راه نجاست است و بر انسان راهی برای اصابت نجاست به او جز از این دو راه نیست، از این رو به طهارت و پاکیزگی فرمان داده شده اند، زمانی که نجاست به واسطه خودشان به آنان برسد؛ اما زمانی که خواب بر فرد خفته غلبه کند، همه چیز از وی باز می شود و سست می

گردد، پس اغلب بلکه تمامی اشیاء از چیزهایی هستند که از وی خارج می شونـد، بدین دلیل وضو گرفتن بر وی واجب شده است.

اگر گفته شود: به چه دلیـل به انجـام غسل به خاطر این نجاست فرمان داده نشـده انـد، همچنان که به غسل جنابت مامور شـده اند؟ در پاسخ باید گفت: زیرا که این امری همیشگی و دائمی است و هر بار قضای حاجت کند، غسل کردن به خاطر آن برای بنـدگان ممکن نیست و خداونـد بنـدگان را تنها به انـدازه توانایی‌شان تکلیف می کنـد؛ و جنابت امری دائمی نیست، بلکه تنهـا شـهوتی است که هر زمان اراده کنـد بـدان می رسـد و می توان آن را به مـدت سه روز و کمتر و بیشتر به تعجیل یا تاخیر انداخت، و این دو اینچنین نیست. - . علل الشرائع ۱: ۲۴۵- ۲۴۴ -

**[ترجمه]

توضیح

قوله علیه السـلام لیس همـا فی کـل وقت أی لاـ یحصـل فیهما من الـدنس و القـذر ما یحصل فی الوجه و الیـدین لکونهما غالبا بادیین قوله علیه السلام فکان أغلب

ص: ۲۳۵

۱- ۱. کـذا فی النسخ: و الرفع فیهما علی الغاء لیس من العمل بمعنی فرض دخولها علی الجمله الاسـمیه« هما بادیان» و یظهر من طبعه الکمپانی أنّه صـحیح« بادیین و ظاهرین» و هو الاشـبه بقواعـد العلم، علی نحو قوله علیه السـلام :« لیس هی أمرا دائما» فیما یأتی من لفظ الحدیث.

۲- ۲. علل الشرائع ج ۱ ص ۲۴۴ و ۲۴۵ و فیه« و لیس ذانک» و فی العیون« و لیس ذلک».

الأشياء أی فكان النوم أغلب الأشياء فی احتمال خروج النجاسه أی أغلب أحوال الإنسان أو المراد بالأشياء الأعضاء بقرينه قوله كل شی ء منه أی أغلب الأشياء فی الاسترخاء الأعضاء التی تخرج منها النجاسه أو المراد بالأشياء الاحتمالات أی أغلب الاحتمالات فی حال الخروج فتكون كلمه ما مصدريه و لعل الأول أظهر.

**[ترجمه]قول امام عليه السلام كه فرمود: «ليس هما فی كل وقت» يعنی اينكه نجاست و آلودگی موجود در سر و پاها به اندازه صورت و دستان نيست، چرا كه اين دو غالبا آشكارند .

قول ايشان كه فرمود: «فكان اغلب الاشياء» يعنی خواب در امكان خروج نجاست اغلب اشياء می باشد، يعنی اغلب احوال انسان، يا مراد اعضای انسان است با قرينه قول امام كه هر چيزی كه از او خارج شود، يعنی اغلب اشيا در زمان سستی، همان اعضايی است كه نجاست از آن خارج می گردد؛ يا اينكه مراد از اشياء، احتمالات است، يعنی اكثر احتمالات در حال خروج، بنابراين كلمه «ما» حرف مصدريه است و شايد قول اول اظهر باشد.

**[ترجمه]

«۸»

الْمَنَاقِبُ، لِابْنِ شَهْرَآشُوبَ رُوِيَ: أَنَّ شَامِيّاً سَأَلَ عَلِيَّ بْنَ الْحُسَيْنِ عليه السلام عَنْ بَدْوِ الْوُضُوءِ فَقَالَ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى لِمَلَائِكَتِهِ إِنِّی جاعِلٌ فِی الْأَرْضِ خَلِيفَةً(۱) الْآيَةَ فَخَافُوا غَضَبَ رَبِّهِمْ فَجَعَلُوا يَطُوفُونَ حَوْلَ الْعَرْشِ كُلَّ يَوْمٍ ثَلَاثَ سَاعَاتٍ مِنَ النَّهَارِ يَتَضَرَّعُونَ قَالَ فَأَمَرَهُمْ أَنْ يَأْتُوا نَهَراً جَارِياً يُقَالُ لَهُ الْحَيَوَانُ تَحْتَ الْعَرْشِ فَيَتَوَضَّئُوا(۲).

**[ترجمه]المناقب ابن شهر آشوب: روايت شده كه فردی شامی از امام سجاد عليه السلام از آغاز وضو سؤال كرد، امام فرمود: خداوند تبارك و تعالی خطاب به فرشتگان فرمود: «إنی جاعل فی الأرض خليفه»، {من بر زمين جانشينی خواهم گماشت.} فرشتگان از خشم پروردگارشان ترسيدند، از اين رو به گرد عرش هر روز سه ساعت از روز طواف می كردند و تضرع و زاری می كردند. و فرمود: خداوند به آنان فرمان داد كه به كنار رودی جاری به نام حيوان كه در زير عرش قرار داشت روند و وضو بگيرند. - . المناقب ۴: ۱۶۰ -

**[ترجمه]

«۹»

تَفْسِيرُ الْإِمَامِ عليه السلام، قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله عليه و آله: مِفْتَاحُ الصَّلَاةِ الطَّهُورُ وَ تَحْرِيمُهَا التَّكْبِيرُ وَ تَحْلِيلُهَا التَّسْلِيمُ وَ لَا يَقْبَلُ اللَّهُ صَلَاةً بِغَيْرِ طَهُورٍ(۳).

**[ترجمه]تفسير الامام: فرمود: رسول خدا صلی الله عليه و آله و سلم فرمود: كليد نماز وضو، تحريم آن تكبيره الاحرام و تحليل آن سلام است و خداوند نماز را بدون طهارت نمی پذيرد. - . تفسير الامام: ۲۳۹ -

**[ترجمه]

بیان

رواه فی الکافی (۴) عن أبی عبد الله علیه السلام عن النبی صلی الله علیه و آله و فیه افتتاح الصلاه أی أول شرائطه و مقدماته أو لأنه لاشتراطها به کالجزء منها أو عند الشروع فی الوضوء إلی إتمام الصلاه یکتب له ثوابها و کذا المفتاح أو هو کنایه عن الاشتراط أی لا یفتح الصلاه إلا به و تحریمها التکبیر أی لا یحرم محرمات الصلاه إلا به و لا یحل المحرمات إلا بالتسلیم و ظاهره الوجوب و سیأتی القول فیه.

**[ترجمه]در کافی - . الکافی ۳: ۶۹ - این حدیث را از امام صادق علیه السلام و ایشان نیز از رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم نقل کرده و در آن آمده: «افتتاح الصلاه» یعنی اولین شرائط و مقدمات آن؛ یا به دلیل این که شرط شدن اینها برای آن، همچون جزئی از آن است؛ یا هنگام شروع وضو تا اتمام نماز، پاداش آن نوشته می شود و همچنین است مفتاح؛ یا آن کنایه از اشتراط است، یعنی نماز فقط به واسطه آن آغاز می‌شود. «تحریمها التکبیر» یعنی محرمات نماز را تنها به آن حرام می کند و محرمات را تنها به سلام دادن حلال می کند، و از ظاهر آن وجوب بر می آید و سخن در این باره بیان خواهد شد.

**[ترجمه]

«۱۰»

الْخِصَالُ، عَنْ أَبِیهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ سَعِیدٍ عَنْ حَمَّادٍ عَنْ حَرِیزٍ عَنْ زُرَارَهَ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عَلَیْهِ الصَّلَاهُ وَ السَّلَامُ

۱- ۱. البقره: ۳۰.

۲- ۲. المناقب ج ۴ ص ۱۶۰.

۳- ۳. تفسیر الإمام: ۲۳۹.

۴- ۴. الکافی ج ۳ ص ۶۹.

قَالَ: لَا تُعَادُ الصَّلَاهُ إِلَّا مِنْ خَمْسَهٍ الطَّهُورِ وَ الْوَقْتِ وَ الْقِبْلَهِ وَ الرُّکُوعِ وَ السُّجُودِ(۱).

**[ترجمه]الخصال: زراره نقل کرده است که امام باقر علیه السلام فرمود: نماز اعاده نشود جز آنجا که خللی در این پنج پیش آید: طهور و وقت و قبله و رکوع و سجود. - . الخصال ۱: ۱۳۷ -

**[ترجمه]

بيان

الطهور الطهاره من الحدث أو الأعم منه و من الخبث و فی الإخلال بالأول یلزم الإعاده مطلقا و فی الثانی إذا کان عامدا مطلقا فی الوقت و خارجه سواء کان عالما بالحکم أو جاهلا و استشکل بعض المحققین قضاء الجاهل و إذا کان ناسیا الإعاده مطلقا أیضا علی قول جماعه أو فی الوقت خاصه علی الأشهر بین المتأخرین.

و قیل بعدم الإعاده مطلقا و لا یخلو من قوه بحمل أخبار الإعاده علی الاستحباب و إذا کان جاهلا و لم یعلم إلا بعد الفراغ فالأشهر عدم الإعاده مطلقا و قیل یعید فی الوقت خاصه و فیه قول نادر بوجوب القضاء أیضا و الأول أقوی.

**[ترجمه]طهور، طهارت از حدث یا اعم از آن و از خبث است و در وارد شدن خلل در اولی، مطلقا اعاده لازم می آید و در دومی اگر به طور عمد باشد مطلقا، در وقت و خارج از وقت، نسبت به حکم عالم باشد یا جاهل؛ و برخی از محققان بر قضای جاهل اشکال کرده اند و اگر فراموش کند مطلقا اعاده کند که این نیز بنا بر قول جماعتی است، یا این که فقط در وقت باشد (نه مطلق)، بنا بر قول مشهور میان متاخران.

برخی بر عدم اعاده به طور مطلق نظر داده اند و آن خالی از قوت نیست، مبنی بر اینکه روایات اعاده حمل بر استحباب شود و اگر جاهل باشد و جز بعد از فراغ از نماز متوجه نشود، قول مشهور عدم اعاده به طور مطلق است و برخی گفته اند: خاصه در وقت، اعاده می کند و در این باره قولی نادر مبنی بر وجوب قضا است و اول اقوی می باشد.

**[ترجمه]

«11»

دَعَائِمُ الْإِسْلَامِ، رُوِّینَا عَنْ عَلِیٍّ علیه السلام عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَنَّهُ قَالَ: یَحْشُرُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ أُمَّتِی یَوْمَ الْقِیَامَهِ بَیْنَ الْأُمَمِ غُرّاً مُحَجَّلِینَ مِنْ آثَارِ الْوُضُوءِ(۲).

وَ مِنْهُ عَنْ عَلِیٍّ علیه السلام أَنَّهُ قَالَ: الطُّهْرُ نِصْفُ الْإِیمَانِ (۳).

وَ عَنْهُ علیه السلام أَنَّهُ قَالَ: مَنْ أَحْسَنَ الطَّهُورَ ثُمَّ مَشَی إِلَی الْمَسْجِدِ فَهُوَ فِی صَلَاهٍ مَا لَمْ یُحْدِثْ (۴).

وَ مِنْهُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَنَّهُ قَالَ: لَا صَلَاهَ إِلَّا بِطَهُورٍ(۵).

وَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَیْهِ أَنَّهُ قَالَ: لَا یَقْبَلُ اللَّهُ صَلَاهً إِلَّا بِطَهُورٍ(۶).

۱- ۱. الخصال ج ۱ ص ۱۳۷.

۲- ۲. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۰۰.

۳- ۳. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۰۰.

۴- ۴. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۰۰.

۵- ۵. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۰۰.

۶- ۶. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۰۰.

**[ترجمه]دعائم الاسلام: از امام علی علیه السلام نقل کرده اند که به نقل از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: خداوند عزّ و جلّ امّت مرا در میان امت‌ها در روز قیامت، با چهره های زیبا و دست و پای سفید بر اثر وضو محشور می کند. - . دعائم الاسلام ۱: ۱۰۰ -

از امام علی علیه السلام نقل کرده اند که فرمود: پاکیزگی نیمی از ایمان است. - . دعائم الاسلام ۱: ۱۰۰ -

از امام علی نقل شده است که فرمود: کسی که وضویی به کامل و نیکو بگیرد و به سمت مسجد برود، تا زمانی که حدثی برایش رخ نداده، در حال نماز محسوب می شود. - . دعائم الاسلام ۱: ۱۰۰ -

رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: هیچ نمازی نیست مگر با طهارت. - . دعائم الاسلام ۱: ۱۰۰ -

از امام صادق علیه السلام نقل کرده اند که فرمود: خداوند نماز را تنها با طهارت می پذیرد. - . دعائم الاسلام ۱: ۱۰۰ -

**[ترجمه]

«۱۲»

نَوَادِرُ الرَّاوَنْدِيِّ، بِإِسْنَادِهِ عَنْ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: الْوُضُوءُ نِصْفُ الْإِيمَانِ (۱).

**[ترجمه]نوادر الراوندی: امام موسی بن جعفر از پدران خود علیهم السلام نقل کرده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: وضو نیمی از ایمان است. - . نوادر الراوندی: ۴۰ -

**[ترجمه]

بیان

لعل المعنی أنه نصف الصلاه لشده مدخلیته فی صحتها و قد سمی الله الصلاه إیمانا(۲)

فی قوله سبحانه وَ ما کانَ اللَّهُ لِیُضِیعَ إِیمانَکُمْ کما مر(۳).

**[ترجمه]شاید معنا این باشد که به خاطر شدت مدخلیت آن در صحت نماز، نیمی از نماز است و خداوند در این گفته خویش نماز را ایمان نام نهاده است، «و ما کان الله لیضیع إیمانکم»، {و خدا بر آن نبود که ایمان شما را ضایع گرداند.} - . البقره / ۱۴۳ - چنان که پیشتر بیان شد. - -

**[ترجمه]

«۱۳»

الْمَحَاسِنُ، عَنْ عَبْدِ الْعَظِيمِ الْحَسَنِيِّ قَالَ قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ عليه السلام: لَا صَلَاةَ إِلَّا بِطَهُورٍ.

**[ترجمه]المحاسن: عبدالعظیم حسنی نقل کرده است که امام باقر علیه السلام فرمود: نماز جز با طهارت، درست نیست.

**[ترجمه]

أقول

سیأتی بعض العلل فی باب علل الصلاه.

ص: ۲۳۸

۱- ۱. نوادر الراوندیّ: ۴۰.

۲- ۲. أقول: بل الظاهر أن المراد بالایمان هو تصدیق النبیّ صلّی اللّه علیه و آله عند تحویل القبله حیث کان صعبا علیهم لکونه متضمنا لتخطئه قبلتهم الأولی و لذلک ارتد بعض المسلمین حینذاک کما قال عزّ و جلّ فی صدر الآیه« سَیَقُولُ السُّفَهاءُ مِنَ النَّاسِ ما وَلَّاهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِی کانُوا عَلَیْها» الی قوله« وَ ما جَعَلْنَا الْقِبْلَهَ الَّتِی کُنْتَ عَلَیْها إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ یَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ یَنْقَلِبُ عَلی عَقِبَیْهِ وَ إِنْ کانَتْ لَکَبِیرَهً إِلَّا عَلَی الَّذِینَ هَدَی اللَّهُ».

۳- ۳. راجع باب تحول القبله ج ۱۹ ص ۱۹۵- ۲۰۲ من هذه الطبعه الحدیثه، و الآیه فی سوره البقره: ۱۴۳.

**[ترجمه]برخی از علت ها در باب علل الصلاه بیان خواهد شد .

**[ترجمه]

باب ۳ وجوب الوضوء و كيفيته و أحكامه

الآيات

المائده: يـا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَ أَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرافِقِ وَ امْسَحُوا بِرُؤُسِكُمْ وَ أَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ (۱)

الواقعه: إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ فِي كِتابٍ مَكْنُونٍ لا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ (۲)

<meta info="-«يا ايها الـذين آمنوا إذا قمتم إلى الصـلاه فاغسـلوا وجوهكم و ايديكم إلى المرافق و امسـحوا بروسـكم و ارجلكم إلى الكعبين»

{ای کسانی که ایمان آورده ایـد، چون به نماز برخیزیـد صورت و دسـتهایتان را تا آرنج بشوييد و سـر و پاهايتان خودتان را تا برآمدگی پيشين هر دو پا مسح كنيد.} - . المائده/ ۶ -

- «إنه لقرآن كريم*فى كتاب مكنون* لا يمسّه إلا المطّهرون»

{ كه اين [پيام] قطعا قرآنى است ارجمند، در كتابى نهفته، كه جز پاك شدگان بر آن دست ندارند.} - . الواقعه / ۷۹- ۷۷ -

**[ترجمه]

تفسير

قيل إقباله جل شأنه بالخطاب بهذا الأمر يتضـمن تنشيط المخاطبين و الاعتناء بشأن المأمور به و جبر كلفه التكليف بلذه المخاطبه ثم إن قلنا باختصاص كلمه يا بنـداء البعيـد كما هو الأشـهر فالنداء بها للبعد البعيد بين مقامى عز الربوبيه و ذل العبوديه أو لتنزيل المخاطبين و لو تغليبا منزله البعداء للانهماك فى لوازم البشـريه و إن كان سـبحانه أقرب إلينا من حبل الوريد أو لما يتضمنه هذا النداء من تفخيم المخاطب به و الإشاره إلى رفعه شأنه بالإيماء إلى أننا بمراحل عن توفيه حقه و حق ما شرع لأجله.

و لفظه أي لما كانت وصـله إلى نداء أمثال هذه المعارف أعطيت حكم المنادى و وصـفت بالمقصود بالنداء و توسيط هاء التنبيه بينهما تعويض عما اسـتحقه من المضاف إليه و تأكيـد للخطاب و قـد كثر النداء ب يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا فى القرآن المجيد لما فيه من وجوه التأكيد بالإيماء إلى التفخيم و تكرار الذكر و الإبهام أولا ثم الإيضاح ثانيا.

۱- ۱. المائده: ۶.

۲- ۲. الواقعه: ۷۷- ۷۹.

و الإتيان بحرف التنبيه و تعليق الحكم على الوصف المشعر بالعليه الباعث على الترغيب فى الامتثال و تخصيص بالمؤمنين لأنهم هم المتهيئون للامتثال و إلا فالكفار عندنا مخاطبون بفروع العبادات على أن المصر على عدم الايتمار بالشى ء لا يحسن أمره بما هو من شروطه و مقدماته.

و القيام إلى الصلاه قيل أريد به إرادته و التوجه إليه إطلاقا للملزوم على لازمه أو المسبب على سببه إذ فعل المختار تلزمه الإراده و يتسبب عنها كقوله تعالى فَإِذا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ (١) و قيل المراد بالقيام إليها قصدها و العلاقه ما مر من اللزوم أو السببيه و قيل معنى القيام إلى الشى ء قصده و صرف الهمه إلى الإتيان به فلا تجوز و قيل المراد القيام المنتهى إلى الصلاه.

قال الشيخ البهائى قدس سره و القولان الأخيران و إن سلما عن التجوز لكن أولهما لم يثبت فى اللغه و ثانيهما لا يعم جميع الحالات فالمعتمد الأول و كيف كان فالمعنى إذا قمتم محدثين و أما ما نقل من أن الوضوء كان فرضا على كل قائم إلى الصلاه و إن كان على وضوء(٢)

ثم نسخ بالسنه فلم يثبت عندنا مع أنه خلاف ما هو المشهور من أنه لا منسوخ فى المائده.

و قال جماعه من الأصحاب الوجه مأخوذ من المواجهه فالآيه إنما تدل على وجوب غسل ما يواجه به منه و قال والدى قدس سره بل الأمر بالعكس فإن المواجهه مشتقه من الوجه.

و لما كانت اليد تطلق على ما تحت الزند و على ما تحت المرفق و ما تحت المنكب بين سبحانه غايه المغسول منها كما تقول لغلامك اخضب يدك إلى الزند

ص: ۲۴۰

١- ١. النحل: ٩٨.

٢- ٢.- توهموا أن للآيه الشريفه اطلاقا بالنسبه الى من قام الى الصلاه، سواء كان متوضئا قبل ذلك لصلاه اخرى ماضيه أو لم يكن متوضئا؛ و ليس بصحيح، و الا لوجب أن يكون الخروج من الصلاه- التى توضأ هذا الوضوء لها- ناقضا لذاك الوضوء كما أن الخروج من الغائط ناقض له؛ و هو كما ترى. على أن الآيه الشريفه هى التى تكفلت لبيان الوضوء و كيفيته، و معلوم أن الوضوء قبل نزولها لم يكن مفروضا، و ان كان مسنونا أسوه بالنبى صلى الله عليه و آله . فشأن الآيه أنّه يفرض المكلفين من دون وضوء ثمّ يأمرهم بالتوضى و يجعله شرطا للدخول فى الصلاه، فكل من أراد الدخول فى الصلاه بعد نزول الآيه كان شرطا عليه أن يتوضأ، و أمّا من توضأ بعد نزولها و لم يحدث بأحد النواقض، فهو واجد للوضوء، و التوضى بعده مجددا تحصيل للحاصل. نعم ظاهر قوله تعالى:« إِذا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلاةِ فَاغْسِلُوا» الخ الإتيان بالوضوء لاجل الصلاه و القيام إليها، كما يقال؛ اذا أردت أن تلقى الامير فخذ أهبتك، و إذا أردت أن تلقى الأسد فخذ حذرك» فمن كان توضأ لمس كتابه القرآن أو الكون على الطهاره أو للنوم أو للجماع مثلا لا يصحّ له الدخول فى الصلاه، لانه لم يمتثل فرض هذه الآيه و منه النيه أعنى إراده الصلاه و التوجه لها، و سيأتى مزيد الكلام فيه.

و للصيقل اصقل سيفى إلى القبضه و ليس فى الآيه الكريمه دلاله على ابتداء الغسل بالأصابع و انتهائه بالمرفق كما أنه ليس فى هاتين العبارتين دلاله على ابتداء الخاضب و الصيقل بأصابع اليد و طرف السيف فهى مجمله(۱).

و لا سيما إذا جعلت لفظه إلى فيها بمعنى مع كما فى بعض التفاسير

ص: ۲۴۱

۱- ۱. أقول: بل هى مطلقه تشمل أنحاء الغسل: «۱» الابتداء بالمرفق ثمّ الأعلى فالاعلى بحيث ينفصل الغساله من الأصابع. «۲» الابتداء برءوس الأصابع ثمّ الاسفل و الاسفل حتّى ينفصل الغساله من المرفق، و الخطب فى تعسر الابتداء برءوس الأصابع ثمّ الاسفل فالأسفل. «۳» الغسل من دون رعايه الأعلى فالاعلى، و الاسفل فالأسفل، بأن يجمع بين النوعين المذكورين فتاره يدلك من المرفق الى الأصابع و تاره من الأصابع الى المرفق- و يعبر عنه برد الشعر-. ۴ و ۵- غسل الكفين من الأصابع الى الزند ثمّ غسل الساعد من المرفق الى الزند و عكسه. ۶ و ۷- غسل الساعد من المرفق الى الزند ثمّ غسل الكفين من الأصابع الى الزند و عكسه. «۸» رش اليدين الى المرفق ثمّ دلكه هكذا: ذاهبا و جائيا، ثمّ غمصه فى الماء ليتحقّق الغسل و يذهب بالدرن المانع. و من دقق النظر، يمكن له أن يتصور أنحاء أخرى غير ما ذكرناه، و هكذا فى غسل الوجه و هو ذات أبعاض، و مسح الرأس و القدمين كما سيأتى الكلام فيه. و لكن أحسن الوجوه اللائق بمقام الربوبيه و أسهلها من حيث الطبع و أكملها من حيث النظافه و الذهاب بالدرن الموافق لطبع الماء المطهر و جريانه، هو الوجه الأوّل و هو الغسل: الأعلى فالاعلى- سواء كان غسل الوجه أو اليدين أو تمام البدن فى الغسل، بأن يرسل الماء فى الوضوء الى أعلى الوجه و يمرّ يده ماسحا من الأعلى الى الاسفل حتّى يوافق غسله و مسحه طبع الماء من حيث نزوله و ميله الى الأرض فيتوافقان معا، و ينفصل الغساله من الذقن و ينزل الى الأرض، كما هو دأب جميع البشر فى غسل الوجه، المسلم و غيره. ثمّ يرسل الماء الى أعلى المرفق و يمسح بيده من الأعلى الى الاسفل موافقا لجريان الماء و طبعه حتّى يذهب بالدرن المانع، و ينفصل الغساله من الأصابع، و هذا هو النحو المتعارف المطبوع لكل أحد، سوى أهل السنه من المخالفين؛ خالفوا فطرتهم المجبوله قسرا لاجل فتوى فقهائهم الجهال حيث توهموا أن« الى» فى الآيه تفيد وجوب الابتداء من الأصابع و الانتهاء الى المرافق و ليس كذلك، لا عرفا كما بينه المؤلّف العلامه قدّس سرّه و هو على محله، و لا لغه كما ستعرفه من كلام ابن هشام.

فالاستدلال بها على وجوب الابتداء بالأصابع استدلال واه لاحتمالها كلا الأمرين و نحن إنما عرفنا وجوب الابتداء بالمرفق من فعل أئمتنا عليهم السلام.

على أن ابن هشام ذكر فى طى ما ذكر من أغلاط المعربين الحادى عشر قوله تعالى فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَ أَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرافِقِ فإن المتبادر تعلق إلى باغسلوا و قد رده بعضهم بأن ما قبل الغايه لا بد أن يتكرر قبل الوصول إليها تقول ضربته

ص: ۲۴۲

إلى أن مات و يمتنع قتلته إلى أن مات و غسل اليد لا يتكرر قبل الوصول إلى المرفق لأن اليد شامله لرءوس الأنامل و المناكب و ما بينهما.

قال و الثواب تعلق إلى بأسقطوا محذوفا و يستفاد من ذلك دخول المرافق فى الغسل لأن الإسقاط قام الإجماع على أنه ليس من الأنامل بل من المناكب و قد انتهى إلى المرفق و الغالب أن ما بعد إلى يكون غير داخل بخلاف حتى و إذا لم يدخل فى الإسقاط بقى داخلا فى المأمور بغسله انتهى (١).

و الحمد لله الذى أظهر الحق على لسان أعدائه أ لا ترى كيف اعترف هذا الفاضل الذى هو من أفاخم علماء العربيه و أجله أفاضل أهل الضلاله بما يستلزم الحق المبين و الحمد لله رب العالمين

وَ قَدْ رُوِيَ عَنِ الصَّادِقِ عليه السلام: أَنَّ الْآيَهَ نَزَلَتْ هَكَذَا وَ أَيْدِيَكُمْ مِنَ الْمَرَافِقِ (٢).

و المرافق جمع مرفق بكسر أوله و فتح ثالثه أو بالعكس و هو مجمع

ص: ٢٤٣

١- ١. راجع مغنى اللبيب الباب الخامس فى ذكر الجهات التى يدخل الاعتراض على المعرب من جهتها ص ٥٣٣ ط مصر و زاد بعده: و قال بعضهم: الأيدى فى عرف الشرع اسم للاكف فقط، بدليل آيه السرقه، و قد صح الخبر باقتصاره صلى الله عليه و آله فى التيمم على مسح الكفين، فكان ذلك تفسيرا للمراد بالايدى فى آيه التيمم، قال؛ و على هذا فالى غايه للغسل، لا للاسقاط، قلت: و هذا ان سلم فلا بد من تقدير محذوف أيضا أى: و مدوا الغسل الى المرافق، إذ لا يكون غسل ما وراء الكف غايه للكف. اقول: الاستدلال بآيه السرقه على أن المراد بالكفين فى عرف الشرع هو الاكف ليس على محله، فان آيه السرقه لم يبين حدّ القطع و انما بين فى السنه المختلف فيها بين أهل البيت و غيرهم من المخالفين، و قد قيل بالقطع من المرفق أيضا بدليل آيه الوضوء و لعلّ ابن هشام لاجل مدخوليه قوله و استدلاله قال:« و هذا ان سلم».

٢- ٢. راجع الكافى ج ٣ ص ٢٨ حديث الهيثم بن عروه التميمى عن أبى عبد اللّه عليه السلام و سيجى ء فى طى أخبار الباب روايات أخر.

عظمى الذراع و العضد سمى بذلك لأنه يرتفق به فى الاتكاء و نحوه و لا دلاله فى الآيه على إدخاله فى غسل اليد و لا على إدخال الكعب فى مسح الرجل لخروج الغايه تاره و دخولها أخرى و مجى ء إلى بمعنى مع كما فى قوله تعالى وَ يَزِدْكُمْ قُوَّةً إِلى قُوَّتِكُمْ (۱) و قوله مَنْ أَنْصارِي إِلَى اللَّهِ (۲) لا ينفع فنحن إنما استفدنا إدخال المرفق فى الغسل من فعل أئمتنا عليهم السلام (۳)

و قد أطبق جماهير الأمه أيضا على دخوله و لا يخالف فيه إلا شرذمه شاذه من العامه لا يعتد بهم.

و أما الكعبان فالمشهور بين علمائنا عدم دخولهما فى المسح و ليس فى رواياتنا تصريح بدخولهما فيه بل فى بعضها إشعار بعدمه و أما العامه فقد أدخلوهما فى الغسل و الباء فى قوله بِرُؤُسِكُمْ حملها العامه على مطلق الإلصاق (۴) و من ثم

۱- ۱. هود: ۵۲.

۲- ۲. آل عمران: ۵۲، الصف: ۱۴.

۳- ۳. لا يدلّ فعل أئمتنا عليهم الصلاه و السلام على دخول المرفق فى المغسول فان اللازم ارسال الماء من أعلى المغسول؛ و لا يمكن ذلك، الا بارسال الماء من أعلى المرفق و مسحه باليد الى الاسفل، فغسل المرفق فى الوضوءات البيانيه من باب المقدميه كغسل اليدين قبل الشروع فى الوضوء و الغسل، و قد سبق الكلام فيه فى ص ۱۴۶.

۴- ۴. و عندى أن الباء للاستعلاء و هو المعنى العاشر ممّا ذكره ابن هشام فى المغنى و استشهد بقوله تعالى:« مَنْ إِنْ تَأْمَنْهُ بِقِنْطارٍ» بدليل قوله تعالى:« هَلْ آمَنُكُمْ عَلَيْهِ إِلَّا كَما أَمِنْتُكُمْ عَلى أَخِيهِ» و بقوله« وَ إِذا مَرُّوا بِهِمْ يَتَغامَزُونَ» بدليل قوله تعالى:« وَ إِنَّكُمْ لَتَمُرُّونَ عَلَيْهِمْ» و قول الشاعر:« أرب يبول الثعلبان برأسه» بدليل تمامه« لقد هان من بالت عليه الثعالب». و انما قلت انها للاستعلاء، فان المسح يتعدى الى الممسوح بنفسه، و فيه معنى الالصاق الحقيقى، فلو جعلنا الباء للإلصاق أيضا لكان لغوا، كمالا يخفى. على أن معنى الالصاق- و هو الذى اقتصر عليه سيبويه، معنى لا يفارق الباء فى كل. معانيه فلا وجه لذكره على حده لانه معنى ضمنى يستفاد من وصله الفعل الى مفعوله بسبب الباء، أو بنفسه، لا أنّه معنى خاصّ بالباء، و قولهم فى الالصاق الحقيقى« أمسكت بزيد» فقد ضمن أمسكت معنى تعلقت، و هو ظاهر لمن تأمل، و قولهم فى الالصاق المجازى« مررت بزيد» فالباء للاستعلاء، كما فى قوله تعالى:« وَ إِذا مَرُّوا بِهِمْ يَتَغامَزُونَ» فانه ضمن معنى الاشراف و قوله: أرب يبول الثعلبان برأسه. فالمعنى امسحوا على رءوسكم و على أرجلكم الى الكعبين، و انما قيد الارجل بقوله« إِلَى الْكَعْبَيْنِ» لان الرجل يشمل الساقين و الفخذين أيضا فقيده الى الكعبين ليعلم أن المسح الواجب يكون على ظهر الرجل و لا يجاوز الكعبين الى الساقين، كما قيد اليدين فى قوله:« فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَ أَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرافِقِ» ليعلم أن الغسل لا يجاوز المرافق الى العضدين.

أوجب بعضهم مسح كل الرأس و اكتفى بعضهم ببعضه و أما عند الإماميه فالباء عندهم للتبعيض (۱)

كما تدل عليه أخبارهم (۲) و لا يلتفت إلى إنكار بعض المخالفين مجى ء الباء للتبعيض لاعتراف فحول علمائهم بمجيئه كالفيروزآبادى و هو من أفاخم اللغويين الذين يعتمدون عليهم فى جل أحكامهم حيث قال فى

ص: ۲۴۵

۱- ۱. بل التبعيض انما يفهم بقرينه ذكر الباء، لا أن الباء نفسها للتبعيض، أما فى الآيه الكريمه« وَ امْسَحُوا بِرُؤُسِكُمْ وَ أَرْجُلَكُمْ» فلانها بعد ما كانت بمعنى الاستعلاء كان المعنى: امسحوا على رءوسكم و أرجلكم، فيكفى فى مصداقه مسح ما من دون استيعاب الرأس و الرجلين، و الا لقال عزّ و جلّ« امسحوا رءوسكم و أرجلكم» ليشمل بظاهره تمام الرأس و الرجلين الى الكعبين، و أمّا فى قوله تعالى« عَيْناً يَشْرَبُ بِها عِبادُ اللَّهِ» و قد استشهدوا بها لمجى ء الباء للتبعيض، فالظاهر أنّها للسببيه، ضمن الشرب معنى الرى، و المعنى: عينا يروى بها عباد اللّه إذا شربوا منها شربه، و هكذا الكلام فى البيتين اللتين استشهد بهما على ما سيجى ء.

۲- ۲. سيأتى متن الأحاديث، و فيها« أن المسح ببعض الرأس لمكان الباء» و ليس ذلك بصريح فى أن الباء للتبعيض كما هو ظاهر.

سیاق معانی الباء و للتبعیض عَیْناً یَشْرَبُ بِها عِبادُ اللَّهِ (۱) وَ امْسَحُوا بِرُؤُسِکَمْ انتهی (۲).

و قال ابن هشام فی ترجمه الباء الحادیه عشر للتبعیض أثبت ذلک الأصمعی و الفارسی و القتیبی و ابن مالک قیل و الکوفیون و جعلوا منه عَیْناً یَشْرَبُ بِها عِبادُ اللَّهِ و قوله شربن بماء البحر ثم ترفعت (۳) و قوله شرب النزیف ببرد ماء الحشرج (۴).

قیل و منه وَ امْسَحُوا بِرُؤُسِکُمْ انتهی (۵).

و یکفی لنا ما صدر عن أئمتنا علیهم السلام فی ذلک فإنهم أفصح العرب قد أقر به المخالف و المؤالف من أهل اللسان فلا یلتفت إلی إنکار سیبویه بعد ذلک مجی ء الباء فی کلام العرب للتبعیض فی سبعه عشر موضعا من کتابه مع أن شهادته فی ذلک شهاده نفی و هی غیر مقبوله بل شهاده المدعی و هی غیر مسموعه مع أنها معارضه بإصرار الأصمعی علی مجیئها له فی نظمهم و نثرهم و هو أشد أنسا بکلامهم و أعرف بمقاصدهم من سیبویه المعاند للحق و أهله.

و وافق ابن جنی سیبویه فی ذلک و ما ذکر بعض مشایخنا من عد قول ابن جنی موافقا لمذهب ابن مالک فهو سهو لتصریح الرضی بما ذکرنا.

و أما قوله سبحانه وَ أَرْجُلَکُمْ فالقراء السبعه قد اقتسموا قراءتی نصب الأرجل و جرها علی التناصف فقرأ الکسائی و نافع و ابن عامر و حفص عن عاصم بنصبها و حمزه و ابن کثیر و أبو عمرو و أبو بکر عن عاصم

۱- ۱. الإنسان: ۶.

۲- ۲. القاموس ج ۴ ص ۴۰۸، آخر الکتاب.

۳- ۳. صدر بیت و بعده کما فی المصدر: متی لجج خضر لهن نئیج.

۴- ۴. عجز بیت و صدره کما فی المصدر: فلثمت فاها آخذا بقرونها.

۵- ۵. راجع ص ۱۰۵ من مغنی اللبیب، ط مصر: لکنه قال بعد ذلک، و الظاهر أن الباء فیها للإلصاق و قد مر الکلام فیه.

بجرها(۱).

و اختلفت الأمه فی مسح الرجلین و غسلهما فی الوضوء فقال فرقه بالمسح و هم کافه أصحابنا الإمامیه و نقل الشیخ فی التهذیب أن جماعه من العامه یوافقوننا علی المسح أیضا إلا أنهم یقولون باستیعاب القدم ظهرا و بطنا و من القائلین بالمسح ابن عباس و کان یقول الوضوء غسلتان و مسحتان من باهلنی باهلته و وافقه أنس بن مالک و عکرمه و الشعبی و جماعه من التابعین و قد نقل علماء العامه من المفسرین و غیرهم أنه موافق لقول الإمام محمد بن علی الباقر علیه السلام و قول آبائه الطاهرین سلام الله علیهم أجمعین.

و قال طائفه بالغسل و هو مذهب أصحاب المذاهب الأربعه و قال

ص: ۲۴۷

۱- ۱. أقول: الآیه الشریفه من المحکمات التی نزلت بلسان عربی مبین: تبین کیفیه الوضوء، و تجعله شرطا للدخول فی الصلاه بحیث إذا لم یکن متوضئا لم یجز له الدخول فی الصلاه؛ فمن البدیهی- و هو الواجب علی الحکیم تعالی عند إراده البیان ألا تکون الآیه نازله الا بقراءه واحده تبین کیفیه الوضوء من دون اختلاف و تنازع، و لو کانت- علی ما زعموا- نازله بقراءتین تختلفان معنا؛ للزم التعمیه عند البیان؛ و انقلب المحکم متشابها ذو وجوه و ألوان، و فیه اخلال بالغرض من فرض الوضوء و باختلاله یختل الصلاه حیث جعل الوضوء شرطا للدخول فیها و استباحتها، مع أن الصلاه عمود الدین. فاذا لا بد و أن تکون احدی القراءتین مدخوله مزعومه؛ و لا تکون إلا قراءه النصب فانها خارجه عن طبع الکلام؛ مخالفه لقواعد النظم شاذه عن الأسلوب الحکیم و هی مع ذلک موجب للتعمیه و الاضلال؛ حیث عمی علیهم أن« أَرْجُلَکُمْ» بالنصب هل هی معطوفه علی المغسول أو الممسوح؛ و لعمری انها قراءه تابعه لفتوی الجمهور، شائعه لامر امامهم عمر حیث أمر بغسل الرجلین، لا أنها قراءه متبعه. و أمّا قراءه الجر؛ فهی قراءه- لو لم تکن سنه متبعه- للزم القراءه بها اتباعا للاسلوب الحکیم؛ و قواعد النظم السلیم، کما ستعرف وجه ذلک بوضوح إنشاء اللّه تعالی.

داود و الناصر للحق و جم غفير من الزيديه بالجمع بين الغسل و المسح قالوا قد ورد الكتاب بالمسح و السنه بالغسل فوجب العمل بهما معا و ذهب الحسن البصرى و أبو على الجبائى و محمد بن جرير الطبرى إلى التخيير بينهما.

فإذا عرفت هذا فاعلم أن الماسحين حملوا قراءه النصب على العطف على محل الرءوس كما تقول مررت بزيد و عمرا بالعطف على محل زيد لأنه مفعول به (۱) و العطف على المحل شائع فى كلام العرب مقبول عند النحاه و أما قراء الجر فلا حاجه لهم إلى توجيهها إذ ظهورها فى المسح غنى عن البيان.

و الغاسلون حملوا قراءه النصب على عطف الأرجل على الوجوه أو على إضمار عامل آخر تقديره و اغسلوا أرجلكم كما أضمروا العامل فى قول الشاعر

علفتها تبنا و ماء باردا***و قوله متقلدا سيفا و رمحا.

و اضطربوا فى توجيه قراءه الجر فقال بعضهم إن الأرجل فيها معطوفه على الأيدى و إنما جرت لمجاوره المجرور أعنى الرءوس نحو قولهم جحر ضب خرب.

۱- ۱. و ليس بصحيح، فان مررت لازم لا يتعدى الى زيد و لا الى عمرو إلا بالباء الذى هو للتعديه و الالصاق، و لا يصحّ نصب« عمرا» الا بالعطف على المحل، و أمّا المسح فهو متعد بنفسه من دون آله، و يصحّ أن يقال« امسحوا أرجلكم» فلو كان النصب صحيحا لزم اضمار عامل آخر، و الا للزم عطف المنصوب على المجرور، و لو كان العامل مقدرا لم ينهض قرينه على أنّه هو« اغسلوا» أو هو« امسحوا» فان اضمار العامل يستلزم كون الكلام مقطوعا عما قبله كما فى قراءه الرفع، فاحتمال الغسل و المسح يكون على سواء و هو التعميه عند البيان. و لو قيل بأن المقدر هو« امسحوا» للزم استيعاب الرجلين الى الكعبين بالمسح، و لا يقول به الشيعه، و لو قيل بأنّه هو« اغسلوا» للزم التناقض بين القراءتين و ورد عليهم ما أورده المؤلّف العلامه فى المتن فلا بد من الغاء قراءه النصب كما مر، لانها خارج عن الأسلوب الحكيم.

و قال آخرون هی معطوفه علی الرءوس و الآیه مقصوره علی الوضوء الـذی یمسـح فیه الخفان و لیس المراد بها بیان کیفیه مطلق الوضوء.

و لم یرتض الزمخشـری فی الکشـاف شـیئا من الوجهین و اخترع وجهـا آخر حیث قـال فـإن قلت فما تصـنع بقراءه الجر و دخول الأرجل فی حکم المسـح قلت الأرجل من بین الأعضاء الثلاثه المغسوله تغسل بصب الماء علیها فکانت مظنه للإسـراف المذموم المنهی عنه فعطفت علی الرابع الممسوح لا ـ لتمسـح و لکن لینبه علی وجوب الاقتصـاد فی صب المـاء علیهـا و قیـل إِلَی الْکَعْبَیْنِ فجی ء بالغایه إماطه لظن ظان یحسبها ممسوحه لأن المسح لم تضرب له غایه فی الشریعه انتهی.

و أمـا الجـامعون بین الغسـل و المسـح فهم یوافقون الإمـامیه فی اسـتفاده المسـح من الآیه علی کل من القراءتین و أما المخیرون فرئیسـهم أعنی الحسن لم یقرأ بنصب الأرجل و لا بجرها و إنما قرأها بالرفع علی تقـدیر و أرجلکم مغسوله أو ممسوحه و باقیهم وافقوا الإمامیه علی ما استفادوه من الآیه.

و من وفقه الله لسـلوک جـاده الإنصاف و مجانبه جانب الاعتساف لا یعتریه ریب فی أن الآیه الکریمه ظاهره فی المسـح شدیـده البعـد عن إفاده الغسل و أن ما تمحله الغاسـلون فی توجیه قراءه النصب من عطف الأرجل علی الوجوه یوجب خروج الکلام عن حلیه الانتظـام لصـیرورته بـذلک من قبیـل قول القائل ضـربت زیـدا و عمرا و أکرمت خالـدا و بکرا بجعل بکرا معطوفا علی زید لقصـد الإعلام بأنه مضـروب لا مکرم و لا یخفی أن مثل هـذا الکلام فی غایه الاسـتهجان عنـد أهل اللسان فکیف یجنـح إلیه أو تحمل الآیه علیه.

و أما ما تکلفوه من تقـدیر و اغسـلوا فلا یخفی ما فیه فإن التقـدیر خلاف الأصل و إنما یحسن ارتکابه عنـد عدم المندوحه عنه و قد عرفت أن العطف علی المحل طریق واضح و مذهب راجح.

و أما المحملان اللـذان حملوا علیهما قراءه الجر فهما بمراحل عن جاده السـداد أما الحمل علی أن المراد تعلیم مسـح الخفین فلا یخفی ما فیه من

البعد و لهذا أعرض عنه المحققون من المفسرين إذ لم يجر للخفين ذكر و لا دلت عليهما قرينه و ليس الغالب بين العرب لبسهما و سيما أهل مكه و المدينه زادهما الله شرفا فكيف يقتصر سبحانه فی ابتداء كيفيه الوضوء على تعليم كيفيه وضوء لابس الخفين فقط و يترك وضوء من سواه و هو الغالب الأهم.

و أما الحمل على جر الجوار فأول ما فيه أن جر الجوار ضعيف جدا حتى أن أكثر أهل العربيه أنكروه و لم يعولوا عليه و لهذا لم يذكره صاحب الكشاف فی توجيه قراءه الجر و تمحل لها وجها آخر.

و أيضا فإن المجوزين له إنما جوزوه بشرطين الأول عدم تأديته إلى الالتباس على السامع كما فی المثال المشهور إذ الخرب إنما يوصف به الجحر لا الضب و الثانی أن لا يكون معه حرف العطف و الشرطان مفقودان فی الآيه الكريمه أما الأول فلأن تجويز جر الجوار هنا يؤدی إلى التباس حكم الأرجل لتكافؤ احتمالی جرها بالجوار المقتضی لغسلها و بالعطف على الأقرب المقتضی لمسحها.

فإن قلت إنما يجی ء اللبس لو لم تكن فی الآيه قرينه على أنها مغسوله لكن تحديدها بالغايه قرينه على غسلها إذ المناسب عطف ذی الغايه على ذی الغايه لا على عديمها و تناسب المتعاطفين أمر مرغوب فيه فی فن البلاغه.

قلت هذه القرينه معارضه بقرينه أخرى داله على كونها ممسوحه و هی المحافظه على تناسب الجملتين المتعاطفتين فإنه سبحانه لما عطف فی الجمله الأولى ذا الغايه على غير ذی الغايه ناسب أن يكون العطف فی الجمله الثانيه أيضا على هذه الوتيره و عند تعارض القرينتين يبقى اللبس بحاله.

و أما الشرط الثانی فأمره ظاهر.

فإن قلت قد جاء الجر بالجوار فی قوله تعالی و حور عين (۱) فی

۱- ۱. سوره الواقعه: ۲۳- ۱۷ و الآيات هكذا: يَطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدانٌ مُخَلَّدُونَ * بِأَكْوابٍ وَ أَبارِيقَ * وَ كَأْسٍ مِنْ مَعِينٍ * لا يُصَدَّعُونَ عَنْها وَ لا يُنْزِفُونَ * وَ فاكِهَهٍ مِمَّا يَتَخَيَّرُونَ وَ لَحْمِ طَيْرٍ مِمَّا يَشْتَهُونَ * وَ حُورٌ عِينٌ كَأَمْثالِ اللُّؤْلُؤِ الْمَكْنُونِ.

قراءه حمزه و الکسائی مع أن حرف العطف هناک موجود و لیست معطوفه علی أکواب بل علی ولـدان لأنهن طائفات بأنفسـهن و جاء أیضا فی قول الشاعر:

فهل أنت إن ماتت أتانک راحل*** إلی آل بسطام بن قیس فخاطب.

بعطف خاطب علی راحل و جره بجوار قیس.

قلنـا أمـا الآیه الکریمه فلیس جر حور عین فیهـا بـالجوار کما ظننت بل إنما هو بالعطف علی جنات أی هم فی جنات و مصاحبه حور عین أو علی أکواب إمـا لأـن معنی یَطُوفُ عَلَیْهِمْ وِلْدانٌ مُخَلَّدُونَ بِأَکْوابٍ ینعمون بأکواب کما فی الکشاف و غیره أو لأنه یطـاف بالحور علیهم مثل ما یجاء بسـراری الملوک إلیهم کما فی تفسـیر الکواشـی و غیره و دعوی کونهن طائفات بأنفسـهن لا مطافا بهن لم یثبت بها روایه و لا یشهد بها درایه.

و أما البیت فبعد تسـلیم کونه من قصـیده مجروره القوافی (۱) فلاـ نسـلم کون لفظه خاطب اسم الفاعل لجواز کونها فعل أمر أی فخاطبنی و أجبنی عن سؤالی و إن سلمنا ذلک فلا نسلم کونها مجروره لکثره الإقواء فی شعر العرب العرباء حتی قل أن یوجد

لهم قصـیده سـالمه عنه کمـا نص علیه الأدبـاء فلعل هـذا منه و إن سـلمنا کونها مجروره بالجوار فلا یلزم من وقوع جر الجوار مع العطف فی الشعر جوازه فی غیره إذ یجوز فی الشعر لضروره لوزن أو القافیه ما لا یجوز فی غیره (۲).

و أمـا المحمـل الثـالث الـذی تمحله صـاحب الکشاف فلا یخفی ما فیه من التعسف الشدیـد و التمحل البعیـد و من ذا الـذی قال بوجوب الاقتصـاد فی غسـل الرجلین و أی إسـراف یحصـل بصب المـاء علیهـا و متی ینتقل المخاطبون بعـد عطفها علی الرءوس الممسوحه و جعلها معموله لفعل المسح إلی أن المراد غسلها

---

۱ - ۱. حیـث نسـب الی جریر و لـم یثبت؛ و نقـل الجصـاص فی أحکـام القرآن ج ۲ ص ۴۲۲ أن بعـده: فنـل مثلها فی مثلهم أو فلمهم***علی دارمی بین لیلی و غالب

۲- ۲. زیاده من المخطوطه ساقطه من الکمبانیّ.

غسلا يسيرا مشابها للمسح و هل هذا إلا مثل أن يقول القائل أكرمت زيدا و عمرا و أهنت خالدا و بكرا فهل يفهم أهل اللسان من كلامه هذا إلا أنه أكرم الأولين و أهان الآخرين و لو قال لهم إنى لم أقصد من عطف بكر على خالد أنى أهنته و إنما قصدت أنى أكرمته إكراما حقيرا قريبا من الإهانه لأكثروا ملامه و زيفوا كلامه و حكموا بأنه خارج عن أسلوب كلام الفصحاء و أما التأييد الذى ذكره فهو أعجب و أغرب لأنه إن أراد أن مطلق المسح لم تضرب له غايه فى الشريعه و لم ترد به الآيه الكريمه فهو عين المتنازع بين فرق الإسلام و إن أراد أن مسح الرأس لم تضرب له غايه فأين القرينه حينئذ على أن الأرجل مغسوله.

و أعجب من ذلك أنه لشده اضطرابه قد ناقض نفسه فى كلامين ليس بينهما إلا أسطر قلائل حيث قال عند قوله تعالى فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ فإن قلت هل يجوز أن يكون الأمر شاملا للمحدثين و غيرهم لهؤلاء على وجه الوجوب و لهؤلاء على وجه الندب قلت لا لأن تناول الكلمه لمعنيين مختلفين من باب الإلغاز و التعميه ثم إنه حمل قوله تعالى وَ امْسَحُوا بِرُؤُسِكُمْ على ما هو أشد إلغازا و أكثر تعميه من أكثر الألغاز و المعميات و جوز تناول الكلمه لمعنيين مختلفين إذ المسح من حيث وروده على الرءوس يراد به المسح الحقيقى و من حيث وروده (۱) على الأرجل يراد به الغسل القريب من المسح و ما حمله على هذا التعسف مع غايه فضله إلا التعصب أعاذنا الله منه.

**[ترجمه]گفته شده: روی آوردن خداوند سبحان جل شانه بدین امر، تشویق و تحریک مخاطبان و اهتمام بدانچه که به انجام آن مامور شده اند، و جبران مشقت تکلیف با لذت مخاطبت را در بردارد، سپس ما گفتیم: حرف ندای «یا» چنان که اشهر است، برای ندای بعید کاربرد دارد، از این رو ندا با آن برای فاصله دور، میان دو مقام عزت ربوبیت و ذلت عبودیت، یا برای وارد کردن مخاطبان هرچند از باب تغلیب، به منزله افراد دور می باشد؛ و دلیل آن، فرو رفتن و غرق شدن آنان در نیازهای بشری است، هر چند که خداوند سبحان نسبت به ما بندگان، از رگ گردن نزدیکتر است؛ یا برای این است که این نداء، بزرگداشت مخاطب به آن را در بر می گیرد و اشاره به مقام والای مخاطب دارد، با اشاره به این نکته که ما از ادا کردن حق وی و حق آنچه که به خاطر انسان تشریع شده است، بسیار به دوریم.

و لفظ «ایّ» از آنجا که پیوندی برای ندای این معارف است، در نتیجه حکم منادی به آن داده شده و با مقصود به ندا توصیف شده و قرار گرفتن حرف هاء تنبیه میان آن دو به خاطر جبران آن چیزی است که استحقاق آن را داشته، یعنی مضاف الیه، و تاکیدی برای خطاب می باشد و ندا دادن با حرف یا در جمله «یا ایها الذین آمنوا» در قرآن مجید بسیار به کار رفته، به خاطر این که اولا دربر دارنده وجوه تاکید همراه با اشاره به بزرگداشت ایشان و تکرار ذکر و ابهام، و در ثانی ایضاح آن است.

و آوردن حرف تنبیه و تعلیق حکم بر وصف که مُشعر علیت است، سبب و انگیزه ترغیب در امتثال و فرمانبری و اختصاص دادن خطاب به مؤمنان است زیرا آنان آماده فرمانبرداری‌اند، وگرنه کافران نزد ما مخاطبان به فروع عباداتند، بعلاوه، شخص مصرّ بر عدم پذیرش امر بر چیزی، کار خود را با توجه به شروط و مقدمات آن، نیکو انجام نمی‌دهد.

در مورد ایستادن به نماز، گفته شده: اراده و گرایش به سوی آن اراده شده است مطلقا به خاطر اراده ملزوم بر لازم آن یا مسبب بر سبب آن، چرا که لازمه فعل مختار، اراده آن می باشد و متسبّب از آن است، مانند این قول باری تعالی: «فاذا قرأت القرآن»، {پس چون قرآن می خوانی} – . النحل/ ۹۸ – و برخی گفته اند که مراد از قیام به آن، قصد آن است و ارتباط آن چنان که بیان شد لزومیه یا سببیه است و برخی گفته اند، معنای قیام به چیزی، قصد آن و معطوف داشتن همت برای بجا

آوردن آن است، پس مجاز گویی ندارد؛ و عده ای گفته اند، مراد، قیام منتهی به نماز است.

شیخ بهائی - قدس سره - گفته: دو قول اخیر هر چند از مجاز گویی در امانند، اما قول اول آن در لغت اثبات نشده و قول دوم نیز تمامی حالات را در بر نمی گیرد، بنابراین، قول مورد اعتماد همان قول اول است. و به هرشکل معنایش این است، زمانی که همراه با حدث قیام کردید. اما آنچه که نقل شده مبنی بر اینکه گرفتن وضو بر هر فردی که به نماز ایستد واجب است، هر چند قبلا وضو گرفته باشد و سپس توسط سنت نسخ شده است، نزد ما اثبات نشده، با وجود آنکه خلاف قول مشهور است که هیچ منسوخی در سوره مائده نیست.

گروهی از اصحاب گفته اند: وجه از مواجهه برگرفته شده، بنابراین آیه تنها بر وجوب شستن آنچه که انسان با آن مواجه می شود دلالت دارد و پدرم - قدس سره - گفته: عکس این امر صحیح است و مواجهه از وجه مشتق شده است.

از آنجا که دست هر آنچه را که زیر ساعد، آرنج و شانه است شامل می‌شود، خداوند سبحان آخرین حدّ شسته شدن از آن را بیان کرده، چنان که تو به غلامت می گویی: دستت را تا ساعد حنا بگیر و شمشیرم را تا دسته آن به خاطر درخشش آن جلا بده؛ و در آیه کریمه چیزی که دلالت بر آغاز شستن از انگشتان تا پایان آن با آرنج باشد وجود ندارد، چنان که در این دو عبارت نیز چیزی که دلالت بر جایی که از آن شروع به حنا گرفتن و صیقل دادن با انگشتان دست و نوک شمشیر کند وجود ندارد، بلکه به صورت مجمل است.

به ویژه وقتی که لفظ «إلی» در آن به معنای «مع» قرار داده شود، چنان که در برخی تفاسیر آمده، از این رو استدلال بدان بر وجوب آغاز کردن با انگشتان، استدلالی واهی و پوچ است، چرا که احتمال هر دو امر را در بر دارد و ما تنها وجوب آغاز کردن از آرنج را از عملکرد ائمه خود علیهم السلام دانستیم.

با وجود آنکه ابن هشام در لابلای آنچه که از اغلاط مُعربین ذکر کرده که یازدهم آن، قول خدای تعالی است: {صورت و دستهایتان را تا آرنج بشویید}،آنچه که متبادر می شود، تعلق الی به فعل اغسلوا می باشد و برخی از آنان در پاسخ گفته اند که ماقبل غایت بایستی قبل از رسیدن بدان تکرار شود، چنان که می گویی: وی را تا جایی زدم که وفات یافت، و گفتن اینکه او را کشتم تا اینکه وفات یافت، ممتنع است و شستن دست قبل از رسیدن به آرنج تکرار نمی شود، چرا که دست شامل سر انگشتان و شانه ها و آنچه که میان آن دو است می گردد .

و گفت: صواب آن است که بگوییم، الی به فعل محذوف «اسقطوا» متعلق است و آن دخول آرنج ها در شستن را نیز شامل می شود، زیرا که اجماع برآن است که اسقاط از انگشتان نیست بلکه از شانه هاست و به آرنج ختم می گردد و قول غالب این است که ما بعد الی، غیر داخل در آن است، بر خلاف حتی، و اگر داخل در اسقاط نشود، در آنچه که به شستن آن مامور شده، باقی می ماند، پایان کلام.

خدای را سپاس که حق را بر زبان دشمنانش آشکار ساخت، آیا نمی بینی این شخص فاضل که از زمره فخیم ترین علمای عرب و والاترین افاضل اهل ضلالت محسوب می شود، چگونه به آنچه که مستلزم حق مبین و آشکار است، اعتراف کرده

است، سپاس خدای راست که پروردگار جهانیان است. از امام صادق علیه السلام نقل شده که آیه این گونه نازل شده: «و ایدیکم من المرافق». - . الکافی ۳: ۲۸ -

مرافق جمع مِرفَق با کسر حرف اول و فتح حرف سوم آن یا به عکس، محل تجمع استخوان های بازوست، و بدین خاطر بدین نام نامیده شده که در زمان تکیه و مانند آن بدان تکیه می دهند و در آیه هیچ دلالتی مبنی بر وارد کردن-آن در شستن دست و بر برآمدگی پا زمان مسح کشیدن پا وجود ندارد به خاطر این که گاهی از غایت خارج شده و گاهی داخل می‌شود؛ و آمدن حرف «إلی» به معنای «مع» سودی در بر ندارد، چنان که در این قول باری تعالی:«و یزدکم قوه إلی قوتکم»، {و نیرویی بر نیروی شما بیفزاید} - . هود / ۵۲ - و همچنین در این گفته خداوند:«من أنصاری إلی الله»، {یاران من در راه خدا چه کسانی اند} - . آل عمران/ ۵۲، الصف/ ۱۴ - آمده است، زیرا که ما تنها از داخل کردن آرنج در زمان شستن، از عملکرد ائمه خود علیهم السلام استفاده کرده ایم و جمهور امت نیز بر دخول آن اتفاق نظر دارند و تنها گروهی کوچك و خاص از عامه [اهل تسنن] که بدانها اعتنایی نمی شود، با آن مخالفند.

اما کعبان - دو قوزك پا - بنابر قول مشهور میان علمای ما، در مسح داخل نمی شوند و در روایات ما، روایتی که تصریح به داخل کردن آن دو در مسح کرده باشد، موجود نیست، بلکه در برخی از روایات، اشعار به عدم آن آمده؛ اما عامه [اهل تسنن] آن را زمان شستن داخل کرده اند، و عامه، حرف باء را در این قول خداوند «برؤسکم» حمل بر مطلق الصاق کرده اند و سپس برخی از آنان نیز مسح تمام سر را واجب کرده اند و عده ای به برخی از آن اکتفا کرده اند و در نزد امامیه، چنان که روایات آنان دلالت دارد، باء حرف تبعیض است و به انکار برخی از مخالفین نسبت به آمدن حرف باء برای تبعیض توجهی نمی کنند، چرا که علمای برجسته و نامدار آنان همچون فیروزآبادی که از برجسته ترین زبان شناسان است و در قسمت اعظم احکام خود به وی اعتماد می کنند، به آمدن با برای تبعیض اعتراف کرده، جایی که در سیاق معانی حرف باء گفته است: حرف باء گاهی برای تبعیض به کار می رود همچون آیه ذیل«عینا یشرب بها عباد الله»، {چشمه ای که بندگان خدا از آن می نوشند.} - . الانسان / ۶ - یا این آیه «و امسحوا بروسکم»، {سرتان را مسح کنید.} پایان کلام.

ابن هشام در ترجمه باء گفته: کاربرد یازدهم آن برای تبعیض است و اصمعی، فارسی، قتیبی و ابن مالك آن را اثبات کرده اند. گفته شده: و طرفدارن مکتب کوفه، آیه «عینا یشرب بها عباد الله» و قول شاعر«شربن بماء البحر ثم ترفعت» و این شعر را «شرب النزیف ببرد ماء الحشرج» را در زمره آن قرار داده اند.

گفته شده: از جمله باء برای تبعیض، این آیه است: «و امسحوا بروسکم» پایان کلام. - . مغنی اللبیب: ۱۰۵ -

و آنچه که از ائمه ما علیهم السلام در این زمینه برایمان روایت شده کفایت می کند، چرا که آنان فصیح ترین عرب بودند به گونه ای که از میان اهل لغت، مخالف و موافق به این امر اذعان کرده اند، در نتیجه، دیگر به اینکه سیبویه آمدن حرف باء در کلام عرب برای تبعیض را در هفده جای کتابش انکار کرده است توجهی نمی شود، با وجود آنکه شهادت وی در این باره شهادت نفی است و چنین شهادتی غیر مقبول است، بلکه شهادت مدعی است و آن غیر مسموع می‌باشد. و در عین حال با پافشاری اصمعی بر آمدن آن در نظم و نثر عرب، در تعارض است؛ در حالی که اصمعی نسبت به کلام اعراب انس بیشتری دارد و در مقایسه با سیبویه معاند نسبت به حق و اهل آن، از مقاصد اهل زبان آگاهتر است.

ابن جنی بـا سـیبویه در این بـاره موافق است و آنچه را که بزرگان ما ذکر کرده انـد مبنی بر اینکه سـخن ابن جنی با مکتب ابن مالک هماهنگ است، اشتباه است، چرا که رضی چنان که ذکر کردیم، خود بدان تصریح کرده است.

اما این قول خداونـد سـبحان که فرمود: «و أرجلکم»، قاریان سـبعه دو قرائت نصب ارجل و جر آن را به صورت نصف، تقسـیم کرده انـد، کسـائی، نافع، ابن عامر، و حفص از عاصم نصب آن را نقل کرده انـد و حمزه، ابن کثیر، ابوعمرو، ابوبکر از عاصـم جر آن را روایت کرده اند.

امت در مسح پاها و شسـتن آنها در وضو اختلاف نظر دارند؛ گروهی از آنان که اصـحاب و فقهای امامیه هسـتند قائل به مسح شـده اند، و شـیخ در تهذیب نقل کرده که گروهی از عامه نیز با ما در مسح کردن توافق نظر دارند، اما در عین حال آنان قائل به فرا گرفتن مسح بر پشت و روی پاها می باشـند و یکی از قائلان به مسح، ابن عباس است، او می گفت: وضو دو بار شستن و دو بـار مسـح کردن اسـت، - غسـلتان و مسـحتان - و هر کس مرا لعـن و نفریـن کنـد، او را نفرین می کنم. و انس بن مالـک، عکرمه، شـعبی و گروهی از تابعین در این باره با وی موافقند و علمای اهل سـنت از مفسـران و دیگران نقل کرده اند که آن با قول امام محمد باقر علیه السلام و قول پدران پاکدامن و عفیف ایشان سلام الله علیهم اجمعین همسو و موافق است.

گروهی قائل بر شسـتن پا هسـتند و این مذهب اصـحاب مذاهب اربعه اهل سنت می باشد، و داود و ناصر الحق و گروه بسیاری از زیدیه نیز قائل به جمع میان شسـتن و مسح هسـتند. گفته اند: در کتاب با مسح و در سـنت با شستن وارد شده، ازین رو عمل کردن به هر دو با هم واجب است. و حسن بصری، ابوعلی جبائی و محمد بن جریر طبری قائل به تخییر میان آن دو شده اند.

چون این را دانستی، پس بدان که ماسـحان [مسح کنندگان] قرائت نصب را حمل بر عطف بر محل روؤس کرده اند، چنان که می گویی: «مررت بزیـد و عمرا» و عمر را عطف بر محل زید می کنی، زیرا که مفعول به است و عطف بر محل در کلام عرب شـایع و پرکاربرد است و نزد نحویان مقبول است، اما قرائت جر، نیازی به توجیه آن نیست، زیرا که ظهور آن در مسـح بی نیاز از بیان است.

و قائلین به شسـتن پا، قرائت نصب را حمل بر عطف ارجل بر وجوه یا بر در تقـدیر گرفتن عاملی دیگر کرده انـد که تقـدیر آن می‌شود: «اغسـلوا ارجلکم» چنـانکه عامل را در این قول شاعر«علفتها تبنا و ماء باردا»، (به او کاه همراه با آب سـرد خورانـدم) و همچنین این قول: «متقلدا سیفا و رمحا»، (شمشیر را همراه با نیزه آویخته)، در تقدیر گرفته‌اند.

و در توجیه قرائت جرّ دچار تزلزل شـده انـد، برخی از آنان گفته انـد: کلمه ارجل در آن معطوف بر ایـدی است و تنها به دلیل مجاورت مجرور یعنی کلمه رؤوس علامت جر گرفته، مانند این قول آنان: «جُحر ضبٍّ خربٍ»، سوراخ خراب سوسمار.

دیگران گفته انـد: ارجل معطوف بر رؤوس می باشـد و آیه اختصاص به وضوئی دارد که در آن مسح بر خف (کفش) اجازه داده می‌شود و مراد از آن، بیان کیفیت مطلق وضو نیست.

زمخشـری در کتـاب کشـاف هیـچ یـک از دو وجه را نپسـندیده و وجهی دیگر را ابـداع کرده، چنـان که گفته: اگر بگویی: با قرائت جر و داخل شـدن ارجل در حکم مسـح چه می کنی؟ در پاسخ می گویـم: ارجل از میان اعضای سه گانه، با ریختن آب

بر روی آن شسته می شود، که در این صورت گمان اسراف می‌رود که مذموم است و از آن نهی کرده اند؛ پس عطف بر عضو چهارم مسح شده اما نه برای اینکه مسح شود، بلکه به این دلیل که بر وجوب میانه روی در ریختن آب بر آن، آگاه سازد و برخی گفته اند: «الی الکعبین» غایت را آورده تا گمان گمان کننده‌ای که آن را مسح شده می‌پندارد، از بین ببرد، زیرا برای مسح در شریعت، غایتی قرار داده نشده است. پایان کلام.

اما کسانی که به جمع میان شستن و مسح معتقدند، با فقهای امامیه در استفاده مسح از آیه فوق، با هر دو قرائت توافق نظر دارند، اما رئیس مخیران یعنی حسن، آیه را با نصب کلمه ارجل و جرّ آن نخوانده و آن را با علامت رفع با تقدیر «و ارجلکم مغسوله او ممسوحه» خوانده اند و دیگران نیز با فقهای امامیه بر اساس آنچه که از آیه برداشت کرده اند، توافق نظر دارند.

و هر کس را که خداوند جهت پیمودن جاده انصاف و پرهیز از کج روی توفیق داده، هیچ شکی به دل راه نمی دهد که این آیه کریمه درباره مسح آشکار است و از افاده معنی شستن به شدت دور است، و آنچه را که معتقدین به شستن در توجیه قرائت نصب از عطف ارجل بر وجوه، به عنوان چاره‌جویی آورده اند، خروج سخن از زیور نظم را ایجاب می کند تا به شکل این قول قائل در آید: «ضربت زیدا و عمرا و اکرمت خالدا و بکرا» که بکر را معطوف بر زید قرار دهیم تا اعلام کند که وی مضروب است نه مکرم، و واضح است که چنین سخنی نزد زبان شناسان در اوج نادرستی و زشتی است، پس چگونه می توان بدان متمایل شد یا آیه را حمل بر آن کرد.

اما در مورد آنچه که از تقدیر فعل اغسلوا به تکلف افتاده اند، ایراد موجود در آن آشکار است، چرا که تقدیر خلاف اصل است و ارتکاب آن تنها زمانی نیکوست که چاره‌ای جز آن نباشد، و دانستی که عطف کردن بر محل، راهی آشکار و روشی راجح است.

اما دو محملی که قرائت جر را بر آن دو حمل کرده اند، از راه درست بسیار دورند، اما حمل آیه بر اینکه مراد تعلیم مسح خفین – کفش‌ها – است، دور بودن آن از معنای صحیح آشکار است، بدین دلیل محققان مفسرین از آن اعراض کرده اند؛ چرا که اصلا نامی از خفّین برده نشده است، و قرینه ای نیز بر آن دو دلالت نمی کند، و میان اعراب به ویژه اهالی مکه و مدینه که خداوند بر شرف آنها بیفزاید، پوشیدن آنها غالب و رایج نیست، پس چگونه خداوند سبحان در آغاز بیان چگونگی وضو گرفتن، به تعلیم آن تنها به پوشنده کفش اکتفا کند و وضوی غیر از وی را ترک کند، با آن که آن، غالب و اهم است.

اما در مورد حمل آیه بر جر به خاطر مجاورت، در ابتدا باید گفت که جر جوار بسیار ضعیف است، به گونه ای که اغلب اهل عربیت آن را انکار کرده اند و بدان اعتنا نکرده اند، و بدین دلیل زمخشری صاحب کشاف، در توجیه قرائت جر آن را ذکر نکرده و وجهی دیگر را برای آن چاره‌جویی کرده است.

و نیز تجویز کنندگان آن تنها به دو شرط آن را مجاز دانسته اند: اول اینکه منجر به التباس بر شنونده نشود، چنان که در همان مثال مشهور، خرب صفت برای جحر است نه سوسمار؛ و دوم اینکه همراه آن حرف عطف نباشد، و هر دو شرط در آیه کریمه وجود ندارند؛ اما اولی از این روست که تجویز جرّ جوار، به التباس حکم ارجل منجر می‌شود، به دلیل برابری دو احتمال که جر آن به جوار، مقتضی شستن آن و با عطف بر اقرب که مقتضی مسح آن است.

پس اگر بگویی: لبس – ابهام – تنها زمانی می آید که در آیه قرینه ای مبتنی بر اینکه آن باید شسته شود نباشد که تحدید آن به غـایت، قرینه ای برای شسـتن می باشـد، چرا که درست است ذی الغایه بر ذی الغایه عطف شود نه بر عـدیم آن و تناسب دو عطف امری پسندیده در فن بلاغت است. در پاسخ می گویم: این قرینه با قرینه دیگر در تضاد است که دلالت بر مسح آن می کند و آن قرینه، حفظ تناسب دو جمله ای که بر یکدیگر عطف شده اند می‌باشد، زیرا خداوند سبحان زمانی که در جمله اول ذو الغـایه را عطـف بر غیر ذو الغـایه کرد، منـاسب دانست که عطف در جمله دوم به همین شـکل باشـد، و هنگـام تعـارض دو قرینه، ابهام به حالت خویش باقی می ماند.

امـا در مـورد شـرط دوم، امر آن روشن است. پس اگر بگـویی: جر بـا جوار در این قول بـاری تعـالی که فرمود: «و حورٍ عینٍ»، {حوریان چشم درشت} – . الواقعه / ۲۳ – در قرائت حمزه و کسائی، با وجود اینکه حرف عطف در آن وجود دارد و معطوف بر اکواب نیست، بلکه معطوف بر ولدان است، زیرا که آنان به گرد بهشتیان در طوافند و نیز در قول شاعر آمده:

«فهل أنت إن ماتت أتانک راحل إلی آل بسطام بن قیس فخاطب»

که خاطب عطف بر راحل شده و جر آن به خاطر مجاورت با قیس می باشد .

گـوییم: در آیه کریمه، مجرور بـودن «و حور عین» چنـان که تو گمـان برده ای، به خـاطر مجـاورت نیست، بلکه تنهـا به خـاطر عطف بر جنات است، بدین معنا که آنان در بهشت همراه حوریان چشم درشت هستند؛ یا عطف بر اکواب است، زیرا که حور عین همراه با جامها به گرد آنها طواف می کننـد، برای اینکه معنای «یطوف علیهم ولـدان مخلدون بأکواب»، – . الواقعه / ۱۷ – {بر گردشان پسـرانی جاودانه به خـدمت می گردند.}؛ یا به این معناست که از جامها بهره می برند، چنان که در کشاف و غیر آن آمـده؛ یا بـدین معناست که حوریان به گرد آنان گردانده می‌شوند، چنان که معشوقه های پادشاهان را به نزد آنان آورند، چنـان کـه در تفسـیر کواشـی و غیر آن آمـده، ادعـای اینکه حـورالعین خودشـان دور بهشتیـان می‌گردنـد و نه اینکه آنهـا دور بهشتیان گردانده می‌شوند، در هیچ روایتی ثابت نشده و هیچ عقلی نیز بدان گواهی نمی دهد.

امـا پس از پـذیرفتن بیت از قصـیده ای که قافیه آن مجرور است، نمی پـذیریم که لفظ خاطب اسم فاعل باشـد، چرا که ممکن است فعل امر باشد، بدین معنا که با من سـخن بگو و سؤالم را پاسخ گو؛ و اگر هم آن را بپذیریم، مجرور بودن آن را به خاطر کثرت اقواء در شـعر عرب عربـاء – اعراب اصـل – نمی پـذیریم، تا جایی که کم است قصـیده ای که از آنان منقول باشـد و از اقواء سالم مانـده باشـد، چنان که ادبا بر آن تاکید کرده اند، و شاید این نیز از آن نوع باشد؛ و اگر مجرور بودن آن را به خاطر مجاورت بپذیریم، از وقوع جر با مجاورت با عطف در شـعر، جواز آن در غیر لازم نمی آید، چرا که در شعر به خاطر ضرورت وزن و قافیه، چیزی جائز است که در غیر آن جائز نیست.

اما محمل سومی که صاحب کشاف آن را چاره‌جوبی کرده، از انحراف شدیـد و زورگویی زیاد خالی نیست و چه کسـی قائل به وجوب میانه روی در شسـتن پا شده است؟ و کدامین اسراف است که با ریختن آب بر روی پا حاصل می شود؟ و چه زمان پس از عطف آن بر سـرهای مسح کشـیده و قرار دادن آن به عنوان معمول فعل مسح، به ذهن مخاطب منتقل می‌شود که مراد، شسـتن پا به مقـدار کم به انـدازه مسـح کشـیدن است؟ و آیا این مثل این نیست که قائل بگـوید: «اکرمت زیدا و عمروا و اهنت

خالدا و بکرا» زید و عمر را اکرام کردم و خالد و بکر تحقیر کردم. پس آیا زبان شناسان از این سخن وی جز این را می فهمند که دو نفر اول را اکرام کرده و دو نفر دیگر را تحقیر کرده است؟ و اگر به آنان بگوید: من از عطف بکر بر خالد قصد نداشتم که بگویم وی را خوار کرده ام، بلکه منظورم این بوده که او را به انـدازه کمی نزدیـک به اهـانت، اکرام کرده ام، حتما وی را بسیار سرزنش کنند و سخنش را بی معنا تلقی کنند و حکم کنند که سخن وی خارج از اسلوب سخن فصیحان است.

امـا تاییـدی کـه وی ذکر کرده، اعجـب و اغرب اسـت، زیرا کـه اگر وی اراده کرده کـه در شـریعت حـدی برای مطلـق مسـح مشـخص نشده و آیه کریمه نیز آن را مد نظر نداشـته، پس آن عین نزاع میان فرقه های اسلام است، و اگر اراده کرده که برای مسح سر حدی معین نکرده، پس در این هنگام قرینه ای مبنی بر اینکه پاها مغسولند - شسته شده اند - کجاست؟

عجیب تر از آن این است که وی به خاطر سـردرگمی و تشویش، سـخن خود را در دو کلام که میان آنها جز چند سطر وجود نـدارد، نقض کرده است، زیرا دربـاره سـخن بـاری تعـالی گفته: «فاغسـلوا وجـوهکم»، اگر بگویی: آیـا جـائز است که این امر دربرگیرنـده افراد محـدث و غیر آنـان باشـد؟ و برای آنـان بر وجه وجوب و برای ایشان بر وجه اسـتحباب باشـد؟ در پاسـخ می گویم: خیر، زیرا در برداشـتن دو معنای مختلف برای یک کلمه مختلف، نوعی معماگویی و پوشـیده سـخن گفتن است، سپس او سـخن باری تعالی «و امسـحوا بروسـکم» را بر چیزی حمل کرده که مبهم تر و پوشیده تر از تمامی معماها و ابهامات است، و کـاربرد یـک کلمه به دو معنـای متفاوت را جائز دانسـته، چرا که مسـح کردن از حیث ورودش بر سـر، منظورش مسـح حقیقی است و از حیث ورود بر پاها، مراد شسـتن نزدیک به مسح است و با وجود فضل وی، تنها تعصب او را بر این کجروی واداشته، که امید است خداوند ما را از آن در پناه دارد.

**[ترجمه]

فائده

قیـل إن الظـاهر من الآـیه الکریمه وجوب الوضوء علی کـل من قام إلی الصـلاه(۲) حتی المتطهرین أیضـا لـدلاله کلمه إذا علی العموم عرفا مع أن حمله هاهنا علی الإهمال یجعل الکلام خالیا عن الفائده المعتد بها و هو لا یناسب کلام

۱- ۱. ما بین العلامتین ساقط عن الکمبانیّ.

۲- ۲. قد عرفت وجه الکلام فی ذلک فی ص ۲۴۱.

الحکیم لکن الإجماع واقع علی وجوب الوضوء علی المحدثین فقط.

قال فی المنتهی إذا توضأ لنافله جاز أن یصلی بها فریضه و کذا یصلی بوضوء واحد ما شاء من الصلوات و هو مذهب أهل العلم خلافا للظاهریه انتهی.

فقال بعضهم إن الحکم کان فی الابتداء کذلک و کان الوضوء واجبا عند کل صلاه علی المتطهر و المحدث لکن قد نسخ و ضعف باتفاق الجمهور علی أن الآیه ثابته لا نسخ فیها و ما روی عن النبی صلی الله علیه. أن المائده من آخر القرآن نزولا فأحلوا حلالها و حرموا حرامها(۱).

و عدم ظهور ناسخ و اعتبار الحدث فی التیمم الذی هو بدل منه فی الآیه.

و قال بعضهم إن الأمر للندب لأن تجدید الوضوء عند کل صلاه مستحب کما یشهد به الأخبار و ضعف أیضا بأنه غیر موافق لقرینه الذی هو فَاطَّهَّرُوا لأنه للوجوب قطعا و بأن الندب بالنسبه إلی الجمیع غیر معقول لثبوت الوجوب علی بعض البته إلا أن یقال الاستحباب ینسحب إلی العموم و الشمول و فیه بعد.

و قیل بحمله علی الرجحان المطلق و یکون الندب بالنسبه إلی المتوضئین و الوجوب بالنسبه إلی المحدثین و فیه أیضا لزوم عدم الموافقه و لزوم عموم المجاز أو الاشتراک الذی هو إما غیر جائز أو بعید جدا فالأولی أن یقال إن الآیه مخصصه بالمحدثین لا بأن یکون المراد من الذین آمنوا المحدثین بل بإبقائه علی العموم و تقدیر إن کنتم محدثین فی نظم الکلام.

فیصیر المعنی حینئذ یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِذا قُمْتُمْ إِلَی الصَّلاهِ فإن کنتم محدثین بالحدث الأصغر فتوضئوا و إن کنتم جنبا فاغتسلوا و إن لم تقدروا علی

۱- ۱. راجع کتاب القرآن من البحار ج ۹۲ ص ۲۷۳- ۲۷۴ من هذه الطبعه؛ و رواه فی الدّر المنثور ج ۲ ص ۲۵۲ و قال الرازیّ فی تفسیره: أجمع المفسرون علی أن هذه السوره لا منسوخ فیها؛ الا قوله تعالی:« لا تُحِلُّوا شَعائِرَ اللَّهِ».

الماء و كنتم محدثين بالحدث الأصغر أو الأكبر فتيمموا فيوافق القرائن و يطابق النظائر.

هذا بالنظر إلى ظاهر الآيه مع قطع النظر عن الخبر و قد مر فی الخبر أن المراد بالقيام القيام من النوم فلا إشكال فيكون وجوب الوضوء بغير حدث النوم مستفادا من الأخبار كما أن وجوب الغسل بغير الجنابه مستفاد من محل آخر و أهل البيت أدرى بما نزل عليهم من غيرهم.

و أما الآيه الثانيه فقوله تعالى إِنَّهُ لَقُرْآنٌ (۱) جواب للقسم فی قوله سبحانه فَلاٰ أُقْسِمُ بِمَوٰاقِعِ النُّجُومِ و معنى كونه كريما أنه كثير النفع لتضمنه أصول العلوم المهمه من أحوال المبدإ و المعاد و اشتماله على ما فيه صلاح معاش العباد أو لأنه يوجب عظيم الأجر

لتاليه و مستمعه و العامل بأحكامه أو أنه جليل القدر بين الكتب السماويه لامتيازه عنها بأنه معجز باق على ممر الدهور و الأعصار.

و قوله فِی كِتٰابٍ مَكْنُونٍ أی مصون و هو اللوح المحفوظ و قيل هو المصحف الذی بأيدينا و الضمير فی لاٰ يَمَسُّهُ يمكن عوده إلى القرآن و إلى الكتاب المكنون على كل من تفسيريه و استدل بالأول على منع المحدث من مس خط المصحف و بثانی شقی الثانی على المنع من مس ورقه بل لجلده أيضا فأما مس خط المصحف فقال الشيخ فی المبسوط بكراهته و نسب العلامه فی المختلف القول بالكراهه إلى ابن إدريس و ابن البراج أيضا و حرمه الشيخ فی التهذيب و الخلاف و به قال أبو الصلاح و المحقق و العلامه و هو الظاهر من كلام الصدوق فی الفقيه.

و احتج القائلون بالتحريم بهذه الآيه و قالوا إن قوله تعالى لاٰ يَمَسُّهُ لا يمكن أن يكون محمولا على الخبريه و النفی و إلا يلزم الكذب فلا بد من حمله على الإنشاء و النهی و ظاهر النهی التحريم و أورد عليه بأنه موقوف على إرجاع

۱- ۱. الواقعه: ۷۶.

الضمير إلى القرآن و هو ممنوع لجواز رجوعه إلى الكتاب كما جوزه بعض المفسرين بل هو أقرب لقربه و يكون المعنى أنه لا يطلع على الكتاب المكنون أى المستور المصون إما عن الناس أو عن التغيير و التبديل أو الغلط أو التضييع و المراد به اللوح المحفوظ كما قاله المفسرون إِلَّا الملائكه الْمُطَهَّرُونَ من الكدورات الجسمانيه و أدناس المعاصى.

و قد يضعف هذا الاحتمال بوجوه أحدها أن قوله تعالى لا يَمَسُّهُ حينئذ يكون تأكيد المكنون و التأسيس أولى و بما ذكر من الاحتمالات فى معنى المكنون يظهر الجواب عنه.

و ثانيها أن سياق الكلام لإظهار شرف القرآن و فضيلته لا اللوح و فيه أن ثبوته فى اللوح الذى لا يمسه إلا المطهرون شرف و فضيله له أ لا ترى إلى قوله عز و جل فِي كِتابٍ مَكْنُونٍ فإن كان كونه فى كتاب مكنون شرفا و فضيله فهذا أيضا شرف و فضل بالطريق الأولى و إن لم يكن ذلك شرفا فقط بطل مبنى الاعتراض من أن سياق الكلام لإظهار شرف القرآن و فضله كما لا يخفى.

و ثالثها أن قوله تعالى بعد هذه الآيه متصلا بها تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعالَمِينَ صفه للقرآن لا الكتاب لأنه المنزل دونه و قوله سبحانه كَرِيمٌ و فِي كِتابٍ مَكْنُونٍ أيضا صفه له فينبغى أن يكون لا يَمَسُّهُ أيضا صفه له و إلا لم يحسن التوسيط و فيه أنه إذا كان لا يَمَسُّهُ صفه لمكنون يكون من جمله متعلقات الصفه الثانيه و متمماتها فكان مجموع هذا الكلام صفه واحده فلا يكون توسيطا مخلا بحسن الكلام و بلاغته أ لا يرى إلى توسيط مكنون مع أنه صفه للكتاب.

و رابعها أنه يلزم حينئذ ارتكاب المجاز فى المس و هو ظاهر و كذا فى المطهر لأن الطهاره حقيقه شرعيه فى الوضوء و هو خلاف الأصل و فيه أنا لا نسلم أن الحمل على الحقيقه مطلقا أولى من الحمل على المجاز أ لا يرى أن علماء البلاغه أطبقوا على أن المجاز أبلغ من الحقيقه و أيضا ثبوت الحقائق الشرعيه ممنوع و مع تسليمه لا نسلم أن حقيقه الطهاره الوضوء بل يجوز أن

يكون انتفاء الحدث أو الخبث و لا شك فى تحقق هذا المعنى فى الملائكه و أيضا ارتكاب المجاز فى حمل الخبر على الإنشاء كما ارتكبتم فى الاستدلال ليس بأولى من ارتكاب هذين المجازين إلا أن يقال إنه مجاز واحد و هذان مجازان.

ثم على تقدير تسليم رجوع الضمير إلى القرآن نقول إن دلالتها على المطلوب أيضا غير تام إذ يجوز أن يكون اتصافه بأنه لا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ باعتبار أصله الذى فى اللوح كما أن اتصافه ب فِي كِتابٍ مَكْنُونٍ أيضا كذلك.

و أيضا يجوز أن يكون المراد و الله أعلم أنه لا يعلم حقائقه و دقائقه و بطونه و أسراره إلا المطهرون من الذنوب و هم أصحاب العصمه الذين نزلت فيهم آيه التطهير عليهم السلام و عن جنيد المطهرون أسرارهم عما سوى الله.

و فى بعض التفاسير عن محمد بن الفضل المراد لا يقرأ القرآن إلا موحد و عن الحسين بن الفضل لا يعلم تفسيره و تأويله إلا المطهرون من الكفر و النفاق.

و أما حديث لزوم مجازيه المس و الطهاره حينئذ فقط عرفت جوابه على أنه على تقدير حمل المس على حقيقته و ثبوت الحقائق الشرعيه و حمل الطهاره على حقيقتها لا نسلم أن الطهاره حقيقه شرعا فى رفع الحدث الأصغر أو جميع الأحداث إذ يجوز أن يكون حقيقه فى رفع كل حدث و كذا فى رفع الخبث أيضا فحينئذ يجوز أن يكون المراد بالمطهرين المطهرين من الحدث الأكبر أو النجاسه.

ثم لو سلم أن المراد الطهاره من الحدث الأصغر أو جميع الأحداث فلا نسلم أن النهى هاهنا للتحريم و ما يقال إن ظاهر النهى التحريم فعلى تقدير تسليمه إنما يسلم فيما يكون بصريح صيغه النهى فقط لا فيما يكون نفيا مستعملا بمعنى النهى أيضا و القول بأن التحريم أقرب المجازات إلى النفى ممنوع.

نعم رَوَى الشَّيْخُ فِي التَّهْذِيبِ (١) بِسَنَدٍ فِيهِ جَهَالَهٌ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عَبْدِ الْحَمِيدِ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ عليه السلام قَالَ: الْمُصْحَفُ لَا تَمَسَّهُ عَلَى غَيْرِ طُهْرٍ وَ لَا جُنُباً وَ لَا تَمَسَّ خَيْطَهُ

١- ١. التهذيب ج ١ ص ٣٥ ط حجر.

وَ لَا تُعَلِّقْهُ إِنَّ اللَّهَ يَقُولُ لا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ.

لكن ظاهر الروايه الكراهه لاشتماله على النهى عن التعليق و قد نقل فى المنتهى الإجماع على عدم حرمته و أما مس الجلد و الورق للمحدث فلم أر قائلا فيه بالحرمه نعم استحبوا الوضوء لحمل المصحف و سيأتى حكم الجنب فى بابه إن شاء الله تعالى.

**[ترجمه]گفته شده: از ظاهر آيه كريمه، واجب بودن وضو گرفتن براى هر كس كه به نماز مى ايستد بر مى آيد، حتى براى متطهرين، به دليل اينكه كلمه «اذا» عرفا بر عموم دلالت دارد، و در اينجا حمل كردن آن بر اهمال، كلام را از فائده مورد نظر خالى مى‌كند و آن با كلام خداوند حكيم نيز تناسب ندارد، اما اجماع فقط بر وجوب وضو بر افرادى كه حدث برايشان رخ داد واقع شده است.

در منتهى گفته: اگر براى نماز مستحبى وضو بگيرد، جائز است كه با آن نماز واجب بخواند و نيز تنها با يك بار وضو گرفتن، هر تعداد ركعت نماز كه خواست بخواند، كه آن مذهب اهل علم است، بر خلاف ظاهريه - اهل ظاهر -. پايان كلام.

برخى از آنان گفته اند: در ابتدا حكم اين گونه بوده و گرفتن وضو زمان اداى نماز بر هر فرد متطهر و محدث واجب بوده، اما نسخ شده و بنابر اتفاق نظر جمهور مبنى بر اينكه آيه ثابت است و نسخى در آن نيست، تضعيف شده و بر اساس آنچه از رسول خدا صلى الله عليه و آله و سلم روايت شده، مبنى بر اينكه مائده از آخرين سوره هاى نازل شده قرآن است، پس حلال آن را حلال و حرام آن را نيز حرام كنيد و عدم ظهور ناسخ و اعتبار حدث در تيمم كه بدل از وضو است، در اين آيه است.

و برخى گفته اند: همانا امر براى ندب است، زيرا كه تجديد وضو در هر نماز، چنان كه اخبار بدان گواه است، مستحب مى باشد و نيز با اين قول تضعيف شده كه با نظير آن كه فعل «فاطهروا» مى باشد، هماهنگى و تناسب ندارد، چرا كه آن قطعا براى وجوب است و نيز استحباب نسبت به جميع، به خاطر ثبوت وجوب بر برخى، قطعا غير معقول است، مگر اينكه گفته شود: استحباب تا عموم و شمول كشيده مى شود و آن دور از صحت است.

و برخى آن را حمل بر رجحان مطلق كرده اند و استحباب در قياس با وضو گرفتگان و وجوب آن براى محدثان [كسانى كه حدث از آنان سر زده] مى باشد ودر آن نيز لزوم عدم هماهنگى و تناسب و لزوم عموم مجاز يا اشتراكى كه يا غير جائز و يا بعيد است، وجود دارد. پس اولى اين است كه گفته شود: اين آيه به محدثان اختصاص دارد، نه اين كه مراد از كسانى كه ايمان آورده اند محدثان باشد؛ بلكه بنا بر ابقاء آن بر عموم و تقدير اين است: ان كنتم محدثين، در نظم كلام .

در نتيجه معنى در اين هنگام مى شود: اى كسانى كه ايمان آورده ايد، زمانى كه به نماز ايستاديد، اگر به حدث اصغر محدث شديد، وضو بگيريد و اگر جنب شديد غسل كنيد، و اگر بر آب دست نيافتيد و محدث به حدث اصغر يا اكبر شديد، پس تيمم كنيد كه در اين صورت با قرائن هماهنگ است و با نظائر مطابقت دارد.

اين در صورت نگاه كردن به ظاهر آيه با قطع نظر از خبر است و در خبر پيشتر بيان شد كه مراد از قيام، برخاستن از خوابست، و اشكالى در آن نيست، در اين صورت وجوب گرفتن وضو بدون حدث خواب، از روايات برگرفته شده، چنان كه وجوب غسل همراه با جنابت از محلى ديگر برگرفته شده، و اهل بيت پيامبر عليهم السلام در مقايسه با ديگران نسبت بدان چه كه بر

آنان نازل شده، آگاهترند.

اما آیه دوم، قول باری تعالی که فرمود: «انّه لقرآن کریم»، {که این پیام قطعا قرآنی است.} جواب قسم این قول اوست که فرمود: «فلا أقسم بمواقع النجوم»، {قسم به جایگاه ستارگان.} و معنای قول او که فرمود: {قرآنی است کریم}، یعنی بسیار پر سود است، چرا که در بردارنده اصول علوم مهمی همچون اوضاع مبدا و معاد و آنچه که در آن صلاح معاش بندگان است می باشد؛ یا بدین خاطر که آن اجر و پاداش زیادی برای تلاوت کننده و شنونده‌اش و عمل کننده به احکامش ایجاب می کند؛ یا بدین دلیل که در میان کتابهای آسمانی از ارزشی والا برخوردار است، چرا که وجه تمایز آن این است که معجزه‌ای جاویدان در طی گذشت روزگار و عصرهاست.

و این قول وی که فرمود: {در کتابی نهفته} یعنی مصون؛ و آن لوح محفوظ است و برخی گفته اند: منظور همان مصحف است که در دست ماست و امکان دارد که ضمیر در فعل «لا یمسه» بر اساس دو تفسیر، به «قرآن» یا به «الکتاب المکنون» بازگردد و بر اساس قول اول بر ممنوع بودن محدث از دست کشیدن بر خط مصحف استدلال شده و بر اساس قول دوم، بر منع از دست کشیدن بر ورق آن و همچنین جلد آن استدلال شده، اما شیخ در مبسوط در مورد دست کشیدن بر خط آن قائل به کراهت شده و علامه نیز در مختلف نیز قول به کراهت آن را به ابن ادریس و ابن براج نسبت داده و شیخ نیز در تهذیب و خلاف آن را حرام دانسته و ابوصلاح، محقق و علامه بدان قائل شده اند و این امر از ظاهر کلام صدوق در فقیه بر می آید.

قائلان بر تحریم این آیه دلیل آورده و گفته اند: همانا این قول باری تعالی «لا یمسه» را نمی توان حمل بر خبریت و نفی کرد، چرا که در این صورت، کذب آن لازم می‌آید، از این رو باید آن را حمل بر انشاء و نهی کرد و ظاهر نهی، تحریم آن است، و بر این قول ایراد وارد کرد ه اند که این قول موقوف بر ارجاع ضمیر بر قرآن است که چنین نیست، چرا که همانطور که مفسران آن را محتمل دانسته اند، به کتاب بازمی‌گردد، بلکه به خاطر قرب آن، اقرب این است و معنی چنین می شود: بر این کتاب نهفته یا مستور و مصون، آگاهی نمی یابند؛ یا مصون از مردم یا مصون از تغییر و تبدیل یا مصون از خطا و تضییع، و مراد از آن چنان که مفسران گفته اند، لوح محفوظ است به جز فرشتگان که از آلودگی های جسمانی و نجاسات گناهان مطهرند.

این احتمال را چند وجه ضعیف می‌باشد: یکی این که قول باری تعالی «لا یمسه» در این هنگام تاکید مکنون است، در حالی که تاسیس – عدم تأکید – اولی است و احتمالات ذکر شده در معنای مکنون، پاسخ آن را آشکار می سازد.

دوم اینکه: سیاق کلام برای اظهار شرف قرآن و فضیلت آن است و نه لوح، و این ایراد بر آن وارد است که ثبوت آن در لوحی که تنها پاک شدگان بر آن دست می یابند، شرف و فضیلتی برای قرآن به حساب می آید، آیا به این قول خداوند عز و جل نمی نگری: «فی کتاب مکنون» که بودن مطالب قرآن در کتابی نهفته نوعی شرف و فضیلت برای آن است، پس در نتیجه به طریق اولی اینجا نیز شرف و فضیلت آن است و اگر آن شرف نباشد، پس در اصل مبنای اعتراض باطل است، زیرا، چنان که آشکار است، روند کلام برای اظهار شرف قرآن و فضیلت آن است.

سوم اینکه پس از این قول باری تعالی، آیه «تنزیل من رب العالمین»، {پیام فرودآمده ای است از جانب پرودگار جهانیان}،

بـدان متصـل است که صـفت برای قرآن است نه کتاب، زیرا قرآن نازل شـده و نه کتاب؛ و قول باری تعالی «کریم» و همچنین «فی کتاب مکنون» صـفت برای قرآن است، ازین رو سـزاوار است که «لا یمسه» نیز صفت برای قرآن باشد، در غیر این صورت در وسط قرار گرفتن آن نیکو نبود.

و این کلام خـالی از اشـکال نیست که اگر «لا ـ یمسه» صـفت مکنون باشـد، از متعلقات و متممات صـفت دوم است، در نتیجه مجموع این کلام یک صـفت می شود، از این رو در وسـط قرار گرفتن «لا ـ یمسه» مخل زیبایی کلام و بلاغت آن نیست، آیا دیده نمی‌شود که مکنون در میان قرار گرفته، با وجود آنکه صفت کتاب است؟

چهارم اینکه در این هنگام ارتکاب مجاز در کلمه «مس» و «مطهر» لازم می آیـد که آشـکار است، زیرا که طهارت، در وضو، حقیقت شـرعیه است و آن خلاف اصل است. و اشکال آن این است که ما نمی پذیریم که حمل بر حقیقت به طور مطلق اولی از حمـل بر مجاز باشـد. آیا دیـده نمی شود که علمای بلاغت با یکـدیگر هم نظرنـد که مجاز ابلغ از حقیقت است، و نیز اینکه ثبوت حقائق شـرعیه مورد قبول نیست؟ و با وجود قبول آن، ما نمی پـذیریم که حقیقت طهارت، وضو باشد، بلکه ممکن اسـت که انتفـای حـدث یـا خبث باشـد و در تحقق این معنـا، در وجود ملائکه شـکی نیست و همچنین کاربرد مجاز در حمل خبر بر انشـا، چنـان که در اسـتدلال به کـار بردیـد، اولی از به کـار بردن این دو مجاز نیست؛ مگر اینکه گفته شود: آن تنها یک مجاز است و این دو، دو مجازند.

سپس با فرض پذیرفتن بازگشت ضمیر به قرآن می گوییم: دلالت آن بر مطلوب، ناقص است، زیرا که ممکن است که اتصاف قرآن بر «لا ـ یمسه الا المطهرون»، با در نظر گرفتن اصل آن باشـد که در لوح است، چنان که اتصاف آن به «فی کتاب مکنون» نیز این چنین است.

و نیز ممکن است که مراد این باشـد - و خـدا بهتر می دانـد - که تنهـا پاک شـدگان از گناهان، حقایق، ریزه کاریها، درون و اسـرار آن را می داننـد، و آنان نیز همان اصـحاب عصـمت هسـتند که آیه تطهیر در مورد آنان نازل شـد، و از جنیـد نقل شده: کسانی که سینه‌های خود را از ماسوی الله پاک کرده‌اند .

در برخی از تفاسـیر از محمد بن فضل نقل کرده اند که مراد این است که تنها موحد قرآن را می خواند. و از حسـین بن فضـل نقل شده که تنها پاک شدگان از کفر و نفاق، تفسیر و تاویل آن را می دانند.

اما اکنون جواب حـدیث لزوم مجازیت مس و طهارت را دانستی، بر اینکه بنا بر فرض حمل مس بر حقیقت آن و ثبوت حقائق شرعیه و حمل طهارت نیز بر حقیقت آن، نمی پـذیریم که طهارت، حقیقت شـرعیه است در رفع حدث اصـغر یا جمیع احداث، چرا کـه ممکـن است که حقیقت در رفع هر حـدثی و نیز رفع خبث باشـد که در این هنگـام امکـان دارد که مراد از مطهرین، مطهرین از حدث اکبر یا نجاست باشد.

سپس اگر پـذیرفته شود که مراد، طهارت از حدث اصـغر یا جمیع احداث است، پس نمی پذیریم که نهی کردن در اینجا برای تحریم باشـد و این که گفته شود: ظاهر نهی تحریم است، بر فرض پـذیرفتن آن، تنها در صورتی قابل قبول است که صـریحا با

صیغه نهی باشـد، نه در آنچه که نفی مسـتعمل به معنـای نهی باشـد و این قول که بگوییم تحریم، اقرب مجـازات به نفی است، مقبول نیست.

آری شیخ در تهـذیب با سـندی که در آن ابهامی است، از ابراهیم بن عبدالحمیـد و او نیز از امام کاظم علیه السـلام نقل کرده است که فرمـود: بـا حـالت غیر طهـارت و در حـالت جنـابت نبایـد به خطوط قرآن دست زد، زیرا خـدای تبـارك و تعـالی می فرمایـد: نبایـد قرآن را لمس کننـد مگر پاکیزگـان، اما ظاهر روایات بر کراهت دلالت دارد، چرا که در بردارنـده نهی از تعلیق است و در منتهی، اجماع بر عـدم حرمت آن نقل شـده و اما در مورد مس جلـد و ورق قرآن برای محدث، کسـی را ندیدم که قائل به حرمت آن باشد. آری، وضو گرفتن را برای حمل مصـحف مسـتحب دانسـته اند و حکم مربوط به جنب، در جای خود در باب آن بیان خواهد شد.

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

الْعِلَلُ، لِمُحَمَّدِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ: مَعْنَى إِلَى الْمَرَافِقِ مِنَ الْمَرَافِقِ وَ الْفَرْضُ مِنَ الْوُضُوءِ مَرَّةٌ وَاحِدَةٌ وَ الْمَرَّتَانِ احْتِيَاطٌ.

**[ترجمه]العلـل محمـد بن علی بن ابراهیم: معنـای «إلی المرافق» یعنی شسـتن از آرنجهـا و در وضو یـک بـار واجب و دوبـار احتیاط است .

**[ترجمه]

«۲»

الْهِدَايَةُ: الْوُضُوءُ مَرَّةٌ وَ هُوَ غَسْلُ الْوَجْهِ وَ الْيَدَيْنِ وَ مَسْحُ الرَّأْسِ وَ الْقَدَمَيْنِ وَ لَا يَجُوزُ أَنْ يُقَدِّمَ شَيْئاً عَلَى شَيْ ءٍ يَبْدَأُ بِالْأَوَّلِ فَالْأَوَّلِ كَمَا أَمَرَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ مَنْ تَوَضَّأَ مَرَّتَيْنِ لَمْ يُؤْجَرْ وَ مَنْ تَوَضَّأَ ثَلَاثاً فَقَدْ أَبْدَعَ وَ مَنْ غَسَلَ الرِّجْلَيْنِ فَقَدْ خَالَفَ الْكِتَابَ وَ السُّنَّةَ وَ لَا يَجُوزُ الْمَسْحُ عَلَى الْعِمَامَةِ وَ الْجَوْرَبِ وَ لَا تَقِيَّةَ فِي ثَلَاثَةِ أَشْيَاءَ فِي شُرْبِ الْمُسْكِرِ وَ الْمَسْحِ عَلَى الْخُفَّيْنِ وَ مُتْعَةِ الْحَجِّ وَ حَدُّ الْوَجْهِ الَّذِي يَجِبُ أَنْ يُوَضَّأَ مَا دَارَتْ عَلَيْهِ الْوُسْطَى وَ الْإِبْهَامُ وَ حَدُّ الْيَدَيْنِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ وَ حَدُّ الرَّأْسِ مِقْدَارُ أَرْبَعِ أَصَابِعَ مِنْ مُقَدَّمِهِ وَ الْمَسْحِ عَلَى الرِّجْلَيْنِ إِلَى الْكَعْبَيْنِ فَإِذَا تَوَضَّأَتِ الْمَرْأَةُ أَلْقَتْ قِنَاعَهَا مِنْ مَوْضِعِ مَسْحِ رَأْسِهَا فِي صَلَاةِ الْغَدَاةِ وَ الْمَغْرِبِ وَ تَمْسَحُ عَلَيْهِ وَ يُجْزِيهَا فِي سَائِرِ الصَّلَوَاتِ أَنْ تُدْخِلَ إِصْبَعَهَا فَتَمْسَحَ عَلَى رَأْسِهَا مِنْ غَيْرِ أَنْ تُلْقِيَ قِنَاعَهَا وَ لَا بَأْسَ أَنْ يُصَلِّيَ الرَّجُلُ بِوُضُوءٍ وَاحِدٍ صَلَوَاتِ اللَّيْلِ وَ النَّهَارِ كُلَّهَا مَا لَمْ يُحْدِثْ (۱).

**[ترجمه]الهدایه: وضو یک بار است و آن شسـتن صورت و دسـتها و مسح سـر و دو پاست و جائز نیست که چیزی را بر چیز دیگر مقـدم بـدارد، چرا که اول همان چیزی است که خداونـد عز و جل ذکر کرده و هر کس دوبار بشوید، اجری ندارد و هر

کس سه بار بشوید، بدعت به وجود آورده؛ و هر کس دو پایش را بشوید، بر خلاف کتاب و سنت عمل کرده و مسح کشیدن بر عمامه و جوراب جائز نیست و در سه چیز تقیه نیست: در نوشیدن مسکر، مسح بر کفشها و متعه حج. حد صورت که باید زمان وضو آن را شست، به اندازه ای است که انگشت میانه و ابهام آن را فرا گیرد، و حد دستان تا آرنجهاست، و حد سر به مقدار چهار انگشت از ابتدای آن است و مسح کشیدن بر پاها تا برآمدگی روی آنهاست.

زمانی که زن وضو گیرد، روسری خود را از جای مسح سر در نماز صبح و مغرب کنار زند و آن جا را مسح کشد و در سایر نمازها کفایت می کند که تنها انگشتش را داخل کند و بر سرش مسح کشد، بدون اینکه روسری خود را کنار زند و ایرادی ندارد که مرد با یک وضو، تمام نمازهای شب و روز را بخواند، تا زمانی که از او حدثی سر نزند. - . الهدایه: ۱۶ - ۱۵ -

**[ترجمه]

«۳»

كِتَابُ الْغَايَاتِ، لِجَعْفَرِ بْنِ أَحْمَدَ الْقُمِّيِّ بِإِسْنَادِهِ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ قَالَ: إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى ضَمِنَ لِكُلِّ إِهَابٍ أَنْ يَرُدَّهُ إِلَى جِلْدِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَ إِنَّ أَشَدَّ النَّاسِ حَسْرَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَنْ رَأَى وُضُوءَهُ عَلَى جِلْدِ غَيْرِهِ.

**[ترجمه]کتاب الغایات: جعفر بن احمد قمی با اسناد از امام صادق علیه السلام نقل کردکه است که فرمود: همانا خداوند تبارك و تعالی در روز قیامت بر هر پوستی ضمانت کرده که آن را به تن خودش بازگرداند، و در روز قیامت حسرت کسی از همه بیشتر است که وضوی خود را بر پوست دیگری ببیند.

**[ترجمه]

«۴»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ أَبِي جَرِيرٍ الرَّقَاشِيِّ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي الْحَسَنِ مُوسَى علیه السلام كَيْفَ أَتَوَضَّأُ لِلصَّلَاةِ قَالَ فَقَالَ

۱- ۱. الهدایه: ۱۵ و ۱۶.

لَا تَعَمَّقْ فِی الْوُضُوءِ وَ لَا تَلْطِمْ وَجْهَکَ بِالْمَاءِ لَطْماً وَ لَکِنِ اغْسِلْهُ مِنْ أَعْلَی وَجْهِکَ إِلَی أَسْفَلِهِ بِالْمَاءِ مَسْحاً(۱)

وَ کَذَلِکَ فَامْسَحْ بِالْمَاءِ عَلَی ذِرَاعَیْکَ وَ رَأْسِکَ وَ قَدَمَیْکَ (۲).

**[ترجمه]قرب الاسناد: ابو جریر رقاشی نقل کرده است که به امام موسی کاظم علیه السلام گفتم: چگونه برای نماز وضو بگیرم؟ جریر گفت که امام فرمود: در وضو اسراف و زیاده روی نکن، و آب را محکم بر صورتت نزن، بلکه آن را از بالای صورتت تا پایین، با آب به حالت مسح بشور و این چنین با آب بر آرنج ها، سر و دوپایت بکش. - . قرب الاسناد: ۱۲۹ چاپ سنگی، ۱۷۵ چاپ نجف -

**[ترجمه]

بيان

لا تعمق أی بإكثار الماء أو بالمبالغه كثيرا فی إيصال الماء زائدا عن الإسباغ المطلوب و فی بعض النسخ لا تغمس أی بأن تدخل وجهک و يديک فی الماء فإنه خلاف المعهود من فعلهم عليهم السلام و المشهور أنه ترک للسنه و يصح الوضوء لتحقق الغسل و

النهی عن اللطم بالماء علی الكراهه و ما ورد من الأمر به يمكن حمله علی الجواز أو علی الناعس و البردان لإشعار الروايه به و عمل به والد الصدوق رحمه الله فقال باستحباب ضرب الوجه بالماء.

قوله مسحا أی مع المسح بعد صب الماء لإيصاله إلی الأعضاء و كذا فی اليدين و أما الابتداء بالأعلی فی الوجه فالمشهور وجوبه و قال المرتضی و ابن إدريس باستحبابه و الأحوط العمل بالمشهور.

**[ترجمه]«لا تعمق» یعنی ریختن آب فراوان و یا سخت گرفتن در رساندن آب بیشتر از حدی که شادابی وضو می طلبد، و در بعضی نسخه ها آمده «لا تغمس» بدین معنا که صورت و دستانت را در آب فرو ببری، چرا که این امر خلاف عملکرد ائمه علیهم السلام است و قول مشهور این است که آن ترک سنّت است؛ و وضو صحیح است، چرا که شستن تحقق یافته و نهی از زدن آب بر صورت، بر کراهت حمل شده است و آنچه که از امر به آن وارد شده را می توان بر جواز یا بر شخص خواب آلود - و کسی که سردش شده، حمل کرد؛ زیرا روایت به آن اِشعار دارد و والد شیخ صدوق - رحمه الله - بدان عمل کرده و قائل به استحباب زدن آب بر صورت شده است.

قول امام که فرمود: «مسحا» یعنی همراه با دست کشیدن، پس از ریختن آب جهت رساندن آن به اعضا و نیز در دستها، اما شروع کردن از قسمت بالای صورت بنا بر مشهور، واجب است و مرتضی و ابن ادریس قائل به استحباب آن شده اند و احوط عمل به مشهوراست.

**[ترجمه]

«۵»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنْ يُونُسَ قَالَ: أَخْبَرَنِي مَنْ رَأَى أَبَا الْحَسَنِ الْأَوَّلَ عليه السلام بِمِنًى وَ هُوَ يَمْسَحُ ظَهْرَ قَدَمِهِ مِنْ أَعْلَى الْقَدَمِ إِلَى الْكَعْبِ وَ مِنَ الْكَعْبِ إِلَى أَعْلَى الْقَدَمِ (۳).

ص: ۲۵۸

---

۱ - ۱. يدل على عدم جواز الارتماس فى الوضوء خصوصا على نسخه« لا- تغمس» كما هو الظاهر، و قوله« مسحا» يريد به الدلك، فان المسح و الدلك هو الفرق بين الرش و الغسل.

۲- ۲. قرب الإسناد ص ۱۲۹ ط حجر و ص ۱۷۵ ط نجف.

۳- ۳. قرب الإسناد ص ۱۲۶ ط حجر و ص ۱۷۱ ط نجف، و رواه فى التهذيب ج ۱ ص ۱۶، الكافى ج ۳ ص ۳۱، و بعده: و يقول الامر فى مسح الرجل موسع، من شاء مسح مقبلا و من شاء مسح مدبرا، فانه من الامر الموسع إنشاء اللّه، أقول: وجه التخيير هو اطلاق الآيه حيث تبين حدّ الممسوح، و هو ظهر القدم الى الكعبين، و لم يبين كيفيه المسح و لكن الاوفق بالطبع المسح مقبلا- سواء كان فى الرأس أو القدمين و سيجى ء تعيينه فى الروايات.

**[ترجمه]قرب الاسناد: یونس نقل کرده است که شخصی که امام موسی کاظم علیه السلام را را در منی دیده، برایم نقل کرده که ایشان پشت پاهایش را از بالای پا تا کعب - قوزک - و از کعب تا بالای پا مسح می کرده است. - . قرب الاسناد: ۱۲۶ چاپ سنگی، ۱۷۱ چاپ نجف -

**[ترجمه]

بیان

المراد بأعلی القدم إما رءوس الأصابع لأنها أعلی بالنسبه إلی سائر أجزاء القدم عند وضعها علی الأرض للمسح أو المراد به الکعب بالمعنی المشهور و هو العظم الناتئ فی ظهر القدم و بالکعب المفصل و علو الکعب باعتبار ارتفاعه علی سائر أجزاء ظهر القدم فالمراد بالمسح من أعلی القدم المسح من رءوس الأصابع أیضا و یکون الابتداء إضافیا أو المراد من جهته و کذا فی الانتهاء و یحتمل العکس أیضا بأن یکون المراد بأعلی القدم المفصل و بالکعب الناتئ و توجیهه مما ذکرنا ظاهر.

ثم إنه یمکن أن یکون المراد أنه علیه السلام کان یمسح تاره هکذا و تاره هکذا أو أنه علیه السلام کان یمسح ظهر القدم و بطنه تقیه و المشهور بین أصحابنا جواز مسح الرأس و الرجلین مقبلا و مدبرا و بعضهم أوجبوا الإقبال کالسید و الصدوق کما هو الظاهر من کلامهما و ابن إدریس أوجب فی الرجلین بخلاف الرأس و الشیخ جوز فی المبسوط فی الرأس و فی النهایه فی الرجلین مدبرا و الاحتیاط مسلک النجاه.

**[ترجمه]مراد از قسمت بالای پاها، یا سر انگشتان است، زیرا که آن در مقایسه با سایر اجزای پا هنگام قرار گرفتن بر زمین برای مسح کشیدن، بالاست؛ یا مراد از آن بنا بر معنای مشهور، کعب پاست که آن استخوان برآمده در روی پاست و مراد از کعب، مفصل است و بالا بودن کعب - قوزک - به اعتبار ارتفاع آن نسبت به سایر قسمت های روی پاست، از این رو مراد از مسح کشیدن از قسمت بالای پا نیز، مسح کشیدن از سر انگشتان است و ابتدا، اضافی است؛ یا مراد از طرف آن است و در انتها نیز اینچنین است و نیز عکس این امر احتمال دارد که مراد از بالای پا، مفصل و قوزک باشد و منظور از کعب، برآمدگی باشد و توجیه آن بر اساس آنچه که ذکر کردیم، روشن است .

سپس امکان دارد که مراد این باشد که امام کاظم علیه السلام یک بار بدان شکل مسح می کرد و گاهی نیز اینچنین؛؛ یا اینکه ایشان از روی تقیه، کف پا و روی آن را مسح می کرد و مشهور میان اصحاب ما جواز مسح سر و دو پا از طرف جلو به عقب است و برخی همچون سید و شیخ صدوق، چنان که از کلام آنان آشکار است، مسح کردن رو به جلو را واجب دانسته اند و ابن ادریس آن را در پاها واجب دانسته نه در سر، و شیخ در مبسوط آن را در سر و در کتاب النهایه مسح دوپا را به طور وارونه جائز دانسته و احتیاط شیوه نجات است.

**[ترجمه]

«۶»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ الْبَزَنْطِيِّ قَالَ: سَأَلْتُ الرِّضَا علیه السلام عَنِ الْمَسْحِ عَلَى الْقَدَمَيْنِ كَيْفَ هُوَ فَوَضَعَ كَفَّهُ عَلَى الْأَصَابِعِ فَمَسَحَهُمَا إِلَى الْكَعْبَيْنِ فَقُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاكَ لَوْ أَنَّ رَجُلًا قَالَ بِإِصْبَعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِهِ هَكَذَا قَالَ لَا إِلَّا بِكَفِّهِ (۱).

**[ترجمه]قرب الاسناد: امحمد بن محمد بزنطی نقل کرده است که از امام رضا علیه السلام درباره مسح پاها سؤال کردم که چگونه است؟ پس دستش را بر انگشتان قرار داد و تا کعب - برآمدگی روی پا - پاها مسح کرد، گفتم: جانم به فدایت، اگر مردی با دو انگشت از انگشتانش انجام داده باشد چه؟ فرمود: خیر، تنها با دستش. - . قرب الاسناد: ۱۶۲ چاپ سنگی، ۲۱۶ چاپ نجف -

**[ترجمه]

بیان

القول هنا بمعنى الفعل قال فی النهایه العرب تجعل القول عباره عن جمیع الأفعال و تطلقه على غیر الكلام و اللسان فتقول قال بیده أی أخذه و قال برجله أی مشى و قال بثوبه أی رفعه و كل ذلك على المجاز و الاتساع انتهى.

و ظاهر الخبر وجوب الاستیعاب طولا و عرضا و كونه بجمیع الكف و لم یقل به أحد من الأصحاب فیما رأینا إلا ما یظهر من الصدوق فی الفقیه بل

ص: ۲۵۹

۱- ۱. قرب الإسناد ص ۱۶۲ ط حجر، ۲۱۶ ط نجف.

نقلوا الإجماع على عدم وجوب الاستيعاب العرضى و المشهور وجوب الاستيعاب الطولى و لو بخط غير مستقيم بل يظهر من بعضهم الاتفاق عليه و ظاهر كثير من الأخبار الاكتفاء بالمسمى.

**[ترجمه]قول در اينجا به معناى فعل است، در نهايه گفته: اعراب قول را عبارت از تمام افعال مى دانند و آن را بر غير كلام و زبان اطلاق مى كنند، و مى گويند: «قال بيده»: يعنى آن را برگرفت. «قال برجله»: يعنى راه رفت. «قال بثوبه»: يعنى آن را بالا برد، و تمامى اينها بر طريق مجاز و گستردگى است. پايان كلام.

از ظاهر خبر، وجوب فراگرفتن از لحاظ طول و عرض بر مى آيد و اين كه با همه كف باشد و تا آنجا كه ديده ايم هيچ يك از اصحاب بدان قائل نشده است، جز آنچه كه از شيخ صدوق در كتاب فقيه آشكار شده، بلكه بر عدم وجوب فراگرفتن عرضى نقل اجماع كرده‌اند و قول مشهور، وجوب استيعاب طولى است، هر چند با خط غير مستقيم، بلكه از برخى آنان اتفاق نظر بر آن قول آشكار است و از ظاهر بسيارى از اخبار، اكتفاء به مسمّى برمى آيد.

**[ترجمه]

«۷»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، وَ كِتَابُ الْمَسَائِلِ، بِإِسْنَادِهِمَا عَنْ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ عليه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ رَجُلٍ يَكُونُ عَلَى غَيْرِ وُضُوءٍ فَيُصِيبُهُ الْمَطَرُ حَتَّى يَغْسِلَ رَأْسَهُ وَ لِحْيَتَهُ وَ يَدَيْهِ وَ رِجْلَيْهِ يُجْزِيهِ ذَلِكَ عَنِ الْوُضُوءِ قَالَ إِنْ غَسَلَهُ فَإِنَّ ذَلِكَ يُجْزِيهِ (۱).

**[ترجمه]قرب الاسناد، كتاب المسائل: على بن جعفر از برادرش نقل كرده است كه از ايشان درباره مردى پرسيدم كه وضو نگرفته، اما آب باران به وى رسيده، تا جايى كه سر و ريش و دستان و پاهايش را شسته، آيا آن از وضو گرفتن وى را كفايت مى كند؟ فرمود: اگر آن را شسته، وى را كفايت مى كند. - . قرب الاسناد: ۸۴ چاپ سنگى، ۱۰۹ چاپ نجف، كتاب المسائل ۱۰: ۲۸۳ -

**[ترجمه]

بيان

حمله الشيخ رحمه الله (۲)

على ما إذا غسل أعضاءه بالترتيب بأن ينوى فيغسل بما ينزل عليه من ماء المطر وجهه ثم ذراعه الأيمن ثم الأيسر ثم يمسح رأسه و رجليه ببقيه النداوه و يخطر بالبال أنه يحتمل أن يكون المراد به إيقاع الغسل بدلا من الوضوء(۳)

فيكون مؤيدا لاستحباب الغسل دائما و الاكتفاء

۱- ۱. قرب الإسناد ص ۸۴ ط حجر، ص ۱۰۹ ط نجف، كتاب المسائل ج ۱۰ ص ۲۸۳ من البحار.

۲- ۲. رواه فى التهذيب ج ۱ ص ۱۰۲ ط حجر.

۳- ۳. لكن فى لفظ السؤال« يصيبه المطر حتّى يغسل رأسه و لحيته و يديه و رجليه» و هذا ظاهر فى أعضاء الوضوء على أن لفظ الوضوء فى قوله« يجزيه ذلك عن الوضوء» بالفتح لا- الضم بقرينه ذكر المطر، و المراد أنّه هل يجب على المتوضئ صب الماء بيده غرفه أو يكفى انصباب الماء من السماء قطرات. فأجاب بأنّه ان أصابه المطر بحيث غسله، و هو الانصباب بشده جاز الاكتفاء به، و ان لم يكن بهذه المثابه، بل كان كالبلل، لا يجزيه عن ماء الوضوء فانه لا يصدق عليه الغسل، لعدم انفصال الغساله منه، بل هو أشبه بالتدهين و النضح. و لفظ الحديث فى كتاب المسائل هكذا: سألته عن الرجل يكون على غير وضوء فيصيبه المطر حتّى يسيل من رأسه و جبهته و يديه و رجليه، هل يجزيه ذلك من الوضوء؟ قال: ان غسله فهو يجزيه: و يتمضمض و يستنشق.

بالأغسال المندوبه عن الوضوء كما قيل بهما و لعله أظهر مما حمله عليه الشيخ و الله يعلم.

**[ترجمه]شیخ - رحمه الله - آن را حمل بر این کرده که اگر اعضای بدنش را به ترتیب بشوید، به این که نیت کند و با آب باران چهره‌اش را بشوید و سپس آرنج راست و سپس آرنج چپ و سپس سر و پاهایش را با بازمانده خیسی و رطوبت، مسح کند و به ذهن خطور می‌کند که امکان دارد که مراد از آن، انجام غسل به جای وضو باشد، و مؤید استحباب غسل به طور دائمی و اکتفا کردن به غسل های جایگزین وضو باشد، چنان که برخی قائل بدان شده اند و شاید آن اظهر باشد از آنچه که شیخ بر آن حمل کرده است و خداوند می داند.

**[ترجمه]

«۸»

الْخِصَالُ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ الْحَسَنِ الْقَطَّانِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ السُّكَّرِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ زَكَرِيَّا الْجَوْهَرِيِّ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عُمَارَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَابِرٍ الْجُعْفِيِّ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: الْمَرْأَهُ تَبْدَأُ بِالْوُضُوءِ بِبَاطِنِ الذِّرَاعِ وَ الرَّجُلُ بِظَاهِرِهِ وَ لَا تَمْسَحُ كَمَا يَمْسَحُ الرِّجَالُ بَلْ عَلَيْهَا أَنْ تُلْقِيَ الْخِمَارَ عَنْ مَوْضِعِ مَسْحِ رَأْسِهَا فِی صَلَاهِ الْغَدَاهِ وَ الْمَغْرِبِ وَ تَمْسَحُ عَلَيْهِ وَ فِی سَائِرِ الصَّلَوَاتِ تُدْخِلُ إِصْبَعَهَا فَتَمْسَحُ عَلَى رَأْسِهَا مِنْ غَيْرِ أَنْ تُلْقِيَ عَنْهَا خِمَارَهَا(۱).

**[ترجمه]الخصال: جابر جعفی نقل کرده است که امام باقر علیه السلام فرمود: زن از داخل ساعد دست شروع به شستن می کند و مرد از پشت ساعد و زنان نباید همچون مردان مسح کشند، بلکه باید روسری را از جای مسح سرش در نماز صبح و مغرب کنار زند و بر آن مسح کشد و در دیگر نمازها انگشتش را داخل کند و بر سرش مسح کشد، بدون اینکه روسری را از سرش کنار بزند.

**[ترجمه]

بیان

ما اشتمل علیه الخبر من بدأه الرجل بظاهر الذراعین و المرأه بباطنهما ورد فی عده روایات و فی أکثرها بلفظ الفرض (۲)

و المشهور الاستحباب و ربما یظهر من الصدوق (۳)

و الکلینی (۴) فی کتابیهما الوجوب و الأحوط عدم الترک.

ثم اعلم أنه عبر جماعه من المتأخرین عن هذا الحکم هکذا یستحب بدأه الرجل بظاهر ذراعیه فی الغسله الأولی و بباطنهما فی الثانیه عکس المرأه و لا دلاله فی الخبر علی هذا التفصیل بل الظاهر الإطلاق لهما فیهما کما عبر به عنه أکثر القدماء نعم لا یبعد أن یکون ما ذکروه داخلا فی إطلاق الخبر.

ثم اعلم أن المشهور فی مسح الرأس إجزاء مسماه و حکموا باستحباب قدر

۱- ۱. الخصال ج ۲ ص ۱۴۱.

۲ - ۲. عن محمّد بن إسماعیل بن بزیع عن أبی الحسن الرضا علیه السلام قال: فرض اللّه علی النساء فی الوضوء للصلاه أن یبتدئن بباطن أذرعهن و فی الرجل بظاهر الذراع، رواه الشیخ فی التهذیب ج ۱ ص ۲۱ ط حجر.

۳- ۳. راجع الفقیه ج ۱ ص ۳۰ ط نجف.

۴- ۴. راجع الکافی ج ۳ ص ۲۹ حیث أخرجه فی باب حدّ الوجه الذی یغسل، و الذراعین و کیف یغسل.

ثلاث أصابع مضـمومه و الظاهر من كلام الصـدوق فی الفقیه و الشیخ فی النهایه الوجوب قال الصـدوق و حـد مسح الرأس أن تمسـح بثلاث أصابع مضـمومه من مقدم الرأس و حد مسح الرجلین أن تضع کفیک علی أطراف أصابع رجلیک و تمدهما إلی الکعبین و قـال فی النهـایه المسـح بـالرأس لا یجوز أقل من ثلاث أصابع مضـمومه مع الاختیار فإن خاف البرد من کشف الرأس أجزأ مقدار إصبع واحده و نسب إلی المرتضی أیضا القول بالوجوب.

و أمـا الفرق المـذکور بیـن الرجـل و المرأه و تفصـیل الصـلوات فقـد ذکرهمـا الصـدوق فی الفقیـه و ظـاهره الوجـوب و بعض الأصحاب حملوا کلامه علی الاستحباب قال فی الذکری یستحب للمرأه وضع القناع فی وضوء الغداه و المغرب لأنه مظنه التبذل و تمسح بثلاث أصابع و یجوز فی غیرهما إدخال الإصبع تحت القناع و تجزی الأنمله قاله الصدوق و المفید انتهی.

و لعـل السـر فی ذلک سـهوله إلقاء القناع علیها فی هـذین الوقتین أو أنها تکشف فی المغرب للنوم و فی الغـداه لم تلبسه بعـد و غالبا لا تحتاج إلی الوضوء لصلاه العشاء أو لظلمه هذین الوقتین فلا ینافی سترها المطلوب.

و علی کل حال الظاهر استحباب الحکم و قد روی فی الصحیح (۱)

عن زراره عن أبی جعفر علیه السـلام أنه قال: المرأه یجزیها من مسـح الرأس أن تمسـح مقـدمه قدر ثلاث أصابع و لا تلقی عنها خمارها.

و لعل المراد ثلاث أصابع من طول الرأس فلا ینافی المسح بإصبع واحده.

**[ترجمه]آنچه که این روایت در بر دارد از اینکه مرد از روی ساعدها و زن از پشت ساعدهای خود شروع به شستن کند، در چنـد روایت آمـده و در اغلب روایـات بـا لفظ وجوب آمـده و مشـهور اسـتحباب است و چه بسا از کلام صـدوق و کلینی در کتابشان، وجوب فهمیده شود و احوط عدم ترک آن است.

سپس بـدان که گروهی از فقهـای متـاخر این حکم را این گـونه توضـیح داده انـد: مسـتحب است که مرد در بـار اول از داخل آرنجهایش را بشویـد و سـپس پشت آن دو را بر خلاف زن، و هیـچ دلالتی در این خبر بر این تفصـیل وجود ندارد، بلکه ظاهر آن، اطلاق برای آن‌ها در آن دو است، چنان که اغلب فقهای قـدیم آن را این گونه بیان کرده انـد، آری، بعیـد نیست آنچه را که آنان ذکر کرده اند داخل در اطلاق خبر باشد .

سپس بدان که قول مشـهور در مسح سر، کفایت کردن مسمای آن است، و به استحباب اندازه سه انگشت چسبیده به هم حکم کرده اند و از ظاهر کلام شـیخ صدوق در الفقیه و شیخ در النهایه، وجوب برمی آید، شیخ صدوق گفته: و اندازه مسح سر این است که جلو سـر با سه انگشت به هم چسبیده مسح کشـیده شود و اندازه مسح دو پا نیز بدین شکل است که کف دستان را بر سر انگشـتان پاهایت قرار دهی و تا برآمدگی پاهایت بکشی. در نهایه گفته: مسح کشیدن بر سر در صورت اختیار، جائز نیست که کمتر از سه انگشت به هم چسبیـده باشد، پس اگر برای آشـکار کردن سـر از سـرما ترس داشـته باشد، مقدار یک انگشـت کفایت می کند؛ و به مرتضی نیز قول به وجوب نسبت داده شده است.

اما اختلاف مذکور میان مرد و زن و تفصیل نمازها را شیخ صدوق در کتاب فقیه ذکر کرده و از ظاهر آن وجوب بر می آید و برخی اصحاب سخن وی را حمل بر استحباب کرده اند. در ذکری گفته: برای زن مستحب است که روسری را زمان گرفتن وضو در نماز صبح و مغرب بر دارد، زیرا که آن مظنّه تبذُّل است و با سه انگشت مسح کشد و در غیر آن دو نماز جائز است که انگشت خود را زیر روسری برد و سر انگشتان نیز کفایت می کنند، این را شیخ صدوق و مفید گفته اند. پایان کلام.

شاید راز نهفته در آن مورد، سهولت انداختن روسری بر سر در این دو زمان باشد، یا اینکه در زمان مغرب برای خواب روسری از سر برمی‌دارد و در نماز صبح هنوز نپوشیده است و غالبا برای گرفتن وضو جهت ادای نماز عشا یا به خاطر تاریک بودن این دو وقت نیازی ندارد، بنابراین با ستر مطلوب منافات ندارد.

در هر حال، ظاهر، استحباب حکم است و در صحیح - . التهذیب ۱: ۲۱، الکافی ۳: ۳۰ - از زراره و او نیز از امام باقر علیه السلام نقل کرده است که فرمود: برای زن هنگام مسح سر کفایت می کند که ابتدای سرش را به اندازه سه انگشت به هم چسبده مسح کشد و روسری‌اش را از آن کنار نزند و شاید مراد، سه انگشت از طول سر باشد، پس با مسح کشیدن با یک انگشت منافات ندارد .

**[ترجمه]

«۹»

الْعُیُونُ: فِیمَا کَتَبَ الرِّضَا علیه السلام لِلْمَأْمُونِ مِنْ شَرَائِعِ الدِّینِ ثُمَّ الْوُضُوءُ کَمَا أَمَرَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ فِی کِتَابِهِ غَسْلُ الْوَجْهِ وَ الْیَدَیْنِ إِلَی الْمِرْفَقَیْنِ وَ مَسْحُ الرَّأْسِ وَ الرِّجْلَیْنِ مَرَّةً وَاحِدَةً وَ إِنْ مَسَحَ عَلَی الْخُفَّیْنِ فَقَدْ خَالَفَ اللَّهَ تَعَالَی وَ رَسُولَهُ وَ تَرَکَ فَرِیضَتَهُ وَ کِتَابَهُ (۲).

ص: ۲۶۲

۱- ۱. راجع التهذیب ج ۱ ص ۲۱، الکافی ج ۳ ص ۳۰.

۲- ۲. عیون الأخبار ج ۲ ص ۱۲۲.

**[ترجمه]العیون: در نامه ای که امام رضا علیه السلام به مامون در مورد شرایع دین نوشته، آمده است: سپس وضو چنان که خداوند عز و جل در کتابش امر فرموده: شستن صورت و دستان تا آرنجها و یک بار مسح کردن سر و دو پاست و اگر بر کفش‌های خود مسح کشد، با خداوند تبارک وتعالی و رسول او مخالفت کرده و فریضه و کتاب او را ترک کرده است. - . عیون الاخبار ۲: ۱۲۲ -

**[ترجمه]

بیان

قوله علیه السلام مره واحده لعله متعلق بالغسل و المسح معا و لا خلاف بیننا فی عدم جواز المسح علی الخفین إلا مع التقیه أو الضروره.

**[ترجمه]قول امام علیه السلام که فرمود: «مره واحده» شاید متعلق به شستن و مسح باهم باشد و در عدم جواز مسح بر کفشها جز در حالت تقیه یا ضرورت، هیچ اختلافی میان ما وجود ندارد.

**[ترجمه]

«۱۰»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، بِالْإِسْنَادِ الْمُتَقَدِّمِ عَنْ عَلِیِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِیهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ رَجُلٍ تَوَضَّأَ فَغَسَلَ یَسَارَهُ قَبْلَ یَمِینِهِ کَیْفَ یَصْنَعُ قَالَ یُعِیدُ الْوُضُوءَ مِنْ حَیْثُ أَخْطَأَ یَغْسِلُ یَمِینَهُ ثُمَّ یَسَارَهُ ثُمَّ یَمْسَحُ رَأْسَهُ وَ رِجْلَیْهِ (۱).

**[ترجمه]قرب الاسناد: علی بن جعفر از برادرش علیه السلام نقل کرده است که فرمود: از ایشان درباره مردی سؤال کردم که وضو گرفته و دست چپش را قبل از راست شسته، چه کند؟ فرمود: بار دیگر وضو بگیرد و از همان جایی که خطا کرده، دست راست و سپس چپ خود را می شوید و آنگاه سر و پاهایش را مسح می کشد. - . قرب الاسناد: ۸۳ چاپ سنگی -

**[ترجمه]

بیان

یغسل یمینه أی إذا لم یغسلها و ربما یقال یغسل یمینه مره أخری لأن الیمین المغسوله بعد الیسار فی حکم العدم و لا یخفی وهنه و لا خلاف بین علمائنا فی اشتراط الترتیب بأن یغسل الوجه ثم الید الیمنی ثم الیسری ثم یمسح الرأس ثم الرجلین و إنما الخلاف فی الترتیب بین الرجلین.

**[ترجمه]«یغسل یمینه» یعنی اگر آن را نشسته باشد، و چه بسا گفته شود: دست راستش را یک بار دیگر می شوید، زیرا شستن قسمت راست پس از چپ در حکم عدم است و سستی این کلام آشکار است و میان علمایمان اختلافی در مورد شرط

ترتیب وجود نـدارد، یعنی اینکه در ابتـدا صـورت شسـته شـود و سـپس دست راست و چپ و در نهـایت مسـح سـر و پاهـا، و اختلاف تنها در ترتیب میان دوپاست.

**[ترجمه]

«۱۱»

الْإِحْتِجَاجُ، فِی مُکَاتَبَهِ الْحِمْیَرِیِّ: أَنَّهُ کَتَبَ إِلَی النَّاحِیَهِ الْمُقَدَّسَهِ وَ سَأَلَ عَنِ الْمَسْحِ عَلَی الرِّجْلَیْنِ یَبْدَأُ بِالْیُمْنَی أَوْ یَمْسَحُ عَلَیْهِمَا جَمِیعاً فَخَرَجَ التَّوْقِیعُ یَمْسَحُ عَلَیْهِمَا جَمِیعاً مَعاً فَإِنْ بَدَأَ بِأَحَدِهِمَا قَبْلَ الْأُخْرَی فَلَا یَبْدَأُ إِلَّا بِالْیَمِینِ (۲).

**[ترجمه]الاحتجاج: در مکاتبه حمیری آمـده که وی به ناحیه مقـدس نامه نوشت و درباره مسـح دو پا، این که در ابتـدا پای راست را مسـح کنـد و یا هر دوی آنها را همزمان مسـح بکشد، سؤال کرد. در جواب، یادداشتی بدین گونه بیان شده که با هم هر دوی آنهـا را مسـح کنـد، امـا اگر خواست یکی از آن دو را قبـل از دیگری شـروع کنـد، جز از پای راست آغاز نکنـد. - . الاحتجاج: ۲۷۵ -

**[ترجمه]

بیان

المشـهور أنه لاـ ترتیب بین الرجلین حتی قـال ابن إدریس لا أظن أحـدا منا یخالفنا فی ذلک و یحکی عن ابن الجنیـد و ابن أبی عقیل و سلار و ابنی بابویه وجوب تقدیم الیمنی و عن بعض الأصحاب جواز المعیه خاصه(۳)

کما هو مدلول هذا الخبر و الأحوط العمل بالترتیب و إن کان استحبابه أقوی.

**[ترجمه]قول مشـهور این است که ترتیبی میان دو پا وجود ندارد، تا جایی که ابن ادریس گفته: گمان نمی برم که کسـی از ما در این باره مخالفت کند و از ابن جنید و ابن عقیل و سـلار و دو فرزند بابویه، وجوب مقدم داشتن پای راست نقل شده و از برخی اصـحاب جواز معیت - همزمانی - به خصوص نقل شـده، چنان که مدلول این خبر است و احوط، عمل بر اساس ترتیب است، هر چند استحباب آن اقوی است.

**[ترجمه]

«۱۲»

مَعَانِی الْأَخْبَارِ، عَنْ أَبِیهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرٍ الْحِمْیَرِیِّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ سَعِیدٍ عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عِیسَی عَنْ مَنْصُورِ بْنِ حَازِمٍ عَنْ إِبْرَاهِیمَ بْنِ مُعَرِّضٍ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام إِنَّ أَهْلَ الْکُوفَهِ یَرْوُونَ عَنْ عَلِیٍّ علیه السلام أَنَّهُ کَانَ بِالْکُوفَهِ فَبَالَ حَتَّی رَغَا ثُمَّ تَوَضَّأَ ثُمَّ مَسَحَ عَلَی نَعْلَیْهِ ثُمَّ قَالَ

۱- ۱. قرب الإسناد ص ۸۳ ط حجر.

۲- ۲. الاحتجاج ص ۲۷۵.

۳- ۳. و وجهه ذكر الرجلين بصيغه التثنيه فى القرآن العزيز.

هَذَا وُضُوءُ مَنْ لَمْ يُحْدِثْ فَقَالَ نَعَمْ قَدْ فَعَلَ ذَلِكَ قَالَ قُلْتُ فَأَيُّ حَدَثٍ أَحْدَثُ مِنَ الْبَوْلِ فَقَالَ إِنَّمَا يَعْنِي بِذَلِكَ التَّعَدِّيَ فِي الْوُضُوءِ أَنْ يَزِيدَ عَلَى حَدِّ الْوُضُوءِ(۱).

**[ترجمه]معانی الاخبار: ابراهیم بن معرض نقل کرده است که به امام باقر علیه السلام گفتم: همانا اهل کوفه از امام علی علیه السلام روایت می کنند که ایشان در کوفه بود و بول کرد، تا جایی که بول ایشان کف کرد، سپس وضو گرفت و بر نعلین خود مسح کشید و سپس امام گفت: این وضوی کسی است که حدث نکرده باشد؟ امام باقر علیه السلام فرمود: آری و آن کار را انجام داد. ابراهیم گفت: به امام گفتم: کدام حدث ازبول حدث تر است؟ [یعنی کدام حدث مانند بول ناقض وضوء است؟] فرمود: منظور از آن، تعدی در وضوست: بدین معنا که بر حدّ وضو چیزی بیفزاید. - . معانی الاخبار: ۲۴۸ -

**[ترجمه]

بیان

قال الفیروزآبادی رغوه اللبن مثلثه زبده و رغا اللبن و أرغی و رغی صارت له رغوه و أرغی البائل صارت لبوله رغوه.

**[ترجمه]فیروز آبادی گفته: «رغوه اللبن» که با سه حرکت خوانده می‌شود، کره آن است و «رغا اللبن ارغی» و رغی یعنی دارای کف شد و «ارغی البائل» یعنی بولش کف کرد.

**[ترجمه]

«۱۳»

الْعِلَلُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ الْكُوفِيِّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَبَلَةَ عَنْ رَجُلٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ الرَّجُلَ لَيَعْبُدُ اللَّهَ أَرْبَعِينَ سَنَةً وَ مَا يُطِيعُهُ فِي الْوُضُوءِ(۲).

وَ مِنْهُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ الْوَلِيدِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ الصَّفَّارِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ أَبِي الْخَطَّابِ عَنِ الْحَكَمِ بْنِ مِسْكِينٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مَرْوَانَ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: تَأْتِي عَلَى الرَّجُلِ سِتُّونَ أَوْ سَبْعُونَ سَنَةً مَا يَقْبَلُ اللَّهُ مِنْهُ صَلَاةً قَالَ قُلْتُ فَكَيْفَ ذَاكَ قَالَ لِأَنَّهُ يَغْسِلُ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِمَسْحِهِ (۳).

**[ترجمه]العلل: عبدالله بن جبله از شخصی و او نیز از امام صادق علیه السلام نقل کرده است که فرمود: همانا شخص، چهل سال خداوند را عبادت می کند ولی یک وضوی خدایی نگرفته است. - . علل الشرائع ۱: ۲۷۳ -

محمد بن مروان نقل کرده است که امام صادق علیه السلام فرمود: آدمی ممکن است شصت و یا هفتاد سالش باشد ولی نمازش مورد قبول پیشگاه خداوندی نباشد، گفت: پرسیدم که این چگونه می شود؟ حضرت فرمود: به جهت این که آنچه را که خداوند دستور به مسح آن داده، می شوید. - . علل الشرائع ۱: ۲۷۳ -

**[ترجمه]

بیان

ربما یستدل بأمثاله علی کون أوامر القرآن للوجوب و قد یستدل به علی أنه إذا حصل الجریان فی المسح یبطل الوضوء و هو مبنی علی کون الغسل و المسح حقیقتین متباینتین و هو ممنوع بل الظاهر أن بینهما عموما و خصوصا من وجه و إن کان الأحوط رعایه عدم الجریان.

**[ترجمه]چه بسا به امثال آن بر این استدلال شود که اوامر قرآن برای وجوب است و گاهی با آن بر این امر استدلال می شود که اگر در مسح آب جریان بیابد، وضو باطل می گردد و این مبنی بر آن است که شستن و مسح، دو حقیقت متباین هستند که مورد قبول نیست، بلکه ظاهر آن است که میان آن دو، عموم و خصوص من وجه برقرار است، هر چند احوط، رعایت عدم جریان است.

**[ترجمه]

«۱۴»

الْعِلَلُ، عَنْ أَبِیهِ عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَامِرٍ عَنِ الْمُعَلَّی بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِیٍّ الْوَشَّاءِ عَنْ حَمَّادِ بْنِ عُثْمَانَ عَنْ حَكَمِ بْنِ حُكَیْمٍ قَالَ: سَأَلْتُ

ص: ۲۶۴

۱- ۱. معانی الأخبار ص ۲۴۸، و بعضهم حمل مسحه علیه السلام علی نعلیه، علی التقیه و لیس به، فان النعال كانت یومئذ قطعه جلد سعه القدم، تلوی جوانبه، و تغرز مغارز حولها و یجعل فیها الشراک، فإذا لبس جذب الشراک ثمّ عقدها بالساق، و یعرف عندنا الیوم به چارق، و قد كان یعرف بالتاسومه، و هو أیضا فارسی بمعنی ما جعل فیه تسمه و هو شراک النعل، فلم یکن لها ظهر كالخفاف حتّی یکون المسح علیه.

۲- ۲. علل الشرائع ج ۱ ص ۲۷۳.

۳- ۳. علل الشرائع ج ۱ ص ۲۷۳.

أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنْ رَجُلٍ نَسِیَ مِنَ الْوُضُوءِ الذِّرَاعَ وَ الرَّأْسَ قَالَ یُعِیدُ الْوُضُوءَ إِنَّ الْوُضُوءَ یَتْبَعُ بَعْضُهُ بَعْضاً(۱).

**[ترجمه]العلل: حکم بن حکیم نقل کرده است که از امام صادق علیه السلام درباره مردی سؤال کردم که از وضو، شستن ساعد و سر را فراموش کرده است. فرمود: وضو را تکرار کند، چرا که مراحل وضو به دنبال هم می آیند. - . علل الشرائع ۱: ۲۷۳ -

**[ترجمه]

بیان

یعید الوضوء أی جمیعه مع جفاف الوجه أو من حیث یحصل الترتیب مع عدم الجفاف.

**[ترجمه]«یعید الوضو» یعنی تمام آن را با خشک شدن صورت تکرار کند یا اینکه از همان جایی که ترتیب حاصل می شود، همراه با عدم خشکی.

**[ترجمه]

«۱۵»

الْعِلَلُ، عَنْ أَبِیهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ سَعِیدٍ عَنْ فَضَالَهَ عَنْ سَمَاعَهَ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِذَا تَوَضَّأْتَ بَعْضَ وُضُوئِکَ فَعَرَضَتْ لَکَ حَاجَهٌ حَتَّی یَبِسَ وَضُوؤُکَ فَأَعِدْ وُضُوءَکَ فَإِنَّ الْوُضُوءَ لَا یُبَعَّضُ (۲).

**[ترجمه]العلل: ابو بصیر نقل کرده است که امام صادق علیه السلام فرمود: زمانی که مقداری از وضویت را گرفتی و کاری برایت پیش آمد تا اینکه وضویت خشک شد، بار دیگر وضو بگیر، چرا که وضو بخش پذیر نیست. - . علل الشرائع ۱: ۲۷۴ -

**[ترجمه]

بیان

قوله حتی یبس وضوؤک ظاهره جفاف الجمیع و اعلم أنه لا خلاف بین أصحابنا فی اشتراط الموالاه و إنما الخلاف فی معناها فقال بعضهم هی أن لا یؤخر بعض الأعضاء عن بعض بمقدار ما یجف ما تقدمه و هو خیره الشیخ و المرتضی و جم غفیر و قال بعضهم هی أن یتابع بین غسل الأعضاء و لا یفرق إلا لعذر و هو أیضا قول الشیخ و المرتضی و العلامه فی بعض کتبه.

ثم إن بعض القائلین بالقول الأخیر صرحوا بأن الإخلال بالموالاه بهذا المعنی لا یبطل الوضوء و إن کان حراما مع الاختیار ما لم یجف الأعضاء و یفهم ظاهرا من کلام الشیخ فی المبسوط أن مجرد الإخلال بهذا المعنی یبطل الوضوء و إن لم یجف حال

الاختيار و أما حال الاضطرار فيراعى الجفاف.

ثم إن الجفاف المراعى فى صحه الوضوء و عدمها هل هو جفاف جميع الأعضاء المتقدمه على العضو المفرق أو بعض ما تقدمه أو العضو السابق ظاهر الأكثر الأول و صرح ابن الجنيد بالثانى و ظاهر المرتضى و ابن إدريس الثالث.

**[ترجمه]از ظاهر قول امام «حتی يئس وضوؤک»، خشک شدن تمام اعضا بر می آيد، و بدان که ميان اصحابمان در زمينه شرط موالات اختلافی وجود ندارد و تنها اختلاف در معنای آن است. برخی از آنان گفته اند: مقصود اين است که نبايد برخی از اعضا را از برخی ديگر تا اندازه ای که عضو پيشين خشک شود، به تاخير انداخت، و اين برگزيده کلام شيخ و مرتضی و جمع انبوهی از فقهاست؛ و برخی از فقها نيز گفته اند: منظور اين است که شستن اعضای وضو به ترتيب انجام گيرد و بين آنها فاصله نياندازد، مگر به جهت عذری خاص و اين نيز، قول شيخ، مرتضی و علامه در برخی از کتب اوست.

سپس برخی از قائلان به قول اخير تصريح کرده اند که اخلال در موالات بدين معنا تا زمانی که اعضا خشک نشوند، وضو را باطل نمی کند، هر چند اين کار در صورت اختيار حرام است، و ظاهرا از کلام شيخ در مبسوط بر می آيد که مجرد اخلالِ به اين معنا، وضو را باطل می کند، سپس خشکی مراعات شده در صحت وضو و عدم آن، و اينکه آيا منظور خشک شدن تمامی اعضای پيشين بر عضو فاصله افتاده است يا اينکه برخی از اعضايی پيشين يا همان عضو پيشين است، ظاهر اکثريت، قول اول است و ابن جنيد بر قول دوم تصريح کرده و ظاهر قول مرتضی و ابن ادريس، قول سوم است.

**[ترجمه]

«۱۶»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ خَلَفٍ الْعَطَّارِ عَنْ حَسَّانَ الْمَدَائِنِيِ

ص: ۲۶۵

۱- ۱. علل الشرائع ج ۱ ص ۲۷۴.

۲- ۲. علل الشرائع ج ۱ ص ۲۷۴.

قَالَ: سَأَلْتُ جَعْفَرَ بْنَ مُحَمَّدٍ علیه السلام عَنِ الْمَسْحِ عَلَی الْخُفَّیْنِ فَقَالَ لَا تَمْسَحُ وَ لَا تُصَلِّی خَلْفَ مَنْ یَمْسَحُ (۱).

**[ترجمه]قرب الاسناد: حسان المدائنی نقل کرده است که از امام صادق علیه السلام درباره مسح کشیدن بر کفش سؤال کردم. فرمود: مسح نکش و پشت سر کسی که این گونه مسح می کشد، نماز نخوان. - . قرب الاسناد: ۷۶ چاپ سنگی، ۹۹ چاپ نجف -

**[ترجمه]

«۱۷»

مَجَالِسُ، أَبِی عَلِیٍّ بْنِ الشَّیْخِ عَنِ الشَّیْخِ عَنِ الْمُفِیدِ عَنْ عَلِیِّ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ حُبَیْشٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِیٍّ الزَّعْفَرَانِیِّ عَنْ إِبْرَاهِیمَ بْنِ مُحَمَّدٍ الثَّقَفِیِّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عُثْمَانَ عَنْ عَلِیِّ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِی سَعِیدٍ عَنْ فُضَیْلِ بْنِ الْجَعْدِ عَنْ أَبِی إِسْحَاقَ الْهَمْدَانِیِّ قَالَ: کَانَ فِیمَا کَتَبَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام لِمُحَمَّدِ بْنِ أَبِی بَکْرٍ وَ انْظُرْ إِلَی الْوُضُوءِ فَإِنَّهُ مِنْ تَمَامِ الصَّلَاهِ تَمَضْمَضْ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ وَ اسْتَنْشِقْ ثَلَاثاً وَ اغْسِلْ وَجْهَکَ ثُمَّ یَدَکَ الْیُمْنَی ثُمَّ الْیُسْرَی ثُمَّ امْسَحْ رَأْسَکَ وَ رِجْلَیْکَ فَإِنِّی رَأَیْتُ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَصْنَعُ ذَلِکَ وَ اعْلَمْ أَنَّ الْوُضُوءَ نِصْفُ الْإِیمَانِ (۲).

مجالس المفید، عن ابن حبیش: مثله (۳)

**[ترجمه]المجالس: ابو اسحاق همدانی نقل کرده است که در نامه ای که امام علی علیه السلام به ابوبکر نوشته بود، آمده: به وضو گرفتن خود نیک بنگر، چرا که وضو تمام کننده نماز است. سه بار مضمضه و سپس استنشاق کن و صورت و سپس دست راست و چپت را بشوی و سر و پاهایت را مسح کش، چرا که من دیدم که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم این کار را انجام می داد و بدان که وضو گرفتن جزئی از ایمان است. - . امالی الطوسی ۱: ۲۹ -

مجالس المفید: ابن حبیش نیز مانند این حدیث را نقل کرده است. - . امالی المفید: ۱۶۴ -

**[ترجمه]

بیان

استحباب تثلیث المضمضه و الاستنشاق مشهور بین المتأخرین و اعترف بعضهم بأنه لا شاهد له و هذا الخبر یدل علیه.

**[ترجمه]استحباب سه بار مضمضمه و استنشاق میان فقهای متاخر مشهور است و برخی از آنان اعتراف کرده اند که شاهدی برای آن وجود ندارد و این خبر بر آن دلالت می کند.

**[ترجمه]

«۱۸»

الْعِلَلُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ الْوَلِيدِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ الصَّفَّارِ عَنِ الْعَبَّاسِ بْنِ مَعْرُوفٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ مَهْزِيَارَ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عَلِيٍّ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام عَنْ رَجُلٍ بَدَأَ بِالْمَرْوَةِ قَبْلَ الصَّفَا قَالَ يُعِيدُ أَ لَا تَرَى أَنَّهُ لَوْ بَدَأَ بِشِمَالِهِ قَبْلَ يَمِينِهِ فِي الْوُضُوءِ أَرَادَ أَنْ يُعِيدَ الْوُضُوءَ(۴).

**[ترجمه]العلل: قاسم بن محمد از على نقل كرده است كه از امام صادق عليه السلام درباره مردى سؤال كردم كه قبل از رفتن به مروه، در ابتدا از صفا آغاز كرده است. فرمود: بار ديگر [سعى] خود را تكرار كند، آيا نمى بينى كه اگر در وضو قبل از سمت راست خود از سمت چپ آغاز كند، از نظر من بايد وضو را تكرار كند؟ -. علل الشرائع ۲: ۲۶۹ -

**[ترجمه]

بيان

ظاهره أن الترتيب الذكرى يجب متابعته و إن احتمل أن يكون الغرض محض تشبيه الحكم بالحكم.

**[ترجمه]از ظاهر آن بر مى آيد كه متابعت ترتيب ذكرى واجب است، هر چند احتمال دارد كه غرض فقط تشبيه حكم به حكم باشد.

**[ترجمه]

«۱۹»

الْخِصَالُ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ الْهَيْثَمِ وَ أَحْمَدَ بْنِ الْحَسَنِ الْقَطَّانِ وَ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ السِّنَانِيِّ وَ حُسَيْنِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ الْمُكَتِّبِ وَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدٍ الصَّائِغِ

ص: ۲۶۶

۱- ۱. قرب الإسناد ص ۷۶ ط حجر، ص ۹۹ ط نجف.

۲- ۲. أمالى الطوسىّ ج ۱ ص ۲۹.

۳- ۳. أمالى المفيد ص ۱۶۴.

۴- ۴. علل الشرائع ج ۲ ص ۲۶۹ باب النوادر خاتمه الكتاب تحت الرقم: ۱۸.

وَ عَلِيِّ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْوَرَّاقِ كُلِّهِمْ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ يَحْيَى بْنِ زَكَرِيَّا الْقَطَّانِ عَنْ بَكْرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَبِيبٍ عَنْ تَمِيمِ بْنِ بُهْلُولٍ عَنْ أَبِي مُعَاوِيَةَ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنِ الصَّادِقِ عليه السلام قَالَ: هَذِهِ شَرَائِعُ الدِّينِ لِمَنْ تَمَسَّكَ بِهَا وَ أَرَادَ اللَّهُ هُدَاهُ إِسْبَاغُ الْوُضُوءِ كَمَا أَمَرَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ فِي كِتَابِهِ النَّاطِقِ غَسْلُ الْوَجْهِ وَ الْيَدَيْنِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ وَ مَسْحُ الرَّأْسِ وَ الْقَدَمَيْنِ إِلَى الْكَعْبَيْنِ مَرَّةً مَرَّةً وَ مَرَّتَانِ جَائِزٌ وَ لَا يَنْقُضُ الْوُضُوءَ إِلَّا الْبَوْلُ وَ الرِّيحُ وَ النَّوْمُ وَ الْغَائِطُ وَ الْجَنَابَةُ وَ مَنْ مَسَحَ عَلَى الْخُفَّيْنِ فَقَدْ خَالَفَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ كِتَابَهُ وَ وُضُوؤُهُ لَمْ تَتِمَّ وَ صَلَاتُهُ غَيْرُ مُجْزِيَةٍ(۱).

**[ترجمه]الخصال: اعمش نقل کرده است که امام صادق علیه السلام فرمود: این ها دستورات دین است برای کسی که بخواهد پایبند آنها شده و خداوند هدایت او را خواسته باشد. وضوی شاداب، چنان که خداوند عز و جل در کتابش ناطق خود بدان فرمان داده: شستن صورت و دست ها تا آرنج ها و مسح سر و دو پا هر کدام یک بار تا برآمدگی پاهاست، و دو بار مسح کردن جائز است و جز بول، خارج شدن باد، خواب، غائط و جنابت، چیزی وضو را باطل نمی کند. و کسی که بر کفش مسح کند، با خدا و پیغمبر صلی الله علیه وآله و سلم و کتاب او مخالفت کرده و وضویش درست نیست و نمازش مُجزی نیست - کفایت نمی کند -. - . الخصال ۲: ۱۵۱ -

**[ترجمه]

«۲۰»

الْخِصَالُ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ بُنْدَارَ عَنْ أَبِي الْعَبَّاسِ الْحَمَّادِيِّ عَنْ أَبِي مُسْلِمٍ الْكَجِّيِّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الْوَهَّابِ عَنْ عَبْدِ الرَّحِيمِ بْنِ زَيْدٍ الْعَمِّيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ قُرَّةَ عَنِ ابْنِ عُمَرَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله تَوَضَّأَ مَرَّةً مَرَّةً(۲).

**[ترجمه]الخصال: ابن عمر نقل کرده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم - به ترتیب اعضا - یکی یکی وضو گرفت. - . الخصال ۱: ۱۶ -

**[ترجمه]

«۲۱»

مَجَالِسُ، ابْنِ الشَّيْخِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ مَخْلَدٍ عَنْ عَبْدِ الْوَاحِدِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَهْدِيٍّ عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي طَالِبٍ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَلْقَمَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُبَارَكِ عَنْ سُفْيَانَ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي خَالِدٍ عَنْ زِيَادٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: أَنَّ النَّبِيَّ صلى الله عليه و آله كَانَ إِذَا تَوَضَّأَ بَدَأَ بِمَيَامِنِهِ (۳).

**[ترجمه]مجالس ابن شیخ: ابو هریره نقل کرده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم زمان وضو گرفتن، ابتدا از راست آغاز می کرد. - . امالی الطوسی ۱: ۳۹۷ -

**[ترجمه]

بیان

استدل به علی وجوب الابتداء بالیمین فی الرجلین و یرد علیه أن الخبر ضعیف عامی و لا دلاله فیه علی الوجوب.

**[ترجمه]با این حدیث بر وجوب آغاز کردن با دست راست در زمان مسح پاها استدلال کرده اند و در جواب گفته شده که این خبر ضعیف و از عامّه است و در آن، دلالت بر وجوب نیست.

**[ترجمه]

«۲۲»

الْمَحَاسِنُ، عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ هِشَامٍ عَنْ أَبِی عُمَیْرٍ الْعَجَمِیِّ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: یَا أَبَا عُمَرَ تِسْعَهُ أَعْشَارِ الدِّینِ فِی التَّقِیَّهِ وَ لَا دِینَ لِمَنْ لَا تَقِیَّهَ لَهُ وَ التَّقِیَّهُ فِی کُلِّ شَیْ ءٍ إِلَّا فِی شُرْبِ النَّبِیذِ وَ الْمَسْحِ عَلَی

۱- ۱. الخصال ج ۲ ص ۱۵۱.

۲- ۲. الخصال ج ۱ ص ۱۶.

۳- ۳. أمالی الطوسیّ ج ۱ ص ۳۹۷.

الْخُفَّيْنِ (۱).

وَ مِنْهُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ خَلَفِ بْنِ حَمَّادٍ عَنْ عَمْرِو بْنِ شِمْرٍ عَنْ جَابِرٍ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام كَيْفَ اخْتَلَفَ أَصْحَابُ النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله فِي الْمَسْحِ عَلَى الْخُفَّيْنِ فَقَالَ كَانَ الرَّجُلُ مِنْهُمْ يَسْمَعُ مِنَ النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله الْحَدِيثَ فَيَغِيبُ عَنِ النَّاسِخِ وَ لَا يَعْرِفُهُ فَإِذَا أَنْكَرَ مَا خَالَفَ مَا فِي يَدَيْهِ كَبُرَ عَلَيْهِ تَرْكُهُ وَ قَدْ كَانَ الشَّيْ ءُ يُنْزَلُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله يَعْمَلُ بِهِ زَمَاناً ثُمَّ يُؤْمَرُ بِغَيْرِهِ فَيَأْمُرُ بِهِ أَصْحَابَهُ وَ أُمَّتَهُ حَتَّى قَالَ النَّاسُ يَا رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله إِنَّكَ تَأْمُرُنَا بِالشَّيْ ءِ حَتَّى إِذَا اعْتَدْنَاهُ وَ جَرَيْنَا عَلَيْهِ أَمَرْتَنَا بِغَيْرِهِ فَسَكَتَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله عَنْهُمْ فَأُنْزِلَ عَلَيْهِ قُلْ ما كُنْتُ بِدْعاً مِنَ الرُّسُلِ وَ ما أَدْرِي ما يُفْعَلُ بِي وَ لا بِكُمْ إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا ما يُوحى إِلَيَّ وَ ما أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ مُبِينٌ (۲).

**[ترجمه]المحاسن: ابو عمیر عجمی نقل کرده است که امام صادق علیه السلام فرمود: ای ابا عمر! نُه دهم دین در تقیه است، کسی که اهل تقیه نباشد دین ندارد، تقیه در هر چیز هست جز در نوشیدن شراب، و مسح بر کفشها. - . المحاسن: ۲۵۹ -

و نیز جابر نقل کرده است که به امام باقر علیه السلام گفتم: چطور شد که اصحاب پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم در باره مسح بر روی کفش در وضو دچار اختلاف نظر شدند؟ امام در پاسخ فرمود: کسی از آنان سخنی را از پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم می‌شنید، امّا از ناسخ آن غایب می‌شد و آن را نمی‌شناخت، و وقتی از خلافی که انجام می‌داد نهی می‌شد، ترک آن برایش گران تمام می‌آمد. گاهی چیزی بر رسول خدا نازل می‌شد، مدتی به آن عمل می‌شد، سپس به چیز دیگری امر می‌شد، اصحاب و امّت را به آن امر می‌کرد تا اینکه مردمانی به پیامبر گفتند: شما ما را به چیزی امر می کنی و هنگامی که بدان خو می گیریم و جزو رفتار های متداول ما می شود، به جای آن به چیز دیگری دستور می دهی! پیامبر سکوت کرد و خداوند این آیه را بر ایشان نازل کرد: «قل ما کنت بدعا من الرسل و ما ادری ما یفعل بی و لا بکم ان اتبع الا ما یوحی الی و ما أنا الا نذیر مبین»، {بگو من از [میان] پیامبران نودرآمدی نبودم و نمی دانم با من و با شما چه معامله ای خواهد شد. جز آنچه را که به من وحی می شود پیروی نمی کنم و من جز هشداردهنده ای آشکار [بیش] نیستم.} - . المحاسن: ۲۹۹، احقاف / ۱۹ -

**[ترجمه]

«۲۳»

فِقْهُ الرِّضَا عليه السلام: إِيَّاكَ أَنْ تُبَعِّضَ الْوُضُوءَ وَ تَابِعْ بَيْنَهُ كَمَا قَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى ابْدَأْ بِالْوَجْهِ ثُمَّ الْيَدَيْنِ ثُمَّ بِالْمَسْحِ عَلَى الرَّأْسِ وَ الْقَدَمَيْنِ فَإِنْ فَرَغْتَ مِنْ بَعْضِ وُضُوئِكَ وَ انْقَطَعَ بِكَ الْمَاءُ مِنْ قَبْلِ أَنْ تُتِمَّهُ ثُمَّ أُوتِيتَ بِالْمَاءِ فَأَتْمِمْ وُضُوءَكَ إِذَا كَانَ مَا غَسَلْتَهُ رَطْباً فَإِنْ كَانَ قَدْ جَفَّ فَأَعِدِ الْوُضُوءَ وَ إِنْ جَفَّ بَعْضُ وَضُوئِكَ قَبْلَ أَنْ تُتِمَّ الْوُضُوءَ مِنْ غَيْرِ أَنْ يَنْقَطِعَ عَنْكَ الْمَاءُ فَامْضِ عَلَى مَا بَقِيَ جَفَّ وَضُوؤُكَ أَوْ لَمْ يَجِفَّ وَضُوؤُكَ وَ إِنْ كَانَ عَلَيْكَ خَاتَمٌ فَدَوِّرْهُ عِنْدَ وُضُوئِكَ فَإِنْ عَلِمْتَ أَنَّ الْمَاءَ لَا يَدْخُلُ تَحْتَهُ فَانْزِعْ وَ لَا تَمْسَحْ عَلَى عِمَامَةٍ وَ لَا قَلَنْسُوَةٍ وَ لَا عَلَى خُفَّيْكَ فَإِنَّهُ أَرْوِي عَنِ الْعَالِمِ عليه السلام لَا تَقِيَّةَ فِي شُرْبِ الْخَمْرِ وَ لَا الْمَسْحِ عَلَى الْخُفَّيْنِ وَ لَا تَمْسَحْ عَلَى جَوْرَبِكَ إِلَّا مِنْ عُذْرٍ أَوْ ثَلْجٍ تَخَافُ عَلَى رِجْلَيْكَ (۳)

وَ قَالَ عليه السلام لَا تُقَدِّمِ الْمُؤَخَّرَ مِنَ الْوُضُوءِ وَ لَا تُؤَخِّرِ الْمُقَدَّمَ لَكِنْ تَضَعُ

۱- ۱. المحاسن ص ۲۵۹.

۲- ۲. المحاسن ص ۲۹۹، و الآیه فی سوره الاحقاف: ۱۹.

۳- ۳. فقه الرضا ص ۱.

كُلَّ شَيْ ءٍ عَلَى مَا أَمِرْتَ أَوَّلًا فَأَوَّلًا(۱)

وَ نَرْوِی أَنَّ جَبْرَئِيلَ عليه السلام هَبَطَ عَلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله عليه و آله بِغَسْلَيْنِ وَ مَسْحَيْنِ غَسْلِ الْوَجْهِ وَ الذِّرَاعَيْنِ بِكَفٍّ كَفٍّ وَ مَسْحِ الرَّأْسِ وَ الرِّجْلَيْنِ بِفَضْلِ النُّدُوَّهِ الَّتِی بَقِيَتْ فِی يَدَيْكَ مِنْ وَضُوئِكَ فَصَارَ الَّذِی كَانَ يَجِبُ عَلَى الْمُقِيمِ غَسْلُهُ فِی الْحَضَرِ وَاجِباً عَلَى الْمُسَافِرِ أَنْ يَتَيَمَّمَ لَا غَيْرُ صَارَتِ الْغَسْلَتَانِ مَسْحاً بِالتُّرَابِ وَ سَقَطَتِ الْمَسْحَتَانِ اللَّتَانِ كَانَتَا بِالْمَاءِ لِلْحَاضِرِ لَا غَيْرُهُ (۲)

وَ يُجْزِيكَ مِنَ الْمَاءِ فِی الْوُضُوءِ مِثْلُ الدُّهْنِ تُمِرُّ بِهِ عَلَى وَجْهِكَ وَ ذِرَاعَيْكَ أَقَلَّ مِنْ رُبُعِ مُدٍّ وَ سُدُسِ مُدٍّ أَيْضاً وَ يَجُوزُ بِأَكْثَرَ مِنْ مُدٍّ وَ كَذَلِكَ فِی غُسْلِ الْجَنَابَهِ مِثْلُ الْوُضُوءِ سَوَاءً وَ أَكْثَرُهَا فِی الْجَنَابَهِ صَاعٌ وَ يَجُوزُ غُسْلُ الْجَنَابَهِ بِمَا يَجُوزُ بِهِ الْوُضُوءُ إِنَّمَا هُوَ تَأْدِيبٌ وَ سَنَنٌ حَسَنَهٌ وَ طَاعَهُ آمِرٍ لِمَأْمُورٍ لِيُثِيبَهُ عَلَيْهِ فَمَنْ تَرَكَهُ فَقَدْ وَجَبَ لَهُ السَّخَطُ فَأَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْهُ (۳).

**[ترجمه]فقه الرضا عليه السلام: بر حذر باش از اینکه وضو را تکه تکه کنی و آن را پشت سر هم انجام بده، چنان که خداوند تبارک و تعالی فرمود: ابتدا صورت و سپس دستان و مسح سر و پاها، زمانی که از بخشی از وضوی خود فارغ شدی و قبل از اینکه آن را به پایان برسانی، آب تو تمام شد، سپس برایت آب آوردند؛ در صورتی که آن را که شسته ای و هنوز خیس باشد، وضویت را کامل کن، اما اگر خشک شده بود وضو را اعاده کن؛ و اگر قدری از وضویت قبل از اینکه آن را به پایان برسانی و بدون این که آب تو تمام شده باشد، خشک شده بود، آنچه را که باقی مانده ادامه بده، چه وضویت خشک شده باشد و چه خشک نشده باشد.

و اگر بر دستانت انگشتر باشد، زمان وضو آن را بر انگشتت بچرخان، و اگر دانستی که آب زیر آن نمی رود، پس آن را دربیاور و بر عمامه و کلاه و کفشت مسح نکش، چرا که از امام کاظم علیه السلام روایت شده است که در شرب خمر و مسح کشیدن بر روی کفش‌ها، تقیه نیست، و بر روی جورابت مسح نکش مگر از سر عذر و یا برفی که از آن بر پاهایت می ترسی. و ایشان فرموده است: مؤخر وضو را مقدم و مقدم وضو را مؤخر مکن و هر چیزی را طبق آنچه به تو دستور داده اند، به ترتیب و یکی پس از دیگری انجام ده. - . فقه الرضا: ۳ -

برای ما روایت کرده اند که جبرئیل با دو شستن و دو مسح بر رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم فرود آمد: شستن صورت و دست‌ها، هر کدام با مشتی از آب و مسح سر و پاها با باقیمانده آبی که از وضو گرفتن در دستانت باقی مانده، از این رو چیزی که بر اقامت کننده در شهر شستن آن واجب آمد، بر مسافر واجب شد که تنها تیمم کند، و به جای دو بار شستن دست و صورت، بر خاک مسح کشد و تنها دو بار مسح کردن که با آب برای غیر مسافر انجام می شد، ساقط شد.

در زمان وضو گرفتن، آن اندازه از آب تو را کفایت می کند که مانند روغن بر دست‌هایت تا آرنج می مالی. کمتر از یک چهارم مد و نیز کمتر از یک ششم آن و بیش از یک مد نیز جائز است و نیز در غسل جنابت هم مثل وضوست، و اکثر آن [آب] در غسل جنابت به اندازه پیمانه است و غسل جنابت با آنچه که با آن وضو می گیرند نیز جائز است و آن تنها آراستگی و سنتهای نیکوست و اطاعت کردن مامور از فرد آمر است تا بدین وسیله وی را بدان پاداش دهد، از این رو هر کس که آن را ترک کند، خشم الهی بر او واجب است، و از آن به خداوند پناه می برم.

**[ترجمه]

إيضاح

قوله عليه السلام أن تبعض الوضوء أى تخل بالموالاه حتى تجف بعض الأجزاء ثم تغسل بقيتها فلا تجتمع الأعضاء على الرطوبه و قد صرح بهذا المعنى فى كثير من الأخبار و المراد بالمتابعه الترتيب لا الموالاه كما فهمه أكثر الأصحاب و يدل عليه أيضا كثير من الأخبار و صرح الشهيد بما ذكرنا.

و قوله فإن فرغت إلى قوله جف وضوؤك أو لم يجف أورده الصدوق بعينه فى الفقيه نقلا عن والده فى رسالته إليه و يدل على أن مع عدم الفصل لا يضر الجفاف و هو غير بعيد و حمله بعض الأصحاب على الضروره و لا ضروره فيه.

و قال الشهيد رحمه الله فى الذكرى بعد نقل تلك العباره من كلام على بن بابويه و لعله عول على ما رواه حريز عن أبى عبد الله عليه السلام كما أسنده ولده فى كتاب مدينه العلم وَ فِي التَّهْذِيبِ وَقَفَهُ عَلَى حَرِيزٍ قَالَ: قُلْتُ إِنْ جَفَّ الْأَوَّلُ

ص: ۲۶۹

۱- ۱. فقه الرضا ص ۳.

۲- ۲. فقه الرضا ص ۳.

۳- ۳. فقه الرضا ص ۳.

مِنَ الْوُضُوءِ قَبْلَ أَنْ أَغْسِلَ الَّذِی یَلِیهِ قَالَ إِذَا جَفَّ أَوْ لَمْ یَجِفَّ فَاغْسِلْ مَا بَقِیَ.

و حمله فی التهـذیب علی جفافه بالریـح الشدیـده و الحر العظیم أو علی التقیه قلت التقیه هنا أنسب لأن فی تمام الحدیث قلت و کـذلک غسل الجنابه قال هو بتلک المنزله و ابـدأ بالرأس ثم أفض علی سائر جسـدک قلت فإن کان بعض یوم قال نعم و ظاهر هـذه المسـاواه بین الوضوء و الغسـل فکمـا أن الغسل لا یعتبر فیه الریـح الشدیـده و الحر کـذلک الوضوء ثم قال رحمه الله فروع الأول ظاهر ابن بابویه أن الجفاف لا یضر مع الولاء و الأخبار الکثیره بخلافه مع إمکان حمله علی الضروره انتهی.

**[ترجمه]قول امام که فرمود: «أن تبعض الوضوء» یعنی اینکه در ترتیب آن خلل وارد سازی تا جایی که برخی از اجزاء خشک شوند، سپس بقیه اجزاء را بشویی، پس اعضا بر رطوبت اجتماع نمی‌کنند و در بسیاری از روایات به این معنا تصریح شده است و مراد از متابعت، ترتیب است نه موالات چنان که اغلب اصحاب فهمیده اند و نیز بسیاری از روایات بر آن دلالت دارد، و شهید نیز بدانچه ذکر کردیم تصریح کرده است.

و قول امام که فرمود: «فان فرغت تاجف وضوئک او لم یجف»، شیخ صدوق عین این روایت را در فقیه به نقل از پدرش، که در نامه ای به وی فرستاده، آورده است و دلالت بر این دارد که با فاصله نیفتادن، خشک شدن اعضا ضرری به وضو نمی زند، و این دور از صحت نیست و برخی از اصحاب آن را بر ضرورت حمل کرده اند و ضرورتی در آن نیست.

شهید - رحمه الله - در ذکری، بعد از نقل آن عبارت از سخن علی بن بابویه آورده: شاید وی بر حدیثی که حریز از امام صادق علیه السلام روایت کرده، استناد کرده است، چنان که فرزندش در کتاب مدینه العلم و در تهذیب آن را به حریز اختصاص داده که گفته: به امام گفتم: اگر عضو اول وضو پیش از شستن عضو بعد خشک شود، چه؟ فرمود: چه خشک شود یا خشک نشود، مابقی اعضا را بشوی.

در تهذیب آن را بر خشک شدن به سبب باد شدید و گرمای طاقت فرسا یا تقیه حمل کرده است. گفتم: تقیه در اینجا مناسب‌تر است زیرا که در همه حدیث است. گفتم: و آیا غسل جنابت نیز اینچنین است؟ فرمود: غسل جنابت به همین وضعیت است و از سر آغاز کن و سپس بر سایر اعضای بدنت بریز. گفتم: اگرچه - فاصله آن - قسمتی از روز باشد؟ فرمود: آری. و از ظاهر آن یکسان بودن وضو و غسل بر می آید، پس چنانکه در غسل باد شدید و گرما، تأثیری ندارد، در وضو نیز اینچنین است. سپس گفت: نخست از ظاهر روایت ابن بابویه بر می آید که خشک شدن در صورت پشت سر هم انجام گرفتن، ضرری ندارد و روایات بسیاری بر خلاف آن آمده، و امکان حمل آن بر ضرورت وجود دارد. پایان کلام.

**[ترجمه]

أقول

لم نطلع علی ما یدل من الأخبار علی خلافه.

**[ترجمه]از روایاتی که بر خلاف آن آمده، آگاهی نیافتیم.

**[ترجمه]

«۲۴»

صَحِیفَهُ الرِّضَا، بِإِسْنَادِ الطَّبْرِسِیِّ عَنْهُ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: إِنَّا أَهْلَ بَیْتٍ لَا تَحِلُّ لَنَا الصَّدَقَهُ وَ أُمِرْنَا بِإِسْبَاغِ الْوُضُوءِ وَ أَنْ لَا نُنْزِیَ حِمَاراً عَلَی عَتِیقَهٍ وَ لَا نَمْسَحَ عَلَی خُفٍ (۱).

**[ترجمه]صحیفه الرضا: طبرسی از امام رضا از پدران خود علیهم السلام نقل کرده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: صدقه بر ما اهل بیت جائز نیست و ما به وضوی شاداب گرفتن مامور شده ایم، و اینکه الاغی را با ماده اسبی نجیب جفت نکنیم، و بر کفش مسح نکشیم. -. صحیفه الرضا: ۵ -

**[ترجمه]

«۲۵»

خَرَائِجُ الرَّاوَنْدِیِّ، رُوِیَ: أَنَّ عَلِیَّ بْنَ یَقْطِینٍ کَتَبَ إِلَی مُوسَی بْنِ جَعْفَرٍ علیه السلام اخْتُلِفَ فِی الْمَسْحِ عَلَی الرِّجْلَیْنِ فَإِنْ رَأَیْتَ أَنْ تَکْتُبَ مَا یَکُونُ عَمَلِی عَلَیْهِ فَعَلْتَ فَکَتَبَ أَبُو الْحَسَنِ علیه السلام الَّذِی آمُرُکَ بِهِ أَنْ تُمَضْمِضَ ثَلَاثاً وَ تَسْتَنْشِقَ ثَلَاثاً وَ تَغْسِلَ وَجْهَکَ ثَلَاثاً وَ تُخَلِّلَ شَعْرَ لِحْیَتِکَ ثَلَاثاً وَ تَغْسِلَ یَدَیْکَ ثَلَاثاً وَ تَمْسَحَ ظَاهِرَ أُذُنَیْکَ وَ بَاطِنَهُمَا وَ تَغْسِلَ رِجْلَیْکَ ثَلَاثاً وَ لَا تُخَالِفَ ذَلِکَ إِلَی غَیْرِهِ فَامْتَثَلَ أَمْرَهُ وَ عَمِلَ عَلَیْهِ فَقَالَ الرَّشِیدُ أُحِبُّ أَنْ أَسْتَبْرِئَ أَمْرَ عَلِیِّ بْنِ یَقْطِینٍ فَإِنَّهُمْ یَقُولُونَ إِنَّهُ رَافِضِیٌّ وَ الرَّافِضَهُ یُخَفِّفُونَ فِی الْوُضُوءِ فَبَاطَأَهُ (۲) بِشَیْ ءٍ مِنَ الشُّغُلِ فِی الدَّارِ حَتَّی

۱- ۱. صحیفه الرضا علیه السلام ص ۵.

۲- ۲. فباطئه من البطء، أی أخره کما سیجیء عن المؤلّف قدّس سرّه، و قد مر فی ج ۴۸ ص ۱۳۷ من تاریخ الإمام موسی بن جعفر علیه السلام فناطه بشیء من الشغل؛ و هو الموافق لنسخه الإرشاد؛ و إعلام الوری: ۲۹۳ و هکذا المصدر المطبوع و معنی ناطه: أی علقه؛ و فی مطبوعه الکمبانیّ فباطنه و المعنی: ساره و صافاه بذلک.

دَخَلَ وَقْتُ الصَّلَاهِ فَوَقَفَ الرَّشِيدُ وَرَاءَ حَائِطِ الْحُجْرَهِ بِحَيْثُ يَرَى عَلِيَّ بْنَ يَقْطِينٍ وَ لَا يَرَاهُ هُوَ وَ قَدْ بَعَثَ إِلَيْهِ بِالْمَاءِ لِلْوُضُوءِ فَتَوَضَّأَ كَمَا أَمَرَهُ مُوسَى علیه السلام فَقَامَ الرَّشِيدُ وَ قَالَ كَذَبَ مَنْ زَعَمَ أَنَّكَ رَافِضِيٌّ وَ وَرَدَ عَلَى عَلِيِّ بْنِ يَقْطِينٍ كِتَابُ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ علیه السلام مِنَ الْآنَ تَوَضَّأْ كَمَا أَمَرَ اللَّهُ اغْسِلْ وَجْهَكَ مَرَّةً فَرِيضَةً وَ الْأُخْرَى إِسْبَاغاً وَ اغْسِلْ يَدَيْكَ مِنَ الْمِرْفَقَيْنِ كَذَلِكَ وَ امْسَحْ مُقَدَّمَ رَأْسِكَ وَ ظَاهِرَ قَدَمَيْكَ مِنْ فَضْلِ نَدَاوَهِ وَضُوئِكَ فَقَدْ زَالَ مَا يُخَافُ عَلَيْكَ (۱).

إرشاد المفيد، قال و روى محمد بن إسماعيل عن محمد بن الفضل: و ذكر مثله (۲) مع زيادات أوردناها في باب معجزاته علیه السلام (۳)

**[ترجمه]خرایج الراوندی: روایت شده که علی بن یقطین در نامه ای به امام موسی بن جعفر علیه السلام نوشت: در مسح کردن بر پاها اختلاف شده، اگر دیدم که چیزی را که آن را انجام می دهم نوشته‌ای، آن را انجام می‌دهم. امام در پاسخ نامه نوشت: چیزی که تو را بدان امر می کنم این است که سه بار مضمضه کنی و سه بار استنشاق کنی و سه با صورتت را بشویی و سه بار آب را وارد موهای محاسنت کنی و دستانت را سه بار بشویی و بر ظاهر گوشها و بیرون آن نیز دست کشی و پاهایت را سه بار بشویی و با انجام دادن غیر آن، بر خلاف این موارد عمل نکنی، وی نیز دستور امام را پذیرفت و بر طبق آن عمل کرد.

رشید گفت: دوست می دارم که از کار علی بن یقطین مطمئن شوم - او را آزمایش کنم - چرا که آنان می گویند: او فردی رافضی است و رافضی ها وضو را سبک می‌گیرند. پس او را به کاری از امور خانه مشغول کرد و کارش را به تأخیر انداخت تا اینکه زمان ادای نماز فرا رسید و رشید در پشت دیوار اتاق پنهان شد، به گونه ای که او علی بن یقطین را می دید اما علی رشید را نمی دید و برای او جهت گرفتن وضو آب فرستاده بود، پس علی بن یقطین همان گونه که امام موسی بن کاظم علیه السلام به وی فرمان داده بود وضو گرفت، رشید برخاست و گفت: هر کس که گمان برده که تو رافضی هستی، دروغ گفته است. پس از آن نوشته امام موسی بن جعفر بر علی بن یقطین وارد شد که از اکنون، همان گونه که خداوند به تو فرمان داده وضو گیر: در ابتدا صورت را یک بار به عنوان فریضه و بار دیگر به جهت کمال بشوی، و دستانت را نیز از آرنجهایت به همین شکل بشوی و از جلوی سرت و روی پاهایت، از باقیمانده رطوبت و خیسی وضویت که در دستانت باقی مانده مسح بکش، اکنون هر آنچه که از آن بیم داشتی از بین رفته است. - . الخرائج و الجرائح: ۲۰۳ -

ارشاد المفید: محمد بن اسماعیل از محمد بن فضل مانند این حدیث را نقل کرده اند، - . ارشاد المفید: ۲۷۵ -

همراه با زیادت‌هایی که آن را در باب معجزات ایشان وارد ساختیم.

**[ترجمه]

بیان

فباطأه أي أخره.

**[ترجمه]«فباطئه» یعنی او را به تاخیر انداخت.

**[ترجمه]

«۲۶»

السَّرَائِرُ، مِمَّا أَخَذَهُ مِنْ كِتَابِ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي نَصْرٍ الْبَزَنْطِيِّ عَنْ عَبْدِ الْكَرِيمِ الْخَثْعَمِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الْوُضُوءِ فَقَالَ مَا كَانَ وُضُوءُ عَلِيٍّ عليه السلام إِلَّا مَرَّةً مَرَّةً(۴).

وَ مِنْهُ عَنِ الْبَزَنْطِيِّ عَنِ الْمُثَنَّى عَنْ زُرَارَةَ وَ أَبِي حَمْزَةَ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام: مِثْلَ حَدِيثِ جَمِيلٍ فِي الْوُضُوءِ(۵) إِلَّا أَنَّهُ فِي حَدِيثِ الْمُثَنَّى وَضَعَ يَدَهُ

۱- ۱. الخرائج و الجرائح ص ۲۰۳.

۲- ۲. إرشاد المفيد ص ۲۷۵.

۳- ۳. راجع ج ۴۸ ص ۳۸.

۴- ۴. السرائر: ۴۶۵.

۵- ۵. روى الكليني عن عليّ بن إبراهيم عن محمّد بن عيسى عن يونس بن عبد الرحمن عن أبان و جميل عن زراره قال: حكى لنا أبو جعفر عليه السلام وضوء رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله فدعا بقدح فأخذ كفا من ماء فأسدله على وجهه ثمّ مسح وجهه من الجانبين جميعا ثمّ أعاد يده اليسرى فى الاناء فأسدلها على يده اليمنى؛ ثم مسح جوانبها، ثمّ أعاد اليمنى فى الاناء فصبها على اليسرى؛ ثم صنع بها كما صنع باليمنى؛ ثم مسح بما بقى فى يده رأسه و رجليه و لم يعدهما فى الاناء.

فِي الْإِنَاءِ فَمَسَحَ رَأْسَهُ وَ رِجْلَيْهِ وَ اعْلَمْ أَنَّ الْفَضْلَ فِي وَاحِدَةٍ وَاحِدَةٍ وَ مَنْ زَادَ عَلَى اثْنَتَيْنِ لَمْ يُؤْجَرْ(۱).

**[ترجمه]السرائر: عبدالکریم خثعمی نقل کرده است که از امام صادق علیه السلام درباره وضو سؤال کردم، فرمود: وضوی علی علیه السلام یک بار یک بار بود - هر عضوی را یک بار می‌شستند - .

السرائر: ابو حمزه از امام باقر علیه السلام حدیثی مانند حدیث جمیل را در وضو نقل کرده، جز اینکه وی در حدیث مثنی دستش را در ظرفی قرار داده و سر و پاهایش را مسح کرده و بدان که فضیلت آن در یکبار یکبار است و هر کس بر دوبار بیفزاید؛ پاداشی برایش در پی ندارد. - . السرائر: ۴۶۵ -

**[ترجمه]

تبیین

اعلم أن المشهور بین الأصحاب استحباب تثنیه الغسلات و ادعی ابن إدریس الإجماع علیه و خالف فیه الصدوق رحمه الله و قال بعدم الاستحباب و هو الظاهر من کلام الکلینی و من کلام ابن أبی نصر(۲)

و یظهر من بعضهم عدم الاستحباب فقط و من بعضهم التحریم و لا خلاف عندنا فی حرمه الثالثه.

ثم إن الأخبار مختلفه فی الثانیه فالأکثر جمعوا بینها بحمل ما دل علی التثنیه علی الاستحباب (۳)

و الصدوق رحمه الله جمع بینها بحمل أخبار التثنیه علی التجدید(۴)

و الکلینی حمل المرتین علی من لم تکفه الواحده(۵)

و بعض مشایخنا حمل المرتین علی الغرفتین (۶) و المره علی الغسله الواحده و ربما تحمل أخبار

۱- ۱. السرائر: ۴۶۵.

۲- ۲. قالا بعد ذکر الحدیث« ما کان وضوء علیّ علیه السلام الا مره مره»: هذا دلیل علی أن الوضوء انما هو مره مره لانه علیه السلام کان إذا ورد علیه أمران کلاهما للّه طاعه أخذ بأحوطهما و أشدهما علی بدنه؛ راجع الکافی ج ۳ ص ۲۷.

۳- ۳. و لنا کلام فی ذلک سیأتی تحت الرقم ۵۱ إنشاء اللّه.

۴- ۴. و سیتعرض المؤلّف العلامه قدّس سرّه للبحث عن ذلک فی الباب الآتی باب ثواب اسباغ الوضوء تحت الرقم ۱۴.

۵- ۵. زاد بعد کلامه السابق؛ و ان الذی جاء عنهم علیهم السلام أنّه قال: الوضوء مرتان؛ أنه هو لمن لم یقنعه مره و استزاده؛ فقال: مرتان؛ ثم قال: و من زاد علی مرتین لم یؤجر، و هذا أقصی غایه الحدّ فی الوضوء الذی من تجاوزه أثم و لم یکن له وضوء، و کان کمن صلی الظهر خمس رکعات، و لو لم یطلق علیه السلام فی المرتین لکان سبیلهما سبیل الثلاث.

۶- ۶. يظهر ذلك من الشيخ الحرّ العامليّ قدّس سرّه فى الوسائل، حيث عنون الباب هكذا« باب اجزاء الغرفه الواحده فى الوضوء و حكم الثانيه و الثالثه».

الاثنتين اثنتين على الغسلتين و المسحتين و لا يخفى أن الاكتفاء بالغرفه الواحده و الغسله الواحده أقرب إلى الاحتياط الذى هو سبيل المتقين و أبعد من عمل المخالفين و رواياتهم فإنهم

رووا فى صحاحهم عن عبد الله بن زيد: أن النبى صلى الله عليه و آله توضأ مرتين مرتين.

و ما فى الخبر من وضع اليد فى الإناء للمسح محمول على التقيه فإن المشهور عدم جواز أخذ الماء الجديد للمسح إلا عند الضروره الشديده و نصب إلى ابن الجنيد تجويز أخذ الماء الجديد عند جفاف اليد مطلقا.

**[ترجمه]بدان که قول مشهور میان اصحاب، مستحب بودن دو بار شستن‌هاست و ابن ادریس ادعای اجماع کرده و شیخ صدوق – رحمه الله – با وی مخالفت کرده و قائل بر عدم استحباب شده و این از سخن کلینی و ابن ابی نصر ظاهر است و از برخی از آنان، تنها عدم استحباب و از برخی تحریم، برمی‌آید و در حرام بودن مرتبه سوم، هیچ اختلافی میان ما وجود ندارد.

سپس همانا روایات در بار دوم مختلف است، اغلب اصحاب با حمل کردن روایاتی که دلالت بر دو بار دارد بر استحباب، بین روایات جمع کرده اند؛ و شیخ صدوق – رحمه الله – با حمل روایات دو بار بر تجدید، بین آنها را جمع کرده، و کلینی نیز دو بار را حمل بر کسی کرده که یک بار او را کفایت نکند، و برخی از بزرگانمان دوبار را حمل بر دو مشت پر و یک بار را حمل بر یک بار شستن کرده اند و چه بسا که روایات مربوط به دوبار، بر دو بار شستن و مسح کردن باشد و واضح است که اکتفا کردن به یک مشت پر و یک بار شستن، اقرب به احتیاط است که آن راه متیقن است و از عمکرد مخالفان و روایات آنان دورتر است، چرا که آنان در صحاح خود از عبدالله بن زید روایت کرده اند که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم دوبار دوبار وضو گرفت و آنچه در این خبر است، مبنی بر قرار دادن دست در ظرف برای مسح کردن، حمل بر تقیه می‌شود، و قول مشهور، عدم جواز برگرفتن آب تازه برای مسح کردن است مگر در زمان ضرورت شدید؛ و تجویز برگرفتن آب تازه، هنگام خشک شدن دست مطلقا، به ابن جنید نسبت داده شده است.

**[ترجمه]

«۲۷»

الْعَيَّاشِيُّ، قَالَ رَوَى زُرَارَةُ بْنُ أَعْيَنَ وَ أَبُو حَنِيفَةَ عَنْ أَبِي بَكْرِ بْنِ حَزْمٍ قَالَ: تَوَضَّأَ رَجُلٌ فَمَسَحَ عَلَى خُفَّيْهِ فَدَخَلَ الْمَسْجِدَ فَصَلَّى فَجَاءَ عَلِيٌّ عليه السلام فَوَطَأَ عَلَى رَقَبَتِهِ فَقَالَ وَيْلَكَ تُصَلِّي عَلَى غَيْرِ وُضُوءٍ فَقَالَ أَمَرَنِي عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ قَالَ فَأَخَذَ بِيَدِهِ فَانْتَهَى بِهِ إِلَيْهِ فَقَالَ انْظُرْ مَا يَرْوِي هَذَا عَلَيْكَ وَ رَفَعَ صَوْتَهُ فَقَالَ نَعَمْ أَنَا أَمَرْتُهُ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله مَسَحَ قَالَ قَبْلَ الْمَائِدَةِ أَوْ بَعْدَهَا قَالَ لَا أَدْرِي قَالَ فَلِمَ تُفْتِي وَ أَنْتَ لَا تَدْرِي سَبَقَ الْكِتَابُ الْخُفَّيْنِ (۱).

**[ترجمه]العیاشی: زراره بن اعین و ابوحنیفه از ابوبکر بن حزم نقل کرده اند که مردی وضو گرفت و بر کفشهایش مسح کشید و وارد مسجد شد و نماز خواند، امام علی علیه السلام وارد شد و پایش را برگردن وی نهاد و فرمود: وای برتو! بدون وضو نماز می خوانی!؟ گفت: عمر بن خطاب به من دستور داده است. – گفت: – امام دست وی را گرفت و او را نزد عمر برد و فرمود: بنگر که این فرد علیه تو چه روایت می کند؟ عمر صدایش را بالا برد و گفت: آری، من او را فرمان داده ام، چرا که

رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم این گونه مسح کشید. امام فرمود: قبل از نزول سوره مائده یا بعد آن؟ گفت: نمی دانم، امام فرمود: پس تو که نمی دانی، چرا فتوا می دهی؟ قرآن مسح کردن بر کفشها را نسخ کرده است.

**[ترجمه]

«۲۸»

وَ مِنْهُ، عَنِ الْمُيَسِّرِ بْنِ ثَوْبَانَ قَالَ سَمِعْتُ عَلِيّاً علیه السلام يَقُولُ: سَبَقَ الْكِتَابُ الْخُفَّيْنِ وَ الْخِمَارَ(۲).

**[ترجمه]العیاشی: میسر بن ثوبان نقل کرده است که از امام علی علیه السلام شنیدم که می فرمود: قرآن مسح کردن بر کفشها و روسری را نسخ کرده است. - . تفسیر العیاشی ۱: ۲۹۷ -

**[ترجمه]

«۲۹»

وَ مِنْهُ، عَنْ زُرَارَةَ وَ بُكَيْرٍ ابْنَيْ أَعْيَنَ قَالا: سَأَلْنَا أَبَا جَعْفَرٍ علیه السلام عَنْ وُضُوءِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَدَعَا بِطَسْتٍ أَوْ تَوْرٍ فِيهِ مَاءٌ فَغَمَسَ كَفَّهُ الْيُمْنَى فَغَرَفَ بِهَا

۱- ۱. تفسیر العیّاشیّ ج ۱ ص ۲۹۷. أقول: و الظاهر من الاخبار- خصوصا بقرینه هذا و أمثاله، أن کیفیه الوضوء قبل نزول آیه المائده؛؟ کانت علی غیر ما دلت هی علیه، فلعل النبیّ صلّی اللّه علیه و آله کان یتوضأ قبل ذلک ثلاثا ثلاثا و یمسح أذنیه و رأسه تماما مقبلا و مدبرا لیمسح عنه الغبار و یغسل الرجلین اذا کانتا مغبرتین و یمسحهما إذا کانتا نظیفتین من الغبار، و قد یمسح علی الخف فی الاسفار و ذلک بوحی و تعلیم من جبرئیل أو آیه نسخت تلاوتها بآیه المائده و انسیت کما قال عزّ و جلّ« سَنُقْرِئُکَ فَلا تَنْسی إِلَّا ما شاءَ اللَّهُ».

۲- ۲. تفسیر العیّاشیّ ج ۱ ص ۲۹۷. أقول: و الظاهر من الاخبار- خصوصا بقرینه هذا و أمثاله، أن کیفیه الوضوء قبل نزول آیه المائده؛؟ کانت علی غیر ما دلت هی علیه، فلعل النبیّ صلّی اللّه علیه و آله کان یتوضأ قبل ذلک ثلاثا ثلاثا و یمسح أذنیه و رأسه تماما مقبلا و مدبرا لیمسح عنه الغبار و یغسل الرجلین اذا کانتا مغبرتین و یمسحهما إذا کانتا نظیفتین من الغبار، و قد یمسح علی الخف فی الاسفار و ذلک بوحی و تعلیم من جبرئیل أو آیه نسخت تلاوتها بآیه المائده و انسیت کما قال عزّ و جلّ« سَنُقْرِئُکَ فَلا تَنْسی إِلَّا ما شاءَ اللَّهُ».

غُرْفَةً فَصَبَّهَا عَلَى جَبْهَتِهِ فَغَسَلَ وَجْهَهُ بِهَا ثُمَّ غَمَسَ كَفَّهُ الْيُسْرَى فَأَفْرَغَ عَلَى يَدِهِ الْيُمْنَى فَغَسَلَ بِهَا ذِرَاعَهُ مِنَ الْمِرْفَقِ إِلَى الْكَفِّ لَا يَرُدُّهَا إِلَى الْمِرْفَقِ ثُمَّ غَمَسَ كَفَّهُ الْيُمْنَى فَأَفْرَغَ بِهَا عَلَى ذِرَاعِهِ الْأَيْسَرِ مِنَ الْمِرْفَقِ وَ صَنَعَ بِهَا كَمَا صَنَعَ بِالْيُمْنَى وَ مَسَحَ رَأْسَهُ بِفَضْلِ كَفَّيْهِ وَ قَدَمَيْهِ لَمْ يُحْدِثْ لَهَا مَاءً جَدِيداً ثُمَّ قَالَ وَ لَا يُدْخِلُ صلى الله عليه و آله أَصَابِعَهُ تَحْتَ الشِّرَاكِ قَالا ثُمَّ قَالَ إِنَّ اللَّهَ يَقُولُ يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَ أَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرافِقِ (۱) فَلَيْسَ لَهُ أَنْ يَدَعَ شَيْئاً مِنْ وَجْهِهِ إِلَّا غَسَلَهُ وَ أَمَرَ بِغَسْلِ الْيَدَيْنِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ فَلَيْسَ يَنْبَغِي لَهُ أَنْ يَدَعَ مِنْ يَدَيْهِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ شَيْئاً إِلَّا غَسَلَهُ لِأَنَّ اللَّهَ يَقُولُ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَ أَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرافِقِ ثُمَّ قَالَ وَ امْسَحُوا بِرُؤُسِكُمْ وَ أَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ فَإِذَا مَسَحَ بِشَيْ ءٍ مِنْ رَأْسِهِ أَوْ بِشَيْ ءٍ مِنْ قَدَمَيْهِ مَا بَيْنَ أَطْرَافِ الْكَعْبَيْنِ إِلَى أَطْرَافِ الْأَصَابِعِ فَقَدْ أَجْزَأَهُ قَالا قُلْنَا أَصْلَحَكَ اللَّهُ أَيْنَ الْكَعْبَانِ قَالَ هَاهُنَا يَعْنِي الْمَفْصِلَ دُونَ عَظْمِ السَّاقِ فَقُلْنَا هَذَا مَا هُوَ قَالَ مِنْ عَظْمِ السَّاقِ وَ الْكَعْبُ أَسْفَلُ مِنْ ذَلِكَ فَقُلْنَا أَصْلَحَكَ اللَّهُ فَالْغُرْفَةُ الْوَاحِدَةُ تُجْزِي لِلْوَجْهِ وَ غُرْفَةٌ لِلذِّرَاعِ قَالَ نَعَمْ إِذَا بَالَغْتَ فِيهِمَا فَالثِّنْتَانِ تَأْتِيَانِ عَلَى ذَلِكَ كُلِّهِ (۲).

وَ مِنْهُ عَنْ زُرَارَةَ عَنْهُ عليه السلام: فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَ يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا الْآيَةَ قَالَ فَلَيْسَ لَهُ أَنْ يَدَعَ شَيْئاً مِنْ وَجْهِهِ إِلَّا غَسَلَهُ وَ سَاقَهُ نَحْوَ مَا مَرَّ إِلَى قَوْلِهِ دُونَ عَظْمِ السَّاقِ (۳).

**[ترجمه]العیاشی: زراره و بکیر دو تن از فرزندان اعین نقل کرد ه اند که از امام باقر علیه السلام درباره وضوی رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم سؤال کردیم، ایشان درخواست کرد تشت یا ظرفی را بیاورند که در آن آب باشد. آن گاه دست راست خود را در آب فرو برد و مُشتی آب برداشت و بر صورتش ریخت و صورت خود را با آن آب شست، سپس دست چپش را از آب پر کرد و بر دست راستش ریخت و بازوی خود را از آرنج شست و شستن را به طرف آرنج انجام نداد و سپس دست راستش را در آب فرو برد و بر بازوی چپ خود از آرنج ریخت و همان کاری را انجام داد که با دست راست خود کرد و با بازمانده آب دستش، سر و پاهایش را مسح کرد، و آب تازه ای بر آن نریخت. سپس فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم انگشتان خویش را در زیر بند کفش وارد نمی کرد.

– گفتند: – سپس ایشان فرمود: خداوند تعالی می فرماید: {ای کسانی که ایمان آورده اید، چون به عزم نماز برخیزید، صورت و دستهایتان را تا آرنج بشویید.} پس بر او سزاوار نیست که جایی از صورتش را رها کند، بلکه باید آن را بشوید و دستور به شستن دستان تا آرنج داد و جائز نیست که جایی از دستانش تا آرنجهایش را رها کند جز اینکه آن را بشوید، زیرا خداوند باری تعالی می فرماید:{صورت و دستهایتان را تا آرنج بشویید.} و سپس فرمود:{سر و پاهایتان را تا برآمدگی پیشین هر دو پا مسح کنید.} و در صورتی که قدری از سر یا قدری از بین اطراف دو برآمدگی را تا سر انگشتان مسح کشد، کفایت می کند.

گفتیم: خداوند تو را اصلاح کند! کعب پاها کجاست؟ فرمود: در اینجا، یعنی مفصل پاها و نرسیده به استخوان ساق. گفتیم: این که فرمودید کجاست؟ فرمود: از استخوان ساق، و کعب پایین تر از آن است. گفتیم: خداوند تو را اصلاح کند، یک مشت تنها برای صورت و مشتی دیگر برای دست کفایت می کند؟ فرمود: آری، اگر در آن بخواهی زیادتر استفاده کنی، دو مشت به همه آن می رسد. –. تفسیر العیاشی ۱: ۲۹۹– ۲۹۸ –

العیاشی: زراره نقل کرده است که امام باقر علیه السلام درباره این سخن خداوند عز و جل: {ای کسانی که ایمان آورده اید...} فرمود: بر او روا نیست که جایی از صورت خود را واگذارد مگر اینکه آن را بشوید... و چنان که گذشت ادامه داد تا

رسید به این قول ایشان که فرمود: نرسیده به استخوان ساق. - . تفسیر العیاشی ۱: ۲۹۹- ۲۹۸ -

**[ترجمه]

إيضاح

الطست يروى بـالمهمله و المعجمه و فى النهـايه التور إنـاء من صـفر أو حجـاره كالإجـانه قـد يتوضأ منه انتهى و الترديـد إما من الراوى أو منه عليه السلام للتخيير بين الإتيان بأيهما تيسر و يدل على عدم كراهيه تلك الاستعانه.

و ما قيل من أنه لبيان الجواز أو لأنه لم يكن وضوءا حقيقيا فلا يخفى

ص: ۲۷۴

۱- ۱. المائده: ۶.

۲- ۲. تفسير العيّاشىّ ج ۱ ص ۲۹۸ و ۲۹۹.

۳- ۳. تفسير العيّاشىّ ج ۱ ص ۲۹۸ و ۲۹۹.

بعدهما عن مقام البيان.

و ربما يفهم منه استحباب كون الإناء مكشوفه الرأس و يدل على رجحان الاغتراف لغسل الأعضاء و باليمين لغير اليمين فأما غسل اليمين فذهب المفيد و جماعه إلى استحباب الأخذ له باليمين و إداره الماء إلى اليسار و ظاهر هذه الروايه و غيرهما عدمه و حمل على عدم الوجوب.

و يمكن حمل أخبار الإداره على ما إذا لم يكن الإناء مكشوفه الرأس لكن عمده ما استدل به على الإداره هذه الروايه على ما رواها فى التهذيب (۱) فإنها فيه هكذا ثم غمس كفه اليمنى فى الماء فاغترف بها من الماء فغسل يده اليمنى و الإناء فيها مكشوفه الرأس و فى الكافى كما هنا(۲) و بالجمله إثبات استحباب الإداره لا يخلو من إشكال.

قوله لا يردها إلى المرفق يمكن أن يكون المراد نفى ابتداء الغسل من الأصابع كما تفعله المخالفون أو أنه فى أثناء الغسل لا يرد يده إلى المرفق بل كان يرفع يده ثم يضعها على المرفق و ينزلها.

ثم إن الخبر يدل على ما هو المشهور من وجوب البدأه بالأعلى فى الوجه و اليدين و ذهب السيد و ابن إدريس و جماعه إلى الاستحباب و الأحوط الابتداء بالأعلى فيهما و يدل على أن المسح إنما يكون ببقيه البلل و لا خلاف بين علمائنا فى جوازه خلافا لأكثر العامه و كذا لا خلاف فى وجوب المسح بالبقيه و عدم جواز الاستئناف عند بقاء النداوه على اليد و أما عند جفاف اليد فالمشهور عدم جواز الاستئناف أيضا بل تؤخذ من اللحيه و نحوها لو كانت بها بله و يستأنف الوضوء لو جفت هذه المواضع أيضا نعم جوزوا فى حال الضروره كإفراط الحر أو الريح الشديده مثلا بحيث لا يقدر على المسح بالبقيه أن يستأنف ماء جديدا.

۱- ۱. التهذیب ج ۱ ص ۲۱ و ۲۲ ط حجر، و ص ۵۶ و ۷۶ ط نجف.

۲- ۲. الكافى ج ۳ ص ۲۵ و ۲۶.

و نقـل عن ابن الجنيـد مـا يـدل بظاهره على جواز الاستئناف عنـد جفاف اليـد مطلقا سواء وجـد بللا على اللحيه و نحوها أم لا و سواء كان فى حال الضروره أو لا و ما نسب إليه من جواز المسح بالماء الجديد مطلقا فلا يدل عليه كلامه.

و قوله عليه السـلام و لا يـدخل أصابعه تحت الشـراك يـدل على عدم وجوب الاستيعاب العرضـى إن حملنا النعل على العربى و الطولى أيضا إن حملناه على البصرى و أمثاله.

قوله عليه السلام ما بين أطراف الكعبين فى التهذيب ما بين الكعبين قوله عليه السلام دون عظم الساق لفظه دون إما بمعنى تحت أو بمعنى عند أو بمعنى غير.

و اعلم أن الكعب يطلق على معان أربعه الأول العظم المرتفع فى ظهر القدم الواقع فى ما بين المفصل و المشط.

الثانى المفصل بين الساق و القدم.

الثالث عظم مائل إلى الاستداره واقع فى ملتقى الساق و القـدم له زائدتان فى أعلاه تدخلان فى حفيرتى قصبه الساق و زائدتان فى أسفله تـدخلان فى حفرتى العقب و هو نـاتئ فى وسط ظهر القـدم أعنى وسـطه العرضـى لكن نتوؤه غير ظاهر لحس البصـر لارتكاز أعلاه فى حفرتى الساق و قد يعبر عنه بالمفصل أيضا إما بالمجاوره أو من قبيل تسميه الحال باسم المحل.

و الرابع أحـد الناتئين عن يمين القـدم و شـماله و هـذا هو الـذى حمل أكثر العامه الكعب فى الآيه عليه و أصـحابنا مطبقون على خلافه و أما الثلاثه الأول فكلامهم لا يخرج عنها فالأول ذكره عميـد الرؤساء و به صـرح المفيـد رحمه الله و الثانى ذكره جماعه من أهـل اللغه و هـذه الروايه ظاهره فيه و هو ظاهر كلام ابن الجنيـد و الثالث هو الـذى يكون فى رجل البقر و الغنم أيضا و ربما يلعب به

الناس و هو الذی بحث عنه علماء التشریح.

و قال الشیخ البهائی رحمه الله و هو الکعب علی التحقیق عند العلامه رحمه الله و عبر عنه فی بعض کتبه بحد المفصل و فی بعضها بمجمع الساق و القدم و فی بعضها بالناتئ وسط القدم و فی بعضها بالمفصل و صب عبارات الأصحاب علیه و شنع علیه من تأخر عنه و نسبوه إلی خرق الإجماع.

و أجاب الشیخ المتقدم ذکره قدس الله روحه عن تشنیعاتهم فی کتبه و اختار مذهبه و ادعی أن ظاهر الأخبار و الأقوال معه و لکن الظاهر من الأکثر هو المعنی الأول و نسب العامه أیضا هذا القول إلی الشیعه و الأخبار مختلفه و علی القول بعدم وجوب الاستیعاب الطولی الأمر هین و الأحوط المسح إلی المفصل خروجا عن الخلاف.

قوله علیه السلام إذا بالغت فیهما و فی التهذیب فیها أی إذا بالغت فی أخذ الماء بها بأن ملأتها منه بحیث لا تسع معه شیئا أو إذا بالغت فی غسل العضو بها بإمرار الید لیصل ماؤها إلی کل جزء و قوله علیه السلام و الثنتان أی الغرفتان تکفیان فی استیعاب العضو بدون مبالغه ثم الظاهر أن غرفه للذراع المراد بها غرفه لکل ذراع و لا یبعد أن یکون المراد غرفه واحده للذراعین معا و علی الأول یدل علی استحباب الغرفتین لا الغسلتین.

**[ترجمه]«طست» را با تای مهمله و معجمه روایت می کنند و در النهایه آمده، تور ظرفی مسی یا سنگی همچون تشت است، که گاهی از آن وضو می گیرند. پایان کلام. و تردید یا از جانب راوی است یا از سوی امام علیه السلام است، برای تخییر میان به جا آوردن هر کدام که میسر شد و بر عدم کراهت آن استعانت دلالت دارد.

و آنچه که در این باره گفته شده مبنی بر اینکه برای بیان جواز است یا اینکه آن وضویی حقیقی نبوده است، دور بودنش از مقام بیان (جایگاه توضیح کیفیّت) وضو، پوشیده نیست.

و چه بسا استحباب باز بودن سر ظرف از آن فهمیده شود و بر رجحان مشت برداشتن برای شستن اعضا و برداشتن با دست راست برای دست چپ دلالت دارد، اما شستن دست راست، شیخ مفید و گروهی دیگر، بر استحباب برگرفتن آب با دست راست و برگرداندن آب به دست چپ معتقدند و از ظاهر این روایت و غیر آن دو، عدم آن فهمیده می شود و حمل بر عدم وجوب شده است .

و می توان روایات مربوط به برگرداندن آب را حمل بر زمانی کرد که ظرف آب سر باز نباشد، اما عمده دلیلی که با آن بر برگرداندن آب استدلال شده، همین روایت است، بعلاوه آنچه در تهذیب - . التهذیب ۱: ۲۱ — ۲۱ چاپ سنگی، ۵۷ — ۵۶ چاپ نجف - روایت کرده است، که در آن بدین شکل آمده است: «سپس دست راستش را در آب فرو برد و با آن مشتی آب برداشت و دست راستش را شست» و ظرف در این روایت، سر باز بوده است و در کافی نیز به همین صورت آمده است. - . الکافی ۳: ۲۶ - ۲۵ - و به طور کلی، اثبات استحباب برگرداندن آب، خالی از اشکال نیست.

قول امام که فرمود: «لا یردها الی المرافق»، امکان دارد که مراد نفی آغاز شستن از انگشتان باشد، چنان که مخالفان آن را انجام می دهند، یا اینکه مراد در حین شستن باشد، که دستش را به سوی آرنج برنمی‌گرداند بلکه دستش را بالا می بُرد و

سپس بر آرنج می‌گذاشت و آن را پایین می آورد.

سپس این روایت بر قول مشهور دلالت دارد، مبنی بر وجوب آغاز کردن از قسمت بالای صورت و دو دست، و سید و ابن ادریس و گروهی بر استحباب باور دارند و احوط، آغاز کردن از قسمت بالای آن دو - صورت و دستها - است و دلالت بر این دارد که مسح کردن تنها با بازمانده خیسی و رطوبت می باشد و بین علمای ما در زمینه جواز آن اختلافی وجود ندارد، بر خلاف اغلب عامه؛ و نیز در زمینه وجوب مسح با باقیمانده آب و عدم جواز گرفتن آب جدید، هنگام باقی ماندن رطوبت بر دست، اختلافی نیست؛ و اما هنگام خشک شدن دست نیز، قول مشهور عدم جواز برداشتن آب جدید است، بلکه از محاسن و مانند آن اگر خیس باشند، برگرفته می شود و اگر این مواضع نیز خشک باشند، وضو را از سر می گیرند. آری در حالت ضرورت، به عنوان مثال در زمان بالا بودن گرما یا بادهای شدید که فرد قادر بر مسح با رطوبت یا خیسی نیست، آن را جائز دانسته اند که از آب جدید استفاده کند.

و از ابن جنید چیزی نقل شده که ظاهر آن دلالت بر جواز از سر گرفتن، زمان خشک شدن دستها مطلقا دارد، چه خیسی و رطوبتی در محاسن خود بیابد یا نه، و فرقی ندارد که در حال ضرورت باشد یا خیر، و کلام ابن جنید بر آنچه که به او نسبت داده شده، مبنی بر جواز مسح با آب جدید به طور مطلق، دلالت ندارد.

و قول امام که فرمود: «و لا یدخل اصابعه تحت الشراک» بر عدم وجوب فراگیری عرضی دلالت دارد، در صورتی که نعل را حمل بر عربی بودن آن کنیم و نیز طولی، در صورتی که حمل بر بصری - بودن - و امثال آن کنیم.

قول امام که فرمود: «ما بین اطراف الکعبین» در تهذیب آمده «ما بین الکعبین» و در قول امام علیه السلام که فرمود:«دون عظم الساق»، لفظ دون یا به معنای زیر است یا به معنای نزد و یا به معنای غیر است.

و بدان که کعب پا دلالت بر چهار معنا دارد:

اول: استخوان برآمده در روی پاست که میان مفصل و استخوان کف پاست.

دوم: مفصل بین ساق و قدم.

سوم: استخوان مایل به گِردی است که در محل التقای ساق و پا قرار گرفته و در قسمت بالای آن دو زائده است که در گودی نوک یا بند ساق وارد می شوند و دو زائده در قسمت پایین آن قرار دارد که در گودی پاشنه وارد می شوند و آن برآمدگی است در وسط پشت پا، منظورم وسط عرضی آن است، اما برآمدگی آن برای حس بینایی آشکار نیست، بدین دلیل که قسمت بالای آن در دو گودی ساق قرار گرفته که گاهی از آن تعبیر به مفصل نیز می شود، یا به دلیل مجاورت، یا به خاطر تسمیه حالّ به اسم محلّ.

چهارم: یکی از دو برآمدگی از قسمت راست پا و چپ پاست و این همان است که اغلب عامه، کلمه کعب را در این آیه حمل بر آن کرده اند و اصحاب ما بر خلاف آن اتفاق نظر دارند. اما سه وجه اول، سخنشان از آن خارج نمی شود، وجه اول

را عمید الرؤساء ذکر کرده و شیخ مفید نیز بدان تصریح کرده، و وجه دوم را گروهی از اهل لغت ذکر کرده‌اند و این روایت ظهور در آن دارد و از ظاهر کلام ابن جنید بر می آید، و وجه سوم همان است که در سم گاو و گوسفند نیز هست و چه بسا مردم با آن بازی می‌کنند و همان است که علمای تشریح به دنبال آنند .

شیخ بهائی - رحمه الله - گفته: پس از تحقیق نزد علامه - رحمه الله - مشخص شده که همان کعب است و در برخی کتابهای خود از آن تعبیر به حدّ مفصل و در برخی تعبیر به مجمع ساق و قدم کرده و در برخی تعبیر به برآمدگی در وسط قدم و در برخی تعبیر به مفصل کرده و عبارات اصحاب بر علیه او جاری شده است و کسانی که پس از وی آمده اند، وی را تقبیح کرده و او را به خرق اجماع نسبت داده اند.

شیخ بهائی - قدس الله روحه - به تقبیح‌های آنان در کتابهایش پاسخ داده و مذهبش را برگزیده و ادعا کرده که ظاهر روایات و اقوال از نظر او حمایت می‌کند، اما از ظاهر قول اغلبیت، همان معنای نخست برمی‌آید و عامه نیز این قول را به شیعه نسبت داده اند و روایات در این باره مختلف است و بر اساس قول بر عدم وجوب فراگرفتن طولی، امر آسان می‌گردد و برای خروج از این اختلاف، احوط، مسح کشیدن تا مفصل است.

قول امام که فرمود: «إذا بالغت فیهما» و در تهذیب آمده «فیها»، یعنی اگر در برگرفتن آب به وسیله آن مبالغه کنی، به گونه ای که آن را پر کنی که دیگر چیزی در آن جا نگیرد؛ یا اینکه در شستن عضو به وسیله کشیدن دست مبالغه کنی تا آب به تمامی اعضا برسد. قول امام که فرمود: «والثنتان» یعنی دو مشت پر از آب در فراگرفتن عضو بدون مبالغه کافی است. سپس از ظاهر عبارت «غرفه للذراع» بر می آید که مراد مشتی پر از آب برای هر دست است و دور از صحت نیست که مراد یک مشت پر از آب برای هر دو دست باشد و بنا بر قول اول، بر استحباب دو مشت پر دلالت می کند، نه دو بار شستن.

**[ترجمه]

«۳۰»

الْعَيَّاشِيُّ، عَنْ زُرَارَةَ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام حَدُّ الْوَجْهِ الَّذِي يَنْبَغِي أَنْ يُوَضَّأَ الَّذِي قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ فَقَالَ الْوَجْهُ الَّذِي أَمَرَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ بِغَسْلِهِ الَّذِي لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ أَنْ يَزِيدَ عَلَيْهِ وَ لَا يَنْقُصَ مِنْهُ إِنْ زَادَ عَلَيْهِ لَمْ يُؤْجَرْ وَ إِنْ نَقَصَ مِنْهُ أَثِمَ مَا دَارَتْ عَلَيْهِ السَّبَّابَةُ الْوُسْطَى وَ الْإِبْهَامُ مِنْ قُصَاصِ الشَّعْرِ إِلَى الذَّقَنِ وَ مَا جَرَتْ عَلَيْهِ الْإِصْبَعَانِ مِنَ الْوَجْهِ مُسْتَدِيراً فَهُوَ مِنَ الْوَجْهِ وَ مَا سِوَى ذَلِكَ فَلَيْسَ مِنَ الْوَجْهِ قُلْتُ الصُّدْغُ لَيْسَ مِنَ الْوَجْهِ قَالَ لَا(۱).

۱- ۱. تفسیر العیّاشیّ ج ۱ ص ۲۹۹، و للحدیث ذیل سیأتی الإشاره إلیه.

**[ترجمه]العیاشی: زراره نقل کرده است: به امام باقر علیه السلام گفتم: حد صورت که سزاوار است در وضو شسته شود و خداوند عز و جل درباره آن سخن گفته کدام است؟ فرمود: همان حدی است که خداوند عز و جل به شستن آن فرمان داده، حدی که برای کسی جائز نیست که بر مقدار آن بیفزاید یا از آن بکاهد. اگر بر آن بیفزاید پاداش داده نمی شود و اگر از قدر آن بکاهد گناه کرده است. هر مقدار که انگشت سبابه میانه و انگشت شصت از رستنگاه مو تا چانه را قوس‌وار، فرابگیرد و آنچه که این دو انگشت به شکل دایره وار از صورت فرابگیرد، آن از حد صورت است و آنچه که غیر از این باشد، از حد صورت نیست. گفتم: صدغ - گیجگاه - از حد صورت به حساب نمی آید؟ فرمود: خیر. - . تفسیر العیاشی ۱: ۲۹۹ -

**[ترجمه]

إیضاح

هذا الخبر مروی فی الفقیه (۱) بسند صحیح و فی التهذیب بحسن لا یقصر عن الصحیح (۲) و قوله الذی قال الله نعت بعد نعت للوجه و قوله لا ینقص منه إما معطوف علی لا ینبغی أو علی یزید فعلی الأول لا نافیه و علی الثانی زائده لتأکید النفی و احتمال کون لا ناهیه و یکون معطوفا علی الموصول و صفه للوجه بتأویل مقول فی حقه لا یخفی بعده و رکاکته.

و جمله الشرط و الجزاء فی قوله إن زاد علیه لم یؤجر صله بعد صله للموصول کما جوز التفتازانی فی قوله سبحانه فَاتَّقُوا النّارَ الَّتِی وَقُودُهَا النّاسُ وَ الْحِجارَهُ أُعِدَّتْ لِلْکافِرِینَ (۳) کون جمله أعدت صله ثانیه للتی و یحتمل أن یکون هذه الشرطیه مع المعطوف علیها مفسره لقوله لا ینبغی لأحد و أن تکون معترضه بین المبتدإ و الخبر و الجار و المجرور فی قوله علیه السلام من قصاص الشعر إما متعلق بقوله و دارت أو صفه مصدر محذوف أو حال عن الموصول الواقع خبرا عن الوجه و هو ما إن جوزنا الحال عن الخبر أو حال عن الضمیر المجرور العائد إلی الموصول علی تقدیر وجود علیه و لفظه من فیه ابتدائیه و إلی الذقن مثله علی التقادیر.

و لفظه من فی قوله من الوجه بیان کما قیل و الأظهر أن کلمه من تبعیضیه أی مما یحتمل کونه وجها و یتوهم کونه من الوجه و مستدیرا إما حال عن الوجه أو عن ضمیر علیه أو عن الموصول إن جوز و إما صفه مصدر محذوف و یحتمل أن یکون تمییزا عن نسبه جرت إلی فاعلها أی ما جرت الإصبعان علیه بالاستداره مثله فی قولهم لله دره فارسا و جمله ما جرت وقعت

۱- ۱. الفقیه ج ۱ ص ۲۸ ط نجف.

۲- ۲. التهذیب ج ۱ ص ۱۵ ط حجر ص ۵۴ ط نجف الآخوندی، الکافی ج ۳ ص ۲۸ ط طهران الآخوندی.

۳- ۳. البقره: ۲۴.

مؤکـده لسابقها إن کانت لفظه من فی قوله من قصاص ابتدائیه لتحدید الوجه علی ما هو الظاهر أو مؤسسه و من ابتدائیه للغسـل علی ما قیل و ضمائر منه و علیه کلها راجعه إلی الوجه.

قوله ما دارت علیه السبابه الوسطی فی نسخ التهذیب و الوسطی و فی الفقیه علیه الوسطی بدون السبابه و لعله الصواب إذ زیاده السبابه لا فائده لها ظاهرا و علی هذه النسخه أطلق السبابه علی الوسطی مجازا و ربما یتکلف علی نسخه التهذیب بأن المراد التخییر بین ما دارت علیه السبابه و الإبهام و الوسطی و الإبهام أو یکون أحدهما للحد الطولی و الآخر للحد العرضی فالطولی ما دارت علیه السبابه و الإبهام لأن ما بین القصاص إلی الذقن بقدره غالبا و العرضی ما دارت علیه الوسطی و الإبهام و حینئذ یکون قوله من قصاص شعر الرأس إلی الذقن تماما للحدین معا کما قیل و لعل الأظهر أن ذکر السبابه وقع استطرادا إذ قلما ینفک عن الوسطی فی الدوران (۱).

ص: ۲۷۹

۱- ۱. الوجه فی اللغه ما یبدو للناظر و یعتبر فیه الوجاهه و الملاحه، و یصدق به اسوداد الوجه و ابیضاضه کما قال تعالی« یَوْمَ تَبْیَضُّ وُجُوهٌ وَ تَسْوَدُّ وُجُوهٌ» و قال« وَ إِذا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِالْأُنْثی ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا»، فعلی هذا لا یصدق الوجه الا علی البشره التی لا شعر علیها من الجبهه و الجبینین و ما تحتها من حرّ الوجه الی الذقن، و هو الذی یدور علیه الإبهام و الوسطی مستدیرا کما حده علیه الصلاه و السلام. و لهذا یخرج الصدغان من الوجه، فان الصدغ مستور بالشعر المتدلی علیه خلقه، و ما تحته من العذار أیضا مستور بالخط العارض، و هو الحدّ الذی ینتهی إلیه الوجه عرضا، و لذلک نفسه إذا نبتت اللحیه علی الفکین و کانت بحیث تستر وجه الخد، خرج الموضع عن کونه وجها، و لم یلزم غسله فی الوضوء کالحاجبین، الا أنّه یجب امرار الید علی ظاهر اللحیه لینفصل الغساله عنها، و لو کانت طویله جدا. روی الشیخ فی التهذیب ج ۱ ص ۱۰۴ فی الصحیح عن زراره قال: قلت له: أ رأیت ما کان تحت الشعر، قال: کل ما أحاط به الشعر فلیس للعباد أن یغسلوه، و لا یبحثوا عنه. و لکن یجری علیه الماء، و رواه الصدوق فی الفقیه ج ۱ ص ۲۸، و لفظه« فلیس للعباد أن یطلبوه و لا یبحثوا عنه». و روی الکلینی فی الصحیح عن محمّد بن مسلم عن أحدهما علیه السلام قال: سألته عن الرجل یتوضأ، أ یبطن لحیته؟ قال: لا، و سیجی ء عن العیّاشیّ و غیره ما یدلّ علیه.

ثم اعلم أن قوله لا ينبغى لأحد أن يزيد عليه مع قوله إن زاد عليه لم يؤجر يحتمل وجوها أحدها أن يكون لا ينبغى محمولا على الكراهه كما هو الظاهر من إطلاقه فى الأخبار و كلام القوم لا سيما و اقترن به قوله إن زاد عليه لم يؤجر باعتبار أنه أتى بالمأمور به مع زياده لغوا و يحمل على أنه لم يفعل الزياده بقصد كونه مأمورا به و إلا لكان تشريعا حراما إما الفعل أو القصد كما فصل فى كلام القوم الثانى أن يحمل على الحرمه بأن فعله بقصد كونه مأمورا به فيكون تشريعا و الثالث أن يكون المراد أعم من الحرمه و الكراهه باعتبار الفردين المذكورين.

و كذا قوله إن نقص أثم يحتمل وجوها الأول أن يكون الإثم و العقاب باعتبار الاكتفاء بذلك الوضوء الذى ترك فيه المأمور به لكون وضوئه و صلاته باطلين و اكتفى بهما فيأثم و يعاقب على تركهما الثانى أن يكون باعتبار كون هذا الوضوء و هذه الصلاه تشريعا فيأثم على فعلهما و إن لم يكتف بهما الثالث أن يحمل على الأعم منهما.

و القصاص مثلثه القاف منتهى شعر الرأس حيث يؤخذ بالمقص من مقدمه و مؤخره و قيل هو منتهى منبته من مقدمه و هو المراد هنا و لا خلاف بين علماء الإسلام فى أن ما يجب غسله فى الوضوء من الوجه ليس خارجا عن المسافه التى هى من قصاص شعر الرأس إلى طرف الذقن طولا و من وتد الأذن إلى الوتد عرضا إلا من الزهرى حيث ذهب إلى أن الأذنين من الوجه يغسلان معه.

لكنهم اختلفوا فى حده فمنهم من حده بأنه من القصاص إلى الذقن طولا و ما دارت عليه الإبهام و الوسطى عرضا و هو المشهور بين الأصحاب بل كاد أن

يكون إجماعا و ادعى العلامه فى المنتهى و المحقق فى المعتبر أنه مذهب أهل البيت عليهم السلام.

و من جمله ما استدلوا به عليه هذه الروايه لكنهم اختلفوا فى معناها فالأكثر ذهبوا إلى أن قوله عليه السلام ما دارت عليه الإبهام و الوسطى بيان لعرض الوجه و قوله عليه السلام من قصاص شعر الرأس إلى الذقن لطوله و قوله عليه السلام و ما جرت عليه الإصبعان إلخ تأكيد لبيان العرض.

و حملها الشيخ البهائى قدس الله روحه على معنى آخر و ادعى فى بعض حواشيه أن هذا يستفاد من كلام بعض أصحابنا المتقدمين فإنهم حددوا الوجه بما حواه الإبهام و الوسطى و لم يخصوا ذلك بالعرض كما فعل المتأخرون و نقل فى المختلف مثله عن ابن الجنيد و ما حمل الخبر عليه هو أن كلا من طول الوجه و عرضه ما اشتمل عليه الإبهام و الوسطى بمعنى أن الخط الواصل من القصاص إلى طرف الذقن و هو مقدار ما بين الإصبعين غالبا إذا فرض ثبات وسطه و أدير على نفسه فيحصل شبه دائره فذلك المقدار هو الذى يجب غسله.

قال فى الحبل المتين و ذلك لأن الجار و المجرور فى قوله من قصاص شعر الرأس إما متعلق بقوله دارت أو صفه مصدر محذوف و المعنى أن الدوران يبتدئ من القصاص منتهيا إلى الذقن و إما حال من الموصول الواقع خبرا عن الوجه إن جوزناه و المعنى أن الوجه هو القدر الذى دارت عليه الإصبعان حال كونه من القصاص إلى الذقن فإذا وقع طرف الوسطى مثلا على قصاص الناصيه و طرف الإبهام على آخر الذقن ثم أثبت وسط انفراجهما و دار طرف الوسطى مثلا على الجانب الأيسر إلى أسفل و دار طرف الإبهام على الجانب الأيمن إلى فوق تمت الدائره المستفاده من قوله مستديرا و تحقق ما نطق به قوله ما جرت عليه الإصبعان مستديرا فهو من الوجه انتهى كلامه رفع الله مقامه.

و أنت خبير بأنه رحمه الله و إن دقق فى إبداء هذا الوجه لكن الظاهر

أن حمل الروايه عليه بعيـد جدا و قد بسط رحمه الله القول فى ذلك فى كتبه بذكر مرجحات كثيره لما اختاره و إيراد اعتراضات على ما فهمه القوم لا يرد أكثرها تركناها حذرا من الإطاله من غير طائل.

و أما ما دل عليه الخبر من عدم دخول الصدغ فى الوجه الذى يجب غسله فمما ذهب إليه أصحابنا إلا الراوندى على ما نقل عنه فى الذكرى و لنحقق معنى الصدغ.

قال الفيروزآبادى الصدغ بالضم ما بين العين و الأذن و الشعر المتدلى على هذا الموضع و نحوه قال الجوهرى و قال بعض الفقهاء هو المنخفض الذى ما بين أعلى الأذن و طرف الحاجب و قال فى المنتهى هو الشعر الذى بعد انتهاء العذار المحاذى لرأس الأذن و ينزل عن رأسها قليلا و قال فى الذكرى هو ما حاذى العذار.

فإذا عرفت هذا فاعلم أنه من فسر الصدغ بما بين العين و الأذن فلا ريب فى أنه يدخل بعض بين الإصبعين بالإداره بكل من الوجهين و إن أريد به الموضع الذى عليه الشعر و هو ما فوق العذار فلا يدخل بينهما شى ء منه على شى ء من الوجهين فما ذكره الشيخ البهائى قدس سره من أن هذا أحد الوجوه المرجحه لما حققه لا وجه له عند التحقيق فيمكن أن يحمل الصدغ الذى وقع فى كلام زراره و كلامه عليه السلام على المعنى الثانى الذى فسر به العلامه و الشهيد نور الله ضريحهما و قد عرفت أنه لا يشتمل شيئا منه الإصبعان و يمكن حمل الصدغ الذى فى كلام الراوندى على البعض الذى لا شعر عليه و يشمله الإصبعان لئلا يكون مخالفا للروايه و إجماع الأصحاب و يمكن أن يكون الصدغ الذى فى الروايه محمولا على المعنى الأول و يكون نفيه عليه السلام رفعا للإيجاب الكلى أى ليس الصدغ من الوجه بل بعضه خارج و بعضه داخل و الأول أظهر.

**[ترجمه]این خبر در کتاب فقیه - . الفقیه ۱: ۲۸ -

با سندی صحیح و در تهذیب با سندی حسن که از سند صحیح کم ندارد - . التهذیب ۱: ۱۵ چاپ سنگی، ۵۴ چاپ نجف آخوندی، الکافی ۳: ۲۸چاپ طهران آخوندی - ، روایت شده و قول امام که فرمود: «الذی قال الله» صفتی پس از صفت دیگر برای وجه است و قول وی «لا ینقص منه» یا معطوف بر لاینبغی است یا معطوف بر «یزید» می باشد. بر اساس قول اول، لا نافیه و بر اساس قول دوم، زائد و برای تاکید نفی است و احتمال اینکه لا نهی باشد و معطوف بر موصول باشد و صفت برای وجه باشد، با تاویل «مقول فی حقه»، دور بودن آن از صحت و ضعف آن آشکار است.

و جمله شرط و جزا در قول امام که فرمود: «إن زاد علیه لم یوجر» صله ای پس از صله دیگر برای موصول است، چنان که تفتازانی در این قول خداوند سبحان آن را جائز دانسته: «فاتقوا النار التی وقودها الناس و الحجاره أعدت للکافرین»، {از آتشی که سوختش مردمان و سنگها هستند و برای کفار آماده شده، بترسید.}و این که فعل «أعدت» صله دوم برای «التی» است و احتمال دارد که این جمله شرطیه همراه با معطوف علیها، مفسر این قول وی باشد که فرمود: «لا ینبغی لاحد» و این که جمله معترضه میان مبتدا و خبر باشد.

و جار و مجرور در قول ایشان «من قصاص الشعر» یا متعلق به قول وی، فعل «دارت» است، یا صفت مصدر محذوف، یا حال از موصولی است که خبر برای وجه واقع شده و آن حرف «ما» است، در صورتی که آمدن حال از خبر یا آمدن حال از ضمیر

مجرور عائـد به موصول را جائز بـدانیم، با تقـدیر وجود «علیه». و لفظ «من» ابتـدائیه است و «إلی الذقن» نیز همانند آن است، با همه تقدیرهایی که گفتیم .

و لفظ «من» در قول امام «من الوجه»، چنان که گفته شـد بیانیه است و اظهر این است که کلمه من تبعیضـیه باشد، یعنی یکی از چیزهایی که احتمال وجه بودن آن وجود دارد و توهم می‌شود که از وجوه باشد. و «مستدیرا» یا حال از وجه و یا از ضمیر علیه است یـا از موصول است، اگر آن را جائز بـدانیم، و یا اینکه صـفت برای مصـدر محـذوف است و امکان دارد که تمییز نسـبت باشد که به فاعل آن جاری شده است، یعنی «ماجرت علیه الاصـبعان علیه بالاستداره» و مانند آن، این قول ایشان است: «لله درّه فارسـا» و جمله «مـاجرت» تاکیـد برای قبـل آن است، در صورتی که لفـظ «من» در این قول «من قصاص»، ابتـدائیه باشـد، برای معین کردن صورت بر اساس آنچه که ظاهر است؛ یا تاسیسـیه باشد و من حرف ابتدائیه باشد برای شسـتن، با توجه به آنچه که درباره آن گفته شد و ضمائر «منه و علیه» به وجه بازمی‌گردد.

قول ایشان که فرمود: «ما دارت علیه السـبابه الوسـطی» در نسـخه های تهـذیب بدین شـکل آمده و «الوسـطی» و در فقیه عبارت «علیه الوسـطی» آمـده، بـدون سـبابه و شایـد درست باشـد، چرا که افزایش سـبابه در ظاهر هیـچ فائده ای ندارد و بر اساس این نسـخه، انگشت سـبابه مجازا بر انگشت میانه اطلاق شده و چه بسا بر نسخه تهذیب با تکلف چنین بگوییم که مراد تخییر فاصله بین انگشـتان سـبابه و ابهـام، و میانه و ابهام است؛ یا اینکه یکی از آنها برای حـد طولی و دیگری برای حـد عرضـی باشـد؛ حد طولی آن است که انگشـتان سـبابه و ابهام آن را در بر گیرد، زیرا که میان رستنگاه مو تا چانه غالبا به همان اندازه است، و حد عرضـی آن است که انگشـتان میانه و ابهام آن را در بر گیرد و در این هنگام این قول امام «از رسـتنگاه موی سر تا چانه است»، هر دو حـد را با یکـدیگر در بر می گیرد، چنان که برخی بـدان قائل شـده انـد؛ و شایـد اظهر این باشد که ذکر انگشت سـبابه، استطردا واقع شده، چرا که کم پیش می آید که زمان چرخیدن، از انگشت میانی جدا شود.

سپس بـدان که قـول ایشـان که فرمـود: «بر کسـی جـائز نیست که بر آن بیفزایـد و اگر بیفزایـد اجر و پاداشـی به وی تعلق نمی گیرد»، احتمـال چنـدین وجه دارد. یکی اینکه «لا- ینبغی» چنـان که ظـاهرا از اطلاق آن در روایات و سـخن قومی بر می آیـد، محمول بر کراهت باشـد، به ویژه که بـا این قول امـام همراه شـده: «اگر بیفزایـد، اجر و پاداشـی به وی تعلق نمی گیرد»؛ بر این اسـاس که «مأمور به» را انجـام داده اما با افزایشـی که لغو است و بر این امر حمل می شود که افزایش و زیادت را ازین رو که مـامور به می باشـد انجـام نـداده است، چرا که در این صورت، تشریعی حرام به حساب می آمـد چه فعل آن و چه قصـد آن، چنان که این تفصـیل در کلام اصـحاب آمـده است. دوم اینکه آن حمل بر حرمت شود، مبنی بر اینکه فعل او به قصد مامور به باشد که در این صورت تشریع خواهد بود و سوم اینکه مراد اعم از حرمت و کراهت باشد، با در نظر گرفتن دو فرد مذکور.

و نیز این قول امـام «اگر بکاهـد گنـاه است» احتمال چنـدین وجه را در بر دارد: اول اینکه گناه و مجازات به اعتبار اکتفا به آن وضویی باشـد که در آن، مامور به را ترک کرده، چرا که وضو و نمازش باطل شده و به آن دو اکتفا کرده که در این صورت گناه می کند و به خاطر ترک آن دو مجازات می شود.

دوم بر این اعتبار که نماز و وضوی وی تشریع باشد، که در این صورت به خاطر انجام آن دو مجازات می شود، هر چند به آن دو اکتفا نکند. سوم اینکه حمل بر اعم از آن دو گردد.

و قصـاص که قـاف آن به سه شـکل خوانـده می شود، انتهای موی سـر است، همان جایی که با قیچی گرفته می شود از اول تا آخر آن و برخی گفته انـد: آن آخر محـل رویش مو از ابتـدای آن است که مراد در اینجا همان است و میان علمای اسـلام در این زمینه اختلافی وجود نـدارد که آنچه از وجه، شسـتن آن در وضو واجب است، خـارج از فاصـله ای نیست که طول آن از رسـتنگاه موی تا کنار چانه قرار دارد و همچنین از لحاظ عرض، از برآمدگی جلوی گوش تا برآمدگی گوش دیگر می رسد، جز زهری که اعتقاد دارد که هر دو گوش از صورت است و با آن شسـته می شوند. اما در حد آن اختلاف ورزیده اند، برخی از آنـان حـد آن را از لحاظ طول، از رسـتنگاه مو تا چانه و از لحاظ عرض، جایی که انگشـتان اشاره و میانه آن را قوس‌وار فرا می گیرد، می دانند که این قول مشـهور میان اصحاب است، بلکه تقریبا قول اجماعی است و علامه در منتهی و محقق در معتبر ادعا کرده اند که آن مذهب اهل بیت علیهم السلام می باشد .

و از جمله آنچه که در این باره بر آن اسـتدلال کرده انـد، این روایت است، اما در معنای آن اختلاف کرده انـد و اغلب بر این باورند که این قول امام «ما دارت علیه الابهام و الوسطی» توضیحی برای عرض صورت است و قول امام که فرمود: «من قصاص الشعر الی الذقن» برای طول آن است و قول «و ماجرت علیه الاصبعان» تاکیدی برای بیان عرض است.

و شیخ بهائی –قدس الله روحه – آن را حمل بر معنایی دیگر کرده و در بعضی از حواشی خود این چنین ادعا کرده که این از کلام برخی از فقهای متقدم اسـتفاده می گردد، زیرا که آنان حد صورت را بر آنچه که انگشت اشاره و میانه فراگیرد مشخص کرده انـد، و اختصـاص به عرض نـداده‌انـد، چنـان که فقهای متاخر این کار را کرده انـد و در المختلف ماننـد این کلام از ابن جنیـد نقـل شـده. و آنچه که وی حمـل بر این خبر کرده این است که آنچه انگشت اشـاره و میـانه آن را در هر یک از طول و عرض صورت در برگیرد، حـد صورت است، بـدین معنـا که خـط واصـل از رسـتنگاه تـا طرف چـانه، غالبـا به مقـدار میـان دو انگشت است، در صورتی که میـان آن ثـابت فرض شود و به دور خود بگردد، در این صورت شـبه دائره ای حاصـل می گردد که آن همان مقداری است که باید آن را شست.

در کتـاب حبـل المـتین گفته: و آن بـدان دلیلست که جـار و مجرور در قـول ایشـان «من قصـاص شـعر الراس» یـا متعلق به فعل «دارت» یـا صـفت مصـدر محـذوف اسـت، و معنی اینست که دایره از رسـتنگاه آغـاز و به چـانه منتهی می گردد و یـا حـال از موصولی است که خبر برای وجه واقع شـده، در صورتی که آن را درست بدانیم، و بدین معناست که صورت، همان اندازه ای است که دو انگشت به گرد آن از رسـتنگاه تا چانه می چرخند. پس اگر به عنوان مثال، سـر انگشت میانه بر رستنگاه پیشانی و سر انگشت اشـاره بر انتهای چانه واقع شود، و سـپس میانه فاصـله آن دو ثابت گردد و سـر انگشت میانه به عنوان مثال بر طرف چپ به سـمت پـایین و سـر انگشت اشـاره بر طرف راست به بالا قرار گیرد، چرخش برگرفته از قول امام «مسـتدیرا» حاصل می شود و آن چه را که بدان سخن گفته تحقق می یابد: «و آنچه که هر دو انگشت بر روی صورت به شکل دایره انجام دهند، آن از حد صورتست» کلام او که خداوند مقامش را بالا ببرد، پایان یافت.

و تـو می دانی که او – رحمه الله – هر چنـد در ایراد این وجه برای صورت دقت کرده، امـا ظـاهر این است که حمـل روایت بر آن بسیار دور از صحت است و ایشان – رحمه الله – در این باره به قدر کافی در کتابهای خود با ذکر مرجحات زیادی بر آنچه که اختیار کرده، سخن گفته و اغلب ایرادهایی که وی بر آنچه که اصحاب آن را فهمید ه اند، وارده کرده است، وارد نیست و

ما آن را به خاطر پیشگیری از طولانی شدن بیهوده در این باره رها کردیم.

اما اصحاب ما چیزی را اختیار کرده‌اند که خبر بر آن دلالت دارد، یعنی گیجگاه در حد صورتی که باید شسته شود داخل نیست؛ همه اصحاب به جز راوندی، بنا بر آنچه که در کتاب ذکری از وی نقل شده است. و اکنون باید معنای صدغ را بررسی کنیم.

فیروز آبادی گفته است: «صُدغ» با ضمه، میان چشم و گوش قرار دارد و مویی که بر این موضع آویخته می‌شود و جوهری نیز مانند آن را قائل شده و برخی از فقها گفته اند: آن قسمت تو رفته‌ای است که میان قسمت بالای گوش و کنار ابرو قرار دارد و در منتهی گفته: آن مویی است که پس از انتهای گونه به محاذات بالای گوش و کمی پایینتر از سر آن قرار دارد و در ذکری گفته: همان است که در محاذات گونه قرار دارد.

اکنون که این را دانستی، پس بدان که کسی که گیجگاه را به چیزی تفسیر کرده که میان چشم و گوش واقع شده، شکی نیست که وی برخی از آن را با گرداندن هر یک از آنها در هر دو صورت میان دو انگشت داخل می‌کند و اگر موضعی را اراده کند که دارای مو است و آن موضع، بالای گونه قرار گرفته است، پس نباید میان آن دو، چیزی از آن در چیزی از دو وجه وارد شود. پس آنچه که شیخ بهائی در این باره ذکر کرده، مبنی بر اینکه این یکی از وجوه مرجحی است که آن را تحقیق کرده، تحقیق دارای وجهی نیست، بنابراین ممکن است که کلمه صدغی که در سخن زراره و کلام امام علیه السلام واقع شده را حمل بر معنای دوم کرد، همان معنایی که علامه و شهید، که - خداوند نور بر قبر آنان ببارد - آن را تفسیر کرده اند و این را دانستی که دو انگشت چیزی از آن را شامل نمی شوند و می توان صدغ در کلام راوندی را حمل بر قسمتی کرد که مویی بر آن نیست و دو انگشت آن را در برمی‌گیرند، تا مخالف با روایت و اجماع اصحاب نباشد. ممکن است صدغ در روایت را حمل بر معنای اول کرد و نفی آن از جانب امام علیه السلام رفع ایجاب کلی باشد، بدین معنا که صدغ از وجه به حساب نمی آید، بلکه قسمتی از آن خارج وجه و قسمتی دیگر داخل وجه است، و اول، اظهر است.

**[ترجمه]

«۳۱»

الْعَیَّاشِیُّ، عَنْ زُرَارَهَ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: قُلْتُ کَیْفَ یُمْسَحُ الرَّأْسُ قَالَ إِنَّ اللَّهَ یَقُولُ وَ امْسَحُوا بِرُؤُسِکُمْ فَمَا مَسَحْتَ مِنْ رَأْسِکَ فَهُوَ

ص: ۲۸۲

كَذَا وَ لَوْ قَالَ امْسَحُوا رُءُوسَكَمْ لَكَانَ عَلَيْكَ الْمَسْحُ بِكَلِّهِ (۱).

**[ترجمه]العیاشی: زراره نقل کرده است که به امام باقر علیه السلام گفتم: چگونه سر را باید مسح کشید؟ فرمود: همانا خداوند می فرماید: «امسحوا بروسکم»، {سر خود را مسح کنید.} پس آن قسمت از سرت را که مسح کشیدی، داخل در این حکم است و اگر می فرمود: «امسحوا روسکم» بر تو واجب بود که همه سر را مسح کشی. - . تفسیر العیاشی ۱: ۳۰۰ -

**[ترجمه]

بیان

فهو كذا أي داخل في المأمور به.

**[ترجمه]«فهو كذا» یعنی داخل در چیزی است که به انجام آن مامور شده است.

**[ترجمه]

«۳۲»

الْعَیَّاشِیُّ عَنْ صَفْوَانَ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا الْحَسَنِ الرِّضَا علیه السلام عَنْ قَوْلِ اللَّهِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَ أَیْدِیَكُمْ إِلَی الْمَرافِقِ وَ امْسَحُوا بِرُؤُسِكُمْ وَ أَرْجُلَكُمْ إِلَی الْكَعْبَیْنِ فَقَالَ قَدْ سَأَلَ رَجُلٌ أَبَا الْحَسَنِ علیه السلام عَنْ ذَلِكَ فَقَالَ سَیَكْفِیكَ أَوْ كَفَتْكَ سُورَةُ الْمَائِدَةِ یَعْنِی الْمَسْحَ عَلَی الرَّأْسِ وَ الرِّجْلَیْنِ قُلْتُ فَإِنَّهُ قَالَ فَاغْسِلُوا ... أَیْدِیَكُمْ إِلَی الْمَرافِقِ فَكَیْفَ الْغَسْلُ قَالَ هَكَذَا أَنْ یَأْخُذَ الْمَاءَ بِیَدِهِ الْیُمْنَی فَیَصُبَّهُ فِی الْیُسْرَی ثُمَّ یَفُضَّهُ عَلَی الْمِرْفَقِ ثُمَّ یَمْسَحَ إِلَی الْكَفِّ قُلْتُ لَهُ مَرَّةً وَاحِدَةً فَقَالَ كَانَ یَفْعَلُ ذَلِكَ مَرَّتَیْنِ قُلْتُ یَرُدُّ الشَّعْرَ قَالَ إِذَا كَانَ عِنْدَهُ آخَرُ فَعَلَ وَ إِلَّا فَلَا(۲).

**[ترجمه]العیاشی: صفوان نقل کرده است که از امام رضا علیه السلام درباره این قول خداوند سؤال کردم: {صورت و دستهایتان را تا آرنج بشویید و سر و پاهایتان را تا برآمدگی پیشین هر دو پا مسح کنید.} فرمود: مردی در این باره از امام کاظم علیه السلام سؤال کرد و ایشان فرمود: سوره مائده پاسخ تو را خواهد داد - یا داده است - و مقصود، مسح کردن سر و دو پاست. عرض کردم: خداوند فرموده است: {دستهایتان را تا آرنج بشویید}، نحوه شستن چگونه است؟ فرمود: بدین ترتیب که با دست راست خود آب برمی دارد و در دست چپ خالی می کند و آن گاه از روی آرنج آغاز می کند و سپس تا کفِ خود دست می کشد. عرض کردم: یک بار کافی است؟ امام رضا علیه السلام فرمود: امام کاظم علیه السلام این کار را دو بار انجام می داد، عرض کردم: آیا می تواند بر عکس [به شیوه مخالفان] وضو بگیرد؟ فرمود: اگر کسی [از مخالفان] نزد او باشد، این کار را بکند، در غیر این صورت خیر. - . تفسیر العیاشی ۱: ۳۰۰ -

**[ترجمه]

بیان

قوله علیه السلام فیصبه فی الیسری یدل علی رجحان الإداره قوله علیه السلام إذا کان عنده آخر أی ممن یتقیه من المخالفین و رد الشعر الغسل منکوسا و الاحتمال الآخر هنا بعید إلا أن یتحقق التقیه به أیضا مع الابتداء بالأعلی فی بعض الأحیان.

**[ترجمه]قول امام علیه السلام که فرمود: «در دست چپ بریزد» بر رجحان برگرداندن دلالت دارد. و قول وی «اگر کسی از مخالفان نزد او باشد» یعنی کسی از مخالفان که از او تقیه می کند، و «رد الشعر» شستن به شکل معکوس است و احتمال دیگر در اینجا دور از صحت است، مگر اینکه تقیه به آن، همراه با ابتدا از قسمت بالا، در برخی اوقات محقق گردد.

**[ترجمه]

«۳۳»

الْعَیَّاشِیُّ، عَنْ مُیَسِّرٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: الْوُضُوءُ وَاحِدَهٌ قَالَ وَ وَصَفَ الْکَعْبَ فِی ظَهْرِ الْقَدَمِ (۳).

**[ترجمه]العیاشی: میسر از امام باقر علیه السلام نقل کرده است که فرمود: وضو یک بار شستن است. و گفت: کعب را روی پا توصیف کرد. -. تفسیر العیاشی ۱: ۳۰۰ -

**[ترجمه]

بیان

هذا الحدیث کالصریح فی أن الکعب هو الناتئ فی ظهر القدم و قال الشیخ البهائی قدس سره الأخبار المتضمنه لکون الکعب فی ظهر القدم لا- یخالف کونه العظم الواقع فی المفصل فإن الکعب بهذا المعنی واقع فی ظهر القدم خارج عنه علی أن قول میسر أنه علیه السلام وصف الکعب فی ظهر القدم یعطی أن الإمام ذکر للکعب أوصافا لیعرفه الراوی بها و لو کان الکعب بهذا الارتفاع المحسوس المشاهد لم یحتج إلی الوصف بل کان ینبغی أن یقول هو هذا.

ص: ۲۸۳

۱- ۱. تفسیر العیّاشیّ ج ۱ ص ۳۰۰.

۲- ۲. تفسیر العیّاشیّ ج ۱ ص ۳۰۰.

۳- ۳. تفسیر العیّاشیّ ج ۱ ص ۳۰۰.

و قال أيضا ليس المراد بظهر القدم خلاف باطنه بل ما ارتفع منه كما يقال لما ارتفع و غلظ من الأرض ظهر و لا يخفى ما فيهما من التكلف.

**[ترجمه]این حدیث در اینکه کعب استخوان برآمده در روی پاست صریح است و شیخ بهائی - قدس سره - گفته: اخبار و روایاتی که در بردارنده قرار گرفتن کعب در روی پاست، با این که آن، استخوان واقع در مفصل باشد مخالفتی ندارد، چرا که کعب بدین معنا، واقع در روی پا، و خارج از آن است، و قول میّسر مبنی بر اینکه امام علیه السلام کعب را استخوانی در روی پا دانسته، این را می رساند که امام برای کعب اوصافی ذکر کرده تا راوی آن را بدان اوصاف بشناسد، و اگر کعب تا این حد مرتفع و محسوس و قابل مشاهده بود، نیازی به توصیف نداشت بلکه سزاوار بود که بگوید: منظور این است. و نیز گفته است: مراد از روی پا، خلاف درون آن نیست، بلکه مراد آن چیزی است که بالا آمده، چنان که به آنچه از زمین که مرتفع و سخت می گردد، گفته می شود: ظهر؛ و تکلف موجود در آن پوشیده نیست.

**[ترجمه]

«۳۴»

الْعَيَّاشِيُّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سُلَيْمَانَ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ قَالَ: أَ لَا أَحْكِي لَكُمْ وُضُوءَ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قُلْنَا بَلَى فَأَخَذَ كَفّاً مِنْ مَاءٍ فَصَبَّهُ عَلَى وَجْهِهِ ثُمَّ أَخَذَ كَفّاً آخَرَ فَصَبَّهُ عَلَى ذِرَاعِهِ الْأَيْمَنِ ثُمَّ أَخَذَ كَفّاً آخَرَ فَصَبَّهُ عَلَى ذِرَاعِهِ الْأَيْسَرِ ثُمَّ مَسَحَ رَأْسَهُ وَ قَدَمَيْهِ ثُمَّ وَضَعَ يَدَهُ عَلَى ظَهْرِ الْقَدَمِ ثُمَّ قَالَ إِنَّ هَذَا هُوَ الْكَعْبُ وَ أَشَارَ بِيَدِهِ إِلَى الْعُرْقُوبِ وَ لَيْسَ بِالْكَعْبِ وَ فِي رِوَايَةٍ أُخْرَى عَنْهُ علیه السلام قَالَ إِلَى الْعُرْقُوبِ ثُمَّ قَالَ إِنَّ هَذَا هُوَ الظُّنْبُوبُ وَ لَيْسَ بِالْكَعْبِ (۱).

**[ترجمه]العیاشی: عبدالله بن سلیمان نقل کرده است که امام باقر علیه السلام فرمود: آیا برای شما طریقه وضو گرفتن رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم را نقل نکنم؟ گفتیم: آری. پس مشتی آب برداشت و آن را بر صورتش ریخت، سپس مشتی دیگر برداشت و آن را بر آرنج راستش ریخت، سپس مشتی دیگر بر داشت و آن را بر آرنج چپش ریخت و سپس بر سر و پاهایش مسح کشید و دستش را بر روی پاهایش کشید و فرمود: اینجا همان کعب است و با دست خویش به عرقوب - رگ و عصب برآمده در پشت پا - اشاره کرد و فرمود: این کعب نیست .

در روایت دیگری از ایشان نقل شده است که فرمود: تا عرقوب. سپس فرمود: این همان ظنبوب است و کعب نیست. - . تفسیر العیاشی ۱: ۳۰۰ -

**[ترجمه]

بيان

رَوَاهُ فِي التَّهْذِيبِ (۲)

عَنْ مُيَسِّرٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام: وَ فِیهِ ثُمَّ وَضَعَ یَدَهُ عَلَی ظَهْرِ الْقَدَمِ ثُمَّ قَالَ هَذَا هُوَ الْکَعْبُ قَالَ وَ أَوْمَأَ بِیَدِهِ إِلَی أَسْفَلِ الْعُرْقُوبِ ثُمَّ قَالَ إِنَّ هَذَا هُوَ الظُّنْبُوبُ.

و قال فی القاموس العرقوب عصب غلیظ فوق عقب الإنسان و من الدابه فی رجلها بمنزله الرکبه فی یدها و قال الظنبوب حرف الساق من القدم أو عظمه أو حرف عظمه و هذا أیضا کالصریح فی الکعب بالمعنی المشهور و ما نفاه أخیرا هو الذی یقوله المخالفون.

**[ترجمه]میسر در تهذیب از امام باقر علیه السلام نقل کرده است که: سپس دستش را بر روی پایش کشید و فرمود: این همان کعب پاست. و با دستش به قسمت پایین عرقوب اشاره کرد و فرمود: این همان ظنبوب است و در قاموس گفته: «عرقوب» عصبی کلفت و محکم بر بالای پاشنه انسان است و در حیوانات در پای آنها به منزله زانوی - آرنج - دستشان است و گفت: «ظنبوب» لبه برآمده ساق پا، یا استخوان آن یا لبه استخوان آن است و این نیز در کعب به معنای مشهور آن مانند صریح است و آنچه را که سرانجام نفی کرد، همان چیزی است که مخالفان می گویند.

**[ترجمه]

«۳۵»

الْعَیَّاشِیُّ، عَنْ عَلِیِّ بْنِ أَبِی حَمْزَهَ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا إِبْرَاهِیمَ علیه السلام عَنْ قَوْلِ اللَّهِ یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِذا قُمْتُمْ إِلَی الصَّلاهِ إِلَی قَوْلِهِ إِلَی الْکَعْبَیْنِ فَقَالَ صَدَقَ اللَّهُ قُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاکَ کَیْفَ یَتَوَضَّأُ قَالَ مَرَّتَیْنِ مَرَّتَیْنِ قُلْتُ یَمْسَحُ قَالَ مَرَّهً مَرَّهً قُلْتُ مِنَ الْمَاءِ مَرَّهً قَالَ نَعَمْ قُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاکَ فَالْقَدَمَیْنِ قَالَ اغْسِلْهُمَا غَسْلًا(۳).

**[ترجمه]علی بن حمزه نقل کرده است که از اباابراهیم علیه السلام درباره این قول خداوند که فرمود:{ای کسانی که ایمان آورده اید، چون به عزم نماز برخیزید} تا قول وی که فرمود: {تا برآمدگی پیشین پاها}، سؤال کردم. فرمود: صدق الله، گفتم: جانم به فدایت! چگونه وضو بگیرد؟ فرمود: دو بار دوبار، گفتم: مسح کشد؟ فرمود: یک بار یک بار،گفتم: از آب یک بار؟ فرمود: آری، گفتم: جانم به فدایت! پس پاها چه؟ فرمود: آن دو را خوب بشوی. - . تفسیر العیاشی ۱: ۳۰۱ -

**[ترجمه]

بیان

الأمر بالغسل تقیه أو اتقاء و قوله من الماء أیضا الظاهر أنه

۱- ۱. تفسیر العیّاشیّ ج ۱ ص ۳۰۰.

٢- ٢. التهذيب ج ١ ص ٢١ ط حجر.
٣- ٣. تفسير العيّاشيّ ج ١ ص ٣٠١.

تقیه و إن أمكن حمله علی أن المراد ماء الوضوء الذی بقی فی الكف.

**[ترجمه]امر به شستن از روی تقیه یـا اتقـاء است، و قول امام كه فرمود: «من الماء» ظاهر است كه تقیه است؛ هر چنـد امكان حمل آن وجود دارد كه بگوییم، مراد آب وضویی باشد كه در دست باقی مانده است.

**[ترجمه]

«۳۶»

الْعَیَّاشِیُّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ الْخُرَاسَانِیِّ رَفَعَ الْحَدِیثَ قَالَ: أَتَی أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام رَجُلٌ فَسَأَلَهُ عَنِ الْمَسْحِ عَلَی الْخُفَّیْنِ فَأَطْرَقَ فِی الْأَرْضِ مَلِیّاً ثُمَّ رَفَعَ رَأْسَهُ فَقَالَ یَا هَذَا إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَی أَمَرَ عِبَادَهُ بِالطَّهَارَهِ وَ قَسَمَهَا عَلَی الْجَوَارِحِ فَجَعَلَ لِلْوَجْهِ مِنْهُ نَصِیباً وَ جَعَلَ لِلْیَدَیْنِ مِنْهُ نَصِیباً وَ جَعَلَ لِلرَّأْسِ مِنْهُ نَصِیباً وَ جَعَلَ لِلرِّجْلَیْنِ مِنْهُ نَصِیباً فَإِنْ كَانَتَا خُفَّاكَ مِنْ هَذِهِ الْأَجْزَاءِ فَامْسَحْ عَلَیْهِمَا(۱).

**[ترجمه]العیاشـی: محمـد بن احمـد خراسانی نقل كرده است كه مردی نزد امیر المؤمنین علیه السلام آمد و از ایشان درباره مسح كشـیدن بر كفش ها سؤال كرد. ایشان مدتی سـر به سوی زمین دوخت و سپش سـرش را بالا گرفت و فرمود: ای فلانی، این خداونـد تبـارك و تعـالی است كه بنـدگان خود را به عبـادت فرمـان داده و آن را میان اعضا تقسیم كرده و برای صورت نصـیبی قرار داده و برای دسـتان نصـیبی قرار داده و برای سـر و پاهـا نیز نصـیبی قرار داده است، اگر كفشـهای تو از این اجزا به حساب می آیند، بر آنان مسح بكش. - . تفسیر العیاشی ۱: ۳۰۱ -

**[ترجمه]

«۳۷»

وَ مِنْهُ، عَنْ غَالِبِ بْنِ الْهُذَیْلِ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا جَعْفَرٍ علیه السلام عَنْ قَوْلِ اللَّهِ وَ امْسَحُوا بِرُؤُسِكُمْ وَ أَرْجُلَكُمْ عَلَی الْخَفْضِ هِیَ أَمْ عَلَی الرَّفْعِ (۲) فَقَالَ هِیَ عَلَی الْخَفْضِ (۳).

**[ترجمه]العیاشـی: غـالب بن هـذیل نقل كرده است كه از امام باقر علیه السلام درباره این قول خداونـد كه فرمود: {و سـر و پاهایتان را مسح كنید} كه آیا بر اعراب جر است یا رفع؟ فرمود: بر اعراب جرّ است.

**[ترجمه]

«۳۸»

وَ مِنْهُ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ [بْنِ] خَلِیفَهَ أَبِی الْعَرِیفِ الْهَمْدَانِیِّ قَالَ: قَامَ ابْنُ الْكَوَّاءِ إِلَی عَلِیٍّ علیه السلام فَسَأَلَهُ عَنِ الْمَسْحِ عَلَی الْخُفَّیْنِ فَقَالَ بَعْدَ كِتَابِ اللَّهِ تَسْأَلُنِی قَالَ اللَّهُ تَعَالَی یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِذا قُمْتُمْ إِلَی الصَّلاهِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ إِلَی قَوْلِهِ تَعَالَی إِلَی الْكَعْبَیْنِ

ثُمَّ قَامَ إِلَيْهِ ثَانِيَةً فَسَأَلَهُ قَالَ لَهُ مِثْلَ ذَلِکَ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ کُلَّ ذَلِکَ یَتْلُو عَلَیْهِ هَذِهِ الْآیَهَ(۴).

**[ترجمه]عبدالله بن خلیفه ابی عریف همدانی نقل کرده است که ابن کوا نزد امام علی علیه السلام برخاست و از ایشان درباره مسح کشیدن بر کفشها سؤال کرد. فرمود: آیا پس از آمدن آن در کتاب خدا سؤال می کنی؟ خداوند تعالی فرمود: {ای کسانی که ایمان آورده اید چون به عزم نماز برخیزید، صورت خود را بشویید} تا بدین قول خداوند که فرمود: {تا برآمدگی پیشین هر دو پا.}سپس بار دیگر نزد او برخاست و از ایشان در این باره سؤال کرد. امام مثل این را سه بار به وی فرمود و هر بار این آیه را تلاوت می کرد. - . تفسیر العیاشی ۱: ۳۰۱ -

**[ترجمه]

«۳۹»

وَ مِنْهُ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ زَیْدٍ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ علیه السلام: أَنَّ عَلِیّاً خَالَفَ الْقَوْمَ فِی الْمَسْحِ عَلَی الْخُفَّیْنِ عَلَی عَهْدِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ قَالُوا رَأَیْنَا النَّبِیَّ صلی الله علیه و آله یَمْسَحُ عَلَی الْخُفَّیْنِ قَالَ فَقَالَ عَلِیٌّ علیه السلام قَبْلَ نُزُولِ الْمَائِدَهِ أَوْ بَعْدَهَا فَقَالُوا لَا نَدْرِی قَالَ وَ لَکِنِّی أَدْرِی أَنَّ النَّبِیَّ صلی الله علیه و آله تَرَکَ الْمَسْحَ عَلَی الْخُفَّیْنِ حِینَ نَزَلَتِ الْمَائِدَهُ وَ لَأَنْ أَمْسَحَ عَلَی ظَهْرِ حِمَارٍ أَحَبُّ إِلَیَّ مِنْ أَنْ أَمْسَحَ عَلَی الْخُفَّیْنِ

ص: ۲۸۵

۱- ۱. تفسیر العیّاشیّ ج ۱ ص ۳۰۱.

۲- ۲. رواه الشیخ فی التهذیب ج ۱ ص ۷۰ ط نجف و ص ۲۰ ط حجر، و فیه النصب بدل الرفع و ممن قرء بالرفع الحسن البصری.

۳- ۳. تفسیر العیّاشیّ ج ۱ ص ۳۰۱.

۴- ۴. تفسیر العیّاشیّ ج ۱ ص ۳۰۱.

وَ تَلَا هَذِهِ الْآيَهَ يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلاهِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَ أَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرافِقِ وَ امْسَحُوا بِرُؤُسِكُمْ وَ أَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ (۱).

**[ترجمه]العیاشی: امام محمد صادق علیه السلام نقل کرده است که امام علی علیه السلام در زمان خلافت عمر بن خطاب با مسح کشیدن بر کفش مخالفت کرد، گفتند: پیامبر را دیده ایم که بر خفین مسح می کشید. - ایشان فرمود: - امام علی علیه السلام سؤال کرد که آیا این عمل رسول خدا قبل از نازل شدن سوره مائده بود یا بعد آن؟ گفتند: نمی دانیم، امام فرمود: اما من می دانم، همانا رسول خدا صلی الله علیه و آله زمانی که سوره مائده نازل شد، مسح کشیدن بر خفین را رها کرد و فرمود: این که بر پشت الاغی دست کشم، برای من دوست داشتنی تر از این است که بر خفین مسح کشم و این آیه را تلاوت کرد: {ای کسانی که ایمان آورده اید، چون به عزم نماز برخیزید، صورت و دستهایتان را تا آرنج بشویید و سر و پاهایتان را تا برآمدگی پیشین هر دو پا مسح کنید.} - . تفسیر العیاشی ۱: ۳۰۲ -

**[ترجمه]

بيان

يدل على أن المسح على الخفين كان قبل نزول المائده فنسخ بها.

**[ترجمه]بر این دلالت دارد که مسح بر خفین قبل از نزول سوره مائده بوده و با آن نسخ شده است.

**[ترجمه]

«۴۰»

مَعْرِفَهُ الرِّجَالِ، لِلْكَشِّيِّ عَنْ حَمْدَوَيْهِ وَ إِبْرَاهِيمَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ الرَّازِيِّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ سُلَيْمَانَ عَنْ دَاوُدَ الرَّقِّيِّ قَالَ: دَخَلْتُ عَلَى أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فَقُلْتُ لَهُ جُعِلْتُ فِدَاکَ کَمْ عِدَّهُ الطَّهَارَهِ فَقَالَ مَا أَوْجَبَهُ اللَّهُ فَوَاحِدَهٌ وَ أَضَافَ إِلَيْهَا رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَاحِدَهً لِضَعْفِ النَّاسِ وَ مَنْ تَوَضَّأَ ثَلَاثاً ثَلَاثاً فَلَا صَلَاهَ لَهُ أَنَا مَعَهُ فِي ذَا حَتَّى جَاءَ دَاوُدُ بْنُ زُرْبِيٍّ وَ أَخَذَ زَاوِيَهً مِنَ الْبَيْتِ فَسَأَلَهُ عَمَّا سَأَلْتُهُ فِي عِدَّهِ الطَّهَارَهِ فَقَالَ لَهُ ثَلَاثاً ثَلَاثاً مَنْ نَقَصَ عَنْهُ فَلَا صَلَاهَ لَهُ قَالَ فَارْتَعَدَتْ فَرَائِصِي وَ كَادَ أَنْ يَدْخُلَنِي الشَّيْطَانُ فَأَبْصَرَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام إِلَيَّ وَ قَدْ تَغَيَّرَ لَوْنِي فَقَالَ اسْكُنْ يَا دَاوُدُ هَذَا هُوَ الْكُفْرُ أَوْ ضَرْبُ الْأَعْنَاقِ قَالَ فَخَرَجْنَا مِنْ عِنْدِهِ وَ كَانَ ابْنُ زُرْبِيٍّ إِلَى جِوَارِ بُسْتَانِ أَبِي جَعْفَرٍ الْمَنْصُورِ وَ كَانَ قَدْ أُلْقِيَ إِلَى أَبِي جَعْفَرٍ أَمْرُ دَاوُدَ بْنِ زُرْبِيٍّ وَ أَنَّهُ رَافِضِيٌّ يَخْتَلِفُ إِلَى جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ علیه السلام فَقَالَ أَبُو جَعْفَرٍ إِنِّي مُطَّلِعٌ عَلَى طَهَارَتِهِ فَإِنْ هُوَ تَوَضَّأَ وُضُوءَ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ فَإِنِّي لَأَعْرِفُ طَهَارَتَهُ حَقَّقْتُ عَلَيْهِ الْقَوْلَ وَ قَتَلْتُهُ فَاطَّلَعَ وَ دَاوُدُ يَتَهَيَّأُ لِلصَّلَاهِ مِنْ حَيْثُ لَا يَرَاهُ فَأَسْبَغَ دَاوُدُ بْنُ زُرْبِيٍّ الْوُضُوءَ ثَلَاثاً ثَلَاثاً كَمَا أَمَرَهُ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ فَمَا تَمَّ وُضُوؤُهُ حَتَّى بَعَثَ إِلَيْهِ أَبُو جَعْفَرٍ الْمَنْصُورُ فَدَعَاهُ قَالَ فَقَالَ دَاوُدُ فَلَمَّا أَنْ دَخَلْتُ عَلَيْهِ رَحَّبَ بِي وَ قَالَ يَا دَاوُدُ قِيلَ فِيکَ شَيْءٌ بَاطِلٌ وَ مَا أَنْتَ كَذَلِکَ قَدِ اطَّلَعْتُ عَلَى طَهَارَتِکَ وَ لَيْسَ طَهَارَتُکَ طَهَارَهَ الرَّافِضَهِ فَاجْعَلْنِي فِي حِلٍّ وَ أَمَرَ لَهُ بِمِائَهِ أَلْفِ دِرْهَمٍ قَالَ فَقَالَ دَاوُدُ الرَّقِّيُّ لَقِيتُ أَنَا دَاوُدَ بْنَ زُرْبِيٍّ عِنْدَ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فَقَالَ

۱- ۱. تفسير العيّاشىّ ج ۱ ص ۳۰۲.

لَهُ دَاوُدُ بْنُ زُرْبِيٍّ جَعَلَنِيَ اللَّهُ فِدَاکَ حَقَنْتَ دِمَاءَنَا فِی دَارِ الدُّنْیَا وَ نَرْجُو أَنْ نَدْخُلَ بِیُمْنِکَ وَ بَرَکَتِکَ الْجَنَّهَ فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فَعَلَ اللَّهُ ذَلِکَ بِکَ وَ بِإِخْوَانِکَ مِنْ جَمِیعِ الْمُؤْمِنِینَ فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام لِدَاوُدَ بْنِ زُرْبِیٍّ حَدِّثْ دَاوُدَ الرَّقِّیَّ بِمَا مَرَّ عَلَیْکُمْ حَتَّی تَسْکُنَ رَوْعَتُهُ فَقَالَ فَحَدَّثْتُهُ بِالْأَمْرِ کُلِّهِ فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام لِهَذَا أَفْتَیْتُهُ لِأَنَّهُ کَانَ أُشْرِفَ عَلَی الْقَتْلِ مِنْ یَدِ هَذَا الْعَدُوِّ ثُمَّ قَالَ یَا دَاوُدَ بْنَ زُرْبِیٍّ تَوَضَّأْ مَثْنَی مَثْنَی وَ لَا تَزِدَنَّ عَلَیْهِ فَإِنَّکَ إِنْ زِدْتَ عَلَیْهِ فَلَا صَلَاهَ لَکَ (۱).

**[ترجمه]معرفه الرجال: داود الرقی نقل کرده است که نزد امام صادق علیه السلام رفتم و به ایشان عرض کردم: جانم به فدایت! اندازه طهارت چقدر است؟ فرمود: آنچه را که خداوند واجب ساخته یکی است و آنچه که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم برای ناتوانی مردم اضافه کرده یکی است و هر کس سه بار سه بار وضو بگیرد، نمازش نماز نیست.

من با ایشان در این زمینه مشغول صحبت بودیم تا این که داود بن زربی وارد شد و گوشه ای از خانه نشست و از ایشان همان سؤال من را درباره عدد طهارت پرسید. امام صادق علیه السلام خطاب به وی فرمود: سه بار سه بار، هر کس از آن بکاهد، نمازی برایش نیست. - گفت: - گوشت میان کتف و پهلویم لرزید و نزدیک بود که شیطان در درونم نفوذ کند، امام صادق علیه السلام در حالی که رنگم پریده بود، به من نگاهی انداخت و فرمود: آرام باش ای داود! این همان کفر یا زدن گردنهاست.

گفت: از نزد ایشان دور شدیم و ابن زربی در کنار بوستان ابو جعفر منصور بود و گزارش داود بن زربی که فردی رافضی است و نزد جعفر بن محمد علیه السلام رفت و آمد دارد، به ابی جعفر داده شده بود. منصور گفت: من از طهارت او آگاه می‌شوم، اگر همچون وضوی جعفر بن محمد وضو بگیرد - چون من وضو گرفتن جعفر بن محمد را می شناسم - در این صورت قول را بر وی ثابت کرده و او را می کشم، پس در حالی که داود برای ادای نماز آماده می شد، در جایی مخفی شد. داود او را نمی دید و او همان گونه که امام صادق علیه السلام به وی فرمان داده بود، سه بار سه بار وضو گرفت و هنوز وضویش به پایان نرسیده بود که ابوجعفر منصور به دنبال وی فرستاد و او را فرا خواند.

- گفت: - داود گفت: زمانی که نزد او رفتم به من خوش آمد گفت و خطاب به من گفت: ای داود! درباره تو چیز باطلی گفته شده و تو این گونه نیستی، بر وضوی تو آگاهی یافته ام، چرا که وضوی تو وضوی رافضی ها نیست، پس مرا حلال کن و دستور داد که به وی صد هزار درهم بدهند.

داود الرقی گفت: داود بن زربی را نزد امام صادق علیه السلام دیدار کردم، داود بن زربی خطاب به امام گفت: جانم به فدایت! خونهای ما را در دار دنیا حفظ کردی و آرزو داریم که به یُمن و برکت تو داخل در بهشت گردیم. امام صادق علیه السلام فرمود: خداوند آن را برای تو و دیگر برادران مؤمنت محقق گرداند.

سپس امام صادق علیه السلام به داود بن زربی فرمود: درباره آنچه را که بر تو گذشته با داود رقی سخن بگوی تا ترس وی آرام گردد. گفت: همه ماجرا را برایش تعریف کردم، امام فرمود: بدین خاطر به وی فتوا دادم، زیرا که او به دست این دشمن، در آستانه مرگ بود. سپس فرمود: ای داود بن زربی! دوبار دوبار وضو بگیر و بر آن چیزی نیفزای، چرا که اگر بیفزایی نمازی برایت نخواهد بود. - . رجال الکشی: ۲۶۵- ۲۶۳ -

**[ترجمه]

بیان

قوله علیه السلام هذا هو الکفر أی إنکارک لهذا إن کان للتکذیب و عدم الاعتقاد بإمامتی فهو الکفر و إن کنت تترک التقیه و لا تعملها مع الاعتقاد بإمامتی فهو موجب لأن تقتل و تقتل جماعه بسببک.

**[ترجمه]قول امام علیه السلام که فرمود: «هذا هو الکفر»، منظور انکار تو نسبت به این و در صورتی که از روی تکذیب و عدم اعتقاد به امامت من باشد کفر است و اگر تقیه را رها می کردی و در راستای اعتقاد به امامت من آن را به کار نمی بردی، پس آن امر باعث قتل تو و قتل گروهی دیگر به خاطر تو می‌شد.

**[ترجمه]

«۴۱»

الْکَشِّیُّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ نُصَیْرٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی عَنْ یُونُسَ قَالَ: قُلْتُ لِحَرِیزٍ یَوْماً یَا أَبَا عَبْدِ اللَّهِ کَمْ یُجْزِیکَ أَنْ تَمْسَحَ مِنْ شَعْرِ رَأْسِکَ فِی وُضُوئِکَ لِلصَّلَاهِ قَالَ بِقَدْرِ ثَلَاثِ أَصَابِعَ وَ أَوْمَأَ بِالسَّبَّابَهِ وَ الْوُسْطَی وَ الثَّالِثِ وَ کَانَ یُونُسُ یَذْکُرُ عَنْهُ فِقْهاً کَثِیراً(۲).

**[ترجمه]رجال الکشی: یونس نقل کرده است که روزی به حریز گفتم: ای اباعبدالله! چه اندازه از موی سرت تو را کفایت می کند که در حین وضو گرفتن برای ادای نماز بر آن مسح کشی؟ گفت: به اندازه سه انگشت، و به انگشت سبابه و میانه و سوم خویش اشاره کرد و یونس از حریز، فقه بسیاری را ذکر می کرد. - .رجال الکشی: ۲۸۵ -

**[ترجمه]

بیان

یدل علی أن حریزا کان یری المسح بمقدار ثلاث أصابع واجبا و یحتمل أن یکون مراده الإجزاء فی الفضل.

**[ترجمه]بر این دلالت دارد که حریز مسح کشیدن را به اندازه سه انگشت واجب می دید و احتمال دارد که منظور، وی کفایت کردن در فضل - مبالغه در اجزا - باشد.

**[ترجمه]

«۴۲»

فِهْرِسْتُ النَّجَاشِیِّ، عَنْ أَبِی الْحُسَیْنِ التَّمِیمِیِّ عَنِ ابْنِ عُقْدَهَ عَنْ عَلِیِّ بْنِ قَاسِمٍ الْبَجَلِیِّ عَنْ عَلِیِّ بْنِ إِبْرَاهِیمَ الْمُعَلَّی عَنْ عُمَرَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عُمَرَ بْنِ عَلِیِّ بْنِ الْحُسَیْنِ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عُبَیْدِ اللَّهِ بْنِ عَلِیِّ بْنِ أَبِی رَافِعٍ عَنْ أَبِیهِ وَ کَانَ کَاتِبَ أَمِیرِ

الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: إِذَا تَوَضَّأَ أَحَدُكُمْ

ص: ۲۸۷

۱- ۱. رجال الكشّيّ ص ۲۶۳- ۲۶۵.

۲- ۲. رجال الكشّيّ ص ۲۸۵. و رواه فی ص ۳۲۹ و زاد بعده: و يزعم حريز أن ذلك روايه، و كان يونس يذكر عنه فقها كثيرا.

لِلصَّلَاهِ فَلْيَبْدَأْ بِالْيَمِينِ قَبْلَ الشِّمَالِ مِنْ جَسَدِهِ (۱).

**[ترجمه]فهرست النجاشی: علی بن ابی رافع به نقل از پدر خود که کاتب امیر المؤمنین علیه السلام بود نقل کرده است که ایشان می فرمود: اگر یکی از شما برای ادای نماز وضو گرفت، در ابتدا از سمت راست بدن خود، قبل از سمت چپ آغاز کند. - . رجال النجاشی: ۵ -

**[ترجمه]

«۴۳»

الْعِلَلُ، عَنْ أَبِيهِ وَ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ الْوَلِيدِ مَعاً عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى بْنِ عُبَيْدٍ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ وَ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ مَعاً عَنِ الصَّبَّاحِ الْمُزَنِيِّ وَ سَدِيرٍ الصَّيْرَفِيِّ وَ مُحَمَّدِ بْنِ النُّعْمَانِ وَ عُمَرَ بْنِ أُذَيْنَهَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فِي حَدِيثٍ طَوِيلٍ فِي وَصْفِ الْمِعْرَاجِ عَنِ النَّبِيِّ صلی الله علیه و آله قَالَ قَالَ رَبِّي عَزَّ وَ جَلَّ يَا مُحَمَّدُ مُدَّ يَدَكَ فَيَتَلَقَّاكَ مَا يَسِيلُ مِنْ سَاقِ عَرْشِي الْأَيْمَنِ فَنَزَلَ الْمَاءُ فَتَلَقَّيْتُهُ بِالْيَمِينِ فَمِنْ أَجْلِ ذَلِكَ أَوَّلُ الْوُضُوءِ بِالْيُمْنَى ثُمَّ قَالَ يَا مُحَمَّدُ خُذْ ذَلِكَ الْمَاءَ فَاغْسِلْ بِهِ وَجْهَكَ وَ عَلَّمَهُ غَسْلَ الْوَجْهِ فَإِنَّكَ تُرِيدُ أَنْ تَنْظُرَ إِلَى عَظَمَتِي وَ أَنْتَ طَاهِرٌ ثُمَّ اغْسِلْ ذِرَاعَيْكَ الْيَمِينَ وَ الْيَسَارَ وَ عَلَّمَهُ ذَلِكَ فَإِنَّكَ تُرِيدُ أَنْ تَتَلَقَّى بِيَدَيْكَ كَلَامِي وَ امْسَحْ بِفَضْلِ مَا فِي يَدَيْكَ مِنَ الْمَاءِ رَأْسَكَ وَ رِجْلَيْكَ إِلَى كَعْبَيْكَ وَ عَلَّمَهُ الْمَسْحَ بِرَأْسِهِ وَ رِجْلَيْهِ وَ قَالَ إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أَمْسَحَ رَأْسَكَ وَ أُبَارِكَ عَلَيْكَ فَأَمَّا الْمَسْحُ عَلَى رِجْلَيْكَ فَإِنِّي أُرِيدُ أَنْ أُوطِئَكَ مَوْطِئاً لَمْ يَطَأْهُ أَحَدٌ قَبْلَكَ وَ لَا يَطَؤُهُ أَحَدٌ غَيْرُكَ فَهَذَا عِلَّهُ الْوُضُوءِ(۲).

**[ترجمه]العلل: امام صادق علیه السلام در حدیثی طولانی در وصف معراج رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم از ایشان نقل کرده است که فرمود: پروردگارم فرمود: ای محمد! دست خود را پیش ببر تا آبی که از ساق راست عرشم جاری است به تو برسد، پس آب فرو ریخت و من دست راست خود را بدان زدم، از این رو اول وضو با دست راست است. سپس فرمود: ای محمد! آن آب را بگیر و با آن روی خود بشوی - و نحوه مسح کردن سر و پا را به ایشان تعلیم داد - زیرا که تو می خواهی در حال پاکی به عظمت من نظر کنی. سپس دست راست و چپت را تا آرنج بشوی - و نحوه شستن را به او تعلیم داد - که تو می خواهی با دو دستت کلام مرا دریافت کنی. و با باقیمانده آب دستانت، سرت و دو پایت را تا دو کعب خود مسح کن - و نحوه مسح سر و پا را بدو آموخت - و فرمود: من می خواهم سرت را مسح کنم و بر تو مبارک گردانم. و اما مسح بر دو پایت، برای این است که می خواهم قدمت را بر جایی بگذارم که پیش از تو، کسی بر آن گام نگذارده و کسی جز تو بر آن گام نخواهد گذاشت، پس این علت وضوست. - . علل الشرائع ۲: ۵ -

**[ترجمه]

أقول

سیأتی تمامه بأسانید فی کتاب الصلاه.

**[ترجمه]با چندین سند، تمام این حدیث در کتاب نماز خواهد آمد.

**[ترجمه]

«۴۴»

الْعِلَلُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ يَعْقُوبَ بْنِ يَزِيدَ عَنْ حَمَّادٍ عَنْ حَرِيزٍ عَنْ زُرَارَهَ وَ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: إِنَّمَا الْوُضُوءُ حَدٌّ مِنْ حُدُودِ اللَّهِ لِيَعْلَمَ اللَّهُ مَنْ يُطِيعُهُ وَ مَنْ يَعْصِيهِ وَ إِنَّ الْمُؤْمِنَ لَا يُنَجِّسُهُ شَیْ ءٌ وَ إِنَّمَا يَكْفِيهِ مِثْلُ الدُّهْنِ (۳).

**[ترجمه]العلل: محمد بن مسلم نقل کرده است که امام باقر علیه السلام فرمود: همانا وضو حدّی از حدود خداست تا اینکه خداوند بداند چه کسی از او فرمان می برد و چه کسی نافرمانی‌اش می کند. و همانا مؤمن را چیزی نجس نمی کند و شستن، مانند روغن مالیدن، او را کفایت می کند. - . علل الشرائع ۱: ۲۶۴ -

**[ترجمه]

بيان

أی أعضاؤه لا تنجس بشی ء من الأحداث نجاسه خبيثه حتی يحتاج فی إزالتها إلی صب ماء زائد علی ما يشبه الدهن كما هو الواقع فی أغلب النجاسات الخبيثه و حمل الدهن فی المشهور علی أقل مراتب الجريان.

و قال الشهيد فی الذكری و إنما حملنا الدهن علی الجريان توفيقا بينه

ص: ۲۸۸

۱- ۱. رجال النجاشیّ ص ۵.

۲- ۲. علل الشرائع ج ۲ ص ۵.

۳- ۳. علل الشرائع ج ۱ ص ۲۶۴.

و بين مفهوم الغسل و لأن أهل اللغه قالوا دهن المطر الأرض إذا بلها بلا يسيرا و قيد الشيخان رحمهما الله إجزاء الدهن بالضروره من برد أو عوز الماء لروايه.

مُحَمَّدٌ الْحَلَبِيُّ عَنِ الصَّادِقِ عليه السلام: أَسْبِغِ الْوُضُوءَ إِنْ وَجَدْتَ مَاءً وَ إِلَّا فَإِنَّهُ يَكْفِيكَ الْيَسِيرُ(۱).

و لعلهما أرادا به ما لا جريان فيه أو الأفضليه كمنطوق الروايه انتهى.

**[ترجمه]یعنی اعضـای مؤمن با چیزی از احـداث، به صورت خبیث نجس نمی شود تا جهت ازاله آن به ریختن آب افزون بر آنچه شبیه به روغن زدن است نیاز پیـدا کنـد، چنان که واقع امر در اغلب نجاسات خبثیه چنین است و روغن بنابر قول مشـهور، بر اقل مراتب جریان دلالت دارد.

شهیـد در ذکری گفته است: مـا تنها جهت انطباق و همخوانی میان آن و مفهوم شسـتن روغن را حمل بر جریان کردیم چراکه اهل لغت گفته انـد: باران زمین را چرب و روغنی کرد، زمانی است که به مقـدار کمی آن را خیس کند و دو شـیخ - رحمهما الله - شسـتن در حـد روغن مالی کردن را در صورت ضـرورت، مجزی دانسـته انـد، ماننـد سـرما یا کمبود آب؛ و در روایتی از حلبی نقل کرده اند که ایشان از امام صادق علیه السلام نقل کرده است که فرمود: «اگر آب فراوان در اختیار داری، وضو را به کمال و شاداب ساز و گرنه مقـدار کمی آب برایت کفایت می کنـد.» و شاید آن دو چیزی را از آن اراده کرده اند که جریان در آن نیست، یا افضلیت مد نظر بوده مانند منطوق روایت. پایان کلام.

**[ترجمه]

«۴۵»

الْعِلَلُ، بِالْإِسْنَادِ الْمُتَقَدِّمِ عَنْ زُرَارَهَ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام أَ لَا تُخْبِرُنِي مِنْ أَيْنَ عَلِمْتَ وَ قُلْتَ إِنَّ الْمَسْحَ بِبَعْضِ الرَّأْسِ وَ بَعْضِ الرِّجْلَيْنِ فَضَحِكَ ثُمَّ قَالَ يَا زُرَارَهُ قَالَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ نَزَلَ بِهِ الْكِتَابُ مِنَ اللَّهِ لِأَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ يَقُولُ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ فَعَرَفْنَا أَنَّ الْوَجْهَ كُلَّهُ يَنْبَغِي لَهُ أَنْ يُغْسَلَ ثُمَّ قَالَ وَ أَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرافِقِ ثُمَّ فَصَّلَ بَيْنَ الْكَلَامَيْنِ فَقَالَ وَ امْسَحُوا بِرُؤُسِكُمْ فَعَرَفْنَا حِينَ قَالَ بِرُؤُسِكُمْ أَنَّ الْمَسْحَ بِبَعْضِ الرَّأْسِ لِمَكَانِ الْبَاءِ ثُمَّ وَصَلَ الرِّجْلَيْنِ بِالرَّأْسِ كَمَا وَصَلَ الْيَدَيْنِ بِالْوَجْهِ فَقَالَ وَ أَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ فَعَرَفْنَا حِينَ وَصَلَهَا بِالرَّأْسِ أَنَّ الْمَسْحَ عَلَى بَعْضِهَا ثُمَّ فَسَّرَ ذَلِكَ رَسُولُ اللَّهِ لِلنَّاسِ فَضَيَّعُوهُ ثُمَّ قَالَ فَلَمْ تَجِدُوا ماءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيداً طَيِّباً فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَ أَيْدِيكُمْ فَلَمَّا وَضَعَ الْوُضُوءَ عَمَّنْ لَمْ يَجِدِ الْمَاءَ أَثْبَتَ مَكَانَ الْغُسْلِ مَسْحاً لِأَنَّهُ قَالَ بِوُجُوهِكُمْ ثُمَّ وَصَلَ بِهَا وَ أَيْدِيَكُمْ ثُمَّ قَالَ مِنْهُ أَيْ مِنْ ذَلِكَ التَّيَمُّمِ لِأَنَّهُ عَلِمَ أَنَّ ذَلِكَ أَجْمَعَ لَمْ يَجْرِ عَلَى الْوَجْهِ لِأَنَّهُ يَعْلَقُ مِنْ ذَلِكَ الصَّعِيدِ بِبَعْضِ الْكَفِّ وَ لَا يَعْلَقُ بِبَعْضِهَا ثُمَّ قَالَ ما يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ وَ الْحَرَجُ الضِّيقُ (۲).

العیاشی، عن زراره: مثله (۳)

**[ترجمه]زراره نقـل کرده است که به امـام بـاقر علیه السـلام گفتم: آیـا مرا آگـاه نمی کنی که از کجـا دانسـتی که مسـح به بعضـی از سـر و به بعضـی از پا می باشد؟ حضـرت خندید و سپس فرمود: ای زراره، این حکم را رسول اللّه صلی الله علیه وآله

وسلم فرموده و درباره آن، آیه از طرف خدا نازل شده، خداوند متعال فرمود: {صورت خود را بشویید.}پس از این جمله فهمیدیم که باید همه صورت را شست. تا آنکه فرمود: {دستهایتان تا آرنج بشویید.}پس از آن خداوند متعال، بین کلام فاصله انداخت و فرمود: {سر خود را مسح کشید.} پس از اینکه در شستن صورت «با» نیاورد و در مسح سر «باء» آورد و فرمود: «برؤسکم»، دانستیم که مسح به بعضی از سر است، به خاطر حرف باء.

سپس پاها را به سر عطف کرد، چنانکه که دستان را به صورت عطف کرد و فرمود: «و پاهایتان را تا برآمدگی پیشین هر دو پا مسح کنید». پس زمانی که آن را به سر عطف نمود، دانستیم که مسح بر بعضی از آن است. سپس رسول خدا صلی الله علیه و آله آن را برای مردم تفسیر کرد، پس مردم آن را ضایع نمودند. سپس فرمود: «فلم تجدوا مآء فتیمموا صعیدا طیبا فامسحوا بوجوهکم و أیدیکم»، {و اگر آب نیافتید، پس بر خاکی پاک تیمم کنید و صورت و دستهایتان را مسح نمایید که خدا بخشنده و آمرزنده است.}زمانی که وضو را از کسی که آب نیابد برداشت، به جای شستن، مسح را قرار داد، زیرا فرمود: «بوجوهکم» سپس «و ایدیکم» را به آن عطف نمود، سپس فرمود: «منه» یعنی از آن تیمم، زیرا که وی می دانست که دستی که بر خاک زنند، خاکش به تمامی صورت نمی رسد، زیرا که بعضی از آن خاک بر قسمتی از کف دست می چسبد و بر قسمتی نمی چسبد، سپس فرمود: «ما یرید الله لیجعل علیکم فی الدین من حرج»، {خداوند نمی خواهد که برای شما در دین سختی قرار دهد.} و حرج به معنای تنگی و سختی است. -. علل الشرائع ۱: ۲۶۵ - ۲۶۴ -

العیاشی: زراره نیز مانند این حدیث را نقل کرده است. -. تفسیر العیاشی ۱: ۲۹۹ -

**[ترجمه]

تبیین

قوله من أین علمت و قلت الظاهر أنهما بصیغه الخطاب

ص: ۲۸۹

۱- ۱. التهذیب ج ۱ ص ۳۹ ط حجر.

۲- ۲. علل الشرائع ج ۱ ص ۲۶۴ و ۲۶۵.

۳- ۳. تفسیر العیّاشیّ ج ۱ ص ۲۹۹، ذیل حدیث مر صدرها تحت الرقم ۳۰.

فيظهر منه سوء أدب منه بالنسبه إلى الإمام عليه السلام و هو ينافى علو شأنه و لعله كان أمثال هذا فى بدو استبصاره لأنه كان أولا من فضلاء العامه و يمكن أن يقال المعنى أخبرنى عن مستند علمك و قولك من الكتاب و السنه الذى تستدل به على المخالفين المنكرين لإمامتك حتى أحتج أنا أيضا عليهم به عند المناظره(۱).

و قرأ بعض مشايخنا قدس الله أرواحهم الفعلين بصيغه التكلم فمعناه أخبرنى بمستند علمى و دليل قولى فإنى جازم بالمدعى غير عالم بدليله من غير جهه قولك لأحتج به على العامه.

و ضحكه عليه السلام إما من تقرير زراره المطلب الذى لا خدشه فيه بما يوهم سوء الأدب لقله علمه بآداب الكلام أو للتعجب منه أو من المخالفين بأنهم إلى الآن لم يفهموا كلام الله مع ظهوره فى التبعيض أو من تعصبهم و إنكارهم عنادا مع علمهم بدلاله الآيه أو من تبهيمه فيما بعد بقوله يا زراره إلخ.

۱- ۱. لما كانت المسأله خلافيه فتوى و قراءه، و تشاجر فيها الفريقان- حتى اليوم لكونها مبتلى بها فى اليوم و الليله مرّات عديده، و رأى أن الإمام عليه السلام يحكم و يفتى بوجوب مسح الرأس و الرجلين، و يقول ببطلان الوضوء إذا غسل الرجلين. مع ما اشتهر عنهم عليهم السلام« أن كل شى ء نقوله فهو فى كتاب اللّه عزّ و جلّ»،« ما من أمر يختلف فيه اثنان الا و له أصل فى كتاب اللّه لكن لا تبلغه عقول الرجال»،« و اللّه ما نقول بأهوائنا و لا نقول برأينا و لا نقول الا ما قال ربّنا، اصول عندنا نكنزها كما يكنز هؤلاء ذهبهم و فضتهم» و غير ذلك. استفهم متضرعا مستدعيا أن يعرف وجه هذا الفتوى من القرآن العزيز، و لم يتحتم عليه أن يجيبه، فقال:« ألا تخبرنى من أين علمت و قلت ان المسح ببعض الرأس و بعض الرجلين» فهذا سؤال على محله و لذلك تبسم الامام عليه الصلاه و السلام، و لو لم يسأله هو- و هو فقيه الاصحاب- فمن الذى يسأله عن ذلك، كما لم يسأله أحد غيره، و لو لم يسأل عن ذلك، لما وصل الينا الوجه فى ذلك، و لما عرفنا أن الباء للاستعلاء، و المسح يكون على مقدمه و على ظهر الرجلين كما عرفت وجه البحث فى ذلك.

قوله علیه السلام فعرفنا أن الوجه لأن الوجه حقیقه فی الجمیع و الأصل فی الإطلاق الحقیقه و کذا القول فی الیدین مع أن التحدید بالغایه یؤید الاستیعاب.

قوله علیه السلام ثم فصل بین الکلامین أی غایر بینهما بإدخال الباء فی الثانی دون الأول أو بتغییر الحکم لأن الحکم فی الأول الغسل و فی الثانی المسح و الأول أظهر و یدل علی أن الباء للتبعیض و ما قیل من أنه لعل منشأ الاستدلال محض تغییر الأسلوب لا کون الباء للتبعیض فلا یخفی بعده.

قوله علیه السلام ثم وصل أی عطف الرجلین علی الرأس من غیر تغییر فی الأسلوب کما عطف الیدین علی الوجه فکما أن المعطوف فی الأول فی حکم المعطوف علیه فی الغسل و الاستیعاب فکذا المعطوف فی الثانیه فی حکم المعطوف علیه فی المسح و التبعیض.

قوله فلما وضع أی حکم الوضوء و الغسل و فی بعض النسخ فلما وضع الوضوء کما فی سائر کتب الحدیث (۱)

و فیها بعض الغسل موضع مکان الغسل فتخصیص الوضوء لأنه أهم و لأن المقصود بیان أنه جعل بعض الأعضاء المغسوله فی الوضوء ممسوحا و یحتمل أن یکون المراد بالوضوء المعنی اللغوی فیشمل الوضوء و الغسل الشرعیین.

و حمل علیه السلام کلمه من أیضا فی الآیه علی التبعیض کما اختاره الزمخشری و أرجع الضمیر إلی التیمم بمعنی المتیمم به قوله لأنه علم تعلیل لقوله قال أی علم أن ذلک التراب الذی مسه الکفان حال الضرب علیه لا یلصق بأجمعه بالکفین فلا یجری جمیعه علی الوجه أی وجهه و منهم من جعله تعلیلا لقوله أثبت أی جعل بعض المغسول ممسوحا حیث قال بِوُجُوهِکُمْ بالباء التبعیضیه لأنه تعالی علم أن التراب الذی یعلق بالید لا یجری علی کل

۱- ۱. راجع الفقیه ج ۱ ص ۵۷، الکافی ج ۳ ص ۳۰، التهذیب ج ۱ ص ۱۷ ط حجر ص ۶۱ ط نجف.

الوجه و اليدين لأنه يعلق ببعض اليد دون بعض و ربما يقال إنه تعليل لقوله قال بِوُجُوهِكَمْ و هو قريب من الثانی.

و سيأتی تمام القول فی ذلک فی تفسير آيه التيمم إن شاء الله.

**[ترجمه]قول زراره که گفت: «از کجا دانستی و گفتی»، ظاهر است که به صیغه مخاطب باشد، و از آن بی ادبی وی نسبت به امام آشکار می شود، در حالی که این امر با شأن و مقام بالای زراره منافات دارد و شاید امثال چنین سخنانی در آغاز استبصار و آگاهی وی بوده، زیرا که وی اول از فقهای فاضل عامه بود؛ و امکان دارد که گفته شود: معنی این است که من را از مستند علم و قولت بر مبنای کتاب و سنتی که به واسطه آن بر مخالفانی که منکر امامت هستند استدلال می کنی، آگاه ساز، تا من نیز بر آنان زمان مناظره، حجت و برهان بیاورم.

برخی از بزرگان ما که خداوند روانشان را پاک و مقدس بدارد، هر دو فعل را به صیغه متکلم خوانده اند؛ پس آن بدین معناست که به مستند علم و دلیل قولم، مرا آگاه ساز، چرا که من بر مدعا یقین دارم، اما به دلیل آن از سوی تو ناآگاهم، تا بدین وسیله بر عامه [اهل تسنن] برهان و دلیل آورم.

و خنده امام یا به خاطر تقریر زراره نسبت به مطلبی است که خدشه ای در آن وارد نیست، و موهِم بی ادبی وی است به خاطر کم بودن دانش وی نسبت به آداب سخن گفتن؛ یا به خاطر تعجب وی از او، یا تعجب از مخالفان است که آنان تا کنون کلام خداوند را با وجود آشکار بودن آن در تبعیض نفهمیده اند؛ یا به خاطر تعصب یا انکار آنان است که با وجود علم به مفهوم آیه، سر لجاجت دارند؛ یا به خاطر ابهام آمیز کردن وی در جمله بعد که فرمود: ای زراره... تا آخر حدیث.

قول امام علیه السلام که فرمود: «فعرفنا ان الوجه» زیرا که وجه در جمیع، حقیقت است و اصل در اطلاق حقیقت است و نیز در «الیدین» این چنین است، با وجود اینکه محدود کردن با بیان اندازه، فراگیر بودن را تایید می کند.

قول امام که فرمود: «ثم فصل بین الکلامین» یعنی با آوردن باء میان آن دو در عبارت دوم بر خلاف اول، یا با تغییر حکم، مغایرت گذاشت، زیرا حکم در عبارت اول شستن و در عبارت دوم مسح می باشد و اول، اظهرست و بر این دلالت دارد که حرف باء بر تبعیض دلالت دارد و آنچه که در این باره گفته شده مبنی بر اینکه شاید منشا استدلال، فقط تغییر اسلوب است، نه به خاطر برای تبعیض بودن باء، دور بودن آن از صحت آشکار است.

قول امام که فرمود: «ثم وصل» یعنی عطف رجلین بر راس بدون تغییر در اسلوب، چنان که یدین بر وجه عطف شده، پس همانطور که معطوف در عبارت اول در حکم معطوف علیه در شستن و فراگیری است، معطوف در عبارت دوم نیز در حکم معطوف علیه در مسح و تبعیض است.

قول امام که فرمود: «فلما وضع» منظور حکم وضو و غسل است و در برخی از نسخه ها همچون دیگر کتب حدیث، عبارت «فلما وضع الوضوء» آمده و اینکه در برخی به جای «بعض الغسل» عبارت «مکان الغسل» آمده، مختص وضو می باشد چرا که آن اهم است و مقصود بیان این مطلب است که وی برخی از اعضای شسته شده را در وضو ممسوح قرار داده و امکان دارد که مراد از وضو، معنای لغوی آن باشد که وضوی شرعی و غسل شرعی را شامل می‌شود.

و امام حرف «من» را در آیه حمل بر تبعیض کرده، چنان که زمخشری نیز این قول را برگزیده و ضمیر را به تیمم ارجاع داده، به معنای متیم به - چیزی که بدان تیمم می شود - و این قول امام «لانه علم» تعلیلی برای این قول ایشان است که فرمود: «قال»، یعنی اگر بداند که آن خاکی را که دو دست پس از زدن بر خاک، با آن تماس پیدا کرده، تمامی آن به کفین نمی چسبد، از این رو تمام آن بر صورت یعنی صورت وی کشیده نمی شود؛ و برخی از آنان، آن را سبب برای این قول امام یعنی «اثبت» قرار داده بدین معنا که برخی از اعضا شسته شده را ممسوح قرار داد، جایی که فرمود: «بوجوهکم» با حرف باء تبعیضیه، زیرا خداوند تعالی دانسته که خاکی که به دست می چسبد، بر تمام صورت و دست کشیده نمی شود، زیرا که به برخی از اجزای دست می چسبد و به برخی نمی چسبد، و چه بسا گفته شود: آن سبب

تعلیل این قول امام است که فرمود: «قال بوجوهکم» که این قول نزدیک به قول دوم است.

ان شاء الله قول کامل در این باره در تفسیر آیه تیمم خواهد آمد.

**[ترجمه]

«۴۶»

الْعِلَلُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنِ النَّوْفَلِيِّ عَنِ السَّكُونِيِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام أَنَّهُ قَالَ: مَنْ تَعَدَّى فِي الْوُضُوءِ كَانَ كَنَاقِضِهِ (۱).

**[ترجمه]العلل: سکونی نقل کرده است که امام صادق علیه السلام فرمود: هر کس در وضو زیاده روی کند، مانند ناقض آن است. - . علل الشرائع ۱: ۲۶۴ -

**[ترجمه]

بیان

کناقضه فی بعض النسخ بالضاد المعجمه و فی بعضها بالمهمله قال السید الداماد قدس سره الأصوب بإهمال الصاد من نقصه ینقصه نقصا فذلک منقوص و هو ناقص إیاه و منه فی التنزیل الکریم نصیب غیر منقوص (۲)

لا من نقض ینقض نقضا فهو ناقض.

**[ترجمه]«کناقضه» (مانند ناقض آن)، در برخی از نسخه ها با حرف ضاد آمده و در برخی با حرف صاد آمده است. سید داماد - که خداوند روانش را عزیز دارد - گفته: درست‌تر، بودن صاد از فعل «نقص ینقُص نقصاً فذاک منقوص فهو ناقص اياه» و ازین ریشه، آیه ای است در قرآن کریم: «نصیب غیر منقوص» - . هود / ۱۰۹ -

و از فعل «نقض ینقُض نقضاً فهو ناقض» برگرفته نشده است.

**[ترجمه]

«۴۷»

الْخِصَالُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى الْيَقْطِينِيِّ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ يَحْيَى عَنْ جَدِّهِ الْحَسَنِ بْنِ رَاشِدٍ عَنْ أَبِی بَصِيرٍ وَ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام: لَيْسَ فِی شُرْبِ الْمُسْكِرِ وَ الْمَسْحِ عَلَى الْخُفَّيْنِ تَقِيَّةٌ(۳).

**[ترجمه]الخصال: امام صادق علیه السلام نقل كرده است كه امام علی علیه السلام فرمود: در نوشيدن مسكر، و مسح كردن بر كفش، تقيه ای نيست. - . الخصال ۲: ۱۵۷ -

**[ترجمه]

بيان

هذا مخالف لما هو المشهور من عموم التقيه و الآيات و الأخبار الداله عليه

وَ وَرَدَ فِی كَثِيرٍ مِنَ الْأَخْبَارِ هَكَذَا: ثَلَاثَةٌ لَا أَتَّقِی فِيهِنَّ أَحداً شُرْبُ الْمُسْكِرِ وَ الْمَسْحُ عَلَى الْخُفَّيْنِ وَ مُتْعَهُ الْحَجِ (۴).

و قال الشيخ رحمه الله فی الإستبصار(۵)

بعد إيراده فلا ينافی الخبر

ص: ۲۹۲

۱- ۱. علل الشرائع ج ۱ ص ۲۶۴.
۲- ۲. هود: ۱۰۹، و لفظه« وَ إِنَّا لَمُوَفُّوهُمْ نَصِيبَهُمْ غَيْرَ مَنْقُوصٍ».
۳- ۳. الخصال ج ۲ ص ۱۵۷.
۴- ۴. راجع الكافی ج ۳ ص ۳۲، التهذيب ج ۱ ص ۱۰۳ ط حجر ص ۳۶۲ ط نجف فقيه من لا يحضره الفقيه ج ۱ ص ۳۰ ط نجف.
۵- ۵. الاستبصار ج ۱ ص ۳۹.

الأول لوجوه أحدها أنه أخبر عن نفسه أنه لا يتقى فيه أحدا و يجوز أن يكون إنما أخبر بذلك لعلمه بأنه لا يحتاج إلى ما يتقى فيه فى ذلك و لم يقل لا تتقوا أنتم فيه أحدا و هذا وجه ذكره زراره بن أعين (۱).

و الثانى أن يكون أراد لا أتقى فيه أحدا فى الدنيا بالمنع من جواز المسح عليهما دون الفعل لأن ذلك معلوم من مذهبه فلا وجه لاستعمال التقيه فيه.

و الثالث أن يكون المراد لا۔ أتقى فيه أحدا إذ لم يبلغ الخوف على النفس و المال و إن لحقه أدنى مشقه احتمله و إنما تجوز التقيه فى ذلك عند الخوف الشديد على النفس و المال انتهى.

و ربما يقال فى شرب المسكر لأنه لا يستلزم عدم الشرب القول بالحرمه فيمكن أن يسند الترك إلى عذر آخر و فى المسح لأن الغسل أولى منه و يتحقق التقيه به و فى الحج لأن العامه يستحبون الطواف و السعى للقدوم فلم يبق إلا التقصير و نيه الإحرام بالحج و يمكن إخفاؤهما و يمكن أن يقال الوجه فى الجميع وجود المشارك فى العامه.

و قال فى الذكرى يمكن أن يقال هذه الثلاث لا يحتاج فيها إلى التقيه غالبا لأنهم لا ينكرون متعه الحج و أكثرهم يحرم المسكر و من خلع خفيه و غسل رجليه فلا إنكار عليه و الغسل أولى منه عند انحصار الحال فيهما انتهى.

و لا يخفى أن بعض الوجوه المتقدمه لا يجرى فى هذا الخبر فتدبر(۲).

**[ترجمه]این قول بر خلاف قول مشهور در مورد عموم تقیه و آیات و اخبار وارده بر آن است و در بسیاری از روایات اینچنین آمده: «من در سه چیز در مقابل هیچ کس تقیه نمی کنم: نوشیدن مسکر، مسح بر کفشها و متعه حج». - . الکافی ۳: ۳۲التهذیب ۱: ۱۰۳ چاپ سنگی، ۳۶۲ چاپ نجف، فقیه من لا یحضره الفقیه ۱: ۳۰ چاپ نجف -

و شیخ - رحمه الله - در استبصار - . الاستبصار ۱: ۳۹ -

بعد از ایراد آن گفته است: به خاطر چند وجه، با خبر اول منافات ندارد: یکی اینکه وی از خویش خبر داده که در این زمینه در مقابل کسی تقیه نمی کند و ممکن است که تنها به این خاطر از آن خبر داده که علم داشته، وی در این زمینه نیازی به این که تقیه کند ندارد، و نگفته: شما در این زمینه در مقابل کسی تقیه نکنید؛ و این وجه را زراره بن اعین ذکر کرده است.

و دوم اینکه وی اراده کرده باشد که در دنیا از کسی در منع از جواز مسح بر خفین تقیه نمی کنم، و نه در انجام آن، زیرا که آن از مذهب وی معلوم ومبرهن است؛ از این رو وجهی برای استعمال تقیه در آن وجود ندارد.

سوم اینکه، مراد این باشد که از کسی در زمینه آن تقیه نمی کنم، در صورتی که به مرحله خوف بر جان و مال نرسد و اگر مشقتی کمتر از آن برسد، آن را تحمل می کنم، و تقیه در این مورد، فقط به هنگام بیم شدید بر جان و مال، جایز است. پایان کلام.

و چه بسا در نوشیدن مسکر گفته شود: زیرا که عدم شرب مستلزم قول به حرمت نیست و ممکن است که ترک آن به عذری

دیگر نسبت داده شود، در مسح بدین خاطر که شستن از آن اولی می باشد و تقیه بدان محقق می گردد و در حج بدان خاطر که عامه، طواف و سعی را به خاطر قدوم مستحب می دانند، بنابراین جز تقصیر و نیت احرام برای حج چیزی باقی نمی ماند و می توان آن دو را پنهان کرد و ممکن است که گفته شود: وجه در تمام موارد، وجود مشارکت در عامه است.

در ذکری گفته است: ممکن است که گفته شود: هر سه این موارد غالبا نیاز به تقیه ندارند، زیرا که آنان متعه حج را انکار نمی کنند و اغلبشان مسکر را حرام می دانند و هر کس کفشهای خود را از پا درآورد و پاهایش را بشوید، انکاری بر وی نیست و هنگام منحصر بودن حالت در آن دو، شستن، اولی از مسح بر خفین است. پایان کلام.

و روشن است که برخی از وجوه پیشین در این خبر وارد نمی شود، پس در آن بیندیش.

**[ترجمه]

«۴۸»

كَشْفُ الْغُمَّهِ، قَالَ ذَكَرَ عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ وَ هُوَ مِنْ أَجَلِ

ص: ۲۹۳

۱- ۱. نقله فی الکافی ذیل الخبر.

۲- ۲. راجع بیان الخبر و شرحه فی کتاب العشره باب التقیه و المداراه ج ۷۵ ص ۴۲۳ و ۴۲۴ من هذه الطبعه.

رُوَاهِ أَصْحَابِنَا فِی کِتَابِهِ عَنِ النَّبِیِّ: وَ ذَکَرَ حَدِیثاً فِی ابْتِدَاءِ النُّبُوَّهِ یَقُولُ فِیهِ فَنَزَلَ عَلَیْهِ جَبْرَئِیلُ وَ أَنْزَلَ عَلَیْهِ مَاءً مِنَ السَّمَاءِ فَقَالَ لَهُ یَا مُحَمَّدُ قُمْ تَوَضَّأْ لِلصَّلَاهِ فَعَلَّمَهُ جَبْرَئِیلُ الْوُضُوءَ عَلَی الْوَجْهِ وَ الْیَدَیْنِ مِنَ الْمِرْفَقِ وَ مَسْحِ الرَّأْسِ وَ الرِّجْلَیْنِ إِلَی الْکَعْبَیْنِ (۱).

**[ترجمه]کشف الغمه: علی بن ابراهیم بن هاشم که از بزرگترین راویان اصحاب ما است، در کتاب خود از رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم، حدیثی را در آغاز نبوت ذکر کرده که در آن می گوید: پس جبرئیل بر وی نازل شد و آبی از آسمان بر وی فرود آورد و خطاب به وی گفت: ای محمد! برخیز و برای نماز وضو بگیر، و جبرئیل طریقه وضو گرفتن بر صورت و دستان تا آرنج و مسح سر و پاها تا کعبین را به وی آموخت. - . کشف الغمه ۱: ۱۱۷ - ۱۱۶ -

**[ترجمه]

«۴۹»

کِتَابُ الطُّرَفِ، لِلسَّیِّدِ بْنِ طَاوُسٍ بِإِسْنَادٍ عَنْ عِیسَی بْنِ الْمُسْتَفَادِ عَنْ أَبِی الْحَسَنِ مُوسَی بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَبِیهِ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَالَ لِعَلِیٍّ وَ خَدِیجَهَ علیهما السلام لَمَّا أَسْلَمَا إِنَّ جَبْرَئِیلَ عِنْدِی یَدْعُوکُمَا إِلَی بَیْعَهِ الْإِسْلَامِ وَ یَقُولُ لَکُمَا إِنَّ لِلْإِسْلَامِ شُرُوطاً أَنْ تَقُولَا نَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ إِلَی أَنْ قَالَ وَ إِسْبَاغُ الْوُضُوءِ عَلَی الْمَکَارِهِ الْوَجْهِ وَ الْیَدَیْنِ وَ الذِّرَاعَیْنِ وَ مَسْحِ الرَّأْسِ وَ الرِّجْلَیْنِ إِلَی الْکَعْبَیْنِ وَ غُسْلُ الْجَنَابَهِ فِی الْحَرِّ وَ الْبَرْدِ وَ إِقَامُ الصَّلَاهِ وَ أَخْذُ الزَّکَاهِ مِنْ حِلِّهَا وَ وَضْعُهَا فِی وَجْهِهَا وَ صَوْمُ شَهْرِ رَمَضَانَ وَ الْجِهَادُ فِی سَبِیلِ اللَّهِ وَ الْوُقُوفُ عِنْدَ الشُّبْهَهِ إِلَی الْإِمَامِ فَإِنَّهُ لَا شُبْهَهَ عِنْدَهُ الْحَدِیثَ (۲).

**[ترجمه]کتاب الطرف: امام موسی بن جعفر از پدر خود علیهما السلام نقل کرده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم خطاب به امام علی و حضرت خدیجه علیهما السلام، زمانی که اسلام آوردند فرمود: همانا جبرئیل نزد من است و به بیعت با اسلام فرا می خواند و به شما می گوید: همانا اسلام دارای شروطی است، اینکه بگویید: شهادت می دهیم که تنها معبود فقط خداست، و فرمود: شاداب وضو گرفتن با وجود مکاره - سختی‌ها -: صورت، دستان، آرنج ها، و مسح سر و پاها تا کعبین - برآمدگی پاها - و غسل جنابت در گرما و سرما، برپاداشتن نماز و گرفتن زکات از موارد آن و خرج کردن آن در جای خود، روزه گرفتن در ماه رمضان و جهاد در راه خدا، توقف در هنگام برخورد با شبهات و بردن آن نزد امام، چرا که شبهه ای نزد وی وجود ندارد. - . کتاب الطرف: ۵ -

**[ترجمه]

«۵۰»

وَ عَنْهُ عَنْ مُوسَی بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَبِیهِ علیهم السلام: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَالَ لِلْمِقْدَادِ وَ سَلْمَانَ وَ أَبِی ذَرٍّ أَ تَعْرِفُونَ شَرَائِعَ الْإِسْلَامِ قَالُوا نَعْرِفُ مَا عَرَّفَنَا اللَّهُ وَ رَسُولُهُ فَقَالَ هِیَ أَکْثَرُ مِنْ أَنْ تُحْصَی أَشْهِدُونِی عَلَی أَنْفُسِکُمْ بِشَهَادَهِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ إِلَی أَنْ قَالَ وَ أَنَّ الْقِبْلَهَ قِبْلَتِی شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ لَکُمْ قِبْلَهٌ وَ أَنَّ عَلِیَّ بْنَ أَبِی طَالِبٍ علیه السلام وَصِیُّ مُحَمَّدٍ وَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ وَ أَنَّ مَوَدَّهَ أَهْلِ بَیْتِهِ مَفْرُوضَهٌ وَاجِبَهٌ مَعَ إِقَامِ الصَّلَاهِ وَ إِیتَاءِ الزَّکَاهِ وَ الْخُمُسِ وَ حِجِّ الْبَیْتِ وَ الْجِهَادِ فِی سَبِیلِ اللَّهِ وَ صَوْمِ شَهْرِ رَمَضَانَ وَ

غُسْلِ الْجَنَابَهِ وَ الْوُضُوءِ الْكَامِلِ عَلَى الْوَجْهِ وَ الْيَدَيْنِ وَ الذِّرَاعَيْنِ إِلَى الْمَرَافِقِ وَ الْمَسْحِ عَلَى الرَّأْسِ وَ الْقَدَمَيْنِ إِلَى الْكَعْبَيْنِ لَا عَلَى خُفٍّ وَ لَا عَلَى خِمَارٍ وَ لَا عَلَى عِمَامَهٍ إِلَى أَنْ قَالَ فَهَذِهِ شُرُوطُ الْإِسْلَامِ

ص: ۲۹۴

۱- ۱. کشف الغمّه ج ۱ ص ۱۱۶ و ۱۱۷.

۲- ۲. کتاب الطرف: ۵.

وَ قَدْ بَقِیَ أَکْثَرُ(۱).

**[ترجمه]امام موسی بن جعفر از پدرش علیهما السلام نقل کرده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به مقداد و سلمان و ابوذر فرمود: آیا می‌دانید شرایع اسلام چیست؟ آنان گفتند: تا آن اندازه می دانیم که خدا و رسولش به ما یاد داده اند. فرمود: آن بیش از حدی است که بتوان آن را شمرد، مرا از جانب خود شاهد بگیرید و شهادت دهید که تنها معبود خدای یگانه است... تا بدینجا رسید که فرمود: و اینکه قبله، قبله من برای شما به سوی مسجد الحرام است و علی بن ابی طالب جانشین محمد و امیر مؤمنان است و دوست داشتن اهل بیتش علیهم السلام فرض و واجب است.

همچنین برپاداشتن نماز، دادن زکات، خمس و زیارت خانه خدا، جهاد در راه خدا، روزه گرفتن در ماه رمضان، غسل جنابت، وضوی کامل بر صورت، دستان و ذراعین تا آرنج ها و مسح کشیدن بر سر و پاها تا کعبین واجب است، نه بر کفش و نه بر روسری، و نه بر عمامه؛...

تا بدین جا رسید که فرمود: این شروط اسلام است و بیشتر آن باقی مانده است. - . کتاب الطرف: ۱۳ -

**[ترجمه]

«۵۱»

الْبَصَائِرُ، لِسَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَیْنِ بْنِ أَبِی الْخَطَّابِ وَ الْحَسَنِ بْنِ مُوسَی الْخَشَّابِ وَ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی عَنْ عَلِیِّ بْنِ أَسْبَاطٍ عَنْ یُونُسَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ عَبْدِ الصَّمَدِ بْنِ بَشِیرٍ عَنْ عُثْمَانَ بْنِ زِیَادٍ: أَنَّهُ دَخَلَ عَلَی أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ إِنِّی سَأَلْتُ أَبَاکَ عَنِ الْوُضُوءِ فَقَالَ مَرَّةً مَرَّةً فَمَا تَقُولُ فَقَالَ إِنَّکَ لَنْ تَسْأَلَنِی عَنْ هَذِهِ الْمَسْأَلَهِ إِلَّا وَ أَنْتَ تَرَی أَنِّی أُخَالِفُ أَبِی تَوَضَّأْ ثَلَاثاً وَ خَلِّلْ أَصَابِعَکَ (۲).

ص: ۲۹۵

۱- ۱. کتاب الطرف: ۱۳.

۲- ۲. بصائر الدرجات لسعد بن عبد اللّه الأشعریّ: ۹۴. أقول: اختلف الأحادیث و هکذا کلمات الاصحاب فی أن الوضوء مره مره حدّ محدود لا یجوز التعدی عنه کما عرفت من الصدوق أو المره فرض و الثانیه سنه، و الثالثه بدعه محرمه، کما هو المشهور بین الاصحاب، أو المره فرض و الاثنتان بعدها سنه و من زاد علی ذلک فقد أساء و تعدی و ظلم کما رواه النسائی و ابن ماجه و ابن داود بمعناه؛ و علیه فتوی الجمهور؟. أما قول الجمهور، فلعلهم نظروا الی سیره رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله حیث کان یبالغ فی الامتثال و یأخذ بالحائطه لدینه، و کلما فرض اللّه عزّ و جلّ شیئا و أطلقه، زاد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فیه مرتین، فرض اللّه عزّ و جلّ رکعات الفرض و سن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله ضعفیه فرض اللّه عزّ و جلّ صیام شهر رمضان و سن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله ضعفیه، فرض اللّه عزّ و جلّ صلاه الجمعه بکیفیه مخصوصه؛ و زاد رسول اللّه ضعفیه فی العیدین، أمر اللّه عزّ و جلّ بقوله« سَبِّحِ اسْمَ رَبِّکَ الْأَعْلَی» فجعله رسول اللّه فی السجده و زاد علیه مرتین و هکذا فی ذکر

الركوع و غيره الى ما شاء اللّه. فرض اللّه عزّ و جلّ عليه اجتناب الرجز- رجز الشيطان- فقال« وَ الرُّجْزَ فَاهْجُرْ» و بالغ رسول اللّه فى امتثاله فغسل يديه ثلاثا و تمضمض ثلاثا و استنشق ثلاثا و قال فان الشيطان يبيت على خيشوم النائم، و هكذا السنه فى الاستنجاء و الغسل من الخبث، و الغسل من الجنابه و الحيض و النفاس و الوضوء من الغمر و غير ذلك. لكن الحق أن هذه السنه ما كانت لتجرى فى الوضوء، لانها تجرى فى الاوامر المطلقه التى لم تبين كيفيتها فى ضمن الأمر بها، كما فى قوله تعالى:« وَ الرُّجْزَ فَاهْجُرْ» و قوله عزّ و جلّ:« وَ إِنْ كُنْتُمْ جُنُباً فَاطَّهَّرُوا» و أمّا فى الوضوء و قد بين كيفيته بصريح القرآن العزيز غسل فغسل ثمّ مسح فمسح الظاهر بل المعلوم قطعا أن هذه الكيفيه بترتيبها و موالاتها غسل الوجه و بعده غسل اليدين ثمّ مسح الرأس و الرجلين معتبره فى حدّ نفسها، و لذلک وجب الترتيب و الموالاه. و لو قلنا ان الآيه ليست بصدد بيان الكيفيه و أنّها أوامر أربعه غسل و غسل و مسح و مسح منفردا منعزلا بعضها عن بعض لما وجب الترتيب و لا الموالاه، و لما عرف صدر الإسلام و بعده الى الآن بعنوان الوضوء، أمرا واحدا ذا أجزاء. و هكذا الامر فى التيمم و هو أمر واحد ذو أجزاء من ضرب اليدين بالتراب و مسح الوجه و اليدين كما سيجىء تفصيله فى محله، لكن مسئله التيمم غير خلافيه بحمد اللّه، و لم يقولوا فيه بالمسح ثلاث مرّات، كما لم يقولوا فى مسح الوضوء! فاذا ثبت أن الوضوء معلوم كيفيته بالقرآن العزيز كانت الكيفيه محدوده متبعه لا يجوز لاحد أن يتجاوزها« وَ مَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَأُولئِکَ هُمُ الظَّالِمُونَ». و أمّا الأحاديث الوارده من طرق أهل السنه، فالذى رواه ابن عبّاس قال: توضأ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله مره مره لم يزد على هذا، رواه البخارى على ما فى مشكاه المصابيح ص ۴۶، فهو المتبع، لانه حبر الأمه يعرف من القرآن ما لا يعرفه الآخرون، و لا يحابى عن عثمان حيث كان يتوضأ ثلاثا ثلاثا و يقول: هذا وضوء رسول اللّه!. و أمّا الأحاديث الوارده من طرق أهل البيت فمن بين مصرح أن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و هكذا وصيه على أمير المؤمنين عليه السلام كان يتوضأ مره مره، و بين ظاهر هو كالصريح أن وضوء رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله كانت مره مره كما هو قضيه الوضوئات البيانيه. فلا مخالفه بين السنه المقطوعه من طرق الفريقين و بين مفاد القرآن العزيز، و هو أن الوضوء انما هو مره مره، و لكن لا يذهب عليک أن ذلک بعد غسل اليدين قبل الوضوء كما عرفت وجه ذلک فى ص ۱۴۶. نعم فى بعض الروايات أن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله كان يتوضأ مرتين مرتين و سيجى ء نقلها فى الذيل، لكنها محموله على التقيه أيضا لما روى عن عبد اللّه بن زيد أن النبىّ صلّى اللّه عليه و آله توضأ مرتين مرتين رواه البخارى كما فى المشكاه ص ۴۶. و قد كان عبد اللّه بن زيد بن عاصم راويه لوضوء رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله حاكيه له، قيل له: كيف كان رسول اللّه يتوضأ؟ فدعا بوضوء فأفرغ على يديه، فغسل يديه مرتين مرتين، ثم مضمض و استنثر ثلاثا ثلاثا ثمّ غسل وجهه ثلاثا ثمّ غسل يديه مرتين مرتين الى المرفقين ثمّ مسح رأسه بيديه فأقبل بهما و أدبر: بدأ بمقدم رأسه ثمّ ذهب بهما الى قفاه ثمّ ردهما حتّى رجع الى المكان الذى بدأ منه، ثمّ غسل رجليه، رواه مالک و النسائى. و كيف كان، لو لم يثبت الا هذا الحديث من البصائر و ما يشبهه من الأحاديث التى تدير الامر بين الوضوء مره مره، أو التقيه و الوضوء ثلاثا ثلاثا لكفى من حيث الانتهاض لنفى الوضوء مرتين مرتين كما لا يخفى.

**[ترجمه]البصائر: عثمان بن زیاد نقل کرده است که او بر امام صادق علیه السلام وارد شد و مردی خطاب به ایشان می گفت: من از پـدرتان در مورد وضو سؤال کردم و ایشـان فرمود: یـک بار یک بار، نظر شـما چیست؟ امام در پاسـخ فرمود: تو در این باره تنها بدین خاطر از من سؤال کردی که می دانی من با پدرم مخالفم، با شستن سه بار وضو بگیر و آب را از میان انگشتانت عبور ده. - . بصائر الدرجات: ۹۴ -

**[ترجمه]

بیان

إنی أخالف أبی أی للتقیه.

ص: ۲۹۶

**[ترجمه]«انی أخالف أبی» یعنی برای تقیه مخالفت می کنم.

**[ترجمه]

«۵۲»

إِرْشَادُ الْمُفِیدِ، عَنْ مُخَوَّلِ بْنِ إِبْرَاهِیمَ عَنْ قَیْسِ بْنِ الرَّبِیعِ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا إِسْحَاقَ (۱) عَنِ الْمَسْحِ عَلَی الْخُفَّیْنِ فَقَالَ أَدْرَکْتُ النَّاسَ یَمْسَحُونَ حَتَّی لَقِیتُ رَجُلًا مِنْ بَنِی هَاشِمٍ لَمْ أَرَ مِثْلَهُ قَطُّ مُحَمَّدَ بْنَ عَلِیِّ بْنِ الْحُسَیْنِ فَسَأَلْتُهُ عَنِ الْمَسْحِ فَنَهَانِی عَنْهُ وَ قَالَ لَمْ یَکُنْ عَلِیٌّ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ یَمْسَحُ وَ کَانَ یَقُولُ سَبَقَ الْکِتَابُ الْمَسْحَ عَلَی الْخُفَّیْنِ قَالَ فَمَا مَسَحْتُ مُنْذُ نَهَانِی عَنْهُ (۲).

**[ترجمه]ارشاد المفید: قیس بن ربیع نقل کرده است که از ابواسحاق سبیعی درمورد مسح کردن بر کفشها سؤال کردم، گفت: به مردم رسیدم که مسح می کشیدند تا این که با مردی از بنی هاشم به نام امام محمد باقر علیه السلام دیدار کردم که هرگز ایشان را ندیده بودم و از مسح بر کفش ها از ایشان سؤال کردم، ایشان مرا از انجام آن نهی کرد و فرمود: امام علی علیه السلام هرگز این گونه مسح نمی کشید و می فرمود: مسح بر کفش ها قبل از نازل شدن قرآن بوده است. ابو اسحاق گفت: از زمانی که امام مرا از انجام آن نهی کرد، من (بر کفش) مسح نکردم. - . ارشاد المفید: ۲۴۷ -

**[ترجمه]

«۵۳»

تَفْسِیرُ النُّعْمَانِیِّ، قَالَ قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام: إِنَّ اللَّهَ فَرَضَ الْوُضُوءَ عَلَی عِبَادِهِ بِالْمَاءِ الطَّاهِرِ وَ کَذَلِکَ الْغُسْلُ مِنَ الْجَنَابَهِ فَقَالَ تَعَالَی یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِذا قُمْتُمْ إِلَی الصَّلاهِ إِلَی قَوْلِهِ تَعَالَی فَتَیَمَّمُوا صَعِیداً طَیِّباً فَالْفَرِیضَهُ مِنَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ الْغُسْلُ بِالْمَاءِ عِنْدَ وُجُودِهِ لَا یَجُوزُ غَیْرُهُ وَ الرُّخْصَهُ

۱- ۱. یعنی أبا إسحاق السبیعی التابعی الثقه.

۲- ۲. إرشاد المفید: ۲۴۷، و بعده: قال قیس بن الربیع: و ما مسحت أنا منذ سمعت أبا إسحاق.

فِيهِ إِذَا لَمْ يَجِدِ الْمَاءَ الطَّاهِرَ التَّيَمُّمُ بِالتُّرَابِ مِنَ الصَّعِيدِ الطَّيِّبِ (۱).

**[ترجمه]تفسیر النعمانی: گفت: امام علی علیه السلام فرمود: همانا خداوند متعال بر بندگان خود وضو گرفتن با آب پاک و نیز غسل جنابت را واجب کرده است،. باری تعالی فرمود: {ای کسانی که ایمان آورده اید، چون به عزم نماز برخیزید} تا بدین جا رسید که فرمود: { پس بر خاکی پاک تیمم کنید.} از این رو فریضه از سوی خداوند متعال، شستن با آب است وقتی وجود داشته باشد و در این صورت، استفاده از غیر آن را جائز نمی داند، و رخصت در آن بدین شکل است که اگر آب پاک نیابد، با خاک پاک تیمم کند. - . التفسیر النعمانی ۹۳: ۲۸ -

**[ترجمه]

«۵۴»

دَعَائِمُ الْإِسْلَامِ، رُوِّينَا عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَ عَلَى آبَائِهِ الطَّاهِرِينَ: أَنَّ الْوُضُوءَ لَا يَجِبُ إِلَّا مِنْ حَدَثٍ وَ أَنَّ الْمَرْءَ إِذَا تَوَضَّأَ صَلَّى بِوُضُوئِهِ ذَلِكَ مَا شَاءَ مِنَ الصَّلَوَاتِ مَا لَمْ يُحْدِثْ أَوْ يَنَمْ أَوْ يُجَامِعْ أَوْ يُغْمَ عَلَيْهِ أَوْ يَكُونَ مِنْهُ مَا يَجِبُ مِنْهُ إِعَادَةُ الْوُضُوءِ(۲).

**[ترجمه]دعائم الاسلام: از امام صادق علیه السلام که درود خدا بر ایشان و پدرانشان پاکشان علیهم السلام باد، برایمان نقل شده که فرمود: وضو گرفتن تنها در صورت حدث واجب است و انسان زمانی که وضو بگیرد، تا هر اندازه که خواست می تواند نماز بخواند، البته تا زمانی که حدث از او سر نزده باشد یا نخوابیده یا همبستر نشده یا از هوش نرفته یا هر کاری که تکرار وضو را واجب می سازد از سوی او انجام نشده باشد. - . دعائم الاسلام ۱: ۱۰۱ -

**[ترجمه]

«۵۵»

نَوَادِرُ الرَّاوَنْدِيِّ، عَنْ عَبْدِ الْوَاحِدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ التَّمِيمِيِّ عَنْ سَهْلِ بْنِ أَحْمَدَ الدِّيبَاجِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْأَشْعَثِ عَنْ مُوسَى بْنِ إِسْمَاعِيلَ بْنِ مُوسَى عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ: قَالَتْ عَائِشَةُ لَأَنْ شَلَّتْ يَدِي أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ أَمْسَحَ عَلَى الْخُفَّيْنِ (۳).

وَ بِهَذَا الْإِسْنَادِ قَالَ: نَشَدَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ مَنْ رَأَى رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مَسَحَ عَلَى خُفَّيْهِ إِلَّا قَامَ فَقَامَ نَاسٌ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَشَهِدُوا أَنَّهُمْ رَأَوْا رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مَسَحَ عَلَى الْخُفَّيْنِ فَقَالَ عَلِيٌّ علیه السلام أَ قَبْلَ نُزُولِ الْمَائِدَةِ أَمْ بَعْدَهُ قَالُوا لَا نَدْرِي فَقَالَ عَلِيٌّ علیه السلام وَ لَكِنِّي أَدْرِي أَنَّهُ لَمَّا نَزَلَ سُورَةُ الْمَائِدَةِ رُفِعَ (۴) الْمَسْحُ فَلَأَنْ أَمْسَحَ عَلَى ظَهْرِ حِمَارٍ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ أَمْسَحَ عَلَى خُفِّي (۵).

**[ترجمه]نوادر الراوندی: امام موسی بن جعفر علیه السلام از پدران خویش علیهم السلام نقل کرده است که عائشه گفت:

اینکه دستانم معلول شود و از کار بیفتد نزد من دوست داشتنی تر از آن است که بر کفشها مسح کشم.

او با همین اسناد گفت: عمر بن خطاب قسم داد که اگر کسی رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم را دیده که بر کفشها مسح کرده باشد، بایستد؛ پس جمعی از اصحاب رسول خدا ایستادند و شهادت دادند که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم را حین مسح کشیدن بر کفش ها دیده اند، امام علی علیه السلام فرمود: آیا قبل از نزول سوره مائده بود یا بعد آن؟ گفتند: نمی دانیم، امام علی فرمود: اما من می دانم، زمانی که سوره مائده نازل شد، مسح بر آن برداشته شد، بدین جهت اگر بر پشت الاغی مسح کشم، نزد من دوست داشتنی تر از این است که بر کفشهایم مسح کشم. - . نوادر الروانِدی: ۴۶ -

**[ترجمه]

«۵۶»

مَجَالِسُ الشَّیْخِ، عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ عُبَیْدِ اللَّهِ عَنِ التَّلَّعُکْبَرِیِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِیِّ بْنِ مَعْمَرٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ صَدَقَةَ عَنِ الْکَاظِمِ علیه السلام عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: إِنَّا أَهْلُ بَیْتٍ لَا نَمْسَحُ عَلَی خِفَافِنَا(۶).

ص: ۲۹۸

۱- ۱. تفسیر النعمانیّ المطبوع فی البحار ج ۹۳ ص ۲۸.

۲- ۲. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۰۱.

۳- ۳. نوادر الراوندیّ ص ۵۰، و فیه« لئن تبتر یدی».

۴- ۴. فی المصدر المطبوع: رفع المسح و وضع الغسل، و فی کتاب الجعفریات علی ما فی المستدرک ج ۱ ص ۴۹« رفع المسح و رفع الغسل» و المراد واضح.

۵- ۵. نوادر الراوندیّ ص ۴۶.

۶- ۶. أمالی الطوسیّ ج ۲ ص ۲۶۰.

**[ترجمه]مجالس الشیخ: امام کاظم علیه السلام از پدران خود علیهم السلام نقل کرده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: همانا ما اهل بیت بر کفشهایمان مسح نمی کشیم. - . امالی الطوسی ۲: ۲۶۰ -

**[ترجمه]

«۵۷»

أَقُولُ وَجَدْتُ بِخَطِّ الشَّيْخِ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ الْجُبَعِيِّ نَقْلًا مِنْ خَطِّ الشَّهِيدِ قَدَّسَ اللَّهُ رُوحَهُمَا رَوَى أَبُو عُمَرَ الزَّاهِدُ فِي كِتَابِ فَائِتِ الْجَمْهَرَهِ قَالَ: وَ الْكَعْبُ اخْتَلَفَ النَّاسُ فِيهِ فَأَخْبَرَنِي أَبُو نَصْرٍ عَنِ الْأَصْمَعِيِّ قَالَ قَالَ هُوَ النَّاتِئُ فِي أَسْفَلِ السَّاقِ عَنْ يَمِينٍ وَ شِمَالٍ قَالَ وَ أَخْبَرَنِي سَلَمَهُ عَنِ الْفَرَّاءِ قَالَ هُوَ فِي مُشْطِ الرِّجْلِ قَالَ هَكَذَا بِرِجْلِهِ قَالَ أَبُو الْعَبَّاسِ فَهَذَا الَّذِي يُسَمِّيهِ الْأَصْمَعِيُّ الْكَعْبَ هُوَ عِنْدَ الْعَرَبِ النَّجْمُ قَالَ وَ أَخْبَرَنِي سَلَمَهُ عَنِ الْفَرَّاءِ عَنِ الْكِسَائِيِّ قَالَ قَعَدَ مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ علیهم السلام فِي مَجْلِسٍ كَبِيرٍ فَقَالَ لَهُمْ مَا الْكَعْبَانِ قَالَ فَقَالُوا هَكَذَا فَقَالَ علیه السلام لَيْسَ هُوَ هَكَذَا وَ لَكِنَّهُ هَكَذَا وَ أَشَارَ إِلَى مُشْطِ رِجْلِهِ فَقَالُوا لَهُ إِنَّ النَّاسَ يَقُولُونَ هَكَذَا فَقَالَ لَا هَذَا قَوْلُ الْخَاصَّهِ وَ ذَاكَ قَوْلُ الْعَامَّهِ(۱).

**[ترجمه]مؤلف:

با خط شیخ محمد بن علی الجبعی به نقل از کتاب شهید که خداوند روان آن دو را عزیز بدارد یافتم که ابوعمر زاهد در کتاب فائت الجمهره روایت کرده است که مردم در مورد کعب اختلاف نظر دارند، ابونصر به نقل از اصمعی مرا باخبر کرده است که وی گفت: کعب استخوان برآمده در قسمت راست و چپ پاست. گفت: و سلمه از فراء برایم نقل کرده است که کعب در استخوان پشت پا و به همین شکل در پای اوست. ابو عباس گفته: این همان است که اصمعی آن را کعب نام نهاده است و نزد عرب، نجم نام دارد. گفت: سلمه از فراء و او از کسائی برایم نقل کرده است که محمد بن علی بن الحسین علیه السلام در مجلسی بزرگ نشسته بود، و خطاب به اهل مجلس فرمود: کعبان چه هستند؟ - کسائی گفت: - اهل مجلس گفتند: این است. امام فرمود: این طور نیست بلکه این طور است و به استخوان پشت پایش اشاره کرد، اهل مجلس گفتند: مردم این گونه می گویند، امام فرمود: نه، این قول خاصّه (شیعه) و آن قول عامه است. - . این حدیث را علامه نوری در کتاب مستدرک ۱: ۴۵ به نقل از ذکری آورده است. -

**[ترجمه]

«۵۸»

كَنْزُ الْكَرَاجُكِيِّ، قَالَ رَوَى الْمُخَالِفُونَ: أَنَّهُ قَامَ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله بِحَيْثُ يَرَاهُ أَصْحَابُهُ ثُمَّ تَوَضَّأَ فَغَسَلَ وَجْهَهُ وَ ذِرَاعَيْهِ وَ مَسَحَ بِرَأْسِهِ وَ رِجْلَيْهِ.

**[ترجمه]کنز الکراکجی: گفت: مخالفان روایت کرده اند که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به گونه ای که اصحاب ایشان را می دیدند ایستاد، و سپس وضو گرفت و صورت و آرنج هایش را شست و سپس سر و پاهایش را مسح کشید.

**[ترجمه]

«۵۹»

وَ مِنْهُ، رَوَى الْمُخَالِفُونَ أَنَّ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلِيَّ بْنَ أَبِی طَالِبٍ علیه السلام قَالَ لِلنَّاسِ فِی الرَّحْبَهِ: أَ لَا أَدُلُّكُمْ عَلَى وُضُوءِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَالُوا بَلَى فَدَعَا بِقَعْبٍ فِيهِ مَاءٌ فَغَسَلَ وَجْهَهُ وَ ذِرَاعَيْهِ وَ مَسَحَ عَلَى رَأْسِهِ وَ رِجْلَيْهِ وَ قَالَ هَذَا وُضُوءُ مَنْ لَمْ يُحْدِثْ حَدَثاً.

ثم قال الکراجکی فإن قال الخصم ما مراده بقوله من لم یحدث حدثا و هل هذا إلا دلیل علی أنه کان علی وضوء قبله قیل له مراده بذلک أن هذا الوضوء الصحیح الذی کان یتوضأه رسول الله صلی الله علیه و آله و لیس هو وضوء من غیر و أحدث فی الشریعه ما لیس فیها و یدل علیه أنه قصد أن یریهم فرضا یعولون علیه و یقتدون به فیه و لو کان علی وضوء قبل ذلک لکان یعلمهم الفرض الذی هم أحوج إلیه.

**[ترجمه]کنز الکراجکی: مخالفان روایت کرده اند که امیر مؤمنان علی بن ابی طالب علیه السلام در رحبه خطاب به مردم فرمود: آیا شما را به چگونگی وضو گرفتن رسول خدا راهنمایی کنم؟ گفتند: آری، پس خواستار ظرفی شد که در آن آب باشد و صورت و آرنج هایش را شست و بر سر و پاهایش مسح کشید و فرمود: این وضوی کسی است که حدثی احداث نکرده است.

سپس کراجکی گفت: اگر مخالف بگوید: منظور از این قول وی «من لم یحدث حدثا- حدثی احداث نکرده است -» چیست و آیا این جز دلیل بر این است که ایشان بر وضوی پیشین خود بوده است؟ در جواب به وی گفته می شود: مراد ایشان از این جمله این است که این طریقه وضوی صحیحی است که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم می گرفت و این وضوی کسی نیست که شریعت را تغییر داد و در آن بدعتی پدید آورد که در شریعت نیست و بر این دلالت دارد که وی قصد کرده که به مردمان فرضی را نشان دهد که بر آن تکیه کنند و به آن در این باره اقتدا کنند و اگر بر وضوی قبل از آن می بود، به آنان واجبی را تعلیم می داد که بدان نیازمندتر بودند .

**[ترجمه]

«۶۰»

وَ مِنْهُ، قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام: مَا نَزَلَ الْقُرْآنُ إِلَّا بِالْمَسْحِ.

ص: ۲۹۹

۱- ۱. نقله العلامه النوریّ فی المستدرک ج ۱ ص ۴۵ عن الذکری.

و قال ابن عباس: نزل القرآن بغسلين و مسحين.

**[ترجمه]كنز الكراجكی: امير مؤمنان عليه السلام فرمود: قرآن تنها با مسح نازل شده است. ابن عباس گفته است: قرآن با دو بار شستن و دو بار مسح كردن نازل شده است.

**[ترجمه]

«۶۱»

وَ مِنْهُ، رَوَى أَبَانُ بْنُ عُثْمَانَ عَنْ مُيَسِّرٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام قَالَ: أَ لَا أَحْكِي لَكَ وُضُوءَ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله ثُمَّ انْتَهَى إِلَى أَنْ قَالَ فَمَسَحَ رَأْسَهُ وَ قَدَمَيْهِ ثُمَّ وَضَعَ يَدَهُ عَلَى ظَهْرِ الْقَدَمِ ثُمَّ قَالَ هَذَا هُوَ الْكَعْبُ.

**[ترجمه]كنز الكرجكی: ميسِّر نقل كرده است كه امام باقر عليه السلام فرمود: آيا طريقه وضو گرفتن رسول خدا صلى الله عليه و آله و سلم را برايتان نقل كنم،... تا بدين جا رسيد كه فرمود: سر و پاهايش را مسح كشيد و دستش را بر پشت پا قرار داد و فرمود: اين همان كعب است.

**[ترجمه]

«۶۲»

دَعَائِمُ الْإِسْلَامِ، قَوْلُهُ تَعَالَى وَ أَرْجُلِكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ بِالْكَسْرِ قِرَاءَةُ أَهْلِ الْبَيْتِ (۱) وَ لِذَلِكَ قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ عليه السلام وَ قَدْ سُئِلَ عَنِ الْمَسْحِ عَلَى الرِّجْلَيْنِ فَقَالَ بِهِ نَطَقَ الْكِتَابُ (۲) وَ قَالَ لَمَّا أَوْجَبَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ التَّيَمُّمَ عَلَى مَنْ لَمْ يَجِدِ الْمَاءَ جَعَلَ التَّيَمُّمَ مَسْحاً عَلَى عُضْوَيِ الْغَسْلِ وَ هُمَا الْوَجْهُ وَ الْيَدَانِ وَ أَسْقَطَ عُضْوَيِ الْمَسْحِ وَ هُمَا الرَّأْسُ وَ الرِّجْلَانِ (۳).

وَ قَالَ جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ: التَّقِيَّةُ دِينِي وَ دِينُ آبَائِي إِلَّا فِي ثَلَاثٍ فِي شُرْبِ الْمُسْكِرِ وَ الْخَمْرِ وَ الْمَسْحِ عَلَى الْخُفَّيْنِ وَ تَرْكِ الْجَهْرِ بِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيم.

وَ قَالَ عليه السلام: لَا تَجُوزُ الصَّلَاةُ خَلْفَ مَنْ يَرَى الْمَسْحَ عَلَى الْخُفَّيْنِ لِأَنَّهُ يُصَلِّي عَلَى غَيْرِ الطَّهَارَةِ(۴).

۱- ۱. في المصدر المطبوع: ثم أمروا بعد ذلك بالمسح على الرجلين و هو قول اللّه عزّ و جلّ« فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَ أَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرافِقِ وَ امْسَحُوا بِرُؤُسِكُمْ وَ أَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ على قراءه من قرأ« و أرجلِكم» خفضا، فجعل ذلك نسقا على مسح الرأس، و هي قراءه أهل البيت صلوات اللّه عليهم و من وافقهم من قراء العامّه و لذلك إلخ.

۲- ۲. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۰۸.

۳- ۳. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۰۸.

۴- ۴. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۱۰.

**[ترجمه]دعائم الاسلام: این قول باری تعالی که فرمود: «و أرجلکم الی الکعبین» با کسره، قرائت اهل بیت علیهم السلام می باشد و بدین خاطر امام باقر علیه السلام زمانی که از ایشان درباره چگونگی مسح کشیدن بر پاها سؤال شد، در پاسخ فرمود: قرآن از آن سخن گفته است. - . دعائم الاسلام ۱: ۱۰۸ -

و فرمود: زمانی که خداوند عز و جل تیمم را بر کسی که آب نیابد واجب ساخت، تیمم را به عنوان مسح برای دو عضو غسل - شستن - که صورت و دستان هستند، قرار داد و دو عضو مسح را که سر و پاها هستند ساقط کرد. - . دعائم الاسلام ۱: ۱۰۸ -

امام محمد صادق علیه السلام فرمود: تقیه دین من و پدران من است، جز در سه جا: نوشیدن مسکر و شراب، مسح کشیدن بر کفش ها، ترک بلند گفتن بسم الله الرحمن الرحیم.

و فرمود: خواندن نماز در پشت سر کسی که به مسح کشیدن بر کفشها معتقد است، جائز نیست، زیرا که وی بدون طهارت نماز می خواند. - . دعائم الاسلام ۱: ۱۱۰ -

**[ترجمه]

باب ۴ ثواب إسباغ الوضوء و تجدیده و الکون علی طهاره و بیان أقسام الوضوء و أنواعه

الأخبار

«۱»

مَجَالِسُ الصَّدُوقِ، عَنْ عَلِیِّ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ مُوسَی عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جَعْفَرٍ الْأَسَدِیِّ عَنْ سَهْلِ بْنِ زِیَادٍ عَنْ عَبْدِ الْعَظِیمِ الْحَسَنِیِّ عَنْ أَبِی الْحَسَنِ الْعَسْکَرِیِّ علیه السلام قَالَ: لَمَّا کَلَّمَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ مُوسَی علیه السلام قَالَ إِلَهِی مَا جَزَاءُ مَنْ أَتَمَّ الْوُضُوءَ مِنْ خَشْیَتِکَ قَالَ أَبْعَثُهُ یَوْمَ الْقِیَامَهِ وَ لَهُ نُورٌ بَیْنَ عَیْنَیْهِ یَتَلَأْلَأُ(۱).

**[ترجمه]مجالس الصدوق: از امام هادی علیه السلام نقل شده است که فرمود: زمانی که خداوند متعال با حضرت موسی علیه السلام سخن گفت، موسی گفت: خدایا! پاداش آن کس که از خشیت تو وضویی کامل بگیرد چیست؟ خداوند فرمود: روز قیامت در حالی او را مبعوث می کنم که نوری از بین چشمانش بدرخشد. - . امالی الصدوق: ۱۲۶ -

**[ترجمه]

«۲»

وَ مِنْهُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِیٍّ مَاجِیلَوَیْهِ عَنْ عَمِّهِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِی الْقَاسِمِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ الْبَرْقِیِّ عَنْ أَبِیهِ عَنْ بَکْرِ بْنِ صَالِحٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ إِبْرَاهِیمَ الْغِفَارِیِّ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ عَمِّهِ عَنْ عَبْدِ الْعَزِیزِ بْنِ عَلِیٍّ عَنْ سَعِیدِ بْنِ الْمُسَیَّبِ عَنْ أَبِی سَعِیدٍ الْخُدْرِیِّ

قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله: أَ لَا أَدُلُّكُمْ عَلَى شَيْ ءٍ يُكَفِّرُ اللَّهُ بِهِ الْخَطَايَا وَ يَزِيدُ فِي الْحَسَنَاتِ قِيلَ بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله قَالَ إِسْبَاغُ الْوُضُوءِ عَلَى الْمَكَارِهِ وَ كَثْرَةُ الْخُطَى إِلَى هَذِهِ الْمَسَاجِدِ وَ انْتِظَارُ الصَّلَاةِ بَعْدَ الصَّلَاةِ وَ مَا مِنْكُمْ أَحَدٌ يَخْرُجُ مِنْ بَيْتِهِ مُتَطَهِّراً فَيُصَلِّي الصَّلَاةَ فِي الْجَمَاعَهِ مَعَ الْمُسْلِمِينَ ثُمَّ يَقْعُدُ يَنْتَظِرُ الصَّلَاةَ الْأُخْرَى إِلَّا وَ الْمَلَائِكَهُ تَقُولُ اللَّهُمَّ اغْفِرْ لَهُ اللَّهُمَّ ارْحَمْهُ فَإِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاهِ فَاعْدِلُوا صُفُوفَكُمْ وَ أَقِيمُوهَا وَ سُدُّوا الْفُرَجَ وَ إِذَا قَالَ إِمَامُكُمْ اللَّهُ أَكْبَرُ فَقُولُوا اللَّهُ أَكْبَرُ وَ إِذَا رَكَعَ فَارْكَعُوا وَ إِذَا قَالَ سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ فَقُولُوا اللَّهُمَّ رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ إِنَّ خَيْرَ الصُّفُوفِ صَفُ

ص: ۳۰۱

۱- ۱. أمالی الصدوق ص ۱۲۶.

الرِّجَالِ الْمُقَدَّمُ وَ شَرَّهَا الْمُؤَخَّرُ(۱).

**[ترجمه]مجالس الصدوق: ابو سعید خدری نقل کرده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: آیا شما را به چیزی راهنمایی کنم که خطاها را ببخشد و بر حسنات بیفزاید؟ گفتند: آری ای رسول خدا! فرمود: وضوی تمام و کامل گرفتن در مکاره - شداید -، زیاد قدم برداشتن به سوی این مساجد، انتظار نماز بعد از نماز.

هیچ یک از شما نیست که از خانه با طهارت خارج شود، و در جماعت با مسلمین شرکت کند و پس از آن بنشیند و منتظر نماز بعدی باشد، مگر این که ملائکه می گویند: «خدایا او را بیامرز، خدایا بر او رحم کن». زمانی که به نماز ایستادید،

صفوف خود را برابر و مرتب کنید و آن را برپا کنید و فاصله ها را بردارید و زمانی که امام شما گفت: الله اکبر، بگویید: الله اکبر، و زمانی که به رکوع رفت، به رکوع روید و زمانی که گفت: «سمع الله لمن حمده»، شما بگویید: «اللهم ربنا لك الحمد». همانا بهترین صفوف؛ صف مردانی است که در جلو ایستاده اند و بدترین آن کسانی است که در آخر ایستاده اند. - . امالی الصدوق: ۱۹۴ -

**[ترجمه]

بیان

إسباغ الوضوء كماله و السعی فی إیصال الماء إلی أجزاء الأعضاء و رعایه الآداب و المستحبات فیه من الأدعیه و غیرها و المكاره الشدائد كالبرد و أمثاله.

**[ترجمه]اسباغ وضو (وضوی کامل و شاداب)، کمال آن و سعی در رساندن آب به اجزای اعضا، رعایت آداب و مستحبات، از دعاها و غیره است و مکاره: سختی هاست، همچون سرما و مانند آن.

**[ترجمه]

«۳»

مَعَانِی الْأَخْبَارِ(۲)، وَ الْخِصَالُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ الْوَلِیدِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ الصَّفَّارِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ الْبَرْقِیِّ عَنْ أَبِیهِ عَنْ هَارُونَ بْنِ الْجَهْمِ عَنْ ثُوَیْرِ بْنِ أَبِی فَاخِتَهَ عَنْ أَبِی جَمِیلَهَ عَنْ سَعْدِ بْنِ طَرِیفٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: ثَلَاثٌ كَفَّارَاتٌ إِسْبَاغُ الْوُضُوءِ فِی السَّبَرَاتِ وَ الْمَشْیُ بِاللَّیْلِ وَ النَّهَارِ إِلَی الصَّلَوَاتِ وَ الْمُحَافَظَهُ عَلَی الْجَمَاعَاتِ (۳).

**[ترجمه]معانی الاخبار، الخصال: سعد بن طریف نقل کرده است که امام باقر علیه السلام فرمود: سه چیز کفاره است [موجبات آمرزش گناه، سه چیز است]؛ وضو گرفتن در هوای سرد، در شب و روز برای نمازها قدم برداشتن، محافظت بر نمازهای جماعت. - . الخصال ۱: ۴۲،المحاسن: ۴ -

**[ترجمه]

بیان

تمامه فی باب المنجیات (۴)

و قال فی النهایه السبرات جمع سبره بسکون الباء و هی شده البرد.

**[ترجمه]تمام آن در باب منجیات آمده و در کتاب نهایه گفته: «سبرات» جمع سبره با سکون باء به معنای سرمای شدید است.

**[ترجمه]

«۴»

الْخِصَالُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِیِّ بْنِ شَاهَ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَیْنِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ خَالِدٍ الْخَالِدِیِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ التَّمِیمِیِّ عَنْ أَنَسِ بْنِ مُحَمَّدٍ أَبِی مَالِکٍ عَنْ أَبِیهِ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ: فِیمَا أَوْصَی بِهِ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله إِلَی عَلِیٍّ علیه السلام ثَلَاثُ دَرَجَاتٍ إِسْبَاغُ الْوُضُوءِ فِی السَّبَرَاتِ وَ انْتِظَارُ الصَّلَاهِ بَعْدَ الصَّلَاهِ وَ الْمَشْیُ بِاللَّیْلِ وَ النَّهَارِ إِلَی الْجَمَاعَاتِ (۵).

**[ترجمه]الخصال: امام صادق علیه السلام از پدران خود علیهم السلام نقل کرده است که در آنچه که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم، امام علی علیه السلام را بدان وصیت کرده، آمده، سه چیز است: وضو گرفتن در هوای سرد، انتظار نماز پس از نماز، در شب و روز برای نمازهای جماعت قدم برداشتن. - .الخصال ۱: ۴۲ -

**[ترجمه]

أقول

قد مر مثله أیضا مرسلا(۶).

ص: ۳۰۲

۱- ۱. أمالی الصدوق ص ۱۹۴.

۲- ۲. معانی الأخبار ص ۳۱۴ فی حدیث.

۳- ۳. الخصال ج ۱ ص ۴۲، و مثله فی المحاسن ص ۴.

۴- ۴. راجع ج ۷۰ ص ۵- ۷ من هذه الطبعه.

۵- ۵. الخصال ج ۱ ص ۴۲.

۶- ۶. مر فى ج ۷۰ ص ۶ و هو ذيل هذا الحديث و لفظه: و فى حديث آخر عن النبىّ صلّى اللّه عليه و آله أنّه لما سئل فى المعراج: فيما اختصم الملأ الأعلى؟ قال: فى الدرجات. و الكفّارات، قال: فنوديت: و ما الدرجات؟ فقلت: اسباغ الوضوء فى السبرات؛ و المشى الى الجماعات، و انتظار الصلاه بعد الصلاه؛ و ولايتى و ولايه أهل بيتى حتّى الممات، قال الصدوق: و الحديث طويل قد أخرجته مسندا على وجهه فى كتاب اثبات المعراج.

**[ترجمه]مانند آن به صورت مرسل نیز بیان گردید. - . المرسل ۷۰: ۶ -

**[ترجمه]

«۵»

وَ مِنْهُ، عَنْ أَنَسٍ أَنَّهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله: يَا أَنَسُ أَسْبِغِ الْوُضُوءَ تَمُرُّ عَلَى الصِّرَاطِ مَرَّ السَّحَابِ (۱).

**[ترجمه]الخصال: انس نقل کرده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: ای انس! وضوی خود را به طور کامل انجام بده، که اگر چنین کنی، از پل صراط همانند ابر عبور می کنی. - . الخصال ۱: ۸۵ -

**[ترجمه]

«۶»

الْعُيُونُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ شَاهَ عَنْ أَبِی بَكْرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ النَّيْسَابُورِيِّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَحْمَدَ الطَّائِيِّ عَنْ أَبِيهِ وَ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ الْخُوزِيِّ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مَرْوَانَ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْفَقِيهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الشَّيْبَانِيِّ وَ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْأُشْنَانِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ مَهْرَوَيْهِ الْقَزْوِينِيِّ عَنْ دَاوُدَ بْنِ سُلَيْمَانَ الْفَرَّاءِ كُلِّهِمْ عَنِ الرِّضَا عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: إِنَّا أَهْلَ الْبَيْتِ لَا تَحِلُّ لَنَا الصَّدَقَةُ وَ أُمِرْنَا بِإِسْبَاغِ الْوُضُوءِ وَ أَنْ لَا نُنْزِيَ حِمَاراً عَلَى عَتِيقَةٍ(۲).

**[ترجمه]العیون: امام رضا از پدران خویش علیهم السلام نقل کرده است که فرمودند: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: صدقه بر ما اهل بیت حلال نیست و به اسباغ وضو[شاداب وضو گرفتن] مامور شده ایم و اینکه الاغی را بر اسبی نجیب - برای جفت گیری - نجهانیم. - . عیون الاخبار ۲: ۲۹، صحیفه الرضا: ۲۵ -

**[ترجمه]

«۷»

الْخِصَالُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى الْيَقْطِينِيِّ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ يَحْيَى عَنِ الْحَسَنِ بْنِ رَاشِدٍ عَنْ أَبِی بَصِيرٍ وَ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنِ الصَّادِقِ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام: الْوُضُوءُ بَعْدَ الطَّهُورِ عَشْرُ حَسَنَاتٍ فَتَطَهَّرُوا(۳).

المحاسن، فی روایه ابن مسلم: مثله (۴).

**[ترجمه]الخصال: امام صادق علیه السلام از پدران خود نقل کرده است که امام علی علیه السلام فرمود:

وضو گرفتن بعد از طهارت، ده حسنه دارد، پس طهارت گیرید. - . الخصال ۲: ۱۶۰ -

المحاسن: در روایت ابن مسلم مانند این حدیث آمده است. - . المحاسن: ۴۷ -

**[ترجمه]

«۸»

ثَوَابُ الْأَعْمَالِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ مَاجِيلَوَيْهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى الْعَطَّارِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ يَحْيَى الْأَشْعَرِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي الصَّقْرِ عَنْ أَبِي قَتَادَةَ عَنِ الرِّضَا عليه السلام قَالَ: تَجْدِيدُ الْوُضُوءِ لِصَلَاةِ الْعِشَاءِ يَمْحُو لَا وَ اللَّهِ وَ بَلَى

ص: ۳۰۳

۱- ۱. الخصال ج ۱ ص ۸۵.

۲- ۲. عيون الأخبار ج ۲ ص ۲۹، و مثله فی صحيفه الرضا عليه السلام ص ۲۵.

۳- ۳. الخصال ج ۲ ص ۱۶۰.

۴- ۴. المحاسن ص ۴۷.

وَ اللَّهِ (۱).

**[ترجمه]ثواب الاعمال: ابو قتاده نقل كرده است كه امام رضا عليه السلام فرمود: تجديد وضو براى نماز عشا «لا والله»، «بلى والله» را از بين مى برد. - . ثواب الاعمال: ۱۷ -

**[ترجمه]

بيان

أى إثم الحلف بهما كاذبا أو منقصه الحلف صادقا أيضا.

**[ترجمه]يعنى گناه سوگند دروغ با اين دو عبارت، يا نقص سوگند درست را نيز همچنين.

**[ترجمه]

«۹»

ثَوَابُ الْأَعْمَالِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُوسَى بْنِ الْمُتَوَكِّلِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ السَّعْدَآبَادِيِّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ أَبِى عَبْدِ اللَّهِ الْبَرْقِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنِ الْمُفَضَّلِ بْنِ عُمَرَ عَنْ أَبِى عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: مَنْ جَدَّدَ وُضُوءَهُ لِغَيْرِ حَدَثٍ جَدَّدَ اللَّهُ تَوْبَتَهُ مِنْ غَيْرِ اسْتِغْفَارٍ (۲).

**[ترجمه]ثواب الاعمال: مفضل بن عمر نقل كرده است كه امام صادق عليه السلام فرمود: هر كس وضوى خود را بدون آنكه حدث از او سر زده باشد، تجديد كند، خداوند متعال توبه وى را بدون استغفار تجديد مى كند. - . ثواب الاعمال: ۱۷ -

**[ترجمه]

«۱۰»

الْمَحَاسِنُ، عَنْ أَبِيهِ عَنِ النَّوْفَلِيِّ عَنِ السَّكُونِيِّ عَنْ أَبِى عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله: مَنْ أَسْبَغَ وُضُوءَهُ وَ أَحْسَنَ صَلَاتَهُ وَ أَدَّى زَكَاتَهُ وَ كَفَّ غَضَبَهُ وَ سَجَنَ لِسَانَهُ وَ اسْتَغْفَرَ لِذَنْبِهِ وَ أَدَّى النَّصِيحَهَ لِأَهْلِ بَيْتِ نَبِيِّهِ فَقَدِ اسْتَكْمَلَ حَقَائِقَ الْإِيمَانِ وَ أَبْوَابُ الْجَنَّهِ مُفَتَّحَهٌ لَهُ (۳).

و منه عن موسى بن القاسم عن على بن جعفر عن أخيه موسى بن جعفر عن النبى صلى الله عليه. مثله (۴) ثواب الأعمال، عن أبيه عن محمد بن يحيى عن العمركى عن على بن جعفر: مثله (۵) أمالى الصدوق، عن أحمد بن زياد بن جعفر عن على بن إبراهيم عن أبيه عن نصر بن على الجهضمى عن على بن جعفر: مثله (۶).

**[ترجمه]المحاسن: امام صادق عليه السلام نقل كرده است كه رسول خدا صلى الله عليه و آله و سلم فرمود: هركس وضوى

خود را کامل نمایـد و نمازش را نیکو بخوانـد، و زکات مالش را ادا نمایـد و غضـبش را نگه بدارد و زبانش را بازدارد و برای گناهش اسـتغفار کند و سـفارش اهل بیت پیامبرش علیهم السـلام را بجا آورد، همانا حقائق ایمان را کامل کرده و دروازه های بهشت برای او باز خواهد بود. - . المحاسن: ١١ -

المحاسن: امام موسی بن جعفر علیه السلام نیز مانند این حدیث را از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم نقل کرده است. - . المحاسن: ٢٩٠ -

ثواب الاعمال: عمرکی نیز از علی بن جعفر مانند این حدیث را نقل کرده است. - . ثواب الاعمال: ٢۵ -

امالی الصدوق: علی جهضمی نیز مانند این حدیث را از علی بن جعفر نقل کرده است. - . امالی الصدوق: ٢٠٠ -

**[ترجمه]

«١١»

فِقْهُ الرِّضَا علیه السلام: لَا صَلَاةَ إِلَّا بِإِسْبَاغِ الْوُضُوءِ(٧).

**[ترجمه]فقه الرضا: نمازی جز با شاداب وضو گرفتن نیست. - . فقه الرضا: ٢ -

**[ترجمه]

«١٢»

مَجَالِسُ الشَّيْخِ الْمُفِيدِ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ الْوَلِيدِ

ص: ٣٠۴

١- ١. ثواب الأعمال ص ١٧.

٢- ٢. ثواب الأعمال ص ١٧.

٣- ٣. المحاسن ص ١١.

۴- ۴. المحاسن ص ٢٩٠.

۵- ۵. ثواب الأعمال ص ٢۵.

۶- ۶. أمالی الصدوق: ٢٠٠.

٧- ٧. فقه الرضا ص ٢.

عَنْ أَبِيهِ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ أَبَانٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أُورَمَهَ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبَانٍ عَنْ رَبِيعِ بْنِ بَدْرٍ عَنْ أَبِي حَاتِمٍ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله: يَا أَنَسُ أَكْثِرْ مِنَ الطَّهُورِ يَزِيدُ اللَّهُ فِي عُمُرِكَ وَ إِنِ اسْتَطَعْتَ أَنْ تَكُونَ بِاللَّيْلِ وَ النَّهَارِ عَلَى طَهَارَةٍ فَافْعَلْ فَإِنَّكَ تَكُونُ إِذَا مِتَّ عَلَى طَهَارَةٍ شَهِيداً(۱).

**[ترجمه]مجالس الشيخ المفيد: انس بن مالك نقل كرده است كه رسول خدا صلى الله عليه و آله و سلم فرمود: اى انس! بر طهارات خود بيفزاى تا خداوند بر طول عمرت بيفزايد، و اگر توانستى شب و روز با طهارت باشى اين كار را انجام بده، زيرا اگر در حال وضو از دنيا بروى، شهيد خواهى بود.

**[ترجمه]

بيان

يدل على ما ذكره الأصحاب من استحباب الوضوء للكون على طهاره لكن الخبر ضعيف عامي و سيأتي ما هو أقوى منه و لعلها مع انضمام الشهره بين الأصحاب تصلح مستندا للاستحباب لكن الأحوط عدم الاكتفاء به في الصلاه.

**[ترجمه]بر آنچه كه اصحاب پيرامون استحباب وضو به خاطر بقاى طهارت ذكر كرده اند دلالت دارد، اما اين خبرى ضعيف و عامى بوده و حديث قوى تر از آن خواهد آمد، و شايد با انضمام شهرت ميان اصحاب، مستندى براى استحباب باشد، اما احوط، عدم اكتفا كردن به آن در نماز است.

**[ترجمه]

«۱۳»

كَشْفُ الْغُمَّهِ، نَقْلًا مِنْ دَلَائِلِ الْحِمْيَرِيِّ عَنِ الْوَشَّاءِ قَالَ قَالَ فُلَانُ بْنُ مُحْرِزٍ: بَلَغَنَا أَنَّ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام كَانَ إِذَا أَرَادَ أَنْ يُعَاوِدَ أَهْلَهُ لِلْجِمَاعِ تَوَضَّأَ وُضُوءَ الصَّلَاهِ فَأُحِبُّ أَنْ تَسْأَلَ أَبَا الْحَسَنِ الثَّانِيَ عَنْ ذَلِكَ قَالَ الْوَشَّاءُ فَدَخَلْتُ عَلَيْهِ فَابْتَدَأَنِي مِنْ غَيْرِ أَنْ أَسْأَلَهُ فَقَالَ كَانَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام إِذَا جَامَعَ وَ أَرَادَ أَنْ يُعَاوِدَ تَوَضَّأَ لِلصَّلَاهِ وَ إِذَا أَرَادَ أَيْضاً تَوَضَّأَ لِلصَّلَاهِ فَخَرَجْتُ إِلَى الرَّجُلِ فَقُلْتُ قَدْ أَجَابَنِي عَنْ مَسْأَلَتِكَ مِنْ غَيْرِ أَنْ أَسْأَلَهُ (۲).

**[ترجمه]كشف الغمه: وشا نقل كرده است كه شخصى به ابن محرز گفت: به ما خبر رسيده كه اباعبدالله عليه السلام زمانى كه مى‌خواست دوباره با اهل خويش جماع كند، همچون وضو گرفتن براى اداى نماز وضو مى گرفت، دوست دارم كه در اين باره از امام رضا عليه السلام سؤال كنى. وشا گفت: نزد ايشان رفتم و بدون اينكه سؤال كنم، خود آغاز به سخن نمود و فرمود: امام صادق عليه السلام زمانى كه جماع مى كرد و خواستار اعاده مى شد، براى نماز وضو مى گرفت و اگر بار ديگر نيز مى خواست براى نماز وضو مى گرفت، پس به نزد آن مرد رفتم و گفتم: پاسخ پرسش تو را به من داد، بدون اينكه از ايشان بپرسم. - . كشف الغمه ۳: ۱۳۶ -

**[ترجمه]

بیان

یدل على استحباب الوضوء للجماع بعد الجماع و المشهور أنه إنما يستحب للمحتلم الذی أراد الجماع و الروايه صحيحه و لا بأس بالعمل بها و لم أر من تعرض له.

**[ترجمه]بر استحباب وضو برای جماع پس از جماعی دیگر دلالت دارد و قول مشهور این است که تنها برای فرد محتلمی که خواستار جماع است مستحب است و این روایت صحیح است و عمل بدان ایرادی ندارد و کسی را ندیده ام که بدان متعرض شده باشد .

**[ترجمه]

«۱۴»

الْمَحَاسِنُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عِيسَى عَنْ سَمَاعَةَ بْنِ مِهْرَانَ قَالَ: كُنْتُ عِنْدَ أَبِی الْحَسَنِ علیه السلام وَ صَلَّى الظُّهْرَ وَ الْعَصْرَ بَيْنَ يَدَیَّ وَ جَلَسْتُ عِنْدَهُ

ص: ۳۰۵

۱- ۱. فی مطبوعه الكمبانیّ« مجالس ابن الشيخ» و هو تصحيف، و قد أخرجه الحر العاملی عن أمالی المفيد فقط، و أخرج المؤلّف العلامه فی ج ۷۶ ص ۳ شطرا منه عن أمالی المفيد أيضا فقط، راجع ص ۴۶ فی ط و ص ۳۸ فی ط آخر.

۲- ۲. كشف الغمّه ج ۳ ص ۱۳۶.

حَتَّى حَضَرَتِ الْمَغْرِبُ فَدَعَا بِوَضُوءٍ فَتَوَضَّأَ لِلصَّلَاةِ ثُمَّ قَالَ لِي تَوَضَّأْ فَقُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاكَ أَنَا عَلَى وُضُوءٍ فَقَالَ وَ إِنْ كُنْتَ عَلَى وُضُوءٍ إِنَّ مَنْ تَوَضَّأَ لِلْمَغْرِبِ كَانَ وُضُوؤُهُ ذَلِكَ كَفَّارَةً لِمَا مَضَى مِنْ ذُنُوبِهِ فِي يَوْمِهِ إِلَّا الْكَبَائِرَ وَ مَنْ تَوَضَّأَ لِلصُّبْحِ كَانَ وُضُوؤُهُ ذَلِكَ كَفَّارَةً لِمَا مَضَى مِنْ ذُنُوبِهِ فِي لَيْلَتِهِ إِلَّا الْكَبَائِرَ(۱).

تحقيق لا شبهه فى استحباب التجديد بعد أن صلى بالأول و أما بدونه فقد قطع فى التذكره بالاستحباب لإطلاق الأوامر من غير تقييد و توقف الشهيد فى الذكرى و لعل الأحوط الترك و إن كان الجواز أقوى و يمكن أن يقال مع الفصل الكثير الذى يحتمل طرو الحدث بعده و عدم تذكره يتحقق التجديد عرفا مع أن فيه نوعا من الاحتياط و لم أر هذا التفصيل فى كلام القوم.

ثم إنه هل يستحب التجديد لكل ثالثه و رابعه إلى غير ذلك أم يختص بالثانيه المشهور الأول كما ذكره العلامه فى المختلف و الصدوق رحمه الله فى الفقيه (۲) حمل الأخبار الوارده بتكرار الوضوء مرتين و أن من زاد لم

۱- ۱. المحاسن ص ۳۱۲، و قد ترک حکم الصبح کما فى المقنع ص ۳، لكنه مذكور فى الكافى ج ۳ ص ۷۰ بهذا السند، و قد مر عن ثواب الأعمال ص ۲۳۱ فيما سبق مع بيان.

۲- ۲. قال فى الفقيه ج ۱ ص ۲۵ بعد ما ذكر أن الوضوء مره مره و نقل الأحاديث فى ذلك: و أمّا الاخبار التى رويت فى أن الوضوء مرتين مرتين فأحدها باسناد منقطع يرويه أبو جعفر الاحول ذكره عمن رواه عن أبى عبد اللّه عليه السلام قال: فرض اللّه الوضوء واحده واحده، و وضع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله للناس اثنتين اثنتين، و هذا على جهه الإنكار، لا على جهه الاخبار كانه يقول عليه السلام: حد اللّه حدا فتجاوزه رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و تعداه؟ و قد قال اللّه« وَ مَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ». و قد روى أن الوضوء حدّ من حدود اللّه ليعلم اللّه من يطيعه و من يعصيه، و أن المؤمن. لا ينجسه شى ء، و انما يكفيه مثل الدهن، و قال الصادق عليه السلام من تعدى فى وضوئه كان كناقضه. و فى ذلك حديث آخر باسناد منقطع رواه عمرو بن أبى المقدام قال: حدّثنى من سمع أبا عبد اللّه عليه السلام يقول: انى لاعجب ممن يرغب أن يتوضأ اثنتين اثنتين، و قد توضأ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله اثنتين اثنتين فان النبىّ صلّى اللّه عليه و آله كان يجدد الوضوء لكل فريضه، و لكل صلاه. أقول: و يظهر من قوله« فان النبىّ» أن ذلك من تتمه الخبر و على ذلك ابتنى كلامه فيما يأتى« فمعنى هذا الحديث» الخ كما سيأتى، و لكن الشيخ الحرّ العاملىّ جعله حديثا مرسلا على حده! فتحرر. ثمّ قال الصدوق ره: فمعنى هذا الحديث هو أنى لاعجب ممن يرغب عن تجديد الوضوء، و قد جدده النبىّ صلّى اللّه عليه و آله، و الخبر الذى روى أن« من زاد على مرتين لم يؤجر» يؤكد ما ذكرته، و معناه أن تجديده بعد التجديد لا أجر له كالاذان من صلى الظهر و العصر باذان و اقامتين أجزأه و من أذن للعصر كان أفضل، و الاذان الثالث بدعه لا أجر له، و كذلك ما روى أن مرتين أفضل معناه التجديد، و كذلك ما روى فى مرتين انه اسباغ.

يؤجر على التجديد فيكون التجديد ثانيا عنده بدعه لكن لم يظهر أن المراد التجديد ثانيا و إن كان لصلاه ثالثه حتى يخالف المشهور أو التجديد ثانيا لصلاه واحده و قال فى المختلف إن كان مراده الأول فقد خالف المشهور و إن كان الثانى لم أقف فيه على نص انتهى.

ثم اعلم أن الذى ذكره الأكثر استحباب الوضوء بعد الوضوء و لم يتعرضوا للوضوء بعد الغسل كغسل الجنابه مع ورود الأخبار بكون الوضوء بعده بدعه و الظاهر أنه إذا صلى بينهما يستحب التجديد لشمول بعض الأخبار له كروايه أمير المؤمنين عليه السلام المتقدمه و غيرها و المتبادر من أخبار كونه بدعه أنه إنما يكون بدعه إذا وقع بلا فاصله و لعل الاحتياط فى الترك.

**[ترجمه]المحاسن: سماعه بن مهران نقل كرده است كه نزد امام موسى كاظم عليه السلام بودم و ايشان نماز ظهر و عصر را مقابل من به جا آورد و نزد ايشان نشستم تا زمان اداى نماز مغرب فرا رسيد، پس بار ديگر خواستار انجام وضو شد و براى اداى نماز وضو گرفت و سپس به من فرمود: وضو بگير، گفتم: جانم به فدايت، من وضو دارم. فرمود: هر چند وضو داشته باشى، بار ديگر وضو بگير، همانا كسى كه براى نماز مغرب وضو بگيرد، وضويش كفاره گناهان روز گذشته اوست، باستثناى گناهان كبيره، و كسى كه براى نماز صبح وضو بگيرد، وضوى او كفاره گناهان شب گذشته اوست، به جز گناهان كبيره. - . المحاسن: ۳۱۲ -

تحقيق: شبهه اى در استحباب تجديد وضو پس از اداى نماز اول وجود ندارد؛ اما بدون آن در تذكره به جهت اطلاق اوامر بدون تقييد، حكم قطعى بر استحباب داده و شهيد در ذكرى در آن توقف كرده و شايد احوط ترك آن باشد، هر چند جواز، اقوى است و ممكن است كه گفته شود: با وجود فاصله زيادى كه احتمال عارض شدن حدث بعد آن و عدم تذكر آن وجود دارد، عرفاً تجديد محقق مى شود، با وجود آنكه نوعى از احتياط در آن وجود دارد و اين تفصيل را در كلام اصحاب نديده ام.

سپس آيا تجديد براى هر نماز سوم و چهارم و... نيز مستحب است، يا اينكه اختصاص به دوم دارد؟ قول مشهور اول است، چنانكه علامه در مختلف ذكر كرده و صدوق - رحمه الله - در فقيه، اخبار وارده را بر دو بار تكرار وضو حمل كرده و هر كس بيفزايد، به خاطر تجديد اجرى دريافت نمى كند. تجديد براى دومين بار نزد او بدعت است، اما آشكار نشده كه آيا مراد از تجديد براى بار دوم است، هر چند براى نماز سوم باشد، تا اينكه مخالف قول مشهور باشد؛ يا تجديد وضو براى يک نماز؟ و در المختلف گفته: اگر مراد وى اول باشد، با قول مشهور مخالفت كرده و اگر مراد دوم باشد، در اين زمينه بر نصّى - روايت - دست نيافته‌ام. پايان كلام.

سپس بدان، چيزى كه اغلب ذكر كرده اند: استحباب وضو بعد از وضوى ديگر است و متعرض وضوى بعد از غسل همچون غسل جنابت نشده اند، با وجود اينكه اخبارى داريم كه وضو پس از آن بدعت است و ظاهر اين است كه اگر ميان آن دو نماز بخواند، تجديد به دليل شمول برخى اخبار بر آن مستحب است، همچون روايت پيشين اميرالمؤمنين و ديگر روايات؛ و از اخبار، بدعت بودن آن به ذهن متبادر مى شود كه آن زمانى بدعت است كه بدون فاصله واقع شود و شايد احتياط در ترک آن باشد.

**[ترجمه]

«۱۵»

ثَوَابُ الْأَعْمَالِ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ عَنِ السِّنْدِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ كُرْدُوسٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: مَنْ تَطَهَّرَ ثُمَّ أَوَی

إِلَى فِرَاشِهِ بَاتَ وَ فِرَاشُهُ كَمَسْجِدِهِ الْحَدِيثَ (۱).

المحاسن، عن محمد بن علی عن علی بن الحکم بن مسکین عن محمد بن کردوس: مثله (۲)

**[ترجمه]ثواب الاعمال: محمد بن کردوس نقل کرده است که امام صادق علیه السلام فرمود: هر کس وضو بگیرد، سپس به رختخواب خود برود، بستر او مانند مسجد او خواهد بود... ادامه حدیث. - . ثواب الاعمال: ۱۸ -

المحاسن: محمد بن کردوس مانند این حدیث را نقل کرده است. - . المحاسن: ۴۷ -

**[ترجمه]

بیان

أی یکتب له ما دام نائما ثواب الکون فی المسجد أو ثواب الصلاه.

**[ترجمه]یعنی تا زمانی که خواب باشد، ثواب بودن در مسجد یا ثواب نماز برای وی نوشته خواهد شد.

**[ترجمه]

«۱۶»

وَ مِنْهُ، عَنْ حَفْصِ بْنِ غِيَاثٍ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام قَالَ: مَنْ تَطَهَّرَ ثُمَّ أَوَى إِلَى فِرَاشِهِ بَاتَ وَ فِرَاشُهُ كَمَسْجِدِهِ فَإِنْ ذَكَرَ أَنَّهُ لَيْسَ عَلَى وُضُوءٍ فَتَيَمَّمَ مِنْ دِثَارِهِ كَائِناً مَا كَانَ لَمْ يَزَلْ فِي صَلَاةٍ مَا ذَكَرَ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَ (۳).

**[ترجمه]المحاسن: حفص بن غیاث نقل کرده است که امام صادق علیه السلام فرمود: هر کس وضو بگیرد و سپس به رختخواب خود رود و بخوابد، مانند مسجد اوست، اگر به یاد آورد که وضو ندارد، بر جامه خود، تیمم کند، هر چه بود، و تا زمانی که ذکر خداوند را گوید، در نماز است. - . المحاسن: ۴۷ -

**[ترجمه]

أقول

و قد مضت الأخبار فی ذلک فی آداب النوم (۴) و سیأتی بعضها فی باب التیمم.

**[ترجمه]اخبار مربوط به آن در آداب خواب ذکر شد و برخی از آنها در باب تیمم خواهد آمد.

**[ترجمه]

«۱۷»

مَجَالِسُ الصَّدُوقِ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ زِيَادِ بْنِ جَعْفَرٍ الْهَمَذَانِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ مُرَازِمِ بْنِ حَكِيمٍ عَنِ الصَّادِقِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عليهما السلام أَنَّهُ قَالَ: عَلَيْكُمْ بِإِتْيَانِ الْمَسَاجِدِ فَإِنَّهَا بُيُوتُ اللَّهِ فِي الْأَرْضِ وَ مَنْ أَتَاهَا مُتَطَهِّراً طَهَّرَهُ اللَّهُ مِنْ ذُنُوبِهِ وَ كُتِبَ مِنْ زُوَّارِهِ الْحَدِيثَ (۵).

**[ترجمه]مجالس الصدوق: مرازم بن حکیم نقل کرده است که امام صادق علیه السلام فرمود: بر شما باد به آمدن به مساجد، بخاطر اینکه مساجد خانه های خدای متع-ال در زمین هستند و کسی که با طهارت به سوی مساجد برود، خدای متعال او را از گناهانش پاک می کند و او را از جمله زائرانش می نویسد. - . امالی الصدوق: ۲۱۶ -

**[ترجمه]

أقول

سیأتی فی باب المساجد

عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام أَنَّهُ قَالَ: مَكْتُوبٌ فِي التَّوْرَاةِ أَنَّ بُيُوتِي فِي الْأَرْضِ الْمَسَاجِدُ فَطُوبَى لِعَبْدٍ تَطَهَّرَ فِي بَيْتِهِ ثُمَّ زَارَنِي فِي بَيْتِي (۶).

**[ترجمه]در باب مربوط به مساجد از امام صادق علیه السلام خواهد آمد که فرمود: در تورات نوشته شده که خانه هایم در زمین، مساجد هستند، خوشا به حال بنده ا ی که در خانه اش وضو بگیرد، سپس مرا در خانه ام زیارت کند. - . ثواب الاعمال: ۲۶ -

**[ترجمه]

«۱۸»

إِرْشَادُ الْقُلُوبِ، وَ أَعْلَامُ الدِّينِ لِلدَّيْلَمِيِّ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله: يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى مَنْ أَحْدَثَ وَ لَمْ يَتَوَضَّأْ فَقَدْ جَفَانِي وَ مَنْ أَحْدَثَ وَ تَوَضَّأَ وَ لَمْ يُصَلِّ رَكْعَتَيْنِ فَقَدْ جَفَانِي وَ مَنْ أَحْدَثَ وَ تَوَضَّأَ(۷) وَ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ وَ دَعَانِي

۱- ۱. ثواب الأعمال ص ۱۸.

۲- ۲. المحاسن ص ۴۷ فی حدیث.

۳- ۳. المحاسن ص ۴۷ فی حدیث.

۴- ۴. راجع ج ۷۶ ص ۱۸۱- ۱۸۳، من هذه الطبعه الحدیثه.

٥- ٥. أمالی الصدوق ص ٢١۶.

۶- ۶. راجع ثواب الأعمال ص ٢۶.

٧- ٧. ما بين العلامتين ساقط عن الكمبانيّ.

وَ لَمْ أَجِبْهُ فِيمَا سَأَلَنِي مِنْ أَمُورِ دِينِهِ وَ دُنْيَاهُ فَقَدْ جَفَوْتُهُ وَ لَسْتُ بِرَبٍّ جَافٍ (۱).

**[ترجمه]ارشاد القلوب، اعلام الـدين ديلمی: رسول خـدا صـلی الله علیه و آله و سـلم فرمود: اگر کسـی محدث شود و وضـو نگیرد به من جفـا کرده است؛ اگر کسـی محـدث شـود و وضو گیرد ولی دو رکعت نمـاز نخوانـد و دعـا نکنـد و از من چیزی نخواهـد، به من جفا کرده است؛ اگر کسـی وضو گیرد و نماز بخوانـد و از من چیزی درخواست کند و من به او عطا نکنم، من بـه او جفـا کرده ام. حـال چه درخـواست او امر دینی باشـد یـا امر دنیـایی. اگر من به او عطـا نکنم به او جفـا کرده ام و من هم پروردگاری جفاکار نیستم. - . ارشاد القلوب: ۷۳ -

**[ترجمه]

«۱۹»

كِتَابُ الْمَسَائِلِ، لِعَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ: أَنَّهُ سَأَلَهُ عَنِ الرَّجُلِ يَحِلُّ لَهُ أَنْ يَكْتُبَ الْقُرْآنَ فِي الْأَلْوَاحِ وَ الصَّحِيفَةِ وَ هُوَ عَلَى غَيْرِ وُضُوءٍ قَالَ لَا(۲).

**[ترجمه]کتاب المسائل: علی بن جعفر از برادرش علیه السلام نقل کرده است که از ایشان درباره فردی سؤال کرد که آیا بر وی رواست که بدون وضو قرآن را بر لوح و صحیفه بنویسد؟ فرمود: خیر. - . البحار ۱۰: ۲۷۷ -

**[ترجمه]

بيان

ظاهره عـدم جواز كتـابه القرآن بغير وضوء و لم يقـل به أحـد و إنما اختلفوا فی المس كما عرفت و ربما يسـتدل له بهـذا الخبر بـالطريق الأولی أو لأن العله فيه اسـتلزامه اللمس و كلاهما فی محل المنع و يمكن حمله علی الكراهه لورود روايه معتبره بتجويز كتابه الحائض التعويذ الذی لا ينفك غالبا عن الآيات و إن كان الأحوط الترك لصحه الروايه فی سائر الكتب (۳).

**[ترجمه]ظـاهر آن بر عـدم جـواز نوشـتن قرآن بـدون وضو گرفتن دلالـت دارد و کسـی بـدان قائـل نشـده است و چنـان که دانستی، تنها در تماس پیـدا کردن بـدن با آن اختلاف دارند، و شاید به طریق اولی برای آن به این خبر اسـتدلال شود؛ یا اینکه علت - جـایز نبودن کتـابت -، اسـتلزام لمس آن است و هر دوی آنهـا جای رد دارد و می توان آن را حمل بر کراهت کرد، به خاطر وارد شدن روایتی معتبر در مورد جواز نوشتن برای حائض، تعویذی را که غالبا جدا از آیات نیست، هر چند احوط ترک آن است به دلیل صحت روایت در سایر کتابها. - . التهذیب ۱: ۳۵ چاپ سنگی -

**[ترجمه]

«۲۰»

مَجْمَعُ الْبَيَانِ، عَنِ الْبَاقِرِ علیه السلام: فِی قَوْلِهِ تَعَالَی لا یَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ (۴) قَالَ مِنَ الْأَحْدَاثِ وَ الْجَنَابَاتِ وَ قَالَ لَا یَجُوزُ لِلْجُنُبِ وَ الْحَائِضِ وَ الْمُحْدِثِ مَسُّ الْمُصْحَفِ (۵).

**[ترجمه]مجمع البیان: امام باقر علیه السلام در باره قول خدای متعال: «لایمسه الا المطهرون» فرمود: از حدث‌ها و جنابت‌ها و فرمود: برای جنب و حائض و محدث - کسی که حدث از او سر زده - جایز نیست به مصحف دست بزنند. - . مجمع البیان ۹ : ۲۲۶[۱] -

**[ترجمه]

«۲۱»

مَجَالِسُ الصَّدُوقِ (۶)، وَ الْعِلَلُ، عَنْ أَبِی سَعِیدٍ الْخُدْرِیِّ فِی وَصِیَّتِهِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله لِعَلِیٍّ علیه السلام قَالَ: یَا عَلِیُّ إِذَا حَمَلَتِ امْرَأَتُکَ فَلَا تُجَامِعْهَا إِلَّا وَ أَنْتَ عَلَی وُضُوءٍ فَإِنَّهُ إِنْ قُضِیَ بَیْنَکُمَا وَلَدٌ یَکُونُ أَعْمَی الْقَلْبِ بَخِیلَ الْیَدِ(۷).

**[ترجمه]مجالس الصدوق - . امالی الصدوق: ۳۳۹ - ، العلل: در وصیت رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به امام علی علیه السلام آمده است که فرمود: ای علی! زمانی که - خواهان آن هستی که - همسرت حامله شود، تنها در حالت وضو با وی همبستر شو، چرا که در غیر اینصورت، اگر نطفه فرزندی منعقد شود، کوردل و خسیس خواهد بود. - . علل الشرائع ۲: ۲۰۳ -

**[ترجمه]

«۲۲»

الْمَحَاسِنُ، عَنْ أَبِیهِ عَنْ فَضَالَةَ عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ أَبِی الْعَلَاءِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: أَوَّلُ صَلَاةٍ صَلَّاهَا رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فِی السَّمَاءِ بَیْنَ یَدَیِ اللَّهِ تَبَارَکَ

ص: ۳۰۹

۱- ۱. إرشاد القلوب ص ۷۳.

۲- ۲. راجع البحار ج ۱۰ ص ۲۷۷.

۳- ۳. رواه الشیخ فی التهذیب ج ۱ ص ۳۵ ط حجر.

۴- ۴. الواقعه: ۷۹.

۵- ۵. مجمع البیان ج ۹ ص ۲۲۶.

۶- ۶. أمالی الصدوق ص ۳۳۹ و تمام الحدیث فی ج ۱۰۳ ص ۲۸۰- ۲۸۳ راجعه ان شئت.

۷- ۷. علل الشرائع ج ۲ ص ۲۰۳.

وَ تَعَالَی مُقَابِلَ عَرْشِهِ جَلَّ جَلَالُهُ أَوْحَی إِلَیْهِ وَ أَمَرَهُ أَنْ یَدْنُوَ مِنْ صَادٍ وَ یَتَوَضَّأَ وَ قَالَ أَسْبِغْ وُضُوءَکَ وَ طَهِّرْ مَسَاجِدَکَ وَ صَلِّ لِرَبِّکَ قُلْتُ لَهُ وَ مَا الصَّادُ قَالَ عَیْنٌ تَحْتَ رُکْنٍ مِنْ أَرْکَانِ الْعَرْشِ أُعِدَّتْ لِمُحَمَّدٍ صلی الله علیه و آله ثُمَّ قَرَأَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام «ص وَ الْقُرْآنِ ذِی الذِّکْرِ» فَتَوَضَّأَ مِنْهَا وَ أَسْبَغَ وُضُوءَهُ تَمَامَ الْخَبَرِ(۱).

**[ترجمه]المحاسن: حسین بن ابی العلا نقل کرده است که امام صادق علیه السلام فرمود: اولین نمازی که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در آسمان در برابر خدای متعال در مقابل عرش او جل جلاله ادا کرد، به ایشان وحی کرد و دستور داد که به صاد نزدیک شود و وضو بگیرد و فرمود: وضویت را کامل بگیر و مواضع سجده خود را پاکیزه کن و برای پروردگارت نماز بخوان. گفتم: صاد چیست؟ فرمود: چشمه ای در زیر رکنی از ارکان عرش است که برای محمد صلی الله علیه و آله وسلم آماده شده است، - سپس امام صادق علیه السلام سوره «ص و القرآن ذی الذکر» را تلاوت کرد - و پیامبر از آن وضو گرفت و وضویش را به نحو کامل گرفت... ادامه روایت. - . المحاسن: ۳۲۳ -

**[ترجمه]

«۲۳»

الْعِلَلُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِیٍّ مَاجِیلَوَیْهِ عَنْ عَمِّهِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِی الْقَاسِمِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِیٍّ الْکُوفِیِّ عَنْ صَبَّاحٍ الْحَذَّاءِ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَمَّارٍ عَنْهُ علیه السلام: مِثْلَهُ (۲) وَ سَیَأْتِی تَمَامُهَا فِی کِتَابِ الصَّلَاهِ.

**[ترجمه]العلل: اسحاق بن عمار نیز از ایشان مانند این حدیث را نقل کرده است. - . علل الشرائع ۲: ۲۳ - و تمام آن در کتاب صلاه خواهد آمد.

**[ترجمه]

«۲۴»

فَلَاحُ السَّائِلِ لِلسَّیِّدِ، وَ کَنْزُ الْفَوَائِدِ لِلْکَرَاجُکِیِّ، قَالا: سَأَلَ رَجُلٌ الصَّادِقَ علیه السلام فَقَالَ أَخْبِرْنِی بِمَا لَا یَحِلُّ تَرْکُهُ وَ لَا تَتِمُّ الصَّلَاهُ إِلَّا بِهِ فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام لَا تَتِمُّ الصَّلَاهُ إِلَّا لِذِی طُهْرٍ سَابِغٍ.

**[ترجمه]فلاح السائل سید، کنز الفوائد کراجکی: نقل کرده اند که مردی از امام صادق علیه السلام سؤال کرد که درباره آنچه که ترک آن حلال نیست و نماز فقط به وسیله آن کامل می شود مرا آگاه ساز، امام صادق علیه السلام فرمود: نماز تمام و مورد قبول نیست مگر با طهارت کامل.

**[ترجمه]

«۲۵»

مَجالِسُ الْمُفِيدِ، بِإِسْنَادِهِ عَنِ الْحَسَنِ الْبَصْرِيِّ قَالَ: لَمَّا قَدِمَ عَلَيْنَا أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلِيُّ بْنُ أَبِی طَالِبٍ علیه السلام الْبَصْرَةَ مَرَّ بِی وَ أَنَا أَتَوَضَّأُ فَقَالَ يَا غُلَامُ أَحْسِنْ وُضُوءَكَ يُحْسِنِ اللَّهُ إِلَيْكَ ثُمَّ جَازَنِی الْحَدِيثَ (۳).

**[ترجمه]مجالس المفيد: حسن بصری نقل کرده است که زمانی که امام علی علیه السلام قدم به بصره نهاد، از کنار من عبور کرد و من مشغول وضو گرفتن بودم، خطاب به من فرمود: ای پسر، وضویت را خوب بگیر تا خداوند به تو خوبی کند، سپس از کنار من عبور کرد... ادامه حدیث. - . مجالس المفيد: ۷۷ -

**[ترجمه]

«۲۶»

تُحَفُ الْعُقُولِ، عَنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام قَالَ: الْوُضُوءُ بَعْدَ الطُّهْرِ عَشْرُ حَسَنَاتٍ فَتَطَهَّرُوا(۴).

**[ترجمه]تحف العقول: از اميرالمؤمنين علیه السلام نقل کرده اند که فرمود: وضو گرفتن بعد از طهارت، ده حسنه دارد، پس طهارت بگيريد. - . تحف العقول: ۱۰۵ -

**[ترجمه]

«۲۷»

دَعَائِمُ الْإِسْلَامِ، عَنِ النَّبِيِّ صلی الله علیه و آله قَالَ: بُنِيَتِ الصَّلَاةُ عَلَى أَرْبَعَةِ أَسْهُمٍ سَهْمٌ إِسْبَاغُ الْوُضُوءِ وَ سَهْمٌ لِلرُّكُوعِ وَ سَهْمٌ لِلسُّجُودِ وَ سَهْمٌ لِلْخُشُوعِ (۵).

ص: ۳۱۰

۱- ۱. المحاسن ص ۳۲۳.

۲- ۲. علل الشرائع ج ۲ ص ۲۳.

۳- ۳. مجالس المفيد ص ۷۷.

۴- ۴. تحف العقول فی حديث الاربعمائه ص ۱۰۵ س ۴ ط الإسلاميه.

۵- ۵. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۰۰.

وَ مِنْهُ عَنْ نَوْفٍ الشَّامِيِّ قَالَ: رَأَيْتُ عَلِيّاً علیه السلام يَتَوَضَّأُ وَ كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى بَصِيصِ الْمَاءِ عَلَى مَنْكِبَيْهِ يَعْنِي مِنْ إِسْبَاغِ الْوُضُوءِ(۱).

وَ مِنْهُ عَنْ عَلِيٍّ علیه السلام أَنَّهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: مَنْ لَمْ يُتِمَّ وُضُوءَهُ وَ رُكُوعَهُ وَ سُجُودَهُ وَ خُشُوعَهُ فَصَلَاتُهُ خِدَاجٌ (۲).

وَ عَنْهُ علیه السلام أَنَّهُ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله يَقُولُ: أَ لَا أَدُلُّكُمْ عَلَى مَا يُكَفِّرُ الذُّنُوبَ وَ الْخَطَايَا إِسْبَاغُ الْوُضُوءِ عِنْدَ الْمَكَارِهِ وَ انْتِظَارُ الصَّلَاةِ بَعْدَ الصَّلَاةِ فَذَلِكَ الرِّبَاطُ(۳).

وَ عَنْهُ علیه السلام: أَنَّهُ كَانَ يُجَدِّدُ الْوُضُوءَ لِكُلِّ صَلَاةٍ يَبْتَغِي بِذَلِكَ الْفَضْلَ وَ صَلَّى يَوْمَ فَتْحِ مَكَّةَ الصَّلَوَاتِ كُلَّهَا بِوُضُوءٍ وَاحِدٍ(۴).

**[ترجمه]دعائم الاسلام: از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم نقل کرده اند که فرمود: نماز بر چهار سهم بنا گذاشته شده است. یک سهم از آن در وضوی کامل است و سهمی برای رکوع و سهمی برای سجده و سهمی برای خشوع می‌باشد. - . دعائم الاسلام ۱: ۱۰۰ -

دعائم الاسلام: نوف شامی نقل کرده است که امام علی علیه السلام را در حال وضو گرفتن دیدم و گویی به درخشش آب بر شانه هایش می نگریستم، یعنی به خاطر شاداب وضو گرفتن ایشان. - . دعائم الاسلام ۱: ۱۰۰ -

دعائم الاسلام: امام علی علیه السلام نقل کرده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم فرمود: کسی که وضو و رکوع و خشوعش در نماز کامل نیست، نمازش خداج است - ناقص است -. - . دعائم الاسلام ۱: ۱۰۰ -

و از ایشان نقل شده است که فرمود: از رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم شنیدم که می فرمود: آیا شما را به چیزی که گناهان و خطاها را می پوشاند، راهنمایی کنم؟ وضوی تمام و کامل گرفتن با وجود سختی‌ها، انتظار نماز پس از نماز؛ پس این عامل پیوند است. - . دعائم الاسلام ۱: ۱۰۰[۶] -

و از ایشان نقل شده است که پیامبر صلی الله علیه و آله برای ادای هر نماز وضو می گرفت و بدان فضیلت را طلب می کرد و در روز فتح مکه، تنها با یک وضو همه نمازها را خواند. - . دعائم الاسلام ۱: ۱۰۰ -

**[ترجمه]

توضیح

البصیص البریق و فی النهایه فیه کل صلاه لیست فیها قراءه فهی خداج الخداج النقصان و هو مصدر علی حذف المضاف أی ذات خداج و یکون قد وصفها بالمصدر نفسه مبالغه کقوله فإنما هی إقبال و إدبار(۵).

و قال فیه إسباغ الوضوء علی المکاره و کثره الخطی إلی المساجد و انتظار الصلاه بعد الصلاه فذلکم الرباط الرباط فی الأصل الإقامه علی جهاد العدو بالحرب و ارتباط الخیل و إعدادها فشبه به ما ذکر من الأفعال الصالحه و العباده قال القتیبی أصل

المرابطه أن يربط الفريقان خيولهم فی ثغر کل منهما معـد لصاحبه فسـمی المقام فی الثغور رباطا و منه قوله علیه السـلام فـذلکم الرباط أی إن المواظبه علی الطهاره و الصلاه و العباده کالجهاد فی سبیل الله فیکون الرباط مصدر رابطت أی لازمت.

و قیل الرباط هاهنا اسم لما یربط به الشی ء أی یشد یعنی أن هذه الخلال

ص: ۳۱۱

۱- ۱. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۰۰.

۲- ۲. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۰۰.

۳- ۳. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۰۰.

۴- ۴. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۰۰.

۵- ۵. البیت من قصـیده للخنساء ترثی بها أخاه صـخرا منها: فما عجول علی بوٍّ تطیف به***قد ساعدتها علی التحنان أظآر ترتع ما رتعت حتّی إذا ادکرت***فانما هی اقبال و ادبار

تربط صاحبها عن المعاصی و تکفه عن المحارم انتهی.

و لعل ما روینا من إرجاع اسم الإشاره إلی خصوص الانتظار أربط و أنسب فلا تغفل.

**[ترجمه]«بصیص» به معنای بریق و درخشش است و در نهایه آمده است که در حدیث است: هر نمازی که در آن قرائت نباشد خداج است. «خداج»، نقصان است و آن مصدری است که مضاف آن حذف شده، یعنی ذات خداج و شاید آن را از روی مبالغه با همان مصدر وصف کرده باشد، مانند این قول وی که فرمود: «فإنما هی اقبال و ادبار».

و در آن گفته: وضوی کامل در مکاره - سختی‌ها -، به سوی مساجد زیاد قدم برداشتن، انتظار نماز پس از نماز، اینها عامل پیوند و استحکام است، رباط در اصل به معنای اقامت برای جنگ با دشمن در جهاد و انتخاب اسبها و آماده کردن آنها می باشد، از این رو افعال نیکو و عبادت را که ذکر شد، به آن تشبیه کرده است. قتیبی گفته: اصل مرابطه بدین شکل است که دو گروه، اسبهای خود را در مرز هریک از آنها که برای صاحبش آماده شده است، ببندند؛ از این رو اقامت در مرزها رباط نامیده شده است، و از جمله آن، این قول امام است: «فذلکم الرباط» یعنی مراقبت از طهارت و نماز و عبادت، همچون جهاد در راه خداست، بنابراین رباط مصدر «رابطت» به معنای لازمت است.

و برخی گفته اند: رباط در اینجا اسم است برای آنچه که چیزی بدان مربوط یعنی بسته می شود، بدین معنا که این ویژگی ها صاحبش را از انجام گناهان و محارم می‌بندد و باز می دارد.

شاید آنچه را که ما در مورد ارجاع اسم اشاره به انتظار روایت کردیم، مربوط‌تر و مناسب‌تر باشد، پس از آن غافل نباش.

**[ترجمه]

«۲۸»

نَوَادِرُ الرَّاوَنْدِیِّ، بِإِسْنَادِهِ الْمُتَقَدِّمِ عَنْ مُوسَی بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ عَلِیٌّ علیه السلام: کَانَ أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِذَا بَالُوا تَوَضَّئُوا أَوْ تَیَمَّمُوا مَخَافَهَ أَنْ تُدْرِکَهُمُ السَّاعَهَ(۱).

**[ترجمه]نوادر الراوندی: امام موسی بن جعفر علیه السلام از پدران خود علیهم السلام نقل کرده است که امام علی علیه السلام فرمود: اصحاب رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم زمانی که بول می کردند وضو می گرفتند و تیمم می کردند، از ترس اینکه مرگ آنان را فراگیرد. -. نوادر الراوندی: ۳۹ -

**[ترجمه]

«۲۹»

دَعَوَاتُ الرَّاوَنْدِیِّ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: إِذَا غَضِبَ أَحَدُکُمْ فَلْیَتَوَضَّأْ.

**[ترجمه]دعوات الراوندی: زمانی که یکی از شما خشمگین شد، باید وضو بگیرد.

**[ترجمه]

بیان

لا یبعد أن یراد به غسل الید.

**[ترجمه]بعید نیست که منظور ایشان شستن دست باشد.

**[ترجمه]

«۳۰»

أَعْلَامُ الدِّینِ لِلدَّیْلَمِیِّ، عَنْ سَمُرَهَ بْنِ جُنْدَبٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: مَنْ تَوَضَّأَ ثُمَّ خَرَجَ إِلَی الْمَسْجِدِ فَقَالَ حِینَ یَخْرُجُ مِنْ بَیْتِهِ بِسْمِ اللَّهِ الَّذِی خَلَقَنِی فَهُوَ یَهْدِینِی هَدَاهُ اللَّهُ لِلْإِیمَانِ الْخَبَرَ.

**[ترجمه]اعلام الدین دیلمی: سمره بن جندب نقل کرده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: هر کس وضو بگیرد و سپس به سوی مسجد برود و در حال خروج از خانه اش بگوید: «به نام خداوندی که مرا آفرید و اوست که مرا هدایت می کند»، خداوند او را به سوی ایمان هدایت می کند... ادامه خبر.

**[ترجمه]

«۳۱»

عُدَّهُ الدَّاعِی لِابْنِ فَهْدٍ، قَالَ الصَّادِقُ علیه السلام: لِقَارِئِ الْقُرْآنِ بِكُلِّ حَرْفٍ یَقْرَؤُهُ فِی الصَّلَاهِ قَائِماً مِائَهُ حَسَنَهٍ وَ قَاعِداً خَمْسُونَ حَسَنَهً وَ مُتَطَهِّراً فِی غَیْرِ الصَّلَاهِ خَمْسٌ وَ عِشْرُونَ حَسَنَهً وَ غَیْرَ مُتَطَهِّرٍ عَشْرُ حَسَنَاتٍ (۲).

**[ترجمه]عده الداعی از ابن فهد: امام صادق علیه السلام فرمود: به هر حرفی که قرائت کننده قرآن در نماز در حالت ایستاده قرائت می‌کند، صد حسنه داده می شود و اگر نشسته خواند پنجاه حسنه و اگر با وضو و در غیر نماز باشد بیست و پنج حسنه و اگر بدون وضو باشد ده حسنه به او داده می شود. - . عده الداعی: ۲۱۱، ثواب الاعمال: ۹۱ -

**[ترجمه]

«۳۲»

مَجَالِسُ الشَّیْخِ (۳)، وَ مَكَارِمُ الْأَخْلَاقِ،: فِیمَا أَوْصَی بِهِ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله أَبَا ذَرٍّ قَالَ یَا أَبَا ذَرٍّ إِسْبَاغُ الْوُضُوءِ عَلَی الْمَكَارِهِ

مِنَ الْكَفَّارَاتِ (۴).

فائده ذكر الأصحاب استحباب الوضوء للصلاه و الطواف المندوبين و للتجديد و التأهب للصلاه الفريضه قبل دخول وقتها ليوقعها فى أول الوقت

ص: ۳۱۲

۱- ۱. نوادر الراوندىّ ص ۳۹.

۲- ۲. عدّه الداعى ص ۲۱۱، و تراه فى ثواب الأعمال ص ۹۱.

۳- ۳. أمالى الطوسىّ ج ۲ ص ۱۳۸- ۱۵۶، و لم نجد موضع النصّ فيه.

۴- ۴. مكارم الأخلاق ص ۵۴۸.

و لما لا يشرط فيه الطهاره من مناسك الحج و صلاه الجنازه و لنوم الجنب و أكله و لذكر الحائض و تغسيل الجنب الميت و جماع الغاسل إذا كان جنبا و لمس كتابه القرآن إذا لم يكن واجبا و قراءته و حمله و دخول المساجد و زياره قبور المؤمنين و الكون على طهاره و لمن يدخل الميت قبره و لطلب الحوائج و للنوم و جماع المحتلم قبل الغسل و جماع المرأه الحامل و وطء جاريه بعد وطء أخرى و وضوء الميت قبل غسله و لحصول المذى و الرعاف و القى ء و التخليل المخرج للدم إذا كرههما الطبع و الخارج من الذكر بعد الاستبراء و الزياده على أربعه أبيات شعر باطل و القهقهه فى الصلاه عمدا و التقبيل بشهوه و مس الفرج و بعد الاستنجاء بالماء للمتوضئ قبله و لو كان قد استجمر.

و قد ورد فى جميعها روايات إلا ما شذ لكن بعضها ضعيفه و بعضها محموله على التقيه كالرعاف و القى ء و التخليل و الشعر و القهقهه و التقبيل و مس الفرج و لتفصيل القول فيها محل آخر.

ص: ٣١٣

**[ترجمه]مجالس الشیخ، مکارم الاخلاق: در وصیت رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به ابوذر آمده است: ای ابوذر! کامل گرفتن وضو در شرایط سخت، کفاره گناهان است. - . مکارم الاخلاق: ۵۴۸ -

نکته: اصحاب استحباب وضو را برای این موارد ذکر کرده‌اند: نماز و طواف مستحب و تجدید وضو برای آماده شدن برای نماز واجب قبل از داخل شدن وقت آن، تا آن را در اول وقت ادا کند و آن مناسک از حج که طهارت در آن شرط نیست، و نماز جنازه و خواب فرد جنب و خوردنش و ذکر گفتن حائض و غسل دادن میت توسط جنب و جماع غاسل در صورتی که جنب باشد و مسّ نوشته های قرآن در صورتی که واجب نباشد و خواندن و حمل کردن آن، ورود به مساجد و زیارت کردن قبرهای مسلمانان و بودن بر طهارت برای کسی که میت را وارد قبرش می کند، برای طلب حوائج، برای خواب، جماع فرد محتلم قبل از غسل، جماع زن باردار، همبستر شدن با کنیز بعد از کنیزی دیگر، وضو دادن میت قبل از غسل وی، برای بیرون آمدن مذی، خون دماغ و قی و خلال کردنی که موجب آمدن خون باشد، زمانی که طبع از آن کراهت یابد، و آنچه بعد از استبراء از آلت خارج می‌شود، خواندن بیش از چهار بیت شعر باطل، قهقهه کردن در نماز از روی عمد، و بوسیدن از روی شهوت، دست کشیدن بر فرج و بعد از استنجاء با آبی که قبل از وی کسی از آن وضو گرفته است، هرچند با سنگ استنجاء کرده باشد.

در تمامی این موارد جز اندکی، روایاتی وارد شده است، اما برخی ضعیف و برخی محمول بر تقیه است، همچون خون دماغ شدن، قی، تخلیل، شعر، قهقهه، بوسیدن و دست کشیدن بر فرج، و برای بسط دادن قول در آن، محل دیگری است .

**[ترجمه]

باب ۵ التسمیه و الأدعیه المستحبه عند الوضوء و قبله و بعده

الأخبار

«۱»

الْخِصَالُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى الْيَقْطِينِيِّ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ يَحْيَى عَنْ جَدِّهِ الْحَسَنِ بْنِ رَاشِدٍ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ وَ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنِ الصَّادِقِ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام: لَا يَتَوَضَّأُ الرَّجُلُ حَتَّى يُسَمِّيَ يَقُولُ قَبْلَ أَنْ يَمَسَّ الْمَاءَ

بِسْمِ اللَّهِ اللَّهُمَّ اجْعَلْنِي مِنَ التَّوَّابِينَ وَ اجْعَلْنِي مِنَ الْمُتَطَهِّرِينَ فَإِذَا فَرَغَ مِنْ طَهُورِهِ قَالَ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ وَ أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّداً عَبْدُهُ وَ رَسُولُهُ فَعِنْدَهُمَا يَسْتَحِقُّ الْمَغْفِرَةَ(۱).

المحاسن، فی روایه ابن مسلم عن أبی عبد الله علیه السلام عن أمیر المؤمنین علیه السلام: مثله (۲).

**[ترجمه]الخصال: امام صادق علیه السلام از پدران خویش علیهم السلام نقل کرده است که امام علی علیه السلام فرمود: انسان قبل از گفتن بسم الله نباید وضو بگیرد یعنی قبل از اینکه با آب تماس پیدا کند، بگوید: «بسم الله، خدایا مرا از توّابین و

متطهرین قرار ده» زمانی که از وضوی خود فارغ شـد، می گویـد: «شـهادت می دهم که تنها معبود خـداست، شـریکی ندارد و شهادت می دهم که محمد بنده و فرستاده اوست». در این هنگام مستحق آمرزش است. - . الخصال ۲: ۱۶۵ -

المحاسن: در روایت ابن مسلم، امام صادق از امام علی علیهما السلام حدیث فوق را نقل کرده است. - . المحاسن: ۴۶ -

**[ترجمه]

«۲»

الْعِلَلُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى الْعَطَّارِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ يَحْيَى الْأَشْعَرِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَكَمِ عَنْ دَاوُدَ الْعِجْلِيِّ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ قَالَ: يَا أَبَا مُحَمَّدٍ مَنْ تَوَضَّأَ فَذَكَرَ اسْمَ اللَّهِ طَهُرَ جَمِيعُ جَسَدِهِ وَ كَانَ الْوُضُوءُ إِلَى الْوُضُوءِ كَفَّارَةً لِمَا بَيْنَهُمَا مِنَ الذُّنُوبِ وَ مَنْ لَمْ يُسَمِّ لَمْ يَطْهُرْ مِنْ جَسَدِهِ إِلَّا مَا أَصَابَهُ الْمَاءُ(۳).

**[ترجمه]العلـل: ابوبصـیر نقل کرده است که امام صادق علیه السـلام فرمود: ای ابا محمـد! هر کس در حال وضو نام خـدا را ببرد، تمـام بـدنش پـاک می گردد، و وضویش تـا وضوی دیگر کفـاره گناهان او بین این دو وضوست، و هر کس نام خـدا را نبرد، از بدنش جز جایی که آب به آن رسیده، پاک نخواهد شد. - . علل الشرائع ۱: ۲۷۳ -

**[ترجمه]

«۳»

ثَوَابُ الْأَعْمَالِ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ مَسْرُورٍ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ مُحَمَّدِ

۱- ۱. الخصال ج ۲ ص ۱۶۵.

۲- ۲. المحاسن ص ۴۶.

۳- ۳. علل الشرائع ج ۱ ص ۲۷۳.

بْنِ عَامِرٍ عَنْ عَمِّهِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَامِرٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ: مِثْلَهُ (۱).

وَ مِنْهُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ الْوَلِيدِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ الصَّفَّارِ عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ حُكَيْمٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُغِيرَهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُسْكَانَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: مَنْ ذَكَرَ اسْمَ اللَّهِ عَلَى وُضُوئِهِ فَكَأَنَّمَا اغْتَسَلَ (۲).

المقنع، مرسلا: مثله (۳).

**[ترجمه]ثواب الاعمال: محمد بن اسماعیل مانند این حدیث را نقل کرده است. - . ثواب الاعمال: ۱۵ -

عبدالله بن مسکان نقل کرده است که امام صادق علیه السلام فرمود: کسی که نام خداوند را در حین گرفتن وضو برد، گویی غسل کرده باشد. - . ثواب الاعمال: ۱۶ -

المقنع: مانند این حدیث را نقل کرده است. - . المقنع: ۳ -

**[ترجمه]

«۴»

الْمَحَاسِنُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي الْمُثَنَّى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ حَسَّانَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَبِيهِ عليه السلام قَالَ: مَنْ ذَكَرَ اسْمَ اللَّهِ عَلَى وُضُوئِهِ طَهُرَ جَسَدُهُ كُلُّهُ وَ مَنْ لَمْ يُذْكَرِ اسْمَ اللَّهِ عَلَى وُضُوئِهِ طَهُرَ مِنْ جَسَدِهِ مَا أَصَابَهُ الْمَاءُ(۴).

**[ترجمه]المحاسن: محمد بن جعفر از پدرش علیه السلام نقل کرده است که فرمود: کسی که نام خداوند را در حین گرفتن وضو برد، گویی تمام تنش پاک شده، و کسی که نام خداوند را زمان وضو نبرد، تنها قسمتی که آب بدان خورده است پاک می گردد. - . المحاسن: ۴۶ -

**[ترجمه]

بیان

لعل المعنی أن مع التسمیه له ثواب الغسل أو أنه یغفر له ما عمل بجمیع الجوارح من السیئات و إلا یغفر له ما فعل بجوارح الوضوء فقط أو أن الطهاره المعنویه التی تحصل بسبب الطهاره و تصیر سببا لقبول العباده و کمالها تحصل مع التسمیه للجمیع و مع عدمها لخصوص أعضاء الوضوء و هو قریب من الأول و یؤیدهما خبر ابن مسکان.

**[ترجمه]شاید معنی این باشد که بردن نام خداوند، پاداش غسل دارد یا اینکه بدیها و گناهانی را که با تمام اعضای خود مرتکب شده، بخشیده شود، در غیر این صورت تنها اعمالی را که با جوارح وضو انجام داده بخشوده می شود. یا اینکه طهارت معنوی که به سبب طهارت حاصل می شود و علتی جهت پذیرش عبادت و کمال آن می گردد، با گفتن نام خداوند، برای

همه بـدن حاصل می گردد و در صورت عدم آن، فقط برای اعضای ویژه وضوست که آن طهارت حاصل می‌شود و این قول، قریب به قول اول است و خبر ابن مسکان، آن دو را تأیید می کند.

**[ترجمه]

«۵»

فِقْهُ الرِّضَا، قَالَ علیه السلام: أَیُّمَا مُؤْمِنٍ قَرَأَ فِی وُضُوئِهِ إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِی لَیْلَهِ الْقَدْرِ خَرَجَ مِنْ ذُنُوبِهِ کَیَوْمَ وَلَدَتْهُ أُمُّهُ (۵).

**[ترجمه]فقه الرضا: امام رضا علیه السلام فرمود: هر مؤمنی که سوره قدر را به هنگام وضو گرفتن بخواند، گناهان او بخشیده می شود، گویا تازه از مادر متولد شده است. - . فقه الرضا ۲: ۶ -

**[ترجمه]

«۶»

الْعَیَّاشِیُّ، عَنْ أَبِی الْحَسَنِ عَلِیِّ بْنِ مُحَمَّدٍ علیه السلام: أَنَّ قَنْبَراً مَوْلَی أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ أُدْخِلَ عَلَی الْحَجَّاجِ بْنِ یُوسُفَ فَقَالَ لَهُ مَا الَّذِی کُنْتَ تَلِی مِنْ أَمْرِ عَلِیِّ بْنِ أَبِی طَالِبٍ قَالَ کُنْتُ أُوَضِّیهِ فَقَالَ لَهُ مَا کَانَ یَقُولُ إِذَا فَرَغَ مِنْ وُضُوئِهِ قَالَ کَانَ یَتْلُو هَذِهِ الْآیَهَ فَلَمَّا نَسُوا ما ذُکِّرُوا بِهِ فَتَحْنا عَلَیْهِمْ أَبْوابَ

۱- ۱. ثواب الأعمال ص ۱۵.

۲- ۲. ثواب الأعمال ص ۱۶.

۳- ۳. المقنع ص ۳.

۴- ۴. المحاسن ص ۴۶.

۵- ۵. فقه الرضا ص ۲، س ۶.

كُلِّ شَيْ ءٍ حَتَّى إِذا فَرِحُوا بِما أُوتُوا أَخَذْناهُمْ بَغْتَةً فَإِذا هُمْ مُبْلِسُونَ فَقُطِعَ دابِرُ الْقَوْمِ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعالَمِينَ (۱) فَقَالَ الْحَجَّاجُ كَانَ يَتَأَوَّلُهَا عَلَيْنَا فَقَالَ نَعَمْ فَقَالَ مَا أَنْتَ صَانِعٌ إِذَا ضَرَبْتُ عِلَاوَتَكَ قَالَ إِذاً أَسْعَدَ وَ تَشْقَى فَأَمَرَ بِهِ (۲).

**[ترجمه]العياشی: ابو الحسن علی بن محمد نقل كرده است كه قنبر غلام امير مؤمنان عليه السلام نزد حجاج بن يوسف آمد، حجاج از او پرسيد: در خدمت علی عليه السلام چه می كردی؟ قنبر گفت: آب وضو برايش فراهم می ساختم، حجاج گفت: پس از وضو چه می گفت؟ قنبر گفت: اين آيه شريفه را می خواند: «فلما نسوا ما ذكروا به فتحنا عليهم أبواب كل شیء حتی إذا فرحوا بما أوتوا أخذناهم بغته فإذا هم مبلسون * فقطع دابر القوم الذين ظلموا و الحمد لله رب العالمين،{پس چون آنچه را كه بدان پند داده شده بودند فراموش كردند، درهای هر چيزی [از نعمتها] را بر آنان گشوديم تا هنگامی كه به آنچه داده شده بودند شاد گرديدند، ناگهان [گريبان] آنان را گرفتيم و يكباره نوميد شدند.} - . انعام / ۴۴ -

حجاج گفت: اين آيه را به ما تأويل می كرد؟. قنبر گفت: آری. حجاج گفت: چه می كنی اگر گردنت را بزنم؟ قنبر گفت: در اين صورت من خوشبخت، و تو بدبخت خواهی شد. پس دستور داد تا گردنش را بزنند. - . تفسير العياشی ۱: ۳۹۵ -

**[ترجمه]

بيان

العلاوه بالكسر أعلى الرأس و القدم و المراد هنا الأول.

**[ترجمه]«علاوه» با كسره به معنای بالای سر و نيز به معنای پا است و در اينجا مراد معنای اول است.

**[ترجمه]

«۷»

تَفْسِيرُ الْإِمَامِ، قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله: مِفْتَاحُ الصَّلَاةِ الطَّهُورُ وَ تَحْرِيمُهَا التَّكْبِيرُ وَ تَحْلِيلُهَا التَّسْلِيمُ لَا يَقْبَلُ اللَّهُ تَعَالَى صَلَاةً بِغَيْرِ طَهُورٍ وَ لَا صَدَقَةً مِنْ غُلُولٍ وَ إِنَّ أَعْظَمَ طَهُورِ الصَّلَاةِ الَّتِي لَا يَقْبَلُ الصَّلَاةَ إِلَّا بِهِ وَ لَا شَيْئاً مِنَ الطَّاعَاتِ مَعَ فَقْدِهِ مُوَالاةُ مُحَمَّدٍ وَ أَنَّهُ سَيِّدُ الْمُرْسَلِينَ وَ مُوَالاةُ عَلِيٍّ وَ أَنَّهُ سَيِّدُ الْوَصِيِّينَ وَ مُوَالاةُ أَوْلِيَائِهِمَا وَ مُعَادَاةُ أَعْدَائِهِمَا.

وَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله: إِنَّ الْعَبْدَ إِذَا تَوَضَّأَ فَغَسَلَ وَجْهَهُ تَنَاثَرَتْ عَنْهُ ذُنُوبُ وَجْهِهِ وَ إِذَا غَسَلَ يَدَيْهِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ تَنَاثَرَتْ ذُنُوبُ يَدَيْهِ وَ إِذَا مَسَحَ رَأْسَهُ تَنَاثَرَتْ عَنْهُ ذُنُوبُ رَأْسِهِ وَ إِذَا مَسَحَ رِجْلَيْهِ أَوْ غَسَلَهُمَا لِلتَّقِيَّةِ تَنَاثَرَتْ عَنْهُ ذُنُوبُ رِجْلَيْهِ وَ إِذَا قَالَ فِي أَوَّلِ وُضُوئِهِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ* طَهُرَتْ أَعْضَاؤُهُ كُلُّهَا مِنَ الذُّنُوبِ وَ إِنْ قَالَ فِي آخِرِ وُضُوئِهِ أَوْ غُسْلِهِ لِلْجَنَابَهِ سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَ بِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَ أَتُوبُ إِلَيْكَ وَ أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّداً عَبْدُكَ وَ رَسُولُكَ وَ أَشْهَدُ أَنَّ عَلِيّاً وَلِيُّكَ وَ خَلِيفَتُكَ بَعْدَ نَبِيِّكَ عَلَى خَلْقِكَ وَ أَنَّ أَوْلِيَاءَهُ خُلَفَاؤُكَ وَ أَوْصِيَاءَهُ أَوْصِيَاؤُكَ تَحَاتَّتْ عَنْهُ ذُنُوبُهُ كُلُّهَا كَمَا تَحَاتُّ وَرَقُ الشَّجَرِ وَ خَلَقَ اللَّهُ بِعَدَدِ كُلِّ قَطْرَهٍ مِنْ قَطَرَاتِ وَضُوئِهِ أَوْ غِسْلِهِ مَلَكاً يُسَبِّحُ اللَّهَ وَ يُقَدِّسُهُ وَ يُهَلِّلُهُ وَ يُكَبِّرُهُ وَ يُصَلِّي عَلَى مُحَمَّدٍ

وَ آلِهِ الطَّيِّبِينَ وَ ثَوَابُ ذَلِکَ لِهَذَا

الْمُتَوَضِّئِ ثُمَّ یَأْمُرُ اللَّهُ بِوُضُوئِهِ وَ بِغُسْلِهِ فَیَخْتِمُ عَلَیْهِ بِخَوَاتِیمِ رَبِّ الْعِزَّهِ ثُمَّ یُرْفَعُ تَحْتَ الْعَرْشِ حَیْثُ لَا تَتَنَاوَلُهُ اللُّصُوصُ وَ لَا یَلْحَقُهُ السُّوسُ وَ لَا تُفْسِدُهُ الْأَعْدَاءُ حَتَّی یُرَدَّ عَلَیْهِ وَ یُسَلَّمَ إِلَیْهِ أَوْفَرَ مَا هُوَ أَحْوَجَ وَ أَفْقَرَ مَا یَکُونُ إِلَیْهِ فَیُعْطَی بِذَلِکَ فِی

ص: ۳۱۶

۱- ۱. الأنعام: ۴۴.

۲- ۲. تفسیر العیّاشیّ ج ۱ ص ۳۵۹.

الْجَنَّهِ مَا لَا يُحْصِيهِ الْعَادُّونَ وَ لَا يَعِيهِ الْحَافِظُونَ وَ يَغْفِرُ اللَّهُ لَهُ جَمِيعَ ذُنُوبِهِ حَتَّى تَكُونَ صَلَاتُهُ نَافِلَهً فَإِذَا تَوَجَّهَ إِلَى مُصَلَّاهُ لِيُصَلِّيَ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لِمَلَائِكَتِهِ يَا مَلَائِكَتِي أَ لَا تَرَوْنَ إِلَى عَبْدِي هَذَا قَدِ انْقَطَعَ عَنْ جَمْعِ الْخَلَائِقِ إِلَيَّ وَ أَمَّلَ رَحْمَتِي وَ جُودِي وَ رَأْفَتِي أُشْهِدُكُمْ أَنِّي أَخُصُّهُ بِرَحْمَتِي وَ كَرَامَاتِي (۱).

**[ترجمه]تفسیر الامام: فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: کلید نماز پاکی است، تحریم آن تکبیره الاحرام و پایان آن سلام است. خداوند تعالی نماز را بدون طهارت نمی پذیرد و خداوند صدقه ای را که از طریق خیانت باشد نمی پذیرد، از بزرگترین طهارت نماز که نماز جز با آن پذیرفته نمی شود و چیزی از طاعات با نبودن آن مورد قبول واقع نمی شود، موالات و دوست داشتن رسول خداست که سید مرسلین است و موالات علی علیه السلام است که سید الوصیین است و دوست داشتن دوستان آن دو و دشمنی کردن با دشمنان آنهاست.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: هنگامی که نمازگزار وضو گیرد و صورتش را بشوید، آثار گناهان از چهره اش زدوده می شود، و زمانی که دو دستش را تا آرنج بشوید، گناهانی که بوسیله دست هایش انجام داده از بین می رود، و آن وقت که سرش را مسح می کشد، معصیّت هایی که بوسیله سرش انجام داده زدوده می شود، و آن وقت که پاهایش را مسح می کشد - یا آن دو را به جهت تقیه می شوید -، گناهانی که به وسیله پاهایش انجام داده است از بین خواهد رفت.

اگر کسی در اوّل وضو، «بسم الله الرحمن الرحیم» را بگوید، تمام اعضایش از گناهان پاک می شود و اگر در آخر وضوی خود یا غسل جنابتش بگوید: پاک و منزه است خدا، شهادت می دهم که تنها معبود تویی، از تو آمرزش می طلبم و به سوی تو توبه می کنم و شهادت می دهم که محمد بنده و فرستاده خداست و علی جانشین و خلیفه تو پس از پیامبرت بر بندگانت است و اولیای او جانشینانت و اوصیایش اوصیای تو هستند»، گناهان وی به سان افتادن برگ درخت فرو می ریزند و خداوند در ازای هر قطره از قطره های وضو یا غسل وی، فرشته ای را می آفریند که تسبیح و تقدیس خداوند و تهلیل و تکبیر او را گوید و بر محمد و خاندان پاکش درود فرستد و ثواب اینها برای فرد وضو گیرنده است.

سپس خداوند به وضو و غسل وی فرمان می دهد و مُهری از مهرهای ربّ‌العزه بر آن زده می‌شود و در ذیل عرش بالا می رود تا جایی که دست دزدان به وی نمی رسد و بید و کرم [آفت] یارای رسیدن بدان را ندارند و دشمنان توان فاسد کردنش را ندارند تا اینکه به او بازگردانده می شود و به او تسلیم می شود و به صورتی بسیار فراوان است و او نسبت به آن نیازمندترین و فقیرترین است و به خاطر آن در بهشت، آنچه را که شمارشگران از شمردن آن ناتوانند و حافظان، توان به خاطر سپردنش را ندارند، به وی داده می‌شود، و خداوند تمامی گناهانش را می آمرزد، تا این که نمازش نافله می‌شود. زمانی که به مصلای خویش رو می‌آورد تا نماز بخواند، خداوند عز و جل خطاب به ملائکه خویش می گوید: یا فرشتگانم! آیا بدین بنده ام نمی نگرید، از تمامی آفریدگان قطع امید کرده و به رحمت و بخشش من و رافتم امید بسته است. شما را شاهد می گیرم که او را از رحمت و کراماتم برخوردار سازم. - . تفسیر الامام: ۲۳۹ -

**[ترجمه]

أقول

تمامه فی باب فضل الصلاه.

**[ترجمه]کامل این روایت در باب فضیلت نماز است.

**[ترجمه]

بیان

فی النهایه تحاتت عنه الذنوب تساقطت و قوله علیه أوفر حال عن فاعلی یرد و یسلم و قوله أحوج و أفقر حالان عن الضمیرین فی علیه و إلیه أی یرد و یسلم إلیه الوضوء و الغسل أی ثوابهما فی نهایه الوفور و الکمال فی حال یکون هو فی غایه الاضطرار و الافتقار إلی الثواب.

قوله نافله أی زیاده لا یحتاج إلیه فی غفران الذنوب.

**[ترجمه]در نهایه آمده: «تحاتت عنه الذنوب» یعنی فرو می ریزند. و قول ایشان که فرمود: «علیه اوفر» حال از دو فاعل فعل یرد و یسلم می باشد و قول ایشان «احوج و افقر» هر دو حال از دو ضمیر علیه و الیه هستند، یعنی «یرد و یسلم الیه الوضو و الغسل»، یعنی پاداش آن دو در نهایت کمال و وفور به وی داده می شود، در حالی که وی خود در نهایت اضطرار و نیازمندی به پاداش و ثواب می باشد .

قول ایشان که فرمود: «نافله»، یعنی زیادتی که در آمرزش گناهان بدان احتیاج ندارد.

**[ترجمه]

«۸»

الْمَكَارِمُ، عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِذَا تَوَضَّأَ أَحَدُكُمْ أَوْ شَرِبَ أَوْ أَكَلَ أَوْ لَبِسَ وَ كُلُّ شَیْ ءٍ یَصْنَعُهُ یَنْبَغِی لَهُ أَنْ یُسَمِّیَ فَإِنْ لَمْ یَفْعَلْ كَانَ لِلشَّیْطَانِ فِیهِ شِرْكٌ (۲).

**[ترجمه]المکارم: از امام صادق علیه السلام نقل کرده اند که فرمود: شایسته است که هر گاه یکی از شما وضو بگیرد و غذا بخورد و آب بنوشد یا لباس بپوشد و هرکاری که انجام می دهد، نام خدا را بر آن جاری سازد، و اگر چنین نکند، شیطان در آن شریک است. - . مکارم الاخلاق: ۱۱۷ -

**[ترجمه]

«۹»

جَامِعُ الْأَخْبَارِ، قَالَ الْبَاقِرُ علیه السلام: مَنْ قَرَأَ عَلَی أَثَرِ وُضُوئِهِ آیَهَ الْكُرْسِیِّ مَرَّهً أَعْطَاهُ اللَّهُ ثَوَابَ أَرْبَعِینَ عَاماً وَ رَفَعَ لَهُ أَرْبَعِینَ دَرَجَهً

وَ زَوَّجَهُ اللَّهُ أَرْبَعِینَ حَوْرَاءَ(۳).

وَ قَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله: یَا عَلِیُّ إِذَا تَوَضَّأْتَ فَقُلْ بِسْمِ اللَّهِ اللَّهُمَّ إِنِّی أَسْأَلُکَ تَمَامَ الْوُضُوءِ وَ تَمَامَ الصَّلَاهِ وَ تَمَامَ رِضْوَانِکَ وَ تَمَامَ مَغْفِرَتِکَ فَهَذَا زَکَاهُ الْوُضُوءِ(۴).

**[ترجمه]جامع الاخبار: امام باقر علیه السلام فرمود: هر کس به دنبال وضوی خود یک بار آیه‌الکرسی را بخواند، خداوند ثواب چهارده سال خواندن آن را به وی می دهد و چهل درجه او را بالا می برد و چهل زن حوری بهشتی را به همسری وی درمی‌آورد. - . جامع الاخبار: ۵۳ -

رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: ای علی! زمانی که وضو گرفتی بگو: «به نام خدا، از تو کامل وضو، و کامل نماز، و کامل خشنودی ات و کامل مغفرتت را می خواهم». این پاکیزه کردن وضوست. - . جامع الاخبار: ۷۶ -

**[ترجمه]

بیان

قال فی الفقیه (۵): زکاه الوضوء أن یقول المتوضئ اللهم إنی

ص: ۳۱۷

۱- ۱. تفسیر الإمام: ۲۳۹.
۲- ۲. مکارم الأخلاق ص ۱۱۷.
۳- ۳. جامع الأخبار ص ۵۳.
۴- ۴. جامع الأخبار ص ۷۶.
۵- ۵. فقیه من لا یحضره الفقیه ج ۱ ص ۳۲.

أسألك تمام الوضوء و تمام الصلاه و تمام رضوانك و الجنه.

فهذا زكاه الوضوء.

و ظاهر روايه المتن كون الدعاء بعد الوضوء و يحتمل قبله أيضا و إطلاق الزكاه عليه إما باعتبار نمو التطهير أو زيادته و كماله بسببه أو باعتبار أنه سبب لقبول الوضوء و الصلاه كما أن الزكاه سبب لقبول الصلاه و الصوم.

**[ترجمه]در فقيه آمده: پاكيزه كردن وضو اين است كه فرد وضو گيرنده بگويد: «خدايا، از تو تمام وضو، و تمام نماز، و تمام خشنودى ات و بهشت را مى خواهم». اين پاكيزه كردن وضوست.

از ظاهر روايت، متن دعا كردن بعد از وضو بر مى آيد، و احتمال قبل از وضو نيز وجود دارد، و زكات ناميدن آن، يا به اعتبار نمو تطهير، يا افزايش و كمال آن به سبب وجود آن است؛ يا بدين اعتبار كه آن سبب قبول نماز و وضوست، همچنان كه تزكيه و پاكسازى سبب پذيرش نماز و روزه است.

**[ترجمه]

«10»

الْمَحَاسِنُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنِ الْعَلَاءِ بْنِ الْفُضَيْلِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِذَا تَوَضَّأَ أَحَدُكُمْ وَ لَمْ يُسَمِّ كَانَ لِلشَّيْطَانِ فِي وُضُوئِهِ شِرْكٌ فَإِنْ أَكَلَ أَوْ شَرِبَ أَوْ لَبِسَ وَ كُلُّ شَيْ ءٍ صَنَعَهُ يَنْبَغِي لَهُ أَنْ يُسَمِّيَ عَلَيْهِ وَ إِنْ لَمْ يَفْعَلْ كَانَ لِلشَّيْطَانِ فِيهِ شِرْكٌ (1).

و عن محمد بن سنان عن حماد عن ربعى عن الفضيل عن أبى عبد الله علیه السلام. مثله (2) و عن محمد بن عيسى عن العلاء عن الفضيل عن أبى عبد الله علیه السلام. مثله (3).

**[ترجمه]المحاسن: علاء بن فضيل نقل كرده است كه امام صادق علیه السلام فرمود: هر گاه يكى از شما وضو بگيرد و «بسم اللّه الرحمن الرحيم» نگويد، شيطان در آن شريك است، و اگر غذا بخورد و آب بنوشد يا لباس بپوشد و هر كارى كه بايد نام خدا را بر آن جارى سازد، انجام دهد و چنين نكند، شيطان در آن شريك است. - . المحاسن: ۴۳۰ -

فضيل نيز مانند اين حديث را از امام صادق علیه السلام نقل كرده است. - . المحاسن: ۴۳۲ -

**[ترجمه]

«11»

وَ مِنْهُ، عَنِ ابْنِ فَضَّالٍ عَنْ أَبِي جَمِيلَةَ عَنْ زَيْدٍ الشَّحَّامِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِذَا تَوَضَّأَ أَحَدُكُمْ أَوْ أَكَلَ أَوْ شَرِبَ أَوْ

لَبِسَ لِبَاساً يَنْبَغِي أَنْ يُسَمِّيَ عَلَيْهِ فَإِنْ لَمْ يَفْعَلْ كَانَ لِلشَّيْطَانِ فِيهِ شِرْكٌ (۴).

**[ترجمه]زید الشحام نقل کرده است که امام صادق علیه السلام فرمود: شایسته است که هر گاه یکی از شما وضو بگیرد و غذا بخورد و آب بنوشد یا لباس بپوشد و هرکاری که انجام می دهد، نام خدا را بر آن جاری سازد، و اگر چنین نکند، شیطان در آن شریک است. - . المحاسن: ۴۳۳ -

**[ترجمه]

«۱۲»

ثَوَابُ الْأَعْمَالِ (۵)، وَ مَجَالِسُ الصَّدُوقِ (۶)، وَ فَلَاحُ السَّائِلِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ الْوَلِيدِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ الصَّفَّارِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ حَسَّانَ عَنْ عَمِّهِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ كَثِيرٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: بَيْنَا أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ذَاتَ

۱- ۱. المحاسن ص ۴۳۰.

۲- ۲. المحاسن ص ۴۳۲.

۳- ۳. المحاسن ص ۴۳۳.

۴- ۴. المحاسن ص ۴۳۳.

۵- ۵. ثواب الأعمال ص ۱۶.

۶- ۶. أمالی الصدوق ص ۳۳۱.

يَوْم جَالِسٌ مَعَ ابْنِ الْحَنَفِيَّهِ إِذْ قَالَ يَا مُحَمَّدُ ائْتِنِی بِإِنَاءِ مَاءٍ أَتَوَضَّأْ لِلصَّلَاهِ فَأَتَاهُ مُحَمَّدٌ بِإِنَاءٍ فأكفى [فَأَكْفَأَ] بِيَدِهِ الْيُمْنَی عَلَی يَدِهِ الْيُسْرَی ثُمَّ قَالَ بِسْمِ اللَّهِ وَ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِی جَعَلَ الْمَاءَ طَهُوراً وَ لَمْ يَجْعَلْهُ نَجِساً قَالَ ثُمَّ اسْتَنْجَی (۱) فَقَالَ اللَّهُمَّ حَصِّنْ فَرْجِی وَ أَعِفَّهُ وَ اسْتُرْ عَوْرَتِی وَ حَرِّمْنِی عَلَی النَّارِ قَالَ ثُمَّ تَمَضْمَضَ فَقَالَ اللَّهُمَّ لَقِّنِّی حُجَّتِی يَوْمَ أَلْقَاكَ وَ أَطْلِقْ لِسَانِی بِذِكْرِكَ ثُمَّ اسْتَنْشَقَ فَقَالَ اللَّهُمَّ لَا تُحَرِّمْ عَلَيَّ رِيحَ الْجَنَّهِ وَ اجْعَلْنِی مِمَّنْ يَشَمُّ رِيحَهَا وَ رَوْحَهَا وَ طِيبَهَا قَالَ ثُمَّ غَسَلَ وَجْهَهُ فَقَالَ اللَّهُمَّ بَيِّضْ وَجْهِی يَوْمَ تَسْوَدُّ فِيهِ الْوُجُوهُ وَ لَا تُسَوِّدْ وَجْهِی يَوْمَ تَبْيَضُّ فِيهِ الْوُجُوهُ ثُمَّ غَسَلَ يَدَهُ الْيُمْنَی فَقَالَ اللَّهُمَّ أَعْطِنِی كِتَابِی بِيَمِينِی وَ الْخُلْدَ فِی الْجِنَانِ بِيَسَارِی وَ حَاسِبْنِی حِسَاباً يَسِيراً ثُمَّ غَسَلَ يَدَهُ الْيُسْرَی فَقَالَ اللَّهُمَّ لَا تُعْطِنِی كِتَابِی بِشِمَالِی وَ لَا مِنْ وَرَاءِ ظَهْرِی وَ لَا تَجْعَلْهَا مَغْلُولَهً إِلَی عُنُقِی وَ أَعُوذُ بِكَ مِنْ مُقَطَّعَاتِ النِّيرَانِ.

ص: ۳۱۹

۱- ۱. قد عرفت فيما سبق أن المصانع و المتوضئات لم يكن فی ذاک العهد، و كانوا عند الحاجه يذهبون و يطوفون ليرتادوا موضع خلوه، فان كانت معهم إداوه ماء و مطهره تطهروا و استنجوا و الا- تمسحوا بالتراب، فإذا وجدوا ماء استنجوا من البول وجوبا و من الغائط ندبا، و لذلک تراه عليه السلام بعد ما كان جالسا مع أصحابه دعا بماء و طهر يديه ثمّ استنجی من البول؛ ثم تمضمض و استنشق و توضأ وضوء الصلاه. و انما يجب الاستنجاء من البول بالماء لان البول من جنس الماء الذی هو من ألطف العناصر، فلا- يزول بالتراب الذی هو أكثف منه، بل يزول بالماء الذی هو أطهر منه ماده فقط. مع أن التراب كلما مسح بالبول الذی هو علی رأس الحشفه صار طينا نجسا و خرج عن كونه مطهرا، و إذا نشف البول بتمسح الاحجار، فليس هناک بول حتّی يطهره التراب، بل يبقی رأس الحشفه متلطخا بالتراب النجس، و ييبس البول علی رأس الحشفه من دون إزاله كامله، نعم: ينفع مسح التراب للتنشيف لئلا يتجاوز و ينجس الثياب و سائر الأعضاء المجاوره.

ثُمَّ مَسَحَ رَأْسَهُ فَقَالَ اللَّهُمَّ غَشِّنِی بِرَحْمَتِکَ وَ بَرَکَاتِکَ وَ عَفْوِکَ ثُمَّ مَسَحَ رِجْلَیْهِ فَقَالَ اللَّهُمَّ ثَبِّتْ قَدَمَیَّ عَلَی الصِّرَاطِ یَوْمَ تَزِلُّ فِیهِ الْأَقْدَامُ وَ اجْعَلْ سَعْیِی فِیمَا یُرْضِیکَ عَنِّی یَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِینَ ثُمَّ رَفَعَ رَأْسَهُ فَنَظَرَ إِلَی مُحَمَّدٍ فَقَالَ علیه السلام یَا مُحَمَّدُ مَنْ تَوَضَّأَ مِثْلَ وُضُوئِی وَ قَالَ مِثْلَ قَوْلِی خَلَقَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ مِنْ کُلِّ قَطْرَهٍ مَلَکاً یُقَدِّسُهُ وَ یُسَبِّحُهُ وَ یُکَبِّرُهُ وَ یَکْتُبُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لَهُ ثَوَابَ ذَلِکَ إِلَی یَوْمِ الْقِیَامَهِ.

المحاسن، عن محمد بن علی بن حسان: مثله (۱) فِقْهُ الرِّضَا؛: یُرْوَی أَنَّ أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام ذَاتَ یَوْمٍ قَالَ لِابْنِهِ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَنَفِیَّهِ وَ ذَکَرَ: مِثْلَهُ (۲) الْمُقْنِعُ، مُرْسَلًا: مِثْلَهُ (۳) الْعِلَلُ، لِمُحَمَّدِ بْنِ عَلِیِّ بْنِ إِبْرَاهِیمَ عَنْ أَبِیهِ عَنْ جَدِّهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُغِیرَهِ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ کَثِیرٍ: مِثْلَهُ وَ لْنُوضِحْ هَذَا الْخَبَرَ الْمُتَکَرِّرَ فِی أَکْثَرِ أُصُولِ الْأَصْحَابِ وَ هُوَ مَعَ کَوْنِهِ فِی أَکْثَرِهَا مُخْتَلِفٌ اخْتِلَافاً کَثِیراً

فَفِی الْمُقْنِعِ: اللَّهُمَّ غَشِّنِی بِرَحْمَتِکَ وَ أَظِلَّنِی تَحْتَ عَرْشِکَ یَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلُّکَ.

وَ فِی الْمِصْبَاحِ لِلشَّیْخِ: وَ اسْتُرْ عَوْرَتِی وَ حَرِّمْهُمَا عَلَی النَّارِ وَ وَفِّقْنِی لِمَا یُقَرِّبُنِی مِنْکَ یَا ذَا الْجَلَالِ وَ الْإِکْرَامِ وَ فِیهِ وَ أَطْلِقْ لِسَانِی بِذِکْرِکَ وَ فِی بَعْضِ النُّسَخِ وَ شُکْرِکَ وَ فِیهِ اللَّهُمَّ لَا تَحْرِمْنِی طَیِّبَاتِ الْجِنَانِ وَ اجْعَلْنِی مِمَّنْ یَشَمُّ رِیحَهَا وَ رَوْحَهَا وَ رَیْحَانَهَا وَ طِیبَهَا وَ فِی بَعْضِ النُّسَخِ بَعْدَ قَوْلِهِ حِسَاباً یَسِیراً وَ اجْعَلْنِی مِمَّنْ یَنْقَلِبُ إِلَی أَهْلِهِ مَسْرُوراً وَ فِی بَعْضِهَا بَعْدَ قَوْلِهِ کِتَابِی بِشِمَالِی وَ لَا مِنْ وَرَاءِ ظَهْرِی وَ فِی بَعْضِهَا مِنْ مُقَطَّعَاتِ

ص: ۳۲۰

۱- ۱. المحاسن ص ۴۵.

۲- ۲. فقه الرضا ص ۱ و ۲.

۳- ۳. المقنع ص ۲.

مُفَظِّعَاتِ النِّيرَانِ وَ فِيهِ بَعْدَ قَوْلِهِ فِيمَا يُرْضِيكَ عَنِّی يَا ذَا الْجَلَالِ وَ الْإِكْرَامِ.

وَ فِی التَّهْذِيبِ (۱)

كَمَا فِی الْمَتْنِ إِلَّا أَنَّ فِيهِ بِذِكْرَاكَ

وَ فِی الْفَقِيهِ (۲): بِسْمِ اللَّهِ وَ بِاللَّهِ وَ الْحَمْدُ لِلَّهِ وَ فِيهِ بِذِكْرِكَ وَ شُكْرِكَ وَ فِيهِ لَا تُعْطِنِی كِتَابِی بِيَسَارِی وَ لَا تَجْعَلْهَا مَغْلُولَةً إِلَی عُنُقِی وَ أَعُوذُ بِكَ رَبِّی مِنْ مُقَطَّعَاتِ النِّيرَانِ وَ فِی بَعْضِ النُّسَخِ النَّارِ. وَ فِی التَّهْذِيبِ: اللَّهُمَّ ثَبِّتْنِی عَلَی الصِّرَاطِ. وَ فِی الْكَافِی (۳): الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِی بِدُونِ التَّسْمِيَهِ وَ فِيهِ وَ حَرَّمَهَا عَلَی النَّارِ وَ فِيهِ مِمَّنْ يَشَمُّ رِيحَهَا وَ طِيبَهَا وَ رَيْحَانَهَا وَ فِيهِ دُعَاءُ الْمَضْمَضَهِ هَكَذَا اللَّهُمَّ أَنْطِقْ لِسَانِی بِذِكْرِكَ وَ اجْعَلْنِی مِمَّنْ تَرْضَی عَنْهُ وَ فِی دُعَاءِ غَسْلِ الْيُمْنَی اللَّهُمَّ أَعْطِنِی كِتَابِی بِيَمِينِی وَ الْخُلْدَ بِيَسَارِی. بِدُونِ التَّتِمَّهِ وَ الْبَاقِی مُوَافِقٌ لِلْمَتْنِ.

قوله عليه السلام بينا أمير المؤمنين عليه السلام أصل بينا بين فأشبعت الفتحه وقفا فصارت ألفا يقال بينا و بينما ثم أجری الوصل مجری الوقف و أبقيت الألف المشبعه وصلا مثلها وقفا و هما ظرفا زمان بمعنی المفاجاه و يضافان إلی جمله من فعل و فاعل و مبتدإ و خبر و يحتاجان إلی جواب يتم به المعنی و الأفصح فی جوابهما أن لا يكون فيه إذ و إذا و قد جاء فی الجواب كثيرا تقول بينا زيد جالس دخل عليه عمرو و إذ دخل عليه و إذا دخل عليه علی ما ذكره الجوهری لكن دخول إذ فی كلامه عليه السلام علی تقدير صحه الخبر و ضبطه يدل علی كونه أفصح.

و بينا هنا مضاف إلی جمله ما بعده و هی أمير المؤمنين جالس و أقحم بين جزءی الجمله الظرف المتعلق بالخبر و قدم عليه توسعا.

و أما كلمه ذات فقد قال الشيخ الرضی رضی الله عنه فی شرح الكافيه و أما ذا و ذات و ما تصرف منهما إذا أضيفت إلی المقصود بالنسبه فتأويلها قريب من التأويل المذكور إذ معنی جئت ذا صباح أی وقتا صاحب هذا الاسم فذا من

۱- ۱. التهذيب ج ۱ ص ۱۵ ط حجر ص ۵۳ ط نجف.

۲- ۲. الفقيه ج ۱ ص ۲۶ و ۲۷.

۳- ۳. الكافی ج ۳ ص ۷۰ و ۷۱.

الأسماء السته و هو صفه موصوف محذوف و كذا جئته ذات يوم أى مده صاحبه هذا الاسم و اختصاص ذا بالبعض و ذات بالبعض الآخر يحتاج إلى سماع.

و أما ذا صبوح و ذا غبوق فليس من هذا الباب لأن الصبوح و الغبوق ليسا زمانين بل ما يشرب فيهما فالمعنى جئت زمانا صاحب هذا الشراب فلم يضف المسمى إلى اسمه انتهى.

و قيل إن ذا و ذات فى أمثال هذه المقامات مقحمه بلا ضروره داعيه إليها بحيث يفيدان معنى غير حاصل قبل زيادتهما مثل كاد فى قوله تعالى وَ ما كادُوا يَفْعَلُونَ (١) و الاسم فى بسم الله على بعض الأقوال.

و ظرف المكان المتأخر أعنى مع متعلق بجالس أيضا و اختلف فى إذا الفجائيه هذه هل هى ظرف مكان أو ظرف زمان أو غيرهما فذهب المبرد إلى الأول و الزجاج إلى الثانى و بعض إلى أنها حرف بمعنى المفاجاه أو حرف زائد و على القول بأنها ظرف مكان قال ابن جنى عاملها الفعل الذى بعدها لأنها غير مضافه إليه و عامل بينا و بينما محذوف يفسره الفعل المذكور فمعنى الفقره المذكوره فى الحديث قال أمير المؤمنين عليه السلام بين أوقات جلوسه يوما من الأيام مع محمد بن الحنفيه و كان ذلك القول فى مكان جلوسه و قال شلوبين إذ مضافه إلى الجمله فلا يعمل فيها الفعل و لا فى بينا و بيننا لأن المضاف إليه لا يعمل فى مضاف و لا فى ما قبله و إنما عاملها محذوف يدل عليه الكلام و إذ بدل من كل منهما و يرجع الحاصل إلى ما ذكرنا على قول ابن جنى و قيل العامل ما يلى بين بناء على أنها مكفوفه عن الإضافه إليه كما يعمل تالى اسم الشرط فيه و الحاصل حينئذ أمير المؤمنين عليه السلام جالس مع محمد بين أوقات يوم من الأيام فى مكان قوله يا محمد إلخ و قيل بين خبر لمبتدإ محذوف و هو المصدر المسبوك من الجمله الواقعه بعد إذ و المال حينئذ أن بين أوقات جلوسه عليه السلام مع ابنه

١- ١. البقره: ٧١.

قوله يا محمد إلى آخره ثم حذف المبتدإ مدلولا عليه بقوله قال يا محمد إلخ.

و على قول الزجاج و هو كون إذا ظرف زمان يكون مبتدأ مخرجا عن الظرفيه خبره بينا و بينما فالمعنى حينئذ وقت قول أمير المؤمنين عليه السلام حاصل بين أوقات جلوسه يوما من الأيام مع محمد بن الحنفيه.

قوله ائتنى يدل على أن طلب إحضار الماء ليس من الاستعانه المكروهه و قال الجوهرى كفأت الإناء كببته و قلبته فهو مكفوء و زعم ابن الأعرابى إلى أن أكفأته لغه انتهى و يظهر من الخبر أن أكفأته لغه فصيحه إن صح الضبط و فى الكافى فصبه.

قوله عليه السلام بيده اليمنى كذا فى نسخ الفقيه و الكافى و بعض نسخ التهذيب و فى أكثرها بيده اليسرى على يده اليمنى و على كلتا النسختين الإكفاء إما للاستنجاء أو لغسل اليد قبل إدخالها الإناء و الأول أظهر و يؤيده استحباب الاستنجاء باليسرى على نسخه الأصل و على الأخرى يمكن أن يقال الظاهر أن الاستنجاء باليسرى إنما يتحقق بأن تباشر اليسرى العوره و أما الصب فلا بد أن يكون باليمنى فى استنجاء الغائط و أما فى استنجاء البول فإن لم تباشر اليد العوره فلا يبعد كون الأفضل الصب باليسار و إن باشرتها فالظاهر أن الصب باليمين أولى.

قوله عليه السلام بسم الله أى أستعين أو أتبرك باسمه تعالى طهورا أى مطهرا كما يناسب المقام و لأن التأسيس أولى من التأكيد على بعض الوجوه و لم يجعل نجسا أى متأثرا من النجاسه أو بمعناه فإنه لو كان نجسا لم يمكن استعماله فى إزاله النجاسه و لعل كلمه ثم فى المواضع منسلخه عن معنى التراخى كما قيل فى قوله تعالى ثُمَّ أَنْشَأْناهُ خَلْقاً آخَرَ(۱).

و المضمضه تحريك الماء فى الفم كما ذكره الجوهرى و التلقين التفهيم و هو سؤال منه تعالى أن يلهمهم فى يوم لقائه ما يصير سببا لفكاك رقابهم من النار

۱- ۱. المؤمنون: ۱۴.

كما قال سبحانه يَوْمَ تَأْتِي كُلُّ نَفْسٍ تُجادِلُ عَنْ نَفْسِها(۱) و قرئ بتخفيف النون من التلقى كما قال تعالى وَ لَقّاهُمْ نَضْرَةً وَ سُرُوراً(۲) و الأول أظهر و إن كان فى الأخير لطف و يوم اللقاء إما يوم القيامه و الحساب أو يوم الدفن و السؤال أو يوم الموت و فى الأخير بعد و يحتمل الأعم و إطلاق اللسان إما عباره عن التوفيق للذكر مطلقا أو عدم اعتقاله عند معاينه ملك الموت و أعوانه و الأول أعم و أظهر و يدل الخبر على استحباب تقديم المضمضه على الاستنشاق و تأخير دعاء كل منهما عنه كما هو المشهور فى الكل و ذهب الشيخ فى المبسوط إلى عدم جواز تأخير المضمضه عن الاستنشاق و قال فى الذكرى هذا مع قطع النظر عن اعتقاد شرعيه التأخير أما معه فلا شك فى تحريم الاعتقاد لا عن شبهه و أما الفعل فالظاهر لا انتهى و الاستنشاق اجتذاب الماء بالأنف و أما الاستنثار فلعله مستحب آخر و لا يبعد كونه داخلا فى الاستنشاق عرفا.

و يشم بفتح الشين من باب علم و يظهر من الفيروزآبادى أنه يجوز الضم فيكون من باب نصر و الريح الرائحه و قال الجوهرى الروح نسيم الريح و يقال أيضا يوم روح أى طيب و فَرَوْحٌ وَ رَيْحانٌ (۳) أى رحمه و رزق و أول الدعاء استعاذه من أن يكون من أهل النار فإنهم لا يشمون ريح الجنه حقيقه و لا مجازا.

و بياض الوجه و سواده إما كنايتان عن بهجه السرور و الفرح و كآبه الخوف و الخجله أو المراد بهما حقيقه السواد و البياض و فسر بالوجهين قوله تعالى يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَ تَسْوَدُّ وُجُوهٌ (۴) و يمكن أن يقرأ قوله تبيض و تسود

ص: ۳۲۴

۱- ۱. النحل: ۱۱۱.

۲- ۲. الإنسان: ۱۱.

۳- ۳. الواقعه: ۸۹.

۴- ۴. آل عمران: ۱۰۶.

على مضارع الغائب من باب الافعلال فالوجوه مرفوعه فيهما بالفاعليه و أن يقرأ بصيغه المخاطب من باب التفعيل مخاطبا إليه تعالى فالوجوه منصوبه فيهما على المفعوليه كما ذكره الشهيد الثانى رفع الله درجته و الأول هو المضبوط فى كتب الدعاء المسموع عن المشايخ الأجلاء.

ثم الظاهر أن التكرير للإلحاح فى الطلب و التأكيد فيه و هو مطلوب فى الدعاء فإنه تعالى يحب الملحين فى الدعاء و يمكن أن يكون الثانيه تأسيسا على التنزل فإن ابيضاض الوجوه تنور فيها زائدا على الحاله الطبيعيه فكأنه يقول إن لم تنورها فأبقها على الحاله الطبيعيه و لا تسودها.

و الكتاب كتاب الحسنات و إعطاؤه باليمين علامه الفلاح يوم القيامه كما قال تعالى فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتابَهُ بِيَمِينِهِ فَسَوْفَ يُحاسَبُ حِساباً يَسِيراً وَ يَنْقَلِبُ إِلى أَهْلِهِ مَسْرُوراً(۱) و قوله عليه السلام و الخلد فى الجنان بيسارى يحتمل وجوها الأول أن المراد بالخلد الكتاب المشتمل على توقيع كونه مخلدا فى الجنان على حذف المضاف و باليسار اليد اليسرى و الباء صله لأعطنى كما روى عن أمير المؤمنين عليه السلام أنه قال: يعطى كتاب أعمال العباد بأيمانهم و براءه الخلد فى الجنان بشمائلهم.

و هو أظهر الوجوه.

و الثانى أن المراد باليسار اليسر خلاف العسر كما قال تعالى فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرى (۲) فالمراد هنا طلب الخلود فى الجنه من غير أن يتقدمه عذاب النار و أهوال يوم القيامه أو سهوله الأعمال الموجبه له.

الثالث أن يراد باليسار مقابل الإعسار أى اليسار بالطاعات أى أعطنى الخلد فى الجنان بكثره طاعاتى فالباء للسببيه فيكون فى الكلام إيهام التناسب و هو الجمع بين المعنيين المتباينين بلفظين لهما معنيان متناسبان كما قيل فى قوله تعالى:

۱- ۱. الانشقاق: ۹.

۲- ۲. الليل: ۷.

الشَّمْسُ وَ الْقَمَرُ بِحُسْبانٍ وَ النَّجْمُ وَ الشَّجَرُ يَسْجُدانِ (۱) فإن المراد بالنجم ما ينجم من الأرض أى يظهر و لا ساق له كالبقول و بالشجر ما له ساق فالنجم بهذا المعنى و إن لم يكن مناسبا للشمس و القمر لكنه بمعنى الكوكب يناسبهما و هذا الوجه مع لطفه لا يخلو من بعد.

الرابع أن الباء للسببيه أى أعطنى الخلد بسبب غسل يسارى و على هذا فالباء فى قوله بيمينى أيضا للسببيه و لا يخفى بعده لا سيما فى اليمين لأن إعطاء الكتاب مطلقا ضرورى و إنما المطلوب الإعطاء باليمين الذى هو علامه الفائزين و قال الشهيد الثانى قدس الله روحه فى قوله و حاسبنى حسابا يسيرا لم يطلب دخول الجنه بغير حساب هضما لمقامه و اعترافا بتقصيره عن الوصول إلى هذا القدر من القرب لأنه مقام الأصفياء بل طلب سهوله الحساب تفضلا من الله تعالى و عفوا عن المناقشه بما يستحقه و تحرير الحساب بما هو أهله و فيه مع ذلك اعتراف بحقيه الحساب مضافا إلى الاعتراف بأخذ الكتاب و ذلك بعض أحوال يوم الحساب.

و قوله عليه السلام اللهم لا تعطنى كتابى بشمالى إشاره إلى قوله سبحانه وَ أَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتابَهُ وَراءَ ظَهْرِهِ فَسَوْفَ يَدْعُوا ثُبُوراً وَ يَصْلى سَعِيراً(۲) و قوله و لا من وراء ظهرى و لا تجعلها مغلوله إلى عنقى إشاره إلى ما روى من أن المجرمين يعطى كتابهم من وراء ظهورهم بشمائلهم حال كونها مغلوله إلى أعناقهم.

و قال الجزرى المقطع من الثياب كل ما يفصل و يخاط من قميص و غيره و ما لا يقطع منه كالأزر و الأرديه و قيل المقطعات لا واحد لها فلا يقال للجبه القصيره مقطعه و لا للقميص مقطع و إنما يقال لجمله الثياب القصار مقطعات و الواحد ثوب انتهى و هذه إشاره إلى قوله تعالى قُطِّعَتْ لَهُمْ ثِيابٌ مِنْ

۱- ۱. الرحمن: ۵.

۲- ۲. الانشقاق: ۱۱.

نارٍ(۱) فإما أن تكون جبه و قميصا حقيقه من النار كالرصاص و الحديد أو تكون كنايه عن لصوق النار بهم كالجبه و القميص و لعل السر فی كون ثياب النار مقطعات أو التشبيه بها كونها أشد اشتمالا على البدن من غيرها فالعذاب بها أشد.

و فی بعض النسخ مفظعات بالفاء و الظاء المعجمه جمع المفظعه بكسر الظاء من فظع الأمر بالضم فظاعه فهو فظيع أی شديد شنيع و هو تصحيف و الأول موافق للآيه الكريمه حيث يقول فَالَّذِينَ كَفَرُوا قُطِّعَتْ لَهُمْ ثِيابٌ مِنْ نارٍ و التغشيه التغطيه و البركه النماء و الزياده و قال فی النهايه فی قولهم و بارک على محمد و آل محمد أی أثبت له و أدم ما أعطيته من التشريف و الكرامه و هو من

برک البعير إذا ناخ فی موضع فلزمه و تطلق البركه أيضا على الزياده و الأصل الأول انتهى و لعل الرحمه بالنعم الأخرويه أخص كما أن البركه بالدنيويه أنسب كما يفهم من موارد استعمالهما و يحتمل التعميم فيهما.

و قال الوالد قدس سره يمكن أن يكون الرحمه عباره عن نعيم الجنه و ما يوصل إليها و البركات عن نعم الدنيا الظاهره و الباطنه من التوفيقات للأعمال الصالحه و العفو و الخلاص من غضب الله و ما يؤدی إليه.

قوله من كل قطره أی بسببها أو من عملها بناء على تجسم الأعمال و التسبيح و التقديس مترادفان بمعنى التنزيه و يمكن تخصيص التقديس بالذات و التسبيح بالصفات و التكبير بالأفعال و قوله عليه السلام إلى يوم القيامه إما متعلق بيكتب أو يخلق أو بهما أو بالأفعال الثلاثه على التنازع.

و إنما أطنبنا الكلام فی تلک الروايه لكثره رجوع الناس إليها و كثره جدواها و اشتهارها و تكررها فی الأصول.

**[ترجمه]ثواب الاعمال – . ثواب الاعمال: ۱۶ – ، مجالس الصدوق – . امالی الصدوق: ۳۳۱ – ،

فلاح السائل: عبدالرحمن بن كثير نقل كرده است كه امام صادق عليه السلام فرمود: روزی اميرالمؤمنين عليه السلام با محمد ابن حنفيه نشسته بود و به وی فرمود: ای محمد! برای من ظرفی از آب بياور تا برای نماز وضو گيرم. پس محمد برای ايشان ظرفی آب آورد و اميرالمؤمنين از آن آب با دست راست خود بر دست چپ ريختند و در آن حين، اين دعا را خواندند: «بسم الله و الحمدلله الذی جعل الماء طهورا و لم يجعله نجسا»، سپاس و ستايش مر خدای را كه آب را پاک گردانيد و آن را نجس نگردانيد. محمد گفت: بعد از آن، حضرت استنجا فرمود، در آن حين اين دعا خواندند: «اللهم حصن فرجی و اعفه، و استر عورتی، و حرمنی على النار»، بار خدايا ،نگاه دار عورت مرا محفوظ و پاک نگه دار از نظر افتادن غير بر آن، و بپوشان عورت مرا از چشم مردم، و حرام گردان مرا بر آتش دوزخ. – گفت: – بعد از آن مضمضه كرد و در آن حين مبادرت به خواندن اين دعا فرمود: «اللهم لقنی حجتی يوم القاک، و اطلق لسانی بذكراک»، بار خدايا، تفهيم من كن حجت مرا، روزی كه تو را ديدار می‌كنم، و زبان مرا به ذكر خود گويا گردان. بعد از آن استنشاق كرد و اين دعا را خواند: «اللهم لا تحرم على ريح الجنه، و اجعلنی ممن يشم ريحها و روحها و طيبها»، بار خدايا حرام مگردان بر من نسيم بهشت را، و بگردان مرا از جمله آن كسانی كه از عطر و بوی خوش آن جان را معطر می سازند. بعد از آن روی مبارک را شست و در آن حال اين دعا را بر زبان گذرانيد: «اللهم بيض وجهی يوم تسود فيه الوجوه و لا تسود وجهی يوم تبيض فيه الوجوه»، بار خدايا سفيد رو گردان مرا روزی كه در آن صورت‌ها سياه می شوند، و سياه رو مگردان مرا روزی كه صورت‌ها در آن سفيد می‌شوند. بعد از آن دست راست را

شست، و در حال شستن این دعا را خواند: «اللهم اعطنی کتابی بیمینی و الخلد فی الجنان بیساری و حاسبنی حسابا یسیرا»، خدایا نامه اعمال مرا به دست راست من ده، و خلود بهشت به دست چپم ارزانی دار، و چون مرا در معرض حساب آری حساب مرا به آسانی و سهولت بگذاران. بعد از آن دست چپ را شست واین دعا را خواند: «اللهم لا تعطنی بشمالی و لا من وراء ظهری و لا تجعلها مغلوله الی عنقی و اعوذبک من مقطعات النیران»، خدایا نامه اعمال مرا به دست چپ من مده و نه از پشت سرم، و مگردان آن را طوق گردن من، و پناه می برم به رحمت و مغفرت تو از قطعه قطعه‌های آتش.و بعد از آن مسح سر کرد و این دعا را بر زبان آورد: «اللهم غشنی برحمتک و برکاتک»، خدایا رحمت خود را شامل من ساز، و از برکات نعمت خود مرا بی بهره مگذار. بعد از آن پاها را مسح کرد و این دعا را بر زبان جاری ساخت: «اللهم ثبتنی علی الصراط یوم تزل فیه الاقدام و اجعل سعیی فیما یرضیک عنی»، خدایا بر پای دار مرا بر پل صراط، و اقدام مرا از لغزیدن بر آن نگاه دار روزی که قدمها بر آن به لغزش در می آید، و همگی سعی مرا مصروف دار بر امری که متضمن حصول رضای تو باشد از من. بعد از آن سر مبارک را بالا کرد و به جانب محمد حنفیه نظر افکند و فرمود: ای محمد! هر بنده از بندگان مؤمن که وضویی مانند وضویی را که من انجام دادم انجام دهد، و آنچه را که من گفتم در هر وقت آن بگوید، هر آینه خداوند سبحان از هر قطره فرشته ای را می آفریند که تقدیس و تسبیح و تکبیر او را تا روز قیامت می کند، و ثواب آن را تا روز قیامت در نامه اعمال آن بنده مؤمن ثبت می گرداند .

المحاسن: محمد بن علی بن حسان نیز مانند این حدیث را نقل کرده است. - . المحاسن: ۴۵ -

فقه الرضا: روایت شده است که روزی امیر المؤمنین علیه السلام به فرزندش محمد حنفیه فرمود... و مانند این حدیث را ذکر کرد. - . فقه الرضا: ۲- ۱ -

المقنع: مانند این حدیث را نقل کرده است. - . المقنع: ۲ -

العلل: عبدالرحمن بن کثیره نیز مانند این حدیث را نقل کرده است.

اکنون این خبر را که در روایات اغلب کتب اصحاب تکرار شده است و در اکثر آنها اختلاف بسیاری دارد، توضیح می دهیم. در مقنع عبارت بدین شکل آمده است: «خدایا! مرا در ذیل رحمت خود بپوشان و در سایه عرشت بگیر، روزی که هیچ سایه ای جز سایه تو نیست» در مصباح شیخ آمده: «خدایا عورتم را بپوشان و آن را بر آتش حرام ساز و توفیق آنچه که مرا به تو نزدیک می سازد عطا فرما، ای صاحب جلال و اکرام» و در آن آمده: «زبانم را به ذکرت گویا ساز» و در برخی از نسخه ها آمده: «و شکر کردنت را» و در آن آمده است: «خداوندا! پاکیهای بهشت را بر من حرام نکن، و مرا از زمره کسانی قرار ده که بو، روح، رائحه و عطر خوش آن را استشمام می کنند». و در برخی از نسخه ها بعد از قول امام که فرمود: «حسابا یسیرا» آمده: «مرا از زمره کسانی قرار ده که به سوی اهلش شادمان باز می گردد» و در برخی بعد از این قول آمده: «کتابم را در دست چپم قرار ده»، «نه از پشت کمرم» و در برخی آمده: «از تکه های آتش» و در آن بعد از این قول امام که فرمود: «بر امری که متضمن حصول رضای تو باشد از من» آمده: «ای صاحب شکوه و عظمت».

در تهذیب نیز مانند این متن آمده، جز آنکه در آن آمده است: «بذکرک» و در فقیه آمده: «بسم الله و بالله و الحمد الله» و در

آن آمده: «با ذکر و شکر گویی ات» و بدین شکل است: «خدایا نامه اعمالم را در دست چپم قرار نده و آن را طوق گردن من نگردان و از تکه های آتش به تو پناه می برم» و در برخی از نسخه ها «النار» آمده و در تهذیب آمده«خدایا! من را بر صراط ثابت قدم گردان» و در کافی - . الکافی ۳: ۷۱- ۷۰ -

بدون بسم الله بدین شکل آمده: «الحمد لله الذی» و در آن آمده: «و آن را بر آتش حرام گردان» و در آن آمده: «از کسی که عطر، بوی خوش و رائحه آن را استشمام می کند» و در آن، دعای مضمضه بدین شکل آمده است: «خدایا! زبانم را بر ذکرت جاری ساز و مرا از زمره کسانی قرار ده که از آنان خشنودی» و در دعای شستن دست راست آمده: «خدایا نامه اعمالم را به دست راستم و جاودانی در بهشت را به دست چپم ده» بدون تتمه، و دیگر موارد موافق با متن است.

قول وی که فرمود: «بینا امیر المؤمنین» ریشه آن بینابین است که فتحه به حالت وقف اشباع شده و به شکل الف در آمده است: گفته می شود: بینا و بینما، سپس به جای وقف، وصل شده و الف اشباع شده و به حالت وصل به جای وقف باقی گذاشته شده است. و بینا و بینما هر دو ظرف زمان به معنای مفاجاه و ناگهان هستند و به جمله ای که از فعل و فاعل و مبتدا و خبر تشکیل شده اضافه می گردند و به جوابی نیاز دارند که توسط آن جمله کامل می گردد و افصح در آن دو این است که اذ و اذا در جوابشان نباشد و برای آنها جواب‌های مختلف به کار رفته است، چنان که می گویی: «بینا زید جالس دخل علیه عمرو و اذ دخل علیه و اذا دخل علیه»: در حالی که زید نشسته بود به ناگاه عمر وارد شد. این بر اساس چیزی است که جوهری ذکر کرده است اما داخل شدن اذ در کلام وی علیه السلام با تقدیر صحت خبر و ضبط آن، بر افصح بودن آن دلالت دارد.

و بینا در اینجا به جمله مابعدش یعنی «امیر المؤمنین جالس» اضافه شده است و ظرفی که متعلق به خبر است، میان دو جزء جمله فاصله شده و توسعا بر آن مقدم شده است.

اما شیخ رضی - که خداوند از وی خشنود باد - در مورد کلمه ذات در شرح کافیه گفته: ذا و ذات و آنچه از آنها صرف شود، زمانی که به مقصود بالنسبه اضافه شود، تاویل آن به تاویل مذکور نزدیک می گردد، چرا که معنا می شود: «جئت ذا صباح» یعنی وقتی که با این اسم همراه گردد، آن از زمره اسماء ستّه به حساب می آید و آن صفت برای موصوف محذوف است و نیز جمله «جئته ذات یوم» یعنی مدت همراه شده با این اسم و اختصاص ذا به بعض و ذات به برخی دیگر، احتیاج به سماع دارد.

اما «ذا صبوح» و «ذا غبوق»، از این باب به حساب نمی آیند، زیرا صبوح و غبوق ظرف زمانی نیستند بلکه آنچه که در آن دو نوشیده می شود، بنابراین معنا می شود: زمانی آمدم که با این نوشیدن همراه شد، بنابراین مسمی به اسم خود اضافه نشده است. پایان سخن.

و برخی گفته اند: همانا ذا و ذات در امثال این جاها بدون وجود ضرورتی که داعی آن باشد وارد شده‌اند تا معنایی را برسانند که قبل از خودشان حاصل نشده است، مانند کاد در این قول باری تعالی که فرمود: «و ما کادوا یفعلون»، {نزدیک بود انجام ندهند.} - . البقره / ۷۱ -

و اسم در «بسم الله» بنا بر برخی اقوال.

و ظرف زمان متاخر یعنی «مع» نیز متعلق به جالس می باشد و در اذا فجائیه در این باره اختلاف است که آیا ظرف زمان است یا ظرف مکان یا چیز دیگری است؟ مبرد بر قول اول معتقد است و زجاج بر قول دوم و برخی معتقدند که آن حرف به معنای مفاجات یا حرف زائد است و ابن جنی درباره این قول که آن ظرف مکان است گفته: عامل اذا، فعل پس از آن است، زیرا که بدان اضافه نشده و عامل بینا و بینما محذوف است و فعل مذکور آن را تفسیر می کند، بنابراین معنای فقره مذکوره در حدیث این چنین است: امیر المؤمنین علیه السلام در بین اوقات جلوس خود در یکی از روزها با محمد بن حنفیه نشسته بود، و آن قول درباره مکان جلوس وی بود. و شلوبین گفته: اذ مضاف به جمله است، بنابراین فعل در آن عمل نمی کند و در بینا و بینما نیز این چنین است، زیرا که مضاف الیه در مضاف عمل نمی کند و در ماقبل آن نیز عمل نمی کند، بلکه عامل آن محذوف است و کلام بر آن دلالت دارد و اذ بدل از هر دوی آنهاست و نتیجه همان چیزی است که بر قول ابن جنی که ذکر کردیم برمی... گردد و برخی گفته اند: عامل آن است که بعد از بین بیاید، بر این اساس که آن از اضافه شدن به آن نگاه داشته شده، همچنان که آنچه که بعد اسم شرط بیاید در آن عمل می کند و نتیجه در این هنگام می شود: امیر المؤمنین علیه السلام با محمد، در بین اوقات یکی از روزها نشسته بود، آنجا که به ایشان فرمود: یا محمد... تا آخر جمله، و عده ای گفته اند: «بین» خبر برای مبتدای محذوفست و مصدری برگرفته از جمله واقع شده بعد اذ گرفته شده و حاصل در این هنگام می شود: میان اوقات جلوسش با فرزندش، و قول ایشان یا محمد تا آخر جمله، سپس مبتدا حذف شده، چرا که قول وی «یا محمد» بر آن دلالت دارد.

بر اساس قول زجاج که معتقد است اذا ظرف زمان است، مبتدا خارج از ظرفیت است، خبرش بینا و بینماست. معنی در این هنگام می شود: وقت قول امیرالمؤمنین؛ میان اوقات جلوسش در یکی از روزها با محمد بن حنفیه، حاصل است.

قول امام که فرمود: «ائتنی» بر این دلالت دارد که طلب احضار آب از نوع استعانت مکروه نیست و جوهری گفته است: «کفات الانـاء» یعنی آن را وارونه و واژگون کردم «فهو مکفوء»، پس آن وارونه است و ابن اعرابی این چنین تصور کرده که در اصل «اکفـاته» است، پایان کلام، و از خبر آشکار می شود که اکفأته لغتی است. پایان. از خبر ظاهر می‌شود که أکفأته لغتی فصیح است، اگر درست ضبط شده باشد و در کافی آمده «فصبّه»، آن را ریخت.

قول امام که فرمود: «بیده الیمنی» و این چنین در نسخه های فقیه و کافی و برخی نسخه های تهذیب آمده و در اغلب آنها آمده، «بیده الیسری علی یده الیمنی» و بر اساس هر دو نسخه، اکفاء یا برای استنجاء است یا برای شستن دست قبل از داخل کردن آن در ظرف و اول، اظهر است و استحباب استنجا کردن با دست چپ بنا بر نسخه اصلی، آن را تایید می کند، و بر اساس نسخه دیگر می توان گفت: در ظاهر به نظر می رسد که استنجا کردن با دست چپ تنها زمانی محقق می شود که دست چپ به عورت مستقیما برخورد کند و اما در مورد ریختن آب در استنجاء غائط، باید با دست راست باشد، اما در مورد استنجا کردن بول در صورتی که دست به عورت مستقیما تماس پیدا نکند، دور از صحت نیست که بهتر، ریختن با دست چپ باشد، هر چند مستقیما با آن برخورد کند، پس ظاهر است که ریختن با دست راست اولی می باشد.

قول امام که فرمود: «بسم الله» یعنی استعانت می جویم یا تبرك می کنم با نام خداوند متعال، «طهورا» یعنی مطهرا، چنان که با

مقام تناسب دارد، و به این دلیل که در بعضـی موارد، تاسـیس از تاکید، سـزاوارتر می باشد و «لم یجعله نجسا» یعنی از نجاست یا آنچه که به معنای آن است تاثیر نپـذیرد، چرا که اگر آن نجس باشد، اسـتعمالش در ازاله نجاست امکان پذیر نیست و شاید کلمه ثم در چند جا از معنای تراخی جدا شده باشد، چنان که در قول باری تعالی آمده: «ثم انشاناه خلقا آخر»، { آنگاه [جنین را در] آفرینشی دیگر پدید آوردیم.} - . المومنون / ۱۴ -

«مضمضه» چنان که جوهری ذکر کرده، چرخاندن آب در دهان است، و «تلقین» تفهیم است و این سؤالی از جانب باری تعالی است که در روز دیـدار بـا خـود، آنچه را که سبب رهـایی گردن آنـان از آتش می گردد به ایشـان الهـام کنـد، همچنـان که خداونـد فرموده است: «یوم تـاتی کل نفس تجادل عن نفسـها»، { [یاد کن] روزی را که هر کس می آیـد [و] از خود دفاع می کند.} - . نحل / ۱۱۱ - و

بـا تخفیف نون خوانـده شـده، از تلقی، چنان که باری تعالی فرموده است: «و لقاهم نضـره و سـرورا»، {و شادابی و شادمانی به آنان ارزانی داشت.} - . الانسان / ۱۱ - و اول اظهر است، هر چند در مورد اخیر، ظرافتی هست.

و یوم اللقاء، یا روز قیامت و حساب است و یا روز دفن و سؤال، یا روز مرگ است و مورد اخیر دور از صـحت است و احتمال اعم نیز وجود دارد و اطلاق زبان، یا به معنای توفیق مطلق ذکر گفتن است؛ یا عدم بندآمدن آن هنگام برخورد با فرشـته مرگ و یاران اوست؛ و اول اعم و اظهر است و خبر بر اسـتحباب تقدیم مضـمضه بر اسـتنشاق و تاخیر دعای هر کدام از آن دو از آن دلالت دارد، چنان که قول مشـهور درباره کل آنهاست و شـیخ در مبسوط معتقد به عدم جواز تاخیر مضمضه از استنشاق است و در ذکری گفته: این با قطع نظر از اعتقاد شرعیت تاخیر است، اما همراه با آن، شکی در تحریم اعتقاد نه از روی شبهه نیست، اما در مورد فعل، ظاهر این است که خیر؛ پایان کلام.

«اسـتنشاق»، جذب کردن آب با بینی است و «استنثار» بالا کشیدن آب در بینی و بیرون ریختن آن، و شاید امر مستحب دیگری باشد و عرفا داخل بودن آن در استنشاق بعید نیست.

«یشم» با فتح شین از باب علم است و از معجم فیروز آبادی آشـکار است که ضم آن جائز است و در این صورت از باب نصر است و «ریـح» همـان رائحه است، جـوهری گفته: روح، نسـیم ریـح است و نیز گفته می شـود: یـوم روح، یعنی نیکو و «روح و ریحـان» یعنی رحمت و رزق؛ و اول دعـا پنـاه بردن به خداونـد است از ترس اینکه مبادا از اهل آتش گردد، چرا که آنان بوی بهشت را نه حقیقتا و نه مجازا حس نمی‌کنند.

و سـفیدی چهره و سـیاهی آن کنـایه از بهجت، شادی و خوشـحالی و غم، ترس و خجالت زدگی است، یا اینکه مراد از آن دو حقیقت، سـیاهی و سپیـدی است و هر دو وجه را قول بـاری تعـالی تفسـیر کرده است: «یوم تبیض وجوه و تسود وجوه»، { [در آن] روزی که چهره هـایی سپیـد و چهره هـایی سـیاه گردد.} و ممکن است که قول وی یعنی افعـال تـبیض و تسود، بـا صـیغه مضـارع غـایب بـاب افعلال خوانـده شود، که در این صورت، وجوه بنا بر فاعل بودن مرفوع است؛ و یا اینکه با صـیغه مخاطب باب تفعیل خوانـده شود که مخاطب الیه باری تعالی باشد که در این صورت، وجوه بنا بر مفعول بودن منصوب است، چنان که این را شـهید ثـانی که خداونـد بر درجه وی بیفزایـد گفته و وجه اول در کتـاب دعـا ثبت شـده و از مشایـخ بزرگ و والا مقام

شنیده شده است.

سپس ظاهر این است که تکرار جهت پافشاری در طلب و تاکید در آن باشد و آن در دعا امری مطلوب است، چرا که خداوند تعالی اصرار کنندگان در دعا را دوست می دارد، و ممکن است که دومی تاسیس بر تنزل باشد، چرا که سفیدی چهره ها، یعنی علاوه بر حالت طبیعی خود، روشنی و نور دارد، گویی که می گوید: اگر آن را روشن نمی کنی، پس آن را لااقل بر حالت طبیعی خود باقی بگذار و سیاه نکن.

و کتاب، یعنی نامه حسنات و دادن آن به دست، راست نشانه رستگاری در روز قیامت است، چنان که باری تعالی فرمود: «اما من اوتی کتابه بیمینه فسوف یحاسب حسابا یسیرا و ینقلب الی اهله مسرورا»، {اما کسی که کارنامه اش به دست راستش داده شود بزودی اش حسابی بس آسان کنند و شادمان به سوی کسانش باز گردد.} - . انشقاق / ۹ -

و قول ایشان که فرمود: «و الخلد فی الجنان بیساری»، احتمال وجود چندین وجه در آن هست:

اول اینکه مراد از خلد، نامه مشتمل بر امضای جاودانگی وی در بهشت است بر اساس حذف مضاف، و مراد از یسار، «الید الیسری» باشد و همراه باء صله برای «اعطنی» باشد چنان که از امیر المؤمنین علیه السلام روایت کرده اند که ایشان فرمود: نامه اعمال بندگان را به دست راستشان و برائت جاودانگی در بهشت را به دست چپ آنان می دهد و این وجه، اظهر همه وجوه است.

دوم اینکه مراد از یسار در اینجا، یسر و آسانی در مقابل سختی باشد چنان که خداوند می فرماید: «و سنیسره للیسری»، {بزودی او را در مسیر آسانی قرار خواهیم داد} - . لیل / ۷ -

که مراد اینجا طلب جاودانگی در بهشت است، بدون آنکه عذاب آتش، اهوال روز قیامت یا سهولت اعمال موجب آن، بر آن پیشی گیرد.

سوم اینکه مراد از یسار مقابل اعسار باشد، یعنی سادگی انجام طاعات، و معنا این گونه می شود که جاودانگی در بهشت را با کثرت طاعاتم به من عطا فرما، بنابراین باء حرف سببیه است و در کلام، ایهام التناسب وجود دارد و آن جمع میان دو معنای مختلف با دو لفظی است که معنای آن دو با یکدیگر تناسب دارد، چنان که در سخن باری تعالی آمده است: «و الشمس و القمر بحسبان و النجم و الشجر یسجدان»، {خورشید و ماه بر حسابی [روان]اند و بوته و درخت چهره سایانند.} - . الرحمن / ۵ -

مراد از نجم چیزی است که از زمین بیرون می‌آید و همچون دیگر سبزیجات ساق ندارد و شجر آن است که ساق دارد. بنابراین نجم بدین معناست، هرچند مناسب با معنای خورشید و ماه نباشد، اما به معنای ستاره، با آن دو مناسب است و این وجه با وجود ظرافت در آن خالی از بعد نیست.

چهارم اینکه باء حرف سببیه باشد، یعنی جاودانگی را به علت شستن قسمت چپ به من اعطا کن و بر این اساس، حرف باء در

قول وی «بیمینی» نیز باء سببیه است، و بعید بودن آن پوشیده نیست، بویژه در یمین، زیرا اعطای کتاب، مطلقا ضروری است و مطلوب، اعطا با دست راست می باشد که نشانه انسانهای رستگار است و شهید ثانی - قدس سره - در قول امام که فرمود: «و حاسبنی حسابا یسیرا» گفته: داخل شدن در بهشت را به خاطر پذیرش جایگاه خودش و اعتراف به کوتاهی اش برای دست یافتن به این اندازه از قرب را که بدون حساب وارد بهشت شود، طلب نکرده، زیرا که آن، مقام پاک دلان است. بلکه طلب سهولت حساب به خاطر تفضل و مهربانی از سوی خداوند و نادیده گرفتن مجازاتی است که استحقاق آن را دارد و تحریر حساب بر اساس آنچه که خداوند اهل آن می‌باشد؛ و با این وجود، در آن به حقانیت حساب و مجازات اعتراف کرده، به علاوه بر اخذ نامه اعمال نیز اعتراف کرده و آن برخی از احوال یوم الحساب می باشد.

و قول امام که فرمود: «اللهم لا تعطنی کتابی بشمالی» اشاره به این گفته خداوند سبحان است که فرمود: «فاما من اوتی کتابه بشماله فسوف یدعو ثبورا و یصلی سعیرا»، {اما کسی که کارنامه اش به دست چپش داده شود، به زودی که هلاک خویش خواهد و در آتش افروخته در آید.} و قول وی «لا من وراء ظهری و لا تجعلها مغلوله الی عنقی» اشاره به روایتی است که نامه اعمالشان از پشت سرشان به دست چپشان داده می شود، در حالی که به عنوان طوق بر گردن آنان انداخته شده است.

جزری گفته است: لباس قطعه قطعه شده، هر لباسی است که گسسته شده و دوخته می شود، مانند پیراهن و غیر آن و آنچه که تکه تکه نمی شود مانند ازار و رداست و عده ای گفته اند: مقطعات مفرد ندارد، بنابراین به جبه کوتاه مقطعه و بع پیراهن، مقطع گفته نمی شود و به مجموعه‌ای از لباسهای کوتاه گفته می شود: مقطعات و مفرد آن ثوب است. پایان کلام.

و این اشاره به قول باری تعالی است که فرمود: «قطعت لهم ثیاب من النار». پس یا مقصود جبه است و یا پیراهنی است که حقیقتا از آتش است مانند سرب و آهن؛ و یا کنایه از چسبیدن آتش به آنان همچون جبه و پیراهن است و شاید سرّ آنکه لباس تکه تکه شده آتش باشد یا تشبیه بدان شده، این است که بدن را کامل‌تر از غیر آن می پوشاند و عذاب با آن شدیدتر است.

و در برخی از نسخه ها «مفظعات» با حرف فا و ظا آمده و آن جمع مفظعه با کسره ظاء از «فظع یفظع الامر فظاعه» باشد. «فهو فظیع» یعنی شدید و رنج آورست و آن تصحیف (غلط در نوشتن) است و قول اول با آیه کریمه تناسب دارد، جایی که می گوید: «فالذین کفروا قطعت لهم ثیاب من النار».

«تغشیه» به معنای پوشاندن است و «برکه» به معنای افزایش و زیادت می باشد و در نهایه درباره قول آنان گفته: «و بارک علی محمد و آل محمد صلی الله علیه و آله» یعنی برای وی ثابت بدار و تشریف و کرامتی که به او اعطا کردی را مستدام بدار و از «برک البعیر» یعنی شتر زانو زد گرفته شده، زمانی که در مکانی زانو زد و ملازم آن شد؛ و برکه بر زیادت نیز اطلاق می شود و اصل، قول اول است. پایان کلام. و شاید رحمت به نعمتهای اخروی مختص باشد، چنان که برکه به نعمت‌های دنیایی مناسبتر است، همچنان که از موارد استعمال و کاربرد آن فهمیده می شود و احتمال عام بودن در آن وجود دارد.

و مرحوم والد - قدس سره - گفته: ممکن است رحمت، در بر دارنده نعمتهای بهشتی و آنچه که بدانها مرتبط است باشد و برکات، نعمتهای ظاهر و باطن دنیایی باشد، از توفیقات اعمال صالحه و عفو گرفته تا خلاص شدن از غضب الهی و آنچه که

بدان منجر می شود.

قول امام که فرمود: «من کل قطره» یعنی به سبب آن یا از عمل آن، بر اساس عقیده تجسم اعمال؛ تسبیح و تقدیس مترادفند، به معنای منزه دانستن و ممکن است که تقدیس را به ذات و تسبیح را به صفات و تکبیر را به افعال اختصاص داد و قول امام «الی یوم القیـامه»، یـا متعلق به فعـل «یکتب» یـا «یخلق» یـا به هر دو آنهـا یـا به هر سه فعـل بنابر تنازع است. و ما تنها به خاطر کثرت رجوع مردم بدین روایت، و کثرت فایده و شهرت و تکرار آن در منابع، کلام را درباره آن روایت به درازا کشانیدیم.

**[ترجمه]

«۱۳»

دَعَائِمُ الْإِسْلَامِ، عَنْ عَلِيٍّ علیه السلام أَنَّهُ قَالَ: مَا مِنْ مُسْلِمٍ يَتَوَضَّأُ فَيَقُولُ

ص: ۳۲۷

۱- ۱. الحجّ: ۱۹.

عِنْدَ وُضُوئِهِ سُبْحَانَکَ اللَّهُمَّ وَ بِحَمْدِکَ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ أَسْتَغْفِرُکَ وَ أَتُوبُ إِلَیْکَ اللَّهُمَّ اجْعَلْنِی مِنَ التَّوَّابِینَ وَ اجْعَلْنِی مِنَ الْمُتَطَهِّرِینَ إِلَّا کُتِبَ فِی رَقٍّ وَ خُتِمَ عَلَیْهَا ثُمَّ وُضِعَتْ تَحْتَ الْعَرْشِ حَتَّی تُدْفَعَ إِلَیْهِ بِخَاتَمِهَا یَوْمَ الْقِیَامَهِ(۱).

وَ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ أَنَّهُ قَالَ: إِذَا أَرَدْتَ الْوُضُوءَ فَقُلْ بِسْمِ اللَّهِ عَلَی مِلَّهِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِیکَ لَهُ وَ أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّداً عَبْدُهُ وَ رَسُولُهُ صلی الله علیه و آله (۲).

**[ترجمه]دعائم الاسلام: از امام علی علیه السلام نقل کرده اند که فرمود: هر مسلمانی که به هنگام وضو گرفتن بگوید: «خدایا تو را به پاکی می ستایم، گواهی می دهم که خدائی جز تو نیست، از تو آمرزش می خواهم و به سوی تو توبه می کنم، بار خدایا مرا از توبه کنندگان و پاکان قرار بده» این شهادتش در ورقه ای نوشته، ممهور می گردد و در زیر عرش الهی گذارده می شود تا در روز قیامت با همان مهر به وی بازگردانده شود. - . دعائم الاسلام ۱: ۱۰۶ -

از امام صادق علیه السلام نقل شده است که فرمود: زمانی که اراده وضو کردی بگو: «به نام خدا، بر آیین رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم، تنها معبود، خداست، شریکی ندارد و گواهی می دهم که محمد بنده و فرستاده اوست». - . دعائم الاسلام ۱: ۱۰۵ -

**[ترجمه]

«۱۴»

إِخْتِیَارُ السَّیِّدِ بْنِ الْبَاقِی، وَ الْبَلَدُ الْأَمِینُ، رُوِیَ: أَنَّ مَنْ قَرَأَ بَعْدَ إِسْبَاغِ الْوُضُوءِ إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِی لَیْلَهِ الْقَدْرِ وَ قَالَ اللَّهُمَّ إِنِّی أَسْأَلُکَ تَمَامَ الْوُضُوءِ وَ تَمَامَ الصَّلَاهِ وَ تَمَامَ رِضْوَانِکَ وَ تَمَامَ مَغْفِرَتِکَ لَمْ تَمُرَّ بِذَنْبٍ قَدْ أَذْنَبَهُ إِلَّا مَحَتْهُ (۳).

**[ترجمه]اختیار سید بن الباقی و البلد الامین: روایت شده است که هر کس بعد از اتمام وضو سوره «انا انزلناه فی لیله القدر» را بخواند و بگوید: «بار خدایا! من از تو وضویی کامل، نمازی کامل و خشنودی کامل و آمرزش کاملت را می خواهم»، هر گناهی را که مرتکب شده باشد، آن را پاک کرده است. - . البلد الامین: ۳ -

**[ترجمه]

«۱۵»

الْإِخْتِیَارُ، قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام لِأَبِی ذَرٍّ: إِذَا نَزَلَ بِکَ أَمْرٌ عَظِیمٌ فِی دِینٍ أَوْ دُنْیَا فَتَوَضَّأْ وَ ارْفَعْ یَدَیْکَ وَ قُلْ یَا اللَّهُ سَبْعَ مَرَّاتٍ فَإِنَّهُ یُسْتَجَابُ لَکَ.

**[ترجمه]الاختیار: امیر المؤمنین علیه السلام به ابوذر فرمود: زمانی که امری بزرگ در دین یا دنیایت برای تو پیش آمد، پس وضو بگیر و دستهایت را بالا ببر و هفت بار بگو: یا الله! چرا که خداوند دعایت را مستجاب می کند.

**[ترجمه]

«۱۶»

كِتَابُ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ شُرَيْحٍ، عَنْ حُمَيْدِ بْنِ شُعَيْبٍ عَنْ جَابِرٍ الْجُعْفِيِّ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: إِذَا تَوَضَّأَ أَحَدُكُمْ أَوْ أَكَلَ أَوْ شَرِبَ أَوْ لَبِسَ ثَوْباً وَ كُلَّ شَیْ ءٍ یَصْنَعُ یَنْبَغِی أَنْ یُسَمِّیَ عَلَیْهِ فَإِنْ هُوَ لَمْ یَفْعَلْ كَانَ الشَّیْطَانُ فِیهِ شَرِیكاً.

ص: ۳۲۸

۱- ۱. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۰۵.

۲- ۲. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۰۶.

۳- ۳. البلد الأمین ص ۳.

**[ترجمه]کتاب جعفر بن محمد بن شریح: جابر جعفی نقل کرده است که امام باقر علیه السلام فرمود: شایسته است که هر گاه یکی از شما وضو بگیرد یا غذا بخورد یا آب بنوشد یا لباس بپوشد و هر کاری که انجام می دهد، نام خدا را بر آن جاری سازد، و اگر چنین نکند، شیطان در آن شریک است .

**[ترجمه]

باب ۶ التولیه و الاستعانه و التمندل

الأخبار

«۱»

مَجَالِسُ الصَّدُوقِ، عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى الْعَلَوِيِّ عَنْ جَدِّهِ يَحْيَى بْنِ الْحَسَنِ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عَبْدِ الرَّزَّاقِ قَالَ: جَعَلَتْ جَارِيَةٌ لِعَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ عليهما السلام تَسْكُبُ الْمَاءَ عَلَيْهِ وَ هُوَ يَتَوَضَّأُ لِلصَّلَاهِ فَسَقَطَ الْإِبْرِيقُ مِنْ يَدِ الْجَارِيَهِ عَلَى وَجْهِهِ فَشَجَّهُ فَرَفَعَ عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ عليهما السلام رَأْسَهُ إِلَيْهَا فَقَالَتِ الْجَارِيَهُ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ يَقُولُ وَ الْكاظِمِينَ الْغَيْظَ(۱) فَقَالَ قَدْ كَظَمْتُ غَيْظِي قَالَتْ وَ الْعافِينَ عَنِ النَّاسِ قَالَ لَهَا قَدْ عَفَا اللَّهُ عَنْكِ قَالَتْ وَ اللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ قَالَ اذْهَبِي فَأَنْتِ حُرَّهٌ(۲).

**[ترجمه]مجالس الصدوق: عبد الرزاق نقل کرده است که کنیزکی از کنیزان علی بن حسین علیه السّلام آب به دست آن حضرت می ریخت و ایشان برای ادای نماز وضو می گرفت، پس به ناگاه آفتابه از دست کنیزک بر صورت آن حضرت افتاد و آن را خونین کرد. امام سجاد علیه السلام سر خویش را به سمت کنیزک بلند کرد و کنیزک خطاب به ایشان گفت: خداوند متعال می فرماید: «و الکاظمین الغیظ»، {آنان که خشم خود فرو می برند.} - . آل عمران / ۱۳۴ -

امام علیه السّلام فرمود: خشمم را فرو نشاندم، کنیز گفت: «و العافین عن الناس»، {و از خطای مردم در می گذرند.} امام خطاب به او فرمود: خدا از تو درگذرد، کنیزک گفت: «و الله یحب المحسنین»، {و خداوند نکوکاران را دوست دارد.} حضرت فرمود: برو که تو آزاد هستی. - . امالی الصدوق: ۱۲۱ -

**[ترجمه]

بیان

صب الماء علیه إما للضروره أو لبیان الجواز.

**[ترجمه]ریختن آب بر آن، یا برای ضرورت است یا جهت بیان جائز بودن آن.

**[ترجمه]

«۲»

الْخِصَالُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنِ النَّوْفَلِيِّ عَنِ السَّكُونِيِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: خَلَّتَانِ (۳) لَا أُحِبُّ أَنْ يُشَارِكَنِی فِيهِمَا أَحَدٌ وُضُوئِی فَإِنَّهُ مِنْ صَلَاتِی وَ صَدَقَتِی فَإِنَّهَا مِنْ يَدِی إِلَی يَدِ السَّائِلِ فَإِنَّهَا تَقَعُ فِی يَدِ الرَّحْمَنِ (۴).

العیاشی، عن السکونی: مثله (۵).

ص: ۳۲۹

۱- ۱. آل عمران: ۱۳۴.

۲- ۲. أمالی الصدوق ص ۱۲۱.

۳- ۳. خصلتان خ ل.

۴- ۴. الخصال ج ۱ ص ۱۸.

۵- ۵. تفسیر العیّاشیّ ج ۲ ص ۱۰۸.

**[ترجمه]الخصال: امام صادق علیه السلام از پدران خود علیهم السلام نقل کرده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: دو کار است که دوست ندارم هیچ کس در آن دو با من شرکت کند، یکی وضوی من است که جزئی از نماز من می باشد و دیگری صدقه من است، که از دست خودم به دست گدا برسد؛ زیرا صدقه به دست خدای رحمان می رسد. - . الخصال ۱: ۱۸ -

العیاشی: از سکونی نیز مانند این حدیث نقل شده است. - . تفسیر العیاشی ۲: ۱۸۰ -

**[ترجمه]

«۳»

الْعِلَلُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ يَحْيَى الْأَشْعَرِيِّ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ إِسْحَاقَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَمَّادٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عَبْدِ الْحَمِيدِ عَنْ شِهَابِ بْنِ عَبْدِ رَبِّهِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: كَانَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام إِذَا تَوَضَّأَ لَمْ يَدَعْ أَحَداً يَصُبُّ عَلَيْهِ الْمَاءَ قَالَ لَا أُحِبُّ أَنْ أُشْرِكَ فِي صَلَاتِي أَحَداً(۱).

المقنع، مرسلا: مثله (۲).

**[ترجمه]العلل: امام صادق علیه السلام نقل کرده است که امام علی علیه السلام زمان وضو گرفتن به کسی اجازه نمی داد که برایش آب بریزد، و می‌فرمود: دوست ندارم که کسی را در وضوی خود شریک سازم. - . علل الشرائع ۱: ۲۶۴ -

المقنع: مانند این حدیث را نقل کرده است. - . المقنع: ۲ چاپ سنگی -

**[ترجمه]

«۴»

ثَوَابُ الْأَعْمَالِ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ سَلَمَةَ بْنِ الْخَطَّابِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مُحَمَّدٍ الثَّقَفِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ مُعَلًّى عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ حُمْرَانَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: مَنْ تَوَضَّأَ وَ تَمَنْدَلَ كُتِبَتْ لَهُ حَسَنَةٌ وَ مَنْ تَوَضَّأَ وَ لَمْ يَتَمَنْدَلْ حَتَّى يَجِفَّ وُضُوؤُهُ كُتِبَتْ لَهُ ثَلَاثُونَ حَسَنَةً(۳).

**[ترجمه]ثواب الاعمال: محمد بن حمران از پدرش و او نیز نقل کرده است که امام صادق علیه السلام فرمود: کسی که وضو بگیرد و خود را با حوله خشک کند، برایش یک حسنه نوشته می شود و کسی که وضو بگیرد و خشک نکند، بلکه صبر نماید تا اعضای وضو به خودی خود خشک شود، سی حسنه برای او نوشته می شود. - . ثواب الاعمال: ۱۷ -

**[ترجمه]

«۵»

الْمَحَاسِنُ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مُحَمَّدٍ الثَّقَفِيِّ: مِثْلَهُ (۴).

**[ترجمه]المحاسن: ابراهيم بن محمد ثقفی مانند اين حديث را نقل كرده است. - . المحاسن: ۴۲۹ -

**[ترجمه]

«۶»

وَ مِنْهُ، عَنْ أَبِيهِ عَمَّنْ ذَكَرَهُ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سِنَانٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام عَنِ التَّمَنْدُلِ بَعْدَ الْوُضُوءِ فَقَالَ كَانَ لِعَلِيٍّ عليه السلام خِرْقَةٌ فِي الْمَسْجِدِ لَيْسَتْ إِلَّا لِلْوَجْهِ يَتَمَنْدَلُ بِهَا(۵).

و منه عن علی بن الحكم عن أبان بن عثمان عن عبد الله بن سنان عن أبی عبد الله عليه السلام. مثله (۶).

**[ترجمه]المحاسن: عبدالله بن سنان نقل كرده است كه از امام صادق عليه السلام درباره خشك كردن بعد از وضو سؤال كردم. ايشان فرمود: امام علی عليه السلام در مسجد پارچه ای داشت كه تنها برای خشك كردن صورت از آن استفاده می كرد. - . المحاسن: ۴۲۹ -

المحاسن: عبدالله بن سنان نيز اين حديث را از امام صادق عليه السلام نقل كرده است. - . المحاسن: ۴۲۹ -

**[ترجمه]

«۷»

وَ مِنْهُ، بِهَذَا الْإِسْنَادِ قَالَ: كَانَتْ لِعَلِيٍّ عليه السلام خِرْقَةٌ يُعَلِّقُهَا فِي مَسْجِدِ بَيْتِهِ لِوَجْهِهِ إِذَا تَوَضَّأَ يَتَمَنْدَلُ بِهَا(۷).

**[ترجمه]المحاسن: با همين اسناد فرمود: امام علی عليه السلام پارچه ای داشت كه در مسجد خانه خويش آن را می آويخت، زمانی كه وضو می گرفت، با آن خشك می كرد. - . المحاسن: ۴۲۹ -

**[ترجمه]

«۸»

وَ مِنْهُ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ الْوَشَّاءِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: كَانَ لِأَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام خِرْقَةٌ يَمْسَحُ بِهَا وَجْهَهُ إِذَا تَوَضَّأَ لِلصَّلَاةِ ثُمَّ يُعَلِّقُهَا عَلَى وَتِدٍ وَ لَا يَمَسُّهَا غَيْرُهُ (۸).

۱- ۱. علل الشرائع ج ۱ ص ۲۶۴.

۲- ۲. المقنع ص ۲ ط حجر.

۳- ۳. ثواب الأعمال ص ۱۷.

۴- ۴. المحاسن ص ۴۲۹.

۵- ۵. المحاسن ص ۴۲۹.

۶- ۶. المحاسن ص ۴۲۹.

۷- ۷. المحاسن ص ۴۲۹.

۸- ۸. المحاسن ص ۴۲۹.

**[ترجمه]المحاسن: محمد بن سنان نقل کرده است که امام صادق علیه السلام فرمود: امیر المؤمنین علیه السلام پارچه ای داشت که صورتش را با آن بعد از وضو گرفتن پاک می کرد، سپس آن را بر میخی می آویخت و دیگری به آن دست نمی... زد. - . المحاسن: ۴۲۹ -

**[ترجمه]

«۹»

وَ مِنْهُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ النُّعْمَانِ عَنْ مَنْصُورِ بْنِ حَازِمٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَ السَّلَامُ عَنِ الرَّجُلِ يَمْسَحُ وَجْهَهُ بِالْمِنْدِيلِ قَالَ لَا بَأْسَ بِهِ (۱).

**[ترجمه]المحاسن: منصور بن حازم نقل کرده است که از امام صادق علیه السلام درباره مردی سؤال کردم که صورتش را با دستمال پاک می کند؟ فرمود: ایرادی ندارد. - . المحاسن: ۴۲۹ -

**[ترجمه]

توضیح

ذهب الشيخ و جماعه من الأصحاب إلى كراهيه التمندل بعد الوضوء و نقل عن ظاهر المرتضى عدم الكراهه و هو أحد قولى الشيخ ثم اختلفوا فقال بعضهم هو المسح بالمنديل فلا يلحق به غيره و بعضهم عبر عنه بمسح الأعضاء و جعله بعضهم شاملا للمسح بالمنديل و الذيل دون الكم و بعضهم ألحق به التجفيف بالشمس و النار و هو ضعيف.

و الذى يظهر لى أنه لما اشتهر بين بعض العامه كأبى حنيفه و جماعه منهم نجاسه غساله الوضوء و كانوا يعدون لذلك منديلا يجففون به أعضاء الوضوء و يغسلون المنديل فلذا نهوا عن ذلك و كانوا يتمسحون بأثوابهم ردا عليهم كما

رُوِيَ عَنْ مَرْوَانَ بْنِ مُسْلِمٍ (۲)

عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: تَوَضَّأَ لِلصَّلَاةِ ثُمَّ مَسَحَ وَجْهَهُ بِأَسْفَلِ قَمِيصِهِ ثُمَّ قَالَ يَا إِسْمَاعِيلُ افْعَلْ هَكَذَا فَإِنِّي هَكَذَا أَفْعَلُ (۳).

فيمكن حمل تلك الأخبار على التقيه أو أنه لم يكن بقصد الاجتناب عن الغساله أو أنه كان لبيان الجواز.

**[ترجمه]شیخ و گروهی از اصحاب بر کراهت استفاده از دستمال پس از گرفتن وضو باور دارند و از ظاهر مرتضی، عدم کراهت آن نقل شده و آن نیز یکی از دو قول شیخ می باشد، سپس اختلاف کرده اند و برخی از آنان گفته اند: آن پاک کردن با دستمال است، و غیر آن بدان ملحق نمی‌شود و برخی از آن به پاک کردن اعضا تعبیر کرده اند و برخی دیگر آن را شامل پاک کردن کردن با دستمال و دامن، و نه آستین دانسته اند و برخی دیگر خشک کردن با نور خورشید و آتش را بدان ملحق کرده اند که ضعیف می باشد.

و چیزی که برای من آشکار است، این است که از آنجایی که نزد برخی از اهل تسنن همچون ابی حنیفه و گروهی دیگر از آنان، نجاست غساله وضو مشهور است و آنها دستمالی را آماده می کردند که با آن اعضای وضو را خشک می کردند و سپس دستمال را می شستند، لذا از آن نهی شدند و در پاسخ به آنان، با لباس‌های خود پاک می کردند؛ چنان که از مروان بن مسلم - . التهذیب ۱: ۱۰۱ چاپ سنگی -

نقل شده است که امام صادق علیه السلام برای نماز وضو گرفت و سپس با دامن پیراهنش صورتش را خشک کرد و سپس فرمود: ای اسماعیل! این چنین عمل کن، چرا که من اینگونه عمل می کنم.

می توان این اخبار را حمل بر تقیه کرد یا اینکه آن به خاطر قصد اجتناب از غساله نبوده، یا برای بیان جائز بودن آن بوده است .

**[ترجمه]

«۱۰»

الْخَرَائِجُ لِلرَّاوَنْدِیِّ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ سَعِیدٍ عَنْ عَبْدِ الْعَزِیزِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام أَنَّهُ قَالَ لَهُ: ضَعْ لِی مَاءً أَتَوَضَّأْ بِهِ الْحَدِیثَ .(۴)

ص: ۳۳۱

۱- ۱. المحاسن ص ۴۲۹.

۲- ۲. التهذیب ج ۱ ص ۱۰۱ ط حجر.

۳- ۳. و الذی عندی أن الغسل فی الوضوء لطرد الشیاطین عن الوجه و الیدین و المبالغه فی طردهم بالتسمیه لقوله تعالی:« وَ إِذا ذَکَرْتَ رَبَّکَ فِی الْقُرْآنِ وَحْدَهُ وَلَّوْا عَلی أَدْبارِهِمْ نُفُوراً» فعلی هذا الأولی أن لا یتمندل حذرا من أن یعلق بیده الشیاطین التی توطن فی المندیل و ان کان مأمونا من ذلک فلا بأس به.

۴- ۴. الخرائج ص ۲۳۴.

**[ترجمه]خرائج الراوندی: عبدالعزیز نقل کرده است که امام صادق علیه السلام به وی فرمود: برایم قدری آب بگذار تا با آن وضو بگیرم... ادامه حدیث. - . الخرائج: ۲۳۴ -

**[ترجمه]

«۱۱»

إِرْشَادُ الْمُفِيدِ، قَالَ: دَخَلَ الرِّضَا علیه السلام یَوْماً وَ الْمَأْمُونُ یَتَوَضَّأُ لِلصَّلَاهِ وَ الْغُلَامُ یَصُبُّ عَلَی یَدِهِ الْمَاءَ فَقَالَ لَا تُشْرِکْ یَا أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ بِعِبَادَهِ رَبِّکَ أَحَداً فَصَرَفَ الْمَأْمُونُ الْغُلَامَ وَ تَوَلَّی تَمَامَ الْوُضُوءِ بِنَفْسِهِ (۱).

**[ترجمه]ارشاد المفید: امام رضا علیه السلام روزی وارد شد و مأمون در حال وضو گرفتن برای نماز بود، در حالی که غلام آب را بر دستش می ریخت. فرمود: ای امیر المؤمنین! در عبادت پرودگارت کسی را شریک نکن، مامون نیز غلام را کنار زد و تمام اعمال وضو را خودش بر عهده گرفت. - . الرشاد المفید: ۲۹۵ -

**[ترجمه]

باب ۷ سنن الوضوء و آدابه من غسل الید و المضمضه و الاستنشاق و ما ینبغی من المیاه و غیرها

الأخبار

«۱»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَسَنِ عَنْ عَلِیِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِیهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الْمَضْمَضَهِ وَ الِاسْتِنْشَاقِ قَالَ لَیْسَ بِوَاجِبٍ وَ إِنْ تَرَکَهُمَا لَمْ یُعِدْ لَهُمَا صَلَاهً(۲) قَالَ وَ سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ یَتَوَضَّأُ فِی الْکَنِیفِ بِالْمَاءِ یُدْخِلُ یَدَهُ فِیهِ أَ یَتَوَضَّأُ مِنْ فَضْلِهِ لِلصَّلَاهِ قَالَ إِذَا أَدْخَلَ یَدَهُ وَ هِیَ نَظِیفَهٌ فَلَا بَأْسَ وَ لَسْتُ أُحِبُّ أَنْ یَتَعَوَّدَ ذَلِکَ إِلَّا أَنْ یَغْسِلَ یَدَهُ قَبْلَ ذَلِکَ (۳).

**[ترجمه]قرب الاسناد: علی بن جعفر از برادرش علیه السلام نقل کرده است که از ایشان درباره مضمضه و استنشاق سؤال کردم. امام علیه السلام فرمود: واجب نیست و اگر آنها را ترک کند، نمازش اعاده نمی‌شود. - . قرب الاسناد: ۸۳ چاپ سنگی، ۱۰۹ چاپ نجف -

و گفت: از ایشان درباره مردی سؤال کردم که در مستراح با آب استنجاء می کند، و دستش را در آن آب داخل می کند، آیا می تواند از باقیمانده آن برای وضوی نماز استفاده کند؟ فرمود: اگر دستش را در حالی وارد کند که تمیز باشد ایرادی ندارد، اما من نمی پسندم که بدین کار عادت کند، مگر اینکه قبل از آن دستش را بشوید. - . قرب الاسناد: ۸۳ چاپ سنگی، ۱۰۹ چاپ نجف -

**[ترجمه]

أقول

قد مضى فی باب علل الوضوء عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله أَنَّهُ قَالَ: إِذَا تَمَضْمَضَ نَوَّرَ اللَّهُ قَلْبَهُ وَ لِسَانَهُ بِالْحِکْمَهِ فَإِذَا اسْتَنْشَقَ آمَنَهُ اللَّهُ مِنَ النَّارِ وَ رَزَقَهُ رَائِحَهَ الْجَنَّهِ(۴).

**[ترجمه]در باب علتهای وضو، از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم پیشتر بیان شد که رسول خدا فرمود: زمانی که مضمضه کند، خداوند قلب و زبانش را با حکمت نورانی می کند و اگر استنشاق کند، خداوند وی را از آتش ایمن نگاه می دارد و بوی بهشت را روزی وی می سازد. - . بحار ۷۷: ۲۲۹ -

**[ترجمه]

«۲»

الْعِلَلُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ الْوَلِیدِ عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ

ص: ۳۳۲

۱- ۱. إرشاد المفید ص ۲۹۵.

۲- ۲. قرب الإسناد ص ۸۳ ط حجر ص ۱۰۹ ط نجف.

۳- ۳. قرب الإسناد ص ۸۳ ط حجر ص ۱۰۹ ط نجف.

۴- ۴. راجع ص ۲۲۹ فیما سبق.

أَبَانٍ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنِ ابْنِ مُسْكَانَ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ عَنْ عَبْدِ الْكَرِيمِ بْنِ عُتْبَةَ قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ يَسْتَيْقِظُ مِنْ نَوْمِهِ وَ لَمْ يَبُلْ يُدْخِلُ يَدَهُ فِی الْإِنَاءِ قَبْلَ أَنْ يَغْسِلَهَا قَالَ لَا لِأَنَّهُ لَا يَدْرِی أَيْنَ بَاتَتْ يَدُهُ فَيَغْسِلُهَا(۱).

**[ترجمه]العلل: عبدالكريم بن عتبه نقل كرده است كه از ايشان درباره مردی سؤال كردم كه از خواب بيدار می شود و بول نكرده است؛ قبل از اينكه آن را بشويد، دستش را در ظرف وارد كند. فرمود: خير، زيرا كه وی نمی داند كه دستش را شب كجا گذارده است پس آن را بشويد. - . علل الشرائع ۱: ۲۶۷ -

**[ترجمه]

بيان

هذا الخبر رواه المخالفون بأسانيد عن أبی هريره(۲) عن النبی صلی الله عليه و آله و فی بعض رواياتهم حتی يغسلهما ثلاثا و قال فی شرح السنه بعد إيراد الخبر فلو غمس يده فی الإناء و لم يعلم بها نجاسه يكره و لا يفسد الماء عند أكثر أهل العلم.

و قال أحمد إذا قام من نوم الليل يجب غسل اليدين لأنه صلی الله عليه و آله قال لا يدری أين باتت و البيتوته عمل الليل و لأنه لاـ ينكشف بالنهار كتكشفه بالليل و لا يتوهم وقوع يده علی موضع النجاسه بالنهار ما يتوهم بالليل و قال إسحاق يجب غسل اليدين سواء قام من نوم الليل أو من نوم النهار قال و فيه إشاره إلی أن الأخذ بالوثيقه و الاحتياط فی العباده أولی و فيه دليل علی الفرق بين

ص: ۳۳۳

۱- ۱. علل الشرائع ج ۱ ص ۲۶۷.

۲- ۲. رواه فی مشكاه المصابيح ص ۴۵، و قال متفق عليه، و فی بعض الحواشی عليه: روی النووی عن الشافعی و غيره: أن أهل الحجاز كانوا يستنجون بالحجاره، و بلادهم حاره، فإذا ناموا عرقوا، فلا يؤمن أن تطوف يده علی موضع النجاسه أو علی بثره أو قمله و النهی عن الغمس قبل غسل اليد مجمع عليه، لكن الجماهير علی أنّه نهی تنزيه لا تحريم فلو غمس لم يفسد الماء و لم يأثم الغامس. و فی شرح السنه: علق النبیّ صلّی اللّه عليه و آله غسل اليدين بالامر الموهوم، و ما علق بالموهوم لا يكون واجبا، فأصل الماء و اليدين علی الطهاره؛ فحمل الاكثرون هذا الحديث علی الاحتياط، و ذهب الحسن البصری و الامام أحمد فی احدی الروايتين الی الظاهر، و أوجب الغسل و حكم بنجاسه الماء؛ كذا نقله الطيبی. و قال الشمنی عن عروه بن الزبير و أحمد بن حنبل و داود أنّه يجب علی المستيقظ من نوم الليل غسل اليدين لظاهر الحديث، و لنا أن النوم ان كان حدثا فهو كالبول، و ان كان سببا للحدث فهو كالمباشره و كل ذلك لا يوجب غسل اليدين قبل ادخالهما الاناء عندهم.

ورود النجاسه على الماء القليل و ورود الماء على النجاسه.

**[ترجمه]مخالفـان این خبر را با اسانیـد از ابو هریره و او نیز از رسول اکرم صـلی الله علیه و آله و سـلم روایت کرده انـد و در برخی از روایات آنان آمده: مگر اینکه آن را سه بار بشوید. و در شـرح السـنه پس از آوردن خبر گفته: اگر دستش را در آب فرو برد و نجاست آن را نداند مکروه است و بنا بر قول اغلب عالمان، آب را فاسد - نجس - نمی کند.

احمد گفته: زمانی که از خواب برخیزد باید دستانش را بشوید زیرا که رسول خدا فرمود: نمی داند کجا خوابیده و بیتوته عمل شب است و چون در شب همچون روز روشن وآشـکار نیست، از این رو قرار دادن دسـتش بر موضع نجـاست در روز همچون شب توهم نمی شود و اسـحاق گفته: بایـد دسـتانش را بشوید، چه از خواب شب برخیزد یا از خواب روز و گفته: در آن اشاره به این است که اطمینـان و احتیـاط در عبـادت، اولی می باشـد و در آن دلیلی است بر اختلاف میان وارد شـدن نجاست بر آب قلیل و دخول آب بر نجاست.

**[ترجمه]

«۳»

الْخِصَالُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى الْيَقْطِينِيِّ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ يَحْيَى عَنْ جَدِّهِ الْحَسَنِ بْنِ رَاشِدٍ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ وَ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام: الْمَضْمَضَةُ وَ الِاسْتِنْشَاقُ سُنَّةٌ وَ طَهُورٌ لِلْفَمِ وَ الْأَنْفِ (۱).

**[ترجمه]الخصـال: امـام صـادق علیه السـلام نقـل کرده است که امـام علی علیه السـلام فرمود: مضـمضه و اسـتنشاق سـنت و طهارتی برای دهان و بینی است. - . الخصال ۲: ۱۵۶ -

**[ترجمه]

«۴»

مَجَالِسُ ابْنِ الشَّيْخِ، بِالسَّنَدِ الْمُتَقَدِّمِ: فِيمَا كَتَبَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام إِلَى مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ وَ انْظُرْ إِلَى الْوُضُوءِ فَإِنَّهُ مِنْ تَمَامِ الصَّلَاةِ تَمَضْمَضْ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ وَ اسْتَنْشِقْ ثَلَاثاً وَ اغْسِلْ وَجْهَكَ ثُمَّ يَدَكَ الْيُمْنَى ثُمَّ الْيُسْرَى ثُمَّ امْسَحْ رَأْسَكَ وَ رِجْلَيْكَ فَإِنِّي رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله يَصْنَعُ ذَلِكَ وَ اعْلَمْ أَنَّ الْوُضُوءَ نِصْفُ الْإِيمَانِ (۲).

**[ترجمه]مجالس ابن الشـیخ: در نامه ای که امام علی علیه السـلام به محمـد بن ابی بکر نوشـته، آمده است: به وضویت نیک بنگر، چرا که آن از کمال نماز است، سه بار مضـمضه و سه بار استنشاق کن و صورتت را بشوی و سپس دست راست و دست چپت را بشوی و بر سر و پاهایت مسح کن، چرا که من دیدم رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم این کار را انجام می داد؛ و بدان که وضو نیمی از ایمان است. - . امالی الطوسی ۱: ۲۹ -

**[ترجمه]

بیان

قد مر أن هذا سند تثلیث المضمضه و الاستنشاق لکن رأیت فی کتاب الغارات هذا الخبر و فیه تثلیث غسل سائر الأعضاء أیضا و هذا مما یضعف الاحتجاج.

**[ترجمه]پیشتر بیان شد که این سند سه بار مضمضه کردن و استنشاق است؛ اما در کتاب غارات این خبر را دیدم و در آن سه بار شستن سایر اعضا نیز آمده است و این از زمره مواردی است که استدلال را ضعیف می کند.

**[ترجمه]

«۵»

الْعِلَلُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ الْوَلِیدِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ الصَّفَّارِ عَنْ إِبْرَاهِیمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنْ إِسْمَاعِیلَ بْنِ مَرَّارٍ عَنْ یُونُسَ عَمَّنْ أَخْبَرَهُ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ وَ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیهما السلام أَنَّهُمَا قَالا: الْمَضْمَضَهُ وَ الِاسْتِنْشَاقُ لَیْسَا مِنَ الْوُضُوءِ لِأَنَّهُمَا مِنَ الْجَوْفِ (۳).

**[ترجمه]العلل: ابو بصیر نقل کرده است که امام صادق و باقر علیهما السلام فرموده اند: مضمضه و استنشاق از وضو نیستند، زیرا که آن دو از درون می باشند. - . علل الشرائع ۱: ۲۷۹ -

**[ترجمه]

بیان

یدل علی ما ذهب إلیه ابن أبی عقیل من أن المضمضه و الاستنشاق لیسا بفرض و لا سنه و المعروف بین الأصحاب استحبابهما و أول بأنهما لیسا من فرائض الوضوء و یمکن أن یکون المراد أنهما لیسا من الأجزاء المسنونه بل من السنن المتقدمه علی الوضوء کالسواک.

ص: ۳۳۴

۱- ۱. الخصال ج ۲ ص ۱۵۶.

۲- ۲. أمالی الطوسیّ ج ۱ ص ۲۹.

۳- ۳. علل الشرائع ج ۱ ص ۲۷۱.

**[ترجمه]بر بـاور ابن عقیـل در این بـاره دلالت دارد که معتقـد است، مضـمضه و اسـتنشاق واجب نبوده و از سـنت نیسـتند و معروف در بین اصـحاب، اسـتحباب آن دو است و این گونه تاویل شـده که آن دو از فرائض و واجبات وضو نیسـتند و احتمال دارد که مراد این باشـد که آن دو از اجزای سـنت قرار داده شـده نیسـتند بلکه از سـنتهای قبـل از وضو ماننـد مسواک زدن می باشند.

**[ترجمه]

«۶»

مَجَالِسُ ابْنِ الشَّیْخِ، عَنْ أَبِیهِ عَنْ أَبِی مُحَمَّدٍ الْفَحَّامِ عَنْ عَمِّهِ عَمْرِو بْنِ یَحْیَی عَنْ کَافُورٍ الْخَادِمِ قَالَ: قَالَ لِیَ الْإِمَامُ عَلِیُّ بْنُ مُحَمَّدٍ اتْرُکْ لِیَ السَّطْلَ الْفُلَانِیَّ فِی الْمَوْضِعِ الْفُلَانِیِّ لِأَتَطَهَّرَ مِنْهُ لِلصَّلَاهِ وَ أَنْفَذَنِی فِی حَاجَهٍ وَ قَالَ إِذَا عُدْتَ فَافْعَلْ ذَلِکَ لِیَکُونَ مُعَدّاً إِذَا تَأَهَّبْتُ لِلصَّلَاهِ وَ اسْتَلْقَی علیه السلام لِیَنَامَ وَ أُنْسِیتُ مَا قَالَ لِی وَ کَانَتْ لَیْلَهً بَارِدَهً فَحَسِسْتُ بِهِ وَ قَدْ قَامَ إِلَی الصَّلَاهِ وَ ذَکَرْتُ أَنَّنِی لَمْ أَتْرُکِ السَّطْلَ فَبَعُدْتُ عَنِ الْمَوْضِعِ خَوْفاً مِنْ لَوْمِهِ وَ تَأَلَّمْتُ لَهُ حَیْثُ یَشْقَی بِطَلَبِ الْإِنَاءِ فَنَادَانِی نِدَاءَ مُغْضَبٍ فَقُلْتُ إِنَّا لِلَّهِ أَیْشِ عُذْرِی أَنْ أَقُولَ نَسِیتُ مِثْلَ هَذَا وَ لَمْ أَجِدْ بُدّاً مِنْ إِجَابَتِهِ فَجِئْتُ مَرْعُوباً فَقَالَ یَا وَیْلَکَ أَ مَا عَرَفْتَ رَسْمِی أَنَّنِی لَا أَتَطَهَّرُ إِلَّا بِمَاءٍ بَارِدٍ فَسَخَّنْتَ لِی مَاءً وَ تَرَکْتَهُ فِی السَّطْلِ فَقُلْتُ وَ اللَّهِ یَا سَیِّدِی مَا تَرَکْتُ السَّطْلَ وَ لَا الْمَاءَ قَالَ الْحَمْدُ لِلَّهِ وَ اللَّهِ لَا تَرَکْنَا رُخْصَهً وَ لَا رَدَدْنَا مِنْحَهً الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِی جَعَلَنَا مِنْ أَهْلِ طَاعَتِهِ وَ وَفَّقَنَا لِلْعَوْنِ عَلَی عِبَادَتِهِ إِنَّ النَّبِیَّ صلی الله علیه و آله کَانَ یَقُولُ إِنَّ اللَّهَ یَغْضَبُ عَلَی مَنْ لَا یَقْبَلُ رُخَصَهُ (۱).

**[ترجمه]مجالس ابن الشـیخ: غلامی به نام کافور نقل کرده است که امام هادی علیه السـلام به من فرمود: برایم سـطلی را در فلاـن جـا قرار ده تا از آن برای ادای نماز وضو بگیرم، و مرا دنبال کاری فرسـتاد و فرمود: زمانی که بازگشتی آن کار را انجام ده تا زمانی که برای نماز خود را آماده می کنم آماده باشـد، و امام جهت خوابیـدن دراز کشـید و من فراموش کردم که ایشان چه فرمود و آن شب، شبی سـرد بود. سـپس وقتی متوجه شدم که ایشان از خواب برخاسته و به نماز ایستاده بود و به یاد آوردم که من برای ایشـان سـطل آمـاده نکرده ام، به خـاطر ترس از ملامـت ایشان از آنجا دور شـدم و بـدین خاطر ناراحت شـدم که ایشان برای فراهم کردن آب به زحمت می‌افتـد. پس با صدایی از روی خشم، مرا صدا زد و من با خود گفتم: به خدا پناه می... برم! اگر بگویم این کار را فراموش کردم، چه عـذری برایش بیاورم. چاره‌ای جز پاسـخ دادن نیافتم، پس با ترس و رعب آمدم و فرمود: وای بر تو! آیا هنوز با شیوه من آشـنا نشـده ای که من تنها با آب سـرد وضو می گیرم، اما تو برایم آب را گرم کرده ای و آن را در سـطل ریخته ای؟ گفتم: به خدا قسم ای سـرورم، من نه سـطل را آنجا گذاشتم و نه آب را. ایشان فرمود: الحمد لله! به خـدا قسم چیزی را که برای ما حلال شـده است را رها نمی‌کنم و لطف خـدا را رد نمی‌کنم، خدای را شـکر که ما را از اهـل طاعت خویش قرار داد و برای قوت در عبادتش ما را توفیق داد. همانا رسول خـدا صـلی الله علیه و آله و سـلم می فرمود: خداوند بر کسی که از کاری مباح روی‌گردان باشد، خشمگین می گردد. - . امالی الطوسی ۱: ۳۰۴ - ۳۰۳ -

**[ترجمه]

«۷»

الْعِلَلُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ الْوَلِيدِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ الصَّفَّارِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنِ النَّوْفَلِيِّ عَنِ السَّكُونِيِّ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ آبَائِهِ عليهم السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله: الْمَاءُ الَّذِي تُسَخِّنُهُ الشَّمْسُ لَا تَتَوَضَّئُوا بِهِ وَ لَا تَغْسِلُوا وَ لَا تَعْجِنُوا فَإِنَّهُ يُورِثُ الْبَرَصَ (۲).

**[ترجمه]العلل: امام صادق از پدرانش علیهم السلام نقل کرده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: آبی را که خورشید گرم کرده، نه با آن وضو گیرید و نه با آن غسل کنید و نه با آن خمیر کنید، چرا که بیماری پیسی می آورد. - . علل الشرائع ۱: ۲۶۶ -

**[ترجمه]

إیضاح

یدل علی ما هو المشهور من کراهه استعمال الماء المسخن بالشمس فی الأمور المذکوره بل نقل الشیخ فی الخلاف الإجماع علیه فی الجمله لکن اشترط فی الحکم القصد إلی ذلک و صرح بالتعمیم فی المبسوط و أطلق فی النهایه کما هو ظاهر هذه الروایه و کذا أکثر الأصحاب و احتمل العلامه فی النهایه اشتراط

ص: ۳۳۵

۱- ۱. أمالی الطوسیّ ج ۱ ص ۳۰۳ و ۳۰۴.

۲- ۲. علل الشرائع ج ۱ ص ۲۶۶.

کونه فی الأوانی المنطبعه غیر الذهب و الفضه و اتفاقه فی البلاد المفرطه الحراره ثم احتمل التعمیم و هو أظهر.

و ظاهر هـذا الخبر عدم الفرق بین أن یکون فی الآنیه و غیرها فی حوض أو نهر أو ساقیه لکن العلامه فی النهایه و التذکره حکی الإجماع علی نفی الکراهه فی غیر الآنیه و هل یشترط القله فی الماء وجهان و اختلف الأصحاب فیه.

و ألحق بعضـهم بالطهاره سائر الاسـتعمالات و اقتصـر فی الذکری علی اسـتعماله فی الطهاره و العجین وفاقا للصدوق و هو حسن اقتصارا علی مورد النص و احتمل فی التذکره بقاء الکراهه لو زال التشـمیس و تبعه الشـهید و جماعه و الظاهر اختصاص الکراهه بالاختیار و أما القول بالکراهه فلوجود المعارض.

و لیس معنی کونه مورثا للبرص أنه یحصل بمجرد استعمال واحد و لا یتخلف حتی یستدل به علی التحریم بل الظاهر أن المراد به أن مداومته مظنه ذلک و الله یعلم.

**[ترجمه]بر قول مشـهور پیرامون کراهت اسـتعمال آب گرم شده با نور خورشید در امور مذکور دلالت دارد و بلکه شیخ در الخلاف، اجماع بر آن را فی الجمله نقل کرده، اما در حکم، قصد آن را شـرط کرده و در مبسوط بر تعمیم تصـریح کرده و در النهـایه آن را مطلق آورده است، چنـان که از ظـاهر این روایت بر می آیـد و سـایر اصـحاب نیز این گونه گفته‌انـد و علامه در النهایه، شـرطِ بودن آن در ظرفهایی را که نقش طلا و نقره در آنها نیست و اتفاق آن در بلادی که حرارت آنها مفرط است را احتمال داده و سپس احتمال تعمیم را داده و آن اظهر است.

ظاهر این خبر، عدم فرق میان بودن آن در ظرف و غیر آن یعنی حوض یا رودخانه یا رودی کوچک است، اما علامه در النهایه و التذکره، اجماع اصحاب بر نفی کراهت در بودن آن در غیر از ظرف را حکایت کرده و اینکه آیا قلّت آب شرط است یا نه؟ دو وجه دارد و اصحاب درباره آن اختلاف نظر دارند.

و برخی از آنان، دیگر اسـتعمالات را نیز به وضو و غسل ملحق ساخته انـد و در ذکری، بر اسـتعمال آن در طهارت و خمیر، در موافقت با نظر صدوق بسـنده کرده و بسنده کردن بر آنچه در آن نص وارد شده نیکوست و در تذکره، بقاء کراهت را احتمال داده، در صورتی که گرم کردن با نور خورشـید از بین برود و شـهید و گروهی دیگر از آن تبعیت کرده اند و ظاهر، اختصاص کراهت به اختیار است؛ اما قول به کراهت، به خاطر وجود معارض است .

و معنـای سـبب پیسـی شـدن آن این نیست که تنها با یک بار اسـتفاده کردن حاصل می شود و تخلف هم نمی‌کنـد تا با آن بر تحریم اسـتدلال شود، بلکه ظاهر این است که مراد این است که اسـتفاده از آن به طور مـداوم، گمان پدیـد آمـدن پیسـی را به وجود می آورد، و خداوند می داند.

**[ترجمه]

ثَوَابُ الْأَعْمَالِ (۱)، وَ الْعِلَلُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ الْوَلِيدِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ الصَّفَّارِ عَنِ الْعَبَّاسِ بْنِ مَعْرُوفٍ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ هَمَّامٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سَعِيدِ بْنِ غَزْوَانَ عَنِ السَّكُونِيِّ عَنِ ابْنِ جَرِيحٍ عَنْ عَطَاءٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله: افْتَحُوا عُيُونَكُمْ عِنْدَ الْوُضُوءِ لَعَلَّهَا لَا تَرَى نَارَ جَهَنَّمَ (۲).

المقنع، مرسلا: مثله (۳).

**[ترجمه]ثواب الاعمال، العلل: ابن عباس نقل کرده است که رسول خدا صلى الله عليه و آله و سلم فرمود: زمان وضو گرفتن چشمان خود را باز کنید، امید است که آتش جهنم را نبیند. -. علل الشرائع ۱: ۲۶۶ -

المقنع: مانند اين حديث در آن نقل شده است. -. المقنع: ۳ -

**[ترجمه]

«۹»

نَوَادِرُ الرَّاوَنْدِيِّ، بِإِسْنَادِهِ عَنْ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ آبَائِهِ عليهم السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله: أَشْرِبُوا أَعْيُنَكُمُ الْمَاءَ عِنْدَ الْوُضُوءِ لَعَلَّهَا لَا تَرَى نَاراً حَامِيَةً(۴).

ص: ۳۳۶

۱- ۱. ثواب الأعمال ص ۱۷.
۲- ۲. علل الشرائع ج ۱ ص ۲۶۶.
۳- ۳. المقنع ص ۳.
۴- ۴. نوادر الراوندیّ ص ۳۹.

دعائم الإسلام، عن النبی صلی الله علیه. مثله (۱)

**[ترجمه]نوادر الراوندی: امام موسی بن جعفر از پدرانشان علیهم السلام نقل کرده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: یعنی در حین وضو چشمانتان را بگشایید امیدست تا بدین طریق چشمانتان آتش سوزان جهنم را نبینند. - . نوادر الراوندی: ۳۹ -

دعائم الاسلام: از رسول خدا نیز مانند این حدیث نقل شده است. - . دعائم الاسلام ۱: ۱۰۰ -

**[ترجمه]

بيان

قال فی الدروس یستحب فتح العین عند الوضوء و ذهب إلیه الصدوق و الشیخ فی الخلاف ادعی الإجماع منا علی عدم وجوبه و لا استحبابه و ظاهر الأصحاب أن مرادهم مجرد فتحها استظهارا لغسل نواحیه لا مع غسلها أیضا لأنه مضره عظیمه کادت أن تکون حراما و روی أن ابن عمر کان یفعله فعمی لذلک (۲) لکن ظاهر الخبر الثانی

استحباب إیصال الماء إلی داخل العین و یمکن حمله علی ما یصل أحیانا عند الفتح إلیه لا المبالغه فی ذلک أو المراد غسل الأشفار و لا یبعد حمل الخبرین علی التقیه لکون الأول عامیا و الثانی غیر صحیح السند و نسبه القول باستحبابه إلی الشافعی و یمکن حمل الخبر الأول علی المجاز أی بالغوا فی إیصال الماء إلی أجزاء الأعضاء.

**[ترجمه]در دروس گفته: باز کردن چشم زمان وضو گرفتن مستحب است و صدوق و شیخ در خلاف، ادعای اجماع از جانب فقها را بر عدم وجوب و عدم استحباب آن نقل کرده اند و از ظاهر کلام اصحاب برمی آید که مراد آنان باز کردن چشمان برای اطمینان از شستن اطراف آن است و نه شستن آن، زیرا که زیان بزرگی دارد و بعید نیست که حرام باشد؛ و روایت شده که ابن عمر این کار را انجام می داد و بدین خاطر کور گردید. از ظاهر خبر دوم، استحباب رساندن آب به داخل چشم بر می آید و می توان آن را حمل بر زمانی کرد که احیانا زمان باز کردن چشم بدان وارد می شود نه زیاده روی در آن، یا اینکه مراد شستن مژه‌ها باشد و بعید نیست که دو خبر حمل بر تقیه شود، زیرا خبر اول عامی است و دومی نیز دارای سندی صحیح نیست و قول به استحباب آن به شافعی نسبت داده شده است و می توان خبر اول را حمل بر مجاز کرد، بدین معنا که آنان در رساندن آب بر همه اجزاء مبالغه کرده اند.

**[ترجمه]

«۱۰»

الْعِلَلُ، عَنْ أَبِیهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ مُعَاوِیَهَ بْنِ حُکَیْمٍ عَنْ

۱- ۱. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۰۰.

۲- ۲. روی أنّه صلّی اللّه علیه و آله کان قبل أن یتوضأ یستاک ثمّ یتمضمض ثمّ یستنشق و لیس فیها أنّه صلّی اللّه علیه و آله فتح أجفان عینه و أشرب داخل العین؛ و لعله صلی الله علیه و آله رأی بعض العامّه کما رأیت کثیرا من الناس یغمضون أجفانهم و یشدون علیها بحیث تغیب أشفارهم تحت أسره الاجفان، فلا یجری الماء عند ارساله من أعلی الجبهه الی الاشفار و منبتها؛ و لا تصل إلیها الید عند مسحها عن الغساله، فأمر بأن یفتحوا أسره الاجفان و الا فداخل العین أنظف من أن یغسل بالماء: خلق اللّه فیها غددا تنفجر منها الطهور تغسل العین حینا فحینا عن الادناس و تذهب برجز الشیطان و تدفع غسالتها الی قناه معده فی المآقی تجری الی الانف؛ و لو لا هذا الطهور و قناه الغساله لاتی الشیطان علی العین و جلائها و صحتها. علی أن مقتضی الفطره أن لا یصل الی داخل العین شی ء من المواد الخارجیه ماء کان أو غبارا، و لذلک ینطبق الاجفان بالطبع من دون إراده عند هجوم شی ء علیها؛ و هذا دلیل علی ان رش باطنها و اشرابها فعل مرغوب عنه؛ و لذلک یوجب الفساد و خروج المده و القیح عنها، کما ابتلیت به وقتا ما.

عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُغِيرَهِ عَنْ رَجُلٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِذَا تَوَضَّأَ الرَّجُلُ فَلْیَصْفِقْ وَجْهَهُ بِالْمَاءِ فَإِنَّهُ إِنْ کَانَ نَاعِساً فَزِعَ وَ اسْتَیْقَظَ وَ إِنْ کَانَ الْبَرْدُ فَزِعَ فَلَمْ یَجِدِ الْبَرْدَ(۱).

**[ترجمه]العلل: عبدالله بن مغیره از جانب مردی و وی از امام صادق علیه السلام نقل کرده است که فرمود: هر گاه مردی وضو بگیرد، آب را به صورت بزند که اگر خوابش آید خواب از سرش بدر برود، و اگر سرما باشد، بترسد و سرما را نفهمد. -. علل الشرائع ۱: ۲۶۶ -

**[ترجمه]

أقول

قد مر فی باب صفه الوضوء

عَنْ مُوسَی بْنِ جَعْفَرٍ علیه السلام أَنَّهُ قَالَ: لَا تَلْطِمْ وَجْهَکَ بِالْمَاءِ لَطْماً(۲).

و مر وجه الجمع بینهما و أنه ذهب والد الصدوق رحمهما الله إلی استحباب التصفیق لهذا الخبر.

**[ترجمه]در باب صفت وضو بیان شد که امام موسی بن جعفر علیه السلام فرمود: آب را با ضربه و شتاب به صورت نزن؛ -. راجع: ۲۵۸ - و وجه جمع میان آن دو گذشت و اینکه پدر شیخ صدوق برای این روایت، استحباب زدن آب به صورت را اختیار کرده است.

**[ترجمه]

«۱۰»

ثَوَابُ الْأَعْمَالِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِیٍّ مَاجِیلَوَیْهِ عَنْ عَلِیِّ بْنِ إِبْرَاهِیمَ عَنْ أَبِیهِ عَنِ النَّوْفَلِیِّ عَنِ السَّکُونِیِّ عَنِ الصَّادِقِ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: لِیُبَالِغْ أَحَدُکُمْ فِی الْمَضْمَضَهِ وَ الِاسْتِنْشَاقِ فَإِنَّهُ غُفْرَانٌ لَکُمْ وَ مَنْفَرَهٌ لِلشَّیْطَانِ (۳).

**[ترجمه]ثواب الاعمال: امام صادق علیه السلام از پدرانش علیهم السلام نقل کرده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: در مضمضه و استنشاق جدیت و مبالغه کنید، چرا که آن سبب آمرزش گناهان و دور شدن شیطان است. -. ثواب الاعمال: ۱۹ - ۱۸ -

**[ترجمه]

«۱۱»

الْمَحَاسِنُ، عَنْ أَبِیهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِیلَ رَفَعَهُ إِلَی أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: قَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله لِعَلِیٍّ علیه السلام

عَلَيْکَ بِالسِّوَاکِ لِکَلِّ وُضُوءٍ(۴).

مکارم الأخلاق، مرسلا: مثله (۵).

**[ترجمه]المحاسن: محمد بن اسماعیل در نامه ای که آن را به امام صادق علیه السلام نسبت داده، نقل کرده است که ایشان فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: بر شما باد که برای هر وضو مسواک زنید. - . المحاسن: ۱۷ -

مکارم الاخلاق: مانند این حدیث را نقل کرده است. - . مکارم الاخلاق: ۵۳ -

**[ترجمه]

«۱۲»

الْمَحَاسِنُ، عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ عَمْرِو بْنِ أَبِی الْمِقْدَامِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مَرْوَانَ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام: فِی وَصِیَّهِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله لِعَلِیٍّ علیه السلام عَلَیْکَ بِالسِّوَاکِ لِکُلِّ صَلَاهٍ(۶).

وَ مِنْهُ عَنْ أَبِیهِ عَنْ عَلِیِّ بْنِ النُّعْمَانِ عَنِ الصَّنْعَانِیِّ رَفَعَهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لِعَلِیٍّ علیه السلام فِی وَصِیَّتِهِ عَلَیْکَ بِالسِّوَاکِ عِنْدَ کُلِّ وُضُوءٍ.

و قال بعضهم

۱- ۱. علل الشرائع ج ۱ ص ۲۶۶.

۲- ۲. راجع ص ۲۵۸ فیما سبق.

۳- ۳. ثواب الأعمال ص ۱۸ و ۱۹.

۴- ۴. المحاسن ص ۱۷ فی حدیث.

۵- ۵. مکارم الأخلاق ص ۵۳.

۶- ۶. المحاسن ص ۵۶۱.

لکل صلاه(۱).

وَ مِنْهُ عَنْ أَبِیهِ عَنْ صَفْوَانَ عَنْ عُثْمَانَ عَنْ مُعَلَّی بْنِ خُنَیْسٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنِ السِّوَاکِ بَعْدَ الْوُضُوءِ فَقَالَ الِاسْتِیَاکُ قَبْلَ أَنْ یَتَوَضَّأَ قُلْتُ أَ رَأَیْتَ إِنْ نَسِیَ حَتَّی یَتَوَضَّأَ قَالَ یَسْتَاکُ ثُمَّ یَتَمَضْمَضُ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ (۲).

**[ترجمه]المحاسن: امام باقر علیه السلام نقل کرده است که در وصیتی که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به امام علی علیه السلام کرده، آمده است: بر تو باد که برای خواندن هر نماز مسواک زنی. - . المحاسن: ۵۶۱ -

المحاسن: در وصیتی که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به امام علی علیه السلام کرده آمده است: بر تو باد مسواک زدن برای هر وضو، و برخی از آنان گفته اند برای هر نماز. - . المحاسن: ۵۶۱ -

المحاسن: معلی بن خنیس نقل کرده است که از امام صادق علیه السلام درباره مسواک زدن بعد از وضو سؤال کردم. فرمود: قبل از اینکه وضو بگیرد مسواک زند. گفتم: به نظر شما، اگر فراموش کرد و وضو گرفت چه؟ فرمود: مسواک زند سپس سه بار مضمضه کند. - . المحاسن: ۵۶۱ -

**[ترجمه]

بیان

یشکل الاستدلال به علی استحباب تثلیث المضمضه مطلقا.

**[ترجمه]استدلال کردن به آن برای استحباب سه بار مضمضه کردن به طور مطلق مشکل است.

**[ترجمه]

«۱۴»

الْمَحَاسِنُ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَیْمُونٍ الْقَدَّاحِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام: إِذَا تَوَضَّأَ الرَّجُلُ وَ سَوَّکَ ثُمَّ قَامَ فَصَلَّی وَضَعَ الْمَلَکُ فَاهُ عَلَی فِیهِ فَلَمْ یَلْفِظْ شَیْئاً إِلَّا الْتَقَمَهُ وَ زَادَ بَعْضُهُمْ فَإِنْ لَمْ یَسْتَکْ قَامَ الْمَلَکُ جَانِباً یَسْتَمِعُ إِلَی قِرَاءَتِهِ (۳).

بِهَذَا الْإِسْنَادِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: رَکْعَتَانِ بِسِوَاکٍ أَفْضَلُ مِنْ سَبْعِینَ رَکْعَهً بِغَیْرِ سِوَاکٍ (۴).

مکارم الأخلاق، عن الباقر و الصادق علیهما السلام: مثله (۵).

**[ترجمه]المحاسن: امام صادق علیه السلام نقل کرده است که امام علی علیهما السلام فرمود: زمانی که فرد وضو گیرد و

مسواک زند و سپس بایستد و نماز بخواند، فرشته ای دهانش را در دهان وی می گذارد و چیزی نمی گوید مگر این که آن را فرو می‌برد، و اگر مسواک نزند، فرشته در کنار وی می ایستد و به قرائتش گوش فرا می دهد. - . المحاسن: ۵۶۱ -

با همین اسناد، امام صادق علیه السلام از پدران خویش نقل کرده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: دو رکعت خواندن نماز همراه با مسواک زدن، از خواندن هفتاد رکعت بدون مسواک بهتر است. - . المحاسن: ۵۶۱ -

مکارم الاخلاق: از امام باقر و امام صادق علیهما السلام نیز مانند این حدیث نقل شده است. - . مکارم الاخلاق: ۵۳ -

**[ترجمه]

«۱۵»

الْمَحَاسِنُ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ فَضَّالٍ عَنْ غَالِبٍ عَنْ رِفَاعَهَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: صَلَاهُ رَكْعَتَيْنِ بِسِوَاكٍ أَفْضَلُ مِنْ أَرْبَعِ رَكَعَاتٍ بِغَيْرِ سِوَاكٍ (۶).

**[ترجمه]المحاسن: رفاعه نقل کرده است که امام صادق علیه السلام فرمود: دو رکعت نماز خواندن همراه با مسواک زدن، بهتر از خواندن چهار رکعت بدون مسواک است. - . المحاسن: ۵۶۲ -

**[ترجمه]

«۱۶»

الْمَكَارِمُ، عَنِ النَّبِيِّ صلی الله علیه و آله قَالَ: إِذَا لَبِسْتُمْ وَ تَوَضَّأْتُمْ فَابْدَءُوا بِمَيَامِنِكُمْ (۷).

**[ترجمه]المکارم: از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم نقل کرده اند که فرمود: زمانی که خواستید لباس بپوشید و وضو بگیرید، از سمت راستتان شروع کنید. - . مکارم الاخلاق: ۱۱۷ -

**[ترجمه]

«۱۷»

مِصْبَاحُ الشَّرِيعَهِ، قَالَ الصَّادِقُ علیه السلام: إِنْ أَرَدْتَ الطَّهَارَهَ وَ الْوُضُوءَ

۱- ۱. المحاسن ص ۵۶۱.

۲- ۲. المحاسن ص ۵۶۱.

٣- ٣. المحاسن ص ٥٦١.

٤- ٤. المحاسن ص ٥٦١.

٥- ٥. مكارم الأخلاق ص ٥٣.

٦- ٦. المحاسن ص ٥٦٢.

٧- ٧. مكارم الأخلاق ١١٧.

فَتَقَدَّمْ إِلَى الْمَاءِ تَقَدُّمَکَ إِلَى رَحْمَهِ اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ قَدْ جَعَلَ الْمَاءَ مِفْتَاحَ قُرْبَتِهِ وَ مُنَاجَاتِهِ وَ دَلِيلًا إِلَى بِسَاطِ خِدْمَتِهِ فَكَمَا أَنَّ رَحْمَتَهُ تُطَهِّرُ ذُنُوبَ الْعِبَادِ كَذَلِكَ النَّجَاسَاتُ الظَّاهِرَهُ يُطَهِّرُهَا الْمَاءُ لَا غَيْرُ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَ وَ هُوَ الَّذِی أَرْسَلَ الرِّیاحَ بُشْراً بَيْنَ يَدَیْ رَحْمَتِهِ وَ أَنْزَلْنا مِنَ السَّماءِ ماءً طَهُوراً(۱) وَ قَالَ عَزَّ وَ جَلَ وَ جَعَلْنا مِنَ الْماءِ كُلَّ شَیْ ءٍ حَیٍ (۲) وَ كَمَا أَحْيَا بِهِ كُلَّ شَیْ ءٍ مِنْ نَعِيمِ الدُّنْيَا كَذَلِكَ بِرَحْمَتِهِ وَ فَضْلِهِ جَعَلَهُ حَيَاهَ الْقُلُوبِ وَ الطَّاعَاتِ وَ تَفَكَّرْ فِی صَفَاءِ الْمَاءِ وَ رِقَّتِهِ وَ طَهُورِهِ وَ بَرَكَتِهِ وَ لَطِيفِ امْتِزَاجِهِ بِكُلِّ شَیْ ءٍ وَ اسْتَعْمِلْهُ فِی تَطْهِيرِ الْأَعْضَاءِ الَّتِی أَمَرَكَ اللَّهُ بِتَطْهِيرِهَا وَ أْتِ بِآدَابِهِ وَ فَرَائِضِهِ وَ سُنَنِهِ فَإِنَّ تَحْتَ كُلِّ وَاحِدَهٍ مِنْهَا فَوَائِدَ كَثِيرَهً وَ إِذَا اسْتَعْمَلْتَهَا بِالْحُرْمَهِ انْفَجَرَتْ لَکَ عُيُونُ فَوَائِدِهِ عَنْ قَرِيبٍ ثُمَّ عَاشِرْ خَلْقَ اللَّهِ كَامْتِزَاجِ الْمَاءِ بِالْأَشْيَاءِ يُؤَدِّی إِلَى كُلِّ شَیْ ءٍ حَقَّهُ وَ لَا يَتَغَيَّرُ عَنْ مَعْنَاهُ مُعْتَبِراً لِقَوْلِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مَثَلُ الْمُؤْمِنِ الْخَالِصِ كَمَثَلِ الْمَاءِ وَ لْيَكُنْ صَفْوَتُکَ مَعَ اللَّهِ تَعَالَى فِی جَمِيعِ طَاعَاتِکَ كَصَفْوَهِ الْمَاءِ حِينَ أَنْزَلَهُ مِنَ السَّمَاءِ وَ سَمَّاهُ طَهُوراً وَ طَهِّرْ قَلْبَکَ لِلتَّقْوَى وَ الْيَقِينِ عِنْدَ طَهَارَهِ جَوَارِحِکَ بِالْمَاءِ(۳).

**[ترجمه]مصباح الشریعه: امام صادق علیه السلام فرمود: هنگامی که قصد طهارت و وضو کردی، چنان به طرف آب حرکت کن که گویی به طرف رحمت خدا می روی، زیرا خدای تعالی آب را کلید نزدیکی و مناجات خود و راهنمای بساط خدمتش قرار داده و همانطور که رحمتش، گناهان بندگان را می‌شوید، جز آب، چیز دیگری نجاسات ظاهری را زائل نمی کند. خدای تعالی در قرآن فرمود: «هو الذی ارسل الریاح بشرا بین یدی رحمته و انزلنا من السماء ماء طهورا»، {و اوست آن کس که بادها را نویدی پیشاپیش رحمت خویش [باران] فرستاد و از آسمان آبی پاک فرود آورد.} - . فرقان / ۴۸ - و «جعلنا من الماء کل شیء حی»، {و هر چیز زنده ای را از آب پدید آوردیم.} - . الانبیاء / ۳۰ - پس همانطور که با آب، هر نعمتی را به وجود آورده، با فـضل و رحمتش، قـلوب را با طاعت و بندگی‌اش زندگی بخشیده است.

پس در صفا و رقت و پاکیزگی و برکت آب بنگر، و بنگر که چگونه با همه چیز ممزوج می شود و آن را در اعضایی که خدا به تطهیر آنها دستور داده استعمال کن و آداب و واجب و مستحبش را بجا آور که در هر کدام از این امور فوائد بسیار نهفته که اگر به صورت شایسته انجام دهی، بزودی چشمه های فوایدش به سوی تو جاری خواهد شد. سپس همانطور که آب به راحتی با همه اشیاء ممزوج می شود، و حق هر چیز را به آن می‌دهد معنای آن را تغییر نمی‌دهد. با خلق خدا معاشرت کن و فـرمایش رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم را مد نظر قرار بده که فـرمود: مَثَل مؤمن خالص مانند آب است. پس مانند آب باش و باید خلوصت با خدا در تمام عبادات، مانند خلوص آب به هنگامی که خدا او را از آسمان نازل کرد و آن را طهور یعنی پاک کننده نامید، باشد و هنگامی که جوارحت را با آب تطهیر می کنی، قلبت را با یقین و تقوی پاک کن.

**[ترجمه]

«۱۸»

الْعِلَلُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَيْمُونٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: لَوْ لَا أَنْ أَشُقَّ عَلَى أُمَّتِی لَأَمَرْتُهُمْ بِالسِّوَاكِ مَعَ كُلِّ صَلَاهٍ(۴).

المحاسن، عن جعفر بن محمد عن ابن القداح عن أبی عبد الله علیه السلام.

ص: ۳۴۰

۱- ۱. الفرقان: ۴۸.

۲- ۲. الأنبياء؛ ۳۰.

۳- ۳. مصباح الشريعه ص ۹.

۴- ۴. علل الشرائع ج ۱ ص ۲۷۷.

مثله (۱)

**[ترجمه]العلل: امام باقر علیه السلام فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: اگر این گونه نبود که بخواهم بر امتم سخت گیرم، برای ادای هر نماز به آنان دستور مسواک زدن می دادم. - . علل الشرائع ۱: ۲۷۷[۱] -

المحاسن: ابن قداح نیز مانند این حدیث را از امام صادق علیه السلام نقل کرده است. - . المحاسن: ۵۶۱ -

**[ترجمه]

بیان

أی لو لا ـ أن أصیر شاقا علی أمتی أو أصیر سببا لأن یقعوا فی المشقه لأمرتهم بالأمر الوجوبی بالسواک مع کل صلاه قال فی القاموس شق علیه الأمر شقا و مشقه صعب و علیه أوقعه فی المشقه و فی النهایه فیه لو لا أن أشق علی أمتی لأمرتهم بالسواک عند کل صلاه أی لو لا أن أثقل علیهم من المشقه و هی الشده انتهی.

و استدل به علی أن الأمر للوجوب و فیه أنظار مذکوره فی کتب الأصول.

**[ترجمه]یعنی اگر این گونه نبود که بر امتم سخت گیرم یا سبب قرار گرفتن آنان در مشقت شوم، مسواک زدن را همراه با هر نماز بر ایشان واجب می ساختم. در قاموس گفته: «شق علیه الامر شقا و مشقه»: یعنی انجام آن کار دشوار گردید و «اوقعه فی المشقه» نیز از آن گرفته شده است. در نهایه آمده: اگر این گونه نبود که بخواهم بر امتم سخت گیرم، برای ادای هر نماز به آنان دستور مسواک زدن می دادم. یعنی اگر این گونه نبود که مشقت را که همان سختی و شدت است بر آنان سنگین کنم. پایان کلام.

و با آن استدلال شده که این امر برای وجوب است و در آن نظراتی است که در کتابهای اصول آمده است.

**[ترجمه]

«۱۹»

الْعِلَلُ، عَنْ أَبِیهِ عَنْ عَلِیِّ بْنِ إِبْرَاهِیمَ عَنْ أَبِیهِ عَمَّنْ ذَکَرَهُ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَمَّادٍ عَنْ أَبِی بَکْرِ بْنِ أَبِی سَمَّالٍ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: إِذَا قُمْتَ بِاللَّیْلِ فَاسْتَکْ فَإِنَّ الْمَلَکَ یَأْتِیکَ فَیَضَعُ فَاهُ فِی فِیکَ فَلَیْسَ مِنْ حَرْفٍ تَتْلُوهُ وَ تَنْطِقُ بِهِ إِلَّا صَعِدَ بِهِ إِلَی السَّمَاءِ فَلْیَکُنْ فُوکَ طَیِّبَ الرِّیحِ (۲).

**[ترجمه]العلل: ابوبکر بن ابی سمال نقل کرده است که امام صادق علیه السلام فرمود: زمانی که در شب برای تهجد قیام کردی، مسواک بزن، چرا که فرشته می‌آید و دهانش را در دهانت می گذارد، و هیچ حرفی نیست که آن را تلفظ کنی یا بر سر زبان آوری، مگر اینکه آن را به آسمان می‌برد، بنابراین باید دهانت خوش بو باشد. - . علل الشرائع ۱: ۲۷۷ -

**[ترجمه]

«۲۰»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ(۳)، وَ مَكَارِمُ الْأَخْلَاقِ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ عليه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ يَسْتَاكُ بِيَدِهِ إِذَا قَامَ فِي الصَّلَاةِ صَلَاةِ اللَّيْلِ وَ هُوَ يَقْدِرُ عَلَى السِّوَاكِ قَالَ إِذَا خَافَ الصُّبْحَ فَلَا بَأْسَ (۴).

**[ترجمه]قرب الاسناد، مکارم الاخلاق: علی بن جعفر از برادر خویش علیه السلام نقل کرده است که از ایشان درباره مردی سؤال کردم که زمانی که برای نماز شب بر می خیزد، با دستش مسواک می زند، در حالی که وی قادر به مسواک زدن می باشد. فرمود: اگر از [طلوع] صبح بیم داشته باشد، ایرادی ندارد. - . مکارم الاخلاق: ۵۳ -

**[ترجمه]

«۲۱»

الْخِصَالُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ إِدْرِيسَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ يَحْيَى الْأَشْعَرِيِّ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ الْحُسَيْنِ اللُّؤْلُؤِيِّ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ يُوسُفَ عَنْ مُعَاذٍ الْجَوْهَرِيِّ عَنْ عَمْرِو بْنِ جُمَيْعٍ بِإِسْنَادِهِ رَفَعَهُ إِلَى النَّبِيِّ صلی الله علیه و آله قَالَ: السِّوَاكُ فِيهِ عَشْرُ خِصَالٍ مَطْهَرَةٌ لِلْفَمِ مَرْضَاةٌ لِلرَّبِّ يُضَاعِفُ الْحَسَنَاتِ سَبْعِينَ

۱- ۱. المحاسن ص ۵۶۱.

۲- ۲. علل الشرائع ج ۱ ص ۲۷۷.

۳- ۳. قرب الإسناد ص ۱۲۵ ط نجف.

۴- ۴. مكارم الأخلاق ص ۵۳.

ضِعْفاً وَ هُوَ مِنَ السُّنَّهِ وَ يَذْهَبُ بِالْحفرِ وَ يُبَيِّضُ الْأَسْنَانَ وَ يَشُدُّ اللِّثَهَ وَ يَقْطَعُ الْبَلْغَمَ وَ يَذْهَبُ بِغِشَاوَهِ الْبَصَرِ وَ يُشَهِّی الطَّعَامَ (۱).

وَ مِنْهُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدٍ الْعَطَّارِ عَنِ الْأَشْعَرِيِّ عَنِ اللُّؤْلُؤِيِّ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ يُوسُفَ عَنْ مُعَاذٍ الْجَوْهَرِيِّ عَنْ عَمْرِو بْنِ جُمَيْعٍ يَرْفَعُهُ إِلَى النَّبِيِّ صلی الله علیه و آله قَالَ: فِي السِّوَاكِ اثْنَتَا عَشْرَهَ خَصْلَهً مَطْهَرَهٌ لِلْفَمِ وَ مَرْضَاهٌ لِلرَّبِّ وَ يُبَيِّضُ الْأَسْنَانَ وَ يَذْهَبُ بِالْحَفْرِ(۲) وَ يُقِلُّ الْبَلْغَمَ وَ يُشَهِّی الطَّعَامَ وَ يُضَاعِفُ الْحَسَنَاتِ وَ تُصَابُ بِهِ السُّنَّهُ وَ تَحْضُرُهُ الْمَلَائِكَهُ وَ يَشُدُّ اللِّثَهَ وَ هُوَ يَمُرُّ بِطَرِيقَهِ الْقُرْآنِ وَ رَكْعَتَيْنِ بِسِوَاكٍ أَحَبُّ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ مِنْ سَبْعِينَ رَكْعَهً بِغَيْرِ سِوَاكٍ (۳).

**[ترجمه]الخصال: عمرو بن جمیع در حدیثی که به رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم نسبت داده، نقل کرده است که ایشان فرمود: در مسواک ده فایده است: پاک کننده دهان است، موجب رضای پروردگار است، پاداش های نیک را هفتاد برابر کند، از سنت پیغمبر است، حفره‌های دندان را می‌زداید و دندانها را سفید می‌کند، لثه را محکم می‌سازد و بلغم را می برد و تاریکی را از چشم برمی دارد و اشتهای خوراک می آورد. - . الخصال ۲: ۶۰ -

الخصال: عمرو بن جمیع نقل کرده است که رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: در مسواک زدن دوازده فائده است: دهان را پاکیزه می کند، موجب خشنودی پرودگار می گردد، دندانها را سفید می کند، حفره‌ها - پوسیدگی آنها - را از بین می برد، بلغم را می برد، اشتها آور است، حسنات را دو چندان می کند، از سنت پیامبر صلی الله علیه و آله است، فرشتگان بدین وسیله حضور می یابند، لثه را محکم می سازد، بر گذرگاه قرآن می گذرد، و دو رکعت نماز خواندن پس از مسواک زدن از هفتاد رکعت بدون آن نزد خداوند متعال دوست داشتنی تر است. - . الخصال ۲: ۸۰ -

**[ترجمه]

بیان

قد مر مثله بأسانید فی باب السواک (۴)

و قال الجوهری تقول فی أسنانه حفر و قد حفرت تحفر حفرا مثال کسر یکسر کسرا إذا فسدت أصولها قال یعقوب هو سلاق فی أصول الأسنان قال و یقال أصبح فم فلان محفورا و بنو أسد تقول فی أسنانه حفر بالتحریک و قد حفرت مثال تعب تعبا و هی أردأ اللغتین.

و السلاق تقشر فی أصول الأسنان و اللثه بالتخفیف ما حول الأسنان و أصلها لثی و الهاء عوض عن الیاء و الجمع لثات و لثی.

**[ترجمه]همانند این حدیث، پیشتر با چندین سند در باب مسواک زدن بیان شد و جوهری گفته: این که می گویی در دندانهایش سوراخ و پوسیدگی است، از فعل «حفر تحفر حفرا» گرفته شده، مانند فعل «کسر یکسر کسرا»، زمانی که ریشه دندانها پوسیده و فاسد شوند. یعقوب گفته: آن خشک شدن ریشه دندان است و گفته می شود: دهان فلان شخص پوسیده گردید و قوم بنی اسد می گویند: در دندانهایش حَفَر یعنی پوسیدگی است. و «قد حفرت» مانند «تعب تعبا» است و آن پست... ترین است دو لغت .

سلاق به معنای پوسیدگی در ریشه های دندان، و لثه با تخفیف، آن است که در اطراف دندان است و اصل آن لثی بوده که هاء به جای یاء آمده و جمعش لثاه و لثی می باشد.

**[ترجمه]

«۲۲»

ثَوَابُ الْأَعْمَالِ، مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ الصَّفَّارِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ الْحَسَنِ عَنْ عَمْرِو بْنِ سَعِيدٍ عَنْ مُصَدِّقِ بْنِ صَدَقَةَ عَنْ عَمَّارٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ علیه السلام: لَوْ یَعْلَمُ النَّاسُ مَا فِی السِّوَاکِ لَأَبَاتُوهُ

ص: ۳۴۲

۱- ۱. الخصال ج ۲ ص ۶۰.

۲- ۲. الحفر- محرکه- سلاق فی أصول الأسنان، أو صفره تعلوها؛ و لعله هی آکله الأسنان من الشیاطین تحفر السن کالجحر.

۳- ۳. الخصال ج ۲ ص ۸۰.

۴- ۴. راجع ج ۷۶ ص ۱۲۹.

مَعَهُمْ فِی لِحَافِهِمْ (۱).

**[ترجمه]ثواب الاعمال: عمار نقل کرده است که امام صادق علیه السلام فرمود: اگر مردم نتایج و خواص مسواک کردن را بدانند، آن را با خود به بستر می برند. - . ثواب الاعمال: ۱۸ -

**[ترجمه]

بیان

قال الوالد قدس سره الظاهر منه تأكده لصلاه الليل أو بعد النوم مطلقا أو المراد أنهم لو علموا فضله لاستاكوا فی اللحاف حتی يناموا أو كلما انتبهوا استاكوا و الأول أظهر.

**[ترجمه]پدرم - قدس سره - گفته: از ظاهر آن، تاکید بر مسواک زدن قبل از نماز شب یا مطلقا بعد از خواب بر می آید؛ یا اینکه مراد این است که اگر آنان فضیلت مسواک زدن را می دانستند، حتی در بستر هم قبل از خواب مسواک می زدند؛ یا هر زمان که آگاه می شدند مسواک می زدند و اول، اظهر است.

**[ترجمه]

«۲۳»

الْمَحَاسِنُ، عَنْ أَبِی سُمَیْنَهَ عَنْ إِسْمَاعِیلَ بْنِ أَبَانٍ الْحَنَّاطِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: نَظِّفُوا طَرِیقَ الْقُرْآنِ قِیلَ یَا رَسُولَ اللَّهِ وَ مَا طَرِیقُ الْقُرْآنِ قَالَ أَفْوَاهُكُمْ قِیلَ بِمَا ذَا قَالَ بِالسِّوَاكِ (۲).

وَ مِنْهُ عَنْ یَحْیَی بْنِ إِبْرَاهِیمَ بْنِ أَبِی الْبِلَادِ عَنْ أَبِیهِ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَمَّارٍ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ: إِنِّی لَأُحِبُّ لِلرَّجُلِ إِذَا قَامَ بِاللَّیْلِ أَنْ یَسْتَاكَ وَ أَنْ یَشَمَّ الطِّیبَ فَإِنَّ الْمَلَكَ یَأْتِی الرَّجُلَ إِذَا قَامَ بِاللَّیْلِ حَتَّی یَضَعَ فَاهُ عَلَی فِیهِ فَمَا خَرَجَ مِنَ الْقُرْآنِ مِنْ شَیْ ءٍ دَخَلَ جَوْفَ ذَلِكَ الْمَلَكِ (۳).

**[ترجمه]المحاسن: امام صادق علیه السلام نقل کرده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: راه قرآن را پاکیزه نگاه دارید، گفتند: یا رسول الله! راه قرآن چیست؟ فرمود: دهانهایتان، گفتند: چگونه؟ فرمود: با مسواک زدن. - . المحاسن: ۵۵۸ -

اسحاق بن عمار نقل کرده است که امام صادق علیه السلام فرمود: من برای مرد دوست می‌دارم که شب هنگام زمانی که برای نماز خواندن برخاست مسواک بزند و بوی خوش را استشمام کند، چرا که زمانی که انسان در شب برخیزد، فرشته نزد وی می آید تا دهانش را بر دهان انسان قرار دهد، پس هر آنچه که از قرآن خارج شود، داخل در باطن آن فرشته می گردد. - . المحاسن: ۵۹۹ -

**[ترجمه]

«۲۴»

مَكَارِمُ الْأَخْلَاقِ،: كَانَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله إِذَا اسْتَاكَ اسْتَاكَ عَرْضاً وَ كَانَ عليه السلام يَسْتَاكُ كُلَّ لَيْلَةٍ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ مَرَّةً قَبْلَ نَوْمِهِ وَ مَرَّةً إِذَا قَامَ مِنْ نَوْمِهِ إِلَى وِرْدِهِ وَ مَرَّةً قَبْلَ خُرُوجِهِ إِلَى صَلَاةِ الصُّبْحِ وَ كَانَ يَسْتَاكُ بِالْأَرَاكِ (۴) أَمَرَهُ بِذَلِكَ جَبْرَئِيلُ عليه السلام (۵).

وَ قَالَ عليه السلام: السِّوَاكُ شَطْرُ الْوُضُوءِ(۶).

وَ قَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله: لَوْ لَا أَنْ أَشُقَّ عَلَى أُمَّتِي لَأَمَرْتُهُمْ بِالسِّوَاكِ عِنْدَ وُضُوءِ

۱- ۱. ثواب الأعمال ص ۱۸.

۲- ۲. المحاسن ص ۵۵۸.

۳- ۳. المحاسن ص ۵۵۹.

۴- ۴. شجر ينبت في بلاد العرب يستاك بقضبانه بعد ما يجعل رأسه كالفرشه و بما فيه من ملوحه و حموضه و مراره يطيب النكهه.

۵- ۵. مكارم الأخلاق ص ۴۱.

۶- ۶. المكارم ص ۵۳ س ۲.

كُلِّ صَلَاهٍ(۱).

وَ فِي وَصِيَّهِ النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله لِأَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام عَلَيْكَ بِالسِّوَاكِ وَ إِنِ اسْتَطَعْتَ أَنْ لَا تُقِلَّ مِنْهُ فَافْعَلْ فَإِنَّ كُلَّ صَلَاهٍ تُصَلِّيهَا بِالسِّوَاكِ تَفْضُلُ عَلَى الَّتِي تُصَلِّيهَا بِغَيْرِ سِوَاكٍ أَرْبَعِينَ يَوْماً(۲).

**[ترجمه]مكارم الاخلاق: رسول خدا صلى الله عليه و آله و سلم زمانى كه مسواك مى زد، به عرض دندانها مسواك مى زد و ايشان هر شب سه بار مسواك مى زد، يک بار آن را قبل از خواب و يک بار را زمانى كه از خواب بر مى خاست و بار ديگر را قبل از رفتن جهت اداى نماز صبح انجام مى داد و با مسواكى كه از جنس درخت اراك بود مسواك مى زد، كه جبرئيل به وى فرمان داده بود. - . مكارم الاخلاق: ۳۱ -

و فرمود: مسواک زدن جزئى از وضو است. - . المكارم ۵۳: ۲ -

و فرمود: اگر سخت و مشكل نبود و امت در مشقت نمى افتادند، آنها را به مسواک زدن به هنگام هر وضوى نماز امر مى كردم. - . المكارم ۵۳: ۱۸ -

در وصيتى كه رسول اكرم صلى الله عليه و آله و سلم به امير مؤمنان عليه السلام كرده، آمده است: بر تو باد مسواک زدن، و اگر توانستى كه از آن نكاهى اين كار را انجام ده، چرا كه هر نمازى كه پس از زدن مسواک ادا مى كنى، بر نمازهاى چهل روز كه بدون آن ادا كنى، برترى دارد. - . المكارم ۵۴ -

**[ترجمه]

«۲۵»

الْمُقْنِعُ، صَلَاهٌ تُصَلِّيهَا بِسِوَاكٍ أَفْضَلُ عِنْدَ اللَّهِ مِنْ سَبْعِينَ صَلَاهً تُصَلِّيهَا بِلَا سِوَاكٍ وَ كَانَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله يَسْتَاكُ لِكُلِّ صَلَاهٍ وَ قَالَ فِي وَصِيَّتِهِ لِأَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام عَلَيْكَ بِالسِّوَاكِ عِنْدَ وُضُوءِ كُلِّ صَلَاهٍ وَ رُوِيَ أَنَّهُ قَالَ إِنَّ أَفْوَاهَكُمْ طُرُقُ الْقُرْآنِ فَطَهِّرُوهَا بِالسِّوَاكِ (۳).

**[ترجمه]المقنع: نمازى كه پس از زدن مسواک ادا كنى در نزد خداوند از هفتاد ركعت نمازى كه بدون آن بخوانى برتر است و رسول خدا صلى الله عليه و آله و سلم براى اداى هر نماز مسواک مى زد و در وصيت خويش به امير المؤمنين عليه السلام فرموده است: بر تو باد مسواک زدن زمان وضو گرفتن جهت اداى هر نماز؛ و روايت شده است كه ايشان فرمود: همانا دهنهايتان راه قرآن است، پس آنها را با مسواک زدن پاكيزه نماييد. - . المقنع ۳: چاپ سنگى، ۸ چاپ قم -

**[ترجمه]

«۲۶»

كِتَابُ الْمَسَائِلِ، لِعَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ مُوسَى عليه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ يَبُولُ فِي الطَّشْتِ يَصْلُحُ لَهُ الْوُضُوءُ فِيهَا قَالَ إِذَا غُسِلَتْ بَعْدَ بَوْلِهِ فَلَا بَأْسَ (۴).

**[ترجمه]کتاب المسائل: علی بن جعفر از برادرش امام موسی کاظم علیه السلام نقل کرده است که از ایشان درباره مردی سؤال کردم که در تشت بول می کند، آیا وضو گرفتن از آن برای او رواست؟ فرمود: اگر بعد از بول کردنش آن را بشوید، ایرادی ندارد. - . البحار ۱۰: ۲۸۰ -

**[ترجمه]

«۲۷»

أَعْلَامُ الدِّينِ لِلدَّيْلَمِيِّ، قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: إِنَّ أَفْوَاهَكُمْ طُرُقُ الْقُرْآنِ فَطَيِّبُوهَا بِالسِّوَاكِ فَإِنَّ صَلَاةً عَلَى أَثَرِ السِّوَاكِ خَيْرٌ مِنْ خَمْسٍ وَ سَبْعِينَ صَلَاةً بِغَيْرِ سِوَاكٍ.

**[ترجمه]اعلام الدین دیلمی: رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: همانا دهنهایتان راه قرآن است، پس آنها را با مسواک زدن پاک کنید، چرا که یک رکعت از نمازی که پس از مسواک زدن ادا شود، بهتر از هفتاد و پنج رکعت نماز خواندن بدون مسواک است .

**[ترجمه]

«۲۸»

دَعَوَاتُ الرَّاوَنْدِيِّ، قَالَ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله: التَّشْوِيصُ بِالْإِبْهَامِ وَ الْمُسَبِّحَةِ عِنْدَ الْوُضُوءِ سِوَاكٌ وَ الدُّعَاءُ عِنْدَ السِّوَاكِ اللَّهُمَّ ارْزُقْنِي حَلَاوَةَ نِعْمَتِكَ وَ أَذِقْنِي بَرْدَ رَوْحِكَ وَ أَطْلِقْ لِسَانِي بِمُنَاجَاتِكَ وَ قَرِّبْنِي مِنْكَ مَجْلِساً وَ ارْفَعْ ذِكْرِي فِي الْأَوَّلِينَ اللَّهُمَّ يَا خَيْرَ مَنْ سُئِلَ وَ يَا أَجْوَدَ مَنْ أَعْطَى حَوِّلْنَا مِمَّا نَكْرَهُ إِلَى مَا تُحِبُّ وَ تَرْضَى وَ إِنْ كَانَتِ الْقُلُوبُ قَاسِيَةً وَ إِنْ كَانَتِ الْأَعْيُنُ جَامِدَةً وَ إِنْ كُنَّا أَوْلَى بِالْعَذَابِ فَأَنْتَ أَوْلَى بِالْمَغْفِرَةِ اللَّهُمَّ أَحْيِنِي فِي عَافِيَةٍ وَ أَمِتْنِي

ص: ۳۴۴

۱- ۱. المکارم ص ۵۳ ص ۱۸.

۲- ۲. المکارم ص ۵۴.

۳- ۳. المقنع ص ۳ ط حجر ص ۸ ط قم.

۴- ۴. البحار ج ۱۰ ص ۲۸۰.

فِی عَافِیَهٍ.

**[ترجمه]دعوات الراوندی: رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: مسواک زدن با انگشت شست و سبّابه نیز مسواک زدن است، و دعای هنگام مسواک زدن این است: «خدایا! شیرینی نعمتت را روزی من گردان، و سردی روحت را به من بچشان و زبانم را بر مناجاتت گویا گردان و مرا به خود در مقام نزدیک کن و یاد مرا در میان اولین بالا ببر. خداوندا، ای بهترین کسی که از وی درخواست می کنند و ای بخشنده ترین کسی که می بخشد، از آنچه که ناپسند می دانیم ما را به چیزی ببر که تو دوست می داری و تو را خشنود می کند، هر چند قلبها سنگ است و چشمها خشک است و هر چند ما بر عذاب شایسته تریم، اما تو بر بخشش شایسته تری، خداوندا! مرا در عافیت زنده بدار و در عافیت بمیران»

**[ترجمه]

بیان

قال فی النهایه فیه أنه کان یشوص فاه بالسواک أی یدلک أسنانه و ینقیها و قد قیل هو أن یستاک من سفل إلی علو و أصل الشوص الغسل و فی القاموس الشوص الدلک بالید و مضغ السواک و الاستنان به أو الاستیاک من أسفل إلی علو.

قوله فی الأولین أی کما رفعت ذکر الصلحاء من الأولین فارفع ذکری معهم و إن فی قوله و إن کنا أولی یحتمل الوصلیه و عدمها.

**[ترجمه]در نهایه گفته: «کان یشوص فاه بالسواک» یعنی دندانهایش را با زدن مسواک تمیز می کرد و عده ای گفته اند: بدین صورت است که پایین به بالا مسواک زند و اصل شوص به معنای شستن است و در قاموس آمده: «شوص» مالیدن با دست است و «مضغ» مسواک و تمیز کردن دندانها با آن است، یا مسواک زدن از پایین به بالا.

قول ایشان که فرمود: «فی الاولین» یعنی همان طور که ذکر انسانهای صالح را از اولین، بالا بردی، پس ذکر مرا نیز همراه با آنان بالا ببر. «و ان» در قول ایشان که فرمود: «وان کنا اولی»، احتمال وصلیه بودن و عدم آن را دارد.

**[ترجمه]

«۲۹»

دَعَائِمُ الْإِسْلَامِ، عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَوْماً عَلَی أَصْحَابِهِ فَقَالَ حَبَّذَا الْمُتَخَلِّلُونَ قِیلَ یَا رَسُولَ اللَّهِ وَ مَا هَذَا التَّخَلُّلُ قَالَ التَّخَلُّلُ فِی الْوُضُوءِ بَیْنَ الْأَصَابِعِ وَ الْأَظَافِیرِ وَ التَّخَلُّلُ مِنَ الطَّعَامِ فَلَیْسَ شَیْ ءٌ أَثْقَلَ عَلَی مَلَکَیِ الْمُؤْمِنِ أَنْ یَرَیَا شَیْئاً مِنَ الطَّعَامِ فِی فِیهِ وَ هُوَ قَائِمٌ یُصَلِّی (۱).

**[ترجمه]دعائم الاسلام: از امام باقر علیه السلام نقل شده است که فرمود: روزی رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم همراه با اصحابشان خارج شدند، و فرمود: خوشا به حال خلال کنندگان! اصحاب گفتند: این خلال کردن چیست؟ فرمود: خلال

کردن در حین وضو میان انگشتان و ناخنها و خلال کردن از غذا، چرا که بر دو فرشته موکل بر مؤمن، هیچ چیز سخت تر از باقیمانده ای نیست که در پی غذا خوردن، در دهان او ببینند، در حالی که وی ایستاده و مشغول نماز خواندن باشد. - . دعائم الاسلام ۱: ۱۲۳ -

**[ترجمه]

«۳۰»

الْهِدَايَهُ: فَأَمَّا الْمَاءُ الَّذِی تُسَخِّنُهُ الشَّمْسُ فَإِنَّهُ لَا يُتَوَضَّأُ بِهِ وَ لَا يُغْتَسَلُ وَ لَا يُعْجَنُ بِهِ لِأَنَّهُ يُورِثُ الْبَرَصَ وَ أَمَّا الْمَاءُ الْآجِنُ (۲)

فَإِنَّهُ لَا بَأْسَ بِأَنْ يُتَوَضَّأَ مِنْهُ وَ يُغْتَسَلَ إِلَّا أَنْ يُوجَدَ غَيْرُهُ فَيَتَنَزَّهُ عَنْهُ (۳) وَ الْمَضْمَضَهُ وَ الِاسْتِنْشَاقُ لَيْسَا مِنَ الْوُضُوءِ وَ هُمَا سُنَّهٌ لَا سُنَّهُ الْوُضُوءِ لِأَنَّ الْوُضُوءَ فَرِيضَهٌ كُلُّهُ وَ لَكِنَّهُمَا مِنَ الْحَنِيفِيَّهِ الَّتِی قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لِنَبِيِّهِ وَ اتَّبَعَ مِلَّهَ إِبْراهِيمَ حَنِيفاً(۴) وَ هِیَ عَشْرُ سُنَنٍ خَمْسٌ فِی الرَّأْسِ وَ خَمْسٌ فِی الْجَسَدِ فَأَمَّا الَّتِی فِی الرَّأْسِ فَالْمَضْمَضَهُ وَ الِاسْتِنْشَاقُ وَ السِّوَاكُ وَ قَصُّ الشَّارِبِ وَ الْفَرْقُ لِمَنْ طَوَّلَ شَعْرَ رَأْسِهِ وَ رُوِیَ أَنَّ مَنْ لَمْ يَفْرُقْ شَعْرَهُ فَرَقَهُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَهِ

۱- ۱. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۲۳.

۲- ۲. زاد بعده فی المصدر: و الذی قد وقع فيه الكلب و السنور.

۳- ۳. الهدايه: ۱۳ ط قم.

۴- ۴. النساء: ۱۲۵.

بِمِنْشَارٍ مِنْ نَارٍ وَ أَمَّا الَّتِی فِی الْجَسَدِ فَالاسْتِنْجَاءُ وَ الْخِتَانُ وَ حَلْقُ الْعَانَهِ وَ قَصُّ الْأَظَافِیرِ وَ نَتْفُ الْإِبْطَیْنِ (۱).

وَ قَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله: افْتَحُوا عُیُونَکُمْ عِنْدَ الْوُضُوءِ لَعَلَّهَا لَا تَرَی نَارَ جَهَنَّمَ (۲).

وَ قَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله: السِّوَاکُ شَطْرُ الْوُضُوءِ.

وَ کَانَ أَبُو الْحَسَنِ علیه السلام یَسْتَاکُ بِمَاءِ الْوَرْدِ وَ فِی السِّوَاکِ اثْنَتَا عَشْرَهَ خَصْلَهً هُوَ مِنَ السُّنَّهِ وَ مَطْهَرَهٌ لِلْفَمِ وَ مَجْلَاهٌ لِلْبَصَرِ وَ یُرْضِی الرَّحْمَنَ وَ یُبَیِّضُ الْأَسْنَانَ وَ یَذْهَبُ بِالْحَفْرِ وَ یَشُدُّ اللِّثَهَ وَ یُشَهِّی الطَّعَامَ وَ یَذْهَبُ بِالْبَلْغَمِ وَ یَزِیدُ فِی الْحِفْظِ وَ یُضَاعِفُ الْحَسَنَاتِ وَ تَفْرَحُ بِهِ الْمَلَائِکَهُ(۳).

**[ترجمه]الهدایه: اما با آبی را که خورشید آن را گرم کرده، نباید وضو گرفت و غسل کرد و با آن خمیر کرد، چرا که سبب پیسی و گری می گردد. اما وضو گرفتن و غسل کردن با آب گل آلود ایرادی ندارد، مگر اینکه غیر از آن را بیابد و از آن آب دوری جوید. - . الهدایه: ۱۳ -

اما مضمضه و استنشاق از وضو به حساب نمی آیند و آن دو سنت هستند، اما نه سنت وضو، زیرا که تمام اعمال وضو واجب است، اما آن دو از آیین حق گرایی است که خداوند عزو جل به پیامبر خود فرمود: «و اتبع مله ابراهیم حنیفا»، {از آیین ابراهیم حق گرای پیروی کن} - . النساء / ۱۲۵ -

و آن ده سنت است، پنج تای آن در سر و پنج تای دیگر در جسم می باشد. اما آنچه که در سر است عبارت است از: مضمضه، استنشاق، مسواک زدن، کوتاه کردن موی سبیل و فرق بر کسی که موی سرش را بلند کرده، و روایت شده که اگر کسی در موی سرش فرق باز نکند، در روز قیامت خداوند با اره ای آتشین فرق باز می‌کند. و اما آنچه که در جسم می باشد عبارت است از: استنجاء، ختنه کردن، تراشیدن موی شرمگاه، کوتاه کردن ناخنها، و برچیدن موی زیر بغلها. - . الهدایه: ۱۷ -

رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: در حین وضو چشمانتان را بگشایید، امید است تا بدین طریق چشمانتان آتش سوزان جهنم را نبینند. - . الهدایه: ۱۸ -

رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: مسواک جزئی از وضوست. و امام کاظم علیه السلام با گلاب مسواک می‌زد و در مسواک زدن دوازده فائده است: از سنت است، دهان را پاکیزه می سازد و روشنایی و دید چشم را زیادتر می کند و موجب خشنودی پروردگار است، بلغم را کم می کند، دندان ها را سفید می کند، آنچه را که بر دندان ها جمع شده و باعث خرابی دندان می شود از بین می برد، و لثه را محکم می سازد و اشتهای طعام می آورد، حافظه را زیاد می کند، حسنات را مضاعف می کند و باعث خوشحالی ملائکه می شود. - . الخصال ۲: ۸۰؛ ثواب الاعمال: ۱۸ -

**[ترجمه]

فَلَاحُ السَّائِلِ، مِنْ كِتَابِ اللُّؤْلُؤِيَّاتِ قَالَ: كَانَ الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ علیه السلام إِذَا تَوَضَّأَ تَغَيَّرَ لَوْنُهُ وَ ارْتَعَدَتْ مَفَاصِلُهُ فَقِيلَ لَهُ فِي ذَلِكَ فَقَالَ حَقٌّ لِمَنْ وَقَفَ بَيْنَ يَدَيْ ذِي الْعَرْشِ أَنْ يَصْفَرَّ لَوْنُهُ وَ تَرْتَعِدَ مَفَاصِلُهُ وَ رَوَى نَحْوَ هَذَا الْحَدِيثِ عَنْ مَوْلَانَا الْحَسَنِ علیه السلام يَعْقُوبُ بْنُ نُعَيْمِ بْنِ قَرْقَارَهَ مِنْ أَعْيَانِ أَصْحَابِ الرِّضَا علیه السلام فِي كِتَابِ الْإِمَامَهِ:.

وَ رُوِيَ: أَنَّ مَوْلَانَا زَيْنَ الْعَابِدِينَ علیه السلام كَانَ إِذَا شَرَعَ فِي طَهَارَهِ الصَّلَاهِ اصْفَرَّ وَجْهُهُ وَ ظَهَرَ عَلَيْهِ الْخَوْفُ.

**[ترجمه]فلاح السائل: از کتاب لؤلؤیات نقل شده است که امام حسن بن علی علیه السلام چنان بود که چون وضو می گرفت رنگش تغییر می کرد و اعضای بدنش می‌لرزید، و چون سببش را پرسیدند، فرمود: هر کس که در پیشگاه پروردگار بزرگ می ایستد، سزاوار است که رنگش تغییر کند و بدنش بلرزد. و مانند این حدیث را یعقوب بن نعیم بن قرقاره از اعیان اصحاب امام رضا علیه السلام، از مولایمان حسن علیه السلام در کتاب امامه نقل کرده است.

و روایت شده است که مولایمان امام زین العابدین علیه السلام زمانی که شروع به وضو گرفتن می کرد، رنگش زرد می شد و خوف و ترس بر ایشان آشکار می گشت.

**[ترجمه]

«۳۲»

جَامِعُ الْأَخْبَارِ، قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام: لَا يَجُوزُ صَلَاهُ امْرِئٍ حَتَّى يُطَهِّرَ خَمْسَ جَوَارِحَ الْوَجْهِ وَ الْيَدَيْنِ وَ الرَّأْسِ وَ الرِّجْلَيْنِ بِالْمَاءِ وَ الْقَلْبِ بِالتَّوْبَهِ(۴).

ص: ۳۴۶

۱- ۱. الهدایه: ۱۷.

۲- ۲. الهدایه: ۱۸.

۳- ۳. المصدر نفسه، و قد رواه مسندا فی الخصال ج ۲ ص ۸۰؛ ثواب الأعمال ص ۱۸.

۴- ۴. جامع الأخبار ص ۷۶.

**[ترجمه]جامع الاخبار: امیرالمؤمنین علیه السلام فرمود: نماز شخص درست نیست مگر آن که پنج عضو بدنش را پاک کند، صورت، دو دست، سر و دو پا را با آب، و قلب را با توبه. -. جامع الاخبار: ۷۶ -

**[ترجمه]

«۳۳»

عُدَّهُ الدَّاعِی،: کَانَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام إِذَا أَخَذَ فِی الْوُضُوءِ تَغَیَّرَ وَجْهُهُ مِنْ خِیفَهِ اللَّهِ وَ کَانَ الْحَسَنُ إِذَا فَرَغَ مِنْ وُضُوئِهِ تَغَیَّرَ لَوْنُهُ فَقِیلَ لَهُ فِی ذَلِکَ فَقَالَ حَقٌّ عَلَی مَنْ أَرَادَ أَنْ یَدْخُلَ عَلَی ذِی الْعَرْشِ أَنْ یَتَغَیَّرَ لَوْنُهُ وَ یُرْوَی مِثْلُ هَذَا عَنْ زَیْنِ الْعَابِدِینَ علیه السلام.

**[ترجمه]عده الداعی: امیرالمؤمنین علیه السلام زمانی که شروع به وضو گرفتن می کرد، رنگ صورتش از ترس خداوند تغییر می کرد؛ و امام حسن علیه السلام زمانی که از وضوی خود فارغ می شد، رنگ چهره اش تغییر می کرد؛ در این باره به ایشان گفته شد. فرمود: حق است بر کسی که می خواهد در پیشگاه خداوند بزرگ بایستد، رنگ چهره اش تغییر کند. و مانند این حدیث را از امام زین العابدین علیه السلام نیز روایت کرده اند.

**[ترجمه]

«۳۴»

أَسْرَارُ الصَّلَاهِ، لِلشَّهِیدِ الثَّانِی، قُدِّسَ سِرُّهُ: کَانَ عَلِیُّ بْنُ الْحُسَیْنِ علیه السلام إِذَا حَضَرَ لِلْوُضُوءِ اصْفَرَّ لَوْنُهُ فَیُقَالُ لَهُ مَا هَذَا الَّذِی یَعْتَوِرُکَ عِنْدَ الْوُضُوءِ فَیَقُولُ مَا تَدْرُونَ بَیْنَ یَدَیْ مَنْ أَقُومُ.

ص: ۳۴۷

**[ترجمه]اسرار الصلاه شهید ثانی: امام سجاد علیه السلام زمانی که برای وضو گرفتن آماده می شد، رنگ صورتش زرد می شد، به ایشان گفته می شد: این چه حالتی است که شما را زمان وضو فرا می گیرد؟ می فرمود: نمی دانید مقابل چه کسی می ایستم؟

**[ترجمه]

باب ۸ مقدار الماء للوضوء و الغسل و حد المد و الصاع

الأخبار

«۱»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَسَنِ الْعَلَوِيِّ عَنْ جَدِّهِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ يُصِيبُ الْمَاءَ فِي السَّاقِيَةِ مُسْتَنْقِعاً فَيَتَخَوَّفُ أَنْ تَكُونَ السِّبَاعُ قَدْ شَرِبَتْ مِنْهُ يَغْتَسِلُ مِنْهُ لِلْجَنَابَةِ وَ يَتَوَضَّأُ مِنْهُ لِلصَّلَاةِ إِذَا كَانَ لَا يَجِدُ غَيْرَهُ وَ الْمَاءُ لَا يَبْلُغُ صَاعاً لِلْجَنَابَةِ وَ لَا مُدّاً لِلْوُضُوءِ وَ هُوَ مُتَفَرِّقٌ كَيْفَ يَصْنَعُ قَالَ إِذَا كَانَتْ كَفُّهُ نَظِيفَةً فَلْيَأْخُذْ كَفّاً مِنَ الْمَاءِ بِيَدٍ وَاحِدَةٍ وَ لْيَنْضِحْهُ خَلْفَهُ وَ كَفّاً أَمَامَهُ وَ كَفّاً عَنْ يَمِينِهِ وَ كَفّاً عَنْ يَسَارِهِ فَإِنْ خَشِيَ أَنْ لَا يَكْفِيَهُ غَسَلَ رَأْسَهُ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ ثُمَّ مَسَحَ جِلْدَهُ بِهِ فَإِنَّ ذَلِكَ يُجْزِيهِ إِنْ شَاءَ اللَّهُ تَعَالَى وَ إِنْ كَانَ لِلْوُضُوءِ غَسَلَ وَجْهَهُ وَ مَسَحَ يَدَهُ عَلَى ذِرَاعَيْهِ وَ رَأْسِهِ وَ رِجْلَيْهِ وَ إِنْ كَانَ الْمَاءُ مُتَفَرِّقاً يَقْدِرُ

عَلَى أَنْ يَجْمَعَهُ جَمَعَهُ وَ إِلَّا اغْتَسَلَ مِنْ هَذَا وَ هَذَا وَ إِنْ كَانَ فِي مَكَانٍ وَاحِدٍ وَ هُوَ قَلِيلٌ لَا يَكْفِيهِ لِغُسْلِهِ فَلَا عَلَيْهِ أَنْ يَغْتَسِلَ وَ يُرْجِعَ الْمَاءَ فِيهِ فَإِنَّ ذَلِكَ يُجْزِيهِ إِنْ شَاءَ اللَّهُ تَعَالَى (۱).

**[ترجمه]قرب الاسناد: علی بن جعفر از برادرش امام موسی کاظم علیه السلام نقل کرده است که از ایشان درباره مردی سؤال کردم که جوی آب راکدی پیدا می کند و می‌ترسد که مبادا حیوانات درنده از آن آب نوشیده باشند، آیا می‌تواند در صورتی که غیر از آن آبی نیابد، از آب آن غسل جنابت کند و برای ادای نماز وضو بگیرد؟ در حالی که آب به میزان یک صاع جهت غسل جنابت و یک مد برای وضو نمی‌رسد، و به صورت پراکنده است، چه کند؟ فرمود: اگر دستش تمیز باشد، با یک دست مشتی آب بردارد و یک مشت بر پشت و یکی بر جلو و یک مشت بر سمت راست و یکی بر سمت چپش بریزد، اگر بیم دارد که وی را کفایت نکند، سرش را سه بار بشوید و سپس با آن بر پوست دستش بکشد، که - ان شاء الله - کفایت می کند؛ و اگر برای وضو باشد، صورتش را بشوید و با دست بر دستان و سر و پاهایش مسح بکشد و در صورتی که آب متفرق باشد و قادر به جمع کردن آب باشد جمع کند، در غیر این‌صورت از این و آن غسل کند؛ و اگر در یک مکان و آب قلیل باشد و برای غسل وی کفایت نکند، پس غسل بر وی نیست و آب را بدان بازگرداند، که همین وی را کفایت می کند.
- . قرب الاسناد: ۱۱۰ چاپ نجف -

**[ترجمه]

أقول

قد مر شرح الخبر بأجزائه فی الأبواب السابقه(۲).

**[ترجمه]شرح همه اجزای خبر در ابواب پیشین بیان شد.

**[ترجمه]

«۲»

مَعَانِی الْأَخْبَارِ، عَنْ أَبِیهِ وَ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ الْوَلِیدِ مَعاً عَنْ أَحْمَدَ بْنِ إِدْرِیسَ وَ مُحَمَّدِ بْنِ یَحْیَی الْعَطَّارِ مَعاً عَنْ أَحْمَدَ بْنِ یَحْیَی الْأَشْعَرِیِّ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ إِبْرَاهِیمَ بْنِ مُحَمَّدٍ الْهَمَذَانِیِّ قَالَ وَ كَانَ مَعَنَا حَاجّاً قَالَ: كَتَبْتُ إِلَی أَبِی

۱- ۱. قرب الإسناد ص ۱۱۰ ط نجف.

۲- ۲. راجع ص ۱۳۷ فیما سبق.

الْحَسَنِ علیه السلام عَلَى يَدِ أَبِي جُعِلْتُ فِدَاكَ إِنَّ أَصْحَابَنَا اخْتَلَفُوا فِي الصَّاعِ بَعْضُهُمْ يَقُولُ الْفِطْرَهُ بِصَاعِ الْمَدِينَهِ وَ بَعْضُهُمْ يَقُولُ بِصَاعِ الْعِرَاقِ فَكَتَبَ إِلَيَّ الصَّاعُ سِتَّهُ أَرْطَالٍ بِالْمَدَنِيِّ وَ تِسْعَهُ أَرْطَالٍ بِالْعِرَاقِيِّ قَالَ وَ أَخْبَرَنِی فَقَالَ بِالْوَزْنِ يَكُونُ أَلْفاً وَ مِائَهً وَ سَبْعِينَ وَزْناً(۱).

**[ترجمه]معانی الاخبار: جعفر ابن ابراهیم همدانی نقل کرده است که همراه با حج گزاری بوده که گفت: به دست پدرم به امام کاظم علی السلام نامه نوشتم که جانم به فدایت! همانا اصحابمان در صاع اختلاف نظر دارند، برخی می گویند: زکات فطره با پیمانه مدینه است و برخی می گویند با پیمانه عراقی است. ایشان در پاسخ به من نوشت: هر صاع شش رطل مدینه است و نه رطل عراقی. گفت: مرا آگاه ساز. فرمود: مقدار آن به وزن، هزار و صد و هفتاد می شود. - . معانی الاخبار: ۲۴۹، العیون ۱: ۳۱۰- ۳۰۹ -

**[ترجمه]

«۳»

وَ مِنْهُ، بِهَذَا الْإِسْنَادِ عَنِ الْأَشْعَرِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الْجَبَّارِ عَنْ أَبِي الْقَاسِمِ الْكُوفِيِّ: أَنَّهُ جَاءَ بِمُدٍّ وَ ذَكَرَ أَنَّ ابْنَ أَبِي عُمَيْرٍ أَعْطَاهُ ذَلِكَ الْمُدَّ وَ قَالَ أَعْطَانِيهِ فُلَانٌ رَجُلٌ مِنْ أَصْحَابِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ وَ قَالَ أَعْطَانِيهِ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام وَ قَالَ هَذَا مُدُّ النَّبِيِّ صلی الله علیه و آله فَعَيَّرْنَاهُ فَوَجَدْنَاهُ أَرْبَعَهَ أَمْدَادٍ وَ هُوَ قَفِيزٌ وَ رُبُعٌ بِقَفِيزِنَا هَذَا(۲).

**[ترجمه]معانی الاخبار: ابو القاسم کوفی نقل کرده است که وی یک مُدّ آورد و ذکر کرد که ابن ابو عمیر آن مدّ را به وی بخشیده و گفت: این را فلان شخص از اصحاب امام صادق علیه السلام به من داده و گفت: این مد پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم است، پس ما آن را وزن کردیم و آن را چهار مد یافتیم و آن با قفیز - پیمانه - ما، یک قفیز و ربع قفیز بود. - . معانی الاخبار: ۲۴۹، العیون ۱: ۳۱۰- ۳۰۹ -

**[ترجمه]

بیان

فی القاموس عیر الدنانیر وزنها واحدا بعد واحد.

**[ترجمه]در قاموس آمده «عیر الدنانیر» یعنی آنها را یکی پس از دیگری وزن کرد.

**[ترجمه]

«۴»

تُحَفُ الْعُقُولِ، عَنْ أَبِي مُحَمَّدٍ علیه السلام قَالَ: مَنْ تَعَدَّى فِي الْوُضُوءِ كَانَ كَنَاقِصِهِ (۳).

**[ترجمه]تحف العقول: از ابی محمد علیه السلام نقل شده است که فرمود: حکم کسی که در وضو تعدی کند، همچون باطل کننده آن است. -. تحف العقول: ۵۲۰ چاپ اسلامی -

**[ترجمه]

«۵»

فِقْهُ الرِّضَا، قَالَ: یُجْزِیکَ مِنَ الْمَاءِ فِی الْوُضُوءِ مِثْلُ الدُّهْنِ تَمُرُّ بِهِ عَلَی وَجْهِکَ وَ ذِرَاعَیْکَ أَقَلَّ مِنْ رُبُعِ مُدٍّ وَ سُدُسِ مُدٍّ أَیْضاً وَ یَجُوزُ أَکْثَرُ مِنْ مُدٍّ وَ کَذَلِکَ فِی غُسْلِ الْجَنَابَهِ مِثْلُ الْوُضُوءِ سَوَاءً وَ أَکْثَرُهَا فِی الْجَنَابَهِ صَاعٌ وَ یَجُوزُ غُسْلُ الْجَنَابَهِ بِمَا یَجُوزُ بِهِ الْوُضُوءُ إِنَّمَا هُوَ تَأْدِیبٌ وَ سَنَنٌ حَسَنَهٌ وَ طَاعَهُ آمِرٍ لِمَأْمُورٍ لِیُثِیبَهُ عَلَیْهِ فَمَنْ تَرَکَهُ فَقَدْ وَجَبَ لَهُ السَّخَطُ فَأَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْهُ (۴)

وَ قَالَ علیه السلام أَدْنَی مَا یُجْزِیکَ مِنَ الْمَاءِ مَا تَبُلُّ بِهِ جَسَدَکَ مِثْلُ الدُّهْنِ وَ قَدِ اغْتَسَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ بَعْضُ نِسَائِهِ بِصَاعٍ مِنْ مَاءٍ(۵).

۱- ۱. معانی الأخبار ص ۲۴۹، و رواه فی العیون ج ۱ ص ۳۰۹ و ۳۱۰.

۲- ۲. المصدر نفسه.

۳- ۳. تحف العقول ص ۵۲۰ ط الإسلامیه.

۴- ۴. فقه الرضا ص ۳.

۵- ۵. فقه الرضا ص ۴.

**[ترجمه]فقه الرضا: تو را آب برای وضو به همان اندازه کفایت می کند که روغن را بر صورت و دستانت می مالی، کمتر از یک ربع مدّ و نیز یک ششم مدّ و بیشتر از یک مد جائز است و غسل جنابت نیز مانند وضو است و اکثر آن در جنابت، به صاع است و جائز است غسل جنابت با آن مقداری که وضو با آن جائز است، و آن تنها تأدیب - به جای آوردن ادب - و سنن حسنه و اطاعت آمر از طرف مامور است تا او را به سبب انجام آن عمل پاداش دهد، بنابراین هر کس آن را ترک کند، خشم بر وی واجب می گردد، و از خشم خدا به خدا پناه می برم. - . فقه الرضا: ۳ -

و امام علیه السلام فرمود: کمترین مقداری که از آب تو را کفایت می کند، همان مقداری است که با آن همچون روغن، بدنت را خیس کنی و رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم و برخی از همسران ایشان، با یک صاع آب غسل کردند. - . فقه الرضا: ۴ -

**[ترجمه]

بیان

قوله فمن ترکه أی استخفافا أو ترک القول به و أنکره.

**[ترجمه]قول امام که فرمود: «فمن ترکه» یعنی به خاطر کوچک شمردن یا ترک قول به آن و انکار کردن آن.

**[ترجمه]

«۶»

کِتَابُ سُلَیْمِ بْنِ قَیْسٍ، عَنْ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام: فِیمَا عَدَّ مِنْ بِدَعِ عُمَرَ قَالَ وَ فِی تَغْیِیرِهِ صَاعَ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ مُدَّهُ وَ فِیهِمَا فَرِیضَةٌ وَ سُنَّةٌ فَمَا كَانَتْ زِیَادَتُهُ إِلَّا سُوءاً لِأَنَّ الْمَسَاكِینَ فِی كَفَّارَهِ الْیَمِینِ وَ الظِّهَارِ بِهِمَا یُعْطَوْنَ وَ مَا یَجِبُ فِی الزَّرْعِ وَ قَدْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله اللَّهُمَّ بَارِكْ لَنَا فِی مُدِّنَا وَ صَاعِنَا لَا یَحُولُونَ بَیْنَهُ وَ بَیْنَ ذَلِكَ لَكِنَّهُمْ رَضُوا وَ قَبِلُوا مَا صَنَعَ الْحَدِیثَ (۱).

**[ترجمه]کتاب سلیم بن قیس: امیر المؤمنین علیه السلام در مورد آنچه که از بدعتهای عمر برشمرده، فرمود: تغییر دادن صاع رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم و مدّ ایشان بود، و در آن دو، فریضه و سنت بود، و افزایش آن فقط با نیت سوء صورت گرفت، چرا که مستمندان در کفاره یمین و ظهار بر اساس همان پیمانه و مقدار آن پرداخت می‌کردند و آنچه را که می بایست، در کشت و زرع می دادند، و رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: خدایا! مد و صاع ما را برکت عنایت فرما؛ - ولی - مردم بین او و این کارش مانع نشدند، بلکه، راضی شدند و کاری که انجام داده بود را پذیرفتند... ادامه حدیث. - . کتاب سلیم: ۱۱۹ چاپ نجف -

**[ترجمه]

مَعَانِی الْأَخْبَارِ لِلصَّدُوقِ، عَنْ أَبِیهِ وَ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ الْوَلِیدِ مَعاً عَنْ أَحْمَدَ بْنِ إِدْرِیسَ وَ مُحَمَّدِ بْنِ یَحْیَی الْعَطَّارِ مَعاً عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ یَحْیَی الْأَشْعَرِیِّ عَنْ عَلِیِّ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ رَجُلٍ عَنْ سُلَیْمَانَ بْنِ حَفْصٍ الْمَرْوَزِیِّ قَالَ قَالَ أَبُو الْحَسَنِ علیه السلام: الْغُسْلُ صَاعٌ مِنْ مَاءٍ وَ الْوُضُوءُ مُدٌّ وَ صَاعُ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله خَمْسَهُ أَمْدَادٍ وَ الْمُدُّ وَزْنُ مِائَتَیْنِ وَ ثَمَانِینَ دِرْهَماً وَ الدِّرْهَمُ وَزْنُ سِتَّهِ دَوَانِیقَ وَ الدَّانِقُ سِتَّهُ حَبَّاتٍ وَ الْحَبَّهُ وَزْنُ حَبَّتَیْ شَعِیرٍ مِنْ أَوْسَاطِ الْحَبِّ لَا مِنْ صِغَارِهِ وَ لَا مِنْ کِبَارِهِ (۲).

بسط کلام لا بد منه فی تحقیق المقام اعلم أن الأخبار اختلفت فی تحدید الصاع و المد و نقلوا الإجماع من الخاصه و العامه علی أن الصاع أربعه أمداد و المشهور أن المد رطلان و ربع بالعراقی فالصاع تسعه أرطال به و المد رطل و نصف بالمدنی فالصاع سته أرطال به بل الشیخ ادعی علیه الإجماع و ذهب ابن أبی نصر من علمائنا إلی أن المد رطل و ربع و الرطل العراقی علی المشهور أحد و تسعون مثقالا و مائه و ثلاثون درهما لأنهم اتفقوا علی أن عشره دراهم وزن سبعه مثاقیل و المثقال الشرعی هو الدینار الصیرفی المشهور و الدینار ثلاثه أرباع المثقال الصیرفی و الدرهم علی المشهور سته دوانیق و الدانق وزن ثمان حبات من أوسط

ص: ۳۵۰

۱- ۱. کتاب سلیم ص ۱۱۹ ط نجف.

۲- ۲. معانی الأخبار ص ۲۴۹.

حب الشعير.

فظهر أن هذا الخبر يخالف المشهور بوجوه الأول في عدد الأمداد و قد عرفت اتفاقهم على الأربعه و يدل عليه أخبار صحاح كصحيحه الحلبي (۱) و صحيحه عبد الله بن سنان (۲)

و صحيحه زراره(۳).

و يؤيد هذا الخبر في عدد الأمداد ما رواه الشَّيْخُ فِي الْمُوَثَّقِ (۴) بِإِسْنَادِهِ عَنْ سَمَاعَةَ قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الَّذِي يُجْزِي مِنَ الْمَاءِ لِلْغُسْلِ فَقَالَ اغْتَسَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله بِصَاعٍ وَ تَوَضَّأَ بِمُدٍّ وَ كَانَ الصَّاعُ عَلَى عَهْدِهِ خَمْسَةَ أَمْدَادٍ وَ كَانَ الْمُدُّ قَدْرَ رِطْلٍ وَ ثَلَاثِ أَوَاقٍ.

لكن فيه إجمال من جهه الرطل لاشتراكه بين العراقي الذي عرفت وزنه و بين المدني الذي هو رطل و نصف بالعراقي و بين المكي الذي هو رطلان بالعراقي و من جهه الأوقيه أيضا إذ تطلق على أربعين درهما و على سبعه مثاقيل لكن الأول أشهر في عرف الحديث و في عرف الأطباء عشره مثاقيل و خمسه أسباع درهم كما ذكره الجوهري و المطرزي و غيرهما و على التقادير لا ينطبق على شي ء من التقديرات نعم لو حمل الرطل على المدني و الأوقيه على سبعه مثاقيل يقرب من الصاع المشهور.

الثاني في تقدير المد فإنه على المشهور مائتا درهم و اثنان و تسعون درهما و نصف درهم و على هذا الخبر مائتان و ثمانون درهما.

الثالث في عدد حبات الدانق فإنها على المشهور ثمان حبات و عليه اثنتا عشره حبه.

الرابع في مقدار الصاع إذ الصاع على المشهور ألف و مائه و سبعون درهما

ص: ۳۵۱

۱- ۱. التهذيب ج ۱ ص؟؟؟ ط حجر ج ۴ ص ۸۱ ط نجف.

۲- ۲. التهذيب ج ۱ ص؟؟؟ ط حجر ج ۴ ص ۸۱ ط نجف.

۳- ۳. التهذيب ج ۱ ص ۳۸ ط حجر ج ۱ ص ۱۳۶ ط نجف.

۴- ۴. التهذيب ج ۱ ص ۱۳۶ ط نجف ص ۳۸ ط حجر.

و ما فی هذا الخبر إذا حسب علی الدراهم المشهوره یصیر ألفین و مائه درهم.

الخامس فی مقدار الدرهم فإنه علی المشهور ثمان و أربعون حبه من الشعیر و علی هذا الخبر اثنتان و سبعون حبه و المشهور أنسب بما عیرنا المثقال الصیرفی به لأنا عیرناه فکان ببعض الشعیرات اثنتین و ثمانین و ببعضها أربعا و ثمانین و ببعضها أکثر بقلیل و ببعضها أکثر بکثیر و الدرهم علی ما عرفت نصف المثقال الصیرفی و ربع عشره.

و ما مر من خبر الهمذانی موافق للمشهور إذ المراد بالوزنه الدرهم و لما رواه الشَّیْخُ (۱)

عَنْ عَلِیِّ بْنِ حَاتِمٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرٍو عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ الْحَسَنِ الْحَسَنِیِّ عَنْ إِبْرَاهِیمَ بْنِ مُحَمَّدٍ الْهَمَذَانِیِّ قَالَ: اخْتَلَفَتِ الرِّوَایَاتُ فِی الْفِطْرَهِ فَکَتَبْتُ إِلَی أَبِی الْحَسَنِ صَاحِبِ الْعَسْکَرِ علیه السلام أَسْأَلُهُ عَنْ ذَلِکَ فَکَتَبَ أَنَّ الْفِطْرَهَ صَاعٌ مِنْ قُوتِ بَلَدِکَ وَ سَاقَ الْحَدِیثَ إِلَی أَنْ قَالَ علیه السلام تَدْفَعُهُ وَزْناً سِتَّهَ أَرْطَالٍ بِرِطْلِ الْمَدِینَهِ وَ الرِّطْلُ مِائَهٌ وَ خَمْسَهٌ وَ تِسْعُونَ دِرْهَماً تَکُونُ الْفِطْرَهُ أَلْفاً وَ مِائَهً وَ سَبْعِینَ دِرْهَماً.

و علی ما ذکره الفیروزآبادی من أن الوزنه المثقال فلا یناسب هذا الخبر.

و أما خبر ابن أبی عمیر فالقفیز مشتبه لتردید اللغویین فیه قال الفیروزآبادی القفیز مکیال ثمانیه مکاکیک و قال المکوک کتنور مکیال یسع صاعا و نصفا أو نصف رطل إلی ثمان أواقی أو نصف الویبه و الویبه اثنان و عشرون أو أربعه و عشرون مدا بمد النبی صلی الله علیه و آله انتهی فلا یمکن استنباط حکم منه علی التحقیق فبقی التعارض بین خبر المروزی و خبر الهمذانی و یمکن الجمع بینهما بوجوه.

الأول ما اختاره الصدوق ره کما یظهر من الفقیه بحمل خبر المروزی علی صاع الغسل و خبر الهمذانی علی صاع الفطره حیث ذکر الأول فی باب الغسل (۲) و الثانی فی باب الفطره(۳)

و قد غفل الأصحاب عن هذا و لم

ص: ۳۵۲

۱- ۱. التهذیب ج ۱ ص ۳۷۱ ط حجر، ج ۴ ص ۷۹ ط نجف.

۲- ۲. فقیه من لا یحضره الفقیه ج ۱ ص ۲۳.

۳- ۳. الفقیه ج ۲ ص ۱۱۵.

ینسبوا هذا القول إلیه مع أنه قد صرح بذلک فی کتاب معانی الأخبار حیث قال باب فی معنی الصاع و المد و الفرق بین صاع الماء و مده و بین صاع الطعام و مده ثم ذکر الروایات الثلاث المتقدمه و القول باختلاف مقدار الصاع فی الموضعین و إن کان بعیدا لکن من مقام الجمع لیس ببعید.

بل نقول الاعتبار و النظر یقتضی الاختلاف (۱)

إذ معلوم أن الرطل

ص: ۳۵۳

---

۱ – ۱. أقول: قد کان مدار التعامل و التبادل- صدر الإسلام و بعده بکثیر- علی المکاییل و تعیین المقادیر بها، ففی المبادلات المتعارفه الیسیره کانوا یکتالون بصغارها خصوصا فی الرساتیق و القری، لاعواز الموازین و الصنجات عندهم و سهوله الحساب علیهم بالمکاییل دون الموازین، و فی المبادلات الکثیره یتعاطون بکبارها حتّی فی المدن و مراکز الصنعه لفقدان الموازین الکبیره التی تقدر أن تنوء بحمل المآت و الالوف. و کان أصل المقیاس علی العدد المعروف ۱۲؛ فاثنا عشر حبه درهم و اثنا عشر درهما أوقیه- و هذه أوزان متعارفه متداوله و اثنا عشر أقه جعلت بصوره کیل مصنوع من الفلزات کالکاس و الجام، و یعرف بالرطل، ثمّ اثنا عشر رطلا مکوک و اثنا عشر مکوکا اردبه و هی حجم ذراع مکعبا و الذراع قدمان و کل قدم اثنا عشر اینشا، و یکون أربعون إردبه کرا، و منه قولهم: البر الکر منه بستین درهما، و لکن لا یذهب علیک أن هذه السلسله تبتنی علی الرطل العراقی فقط. و من الأصل ۱۲* ۱۲: جین اثنا عشر عددا و القراصه اثنا عشر جینا، و مثله القدم و الشبر اثنا عشر اینشا، و البرید اثنا عشر میلا- و غیر ذلک ممّا لا- یحضرنی الآن. و هناک مکاییل اخری من الفروع یتبنی علی غیر هذا الأصل و قد یتداخل: کالمدّ رطلان و الصاع ثمانیه أرطال و ستون صاعا وسق و یسمی حمل بعیر و وقر حمار؛ و ثمانیه مکوک قفیز و ستون قفیزا کرّ الی غیر ذلک. و المکیال الذی کان متداولا فی صدر الإسلام، و یبنون علیه فی تکثیر مکاییلهم و تکسیرها طل، و لم یکن لهم فی تقدیره و لا- مقیاسه صنع، لکونهم أمیین لا- یعرفون الحساب و لا- المیزان؛ و لا- صنعه لهم فی عمل الظروف و تقدیرها و لذلک اختلف معیار الرطل عندهم، و اشتبه علیهم معیار سائر المکاییل المبتنیه علیه: تداولت قریش فی مکّه رطلا بینهم، و لعلهم جاءوا بها من الشام؛ و تداولت أهل المدینه و هم من مهاجره الیمن الأولی رطلا آخر بینهم و هو ثلاثه أرباع المکی و المکی رطل و ثلث بالمدنی، ثمّ عرفوا فی العراق بعد فتحه رطلا آخر و هو نصف الرطل المکی و ثلثا الرطل المدنیّ، فالمکی رطلان بالعراقی و المدنیّ رطل و نصف به. و أمّا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله: اختار الرطل المکی حیث کان یطابق المکیال الطبیعی الفطری و هو مل ء الکفین حنطه و شعیرا، و سماء مدا بمناسبه أن الکائل یمدّ یده بهما الی المکتال، و هو الذی یشبع نفسا واحده لیوم و لیله، فقدر به بعض الکفّارات ککفاره الإطعام فی القسم. ثمّ جعل الصاع أربعه أمداد، و هو الذی یشبع عائله بین العیلتین: من زوج و ثلاثه أولاد، فقدر به فطر الصائم، و لا نعلم أن صاعه هذا کان من المکاییل المقدره قبلا، و هو الذی أشیر به فی قوله تعالی« نَفْقِدُ صُواعَ الْمَلِکِ» أو کان عنده صلی الله علیه و آله ظرفا یسع أربعه أمداد فقدره لذلک، و کیف کان، لا ریب أن مده و صاعه صلی الله علیه و آله کان لتقدیر الحبوبات، لا للماء کما هو ظاهر. فمعنی أنّه کان صلی الله علیه و آله یتوضأ بمد و یغتسل بصاع: أنه یملأ المد ماء و یتوضأ به، و یملا الصاع ماء و یغتسل به، و معلوم أن الماء یزید وزنه علی الشعیر و الحنطه بثمن وزنه کما وزنته بل و أکثر، فالمد الشرعی إذا کان للوضوء یزن رطلا- و ثمنا بالمکی و رطلین و ربعا

بالعراقى كما عليه الإجماع و إذا كان لكفاره الإطعام يسقط عنه الكسور. و يدلّ على ما ذكرناه موثقه سماعه أيضا و قد طرحوها حيث لم يتدبروا فيها فلم يعرفوا وجهها قال: سألته عن الذى يجزى من الماء للغسل فقال: اغتسل رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله بصاع و توضأ بمد، و كان الصاع على عهده صلى الله عليه و آله خمسه أمداد، و كان المد قدر رطل و ثلاث أواق». فان المدار فى السؤال على مد الوضوء و صاع الغسل؛ و الجواب على طبقه، فان الرطل المذكور فيه هو الرطل المكى، و الثلاث أواق بالرطل العراقى لما عرفت أن سلسله المكاييل ١٢* ١٢ اعتبرت بالعراقى، و هو الذى كان عياره اثنى عشر أقه و أمّا المكى و المدنىّ فلا يعلم كونهما رطلا الا بالتسميه، و لو كان لهما أصاله ابتنيت عليهما فروع لكان عند الروم و اليمان و لم يصل الينا سلسله مكاييلهم، و هذه الثلاث أواق و ان كان ربع رطل بالعراقى لكنه ثمن رطل بالمدنى فيكون مد الوضوء رطل و ثمن رطل بالمكى. و لهذه الدقيقه قال عليه السلام« قدر رطل و ثلاث أواق» و لم يقل« قدر رطل و ربع»، و لغفله البزنطى- رحمه اللّه- من هذه الدقيقه و تعويله على حديث سماعه قال: بأن المد رطل و ربع، فعد شاذا. و أمّا كون صاع النبىّ حين يغتسل خمسه أمداد كما فى الموثقه و ضعيفه المروزى، فعلى هذا الحساب ينقص بنصف رطل تقريبا، بمعنى أن صاع النبىّ كان يسع من الماء أربعه أمداد و نصفا لا خمسه أمداد؛ فان كان ورود ذلك على التسامح، صح حمل كلام الصدوق رحمه اللّه على ما حمله المؤلّف العلامه هاهنا، و ان كان على التحقيق و التدقيق كان محمولا على ما حمله والده رحمه اللّه من أن كان له صلى الله عليه و آله صاعا يسع خمسه أمداد يغتسل هو مع بعض نسائه. و أمّا الروايات الوارده فى تعبير المد و الصاع بوزن الدرهم و المثقال، فبعضها وارده على مد الوضوء و صاع الغسل، و بعضها على مد الطعام و صاع الفطره و لا بدّ أن يتحرر و ليس هنا موضعه، و الاحسن أن نعمد الى مل ء الكفين فنفرغه فى اناء و نحدده ليكون مدا للطعام ثمّ نملؤها الى هذا الحدّ ماء و نتوضأ به، و هكذا فى الصاع، و الامر فيه تابع للسنه و الفطره معا كما عرفت.

و المـد و الصـاع كـانت فى الأصـل مكاييـل معينه فقـدرت بوزن الـدراهم و شـبهها صونـا عن التغيير الـذى كثيرا مـا يتطرق إلى المكاييل و معلوم أن الأجسام المختلفه يختلف قدرها بالنسبه إلى كيل معين فلا يمكن أن يكون الصاع من

ص: ۳۵۴

الماء موافقا للصاع من الحنطه و الشعير و شبههما فلذا كان الصاع و المد و الرطل المعتبر فى الوضوء و الغسل و أمثالهما أثقل مما ورد فى الفطره و النصاب و أشباههما لكون الماء أثقل من تلك الحبوب مع تساوى الحجم كما هو المعلوم عند الاعتبار فظهر أن هذا أوجه الوجوه فى الجمع بين الأخبار.

ص: ۳۵۵

الثانی ما ذکره والدی العلامه رفع الله مقامه حیث حمل خبر المروزی علی الصاع الذی اغتسل به رسول الله صلی الله علیه و آله مع زوجته إذ هو قریب من صاعین بالتحدید المشهور و یکون النقص للاشتراک.

و یؤیده ما رواه الصَّدُوقُ (۱)

فِی الصَّحِیحِ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام أَنَّهُ قَالَ: اغْتَسَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله هُوَ وَ زَوْجَتُهُ مِنْ خَمْسَهِ أَمْدَادٍ مِنْ إِنَاءٍ وَاحِدٍ فَقَالَ زُرَارَهُ کَیْفَ صَنَعَ فَقَالَ بَدَأَ هُوَ وَ ضَرَبَ یَدَهُ فِی الْمَاءِ قَبْلَهَا فَأَنْقَی فَرْجَهُ ثُمَّ ضَرَبَتْ هِیَ فَأَنْقَتْ فَرْجَهَا ثُمَّ أَفَاضَ هُوَ وَ أَفَاضَتْ هِیَ عَلَی نَفْسِهَا حَتَّی فَرَغَا فَکَانَ الَّذِی اغْتَسَلَ بِهِ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله ثَلَاثَهَ أَمْدَادٍ وَ الَّذِی اغْتَسَلَتْ بِهِ مُدَّیْنِ وَ إِنَّمَا أَجْزَأَ عَنْهُمَا لِأَنَّهُمَا اشْتَرَکَا فِیهِ جَمِیعاً وَ مَنِ انْفَرَدَ بِالْغُسْلِ وَحْدَهُ فَلَا بُدَّ لَهُ مِنْ صَاعٍ.

وَ رَوَی الْکُلَیْنِیُّ فِی الصَّحِیحِ (۲)

عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَحَدِهِمَا علیهما السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ وَقْتِ غُسْلِ الْجَنَابَهِ کَمْ یُجْزِی مِنَ الْمَاءِ فَقَالَ کَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَغْتَسِلُ بِخَمْسَهِ أَمْدَادٍ بَیْنَهُ وَ بَیْنَ صَاحِبَتِهِ وَ یَغْتَسِلَانِ جَمِیعاً مِنْ إِنَاءٍ وَاحِدٍ.

وَ رَوَی الشَّیْخُ فِی الصَّحِیحِ (۳)

عَنْ مُعَاوِیَهَ بْنِ عَمَّارٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام یَقُولُ: کَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَغْتَسِلُ بِصَاعٍ وَ إِذَا کَانَ مَعَهُ بَعْضُ نِسَائِهِ یَغْتَسِلُ بِصَاعٍ وَ مُدٍّ.

فقد ظهر من الأول و الثالث أن النقصان من الصاعین لأجل الاشتراک بل نقول الثلاثه الأمداد التی اغتسل بها رسول الله لا تتفاوت مع الصاع المشهور بکثیر و یمکن الجمع بین خبر سماعه و سائر الأخبار أیضا بهذا الوجه إذ التفاوت بین الثلاثه الأمداد التی وقعت فی هذا الخبر و بین الصاع الذی یظهر من خبر سماعه لیس إلا بقدر سبعه مثاقیل شرعیه علی بعض الوجوه و مثل هذا التفاوت لا یعتد به فی أمثال تلک المقامات التی بنیت علی التخمین و التقریب بل قلما لا تتفاوت

۱- ۱. الفقیه ج ۱ ص ۲۴.

۲- ۲. الکافی ج ۳ ص ۲۲، و رواه فی التهذیب ج ۱ ص ۱۳۷ ط نجف.

۳- ۳. التهذیب ج ۱ ص ۱۳۷ ط نجف.

المكاييل و الموازين و المياه خفه و ثقلا بمثل هذه الأقدار و الله يعلم حقائق الأحكام و حججه الأخيار.

الثالث حمل خبر المروزى على الفضل و الاستحباب.

ثم اعلم أن الصاع و الرطل و غيرهما بنى الأصحاب تحديدها على وزن الشعير و هو يختلف كثيرا بحسب البلاد بل فى البلد الواحد و لذا بناه الوالد قدس الله لطيفه على المتفق عليه من النسبه بين الدينار و الدرهم و عدم تغيير الدينار فى الجاهليه و الإسلام على ما ذكره المؤالف و المخالف فيكون الصاع ستمائه مثقال و أربعه عشر مثقالا و ربع مثقال بالمثقال الصيرفى فيزيد

على المن التبريزى أعنى نصف المن الشاهى بأربعه عشر مثقال و ربع و منه يظهر لك تقدير الرطل و المد بمعانيهما بما عرفت من النسبه بينهما.

و قد بسطنا الكلام فى تلك الأوزان و تحقيقها على كل قول و كل خبر فى رسالتنا المعموله لذلك و لذا اختصرنا هاهنا فمن أراد غايه التحقيق فليرجع إليها فإنا قد تكلمنا فيه بما لا مزيد عليه.

ص: ٣٥٧

**[ترجمه]معانی الاخبار: سلیمان بن حفص مروزی نقل کرده است که امام کاظم علیه السلام فرمود: غسل یک صاع آب و وضو یک مدّ است و صاع رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم پنج مد است و مد به اندازه وزن دویست و هشتاد درهم، و هر درهم شش دانق است و هر دانق وزن شش حبه طلا است و حبه طلا وزن دو دانه جو است از جوهای متوسط نه از بزرگها و نه از کوچکهای دانه جو. - . معانی الاخبار: ۲۴۹ -

تحقیق و تبیین

بدان که اخبار در تعیین میزان صاع و مد مختلف است و از جانب شیعه و سنی در این باره اجماع نقل کرده اند که میزان صاع، چهار مد است و مشهور این است که مد، دو رطل و ربع عراقی است، و صاع نه رطل آن است؛ و مد، یک رطل و نیم مدنی است و صاع شش رطل مدنی می باشد و شیخ بر آن ادعای اجماع کرده و ابن ابو نصر که از علمای ماست بر آن است که مد یک رطل و ربع است و رطل عراقی بنا بر قول مشهور نود و یک مثقال و صد و سی درهم می باشد، زیرا که آنان بر این نکته توافق نظر کرده اند که ده درهم وزن هفت مثقال است و مثقال شرعی، همان دینار صیرافی مشهور است و دینار، سه ربع مثقال صیرفی است و درهم بر اساس قول مشهور شش دوانیق است و دانق وزن هشت دانه از دانه های متوسط جو است.

پس آشکار شد که این خبر با قول مشهور از چندین وجه اختلاف دارد:

اول در تعداد مدها است و اتفاق نظر آنان را بر چهار مد دانستی و اخبار صحاح همچون صحیحه حلبی - . التهذیب ۱: ۳۷۱ چاپ سنگی، ۴: ۸۱ چاپ نجف -

و صحیحه عبدالله بن سنان - . التهذیب ۱: ۳۷۱ چاپ سنگی، ۴: ۸۱ چاپ نجف -

و صحیحه زراره بر آن دلالت دارد. - . التهذیب ۱: ۳۸ چاپ سنگی، ۱ ۱۴۶ چاپ نجف -

و روایتی که شیخ در موثق با اسناد به سماعه نقل کرده است، این خبر را در تعداد مدها تایید می کند که گفت: از وی درباره مقداری از آب که برای غسل کردن کفایت کند سؤال کردم. فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم با یک صاع غسل کرد و با یک مد وضو گرفت و صاع در آن زمان پنج مد و هر مد به اندازه یک رطل و سه اوقیه - پیمانه - بود.

اما از جهت رطل، در آن ابهام وجود دارد، زیرا که بین عراقی که وزن آن را دانستی و بین مدنی که یک رطل و نصف عراقی است و بین مکی که دو رطل عراقی است مشترک است و از جهت پیمانه نیز بر چهل درهم و بر هفت مثقال اطلاق می شود، اما اول در عرف حدیث مشهورتر است و در عرف اطباء، ده مثقال و پنج هفتم درهم است، چنان که جوهری و مطرزی و غیر آن دو نقل کرده اند و به هر تقدیر، بر هیچ یک از تقدیرات منطبق نمی گردد؛ آری اگر رطل بر رطل مدنی و اوقیه - پیمانه - و بر هفت مثقال حمل شود، به میزان صاع بنا بر قول مشهور نزدیک می گردد .

دوم اینکه در اندازه مد، بر اساس قول مشهور، دویست درهم و نود و دو و نصف درهم است و بر اساس این خبر، دویست و هشتاد درهم می باشد.

سوم اینکه در تعداد دانه های دانق، بر اساس قول مشهور هشت دانه و براساس این خبر دوازده دانه است.

چهارم در مقدار صاع است، چرا که مقدار آن بنا بر قول مشهور هزار و صد و هفتاد درهم بوده و بر اساس این خبر، اگر بر اساس درهم های مشهور حساب شود، مقدار آن دو هزار و صد درهم می گردد.

پنجم در مقدار درهم است، چرا که بر اساس قول مشهور چهل و هشت دانه جو و بر اساس این خبر هفتاد و دو دانه است و مشهور مناسب‌تر است با آنچه مثقال صیرفی را با آن کشیدیم، زیرا آن را وزن کردیم، پس وزنش با برخی از دانه های کوچک به هشتاد و دو رسید و با برخی هشتاد و چهار و با برخی کمی بیشتر و با برخی بسیار بیشتر رسید، و بر اساس آنچه که دانستی، درهم معادل نصف و چهاردهم مثقال صیرفی است.

و آنچه که پیشتر در مورد خبر همدانی در این باره بیان شد، با قول مشهور همخوانی دارد، چرا که مراد از وزنه درهم است و بر اساس آنچه که علی بن حاتم از ابراهیم بن محمد همدانی نقل کرده است که گفت: روایات در مورد میزان

فطره با یکدیگر اختلاف دارند، بدین دلیل به امام هادی علیه السلام نامه نوشتم تا از ایشان درباره علت آن سؤال کنم. در جوابم نوشت: فطره یک صاع از غذای شهر توست و حدیث را تا اینجا ادامه داد که فرمود: آن را به وزن شش رطل مدنی پرداخت می کنی و هر رطل صد و نود و پنج درهم است، و فطره هزار و صد و هفتاد درهم می شود و آنچه که فیروز آبادی ذکر کرده است که وزنه مثقال است، با این خبر تناسب ندارد.

اما بر اساس خبر ابن ابو عمیر، قفیز به خاطر تردید زبان شناسان در آن، مشتبه است، فیروز آبادی گفته: قفیز پیمانه هشت مکوک – فنجان یا پیاله – است. گفته: مکوک همچون تنور به میزان یک صاع و نصف یا نصف رطل تا هشت اوقیه یا نصف الویبه است، و الویبه بیست و دو یا بیست و چهار مد رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم است. پایان کلام .

بنابراین استنباط حکم از آن تحقیقاً امکان پذیر نیست، از این رو تعارض میان خبر مروزی و همدانی باقی می‌ماند و می توان آن را با چندین وجه جمع نمود:

وجه اول آن است که صدوق اختیار کرده، چنان که از فقیه آشکار می شود: خبر مروزی بر صاع غسل دلالت دارد و خبر همدانی بر صاع فطره، چرا که مورد اول در باب غسل و مورد دوم در باب فطره ذکر شد و اصحاب از این غافل شده اند و این قول را به وی نسبت نداده اند، با وجود آنکه وی صریحا در کتاب معانی اخبار آن را نقل کرده است، جایی که گفته: بابی در معنای صاع، مد و فرق میان صاع آب و مد آن و میان صاع غذا و مد آن، سپس هر سه روایت اول و قول در مورد اختلاف مقدار صاع را در هر دو موضع ذکر کرده، هر چند که بعید است، اما در مقام جمع بعید نیست.

بلکه می گوییم: اعتبار و نظر، اختلاف را ایجاب می‌کند، چرا که معلوم است که رطل و مد و صاع در اصل پیمانه های معینی داشته اند، پس به خاطر حفظ شدن از تغییری که بسیاری موارد به پیمانه ها راه پیدا می کند، با وزن درهم و شبیه بدان اندازه گیری و وزن شده اند، و معلوم است که اندازه اجسام مختلف در مقایسه با پیمانه معین فرق می کند، بنابراین ممکن نیست که صاع آب با صاع گندم و جو و مانند آن دو همخوان باشد، بدین خاطر صاع، مد و رطل معتبر در وضو و غسل و امثال آن دو

سنگین تر از آن است که در فطره، نصاب و مانند آن دو وارد شده، زیرا چنان که هنگام سنجش مشخص است، آب با وجود تساوی حجم با دانه‌ها، سنگین تر از آن هاست، از این جا آشکار شد که این وجه در جمع میان اخبار، بهترین وجه می باشد.

دوم آنست که والد علامه من - رفع الله مقامه ذکر کرده - به طوری که خبر مروزی را حمل بر صاعی کرده که رسول خدا خود و همسرش را با آن غسل کردند، زیرا که آن به دو صاع بر اساس تعیین مشهور، نزدیک است و نقص آن به خاطر اشتراک می باشد. و روایتی را که صدوق - . الفقیه ۱: ۲۴ -

در صحیح از امام باقر علیه السلام نقل کرده است مؤید آن است. وی گفت: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم و همسر ایشان با پنج مد آب از یک ظرف غسل کردند. زراره گفت: چگونه این کار را انجام داد؟ فرمود: رسول خدا قبل از ایشان آغاز کرد و دستش را در آب زد، و عورت خویش را شست و سپس همسر ایشان فرج خود را شست، سپس هر یک آب ریختند تا اینکه فارغ شدند، و مقداری که رسول خدا با آن غسل کرده بود سه مد و مقداری که عایشه با آن غسل کرده بود دو مد بود، و تنها بدین دلیل آن دو را کفایت کرد که هر دو در آن شریک بودند و هر کس به تنهایی غسل کند، باید یک صاع آب داشته باشد.

کلینی در صحیح - . الکافی ۳: ۲۲، التهذیب ۱: ۱۳۷ چاپ نجف -

از محمد بن مسلم و وی نیز از یکی از دو امام علیهما السلام نقل کرده است که از ایشان درباره غسل جنابت پرسیدم که چه اندازه از آب کفایت می کند؟ فرمود: رسول خدا و همسرش با پنج مد غسل می کردند و هر دو از یک ظرف غسل می کردند.

شیخ در صحیح - . التهذیب ۱: ۱۳۷چاپ نجف -

از معاویه بن عمار نقل کرده است که از امام صادق علیه السلام شنیدم که می فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم با یک صاع غسل می کرد و زمانی که تعدادی از همسرانش همراه ایشان بود، با یک صاع و مد غسل می کردند.

از قول اول و سوم آشکار شد که نقصان از دو صاع به خاطر اشتراک است، بلکه می گوییم: سه مدی که رسول خدا با آن غسل کرد، تفاوت زیادی با صاع مشهور ندارد و می توان خبر سماعه و دیگر اخبار را با این وجه جمع کرد، چرا که تفاوت میان سه مدی که در این خبر آمده و میان صاعی که از خبر سماعه آشکار شد، جز مقدار هفت مثقال شرعی بر برخی وجوه نیست، و مانند این تفاوت در امثال آن مقامات که بر تخمین و تقریب بنا نهاده شده، قابل توجه نیست، بلکه بسیار کم پیش می آید که میان مکائیل و موازین و آبها از نظر سبکی و سنگینی به مانند این مقدار، تفاوتی وجود نداشته باشد و خداوند و حجتهای برگزیده او حقائق احکام را می دانند .

سوم آن است که خبر مروزی را بر فضل و استحباب حمل کنیم.

سپس بدان که اصحاب تعیین صاع و رطل و غیر آن دو را بر اساس وزن جو بنا نهاده اند و وزن آن بر حسب شهرها، بلکه در

یک شهر، بسیار فرق می کند و بدین جهت پدرم – قدس الله روحه – بر اساس آنچه که موافق و مخالف ذکر کرده اند، آن را بر میزان متفق علیه نسبت بین دینار و درهم و عدم تغییر دینار در جاهلیت و اسلام طبق آنچه مخالف و موافق ذکر کرده‌اند قرار داده است، از این رو صاع ششصد و چهارده مثقال و ربع مثقال، بر اساس مثقال صیرافی است؛ پس از مَن تبریزی یعنی نیم مَنِ شاهی، به مقدار چهارده و ربع مثقال بیشتر است. بنابراین اندازه رطل و مد با معانی که دارند، با شناختی که از نسبت بین آن دو پیدا کردی آشکار می گردد.

و ما کلام در آن اوزان و تحقیق بر هر قول و هر روایت را در رساله‌ای که مخصوص همین کار تهیه شده است مفصل بیان کردیم و بدین جهت در همین جا به اختصار گفتیم و هر کس تحقیق نهایی و مفصل را اراده کرده، باید بدان رجوع کند، چرا که ما در آنجا به اندازه کافی و وافی از آن سخن رانده‌ایم .

**[ترجمه]

باب ۹ من نسی أو شک فی شی ء من أفعال الوضوء و من تیقن الحدث و شک فی الطهاره و العکس و من یری بللا بعد الوضوء و قد أوردنا بعض أحکام البلل فی باب الاستنجاء

الأخبار

«۱»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَسَنِ عَنْ جَدِّهِ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ رَجُلٍ تَوَضَّأَ وَ نَسِيَ غَسْلَ يَسَارِهِ قَالَ يَغْسِلُ يَسَارَهُ وَحْدَهَا وَ لَا يُعِيدُ وُضُوءَ شَيْ ءٍ غَيْرِهَا(۱)

قَالَ وَ سَأَلْتُهُ عَنْ رَجُلٍ يَكُونُ عَلَى وُضُوءٍ وَ يَشُكُّ عَلَى وُضُوءٍ هُوَ أَمْ لَا قَالَ إِذْ ذَكَرَ وَ هُوَ فِي صَلَاتِهِ انْصَرَفَ وَ تَوَضَّأَ وَ أَعَادَهَا وَ إِنْ ذَكَرَ وَ قَدْ فَرَغَ مِنْ صَلَاتِهِ أَجْزَأَهُ ذَلِكَ (۲)

قَالَ وَ سَأَلْتُهُ عَنْ رَجُلٍ يَتَّكِئُ فِي الْمَسْجِدِ فَلَا يَدْرِي نَامَ أَمْ لَا هَلْ عَلَيْهِ وُضُوءٌ قَالَ إِذَا شَكَّ فَلَيْسَ عَلَيْهِ وُضُوءٌ(۳).

**[ترجمه]قرب الاسناد: علی بن جعفر از برادرش امام کاظم علیه السلام نقل کرده است که از ایشان درباره مردی سؤال کردم که وضو گرفته، اما شستن قسمت چپ خود را فراموش کرده است. فرمود: تنها سمت چپ را بشوید و وضوی قسمت هایی را که پیشتر انجام داده، تکرار نکند. - . قرب الاسناد: ۱۰۸ چاپ نجف، ۸۳ چاپ سنگی -

و گفت: از ایشان درباره مردی سؤال کردم که وضو گرفته اما شک می کند که آیا وضو گرفته است یا خیر؟ فرمود: اگر در حین ادای نماز به یاد آورد، بازگردد و وضو را تکرار کند و اگر بعد از فارغ شدن از نماز به یاد آورد، وی را کفایت می کند. - . قرب الاسناد: ۱۰۸ چاپ نجف، ۸۳ چاپ سنگی -

و از ایشان درباره مردی سؤال کردم که در مسجد به جایی تکیه می دهد و نمی داند که آیا خوابیده است یا خیر؟ آیا باید

وضو بگیرد؟ فرمود: اگر شک دارد، وضو گرفتن بر وی واجب نیست. - . قرب الاسناد: ۱۰۹ چاپ نجف، ۸۳ چاپ سنگی -

**[ترجمه]

بیان

قوله و لا يعيد وضوء شی ء غيرها أی مما تقدم مع الحمل على عدم الجفاف و يمكن أن يقال المراد بالوضوء الغسل و هو أقرب إلى المعنى اللغوى فلا يحتاج إلى القيد الأول و ربما يحمل على التقيه لموافقته لمذاهبهم قوله عليه السلام انصرف و توضأ لعله محمول على الاستحباب بقرينه

ص: ۳۵۸

۱- ۱. قرب الإسناد ص ۱۰۸ ط نجف ص ۸۳ ط حجر.

۲- ۲. قرب الإسناد ص ۱۰۸ ط نجف ص ۸۳ ط حجر.

۳- ۳. قرب الإسناد ص ۱۰۹ ط نجف ص ۸۳ ط حجر.

الحكم بالإجزاء بعد الصلاه(۱) و أما الحكم الثالث فلا خلاف أن الشک فی الحدث بعد تیقن الطهاره غیر موجب للوضوء.

**[ترجمه]قول ایشان که فرمود: «و لا- یعید وضوء شیء غیرها» یعنی آنچه که قبلا- انجام داده، با حمل آن بر عدم خشک بودنش است و ممکن است که گفته شود: مراد از وضو غسل است و این به معنای لغوی نزدیک تر است، بنابراین به قید اول احتیاجی ندارد، و شاید به خاطر موافقت با مذاهب آنان، حمل بر تقیه شود. قول ایشان که فرمود: «انصرف و توضا» شاید حمل بر استحباب باشد، با این قرینه که حکم به اِجزاء بعد نماز است؛ و اما در مورد حکم سوم اختلافی وجود ندارد که شک کردن در حدث بعد از یقین حاصل کردن به طهارت، موجب وضو گرفتن نیست.

**[ترجمه]

«۲»

الْخِصَالُ، عَنْ أَبِیهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی الْیَقْطِینِیِّ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ یَحْیَی عَنْ جَدِّهِ الْحَسَنِ بْنِ رَاشِدٍ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ وَ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام: مَنْ کَانَ عَلَی یَقِینٍ فَشَکَّ فَلْیَمْضِ عَلَی یَقِینِهِ فَإِنَّ الشَّکَّ لَا یَنْقُضُ الْیَقِینَ (۲).

**[ترجمه]الخصال: امام صادق علیه السلام نقل کرده است که امام علی علیه السلام فرمود: هر کس که بر یقین باشد و بعد شک کند، یقین خود را ادامه دهد، چرا که شک نقض کننده یقین نیست. - . الخصال ۲: ۱۶۰ -

**[ترجمه]

بیان

یدل علی وجوب الوضوء مع تیقن الحدث و الشک فی الطهاره و لا خلاف فیه أیضا.

**[ترجمه]بر وجوب وضو گرفتن بعد از یقین داشتن به حدث و شک در طهارت دلالت دارد و در مورد آن نیز هیچ اختلافی نیست.

**[ترجمه]

«۳»

الْعُیُونُ، عَنْ أَبِیهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سَهْلٍ عَنْ أَبِیهِ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا الْحَسَنِ علیه السلام عَنِ الرَّجُلِ یَبْقَی مِنْ وَجْهِهِ

١ - ١. قيل:« و يمكن حمله على أن المراد بالوضوء الاستنجاء فيكون تيقن حصول النجاسه و شك فى ازالتها فيجب عليه أن يزيلها و يعيد الصلاه الا أن يخرج الوقت» و لكن ظاهر الحديث لا ينطبق عليه، فان تيقن حصول النجاسه فى موضع الاستنجاء لا يكون الاـ بنقض الوضوء. و عندى أنّه يحمل على ما إذا غفل الرجل عن نفسه و عن وكائه لشغل كان أهمه، فلا يحفظ أحواله كالمغمى عليه و السكران حيث يكون اطلاق وكاء السه أماره على خروج الريح و نقض الطهاره. فلاـ يبقى مجال لاستصحاب الطهاره. و قد يكون الرجل فساء عاده و طبعا، بحيث لا يحفظ وضوءه إلا لتمام الصلاه، فهو لا يشك فى نقض طهارته الاـ إذا غفل عن نفسه بشغل قد أهمه، فلا يدرى أ كان على طبعه أولا فالظاهر من حاله أنّه ناقض للطهاره و شكه فى بقائها موهوم يحتمل بالاحتمال البعيد؛ فلا ريب حينذاك أنّه لا مجال لاستصحاب بقاء الطهاره إذا قلنا بحجيته من باب سيره العقلاء؛ كما هو الحق.

٢ - ٢. الخصال ج ٢ ص ١٦٠، و هذا الحديث و ما فى معناه ارشاد الى سيره العقلاء و المراد بالشك الشك الموهوم بوسوسه الشيطان لا الاصطلاحى الذى يشمل الظاهر.

إِذَا تَوَضَّأَ مَوْضِعٌ لَمْ يُصِبْهُ الْمَاءُ فَقَالَ يُجْزِيهِ أَنْ يَبُلَّهُ مِنْ بَعْضِ جَسَدِهِ (۱).

**[ترجمه]العیون: محمد بن سهل از پدرش نقل کرده است که از امام موسی بن جعفر علیه السلام درباره مردی سؤال کردم که زمانی که وضو می گیرد موضعی از صورتش بدون آب باقی بماند؟ فرمود: همین که آب برخی از بدنش را خیس کند کفایت می کند. - . العیون ۲: ۲۲ -

**[ترجمه]

بیان

حمل علی تحقق الجریان بالمسح.

**[ترجمه]حمل بر تحقّق جریان آب به وسیله دست کشیدن شده است.

**[ترجمه]

«۴»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدٍ الطَّيَالِسِيِّ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ عَبْدِ الْخَالِقِ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنِ الرَّجُلِ يَبُولُ وَ يَنْتَفِضُ وَ يَتَوَضَّأُ ثُمَّ يَجِدُ الْبَلَلَ بَعْدَ ذَلِكَ قَالَ لَيْسَ ذَلِكَ شَيْئاً إِنَّمَا ذَلِكَ مِنَ الْحَبَائِلِ (۲).

**[ترجمه]قرب الاسناد: اسماعیل بن عبدالله خالق نقل کرده است که از امام صادق علیه السلام در مورد مردی سؤال کردم که بول و استبراء کند و بعد از آن وضو گیرد، سپس رطوبتی را بعد از وضو ببیند؟ فرمود: آن چیزی نیست، بلکه از ریسمان شیطان است. - . قرب الاسناد: ۶۰ چاپ سنگی -

**[ترجمه]

بیان

الظاهر أن الانتفاض کنایه عن الاستبراء و یحتمل الاستنجاء قال فی النهایه فیه أبغنی أحجارا أستنفض بها أی أستنجی بها و هو من نفض الثوب لأن المستنجی ینفض عن نفسه الأذی بالحجر أی یزیله و یدفعه و منه حدیث ابن عمر أنه کان یمر بالشعب من مزدلفه فینتفض و منه الحدیث أتی بمندیل فلم ینتفض به أی لم یتمسح به.

**[ترجمه]از ظاهر بر می آید که انتفاض کنایه از استبراء باشد و احتمال استنجا را نیز دارد. در نهایه گفته: در آن آمده: برایم تعدادی سنگ بیاور تا با آن استنفاض یعنی استنجا کنم و انتفاض از ریشه «نفض الثوب» گرفته شده، زیرا که مستنجی توسط سنگ از خود سبب آزار را پاک می کند، یعنی آن را از بین می برد. و از آن است حدیث ابن عمر که وی از شعب در مزدلفه

عبور می‌کرد، پس استنجا کرده و وضو می گیرد. و از آن است این حدیث: برای او دستمالی آورده شد ولی با آن انتفاض نکرد، یعنی با آن پاک نکرد.

**[ترجمه]

«۵»

کِتَابُ عَاصِمِ بْنِ حُمَيْدٍ، عَنْ أَبِی بَصِيرٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنِ الرَّجُلِ يَتَوَضَّأُ ثُمَّ يَرَی الْبَلَلَ عَلَی طَرَفِ ذَكَرِهِ فَقَالَ يَغْسِلُهُ وَ لَا يَتَوَضَّأُ.

**[ترجمه]کتاب عاصم بن حمید: ابو بصیر نقل کرده است که از امام صادق علیه السلام درباره مردی سؤال کردم که وضو گیرد و سپس خیسی و رطوبت را بر سر آلتش ببیند. فرمود: آن را می شوید و وضو نگیرد.

**[ترجمه]

بیان

لعل الغسل محمول علی الاستحباب.

**[ترجمه]شاید شستن حمل بر استحباب شود.

**[ترجمه]

«۶»

فِقْهُ الرِّضَا، قَالَ علیه السلام: إِنْ وَجَدْتَ بِلَّةً فِی أَطْرَافِ إِحْلِيلِكَ وَ فِی ثَوْبِكَ بَعْدَ نَتْرِ إِحْلِيلِكَ وَ بَعْدَ وُضُوئِكَ فَقَدْ عَلِمْتَ مَا وَصَفْتُهُ لَكَ مِنْ مَسْحِ أَسْفَلِ أُنْثَيَيْكَ وَ نَتْرِ إِحْلِيلِكَ ثَلَاثاً فَلَا تَلْتَفِتْ إِلَی شَيْ ءٍ مِنْهُ وَ لَا تَنْقُضْ وُضُوءَكَ لَهُ وَ لَا تَغْسِلْ عَنْهُ ثَوْبَكَ فَإِنَّ ذَلِكَ مِنَ الْحَبَائِلِ وَ الْبَوَاسِيرِ فَإِنْ شَكَكْتَ فِی الْوُضُوءِ وَ كُنْتَ عَلَی يَقِينٍ مِنَ الْحَدَثِ فَتَوَضَّأْ وَ إِنْ شَكَكْتَ فِی الْحَدَثِ وَ كُنْتَ عَلَی يَقِينٍ مِنَ الْوُضُوءِ فَلَا يَنْقُضُ الشَّكُّ الْيَقِينَ إِلَّا أَنْ تَسْتَيْقِنَ وَ إِنْ كُنْتَ عَلَی يَقِينٍ مِنَ الْوُضُوءِ وَ الْحَدَثِ وَ لَا تَدْرِی أَيُّهُمَا سَبَقَ فَتَوَضَّأْ وَ إِنْ تَوَضَّأْتَ وُضُوءاً تَامّاً وَ صَلَّيْتَ صَلَاتَكَ أَوْ لَمْ تُصَلِّ ثُمَّ شَكَكْتَ فَلَمْ تَدْرِ أَحْدَثْتَ أَمْ لَمْ تُحْدِثْ فَلَيْسَ عَلَيْكَ وُضُوءٌ لِأَنَّ الْيَقِينَ لَا يَنْقُضُهُ الشَّكُّ (۳).

۱- ۱. العيون ج ۲ ص ۲۲.

۲- ۲. قرب الإسناد ص ۶۰ ط حجر.

٣- ٣. فقه الرضا ص ١.

**[ترجمه]فقه الرضا: اگر در اطراف آلت و لباس خود، پس از فشردن و افشاندن احلیل و بعد از وضو، رطوبتی یافتی، آنچه را که برایت شرح دادم دانستی مبنی بر اینکه از پایین بیضتین دست می‌کشی و سر آلتت را سه بار می‌فشری، و به چیزی از آن توجه نکن و وضویت را به خاطر آن باطل نکن، و لباست را به خاطر آن نشوی، چرا که آن از حبائل - دامهای شیطان - و بواسیر می باشد. اگر در وضو شک کردی و نسبت به حدث یقین داشتی پس وضو بگیر، و اگر در حدث شک داشتی و بر گرفتن وضو یقین داشتی، شک یقین را باطل نمی‌کند، جز اینکه یقین حاصل کنی. و اگر بر وضوی و حدث خود یقین داشتی، اما ندانستی که کدام یک پیشتر سبقت داشته، پس وضو بگیر. و اگر وضوی کامل را گرفتی و نمازت را خواندی یا نخواندی و سپس شک کردی و ندانستی که حدثی از تو سر زده یا نه، بر تو گرفتن وضو لازم نیست، زیرا که شک، یقین را نقض و باطل نمی کند. - . فقه الرضا: ۱ -

**[ترجمه]

توضیح

و تنقیح اعلم أن الخبر یشتمل علی أحکام الأول أن الاستبراء مشتمل علی مسحتین لا ثلاث کما عرفت.

الثانی عدم انتقاض الوضوء بما یراه من البلل بعد الاستبراء و لا خلاف فیه بین الأصحاب لکن حملوه علی المشتبه إذ مع العلم بکونه بولا ینقض و مع العلم بکونه ماء آخر یلزمه حکمه و لفظ البواسیر(۱)

کأنه زید من النساخ أو المراد به البلل الذی یری من الدبر لکن لا دخل للاستبراء فیه إلا مع حمله علی بلل لا یعلم خروجه من القبل أو الدبر و فی حکمه إشکال.

الثالث یدل بمفهومه علی الانتقاض بالبلل المشتبه مع عدم الاستبراء و لا خلاف فیه أیضا ظاهرا و نقل ابن إدریس علیه الإجماع.

الرابع أنه إذا تیقن الحدث و شک فی الوضوء یجب علیه الوضوء و الظاهر أنه إجماعی لکن فی یقین الحدث و ظن الوضوء إشکال (۲)

و الأحوط عدم اعتباره کما هو الأشهر.

الخامس أنه إذا تیقن الوضوء و شک فی الحدث لا یلزمه الطهاره و ادعی علیه المحقق و جماعه الإجماع و لا فرق بین أن یکون الحدث مشکوکا أو مظنونا کما صرح به المحقق فی المعتبر و العلامه فی المنتهی و غیره و هو الظاهر من الأخبار و ربما یستشکل فیه.

السادس أنه یجب علیه الوضوء مع تیقنهما و الشک فی المتأخر و قد اعترف المتأخرون بعدم النص فیه و إنما تمسکوا بالعمومات و الأدله العقلیه فالأشهر بینهم وجوب الوضوء کما هو مدلول الخبر.

و نقل العلامه فی التذکره عن الأصحاب قولین آخرین أحدهما أنه إن

۱- ۱. لکنه مذکور فی الهدایه کما سیجی ء تحت الرقم ۸.

۲- ۲. و ذلک لجریان أصل الاشتغال و تقدمه علی الاستصحاب و الظاهر.

لم يسبق له وقت يعلم حاله فيه أعاد و إن سبق بنى على ضد تلك الحاله و ثانيهما أنه يراعى فى الشى ء الأخير الحاله السابقه إن محدثا فمحدث و إن متطهرا فمتطهر.

ثم قال و الأقرب أن نقول إن تيقن الطهاره و الحدث متحدين متعاقبين و لم تسبق حاله علم على زمانهما تطهر و إن سبق استصحب و أدله الأقوال و ما يرد عليها مذكوره فى مظانها.

**[ترجمه]بدان که این خبر دربردارنده چند حکم است: اول اینکه استبراء، چنان که دانستی، مشتمل بر دو بار دست کشیدن است نه سه بار .

دوم عدم بطلان وضو به خاطر دیدن خیسی بعد از استبراء است و میان اصحاب در این باره اختلافی نیست، اما آن را حمل بر مشتبه کرده اند، زیرا با علم به بول بودن آن، وضو باطل می‌شود و با علم به اینکه آبی دیگر است، حکم آن لازم است - عدم بطلان وضو - و لفظ بواسیر گویی از جانب نسخ کنندگان اضافه شده یا اینکه مراد از آن، خیسی‌ای است که از دبر دیده می شود، اما برای استبراء در آن هیچ دخلی نیست، مگر اینکه آن را حمل بر خیسی‌ای کند که نداند از قبُل خارج شده یا از دبُر و در حکم آن اشکال است.

سوم اینکه با مفهوم خود بر بطلان با خیسی مشتبه در صورت عدم استبراء دلالت دارد، و ظاهرا هیچ اختلافی در آن نیست و ابن ادریس بر آن نقل اجماع کرده است.

چهارم اینکه اگر در حدث یقین و در وضو شک کند، باید وضو بگیرد و ظاهر این است که آن قولی اجماعی است، اما در یقین کردن نسبت حدث و ظن وضو اشکال است و احوط چنان که اشهر است، عدم توجه به آن است.

پنجم اینکه اگر در وضو یقین حاصل کند و در حدث شک کند، طهارت بر او لازم نیست و محقق و گروهی دیگر بر آن ادعای اجماع کرده اند و چنان که محقق در معتبر و علامه در منتهی و غیر آن تصریح کرده، فرقی نیست که حدث مشکوک باشد یا مظنون، و آن از اخبار ظاهر است و چه بسا در آن اشکال شود.

ششم اینکه با یقین پیدا کردن به آن دو و شک در متأخر از آن دو، باید وضو بگیرد و فقهای متاخر بر عدم وجود نص بر آن اعتراف کرده اند و تنها به عمومات و دلائل عقلی در این باره تمسک جسته اند. بنابراین قول مشهور میان آنها، چنان که از مدلول خبر بر می آید، وجوب وضوست.

و علامه در تذکره به نقل از اصحاب، دو قول دیگر را آورده:

یکی اینکه اگر قبلا وقتی نبوده که وضعیت خود را در آن بداند، باید وضو را اعاده کند و اگر وقتی بوده که در آن وضعیتش مشخص بوده، بنا را بر ضد آن حال بگذارد و دوم اینکه در مورد اخیر، حال پیشین را رعایت کند، اگر محدث - دارای حدث - باشد، پس محدث است و اگر متطهر باشد، پس متطهر است .

سپس گفته: اقرب این است که بگوییم: اگر بر طهارت و حدث یقین حاصل کند که همراه با هم و در پس همدیگر اتفاق

افتاده اند و حالت علم بر زمان یکی از آن دو پیشی نگرفته، طهارت کند و اگر پیشی گرفته استصحاب کند، و دلائل این اقول و ایرادهایی که بر آنها گرفته شده، در محل خود آمده است.

**[ترجمه]

«۷»

السَّرَائِرُ، مِمَّا أَخَذَ مِنْ كِتَابِ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي نَصْرٍ الْبَزَنْطِيِّ عَنْ عَبْدِ الْكَرِيمِ بْنِ عَمْرٍو عَنِ ابْنِ أَبِي يَعْفُورٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِذَا بَدَأْتَ بِيَسَارِكَ قَبْلَ يَمِينِكَ وَ مَسَحْتَ بِرَأْسِكَ وَ رِجْلَيْكَ ثُمَّ اسْتَيْقَنْتَ بَعْدُ أَنَّكَ بَدَأْتَ بِهَا غَسَلْتَ يَسَارَكَ ثُمَّ مَسَحْتَ رَأْسَكَ وَ رِجْلَيْكَ وَ إِذَا شَكَكْتَ فِي شَيْ ءٍ مِنَ الْوُضُوءِ وَ قَدْ دَخَلْتَ فِي غَيْرِهِ فَلَيْسَ شَكُّكَ بِشَيْ ءٍ إِنَّمَا الشَّكُّ إِذَا كُنْتَ فِي شَيْ ءٍ وَ لَمْ تَجُزْهُ (۱).

**[ترجمه]السرائر: ابن ابو یعفور نقل کرده است که امام صادق علیه السلام فرمود: زمانی که شروع به شستن سمت چپ خود قبل از راست کردی و بر سر و پاهایت مسح کشیدی، و بعد از این که با دست چپ آغاز کردی، یقین حاصل کردی، دست چپت را بشوی و بر سر و پاهایت مسح بکش و اگر در جایی از وضویت شک کردی در حالی که در قسمت دیگر وارد شده ای، شک تو چیزی مهمی نیست، تنها شک زمانی است که در چیزی باشی و آن را به پایان نرسانده باشی. - . السرائر: ۴۷۵ -

**[ترجمه]

بیان

ما تضمنه أول الخبر من الإعاده مع مخالفه الترتيب على ما يحصل معه الترتيب فلا خلاف فيه بين الأصحاب سواء كان عمدا أو سهوا مع بقاء البلل فى الأعضاء السابقه و إلا فيستأنف الوضوء.

ثم الظاهر من الخبر الاكتفاء بإعاده اليسار و أنه لا يلزم إعاده اليمين كما صرح به المحقق فى المعتبر و غيره و لكن يدل بعض الأخبار على إعاده ما خولف فيه الترتيب كاليمين هنا و ربما يؤيد ذلك بأن اليمين المغسوله بعد اليسار فى حكم العدم و لا يخفى ضعفه و الأخبار أكثرها قابله للتأويل و يظهر من الصدوق فى الفقيه (۲) التخيير حيث قال قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ علیه السلام: تَابِعْ بَيْنَ الْوُضُوءِ كَمَا قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ ابْدَأْ بِالْوَجْهِ ثُمَّ بِالْيَدَيْنِ ثُمَّ امْسَحْ بِالرَّأْسِ وَ الرِّجْلَيْنِ وَ لَا تُقَدِّمَنَّ شَيْئاً بَيْنَ يَدَيْ شَيْ ءٍ تُخَالِفُ مَا أُمِرْتَ بِهِ فَإِنْ غَسَلْتَ الذِّرَاعَ قَبْلَ الْوَجْهِ

۱- ۱. السرائر ص ۴۷۵.

۲- ۲. الفقيه ج ۱ ص ۲۸ و ۲۹.

فَابْدَأْ بِالْوَجْهِ وَ أَعِدْ عَلَى الذِّرَاعِ وَ إِنْ مَسَحْتَ الرِّجْلَ قَبْلَ الرَّأْسِ فَامْسَحْ عَلَى الرَّأْسِ ثُمَّ أَعِدْ عَلَى الرِّجْلِ ابْدَأْ بِمَا بَدَأَ اللَّهُ بِهِ.

ثم قال و روى فى حديث آخر فيمن يبدأ بغسل يساره قبل يمينه أنه يعيده على يمينه ثم يعيد على يساره و قد روى أنه يعيد على يساره انتهى.

و إنما قلنا إن ظاهره التخيير لأن هـذا دأبه فيما لا يجمع بينهما من الخبرين المتنافيين لكن يمكن حمل الخبر الأول على ما إذا لم يغسل الوجه و لم يمسح على الرأس بقرينه أن فى الثانى من كل منهما عبر بلفظ الإعاده دون الأول على أنه يحتمل أن يكون المراد بقوله ابدأ بالوجه اجعله مبتدأ فعلك.

و يمكن حمل قوله يعيد على يمينه على أن المراد بالإعاده أصل الفعل مجازا لمشاكله قوله ثم يعيد على يساره و قد يقال فى إعاده غسل الوجه إن الوجه فيه عدم مقارنه النيه و فيه نظر.

**[ترجمه]در زمينه آنچه كه ابتداى خبر دربردارنده آن است مبنى بر اين كه در صورت خلاف ترتيب، بايد بر اساس آنچه كه ترتيب بر آن حاصل مى شود، اعاده كنى، اختلافى ميان اصحاب وجود ندارد، خواه عمدا باشد يا سهوا و در صورتى كه رطوبت در اعضاى سابق باقى مانده باشد، و در غير اينصورت بايد وضو از سر گرفته شود.

سپس آنچه از خبر ظاهر است، اكتفاء به اعاده دست چپ مى‌باشد، و اينكه اعاده دست راست لازم نيست، چنان كه محقق در معتبر و غير آن بدان تصريح كرده است، اما برخى از اخبار بر اعاده آنچه كه ترتيب در آن مخالفت شده است، مانند سمت راست در اينجا، دلالت دارد و شايد اينكه سمت راست بعد از سمت چپ شسته شده، در حكم عدم است، تاييدى بر اين مطلب باشد، و ضعف آن پنهان نيست، و اغلب اخبار قابل تأويل است و از سوى شيخ صدوق در فقيه، تخيير بر مى آيد، چنان كه گفته: امام باقر عليه السلام فرمود: ترتيب اعضاى وضو را آنگونه كه خداوند فرموده ادامه بده. در ابتدا از صورت آغاز كن، و سپس دستان، و بر سر و پاها مسح بكش. و هرگز عضوى را بر عضو ديگر بر خلاف آنچه كه به انجام آن مامور شده اى، مقدم مكن، اگر دست را قبل از صورت شستى، از صورت آغاز كن و سپس شستن دست را اعاده كن؛ و اگر پاها را قبل از سر مسح كشيدى، بر سر مسح كش و سپس پا را اعاده كن، و از چيزى كه خداوند آغاز كرده، آغاز كن.

سپس فرمود: در حديثى ديگر در مورد كسى كه قبل از شستن سمت راست، اقدام به شستن سمت چپ كند، روايت شده كه شستن راست را اعاده كند و سپس چپ را اعاده كند و روايت شده كه سمت چپ را اعاده كند. پايان كلام.

و ما تنها از اين رو گفتيم كه ظاهر كلام شيخ بر تخيير دلالت دارد، كه اين شيوه و اسلوب وى ميان دو خبرى است كه با يكديگر در تعارضند، اما مى توان خبر اول را حمل بر زمانى كرد كه صورت را نشسته و بر سر مسح نكشيده، با اين قرينه كه در مورد دوم از هر كدام لفظ اعاده را بيان كرده ولى در مورد اول اين كار را نكرده است، و احتمال دارد كه مراد از قول ايشان «ابدا بالوجه» اين باشد كه آن را آغاز كارت قرار بده.

و مى توان اين قول ايشان را «يعيد على يمينه»، حمل بر اين كرد كه مراد از اعاده، مجازا اصل فعل باشد، به خاطر مشابهت با اين قول او: «ثم يعيد على يساره» و گاهى در اعاده شستن صورت گفته مى شود: وجه در آن عدم مقارنت نيت مى باشد و در

آن جای تامل است.

**[ترجمه]

«۸»

الْهِدَایَهُ: کُلُّ مَنْ شَکَّ فِی الْوُضُوءِ وَ هُوَ قَاعِدٌ عَلَی حَالِ الْوُضُوءِ فَلْیُعِدْ وَ مَنْ شَکَّ فِی الْوُضُوءِ وَ قَدْ قَامَ عَنْ مَکَانِهِ فَلَا یَلْتَفِتُ إِلَی الشَّکِّ إِلَّا أَنْ یَسْتَیْقِنَ وَ مَنِ اسْتَنْجَی عَلَی مَا وَصَفْنَا ثُمَّ رَأَی بَعْدَ ذَلِکَ بَلَلًا فَلَا شَیْ ءَ عَلَیْهِ وَ إِنْ بَلَغَ السَّاقَ فَلَا یَنْقُضُ الْوُضُوءَ وَ لَا یَغْسِلُ مِنْهُ الثَّوْبَ لِأَنَّ ذَلِکَ مِنَ الْحَبَائِلِ وَ الْبَوَاسِیرِ وَ لَا بَأْسَ أَنْ یُصَلِّیَ الرَّجُلُ بِوُضُوءٍ وَاحِدٍ صَلَوَاتِ اللَّیْلِ وَ النَّهَارِ کُلَّهَا مَا لَمْ یُحْدِثْ (۱).

ص: ۳۶۳

۱- ۱. الهدایه ص ۱۷ ط قم.

**[ترجمه]الهدایه: هر کس که در وضو شک کند، در حالی که بر حال وضو نشسته باشد باید آن را تکرار کند، و هر کس در وضو شک کند و از جایش برخاسته باشد به شک خود توجه نکند، مگر اینکه یقین حاصل کند؛ و هر کس بدان شیوه که شرح دادیم استنجا کند، و بعد آن خیسی را ببیند، چیزی بر او نیست و هرچند به ساق برسد، وضو را باطل نمی کند و نباید به خاطر آن لباس را شست، چرا که آن از حبائل و بواسیر است، و ایرادی ندارد که فرد جهت ادای نمازها در طی شبانه روز، تنها یک بار وضو بگیرد، البته تا زمانی که حدثی از او سر نزده باشد. - . الهدایه: ۱۷ چاپ قم -

**[ترجمه]

باب ۱۰ حکم صاحب السلس و البطن و أصحاب الجبائر بوجوب إزاله الحائل عن الماء

الأخبار

«۱»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَسَنِ عَنْ جَدِّهِ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ عَلَيْهِ الْخَاتَمُ الضَّيِّقُ لَا يَدْرِي يَجْرِي الْمَاءُ تَحْتَهُ إِذَا تَوَضَّأَ أَمْ لَا كَيْفَ يَصْنَعُ قَالَ إِذَا عَلِمَ أَنَّ الْمَاءَ لَا يَدْخُلُهُ فَلْيُخْرِجْهُ إِذَا تَوَضَّأَ(۱)

قَالَ وَ سَأَلْتُهُ عَنِ الْمَرْأَهِ عَلَيْهَا السِّوَارُ وَ الدُّمْلُجُ بِعَضُدِهَا وَ فِي ذِرَاعِهَا لَا تَدْرِي يَجْرِي الْمَاءُ تَحْتَهُ أَمْ لَا كَيْفَ تَصْنَعُ إِذَا تَوَضَّأَتْ وَ اغْتَسَلَتْ قَالَ تُحَرِّكُهُ حَتَّى يَجْرِيَ الْمَاءُ تَحْتَهُ أَوْ تَنْزِعُهُ (۲).

**[ترجمه]قرب الاسناد: علی بن جعفر از برادرش نقل کرده است که از ایشان درباره مردی سؤال کردم که انگشتری تنگ بر انگشت دارد و نمی داند که زمان وضو گرفتن آیا آب در زیر آن رفته یا خیر؟ فرمود: اگر بداند که آب بدان داخل نشده، انگشتر را زمان وضو گرفتن از دست درآورد. - . قرب الاسناد: ۸۳ چاپ سنگی، ۱۰۸ چاپ نجف -

گفت: از ایشان درباره زنی سؤال کردم که بر دست و بازوی خود دستبند و النگو بسته و نمی داند که آیا آب در زیر آن می رود یا خیر، زمان وضو گرفتن و غسل چه باید بکند؟ فرمود: آن را تکان دهد و جا به جا کند تا آب زیر آن رود یا اینکه آن را از دست درآورد. - . قرب الاسناد: ۸۳ چاپ سنگی، ۱۰۸ چاپ نجف -

**[ترجمه]

بیان

قوله علیه السلام إذا علم یدل علی أنه مع الشک بل مع ظن عدم وصول الماء لا یجب الإخراج و لم یقل به ظاهرا أحد إلا أن یحمل العلم علی الاحتمال بقرینه السؤال الثانی و السوار بالکسر من حلیه الید معروف و الدملج بالدال و اللام المضمومتین شبیه بالسوار تلبسه المرأه فی عضدها و یسمی المعضد.

**[ترجمه]قول امـام علیه السـلام که فرمود: «اذا علم» بر این دلالت دارد که با وجود شک بلکه با وجود ظن عـدم وصول آب، بیرون آوردن انگشتر لازم نیست، و ظـاهرا کسـی بـدان قائل نشـده، مگر اینکه به قرینه سؤال دوم، علم حمل بر احتمال شود و «سِوار» با علامت کسـره از زینت‌های دست و معروف است و «دملـج» با حرف دال و ضاد مضـموم شبیه به النگوست که زن بر بازوی خود می‌بندد و «معضد» - بازوبند - نامیده می شود .

**[ترجمه]

«۲»

کِتَابُ عَاصِمِ بْنِ حُمَیْدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنِ الْأَقْطَعِ الْیَدِ وَ الرِّجْلِ قَالَ یَغْسِلُهُمَا.

**[ترجمه]کتـاب عـاصم بن حمیـد: محمـد بن مسـلم نقـل کرده است که از امام صادق علیه السـلام درباره کسـی که دست و پایش قطع شده سؤال کردم. فرمود: آنها را بشوید.

**[ترجمه]

بیان

اعلم أن قطع الید إما أن یکون من تحت المرفق فیجب غسل الباقی

ص: ۳۶۴

۱- ۱. قرب الإسناد ص ۸۳ ط حجر و ص ۱۰۸ ط نجف.

۲- ۲. قرب الإسناد ص ۸۳ ط حجر و ص ۱۰۸ ط نجف.

إجماعا أو من فوق فيسقط الغسل و نقل عليه فى المنتهى الإجماع لكن ظاهر ابن الجنيد أنه يغسل ما بقى من عضد أو من نفس المفصل فمن قال بوجوب غسل المرفق أصاله قال بوجوب غسل رأس العضد و من قال بوجوب غسله من باب المقدمه قال بسقوط الغسل و ظاهر الخبر الأول و يحتمل الاجتزاء و الأعم احتمالا راجحا و شموله للوسط أيضا ليوافق رأى ابن الجنيد بعيد.

و احتمل الوالد قدس سره احتمالات أخر لا يخلو من لطف و هو أن يكون غرض السائل السؤال عن تغسيل العضوين المقطوعين فأمر عليه السلام بتغسيلهما لاشتمالهما على العظم و إن أبينا من حى فإن الشهيد و جماعه قالوا بوجوب غسل العضو ذى العظم و إن أبين من حى و يؤيده أن فى الحمل الأول لا بد من ارتكاب تكلف فى الغسل باعتبار تعلقه بالرجل إما بتقيه أو بتغليب.

و يؤيد الأول ما رواه الشَّيْخُ رَحِمَهُ اللَّهُ فِي الصَّحِيحِ أَيْضاً عَنْ رِفَاعَةَ(۱) عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الْأَقْطَعِ الْيَدِ وَ الرِّجْلِ كَيْفَ يَتَوَضَّأُ قَالَ يَغْسِلُ ذَلِكَ الْمَكَانَ الَّذِي قُطِعَ مِنْهُ.

و فى هذا الخبر القطع من نفس المفصل أظهر.

**[ترجمه]بدان كه قطع دست، يا از زير آرنج است كه در اين صورت بايد بنا بر اجماع، بقيه اعضا را بشوید؛ يا اينكه از بالاى آن قطع شده كه در اين صورت شستن نياز نيست و در منتهى، اجماع فقها بر آن نقل شده، اما از ظاهر كلام ابن جنيد بر مى آيد كه وى آنچه از بازو يا مفصل باقى مانده را بشويد، و كسى كه اصالتا قائل به وجوب شستن آرنج شده، بر وجوب شستن سر بازو نيز قائل شده و هر كس بر وجوب شستن آن از باب مقدمه قائل شده، بر سقوط شستن قائل است و ظاهر خبر، وجه اول است، و احتمال اجتزا و كفايت وجود دارد و اعم، احتمالى راجح است و اين كه وسط را نيز شامل شود تا با رأى ابن جنيد هماهنگ شود، بعيد است.

و پدرم - قدس سره - احتمالات ديگرى را داده كه گفتن آن خالى از لطف نيست و آن اين است كه غرض سائل، سؤال كردن درباره غسل دادن دو عضو مقطوع باشد، و امام نيز به غسل دادن آن دو فرمان داده، زيرا كه مشتمل بر استخوان هستند، هر چند از زنده قطع شده باشند. همانا شهيد و گروهى بر وجوب غسل هر عضو داراى استخوان قائل شده اند، هر چند از زنده قطع شده باشد، و مؤيد آن اين است كه در حمل اول از جهت تعلق آن به مرد، بايد مرتكب تكلّف در غسل شد، يا با تقيه، يا با تغليب. و آنچه كه شيخ - رحمه الله - در صحيح از رفاعه - . التهذيب ۱: ۱۰۲ چاپ سنگى - و وى نيز از امام صادق عليه السلام تاييد كرده است، تاييدى بر مورد اول است. از امام درباره مردى سؤال كردم كه دست و پاهايش قطع است، چگونه وضو بگيرد؟ فرمود: آن مكانى را كه قطع شده بشويد، و در اين خبر، قطع از خود مفصل اظهر است.

**[ترجمه]

«۳»

الْعُيُونُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ الْوَشَّاءِ قَالَ: سَأَلْتُ الرِّضَا عليه السلام مِنَ الدَّوَاءِ يَكُونُ عَلَى يَدَيِ الرَّجُلِ أَ يُجْزِيهِ أَنْ يَمْسَحَ فِي الْوُضُوءِ عَلَى الدَّوَاءِ الْمُطْلِيِّ عَلَيْهِ قَالَ نَعَمْ يَمْسَحُ عَلَيْهِ وَ يُجْزِيهِ (۲).

**[ترجمه]العیون: حسن بن علی الوشا نقل کرده است که از امام رضا علیه السلام درباره دواء سؤال کردم که بر دستان فرد قرار دارد، آیا کفایت می کند که در وضو بر دواء که بر عضو مالیده شده مسح کشد؟ ایشان فرمود: بله بر آن مسح کشد و کفایت می کند. - . عیون الاخبار ۲: ۲۲، التهذیب ۱: ۱۰۳ چاپ سنگی -

**[ترجمه]

بیان

هذا هو المشهور بین الأصحاب مع الحمل علی ما لم یمکن إزالته.

**[ترجمه]این قول مشهور میان اصحاب است، و می توان آن را حمل بر چیزی کرد که ازاله آن ممکن نیست.

**[ترجمه]

«۴»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی وَ أَحْمَدَ بْنِ إِسْحَاقَ مَعاً عَنْ سَعْدَانَ بْنِ مُسْلِمٍ قَالَ: کَتَبْتُ إِلَی أَبِی الْحَسَنِ مُوسَی علیه السلام فِی خَصِیٍّ یَبُولُ فَیَلْقَی مِنْ ذَلِکَ شِدَّةً وَ یَرَی الْبَلَلَ بَعْدَ الْبَلَلِ قَالَ یَتَوَضَّأُ ثُمَّ یَنْزَحُ فِی النَّهَارِ مَرَّةً

ص: ۳۶۵

۱- ۱. التهذیب ج ۱ ص ۱۰۲ ط حجر.

۲- ۲. عیون الأخبار ج ۲ ص ۲۲ و رواه فی التهذیب ج ۱ ص ۱۰۳ ط حجر.

وَاحِدَةً(۱).

**[ترجمه]قرب الاسناد: سعدان بن مسلم نقل کرده است که به امام موسی بن جعفر علیه السلام درباره اخته نامه نوشتم که بول می‌کند و از این جهت در سختی است و همواره رطوبتی می‌بیند. فرمود: وضو بگیرد و در روز یک بار لباسش را بشوید.
- . قرب الاسناد: ۱۷۸ چاپ نجف -

**[ترجمه]

توضیح

ذهب جماعه من الأصحاب منهم الشهید فی الذکری و الدروس إلی العفو عن نجاسه ثوب الخصی الذی یتواتر بوله إذا غسله فی النهار مره واحده و احتجوا بهذه الروایه و فی الفقیه (۲)

ثم ینضح ثوبه و یمکن حمله علی ما إذا لم یعلم أنه بول کما هو الغالب فی أحوالهم فیحمل النضح علی الغسل.

ثم اعلم أن التوضأ هنا یحتمل الوضوء المصطلح و الاستنجاء.

**[ترجمه]گروهی از اصحاب، از جمله شهید در ذکری و دروس، به عفو از نجاست لباس اخته فتوا داده‌اند که تواتر بول دارد، البته اگر در طی روز یک بار آن را بشوید، و به این روایت استدلال کرده اند، و در فقیه به جای «ینزح ثوبه»، آمده «ثم ینضح ثوبه» و می توان آن را حمل بر زمانی کرد که نداند بول است، چنان که

غالبا وضعیت او اینگونه است، پس «نضح» حمل بر شستن می‌شود. سپس بدان که توضأ در اینجا ممکن است به معنای وضوی مصطلح و یا استنجاء باشد.

**[ترجمه]

«۵»

فِقْهُ الرِّضَا، قَالَ علیه السلام: إِنْ کَانَ بِکَ فِی الْمَوَاضِعِ الَّتِی یَجِبُ عَلَیْهَا الْوُضُوءُ قَرْحَهٌ أَوْ دَمَامِیلُ وَ لَمْ یُؤْذِکَ فَحُلَّهَا وَ اغْسِلْهَا وَ إِنْ أَضَرَّکَ حَلُّهَا فَامْسَحْ یَدَکَ عَلَی الْجَبَائِرِ وَ الْقُرُوحِ وَ لَا تَحُلَّهَا وَ لَا تَعْبَثْ بِجِرَاحَتِکَ.

وَ قَدْ نَرْوِی فِی الْجَبَائِرِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: یَغْسِلُ مَا حَوْلَهَا(۳).

**[ترجمه]فقه الرضا: اگر در مواضعی که باید در وضو شسته شود، زخم یا دمل باشد و تو را آزار ندهد، آن را از بگشا و بشوی، و اگر گشودن آن به تو آسیب رساند، دستت را بر جبیره - پارچه - و زخم بکش و آنها را نگشا و به زخم خود آسیب نرسان.

و در جبیره از امام صادق علیه السلام برای ما نقل کرده اند که فرمود: پیرامون آن شسته شود. - . الفقیه ۱: ۴۳ -

**[ترجمه]

بیان

هذا الکلام کله مع الروایه بهذا الوجه مذکور فی الفقیه بتبدیل صیغ الخطاب بالغیبه(۴)

و ظاهره القول بالتخییر.

**[ترجمه]تمام این کلام به همراه روایت بدین شکل در فقیه ذکر شده، البته صیغه خطاب در آن به شکل غائب - . الفقیه ۱: ۲۸ -

آمده و ظاهر آن، قول به تخییر است .

**[ترجمه]

«۶»

الْإِخْتِصَاصُ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَحِمَهُ اللَّهُ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ عَلِيِّ بْنِ شَاذَانَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ الْفَضْلِ الْكُوفِيِّ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ الْفَرَزْدَقِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ عَمْرَوَيْهِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مُوسَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عُمَرَ الْأَنْصَارِيِّ عَنْ مَعْمَرٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِی رَافِعٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِذَا تَوَضَّأَ لِلصَّلَاةِ حَرَّكَ خَاتَمَهُ ثَلَاثاً(۵).

**[ترجمه]الاختصاص: عبدالله بن رافع از پدر و ایشان از جد خود نقل کرده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم، زمانی که برای نماز وضو می گرفت، انگشتر خود را سه بار حرکت می‌داد. - . الاختصاص: ۱۶۰ -

**[ترجمه]

«۷»

الْعَيَّاشِيُّ، عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ زَيْدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِی طَالِبٍ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَنِ الْجَبَائِرِ

۱- ۱. قرب الإسناد ص ۱۷۸ ط نجف.

۲- ۲. الفقیه ج ۱ ص ۴۳.

٣- ٣. فقه الرضا ص ١.

۴- ۴. الفقيه ج ١ ص ٢٨.

۵- ۵. الاختصاص: ١۶٠ ذيل حديث ابن دأب.

تَكُونُ عَلَى الْكَسِيرِ كَيْفَ يَتَوَضَّأَ صَاحِبُهَا وَ كَيْفَ يَغْتَسِلُ إِذَا أَجْنَبَ قَالَ يُجْزِيهِ الْمَسْحُ بِالْمَاءِ عَلَيْهَا فِي الْجَنَابَهِ وَ الْوُضُوءِ(۱).

**[ترجمه]العیاشی: علی بن ابی طالب علیه السلام نقل کرده است که از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم درباره جبیره... سؤال کردم که بر روی عضو شکسته است، چگونه صاحبش وضو بگیرد؟ و زمانی که جنب شد چگونه غسل کند؟ فرمود: در جنابت و وضو، دست کشیدن بر آن با آب کفایت می کند. - . تفسیر العیاشی ۱: ۲۳۶ -

**[ترجمه]

«۸»

وَ مِنْهُ، عَنْ عَبْدِ الْأَعْلَى مَوْلَى آلِ سَامٍ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام إِنَّهُ عَثَرَ بِي فَانْقَطَعَ ظُفُرِي فَجَعَلْتُ عَلَى إِصْبَعِي مِرَارَةً كَيْفَ أَصْنَعُ بِالْوُضُوءِ لِلصَّلَاهِ قَالَ فَقَالَ علیه السلام تَعْرِفُ هَذَا وَ أَشْبَاهَهُ فِي كِتَابِ اللَّهِ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى ما جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ (۲).

**[ترجمه]العیاشی: عبدالأعلی مولی آل سام نقل کرده است که به امام صادق علیه السلام گفتم: لیز خوردم پس ناخنم کنده شد و بر انگشتانم مراره - گیاهی خاردار و تلخ - گذاشتم، چگونه برای نماز وضو بگیرم؟ فرمود: این و موارد شبیه بدان را در کتاب خداوند تبارک و تعالی می شناسی که {در دین بر شما سختی قرار داده نشده است}.

**[ترجمه]

بیان

رواه فی التهذیب (۳)

بسند حسن و زاد فی آخره امسح علیه و یدل علی جواز الاستدلال بأمثال تلک العمومات و علی أنه یفهم بعض القرآن غیرهم ثم الظاهر أن المراد بالظفر ظفر الرجل لا الید بقرینه العثر فیدل علی وجوب استیعاب الرجل بالمسح طولا و عرضا و یمکن أن یقال لعله انقطع جمیع أظفاره أو المعنی أن استحباب الاستیعاب یحصل بالمسح علیه و حمل المسح علی المسح علی البقیه بعید.

و یمکن أن یکون المراد ظفر الید فإن العثر قد یصیر سببا لذلک إذا انجر إلی السقوط کما فهمه المحقق التستری ره حیث قال الظاهر علی القول بأنه لا یجب مسح جمیع ظهر الید فی التیمم أن الأحوط أن یجمع مع هذا الوضوء تیمما.

**[ترجمه]در تهذیب آن را با سندی حسن ذکر کرده و در آخر آن جمله «امسح علیه» بر آن دست بکش را افزوده و بر جواز استدلال به امثال این عمومات دلالت دارد و بر این اساس که غیر آنان [اهل بیت علیهم السلام] نیز برخی از قرآن را می فهمند، سپس از ظاهر بر می آید که بنا بر قرینه لیز خوردم، مراد از ناخن، ناخن پا باشد نه دست، و بر وجوب استیعاب [فراگیری] پا در مسح کشیدن در طول و عرض دلالت دارد و ممکن است که گفته شود: شاید تمامی ناخنهایش کنده شده باشند؛ یا بدین معنا باشد که

استحباب استیعاب با مسح کشیدن بر آن حاصل می گردد و حمل کلمه مسح در این روایت بر مسح بر بقیه بعید است.

و ممکن است که مراد ناخن دست باشد، چرا که لیز خوردن گاهی سبب آن می شود، زمانی که منجر به زمین خوردن فرد شود، چنان که محقق تستری - رحمه الله - فهمیده، آنجا که گفته: ظاهر قول این است که مسح تمام پشت دست در تیمم واجب نیست، بلکه احوط این است که با این وضو تیمم هم بگیرد .

**[ترجمه]

«۹»

كِتَابُ الْمَسَائِلِ، لِعَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ مُوسَى علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الْمَرْأَهِ هَلْ يَصْلُحُ لَهَا أَنْ تَمْسَحَ عَلَى الْخِمَارِ قَالَ لَا يَصْلُحُ حَتَّى تَمْسَحَ

ص: ۳۶۷

۱- ۱. تفسیر العیّاشیّ ج ۱ ص ۲۳۶ و بعده: قلت فان کان فی برد یخاف علی نفسه اذا أفرغ الماء علی جسده؟ فقرأ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله« وَ لا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كانَ بِكُمْ رَحِيماً».

۲- ۲. تفسیر العیّاشیّ ج ۱ ص ۳۰۲ و الآیه فی سوره الحجّ: ۷۸.

۳- ۳. التهذیب ج ۱ ص ۱۰۳.

عَلَى رَأْسِهَا(۱).

**[ترجمه]کتاب المسائل: علی بن جعفر از برادرش موسی بن جعفر علیه السلام نقل کرده است که از ایشان درباره زن سؤال کردم که آیا می‌تواند بر روسری خود مسح کشد؟ فرمود: درست نیست، مگر اینکه بر سرش مسح کشد. - . البحار ۱۰: ۲۵۲ -

**[ترجمه]

تبیین

و تفصیل اعلم أن تحقیق تلک الأخبار یتوقف علی بیان أمور الأول المشهور بین الأصحاب أن الجبیره إما أن تکون علی أعضاء الغسل أو أعضاء المسح فإن کان الأول فإن أمکن نزعها و غسل العضو بدون ضرر و مشقه أو تکرار الماء علیها بحیث یصل إلی العضو و یجری علیه مع طهارته أو إمکان الإجراء علیه علی وجه التطهیر مع نجاسته وجب أحد الأمرین فإن أمکنا تخیر و إن أمکن أحدهما تعین و إن لم یمکن أحد الأمرین یجب غسل ما عدا موضع الجبیره و المسح علیها.

و ظاهر الأصحاب الاتفاق علی تلک الأحکام و الروایات تدل علیها و إن کان ظاهر الصدوق و الکلینی فی الفقیه (۲)

و الکافی (۳) تجویز الاکتفاء بغسل ما حول الجبیره و قیل لو لا الإجماع المنقول لکان القول باستحباب المسح صحیحا متجها.

و إن کانت الجبیره علی أعضاء المسح فإن لم تستوعب محل المسح و بقی قدر ما هو المفروض فلا إشکال و إن استوعبت فإن أمکن نزعها و المسح علی البشره مع طهارتها أو إمکان تطهیرها وجب و لا یکفی تکرار الماء علیها بحیث یصل إلی البشره و إن لم یمکن مسح علی الجبیره إجماعا.

ثم الظاهر من الروایات وجوب استیعاب الجبیره بالمسح کما هو المشهور و الشیخ فی المبسوط جعل الاستیعاب أحوط و حسنه الشهید رحمه الله فی الذکری.

الثانی إذا أمکنه أن یضع موضع الجبیره فی الماء حتی یصل الماء إلی جلده یجب علیه ذلک إذا لم یتضرر بذلک عند بعض الأصحاب لما رواه

الشَّیْخُ فِی الْمُوَثَّقِ

ص: ۳۶۸

۱- ۱. البحار ج ۱۰ ص ۲۵۲.

۲- ۲. الفقیه ج ۱ ص ۲۹.

۳- ۳. الکافی ج ۳ ص ۳۲.

عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَمَّارٍ(۱) عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فِی الرَّجُلِ یَنْکَسِرُ سَاعِدُهُ أَوْ مَوْضِعٌ مِنْ مَوَاضِعِ الْوُضُوءِ فَلَا یَقْدِرُ أَنْ یَحُلَّهُ لِحَالِ الْجَبْرِ إِذَا جَبَرَ کَیْفَ یَصْنَعُ قَالَ إِذَا أَرَادَ أَنْ یَتَوَضَّأَ فَلْیَضَعْ إِنَاءً فِیهِ مَاءٌ وَ یَضَعُ الْجَبِیرَهَ فِی الْمَاءِ حَتَّی یَصِلَ الْمَاءُ إِلَی جِلْدِهِ وَ قَدْ أَجْزَأَ ذَلِکَ مِنْ غَیْرِ أَنْ یَحُلَّهُ.

و یظهر من الشیخ فی کتاب الحدیث (۲)

أنه غیر قائل بوجوب ذلک حیث حمل هذه الروایه علی الاستحباب عند المکنه و عدم الضروره و الوجوب أحوط و أظهر.

الثالث اعلم أن القوم صرحوا بإلحاق الجروح و القروح بالجبیره و بعضهم ادعی الإجماع علیه و نص جماعه منهم علی عدم الفرق بین أن تکون الجبیره مختصه بعضو أو شامله للجمیع و فی مبحث التیمم جعلوا من أسبابه الخوف من استعمال الماء بسبب القرح و الجرح من غیر تقیید بتعذر وضع شی ء علیهما و المسح علیه.

نعم صرح العلامه فی النهایه و المنتهی بهذا التقیید لکن فی کلامه فی الکتابین و سائر کتبه تشویش و یتلخص من الجمیع أنه إذا کان فی أعضاء الطهاره کسر أو جرح أو نحوه من القرح و کان علیه جبیره أو خرقه یجب غسل الأعضاء الصحیحه أو مسحها و المسح إن تمکن علی الجبیره و نحوها إن لم یتمکن من النزع و الإیصال بالتفصیل الذی علم سابقا و إن کان جرح مجرد أو کسر مجرد فی أعضاء الغسل و لم یتمکن من غسلهما و تمکن من مسحهما وجب و لو لم یتمکن من المسح أیضا فالأقرب عنده وضع خرقه أو نحوها علیهما و المسح علیها إن أمکن.

و احتمل احتمالین آخرین أیضا أحدهما عدم وجوب مسح الخرقه و الاکتفاء

ص: ۳۶۹

۱- ۱. التهذیب ج ۱ ص ۱۲۰ ط حجر، و ص ۴۲۶ ط نجف.

۲- ۲. قال فی التهذیب: هذا محمول علی ضرب من الاستحباب، لانا قد بینا أنّه یجزی من الجبائر أن یمسح علیها إذا لم یمکن حلها، و إذا أمکن حلها فلا بد من ذلک، و هذا محمول علی ما قلناه من الندب.

بغسل الصحيح و الآخر الانتقال إلى التيمم و إن لم يتمكن من وضع الخرقه و المسح عليها فالحكم الانتقال إلى التيمم و منه يعلم حال ما إذا كان فى موضع المسح و إن كانا فى غير أعضاء الطهاره لكن لا يمكن وصول الماء بسببهما إلى أعضاء الطهاره فينتقل إلى التيمم و يفهم من بعض كلماته التخيير بين الوضوء و التيمم فى بعض الصور.

و قال الشيخ ره فى المبسوط فى بحث الوضوء إن كان على أعضاء الوضوء جبائر أو جرح أو ما أشبههما و كانت عليه خرقه مشدوده فإن أمكنه نزعها نزعها و إن لم يمكن مسح على الجبائر سواء وضعت على طهر أو غير طهر و الأحوط أن يستغرق

جميعه و قال أيضا و متى أمكنه غسل بعض الأعضاء و تعذر فى الباقى غسل ما يمكنه به غسله و مسح على حائل ما لا يمكنه غسله و إن أمكنه وضع العضو الذى عليه الجبائر فى الماء وضعه فيه و لا يمسح على الجبائر.

ثم قال فى بحث التيمم و من كان فى بعض جسده أو بعض أعضاء طهارته ما لا ضرر عليه و الباقى عليه حراج أو عليه ضرر فى إيصال الماء إليه جاز له التيمم و لا يجب عليه غسل الأعضاء الصحيحه و إن غسلها و تيمم كان أحوط سواء كان أكثرها صحيحا أو عليلا و إذا حصل على بعض أعضاء طهارته نجاسه و لا يقدر على غسلها لألم فيه أو قرح أو جراح تيمم و صلى و لا إعاده عليه انتهى.

و كلامه يحتمل ضربين من التأويل أحدهما أن يخص الحكم الأول بما يكون عليه خرقه مشدوده و الثانى بما لا يكون عليه خرقه و ثانيهما بالتخيير بين الوضوء و التيمم كما يشعر به قوله جاز له التيمم.

و قال فى النهايه فى بحث الوضوء فإن كان على أعضاء طهاره إنسان جبائر أو جرح أو ما أشبههما و كان عليه خرق مشدوده فإن أمكنه نزعها وجب عليه أن ينزعها و إن لم يمكنه مسح على الخرقه و إن كان جراحا غسل ما حولها و ليس عليه شى ء و قال فى التيمم المجروح و صاحب القروح و المكسور و

المجدور إذا خافوا على نفوسهم استعمال الماء وجب عليهم التيمم عند حضور الصلاه.

و هـذا الكلام يحتمل مع الوجهين السابقين وجها ثالثا و هو أن يكون كلامه فى التيمم مختصا بمن لا يتمكن من استعمال الماء أصلا.

و قال المحقق فى المعتبر فى بحث الوضوء إذا كانت الجبائر على بعض الأعضاء غسل ما يمكن غسله و يمسح ما لا يمكن و لو كان على الجميع جابر أو دواء يتضرر بإزالته جاز المسح على الجميع و لو استضر تيمم و قال فى التيمم لو كان به جرح أو جبيره غسل جسده و ترك الجرح و لم يذكر التيمم للجرح.

و المحقق الشيخ على فى شرح القواعد جمع بين كلمات القوم بوجهين أحدهما الفرق بين ما إذا كان الجرح أو الكسر مستوعبا لتمام عضو من أعضاء الطهاره أو لبعضه بوجوب التيمم فى الأول و الجبيره فى الثانى و ثانيهما كون الحكم بالوضوء مختصا بالجرح و القرح و الكسر و التيمم بما عداها من مرض و نحوه و هما لا يصلحان للتعويل و لا يرفعان التنافى و الإشكال كما لا يخفى على من تتبع الأحكام و كلام الأصحاب.

ثم إن أكثرهم أوردوا الأحكام السابقه فى الوضوء و لم ينصوا على تعميمه بالنسبه إلى الطهارتين.

و قال المحقق فى الشرائع من كان على أعضاء طهارته جبائر و العلامه فى المنتهى صرح بعدم الفرق بين الطهارتين مدعيا أنه قول عامه العلماء و هذا التعميم لا يخلو من إشكال فى القروح و الجروح لدلاله أخبار كثيره معتبره على انتقال المجنب فيهما إلى التيمم من غير تقييد.

نعم ورد فِی صَحِیحَهِ(۱)

عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْحَجَّاجِ عَنْ أَبِی الْحَسَنِ علیه السلام: أَنَّهُ قَالَ فِی الْکَسِیرِ تَکُونُ عَلَیْهِ الْجَبَائِرُ أَوْ تَکُونُ بِهِ الْجِرَاحَهُ کَیْفَ یَصْنَعُ بِالْوُضُوءِ

ص: ۳۷۱

۱- ۱. الکافی ج ۳ ص ۳۲، التهذیب ج ۱ ص ۱۰۳ ط حجر ص ۳۶۳ ط نجف.

وَ غُسْلِ الْجَنَابَهِ وَ غُسْلِ الْجُمُعَهِ فَقَالَ يَغْسِلُ مَا وَصَلَ إِلَيْهِ الْغُسْلُ مِمَّا طهر [ظَهَرَ] مِمَّا لَيْسَ عَلَيْهِ الْجَبَائِرُ وَ يَدَعُ مَا سِوَى ذَلِكَ مِمَّا لَا يَسْتَطِيعُ غَسْلَهُ وَ لَا يَنْزِعُ الْجَبَائِرَ وَ يَعْبَثُ بِجِرَاحَتِهِ.

و قد مر روايه إسحاق بن عبد الله أيضا و وردت روايه أخرى (۱) عن كليب الأسدى أيضا موافقه لهما.

فيمكن القول بالتخيير بينه و بين التيمم أو حمل هذا على ما إذا لم يتضرر باستعمال الماء و تلك الأخبار على التضرر أو حمل أخبار المسح على الجرح و القرح اللذين يمكن مسحهما أو شدهما و المسح على الشد و أخبار التيمم على ما عداهما أو حمل أخبار المسح على الجبيره و حمل أخبار التيمم على القروح و الجروح و الكسر الغير المنجبر لورود الأخبار الثلاثه فى الجبيره و لعل هذا أظهر الوجوه.

و أما الوضوء فظاهر أكثر الأخبار إما المسح أو غسل ما حول الجرح فقط فالقول بالتيمم فيه مشكل و يمكن الجمع بين الأخبار بوجوه الأول حمل المسح على الاستحباب.

و الثانى القول بأن غسل ما حول الجرح لا ينافى المسح و عدم الذكر لا يدل على العدم و إن كان هذا التأويل فى بعضها بعيدا لضروره الجمع كما قال فى الذكرى فى قوله عليه السلام و يدع ما سوى ذلك أى يدع غسله و لا يلزم منه ترك مسحه فيحمل المطلق على المقيد.

و الثالث حمل المسح على ما إذا أمكن المسح على الجرح أو على شى ء يوضع فوقه أو يشد عليه و سائر الأخبار على ما إذا لم يمكن شى ء منها و لعله أظهر الوجوه و الأحوط فى الغسل و الوضوء معا المسح على نفس العضو إن أمكن و لو لم يمكن فالمسح

على الخرقه الموضوعه و لو لم يمكنه فالاكتفاء بما عداه و ضم التيمم فى جميع الصور للإجماع على عدم خروج التكليف منهما و عدم العلم بتعين أحدهما و إن كان كل منهما فى بعض الصور أظهر كما عرفت

۱- ۱. التهذيب ج ۱ ص ۱۰۳ ط حجر ص ۳۵۴ ط نجف.

و إذا لم يكن الكسر و ما فى حكمه فى موضع الطهاره لكن يتضرر بسببه أعضاء الطهاره من الغسل أو المسح فالظاهر حينئذ وجوب التيمم و الاحتياط فى ضم الطهاره المائيه أيضا.

الرابع المشهور بين الأصحاب أن حكم الإطلاء الحائله حكم الجبيره لما مر فى الصحيح عن الوشاء(۱)

و قد رواه الشيخ أيضا بسند صحيح (۲) و يؤيده روايه عبد الأعلى (۳)

على بعض الوجوه.

الخامس يظهر من التذكره وجوب مسح الجرح المجرد إن أمكن و قال فى الذكرى لو أمكن المسح على الجرح المجرد بغير خوف تلف و لا زياده فيه ففى وجوب المسح عليه احتمال مال إليه فى المعتبر و تبعه فى التذكره تحصيلا لشبه الغسل عند تعذر حقيقته و كأنه يحمل الروايه بغسل ما حوله على ما إذا خاف ضررا بمسحه مع أنه ليس فيها نفى لمسحه فيجوز استفادته من دليل آخر.

فإن قلنا به و تعذر ففى وجوب وضع لصوق و المسح عليه احتمال أيضا لأن المسح بدل من الغسل فيتسبب إليه بقدر الإمكان و إن قلنا بعدم المسح على الجرح مع إمكانه أمكن وجوب هذا الوضع ليحاذى الجبيره و ما عليه لصوق ابتداء و الروايه مسلطه على فهم عدم الوجوب أما الجواز فإن لم يستلزم ستر شى ء من الصحيح فلا إشكال فيه و إن استلزم أمكن المنع لأنه ترك للغسل الواجب و الجواز عملا بتكميل الطهاره بالمسح انتهى.

و الاكتفاء بغسل ما حول الجرح فى الصورتين لا يخلو من قوه كما اختاره أيضا فيه و لا ريب أن الاحتياط فى مسح الجرح و ما يوضع عليه إن لم يستلزم ترک غسل شى ء من الصحيح و معه القول بالجواز ضعيف لمخالفته للنص و فى

۱- ۱. مر تحت الرقم ۶.

۲- ۲. راجع التهذيب ج ۱ ص ۳۶۴ ط نجف.

۳- ۳. الكافى ج ۳ ص ۳۳، التهذيب ج ۱ ص ۱۰۳ ط حجر.

القروح المسح على الخرقه آكد لورود حسنه الحلبى (۱) فيه بالخصوص فعلى هذا لو أمكن المسح على نفسها ففى تقديمه على المسح على الخرقه إشكال و لو لم يمكن المسح على الخرقه و أمكن المسح على نفسها أو لم يمكن أيضا ففى الوضوء مع المسح فى الأول أو غسل ما حوله فقط فى الثانى و العدول إلى التيمم فيهما إشكال و الاحتياط فى الجمع.

هذا فى الوضوء و الظاهر فى الغسل التيمم و الأحوط الجمع كما عرفت و الظاهر فى الكسير غير المجبور أيضا الاكتفاء بغسل ما حوله إذ النص إنما ورد فى المسح على الجبيره و لعل الأحوط المسح على العضو أو على شى ء موضوع عليه و التيمم و كذا يشكل الحكم لو لم يمكن المسح على الكسير و لا على شى ء يوضع عليه كما فى القروح و الأحوط غسل ما يمكن غسله مع التيمم و ظاهر الأكثر التيمم.

السادس قال فى الذكرى لو كانت الخرقه نجسه و لم يمكن تطهيرها فالأقرب وضع طاهر عليها تحصيلا للمسح و يمكن إجراؤها مجرى الجرح فى غسل ما حولها و قطع الفاضل بالأول انتهى.

و أقول الفرق بين الجرح و الكسر ظاهر لورود الروايه فى الأول بغسل ما حوله دون الثانى و الأحوط الجمع و قيل الاحتياط التام أن يمسح على الخرقه النجسه و الطاهره معا و ضم التيمم غايه الاحتياط.

و لو لم يمكن المسح على الجبيره و لا الخرقه الموضوعه على الجرح فمقتضى الأخبار فى الجرح غسل ما حوله و ظاهر أكثر الأصحاب التيمم و الأحوط الجمع السابع قال فى الذكرى لو عمت الجبائر أو الدواء الأعضاء مسح على الجميع و لو تضرر بالمسح تيمم و لا ينسحب على خائف البرد فيؤمر بوضع حائل بل يتيمم.

الثامن إذا كان العضو مريضا لا يجرى فيه حكم الجبيره بل لا بد من

۱- ۱. التهذيب ج ۱ ص ۳۶۲ ط نجف ص ۱۰۳ ط حجر؛ الكافى ج ۳ ص ۳۳.

التيمم لفقد النص و جعل الشيخ فى الخلاف و المبسوط الجمع بين التيمم و غسل الباقى أحوط.

التاسع إذا زال العذر لم تجب إعاده الصلاه إجماعا و هل تجب إعاده الوضوء فيه خلاف و اختار العلامه و المحقق و الشيخ الإعاده و هو أحوط و إن كان العدم أقوى.

و إنما أطنبنا الكلام فى هذه المسأله لكثره احتياج الناس إليها و عدم اتساقها فى كلام القوم.

**[ترجمه]بدان که تحقیق آن اخبار، منوط به روشن کردن چندین امر است:

اول: قول مشهور میان اصحاب این است که جبیره یا بر عضوی است که باید شسته شود، یا بر عضوی است که باید مسح شود. اگر بر اعضای شستن باشد، در صورتی که امکان بازکردن و شستن عضو بدون ضرر و مشقت یا تکرار ریختن آب بر آن باشد، به گونه ای که به عضو برسد و با طهارتش بر آن جریان یابد، یا جاری کردن آب بر آن در صورت پاک شدن از نجاستش وجود داشته باشد، یکی از دو امر واجب است؛ اگر هر دو امکان داشت، مخیر است و اگر امکان یکی از آنها موجود شد، باید همان را انجام دهد، و اگر امکان هیچ یک از دو امر فراهم نشد، باید به جز مکان جبیره، بقیه اعضا را بشوید و بر آن مسح بکشد.

از ظاهر کلام اصحاب، اتفاق نظر بر آن احکام بر می آید و روایات نیز بر آن دلالت دارد، هر چند از ظاهر کلام صدوق و کلینی در الفقیه و الکافی، جایز بودن اکتفا به شستن اطراف موضع جبیره فهمیده می شود، و برخی گفته اند: اگر اجماع منقول نبود، قول بر استحباب مسح، قولی صحیح و موجّه بود.

و اگر جبیره بر اعضای مسح باشد، پس اگر جبیره، همه محل مسح را فرا نگرفته، و به اندازه آن چه که واجب است باقی بماند، در این صورت مشکلی وجود ندارد؛ و اگر همه محل مسح را گرفته، در صورتی که امکان برداشتن آن و مسح کردن بر پوست همراه با طهارت آن یا امکان تطهیر آن وجود داشته باشد، واجب است و اجماعاً، تکرار ریختن آب بر آن به گونه ای که به پوست رسد کفایت نمی کند، هر چند مسح کشیدن بر جبیره امکان پذیر نباشد .

سپس از ظاهر روایات، وجوب مسح کشیدن بر روی تمام جبیره فهمیده می شود چنان که قولی مشهور است و شیخ در المبسوط، مسح تمام آن را احوط دانسته و شهید - رحمه الله - در کتاب ذکری آن را نیکو دانسته است.

دوم اینکه اگر امکان آن وجود داشته باشد که موضع جبیره را در آب قرار دهد تا اینکه آب به پوست آن برسد، این کار بر او واجب است، بدین شرط که بنابر نظر برخی اصحاب ضرری نرساند، به خاطر حدیثی که شیخ در موثق از اسحاق بن عمار - . التهذیب ۱: ۱۲۰ چاپ سنگی، ۴۲۶ چاپ نجف -

و او نیز از امام صادق علیه السلام نقل کرده است که ایشان درباره مردی که ساعدش یا یکی از اعضای وضویش بشکند و اگر جبیره گذاشته باشد به خاطر جبیره، قادر نباشد آن را باز کند، چه کند؟ فرمود: اگر بخواهد وضو بگیرد، ظرفی را که در آن آب وجود دارد قرار دهد و جبیره را در آب قرار دهد تا اینکه آب به پوستش برسد و این امر بدون اینکه آن را باز کند،

وی را کفایت می کند.

و از کلام شیخ در کتاب الحدیث فهمیده می شود که وی قائل به وجوب آن نیست و این روایت را زمان مِکنت – استطاعت – و عدم ضرورت، حمل بر استحباب کرده و وجوب، اظهر و احوط می باشد.

سوم اینکه اصحاب بر الحاق زخم ها و جراحت دیدگی بر جبیره تصریح کرده و برخی از آنان ادعای اجماع بر آن را کرده اند و گروهی از آنان بر عدم فرق میان اینکه جبیره مختص به یک عضو باشد یا شامل جمیع باشد، تصریح کرده اند و در مبحث تیمم، خوف از استفاده از آب را به سبب زخم و جراحت، از اسباب آن قرار داده اند، بدون اینکه مقید به تعذر قرار دادن چیزی بر آن دو و مسح کشیدن بر آن کنند.

بله، علامه در نهایه و منتهی بر این قید تاکید کرده، اما در کلامش در این دو کتاب و سایر کتابهایش آشفتگی وجود دارد و خلاصه همه آنها این است که اگر در اعضای طهارت شکستگی، جراحت یا زخمهای مانند آن باشد و بر آن جبیره یا پارچه باشد، باید اعضای سالم را شست یا بر آنها مسح کشید، و اگر توانست، بر جبیره یا مانند آن مسح بکشد، اگر نتوانست آن را بردارد و به آن آب برساند، به همان تفصیلی که پیشتر دانسته شد؛ و اگر فقط زخم یا فقط شکستگی در اعضای شستن باشد و امکان شستن آن دو وجود نداشته باشد و امکان مسح آن دو باشد، مسح واجب است، و اگر مسح نیز نتواند بکشد، اقرب نزد او، قرار دادن پارچه یا مانند آن بر آن دو و در صورت امکان، مسح کشیدن بر آن پارچه است.

دو احتمال دیگر را نیز داده است، یکی عدم وجوب مسح پارچه و اکتفا به شستن قسمت سالم عضو و دیگری انتقال به تیمم است، و اگر نتوان پارچه را بر آن قرا داد و مسح کشید، حکم، انتقال به تیمم است و از آن حالت زمانی که در موضع مسح باشد، فهمیده می شود؛ اگر آن دو در غیر اعضای طهارت باشند اما وصول آب به سبب آن دو به اعضای طهارت ممکن نباشد، پس به تیمم منتقل می شود و از برخی کلمات وی، در برخی حالات، تخییر میان وضو و تیمم فهمیده می شود.

شیخ – رحمه الله – در مبسوط درباره بحث وضو گفته: اگر بر اعضای وضو جبیره یا زخم یا مانند آن دو باشد، و بر آن پارچه‌ای بسته شده باشد، اگر امکان برداشتن آن وجود داشته باشد، آن را بردارد و اگر امکان نداشته باشد بر جبیره مسح کشد، چه با پاکی روی آن قرار داده شده باشد یا با غیر پاکی، یکسان است و احوط آنست که همه موارد را شامل شود؛ و نیز گفته است: هر گاه برایش امکان پذیر باشد، برخی از اعضا را بشوید و در باقی اعضاء در صورت تعذر، به اندازه‌ای که شستن آن ممکن است بشوید و آنچه که شستن آن ممکن نیست، بر پارچه مسح کشد و اگر برایش امکان پذیر شد که عضوی را که بر آن جبایر را قرار داده، در آب قرار دهد، در آن قرار دهد و بر جبیره مسح نکشد.

سپس در بحث تیمم گفته: هر کس در برخی از اعضای بدنش یا برخی از اعضای وضویش چیزی باشد که در آن ضرری موجود نباشد و در باقی اعضا حرج باشد یا بر آن ضرری در رساندن آب بدان وجود داشته باشد، تیمم برای وی جائز است و شستن اعضای سالم بر وی واجب نیست و اگر آنها را بشوید و تیمم کند احوط است، چه اغلب آن سالم باشد یا معیوب باشد، و اگر بر یکی از اعضای طهارتش نجاستی حاصل گردد و به خاطر درد یا زخم یا جراحت بر شستن آن قادر نباشد، تیمم کند و نماز بخواند و اعاده آن بر وی واجب نیست. پایان کلام.

و کلام وی احتمال دو نوع تاویل دیگر را دارد: یکی اینکه حکم اول به عضوی که بر آن پارچه بسته شده تخصیص یابد و حکم دوم بر آنچه که بر آن پارچه نیست؛ و تاویل دوم، تخییر میان وضو و تیمم است، چنان که از این قول وی «جاز له التیمم» فهمیده می‌شود.

و در النهایه درباره بحث وضو گفته: اگر بر اعضای طهارت انسان جبیره یا زخم یا چیزی شبیه بدان باشد، و بر آن پارچه ای بسته باشد، اگر امکان برداشتن آن وجود داشته باشد، بر وی واجب است که آن را بردارد و اگر امکانش برای وی وجود نداشته باشد، بر پارچه مسح کشد و اگر زخم باشد، اطراف آن را بشوید و بر وی چیزی نیست؛ و در مورد تیمم گفته: مجروح و صاحب زخم و کسی که اعضایش دچار شکستگی یا آبله می‌باشد، اگر از استفاده کردن از آب بر جان خویش بیمناک باشند، هنگام نماز، تیمم بر آنها واجب است.

و این کلام همراه با دو وجه پیشین، احتمال وجود وجه سومی را دارد و آن اینکه کلام وی در تیمم، مختص به کسی باشد که اصلا نتواند از آب استفاده کند.

و محقق در المعتبر در بحث وضو گفته: اگر جبیره بر برخی از اعضای وضو باشد، آن قسمتی را که امکان شستن آن هست بشوید، و آن قسمتی را که امکان آن نیست، مسح کشد و اگر بر همه اعضا جبیره یا دوایی باشد که با ازاله آن متحمل ضرر گردد، مسح کشیدن بر همه آن جائز است و اگر ضرر دارد تیمم کند. و درباره تیمم گفته: اگر بر وی زخم یا جبیره باشد، بدنش را بشوید و زخم را ترک کند و برای جراحت، تیمم را ذکر نکرده است.

و محقق شیخ علی در شرح قواعد میان کلمات اصحاب با دو وجه جمع کرده است:

وجه اول اینکه فرق باشد میان زمانی که جراحت یا شکستگی، تمام عضوی از اعضای طهارت یا برخی از آن را فراگرفته باشد. در اوّلی تیمم واجب است و در دومی جبیره؛ و وجه دوم اینکه حکم به وضو گرفتن، مختص بر زخم، جراحت و شکستگی باشد و تیمم بر غیر آن همچون بیماری و مانند آن؛ و این دو وجه برای تکیه کردن شایسته نیستند و تعارض و اشکال را از بین نمی‌برند، چنان که بر کسی که در احکام و کلام اصحاب تحقیق کند، پوشیده نیست.

سپس اغلب اصحاب، احکام پیشین در وضو را آورده‌اند و بر تعمیم آن به نسبت به طهارتین (وضو و غسل) تصریح نکرده اند.

محقق در شرایع گفته: هر کس بر اعضای طهارتش جبیره باشد، و علامه در المنتهی بر عدم فرق میان طهارتین تاکید کرده و مدعی شده که آن قول همه علماست، و این تعمیم در جراحات و زخمها خالی از اشکال نیست، چرا که اخبار معتبر بسیاری، بدون هیچ تقییدی، بر رو آوردن شخص جنب در آنها به تیمم دلالت دارد.

آری در صحیحه - . الکافی ۳: ۳۲، التهذیب ۱: ۱۰۳ چاپ سنگی، ۳۶۳ چاپ نجف -

عبدالرحمن بن الحجاج به نقل از امام کاظم علیه السلام وارد شده که از ایشان درباره عضو شکسته ای که بر آن جبیره باشد یا دچار جراحت باشد، سؤال کردند که چگونه وضو بگیرد و غسل جنابت و غسل جمعه انجام دهد؟ فرمود: اعضای قابل طهارت

را که بر آنها جبیره نیست و می توانـد آنها را بشوید، بشوید و اعضایی را که نمی تواند بشوید رها کند، و جبیره را برندارد که به جراحاتش آسیب رساند. پیشتر روایت اسحاق بن عبدالله و روایتی دیگر - . التهذیب ۱: ۱۰۳ چاپ سنگیف ۳۵۴ چاپ نجف -

نیز از کلیب اسدی در راستای همخوانی با این دو بیان گردید.

و نیز می توان قائل به تخییر میان آن و تیمم شـد؛ یا اینکه این را حمل بر زمانی کرد که استفاده از آب برایش ضـرری نداشـته باشد و آن اخبار را بر ضـرر داشـتن حمل نمود؛ یا اخبار مسح را حمل بر جرح و زخم کرد که امکان مسح آن دو یا بسـتن آن دو و مسح بر عضو بسـته شده وجود داشـته باشد و اخبار تیمم را بر غیر آنها حمل کرد؛ یا اخبار مسح را حمل بر جبیره و اخبار تیمم را به خـاطر ورود اخبـار سه گـانه در مورد جبیره، حمل بر قروح - جراحات -، زخم ها و شکسـتگی های غیر جبیره شـده حمل کرد و شاید این بهترین وجه باشد .

اما برای وضو، از ظاهر اغلب اخبار بر می آیـد که یا بر آن دست بکشد یا فقط اطراف زخم را بشوید، پس قول بر تیمم درباره آن مشکل است و می توان با چند وجه، بین اخبار را اینگونه جمع کرد:

اول: دست کشیدن را حمل بر استحباب کرد.

دوم: قول مبنی بر شسـتن اطراف زخم با مسـح منافات نـدارد و عدم ذکر بر عدم وجود آن دلالت ندارد، هر چند این تاویل در برخی موارد به خـاطر ضـرورت جمع بعیـد است، چنـان که در ذکری دربـاره قول امام علیه السـلام که فرمود: «و یـدع ما سوی ذلک» گفته: یعنی شستن آن را رها کند و ترک مسح از آن لازم نمی آید. بنابراین مطلق حمل بر مقید می‌شود.

سوم: حمل مسـح بر زمانی است که امکان مسـح بر زخم یا بر چیزی که بر روی آن قرار داده می شود یا بر آن بسـته می شود، وجود داشـته باشد و سایر اخبار بر زمانی دلالت دارد که چیزی از آن امکان پذیر نباشد و شاید این بهترین وجه باشد، و احوط در غسل و وضو با هم، مسح بر همان عضو در صورت امکان است و اگر ممکن نشد، بر پارچه قرار داده شده مسح کند و اگر ممکن نشـد، بر هر آنچه غیر از آن است اکتفـا کنـد؛ و تیمم در تمامی صورتها به وضو ملحق می‌شود، به خاطر اجماع بر عـدم خروج تکلیـف از آن دو - وضـو و تیمـم -، و عـدم علم به تعین یکی از آن دو، هرچنـد هر یـک از آن دو در برخی صـورتها چنـان که دانسـتی اظهر است؛ و اگر شکسـتگی و آنچه در حکم آن است در موضع طهـارت نباشـد، امـا به سـبب آن اعضـای طهارت از غسل یا مسح متضرر شوند، پس ظاهر آن است که تیمم واجب است و احتیاط در اضافه کردن طهارت با آب نیز به آن می‌باشد.

چهارم: قول مشـهور میان اصـحاب این است که حکم اطلاء - آغشـته کردن - که مانع باشـد، حکم جبیره را دارد چنان که در صحیح از وشا - . در شماره ۶ شـرح آن گذشت. - نقل شد و شیخ نیز آن را با سندی صحیح - . التهذیب ۱: ۳۶۴ چاپ نجف -

روایت کرد، و موید آن بر برخی از وجوه، روایت عبد الاعلی - . الکافی ۳: ۳۳، التهذیب ۱: ۱۰۳ چاپ سنگی - است .

پنجم: از کتاب التذکره، ظاهر است که واجب است در صورت امکان، بر زخم برهنه دست بکشد و در ذکری گفته: اگر بدون خوف ضرر و گسترش زخم، دست کشیدن بر زخم برهنه، امکان پذیر باشد، پس احتمال وجوب مسح بر آن وجود دارد که در معتبر بدان گرایش پیدا کرده و در تذکره از آن پیروی کرده؛ چون وقتی حقیقت شستن متعذر باشد، شبیه شستن حاصل می‌گردد و گویی روایت را بر شستن اطراف زخم در صورتی که از مسح کشیدن بر آن خوف ضرر داشته باشد، حمل کرده، با اینکه در آن، نفی مسح آن وجود ندارد، پس می‌توان آن را از دلیل دیگری استفاده کرد.

اگر قائل به آن شویم و عذر شستن داشته باشیم، در وجوب قراردادن لصوق - باند زخم - و مسح بر آن نیز احتمال است، چرا که مسح بدل از شستن است و تا حد امکان سبب آن می گردد و اگر قائل به عدم مسح بر جرح با امکان آن شویم، وجوب این وضع ممکن می‌شود تا برابر جبیره و آنچه از ابتدا لصوق - باند زخم - بر آن قرار می‌گیرد شود، روایت بر فهم عدم وجوب، سیطره دارد، اما جواز آن در صورتی که مستلزم پوشاندن چیزی از جای سالم نباشد، بلا اشکال است و اگر مستلزم باشد، منع آن امکان دارد، زیرا آن کار، ترک شستن واجب است و جواز، عمل کردن به تکمیل طهارت با مسح است. پایان کلام.

و اکتفا به شستن اطراف جرح در دو صورت خالی از قوت نیست، چنان که در آن کتاب نیز همین را اختیار کرده و شکی نیست که احتیاط در دست کشیدن بر زخم و آنچه که بر آن قرار داده می شود است، اگر مستلزم ترک شستن قسمتی از عضو سالم نباشد، در این حال، قول به جواز ضعیف است چون با متن مخالف است؛ و در قروح، مسح بر پارچه مؤکدتر است، چون روایت حلبی در خصوص آن وارد شده است. بنابراین اگر مسح بر خود آن ممکن باشد، پس در مقدم کردن آن بر مسح بر پارچه اشکال است و اگر امکان مسح بر پارچه نباشد و امکان مسح بر خود آن باشد یا نباشد، پس در وضوی همراه با مسح در اول یا شستن اطراف آن فقط در دوم و عدول به تیمم در آن دو، اشکال است و در همه صور، احتیاط است.

این در مورد وضو بود، اما آنچه در غُسل ظاهر است، تیمم است و چنان که دانستی، احوط جمع است. و ظاهرا در عضو شکسته بدون جبیره نیز اکتفا کردن به شستن اطراف آن است، چرا که متن تنها در مسح بر جبیره وارد شده و شاید احوط، مسح بر عضو یا چیزی که بر آن قرار داده شده و تیمم باشد و همچنین حکم دچار اشکال می گردد، اگر مسح بر عضو شکسته یا بر چیزی که بر آن قرار داده شده، امکان پذیر نباشد، چنان که در قروح این گونه است و احوط، غسل چیزیست که امکان غسل آن باشد همراه با تیمم و از ظاهر اغلب، تیمم بر می آید.

ششم: در ذکری گفته: اگر پارچه نجس باشد و تطهیر آن امکان پذیر نباشد، اقرب قرار دادن جسم پاکی بر آن به خاطر تحصیل مسح است و می‌توان آن را به منزله زخم در شستن اطراف آن قرار داد و فاضل به اولی قطع پیدا کرده است. پایان کلام.

و می گویم: فرق میان جراحت و شکستگی آشکارست چون در مورد اول - جراحت - برای غسل اطراف آن، روایت داریم اما برای مورد دوم نه و احوط جمع است، و برخی گفته اند: احتیاط تام اینست که بر پارچه نجس و پاک با هم مسح کشد و اضافه کردن تیمم، نهایت احتیاط است.

و اگر مسح بر جبیره و پارچه قرار داده شده بر جرح امکان پذیر نباشد، مقتضای اخبار در جراحت، شستن اطراف آنست و از ظاهر اغلب اصحاب تیمم بر می آید و احوط جمع است.

هفتم: در ذکری گفته: اگر جبیره یا دواء اعضا را در برگیرد، بر همه مسح بکشد و اگر مسح کشیدن ضرر دارد، تیمم کند و این امر بر کسی که از سرما خوف دارد نیز صدق می کند، پس امر می‌شود که حائلی قرار دهد، بلکه تیمم کند.

هشتم: اگر عضو مریض - معلول - باشد، حکم جبیره بر آن جاری نمی‌شود، بلکه باید به خاطر فقدان نص، تیمم کرد، و شیخ در خلاف و مبسوط، جمع میان تیمم و شستن باقی را احوط دانسته است .

نهم: اگر عذر از بین برود، بنا بر نظر اجماع، اعاده نماز واجب نیست و درباره اینکه آیا باید اعاده وضو کرد، اختلاف است. علامه و محقق و شیخ، اعاده را اختیار کرده اند و آن احوط است، هر چند عدم اعاده، اقوی می باشد.

و ما تنها به خاطر احتیاج مردم به آن و عدم ورود آن در کلام اصحاب، سخن را در این باره به درازا کشاندیم.

**[ترجمه]

«۱۰»

كِتَابُ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُثَنَّى الْحَضْرَمِيِّ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ شُرَيْحٍ عَنْ ذَرِيحٍ الْمُحَارِبِيِّ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنِ الْبَوْلِ وَ التَّقْطِيرِ فَقَالَ إِذَا نَزَلَ مِنَ الْحَبَائِلِ وَ نَشَّفَ الرَّجُلُ حَشَفَتَهُ وَ اجْتَهَدَ ثُمَّ إِنْ كَانَ بَعْدَ ذَلِكَ شَيْ ءٌ فَلَيْسَ بِشَيْ ءٍ.

**[ترجمه]ذریح محاربی نقل کرده است که از امام صادق علیه السلام درباره بول و تقطیر سؤال کردم، فرمود: اگر از حبایل بیرون آید و مرد سر آلتش را خشک کند و در آن تلاش کند، سپس اگر بعد آن چیزی باشد، قابل اعتنا نیست.

**[ترجمه]

بيان

ظاهره أنه لبيان حكم الاستبراء و يحتمل أن يكون حكم صاحب السلس فيدل على عدم وجوب الوضوء لكل صلاه له كما ذهب إليه الشيخ في المبسوط و ذهب في الخلاف إلى أنه يتوضأ لكل صلاه و تبعه أكثر المتأخرين و استقرب العلامه في المنتهى أنه يجوز له أن يجمع بين الظهر و العصر بوضوء واحد و بين المغرب و العشاء بوضوء واحد و عليه تعدد الوضوء بتعدد الصلاه في غير ذلك و الأول لا يخلو من قوه و الثاني أحوط و على أي حال لو كان له فتره يمكنه الصلاه فيها لا بد من إيقاعها فيها.

**[ترجمه]از ظاهر آن بر می آیـد که برای بیان حکم اسـتبراء است و احتمال دارد که حکم فرد بی اراده در بول باشد، که در این صورت بر عدم وجوب وضو برای هر نماز دلالت دارد، چنان که شیخ در مبسوط بدان معتقد است و در خلاف بر این باور است که برای هر نماز وضو بگیرد و اغلب فقهای متاخر در این باره از او تبعیت کرده اند. و علامه در منتهی نزدیک دانسته که برای او جـائز است که میـان نمـاز ظهر و عصـر را بـا یـک وضو و بین مغرب و عشا را با یک وضو جمع کنـد، و در غیر اینها با تعـدد نماز بایـد تعـدد وضو داشـته باشـد - برای هر نماز بایـد یک وضو بگیرد - و وجه اول از قوت خالی نیست و دوم احوط است. به هر حال، اگر زمانی داشته باشد که بتواند در آن نماز بخواند، بایستی در آن زمان انجام دهد.

ناشر دیجیتالی : مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان

**[ترجمه]

کلمه المصحّح

بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

الحمد لله ربّ العالمین و الصلاه و السلام علی رسوله محمّد و آله الطاهرین.

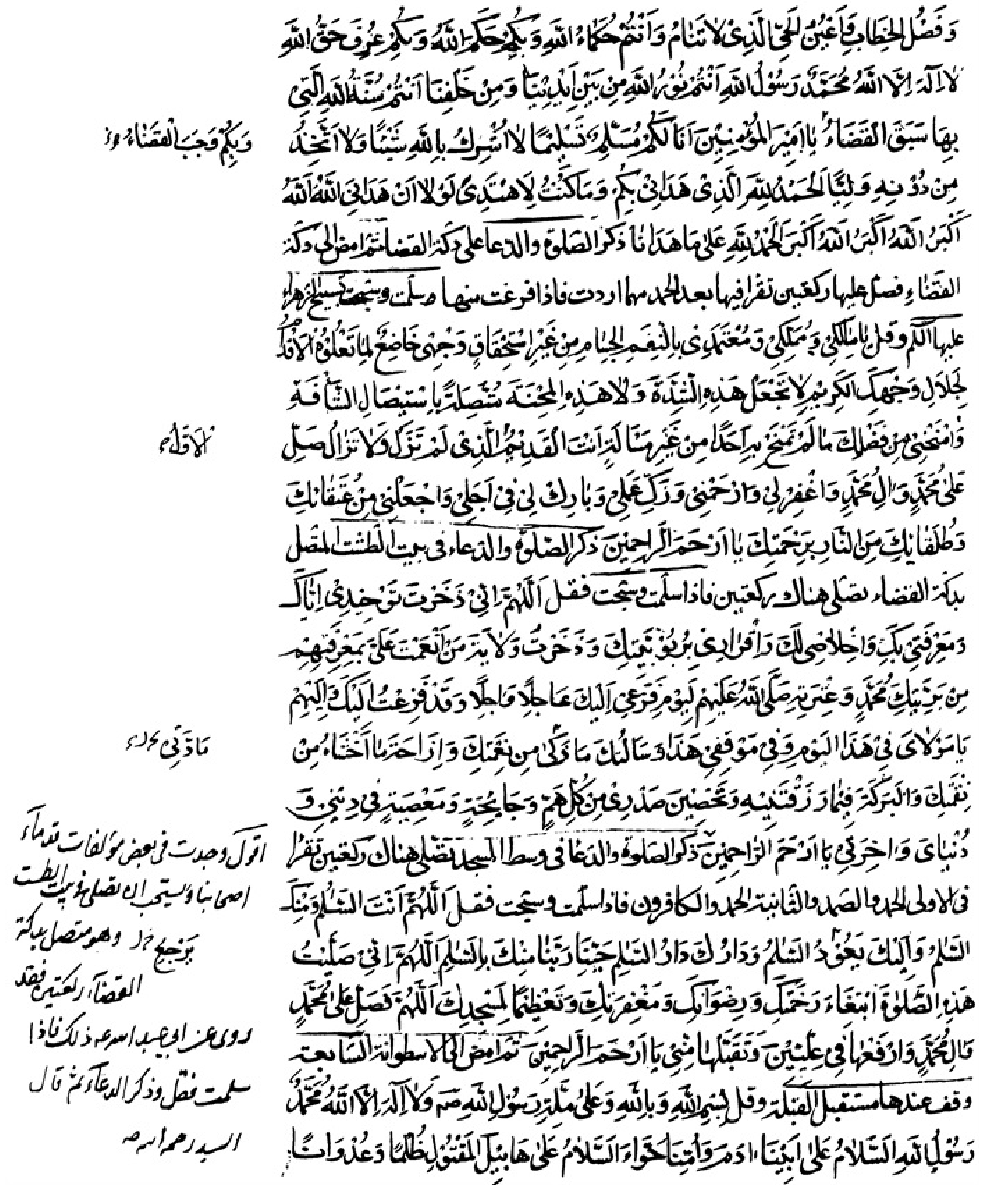
و بعـد: فهـذا الجزء الـذی نخرجه إلی القرّاء الکرام هو أوّل أجزاء المجلّـد الثـامن عشـر (کتاب الطهاره) و قـد قابلناه علی نسـخه الکمبانیّ ثمّ علی نسـخه مخطوطه فیها أثر تصـحیح المؤلّف العلّامه بخطّ یده مع بعض الحواشی منه رحمه الله لکنّها ناقصه تنتهی فی الباب ۳۰ بـاب وجوب الوضوء الرقم ۱۷ (ص ۲۶۶ من ظبعتنا هـذه) و قد کانت عونا لنا فی تصـحیح الکتاب خصوصا بیانات المؤلّف قدّس سرّه کثیرا کما أشرنا فی بعض الموارد ذیل الصفحات.

و هـذه النسـخه لخزانه کتب الفاضل البحّاث الوجیه الموفّق المرزا فخر الدین النصـیری الأمینی زاده الله توفیقا لحفظ کتب سـلفنا الصالحین أودعها سـماحته عندنا منذ شهور للعرض و المقابله خدمه للدین و أهله فجزاه الله عنّا خیر جزاء المحسنین و إلیکم فیما یلی ثلاث صور فتوغرافیّه منها و فی هامش بعضها خطّ ید المؤلّف رحمه الله.

محمد الباقر البهبودی

ص: ۳۷۶

تصویر

صوره فتوغرافيه للنسخه المخطوطه من الصفحه الاُولى و هى لخزانه كتب الفاضل النحرير الميرزا فخرالدين النصيرى الأمينى دام ظلّه

لان في تخيل القبر اولا اظهر هو الوجه اولا كما فهم الشيخ رحمه الله وغيره وحكوا استقبال القبر مطلقا
وهو الموافق للاخبار الآخر الواردة في زيارة البعيد فالله يعلم ... احمد بن محمد بن عيسى عن ابن ابي
عمير عمن رواه قال قال ابو عبد الله عليه السلام اذا بعدت بأحدكم الشقة ونأت به الدار فليعل على منزله وليصل
ركعتين وليوم بالصلاة الى قبورنا فان ذلك يصل الينا ويسلم على الائمة عليهم السلام من بعيد كما يسلم
عليهم من قريب غير انك لا يصح ان تقول اتيتك زائرا بل تقول في موضعه قصدتك بقلبي زائرا اذ
عجزت عن حضور مشهدك ووجهت اليك سلامي لعلمي انه يبلغك صلى الله عليك فاشفع
لي عند ربك جل وعز وتدعو بما احببت الى قوله وسلم على الائمة عليهم السلام الى آخر الكلام من
الشيخ وليس من تتمة الخبر كما يظهر من الكافي ومما اوردنا في اول الباب ثم كا العدة عن احمد بن محمد
عن القاسم عن جده عن الحسين بن ثوير بن ابي فاختة قال كنت انا ويونس بن ظبيان والمفضل بن عمر
وابو سلمة السراج جلوسا عند ابي عبد الله عليه السلام وكان المتكلم يونس وكان اكبرنا سنا فقال له جعلت فداك
اني كثيرا ما اذكر الحسين صلوات الله عليه فاي شيء اقول فقال قل صلى الله عليك يا ابا عبد الله تعيد ذلك
ثلاثا فان السلام عليه يصل اليه من قريب ومن بعيد اقول قال الشهيد رحمه الله في الذكرى قال ابن زهرة
رحمه الله من زار وهو مقيم في بلده قدم الصلاة ثم زار عقيبها وقال رحمه الله في الدروس تستحب
زيارة النبي والائمة صلى الله عليهم كل يوم جمعة ولو من البعيد واذا كان على مكان عال كان افضل اقول
لا يبعد القول بالتخيير للبعيد بين تقديم الصلاة وتأخيرها لورود الروايتين بهما كما عرفت وما ذكره رحمه الله
من جواز الزيارة في اي مكان تيسر وان لم يكن موضعا عاليا لا يخلو من قوة للعمومات بعض ما مر من الاخبار
وان كان الافضل والاحوط ايقاعها في سطح عال او صحراء زيارة للحسين صلوات الله عليه
من بعد البلاد السلام عليك يا ولي الله السلام عليك يا حجة الله السلام عليك يا نور الله في
ظلمات الارض السلام عليك يا امام المؤمنين وسلالة النبيين والوصيين وشاهد يوم الدين
السلام على جدك رسول الله سيد المرسلين وخاتم النبيين السلام على ابيك امير المؤمنين ووارث
علم النبيين السلام على امك فاطمة بنت رسول الله رب العالمين السلام على اخيك وشقيقك الحسن
امام المؤمنين وحجة رب العالمين اشهد انك وآباءك الذين كانوا من قبلك وابناءك
الذين من بعدك موالي واوليائي واشهد انكم اصفياء الله وحجته البالغة على خلقه انتجبكم

(هامش) للمستقبل يكون خلف علي بن الحسين عليه السلام ... على يسار المستقبل ... واستقبل القبلة يكون كذلك ... ان يكون القبلة بخلف القبر

(هامش) ثم اعلم انا قد اوردنا زيارة جامعة للبعيد في باب زيارة النبي صلى الله عليه وآله من البعيد فلا نعيد

صوره فتوغرافيه للنسخه المخطوطه و فى هامش الصفحه حاشيه للمؤلف بخطِّ يده قدّس سرّه

دائمة كثيرة متصلة لا انقطاع لها ولا زوال لها أسأله بكم وأقدمكم أمام حوائجي فكونوا
لي شفعاء يا ساداتي في فكاك رقبتي من النار وأن يقضي لي بكم حوائجي كلها للآخرة والدنيا
وأن يكفيني وأهلي وولدي والمؤمنين والمؤمنات شر كل ذي شر من الجن والإنس
من صغير أو كبير فقد رجوت أن لا انصرف من مشهدك يا مولاي صلوات الله عليك إلا
بقضاء حوائجي وما فزعت إليك فيه ورجوته من حسن معونته وبركته بزيارتك
صلوات الله عليك وعلى الأئمة من آبائك والأئمة من ولدك ورحمة الله وبركاته
ثم قبل الضريح وقل السلام عليكم يا آل محمد يا آل الله وأنصاره وظلال الله وأولاده لابذلن
لكم مودتي ومهجتي ومواساتي ومالي فإنها مذخورة ونصرتي لكم معدة حتى يأذن الله
لكم فإن أمرتموني يا موالي أطعت وإن نهيتموني يا ساداتي كففت وإن استنصرتموني
يا قادتي نصرت وإن استعنتموني يا ساداتي أعنت وإن استنجدتموني يا هداتي أنجدت
وإن استعبدتموني يا ولاتي تعبدت فلكم يا أئمتي عبوديتي بعد الله تعالى طوعا
سرمدا وعليكم سلامي وتحياتي سلاما مجددا وصلوات الله عليكم ورحمة الله وبركاته
فإذا أردت الوداع فقل قد قضيت يا مولاي بعض الإرب من زيارتك ولو فعلت
يا مولاي ما يجب علي لجعلت عرصتك دار إقامة ولكنني من أبناء الدنيا الكدح فيها
كما جرت عادة من مضى فأسأل الله البار الرحيم أن يصلي على محمد وآله وأن لا يجعله
آخر العهد من زيارتكم وجميع المؤمنين إنه أرحم الراحمين وهو على كل شيء قدير
ثم ادع الله كثيرا بما أردت إن شاء الله تعالى أقول أوردت في هذا الكتاب من الجوامع بعدد المعصومين
صلوات الله عليهم أجمعين لكن أفضلها وأتقنها الثانية ثم الأولى والرابعة والخامسة والسادسة
والسابعة ثم العاشرة والثالثة ورأيت في بعض الكتب زيارات جامعة أخرى تركتها
أما لعدم الوثوق بها أو لتكرر مضامينها مع ما نقلناه وقد ذكر الكفعمي أيضا جامعة كبيرة
في البلد الأمين أوردتها في أعمال يوم الجمعة وفيما ذكرناه كفاية إن شاء الله تعالى باب
آخر في زيارتهم عليهم السلام في أيام الأسبوع والصلاة والسلام عليهم مفصلا ثم بالإسناد
إلى الصدوق عن ابن المتوكل عن علي بن إبراهيم عن عبد الرحمن بن أحمد الموصلي عن الصقر بن أبي دلف

بركة زيارتك خ م

ومرت جامعة في باب زيارة النبي صلعم من البعد ص

صوره فتوغرافيه للنسخه المخطوطه و فى هامش الصفحه أيضاً حاشيه للمؤلف قدّس سرّه بخطِّ يده الشريف

**[ترجمه]ص: ۳۷۶

ص: ۳۷۷

ص: ۳۷۸

ص: ۳۷۹

**[ترجمه]

استدراک

قد تكرّر الترقيم بالرقم ۱۸ لبابين «باب أحكام سائر الأبواب و الأوراث ....» و باب «ما اختلف الأخبار و الأقوال فى نجاسته» و الصحيح فى الباب الثانى منهما الرقم ۱۹ للباب و هكذا فى الأبواب التى بعده ۲۰ و ۲۱ إلى أن ينتهى بالباب ۳۸ نرجو إصلاحها فى أعلى الصفحات.

ص: ۳۸۰

بسمه تعالی

إلی هنـا انتهی الجزء الأـوّل من المجلّـد الثـامن عشـر من کتـاب بحار الأنوار الجامعه لـدرر أخبار الأئمه الأطهار و هو أوّل أجزاء کتاب الطهاره و الجزء المتمّم للثمانین حسب تجزئتنا.

و لقد بذلنا جهدنا فی تصـحیحه و مقابلته فخرج بحمد اللّه و مشیّته نقیّا من الأغلاط إلّا نزراً زهیداً زاغ عنه البصر و کلّ عنه النظر لا یکاد یخفی علی القراء الکرام و من اللّه نسئل العصمه و به الإعتصام.

السیّد إبراهیم المیانجی محمّد الباقر البهبودی

ص: ۳۸۱

**[ترجمه]ص: ۳۸۰

ص: ۳۸۱

**[ترجمه]

فهرس ما فی هذا الجزء من الأبواب

عناوین الأبواب/ رقم الصفحه

ص: ۳۸۲

أبواب النجاسات و المطهّرات و أحكامها

ص: ۳۸۳

ص: ۳۸۴

**[ترجمه]ص: ۳۸۲

ص: ۳۸۳

ص: ۳۸۴

**[ترجمه]

تعريف مركز

بسم الله الرحمن الرحيم

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

الزمر: ٩

المقدمة:

تأسّس مركز القائمية للدراسات الكمبيوترية في أصفهان بإشراف آية الله الحاج السيد حسن فقيه الإمامي عام ١۴٢۶ الهجري في المجالات الدينية والثقافية والعلمية معتمداً على النشاطات الخالصة والدؤوبة لجمع من الإخصائيين والمثقفين في الجامعات والحوزات العلمية.

إجراءات المؤسسة:

نظراً لقلة المراكز القائمة بتوفير المصادر في العلوم الإسلامية وتبعثرها في أنحاء البلاد وصعوبة الحصول على مصادرها أحياناً، تهدف مؤسسة القائمية للدراسات الكمبيوترية في أصفهان إلى التوفير الأسهل والأسرع للمعلومات ووصولها إلى الباحثين في العلوم الإسلامية وتقدم المؤسسة مجاناً مجموعة الكترونية من الكتب والمقالات العلمية والدراسات المفيدة وهي منظمة في برامج إلكترونية وجاهزة في مختلف اللغات عرضاً للباحثين والمثقفين والراغبين فيها.

وتحاول المؤسسة تقديم الخدمة معتمدة على النظرة العلمية البحتة البعيدة من التعصبات الشخصية والاجتماعية والسياسية والقومية وعلى أساس خطة تنوي تنظيم الأعمال والمنشورات الصادرة من جميع مراكز الشيعة.

الأهداف:

نشر الثقافة الإسلامية وتعاليم القرآن وآل بيت النبيّ عليهم السلام

تحفيز الناس خصوصا الشباب على دراسة أدقّ في المسائل الدينية

تنزيل البرامج المفيدة في الهواتف والحاسوبات واللابتوب

الخدمة للباحثين والمحققين في الحوازت العلمية والجامعات

توسيع عام لفكرة المطالعة

تهميد الأرضية لتحريض المنشورات والكتّاب على تقديم آثارهم لتنظيمها في ملفات الكترونية

السياسات:

مراعاة القوانين والعمل حسب المعايير القانونية

إنشاء العلاقات المترابطة مع المراكز المرتبطة

الاجتنباب عن الروتينية وتكرار المحاولات السابقة

العرض العلمي البحت للمصادر والمعلومات

الالتزام بذكر المصادر والمآخذ فی نشر المعلومات

من الواضح أن یتحمل المؤلف مسؤولیة العمل.

نشاطات المؤسسة:

طبع الکتب والملزمات والدوریات

إقامة المسابقات فی مطالعة الکتب

إقامة المعارض الالکترونیة: المعارض الثلاثیة الأبعاد، أفلام بانوراما فی الأمکنة الدینیة والسیاحیة

إنتاج الأفلام الکرتونیة والألعاب الکمبیوتریة

افتتاح موقع القائمیة الانترنتی بعنوان : www.ghaemiyeh.com

إنتاج الأفلام الثقافیة وأقراص المحاضرات و...

الإطلاق والدعم العلمی لنظام استلام الأسئلة والاستفسارات الدینیة والأخلاقیة والاعتقادیة والردّ علیها

تصمیم الأجهزة الخاصة بالمحاسبة، الجوال، بلوتوث Bluetooth، ویب کیوسک kiosk، الرسالة القصیرة ((sms

إقامة الدورات التعلیمیة الالکترونیة لعموم الناس

إقامة الدورات الالکترونیة لتدریب المعلمین

إنتاج آلاف برامج فی البحث والدراسة وتطبیقها فی أنواع من اللابتوب والحاسوب والهاتف ویمکن تحمیلها علی ۸ أنظمة؛

۱.JAVA

۲.ANDROID

۳.EPUB

۴.CHM

۵.PDF

۶.HTML

۷.CHM

۸.GHB

إعداد ۴ الأسواق الإلکترونیة للکتاب علی موقع القائمیة ویمکن تحمیلها علی الأنظمة التالیة

۱.ANDROID

۲.IOS

۳.WINDOWS PHONE

۴.WINDOWS

وتقدّم مجاناً فی الموقع بثلاث اللغات منها العربیة والانجلیزیة والفارسیة

الکلمة الأخیرة

نتقدم بكلمة الشكر والتقدير إلى مكاتب مراجع التقليد منظمات والمراكز، المنشورات، المؤسسات، الكتّاب وكل من قدّم لنا المساعدة فی تحقيق أهدافنا وعرض المعلومات علينا.

عنوان المكتب المركزی

أصفهان، شارع عبد الرزاق، سوق حاج محمد جعفر آباده ای، زقاق الشهيد محمد حسن التوكلی، الرقم ١٢٩، الطبقة الأولی.

عنوان الموقع : : www.ghbook.ir

البريد الالكترونی : Info@ghbook.ir

هاتف المكتب المركزی ٠٣١٣٤٤٩٠١٢٥

هاتف المكتب فی طهران ٨٨٣١٨٧٢٢ ـ ٠٢١

قسم البيع ٠٩١٣٢٠٠٠١٠٩شؤون المستخدمين ٠٩١٣٢٠٠٠١٠٩.

مركز القائمية اصبهان للبحوث والتحريات الكمبيوترية
WWW
للحصول على المكتبات الخاصه الاخرى
ارجعوا الى عنوان المـركز من فضلـكم
www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.ir
و للايصاء من فضلكم
٠٩١٣ ٢٠٠٠ ١٠٩